శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమన్మహీశూరపురీ మధ్యవిద్యోతమాన దివ్యరత్నసింహా

సనారూఢ శ్రీకృష్ణరాజేంద్రాశ్రితేన

☞ ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ

శ్రీ। సాహితీ విద్వానిత్యాఖ్యాతహాసనం నరసింహశాస్త్రి

ప్రాఖ్యేన నానాదేశానీత ప్రాచీనానేక విద్వత్పుస్తక

సాహాయ్యేన పరిశోధ్య పరిష్కృత్య

శ్రీమదానందగిరిటీకాసహితశ్రీశాంకరభాష్యేణ శ్రీరంగరామాను

జార్యభాష్యేణచ యుక్తా

శ్రీ ఛాందోగ్యోపనిషత్ శ్రీ

శ్రీమహీశూరపురీ మధ్యరారాజ్యమానాయాం

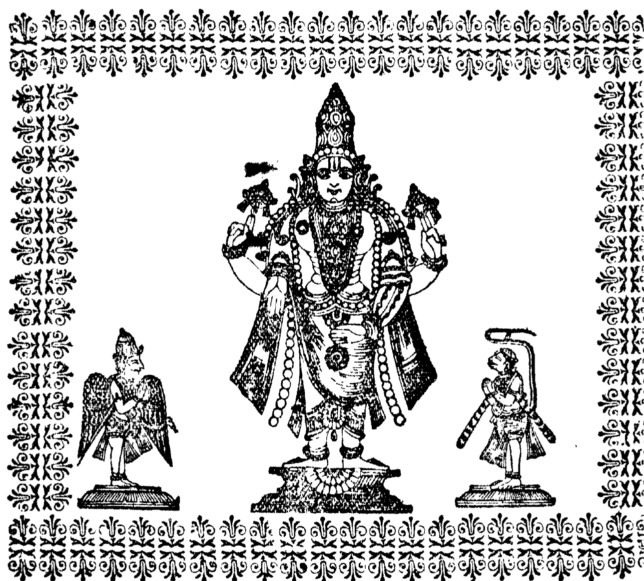
విద్యాతరంగిణ్యాఖ్యాయామ్

స్వీయ ముద్రాక్షరశాలాయామ్

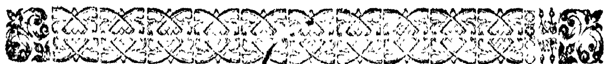
సమ్ముద్ర్య ప్రకాశితా విజయతేతమామ్

ఇదానీ మేతన్మూల్యం రూప్యపఞ్చకమ్.

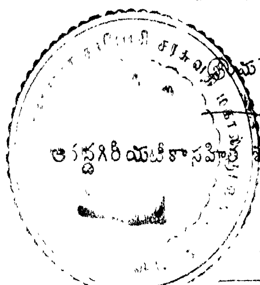
సన్ ౧౯౦౦

శ్రీనివాసాయనమః

శ్రీగురుభ్యోనమః.

శ్రీమతే నారాయణపరబ్రహ్మణే నమః.

ఆనన్దగిరీయటీకాసహితేన శఙ్కరభాష్యేణ, రఙ్గరామానుజభాష్యేణచ యుక్తా

ఛాందోగ్యోపనిషత్.

ప్రథమః ప్రపాఠకః.

అవతారికా.

శం — ఓమిత్యేతదక్షరమిత్యాద్యష్టాధ్యాయీ ఛాందోగ్యోపనిషత్. తస్యాస్సంక్షేపతోర్థజిజ్ఞాసుభ్య ఋజువివరణమల్పగ్రంథమిదమారభ్యతే. తత్ర సంబంధః- సమస్తం కర్మాధిగతం ప్రాణాద్యదేవతావిజ్ఞానసహితమర్చిరాదిమార్గేణ బ్రహ్మలోకప్రతిపత్తికారణం, కేవలంచ ధూమాదిమార్గేణ చన్ద్రలోకప్రతిపత్తికారణం, స్వభావప్రవృత్తానాంచ మార్గద్వయపరిభ్రష్టానాం కష్టాఽధోగతిరుక్తా. నచోభయోరపిమార్గయోరన్యతరస్మిన్నపి మార్గే ఆత్యంతికీ పురుషార్థసిద్ధిరిత్యతః కర్మనిరపేక్షమద్వైతాత్మవిజ్ఞానం సంసారగతిత్రయహేతూపమర్దేన వక్తవ్యమిత్యుపనిషదారభ్యతే. నచాద్వైతాత్మవిజ్ఞానాదన్యత్రాత్యంతికీ నిశ్శ్రేయసప్రాప్తిః - వక్ష్యతిహి * అథయేఽన్యథాతోవిదురన్యరాజానస్తే క్షయ్యలోకాభవంతి విపర్యయేచ * సస్వరాడ్భవతీతి, తథాద్వైతవిషయాన్మృతాభిసంధస్య బంధనం తస్కరస్యేవ తప్తపరశుగ్రహణే బంధదాహాభావః సంసారదుఃఖప్రాప్తిశ్చేత్యుక్త్వా అద్వైతాత్మసత్యాభిసంధస్యాతస్కరస్యేవతప్తపరశుగ్రహణే బంధదాహాభావః సంసారదుఃఖనివృత్తిశ్చేతి అతఏవ నకర్మసహభావ్యద్వైతాత్మదర్శనం, క్రియాకారకఫలభేదోపమర్దేన * సదేకమేవాద్వితీయం * ఆత్మైవేదంసర్వమిత్యేవమాదివాక్యజనితస్య బాధకప్రత్యయానుపపత్తేః, కర్మవిధిప్రత్యయఇతిచేన్న - కర్తృభోక్తృస్వభావవిజ్ఞానవతస్తజ్జనితకర్మఫలే రాగద్వేషాదిదోషవతశ్చకర్మవిధానాత్ - అధిగతసకలవేదార్థస్య కర్మవిధానాదద్వైతజ్ఞానవతోపికర్మేతిచేన్న - కర్మాధికృతవిషయస్య కర్తృభోక్త్రాదివిజ్ఞానస్యస్వాభావికస్య * సదేకమేవాద్వితీయం *

త్తే, వేదంసర్వమిత్యనేనోపమర్దితత్వాత్ తస్మాదవిద్యాదిదోషవతఏవకర్మాణివిధీయంతే, నాద్వైతజ్ఞానవతః అతఏవహివక్ష్యతి * సర్వఏతేపుణ్యలోకాభవంతి బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి తత్రైతస్మిన్నద్వైతవిద్యాప్రకరణేఽభ్యుదయసాధనాన్యుపాసనా న్యుచ్యంతే కైవల్యసన్నికృష్టఫలానిచాద్వైతాదీషద్వికృతబ్రహ్మవిషయాణి * మనోమయః ప్రాణశరీరఇత్యాదీని కర్మసమృద్ధిఫలానిచ కర్మాంగసమ్బంధీని- రహస్యసామాన్యాత్ మనోవృత్తిసామాన్యాచ్చ యథాహ్యద్వైతజ్ఞానం మనోవృత్తిమాత్రం తథాఽన్యాన్యుపాసనానిమనోవృత్తిరూపాణీత్యస్తిహిసామాన్యం కస్తర్హ్యద్వైతజ్ఞానస్యోపాసనానాంచవిశేషః ఉచ్యతే, స్వాభావికస్యాత్మన్యక్రియేఽధ్యారోపితస్యకర్త్రాదికారకక్రియాఫలభేద విజ్ఞానస్యనివర్తకమద్వైతవిజ్ఞానం రజ్జ్వాదావివ సర్పాద్యధ్యారోపలక్షణ జ్ఞానస్య రజ్జ్వాదిస్వరూపనిశ్చయః ప్రకాశనిమిత్తః. ఉపాసనంతు యథాశాస్త్రసమర్పితం కించిదాలంబనముపాదాయతస్మిన్ సమానచిత్తవృత్తిసంతాన(లక్షణం(కారణం)తద్విలక్షణప్రత్యయానంతరితమితివిశేషః తాన్యేతాన్యుపాసనానిసత్త్వశుద్ధికరత్వేన వస్తుతత్త్వావభాసకత్వాదద్వైతజ్ఞానోపకారకాణి ఆలంబనవిషయత్వాత్సుఖసాధ్యాని, చేతిపూర్వముపన్యస్యంతే. తత్రకర్మాభ్యాసస్య దృఢీకృతత్వాత్కర్మపరిత్యాగేనోపాసనఏవదుఃఖంచేతస్సమర్పణం కర్తుమితికర్మాంగవిషయమేవతావదాదావుపాసనముపన్యస్యతే... ... ...

నమోజన్మాదిసమ్బద్ధబంధవిధ్వంసహేతవే । హృదయేపరమానంద
వపుషేపరమాత్మనే ॥ ౧ ॥ నమస్త్రయ్యంతసందోహ సరసీరు
హభానవే । గురవేపరపక్షౌఘధ్వాంతధ్వంసపటీయసే ॥ ౨॥

అ— ఛందోగానాముపనిషద్భేదం వ్యాచిఖ్యాసుర్భగవాన్భాష్యకారశ్చికీర్షితగ్రంథపరి సమాప్తిప్రచయపరిపంథిదురితనిబర్హణ సిద్ధ్యర్థమోంకారోచ్చారణ లక్షణంమంగళాచరణం సంపాదయన్ వ్యాఖ్యేయస్వరూపందర్శయతి (ఓమిత్యేతదితి) వ్యాఖ్యానంసప్రయోజనంప్రతిజానీతే (తస్యా ఇతి) నను శారీరకేభూయస్సుప్రదేశేషు విస్తరేణవ్యాఖ్యాతత్వాదముష్యభాష్యం కిమితిసంప్రత్యారభ్యతే- తత్రాహ (సంక్షేపతఇతి) విస్తరేణవ్యాఖ్యాతత్వేపి సంగ్రహతోవ్యాఖ్యానమస్యాస్సంప్రణీయతే- విస్తృతస్యసంగ్రహణేసుగ్రహత్వాదిత్యర్థః. కించ - నచేయంయథాపాఠక్రమంవ్యా

ఖ్యాతా- ప్రకృతేతు పాఠక్రమమనతిక్రమ్య వ్యాఖ్యాయతే - తదుక్తమిదం భాష్యమిత్యాహ (ఋజువివరణమితి) ఋజు- పాఠక్రమానుసారి వివరణం-అర్థస్ఫుటీకరణం ప్రకృతోపనిషదో యస్మిన్భాష్యే, తత్తథేతియావత్. అథ పాఠక్రమమాశ్రిత్యాపి ద్రావిడభాష్యం ప్రణీతం, తత్క్రమనైనేత్యాశఙ్క్యాహ (అల్పగ్రంథమితి) తథాపి విశిష్టాధికార్యభావే కథమిదమారభ్యతే - తత్రాహ (అర్థజిజ్ఞాసుభ్యఇతి) యేహిముముక్షవోఽస్యాః వివక్షితమర్థం జిజ్ఞాసంతే తేభ్యోభాష్యమిదం ప్రస్తూయతే- తథాచ విశిష్టాధికారిసంభవేన తదారంభస్సంభవతి తస్యచ ప్రకృతోపనిషదర్థపరిజ్ఞానమవాంతరఫలం-తద్ద్వారా కైవల్యం పరమంఫలమితిభావః- ననుకర్మవిధిశేషత్వాదుపనిషదస్తద్వ్యాఖ్యానేనైవ కృతవ్యాఖ్యానత్వాత్ పిష్టపిష్టిప్రసంగాత్కృతం తద్భాష్యేణేత్యాశంక్య శేషశేషిత్వే ప్రమాణాభావాన్నైవమిత్యభిప్రేత్య పూర్వోత్తరకాండయోర్నియతపూర్వాపరభావప్రయుక్తం సంబంధం ప్రతిజానీతే (తత్రేతి) తస్యాః స్వాధ్యాయత్వేన ప్రస్తుతాయా ఉపనిషదః కర్మకాండేన సహసంబంధోఽభిధీయత ఇత్యర్థః కోసావిత్యపేక్షాయాం తదభిధిత్సయా కర్మకాండార్థమనువదతి (సమస్తమితి) విహితం ప్రతిషిద్ధంచ కర్మపూర్వస్మిన్కాండే ప్రతిపన్నమిత్యర్థః తత్రహివిహితం సముచ్చితమసముచ్చితంచేతి ద్వివిధమంగీకృత్యసముచ్చితస్య ఫలమనువదతి (ప్రాణాగ్న్యాదీతి) ప్రాణశ్చాగ్నిశ్చేత్యాదయో దేవతాః తద్విజ్ఞానం, తదుపాసనం తేనసముచ్చితమగ్నిహోత్రాదికర్మ అర్చిరాద్యుపలక్షితేన దేవయానేన పథా కార్యబ్రహ్మప్రాప్తౌ కారణం నతుబ్రహ్మప్రాప్తౌ తస్యగంతవ్యత్వాభావాత్ కార్యస్యైవగంతవ్యతాయా బాదర్యధికరణే రాద్ధాంతితత్వాత్ తస్మాన్నసముచ్చితం విహితం కర్మపరమపురుషార్థహేతురిత్యర్థః తస్యైవాసముచ్చితస్యఫలమాహ (కేవలంచేతి) విహితస్యగతిముక్త్వా ప్రతిషిద్ధస్యగతిమాహ (స్వభావేతి) స్వభావేన శాస్త్రాపేక్షామంతరేణ ప్రకృతివశాదేవ ప్రవృత్తాః యథేష్టచేష్టారసికాః తేషాం కర్మజ్ఞానాభావాద్దేవయానే పితృయాణేచ పథ్యనధికృతానామధోగతిః- తిర్యక్స్థావరక్షుద్రజంతులక్షణా అపునరావృత్తి(దుర్భగా)దుర్లభా)వాక్యేన (౧) అన్యతరస్మిన్నేవాధికృతానాం

---

౧)అథైతయోః పథోర్నకతరేణచనతానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీనిభూతాని భవంతిజాయస్వమ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయంస్థానమిత్యనేనవాక్యేనోక్తేత్యన్వయః

పరమపురుషార్థస్సేత్స్యతి * శుక్లకృష్ణేగతీహ్యేతే జగతశ్శాశ్వతేమతే ఇతి
స్మృత్యుక్తయోర్నిత్యఫలత్వప్రతిపత్తేః అత ఆహ (నచోభయోరిత్యాదినా) న
మమార్గద్వయభ్రష్టానాం పురుషార్థాభావేపి ద్వయోఃపథోరన్యతరస్మిన్వా
భవిష్యతీతిచేత్. తత్రనతావద్దేవయానపథనిమిత్తనిరతిశయపురుషార్థసిద్ధిః-
* ఇమంమానవమావర్తంనావర్తన్తే * తేషామిహనపునరావృత్తిరిత్యత్ర
మమిహేతివిశేషణాత్ * ఏకయాయాత్యనావృత్తిమితి స్మృతావనావృత్తేరేతత్క
ల్పవిషయత్వాత్ కల్పాన్తరేప్యనావృత్త్యుక్తవిశేషణానర్థక్యాత్, నాపిపి
తృయాణపథినిరతిశయపురుషార్థసిద్ధిః * ఏతమేవాధ్వానంపునర్నివర్తన్తే
* అన్యయావర్తతేపునరితి చన్ద్రస్థలస్థలావగమాత్. తస్మాన్నకర్మవశా
దాత్యన్తికపురుషార్థ(ప్రా)ప్తిరిత్యర్థః ఏవమనూద్యకర్మఫలంఫలితంసంబం
ధమాహ (ఇత్యతఇతి) ఉక్తరీత్యాకర్మయత్తోననిరతిశయపురుషార్థహేతుః
అతస్తత్సాధనాత్కర్మణస్తత్ఫలాచ్చ విరక్తస్యనిరతిశయ పురుషార్థం కాంక్షత
స్తత్సాధనం కేవలమాత్మజ్ఞానం సంసారాన్తభూతాత్పూర్వోక్తగతిత్రయహేతు
కర్మతద్ధేతు నిరాకరణాయ వక్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణోపనిషదేషారభ్యతే. న
హికర్మానుష్ఠానాత్పుమర్థోనిరతిశయో లభ్యతే. తస్య * తద్యథేహేత్యా
(ద్యా)క్షయిష్ణుత్వశ్రుతేః తథాచస్వర్గాద్యనిత్యబుద్ధ్యాఽనుష్ఠితశుభకర్మవశాదు
పజాతశుద్ధబుద్ధేర్విరక్తస్య ముముక్షోర్మోక్షసాధనజ్ఞానార్థమియముపనిషదారం
భ్యత ఇతి హేతుహేతుమద్భావస్సంబన్ధ ఇత్యర్థః నను * మోక్షార్థీనప్రవర్తేత
తత్రకామ్యనిషిద్ధయోః । నిత్యనైమిత్తికయోర్యావత్ ప్రత్యవాయజిహాసయేతి
ప్రత్యవాయజనకత్వాత్ కామ్యనిషిద్ధే వర్జనీయే నిత్యనైమిత్తికేచ కృత్వావ్యవస్థి
తస్య ముముక్షోర్వర్తమానదేహపాతే పునర్దేహాన్తరగ్రహే హేత్వభావా
దనాయాససిద్ధాజ్ఞానాద్యుక్తేపిముక్తిరితి కథం తాదర్థ్యేనోపనిషదారభ్యతే - త
త్రాహ (నచేతి) నహిత్వదుత్ప్రేక్షితోమోక్షోపాయోవినాప్రమాణంకల్ప్య
తే నచ పౌరుషేయంవాక్యం మూలప్రమాణమన్తరేణప్రమాణం నచాత్రశ్రుతి
స్మృతీ ప్రత్యక్షాదివా మూలమాలోక్యతే సంభవతిచ యథావర్ణితచరితస్యా
పి కర్మశేషవశాద్దేహాన్తరం నహ్యేకభవికఃకర్మాశయః * తద్యఇహరమణీయ
చరణాః * తతశ్శేషేణేత్యాది శ్రుతిస్మృతివిరోధాత్ తస్మాదాత్మజ్ఞానాదేవ ము
క్తిరితిభావః అద్వైతాత్మజ్ఞానవిధురాణాం భేదజ్ఞానభాజాంకర్మానుష్ఠాయినాం

క్షయ్యఫలశాలిత్వే వాక్యశేషం ప్రమాణయతి (వక్ష్యతీహేతి) అద్వైతాత్మో-
పదేశానంతర్యమథశబ్దార్థః - యే పునరనుపాసితగురవస్తదుపదేశశూన్యాః యథా-
మతి యథోక్తాదద్వైతాదన్యథా ద్వైతమేవ తత్త్వం విదంతి - తే పరతంత్రాస్సంతో
రాగాదినా కర్మానుతిష్ఠంతో వినాశిఫలశాలినస్స్యురితి శ్రుత్యర్థః అద్వైతాత్మ-
జ్ఞానాదాత్యంతికపురుషార్థసిద్ధిరిత్యత్రాపి వాక్యశేషమనుకూలయతి (విప-
ర్యయే చేతి) చకారాత్ క్రియాపదమనుకృష్యతే. సహి - విద్వాన్విద్యయా
నిరస్తావిద్యాదిమలః స్వపరిజ్ఞానాత్స్వయమేవ పరాత్మా భవతి - భేదప్రతిపత్తిహే-
తోరుచ్ఛిన్నత్వాదిత్యర్థః, భేదనిష్ఠానాం కర్మిణాం పురుషార్థో నిరతిశయో న
సిధ్యతి - అద్వైతనిష్ఠానాం తు కర్మత్యజతాం పుమర్థస్సేత్స్యతీత్యత్ర వాక్యశే-
షస్థం లింగం దర్శయతి (తథేత్యాదినా) ద్వైతమేవ విషయః తస్మిన్ * వా-
చారంభణమితి శ్రుతేరనృతేఽభిసంధా సత్యత్వాభిమానః యస్య తస్య బంధనం ప-
రమానందస్యావిర్భావరాహిత్యం, సంసారాత్మకస్య దుఃఖస్య ప్రాప్తిశ్చ య-
థా వస్తుతస్తస్కరస్య నాహం తస్కరోఽస్మీతి మిథ్యావాభిమన్వానస్య పరిశోధ-
నార్థం తప్తపరశోర్గ్రహణే దాహో బంధనం దుఃఖప్రాప్తిశ్చ ప్రతీయతే - త-
స్యైవ ద్వైతాభినివేశవతోఽపీతి ప్రథమముక్త్వా వస్తుతోఽతస్కరస్య పరైరారో-
పితతస్కరత్వస్య పరిశుశుత్సయా తప్తపరశుగ్రహణే దాహాద్యభావవదద్వైతా-
భావోపలక్షితే ప్రత్యగాత్మని పరమార్థసత్యేఽభిమానవతో ద్వైతాచ్చ వ్యా-
వృత్తచిత్తస్యానర్థధ్వంసో నిరతిశయానందావిర్భావశ్చేతి యథోక్తార్థాను-
రోధేనాగ్రే శ్రుతిర్వక్ష్యతీతి యోజనా, కేవలమాత్మజ్ఞానం కైవల్యహేతుః - త-
త్సిద్ధ్యర్థముపనిషదారంభ ఇతి స్వపక్షోఽదర్శితః స్వయూథ్యాస్తు కర్మసము-
చ్చితమాత్మజ్ఞానం మోక్షసాధనం తాదర్థ్యేనోపనిషదారంభ ఇత్యాహుః,
తాన్ ప్రత్యాహ (అతఏవేతి) యత్కృతకం - తదనిత్యమితి వ్యాప్త్యనుగ్ర-
హీతయా * తద్యథేహేత్యాదిశ్రుత్యా కర్మఫలస్యానిత్యత్వావగమాత్, * బ్ర-
హ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదిశ్రుత్యా చ జ్ఞానఫలస్య నిత్యత్వసిద్ధేర్జ్ఞానకర్మణోర్వి-
రుద్ధఫలత్వాద్వ్యవసాయాదద్వైతస్యాత్మనో దర్శనాన్నైవ కర్మణా సహభావి భవితు-
ముత్సహతే - న హి విరుద్ధయోస్తమః ప్రకాశయోస్సముచ్చయస్సంగచ్ఛతే - తన్న
సముచ్చితజ్ఞానార్థత్వేనోపనిషదారంభ ఇత్యర్థః కించ, అద్వైతాత్మజ్ఞానం
స్వసాధ్యసిద్ధ్యర్థం వా కర్మాపేక్షతే - స్వబాధకవిఘాతనార్థం వా, నాద్యః త

స్యాసాధ్యఫలత్వాదితి మన్వానో ద్వితీయం ప్రత్యాహ (క్రియేతి) వాక్యజనిత
స్య- అద్వైతాత్మజ్ఞానస్యేతి శేషః తస్యబాధకాభావేన తత్పరిహారార్థం నహ
కార్యాపేక్షా నాస్తీత్యర్థః, బాధకప్రత్యయాభావస్యాసిద్ధిమాశంకతే (కర్త్రే
తి) తద్విషయో విధిప్రత్యయః * యజేతేత్యాదివిధిజనితః కర్తవ్యతావబోధః.
సచాత్మనికర్తృత్వాదికమాకాంక్షన్న కర్త్రాద్యాత్మజ్ఞానస్య బాధకో భవతీత్యర్థః
కస్యాయం కర్మవిధిః అజ్ఞస్యవిదుషోవేతి వికల్పాద్యం ప్రత్యాహ (నేత్యా
దినా) కర్త్రాద్యాకారం ప్రమాణనిరపేక్ష ప్రకృతిప్రసూతం మిథ్యాజ్ఞానం
తద్వతః తేన మిథ్యాజ్ఞానేన జనితకర్మఫలవిషయో రాగాదిదోషః, తద్వతశ్చక
ర్మవిధీయతే. నహి కర్తాఽహమిత్యాది మిథ్యాధియో రాగాదేశ్చాభావే క
ర్మవిధాతుంశక్యమ్. * యద్యద్ధికురుతే జంతుస్తత్తత్కామస్య చేష్టితమితి స్మృ
తేః. అతోఽజ్ఞస్య కర్మవిధిపక్షేన తత్ప్రత్యయో బాధకః ప్రాప్త్యభావాది
త్యర్థః. ద్వితీయం శంకతే (అధిగతేతి) అధీతస్వాధ్యాయోహి వైదికే కర్మణ్య
ధిక్రియతే. అధ్యయనంచార్థావబోధఫలమితి మీమాంసకమర్యాదా. తథా
చాధ్యయనవతో జ్ఞాతసర్వవేదార్థస్య * యజేతేత్యాదినా కర్మవిధానాదా
త్మజ్ఞానస్యాపి కర్మాంగత్వంగమ్యతే. నచాత్మజ్ఞానేనకర్మ బాధ్యతే అవిరోధాదిత్య
ర్థః, నతావదర్థావబోధఫలమధ్యయనమితి ప్రామాణికం, అక్షరావాప్తిఫ
లం తదితి చాధ్యేతృప్రసిద్ధం, తత్రాధ్యయనవిధివశేనాత్మజ్ఞానస్య కర్మవిధిస
మ్బంధస్సంభవతీతి పరిహరతి (నేతి) కించ మమేదం కర్మేతి కర్మణ్యైశ్వర్యం
ప్రతిపద్య వ్యవస్థితం విషయీకృత్య ప్రవృత్తస్య కర్త్రాద్యాకారవిజ్ఞానస్య
ప్రమాణాపేక్షామంతరేణ స్వభావప్రాప్తస్య వాక్యోత్థేన సమ్యగ్జ్ఞానేనాప
హృతత్వాత్ కర్మఫలవిషయే రాగాద్యయోగాత్తన్నిబంధనస్య కర్మణోఽపి
దురనుష్ఠానత్వాన్నాత్మజ్ఞస్య కర్మోపపత్తిరిత్యాహ (కర్మాధికృతేతి) అద్వైతా
త్మజ్ఞానస్య కర్మప్రవృత్తివిరోధిత్వే ఫలితముపసంహరతి (తస్మాదితి) అజ్ఞస్యక
ర్మవిధిః-నత్వాత్మజ్ఞస్యేత్యత్ర శ్రుతిం సంవాదయతి (అతఏవేతి) 'ఏతే త్రయో
ప్యాశ్రమిణః కర్మాధికృతా ఇతియావత్' యథా బ్రహ్మచారీ గృహస్థో వానప్రస్థ
శ్చైతేకర్మిణః, తథా బ్రహ్మవిదపి కర్మీ చేత్, నపృథక్క్రియేత. పృథక్క
రణాచ్చ నతస్య కర్మవిధిరితి మత్వోక్తమ్ (బ్రహ్మసంస్థ ఇతి) యది సముచ్చ
యాసంభవాత్కేవలమేవాత్మజ్ఞానం కైవల్యసాధనమితి తాదర్థ్యేనౌపనిషదా

రభ్యతే. హంతకిమిత్యస్యాముపనిషది త్రివిధాన్యుపాసనాన్యుపన్యస్యంతే- తత్రా
హ (తత్రేతి) ఉక్తరీత్యోపనిషదారంభసతీతియావత్ * సయోవాయుందిశాం
వత్సంవేదనపురేదంరోదితీత్యాదీన్యభ్యుదయఫలాన్యుపాసనాని, కైవల్యేనసన్ని
కృష్టఫలత్వంనామ,క్రమముక్తిఫలత్వం,అద్వైతాత్ నిష్ప్రపంచాదీషద్వికృతం-
సగుణంబ్రహ్మ, కర్మసమృద్ధిఫలాని, కర్మఫలగతాతిశయఫలాన్యుద్గీథాద్యుపా
సనానీత్యర్థః, ఆత్మవిద్యాప్రకరణే త్రివిధోపాసనోపన్యాసే హేతుమాహ॥
(రహస్యేతి) ఉపనిషత్పదవేదనీయత్వస్యాత్మవిద్యాయాముపాసనేషుచావిశేషా
దిత్యర్థః, తత్రైవ హేత్వంతరముద్భావ్యవిభజతే (మనోవృత్తిత్వాదినా) ఆ
త్మజ్ఞానస్యోపాసనానాంచ యథోక్తంసామాన్యమిష్యతేచేత్. తర్హి, ఫలతోపివి
శేషోనస్యాదితి మన్వానశ్శంకతే (కస్తర్హీతి) ఫలతోవిశేషం దర్శయన్నుత్తర
మాహ (ఉచ్యతఇతి) తత్ర ప్రథమమాత్మజ్ఞానస్యోపాసనాభ్యో విశేషమాదర్శ
యతి (స్వాభావికస్యేతి) ప్రత్యగాత్మనిక్రియాకారకఫలవిభాగవికలే కూటస్థ
స్వభావశబ్దితావిద్యాకృతమధ్యారోపితం కర్త్రాద్యాకారవిజ్ఞానమ్. తస్యాద్వితీ
యత్వాదిలక్షణాధిష్ఠానయాథాత్మ్యజ్ఞానంనివర్తకం, యథా రజ్జ్వాదావధిష్ఠానే
సర్పాదిసమారోపరూపస్య మిథ్యాజ్ఞానస్య ప్రకాశాదికారణప్రసూతో ర
జ్జ్వాద్యధిష్ఠానస్వరూపనిశ్చయోనివర్తకః, తథేత్యర్థః, సంప్రత్యుపాసనా
నామద్వైతజ్ఞానాద్విశేషందర్శయతి (ఉపాసనంత్వితి) శాస్త్రం * మనోబ్ర
హ్మేత్యుపాసీతేత్యాది, కించిదాలంబనం, మనఃప్రభృతివివక్షితం, సమానజాతీయ
ప్రత్యయసంతానకరణంవిచ్ఛిద్య విచ్ఛిద్యధ్యాయినోపి సిధ్యతీత్యాశంక్యవిశినష్టి
(తద్విలక్షణేతి) ఆత్మజ్ఞానస్యోపాసనానాంచ అవాంతరవిశేషముపసంహరతి (ఇ
తివిశేషఇతి) నను విద్యాప్రకరణే యథోక్తోపాసనానాముపదేశసంభవేపి వి
ద్యైవ ప్రాధాన్యాత్ప్రథమ్యేనోచ్యతాం, ఉపాసనాని పునరప్రధానత్వాత్ప
శ్చాత్తేనవాచ్యానీత్యాశంక్యాహ (తానీతి) ఉపాసనానామీశ్వరార్పణబుద్ధ్యా
నుష్ఠితనిత్యాదికర్మవచ్చిత్తశుద్ధిద్వారాజ్ఞానకారణత్వాత్, కార్యాచ్చకారణ
స్య ప్రాథమ్యప్రసిద్ధేః, సాకారవస్తువిషయత్వేన సుసాధత్వాచ్చ మందా
నాం సహసా లేషు ప్రవృత్త్యుపపత్తేరాదావుపదేశస్సంభవతీత్యర్థః, తథాపి
బహువిధేషూపాసనేషు కిమిత్యంగావబద్ధమేవోపాసనం ప్రథమముచ్యతేతత్రా
హ (తత్రేతి) ప్రాకృతేపురుషే కర్మాభ్యాసస్యానాదివాసనయా దృఢీకృత

౮ సానన్దగిరీయటీక శంకరభాష్య, రంగరామానుజభాష్యయశ్చా

త్వాదభ్యస్తత త్త్కర్మత్యాగేనాతత్సంబంధిని కేవలోపాసనే చేత సస్సమర్ప ణాఽ దుఃఖాంశ తుర్మిత్యంగావబద్ధమేవతావదుపాసనముచ్యతే. ఏవమాదావు క్త్వా పునరుపాసనాంతరాణిక్రమేణ వక్తవ్యానీత్యర్థః... ....

హరిః ఓమ్.

ఉ—ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత।ఓమితిహ్యుద్గాయతి తస్యోపవ్యాఖ్యానమ్ ॥

శం—(ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత) ఓమిత్యేతదక్షరంపరమాత్మనోఽభిధానం నేదిష్ఠం, తస్మిన్హి ప్రయుజ్యమానే సప్రసీదతి ప్రియనామగ్రహణ ఇవలోకః తదిహేతిపరం ప్రయుక్తమభిధాయకత్వాద్వ్యావర్తితం శబ్దస్వరూపమాత్రం ప్రతీయతే తథాచార్చాదివత్పరస్యాత్మనః ప్రతీకం సంపద్యతే ఏవం నామత్వేన ప్రతీకత్వేనచ పరమాత్మోపాసనసాధనం శ్రేష్ఠమితిసర్వవేదాంతేష్వవగతం జపకర్మస్వాధ్యాయాద్యంతేషు బహుశః ప్రయోగాత్ ప్రసిద్ధమస్యశ్రైష్ఠ్యం అతస్తదేతదక్షరం- వర్ణాత్మకముద్గీథభక్త్యవయవత్వాదుద్గీథశబ్దవాచ్యముపాసీత. కర్మాంగావయవభూతే ఓంకారేపరమాత్మప్రతీకేదృఢామైకాగ్ర్యలక్షణాంమతింసంతనుయాత్ స్వయమేవ శ్రుతిరోంకారస్యోద్గీథశబ్దవాచ్యత్వే హేతుమాహ(ఓమితిహ్యుద్గాయతి)ఓమిత్యారభ్య-హి-యస్మాదుద్గాయతి. అతఉద్గీథఓంకారఇత్యర్థః, తస్య - అక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం, ఏవముపాసనమేవం విభూత్యేవంఫలమిత్యాదికథనం; ఉపవ్యాఖ్యానం ప్రవర్తతఇతివాక్యశేషః॥౧॥

ఆ—కాండద్వయస్య నియతపౌర్వాపర్యప్రయుక్తసంబంధ ముపనిషత్త్వాత్పర్యంచోక్త్వాప్రత్యక్షరంవ్యాఖ్యాతుకామః ప్రతీకమాదత్తే (ఓమిత్యేతదక్షరమితి) తత్రప్రథమమోంకారస్యాభిధాయకత్వ పక్షమేవావలంబతే (పరమాత్మనఇతి) అభిధానాంతరేభ్యోఽపి శేషందర్శయతి (నేదిష్ఠమితి) నికటతమం తత్రశయేనప్రియమితియావత్ ఓఙ్కారస్యనేదిష్ఠత్వంసమర్థయతి (తస్మిన్నితి) ఓఙ్కారస్యాన్యత్రపరమాత్మనామత్వేపి ప్రకృతేకింవివక్షితమిత్యాశంక్యాహ (తదిహేతి) ప్రకృతేహివాక్యేతత్, ఓమితిపదమితిశబ్దశిరస్కంప్రయుక్తమితి శబ్దసామర్థ్యాదేవవాచకత్వాద్వ్యావర్తితం శబ్దస్వరూపమాత్రముపాస్యంగమ్యతే యత్రహితిపరః ప్రయోగః నతత్రాఽభిధేయవివక్షాస్తి యథా గౌరిత్యయమాహేతి తథాచాత్రేతిపరత్వాదోంకారస్య స్వరూపమాత్రముపాస్యంవివక్షితమిత్యర్థః తస్యోపాస్యత్వార్థం శ్రైష్ఠ్యం సాధయతి (తథాచేతి)

ఇతి పరప్రయోగవశాదభిధాయకతాభావేసత్యర్చాశబ్దిత ప్రతిమాయాం భగవత్ప్రతీకత్వవదోఙ్కారస్యాపి పరమాత్మప్రతీకత్వేన శ్రేష్ఠత్వాదుపాస్యత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. తదీయం శ్రైష్ఠ్యం సప్రమాణకం నిగమయతి (ఏవమితి) సర్వవేదాంతేషు * ఏతదాలంబనం శ్రేష్ఠమేతదాలంబనం పరమిత్యాదిషు కించ- నాస్య శ్రైష్ఠ్యం సమర్థనీయం - ప్రసిద్ధత్వాదిత్యాహ (జపేతి) గాయత్ర్యాదిజపే, యజ్ఞాదౌ కర్మణి స్వాధ్యాయస్యాదావంతే చోంకారస్య ప్రయోగో దృశ్యతే * తస్మాదోమిత్యుదాహృత్య యజ్ఞదానతపఃక్రియాః । ప్రవర్తంతే విధానోక్తాస్సతతం బ్రహ్మవాదినాం * బ్రహ్మణః ప్రణవం కుర్యాదాదావంతే చ సర్వదా । స్రవత్యనోంకృతం పూర్వం పరస్తాచ్చ విశీర్యత ఇతి స్మృతేః * ఓమితి బ్రాహ్మణః ప్రవక్ష్యన్నాహేత్యాదిశ్రుతేశ్చేత్యర్థః. ఓమితీత్యయం భాగో వ్యాఖ్యాతః సంప్రత్యేతదక్షరమిత్యస్యార్థమాహ (అత ఇతి) శ్రేష్ఠత్వముపాస్యత్వార్థమనుకృష్యతే * వ్యాప్తేశ్చ సమంజసమితి న్యాయేన విశేషణస్యార్థవత్త్వమభిప్రేత్య రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయేనాక్షరశబ్దస్య ప్రకరణమనుసృత్య ప్రసిద్ధమర్థమాహ (వర్ణాత్మకమితి) గ్రామో దగ్ధః - పటో దగ్ధ ఇతివదేకదేశే సముదాయవిషయం పదం ప్రకృతమిత్యాహ (ఉద్గీథేతి) ఉపాస్తిం విభజతే (కర్మేతి) ఉద్గీథావయవత్వాదోంకారే తచ్ఛబ్దప్రవృత్తిరిత్యుక్తత్వాదనంతరవాక్యమకించిత్కరమిత్యాశంక్య శ్రుత్యుక్తో యోఽనుక్తో హేతుః. తేన స్ఫుటీక్రియతే- తతశ్చోత్కృష్టాస్థాభిదర్శిత ఇత్యభిప్రేత్యాహ (స్వయమేవేతి) ఓమిత్యేతదక్షరమిత్యుపాసనోత్పత్తివిధిరుక్తః సంప్రతి గుణాంవివక్షుర్వాక్యాంతరమాదాయ వ్యాచష్టే (తస్యేతి) (ఏవముపాసనమితి) రసతమత్వమాప్తిస్సమృద్ధిరిత్యేవంగుణకముపాసనం యస్యాక్షరస్య- తత్తథేత్యర్థః (ఏవంవిభూతీతి) * పరమః పరార్ధ్యః * తేనేయం త్రయీవిద్యా వర్తత ఇత్యాద్యా విభూతిః- స్తుతిర్యస్య- తత్తథేతి యావత్ (ఏవంఫలమితి) * ఆపయితా హ వై కామానామిత్యాదిఫలం యస్యోపాస్యసాక్షాత్కారస్య తత్తథోక్తమిత్యర్థః గోదోహనవదాశ్రిత్య విధానాదధికృతాధికారమిదముపాసనం- తథాపి పృథగేవ * పృథగ్ఘ్యప్రతిబంధః ఫలమితి న్యాయేన ఫలవత్ ఫలం యాజమానం ఉద్గాతుర్యజమానేన కర్మార్థం క్రీతత్వాత్తత్కర్తృకస్యోపాసనస్యాపి యాజమానస్య స్వామినః ఫలమితి వచనమాదిశబ్దార్థః. వాక్యస్యసాకాంక్షత్వే సాన్

ర్థైక్యం వారయతి (ప్రవర్తత ఇతి) ॥౧॥

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

అతసీగుచ్ఛసచ్ఛాయమఞ్చితోరస్స్థలంశ్రియా । అంజనాచలశృంగారమంజలిర్మమగాహతామ్ ॥ ౧ ॥ శ్రీశైలపూర్ణవంశాబ్ధికౌస్తుభస్యజగద్గురోః । శ్రీమతస్తాతయార్యస్య చరణౌశరణంవృణే ॥ ౨ ॥ శ్రీతాతగురుసేవాప్తవేదాంతయుగళాశయః । వాత్స్యానంతగురుశ్శ్రీమాన్ శ్రియసేమేఽస్తుభూయసే ॥ ౩॥ యత్సేవావైభవాల్లబ్ధా మయాపరమహంసతా । తమహంశిరసావందేపరకాలమునీశ్వరం ॥ ౪ ॥ వ్యాసంలక్ష్మణయోగీంద్రం ప్రణమ్యాన్యాన్గురూనపి । ఛందోగోపనిషద్వ్యాఖ్యాంకరవాణియథామతి ॥౫॥

రం—బ్రహ్మవిద్యోపయికం కర్మాంగవిషయమాదావుపాసనముపదిశ్యతే (ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి) ఉద్గీథం - ఉద్గీథభక్త్యవయవభూతమోమిత్యేతదక్షరముపాసీతేత్యర్థః ఓమిత్యక్షరస్య ఉద్గీథత్వాసంభవేనసామానాధికరణ్యార్థముద్గీథపదస్యవా, అక్షరపదస్యవా ముఖ్యార్థత్యాగేన లక్షణాయాంసమాశ్రయణీయాయాం * ఏతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానమిత్యుపసంహారానుగుణ్యాదుద్గీథశబ్దస్య జఘన్యతయా,చతస్యైవోద్గీథావయవలక్షకత్వం యుక్తం నతుముఖ్యస్యోమిత్యేతదక్షరమిత్యస్యోంకారావయవయుక్తోద్గీథలక్షకత్వంయుక్తమితిద్రష్టవ్యం స్వయమెవమేవశ్రుతిరోంకారస్య ఉద్గీథశబ్ద ప్రతిపాద్యత్వే హేతుమాహ (ఓమితిహ్యుద్గాయతీతి) లోకఓమితిహ్యారభ్యైవోద్గాయతి అతఉద్గీథావయవత్వాదుద్గీథశబ్దప్రతిపాద్యత్వం యుక్తమిత్యర్థః (తస్యోపవ్యాఖ్యానం) తస్య ఓమిత్యక్షరస్య ఉపవ్యాఖ్యానం ఇదముపాసన మేవంవిభూతిరేవంఫలమిత్యాదికథనంక్రియతఇతిశేషః ॥౧॥

ఉ—ఏషాంభూతానాంపృథివీరసఃపృథివ్యాఆపోరసఃఅపామో
షధయోరసఓషధీనాంపురుషోరసః పురుషస్యవాగ్రసోవాచఋ
గ్రసఋచస్సామరసస్సామ్నఉద్గీథోరసః ॥ ॥౨॥

శం—ఏషాం- చరాచరాణాంభూతానాంపృథివీరసః - గతిఃపరాయణమవష్టంభః , పృథివ్యాఆపోరసః అప్సుహ్యోతాచప్రోతాచపృథివీ అతస్తారసఃపృథివ్యాః, అపామోషధయోరసః అప్పరిణామత్వాదోషధీనాంతాసాంపురుషోరసః అన్నపరిణామత్వాత్పురుషస్య తస్యాపిపురుషస్యవాగ్రసః పురుషావయవానాం

హివాక్సారిష్ఠా- అతో వాక్పురుషస్యరసఉచ్యతే తస్యా అపివాచః ఋగ్రసః సా రతరా ఋచస్సామరసః సారతరం తస్యాపిసామ్న ఉద్గీథః ప్రకృతత్వాదోంకార స్సారతరః. ॥౨॥

ఆ— తదేవోపవ్యాఖ్యానమనువర్ణయన్నోంకారస్య రసతమత్వంగుణం వి ధాతుంపాతనికాంకరోతి (ఏషామితి) గతిరితి- ఉత్పత్తికారణత్వం పరాయ ణమితి స్థితిహేతుత్వం అవష్టంభఇతి ప్రలయనిదానత్వ ముచ్యతఇతిభేదః వైప రీత్యేనవాఽమూనిపదానినేయాని అపాంపృథివీరసత్వం సాధయతి (అప్సుహీ తి) అస్యార్థస్య ప్రత్యంతరప్రసిద్ధిం ద్యోతయితుంహిశబ్దః ఓషధీనామపః ప్ర తికారణత్వాభావాత్ కథంతత్రరసశబ్దః తత్రాహ (అప్పరిణామత్వాదితి)కా రణపరతయా పూర్వత్రవ్యాఖ్యాతోపి రసశబ్దో గోరసఇతి వదుత్తరత్ర కార్యప రతయావ్యాఖ్యేయఇత్యర్థః కథమోషధీనాంపురుషోరసః నహితాభిరసౌక్రియ తే తత్రాహ (అన్నేతి) పురుషరసత్వంవాచస్సమర్థయతె (పురుషేతి) వాగ్విహీనంప్రతిపురుషాంతరంనిందతి అతో వాచస్సారతమత్వంప్రసిద్ధమితిహిశ బ్దార్థః తస్యాస్సారిష్ఠత్వప్రసిద్ధిరతశ్శబ్దార్థః వాఙ్నిర్వర్త్యత్వాదృచ స్తద్రస త్వమిత్యభిప్రేత్యాహ (సారతరేతి) ఋచస్సకాశాదపితదూఢం సామగీయ మానంవక్తృశ్రోత్రోస్సుఖకరమితిమత్వాహ (సారతరమితి) ఉద్గీథశబ్దంచావ. యవేప్రకరణాన్నియమయతి (ప్రకృతత్వాదితి) నహిసామానోంకృతంఫలాయ భవతీతిమన్వానోబ్రూతే (సారతరఇతి) ౨

రం—(ఏషాంభూతానాంపృథివీరసః) ఏషాం స్థావరజంగమాత్మక భూతా నాంపృథివీరసః పరాయణం భూతానాంపృథివ్యాధారకత్వాదితిభావఃపృథివ్యా ఆపోరసః తస్యాఃజలప్రకృతికత్వాదితిభావః అపామోషధయోరసః తత్పరిణామ త్వాదితిభావః ఓషధీనాంపురుషోరసః అన్నపరిణామత్వాచ్ఛరీరస్యేతిభావః పు రుషస్యవాగ్రసః వాచోఽత్యుపకారకత్వాత్ వాచఋగ్రసః ఋచాంగంభీ రార్థకత్వాదితిభావః ఋచస్సామరసః గీతిసారత్వాత్సామ్నామితిభావః సా మ్న ఉద్గీథోరసః- శ్రావ్యత్వాత్సారఇత్యర్థః అత్రోద్గీథశబ్దేనోద్గీథావయవ ఓంకారఉచ్యతే. ॥౨॥

ఉ—సఏషరసానాగ్ంరసతమః పరార్ధ్యోఽష్టమోయదుద్గీథః ॥3॥

శం—ఏవంసఏషః- ఉద్గీథాఖ్యఓఙ్కారోభూతాదీనాముత్తరోత్తరరసానా

మతిశయేనరసః రసతమఃపరమః పరమాత్మప్రతీకత్వాత్పరార్ధ్యః. అర్ధం-స్థానం. పరంచతదర్ధంచ తదర్హతీతి పరార్ధ్యః పరమాత్మస్థానార్హః పరమాత్మవదుపాస్యత్వాదిత్యభిప్రాయః అష్టమః పృథివ్యాది రససంఖ్యాయాం. యదుద్గీథః - యఉద్గీథః. ॥3॥

ఆ—యదర్థంపృథివ్యాదీనాంరసత్వముక్తం తదిదానీందర్శయతి (ఏవమితి) రసతమత్వగుణకమోఙ్కారముపాస్యత్వార్థంవిశేషణాభ్యామధికరోతి (రసఇతి) తస్యపరమాత్మస్థానయోగ్యత్వం సమర్థయతె (పరమాత్మవదితి) యథాపరమాత్మాస్వరూపత్వేనానుసంధీయతే - తథాఽస్యాపి తదాత్మనాఽనుసంధేయత్వాద్విష్ణుబుద్ధ్యాలంబనార్హప్రతిమావదయమపిపరమాత్మబుద్ధ్యాలంబనయోగ్యోభవతీత్యర్థః ఓఙ్కారాత్పరోన్యోరసోనాస్తీతితదీయరసతమత్వస్ఫుటీకరణార్థం పరిగణనా (అ)స(వ)త్సిద్ధమష్టమత్వమనువదతి (అష్టమఇతి) నముభూతాన్యారభ్యనవమత్వేప్రతీయమానే కథమోంకారస్యాష్టమత్వం ప్రతిజ్ఞాయతె- తత్రాహ (పృథివ్యాదీతి) సఏష ఇత్యుక్తంవ్యక్తీకర్తుం యదుద్గీథఇత్యేతద్వ్యాచష్టే (యఉద్గీథఇతి) పూర్వవదుద్గీథశబ్దోఽవయవపరోనేతవ్యః॥3

రం—సఏషరసానాంరసతమఃపరమః) సఏషః- ఓఙ్కారఃరసతమఃపరమః, భూతాదీనాముత్తరోత్తరరసానామతిశయితోరసః ఇతోఽధికోరసోనాస్తీత్యర్థః(పరార్ధ్యోఽష్టమోయదుద్గీథః)పరార్ధ్యః-పరస్యబ్రహ్మణఃఅర్ధంస్థానమర్హతీతిపరార్ధ్యః * ఛందసిచేతియత్ బ్రహ్మవదోఙ్కారస్యాప్యుపాస్యత్వాదితి భావః అష్టమః, అయముద్గీథః పృథివీరసఃపృథివ్యాఆపోరసఇతి పరిగణనాయామష్టమఇత్యర్థః యదుద్గీథః-యఉద్గీథఇత్యర్థః. ॥3॥

ఉ—కతమాకతమర్క్కతమత్కతమత్సామకతమఃకతమఉద్గీథ
ఇతి విమృష్టంభవతి ॥ ॥౪॥

శం—* వాచఋగ్రసఇత్యుక్తం, కతమాసాఋక్కతమత్తత్సామ కతమోవాసఉద్గీథః కతమాకతమేతివీప్సాఽదరార్థా. నను * వాబహూనాం జాతిపరిప్రశ్నేడతమచ్ నహ్యత్రఋగ్జాతిబహుత్వం కథండతమచ్ప్రత్యయః నైషదోషః జాతౌపరిప్రశ్నోజాతిపరిప్రశ్నఇత్యేతస్మిన్విగ్రహేజాతావృగ్వ్యక్తీనాం బహుత్వోపపత్తేః నతుజాతేఃపరిప్రశ్నఇతివిగృహ్యతే ననుజాతేఃపరిప్రశ్నఇత్యస్మిన్విగ్రహేకతమఃకఠఇత్యాద్యుదాహరణముపపన్నం- జాతౌపరిప్రశ్నఇత్య

త్రితు నయుజ్యతే తత్రాపికఠాదిజాతావేవవ్యక్తిబహుత్వాభిప్రాయేణ పరిప్రశ్న ఇత్యదోషః యదిజాతేః పరిప్రశ్నస్స్యాత్ కతమాకతమగిత్యాదా వుపసంఖ్యానంకర్తవ్యంస్యాత్ విస్పష్టంభవతి విమర్శః కృతో భవతి,విమర్శేహి కృతేసతి ప్రతివచనోక్తిరుపపన్నా. ॥౪॥

ఆ—అథగుణాంతరవిధానార్థం ప్రశ్నమవతారయ వృత్తమనువదతి(వాచ ఇతి) * ఋచస్సామరసస్సామ్న ఉద్గీథోరస ఇతిచోక్తమితి ద్రష్టవ్యం ఇదానీమృగాదిజాతింజిజ్ఞాసమానః పృచ్ఛతి (కతమేతి) పిప్సాత్రయంప్రశ్నేతత్త జ్జాతిజ్ఞానే శ్రద్ధాతిరేకం దర్శయితుమిత్యాహ (కతమాకతమేతి) ప్రశ్నత్రయమాక్షిపతి (ననువేతి) అనేకజాత్యవచ్ఛిన్నానాం మధ్యేయద్యేకస్యాజాతేర్నిర్ధారణార్థః పరిప్రశ్నోభవతి- తదాతస్మిన్విషయే వికల్పేనడతమచ్ప్రత్యయస్స్యాత్ యథాబహూనాం కఠాదీనాం మధ్యేకఠజాతినిర్ణయార్థంకతమేకఠాఇతి ప్రశ్నోదృశ్యతే- తథాఽన్యత్రాపీతిసూత్రార్థః బహూనామేకస్యానిర్ధారణే డతమజ్విధానేపిప్రకృతేప్రశ్నత్రయే కానుపపత్తిరిత్యాశంక్యాహ (నహీతి) అత్రేతి అధ్యాపకాద్యైత్ప్రవ్యవహారభూమిరుక్తా. ఋగ్జాతిగ్రహణం సామజాతేరుద్గీథజాతేశ్చోపలక్షణం తద్బహుత్వాభావేపి కిం నశ్ఛిద్యతే తత్రాహ (కథమితి) ఋగాదిజాతయోయదిభూయస్యస్స్యుః తదాతాసాం మధ్యేకతమాఋగ్జాతిః కతమాసామజాతిర్వా- కతమావోద్గీథజాతిరత్రవివక్షితేతి ప్రశ్నోయుజ్యతే నచాస్తితత్రజాతిబహుత్వం ప్రమాణాభావాత్ అతోఽనుపపన్నంప్రశ్నత్రయమిత్యర్థః - ప్రశ్నానుపపత్తిందూషయతి (నైషదోష ఇతి) బహూనాంతజ్జాత్యవచ్ఛిన్నానాం సన్నిధానేజాతౌ సత్యాంవ్యక్తిబహుత్వసంభవాత్ తదన్యతమనిర్ధారణార్థం పరిప్రశ్నే వికల్పేన డతమజితిసూత్రార్థాంగీకారాదృగాదిజాతౌ తద్వ్యక్తిబాహుళ్యాత్కతమాతద్వ్యక్తిః ● వాచఋగ్రసఇత్యాదౌ వివక్షితేతి ప్రశ్నపర్యవసానాదుపపన్నం ప్రశ్నత్రయమిత్యర్థః యత్తువిగ్రహాంతరం గృహీత్వా ప్రశ్నానుపపత్తిరిత్యుక్తంతత్రాహ (నత్వితి) తత్రచానుపపత్తిం యదిజాతేరిత్యత్ర వ్యక్తీకరిష్యతి అస్మదిష్టవిగ్రహాపరిగ్రహేవృత్తికారీయముదాహరణం విరుధ్యతే. కఠశబ్దస్యవ్యక్తివిశేషవాచిత్వాభావాదితిశంకతే (నన్వితి) ఉదాహరణేపిసత్యాం కఠజాతౌతద్వ్యక్తిబాహుళ్యాత్తదన్యతమనిర్ధారణాభిప్రాయేణ పరిప్రశ్నే డతమజిత్యంగీకా

రాన్నపరోక్తోదాహరణవిరోధోఽస్తత్పక్షేఽస్త్వితి పరిహరతి (తత్రాపీతి) నను ద్విధాపివిగ్రహోపపత్తౌకిమితిత్వదిష్టోవిగ్రహోనియమ్యతే, తత్రాహ(యదీతి) త్వదిష్టవిగ్రహపరిగ్రహశ్చేత్ ఋగాదిజాతెరెకత్వాత్ ప్రత్యేకంబహుత్వాయో గాత్ * వాబహూనామిత్యాదిసూత్రేణ*కతమకతమత్సామేత్యుదాహ రణం నసిధ్యేత్ తథాచ తత్సిద్ధ్యర్థం పృథక్సూత్రవిధానం ప్రసజ్యేత నహ్యవై దికముదాహరణం ప్రమత్తగీతమివహాతుంశక్యం తస్మాదృగాదివ్యక్తిరేవాత్రప్ర ష్టుంయుక్తేత్యర్థః కిమితియథాక్కరీత్యావిమృశ్యతె - వివక్షితమృగాదిస్వరూప మేవాదావుపస్యస్యతాం లాఘవాదిత్యాశంక్యాహ (విమర్శేహీతి) ॥౪॥

రం—*వాచఋగ్రసాఋచస్సామరసః సామ్న ఉద్గీథోరసఇతిఋక్సామో ద్గీథానాం ప్రస్తుతత్వాత్తానివిమృశతి (కతమాకతమగితి) కతమాకతమేతిపీ ప్సాఆదరార్థా కాఋగిత్యర్థః ఏవముత్తరత్రాపి కతమత్కతమత్సామె త్యాదౌ ద్రష్టవ్యా (ఇతివిమృష్టంభవతి) విమర్శఃకృతోభవతీత్యర్థః ॥౪॥

ఉ—వాగెవర్క్ప్రాణస్సామఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథః తద్వాఏత

న్మిథునం యద్వాక్చప్రాణశ్చర్క్చసామచ ॥ ॥౫॥

శం—(వాగెవర్క్ప్రాణస్సామేతి) వాగృచోరెకత్వేపినాష్టమత్వవ్యా ఘాతః పూర్వస్మాద్వాక్యాంతరత్వాత్ ఆప్తిగుణసిద్ధయే హ్యోమిత్యేతదక్షర ముద్గీథఇతి వాక్ప్రాణావృక్సామయోనీఇతివాగెవర్క్ప్రాణస్సామేత్యుచ్యతే, యథాక్రమమృక్సామయోర్వాక్ప్రాణయోగ్రహణేహిసర్వాసామృచాం సర్వేషాంచ సామ్నామవరోధః కృతస్స్యాత్ - సర్వర్క్సామావరోధేచఋ క్సామసాధ్యానాంచ సర్వకర్మణామవరోధః కృతస్స్యాత్. తదవరోధేచ స ర్వేకామాఅవరుద్ధాస్స్యుః ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథఇతి - భక్త్యాశఙ్కానివర్త్య తె తద్వాఏతదితి- మిథునంనిర్దిశ్యతె కింతన్మిథునమితి ఆహ యద్వాక్చప్రా ణశ్చ సర్వర్క్సామకారణభూతౌమిథునం (ఋక్చసామచేతి) ఋక్సామ కారణౌఋక్సామశబ్దోక్తావిత్యర్థః నతుస్వతంత్రమృక్చసామచమిథునం- అ న్యథాహివాక్చప్రాణశ్చేత్యేకంమిథున, మృక్సామచాపరంమిథునమితిద్వేమి థునేస్యాతాం తథాచ (తద్వాఏతన్మిథున)తదేతన్మిథున)మిత్యేకవచననిర్దేశో ఽనుపపన్నస్స్యాత్ తస్మాదృక్సామయోర్వాక్ప్రాణయోరెవమిథునత్వం॥౫

ఆ—శిష్యభూతయాశ్రుత్యాచోదితెసైవాచార్యభూతాపరిహరతి(వాగేవేతి)

నసావద్యేప్రతివచనేవాగృచోరేకత్వావగమాత్ ఓఙ్కారస్యరసతమవాక్యోప
దిష్టమష్టమత్వంవ్యాహన్యేతేత్యాశఙ్క్యాహ (వాగృచోరితి) కథంపునారసత
మత్వ వాక్యాదిదం ప్రశ్నప్రతివచనరూపంవాక్యంభిద్యతే అర్థాధిక్యాభావా
త్ తత్రాహ (ఆప్తితి) పూర్వంహివాక్యమోఙ్కారస్యరసతమత్వం విదధాతి
ఇదంతుతస్యైవాప్తిగుణంవిధత్తే. తథాచ తాదృగ్గుణవిధ్యర్థత్వేనాస్యవాక్యాం
తరత్వాదేతద్వాక్యవశాదష్టమత్వాభావేపి పూర్వవాక్యాదోంకారస్యాష్టమత్వ
మవిరుద్ధమిత్యర్థః తథాపి కథమృగాదిజాతీయేపృష్టేవాగేవర్గిత్యాదిప్రతివచ
నముచితం తద్వ్యక్తివిశేషవచనమేవప్రశ్నానుసారీత్యాశఙ్క్యాహ (వాక్ప్రా
ణావితి) వాగృచోయోనిః తన్నివర్తకత్వాత్, ప్రాణశ్చసామ్నోహేతుః బ
లేనహిగీతిరుత్పాద్యతే తథాచవాగేవేత్యాదినాకార్యకారణయోరభేదోపదేశా
దృఙ్మాత్రం సామమాత్రంవాతత్తత్కారణాత్మకం ప్రతీయతే। నచపూర్వత్రా
పి వ్యక్తిర్వివక్షితా, ప్రశ్నప్రతివచనయోరేకార్థత్వాత్ నచైవమృగాదిజాతేరే
కత్వాత్ . డతమచ్ప్రత్యయానుపపత్తిః తత్తజ్జాత్యవచ్ఛిన్నానామృక్సామోద్గీ
థానాం సన్నిధావృగాదిజాతేరేకస్యాః నిర్ధారణార్థంపరిప్రశ్నేతత్ప్రయో
గసంభవాత్ ఋగాదిషుప్రత్యేకం భేదవివక్షయాషష్ఠీసమాసే దూషణముక్తం
తత్రప్రత్యేకమేకత్వముపేత్యోక్తరీత్యాషష్ఠీసమాసేతు నకించిద్దుష్యతీతిభావః
ఋగాత్మికాయావాచస్సామాత్మకస్య ప్రాణస్యచగ్రహణేఫలితందర్శయన్ను
క్తమేవవ్యక్తీకరోతి (యథాక్రమమితి) ఋక్సామమాత్రావరోధేపి కింసి
ధ్యతీత్యాశఙ్క్యాహ (సర్వేతి) తథాపి కింస్యాదితిచేత్ తదాహ (సర్వేకా
మాఇతి) ఉక్తప్రక్రియయా సర్వకామావాప్తిహేతురోంకారోవివక్షితాప్తిగు
ణకస్సిధ్యతీత్యర్థః తృతీయేప్రతివచనేతాత్పర్యమాహ (ఓమిత్యేతదితి) అత్రా
పిపూర్వవజ్జాతిగృహీతా తద్వ్యక్తిత్వేన భక్తిరేవోక్తేతిశంకాంనిరసితుమోమి
త్యేతదక్షరమితివిశేషణం తథాచోద్గీథః తదవయవః విశేషణాత్ప్రకరణాచ్చే
త్యర్థః పారంపర్యేణవాక్ప్రాణయోస్సర్వకామసంబంధాదుద్గీథస్యాపి తథా
భూతవాగాదిసంబంధాదస్తిసర్వకామసంబంధఇత్యుక్తం ఇదానీమోంకారస్య
వాక్ప్రాణద్వారాసర్వకామసంబన్ధేహేత్వంతరమాహ (తద్వాఇతి) తదేత
త్పదయోరక్షరవిషయత్వం వ్యావర్త్యవక్ష్యమాణవిషయత్వందర్శయతి (మి
థునమితి) వైశబ్దోమిథునప్రసిద్ధ్యర్థః వాక్చప్రాణశ్చేతియదుభయముప

లభ్యతే తదేతన్మిథునమితియోజనామంగీకృత్యవాక్యార్థమాహ (సర్వరాప్తి మేతి) వాక్ప్రాణయోఃఋక్సామకారణత్వము త్తరవాక్యేన స్పష్టయతి (ఋక్చేతి)'యథావాక్ప్రాణౌ మిథునం ఏవమృక్సామచస్వాతంత్ర్యేణమిథునం నిర్దేశసామాన్యాదిత్యాశంక్యాహ (నత్వితి) విపక్షేదోషమాహ ('అన్యథేతి) ఇష్టమేవమిథునద్వయమితిచేత్ నేత్యాహ (తథాచేతి) ననుమిథునయోరనుగతం మిథునత్వ మాదాయైకవచనముపపత్స్యతె చేత్ నేత్యాహ (తస్మాదితి) ఉపక్రమభంగాన్న స్వతంత్రంమిథునద్వయమస్తీత్యర్థః ॥౫

రం—విమర్శనీయ ఎన్నమర్థమాహ (వాగేవర్క్ప్రాణస్సామోమిత్యేతదక్షరముద్గీథఇతి) ఋచో వాగింద్రియోచ్చారణసాధ్యత్వాద్వాగేవఋక్ సామగానస్య ప్రాణరూపశ్వాస ధారణసాధ్యత్వాత్ప్రాణఏవసామ ఉద్గీథభక్త్య వయవత్వాదోమిత్యక్షరమేవోద్గీథఇత్యర్థః (తద్వాఏతన్మిథునంయద్వాక్చప్రాణశ్చ) స్త్రీలింగశబ్దవాచ్యతయా వాచః స్త్రీత్వం ప్రాణస్యపుల్లింగశబ్దవాచ్యతయాపుంస్త్వమితి భావః (ఋక్చసామచ) అత్రాపితదేతన్మిథున మిత్యనుషజ్యతే ఉక్తరీత్యావాక్ప్రాణయోర్మిథునత్వేన తదభిన్నత్వేన ఋక్సామయోరపిమిథునత్వం ద్రష్టవ్యమ్. ॥౫॥

ఉ—తదేతన్మిథునమోమిత్యేతస్మిన్నక్షరేసగ్ంసృజ్యతేయదావై
మిథునౌ సమాగచ్ఛతఆపయతో వైతావన్యోన్యస్యకామం॥౬॥

శం—తదేతత్ ఏవంలక్షణంమిథునమోమిత్యేతస్మిన్నక్షరేసంసృజ్యతే ఏవం సర్వకామావాప్తిగుణవిశిష్టం మిథునమోంకారేసంసృష్టం విద్యతఇత్యోంకారస్య సర్వకామావాప్తిగుణవత్త్వంసిద్ధం వాఙ్మయత్వమోంకారస్యప్రాణనిష్పాద్యత్వంచ మిథునేనసంసృష్టత్వం మిథునస్య కామాపయితృత్వం ప్రసిద్ధమితి దృష్టాంతఉచ్యతే - యథాలోకేమిథునౌ మిథునావయవౌస్త్రీపుంసౌయదా సమాగచ్ఛతః గ్రామ్యధర్మతయాసంయుజ్యేయాతాం తదా ఆపయతః ప్రాపయతోఽన్యోన్యస్య ఇతరేతరస్యతౌ కామం తథాచ స్వాత్మానుప్రవిష్టేన మిథునేనసర్వకామాప్తిగుణవత్త్వమోంకారస్య సిద్ధమిత్యభిప్రాయః ॥౬

ఆ—భవతు వాక్ప్రాణాఖ్యమృక్సామాత్మకంమిథునం వాక్ప్రాణరూపమిథునోఙ్కారయోస్సంసర్గేకిం ఫలమిత్యత్రాహ (ఏవమితి)కయాపునర్విధయా మిథునేనసంసృష్టత్వమక్షరస్యసేత్స్యతి తత్రాహ (వాఙ్మయత్వమితి)యత

సర్వకామాప్తిగుణవిశిష్టం మిథునమిత్యుక్తం, తదుపపాదయతి (మిథునస్యేతి) ప్రసిద్ధమితి, సతాదృగథోఽయథోక్తాక్షరస్య సర్వకామాపయితృత్వే దృష్టాన్తస్సన్నుచ్యతేఽనంతరవాక్యేనేత్యర్థః, దృష్టాంతమేవవివృణోతి (యథేత్యాదినా) మిథునద్వయోనా స్త్రీత్యుక్తత్వాత్కథంమిథునావితిద్వివచనం తత్రాహ (మిథునావయవావితి) గ్రామ్యధర్మతయా తథావిధవ్యాపారవత్తయేతి యావత్ వైశబ్దోఽవధారణే, వివక్షితందార్ష్టాంతికమాహ (తథేతి) ॥౬

రం—(తదేతన్మిథునమోమిత్యేతస్మిన్నక్షరే సꣳసృజ్యతే) ఋక్సామాత్మకం తదేతన్మిథునం ఓమిత్యేతస్మిన్నక్షరే ఉద్గీథావయవభూతేనసంసృజ్యతే; ఉద్గీథస్య ఋగారూఢసామభక్తిరూపత్వేన ఋక్సామరూపతయోద్గీథావయవప్రణవస్య ఋక్సామాభ్యాంసంసృష్టత్వాత్తదాత్మకమిథునేన సంసృష్టత్వమిత్యర్థః, వాక్ప్రాణాత్మకమిథునాభ్యాసవిశిష్టఋక్సామసంసృష్టతయోద్గీథావయవప్రణవోపాసనంకర్తవ్యమిత్యర్థః (యదావైమిథునౌసమాగచ్ఛతఆపయతోవైతావన్యోన్యస్యకామమ్) యదాదంపతీమిథునీభూతౌ గ్రామ్యధర్మాయసంసృజ్యేయాతాం, తదాఽన్యోన్యకామప్రాపకత్వంప్రసిద్ధమిత్యర్థః, మిథునావితి పుంస్త్వద్వివచనేఛాందసే, తతశ్చోంకారోపి స్వసంసృష్టమిథునేనకామప్రాపక ఇతిభావః ॥ ॥ ౬ ॥

ఉ—ఆపయితాహవైకామానాంభవతి యఏతదేవంవిద్వానక్షరముద్గీథముపాస్తే ॥ ౭ ॥

శం—తదుపాసకోప్యుద్గాతా తద్ధర్మాభవతీత్యాహ, ఆపయితాహవైకామానాం యజమానస్యభవతి, యఏతదక్షరమేవం ఆప్తిగుణవదుద్గీథముపాస్తే, తస్యైతద్యథోక్తంఫలమిత్యర్థః ✻ తంయథాయథోపాసతేతదేవభవతీతిశ్రుతేః ॥౭॥

ఆ—ఏవమోంకారమాప్తిగుణవిశిష్టం శిష్ట్వా తదుపాసనాఫలంకథయతి (తదుపాసకోపీతి) తద్ధర్మేతి- ఉపాసకస్యాప్తిగుణవైశిష్ట్యోక్తిః, అప్యేతివక్తవ్యేకథమాపయితేత్యుక్తం తత్రాహ (యజమానస్యేతి) నిపాతౌత్వవధారణార్థౌ, ఉద్గీథం- తదవయవభూతమితియావత్ , ఆప్తిగుణవదోంకారోపాసనాత్ కథముపాసితా తద్గుణోభవతీత్యాశంక్యాహ (తమితి) ॥ ౭॥

రం—తదుపాసకోప్యుద్గాతా స్వోపాస్యోంకారవద్యజమానకామప్రాపక ఇత్యాహ (ఆపయితాహవైకామానాంభవతి యఏతదేవంవిద్వానక్షరముద్గీథము

పాస్తైఇతి) కామాప్త్యాదివిశిష్టోద్గీథావయవో పాసనస్యయజమానగత కామాప్తి రేవఫలమిత్యర్థః ॥ ॥ ౭ ॥

ఉ—తద్వా ఏతదనుజ్ఞాక్షరం యద్ధి కించానుజానాత్యోమి
త్యేవ తదాహైషో ఏవ సమృద్ధిర్యదనుజ్ఞా సమర్ధయితా హ వై కా
మానాంభవతి య ఏతదేవం విద్వానక్షరముద్గీథముపాస్తే ॥ ౮ ॥

శం—సమృద్ధిగుణవాంశ్చోంకారః కథం తద్వా ఏతత్, ప్రకృతమనుజ్ఞాక్షరం-అనుజ్ఞా చ సా అక్షరం చ తత్ అనుజ్ఞా అనుమతిః ఓంకార ఇత్యర్థః, కథమనుజ్ఞేతి ఆహ శ్రుతిః స్వయం- యద్ధి కించ యత్కించ లోకే జ్ఞానం ధనం వా అనుజానాతి విద్వాన్ ధనీ వా- తత్రానుమతిం కుర్వన్నోమిత్యేవ తదాహ, తథా చ వేదే త్రయస్త్రింశదిత్యోమితి హో వాచేత్యాది; తథా చ లోకేపి తవేదం ధనం గృహ్ణామీత్యుక్త ఓమిత్యాహ; అతః ఏషా ఉ ఏవ- ఏషైవ సమృద్ధిః- యదనుజ్ఞా- యా అనుజ్ఞా-సా సమృద్ధిః తన్మూలత్వాదనుజ్ఞాయాః సమృద్ధో హ్యోమిత్యనుజ్ఞాం దదాతి తస్మాత్సమృద్ధిగుణవానోంకార ఇత్యర్థః, సమృద్ధిగుణోపాసకత్వాత్తద్ధర్మా సన్ సమర్ధయితా హ వై కామానాం యజమానస్య భవతి య ఏతదేవం విద్వానక్షరముద్గీథముపాస్త ఇత్యాది పూర్వవత్. ॥ ౮ ॥

ఆ—ఉత్తరగ్రంథస్య గుణాంతరవిధానే తాత్పర్యం దర్శయతి (సమృద్ధీతి) తస్య సమృద్ధిగుణవత్త్వమప్రామాణికమిత్యాశంక్య పరిహరతి (కథమిత్యాదినా) తదేతత్పదయోరోంకారాఖ్యమక్షరం విషయత్వేన నిర్దిశతి (ప్రకృతమితి) తస్య స్మృత్యర్థో వైశబ్దః అనుజ్ఞాక్షరమిత్యేతద్వ్యగ్రహ్యావివక్షితేనార్థేన ఘటయతి (అనుజ్ఞా చేతి) తస్యానుజ్ఞాత్వే ప్రశ్నపూర్వకం ప్రసిద్ధిముపన్యస్యతి (కథమితి) తత్రేతి జ్ఞానధనయోరుక్తిః, తదితి అనుమంతవ్యం సాధారణ్యేనోచ్యతే, ఓంకారస్యానుజ్ఞాక్షరత్వే లోకప్రసిద్ధివద్వేదప్రసిద్ధిః సముచ్చినోతి (తథా చేతి) * కత్యేవ దేవా యాజ్ఞవల్క్యేతి శాకల్యేన పృష్టే * త్రయస్త్రింశదితి యాజ్ఞవల్క్యేన ప్రత్యుక్తే సతి * ఓమితి శాకల్యేనానుజ్ఞాం కృతవాన్ పునశ్చ * కత్యేవేతి ప్రశ్నే * షడితి ప్రతివచనే సతి * ఓమితి హో వాచేత్యాదివాక్యం బృహదారణ్యకే యథోక్తార్థానుసారి ప్రసిద్ధమిత్యర్థః, యద్ధి కించేత్యాదావుక్తాం లోకప్రసిద్ధిమేవ ప్రకటయతి (తథా చ లోకేపీతి) ఓంకారస్య లోకవేదప్రసిద్ధిభ్యామనుజ్ఞాత్వేపి కథం సమృద్ధిగుణకత్వమిత్యాశంక్యాహ (అత ఇతి) ఉశబ్దో

ష్యర్థస్సమృద్ధిశబ్దాదుపరిసంబధ్యతే తస్యాస్సమృద్ధిమూలత్వం సాధయతి (సమృద్ధో హీతి) అనుజ్ఞాయాస్సమృద్ధిం ప్రతి కారణత్వేన సమృద్ధిత్వే సత్యోంకారస్యాపి తదాత్మకస్య సమృద్ధిగుణవత్త్వం సిద్ధమిత్యుపసంహరతి (తస్మాదితి) సమర్ధయితేత్యాదిఫలవాక్యం ప్రత్యాహ (సమృద్ధీతి) అస్మిన్వాక్యే సమర్ధయితేత్యాది పదజాతం*ఆపయితేత్యాదిపూర్వవద్వ్యాఖ్యేయమిత్యాహ(ఇత్యాదిపూర్వవదితి).

రం—(తద్వా ఏతదనుజ్ఞాక్షరం) ఓంకారోఽనుజ్ఞాక్షరమిత్యర్థః, తదేవోపపాదయతి (యద్ధి కించానుజానాత్యోమిత్యేవ తదాహ) లోకే హ్యనుజ్ఞాం ప్రయచ్ఛన్ పురుషః ఓమిత్యనుజానాతీత్యర్థః (ఏషో ఏవ సమృద్ధిర్యదనుజ్ఞా) ఉక్తః ప్రసిద్ధా- లోకే సమృద్ధిమాన్హి ఓమిత్యనుజ్ఞాం ప్రయచ్ఛతి- అతోఽనుజ్ఞారూపస్యోంకారస్య సమృద్ధిమూలత్వాదనుజ్ఞారూప ఓంకార ఏవ సమృద్ధిరిత్యర్థః, ఏవం సమృద్ధిగుణవిశిష్టోంకారోపాసనస్య ఫలమాహ (సమర్ధయితా హ వై కామానాం భవతి య ఏతదేవం విద్వానక్షరముద్గీథముపాస్తే ఇతి) యజమానస్య కామసమృద్ధిం కరోతీత్యర్థః. || ౮ ||

ఉ— తేనేయం త్రయీవిద్యా వర్తతే ఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితి శంసత్యోమిత్యుద్గాయత్యేతస్యైవాక్షరస్యాపచిత్యై మహిమ్నా రసేన || || ౯ ||

శం—అథేదానీమక్షరం స్తౌతి ఉపాస్యత్వాత్ప్రరోచనార్థం, కథం తేనాక్షరేణ ప్రకృతేనేయం ఋగ్వేదాదిలక్షణా త్రయీవిద్యా, త్రయీవిద్యావిహితం కర్మేత్యర్థః, నహి త్రయీవిద్యైవాశ్రావణాదిభిర్వర్తతే- కర్మతు తథా ప్రవర్తత ఇతి ప్రసిద్ధం కథం ఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితి శంసత్యోమిత్యుద్గాయతీతి లింగాచ్చ సోమయాగ ఇతి గమ్యతే, తచ్చ కర్మ ఏతస్యైవాక్షరస్యాపచిత్యై, పూజార్థం పరమాత్మప్రతీకం హి తత్, తదపచితిః పరమాత్మన ఏవ సా * స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవ ఇతి స్మృతేః (మహిమ్నా రసేన) కించ ఏతస్యైవాక్షరస్య మహిమ్నా మహత్త్వేన ఋత్విగ్యజమానాదిప్రాణైరిత్యర్థః తథా ఏతస్యైవాక్షరస్య రసేన వ్రీహియవాదిరసనిర్వృత్తేన హవిషేత్యర్థః, యాగహోమాద్యక్షరేణ క్రియతే, తచ్చాదిత్యముపతిష్ఠతే, తతో వృష్ట్యాదిక్రమేణ ప్రాణోఽన్నం చ జాయతే ప్రాణైరన్నేన చ యజ్ఞస్తాయతే, అత ఉచ్యతేఽక్షరస్య మహిమ్నా రసేనేతి. || ౯ ||

ఆ—ఓంకారస్య గుణత్రయవత్తస్యఫలముపాసనముక్తం, తథాచ వక్తవ్యా భావాత్ తేనేయమిత్యాదివాక్యమనర్థకమిత్యాశంక్యాహ (అథేతి) స్తుతేరాన ర్థక్యమాశఙ్క్యాహ (ఉపాస్యత్వాదితి) ప్రరోచనం ప్రశ్నపూర్వకం ప్రకటయతి (కథమిత్యాదినా) త్రయీవిద్యావర్తత ఇతి సంబంధః త్రయీవిద్యేత్యస్యోపచరి తార్థత్వం కథయతి (త్రయీవిద్యేతి) కిమితి శ్రుతిం త్యక్త్వా వ్యాఖ్యాయతే తత్రా హ (నహీతి) తస్యాస్స్వరూపలాభస్యానాదిత్వేన హేత్వనపేక్షత్వాదిత్యర్థః, క ర్తాపి కథమాశ్రావణాదిభిరాత్మానం లభతే తత్రాహ (కర్మత్వితి) ప్రసిద్ధిమేవ ప్ర పంచయతి (కథమిత్యాదినా) అధ్వర్యుహోత్రుద్గాతృసమాహారస్య దర్శపూర్ణ మాసాదిష్వసంభవాదగ్నిష్టోమాదిషు చ సంభవాత్ త్రితయసమాహారాల్లింగా దోంకారేణ ప్రవర్తమానం త్రయీవిహితం కర్మ సోమయాగ ఇతి ప్రతిభాతీత్యా హ (లింగాచ్చేతి) * స్రవత్యనోంకృతం కర్మేతి న్యాయాదోంకారేణ వైదికస్య కర్మణః స్థితిరితి స్తుతిం విధాయ స్తుత్యంతరమాహ (తచ్చేతి) కిమర్థం పునరక్షరం క ర్మణా పూజ్యతే తత్రాహ (పరమాత్మేతి) తస్య తత్ప్రతీకత్వే కిం స్యాదితి చేత్ త త్రాహ (తదపచితిరితి) నను కర్మణా పరమాత్మా చేదారాధ్యతే, తర్హి తత్ప్ర తీకత్వాదక్షరస్యాపి తేనారాధనం స్యాత్ న చేశ్వరస్తేనారాధ్యత ఇతి ప్రమాణ మస్తి, తత్రాహ (స్వకర్మణేతి) వర్ణాశ్రమవిహితేన కర్మణా ఈశ్వరం ప్రసాద్య తత్ప్రసాదవశాత్తత్ఫలం కర్తా ప్రాప్నోతీతి భగవతోక్తత్వాత్ ఈశ్వరపూజార్థం కర్మేతి గమ్యతే, తథాచ తత్ప్రతీకత్వాదోంకారస్య తత్పూజార్థం కర్మేతియుక్తమి త్యర్థః, వైదికం కర్మాక్షరపూజార్థమిత్యక్షరం స్తుత్వా విధాంతరేణ స్తౌతి (కించేతి) యజమానాదీత్యాదిపదేన పత్నీ గృహ్యతే, ప్రాణైః త్రయీవిహితం కర్మ వర్తత ఇతి సంబంధః స్తుత్యంతరమాహ (తథేతి) యథాక్షరవికారైర్యజమానాదిప్రాణై ర్వైదికం కర్మ ప్రవర్తతే తథేతి యావత్ హవిషేత్యత్రాపి పూర్వవదన్వయః కథం ఋత్విగాదిప్రాణానాం హవిషశ్చాక్షరవికారత్వమత ఆహ (యాగేతి) ఆదిశ బ్దోఽనుక్తవైదికకర్మసంగ్రహార్థః * తస్మాదోమిత్యుదాహృత్యేత్యాదిస్మృతేరి త్యర్థః * అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే, ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టి ర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజా ఇతిస్మృతిమాశ్రిత్యాహ (తచ్చేతి) వృష్ట్యాదీత్యాదిశబ్దే నాన్నస్య ప్రజానాంచోత్పత్త్యుపకరణం సర్వముచ్యతే, తథాపి కథమేతస్యైవా క్షరస్య మహిమ్నేత్యాది, తత్రాహ (ప్రాణైరితి) ॥ ౯ ॥

శం—ఉపాస్యమోంకారంప్రరోచనార్థంస్తౌతి (తేనేయంత్రయీవిద్యావ ర్తత ఇత్యాదినా) తేన ప్రకృతేన ఉపాస్యేనోంకారేణ త్రయీవిద్యా త్రయీ విహితంకర్మప్రవర్తత ఇత్యర్థః తదేవోపపాదయతి (ఓమిత్యాశ్రావయత్యో మితిశంసత్యోమిత్యుద్గాయతీతి) ఓంకారపూర్వకత్వాదాశ్రావణశంసనోద్గా నానామిత్యర్థః, కిమిత్యోంకారపూర్వకమేవాశ్రావణాదికం క్రియత ఇత్యత్రా హ (ఏతస్యైవాక్షరస్యాపచిత్యై మహిమ్నా రసేన) రసేన సారభూతేన మహి మ్నా మాహాత్మ్యేన యుక్తస్యైతస్య ఓంకారలక్షణస్యాక్షరస్యాపచిత్యై పూజా ర్థమిత్యర్థః. ॥ ౯ ॥

ఉ—తేనోభౌకురుతో యశ్చైతదేవంవేదయశ్చ నవేదనా
నాతు విద్యాచావిద్యాచయదేవవిద్యయాకరోతి శ్రద్ధయోపని
షదా తదేవవీర్యవత్తరంభవతీతి ఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యా
ఖ్యానంభవతి ॥ ॥ ౧౦॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే ప్రథమఃఖండః

శం—తత్రాక్షరవిజ్ఞానవతః కర్మకర్తవ్యమితి స్థితమాక్షిపతి, తేనాక్షరేణో భౌ యశ్చైతత్, అక్షరమేవం వ్యాఖ్యాతంవేద యశ్చకర్మమాత్రవిదక్షరయా థాత్మ్యంనవేద తావుభౌకురుతఃకర్మ తయోశ్చకర్మసామర్థ్యాదేవఫలంస్యాత్ కింతత్రాక్షరయాథాత్మ్యవిజ్ఞానేనేతి దృష్టంహిలోకేహరీతకీం భక్షయతోస్తద్ర సాభిజ్ఞేతరయోర్విరేచనం నైవం, యస్మాన్నానాతు విద్యాచావిద్యాచ భిన్నే హి విద్యావిద్యే తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః, నోంకారస్యకర్మాంగత్వమా త్రవిజ్ఞానమేవరసతమాప్తిసమృద్ధిగుణవద్విజ్ఞానం; కింతర్హి తతోప్యధికం, త స్మాత్తదంగాధిక్యాత్ఫలాధిక్యంయుక్తమిత్యభిప్రాయః, దృష్టంహిలోకే వణిక్శబ రయోః పద్మరాగాదిమణివిక్రయే వణిజోవిజ్ఞానాధిక్యాత్ఫలాధిక్యం, తస్మాద్యదే వవిద్యయా విజ్ఞానేనయుక్తస్సన్, కరోతికర్మ శ్రద్ధయా శ్రద్దధానశ్చసన్, ఉ పనిషదా యోగేనయుక్తశ్చేత్యర్థః, తదేవకర్మవీర్యవత్తరం అవిద్వత్కర్మణో ధికఫలంభవతీతి, విద్వత్కర్మణోవీర్యవత్తరత్వవచనాదవిదుషోపికర్మవీర్యవదేవ భవతీత్యభిప్రాయః, నచావిదుషఃకర్మణ్యనధికారః, ఔషస్త్యేకాండేఽవిదుషా మప్యార్త్విజ్యదర్శనాత్, రసతమాప్తిసమృద్ధిగుణవదక్షరమిత్యేకముపాసనం, మధ్యే ప్రయత్నాంతరాదర్శనాత్, అనేకైర్హివిశేషణైరనేకధోపాస్యత్వాత్ఖల్వ

తస్యైవ, కృతస్యోద్గీథాఖ్యస్యాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతి. ॥ ౧౦ ॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యమ్.

ఆ—అక్షరస్య స్తుత్యా మహీకృతత్వాదుపాసనే సిద్ధే కిముత్తరేణ గ్రంథేనేత్యాశంక్యాహ (తత్రేతి) పూర్వస్మిన్ సందర్భే స్తుతివశాదక్షరవిజ్ఞానే కర్తవ్యే తస్మిన్ ష్వాద్యం కర్మ తద్విజ్ఞానవతోఽనుష్ఠేయమితి స్థితం. తదాక్షేపపూర్వముత్తరం వాక్యమిత్యర్థః, ఆక్షేపాక్షరాణి వ్యాచష్టే (తేనేత్యాదినా) నను కర్మకర్తృత్వే విద్వదవిదుషోర్విద్వానేవ తత్ఫలమశ్నుతే, నావిద్వానితి కథమిత్యాశంక్యాహ (తయోశ్చేతి) ఇతిశబ్దస్త్వాక్షిపతీత్యనేన సంబధ్యతే, కథం విద్వదవిదుషోరవిశిష్టం ఫలమిత్యాశంక్య దృష్టాంతమాహ (దృష్టం హీతి) విమతం న స్వతంత్రఫలం, అంగజ్ఞానత్వాత్, ఆజ్యావేక్షణవదితి ప్రాప్తే ప్రత్యాహ (నైవమితి) హేతుత్వేనావతారితం వాక్యం వ్యాచష్టే (భిన్నే హీతి) విద్యా ఉపాసనా, కర్మ - అవిద్యా, తయోర్భిన్నత్వం, పృథక్ఫలవత్త్వం, తన్న విద్యావైయర్థ్యమిత్యర్థః; విద్యాయాస్స్వతంత్రఫలవత్త్వం నాస్తీతి పక్షస్య వ్యావృత్తిప్రకారమేవ ప్రపంచయతి॥ (నేత్యాదినా) అంగజ్ఞానాద్గుణవదక్షరజ్ఞానస్యాధిక్యఫలితమాహ (తస్మాదితి) తదజ్ఞం- కర్మాంగముద్గీథమాత్రజ్ఞానం, తస్మాదాధిక్యాద్విశిష్టాక్షరజ్ఞానస్యేతి యావత్, యత్తు పునరుక్తం తయోశ్చ కర్మసామర్థ్యాదేవ ఫలం స్యాదితి తత్రాహ ॥ (దృష్టం హీతి) యత్త్వంగజ్ఞానత్వాదితి తత్కిమంగత్వే సతి జ్ఞానత్వం కింవా ఆశ్రిత్య విహితత్వం- అథవా ఏతదేవజ్ఞానత్వవిశేషితం, నాద్యః, తన్నిర్ధారణాసమయమన్యాయేనాసిద్ధేః, నద్వితీయః, గోదోహనేవ్యభిచారాత్, న తృతీయః దృష్టాంతస్య సాధనవికలత్వాత్, ఆజ్యావేక్షణస్యాశ్రిత్య విధ్యుదాహరణబహిర్భూతత్వాత్ అంగసంబంధిజ్ఞానత్వమాత్రేణ దృష్టాంతత్వే సత్యంగత్వాపాదనేస్సంభవాదిత్యభిప్రేత్య జ్ఞానాధిక్యే ఫలాధిక్యమిత్యత్రానంతరవాక్యం యోజయతి (తస్మాదితి) విజ్ఞానం ఉద్గీథాద్యంగమాత్రవిషయముపాసనాతిరిక్తం; తేనేతి యావత్, యోగః- దేవతాదివిషయముపాసనం, ఇతిశబ్దస్తదర్థసమాప్త్యర్థః, తత్రైవార్థసిద్ధమర్థం కథయతి (విద్వదితి) నన్వర్థసమర్థో విద్వానపర్యుదస్తశ్చ కర్మప్రథకారిత్వంగీకారాదవిదుషస్తల్లక్షణానాక్రాంతస్యానధికారాత్కథం తత్కర్తృత్వమితి ప్రతిజ్ఞాయతే; తత్రాహ (నచేతి) ఔషస్త్యే- ఉషస్తిసంబంధే మటచీహతేష్విత్యాదికే తస్మిన్ గ్రంథజాతే విద్యాహీనానామపి కర్మానుష్ఠానం.

శ్రూయతే * ప్రస్తోతర్యా దేవతేత్యాదా * తాంచేదవిద్వానిత్యాదిలింగాత్, త స్మాదవిదుషోపికర్మణ్యధికారః, అధికారలక్షణేతు జ్ఞానాభావేపి ద్రవ్యాదిజ్ఞానమాత్రేణవిశేషణసిద్ధిరిత్యర్థః, గుణవదక్షరజ్ఞానంస్వతంత్రఫలమిత్యుక్తం; తత్తు రసతమగుణవదక్షరవిషయమేకముపాసనం, తత్రచ విధ్యుద్దేశేఫలస్యాశ్రుతత్వేపి విశ్వజిన్న్యాయేనవాతత్కల్ప్యతే, ఆప్తిగుణవత్సమృద్ధిగుణవతశ్చాక్షరస్య ద్వివిజ్ఞానే- ప్రత్యేకంఫలశ్రుతేః, తథాచాత్ర త్రీణ్యుపాసనాని పృథక్ఫలాని వివక్షితానీత్యతఆహ (రసతమేతి) నతావదిహ * ఉపాసీతేతి విధివ్యతిరేకేణ మధ్యే విధ్యంతరముపలభ్యతే నచ * ఆపయితాహవై కామానామిత్యాదివాక్యే ఫలశ్రుత్యావిధిరున్నేయః, రసతమగుణవదక్షరవిజ్ఞానవిధౌఫలాకాంక్షిణ్యర్థవాదస్థఫలాంశాన్వయేనానేకగుణవదేకవిజ్ఞానవిధిసంభవే విధిభేదకల్పనాయోగాత్, నఖల్వర్థవాదికఫలవదనేకవిశేషణైకోపాసనావిషయవిధ్యుపగమేన వాక్యైక్యసంభవే వాక్యంభేత్తుముచితం, ఏతేనవిశ్వజిన్న్యాయోనిరస్తః-రాత్రిసత్రన్యాయస్తు ప్రకృతావిరోధీతిభావః * తస్యోపవ్యాఖ్యానమిత్యుక్తస్యోపసంహారవాక్యమితి ఖల్వేతస్యేత్యాది- తత్రైతచ్ఛబ్దేన ప్రకృతాకర్షణేకారణమాహ (అనేకైరితి) రసతమాప్తిసమృద్ధిరూపాణ్యనేకానివిశేషణాని; తైర్విశిష్టత్వేనాక్షరస్యానేకప్రకారేణోపాస్యత్వాత్, ప్రకారభేదేప్యుపాసనైక్యస్య ప్రాగవోక్తత్వాత్ప్రకృతస్యైవాక్షరస్యైతదుపవ్యాఖ్యానం యత్ఖలువిహితమిత్యర్థః ॥౧౦

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యటీకా

౧౦—నన్వేవంవిద్భిరపి కర్మణోఽనుష్ఠీయమానత్వదర్శనాత్ విద్యావైయర్థ్యమిత్యాశంక్య సత్యం విద్వద్భిరవిద్వద్భిరపి లోకే ఓంకారేణకర్మానుష్ఠీయతే, తథాపి విద్యాఽవిద్యేవిలక్షణఫలే విద్యయా క్రియమాణంహి కర్మ వీర్యవత్తరంభవతి, అతాదృశంతునతథేత్యాహ (తేనోభౌకురుతోయశ్చైతదేవంవేదయశ్చనవేదేత్యాదినా) నానాతు-విలక్షణఫలేఇత్యర్థః, యదేవ కరోతీత్యర్థః, విద్యా-ఉపాసనం, శ్రద్ధా,ఆస్తిక్యబుద్ధిః, ఉపనిషచ్ఛబ్దేన 'ఉపనిషజ్జన్యంబ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానముచ్యతే, కర్మణోవీర్యవత్తరత్వంనామ, ప్రబలకర్మాంతరాప్రతిబద్ధఫలకత్వం (ఇతిఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానంభవతి) రసతమత్వావాప్తిసమృద్ధిగుణకత్వాదిభిరుక్తప్రకారైర్విశిష్టమభిహితముపాసనం సర్వమేతదక్షరవిషయకమేవేత్యర్థః, తతశ్చఉపాస్యభేదశంకానుత్పత్తిర్భావః, ఏతత్ఖలు

డాఽన్తర్గతవాక్యవిషయాధికరణాన్యుపన్యస్యన్తే అంగపాదే * స ఏష రసా
నాం రసతమః పరమః పరార్ధ్యోఽష్టమో యదుద్గీథ ఇత్యేవంజాతీయకానాం వాక్యా
నాం * ఇయమేవ జుహూస్స్వర్గలోక ఆహవనీయ ఇత్యాదివాక్యవత్ స్తావక
త్వమేవ, నతు రసతమత్వాదిలక్షణోపాస్యగుణసమర్పకత్వం * ఓమిత్యేతదక్ష
రముద్గీథముపాసీతేతి నోపాసనం విధీయతే, ఉద్గీథవిధిసిద్ధానుష్ఠానోపయికజ్ఞాన
సామాన్యవాచీ హ్యుపాసనశబ్దః, అతోఽనువాద ఏవ, తతశ్చ రసతమత్వాదివా
క్యే సమభివ్యాహృతవిధ్యభావేన తదేకవాక్యతయా స్తావకత్వాభావేన ఉద్గీథప
దోపస్థాపితక్రతుప్రకరణగతోద్గీథవిధ్యేకవాక్యతయైవ రసతమాదివాక్యానాం
స్తావకత్వం, నచ స్తావకవాక్యానాం స్తుత్యవిధిసమభివ్యాహారనియమోఽస్తి
* ఏతద్బ్రాహ్మణాన్యేవ పంచహవీంషి యద్బ్రాహ్మణానీతరాణీతి అతిదిష్టార్థ
వాదేషు వ్యభిచారాత్, అస్తు వా * ఉద్గీథముపాసీతేత్యుపాసనవిధిః, తదేక
వాక్యతా చ రసతమాదివాక్యానాం తథాపి రసతమాదివాక్యానాం నోపాసన
విషయసమర్పకత్వేనైకవాక్యత్వం * ఓమిత్యేతదక్షరమిత్యనేనైవ ఉపాస్యస్య
లాభాత్, అపితు ఉపాస్యోద్గీథస్తావకత్వేనైవ, ఉపాస్యోద్గీథమాత్రాయ స్తుతిమా
త్రస్యోపలంభాదితి * స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేదితి సూత్రఖండేన పూర్వప
క్షం కృత్వా * నాపూర్వత్వాదితి సూత్రఖండేన చ * భావశబ్దాచ్చేతి సూత్రేణ చ
సిద్ధాన్తః కృతః, అయమర్థః, ఉద్గీథే రసతమత్వాదీనాం మానాన్తరాప్రాప్తత్వే
నానువాదముఖేన స్తుత్యసంభవాత్ * ఇయమేవ జుహూరిత్యాదౌ జుహూవిధే
స్సన్నిహితతయా తదేకవాక్యత్వేన తత్ స్తావకత్వసంభవేఽపి క్రతుప్రకరణగతో
ద్గీథవిధేరసన్నిహితతయా తదేకవాక్యత్వాభావాత్ * ఏతద్బ్రాహ్మణాన్యేవ పం
చహవీంషీత్యాదివత్తదేకవాక్యతాకల్పకవచనాన్తరాభావాత్ * ఓమిత్యేతద
క్షరముద్గీథముపాసీతేతి సన్నిహితే విస్పష్టవిధిప్రత్యయయుక్తే క్రియావాచిని భా
వశబ్దే విద్యమానే తదేకవాక్యతామనాదృత్య క్రతుప్రకరణగతోద్గీథవిధ్యేకవా
క్యతాకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్, నను సన్నిహితోపాసనవిధ్యేకవాక్యత్వేఽపి ఉ
పాస్యోద్గీథస్తావకత్వేనైవ రసతమాదివాక్యానామేకవాక్యతాస్తు, నతు ఉపా
స్యసమర్పకత్వేనేతి చేన్న, ఉపాసనవిషయసమర్పకతయా ప్రవృత్తివిశేషకరత్వే
సంభవతి వ్యర్థప్రాయస్తుతిత్వకల్పనాయా అయుక్తత్వాత్, అతో రసతమత్వాది
కమప్యుపాస్యమేవ, తతశ్చ రసతమత్వాదివిశిష్టతయైవోద్గీథోపాసనం కర్తవ్యం

తత్ఫలార్థిభిరితిస్థితం. తథా * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదౌ నిర్వి
శేషసామాన్యేన వ్యవహారాసంభవాద్విశేషాకాంక్షాయాంతత్తచ్ఛాఖాగతానా
మేవోద్గీథవ్యక్తీనాం సన్నిహితత్వాత్ తన్మాత్రవిషయత్వమేవ ఉద్గీథశ్రుతేర్యు
క్తమ్. తతశ్చ తాండిశాఖాగతరసతమత్వకామాప్తి హిరణ్మయపురుషాకాశాది
దృష్టివిశిష్టోపాసనే తాండిశాఖాగతోద్గీథవ్యక్తేరేవ క్రతుమధ్యప్రయుక్తాయా
ఉపాస్యత్వం- నతు శాఖాంతరగతోద్గీథవ్యక్తేః, నచ సర్వశాఖాగతోద్గీథానా
మైక్యంశంక్యం- స్వరాదిభేదేన ఉద్గీథవ్యక్తీనాంభిన్నత్వాత్ - నచోద్గీథశ్రుతే
స్సంకోచలక్షణబాధప్రసంగ ఇతివాచ్యమ్. శుక్లపటమానయేత్యాదౌ పటశబ్దస్య
వ్యక్తివిశేషార్థకత్వేపి * జాతివ్యక్తిగృహీత్వైకానయంతు శ్రుతిలక్షితే । కృ
ష్టాదయదిముంచామః కాశ్రుతి స్తత్రపీడ్యత ఇతి న్యాయేన శ్రుత్యర్థభూతాయాః
పటత్వావచ్ఛిన్నవ్యాప్త్యాశ్చ పరిత్యాగేన పటశ్రుత్యబాధ ఇత్యుక్తరీత్యా ఉ
ద్గీథశ్రుతేరప్యబాధాత్ తత్తచ్ఛాఖాగతోద్గీథమాత్రవిషయత్వమేవేతి పూర్వప
క్షే ప్రాప్తే ఉచ్యతే * అంగావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదమ్. తుశబ్దః పూ
ర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః, ఉద్గీథాద్యంగావబద్ధా ఉపాసనా స్తత్తచ్ఛాఖాగతోద్గీ
థవ్యక్తిష్వేవ వ్యవతిష్ఠేరన్. అపితు ప్రతిశాఖంసంబధ్యేరన్. శుక్లం పటమాన
యేత్యాదౌ శుక్లపదసమభివ్యాహారాన్యథానుపపత్త్యా విశిష్టైకార్థప్రత్యా
యనాయావిశేషప్రవృత్తశ్రుతేః పీడనేపి ప్రకృతే తాదృశబాధకాభావేనావిశేష
ప్రవృత్తోద్గీథశ్రుతేస్సన్నిధిమాత్రేణ సంకోచాభావాత్ శాఖాంతరగతః క్రతు
మధ్యే ప్రయుజ్యమాన ఉద్గీథః శాఖాంతరోక్తోపాసనప్రకారేణాప్యుపాస్య ఇత్య
ర్థః * మంత్రాదివద్వాఽవిరోధః. శాఖాంతరామ్నాతానాం మంత్రాదీనాం
శాఖాంతరామ్నాతక్రతుసంబంధవత్ శాఖాంతరగతోపాసనానామపి శాఖాం
తరగతోద్గీథసంబంధే విరోధాభావాదితిస్థితం. తథా గుణోపసంహారపాదే *
ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదినా విహితానామంగావబద్ధోపాసనానా
మవ్యభిచరితక్రతుసంబంధిజుహూపస్థాపిత క్రతుఫలనిరాకాంక్షపర్ణతాదివత్
అవ్యభిచరితక్రతుసంబంధ్యుద్గీథోపస్థాపితక్రతుఫలేనైవ నైరాకాంక్ష్యాత్ *త
దేవ వీర్యవత్తరంభవతీతి వీర్యవత్తరత్వాదిశ్రవణానామర్థవాదత్వాద్వ్రీహిప్రో
క్షణపర్ణతాదివదంగత్వాత్ ఉపాసనాని క్రతౌ నియమేనోపాదేయానీతి పూ
ర్వపక్షేప్రాప్తే ఉచ్యతే * తన్నిర్ధారణానియమ స్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబంధః

ఫలం. నిర్ధారణం నిశ్చయేన మనసోఽవస్థాపనం. ధ్యానమిత్యర్థః. తస్యోపాసనస్యానియమః- నియమేనాననుష్ఠానమ్ * తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదేత్యనియమదర్శనాత్, తస్యోపాసనస్య ప్రబలకర్మప్రతిబంధరూపవీర్యవత్తరత్వలక్షణఫలాన్తరవత్త్వేన కర్మాంగత్వాభావాదిత్యర్థః. అయంభావః పర్ణతోదుంబరత్వాదిస్థలే విధివిభక్త్యశ్రవణాదర్థవాదేనైవ విధిశక్తిముపజనయ్య పునస్తేనైవ ఫలసమర్పణే విరమ్య వ్యాపారాద్వాక్యంభిద్యేత- ఉపాసనాయాంతు విస్పష్టవిధిశ్రవణాన్న ఫలవిధిత్వే వాక్యభేదశంకా. అతః పర్ణతోదుంబరతాదివిధ్యపేక్షయా ఉపాసనవిధేర్వైషమ్యాత్ఫలవిధిత్వం సంభవతీతి. ఇతిస్థితం. తథా అంగపాదే ముక్తివ్యతిరిక్తఫలకోపాసనానాముద్గీథవిద్యారహితయజ్ఞాదికర్మనిష్పాద్యానామపి యజ్ఞాదిరూపసాధననిష్పత్త్యానన్తర్యం విలంబే హేత్వభావాదిహ జన్మన్యేవనిష్పత్తిరితిపూర్వపక్షే ప్రాప్త ఉచ్యతే * ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబంధేతద్దర్శనాత్. ముక్తివ్యతిరిక్తఫలకముపాసనం అప్రస్తుతప్రతిబంధే ప్రతిబంధాభావే ఐహికం- ఇహైవజన్మనిసంభవతి. సతిప్రతిబంధే జన్మాన్తరే. నచ ప్రతిబంధాసంభవశ్శంకనీయః * యదేవ విద్యయాకరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవవీర్యవత్తరంభవతీతి ఉద్గీథవిద్యాయాః ప్రబలకర్మాన్తరాప్రతిబద్ధఫలత్వావేదనేన ప్రబలకర్మాన్తరప్రతిబంధస్యానుజ్ఞాతత్వాత్. నచ * తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీతి యజ్ఞాదేర్వేదనసాధనత్వశ్రవణాత్ కారీర్యభిచారాదివన్నియతైహికత్వమేవ కింనస్యాదితివాచ్యం- శుష్యచ్ఛాలిసంపత్తివైరివిశేషవిపత్తిఫలకత్వేన విహితానాం తేషాం నియతైహికత్వేపి విద్యాసాధనయజ్ఞాదికర్మణాం తజ్జన్మనివిద్యోద్దేశేనావిహితతయా పశ్వాదిఫలకచిత్రేష్ట్యాదివన్నియతైహికత్వాభావాత్, పూర్వతంత్రే చతుర్థాధ్యాయే యోగసిద్ధ్యధికరణే తథానిర్ణీతత్వాదితిస్థితం- తథా తదుత్తరాధికరణే యథానురూపా బలిరితిన్యాయేన బలవత్కర్మసాధ్యానాం ముక్తిఫలకబ్రహ్మోపాసనానాం ప్రబలకర్మాన్తరప్రతిబంధాసంభవాన్నియతైహికత్వమేవేతిపూర్వపక్షేఉచ్యతే * ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థాఽవధృతేస్తదవస్థాఽవధృతేః - ముక్తిఫలకవిద్యానామప్యైహికత్వేనియమో నాస్తి- అప్రస్తుతప్రతిబంధత్వరూపావస్థాయాః విశేషేణతత్రాప్యవధృతత్వాత్. తత్రాపి ప్రబలానాం బ్రహ్మవిదపచారాది ప్రతిబంధకానాం సంభవాత్,

ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థా. ప్రకృతమనుసరామః ॥ ౧౦ ॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యమ్

ఉ — దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిరే ఉభయే ప్రాజాపత్యాస్తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇతి ॥

శం — దేవాసురాః- దేవాశ్చాసురాశ్చ. దేవాః- దీవ్యతేర్ద్యోతనార్థస్య. శాస్త్రోద్భాసితా ఇంద్రియవృత్తయః అసురాః- తద్విపరీతాః స్వేష్వేవాసుషు విష్వగ్విషయాసు ప్రాణనక్రియాసు రమణాత్ స్వాభావిక్యస్తమఆత్మికా ఇంద్రియవృత్తయ ఏవ. హ వై ఇతి పూర్వవృత్తోద్భాసకౌ నిపాతౌ. యత్ర యస్మిన్నిమిత్తే ఇతరేతరవిషయాపహారలక్షణే సంయేతిరే. సంపూర్వస్య యతతేః సంగ్రామార్థత్వమితి సంగ్రామం కృతవంత ఇత్యర్థః. శాస్త్రీయప్రకాశవృత్త్యభిభవనాయ ప్రవృత్తాః స్వాభావిక్యస్తమోరూపా ఇంద్రియవృత్తయోఽసురాః. తథా తద్విపరీతాశ్శాస్త్రార్థవిషయవివేకజ్యోతిరాత్మానో దేవాః స్వాభావికతమోరూపాసురాభిభవనాయ ప్రవృత్తా ఇత్యన్యోన్యాభిభవోద్భవరూపస్సంగ్రామ ఇవ సర్వప్రాణిషు ప్రతిదేహం దేవాసురసంగ్రామోఽనాదికాలప్రవృత్త ఇత్యభిప్రాయః. స ఇహ శ్రుత్యా ఆఖ్యాయికారూపేణ ధర్మాధర్మోత్పత్తివివేకవిజ్ఞానాయ కథ్యతే ప్రాణవిశుద్ధివిజ్ఞానవిధిపరతయా. అత ఉభయేఽపి దేవాసురాః ప్రజాపతేరపత్యానీతి- ప్రాజాపత్యాః ప్రజాపతిః- కర్మజ్ఞానాధికృతః పురుషః * పురుష ఏవోక్థమయమేవ మహాన్ ప్రజాపతిరితి శ్రుత్యంతరాత్. తస్య హి శాస్త్రీయాః స్వాభావిక్యశ్చ కరణప్రవృత్తయో విరుద్ధా అపత్యానీవ- తదుద్భవత్వాత్. తత్ తత్రోత్కర్షాపకర్షలక్షణనిమిత్తే హ దేవా ఉద్గీథం- ఉద్గీథభక్త్యుపలక్షితమౌద్గాత్రం కర్మాజహ్రుః- ఆహృతవంతః. తస్యాపి కేవలస్యాహరణాసంభవాజ్జ్యోతిష్టోమాద్యాహృతవంత ఇత్యభిప్రాయః. తత్కిమర్థమాజహ్రురితి. ఉచ్యతే, అనేన కర్మణా ఏనాన్- అసురానభిభవిష్యామ ఇత్యేవమభిప్రాయాస్సంతః.

ఆ — గుణత్రయవిశిష్టముద్గీథావయవభూతమోంకారాఖ్యమక్షరం పరమాత్మప్రతీకం తద్బుద్ధ్యోపాస్యమిత్యుపదిష్టం. ఇదానీం తస్యైవాక్షరస్యాధ్యాత్మాధిదైవభేదేనాదిత్యప్రాణదృష్ట్యోపాసనం వివక్షన్ ఖండికాంతరమవతారయతి ॥ (దేవాసురా ఇతి) తత్రాక్షరాణి వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రతిభావ్యదాసార్థం వివక్షు

తం సమాసం దర్శయతి (దేవాశ్చేతి) దేవశబ్దనిర్వృత్తిప్రకారం సూచయతి (దే
వా ఇతి) దీవ్యతిర్ద్యోతనార్థః * దివుక్రీడావిజిగీషావ్యవహారద్యుతిస్తుతిమో
దమదస్వప్నకాన్తిగతిష్వితి పఠనాత్. తస్య చాజన్తస్య సతిగుణే కర్తరి య
థోక్తరూపసిద్ధిరిత్యర్థః. తే చ ద్యోతకా దేవాః రూపాదిరిన్ద్రియాదయో భవిష్య
న్తీత్యాశఙ్క్యాహ (శాస్త్రేతి) ఇత్యధ్యాత్మమిత్యుపసంహారవిరోధాత్ప్రసిద్ధేరేవ
హేయత్వానుపాసకశరీరస్థకరణావస్థా దేవాస్సాత్త్వికాః శాస్త్రానుసారిణో దే
వశబ్దవాచ్యా ఇత్యర్థః. తథా అసురాః విరోచనాదయస్స్యురిత్యాశఙ్క్య పూ
ర్వవదుపసంహారవిరోధమభిప్రేత్యాహ (అసురా ఇతి) అసురాః ఇన్ద్రియవృత్త
య ఏవేతి సంబన్ధః సాత్త్వికేన్ద్రియవృత్తిభ్యో వైపరీత్యం తాసామసురత్వే సిద్ధవ
దర్థం దర్శయతి (తద్విపరీతా ఇతి) తాసామసురశబ్దవాచ్యత్వే నిమిత్తాన్తరమాహ
(స్వేష్వేవేతి) వివిధవిషయాసు విష్వఞ్చః నానాగతయో విషయా యాసాం
తాస్వితి యావత్. ప్రాణనక్రియాసు జననానుకూలప్రాణచేష్టాస్విత్యర్థః తదే
వ స్ఫోరయతి (స్వాభావిక్య ఇతి) శాస్త్రనిరపేక్షాన్తరేణైవ స్వభావవశాత్ప్రవ
ర్తమానత్వం స్వాభావికత్వం. తథా చ శాస్త్రీయేన్ద్రియవృత్తిభ్యో వైపరీత్యమ
మూషామితి విశదమిత్యర్థః వైపరీత్యాన్తరమాహ (తమ ఆత్మికా ఇతి) కథం మి
థో విషయాపహారం నిమిత్తీకృత్య దేవానామసురాణాం చ సంగ్రామో ఘటతాది
త్యపేక్షాయామాసురీం వృత్తిం ప్రకటయతి (శాస్త్రీయేతి) దైవీం వృత్తిం ప్రథ
యతి (తథేతి) దేవానామసురాణాం వైపరీత్యం స్ఫుటయతి (శాస్త్రేతి) స్వాభావి
కః శాస్త్రానపేక్షస్తమోరూపః ప్రాణోఽసురాదిపరిచ్ఛేదాభిమానః తస్య తిర
స్కరణార్థమితి యావత్. ఉక్తమాధ్యాత్మికసంగ్రామం నిగమయతి (ఇత్యన్యో
న్యేతి) ఉక్తరీత్యా యథోక్తానాం దేవానామసురాణాం చ పరాభిభవస్స్వో
ద్భవశ్చేత్యేవంరూపస్సంగ్రామః ప్రతిదేహమనాదికాలప్రవృత్తః-యథా దే
వాసురసంగ్రామః తథేతి యోజనా. కిమర్థం పునరపురుషార్థరూపో దేవా
సురసంగ్రామః శ్రుత్యాఖ్యాయత ఇత్యత ఆహ (స ఇహేతి) స హి సంగ్రామోఽస్మి
న్ప్రకరణే ప్రాణస్య విశుద్ధివిషయం విజ్ఞానం విధాతుం ప్రవృత్తః తథా శ్రుత్యా క
థారూపేణాఖ్యాయతే. ఇన్ద్రియాణాం విషయవైముఖ్యధర్మస్సాధ్యత్వాత్. తే
షాం తదాభిముఖ్యే పాపస్యోత్పత్తిరితి వివేకవిజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం చాఖ్యాయికా ప్ర
ణీయతే. తస్మాదిన్ద్రియాణాం ప్రయత్నతో విషయప్రావణ్యం పరిహర్తవ్యమ్.

తద్దైవముఖ్యంచ తేషాం శ్రేయోర్థిభిర్యత్నాద్బాధేయమితి భావః, యజమాన ప్రాణానామేవ దేవాసురభావస్యోక్తత్వమతశ్శబ్దార్థః. ప్రజాపతిశబ్దస్య రూఢమర్థమపాకృత్య వివక్షితమర్థమాహ (ప్రజాపతిరితి)ఉక్తరూపః పురుషః ప్రజాపతిరిత్యత్ర గమకమాహ (పురుష ఏవేతి) కథం పునర్యథోక్తానాం దేవాసురాణాం తదపత్యత్వం తత్రాహ (తస్యహీతి) యతస్తత్కర్తృకంసంగ్రామనిమిత్తం పరామృశతి (తత్రేతి) దేవానాముత్కర్షే ఉపకర్షశ్చాసురాణామిత్యస్మిన్నిమిత్తే కథముద్గీథభక్త్యాహరణమిత్యాశఙ్క్యాహ (ఉద్గీథేతి) లక్షితలక్షణాన్యాయం సూచయతి (తస్యాపీతి) ఉద్గీథకర్తరి వేత్యపేరర్థః తదాహరణప్రయోజనం ప్రశ్నపూర్వకం కథయతి (కిమర్థమిత్యాదినా)

౨—ఉద్గీథావయవే నిజోకారేముఖ్యప్రాణదృష్టిం విధాతుమాఖ్యాయికాం ప్రస్తౌతి (దేవాసురాహవైయత్రసంయేతిరేఉభయేప్రాజాపత్యాఇత్యాదినా) ద్వివిధాః ప్రజాపతిసుతాః దేవాసురాఃయత్ర - యస్మిన్కాలే వరస్పరంసంయేతిరే యుద్ధంకృతవంతఇత్యర్థః ప్రాజాపత్యాఇత్యపత్యార్థే * దిత్యదిత్యాదిత్య. పత్యుత్తరపదాణ్ణ్యఇతిణ్యః (తద్ధదేవాఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామఇతి) తత్, తదా। హ, ప్రసిద్ధంయథాతథా దేవాః అనేనైవ, ఉద్గీథావయవేనోకారేణోపాసితేనైవ ఏనాన్ అసురాన్ అభిభవిష్యామః, జేష్యామఇత్యభి సంధాయోద్గీథం ప్రాణం ఉపాయత్వేన స్వీకృతవంతఇత్యర్థః, ॥౧॥

ఉ—తేహనాసిక్యంప్రాణముద్గీథముపాసాంచక్రిరేతగ్ంహాసు
రాఃపాప్మనావివిధుః । తస్మాత్తేనోభయంజిఘ్రతిసురభిచదుర్గం
ధిచపాప్మనాహ్యేషవిద్ధః ॥ ॥౨॥

• ౩—యదాచతఉద్గీథకర్మాజిహీర్షవః, తదాతేహ, దేవాః నాసిక్యం, నాసికాయాంభవంచేతనావంతం ఘ్రాణంప్రాణం ఉద్గీథకర్తారముద్గాతారం ఉద్గీథభక్త్యోపాసాంచక్రిరే, కృతవంతఇత్యర్థః నాసిక్యప్రాణదృష్ట్యోద్గీథాఖ్యమక్షరమోంకారముపాసాంచక్రిరఇత్యర్థః, ఏవంహిప్రకృతార్థపరిత్యాగో ఉప్రకృతార్థోపాదానంచ నకృతంస్యాత్ * ఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానోహ్యుపాస్యతయా ప్రకృతః నసు ఉద్గీథోపలక్షితం కర్మ [illegible] ఇత్యవోచః, ఇదానీమేవ కథం నాసిక్యప్రాణదృష్ట్యా [illegible] చక్రిర ఇత్యాత్థ; నైషదోషః ఉద్గీథకర్మణ్యేవ [illegible] ప్రా[illegible]దృష్ట్యోద్గీథభక్త్యవయవశ్చోంకారఉపాస్యత్వేన వివక్షితః, న స్వతంత్రః అతస్తాదర్థ్యేన

కర్మాహృతవంతఇతి యుక్తమేవోక్తం తం, ఏవం దైవైర్వృతముద్గాతారంతమ సురాః స్వాభావికాత్తమఆత్మనోజ్యోతీరూపం నాసిక్యం ప్రాణం దేవంస్వార్థేన పాప్మనా, అధర్మాసంగరూపేణవివిధుః, విద్ధవంతః సంసర్గంకృతవంతఇత్యర్థః నహి నాసిక్యః ప్రాణః కల్యాణగంధగ్రహణాభిమానాసంగాభిభూతవివేకవిజ్ఞానోబభూవ- స తేనదోషేణ పాప్మసంసర్గీబభూవ తదిదముక్తం అసురాః పాప్మనావివిధురితి యస్మాదాసురేణపాప్మనావిద్ధః తస్మాత్తేన పాప్మనాప్రేరితోఘ్రాణః ప్రాణోదుర్గంధిగ్రాహకః ప్రాణినాం అతస్తేనోభయంజిఘ్రతిలోకః సురభిచదుర్గంధిచ పాప్మనాహ్యేషఃయస్మాద్విద్ధః ఉభయగ్రహణమవివక్షితం * యస్యోభయంహవిరార్తిమార్ఛతీతియద్వత్ * యదేవేదమప్రతిరూపం జిఘ్రతీతిసమానప్రకరణశ్రుతేః ॥ ౨॥

అ—సంప్రత్యుద్గీథాహరణప్రకారంప్రకటయతి (యదాచేతి) అచేతనస్యకరణస్యోద్గాతృత్వాసంభవాద్విశినష్టి (చేతనావంతమితి) ముఖ్యంప్రాణం వ్యావర్తయతి (ఘ్రాణమితి) * త్వంనఉద్గాయేతివాజసనేయకశ్రుతిమాశ్రిత్యాహ (ఉద్గీథకర్తారమితి) అథోద్గీథభక్తిరేవగృహ్యతే, నతూద్గాతా తత్కథంతదుపాసనమిత్యాశంక్యాహ (ఉద్గీథభక్త్యేతి) తయోపలక్షితముద్గాతారముపాసతేతి యావత్, కథముపాసనమిత్యపేక్షాయాముద్గీథేన కర్తృత్వప్రార్థనయేత్యాహ (కృతవంతఇతి) తేహనాసిక్యమిత్యక్షరోక్తమర్థముక్త్వా వాక్యార్థమాహ (నాసిక్యేతి) కిమిత్యక్షరమోఙ్కారాఖ్యమిహోపాస్యత్వేన వ్యాఖ్యాయతే, తత్రాహ (ఏవంహీతి) ఉక్తమేవస్ఫుటయతి (ఖల్వితి) తథాచ ప్రాణస్యోద్గాతృదృష్ట్యోపాసనే ప్రకృతస్యపరిత్యాగో భక్త్యేశ్చ (ఘ్రాణ) ప్రాణ)దృష్ట్యోపాస్యత్వాంగీకారేఽప్రకృతోపాదాన మితిశేషఃపూర్వాపరవిరోధమాశంకతే (నన్వితి) ఉద్గీథోపలక్షితేనోద్గాత్రోపలక్షితం జ్యోతిష్టోమాదికర్మాహృతమిత్యుక్తం తదాహరణంచ, తస్యోపాసనంతద్విరుద్ధంనాసిక్యప్రాణదృష్ట్యాఽక్షరోపాసనవచనమిత్యర్థః స్వోక్తేర్మిథోవిరోధంపరిహరతి (నైషదోషఇతి) ఉద్గీథోపలక్షిత కర్మోపలక్షితేర్జ్యోతిష్టోమాదౌ కర్మణిసత్యేవోద్గాతృప్రాణదృష్ట్యోపాస్యత్వేనాక్షరంవివక్షితం ఓఙ్కారశ్చోద్గీథావయవోధ్యేయత్వేనేష్టః నస్వతంత్రోవ్యాపకః తథాచాక్షరోపాసనార్థ

త్వేన కర్మాహరణం న ధ్యేయత్వేనేత్యవిరోధ ఇత్యర్థః ఆశ్రిత్యవిధానార్థం కర్మాహరణమిత్యుక్తం తం హేత్యాదివ్యాచష్టే (తమేవమితి) స్వోత్థేన అసురేణ నాసికాసంబద్ధేనేతియావత్ అథ మాదాసంగః తదుప్రాపేణేత్యాశాత్ తస్యాసంగవేధం సాధయతి (సహీతి) కల్యాణో గంధః- సురభిరుక్తః తస్యగ్రహణం మమైవేత్యభిమానాత్ప్రాప్తో య ఆసంగః తేనాభిభూతం ఉపకారో గంధాఘ్రాణకృతస్తుల్యః సర్వస్య కార్యకరణ సంఘాతస్యేతి వివేకవిజ్ఞానం యస్య స తథేతి విగ్రహః నను కథం యథోక్తాసంగస్పర్శ ఇత్యాశంక్యాహ (స తేనేతి) ఉక్తార్థవాక్యం యోజయతి (తదిదమితి) ఘ్రాణప్రాణస్యాసురపాప్మవిద్ధత్వే కార్యలింగకమనుమానం సూచయతి (యస్మాదితి) ఉక్తానుమానావద్యోతివాక్యం వ్యాకరోతి (అత ఇతి) అతశ్శబ్దార్థమేవ స్పష్టయతి (పాప్మనేతి) నను పాప్మనావిద్ధత్వాత్తేన లోకో దుర్గంధం జానాతీత్యేవ వక్తవ్యం సురభిజ్ఞానస్య పాప్మకర్మత్వాభావాత్ తథా చ కథం తేనోభయం జిఘ్రతీత్యుక్తం, తత్రాహ (ఉభయగ్రహణమితి (ఏకస్యాపి హవిషో ద్రవ్యాత్మకస్య పురోడాశాదేర్వా కాశాది సంబంధాద్భ్రంశే ప్రాయశ్చిత్తసత్త్వేపి * యస్యోభయం హవిరార్తిమార్ఛతి స ఐంద్రం పంచశరావమోదనం నిర్వపేదిత్యత్రోభయగ్రహణమవివక్షితమితి స్థితం ప్రథమతంత్రే తథాఽత్రాపీత్యాహ (యస్యేతి) న కేవలం పాప్మనా హీతి వాక్యశేషాదతోఽభయగ్రహణమవివక్షితం- కింతు వాజసనేయకే యథోక్తోద్గీథవిద్యావిషయత్వేన సమానప్రకరణే * య దేవేదమప్రతిరూపం జిఘ్రతి స ఏవ స పాప్మేతి శ్రుతే రతోఽపి పాప్మవేధనశాద్దుర్గంధం జానాతీత్యేవ వక్తవ్యత్వాదవివక్షితముభయగ్రహణమిత్యాహ (య దేవేతి) ॥౨

౩—(తే హ నాసిక్యం ప్రాణముద్గీథముపాసాంచక్రిరే) తే, దేవాః ఘ్రాణేంద్రియత్వేన ఉద్గీథముపాసితవంత ఇత్యర్థః నాసికాయాం భవం నాసిక్యం* శరీరావయవాచ్చేతి యత్ (తం హాసురాః పాప్మనా వివిధుః) తం- నాసిక్యం ప్రాణం అసురాః స్వకీయేన పాప్మనా వివిధుః సంయోజితవంతః పాపహేతుభూతవృత్త్యా సంయోజితవంత ఇతి యావత్ (తస్మాత్తేనోభయం జిఘ్రతి సురభి చ దుర్గంధి చ పాప్మనా హ్యేష విద్ధః) తస్మాత్ పాపసంసర్గాద్ధేతోః పురుషో ఘ్రాణేన సురభి చ దుర్గంధి చ ఉభయం జిఘ్రతి తస్మాన్నాసిక్యః ప్రాణః పాపవిద్ధ ఏవేత్యర్థః ॥౩॥

ఉ—అథహ వాచముద్గీథముపాసాంచక్రిరే తాగ్ హాసురాః పా
ప్మనా వివిధుః తస్మాత్తయోభయంవదతి సత్యంచానృతంచ పాప్మ
నా హ్యేషా విద్ధా॥ ॥౩॥

అథహ చక్షురుద్గీథముపాసాంచక్రిరే తద్ధాసురాః పాప్మనా
వివిధుస్తస్మాత్తేనోభయంపశ్యతి దర్శనీయంచాదర్శనీయంచ పా
ప్మనా హ్యేతద్విద్ధమ్ ॥ ॥౪॥

ఉ—అథహ శ్రోత్రముద్గీథముపాసాంచక్రిరే తద్ధాసురాః పా
ప్మనా వివిధుస్తస్మాత్తేనోభయగ్ శృణోతి శ్రవణీయంచాశ్రవణీ
యంచ పాప్మనా హ్యేతద్విద్ధమ్ ॥౫॥

అథహ మన ఉద్గీథముపాసాంచక్రిరే తద్ధాసురాః పాప్మనావి
విధుస్తస్మాత్తేనోభయం సంకల్పతే సంకల్పనీయంచాసంకల్పనీ
యంచ పాప్మనా హ్యేతద్విద్ధమ్ ॥౬॥

శం—ముఖ్యప్రాణస్యోపాస్యత్వాయ తద్విశుద్ధత్వానుభవార్థోయం విచా
రః శ్రుత్యా ప్రవర్తితః అతశ్చక్షురాది దేవతాః క్రమేణ విచార్యాసురైః పాప్మ
నా విద్ధా ఇత్యపోహ్యన్తే సమానమన్యత్ అథహ వాచం చక్షుః శ్రోత్రం మన ఇ
త్యాది అనుక్తా అప్యన్యాస్త్వగ్రసనాది దేవతా ద్రష్టవ్యాః * ఏవము ఖల్వేతా దే
వతాః పాప్మభిరితి శ్రుత్యన్తరాత్ 3,౪-౫-౬

ఆ—నను నాసిక్యస్య ప్రాణస్య పాప్మవిద్ధత్వాదనుపాస్యత్వే సిద్ధే న్యాయ
సామాన్యాద్వాగాదీనామపి నోపాస్యత్వమితి సిధ్యతి. తత్కిముత్తరగ్రన్థేనే
త్యత ఆహ (ముఖ్యప్రాణస్యేతి) న్యాయసామ్యేపి ముఖతో నిరాకరణాభా
వే ముఖ్యప్రాణస్యైవోపాస్యత్వమిత్యనిశ్చయాత్తదుపాస్యతాదార్ఢ్యార్థం
ముఖతో వాగాదీనాముపాస్యత్వమపాకర్తుముత్తరగ్రన్థ ఇత్యర్థః విద్ధా ఇతి
విచార్య క్రమేణాపోహ్యన్త ఇతి సంబంధః ఉత్తరవాక్యేష్వక్షరవ్యాఖ్యానమన
పేక్షితం పూర్వేణ సమానత్వాదిత్యాహ (సమానమితి) అవశిష్టవాక్యైకదేశ
గ్రహణార్థమాదిపదం నను ఘ్రాణాదీనాం పాప్మవిద్ధత్వాదనుపాస్యత్వేపి త్వ
గాదీనాం తద్విద్ధత్వేనానుపాస్యత్వావచనాన్ముఖ్యస్యైవ ప్రాణస్యోపాస్యత్వం
నావసీయతే- తత్రాహ (అనుక్తా ఇతి) ఉక్తానామనుక్తోపలక్షణత్వే బృహ
దారణ్యకశ్రుతిం సంవాదయతి (ఏవముఖల్వితి) 3-౪-౫-౬

రం—(అథహవాచముద్గీథముపాసాంచక్రిరేఇత్యాది) పూర్వవత్ ॥౩॥

రం—(అథహచక్షురుద్గీథముపాసాంచక్రిరెఇత్యాది) అదర్శనీయం అమే ధ్యాదికమిత్యర్థః. ॥ ౪ ॥

రం—(అథహశ్రోత్రముద్గీథముపాసాంచక్రిరెఇత్యాది) అశ్రావణీయం పాప వచనమిత్యర్థః. ॥ ౫ ॥

రం—(అథహమనఉద్గీథముపాసాంచక్రిరెఇత్యాది) అసంకల్పనీయం పాపమిత్యర్థః. ॥ ౬ ॥

ఉ—అథహయఏవాయంముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిరె తగ్ హాసురాఋత్వావిదధ్వంసుర్యథాఽశ్మానమాఖణమృత్వావిధ్వగ్ సేతైవమ్ ॥ ॥ ౭ ॥

శం—అసురైర్విద్ధత్వాత్ప్రాణాదిదేవతాఅపోహ్యాంతె. అథ అనంతరం య ఏవాయం ప్రసిద్ధో ముఖే భవః ముఖ్యః ప్రాణః తముద్గీథముపాసాంచక్రిరే. తం హాసురాః పూర్వవదృత్వా ప్రాప్యవిదధ్వంసుః వినష్టాః, అభిప్రాయమాత్రేణ అకృత్వా కించిదపి ప్రాణస్య కథంవినష్టాఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ- యథా లోకే అశ్మానమాఖణం నశక్యతేఖనితుంకుద్దాలాదిభిరపి- టంకైశ్ఛేత్తుంనశక్యః అఖణఏవాఖణః. తమృత్వా సామర్థ్యాల్లోష్టః పాంసుపిండః శ్రుత్యంతరాచ్చ అశ్మని క్షిప్తోఽశ్మభేదనాభిప్రాయేణ తస్యాశ్మనః కించిదప్యకృత్వా స్వయం విధ్వంసేత విదీర్యేత ఏవంవిదధ్వంసురిత్యర్థః. ఏవం విశుద్ధోఽసురైరధర్షితత్వాత్ప్రాణఇతి. ॥ ౭ ॥

ఆ—అథ సౌత్యాదిముఖ్యప్రాణవిషయవాక్యముత్థాప్య వ్యాకరోతి (అసురైస్త్యాదినా) పూర్వవత్ వాగాదిష్వివేతియావత్. టంకైశ్చ విదారకైర్లోహవిశేషైరిత్యర్థః. అశ్రుతస్య లోష్టస్యాత్రోపాదానే హేతుమాహ (సామర్థ్యాదితి) తస్య ధ్వంసనయోగ్యత్వాత్ ధ్వంసనేచ్చ కర్త్రపేక్షత్వాదిత్యర్థః. తర్హి యస్యకస్యచిదేవంవిధస్య సంభవాదలంలోష్టగ్రహణేనేత్యాశంక్య*యథాశ్మానమృత్వాలోష్టోవిధ్వంసేతేతి బృహదారణ్యకశ్రుతేస్తస్యైవాత్రగ్రహణమిత్యాహ (శ్రుత్యంతరాచ్చేతి) దృష్టాంతదార్ష్టాంతికాభ్యాం సిద్ధమర్థంనిగమయతి (ఏవమితి) ఇతి ప్రాణస్య విశుద్ధత్వాత్తదుపాసనంకర్తవ్యమితి శేషః

రం—(అథహయఏవాయంముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిరె) ఉ

ద్గీథావయవమోంకారం ముఖ్యప్రాణత్వేనోపాసితవన్త ఇత్యర్థః (తం హాసు
రా ఋత్వా విదధ్వంసుః) తం ముఖ్యప్రాణం పాప్మనా వేద్ధుం ప్రవృత్తా అసురా
స్తం ప్రాప్య స్వయమేవ విదధ్వంసుః- విధ్వస్తా అభవన్నిత్యర్థః. తత్ర దృష్టా
న్తమాహ (యథాఽశ్మానమాఖణమృత్వా విధ్వంసేతైవమ్) * అఖనన్యత ఇత్యాఖ
ణం మృత్పిండః యథా మృత్పిండోఽశ్మానం ప్రాప్య విధ్వస్తో భవతి ఏవమితి
వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతమ్. ఆఖణమితి ఛాందసం ణత్వం నపుంసకత్వం చ ॥ ౭ ॥

ఉ—యథాఽశ్మానమాఖణమృత్వా విధ్వగ్ సత ఏవగ్ హైవ స
విధ్వగ్ సతే య ఏవంవిది పాపం కామయతే యశ్చైనమభిదా
సతి స ఏషోఽశ్మాఖణః ॥ ॥ ౮ ॥

శం—ఏవంవిదః ప్రాణాత్మభూతస్యేదం ఫలమాహ (యథాశ్మానమితి) ఏష
ఏవ దృష్టాన్తః ఏవం హైవ స విధ్వంసతే వినశ్యతి. కోఽసావితి. ఆహ- య ఏవంవిది
యథోక్త ప్రాణవిది పాపం తదనర్హం కర్తుం కామయతే- ఇచ్ఛతి, యశ్చా
ప్యేనమభిదాసతి హినస్తి. ప్రాణవిదం ప్రత్యాక్రోశతాడనాది ప్రయుఙ్క్తే
సోఽప్యేవమేవ విధ్వంసత ఇత్యర్థః. యస్మాత్స ఏషః ప్రాణవిత్ ప్రాణభూత
త్వాదశ్మాఖణ ఇవాశ్మాఖణః అధర్షణీయ ఇత్యర్థః. నను నాసిక్యోఽపి ప్రాణో
వాయ్వాత్మా యథా ముఖ్యః. తత్ర నాసిక్యః ప్రాణః పాప్మనా విద్ధః ప్రాణ ఏవ
సన్ న ముఖ్యః కథం. నైష దోషః- నాసిక్యస్తు స్థానకరణవైగుణ్యాద్విద్ధో వా
య్వాత్మాపి సన్. ముఖ్యస్తు తదసంభవాత్ స్థానదేవతాబలీయస్త్వాన్న విద్ధ ఇతి యు
క్తం. యథా వాశ్యాదయః శిక్షావత్పురుషాశ్రయాః కార్యవిశేషం కుర్వంతి- నా
న్యహస్తగతాః తద్వద్దోషవద్ఘ్రాణసదేవత్వాద్విద్ధా ఘ్రాణదేవతా న ముఖ్యః ॥ ౮ ॥

ఆ—ఫలవచనమవతార్య వ్యాకరోతి (ఏవంవిద ఇత్యాదినా) ప్రాణవిత్ప్రతి
స్పర్ధినో వినాశే హేతుమాహ (యస్మాదితి) నాసిక్యప్రాణస్య ముఖ్యప్రాణస్య చ
వాయువికారత్వేన ప్రాణత్వావిశేషాత్పాప్మనా వేధావేధే తుల్యావేవ స్యాతా
మితి శంకతే (నన్వితి) స్థానవిశేషసంబంధాసంబంధాభ్యాం ద్వయోరపి పాప్మనా వే
ధావేధవ్యవస్థా యుక్తేతి పరిహరతి (నైష దోష ఇతి) స్థానావస్థావచ్ఛిన్నే కరణే
వైగుణ్యం- విషయవిశేషాసక్తత్వమ్. తస్మాత్తదాశ్రయస్య నాసిక్యప్రాణస్యాపి
విద్ధతా స్యాదితి యావత్. తదసంభవాత్ విశేషసంబంధప్రయుక్త వైగుణ్యాయోగా
త్. ఇతి ఏతదవిద్ధత్వం యుక్తం- ఉపపన్నం స్థానసంబంధవిశేషాత్ ఘ్రాణ

ప్రాణస్య పాప్మవిద్ధత్వం తదభావాచ్చ 'ముఖ్యప్రాణస్య తదవిద్ధత్వమిత్యేత
ద్దృష్టాంతేనస్పష్టయతి (యథేత్యాదినా) నముఖ్యః దోషవద్ఘ్రాణసదివత్వాభా
వాదితిశేషః. ॥ ౮ ॥

ర౦.—ఏతద్విద్యాయాఃఫలమాహ (యథాఽశ్మానమాఖణమృత్వావిధ్వంసే
తేవం హైవసవిధ్వంసతేయ ఏవంవిదిపాపంకామయతేఇత్యాది) ఏవంవిది,
ఏతద్విద్యానిష్ఠేయః పాపంకర్తుంకామయతే యశ్చైనమభిదాసతి-హినస్తి
సోఽశ్మప్రాప్తలోష్టవద్ధ్వస్తోభవతీత్యర్థః * దాసృపనేఇత్యతః* దాసవఖం
డనే త్యర్థేవాలేటి * సిబ్బహులంలేటీతిసిపిదాసతీతిరూపం (సఏషోఽశ్మా
ఖణః) సఏషః, ఏతద్విద్యానిష్ఠపాపకామః అశ్మప్రాప్తాఖణఇత్యర్థః ఏతే
న * ఖనోఘచేతి ఘప్రత్యయస్య కరణాధికరణయోరన్యతరవృత్త్యాకర్మణ్య
భావాత్కరణార్థఏవ ఘప్రత్యయోవక్తవ్యః అతఆఖణశబ్దస్యాశ్మవిశేషణత్వ
మేవవక్తవ్యం; ఖననసాధనతయా దృఢమశ్మానం ప్రాప్య యథాలోష్టోవిధ్వం
ధ్వంసతఇతిహితస్యార్థః అతఏవసఏషోఽశ్మాఖణఇతివాక్యశేషేఅశ్మవిశేషణత్వ
మేవాఖణస్య ప్రతీయతఇతిశంకాపాస్తా వాజసనేయకే సమానప్రకరణే*య
థాఽశ్మానమృత్వాలోష్టోవిధ్వంసతఇతి శ్రవణేన తత్సమానార్థత్వస్య వక్త
వ్యతయా ఆఖణశబ్దస్య లోష్టవాచిత్వస్యైవోచితత్వాత్, బహులగ్రహణేన
కర్మణ్యపి ఘప్రత్యయస్యోపపత్తేః ఇతరథాకర్తృవాచిపదాధ్యాహారప్ర
సంగాత్. సఏషోఽశ్మాఖణఇత్యత్రాశ్మాఖణశబ్దస్య సమస్తస్యాశ్మప్రాప్తాఖణ
వాచిత్వేనాశ్మశబ్దసామానాధికరణ్యేనా ఖణశబ్దస్యాశ్మవిశేషణత్వాభావాత్పూ
ర్వవాక్యే నపుంసకలింగనిర్దిష్టస్యాపి 'సఏషఇతిపుల్లింగసామానాధికరణ్యేనా
ఖణశబ్దస్యపుల్లింగత్వోపపత్తేశ్చేతిద్రష్టవ్యమ్ ॥౯॥

ఉ—నైవైతేనసురభినదుర్గంధివిజానాత్యపహతపాప్మాహ్యే
షతేనయదశ్నాతి యత్పిబతి తేనేతరాన్ప్రాణానవతిఏతము ఏ
వాంతతోఽవిత్త్వోత్క్రామతివ్యాదదాత్యేవాంతతఇతి ॥౧౦॥

శం.—యస్మాన్నవిద్ధోఽసురైర్ముఖ్యః తస్మాన్నైవైతేనసురభిదుర్గంధి
వావిజానాతి ఘ్రాణేనైవతదుభయంవిజానాతిలోకః అతశ్చపాప్మకార్యాదర్శ
నాదపహతపాప్మా, అపహతః - వినాశితః అపనీతః పాప్మాయస్మాత్, సోఽయమ
పహతపాప్మా హ్యేషవిశుద్ధఇత్యర్థః యస్మాచ్ఛాత్మంభరయఃకల్యాణాద్యాసం

గవత్త్వాద్ఘ్రాణాదయః - నతథాఽత్తంభరిర్ముఖ్యః కింతర్హి సర్వార్థః కథమితి ఉచ్యతే తేన ముఖ్యేనయదశ్నాతి యత్పిబతి లోకః తేన'అశితేనపీతేనచేతరాన్ ఘ్రాణాదీనవతి పాలయతి తేనహి తేషాం స్థితిర్భవతీత్యర్థః అతస్సర్వమ్భరిః ప్రాణః అతోఽవిశుద్ధః కథంపునర్ముఖ్యాశితపీతాభ్యాంస్థితిరేషాం గమ్యత ఇతి ఉచ్యతే ఏతంముఖ్యంప్రాణం ముఖ్యప్రాణవృత్తిం అన్నపానే ఇత్యర్థః అంతతః, అంతే మరణకాలే అవిత్వా అలబ్ధ్వా ఉత్క్రామతి ఘ్రాణాదిప్రాణసముదాయ ఇత్యర్థః, అప్రాణోఽపి నవాశ్నోత్యశితుంపాతుంవా, తేనతదోత్క్రాంతిః ప్రసిద్ధా ఘ్రాణాదికలాపస్య దృశ్యతే హ్యుత్క్రాంతౌ ప్రాణస్యాశిశిషా అతో వ్యాదదాత్యేవ, ఆస్యవిదారణంకరోతీత్యర్థః తదభ్యన్నాలాభే ఉత్క్రాంతస్యలింగమ్. ||౯||

ఆ—ఘ్రాణదేవతావిద్ధా- ప్రాణదేవతాతునవిద్ధేత్యత్రగమకత్వేనానంతరవాక్యంవ్యాచష్టే (యస్మాదితి) ముఖ్యప్రాణస్యపాప్మవేధాభావముపసంహరతి (అతశ్చేతి) పాప్మకార్యం ఆసంగః తస్య ప్రాణేఽనుపలంభాదిత్యతశ్శబ్దస్యైవార్థం హిశబ్దేనోక్తం పాప్మావేధం విశుద్ధత్వే హేతూకృత్య ముఖ్యప్రాణవిశుద్ధిముపసంహరతి (హ్యేషఇతి) తస్యవిశుద్ధత్వే హేత్వంతరమాహ (యస్మాచ్చేతి) అతోవిశుద్ధఇత్యుత్తరత్ర సంబంధః. సర్వంభరత్వం ప్రాణస్య ప్రశ్నపూర్వకం ప్రతిపాదయతి (కథమిత్యాదినా) ఘ్రాణాదీనిత్యాదిశబ్దేన కార్యమప్యుచ్యతే * తేనైతాన్యవంతీతి శ్రుత్యంతరమాశ్రిత్యాహ (తేనహీతి) ప్రాణవృత్తిహేతుభ్యామన్నపానాభ్యాం సంఘాతస్థితిరతశ్శబ్దార్థః. సర్వంభరత్వం ద్వితీయస్యాతశ్శబ్దస్యార్థః. ముఖ్యప్రాణోపయుక్తత్వాదన్నపానానాం సంఘాతస్థితిహేతుత్వమిత్యత్ర ప్రశ్నపూర్వకంలింగం దర్శయతి (కథమిత్యాదినా) వృత్తిమేవవిశినష్టి (అన్నపానే ఇతి) అన్వహముపయుజ్యమానే అన్నపానే ప్రాణస్థితిహేతూ ఇతియావత్. ప్రాణస్యోత్క్రమిషాయామపి సంఘాతః స్వయమశనపానే కృత్వా స్థాస్యతీత్యాశంక్యాహ (అప్రాణోహీతి) తదా ప్రాణోచ్చిక్రమిషాయామితియావత్. నమూత్క్రాంత్యవస్థాయామశిశిషాద్యభావాదేవసఙ్ఘాతస్యోత్క్రాంతిః నత్వశనాద్యభావాత్. తత్రప్రమాణాభావాత్ అత ఆహ (దృశ్యతేహీతి) తదితిముఖవ్యాదానముచ్యతే. అన్నగ్రహణంపానోపలక్షణార్థమ్.

రం—ఇతరప్రాణాద్యపేక్షయా తస్యవైషమ్యమాహ (నైవైతేనసురభినద్గ

౫౬ ...ణనేత్యర్థః. పురుషఇతిశేషః. తత్ప్రవో
తు ...ఇతి) స్పష్టోర్థః (తేనయదశ్నాతి యత్పిబతి
...తనేన హేతునా తస్యాపహతపాప్మత్వాద్దేవప్రాణాం
తరనవాత్ ...త్వాభావాత్ స్వాశితపీతాదినా ఇతరాన్ప్రాణాన్ప్రక్షతీత్యర్థః.
(ఏవముఏవాంతతో ఉవిత్త్వోత్క్రామతి) యతఏవస్ఘ్రాణాదప్రాణసముదాయః
ముఖ్యప్రాణాశితపీతలబ్ధసత్తాకః అతఏవఅంతతః మరణకాలే ముఖ్యప్రాణాశితా
దేరభావేన ఏతమవిత్వా అలబ్ధ్వోత్క్రామతీత్యర్థః * విదిలాభఇతిహిధా
తుః (వ్యాదదాత్యేవాంతతఇతి) అంతతః మరణకాలే సర్వప్రాణానాముత్క్రా
మణాదేవ ఆస్యవ్యాదానంకరోతీత్యర్థః. ॥ ౯ ॥

ఉ—తగ్ంహాంగిరాఉద్గీథముపాసాంచక్రఏతముఏవాంగిరసం
మన్యంతే ॥ అంగానాంయద్రసః ॥ ౧౦॥

శం. (తంహాంగిరాః) తం ముఖ్యంప్రాణంహాఅంగిరాఇత్యేవం గుణముద్గీథ
ముపా... ఉపాసనంకృతవాన్. బకోదాల్భ్యఇతివక్ష్యమాణేనసంబధ్యతే
...త్యాయాస్యఇతి ఉపాసాంచక్రే బకఇత్యేవం సంబంధంకృతవ
...ఏవాంగిరసంబృహస్పతిమయాస్యంప్రాణంమన్యంతఇతివ
...వ్యేవం యథాసుభాసంభవ సంభవతితు యథాస్రుతవ్యుత్పత్తిమాద
నాయ... శబ్దాంతరవత్ * తస్మాచ్ఛబ్దస్యవచనేతేఏతమేవ సంతమృ
షిమపితథా * మాన్యమాగృత్సమదాంపశ్వమిత్రోవామదేవోఽత్రిరిత్యాదిబుు
షీనేవ ప్రాణమాపాదయతిశ్రుతిః, తద్దైతానపృ(?)... ప్రాణోపాసకానంగిరో
బృహస్పత్యయాస్యాన్ ప్రాణంకరోత్యభేదవిజ్ఞానాయ * ప్రాణోహపితాప్రా
ణోమాతేత్యాదివచ్చ, తస్మాదృషిరంగిరానామ ప్రాణఏవసన్నాత్మానమంగిరసం
ప్రాణముద్గీథముపాసాంచక్రఇత్యేతత్. యస్మాత్స్వంగానాం ప్రాణస్సార
సః, తేనాసావంగిరసః. ॥ ౧౧ ॥

ఆ—విశుద్ధిగుణక ముఖ్యప్రాణాత్మోద్గాతృదృష్ట్యోద్గీథావయవభూతమోం
కారాఖ్యమక్షరముపాస్యమిత్యుక్తం. ఇదానీంతత్రైవాంగిరస్త్వబృహస్పతిత్వాయా
స్య గుణత్రయవిధానార్థమ త్రరగ్రంథముత్థాపయతి (తంహేతి) తత్తస్మాత్రిణా
రాభిప్రేతంసంబంధందర్శయతి (తంముఖ్యమితి) పరాభిప్రేతసంబంధే గమక
మాహ (ఏతమితి) అవ్యవహితసంబంధసంభవే వ్యవహితసంబంధకల్పనానయు

క్తేతి పరిహరతి (భవత్వేవమితి) ఋషీ
ణేశేపి గుణత్రయవిశిష్టప్రాణోపాసనం
థే ప్రాణోపాసకానామృషీణాముపదేశో,
స్వత్యాదిశబ్దేభ్యోపి ప్రథమప్రతిపన్నాన్యృషీన్విహాయ యోగః వృత్తిప్రతిపత్తస్య గుణమాత్రప్రతిపత్త్యనుపపత్తేరిత్యర్థః. ప్రాణోపాసకానామృషీణామభిధానమేతచ్ఛేషకశ్రుత్యా దర్శయతి (శ్రుత్యంతరవదితి) తదేవ స్పష్టయతి (తస్మాదితి) శతర్చినో నామ ప్రథమమండలదృశ ఋషయః. ఏష చ ప్రాణో యస్మాత్పురుషం సంఘాతాఖ్యం శతసంఖ్యాన్యభిగతవాన్ తస్మాదేతమేవ ప్రాణం సంతమృషిశరీరస్థితమపి శతర్చిశబ్దవాచ్యం వదంతీతి యోజనా. శతర్చిశబ్దవదుభయవిషయాణి శబ్దాంతరాణ్యపి సంతీత్యాహ (తథేతి) ఆద్యంతే మండలే ముక్త్వా మధ్యమానాం మండలానాం ద్రష్టారః మాధ్యమా ఋషయః తేపి ప్రాణః తస్య స్వాత్మని మధ్యే సర్వజగద్ధారకత్వాత్ గృత్సమదస్తు ద్వితీయమండలదర్శీ. స్వాపకాలే వాగాదీనాం గిరణాత్ప్రాణో గృత్సః రేతోవిసర్గకారణమదహేతుత్వాత్ అపానో మదః ప్రాణాపానాత్మకత్వాత్ప్రాణోపి తథోచ్యతే. తృతీయమండలదర్శీ విశ్వామిత్రః ప్రాణోపి తథా వ్యపదిశ్యతే, తస్య హి విశ్వం భోజ్యజాతం స్థితిహేతుతయా మిత్రమాసీత్. వామదేవస్తు చతుర్థమండలద్రష్టా. ప్రాణోపి తచ్ఛబ్దవాచ్యః తస్య వాగాదిదేవతాసంభజనీయత్వాత్. పంచమమండలద్రష్టాఽత్రిరుచ్యతే. ప్రాణోపి తథైవ కథ్యతే. తస్య పాప్మనోఽనర్థరూపాన్ప్రతి సర్వత్రాతృత్వాత్. ఆదిపదేన భరద్వాజాదిపదాని గృహీతాని. దార్ష్టాంతమేవం వ్యాఖ్యాయ దార్ష్టాంతికమాహ (తథేతి) కిమిత్యంగిరః ప్రభృతీన్ప్రాణం కరోతి శ్రుతిః అత ఆహ (అథదేతి) తథా చ సప్తమే ప్రాణస్య సార్వాత్మ్యం వక్ష్యతే తథా చాత్రాపి తస్య తత్తదృషిరూపత్వం వివక్షితమిత్యాహ (ప్రాణో వేతి) అవ్యవహితసంబంధసంభవే ఫలితం వాక్యార్థం కథయతి (తస్మాదితి) ప్రాణస్యాంగిరస్త్వం వ్యుత్పాదయతి (యస్మాదితి) ॥ ౧౦ ॥

౧౧.—(తం హాంగిరా ఉద్గీథముపాసాంచక్రే) తం అధ్యస్తప్రాణభావముద్గీథం ఉద్గీథావయవమోంకారమంగిరా ఋషిరుపాసాంచక్ర ఇత్యర్థః. కేచిత్తు అంగిరసా ఉపాస్యమేవ ముఖ్యప్రాణం అంగిరసం వదంతీత్యాహ (ఏతము ఏవాంగిరసం మన్యంతే అంగానాం యద్రసః) అంగానాం ప్రాణాధీనస్థితిత్వేన ప్రాణస్యాంగిరసత్వ

మితిభావః- అం వదంతి. పరోక్షప్రియత్వాద్దేవానామితిభావః ॥

ఉ— హ బృహస్పతిరుద్గీథముపాసాంచక్రఏతముఏ
వ బృహస్పతింమన్యంతే వాగ్ఘిబృహతీతస్యాఏష పతిః ॥ ౧౧ ॥

శం—తథా వాచః బృహత్యాఃపతిః- తేనాసౌబృహస్పతిః ॥ ౧౧ ॥

ఆ—అంగిరశ్శబ్దవద్బృహస్పతిశబ్దోప్యుభయత్ర నేతవ్యఇత్యాహ(తథేతి)
ప్రాణస్యబృహస్పతిత్వంసాధయతి (వాచఇతి) ॥ ౧౧ ॥

రం—(తేనతంహబృహస్పతిరుద్గీథముపాసాంచక్రే) తేన అంగిరసత్వేన గు
ణేన బృహస్పతిరుపాసితవానిత్యర్థః (ఏతముఏవబృహస్పతింమన్యంతే వాగ్ఘి
బృహతీతస్యాఏషపతిః) వాగింద్రియస్య సర్వార్థ ప్రకాశకత్వాద్బృహత్త్వం
తస్య ముఖ్యప్రాణాధీనత్వాత్ ప్రాణస్య వాక్పతిత్వమ్. అతఉపాస్యస్యైవ
బృహస్పతిత్వం మన్యంతఇత్యర్థః. ॥ ౧౧ ॥

ఉ—తేనతగ్ంహాయాస్య ఉద్గీథముపాసాంచక్ర ఏతముఏవా
యాస్యంమన్యంతఆస్యాద్యదయతే ॥ ॥ ౧౨ ॥

శం—తథా యత్ యస్మాదాస్యాదయతే నిర్గచ్ఛతి. తేనాయాస్యః ఋ
షిః ప్రాణఏవసన్నిత్యర్థః తథాన్యోప్యుపాసకఆత్మానమేవాంగిరసాదిగుణం
ప్రాణముద్గీథముపాసీతేత్యర్థః. ॥ ౧౨ ॥

ఆ—అంగిరోబృహస్పతిశబ్దవదయాస్యశబ్దోప్యుభయత్ర ద్రష్టవ్యఇత్యాహ
(తథేతి) తస్యోభయత్ర వృత్తింవిశదయతి (యద్యస్మాదితి) యస్మాదాస్యాదయతే
తేనాయాస్యః ప్రాణః. సఏవాత్రోపాసకత్వాదృషిరపితథేతియోజనా. యథో
క్తానామృషీణామేవోక్తగుణకముపాసనం- నాన్యేషాం విశేషవచనాదిత్యాశం
క్యాహ (తథేతి) విశేషస్య నశేషనివర్తకత్వం ప్రదర్శనార్థత్వాదిత్యర్థః-

రం—(తేనతంహాయాస్యఉద్గీథముపాసాంచక్రే) తేనబృహస్పతిత్వేనాయా
స్యః ఋషిః ఉపాసితవానిత్యర్థః (ఏతముఏవాయాస్యంమన్యంతేఆస్యాద్యద
యతే) ఆస్యాత్- ముఖాదయతేనిర్గచ్ఛతీత్యర్థః. ॥ ౧౨ ॥

ఉ—తేనతగ్ంహబకోదాల్భ్యోవిదాంచకార । సహనైమిశీ
యాణాముద్గాతాబభూవసహస్మైభ్యః కామానాగాయతి॥౧౩॥

శం—నకేవలమంగిరః ప్రభృతయఉపాసాంచక్రిరే తం హబకోనామదల్భ
స్యాపత్యం- దాల్భ్యోవిదాంచకార- యథాదర్శితంప్రాణంవిజ్ఞాతవాన్. ప

ముక్త్వా
వ ప్రాణవిజ్ఞాన
గతవాన్కి-లెత్యర్థః

దిత్వా చ సహ నైమిశీయానాం సత్రిణాముద్గాతా.
సామర్థ్యాదేభ్యః నైమిశీయేభ్యః కామానాగాయతిస్మ.

ఆ—యథోక్తోపాసనస్య త్రిషు నియమాభావ గమ్యం దర్శయతి (న కేవల మితి) సంప్రతి విహితోపాసనస్యదృష్టఫలమాదేష్టుం పాఠః కాంకరోతి (విదిత్వేతి)

రం—(తేనతం హ బకో దాల్భ్యో విదాంచకార) తేన పూర్వోక్తాంగిరసత్వబృహస్పతిత్వాయాస్యత్వాదిగుణవిశిష్టతయా దల్భసుతో బకనామాఋషిః ఉపాసితవానిత్యర్థః (సహ నైమిశీయానాముద్గాతా బభూవ) స్పష్టోర్థః (సహ స్మైభ్యః కామానాగాయతి) సః దాల్భ్యో బకస్తేభ్యః నైమిశీయేభ్యః యజమానేభ్యః శత్రుపరాభవాదీన్ కామాన్ గానేనవిద్యామాహాత్మ్యాత్సమ్పాదితవానిత్యర్థః. ఆగాయతిస్మ * లట్స్మ ఇతిలట్ భూతేపి. ‖ ౧౩ ‖

ఉ—ఆగాతా హ వై కామానాం భవతి య ఏతదేవం విద్వానక్షరముద్గీథముపాస్త ఇత్యధ్యాత్మమ్ ‖ ‖ ౧౪ ‖

—ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే ద్వితీయఃఖండః—

శం—తథాఽన్యోప్యుద్గాతా ఆగాతా హ వై కామానాం భవతి య ఏవం విద్వాన్ యథోక్తగుణం ప్రాణమక్షరముద్గీథముపాస్తే. తస్యైతద్దృష్టం ఫలముక్తం. ప్రాణాత్మభావస్త్వదృష్టం * దేవో భూత్వా దేవానప్యేతీతి శ్రుత్యంతరాత్సిద్ధమేవేత్యభిప్రాయః ఇత్యధ్యాత్మం - ఏతదాత్మవిషయముద్గీథోపాసనమిత్యుక్తోపసంహారోఽధిదైవతోద్గీథోపాసనే వక్ష్యమాణో బుద్ధిసమాధానార్థః ౧౪

—ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యమ్—

ఆ—భూమికాం కృత్వా వివక్షితముపాస్తిఫలం కథయతి (తథేతి) దృష్టమితి విశేషణాదదృష్టఫలాంతరసూచనేష్టి (ప్రాణేతి) ఆత్మవిషయం-శరీరవర్తి ప్రాణగోచరమితియావత్, ఉపసంహారస్య ప్రయోజనమాహ (అధిదైవతేతి)౧౪

—ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యటీకా—

రం—(ఆగాతా హ వై కామానాం భవతి య ఏతదేవం విద్వానక్షరముద్గీథముపాస్తే) ఏవముపాసకో యజమానకామానాం గానేన సంపాదయితా భవతీత్యర్థః (ఇత్యధ్యాత్మం) అధ్యాత్మముద్గీథోపాసనం సమాప్తమిత్యర్థః. ఆత్మశబ్దేన ఇంద్రియమనః ప్రాణాదిసంఘాత ఉచ్యతే అధ్యాత్మం, ఆత్మనీత్యర్థః. ఆత్మవిషయమితియావత్ - ఏతత్ఖండాంతర్గతవాక్యవిషయకమధికరణం లిఖ్యతే, అంగపాదే.

ఋత్విక్క ర్తృక
* తన్నిర్ధార
ణేనాసంగత్వాత్ *

స్థానమాత్రార్థత్వాదంగావబద్ధోపాసనానాంచ ద్విష్టైః ప్రత్యక్షప్రతిబంధఫలమితి సూత్రోక్తన్యా స్త్రఫలంప్రయోక్తరితి న్యాయేన యజమానగామి ఫల సాధనభూతోపాసనస్య యజమానేనైవ కర్తవ్యత్వాత్. * గోదోహనేన ప శుకామస్య ప్రణయేదితి శ్రుతపశ్వర్థగోదోహనాదేరనంగత్వేపి ఋత్విక్క ర్తృకప్రణయన నిర్వర్తకస్య గోదోహనస్య యజమానేనోపాదాతుమశక్య తయా ఋత్విక్కర్తృకత్వేపి ఉద్గాతృకర్తృకే ఉద్గీథేయజమానస్యోపాసనసం భవాదుపాసనంయాజమానమేవ. ఔద్గాత్రసమాఖ్యానంతు * శాస్త్రఫలం ప్ర యోక్తరీతిన్యాయేన విరోధాదుపేక్షణీయం. అతఃఫలస్య స్వామిగతత్వాత్ ఫల స్వామియజమానకర్తృకమేవోపాసనమిత్యాత్రేయమతమితి * స్వామినఃఫ లశ్రుతేరిత్యాత్రేయఇతి సూత్రేణపూర్వపక్షంకృత్వా. ఉపాసనాన్యపిఋత్విక్క ర్మాణ్యేవస్యుః ప్రయోగాంగస్య ఋత్విజః ప్రయోగాంతఃపాతిత్వాదీక్షాద్య పాసనేపికర్తృత్వసంభవాత్ * తంహబకోదాల్భ్యోవిదాంచకారసహనైమి షీయాణాముద్గాతాబభూవసహస్మేభ్యః కామానాగాయతీతిఉద్గాతృదాల్భ్య గతవిద్యయాయజమానకామసమ్పాదకత్వ దర్శనలింగాచ్చఋత్విక్కర్తృ కమేవోపాసనం, సచ ఋత్విక్కర్తృకోపాసనస్య ఫలమృత్విగ్గతమేవస్యాది తిశంక్యశంకం, ఋత్విజాంపరార్థతయా తేషాంవచనమంతరేణ ఫలసంబంధా నుపపత్తేః * యాంవైకాంచయజ్ఞేఋత్విజఆశిషమాశాసతే యజమానాయైవ తామాశిషమాశాసతఇతిశ్రుతేశ్చ * తస్మాదుహైవం విదుద్గాతాబ్రూయాత్కం తేకామమాగాయానీతిఋత్విగ్గతవిజ్ఞానస్య యజమానగామిఫలకత్వావేదన లిం గాచ్చ న * శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతిన్యాయావతారః తతశ్చపరిక్రయవిధి బ లాదుత్పన్నస్య ఋత్విక్కర్తృకస్య యాజమానసమాఖ్యాపాదకాభావాల్లిం గానుగ్రహాం, ఔద్గాత్రసమాఖ్యానా, చ్చార్త్విజ్యమేవోపాసనమితి * ఆ ర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మైహిపరిక్రియతఇతిసూత్రేణసిద్ధాంతితం సూత్ర స్యచాయమర్థః ఉపాసనమార్త్విజ్యం. ఋత్విక్కర్మ - తస్మై - క్రతుప్ర యోగాయహిఋత్విక్పరిక్రియతే, అతోఽనంగభూతమప్యుపాసనం క్రతుప్ర యోగాంతఃపాతిత్వాదృత్విజైవానుష్ఠేయమితిస్థితం తథాగుణోపసంహారపాదే చింతితం, తత్రహివాజినాంతావత్ * వ్యాహృతైర్ప్రాజాపత్యాదేవాశ్చాస్తు

రాశ్చేత్యారభ్య * తేహ దేవా ఊచుర్హన్తాసుర తద్దృష్టావసురైర
ఉద్గీథేనాసురవిధ్వంసనం ప్రతిజ్ఞాయోద్గీథే వాగాది త్యాదినోద్గీథే ప్రాణదృ
భిభవముక్త్వా * అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచు షన్త్వాభిభూయ భవతి
ష్ట్యాఽసురపరిభవముక్త్వా * భవత్యాత్మనా పరాఽస్య ద్వి తా ఏవం ఛన్దోగా
య ఏవం వేదేతి శత్రుపరాజయఫలాయోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్వి తద్ధ దేవా ఉద్గీథ
నామపి * దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిర ఇత్యారభ్య * ప్రతిజ్ఞాయత
మాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇతి ఉద్గీథేనాసురపరాభవం ముఖ్యః ప్రా
ద్వ దేవ ఉద్గీథే వాగాదిదృష్టౌ దోషమభిధాయ * అథ హ య ఏవాయం పరాభ
ణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిరే ఇత్యాదినా ఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యాఽసుర
వముక్త్వా * యథాఽశ్మానమాఖణమృత్వా విధ్వంసత ఏవం హైవ స విధ్వంసతే
ఏవంవిది పాపం కామయతే ఇతి శత్రుపరాభవముక్త్వా * యథాఽశ్మానమాఖణ
మృత్వా విధ్వంసత ఏవం హైవ స విధ్వంసతే య ఏవంవిది పాపం కామయత ఇతి శ
త్రుపరాభవాయ ఉద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా తత్రోభయత్రాధ్యస్తప్రాణ
భావస్యోద్గీథస్యైవోపాస్యత్వ శ్రవణేన రూపాభేదాత్, శత్రుపరాభవరూప
ఫలసంయోగావిశేషాత్ ఉద్గీథవిద్యేతి సమాఖ్యైక్యాచ్చ తయోరైక్యమితి పూ
ర్వపక్షః తత్ర రాద్ధాన్తచ్ఛాయయా పరిచోద్య పరిహరతి * అన్యథాత్వం శబ్దా
దితి చేన్నావిశేషాత్ వాజసనేయకే * తే హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం
న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యుద్గానకర్తరి ప్రాణదృష్టివి
ధానా చ్ఛాన్దోగ్యే * అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాం
చక్రిర ఇతి ఉద్గానకర్మణి ప్రాణదృష్టివిధానాత్ శబ్దాదుపాస్యరూపాన్యథాత్వ
ప్రతీతేర్భేద ఇతి చేన్న, దేవాసురసంగ్రామోపక్రమాదిబహుసారూప్యా ద్వా
జసనేయకేపి * హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుద్గీథేనోపక్రమా త్త
దవిరోధాయ * తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి ఉద్గానకర్మణి భూత ఏవోద్గీథే
పాకాదిషు సౌకర్యాతిశయవివక్షయా పచ్యతే ఓదనస్స్వయమేవేతి ఓద
నే కర్తృత్వోపచారవత్ ఉద్గానకర్మణ్యేవ కర్తృత్వోపచారోపపత్తే రుద్గీథస్యై
వోభయత్రాప్యుపాస్యః అతో విద్యైక్యమితి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే* న వా ప్ర
కరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్. న వేతి పూర్వపక్షం వ్యావర్తయతి ప్రకరణ
భేదాత్ ఛాన్దోగ్యే* ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి ప్రకృతోద్గీథావయ

వ ప్రణవవిషయకముపాసనం వాజసనేయకే ప్రణవస్య అప్రకృతత్వాత్ * ఉద్గీథేనాత్యయామేతి కృత్స్నస్యోద్గీథస్యైవ ప్రస్తుతత్వాత్ కృత్స్నోద్గీథవిషయకమేవోపాసనం అతో రూపభేదాద్విద్యాభేదః కించ ఛాందోగ్యే ఉద్గీథస్యాధ్యస్తప్రాణభావస్యోపాస్యత్వం వాజినాంతు * అథ హేమమాసన్యంప్రాణమూచు స్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్యఏష ప్రాణఉదగాయదితి అధ్యస్తప్రాణభావస్యోద్గాతురుపాస్యత్వమ్. నచ వాజసనేయకే ఉద్గాతురుపాస్యత్వే ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుపక్రమవిరోధస్శంకనీయః ఉద్గాతురుపాసనే ఉద్గీథస్యానుప్రవిష్టతయా ఉపక్రమావగతస్యోద్గీథస్యాపరిత్యాగాత్. అత్రచవక్తవ్యం బృహదారణ్యకప్రకాశికాయాముక్తం తత్రైవానుసంధేయం * సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తితుతదపి. ననూద్గీథవిద్యేతిసంజ్ఞైక్యాద్విద్యైక్యముక్తమితి చేన్న తత్సంజ్ఞైక్యం విధేయభేదేప్యస్త్యేవ యథాగ్నిహోత్రసంజ్ఞానిత్యాగ్నిహోత్రే కుండపాయినామయనాగ్నిహోత్రేచ ఛాందోగ్యగత ప్రథమప్రపాఠకోదితాసుబహ్వీష్వపి విద్యాసూద్గీథవిద్యేతిసంజ్ఞైక్యస్యదర్శనాచ్చ తదప్రయోజకమితిభావః * వ్యాప్తేశ్చసమంజసం ఛాందోగ్య ప్రథమప్రపాఠకే ఉత్తరాస్వపివిద్యాసు * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదిషూద్గీథావయవస్య వ్యాప్తత్వేన తన్మధ్యపాతిత్వాదస్యాఅపి విద్యాయాఉద్గీథావయవప్రణవవిషయత్వమేవ. తతశ్చ ఛాందోగ్యవాజసనేయకయోర్బహ్వర్థవాదసారూప్యేపి ఛాందోగ్యగతవిద్యాయాఅధ్యస్తప్రాణభావోద్గీథావయవప్రణవవిషయత్వాద్వాజసనేయకోద్గీథవిద్యాయాశ్చాధ్యస్త ప్రాణభావోద్గానకర్తృవిషయత్వాత్ప్రధానభూతోపాస్యభేదే బహ్వర్థవాదసారూప్యస్యాప్రయోజకత్వాద్విద్యాభేదఇతిస్థితమ్. ప్రకృతమనుసరామః. ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యం

ఉ—అథాధిదైవతం యఏవాసౌతపతితముద్గీథముపాసీతోద్యన్వాఏష ప్రజాభ్యఉద్గాయతి ఉద్యగ్ స్తమోభయమపహంత్యపహంతాహవైభయస్యతమసోభవతి యఏవంవేద ॥ ౧ ॥

శం—అథ అనంతరం అధిదైవతం దేవతావిషయముద్గీథోపాసనం ప్రస్తుతమిత్యర్థః అనేకధోపాస్యత్వాదుద్గీథస్య. యఏవాసౌ ఆదిత్యస్తపతి తముద్గీథముపాసీత ఆదిత్యదృష్ట్యోద్గీథముపాసీతేత్యర్థః. తముద్గీథమిత్యుద్గీథశబ్దోఽక్షరవాచీసన్ కథమాదిత్యేవర్తతఇతి, ఉచ్యతే ఉద్యన్ ఉద్గచ్ఛన్నేషఏషః ప్రజా

భ్యః ప్రజార్థముద్గాయతి ప్రజానామన్నోత్పత్త్యర్థం. నహ్యనుద్యతి తస్మిన్
వ్రీహ్యాదేః పక్తిస్స్యాత్. అతఉద్గాయతీవోద్గాయతి యథైవోద్గాతాఽన్నా
ర్థం. అతఉద్గీథస్సవితేత్యర్థః. కించ ఉద్యన్నైశంతమస్తజ్జంచభయంప్రాణినా
ముపహంతి. తమేవంగుణంసవితారంయోవేద సోఽపహంతా నాశయితాహ వైభ
యస్యజన్మమరణాదిలక్షణస్యాత్మనఃతమసశ్చతత్కారణస్యాజ్ఞానలక్షణస్యభవతి

ఆ—అనంతరం ఆధ్యాత్మికప్రాణదృష్ట్యోద్గీథోపాసనవచనాదితి శేషః. కి
మితి దేవతావిషయముద్గీథోపాసనం ప్రస్తూయతే తత్రాహ (అనేకధేతి) ప్రా
ణరూపేణాదిత్యాదిరూపేణచోద్గీథస్యోపాస్యత్వాద్దైవతావిషయ తదుపాస్తిప్ర
స్తావోయుక్తఏవేత్యర్థః * ఆదిత్యాదిమతయశ్చేత్యాదిన్యాయేన వాక్యార్థంకథ
యతి (ఆదిత్యదృష్ట్యేతి) తం ఆదిత్యముద్గీథముపాసీతేత్యాదిత్యశబ్దస్యోద్గీథశబ్ద
స్యచ సామానాధికరణ్యమయుక్తం- ఉద్గీథశబ్దస్య ప్రకరణాదక్షరవాచిత్వాదా
దిత్యశబ్దస్యచ జ్యోతిర్విషయత్వాద్భిన్నార్థయోశ్శబ్దయోస్సామానాధికరణ్యా
యోగాదితిశంకతే (తముద్గీథమితీతి) ఆదిత్యే యద్యపి నోద్గీథశబ్దోరూఢ్యావర్తి
తుమర్హతి తథాపిగౌణ్యాచ తత్రతత్రవృత్తేః సామానాధికరణ్యసిద్ధిరిత్యుత్తర
మాహ (ఉచ్యతఇతి) ప్రజార్థముద్గాయతీత్యేతదేవస్పష్టయతి (ప్రజానామితి)
అన్నోత్పత్త్యర్థం ఉద్గాయతీతిపూర్వేణసంబంధః. తదేవ వ్యతిరేకద్వారా
సాధయతి (నహీతి) ఆదిత్యస్యాన్నార్థమాగానమతిస్పష్టార్థః. నతస్యోద్గాతు
రివ ప్రత్యక్షముద్గానముపలబ్ధమిత్యాశంక్యాహ (ఉద్గాయతీవేతి)ఉపమామేవో
పపాదయతి (యథేతి) * అథాత్మనేన్నాద్యమాగాయేదితి శ్రుత్యంతరేయథాఽ
న్నార్థముద్గాతాఆగాయతీత్యవగతం తథా ఆదిత్యోపిప్రజానామన్నార్థమా
గాయతీవేత్యర్థః. ఉద్గీథశబ్దస్యాదిత్యే సంభవం పరామృశ్యఫలితమాహ(అతఇ
తి) ఆదిత్యదృష్ట్యోద్గీథోపాసనముపపాద్య ఫలోక్తింవ్యాచష్టే (కించేత్యాదినా)
ఏవంగుణం తమస్తజ్జభయనివర్తకత్వగుణసహితమితియావత్ ॥ ॥ ౧ ॥

రం—(అథాధిదైవతమ్) ఉద్గీథస్యోపాసనముచ్యతఇతిశేషః. అధిదైవతం దే
వతాయామిత్యర్థః దేవతావిషయమితియావత్ (యఏవాసౌతపతి తముద్గీథము
పాసీత) ఆదిత్యదృష్ట్యాఉద్గీథముపాసీతేత్యర్థః. కర్మాంగభూతోద్గీథాపేక్ష
యా కర్మారాధ్యస్యాదిత్యస్యఉత్కృష్టత్వాదపకృష్టేఉత్కృష్టదృష్టేరేవ న్యా
య్యత్వాత్ ఆదిత్యదృష్ట్యోద్గీథస్యోపాస్యత్వంద్రష్టవ్యమ్. అయమర్థః * ఆది

త్యాదిమతయశ్చాంగఉపపత్తేరిత్యధికరణసిద్ధిః. తచ్చాధికరణం బృహదారణ్యక ప్రకాశికాయాముపన్యస్తమ్. తత్రైవానుసంధేయమ్.ఉద్గీథత్వేనస్యమానస్యాదిత్యస్య ఉద్గీథసామ్యమాహ (ఉద్యన్వాఏషప్రజాభ్యఉద్గాయతి) వైశబ్దో ఒవధారణే ఏషః ఆదిత్యఉద్యన్ ఉద్గచ్ఛన్నేవ ప్రజానామర్థప్రకాశనం కుర్వన్నుద్గాతీవభవతి. ఉద్గీథోపి ప్రజానాముద్గాయతీవభవతీత్యర్థః (ఉద్యంస్తమోభయమపహంతి) ఉద్యన్నేవాజస్యస్తమోజనితం. ప్రాణినాంభయమపహంతీత్యర్థః. తమోభయాపహంతృత్వగుణవిశిష్టతయోద్గీథే ఆదిత్యోపాసనస్య ఫలమాహ॥ (అపహంతాహవైభయస్యతమసోభవతియఏవంవేద) అంధకారాదిప్రయుక్తభయహంతాభవతీత్యర్థః.   ॥ ౧ ॥

ఉ—సమానఉఏవాయంచాసౌచోష్ణోయముష్ణోసౌస్వరఇతీమమాచక్షతే స్వరఇతి ప్రత్యాస్వరఇత్యముం తస్మాద్వాఏతమిమమముంచోద్గీథముపాసీత.   ॥ ౨ ॥

శం—యద్యపి స్థానభేదాత్ప్రాణాదిత్యౌభిన్నావివలక్ష్యేతే తథాపి నతత్వభేదస్తయోః కథం సమానఉఏవ తుల్యఏవ ప్రాణస్సవితాగుణతః సవితాచప్రాణేన యస్మాదుష్ణోయం ప్రాణః ఉష్ణశ్చాసౌసవితా కించ స్వరఇతీమంప్రాణమాచక్షతే కథయంతి తథాస్వరఇతి ప్రత్యాస్వరఇతిచాముంసవితారం యస్మాత్ప్రాణఃస్వరత్యేవ నపునర్మృతః ప్రత్యాగచ్ఛతిసవితాత్వస్తమిత్వాపునరప్యహన్యహని ప్రత్యాగచ్ఛతి అతః ప్రత్యాస్వరః అస్మాద్గుణతో నామతశ్చ సమానావితరేతరంప్రాణాదిత్యౌ అతస్తత్వాభేదాదేతంప్రాణమిమమముంచాదిత్యముద్గీథముపాసీత.   ॥ ౨ ॥

• ఆ—నను * అధ్యాత్మమధిదైవతమితిస్థానభేదాత్ప్రాణాదిత్యయోర్భిన్నత్వాత్ భిన్నమేవ తయోరుపాసనముపాదేయం అతఆహ (యద్యపీతి) ప్రాణాదిత్యయోస్స్వరూపభేదాభావంప్రశ్నపూర్వకంప్రతిపాదయతి (కథమిత్యాదినా) ఉభయోర్ప్యర్థః స్థానభేదమాత్రభేదమనుజానాతి. గుణతస్సామ్యంసాధయతి (యస్మాదితి) నామతస్సామ్యం సంగిరతే (కించేతి) సవితృవత్ప్రాణేపి ప్రత్యాస్వరశబ్దప్రవృత్తిమాశంక్యాహ (యస్మాదితి) స్వరత్యేవగచ్ఛత్యేవేతియావత్ తస్మిన్నేవ స్థూలదేహేన ప్రత్యాగచ్ఛతి తస్మాత్ప్రాణే స్వరశబ్దప్రవృత్తిరేవేత్యర్థః. సవితర్యపి తర్హి తచ్ఛబ్దప్రవృత్తిరేవేత్యాశంక్యాహ (సవితాత్వితి)ఆదిత్యస్య

స్తంగతస్య ప్రత్యహమేకత్రైవాగతిదర్శనాత్తస్మిన్ ప్రత్యాస్వరశబ్దస్యాపి ప్రవృత్తిరస్తీత్యర్థః. అతః ప్రాణాదిత్యయోరుక్తం సామ్యం నిగమయతి (అస్మాదితి) అన్యోన్యసామ్యకృతం ఫలమాహ (అత ఇతి) ప్రాణాదిత్యావేకీకృత్య తద్దృష్ట్యోద్గీథావయవభూతమోంకారాఖ్యమక్షరముపాస్యమిత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

శం—(సమాన ఉ ఏవాయం చాసౌ చ) అధ్యాత్మప్రకరణ ఉక్తః అయం ప్రాణశ్చ అధిదైవతప్రకరణ ఉచ్యమానః అసౌ ఆదిత్యశ్చ సమాన ఏవేత్యర్థః తదేవ దర్శయతి (ఉష్ణోఽయముష్ణోఽసౌ) అయం ప్రాణః ఉష్ణః ఉచ్ఛ్వాసస్య ఉష్ణతయోపలభ్యమానత్వాత్ ఉష్ణోఽసౌ సవితుశ్చోష్ణత్వం స్పష్టమేవేతి భావః (స్వర ఇతీమమాచక్షతే స్వర ఇతి ప్రత్యాస్వర ఇత్యముమ్) ఇమం ప్రాణం స్వర ఇత్యాచక్షతే స్వరః గంతేత్యర్థః * స్వృశబ్దోపతాపయోరిత్యస్మాద్ధాతూనామనేకార్థత్వాత్. కర్తర్యదిరూపం అముం ఆదిత్యం స్వర ఇతి ప్రత్యాస్వర ఇతి చాచక్షతే ఉదయాస్తమయయోర్గమనప్రత్యాగమనవత్త్వాత్ ప్రాణస్య వాయురూపతయా సదా గతిత్వేన ప్రత్యాగమనాభావాన్న ప్రత్యాస్వరసంజ్ఞేతి భావః. అతస్స్వరసంజ్ఞావత్త్వాద్దార్ష్ట్యాచ్చ ప్రాణాదిత్యౌ పరస్పరసమానావిత్యర్థః (తస్మాద్వా ఏతమిమమముం చోద్గీథముపాసీత) తస్మాత్ ఉభయోరపి సమత్వాత్ ఇమం ప్రాణం వా అముం ఆదిత్యం వా ఏతం ఏతాదృశగుణకముద్గీథముపాసీత ఉద్గీథదృష్ట్యముపాసీతేత్యర్థః ॥

ఉ—అథ ఖలు వ్యానమేవోద్గీథముపాసీత యద్వై ప్రాణితి స ప్రా
ణో యదపానితి సోఽపానః అథ యః ప్రాణాపానయోస్సంధిః
స వ్యానో యో వ్యానస్సా వాక్ । తస్మాదప్రాణన్ననపానన్వాచ
మభివ్యాహరతి. ॥3॥

శం— (అథ ఖల్వితి) ప్రకారాంతరేణోపాసనముద్గీథస్యోచ్యతే వ్యానమేవ- వక్ష్యమాణలక్షణం ప్రాణస్యైవ వృత్తివిశేషముద్గీథముపాసీత. అధునా తస్య తత్త్వం నిరూప్యతే. యద్వై పురుషః ప్రాణితి- ముఖనాసికాభ్యాం వాయుం బహిర్నిస్సారయతి సః ప్రాణాఖ్యో వాయోర్వృత్తివిశేషః యదపానితి- అపశ్వసితి. తాభ్యామేవాంతరాకర్షతి వాయుం సోఽపానః, అపానాఖ్యా వృత్తిః తతః కిమితి ఉచ్యతే; అథ య ఉక్తలక్షణయోః ప్రాణాపానయోస్సంధిః- తయోరంతరా వృత్తివిశేషః స వ్యానః యస్సాంఖ్యాదిశాస్త్రప్రసిద్ధః- శ్రుత్యా విశేషనిరూపణాన్నాసౌ వ్యాన ఇత్యభిప్రాయః కస్మాత్పునః ప్రాణాపానౌ హిత్వా మహతా

ఆయాసేన వ్యానస్యైవోపాసనముచ్యతే - వీర్యవత్కర్మహేతుత్వాత్ కథం వీర్యవత్కర్మహేతుత్వమితి. ఆహ - యోవ్యానస్సావాక్ వ్యానకార్యత్వా ద్వాచః యస్మాద్వ్యాననిర్వర్త్యావాక్, తస్మాదప్రాణన్ననపానన్, ప్రాణా పానవ్యాపారావకుర్వన్ వాచమభివ్యాహరతి- ఉచ్చారయతిలోకః ॥3॥

ఆ—అథాధ్యాత్మికమాధిదైవికంచోద్గీథోపాసనం ప్రస్తుత్య తదేవ సమ స్త్యైకీకృత్యోక్తం తథాచ వక్తవ్యాభావాత్ కిముత్తరేణ గ్రంథేనేత్యాశంక్యా ధ్యాత్మికమేవోద్గీథోపాసనమనుసృత్యాహ (అథేతి) కోసౌవ్యానః. యద్ద్ర ష్టవ్యోద్గీథోపాసనముపదిదిక్షితం-అతఆహ (వక్ష్యమాణలక్షణమితి) పక్షాంతరం వ్యావర్తయతి (ప్రాణస్యైవేతి) వక్ష్యమాణలక్షణమిత్యుక్తం వ్యక్తీకరోతి (అధునేతి) తన్నిరూపణార్థమాదౌప్రాణాపానౌనిరూపయతి (యద్వాఇ త్యాదినా) తాభ్యామేవ- ముఖనాసికాభ్యామిత్యేతత్ స్యాతామిత్యేవంప్రాణా పానౌ- వ్యానస్యతుకిమాయాతమితిశంకిత్వా తత్స్వరూపందర్శయతి (తతఇ త్యాదినా) సంధిమేవస్ఫుటయతి (తయోరితి) ప్రాణాపానయోర్వృత్త్యోరభా వావస్థాయాంమధ్యేచవాయోర్వృత్తివిశేషోయోస్తి- సవ్యానశబ్దార్థ ఇత్యర్థః * సంధిస్కంధమర్మదేశవృత్తిర్వ్యానఇతిసాంఖ్యాయోగాశ్చాహుఃతాణప్ర త్యాహ (యస్సాంఖ్యాదీతి)సాంఖ్యానాంయోగానాంచశాస్త్రేప్రసిద్ధోయో వాయోర్వృత్తివిశేషః సకంథాదిదేశగః నాసౌవ్యానః- శ్రుత్యావిశేషనిరూప ణాదితియోజనా వ్యానస్య ప్రాణాపానసాపేక్షత్వాత్తయోరన్యతరస్యాపాసన మేవోచితం- నవ్యానోపాసనమితిమన్వానశ్చోదయతి (కస్మాదితి) మహతా ఆయాసేన వ్యానతత్త్వనిరూపణేనేతియావత్ తాభ్యాంతస్యవైశిష్ట్యముపేత్యప రిహరతి (వీర్యవదితి)వ్యానస్యైవోపాసనమితిశేషః తదేవప్రశ్నద్వారాప్ర పంచయతి (కథమిత్యాదినా) కథంవ్యానస్యవీర్యవత్కర్మహేతుత్వం ప్రసి ద్ధంప్రతిజ్ఞాయతే కార్యకారణభావాదిత్యాహ (వ్యానేతి) వాచోవ్యాననిర్వ ర్త్యత్వేలింగందర్శయతి (యస్మాదితి) 3॥

రం—ప్రకారాంతరేణోద్గీథోపాసనమాహ (అథఖలువ్యానమేవోద్గీథ ముపాసీత) ఉద్గీథంవ్యానత్వేనోపాసీతేత్యర్థః కోవ్యానఇత్యత్రాహ (య ద్వైప్రాణితిసప్రాణఇత్యాదినా) పురుషోముఖనాసికేన యత్ప్రాణితి యం వాయుంబహిర్నిస్సారయతి సప్రాణాఖ్యోవాయోర్వృత్తివిశేషః యదపానితి

సోఽపానః ముఖనాసికాభ్యాం వాయోరన్తరాకర్షతి, సోఽపానాఖ్యవృత్తివిశేషః అథ యః ప్రాణాపానయోస్సన్ధిస్స వ్యానః తయోరన్తరాళవృత్తివిశేషరూపస్సన్ధిః వ్యాన ఇత్యర్థః. ఉద్గీథే వ్యానాధ్యాసహేతుమాహ (యో వ్యానస్సా వాక్) వాచో వ్యాననిర్వర్త్యత్వాద్వాగ్వ్యానపరేత్యర్థః వాచో వ్యాననిర్వర్త్యత్వే యుక్తిమాహ (తస్మాదప్రాణన్ననపానన్వాచమభివ్యాహరతి) తస్మాత్ వాచో వ్యాననిర్వర్త్యత్వాదేవ హేతోః అప్రాణన్ననపానన్ శ్వాసమోక్షాకర్షణలక్షణప్రాణాపానావకుర్వన్నేవ తత్సన్ధిరూపయా వ్యానవృత్త్యా వాచమభివ్యాహరతీత్యర్థః ॥౩॥

ఉ—యా వాక్సర్క్ తస్మాదప్రాణన్ననపానన్నృచమభివ్యాహ
రతి యర్క్తత్సామ తస్మాదప్రాణన్ననపానన్సామ గాయతి యత్సా
మ స ఉద్గీథస్తస్మాదప్రాణన్ననపానన్నుద్గాయతి ॥౪॥

శం—తథా-వాగ్విశేషమృచం ఋక్సంస్థం చ సామ, సామావయవం చోద్గీథ, మప్రాణన్ననపానన్ వ్యానేనైవ నిర్వర్తయతీత్యభిప్రాయః ॥౪॥

ఆ—యా వాగిత్యాదివాక్యానామర్థం సఙ్క్షిపతి (తథేత్యాదినా) ॥౪॥

రం—(యా వాక్సైవర్క్తస్మాదిత్యాది) అప్రాణతాఽనపానతా పుంసా క్రియమాణత్వాదేవ వ్యానస్య వాగృక్సామోద్గీథానామైక్యమిత్యర్థః ॥౪॥

ఉ—అతో యాన్యన్యాని వీర్యవన్తి కర్మాణి యథాఽగ్నేర్మన్థ
నమాజేః సరణం దృఢస్య ధనుష ఆయమనమప్రాణన్ననపానగ్ం
స్తాని కరోత్యేతస్య హేతోర్వ్యానమేవోద్గీథముపాసీత. ॥౫॥

శం—న కేవలం వాగాద్యభివ్యాహరణమేవ అతః అన్యాన్యపి యాని వీర్యవన్తి కర్మాణి, ప్రయత్నాధిక్యనిర్వర్త్యాని యథాఽగ్నేర్మన్థనం, మాజేర్మర్యాదాయాస్సరణం ధావనం దృఢస్య ధనుష ఆయమనమాకర్షణం అప్రాణన్ననపానంస్తాని కరోతి అతో విశిష్టో వ్యానః ప్రాణాదివృత్తిభ్యః విశిష్టస్యోపాసనం జ్యాయః ఫలవత్త్వాత్ - రాజోపాసనవత్ ఏతస్య హేతోః-ఏతస్మాత్ కారణాద్వ్యానమేవోద్గీథముపాసీత-నాన్యద్వృత్త్యన్తరం కర్మవీర్యవత్తరత్వం ఫలం

ఆ—అతో యానీత్యాదివ్యాచష్టే (న కేవలమితి) వ్యానేన నిర్వర్తయతీతి పూర్వేణ సంబన్ధః యాన్యన్యాన్యపి యథోక్తాని కర్మాణి, తాని లోకో వ్యానేనైవ కరోతీత్యుత్తరత్ర సమ్బన్ధః ప్రయత్నాధిక్యనిర్వర్త్యాని కర్మాణ్యాహ

దాహ (యథేతి) యథైతానికర్మాణి తథాఽన్యాన్యప్యేవంప్రకారాణి తియోజన ... వీర్యవత్కర్మహేతుత్వేఫలమాహ (అతఇతి) వైశిష్ట్య పికింస్యాదితి ... (విశిష్టస్యేతి) వైశిష్ట్యఫలముపసంహరతి (ఏతస్యే తి) ఫలవత్త్వాదిత్య ... ప్రాప్తిఫలంస్పష్టయతి (కర్మేతి) వ్యానదృష్ట్యోద్గీ థోపాసనస్యాంగావబద్ధత్వాదితిశేషః ॥౫॥

రం— (అతోయాన్యన్యానివీర్యవంతికర్మాణీత్యాది) లోకేఅగ్నిమథన మర్యాదాధావనదృఢధనురారోపణాదివీర్యవత్కర్మాణివ్యానసాధ్యాన్యేవ,అ తోహేతోరుద్గీథాఖ్యవీర్యవత్కర్మణోపి వ్యానసాధ్యత్వాద్వ్యాన మేవోద్గీథ ముపాసీతేత్యర్థః ॥౫॥

ఉ—అథఖలూద్గీథాక్షరాణ్యుపాసీతోద్గీథఇతిప్రాణఏవోత్ప్రా ణేనహ్యుత్తిష్ఠతివాగ్గీర్వాచోహగిరఇత్యాచక్షతే అన్నంథమ న్నేహీదగ్ంసర్వగ్ంస్థితమ్ ॥౬॥

శం—అథ, అధునాఖలూద్గీథాక్షరాణ్యుపాసీత-భక్త్యక్షరాణిమాభూవన్ని త్యతోవిశినష్టి (ఉద్గీథఇతీతి) ఉద్గీథనామాక్షరాణీత్యర్థః. నామాక్షరోపాస నేపి నామవతఏవోపాసనంకృతంభవేత్- అముకమిశ్రాఇతియద్వత్ (ప్రాణఏ వోత్) ఉదిత్యస్మిన్నక్షరేప్రాణదృష్టిః- కథంప్రాణస్యోత్త్వమితి ఆహ ప్రా ణేనహ్యుత్తిష్ఠతిసర్వః- అప్రాణస్యావసాదదర్శనాత్ - అతోఽస్త్యుదఃప్రా ణస్యచసామాన్యం వాగ్గీః వాచోహగిరఇత్యాచక్షతేశిష్టాః తథా- అన్నంథం అ న్నేహీదంసర్వంస్థితం -అతో స్త్యన్నస్యథాక్షరస్యచసామాన్యం త్రయాణాంశ్రు త్యుక్తానిసామాన్యాని. తానితేనానురూప్యేణశేషేష్వపిద్రష్టవ్యాని ॥౬॥

ఆ—ఉద్గీథోపాసన ప్రసంగేనోద్గీథాక్షరోపాసనాం ప్రస్తౌతి (అథేతి) విశేషణతాత్పర్యందర్శయతి (భక్తీతి)ఉద్గీథాక్షరాణ్యుపాసీతేత్యుక్తేభక్త్యక్షరా ణ్యుపాస్యాని ప్రాప్తాని. తానిమాభూవన్నితి యతోమన్యతేశ్రుతిః తతోవిశేష ణంకరోతీత్యర్థః. విశేషణశ్రుతింవ్యాకరోతి (ఉద్గీథేతి) నామాక్షరోపాస నముద్గీథోపాసనస్యాకించిత్కరమిత్యాశంక్యాహ(నామేతి)యథాలోకేకృష్ణమి శ్రాదివాచకశబ్దప్రయోగేవాచ్యస్యపురుషవిశేషస్యోపాసనంగమ్యతే- తథేహా పినామాక్షరోపాసనేనామవత్తదుపాసనేపితదుపాసనమేవేత్యర్థః. కథమిత్యా శంక్య విభజతే(ప్రాణఏవేతి) ప్రాణస్యోదస్సాదృశ్యంప్రశ్నపూర్వకమాహ(కథ

మిత్యాదినా (గిరిత్యస్మిన్నక్షరే వాగ్దృష్టిః కర్తవ్యేత్యాహ(వాగ్గిరితి)వాచోగిరశ్చసాదృశ్యందర్శయతి(వాచోహీతి)ఉద్గీరక్షరయోఃప్రాణవాగ్దృష్టిరివథమిత్యస్మిన్నక్షరేఽన్నదృష్టిఃకార్యేత్యాహ (తథేతి)థకారాన్నయోరపేక్షితం సాదృశ్యం దర్శయతి (అన్నేహీతి) ప్రాణఏవోదిత్యాదౌసాదృశ్యంశ్రుత్యైవోక్తం-
* ద్యౌరేవోదిత్యాదౌతూన్నోక్తం. తథాచ తత్రసాదృశ్యాభావేకథందృష్టికరణమిత్యాశఙ్క్యాహ (త్రయాణామితి) ॥౬

రం—(అథఖలూద్గీథాక్షరాణ్యుపాసీతోద్గీథఇతి) ఉద్గీథఇతి త్రీణిఉద్గీథ నామానుప్రవిష్టాక్షరాణ్యేవఉపాసీతేత్యర్థః (ప్రాణఏవోత్) ఉదిత్యక్షరే ప్రాణబుద్ధిఃకార్యేత్యర్థః తత్ర హేతుమాహ (ప్రాణేనహ్యుత్తిష్ఠతీతి) స్పష్టం(వాగ్గీర్వాచోహగిరఇత్యాచక్షతే) గిరిత్యక్షరేవాగ్బుద్ధిః కార్యావాచోగీశబ్దవాచ్యత్వాద్గీరిత్యస్యవాగర్థ్యాసాధిష్ఠానత్వముపపద్యతఇతిభావః (అన్నంథం) థమిత్యక్షరేఅన్నబుద్ధిఃకర్తవ్యేత్యర్థః తత్ర హేతుమాహ (అన్నేహీదంసర్వంస్థితం) అన్నస్యసర్వస్థానత్వేనథకారవత్త్వసామ్యాత్ థశబ్దేఅన్నబుద్ధిర్యుజ్యతఇతిభావః. ॥౬॥

ఉ—ద్యౌరేవోదంతరిక్షంగీః పృథివీథమాదిత్యఏవోద్వాయు
గీరగ్నిస్థగ్ంసామవేదఏవోద్యజుర్వేదోగీఃఋగ్వేదస్థం దుగ్ధే
ఽస్మై వాగ్దోహంయోవాచోదోహః అన్నవానన్నాదోభవతియ
ఏతాన్యేవంవిద్వానుద్గీథాక్షరాణ్యుపాస్తఉద్గీథఇతి ॥౭॥

శం—ద్యౌరేవోత్- ఉచ్చైస్థ్సానాత్ అంతరిక్షంగీః గిరణాల్లోకానాం పృథివీథం ప్రాణిస్థానాత్ ఆదిత్యఏవోత్ ఊర్ధ్వత్వాత్ వాయుర్గీః అగ్న్యాదీనాంగిరణాత్, అగ్నిస్థం- యాజ్ఞీయకర్మావస్థానాత్ సామవేదఏవోత్ స్వర్గసంస్తుతత్వాత్. యజుర్వేదోగీః- యజుషాప్రత్తస్యహవిషోదేవతానాంగిరణాత్. ఋగ్వేదస్థం ఋచ్యధ్యూఢత్వాత్సామ్నః- ఉద్గీథాక్షరోపాసనఫలమధునోచ్యతే- దుగ్ధే దోగ్ధ్యస్మై- సాధకాయ కాసా వాక్ కం. దోహం కోసౌ దోహఇతి- ఆహ (యోవాచోదోహః) ఋగ్వేదాదిశబ్దసాధ్యం ఫలమిత్యభిప్రాయః తద్వాచోదోహః తం స్వయమేవవాగ్దోగ్ధి. ఆత్మానమేవదోగ్ధి కించ అన్నవాన్ ప్రభూతాన్నోఽన్నాదశ్చ - దీప్తాగ్నిర్భవతి యఏతాని యథోక్తాన్యేవం యథోక్తగుణాన్యుద్గీథాక్షరాణివిద్వాన్ సన్నుపాస్తేఉద్గీథఇతి ॥౭॥

ఆ—అంతరిక్షం—ఉపనిషత్ ... ప్రతిష్ఠానాల్లోకా స్తేన గీర్ణాఇవేతి మ త్వాహ (గిరణాదితి) (... ప్రగిరణాదితి) సంవర్గవిద్యాయాం ద్ర ష్టవ్యం * సామవేద ఏవ స్వర్గోలోక ఇతిస్వర్గలోక త్వేన సామవేదస్య సం స్తుతత్వాదితి హేతుమాహ (స్వర్గ ఇతి) యజుషా- స్వాహాస్వధాదినేతియావ త్ అధ్యా త్మమధిలోకమధిదైవమధివేదంచ నామాక్షరోపాసనముక్త్వాతత్ఫలో క్తిమవతార్య వ్యాకరోతి (ఉద్గీథేతి) యోవాచోదోహ ఇత్యత్ర షష్ఠీకర్మణి ద్రష్టవ్యా. తమేవవాగ్దోహం ప్రకటయతి (ఋగ్వేదాదీతి) తత్సాధ్యంఫలం, స్వాధీనోచ్చారణక్షమత్వం తదనాయాసేనాస్య సంభవతీత్యర్థః తదితి ప్రకృత ఫలమరామర్శః. షష్ఠీపూర్వవత్. తమితిపోహోక్తిః వాచఏవదోహే కర్మ త్వంకర్తృత్వంచేత్యాహ (ఆత్మానమేవేతి) యోదోగ్ధా- సావాగేవ సాచాత్మా నమేవతందోగ్ధీతియోజనా, యథోక్తాని, ప్రాణవాగన్నాదిరూప త్వేనోక్తానీ తియావత్. యథోక్తగుణాని- ఉత్థానగిరణస్థిత్యాదిధర్మకాణీత్యర్థః. ఉద్గీథా క్షరాణీత్యుక్తంవిశేషణానువాదేన స్ఫుటయతి (ఉద్గీథఇతీతి) ఉద్గీథఇత్యేవం రూపస్యనామ్నో ఽక్షరాణీతియావత్. ॥౭॥

౮ం—ప్రకారాంతరేణోద్గీథాక్షరోపాసనమాహ (ద్యౌరేవోదంతరిక్షం గీఃపృథివీథమిత్యాది) ఉదక్షరేద్యులోకాదిత్యసామవేదదృష్టిః గీరక్షరే అంత రిక్షవాయుయజుర్వేదదృష్టిః, థమక్షరేపృథివ్యగ్నిఋగ్వేదదృష్టిశ్చ కార్యేత్యర్థః ఉక్తస్యచతుర్విధస్యోద్గీథనామాక్షరోపాసనస్యఫలమాహ (దుగ్ధేఽస్మై వాగ్దో హం) వాగస్మై ఉపాసకాయదోహందోగ్ధీత్యర్థః కందోహమిత్యత్రాహ (యోవాచోదోహః) వాక్సాధ్యఫలమిత్యర్థః ఫలాంతరమప్యాహ (అన్న వానన్నాదోభవతి) ప్రభూతాన్నః దీప్తాగ్నిశ్చభవతీత్యర్థః (యఏతాన్యే వంవిద్వానుద్గీథాక్షరాణ్యుపాస్తేఉద్గీథఇతి) స్పష్టోఽర్థః ॥౭॥

ఉ—అథఖల్వాశీస్సమృద్ధిరుపసరణానీత్యుపాసీతయేనసామ్నా స్తోష్యన్స్యాత్తత్సామోపధావేత్ ॥౮॥

శం—అథఖలు- ఇదానీమాశీస్సమృద్ధిః, ఆశిషః - కామస్యసమృద్ధిః య థాభవేత్తదుచ్యతఇతివాక్యశేషః ఉపసరణాని, ఉపసర్తవ్యానిఉపగంతవ్యాని ధ్యేయానీత్యర్థః కథం ఇత్యుపాసీత- ఏవముపాసీత తద్యథా. యేనసామ్నా యే నసామవిశేషేణస్తోష్యన్ స్తుతింకరిష్యన్స్యాత్ భవేదుద్గాతా తత్సామోపధా

వేత్ ఉపసరేత్ చింతయేదుత్పత్త్యాదిభి   ॥౭॥

ఆ—వాగాదిసమృద్ధిఫలకముపాసనముపదిశ్యఫలసమృద్ధిర్యేన ప్రకారేణ భవతి- తత్ప్రకారజ్ఞానం సర్వకామ్యోపాసనశేషభూతం ప్రాసంగికంవిధీయత ఇత్యాహ (అథఖల్వితి) వాగాదిసమృద్ధిఫలకోపాసనానంతర్య మథశబ్దార్థః వక్ష్యమాణోపాసనానాం సర్వకామ్యోపాసనాశేషత్వద్యోతనార్థం ఖల్విత్యుక్తం. ప్రాసంగికత్వందర్శయతి (ఇదానీమితి) కామశబ్దఃఫలవిషయః తచ్ఛబ్దః ప్రకారజ్ఞానపరామర్శీ. ఉచ్యతే, విధీయత ఇత్యర్థః. ధ్యానప్రకారం ప్రశ్నపూర్వకంవిశదయతి (కథమిత్యాదినా) ఇతిశబ్దార్థమభినయతి(ఏవమితి) ఏవంశబ్దార్థముదాహరణనిష్ఠతయాస్పష్టయతి (తద్యథేతి) ఉత్పత్త్యాదిభిరిత్యాదిశబ్దేన ఛందోదేవతాదిగృహ్యతే   ॥౭॥

రం—(అథఖల్వాశీస్సమృద్ధిరుపసరణానీత్యుపాసీత) ఆశీస్సమృద్ధిహేతుభూతాన్యుపాసనానీమానీతిమత్వాఉపాసీత, ఉపాసనంకుర్యాదిత్యర్థః కేషాముపాసనంకార్యమిత్యత్రాహ (యేనసామ్నాస్తోష్యన్స్యాత్తత్సామోపధావేత్) ఉపధావేత్- చింతయేత్ ఉపాసీతేత్యర్థః శిష్టంస్పష్టమ్   ॥ ౭ ॥

ఉ—యస్యామృచితామృచంయదార్షేయంతమృషింయాందేవతామభిష్టోష్యన్స్యాత్తాందేవతాముపధావేత్   ॥౯॥

శం—యస్యామృచితత్సామ- తాంచర్చముపాధావేద్దేవతాదిభిః. యదార్షేయంసామ - తంచర్షిం. యాందేవతామభిష్టోష్యన్స్యాత్ తాందేవతాముపధావేత్   ॥౯॥

ఆ—దేవతాదిభిరిత్యాదిపదేనార్షేయాదిగ్రహః   ॥౯॥

రం—(యస్యామృచితామృచం) యస్యామృచిసామ్నాస్తోష్యన్స్యాత్- తామృచంచింతయేదిత్యర్థః (యదార్షేయంతమృషిం) ఋషిసంబంధిఆర్షేయం యస్యార్షేయంయదార్షేయంశివభాగవతవత్సమాసః. సామయదృషికం తమృషించింతయేదిత్యర్థః (యాందేవతామభిష్టోష్యన్స్యాత్తాం దేవతాముపధావేత్) స్పష్టమ్.   ॥౯॥

ఉ—యేనచ్ఛందసాస్తోష్యన్స్యాత్తచ్ఛందఉపధావేద్యేనస్తోమేనస్తోష్యమాణస్స్యాత్తగ్ంస్తోమముపధావేత్   ॥౧౦॥

శం—యేనఛందసా- గాయత్ర్యాదినాస్తోష్యన్స్యాత్, తచ్ఛందఉపధావే

త్ యేనస్తోమేనస్తోష్యమాణస్స్యాత్ - స్తోమాంగఫలస్యకర్తృగామిత్వాదాత్మ నేపదం స్తోష్యమాణఇతి తంస్తోమముపధావేత్. ॥౧౦॥

ఆ—గాయత్ర్యాదినేత్యాదిపదమష్టిగనష్టుబ్బృహత్యాదిసంగ్రహార్థం త్రివృత్పంచదశసప్తదశఏకవింశఇతిప్రసిద్ధస్తోమయోగోస్తోమః ఆత్మనేపదప్రయోగ ప్రతిపన్నమర్థమాహ (సామాంగేతి) యత్రకర్తృగామిఫలం తత్రాత్మ నేపదం ప్రయుజ్యతె ప్రకృతేచస్తోష్యమాణఇత్యాత్మనేపదందృశ్యతె తస్మాదేత త్ఫలస్య కర్తృగామిత్వంగమ్యతె. అన్యథాపూర్వోక్తయోరివపరస్మైపదప్ర యోగప్రసంగాదిత్యర్థః ॥౧౦॥

రం—(యేనఛందసాస్తోష్యన్స్యాత్తచ్ఛందఉపధావేత్) ఛందః - గాయ త్ర్యాదికమిత్యర్థః (యేనస్తోమేనస్తోష్యమాణస్స్యాత్తంస్తోమముపధావేత్) స్తోమః- త్రివృత్పంచదశాదిలక్షణయుక్తసంఖ్యావిశేషః ॥౧౦

ఉ—యాందిశమభిష్టోష్యన్స్యాత్తాందిశముపధావేత్ ॥౧౧॥

శం—యాందిశంస్తోష్యమాణస్స్యాత్, తాందిశముపధావేదధిష్ఠాత్రాదిభిః

ఆ—యాందిశమభీతి అభివ్యాప్యేత్యర్థః స్తోష్యన్ దేవతావిశేషమితిశే షః. అధిష్ఠాతృశబ్దేనేంద్రాదయోగృహ్యంతే ఆదిపదం తత్తద్దిగవస్థితాసాధారణ ధర్మసంగ్రహార్థమ్. ॥ ౧౧ ॥

రం—(యాందిశమభిష్టోష్యన్స్యాత్తాందిశముపధావేత్) యద్దిగభిముఖ తయా స్తోష్యన్స్యాత్ తాందిశంచధ్యాయేదిత్యర్థః. ॥ ౧౧ ॥

ఉ—ఆత్మానమంతతఉపసృత్యస్తువీతకామంధ్యాయన్నప్ర
మత్తోఽభ్యాశోహయదస్మైసకామస్సమృధ్యేతయత్కామః స్తు
వీతేతియత్కామఃస్తువీతేతి. ॥ ౧౨ ॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే తృతీయఃఖండః

శం—ఆత్మానముద్గాతా స్వంరూపంగోత్రనామాదిభిః సామాదీన్ క్రమేణ స్వంచాత్మానమంతతః అంతే ఉపసృత్య స్తువీతకామంధ్యాయన్నప్రమత్తః స్వ రోష్మవ్యంజనాదిభ్యః ప్రమాదమకుర్వన్ తతోఽభ్యాశః క్షిప్రమేవహాయత్ యత్రాస్మై ఏవంవిదెసకామస్సమృధ్యేత సమృద్ధింగచ్ఛేత్. కోసౌ యత్కా మః యఃకామోస్య యత్కామస్సన్స్తువీతేతి ద్విరుక్తిరాదరార్థా.

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకె తృతీయఖండభాష్యమ్.

ఆ—ఆత్మానంస్వంరూపంగోత్రాదిభిరుపసృత్యోద్గాతాస్తువీతేతి సంబంధః. నామాదిభిరిత్యాదిశబ్దేన వర్ణాశ్రమాదిగ్రహణంఅంతతఇత్యస్యార్థమాహ(సామాదీనితి) పూర్వోక్తాన్సామాదీన్ సర్వానుక్తేనక్రమేణ ధ్యాత్వా తదవసానే స్వాత్మానమపి సంచిత్యాపేక్షితఫలమనుసందధానః స్వరాదిభ్యః ప్రమాదమకుర్వన్నుద్గాతాస్తువీతేతియోజనా. యత్రకర్మణ్యయముద్గాతా యథోక్తరీత్యా స్తోతాభవతి తత్ర క్షిప్రమేవాస్మై సనకామస్సమృద్ధింగచ్ఛేత్ యత్కామస్సన్ యః స్తువీతేత్యన్వయః. ఇతిశబ్దః ప్రాసంగికోపాసనసమాప్త్యర్థః ॥ ౧౨॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకె తృతీయఖండభాష్యటీకా.

శం—(ఆత్మానమంతతఉపసృత్యస్తువీతకామంధ్యాయన్నప్రమత్తః) ఉక్తం సర్వం ధ్యాత్వా అంతతః అంతేఆత్మానమపి ఉపసృత్య బ్రహ్మాత్మకంధ్యాత్వా కామం ఆత్మనఇష్టంధ్యాయన్నప్రమత్తః అవహితః స్వరవర్ణాద్యభ్రేషానుకూలమనోఽవధానయుక్తస్సన్నభిష్ఏవమానాదిస్తోత్రమారభేతేత్యర్థః (అభ్యాశోహయదస్మైసకామస్సమృధ్యేతయత్కామస్తువీతేతియత్కామస్తువీతేతి) యత్కామనయాఏవంవిత్ స్తోత్రంకరోతి, సకామః యస్మాత్కారణాదభ్యాశః క్షిప్రంసమృధ్యేత సమృద్ధింప్రాప్నోతీత్యర్థః అభ్యాఙ్పూర్వాద్దశ్నోతేరసుని అభ్యాశఇతిరూపం క్షిప్రఫలసిద్ధిరుపసరణఫలమిత్యర్థః. ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా ॥ ౧౨ ॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే తృతీయఖండభాష్యమ్.

ఉ—ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతోమితిహ్యుద్గాయతి తస్యోపవ్యాఖ్యానమ్ ॥ ॥ ౧ ॥

శం—(ఓమిత్యేతదిత్యాది) ప్రకృతస్యాక్షరస్య పునరుపాదానం ఉద్గీథాక్షరాద్యుపాసనాంతరితత్వాదన్యత్ర ప్రసంగోమాభూదిత్యేవమర్థం ప్రకృతస్యైవాక్షరస్యామృతాభయగుణవిశిష్టస్యోపాసనం విధాతవ్యమిత్యారంభః ఓమిత్యాదివ్యాఖ్యాతమ్. ॥ ౧ ॥

ఆ—ప్రాసంగికంహిత్వా ప్రకృతమనుసంధత్తె (ఓమిత్యేతదిత్యాదీతి) పునరుపాదానస్యతాత్పర్యమాహ (ఉద్గీథేతి) ఆదిశబ్దేనపూర్వోక్తాన్యుపాసనాని గృహ్యంతె. ఉద్గీథస్య తైర్వ్యవహితత్వాత్ప్రకరణవిచ్ఛేదశంకాయాం తత్రాన్యస్మిన్నర్థేప్రసంగస్స్యాత్ - సమాభూదిత్యేవమర్థం పునరుపాదానమిత్య

ఛా. ౦. ... వైమృత్యోరిత్యాదెస్తాత్పర్యమాహ (ప్రకృతస్యేతి) అక్షరవ్యాఖ్యానప్రస్తావనువాదభాగం ప్రత్యాహ (ఓమిత్యాదీతి) ॥ ౧ ॥

రం—(ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాది) పూర్వవదర్థః అత్ర,ఉక్తస్యైవోద్గీథోపాసనస్య పునఃపరామర్శో మధ్యే ఉద్గీథనామాక్షరోపాసనయా అంతరితత్వాదితిద్రష్టవ్యమ్. ॥ ౧ ॥

ఉ—దేవావైమృత్యోర్బిభ్యతస్త్రయీంవిద్యాం ప్రావిశ
న్స్తేచ్ఛందోభిరచ్ఛాదయన్యదెభిరచ్ఛాదయగ్ంస్తచ్ఛందసాం
చ్ఛందస్త్వమ్ ॥ ॥ ౨ ॥

శం—దెవావైమృత్యోః మారకాద్బిభ్యతః కింకృతవంతఇతి. ఉచ్యతె త్రయీంవిద్యాం త్రయీవిహితంకర్మ ప్రావిశన్ ప్రవిష్టవంతః వైదికంకర్మ ప్రారబ్ధవంతఇత్యర్థః తన్మృత్యోస్త్రాణంమన్యమానాః కించ తెకర్మణ్యవినియుక్తైశ్ఛందోభిః మంత్రైర్జపహోమాదికుర్వంతఆత్మానంకర్మణాంతరేష్వచ్ఛాదయన్ ఛాదితవంతః యత్ యస్మాదెభిః మంత్రైరచ్ఛాదయన్ తత్ తస్మాచ్ఛందసాం మంత్రాణాం ఛాదనాచ్ఛందస్త్వంప్రసిద్ధమేవ. ॥ ౨ ॥

ఆ—* దెవాసురాహవైయత్రేత్యత్రవ్యాఖ్యాతాః దేవాః మారకాదసురాత్పాప్మనస్సకాశాదితియావత్ కోయంకర్మణిప్రవెశోనామ తత్రాహ(వైదికమితి) తదితివైదికంకర్మోచ్యతె. తెచ్ఛందోభిరిత్యాదివ్యాచష్టె (కించేతి)నహిం సర్వేమంత్రాస్సర్వత్రవినియుజ్యంతె- తథాచైకస్మిన్కర్మణ్యనుష్ఠీయమానేవినియుక్తాన్మంత్రాన్హిత్వా కర్మాంతరెష్వవశిష్టైర్జపాదికుర్వంతస్స్వాత్మానం దేవాశ్ఛాదితవంతః తస్మాన్నమృత్యువశ్యతాతెషామిత్యర్థః. తేషాం ఛందోభిశ్ఛాదితత్వే ఛందసాంఛందస్త్వప్రసిద్ధిప్రకారమభినయతి (తస్మాదితి)॥ ౨॥

రం—(దెవావైమృత్యోర్బిభ్యతస్త్రయీంవిద్యాంప్రావిశన్) దేవాః మరణభీతాస్సంతః త్రయీంవిద్యాంప్రావిశన్ వైదికకర్మ ప్రారబ్ధవంతఇత్యర్థః (తెఛందోభిరచ్ఛాదయన్) ఛందోభిః కర్మవినియుక్తైర్వైదికైర్మంత్రైర్మృత్యుభీతాస్సంతః ఆత్మానంఛాదితవంతఇత్యర్థః, వైదికమంత్రకంచుకచ్ఛన్నాఇతియావత్ (యదేభిరచ్ఛాదయంస్తచ్ఛందసాంఛందస్త్వం) ఛాదకత్వాదేవవైదికమంత్రాణాం ఛందస్త్వమిత్యర్థః ॥ ౨ ॥

ఉ—తానుతత్రమృత్యుర్యథామత్స్యముదకే పరిపశ్యేదేవం
పర్యపశ్యదృచిసామ్నియజుషి తేనువిదిత్వోర్ధ్వా ఋచస్సా
మ్నోయజుషస్స్వరమేవప్రావిశన్. ॥3॥

శం—తాం స్తత్రదేవాన్కర్మపరాన్మృత్యుఃయథాలోకేమత్స్యఘాతకో మత్స్యముదకేనాతిగంభీరే పరిపశ్యేద్బడిశోదకస్రావోపాయసాధ్యం మన్యమానః ఏవంపర్యపశ్యత్ దృష్టవాన్ మృత్యుః కర్మక్షయోపాయసాధ్యాన్ దేవాన్మేనేఇత్యర్థః. క్వాసౌదేవాన్దదర్శేతి ఉచ్యతే (ఋచిసామ్ని యజుషి) ఋగ్యజుస్సామసంబంధికర్మణీత్యర్థః. తేను దేవావైదికేనకర్మణా సంస్కృతాశ్శుద్ధాత్మానస్సంతోమృత్యోశ్చికీర్షితం విదితవంతః విదిత్వాచతదూర్ధ్వాః వ్యావృత్తాఃకర్మభ్యః ఋచస్సామ్నోయజుషః ఋగ్యజుస్సామసంబద్ధాత్కర్మణఃఅభ్యుత్థాయేత్యర్థః తేనకర్మణా మృత్యుభయాపగమం ప్రతినిరాశాస్తదపాస్యామృతాభయగుణమక్షరంస్వరశబ్దితం ప్రావిశన్నేవ ప్రవిష్టవంతః,ఓంకారోపాసనపరాస్సంవృత్తాః ఏవశబ్దోఽవధారణార్థస్సన్ సముచ్చయప్రతిషేధార్థః. తదుపాసనపరాస్సంవృత్తా ఇత్యర్థః. ॥3॥

ఆ—కర్మానుతిష్ఠతాం దేవానాంమృత్యువశ్యతానవ్యావృత్తేత్యాహ (తానితి) తత్రేతి వైదికకర్మప్రారంభోక్తిః ఉశబ్దోఽప్యర్థః యథోక్తకర్మపరానపి తాన్మృత్యుఃపర్యపశ్యదితిసంబంధః. కర్మణాంమృత్యుపదగోచరత్వం దృష్టాంతేనాహ (యథేతి) దార్ష్టాంతికభాగస్య వివక్షితమర్థంగృహ్ణాతి (మృత్యురితి) దార్ష్టాంతికే క్షుద్రోదకస్థానీయంకింస్యాదితి ప్రశ్నపూర్వకం దర్శయతి (క్వాసావిత్యాదినా) ఋగాదీనాంనిత్యత్వేన క్షయాభావాన్నక్షుద్రోదకస్థానీయతేత్యాశంక్య వివక్షితమర్థమాహ (ఋగితి) కర్మణశ్చకృతకత్వేనఫలతస్స్వరూపతశ్చ క్షయితాప్రసిద్ధేతిభావః మృత్యుపరిహారోపాయముపదిశతి(తేనుదేవాఇత్యాదినా) కర్మభ్యస్సకాశాదూర్ధ్వాః వ్యావృత్తా ఇత్యర్థః సర్వకర్మసంగ్రహార్థంకర్మభ్యఇతి బహువచనం అవైదికకర్మత్యాగస్యకర్మిణామపిసిద్ధత్వాద్వైదికకర్మత్యాగార్థం విశినష్టి (ఋచ ఇతి) కర్మత్యాగమాత్రాత్కృతకృత్యతాశంకాం వారయతి (తేనే (కింతదక్షరంతదాహ (ఓంకారేతి) ॥

రం—(తానుతత్రమృత్యుర్యథామత్స్యముదకేపరిపశ్యేదేవం పర్యపశ్యదృచిసామ్నియజుషి) ఉశబ్దోనిరర్థకః తాన్ దేవాన్కర్మపరాన్యథా మత్స్యగ్రా

హీ ఉదకే మత్స్యంపరిపశ్యతి ఏవంమృత్యుస్త్రయీవిహితంకర్మానుప్రవిష్టాన్ కర్మభ్రేషసమయం ప్రతీక్ష్య గ్రహీతుమైచ్ఛదిత్యర్థః (తేనువిదిత్వోర్ధ్వాః ఋచస్సామ్నో యజుషస్స్వరమేవప్రావిశన్) తే దేవాః మృత్యోశ్చికీర్షితం జ్ఞాత్వా ఋక్సామయజూరూపత్రయీవిహితయజ్ఞాదికర్మభ్యః ఊర్ధ్వాః అధికాః కర్మనిర్మలీకృతాంతఃకరణాస్సంతః స్వరశబ్దితమోంకారంప్రావిశన్ ఉపాసితుం ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః. ॥ 3 ॥

ఉ—యదా వా ఋచమాప్నోత్యోమిత్యేవాతిస్వరత్యేవగ్ం
సామైవం యజురేష ఉ స్వరో య ఏతదక్షరమేతదమృతమభయం త
త్ప్రవిశ్య దేవా అమృతా అభయా అభవన్ ॥ ॥ ౪ ॥

శం—కథం పునస్స్వరశబ్దవాచ్యత్వమక్షరస్యేతి. ఉచ్యతే యదా వై ఋచమాప్నోతి ఓమిత్యేవాతిస్వరతి ఏవం సామ. ఏవం యజుః ఏష ఏవ ఉ స్వరః. కోఽసౌ యదేతదక్షరం ఏతదమృతమభయం తత్ప్రవిశ్య యథా గుణమేవామృతా అభయాశ్చాభవన్ దేవాః. ॥ ౪ ॥

ఆ—ఉదాత్తాదిరూపత్వాభావాదక్షరస్యన స్వరశబ్దత్వమిత్యాశంక్య పరిహరతి (కథమిత్యాదినా) ఋచమాప్నోతి అధ్యయనేన స్వాధీనాం కరోతీత్యర్థః. అతిస్వరతి అతిశయేనాదరధియోచ్చారయతీతియావత్ ఋగ్యజుస్సామ్నాం ప్రత్యేకమోంకారోచ్చారణద్వారేణైవా ప్యధ్యయనాదిత్యతిశబ్దార్థః ఉశబ్దో ఽపి పర్యాయః సంప్రతిపన్నస్వరపదదిత్యస్మిన్నర్థః అమృతమభయం తథావిధబ్రహ్మప్రతీకత్వాదిత్యర్థః తత్ప్రవిశ్య బ్రహ్మబుద్ధ్యా తద్ధ్యానం కృత్వేత్యర్థః॥ ౪

రం—కథం పునస్స్వరశబ్దవాచ్యత్వమోంకారస్యేత్యత్రాహ(యదా వా ఋచమాప్నోత్యోమిత్యేవాతిస్వరత్యేవం సామైవం యజుః)యదా వా ఋగాదికమాప్నోతి ఆరభతే తదా ఓమిత్యతిస్వరతి శబ్దం కరోతీత్యర్థః (ఏష ఉ స్వరః) తస్మాదేషః ఓంకారః స్వర ఇత్యర్థః (య ఏతదక్షరమేతదమృతమభయం) ఓంకార ఏవ మరణభయాదినివర్తక ఇత్యర్థః (తత్ప్రవిశ్య దేవా అమృతా అభయా అభవన్) మరణభయాదినివర్తకమోంకారం ప్రవిశ్య దేవా అమృతా అభయాశ్చ అభవన్నిత్యర్థః. ॥౪॥

ఉ—స య ఏతదేవం విద్వానక్షరం ప్రణౌత్యేతదేవాక్షరగ్ం
స్వరమమృతమభయం ప్రవిశతి తత్ప్రవిశ్య యదమృతా దేవాస్తద

మృతో భవతి ॥౫॥ ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే చతుర్థః ఖండః

శం—స యః అన్యోపి దేవవదేవైతదక్షరమేవంఅమృతాభయగుణంవిద్వాన్ ప్రణౌతి స్తౌతి ఉపాసనమేవచాత్రస్తుతిరభిప్రేతా సతథైవైతదేవాక్షరం స్వర మమృతమభయంప్రవిశతి తత్ప్రవిశ్యచ రాజకులంప్రవిష్టానామివ రాజ్ఞోంతర ఙ్గబహిరంగతావన్నపరస్య బ్రహ్మణోంతరంగబహిరంగతావిశేషః కింతర్హి యదమృతా దేవాః యేనామృతత్వేనయదమృతాఅభూవన్. తేనైవామృతత్వేన విశిష్టస్తదమృతో భవతి నన్యూనతా నాప్యధికతా అమృతత్వ ఇత్యర్థః. ॥౫॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యమ్.

ఆ—భవతు దేవానామేవం అస్మాకంతు కిమాయాతమిత్యాశంక్యాహ(సయో న్యోపీతి) రాజగృహంప్రవిష్టస్య విశేషదర్శనాదక్షరం ప్రవిష్టస్యాపి ఫలే విశేషస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ (తత్ప్రవిశ్యేతి) అమృతత్వేన విశిష్టా ఇతి శేషః. ॥౫

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యటీకా.

రం—(సయఏతదేవంవిద్వానక్షరంప్రణౌతీత్యాది) యఏతదేవాక్షరం స్వర మమృతమభయంప్రణౌతి ఉపాస్త ఇతియావత్ తాదృశామృతత్వాదిగుణకంప్రణ వంప్రవిశ్య దేవాయాదృశామృతత్వాదియుక్తాః తాదృశో భవతీత్యర్థః ॥౫॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యమ్

ఉ—అథఖలుయఉద్గీథస్స ప్రణవో యః ప్రణవస్స ఉద్గీథ ఇత్య సౌవా ఆదిత్య ఉద్గీథ ఏష ప్రణవ ఓమితి హ్యేషస్వరన్నేతి ॥౧॥

శం—ప్రాణాదిత్యదృష్టివిశిష్టస్యోద్గీథస్యోపాసనముక్తమేవానూద్య ప్రణవోద్గీథయోరేకత్వంకృత్వా తస్మిన్ ప్రాణరశ్మిభేదగుణవిశిష్టదృష్ట్యాఽక్షరస్యోపాసనమనేకపుత్రఫలమిదానీం వక్తవ్యమిత్యారభ్యతే అథఖలు యఉద్గీథః ప ప్రణవో బహ్వృచానాం యశ్చప్రణవస్తేషాం సఏవఛాందోగ్య ఉద్గీథశబ్దవాచ్యః అసౌవా ఆదిత్య ఉద్గీథః ఏషప్రణవః ప్రణవశబ్దవాచ్యోపి స ఏవ బహ్వృచానాం నాన్యః ఉద్గీథ ఆదిత్యః కథం ఉద్గీథాఖ్యమక్షరమోమిత్యేతదేషహి యస్మాత్స్వరన్ ఉచ్చారయన్ అనేకార్థత్వాద్ధాతూనాం అథవా స్వరన్ గచ్ఛన్నేతి అతో సావుద్గీథస్సవితా. ॥౧॥

ఆ—ఖండాంతరస్యతాత్పర్యమాహ (ప్రాణాదిత్యేతి) ప్రణవస్యోద్గీథస్యచైకత్వం కృత్వా తస్మిన్ సత్యధ్యాత్మం ప్రాణదృష్ట్యాఽధిదైవతమాదిత్యదృష్ట్యా

చ విశిష్టస్యోద్గీథస్య యదుపాసనముక్తం తదేవానూద్య నిందిత్వా ప్రాణానాం రశ్మీనాంచ భేదమేవగుణః తద్విశిష్టదృష్ట్యా తస్యైవోద్గీథావయవస్యాక్షరస్యానేకపుత్రఫలముపాసనమనేనగ్రంథేన వక్తవ్యమిత్యుత్తరోగ్రంథస్సంప్రతి ప్రస్తూయతఇత్యర్థః ॥ అమృతాభయగుణకాక్షరోపాసనానంతర్యమథశబ్దార్థః ప్రణవోద్గీథయోరేకత్వే వైదికప్రసిద్ధిప్రదర్శనార్థం ఖల్వితృత్యుక్తం తయోరేకత్వముక్త్వా ఆదిత్యదృష్ట్యోద్గీథోపాస్తి ముక్తామనువదతి (అసావితి) ఉద్గీథాదిత్యయోరేకత్వం ప్రశ్నపూర్వకముపపాదయతి (ఉద్గీథ ఇత్యాదినా) ఉచ్చారయన్ ఏతీతిసంబంధః స్వరతేగత్యర్థత్వాత్కథముచ్చారయన్నిత్యుచ్యతే తత్రాహ (అనేకార్థత్వాదితి) గచ్ఛన్సవితా ప్రాణినాం ప్రవృత్త్యర్థమోంకారమిత్యనుజ్ఞాంకుర్వన్నివ గచ్ఛతి తస్మాదోంకారత్వం సవితురిత్యాహ (అథవేత్యాదినా) ॥ ౧ ॥

రం—ప్రణవోద్గీథయోరేకత్వవిజ్ఞానమనేకపుత్రఫలకముపదిశ్యతే (అథఖలు యఉద్గీథః సప్రణవో యఃప్రణవస్సఉద్గీథఇతి) ఉద్గాత్రా ప్రయుజ్యమానో యఉద్గీథః ఉద్గీథావయవఓంకారః సఏవహోత్రాప్రయుజ్యమానఃప్రణవః యస్స హోత్రా ప్రయుజ్యమానః ప్రణవః సఏవోద్గాత్రా ప్రయుజ్యమానఉద్గీథావయవఓంకారఇతీతరేతరైక్యాధ్యాసకర్తవ్యఇత్యర్థః ఏవం తయోరైక్యంకృత్వాతత్రాదిత్యదృష్టిముపదిశతి (అసౌవాఆదిత్యఉద్గీథఏషప్రణవఇతి) కథమాదిత్యస్య ప్రణవత్వమిత్యత్రాహ (ఓమితిహ్యేషస్వరన్నేతీతి) ఏషః ఆదిత్యః ఓమితిస్వరన్ తత్తద్వ్యక్తకర్మణామోమిత్యనుజ్ఞాంకుర్వన్నివోదేతీత్యర్థః * స్వృశబ్దోపతాపయోరితిహిధాతుః అతస్సవితాప్రణవః అతఏవోద్గీథశ్చేతిభావః ॥ ౧ ॥

ఉ—ఏతము ఏవాహమభ్యగాసిషం తస్మాన్మమత్వమేకోఽసీ
తిహకౌషీతకిఃపుత్రమువాచ । రశ్మీగ్౦స్త్వం పర్యావర్తయాద్బ
హవో వై తేభవిష్యంతీత్యధిదైవతమ్ ॥ ॥ ౨ ॥

శం—తమేతమువాహమభ్యగాసిషం అభిముఖ్యేనగీతవానస్మి— ఆదిత్యరశ్మ్యభేదంకృత్వా ధ్యానంకృతవానస్మీత్యర్థః తేన తస్మాత్కారణాన్మమ త్వమేకోఽసిపుత్రఇతిహకౌషీతకిః కుషీతకస్యాపత్యంకౌషీతకిః పుత్రమువాచ ఉక్తవాన్ అతోరశ్మీనాదిత్యంచభేదేనత్వం పర్యావర్తయాత్ పర్యావర్తయేత్యర్థః త్వంయోగాత్ ఏవంబహవో వై తే తవపుత్రాభవిష్యంతి ఇత్యధిదైవతమ్. ॥ ౨ ॥

ఆ—ఆదిత్యదృష్ట్యోద్గీథముపదిష్టమనూద్యనిందతి (తమేతమితి) నిందాఫలం

దర్శయతి (అత ఇతి) పర్యావర్తయాదితి ప్రథమపురుషప్రయోగమాశఙ్క్యమితి మధ్యమపురుషో వ్యాఖ్యాయతే తత్రాహ (త్వం యోగాదితి) యుష్మద్యుపపదే మధ్యమపురుషవిధానాదిత్యర్థః రశ్మిభేదగుణదృష్టివిశిష్టోద్గీథోపాసనస్య ఫలం కథయతి (ఏవమితి) వక్ష్యమాణేఽధ్యాత్మే బుద్ధిసమాధానార్థముక్తం దేవతావిషయం దర్శనముపసంహరతి (ఇత్యధిదైవతమితి) ॥ ౨ ॥

రా—(ఏతము ఏవాహమభ్యగాసిషం తస్మాన్మమ త్వమేకోఽసీతి హ కౌషీతకిః పుత్రమువాచ) ఏతమాదిత్యమేవోద్గీథమహం గీతవానస్మి న తు బహురశ్మిగుణవిశిష్టతయా ఉపాసితవానస్మి తేన దోషేణ మమ త్వమేక ఏవ పుత్రోఽభూరితి కౌషీతకిః స్వపుత్రమువాచేత్యర్థః (రశ్మీంస్త్వం పర్యావర్తయాద్బహవో వై తే భవిష్యంతీతి) తస్మాత్త్వం బహురశ్మివిశిష్టాదిత్యవిజ్ఞానావృత్తిం కురు తవ రశ్మిబహుత్వవిజ్ఞానమహిమ్నా బహవః పుత్రా భవిష్యంతీత్యన్వాచేతి పూర్వేణ సంబంధః పర్యావర్తయాదితి పురుషవ్యత్యయశ్ఛాందసః లేటి * లేటోఽడాటావిత్యాడాగమః (ఇత్యధిదైవతమ్) ఉపదిష్టమితి శేషః. ॥ ౨ ॥

ఉ—అథాధ్యాత్మం య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథ
ముపాసీతోమితి హ్యేష స్వరన్నేతి ॥ ॥ 3 ॥

శం—అథ అనంతరమధ్యాత్మముచ్యతే (య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసీతేత్యాది) పూర్వవత్ । తథా ఓమితి హ్యేషః ప్రాణోఽపి స్వరన్నేతి ఓమితి హ్యనుజ్ఞాం కుర్వన్నివ వాగాదిప్రవృత్త్యర్థమేవేత్యర్థః నహి మరణకాలే ముమూర్షోః సమీపస్థాః ప్రాణస్యోంకరణం శృణ్వంతీతి ఏతత్సామాన్యాదాదిత్యేఽప్యోంకరణమనుజ్ఞామాత్రం ద్రష్టవ్యమ్. ॥ 3॥

ఆ—అధ్యాత్మం ప్రాణదృష్ట్యోద్గీథోపాస్తిముక్తామనువదతి (అథేత్యాదినా) కథం ప్రాణోద్గీథయోరేకత్వమిత్యాశంక్యాహ (తథేతి) యథా ప్రాణినాం ప్రవృత్త్యర్థమోమిత్యనుజ్ఞాం కుర్వన్నివాదిత్యో గచ్ఛతీత్యుక్తం తద్వదితి యావత్ ఉక్తమేవ వ్యతిరేకద్వారా స్ఫోరయతి (నహీతి) ముమూర్షోః సమీపవర్తినో బంధవో మరణకాలే ప్రాణస్య వాగాదిప్రవృత్త్యర్థమనుజ్ఞాకరణం నైవ జానంతి తథాచ జీవదవస్థాయామోమితి తదనుజ్ఞాం శ్రావయన్ వాగాదీనాం ప్రవృత్తిరాలక్ష్యతే తస్మాత్ప్రాణస్యానుజ్ఞామాత్రమోంకరణమిత్యర్థః ప్రాణాదిత్యయోరధ్యాత్మాధిదైవతయోరుద్గీథత్వే విశేషాత్ప్రాణవదాదిత్యేఽప్యనుజ్ఞామాత్రమోంకరణమపభేయమిత్యాహ (ఏతత్సామాన్యాదితి) ॥ 3 ॥

శం— (అథాధ్యాత్మం) ఉపదిశ్యతఇతిశేషః (యఏవాయంముఖ్యఃప్రాణ స్తమంద్గీథముపాసీత) స్పష్టోర్థః (ఓమితి హ్యేషస్వరన్నేతి) ఏషః- ప్రాణఃవాగాది ప్రాణవృత్త్యర్థం ఓమిత్యనుజ్ఞాంకుర్వన్నివసంచరతి తస్మాత్ప్రాణ ఏవ ప్రణవఉద్గీథశ్చేత్యర్థః ॥౩॥

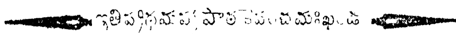
ఉ—ఏతముఏవాహామభ్యగాసిషంతస్మాన్మత్వమేకోఽసీతిహ కౌషీతకిఃపుత్రమువాచ ప్రాణాగ్ స్త్వంభూమానమభిగాయతాద్బహవోవైమేభవిష్యంతీతి ॥ ॥౪॥

శం—(ఏతముఏవాహామభ్యగాసీషమిత్యాది) పూర్వవదేవ- అతోవాగాదీన్ముఖ్యంచ ప్రాణంభేదగుణవిశిష్టముద్గీథంపశ్యన్భూమానం మనసాభిగాయతాత్- పూర్వవదావర్తయేత్యర్థః ః బహవోవైమే మమపుత్రాభవిష్యంతీత్యేవమభిప్రాయస్సన్నిత్యర్థః ప్రాణాదిత్యైకత్వోద్గీథదృష్టేరేకపుత్రత్వఫలదోషేణాపోదితత్వాద్రశ్మిప్రాణభేదదృష్టేఃకర్తవ్యతాచోద్యతేఽస్మిన్ఖండే బహుపుత్రఫలత్వార్థమ్ ॥౪॥

ఆ—ప్రాణదృష్ట్యేకత్వాముద్గీథోపాస్తింనిందిత్వావిశిష్టాముపాస్తిముపన్యస్యతి (ఏతముఏవేతి) భూమానం బహుత్వోపేతమితియావత్ మధ్యమపురుషేతాతజాదేశస్య వైకల్పికత్వేపి ప్రథమపురుషశంకయాపురస్వయంవ్యావర్తయతి (పూర్వవదితి) ఏకత్వదృష్టినిందాద్వారాపరిధానోపాసనం సఫలముపసంహరతి (ప్రాణేత్యాదినా) ॥౪

రం—(ఏతముఏవాహామభ్యగాసీషమిత్యాది) పూర్వవదర్థః(ప్రాణాంస్త్వంభూమానమభిగాయతాద్బహవోవైమేభవిష్యంతీతి) మేబహవఃపుత్రాభవిష్యంతీత్యభిసంధాయముఖ్యం ప్రాణముపాసనః త్వం భూమానం బహుత్వమాశ్రితాన్వాగాదీన్ప్రాణాంశ్చ ముఖ్యప్రాణేనసహాభిసంధాయాభిగాయతాత్ ఉద్గానంకుర్విత్యర్థః ॥౪॥

ఉ—అథఖలుయఉద్గీథస్సప్రణవోయఃప్రణవస్సఉద్గీథఇతి హోతృషదనాద్ధైవాపిదురుద్గీథమనుసమాహరతీత్యనుసమాహరతీతి

ఇతిప్రథమప్రపాఠకేపంచమఖండః

శం—అథఖలుయఉద్గీథఇత్యాది- ప్రణవోద్గీథైకత్వ దర్శనముక్తం తస్యైతత్ఫలముచ్యతే హోతృషదనాత్ హోతాయత్రస్థశ్శంసతి తత్స్థానం హోతృషద

నం హౌత్రాత్కర్మణస్సమ్యక్ప్రయుక్తాదిత్యర్థః 'నహి దేశమాత్రాత్ఫలమా
హర్తుం శక్యం కింతర్హి హవవాపిదురుద్గీథం - దుష్టముద్గీథం ఉద్గానం కృతం ఉ
ద్గాత్రా స్వకర్మణి క్షతం కృతమిత్యర్థః. తదనుసమాహరతి, అనుసంధత్త ఇత్య
ర్థః చికిత్సయేవ ధాతువైషమ్య (శ(స)మీకరణమితి x

——ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే పంచమఖండభాష్యమ్——

ఆ—పూర్వోత్తరయోర్గ్రంథయోరసంగతిమాశంక్య తాత్పర్యప్రదర్శన
పూర్వక ముత్తరగ్రంథమవతార్య వ్యాకరోతి (అథేత్యాదినా) ననుయథాశ్రు
తం స్థానమేవ హౌత్రషదనం కిం నేష్యతే. తత్రాహ (నహీతి) హౌత్రాత్క
ర్మణో యత్ఫలమాప్రియతే - తత్ప్రశ్నపూర్వకమవిశేషలాదర్శయతి (కింత
దిత్యాదినా) నిపాతద్వయమవధారణాతిశయఫలకం క్రియాపదేన సంబధ్యతే
అపిశబ్దస్తు నిష్ఠానంతరభావితయా నేతవ్యః దుష్టముద్గానమేవ స్పష్టయతి (ఉ
ద్గాత్రేతి) కథమన్యనిష్ఠాత్కర్మణోఽన్యత్రఫలమాహర్తుం శక్యమిత్యాశం
క్యాహ(చికిత్సయేతి)ఉద్గాత్రా ప్రణవోద్గీథైకత్వవిజ్ఞా(నాభావా)నమాహాత్మ్య
త్ప్రమాదికం స్వకర్మణి ప్రాప్తం క్షతం హౌత్రాత్కర్మణ స్సమ్యక్ప్రయు ॥x॥
క్తాత్ప్రణవాత్ప్రతిసందధాతీత్యర్థః

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే పంచమఖండభాష్యటీకా

రం—ఉక్త ప్రణవోద్గీథైకత్వ విజ్ఞానఫలమాహ(అథఖలుయఉద్గీథస ప్రణవ
ఇత్యాది)అపిదురుద్గీథం-వేదనహీనమప్యుద్గీథమిత్యర్థః.హౌత్రషదనాత్ హౌత్రక
ర్తృకోద్గీథప్రణవైక్యజ్ఞానాదిత్యర్థః హౌత్రషదనాదిత్యత్ర*పూర్వపదాదిశత్వం
అయంభావః-ఉద్గీథప్రణవైకత్వవిజ్ఞానం హౌత్రాపి కర్తవ్యం ఉద్గాత్రాపి కర్తవ్యం
ప్రణవే హోతురుద్గీథే ఉద్గాతుస్స్వకర్తృకత్వాత్ తత్రోద్గాతురేతాదృశైకత్వవిజ్ఞా
నాభావేన దోషయుక్తమపి ఉద్గాత్రా ప్రయుజ్యమానముద్గీథం హోతాస్వీయోద్గీథ
ప్రణవైకత్వవిజ్ఞానమాహాత్మ్యాత్ అనుసమాహరతి-సమాదధాతి అదుష్టంకరోతీతి అ
నుసమాహరతీత్యనుసమాహరతీతి ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా.ఏతత్ఖండాంతర్గ
తవాక్యవిషయక మధికరణముపన్యస్యతే* అంగేషుయథాశ్రయభావః-అంగావ
శ్రితానాముపాసనానాం క్రతోర్బహిః ప్రయోగాసంభవేనాశ్రయ తంత్రత్వ
స్యావక్తవ్యతయా ప్రయోగవచనేనాశ్రయాణాముద్గీథాదీనాం సముచ్చయ నియ
మేనాశ్రితానా మపి సముచ్చయ నియమో యుక్తః - ఇతరథా తదాశ్రితత్వానుప

పత్తేరిత్యర్థః * శిష్టైశ్చ గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదితివదధికారాం
తరాశ్రవణేన * ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథాంగతయాఉపాసనవిధానాచ్చ నియమే
నోపాసనోపాదేయా, నచ వీర్యవత్తరత్వరూపఫలార్థత్వస్య * తన్నిర్ధార
ణాని యమ ఇత్యత్రోక్తత్వాత్ కథంతస్యోద్గీథాంగత్వమితివాచ్యం * ఉద్గీథము
పాసీతేతి వాక్యేన ఉపాసనస్యోద్గీథరూపాశ్రయసంబంధే వీర్యవత్తరత్వరూపఫ
లసంబంధే చ బోధ్యమానే వాక్యభేదప్రసంగాత్. నచవాక్యభేదభీత్యాతస్యఫ
లవిధిత్వాసంభవేపి తస్య ఫలాకాంక్షాయాం రాత్రిసత్రన్యాయేనవీర్యవత్తరత్వ
స్యైవార్థవాదికస్య ఫలత్వకల్పనం సంభవతీతివాచ్యం -పర్ణతాదావపి తథా
ప్రసంగాత్ * సమాహారాత్ * హోతృషదనాద్ధైవాపిదురుద్గీథ మనుసమా
హరతీత్యుపాసనస్య సమాహారనియమోదృశ్యతే ఉద్గాతృకృతవేదనహాని ప్రయు
క్తోద్గీథవైగుణ్యస్య హోతృకర్తృకప్రణవోద్గీథైకత్వ విజ్ఞానేనసమాధానోక్త్యా
ఉపాసనస్యావశ్యకత్వప్రతీతేరిత్యర్థః * గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ ఉపాసన
గుణస్య ఉపాస్యస్య ప్రణవస్య * తేనేయంత్రయీవిద్యావర్తతే ఓమిత్యా
శ్రావయత్యోమితిశంసత్యోమిత్యుద్గాయతీతి సాధారణ్యశ్రుతేశ్చ ఉపాసనా
వశ్యకతాగమ్యతే ప్రకృతపరామర్శినా తేనేతిశబ్దేన ఉపాస్యస్య ప్రణవస్యైవ
ప్రతీతేః అతఉపాసననియమోస్తీతి ప్రాప్తఉచ్యతే * నవాతత్సహభావాశ్రు
తేః నవాక్రతుషూపాదానియమః ఉద్గీథోపాసనాదేః కుతః తత్సహభావా
శ్రుతేః ఉద్గీథాంగభావాశ్రుతేరిత్యర్థః వీర్యవత్తరత్వ రూపఫలార్థతయా
గోదోహనతుల్యత్వేన క్రత్వర్థత్వాభావాదితిభావః నచ పర్ణతాదేరపి పు
రుషార్థత్వప్రసంగః పర్ణతాయాజుహూసంబంధేపి అవ్యాపారరూపతయా ఫ
లనిష్పాదకత్వాభావేనఫలాకాంక్షాయా ఏవాభావాత్ఫలకల్పనాయాఅప్రసక్తేః
ఫలాకాంక్షాసిద్ధ్యర్థం క్రతూపరాగేణ వ్యాపారరూపతాం సమ్పాదయితుం
జుహూలింగేన క్రతుముపస్థాప్య తత్సంబంధబోధకశబ్దో వాకల్ప్యః జుహూశ
బ్దస్య జుహూసంబంధిక్రతులక్షకత్వం వాకల్ప్యం తతశ్చక్రతుఫలేనైవనైరాకా
ఙ్క్ష్యాత్ రాత్రిసత్రన్యాయేనార్థవాదికఫలకల్పనానసమున్మిషతి ఇహోపాస
నాయాః స్వయంవ్యాపారరూపాయాః క్రతూపరాగమంతరేణైవ ఫలాకాం
క్షాసంభవతి సత్యాంచ ఫలాకాంక్షాయాం వాక్యశేషస్యైవ ఫలసమర్పకతయా
పరిణామసంభవేఫలవత్క్రర్థాంతరబోధకవాక్యకల్పనాద్యనపేక్షణాత్ తస్మాదా

క్రతుశేషత్వేనాయత్తస్తే ఫలాయోద్గీథాద్యాశ్రయవిశిష్టోపాసనవిధిరిత్యేవయుక్తం నచోపాసనానా మాశ్రయతంత్రత్వాత్ సత్యాశ్రయే తత్తంత్రాణా ముపాసనానామప్యావశ్యకత్వమితివాచ్యం ఇదమేవహ్యుపాసనానా మాశ్రయతంత్రత్వం యదాశ్రయేసత్యేవ వృత్తిర్నాన్యదాస్తీతి నతు యావదాశ్రయసత్త్వంవృత్తిరితి తతశ్చ కామోపబద్ధత్వాదుపాసనానాం, కామనానాంచానిత్యత్వాత్ తదవబద్ధానామప్యుపాసనానామనిత్యత్వమేవ * దర్శనాచ్చ * ఏవంవిద్ధవైబ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానంసర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీతి బ్రహ్మణో వేదనేనైవ సర్వేషాం రక్షణం బ్రువతీశ్రుతిః ఉద్గాతృప్రభృతీనాం వేదనస్యానియమందర్శయతీతి స్థితం కేచిత్తు ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రత్వర్థత్వాభావే * అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేదిత్యధికరణే * ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రత్వర్థత్వేన క్రతుసాద్గుణ్యఫలకత్వేపి అర్థవాదికమపి ఫలంతదవిరుద్ధం గ్రాహ్యమితి దేవతాధికరణే ప్రతిపాదితమితి భాష్యంవిరుధ్యేత తథాపురుషార్థాధికరణే * యదేవవిద్యయాకరోతీతి విద్యాయా స్తృతీయాశ్రుత్యా కర్మాంగత్వప్రతిపాదనాత్ నవిద్యాతః పురుషార్థ ఇతి * తచ్ఛ్రుతేరితిసూత్రేణ పూర్వపక్షకృతే తత్రవిద్యాశబ్దస్య ప్రకృతోద్గీథవిద్యావిషయత్వేన ఉద్గీథవిద్యామాత్రస్య కర్మాంగత్వేపిన బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మాంగత్వమస్తీత్యేతదర్థప్రతిపాదకయోః * అసార్వత్రికీతిసూత్రతద్భాష్యయోర్విరోధశ్చస్యాత్ అతశ్చాస్యాఃక్రత్వర్థత్వం- నచ * తన్నిర్ధారణానియమః * అంగేషుయథాశ్రయభావ ఇత్యధికరణద్వయవిరోధః తయోర్నియతక్రత్వర్థత్వప్రతిక్షేపమాత్రపరత్వాత్ నచ క్రత్వర్థత్వేప్యర్థవాదికఫలస్వీకారే పర్ణతాయా అపి అపాపశ్లోకశ్రవణఫలకత్వప్రసంగ ఇతి శంక్యం ప్రస్తరప్రహరణస్యాపి సూక్తవాకమంత్రప్రతిపాద్యఫలార్థత్వవ దుపకోసలవిద్యాంగభూతాయా అగ్నివిద్యాయాః * నాస్యావరపురుషాః క్షీయంత ఇతి ప్రతిపన్నబ్రహ్మవిద్యాఽవిరోధితదుపయోగిఫలార్థత్వేన, చ క్రత్వర్థాయా అపి పర్ణతాయాః అర్థవాదప్రతిపన్నక్రత్వవిరుద్ధఫలార్థత్వే నదోష ఇతి భాష్యకారాశయ ఇతి వదంతి. అన్యేతు * అన్యథాత్వం శబ్దాదిత్యత్ర భాష్యస్యానావరుహ్యోక్తత్వాత్ క్రత్వర్థత్వం సభాష్యకృదభిమతమితి వదంతి. ప్రకృతమనుసరామః.......................................x॥

ఇతిప్రథమప్రపాఠకే పంచమఖండభాష్యమ్॥

ఉ—ఇయమేవర్గగ్నిస్సామ తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢ
గ్ సామ తస్మాదృచ్యధ్యూఢగ్ సామగీయత ఇయమేవసాఽగ్నిర
మస్తత్సామ ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—అంతరిక్షమేవర్గ్వాయుస్సామ తదేతదేతస్యామృచ్య
ధ్యూఢగ్ సామ తస్మాదృచ్యధ్యూఢగ్ సామగీయతేఽంతరిక్షమే
వ సా వాయురమస్తత్సామ ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ—ద్యౌరేవర్గాదిత్యస్సామ తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూ
ఢగ్ సామ తస్మాదృచ్యధ్యూఢగ్ సామగీయతే ద్యౌరేవసాఽఽదిత్య
ఽమస్తత్సామ ॥ ॥ ౩ ॥

ఉ—నక్షత్రాణ్యేవర్క్చంద్రమాస్సామ తదేతదేతస్యామృ
చ్యధ్యూఢగ్ సామ తస్మాదృచ్యధ్యూఢగ్ సామగీయతే నక్షత్రాణ్యే
వ సా చంద్రమా అమస్తత్సామ ॥ ౪ ॥

శం—అథేదానీం సర్వఫలసంపత్త్యర్థముద్గీథస్యోపాసనాంతరం విధిత్స్య తే ఇయమేవ పృథివీ ఋక్ ఋచి పృథివీదృష్టిః కార్యా తథా అగ్నిస్సామ సామ్న్యగ్నిదృష్టిః కథం పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామత్వమితి ఉచ్యతే తదేతత్- అగ్న్యాఖ్యం సామైతస్యాం పృథివ్యామృచ్యధ్యూఢం- అధిగతం ఉపరిభావేనస్థిత మిత్యర్థః- ఋచీవసామ తస్మాత్ అత ఏవ కారణాదృచ్యధ్యూఢమేవసామగీయ తే ఇదానీమపి సామగైః యథాచ ఋక్సామనీ నాత్యంతభిన్నే అన్యోన్యం తథైతౌ పృథివ్యగ్నీ కథం ఇయమేవ పృథివీ సా సామనామార్ధశబ్దవాచ్యా ఇతరార్ధశబ్దవాచ్యోఽగ్నిరమః తత్ ఏతత్పృథివ్యగ్నిద్వయం సామ ఏకశబ్దాభిధేయత్వమాపన్నం సామ తస్మాన్నాన్యోన్యం భిన్నం పృథివ్యగ్నిద్వయం నిత్యసంశ్లిష్టమృక్సామనీ ఇవ తస్మాచ్చ పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామత్వమిత్యర్థః- సామాక్షరయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టివిధానార్థమియమేవసాగ్నిరమ ఇతి కేచిత్. ॥ ౧ ॥

ఆ—ఇయమేవేత్యాదిసందర్భస్యతాత్పర్యమాహ (అథేతి) పుత్రాద్యైశ్వర్య దేశవిషయోపాసనోపదేశానంతరమవసరే (ప్రా) ప్తైర్జ్యోతిష్టోమాదావధికృ స్య సమస్తైశ్వర్య (ప్రా) ప్త్యర్థమధిదైవాధ్యాత్మవిభాగేనోద్గీథవిషయమేవా పూర్వముపాసనమస్మిన్గ్రంథే విధాతుమిష్టమిత్యర్థః తత్ర తదంగభూతముపా సనమాదౌ విదధాతి (ఇయమేవేతి) పృథివ్యామృగ్దృష్టిరత్రనేష్టా కర్మాంగ

స్య సంస్కర్తవ్యత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ (ఋచీతి) ఋచియథాపృథివీదృష్టిరన న్తరవాక్యేవిహితా- తథాఽగ్నిస్సామేత్యత్రాగ్నిదృష్టిస్సామ్ని విధీయతె పూర్వ వదిత్యాహ (తథేతి) ఋక్త్వంపృథివ్యాస్సామత్వంచాగ్నేరప్రసిద్ధమితిశంకతే(క థమితి) ఋక్త్వమత్వం ఋక్సామత్వసిద్ధిరిత్యర్థః ఉత్తరమాహ (ఉచ్యతఇతి) తయోరాధారాధేయత్వసంగమం దర్శయతి (తస్మాదితి) ఋచి పృథివీదృష్టిస్సా మ్నిచాగ్నిదృష్టిర్యుక్తేత్యాశయంతరమాహ (యథాచేతి) పృథివ్యగ్న్యోరత్యం తభేదాభావం ప్రశ్నపూర్వకం ప్రకటయతి (కథమిత్యాదినా) కర్మాంగయో స్సహ ప్రయోగాదృక్సామయోరన్యోన్యమవ్యభిచారాన్నాత్యంతభేదః తథా పృథివ్యగ్న్యోరప్యేకశబ్దవాచ్యత్వాన్నాత్యంతంభిన్నతేత్యర్థః తయోరత్యంత భేదాభావేహేతుమాహ (తస్మాచ్చేతి) పృథివీసాశబ్దవాచ్యా స్త్రీత్వాత్ అగ్నిర మః పుంస్త్వాదితిద్రష్టవ్యమ్. పక్షాంతరముక్త్వాప్యంగీకరోతి(సామాక్షరయోరితి)

రం—ప్రకారాంతరేణోద్గీథోపాసనం ప్రస్తూయతే (ఇయమేవర్గగ్ని స్సామ) ఋచిఇయమిత్యుక్తపృథివీదృష్టిస్సామ్న్యగ్నిదృష్టిశ్చకర్తవ్యేత్యర్థః- (తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢంసామ) తదేతత్ అగ్న్యాఖ్యంసామైతస్యాం పృ థివీరూపాయామృచిఅధ్యూఢం ఉపరిస్థితమిత్యర్థః అతఏవాద్యాపి ఋగారూ ఢమేవ సామగీయతఇత్యాహ (తస్మాదృచ్యధ్యూఢంసామగీయతఇతి) ఏవమృక్సా మయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిం విధాయ సామనామావయవభూతయోః సాశబ్దామ శబ్దయోఃపృథివ్యగ్నిదృష్టిఃకర్తవ్యేత్యాహ (ఇయమేవసాగ్నిరమఇతి) ఉక్తోర్థః- (తత్సామ) తత్ తతఏవ పరస్పరసంసృష్టపృథివ్యగ్నిరూపసాశబ్దామశబ్దమేళ నేనసామవ్యవహారోలోకే ప్రవర్తతఇత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

శం—అంతరిక్షమేవగ్వాయుస్సామేత్యాదిపూర్వవత్. ॥ ౨-౩ ॥

రం—అంతరిక్షమేవగ్వాయుస్సామేత్యాదేఃపూర్వవదర్థః ॥ ౨-౩-౪ ॥

శం—నక్షత్రాణామధిపతిశ్చంద్రమాః అతస్ససామ॥ ॥ ౪ ॥

ఆ—కథంపునర్నక్షత్రపర్యాయె తదేతదేతస్యామిత్యాదివాక్యం నహినక్ష త్రేషు చంద్రమసఃస్థితిః అతఆహ (నక్షత్రాణామితి) నక్షత్రాధిపత్యాత్తదుపరి భావేన చంద్రమసః స్థితేరిత్యతశ్శబ్దార్థః. నక్షత్రసహితంచంద్రమసంపరామ

మృశనిశబ్దః? ॥ ౪ ॥

ఉ—అథ యదేతదాదిత్యస్య శుక్లంభాః సైవర్గథయన్నీలంప
రఃకృష్ణం తత్సామతదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢగ్ం సామతస్మా
దృచ్యధ్యూఢగ్ం సామగీయతే ॥ ॥ ౫ ॥

శం—అథ యదేతదాదిత్యస్య శుక్లంభాః శుక్లాదీప్తిః సైవర్ఋక్ - అథ యదాదిత్యే నీలంపరఃకృష్ణం పరః అతిశయేన కార్ష్ణ్యం తత్సామ తద్ధ్యేకాంతసమాహితదృష్టేర్దృశ్యతే. ॥ ౫ ॥

ఆ—అంగోపాసనాని కానిచిదుక్త్వా తాన్యంగేవోపాసనాంతరమాహ (అథేతి) ఆదిత్యస్యమండలాత్మనోయన్మూర్తం శుక్లం దృశ్యతే ఋచితస్య దృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః, తదేవరూపం విశినష్టి (భా ఇతి) తామేవవ్యాచష్టే (శుక్లాదీప్తిరితి) ఋచియథాపూర్వోక్తరూపదృష్టిః తథా సామ్ని వక్ష్యమాణరూపదృష్టిరనుష్ఠేయేత్యాహ (అథేతి) సత్యాదిత్యే శౌక్ల్యవదతిశయకార్ష్ణ్యం నాస్మాభిరనుభూయతే తత్రాహ (తద్ధీతి) ఏకాంతేనసమాహితా శాస్త్రసంస్కృతాయస్యదృష్టిః తస్యాదిత్యే నిరతిశయం కార్ష్ణ్యం దృశ్యతే తథాచతస్య దృష్టిస్సామ్నీత్యర్థః ॥ ౫ ॥

రం—(అథ యదేతదాదిత్యస్య శుక్లంభాః సైవర్క్) శుక్లంభాః శుక్లాదీప్తిరిత్యర్థః శుక్లమితిలింగవ్యత్యయశ్ఛాందసః (అథయన్నీలం పరఃకృష్ణంతత్సామ) పరఃకృష్ణం అతిశయేనకార్ష్ణ్యరూపం పరఃకృష్ణమితి ప్రసిద్ధంయన్నీలంతత్సామేత్యర్థః- ఆదిత్యే కార్ష్ణ్యస్య సమాహితదృష్టినిరీక్ష్యమాణత్వాత్తదస్తీతిద్రష్టవ్యమ్. అత్ర పరఃకృష్ణశబ్దస్యార్థో దర్శితస్యాత్ శిష్టంస్పష్టమ్. ॥ ౫ ॥

ఉ—అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిర
ణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆ ప్రణఖా
త్సర్వ ఏవ సువర్ణః ॥ ॥ ౬ ॥

శం—(అథ) ఇతి పృథక్ శుక్లకృష్ణత్వే సాచామశ్చ- సామ అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే ఆదిత్యస్యాంతః మధ్యే హిరణ్మయః హిరణ్మయ ఇవహిరణ్మయః సువర్ణవికారత్వం దేవస్యసంభవతి ఋక్సామగేష్ణత్వాపహతపాప్మత్వాసంభవాత్. నహి సౌవర్ణేఽచేతనే పాప్మాదిప్రాప్తిరస్తి యేన ప్రతిషిధ్యేత ... ప్రెచాగ్రహణాత్ అతోలుప్తోపమమేవ హిరణ్మయశబ్దః జ్యోతిర్మయ ...
ఉత్తరేష్వపి సమానాయోజనాపురుషః పురిశయనాత్ పూరయతి ...

న జగదితి దృశ్యతే నివృత్తచక్షుర్భిః సమాహితచేతోభిః బ్రహ్మచర్యాదిసాధనాపేక్షైః తేజస్వినోఽపి శ్మశ్రుకేశాదయః కృష్ణాస్స్యురిత్యతోవిశినష్టి (హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశఇతి) జ్యోతిర్మయాన్యేవాస్య శ్మశ్రూణి కేశాశ్చేత్యర్థః. ఆప్రణఖాత్ ప్రణఖఃనఖాగ్రంనఖాగ్రేణసహసర్వస్సువర్ణ ఇవభారూపఇత్యర్థః.

ఆ—అథ యదేవైతదిత్యాదేస్తాత్పర్యమాహ (తైత్యేవేతి) అఙ్గోపాసనాని సమాప్యానంతరమాధిదైవికం ప్రధానోపాసనాం వివక్షురుపాస్య స్వరూపముపన్యస్యతి (అథేత్యాదినా) కిమితిహిరణ్మయపదముపమార్థంవ్యాఖ్యాయతే హిరణ్యవికారత్వమేవాత్ర వివక్షితఃకింనస్యాదిత్యాశంక్యాహ (నహీతి)అపహతపాప్మత్వాసంభవంసాధయతి (నహేత్యాదినా) పాప్మాదీత్యాదిపదంతత్కార్యసంగ్రహార్థం కించ చక్షుష్యుపాస్యే పురుషే సువర్ణవికారత్వస్యాగ్రహణాద్రౌణమేవ హిరణ్మయపదమిత్యాహ (చాక్షుషేచేతి) నచతత్రాప్యాతిదేశికం తద్గ్రహణం ఋక్సామగేష్ణత్వాదినా తావ్యశేనవిరోధాత్ తేనసాద్రౌణమేవహిరణ్మయపదమిత్యుపసంహరతి (అతఇతి) హిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాదివిశేషణాన్యపి తుల్యం గౌణత్వమిత్యాహ (ఉత్తరేష్వపీతి) నన్వాదిత్యాదిమండలే పురుషో నాస్మాభిర్దృశ్యతే తత్రాహ (నివృత్తచక్షుర్భిరితి) విశిష్టాధికారిణామాదిత్యపురుషదర్శనముపపాదయతి (బ్రహ్మచర్యాదీతి) ॥ ౬ ॥

రం—(అథ యదేతదాదిత్యస్యశుక్లంభాస్సైవసా అథయన్నీలంపరఃకృష్ణం తదమస్తత్సామ) పూర్వపర్యాయః ఏవమృది పృథివ్యంతరిక్షద్యునక్షత్రాదిత్యగతశుక్లభారూపత్వదృష్టిం సామ్ని అగ్నివాయ్వాదిత్యచంద్రాదిత్యగతనీలభారూపత్వదృష్టింనవిధాయాహ (అథయఏషోఽంతరాదిత్యేహిరణ్మయః పురుషోదృశ్యతే) అంతరాదిత్యే ఆదిత్యమండలస్యాంతః హిరణ్మయః రమణీయః యోగిభిర్దృశ్యతఇత్యర్థః * దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యా సూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభిరితిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్. హిరణ్మయఇతిరూపసామాన్యాచ్చంద్రముఖవదితివాక్యకారః. తతశ్చ హిరణ్మయశబ్దస్య సముఖ్యాథోగాహ్యఇతి వాక్యకారాభిప్రాయః తతశ్చ హిరణ్మయత్వం ఉజ్జ్వలత్వమిత్యర్థః. తతశ్చ నీలతోయదాభస్యాపి హిరణ్మయత్వేనానుపపత్తిః. యద్వా * కచ్చిన్నతద్ధేమసమానవర్ణంతస్యాననమితి శ్రీరామాయణప్రయోగాత్ * పశ్యతేరుక్మవర్ణమితిశ్రుతేశ్చ నీలతోయదాభస్య రుక్మవర్ణత్వంసంభవతి. తత్ర హేతుశ్చ సంప్రదాయగమ్యః.

ఏతత్సర్వం వేదార్థసంగ్రహశ్రుతప్రకాశికాయాం స్పష్టం తత ఏవావగంతవ్యం; అత్ర కేచిత్ * కప్యాసం పుండరీకమితివాక్యే కప్యాసశబ్దేన ఆదిత్యమండలముచ్యతే- పుండరీకమిత్యనేన హృదయపుండరీకముచ్యతే. అతశ్చ యథా సూర్యమండలం హృదయపుండరీకంచ ఉపాసనస్థానం - ఏవముపాసకస్యాక్షిణీ అపి పరమాత్మన ఉపాసనస్థానమితి పరోక్తవ్యాఖ్యానదూషణావసరే వ్యాసార్యైః * ఆదిత్యమండలరూపస్థానావరుద్ధే అక్ష్ణోః స్థానతయా విధానం నసంభవతీత్యుక్తేః ఆదిత్యమండలస్థానముత్పత్తిశిష్టమితి ప్రతీయతే - తత్స్వయమేషోఽంతరాదిత్య ఇతి వాక్యముపాసనోత్పత్తిపరం. తత్ర చ పురుషో దృశ్యత ఇత్యత్ర ద్రష్టవ్య ఇత్యర్థ ఇతి వ్యాసార్యాభిప్రాయః నచాదిత్యమండలస్యోత్పత్తిశిష్టత్వే ఉత్పత్తిశిష్టస్థానావరుద్ధే భాష్యకృదభిమతపుండరీకదళామలాయతాక్షిత్వాదేః కథం విధానమితి వాచ్యం. పుండరీకాక్షత్వాదేరుత్పత్తిశిష్టాదిత్యమండల స్థానావిరుద్ధత్వాత్. ఉత్పత్తిశిష్టావిరుద్ధగుణానాం విధానసంభవాత్. నన్వేవం * సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాదిత్యత్ర * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీతేతి ఉత్పత్తిశిష్టసార్వాత్మ్యావరుద్ధే మనోమయత్వాదీనాం విధానం నసంభవతీత్యాక్షిప్య * సర్వం ఖల్వితి వాక్యస్యోపాసీతేత్యనేన ఏకవాక్యత్వాభావేన సార్వాత్మ్యస్యనోత్పత్తిశిష్టత్వమితి వ్యాసార్యైస్సమాధానమయుక్తం స్యాత్ - మనోమయత్వాదీనాం ఉత్పత్తిశిష్టసార్వాత్మ్యావిరోధాదిత్యేవ పరిహారసమ్భవేన వాక్యభేదమాశ్రిత్యసార్వాత్మ్యస్య ఉత్పత్తిశిష్టత్వాభావ సమర్థనమసంగతమితిచేత్; ఉపాయాంతరస్య ఉపాయాంతరాదూషకత్వాదితి వదంతి. అన్యేతు ఆదిత్యమండలస్థానావరుద్ధత్వస్యనోత్పత్తిశిష్టస్థానావరుద్ధత్వమభిప్రేతం- అపితు యుగపదనుపసంహరణీయాదిత్యమండలాక్షిరూపస్థానద్వయవిధానేఽష్టదోషదుష్టవికల్పప్రసంగాదిత్యేతత్పర్యమిత్యాహుః * యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమితి ప్రకరణే * మనసా తు విశుద్ధేనేతి రుక్మవర్ణవిగ్రహవిశిష్టస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వోక్తేః - ఆరోపితాకారస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాభావాత్; దనారోపితత్వం సిద్ధం * ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్స ఇత్యత్రేక్షణస్య పరమాత్మ విషయత్వం వక్తవ్యమితి పరైరంగీకృతత్వాచ్చ * ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాదితి తమః పారవర్తిన ఆదిత్యవర్ణవిగ్రహవిశిష్టత్వాభిధానేన కల్పితత్వాప్రసక్తేః. నహి కల్పితస్య తమః పారవర్తిత్వం సమ్భవతి (హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆ ప్రణ

ఖాత్సర్వఏవసువర్ణః) రమణీయ శ్మశ్రుకేశోరమణీయసర్వావయవఇత్యర్థః॥

ఉ—తస్యయథాకప్యాసంపుండరీకమేవ మక్షిణీతస్యోదితి

నామసఏషసర్వేభ్యః పాప్మభ్యఉదితఉదేతిహవైసర్వేభ్యః పా

ప్మభ్యోయఏవంవేద ॥ ।౭॥

శం—తస్యైవంసర్వతస్సువర్ణవర్ణస్యాప్యక్ష్ణోర్విశేషః కథం తస్యయథా కపేః, మర్కటస్యాసః - కప్యాసః ఆసేరుపవేశనార్థస్య కరణేఘఞ్ కపిపృష్ఠాంతః యేనోపవిశతి, కప్యాసఇవపుండరీకమత్యంతతేజస్వి ఏవమస్య- దేవస్యాక్షిణీ. ఉపమితోప(మ(మాన)మిత)త్వాన్నహీనోపమా తస్య ఏవంగుణవిశిష్టస్య గౌణమిదంనామోదితి. కథంగౌణత్వం సఏషః - దేవఃసర్వేభ్యః పాప్మభ్యః - పాప్మనాసహతత్కార్యేభ్యఇత్యర్థః * యఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాది వక్ష్యతి. ఉదితః, ఉత్ ఇతః ఉద్గతఇత్యర్థః, అతోసావున్నామా. తమేవంగుణసంపన్నమున్నామానం యథోక్తేన ప్రకారేణయోవేద - సోప్యేవమేవోదేతి- ఉద్గచ్ఛతిసర్వేభ్యఃపాప్మభ్యః హవైఇత్యవధారణార్థౌనిపాతౌ-ఉదేత్యేవేత్యర్థః

ఆ—సర్వఏవసువర్ణఇతి విశేషణాదక్ష్ణోరపి సువర్ణత్వేప్రాప్తే ప్రత్యాహ (తస్యేతి) విశేషమేవప్రశ్నపూర్వకం విశదయతి) కథమిత్యాదినా) యథాకప్యాసవద్వ్యవస్థితం పుండరీకం - తథాతస్యాక్షిణీఇతియోజనా. ఆసశబ్దనిష్పత్తిప్రకారంసూచయతి (ఆసేరితి) ఘఞన్తస్య శబ్దస్య వివక్షితమర్థంకథయతి (కపీతి) తస్యకరణత్వంస్ఫుటయతి (యేనేతి) కపిఃసకపిపృష్ఠాంతఃకప్యాసఇతిశేషః పదార్థముక్త్వావాక్యార్థమాహ (కప్యాసఇవేతి) నిహీనోపమయా దేవస్యచక్షుషీవ్యపదిశతా తయోరపినిహీనత్వం వ్యపదిష్టంస్యాదిత్యాశంక్యాహ (ఉపమితేతి) కప్యాసేనోపమితంపుండరీకం- తేనోపమానేనోపమితత్వాచ్చక్షుషోర్నహీనోపమానప్రయుక్తం నిహీనత్వమిత్యర్థః. యథోక్తస్యాదిత్యపురుషస్య క్షేత్రజ్ఞత్వశంకాం వ్యావర్తయితుంనామవ్యపదిశతి (తస్యేతి) నామ్నోగౌణత్వంశఙ్కాద్వారావ్యుత్పాదయతి (కథమిత్యాదినా)తస్యసర్వపాప్మోదయః తత్కార్యభావాదిత్యాశఙ్క్యాహ (పాప్మనేతి) ఆదిత్యక్షేత్రజ్ఞేపి సర్వపాప్మోదయస్సంభవతి * నహవైదేవాన్పాపంగచ్ఛతీతి శ్రుతేరిత్యాశంక్య పరమాత్మవిషయవాక్యశేష ముదాహరతి (యఆత్మేతి) ఉక్తార్థయోగోఽత్రశబ్దార్థః ఉపాస్యంపరమాత్మాన ముపన్యస్య తదుపాసన మి

దానీం సఫలముపన్యస్యతి (తమేవంగుణసంపన్నమితి) యథోక్తేన ప్రకారే

ణ- ఉన్నామానమితిసంబంధః ॥౭॥

౭౦.—(తస్యయథాకప్యాసంపుండరీకమేవమక్షిణీ) కంపిబతీతికపిః. ఆది

త్యః లేన అస్యతే - క్షిప్యతే వికాస్యతఇతికప్యాసం, తథాహవాక్యకారః *ఆ

దిత్యక్షిప్తంవాశ్రుమత్త్వాదితి. యద్వా. కంపిబతీతికపిః- నాళం. తస్మిన్నాస్తే

ఇతి కప్యాసం, అపచితాదపిపంకజాన్నాళస్థస్యపుండరీకస్యశోభాతిశయ శాలి

త్వాత్తాదృశమిహవివక్షితం యద్వా- కం, జలం- * ఆసఉపవేశనఇతిధాతుర

పిపూర్వకః * వష్టివాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి వచనాదకారలో

పః. కే- జలేప్యాస్తఇతికప్యాసం సలిలస్థమిత్యర్థః ఏవమస్యార్థత్రియస్యో

పపన్నతయా వాక్యకారేణసిద్ధాంతితత్వమభిప్రేత్యభగవతాభాష్యకారేణ వే

దార్థసంగ్రహే * గమ్భీరాంభస్సముద్భూతసుమృష్టనాళరవికరవికసితపుం

డరీకదళామలాయతేక్షణఇత్యభిహితం మర్కటజఘనసదృశపుండరీకసాదృశ్యా

ద్యర్థాంతరంత్వశ్లీలత్వాదిదోషదుష్టతయా వాక్యకృదనాదృతత్వాద్భాష్యకారే

ణాప్యనాదృతం యద్యప్యమరకోశే * పుండరీకంసితాంభోజ మిత్యనుశిష్టం- త

థాపిశబరస్వామినానవమాధ్యాయే * మాధ్యంచరుంనిర్వపేచ్ఛ్రీకామఇ

తివిహితాయామిష్టౌ * పౌండరీకాణిబర్హీంషిభవంతీతి స్తరణార్థత్వేన విహి

తేషుపుండరీకేష్వతిదేశప్రాప్తస్య * దర్భైస్స్తృణీతహరితైరితిమంత్రస్య ద

ర్భపదస్థానే పుండరీకపదం హరితపదస్థానేరక్తపద, మూహితవ్యమిత్యుక్త

త్వాద్రక్తాంభోజమేవపుండరీకమితిద్రష్టవ్యం (తస్యోదితినామ) స్పష్టోర్థః

తస్యోన్నామకత్వే హేతుమాహ (సఏషసర్వేభ్యఃపాప్మభ్యఉదితః) సర్వపా

పోద్గతత్వాదున్నామకఇత్యర్థః. నీడాచ్ఛకుంతస్య ఉద్గమనవత్పాపపంజరా

దుద్గమనరూపముఖ్యార్థస్య కుత్రాప్యభావాదుద్గమనేన తత్సంబంధరాహి

త్యంలక్ష్యతే * నైనంసేతుమహోరాత్రేతరతోనజరానమృత్యుర్నశోకోన

సుకృతం నదుష్కృతమితిపరమాత్మనస్సుకృతసంబంధాభావోహి ప్రతిపాద్య

తే. తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వాత్. పాపశబ్దశ్చ పుణ్యపాపరూపోభయవిధకర్మ

పరః- పరమాత్మప్రకరణేషు* నైనంసేతుమహోరాత్రేతరతోనజరానమృత్యు

ర్నశోకోనసుకృతంనదుష్కృతం సర్వేపాప్మానోఽతోనివర్తంతఇతి సుకృతే

ఽపి పాపశబ్దప్రయోగాత్. పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయః సంఖ్యాత

త్వాదితివాక్యకారవచనా; దలౌకికత్వే సత్యనిష్టఫలసాధనత్వరూపప్రవృత్తి నిమిత్తయోగాత్పుణ్యస్యాపి పాపశబ్దాభిధేయత్వోపపత్తేః, ముముక్ష్వపేక్షయా స్వర్గాదీనామప్యనిష్టత్వాత్ * ఏతేవైనిరయాస్తాతస్థానస్యపరమాత్మనః* క్వనాకపృష్ఠగమనంపునరావృత్తిలక్షణం । క్వజపోవాసుదేవేతి ముక్తిబీజమనుత్తమమితి స్మరణాత్, సర్వపాప్మోదితత్వంనామకర్మవశ్యతాగంధరాహిత్యమితి ఫలితోఽర్థః; కృతానామనుపకర్మణాం ఫలజననశక్తిప్రతిభటత్వలక్షణః కశ్చిదైశ్వరస్వభావవిశేషఉపహతపాప్మత్వాఖ్యః సర్వపాప్మోదితశబ్దార్థ ఇతిద్రష్టవ్యం మేవంనామశిష్టిజ్ఞానస్యఫలమాహ (ఉదేతిహవైసర్వేభ్యఃపాప్మభ్యో యఏవంవేదేతి) స్పష్టోఽర్థః. ॥ ౭ ॥

ఉ—తస్యర్క్చసామచగేష్ణౌతస్మాదుద్గీథస్తస్మాత్త్వేవోద్గా తైతస్యహిగాతాసఏషయేచాముష్మాత్పరాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టేదేవకామానాంచేత్యధిదైవతమ్.....................౮

—•ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే షష్ఠఃఖండః•—

శం—తస్యోద్గీథత్వం దేవస్యాదిత్యాదీనామివవివక్షితత్వాహ, తస్యర్క్చసామచగేష్ణౌ- పృథివ్యాద్యుక్తలక్షణేపర్వణీ. సర్వాత్మాహిదేవః. పరాపరలోకకామేశితృత్వాదుపపద్యతే పృథివ్యగ్న్యాద్యృక్సామగేష్ణత్వం, సర్వయోనిత్వాచ్చ యతఏవమున్నామాచాసావృక్సామగేష్ణశ్చ- తస్మాదృక్సామగేష్ణత్వే ప్రాప్తఉద్గీథత్వముచ్యతే పరోక్షేణ, పరోక్షప్రియత్వాద్దేవస్య తస్మాదుద్గీథఇతి- తస్మాత్త్వేవహేతోరు(దంగా)ద్గా)యతీత్యుద్గాతా - యస్మాద్ధ్యేతస్యయథోక్తస్యోన్నామ్నోగాతాసా- అతోయుక్తముద్గాతతినామప్రసిద్ధిరుద్గాతుః. సఏషః-దేవఉన్నామాయేచాముష్మాత్- ఆదిత్యాత్పరాంచః - పరాగంచనాత్ ఊర్ధ్వా లోకాః. తేషాంలోకానాంచేష్టే సకేవలమీశితృత్వమేన చశబ్దాద్ధారయతిచ * సదాధారపృథివీంద్యాముతేమామిత్యాది మంత్రవర్ణాత్. కించ- దేవకామానామీష్టే. ఇత్యేతదధిదైవతం- దేవతావిషయందేవస్యోద్గీథస్యస్వరూపముక్తమ్

—•ఇతిప్రథమప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యమ్ •—

ఆ—కథంపరస్యోపాసనమిత్యపేక్షాయాముద్గీథేసమ్పాద్యేతిదర్శయతి (తస్యేత్యాదినా) యథాఆదిత్యాదీనాముద్గీథసమ్పాద్యోపాసనమత్రవివక్షితం- తథాపరమాత్మనోపి తత్రసమ్పాద్యోపాసనం వివక్షితమ్సర్వరాత్మనాత్మత్వ

మాహతస్యేత్యాదివాక్యమిత్యర్థః. మండలావచ్ఛిన్నస్య పురుషస్య కథమృగాదిగేష్ణత్వమిత్యాశంక్యాహ (సర్వాత్మేతి) పరస్య స్వారస్యేనసర్వాత్మత్వాదాధ్యానార్థం మండలానచ్ఛేదాముపపన్నమృగాదిగేష్ణత్వమిత్యర్థః. తత్రైవ హేత్వంతరమాహ (పరాపరేతి) సర్వాత్మత్వంసాధయతి (సర్వయోనిత్వాదితి) సర్వకారణత్వేన సర్వాత్మత్వాదృగాదిగేష్ణత్వంయుక్తమేవేత్యర్థః. తస్మాదుద్గీథ ఇతివాక్యంయోజయతి (యత ఇతి) ప్రాప్తేసతితస్మాదుద్గీథఇత్యనేన వాక్యేనోద్గీథత్వం పరోక్షేణనామ్నా దేవస్యోచ్యతఇతియోజనా కిమితిపరోక్షనామ్నా దేవోప్యపదిశ్యతఇత్యాశంక్య *"పరోక్షప్రియాఇవహిదేవాః ప్రత్యక్షద్విషఇతిశ్రుత్యంతరమాశ్రిత్యాహ (పరోక్షప్రియత్వాదితి) ఉన్నామత్వే దేవస్యోద్గాతృత్వప్రసిద్ధింప్రమాణయతి (తస్మాదితి) తచ్ఛబ్దార్థంస్ఫుటయతి (యస్మాదితి) ప్రకృతస్యోన్నామ్నో దేవస్యాగానాదిత్యతశ్శబ్దార్థః ఉద్గాతుఃఉద్గాతేతినామప్రసిద్ధిరితియుక్తమితియోజనా సర్వపాప్మోదయలింగాత్తస్యచాన్యత్రాసంభవాత్ ఆదిత్యాంతర్గతో దేవఃపరమాత్మేత్యుక్తం తత్రైవహేత్వంతరమాహ (సఏషఇతి) దేవకామానాంఆదిత్యాదుపరితనలోకేషధిష్ఠాతారోయేదేవాఃతేషాంకామాఃకామ్యమానఫలవిశేషాః తేషామితియావత్ నహి నిరంకుశంలోకకామేశితృత్వంపరస్మాదన్యత్రసంభవతి * ఏషసర్వేశ్వరఇతిశ్రుతేరితిభావః ॥ ॥ ౬ ॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యటీకా.

రం—(తస్యర్క్చసామచగేష్ణౌ) పృథివ్యగ్న్యాద్యదిత్యదృష్టివిశిష్టతయా ప్రాక్ప్రస్తుతే ఋక్సామేఏతస్యగేష్ణౌగానరూపే యద్యపిఋచోగానాశ్రయత్వేపి నగానరూపత్వం తథాప్యభేదోపచారేణ గేష్ణత్వోక్తిర్ద్రష్టవ్యా అవ్యుత్పన్నోగేష్ణశబ్దః వ్యత్యయేనపుంస్త్వం అగ్నీంద్రాదిప్రతిపాదక ఋక్సామగేయత్వోక్త్యా సర్వాత్మకత్వముక్తంభవతి (తస్మాదుద్గీథస్తస్మాత్త్వేవోద్గాతైతస్యహిగాతా) యస్మాదున్నామకత్వంపరమాత్మనః అతఏవ తద్గానరూపత్వాద్ద్వితీయభక్తేరుద్గీథసంజ్ఞత్వం తద్గాతురుద్గాతృసంజ్ఞావత్త్వంచేత్యర్థః యద్వా పరమాత్మనఉన్నామకత్వాత్ ఋక్సామగేష్ణత్వాచ్చ ఉద్గేష్ణస్య పరమాత్మనః ఉద్గీథత్వముపపద్యతే తతఉద్గీథే పరమాత్మదృష్టిర్యుక్తేత్యర్థః (సఏషయేచాముష్మాత్పరాంచోలోకాస్తేషాంచేష్టేదేవకామానాంచ)సఏషః హిరణ్మయఃపురుషఃఆదిత్యమండలోర్ధ్వవర్తిలోకానాం దేవభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానానాంచ

నియంతేత్యర్థః (ఇత్యధిదైవతమ్) ఉపాసనముపదిష్టమితి శేషః.

—ఇతి ప్రథమప్రపాఠకె షష్ఠఖండభాష్యమ్—

ఉ—అథాధ్యాత్మంవాగేవర్క్ప్రాణస్సామ తదేతదేతస్యా మృచ్యధ్యూఢగ్‍సామతస్మాదృచ్యధ్యూఢగ్‍సామగీయతె వాగేవ సాప్రాణోఽమస్తత్సామ ॥ ॥ ౧ ॥

శం—అథ అధునాఽధ్యాత్మముచ్యతె వాగేవర్క్ప్రాణస్సామ అధరోపరి స్థానత్వసామాన్యాత్ ప్రాణఃఘ్రాణముచ్యతె సహవాయునా (వాగేవసాప్రాణోఽమఇత్యాది) పూర్వవత్. ॥ ౧ ॥

ఆ—ఆధిదైవికోపాస్త్యానంతర్యమథశబ్దార్థః ఋుదివాగ్దృష్టిస్సామ్నిప్రాణదృష్టిశ్చ కర్తవ్యేత్యత్ర హేతుమాహ (అధరేతి) కథమృక్సామయోరివ వాక్ప్రాణయోరధరోపరిస్థానత్వం తత్రాహ (ప్రాణఇతి) ప్రాణమాత్రత్వంవ్యావర్తయతి (సహేతి) ॥ ౧ ॥

రం—(అథాధ్యాత్మమ్) ఉపదిశ్యతఇతిశేషః(వాగేవర్క్ప్రాణస్సామేత్యాది) సర్వం పూర్వవత్. ॥ ౧-౨-3-౪ ॥

ఉ—చక్షురేవర్గాత్మాసామ తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢగ్‍సామతస్మాదృచ్యధ్యూఢగ్‍సామగీయతె చక్షురేవసాఆత్మాఽమస్తత్సామ ॥ ॥ ౨ ॥

శం—(చక్షురేవర్గాత్మాసామ) ఆత్మేతి ఛాయాత్మాతత్ స్థత్వాత్సామ ॥ ౨

ఆ—భోక్తారంవ్యావర్తయతి (ఆత్మేతి)ఛాయాత్మనస్సామత్వే హేతుమాహ (తత్ స్థత్వాదితి)చక్షుషి ఛాయాత్మనః స్థితత్వాదృచిసామవదిత్యర్థః ॥ ౨-3 ॥

ఉ—శ్రోత్రమేవర్గ్మనస్సామతదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢగ్‍సామ తస్మాదృచ్యధ్యూఢగ్‍సామగీయతె శ్రోత్రమేవ సామనోఽమస్తత్సామ ॥3॥

శం—(శ్రోత్రమేవర్గ్మనస్సామ) శ్రోత్రస్యాధిష్ఠాతృత్వాన్మనసస్సామత్వం

ఉ—అథయదెతదక్ష్ణశ్శుక్లంభాస్సైవర్గథయన్నీలంపరఃకృష్ణం తత్సామతదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢగ్‍సామ తస్మాదృచ్యధ్యూఢగ్‍సామగీయతే అథయదేవైతదక్ష్ణఃశుక్లంభాస్సైవసాఽథయన్నీలంపరఃకృష్ణంతదమస్తత్సామ ॥ ॥ ౪ ॥

శం—అథ యదేతదక్ష్ణశ్శుక్లంభాః సైవర్క్ అథయన్నీలం పరఃకృష్ణం తది త్యఇవ దృక్ఛక్త్యధిష్ఠానంతత్సామ. ॥ ౪ ॥

ఆ—ఆధ్యాత్మికానికానిచిదంగోపాసనాన్యుక్త్వాఽనంతరం ప్రకారాంతరేణాంగోపాసనమేవ కించిదుపదిశతి (అథేతి) అక్ష్ణోర్యదేతద్రూపంశుక్లం దృశ్యతే ఋచితద్దృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః తదేవరూపంవిశినష్టి (భాఇతి) ఋచి పూర్వోక్తరూపదృష్టివద్వక్ష్యమాణరూపదృష్టిరపి సామ్నికర్తవ్యేత్యాహ (అథేతి) యథా ఆదిత్యమండలే సమధిగమ్యమతికృష్ణరూపముక్తం తథాచక్షుష్యపి దృచ్ఛక్తేరధిష్ఠానంతాదృగ్రూపముపలభ్యతేతద్దృష్టిస్సామ్నికర్తవ్యేత్యర్థః॥౪॥

ఉ—అథ యఏషోంతరక్షిణిపురుషోదృశ్యతేసైవర్క్తత్సామ
తదుక్థంతద్యజుస్తద్బ్రహ్మతస్యైతస్య తదేవరూపం యదముష్య
రూపం యావముష్యగేష్ణౌతౌగేష్ణౌయన్నామతన్నామ ॥ ॥౫॥

శం—(అథ యఏషోంతరక్షిణిపురుషోదృశ్యతే) పూర్వవత్ సైవర్క్ అధ్యాత్మంవాగాద్యా పృథివ్యాద్యాచాధిదైవతం ప్రసిద్ధాచ ఋక్పాదబద్ధాక్షరాత్మికా తథాసామ ఉక్తసాహచర్యాద్వాస్తోత్రం సామ ఋక్శస్త్రముక్థాదన్యత్ తథాయజుః స్వాహాస్వధా వషడాదిసర్వమేవవాగ్యజుః తత్సఏవ సర్వాత్మకత్వాత్సర్వయోనిత్వాచ్చేతిహ్యవోచామ ఋగాదిప్రకరణాత్ తద్బ్రహ్మేతి-త్రయోవేదాః తస్యైతస్య చాక్షుషస్యపురుషస్యతదేవరూపమతిదిశ్యతే కింతత్ యదముష్యఆదిత్యపురుషస్య * హిరణ్మయఇత్యాదియదధిదైవతముక్తంయావముష్యగేష్ణౌ పర్వణీ- తావేవాస్యాపిచాక్షుషస్యగేష్ణౌ యచ్చాముష్యనామోదిత్యుద్గీథఇతిచ తదేవాస్యనామ - స్థానభేదాద్రూపగుణనామాతిదేశాదీశతృత్వవిషయభేదవ్యపదేశాచ్చ ఆదిత్యచాక్షుషయోర్భేదఇతిచేన్న * అమునా * అనేనైవేత్యేకస్యోభయాత్మప్రాప్త్యనుపపత్తేః ద్విధాభావేనోపపద్యతఇతిచేత్ వక్ష్యతిహి * సఏకధాభవతిద్విధాభవతీత్యాది-న-చేతనస్యైకస్య నిరవయవత్వాద్ద్విధాభావానుపపత్తేః తస్మాదధ్యాత్మాధిదైవతయోరేకత్వమేవ యత్తురూపాద్యతిదేశోభేదకారణమవోచః నతద్భేదావగమాయ- కింతర్హిస్థానభేదాద్భేదాశంకామాభూదిత్యేవమర్థమ్. ॥ ౫ ॥

ఆ—ఆధ్యాత్మికప్రధానోపాసనశేషత్వేనాంగోపాసనాన్యుక్త్వాఽనంతరంప్రధానోపాసనావిషయందర్శయతి(అథేతి)దృశ్యతఇతి ప్రయోగాచ్ఛాయాత్మా

యమిత్యాశఙ్క్యాహ (పూర్వవదితి) యథా పూర్వస్మిన్నాధిదైవికే వాక్యే సమాహితచేతోభిరాదిత్యపురుషస్య దృశ్యత్వముక్తం, తథా చాక్షుషపురుషస్యాపి విశిష్టాధికారిభిరేవ దృశ్యత్వమేష్టవ్యమిత్యర్థః, ఛాయాత్మపక్షే వాక్యశేషవిరోధమభిప్రేత్యాహ(సైవేతి) యేయమృగ్యథావ్యాఖ్యాతా సాసర్వా. సఏవపురుషఇత్యర్థః, ఋచ్యుక్తంన్యాయంసామ్న్యతిదిశతి (తథేతి) యత్కించిత్సామ తత్సర్వం సఏవపురుషఇత్యర్థః ఋక్సామశబ్దయోరర్థాన్తరమాహ ॥ (ఉక్థేతి) ఋక్సామేయద్వదితిదృష్టాన్తస్తథాశబ్దార్థః కథమృగాద్యాత్మత్వంపరస్యేత్యాశఙ్క్యాహ (సర్వాత్మకత్వాదితి) బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మవిషయత్వం వ్యావర్తయతి ప్రకరణాదిత్యుక్తన్యాయేన త్రయోవేదాస్సఏవపురుషఇత్యుపసంహరతి, ఛాయాత్మనోజడస్య వ్యావృత్త్యర్థంరూపాతిదేశందర్శయతి (తస్యేతి) కింతదాదిత్యపురుషస్య రూపమిత్యపేక్షాయామాహ (హిరణ్మయఇత్యాది) ఇతశ్చనాయంఛాయాత్మేత్యాహ(యావముష్యేతి) నామాతిదేశోప్యేతమర్థముపోద్బలయతీత్యాహ (యచ్చేతి) ఆదిత్యచాక్షుషయోరుపాస్యయోర్భేదాదుపాసనాపిభిన్నేతిశఙ్కతే (స్థానేతి) ఆదిత్యమణ్డలంచక్షుశ్చేతిస్థానే భిద్యేతే. రూపం *హిరణ్మయోహిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాది ఋగాదిగేష్ణత్వాదిగుణాః ఉదిత్యాదినామ తేషామతిదేశః తస్యైతస్య తదేవరూపమిత్యాదిః * యేచాముష్మాత్పరాంచోలోకాస్తేషాంచేష్టే దేవకామానాంచేత్యధిదైవతం * యేచైతస్మాదర్వాంచోలోకాస్తేషాంచేష్టేమనుష్యకామానాంచేత్యధ్యాత్మం ఇత్యయమీశితృత్వవిషయోభేదవ్యపదేశః, అతశ్చైతయోర్భేదాదుపాసనమపి భిన్నమేవేత్యర్థః నోపాస్యభేదాదుపాసనాభేదోస్తీతిదూషయతి (నేతి) ఉపాసకస్తావదమునా ఆదిత్యాత్మనాపరాచోలోకాన్ దేవకామాంశ్చాప్నోతి సఏవానేన చాక్షుషరూపేణార్వాచీనలోకాన్మనుష్యకామాంశ్చాప్నోతీతిశ్రూయతే నచైకస్య వస్తుతోభిన్నోభయరూపత్వప్రాప్తిరుపపద్యతే తస్మాద్భేదకల్పనా నయుక్తేత్యర్థః ఉభయాత్మకత్వమేకస్యాపి విద్యామాహాత్మ్యాద్వేద్యథావోపగమాదుపపన్నమితిశంకతే (ద్విధేతి) ఏకస్యవిద్యావశాదనేకరూపత్వే వాక్యశేషంప్రమాణయతి (వక్ష్యతిహీతి) ఏకస్యానేకశరీరపరిగ్రహేపి నస్వరూపభేదోపపత్తిరితిపరిహరతి (నచేతనస్యేతి) ఏకత్వసాధకసద్భావస్తచ్ఛబ్దార్థఃపరోక్తం భేదకమనువదతి (యత్త్వితి) భేదకారణమిత్యస్మాదుపరిష్టాదితిశబ్దోద్రష్టవ్యః.

దూషయతి (నతదిత్యాదినా) తదిత్యతిదిశ్యమానరూపాద్యుక్తమ్. ॥ ౫॥

రం — ఏవమృచివాక్చక్షుశ్శ్రోత్రాక్షిగతశుక్లభా రూపత్వదృష్టిం సామ్ని ప్రాణచాఛాయాత్మమనోఽక్షిగతపరఃకృష్ణరూపత్వదృష్టించ విధాయాహ (అథయఏషోంతరక్షిణిపురుషోదృశ్యతేసైవర్క్తత్సామతదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ) చక్షుషియఃపురుషోయోగిభిర్దృశ్యతే సఏవఋగ్యజుస్సామాత్మా, ఉక్థాదిశస్త్రాత్మా బ్రహ్మ చేత్యర్థః అతోఽక్తస్య త్రయ్యపేక్షయా పృథక్పరిగణనంగోబలీవర్దన్యాయేన ద్రష్టవ్యం (తస్యైతస్యతదేవరూపంయదముష్యరూపంయావముష్యగేష్ణౌతౌగేష్ణౌయన్నామతన్నామ) తస్యైతస్య అక్ష్యంతర్వర్తినః పరమపురుషస్యఆదిత్యాంతర్వర్తినోయద్ధిరణ్మయత్వాదిరూపం ఉదితినామ ఋక్సామరూపగేష్ణౌచ తానిసర్వాణి భవంతీత్యర్థః ॥౫॥

ఉ— సఏషయేచైతస్మాదర్వాంచోలోకాస్తేషాంచేష్టే మనుష్యకామానాంచేతితద్యఇమేవీణాయాంగాయంత్యేతంతే గాయంతితస్మాత్తేధనసనయః ॥౬॥

శం— సఏషః చాక్షుషఃపురుషః యేచైతస్మాత్ - ఆధ్యాత్మికాదాత్మనోఽర్వాంచః అర్వాగ్గతాలోకాః తేషాంచేష్టే మనుష్యసంబంధినాంచ కామానాంతత్ తస్మాద్యఇమేవీణాయాంగాయంతి గాయకాః తఏతమేవగాయంతియస్మాదీశ్వరంగాయంతి. తస్మాత్తేధనసనయః ధనలాభయుక్తాః ధనవంతఇత్యర్థః॥౬

ఆ— ఆధిదైవికపురుషవదాధ్యాత్మికేపి పురుషేనిరతిశయైశ్వర్యశ్రవణాచ్చతయోరైక్యమిత్యాహ (సఏషఇతి) తయోర్భేదాభావే హేత్వంతరమాహ(తత్తస్మాదితి) ఈశ్వరస్యైవ ప్రాగుక్తహేతోర్గానవిషయత్వయోగ్యత్వాదిత్యర్థః తచ్ఛబ్దార్థంస్ఫుటయతి (యస్మాదితి) ౬

రం—(సఏషయేచైతస్మాదర్వాంచోలోకాస్తేషాంచేష్టేమనుష్యకామానాంచేతి) ఏతస్మాత్ , అక్షిస్థానాదధోవర్తినాం లోకానాంమనుష్యభోగ్యాదీనాంచైషనియంతేత్యర్థః (తద్యఇమేవీణాయాంగాయంత్యేతంతేగాయంతి)యస్మాదయమీశ్వరః-తస్మాద్ధేతోఃవీణాగాయకాస్సర్వేపిఇమమేవగాయంతీత్యర్థః తస్యసర్వాత్మకత్వేన దేవమనుష్యాదికర్మకగానస్యాపిపరమాత్మవిషయత్వాదితిభావః (తస్మాత్తేధనసనయః) సనిః - లాభః ధనానాం సనిర్యేషాంతేధనసనయః ఈశ్వరగాయకత్వాదేవవీణాగాయకానాం ధనలాభవత్త్వం - నహ్యనీశ్వర

 సానన్దగిరియటీక శంకరభాష్య,రంగరామానుజభాష్యయుక్తా

గాతృత్వే ధనప్రస క్తిరస్తీతిభావః. ॥ ౬ ॥

ఉ—అథయఏతదేవంవిద్వాన్సామగాయత్యుభౌ సగాయతి
సోముసైవసఏషయేచాముష్మాత్పరాంచో లోకాస్తాగ్ శ్చాప్నో
తి దేవకామాగ్ శ్చ ॥ ॥ ౭ ॥

శం—అథ యఏతదేవంవిద్వాన్ యథోక్తంతదేవముద్గీథంవిద్వాన్ సామ గాయతి ఉభౌ సగాయతీతి చాక్షుషమాదిత్యంచ తస్యైవంవిదఃఫలముచ్యతేసోఽమునైవ అదిత్యేన సఏషయేచాముష్మాత్పరాంచో లోకాః తాంశ్చాప్నోత్యాదిత్యాంతర్గతదేవో భూత్వేత్యర్థః దేవకామాంశ్చ.

ఆ—స్థానభేదేన యథోక్తోపాసనవతః ఫలోక్త్యర్థంపాతనికాంకరోతి(అథేతి) ఏతత్- సామేతిసంబంధః, ఏవంవిద్వానిత్యేతదేవవిభజతే (యథోక్తమితి) విద్వానిత్యస్యోపరిష్టాదథశబ్దస్సమ్బధ్యతే. సోఽముసైవ లోకాన్ కామాంశ్చాప్నోతీతిసంబంధః అప్రసిద్ధకారంవివృణోతి (సఏషఇతి) ఉపాస్యవముపాసకస్యాపికుతో నిరతిశయమైశ్వర్యం- నహిద్వయోర్నిరంకుశమైశ్వర్యం యుక్తమిత్యాశజ్క్యాహ (ఆదిత్యేతి) అముసైవాదిత్యేనేత్యుక్తమేవాత్రవ్యక్తీకృతమ్. ॥౭॥

రం—(అథయఏతదేవంవిద్వాన్సామగాయత్యుభౌసగాయతి) అథాధ్యాత్మాధిదైవాభిన్నవిద్యాయుక్తస్సన్నుద్గీథంయోగాయతి. సచాక్షుషమాదిత్యస్థంచ గాయతీత్యర్థః. ఉద్గీథస్యచాక్షుషేణ పరమాత్మనా, ఆదిత్యాంతర్వర్తినా చ పరమాత్మనా ఐక్యాధ్యాసవిశిష్టతయా తాదృశోద్గీథగాయకస్యైవ పరమాత్మగాయకత్వాదితిభావః. తస్యైవంవిదఃఫలముచ్యతే (సోముసైవసఏషయేచాముష్మాత్పరాంచో లోకాస్తాంశ్చాప్నోతి దేవకామాంశ్చ) సః విద్వానముసైవ-ఆదిత్యాంతర్వర్తినా ఉపాసితేన సఏషః తదుపాసనావిశిష్టః ఏతస్మాదూర్ధ్వాన్ లోకాన్ దేవకామాంశ్చాప్నోతీత్యర్థః. ॥౭॥

ఉ— అథానేనైవయేచైతస్మాదర్వాంచో లోకాస్తాగ్ శ్చా
ప్నోతిమనుష్యకామాగ్ శ్చతస్మాదుహైవంవిదుద్గాతాబ్రూయాత్ ।

శం—అథ అనేనైవ చాక్షుషేణైవ యేచైతస్మాదర్వాంచో లోకాః తాంశ్చాప్నోతిమనుష్యకామాంశ్చ చాక్షుషోభూత్వేత్యర్థః; తస్మాదుహైవంవిదుద్గాతాబ్రూయాద్యజమానమ్. ॥౮॥

ఆ— అథశబ్దస్తథాపర్యాయః, చాక్షుషోభూత్వా, అనేనైవ చాక్షుషైణై వేతి సంబంధః ఉక్తఫలస్య యాజమానత్వం దర్శయతి (తస్మాదితి)   ॥౮॥

రం— (అథానేనైవయేచైతస్మాదర్వాంచోలోకాస్తాంశ్చాప్నోతి మనుష్య కామాంశ్చ) అనేన- అక్ష్యంతర్వర్తినా ఉపాసితేన మనుష్యలోకాధస్తన లోకాన్మనుష్యకామాంశ్చాప్నోతీత్యర్థః, చక్షురాదిత్యస్థానవర్తి పరమాత్మోపాసనయా సర్వలోకావాప్తిర్భవతీత్యర్థః (తస్మాదుహైవంవిదుద్గాతా బ్రూయాత్)ఏవంవిత్ ఏతాదృశవిద్యాయుక్తఉద్గాతాయజమానంప్రతిబ్రూయాత్

ఉ— కంతేకామమాగాయానీత్యేషహ్యేవకామాగానస్యే

ష్టేయఏతదేవంవిద్వాన్ సామగాయతిసామగాయతి......౯

—ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే సప్తమఃఖండః—

శం—కమిష్టంతే. తవకామమాగాయానీతి ఏషహి యస్మాదుద్గాతా, కామాగానస్య ఉద్గానేనకామంసంపాదయితుమీష్టే - సమర్థఇత్యర్థః- కోసౌ య ఏవంవిద్వాన్ సామగాయతి సామగాయతి. ద్విరుక్తిరుపాసనసమాప్త్యర్థా॥౯॥

—ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యమ్—

ఆ—తచ్ఛబ్దార్థమేవ కథయతి (ఏషహీతి) ఉద్గాతారంవిశినష్టి (కోసావితి) ఉద్గీథపరస్యసంపాద్యోపాసనంవిభాగేనోక్తముపసంహరతి (ద్విరుక్తిరితి)

—ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యటీకా—

రం—కిమితీత్యత్రాహ (కంతేకామమాగాయానీతి) హేయజమాన తే కం, దేవకామంమనుష్యకామంవా ఆగాయాని- గానేనసంపాదయానీతి ప్ర బ్రూయాదిత్యర్థః నన్వేతాదృశోక్త్యాఉద్గాతుః కథంసామర్థ్యమిత్యత్రాహ(ఏ షహ్యేవకామాగానస్యేష్టేయఏతదేవంవిద్వాన్సామగాయతిసామగాయతి) ఏ వంవిదుషస్సామగస్య కామసంపాదక గానసామర్థ్యమస్తీత్యర్థః ద్విరుక్తి ర్విద్యాసమాప్త్యర్థా ఏతత్ఖండాంతర్గతవాక్యవిషయక మధికరణంలిఖ్యతే. సమన్వయాధ్యాయే ప్రథమపాదే అంతరాదిత్యే అంతరక్షిణి చ వర్తమానత్వేన శ్రుతః పురుషోజీవఏవ * హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశఆప్రణఖాత్సర్వఏవ సువర్ణ ఇతి శరీరసంబంధశ్రవణాత్, శరీరత్వస్యైవ కర్మజన్యతావచ్ఛేదకత్వేన కర్మాజన్యశరీరాసంభవాత్ ప్రక్రమశ్రుతేన శరీరిత్వ లింగేనజీవత్వేనిశ్చితే జీవసంహారికం సర్వపాపోదితత్వమాపేక్షికం నేతవ్యమితిపూర్వపక్షే ప్రాప్తేఉ

చ్యతే * అంత స్తద్ధర్మోపదేశాత్ ఆదిత్యాక్ష్యంతర్వర్తీ పురుషః పరమాత్మైవ పరమాత్మధర్మోపదేశాత్. కర్మవశ్యతాగంధరాహిత్యలక్షణం నిత్యావిర్భూతం సర్వపాపోదితత్వం న పరమాత్మనోఽన్యత్ర సంభవతి తచ్చ చరమశ్రుతమపి * ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేదేతి ఫలరూపతాత్పర్యలింగాత్ప్రబలం తథా ఋక్సామగేయత్వాక్షిప్తం * సైవర్క్తత్సామేతివాక్యశ్రుతం చ సార్వాత్మ్యం పరమాత్మధర్మః తథాఽక్ష్యాదిత్యవర్త్యేక పురుషగతోర్ధ్వాధోవర్తిలోకకామేశ్వరత్వరూపనిరంకుశ సర్వకామేశ్వరత్వమపి * సోఽమునైవ స ఏష యే చాముష్మాత్ పరాంచో లోకాస్తాంశ్చాప్నోతి దేవకామాంశ్చ అథానేనైవ యే చైతస్మా దర్వాంచో లోకాస్తాంశ్చాప్నోతి మనుష్యకామాంశ్చేతి వాక్యశేష ప్రతిపన్న ఫలరూప తాత్పర్య లింగానుగృహీతత్వాత్ప్రబలం అతః ప్రబలైః పరమాత్మలింగైః పరమాత్మైవ నిర్ణీతే * అజాయమానో బహుధా విజాయతే * అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్ | ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సంభవామ్యాత్మమాయయా * పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్ | ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే * ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహ ఇతి శ్రుతిస్మృత్యనుసారేణాజహత్స్వస్వభావస్యైవ పరమాత్మనః మాయాశబ్దితసంకల్పమాత్రేణోపాసక పరిత్రాణాయాప్రాకృతదివ్యవిగ్రహ పరిగ్రహోపపత్తేః ఏతేన నిత్యసర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్జ్ఞానార్థం ప్రవృత్త్యర్థం వా కరణానపేక్షణాత్. ఆత్మానందతృప్తస్య విగ్రహేణ స్పృహాఽసంభవాచ్చ విగ్రహో న సంభవతీతి శఙ్కా ప్రత్యుక్తా కరణానపేక్షజ్ఞానక్రియస్యాపి పరమాత్మన ఉపాసకానుగ్రహార్థం భోగార్థం చ విగ్రహస్వీకారోపపత్తేః ప్రభూతానందానామప్యానందాంతరాపేక్షాదర్శనేన నిరతిశయానందస్వరూపస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రీతివిశేషాపేక్షాయాస్సంభవాత్ న చ స విగ్రహస్య భోగ్యత్వే స్వరూపభోగ్యత్వవైకల్యం శంక్యం స్వసమ్బంధిభోగ్యత్వస్య స్వభోగ్యత్వాతిశయావహత్వేన తద్వైకల్యావహత్వాభావాత్ తత్ర చ * సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః | తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్ | సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర| దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యాచేష్టావంతి స్వలీలయా * నిత్యాలింగస్వభావసిద్ధిరింద్రియాకారాంగప్రత్యంగవ్యంజనవతీ * ఉజ్జహారాత్మనః కేశౌ సితకృష్ణౌ * అంశాంశే

నావతిరోత్యౌరాన్యమిత్యాదిప్రమాణాన్నిత్యస్య విగ్రహస్యాశిథిలసంస్థానస్యైవా
ప్రాకృతానంతావతారహేతుత్వముపపద్యతే - చతుర్ముఖదేహస్య సంస్థా
నాశైథిల్యేపి అనేకదేహోత్పాదకత్వ దర్శనాత్- తతశ్చఉపాసకానుగ్రహార్థం
స్వేచ్ఛాసృష్టాప్రాకృతశరీరసంబంధస్య ప్రమాణసిద్ధస్య పరమాత్మనిసత్త్వాత్,
నహిరణ్మయవిగ్రహసంబంధానుపపత్తిః పరమాత్మనః అతోఽక్ష్యాదిత్యాంతర్వ
ర్తీపరమాత్మా, నన్వాదిత్యపురుషాదన్యః పరమాత్మైవ నాస్తీత్యత్రాహ*భేద
వ్యపదేశాచ్చాన్యః * యఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదంతరోయమాదిత్యో నవేదే
త్యాదిత్యపురుషావేద్యస్య తన్నియంతుః పరమాత్మనోఽన్యస్య ప్రమాణసిద్ధ
త్వాత్తద్వ్యతిరిక్తోనాస్తీతినశంక్యమ్. సవ నిత్యముక్తవ్యతిరిక్తః పరమాత్మానా
స్తీత్యపినవక్తుంశక్యం * యఆత్మనితిష్ఠన్నితిపర్యాయే పరిశుద్ధముక్తాత్మభ్యోపిభేద
ప్రతిపాదనాత్ అతోఽంతరాదిత్యేంతరక్షిణిచ విద్యమానః పరమాత్మేతి స్థితం.
ప్రకృతమనుసరామః ——ఇతిప్రథమప్రపాఠకేనవమఖండభాష్యం——

ఉ—త్రయోహోద్గీథే కుశలాబభూవుశ్శిలకశ్శాలావత్యశ్చై
కితాయనోదాల్భ్యః ప్రవాహణోజైబలిరితి తే హోచురుద్గీథే
వైకుశలాస్స్మోహంతోద్గీథేకథాంవదామఇతి ॥ ౧ ॥

శం—అనేకధోపాస్యత్వాదక్షరస్య ప్రకారాంతరేణపరోవరీయస్త్వగు
ణఫలముపాసనాంతరమానినాయ ఇతిహాసస్తుసుఖావబోధనార్థః త్రయః త్రి
సంఖ్యాకాః హఇతి ఐతిహ్యార్థః ఉద్గీథఉద్గీథజ్ఞానం ప్రతికుశలాః నిపుణాబ
భూవుః కస్మింశ్చిద్దేశేకాలేచ నిమిత్తేవాసమేతానామిత్యభిప్రాయః నహి స
ర్వస్మిన్జగతి త్రయాణామేవకౌశలముద్గీథాదివిజ్ఞానే ఘ్రియంతేహ్యుషస్తిజా
నశ్రుతికైకేయప్రభృతయస్సర్వజ్ఞకల్పాః కేతేత్రయఇతి ఆహ- శిలకఃనామతః
శలావతోపత్యంశాలావత్యః చికితాయనస్యాపత్యంచైకితాయనఃదల్భగోత్రోవా
ల్భ్యః ద్వ్యాముష్యాయణోవా ప్రవాహణః నామతః జీబలస్యాపత్యంజైబ
లిః ఇత్యేతేత్రయః తేహోచురన్యోన్యం ఉద్గీథేవైకుశలాః నిపుణాఇతి ప్రసిద్ధాః
స్మః అతోహంత యద్యనుమతిర్భవతాం ఉద్గీథే ఉద్గీథజ్ఞాననిమిత్తాం కథాం వి
చారణాం పక్షప్రతిపక్షోపన్యాసేనవదామః వాదంకుర్మఇత్యర్థః తథాచ
తద్విద్యసంవాదవిపరీతగ్రహణనాశోఽపూర్వవిజ్ఞానోపజననంశయనివృత్తిశ్చే
త్యతస్తద్విద్యసంయోగఃకర్తవ్యఇతిచేతిహాసప్రయోజనందృశ్యతేహిశిలకాదీనాం

ఆ—అధ్యాత్మాధిదైవతత్త్వానభేదావచ్ఛిన్నపరమాత్మదృష్ట్యోద్గీథోపాసనమఖిలపాప్మాపగమఫలముక్తం- సంప్రతిస్థానభేదావచ్ఛేదంహిత్వా పరోవరీయస్త్వగుణకపరమాత్మదృష్ట్యోద్గీథోపాసనం పరోవరీయస్త్వప్రాప్తిఫలకమానీతవానామ్నాయఇతి ప్రకరణతాత్పర్యమాహ (అనేకధేతి) తర్హి వివక్షితముపాసనమేవోచ్యతాం కిమాఖ్యాయికయేత్యాశంక్యాహ (ఇతిహాసస్త్వితి)ఇతిహాసః పూర్వవృత్తం ఇతిహస్యభావః ఐతిహ్యం సమేతానామితి నిర్ధారణే షష్ఠీ,నను సర్వస్మిన్ జగతి త్రయాణామేవోద్గీథాదిజ్ఞానే కౌశలమితి కింనోచ్యతే కిమితి తేషాంమధ్యే త్రయాణామేవ తన్నైపుణ్యం ప్రతిజ్ఞాయతే తత్రాహ (నహీతి)అముష్య ప్రసిద్ధస్యాపత్యం ఆముష్యాయణః ద్వయోరాముష్యాయణః ద్వ్యాముష్యాయణః తవ మమచాయమితిపరిభాషయాధర్మతః పరిగృహీతఇతియావత్. కిమర్థోఽవాదారమ్భఇత్యత్రఆహ (తథాచేతి) ప్రవృత్తైవాదే తస్మిన్ వివక్షితేఽర్థే విద్యాయామేషాం త్రైస్సహసంవాదే దృష్టమేవఫలమిత్యర్థః ఇతిశబ్దస్య ప్రయోజనమిత్యేతేనసంబంధః వాదారంభస్య దృష్టఫలత్వే ఫలితమాహ (అతఇతి) ఇతిహాసస్తు సుఖావబోధార్థ ఇత్యుక్తేనసముచ్చయార్థశ్చకారః కథం యథోక్తఫలం దృష్టమిత్యాశంక్యాహ (దృశ్యతేహీతి) శిలకాదీనాంతద్విద్యసంయోగే విపరీతధీధ్వంసాదికంఫలమితిశేషః. ॥ ౧ ॥

రం—ప్రకారాంతరేణోపాసనంవిధాతుమాఖ్యాయికామాహ (త్రయోహోద్గీథేకుశలాబభూవుశ్శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనోదాల్భ్యః ప్రవాహణో జైబలిరితి) శాలావత్సుతఃశిలకనామా దల్భగోత్రశ్చైకితాయనసుతః జీబలసుతః ప్రవాహణనామాత్రయఏతేఽద్గీథవిజ్ఞానేనిపుణాబభూవురిత్యర్థః శాలావత్యః శాలావచ్ఛబ్దాదపత్యార్థేఅణితదంతాత్స్వార్థే * అభిజిద్విదభృచ్ఛాలావదిత్యాదినాయఞ్ ప్రత్యయః దాల్భ్యః, దల్భశబ్దాత్ గోత్రాపత్యే గర్గాదిత్వాద్యఞ్ చికితాయనశబ్దాదపత్యార్థే ఋషిత్వాదణిచైకితాయనఃజీబలశబ్దాదతఇఞి జైబలిః (తేహోచురుద్గీథేవైకుశలాస్స్మోహంతోద్గీథేకథాంవదామఇతి) వయముద్గీథవిధానేకుశలాభవామః అతోవిద్యావైశద్యాయ వాదకథాం పరస్పరం ప్రవర్తయామఇత్యూచురిత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

ఉ—తథేతిహసముపవివిశుః సహ ప్రవాహణో జైబలిరువాచభగవంతావగ్రేవదతాంబ్రాహ్మణయోర్వదతోర్వాచగ్ంశ్రోష్యామీతి॥౨॥

శం—తథేత్యుక్త్వా తేసముపవివిశుర్హ ఉపవిష్టవంతః కిల తత్ర రాజ్ఞః ప్రాగల్భ్యోపపత్తేః స హ ప్రవాహణో జైబలిరువాచేతరౌ, భగవంతౌ పూజావంతావగ్రే పూర్వం వదతాం బ్రాహ్మణయోరితి లింగాద్రాజాసౌ యువయోర్బ్రాహ్మణయోర్వదతోర్వాచం శ్రోష్యామి అర్థరహితామిత్యపరే వాచమితి విశేషణాత్ ॥

ఆ—తత్రేతి నిర్ధారణార్థా సప్తమీ రాజ్ఞః ప్రాగల్భ్యోపపత్తేరిత్యయుక్తం తస్య రాజత్వే హేతుత్వభావాదిత్యాశంక్యాహ (బ్రాహ్మణయోరితీతి) పక్షాన్తరం విశేషణసామర్థ్యాదుత్థాప్యాంగీకరోతి (అర్థేతి) ॥ ౨ ॥

రం—(తథేతి హ సముపవివిశుః) తథాస్మ ఇత్యన్యోన్యముక్త్వా ఏకత్రోపవిష్టవంత ఇత్యర్థః (స హ ప్రవాహణో జైబలిరువాచ) ప్రవాహణః క్షత్రియః తౌ బ్రాహ్మణౌ ప్రాగల్భ్యమువాచేత్యర్థః ఉక్తిమేవాహ (భగవంతావగ్రే వదతాం బ్రాహ్మణయోర్వదతోర్వాచం శ్రోష్యామీతి) భగవంతౌ పూజావంతౌ బ్రాహ్మణౌ అగ్రే వదతాం వాదకథాం కురుతాం తత్ప్రకారం శ్రోష్యామీతి ॥ ౨ ॥

ఉ—స హ శిలకః శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యమువాచ
హంత త్వా పృచ్ఛానీతి పృచ్ఛేతి హోవాచ ॥ ॥ ౩ ॥

శం—ఉక్తయోస్స హ శిలకః శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యమువాచ హంత యద్యనుమంస్యసే త్వా త్వాం పృచ్ఛానీత్యుక్త ఇతరః పృచ్ఛేతి హోవాచ ॥ ౩ ॥

ఆ—రాజ్ఞా యథోక్తేన ప్రకారేణోక్తయోర్బ్రాహ్మణయోర్మధ్యే శాలావత్యో దాల్భ్యం ప్రత్యువాచేతి సంబంధః. ॥ ౩ ॥

రం—(స హ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యమువాచేత్యాది) స్పష్టోర్థః తత్ర దాల్భ్యస్య ప్రత్యుక్తిమాహ (పృచ్ఛేతి హోవాచేతి) స్పష్టం ॥ ౩ ॥

ఉ—కా సామ్నో గతిరితి స్వర ఇతి హోవాచ స్వరస్య కా గతిరి
తి ప్రాణ ఇతి హోవాచ ప్రాణస్య కా గతిరిత్యన్నమితి హోవా
చాన్నస్య కా గతిరిత్యాప ఇతి హోవాచ ॥ ॥ ౪ ॥

శం—లబ్ధానుమతిరాహ (కా సామ్నః) ప్రకృతత్వాదుద్గీథస్య ఉద్గీథో హ్యత్రోపాస్యత్వేన ప్రకృతః * పరోవరీయాంసముద్గీథమితి చ వక్ష్యతి గతిః ఆశ్రయః పరాయణమిత్యేతత్ ఏవం పృష్టో దాల్భ్య ఉవాచ స్వర ఇతి స్వరాత్మకత్వాత్సామ్నః యో యదాత్మకః స తద్గతిస్తదాశ్రయశ్చ భవతీతి యుక్తం మృదాశ్రయ ఇవ ఘటాదిః స్వరస్య కా గతిరితి (ప్రాణ ఇతి హోవాచ) ప్రాణనిష్పా

ద్యోహిస్వరః తస్మాత్స్వరస్య ప్రాణో గతిః ప్రాణస్య కా గతిరితి (అన్నమితి హోవాచ) అన్నావష్టంభో హి ప్రాణః * శుష్యతి వై ప్రాణ ఋతేఽన్నాదితి శ్రుతేః * అన్నం దామేతి చ అన్నస్య కా గతిరితి ఆప ఇతి హోవాచ అప్సంభవత్వాదన్నస్య, ॥ ౪ ॥

ఆ—సామ్నః గతిరిత్యన్వయః సామశబ్దార్థమాహ (ప్రకృతత్వాదితి) తస్య పూర్వోత్తరగ్రంథయోః ప్రకృతత్వం ప్రకటయతి (ఉద్గీథో హీతి) గతిశబ్దస్య క్రియావిషయత్వం వ్యావర్తయతి (ఆశ్రయ ఇతి) ఔపచారికమాశ్రయం నిరస్యతి (పరాయణమిత్యేతదితి) స్వరః ధ్వనిభేదః స కథముద్గీథస్య గతిరిత్యాశంక్యాహ (స్వరాత్మకత్వాదితి) తద్వ్యంజకతయా తదాశ్రయత్వేన తత్తాదాత్మ్యాద్భవతి స్వరస్తస్య గతిరిత్యర్థః సామ్నస్స్వరాత్మకత్వేఽపి కథం తద్గతిత్వమిత్యాశంక్య దృష్టాంతేన పరిహరతి (యో యదాత్మక ఇతి) ప్రాణస్యాన్నావష్టంభకత్వే వాజసనేయశ్రుతిం ప్రమాణయతి (శుష్యతీతి) వత్సస్థానీయస్య ప్రాణస్యాన్నం దామబంధనమితి చ శ్రుతేరిత్యర్థః, * తా అన్నమసృజంతేతి శ్రుతేరన్నస్యాప్సంభవత్వం ద్రష్టవ్యమ్. ॥ ౪ ॥

రం—శిలకః పృచ్ఛతి (కా సామ్నో గతిరితి) గతిః అయనం ప్రాప్యమిత్యర్థః సః దాల్భ్యః స్వర ఇతి హోవాచ ప్రత్యువాచ స్వరాత్మకత్వాత్సామ్న ఇతి భావః శిలకః పృచ్ఛతి (స్వరస్య కా గతిరితి) దాల్భ్య ఉత్తరమాహ (ప్రాణ ఇతి హోవాచ) ప్రాణనిష్పాద్యత్వాత్స్వరస్యేతి భావః ఏవముత్తరత్రాప్యౌచిత్యమనుసంధేయమ్. ॥ ౪ ॥

ఉ—అపాం కా గతిరిత్యసౌ లోక ఇతి హోవాచ అముష్య లోకస్య కా గతిరితి న స్వర్గం లోకమతి నయేదితి హోవాచ స్వర్గం వయం లోకꣳ సామాభిసంస్థాపయామః స్వర్గసꣳస్తావꣳ హి సామేతి ॥ ॥ ౫ ॥

శం—అపాం కా గతిరితి అసౌ లోక ఇతి హోవాచ అముష్మాల్లోకాద్వృష్టిస్సమ్భవతి అముష్య లోకస్య కా గతిరితి పృష్టో దాల్భ్య ఉవాచ స్వర్గమముం లోకమతీత్యాశ్రయాంతరం సామ న నయేత్కశ్చిదితి హోవాచ అహ అతో వయమపి స్వర్గం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః స్వర్గలోకప్రతిష్ఠం సామ జానీమ ఇత్యర్థః స్వర్గసంస్తావం స్వర్గత్వేన సంస్తవనం సంస్తావో యస్య తత్సామస్వ

ర్గసంస్తావం హి యస్మాత్ * స్వర్గో వై లోకస్సామవేద ఇతి శ్రుతిః. ॥ ౪ ॥

ఆ—కథమహామసౌ లోకో గతిః తత్రాహ (అముష్మాదితి) ఇతి పృష్టో దాల్భ్య ఉవాచ హేతి సంబంధః తత్ర ఛందసి కాలనియమాభావమభిప్రేత్య క్రియాపదం వ్యాకరోతి (అ సౌ ఇతి) యద్యపి పరో నాస్యాశ్రయాంతరం ప్రతిపద్యతే తథాపి త్వయా తద్వాచ్యమేవేత్యాశంక్యాహ (అత ఇతి) అతశ్శబ్దార్థమేవ స్ఫోరయతి (స్వర్గేతి) తస్మాత్స్వర్గలోకప్రతిష్ఠం సామేతి పూర్వేణ సంబంధః స్వర్గ సంస్తావం సామేత్యత్ర ప్రమాణమాహ (స్వర్గ ఇతి) ॥ ౫ ॥

రం—అముష్య కా గతిరితి పృష్టో దాల్భ్యః అసౌ లోక ఇతి హోవాచ ద్యులోకా దేవ వృష్టిప్రభవాదితి భావః అముష్య లోకస్య కా గతిరితి పృష్టో దాల్భ్య ఆహ । (న స్వర్గం లోకమతి నయేదితి హోవాచ) స్వర్గలోకమతీత్య పరమాశ్రయాంతరం సామ న నయేత్. స్వర్గలోకవ్యతిరిక్తమాశ్రయాంతరం సామ న ప్రాపయేది త్యర్థః న వదేదితి యావత్ (స్వర్గం వయం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః స్వ ర్గసంస్తావం హి సామేతి) అతో వయమపి సామాభిసామప్రతి ఆశ్రయత్వేన స్వ ర్గం లోకం సమ్యక్ స్థాపయామః హి యస్మాత్సామ స్వర్గసంస్తావం * స్వర్గో వై లోకస్సామవేద ఇతి శ్రుత్యా స్వర్గత్వేన సామ్నః స్తూయమానత్వాదిత్యర్థః॥

ఉ—తꣳ హ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యము
వాచాప్రతిష్ఠితం వై కిల తే దాల్భ్య సామ యస్త్వేతర్హి బ్రూయా
న్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి ॥ ॥ ౬ ॥

శం—తమితరశ్శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యమువాచ. అప్రతిష్ఠితం అసంస్థితం- పరోవరీయస్త్వేనాసమాప్తగతి సామేత్యర్థః. వై ఇత్యాగమం స్మార యతి, కిలేతి చ- దాల్భ్య, తే- తవ సామ యస్తు- అసహిష్ణుస్సామవిదేతర్హి- ఏ తస్మిన్కాలే బ్రూయాత్కశ్చిద్విపరీతవిజ్ఞానమప్రతిష్ఠితం సామప్రతిష్ఠితమితి ఏవం వాదాపరాధినో మూర్ధా- శిరస్తే విపతిష్యతి విస్పష్టం పతిష్యతీతి ఏవము క్తస్యాపరాధిన స్తథైవ తద్విపతేత్ న సంశయః న త్వహం బ్రవీమీత్యభిప్రాయః ననుమూర్ధపాతార్హం చేదపరాధం కృతవాన్ అతః పరేణానుక్తస్యాపి పతే న్మూర్ధా న చేదపరాధీ- ఉక్తస్యాపి నైవ తత్పతతు అన్యథా అకృతాభ్యాగమః కృతనాశశ్చ స్యాతాం- నైష దోషః కృతస్య కర్మణశ్శుభాశుభస్య ఫలప్రాప్తేర్దే శకాలనిమిత్తాపేక్షత్వాత్ తత్రైవం సతి మూర్ధపాతనిమిత్తస్యాప్యజ్ఞానస్య ప

రాభివ్యాహారనిమిత్తాపేక్షత్వమితి,

అ—ఉపదేశపారంపర్యం- ఆగమః యత్కృతకం తదనిత్యమితిస్వర్గస్యాం తవత్త్వాన్న పరాయణత్వం సంభవతీత్యాశయేనాహ (కిలేతి) యథోక్తంస్వా యం సూచయతీతి శేషః స్వాయాగమాభ్యా మప్రతిష్ఠితం సామేత్యుపసంహర తి (దాల్భ్యేతి) స్వర్గప్రతిష్ఠితం సామేతిజ్ఞానేదోషందర్శయతి (యస్త్వి తి) అసహిష్ణుః - మిథ్యావచనమసహమానస్సన్నితియావత్ ఏతస్మిన్కాలేమి థ్యావచనావస్థాయామిత్యర్థః- విపరీతంవిజ్ఞానంయస్య సతథోక్తః తంప్రతీతి విగ్రహః తదేవవిపరీతజ్ఞానమభినయతి (అప్రతిష్ఠితమితి) అప్రతిష్ఠితం సామ ప్రతిష్ఠితమితి - విపరీతజ్ఞానం ప్రతికశ్చిత్ బ్రూయాదితి సంబంధః. తదీయవచ నమేవదర్శయతి (ఏవమితి) సతథాకథయతు - మమతుకింస్యాదిత్యాశంక్యా హ (ఏవముక్తస్యేతి) తత్రైవ విపక్షశ్చాపవాక్యానుసారేణేతి యావత్ తదితిశిరోనిరుక్తిః శాపదానాయప్రవృత్తస్త్వేషమితి శంకాంవారయతి (నత్వి తి) మూర్ధపాతోపన్యాసవైయర్థ్యమాశంకతే (నన్వితి) అపరాధాభావేపి ప రోక్తివశాన్మూర్ధపాతే దోషమాహ (అన్యథేతి) సతిచాపరాధినిపరోక్తివై ధుర్యాన్మూర్ధపాతాభావేదోషంకథయతి (అకృతేతి) అపరాధస్యమూర్ధ పాతహేతోరపి సహకార్యపేక్షత్వాదభివ్యాహరణంనానర్థకమిత్యుత్తరమా హ (నైషదోషఇతి) కర్మణశ్శుభాదేరాచరితస్యనిమిత్తాపేక్షయాఫలహేతు త్వేపి ప్రకృతేఽపరాధినిపరాభివ్యాహరణాపేక్షేత్యాశఙ్క్యాహ (తత్రేతి)త త్ర- శుభాదికర్మణ్యేవం నిమిత్తాపేక్షయాఫలప్రదేసతీత్యర్థః. ఇతి పరా భివ్యాహరణమర్థవదితి శేషః ॥౬॥

రం—తంహశిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనందాల్భ్యమువాచ (అప్రతిష్ఠి తంవైకిలతేదాల్భ్యసామయస్త్వేతర్హిబ్రూయాన్మూర్ధాతేవిపతిష్యతీతి మూ ర్ధాతేవిపతేదితి) హేదాల్భ్యఅప్రతిష్ఠితం. స్వర్గలోకంసామగతిపరంపరా విశ్రాంతిభూమిం వదతస్తవసామతేసామఅప్రతిష్ఠితమేవస్యాత్. ఏతస్మిన్ సమ యేయఃకశ్చిదాగత్యవాదకథాయామయుక్తమర్థం ప్రతిజానానస్యతేమూర్ధా విపతిష్యతీతియదిబ్రూయాత్ - తదావిపతేదేవతేమూర్ధా నసంశయః మ యాతుసౌహార్దాత్తథానోక్తం అతోజీవసీతిశిలకఉక్తవానిత్యర్థః ॥౬

ఉ—హంతాహమేతద్భగవత్తోవేదానీతివిద్ధీతిహోవాచాముష్య

లోకస్య కా గతిరిత్యయం లోక ఇతి హోవాచాస్య లోకస్య కా గతి
రితి న ప్రతిష్ఠాం లోకమతినయేదితి హోవాచ ప్రతిష్ఠాం వయం లో
కగ్ం సామాభిసగ్ంస్థాపయామః ప్రతిష్ఠా సగ్ంస్తావగ్ం హి సామేతి

శం—ఏవముక్తో దాల్భ్య ఆహ హంతాహమేతద్భగవత్తో వేదానీ యత్ప్రతి ష్ఠంసామ ఇత్యుక్తః ప్రత్యువాచ శాలావత్యః- విద్ధీతి హోవాచ అముష్య లోకస్య కా గతిరితి పృష్టో దాల్భ్యేన శాలావత్యో ఽయం లోక ఇతి హోవాచ - అయం హి లోకో యాగదానహోమాదిభిరముం లోకం పుష్యతీతి. అతః ప్రదానం దేవా ఉపజీవంతీతి హి శ్రుతయః. ప్రత్యక్షం హి సర్వభూతానాం ధరణీ ప్రతిష్ఠేతి-అతః సామ్నో ప్యయం లోకః ప్రతిష్ఠైవేతి యుక్తం అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యుక్త ఆహ శాలావత్యః; న ప్రతిష్ఠాం- ఇమం లోకమతీత్య నయేత్సామ కశ్చిత్. అతో వయం ప్రతిష్ఠాం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః, యస్మాత్ ప్రతిష్ఠాసంస్తావం హి ప్రతిష్ఠాత్వేన సంస్తుతం సామేత్యర్థః* ఇయం వై రథంతరమితి చ శ్రుతిః ॥౬॥

ఆ—హంతేత్యాదివ్యాకరోతి (ఏవమితి) కథమముష్య లోకస్యైతల్లోకప్రతిష్ఠత్వం - తదాహ (అయం లోక ఇతి) ఆదిశబ్దః శ్రాద్ధాదిసంగ్రహార్థః తత్ర శ్రుతిం ప్రమాణయతి (అత ఇతి) అస్మాల్లోకాత్ప్రదీయమానం చరుపురోడాశాద్యగ్నిద్వారోపజీవంతి దేవా ఇతి శ్రౌతప్రసిద్ధిరిత్యర్థః భవతు పరం లోకం ప్రతి ప్రతిష్ఠాత్వమస్య లోకస్య తథాపి కథమయం లోకస్సామ్నః ప్రతిష్ఠేత్యాశంక్యాహ (ప్రత్యక్షం హీతి) పృథివ్యాస్సర్వాణి భూతాని ప్రతి ప్రతిష్ఠాత్వే ఫలితమాహ (అత ఇతి) సామ్నోపి సర్వాంతర్భావాదిత్యర్థః తథాపి ప్రతిష్ఠాంతరం త్వయా వాచ్యమిత్యాశంక్యాహ (అతో వయమితి) యస్మాదేతల్లోకప్రతిష్ఠాత్వేన సంస్తుతం సామ - తస్మాదిదం సామ ప్రత్యేతమేవ లోకం ప్రతిష్ఠాం జానీమ ఇతి యోజనా, కథం ప్రతిష్ఠాత్వేన సామత్వావిశేషాత్పృథివ్యా సామ సంస్తుతమిత్యాశంక్యాహ (ఇయమితి)। * ఇయం వై రథంతరమితి రథంతరశబ్దవాచ్యస్య సామవిశేషస్య పృథివీత్వేన స్తుతత్వాదుద్గీథస్యాపి సామత్వావిశేషాత్పృథివ్యాత్మత్వం సంభావ్యత ఇత్యర్థః ।౬

రం— (హంతాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి విద్ధీతి హోవాచ) తర్హ్యహం సామగతిపరంపరావిశ్రాంతిభూమిం త్వత్తో జానీయామితి దాల్భ్యేన ప్రార్థితశ్శాలకస్తథేత్యుక్తవానిత్యర్థః అనుమతో దాల్భ్యః పృచ్ఛతి (అముష్య లోకస్య

 సానందగిరీయటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తా

శాగతిరితి) శిలక ఉత్తరమాహ (అయం లోక ఇతి హోవాచ) యాగదానహోమాదిభిః భూలోకస్య స్వర్గోపజీవ్యత్వాదితి భావః (అస్య లోకస్య కా గతిరితి న ప్రతిష్ఠాం లోకమతి నయేదిత్యాది) పృథివీలోకస్య కా గతిరితి దాల్భ్యేన పృష్టః శిలకః ప్రతిష్ఠాం, పృథివీలోకమతిక్రమ్య సామగతిపరమ్పరావిశ్రాంతిభూమిమన్యం న కశ్చిదపి వదేత్ - అతో వయమపి తథైవ వదామః * ఇయం వై రథంతరమితి శ్రుత్యా సామ్నః ప్రతిష్ఠాలోకత్వేన స్తూయమానత్వాత్, స్వర్గస్య జ్యోతిశ్చక్రలగ్నతయా బమ్భ్రమ్యమాణత్వేన ప్రతిష్ఠాత్వాభావేపి పృథివ్యాస్తు స్థిరత్వాత్ ప్రతిష్ఠాత్వమిత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥౭॥

ఉ—తగ్ హ ప్రవాహణో జైబలిరువాచాంతవద్వై కిల తే శాలావత్య సామ యస్త్వేతర్హి బ్రూయాన్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి హంతాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి విద్ధీతి హోవాచ ॥౮ ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే అష్టమః ఖండః

శం—తమేవముక్తవంతం హ ప్రవాహణో జైబలిరువాచ (అంతవద్వై కిల తే శాలావత్య సామేత్యాది) పూర్వవత్ - తతశ్శాలావత్య ఆహ (హంతాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి) విద్ధీతి హోవాచ ॥౮

—ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే అష్టమఖండభాష్యమ్—

ఆ—(హంతాహమేతదితి) అత్రానంతం సామైతదిత్యుచ్యతే ॥౮

—ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే అష్టమఖండభాష్యటీకా—

రం—తం హ శిలకం ప్రవాహణో జైబలిరువాచ - ఉక్తవాన్ కిమితి (అంతవద్వై కిల తే శాలావత్య సామ) అంతవతీం పృథివీం సామగతిపరంపరా విశ్రాంతిభూమితయా ప్రతిజానానస్య తే మతే సామాన్తవదేవ స్యాదిత్యర్థః (యస్త్వేతర్హి బ్రూయాన్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతీత్యాది) పూర్వవదర్థః. హంతాహమేతదిత్యాది శిలక ఆహ విద్ధీతి రాజోవాచేత్యర్థః ॥౮॥

—ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే అష్టమఖండభాష్యమ్—

ఉ—అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత ఆకాశం ప్రత్యస్తం యంత్యాకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణం

శం—ఇతరో ఽనుజ్ఞాత ఆహ - అస్య లోకస్య కా గతిరితి - ఆకాశ ఇతి హోవాచ

ప్రవాహణః ఆకాశఇతిచపరఆత్మా * ఆకాశోహవైనామేత్యాకాశశబ్దశ్రుతేః తస్యహికర్మభూతోత్పాదకత్వం తస్మిన్నేవహిభూతప్రళయః * తత్తేజోఽసృజత * తేజఃపరస్యాందేవతాయామితిహివక్ష్యతి - సర్వాణిహవాఇమానిభూతాని స్థావరజంగమానిఆకాశాదేవ సముత్పద్యంతే తేజోఽబాదిక్రమేణ. సామర్థ్యాత్. ఆకాశంప్రత్యస్తంయంతి ప్రళయకాలే తేనైవ విపరీతక్రమేణ, హియస్మాదాకాశఏవైభ్యః సర్వేభ్యోభూతేభ్యోజ్యాయాన్, మహత్తరః అతస్స ర్వేషాంభూతానాం పరమయనంపరాయణం- ప్రతిష్ఠాత్రిష్వపికాలేష్విత్యర్థః

అ—ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశవిషయత్వంవ్యావర్త్యపరమాత్మవిషయత్వం వాక్యశేషవశాద్దర్శయతి (ఆకాశఇతిచేతి) కించ పరస్యాత్మనస్సర్వభూతోత్పాదకత్వం కర్మేతివేదాంతమర్యాదా- తదిహాకాశశ్రుతం - తథాచపరమాత్మవాకాశశబ్దఇత్యాహ (తస్యహీతి) కించ పరస్మిన్నేవభూతానాం ప్రలయః సర్వాత్మానాశే శ్రుతః- తస్మాత్పరఏవాత్మా ఆకాశఇత్యాహ (తస్మిన్నేవేతి) సర్వోత్పాదకత్వం పరస్యకర్మేత్యత్రమానమాహ(తత్తేజోఽసృజతేతి) పరస్మిన్నేవలయోభూతానామిత్యత్రాపిమానమాహ (తేజఇతి) భవతుపరస్యాత్మనస్సర్వోత్పాదకత్వంకర్మ - తథాపికిమాయాతమాకాశస్యేతిచేత్. తత్రాహ (సర్వాణీతి) కథమయంక్రమోలభ్యతే - అవిశేషేణహి తతస్సర్వోత్పత్తిశ్రుతేత్యాశఙ్క్యాహ (సామర్థ్యాదితి) * ఆత్మనఆకాశస్సమ్భూతః * తత్తేజోఽసృజతేత్యాదిశ్రుతిబలాదిత్యర్థః తథాపి కథమాకాశే సర్వభూతలయః తత్రాహ (ఆకాశంప్రతీతి) * విపర్యయేణ తు క్రమోఽతఇతిన్యాయేనాహ(విపరీతేతి)ఆకాశస్య పరమాత్మత్వే హేత్వంతరమాహ (హియస్మాదితి) పరాయణత్రమపి తత్త్రైవలింగమిత్యాహ (అతఇతి) ॥ ౧ ॥

౨ం—ఏవమనుమతిశ్శాలావత్యోరాజానంపృచ్ఛతి (అస్యలోకస్యకాగతిరితి) అస్య పృథివీలోకస్య కాగతిరిత్యర్థః ఇతిశాలావత్యేనపృష్టః ప్రవాహణఃఆకాశఇతిహోవాచ ఆకాశఇత్యుక్తవానిత్యర్థః అత్రాకాశతే ప్రకాశతే ఆకాశయతీతివాప్యుత్పత్త్యాఆకాశశబ్దోబ్రహ్మపరః * ఆకాశోహవై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యాదావాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యపి ప్రసిద్ధత్వాత్ నతు భూతాకాశపర ఇతిద్రష్టవ్యం తదేవగతిత్వంప్రపంచయతి (సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యంతే ఆకాశంప్రత్యస్తంయంతి)విదవిదాత్మకప్రపంచఃఆకాశా

దేవోత్పద్యతే తత్రైవలీయత ఇత్యర్థః (ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయాన్) జ్యాయస్త్వం నామ సర్వైః కల్యాణగుణైః సర్వేభ్యో నిరతిశయనిరుపాధికోత్కర్షః (ఆకాశః పరాయణమ్) పరాయణత్వం పరమగతిత్వం పరమప్రాప్యత్వమితియావత్

ఉ—స ఏష పరోవరీయానుద్గీథస్స ఏషో ఽనంతః పరోవరీయో హాస్య భవతి పరోవరీయసో హ లోకాన్ జయతి య ఏతదేవం విద్వాన్పరోవరీయాగ్ంసముద్గీథముపాస్తే ॥ ॥ ౨ ॥

శం—యస్మాత్పరంపరంవరీయః వరీయసో ప్యేష వరః పరశ్చ వరీయాంశ్చ పరోవరీయానుద్గీథః పరమాత్మసంపన్న ఇత్యర్థః అత ఏవ స ఏషో ఽనంతః అవిద్యమానాంతః తమేతం పరోవరీయాంసం పరమాత్మభూతమనంతమేవం విద్వాన్ పరోవరీయాంసముద్గీథముపాస్తే తస్యైతత్ఫలమాహ- పరోవరీయః పరంపరంవరీయః విశిష్టతరం జీవనం హాస్య విదుషో భవతి దృష్టం ఫలం అదృష్టం చ పరోవరీయసః ఉత్తరోత్తరవిశిష్టతరానేవ బ్రహ్మాకాశాంతాల్లోకాన్ జయతి య ఏతదేవం విద్వానుద్గీథముపాస్తే. ॥ ౨ ॥

ఆ—* ఆకాశస్తల్లింగాదితి న్యాయేనాకాశస్య పరమాత్మత్వముక్తం ఇదానీం తస్యోద్గీథే సంపాదితస్య పరోవరీయస్త్వం గుణముపదిశతి (యస్మాదితి) పరంపరం ఉత్తరముత్తరం శ్రేష్ఠాదపి శ్రేష్ఠోయమిత్యేతత్ సామమాత్రస్య కథమయం గుణస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ (పరమాత్మేతి) ఆకాశస్య పరమాత్మత్వే లింగాంతరమాహ (అత ఏవేతి) పరమాత్మసంపన్నత్వాదితియావత్ ఆకాశోహి ప్రకృతోద్గీథే సంపాదితో ఽనంతశ్శ్రుతః నచానంత్యం బ్రహ్మణోన్యత్రయుక్తం *సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి శ్రుతేః తస్మాదాకాశో బ్రహ్మేత్యర్థః సంప్రత్యాకాశదృష్టితస్య పరస్యోద్గీథే సంపాదితస్య పరోవరీయస్త్వగుణవిశిష్టస్యోపాస్తిం విదధాతి (తమేతమితి) పరంపరం ఉపర్యుపరీతియావత్ తస్యాదేవముపాసీతేతి భావః

రం—(స ఏష పరోవరీయానుద్గీథః) పరాః ఉత్కృష్టః వరీయసామపి పర ఇత్యర్థః అత్ర పరశబ్దస్సకారాంతో ద్రష్టవ్యః ఏవంరూప ఆకాశ ఉద్గీథః పరమాత్మదృష్టివిశిష్ట ఉద్గీథ ఇత్యర్థః ఉద్గీథే ఏతాదృశాకాశదృష్టిః కర్తవ్యేతియావత్ (స ఏషో ఽనంతః) ఉద్గీథే అధ్యస్యమానః అయమాకాశో ఽనంతః అపరిచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః తతశ్చానంతస్యాకాశదృష్టితస్య పరమాత్మన ఏవ సామగతిపరంపరావిశ్రాంతిభూమిత్వాన్న త్వపక్షే * అంతవద్వై కిల తే సామేత్యుక్తాంతవత్త్వదోషా నప్రస

రతీతి భావః (పరోవరీయో హాస్య భవతి పరోవరీయసో హ లోకాఞ్జయతీత్యాది) యః పరోవరీయాంసమేతం ఆకాశశబ్దితపరమాత్మానం విద్వాన్ ఆకాశత్వేనోద్గీథముపాస్తే తస్య పరోవరీయస్త్వగుణకం జీవనం భవతి పరోవరీయస్త్వగుణకసకలలోకావాప్తిశ్చ భవతి. ॥ ౨ ॥

ఉ—తꣳ హైతమతిధన్వా శౌనక ఉదరశాండిల్యాయోక్త్వో
వాచ । యావత్త ఏనం ప్రజాయాముద్గీథం వేదిష్యంతే పరోవరీ
యో హైభ్యస్తావదస్మిꣳల్లోకే జీవనం భవిష్యతి ॥ ॥ ౩ ॥

శం—కించ తమేతం ఉద్గీథం విద్వానతిధన్వా నామతః శునకస్యాపత్యం శౌనకః ఉదరశాండిల్యాయ శిష్యాయైతం ఉద్గీథదర్శనముక్త్వోవాచ యావత్ తే-తవ ప్రజాయాం ప్రజాసంతతావిత్యర్థః ఏనముద్గీథం త్వత్సంతతిజా వేదిష్యంతే జ్ఞాస్యంతే తావంతం కాలం పరోవరీయో హ ఏభ్యః ప్రసిద్ధేభ్యో లౌకికజీవనేభ్య ఉత్తరోత్తరవిశిష్టతరం జీవనం తేభ్యో భవిష్యతి. ॥ ౩॥

ఆ—విశేషమర్థవాదం దర్శయతి (కించేతి) ఇతశ్చాత్ర విధిరస్తీత్యేతత్ తేభ్యః త్వత్సంతతిజాయేభ్యః యే ఉద్గీథవేదితారః తదర్థమిత్యర్థః. ॥ ౩ ॥

రం—ప్రవాహణస్యోక్తార్థం సంవాదయతి (తꣳ హైతమతిధన్వా శౌనక ఉదరశాండిల్యాయోక్త్వోవాచ) అతిధన్వనామా శునకసుతః ఉదరశాండిల్యాయ ఉదరశబ్దేన సంతతిలక్ష్యతే సంతతిశాలీ శాండిల్య ఇత్యర్థః తస్మై ఏనముద్గీథముక్త్వా అన్యదప్యువాచేత్యర్థః కిం తదిత్యత్రాహ (యావంత ఏనం ప్రజాయాముద్గీథం వేదిష్యంతే పరోవరీయో హైభ్యస్తావదస్మిꣳల్లోకే జీవనం భవిష్యతీతి) వేదిష్యంత ఇత్యేతద్వ్యత్యయేనాత్మనేపదం ప్రజాయాం త్వత్సంతతౌ యావంతః పురుషాః ఏనముద్గీథముపాసిష్యంతే తేషాముత్కృష్టమిహ లోకే జీవనం భవిష్యతీత్యర్థః.

ఉ—తథాఽముష్మిꣳల్లోకే లోక ఇతి స య ఏతమేవం విద్వా
నుపాస్తే పరోవరీయ ఏవ హాస్యాస్మిꣳల్లోకే జీవనం భవతి తథాఽ
ముష్మిꣳల్లోకే లోక ఇతి లోకే లోక ఇతి ॥ ॥ ౪ ॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే నవమః ఖండః

శం—తథా అదృష్టేఽపి పరలోకేఽముష్మిన్ పరోవరీయాన్ లోకో భవిష్యతీత్యుక్తవాన్ శాండిల్యాయాతిధన్వా శౌనకః స్యాదేతత్ఫలం పూర్వేషాం మహాభాగ్యా

యావంత ఏనం ప్రజాయామితి రంగరామానుజీయః పాఠః

టీకా సానన్దగిరీయటీకాశఙ్కరభాష్య,రఙ్గరామానుజభాష్యయుక్తా

ణాం నైదంయుగీనానామిత్యాశఙ్క్యనివృత్తయే అహ- సయః కశ్చిదేతదేవం

విద్వానుద్గీథమేతమ్యుపాస్తే- తస్యాప్యేవమేవపరోవరీయఏవహాస్యాస్మిల్లో

కేజీవనంభవతి తథాఽముష్మిల్లోకేలోకఇతి. ॥ ४ ॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే నవమఖండభాష్యమ్.

ఆ—తథా దృష్టవిశిష్టఫలజీవనమదిత్యర్థః అద్యాప్యేపేతిచ్ఛేదః సయఏతమిత్యా

ద్యుత్తరవాక్యం శంకోత్తరత్వేనావతార్య వ్యాచష్టే (స్యాదిత్యాదినా) అస్మిన్యు

గే భవంతీత్యైదంయుగీనాః తేషామైదంయుగీనానాం లోకః పరోవరీయానితి.

శేషః పునరుక్తిరుద్గీథోపాస్తిసమాప్త్యర్థా. ॥ ४ ॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకేనవమఖండభాష్యటీకా.

రం—(తథాఽముష్మిల్లోకేలోకఇతి) తథా అముష్మిన్నపి పరలోకేభవిష్య

తీత్యర్థః పరోవరీయోజీవనమిత్యనుషంగః లోకేలోక ఇతివీప్సాయాం ద్విర్వచ

నం ఇతి అతిధన్వాశునకామేశిపూర్వేతిహాసాన్వయః- అతిఇదానీంతనానామపి తద్వి

దాం తత్ఫలమస్తీత్యాహ(సయఏతమేవంవిద్వానుపాస్తేపరోవరీయఏవహాస్యాస్మి

న్నిత్యాది)స్పష్టోర్థః*లోకేలోక ఇతిలోకేలోక ఇతిద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్య

ర్థా ఏతత్ఖండాంతర్గతవాక్యవిషయమధికరణం[illegible] సమన్వయాధ్యా

యే ప్రథమపాదే ఉద్గీథే అస్యలోకస్య[illegible]- అకా

శశబ్దస్య భూతాకాశపరత్వేన[illegible]పూర్వపక్షే ప్రాప్త

ఉచ్యతే * ఆకాశస్తల్లింగాత్ ఆకాశశబ్దాభిధేయఃపరమాత్మా నిఖిలజగదేకకా

రణత్వసర్వజ్యాయస్త్వపరాయణత్వానాం పరమాత్మలింగానాం భూతాకాశేఅ

సంభవాత్ భూతాకాశస్యాపి[illegible] విదవిద్వర్గ

కారణత్వాసంభవాత్సర్వేభ్యోజ్యాయస్త్వ[illegible]లక్షణజ్యాయస్త్వ

స్యాప్యసంభవాదచేతనస్య[illegible]

దినిషిద్ధవిషయప్రాప్యత్వలక్షణ[illegible]చేతనస్యప

రాయణత్వలక్షణప్రాప్యత్వస్యాసంభవాత్, అస్య * కాసాస్యాగతిః *అ

స్యలోకస్య కాగతిరిత్యుపక్రమలక్షణతాత్పర్యలింగేన ప్రతిపిపాదయిషితత్వా

వగమాత్ ప్రతిపిపాదయిషితపరాయణత్వానంతత్వపరోవరీయస్త్వలింగవిరో

ధే అభ్యస్తాయా అపి శ్రుతేర్దుర్బలత్వాచ్చాకాశశబ్దశ్చ ఆకాశతే ఆకాశయతీతి

వా యోగవశేన పరమాత్మపర ఏవ నను * సర్వాణిహవాఇమానిభూతానీతి శ్రు

త్త్వైవాకాశస్య జగత్కారణత్వావేదనాద్యథాశ్రుతాకాశస్యైవ జగత్కారణత్వమభ్యుపేతవ్యమితి చేన్న * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యాదియోగ్యార్థానువాదరూప బహువాక్యవిరోధే ఏకస్యానువాదరూపస్యాయోగ్యార్థస్యాస్య వాక్యస్య దుర్బలత్వేన స్వార్థప్రతిపాదనసామర్థ్యాభావాత్. అత ఆకాశశబ్దో యౌగికావృత్త్యా బ్రహ్మపర ఏవ. యత్తు శ్రుత్యోర్వ్యాసార్థైక్యార్థవిరోధ ఏవ రూఢిప్రాబల్యమిత్యపశూద్రాధికరణసయోపాసనే [illegible] వ్యాసార్యైరభాష్యే ఉక్తః రూఢ్యపరిత్యాగేనోపపద్యమానస్య త్వాత్ ఆకాశశబ్దస్య ఆకాశశరీరకపరమాత్మపరతయా నిర్వాహోఽభిమతః ఇత్యుక్తం - తదుపాయాంతరేణ సంభవప్రదర్శనమాత్రపరం - నను ప్రకృతాభిప్రాయః, అనన్యథాసిద్ధసూత్రాకాశలింగసత్త్వే ఏవ * జీవముఖ్యప్రాణలింగాదితి [illegible] * పరవిద్యాసు [illegible] దేవరాజ్యాయా । [illegible] న్యథాసిద్ధత్వవిశిష్టావలమ్బనీత్యాహార్యోక్తే సూత్రాకాశశబ్దః [illegible] ప్రతిపాదకత్వాభావాచ్చేతి ద్రష్టవ్యమితి స్థితం. ప్రకృతమనుసరామః..........................॥౯॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే నవమః ఖండః సమాప్తః

ఉ— * మటచీహతేషు కురుష్వాటిక్యా సహ జాయయోష
స్తిర్హ చాక్రాయణ ఇభ్యగ్రామే ప్రద్రాణక ఉవాస ॥౧॥

శా—ఉద్గీథోపాసన [illegible] ప్రస్తావ [illegible] ప్రతిహారవిషయముపాసనం వక్తవ్యమితీదమారభ్యతే. [illegible] (మటచీహతేషు) మటచ్యః-అశనయః [illegible] తాభిర్హతేషు [illegible] నాశితేషు [illegible] కురుష్వాటిక్యా [illegible] సహ జాయయోషస్తిర్హ - [illegible] ఇభ్యః హ స్తి. తమర్హతీతి [illegible] గ్రామః, తస్మిన్ ప్రద్రాణకః [illegible] గతిం గతః అన్నాభావాత్ [illegible] ఉవాస [illegible] ॥

ఆ—[illegible] భాష్యాభిప్రాయః [illegible] పరిసమాప్తి [illegible] ([illegible]) ఇసుమా అఖండాం

---

* కురుష్వాటిక్యేతి రంగరామానుజీయపాఠః.

తం పరావృత్యేతే. ప్రస్తావాద్యుపాసనంవివక్షితంచేత్ - తదేవోచ్యతాం,కిము నయాకథయేత్యాశజ్క్యాహ (ఆఖ్యాయికాత్వితి) మటచ్యః మర్దనహేతవోఽశనయః. పాషాణవృష్టయోవా తతిస్సస్యనాశాదిత్యేతత్ సర్వత్రైవరస ఞ్చారేపి నవ్యభిచారశంకేతిదర్శయితుమాటి క్యేతివిశేషణం ప్రాణికపదస్య క్రియాపదేన సంబంధః కుత్సితగతిప్రాప్తౌ హేతుః అన్నాలాభాదితి. ప్రాణకశబ్దార్థం ధాతూపన్యాసద్వారాకథయతి (ద్రాకుత్సాయామితి) ॥౧॥

రం—ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారభక్తిత్రయవిషయకోపాసనాని విధాతుమాఖ్యాయికామాహ (మటచీహతేషుకురుష్వాటక్యాసహజాయమోషస్తిర్హచాక్రాయణఇభ్యగ్రామే ప్రద్రాణక ఉవాస) చక్రస్యసుతఃఉషస్తిర్నామా కశ్చనఋషిః మటచీహతేషు- అశ్మవృష్టికృతదుర్భిక్షదూషితేషు కురుదేశేషు ఆటక్యా- అనుపజాతపయోధరాదివ్యంజనయాభార్యయాసహ ఇభ్యానాం-గజారోహాణాం గ్రామే ప్రద్రాణకః అనశనేన కుత్సితాంగతిమాపన్నః, బ్రహ్మవిద్యాయా నిష్పత్తయే ప్రాణానామనవసాదంకాంక్షన్నువాస * ద్రాకుత్సాయాంగతౌ ఇతిహిధాతుః చక్రస్యగోత్రాపత్యమిత్యర్థే అశ్వాదిత్వాత్ఫఞిచాక్రాయణ ఇతిరూపమ్. ॥౧॥

ఉ—స హేభ్యంకుల్మాషాన్ఖాదన్తంబిభిక్షేతగ్ హోవాచ ।
నేతోఽన్యేవిద్యన్తేయచ్చయేమఇమఉపనిహితాఇతి ॥ ౨

శం—సోఽన్నార్థమటన్నిభ్యంకుల్మాషాన్ కుత్సితాన్మాషాన్ ఖాదంతం- భక్షయంతంయదృచ్ఛయోపలభ్యబిభిక్షే- యాచితవాన్. తం - ఉషస్తింహఉవాచేభ్యః (నేతః) అస్మాన్మయాభక్ష్యమాణాదుచ్ఛిష్టరాశేః కుల్మాషాఅన్యేనవిద్యన్తే. యచ్చయే - రాశౌ మేమమఉపనిహితాః ప్రక్షిప్తాఇమేభాజనే.కింకరోమి

ఆ—యదృచ్ఛయా- సహసేత్యర్థః నేతఇతివాక్యోపాదానం. తద్వ్యాకరోతి (అస్మాదితి) యదిత్యవ్యయంబహువచనాంతం.ఉపనిహితాః కుల్మాషాఇతి. శేషః. తేషాంఖల్విమేభాజనేప్రక్షిప్తాఇతియోజనా ॥౨

రం—(సహేభ్యంకుల్మాషాన్ఖాదంతంబిభిక్షే) సోఽన్నార్థీఅటన్ కుల్మాషాన్ - కుత్సితాన్మాషాన్ ఖాదంతమిభ్యంయాచితవాన్ * కుల్మసాదంతీతి నిర్దేశాత్కుత్సితమాషార్థేకుల్మాషశబ్దస్యసాధుత్వం (తంహోవాచనేతోఽన్యేవిద్యంతేయచ్చయేమఇమఉపనిహితాఇతి) ఇతః,మయాభక్ష్యమాణాదుచ్ఛి

ష్టరాశేః కుల్మాషాఅన్యేనవిద్యంతే. యత్ - యస్మాద్ధేతోః ఇమే, కుల్మాషాః మే చయే. మే- మయాభక్ష్యమాణాశ్చయే, ఉచ్ఛిష్టరాశౌ ఉపనిహితాః ప్రక్షిప్తాః. అతః కింకరోమీత్యుషస్తిమిభ్యఉవాచేత్యర్థః. ॥౨

ఉ—ఏతేషాంమేదేహీతిహోవాచ తానస్మై ప్రదదౌ హ

న్తానుపానమిత్యుచ్ఛిష్టంవైమేపీతగ్ స్యాదితిహోవాచ ౩

శం—ఇత్యుక్తః ప్రత్యువాచోషస్తిః, ఏతేషాం - ఏతానిత్యర్థః. మే, మహ్యందేహీతిహోవాచ, తాన్ సఇభ్యో ఽస్మై, ఉషస్తయే ప్రదదౌ, ప్రదత్తవాన్. అనుపానంసమీపస్థముదకంచ. హంతగృహాణానుపానమిత్యుక్తః ప్రత్యువాచ ఉచ్ఛిష్టంమే - మమేదముదకంపీతంస్యాత్ యదిపాస్యామి ॥౩॥

ఆ—హంత-కుల్మాషాభక్షితాశ్చేదిత్యర్థః ౩

రం— (ఏతేషాంమేదేహీతిహోవాచ) ఉచ్ఛిష్టానామపి మధ్యేమహ్యమపికించిద్దేహీతీభ్యమృషిః ప్రార్థితవానిత్యర్థః (తానస్మైప్రదదౌ) తాన్ కుల్మాషానుషస్తయే ఇభ్యోదత్తవానిత్యర్థః (హంతానుపానమితిఉచ్ఛిష్టంవైమేపీతంస్యాదితిహోవాచ) అథసమీపస్థముదకంగృహీత్వా గృహాణానుపానమితీభ్యేనోక్తస్సఋుషిః తదుదకపానేఉచ్ఛిష్టోదకపానంమేస్యాదితిప్రత్యువాచేత్యర్థః. ॥౩॥

ఉ—నస్విదేతేప్యుచ్ఛిష్టాఇతినవాఅజీవిష్యమిమానఖాదన్ని

తి హోవాచకామోమఉదపానమితి ॥౪।

శం—ఇత్యుక్తవంతంప్రత్యువాచేతరః. కిం. నస్విదేతే. కుల్మాషాఅప్యుచ్ఛిష్టాః ఇత్యుక్తఆహోషస్తిః; నవైఅజీవిష్యం నజీవిష్యామీమాన్, కుల్మాషానఖాదన్, అభక్షయన్నితిహోవాచ కామః - ఇచ్ఛాతో మమఉదకపానం లభ్యతఇత్యర్థః. అతశ్చైతామవస్థాం ప్రాప్తస్యవిద్యాయశోవతః స్వాత్మపరోపకారసమర్థస్యైతదపికర్మకుర్వతో నాగస్స్పర్శ ఇత్యభిప్రాయః. తస్యాపిజీవితంప్రత్యుపాయాంతరేఽజుగుప్సితేసతి జుగుప్సితమేతత్కర్మ దోషాయ, జ్ఞానావలేపేన కుర్వతో నరకపాతస్స్యాదేవేత్యభిప్రాయః ప్రద్రాణకశబ్దశ్రవణాత్. ౪

ఆ—కింప్రత్యువాచేత్యాకాంక్షాపూర్వకమాహ (కిమిత్యాదినా) అనుపానాభావేపి తుల్యంజీవనరాహిత్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (కామఇతి) అన్యో

చ్ఛిష్టకుల్మాషభక్షణమృషేర్వదంత్యాః శ్రుతేస్తాత్పర్యమాహ (అతశ్చేతి) చాక్రాయణస్య విదుషోఽభక్ష్యభక్షణదర్శనాదితి యావత్. ఏతామవస్థాం ప్రాప్తస్య, జీవితసందేహమాపన్నస్యేత్యర్థః. విద్యార్థద్రయశోవతః - జ్ఞానాదిప్రయుక్తఖ్యాతిం ప్రపన్నస్యేత్యేతత్ - స్వాత్మోపకారే పరోపకారే చ సామర్థ్యం. నిగ్రహానుగ్రహశక్తిమత్త్వం- ఏతత్కర్మ జీవనమాత్రకారణం కుత్సితంచేష్టితమిత్యర్థః ఉచ్ఛిష్టోదకపానప్రతిషేధశ్రుతేరభిప్రాయమాహ (తస్యాపీతి) ఏతత్కర్మేతి- అభక్ష్యభక్షణోక్తిః సముజ్జ్ఞానినో యథేష్టచేష్టాఽత్రానుజ్ఞాయతే- నైవం * సర్వాన్నానుమతిశ్చేత్యాదిన్యాయవిరోధాదిత్యాహ (జ్ఞానేతి) తస్మిన్నభిప్రాయే లింగం దర్శయతి (ప్రద్రాణకేతి) చాక్రాయణో ప్రద్రాణకశబ్దప్రయోగాత్పరమాపదమాపన్నస్సన్ కుల్మాషానుచ్ఛిష్టాననుభక్షితవానితి ప్రతిభాతి- తథాచ జ్ఞానినో యథేష్టాచరణే ప్రమాణాభావాదనేకప్రమాణవిరోధాచ్చ నాసావత్ర వివక్షిత ఇత్యర్థః ||౪||

రం—(నస్విదేతేఽప్యుచ్ఛిష్టా ఇతి న వా అజీవిష్యమిమానఖాదన్నితి హోవాచేత్యాది) కిమేతే ఇదానీం త్వయా మదనుగృహీతాః కుల్మాషా నుచ్ఛిష్టా ఇతీభ్యేన పర్యనుయుక్త ఋషిః కుల్మాషాఖాదనే స్వస్య ఏవసప్రాణ్యం పశ్యతి- తాన్ స్నాత్రాఖాదనేన ధృతప్రాణస్య సవస్య ఉచ్ఛిష్టోదకపానం కామః కామకారిత్వం నిషిద్ధం స్యాదిత్యువాచేత్యర్థః. ||౪||

ఉ—స హ ఖాదిత్వాఽతిశేషాన్ జాయాయా ఆజహార సాగ్ర ఏవ
సుభిక్షా బభూవ తాన్ప్రతిగృహ్య నిదధౌ ||౫||

శం—తాంశ్చ స ఖాదిత్వా- అతిశేషాన్, అతిశిష్టాన్ జాయాయై కారుణ్యాదాజహార, సా ఆటిక్యగ్ర ఏవ, కుల్మాషప్రాప్తేః సుభిక్షా శోభనభిక్షా లబ్ధాన్నేత్యేతత్ బభూవ సంవృత్తా, తథాపి స్త్రీస్వాభావ్యాదనవజ్ఞాయ తాన్ కుల్మాషాన్పత్యుర్హస్తాత్ప్రతిగృహ్య నిదధౌ నిక్షిప్తవతీ ||౫||

ఆ—స్త్రీస్వాభావ్యం- పత్యురాజ్ఞాకరణమ్. ||౫||

రం — (సహ ఖాదిత్వాఽతిశేషాన్ జాయాయా ఆజహార) సః, ఉషస్తిస్తాన్ స్వయం కించిద్భక్షయిత్వా అతిశిష్టాన్, అవశిష్టాన్ జాయాయై దత్తవానిత్యర్థః (సాగ్ర ఏవ సుభిక్షా బభూవ తాన్ ప్రతిగృహ్య నిదధౌ) సా - జాయా అగ్రే- ప్రాగేవ సుభిక్షా - లబ్ధాన్నా బభూవ. తథాపి స్త్రీస్వభావాదనవజ్ఞాయ

తాన్యస్యహస్తాత్ ప్రతిగృహ్యానిక్షిప్తవతీ ॥౫॥

ఉ—సహప్రాతస్సంజిహాన ఉవాచ యద్బతాన్నస్య లభేమ
హి లభేమహి ధనమాత్రాగ్ం రాజాసౌ యక్ష్యతే స మా సర్వైరార్త్వి
జ్యైర్వృణీతేతి॥

శం—స తస్యాః కర్మ జానన్ ప్రాతః ఉషఃకాలే సంజిహానః శయనం నిద్రాం వా పరిత్యజన్నువాచ పత్న్యాః శృణ్వత్యాః యత్ యది బతేతి ఖిద్యమానః- అన్నస్య స్తోకం లభేమహి తద్భుక్త్వాఽన్నం సమర్థో గత్వా లభేమహి ధనమాత్రాం ధనస్యాల్పం- తతోఽస్మాకం జీవనం భవిష్యతీతి ధనలాభే చ కారణమాహ- రాజాసౌ నాతిదూరస్థానే యక్ష్యతే యజమానత్వాత్తస్యాత్మనేపదం స చ రాజా మా మాం పాత్రముపలభ్య సర్వైరార్త్విజ్యైః ఋత్విక్కర్మభిః ఋత్విక్కర్మప్రయోజనాయేత్యర్థః వృణీతేతి. ॥౬॥

ఆ—తస్యాః కర్మ కుల్మాషాణాం పరిరక్షణం, యక్ష్యతీతి కస్మాన్నోక్తం తత్రాహ (యజమానత్వాదితి) రాజ్ఞో యజమానత్వాద్యాగఫలస్య తద్గామిత్వాద్యక్ష్యత ఇత్యాత్మనేపదం ప్రయుక్తమిత్యర్థః; అన్యేషాముపద్రష్టృత్వసంభవే కుతస్త్వామేవ రాజా మానయిష్యతీత్యాశఙ్క్యాహ (స చేతి) ॥౬॥

రం—(సహ ప్రాతస్సంజిహాన ఉవాచ యద్బతాన్నస్య లభేమహి లభేమహి ధనమాత్రాం) స హోషస్తిః ప్రాతస్సంజిహానః శయనం పరిత్యజన్నేవ పత్న్యా ఏవం శృణ్వత్యామిదమువాచ కిం తత్; యదన్నస్య స్తోకమపి లభేమహి తేన ప్రాణాన్ ధృత్వా ధనమాత్రాం అల్పధనం లభేమహీత్యర్థః, కథం ధనమాత్రా లభ్యత ఇత్యత్రాహ (రాజాఽసౌ యక్ష్యతే స మా సర్వైరార్త్విజ్యైర్వృణీతేతి) రాజాఽసౌ నాతిదూరే యజతే సః మాం దృష్ట్వా సర్వాణ్యార్త్విజ్యాని త్వయా కారయితవ్యానీతి మాం ప్రార్థయేతేత్యువాచేత్యర్థః. ॥౬॥

ఉ—తం జాయోవాచ హన్త పత ఇమ ఏవ కుల్మాషా ఇతి తాన్ఖా
దిత్వాఽముం యజ్ఞం వితతమేయాయ ॥ ॥౭॥

శం—ఏవముక్తవన్తం జాయోవాచ హన్త గృహాణ హే పతే, ఇమ ఏవ యే మద్ధస్తే నిక్షిప్తాస్త్వయా కుల్మాషా ఇతి- తాన్ఖాదిత్వాఽముం యజ్ఞం రాజ్ఞో వితతం విస్తారితం ఋత్విగ్భిరేయాయ. ॥౭॥

ఆ—(హన్తేతి) అన్నలేశలాభశ్చేదేవం ధనలబ్ధిద్వారా జీవనహేతురిత్యర్థః

రం—(తంజాయోవాచహంతపతఇమఏవకుల్మాషాఇతి) హేపతే యే మద్ధస్తని
క్షిప్తాఃకుల్మాషాః తేఇమఏవ,ఏతాన్ గృహాణేతి జాయా ప్రత్యుక్తవతీత్యర్థః ॥
(తాన్ఖాదిత్వాఽముంయజ్ఞంవితతమేయాయ) తానేవపర్యుషితానుచ్ఛిష్టాన్ కు
ల్మాషాన్ భక్షయిత్వా వితతం విస్తీర్ణంయజ్ఞం గతవానిత్యర్థః. ॥ ౭ ॥

ఉ—తత్రోద్గాతౄనాస్తావేస్తోష్యమాణానుపోపవివేశ స
హ ప్రస్తోతారముువాచ ॥ ॥౮॥

శం—తత్రచ గత్వోద్గాతౄన్ ఉద్గాతృపురుషానాగత్యఆస్తువంత్యస్మిన్ని
త్యాస్తావః; తస్మిన్నాస్తావేస్తోష్యమాణానుపోపవివేశ సమీపఉపవిష్టస్తేషామి
త్యర్థః ఉపవిశ్య సహ ప్రస్తోతారముువాచ. ॥ ౮ ॥

ఆ—రాజ్ఞోయజ్ఞస్తత్రేత్యుచ్యతే ఉద్గాతురేకత్వేఽపి బహూక్తిరిత్యాశం
క్యాహ(ఉద్గాతృపురుషానితి)ఆస్తువంత్యస్మిన్నితిసప్తమ్యాఆస్తావదేశోనిర్దిశ్యతే.

రం—(తత్రోద్గాతౄనాస్తావేస్తోష్యమాణానుపోపవివేశ) ఆస్తువంత్యస్మి
న్నిత్యాస్తావః స్తోత్రస్థానం సదసిస్తోతుం ప్రవృత్తానాం ఉద్గాతృప్రస్తోతృప్రతి
హర్తౄణాం సమీపఉపవిష్టవానిత్యర్థః (సహప్రస్తోతారముువాచ) సః ఉ
షస్తిః ప్రస్తోతారం ప్రతీత్థముువాచేత్యర్థః ॥ ౮ ॥

ఉ—ప్రస్తోతర్యాదేవతాప్రస్తావమన్వాయత్తాతాంచేదవి
ద్వాన్ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి ॥ ॥ ౯

శం—హేప్రస్తోతరిత్యామంత్ర్యాభిముఖీకరణాయ ప్రస్తోతర్యాదేవతాప్ర
స్తావం ప్రస్తావభక్తిమన్వాయత్తా అనుగతా తాంచేత్ దేవతాం ప్రస్తావభక్తే
రవిద్వాన్ సన్ ప్రస్తోష్యసివిదుషోమమసమీపే తత్పరోక్షేపిచేద్విపతేత్తస్య
మూర్ధా కర్మమాత్రవిదామపి అనధికారఏవకర్మణిస్యాత్. తచ్చానిష్టం-
అవిదుషామపికర్మదర్శనాత్ దక్షిణమార్గశ్రుతేశ్చ అనధికారేచావిదుషా
ముత్తరఏవైకోమార్గశ్శ్రూయేత, నచ స్మార్తకర్మనిమిత్తఏవ దక్షిణఃపంథాః,
* యజ్ఞేనదానేనేత్యాదిశ్రుతేః * తథోక్తస్యమయేతిచ విశేషణాద్విద్వత్సమ
క్షమేవ కర్మణ్యనధికారః. నసర్వత్రాగ్నిహోత్రస్మార్తకర్మాధ్యాపనాదిషు
చ; అనుజ్ఞాయాస్తత్ర దర్శనాత్కర్మమాత్రవిదామప్యధికారస్సిద్ధఃకర్మణీతి,
మూర్ధాతేవిపతిష్యతీతి. ॥ ౯ ॥

ఆ—కిమర్థమామంత్రణంతదాహ (అభిముఖీకరణాయేతి)విదుషస్సమీపే

దేవతామవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి చేత్ మూర్ధా తే విపతిష్యతీత్యగ్రిసంబంధః నన్వవిద్వన్నిందాయా వివక్షితత్వాద్విద్వత్సమీపవచనమకించిత్కరమితి చేత్, నేత్యాహ (తత్పరోక్షేపీతి) తస్యేతి అవిద్వాన్ ప్రస్తోతోచ్యతే. మాభూత్కర్మమాత్రవిదాం కర్మణ్యధికార ఇతి చేత్ నేత్యాహ (తచ్చేతి) * తేనోభౌ కురుత ఇత్యాదిశ్రుతావితి శేషః, అవిదుషామపి కర్మాధికారే హేత్వంతరమాహ (దక్షిణేతి) తదేవ వ్యతిరేకద్వారా స్ఫారయతి (అనధికారే చేతి) తస్యైవ సముచ్చయఫలత్వాదిత్యర్థః నను దక్షిణమార్గస్య వాపీకూపతటాకాదిస్మార్తకర్మప్రయుక్తత్వాద్వైదికకర్మణి విద్వానేవాధిక్రియతే నేత్యాహ (నచేతి) *యజ్ఞేన దానేన లోకాన్ జయతీతి వైదికకర్మనిష్ఠానామజ్ఞానామేవ దక్షిణమార్గశ్రవణాదితి హేతుమాహ (యజ్ఞేనేతి) ఇతశ్చావిదుషాం విద్వత్సమీపే కర్మాధికారో నాస్తీత్యాహ (తథోక్తస్యేతి) దేవతావిజ్ఞానశూన్యస్య (తే) మూర్ధా విపతిష్యతీత్యనేన ప్రకారేణ మయోక్తస్య మూర్ధా వ్యపతిష్యదితి విశేషశ్రవణాద్విద్వత్సమీపే తదనుజ్ఞామంతరేణ కర్మ కుర్వతోఽపరాధిత్వాత్తస్య కర్మణ్యనధికార ఏవేత్యర్థః విద్వదసమీపే పునరవిదుషోఽపి కర్మణ్యధికారోఽస్తీత్యాహ (న సర్వత్రేతి) అగ్నిహోత్రాదౌ శ్రౌతే కర్మణి స్మార్తేషు చ వాపీకూపతటాకాదికర్మస్వధ్యయనజపాదిషు చ విద్వత్సన్నిధిమంతరేణాపి సర్వస్మిన్కాలే కర్మమాత్రవిదో నాధికారోఽస్తీత్యశక్యం వక్తుమిత్యర్థః తత్ర హేతుమాహ (అనుజ్ఞేతి) * భగవంతం వా అహం వివిదిషాణీత్యాదినా రాజ్ఞా స్వకీయకర్మనిర్వర్తనే ప్రార్థనాదర్శనాత్ * ఏత ఏవ (మయా) సమతిసృష్టాస్తువతామితి చానుజ్ఞోపలంభాదస్త్యేవావిదుషామపి కర్మణ్యధికార ఇత్యర్థః ఉక్తమర్థముపసంహరతి (కర్మమాత్రేతి) విద్వత్సమీపే తదనుజ్ఞామలబ్ధ్వా నాస్తి కర్మానుష్ఠానమిత్యేతన్నిగమయితుమితి శబ్దః మూర్ధా తే విపతిష్యతీత్యేతదంతం ప్రస్తోతృవిషయం వాక్యం వ్యాఖ్యాతమిత్యనువదతి (మూర్ధేతి) ॥ ౯ ॥

౨౦—ఉక్తిమేవాహ (ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి) హే ప్రస్తోతః ప్రస్తావమన్వాయత్తా ప్రస్తావభక్త్యాఽధ్యన్వయా దేవతోపాస్యా తామవిదిత్వా యదివిదుషో మమ సమీపే ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీత్యర్థః యద్యపి * తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదేత్యవిదుషోఽప్యార్త్విజ్యాధికారో

స్తి తథాపి విద్వత్సన్నిధౌ అవిదుషః కర్మాధికారో నాస్తీతిభావః ॥ ౯ ॥

ఉ—ఏవమేవోద్గాతారమువాచోద్గాతర్యా దేవతోద్గీథమ

న్వాయత్తా తాంచేదవిద్వానుద్గాస్యసి మూర్ధా తేవిపతిష్యతీతి ॥ ౧౦॥

ఉ—ఏవమేవ ప్రతిహర్తారమువాచ ప్రతిహర్తర్యా దే

వతా ప్రతిహారమన్వాయత్తా తాంచేదవిద్వాన్ ప్రతిహరిష్య

సి మూర్ధా తేవిపతిష్యతీతి తేహసమారతాస్తూష్ణీమాసాంచ

క్రిరే ॥ ౧౧ ॥ —ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే దశమఃఖండః—

శం—ఏవమేవోద్గాతారం ప్రతిహర్తారమువాచేత్యాది సమానమన్యత్-

తే ప్రస్తోత్రాదయః కర్మభ్యస్సమారతాః ఉపరతాస్సంతో మూర్ధపాతభ

యాత్తూష్ణీమాసాంచక్రిరే అన్యచ్చాకుర్వంతః అర్థిత్వాత్ ॥ ౧౦-౧౧॥

—ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యమ్—

ఆ—తూష్ణీమిత్యస్యార్థమాహ (అన్యచ్చేతి) తత్రహేతుమాహ (అర్థిత్వా

దితి) తత్తద్దేవతావిషయవిజ్ఞానార్థిత్వేన కర్మాంతరమకుర్వంతశ్చాక్రాయణా

భిముఖాఃస్థితా ఇత్యర్థః ॥ ౧౦-౧౧॥ ఇతిప్రథమప్రపాఠకేదశమఖండభాష్యటీకా

రం—(ఏవమేవోద్గాతారమువాచేత్యాది) పూర్వవదర్థః ॥ ౧౦ ॥

రం—(ఎవమేవ ప్రతిహర్తారమువాచేత్యాది) స్పష్టోర్థః (తేహసమార

తాస్తూష్ణీమాసాంచక్రిరే) తేహ ప్రస్తోత్రాదయః సమారతాఃఉపరతాస్సంతః

మూర్ధపాతభయాత్తూష్ణీమేవస్థితా ఇత్యర్థః ॥ ॥ ౧౧ ॥

—ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యమ్—

ఉ—అథహైనంయజమానఉవాచ భగవంతంవాఅహం వి

విదిషాణీత్యుషస్తిరస్మిచాక్రాయణఇతిహోవాచ ॥౧॥

శం—అథ- అనంతరంహఏనముషస్తిం యజమానః- రాజోవాచ. భగవం

తంవై, పూజావంతమహం వివిదిషాణి- వెదితుమిచ్ఛామి. ఇత్యుక్తఉషస్తిరస్మి

చాక్రాయణస్తవాపి శ్రోత్రపథమాగతోయదీతిహోవాచ- ఉక్తవాన్ ౧॥

ఆ—అథహైనమిత్యాదివ్యాకరోతి (అథేతి) ప్రస్తోతృప్రభృతీనాం తూ

ష్ణీంభావాదితి శేషః ౧

రం—(అథహైనంయజమానఉవాచభగవంతంవాఅహంవివిదిషాణీతి) శ్రో

త్రియానితిభవంతంజ్ఞాతుమిచ్ఛామీతిఉషస్తిం యజమానఉక్తవానిత్యర్థః (ఉష

స్తిరస్తిచా(క్రా)యణఇతిహోవాచ) సఋషిరితిశేషః. స్పష్టోఽర్థః

ఉ— సహోవాచభగవంతంవా అహమేభిస్సర్వైరా
ర్త్విజ్యైఃపర్యైషిషంభగవతోవాఅహమవిత్త్యా*న్యానవృషి

శం—సహ, యజమానఉవాచ సత్యం - ఏవమహంభగవంతం బహుగుణమశ్రౌషం సర్వైశ్చ ఋత్విక్కర్మభిః ఆర్త్విజ్యైః పర్యైషిషం - పర్యేషణంకృతవానస్మి. అన్విష్యభగవతోవాఅహమవిత్త్యా, అలాభేనాన్యానిమానవృషి- వృతవానస్మి ॥౨॥

ఆ—చాక్రాయణస్య వచనమంగీకరోతి (సత్యమితి) అంగీకారమేవస్ఫోరయతి (ఏవమితి) ఆర్త్విజ్యైరిత్యస్యవ్యాఖ్యానం- ఋత్విక్కర్మభిరితి తదర్థమితియావత్. యదిమామార్త్విజ్యార్థ మనుసంహితవానసికిమితీమానన్యానవృతవానిత్యాశంక్యాహ (అన్విష్యేతి) ॥౨॥

రం—(సహోవాచభగవంతంవాఅహమేభిస్సర్వైరార్త్విజ్యైః పర్యైషిషమిత్యాది) తమృషింయజమానఉవాచ; కిమితి భగవంతంసర్వగుణోపేతం శ్రుత్వాసర్వాణ్యార్త్విజ్యానిభగవదధీనాని కర్తుంపర్యైషిషం, భగవతోఽన్వేషణంకృతవానస్మి. భగవతః అవిద్యా,విదిః లాభః నవిదిః- అవిదిః* ఇక్కృష్యాదిభ్యఇతిఇక్ అవిద్యా, అలాభేన ఇమానృత్విజోఽవృషి-వృతవానస్మీత్యర్థః

ఉ—భగవాగ్ంస్త్వేవమేసర్వైరార్త్విజ్యైరితితథేత్యథ
తర్హ్యేత ఏవసమతిసృష్టాస్స్తువతాం యావత్త్వేభ్యోధనందద్యా
స్తావన్మమదద్యాఇతి తథేతిహయజమానఉవాచ ॥౩॥

శం—అద్యాపిభగవాంస్త్వేవమే- మమసర్వైరార్త్విజ్యైః- ఋత్విక్కర్మార్థమస్తు ఇత్యుక్తస్తథేత్యాహోషస్తిః కింతు, అథైనంతర్హ్యేతఏవత్వయాపూర్వంవృతాః మయాసమతిసృష్టాః, మయాసమ్యక్ప్రసన్నేనానుజ్ఞాతాస్సంతఃస్తువతాం త్వయాత్వేతత్కార్యం యావత్త్వేభ్యః ప్రస్తోత్రాదిభ్యః సర్వేభ్యోధనందద్యాః- ప్రయచ్ఛసి తావన్మమదద్యాః ఇత్యుక్తస్తథేతిహయజమానఉవాచ ॥3॥

ఆ—ఏవంగతేకిమధునా కర్తవ్యమిత్యాశంక్యాహ (అద్యాపీతి) చాక్రాయణానుమతింశ్రుత్వా కిమిదమితివ్యాకులితేషు ప్రస్తోతృప్రభృతిషుబ్రూతే

* అహమవిద్యాన్యానితిరంగరామానుజీయః పాఠః

(కింత్వితి) ఉభయానుమత్యపేక్షయా ఆనంతర్యమథశబ్దార్థః మమాలాభేనా మీషాంవృతత్వస్య నివృత్త్యవస్థాయామిత్యాహ (తర్హీతి) అనుజ్ఞాతాస్సంతః ప్రస్తోత్రాదయః స్తుతింకుర్వతామిత్యాహ (స్తువతామితి) అస్త్వేవంత్వదర్థం పునర్మయాకింవిధేయమిత్యాశఙ్క్యాహ (త్వయాత్వితి) ౩

రం—(భగవాంస్త్వేవమేసర్వైరార్త్విజ్యైరితి) ఇతఃపరమపిభగవానేవ సర్వైరార్త్విజ్యైః - ఋత్విక్కర్మభిర్వృతఇత్యువాచేత్యర్థః సర్వార్త్విజ్యార్థంవృతఇతియావత్ (తథేత్యథతర్హ్యేతఏవసమతిసృష్టాఃస్తువతామిత్యాది) అథఉషస్తిస్తథేత్యభ్యుపగమ్య - త్వయాపూర్వం వృతాఏతఏవమయాసమతిసృష్టాః, సమ్యక్ప్రసన్నేనానుజ్ఞాతాఉపదిష్టదేవతాస్సంతః స్తువతాం - స్తువంతు కింతు- ఏభ్యోయావద్ధనంప్రయచ్ఛసి- తావన్మమదద్యా ఇత్యుక్తవానిత్యర్థః (తథేతిహయజమానఉవాచ) స్పష్టోర్థః ౩

ఉ—అథహైనంప్రస్తోతోపససాదప్రస్తోతర్యాదేవతాప్ర
స్తావమన్వాయత్తాతాంచేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసిమూర్ధాతేవి
పతిష్యతీతిమాభగవానవోచత్కతమాసాదేవతేతి ౪

శం—అథహైనం, ఔషస్త్యంవచశ్శ్రుత్వా ప్రస్తోతోపససాదోషస్తిం, వినయేనోపజగామ. ప్రస్తోతర్యాదేవతేత్యాది మా, మాం భగవానవోచత్పూర్వం. కతమాసాదేవతా, యాప్రస్తావభక్తిమన్వాయత్తా, ॥౪॥

ఆ—యజమానంప్రత్యుషస్తిప్రోక్తంవచశ్శ్రుత్వాఽనంతరమేవముషస్తిం ప్రస్తోతాత్యక్త్వావ్యాకులత్వం శిష్యత్వేనోపసన్నవానిత్యాహ (అథేతి) ఉపగతిప్రకారమభినయతి (ప్రస్తోతరితి) ॥౪॥

రం—అథహైనంప్రస్తోతోపససాద) ఉషస్తివచనంశ్రుత్వాప్రస్తోతా వినయేనతత్సమీపమాగతవానిత్యర్థః (ప్రస్తోతర్యాదేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తేత్యాది) భగవాన్మాంప్రతిప్రస్తోతర్యాదేవతేత్యాదినా యాం దేవతామవోచత్ - ఉక్తవాన్. సా దేవతా కేతి ప్రస్తోతాతమృషింపప్రచ్ఛేత్యర్థః ॥౪॥

ఉ—ప్రాణఇతిహోవాచ సర్వాణిహవాఇమానిభూతాని
ప్రాణమేవాభిసంవిశంతిప్రాణమభ్యుజ్జిహతేసైషాదేవతాప్ర
స్తావమన్వాయత్తాతాంచేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యోమూర్ధాతేవ్య
పతిష్యత్తథోక్తస్యమయేతి ॥౫॥

శం—(ఇతి) పృష్టః ప్రాణఇతిహోవాచ యుక్తం ప్రస్తావస్య ప్రాణో

దేవతేతి- కథం సర్వాణి, స్థావరజంగమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రళయకాలే ప్రాణమభిలక్షయిత్వా ప్రాణాత్తన్నైవ ఉజ్జిహతే, ప్రాణాదేవో ద్గచ్ఛంతీత్యర్థః ఉత్పత్తికాలే'- అతస్సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాంచే దవిద్వాన్ త్వం ప్రాస్తోష్యః, ప్రస్తవనం, ప్రస్తావభక్తిం కృతవానసియది, మూర్ధా, శిరస్తేవ్యపతిష్యత్, విపతితమభవిష్యత్తథోక్తస్యమయా, తత్కాలే మూర్ధా తేవిపతిష్యతీతి అతస్త్వయాసాధుకృతం, మయానిషిద్ధః కర్మణోయ దుపరమమకార్షీరిత్యభిప్రాయః ॥౫॥

ఆ—ప్రతివచనమాదాయప్రశబ్దసామాన్యం గృహీత్వా తాత్పర్యమాహ(ప్రష్ట ఇతి) కథమిహ ప్రాణశబ్దార్థో నిశ్చీయతామిత్యాశంక్య * అతఏవప్రాణ ఇతి న్యాయేనాహ (కథమితి) ప్రాణాత్తన్నైవ సంవిశంతీతిపూర్వేణసంబంధః. ప్రాణశబ్దార్థస్య పరమాత్మత్వేన నిర్ణీతత్వమతశ్శబ్దార్థః చేచ్ఛబ్దార్థోయదీత్యుక్తిః. మయాతథోక్తస్య మూర్ధా తేవిపతిష్యతీత్యేవ ముక్తస్య తవ తత్కాలె స్వాపరాధావస్థాయాం మూర్ధా వ్యపతిష్యదేవేతియోజనా ప్రమాదస్య మహత స్త్వయాపరిహృతత్వాదిత్యతశ్శబ్దార్థః ౫,౬

౮౦— (ప్రాణఇతిహోవాచ) ప్రాణఏవప్రస్తావమన్వాయత్తా దేవతేత్యుషస్తిరువాచేత్యర్థః. అత్ర ప్రాణయితృత్వగుణయోగాత్ ప్రాణశబ్దేనపరమాత్మోచ్యతె ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యప్రాణపరత్వం వ్యావర్తయతి (సర్వాణిహవాఇమానిభూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతాప్రస్తావమన్వాయత్తా) ప్రాణమభిలక్ష్యసంవిశంతి సమిత్యేకీకారే, ఏక్యనవిశంతి లీయంతఇత్యర్థః ప్రాణమభ్యుజ్జిహతె - ప్రాణాదేవఉద్గచ్ఛంతీత్యర్థః సర్వభూతలయోత్పత్తిస్థానత్వేన వేదాంతేషు ప్రసిద్ధాప్రాణరూపా దేవతా ప్రస్తావభక్త్యనుగతా ప్రస్తావభక్త్యావధ్యస్యాపాస్యేత్యర్థః (తాంచేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యోమూర్ధాతేవ్యపతిష్యత్తథోక్తస్యమయేతి) * తాంచేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యసిమూర్ధా తేవిపతిష్యతీతి మదుక్త్యనంతరమపిమదుక్తిమనాదృత్యత ద్దేవతామనభిజ్ఞాయయదిప్రాస్తోష్యః తదామూర్ధా తేవ్యపతిష్యదేవ అతస్సాధుకృతంత్వయామత్సమీపమాగత్యవినయేనపృచ్ఛతేతిభావః. అత్రమూర్ధా తేవ్యపతిష్యత్తథోక్తస్యమయేత్యుక్త్యావిదుషైవముక్తస్యావిదుషః తదనాదరేణ కర్మకరణే ప్రత్యవాయః, నతువిదుషానుమతస్యాప్యవిదుషఇతిభావః

౧౦౪. సానన్దగిరియటీకశంకరభాష్య,రంగరామానుజభాష్యయక్తా

వ్యాసా ర్త్యేస్తుమూర్ధా తేవ్యపతిష్యదిత్యస్య * అ త్తనత్తానల భ్యేతేత్యర్థః ఇతి

అత్తన త్తాహానిపర్యంతః ప్రత్యవాయోవర్ణితః ॥౫

ఉ— అథహైనముద్గాతోపససాదోద్గాతర్యా దేవతోద్గీథ

మన్వాయత్తాతాంచేదవిద్వానుద్గాస్యసి మూర్ధాతేవిపతిష్య

తీతిమాభగవానవోచత్కతమాసా దేవతేతి ॥౬॥

శం—తథోద్గాతాపప్రచ్ఛ కతమాసోద్గీథభ క్తిమనుగతా,అన్వాయత్తా దేవతా

రం— (అథహైనముద్గాతోపససా దేత్యాది) పూర్వవదర్థః ॥౬॥

ఉ—ఆదిత్య ఇతిహోవాచ సర్వాణిహవా ఇమానిభూతాన్యా

దిత్యముచ్చైస్సంతంగాయంతి సైషా దేవతోద్గీథ మన్వాయత్తా

తాంచేదవిద్వానుదగాస్యోమూర్ధాతేవ్యపతిష్య త్తథో క్తస్యమయేతి

శం—ఇతిపృష్టఆదిత్యఇతిహోవాచ సర్వాణిహవా ఇమానిభూతాని ఆదిత్య

ముచ్చైః ఊర్ధ్వంసంతంగాయంతి శబ్దయంతి, స్తువంతీత్యభిప్రాయః ఉచ్ఛబ్ద

సామాన్యాత్. ప్రశబ్దసామాన్యాదివప్రాణః అతస్సైషా దేవతేత్యాదిపూర్వవత్

ఆ— యథాప్రశబ్దసామాన్యాత్ప్రాణః ప్రస్తావదేవతేత్యుక్తం తథా ఆది

త్యోద్గీథయోరుచ్ఛబ్దసామాన్యాదుద్గీథదేవతా ఆదిత్యఇత్యాహ (ఉచ్ఛబ్దేతి)

ఉక్తసామాన్యపరామర్శార్థోఽతచ్ఛబ్దః ॥౭॥

రం—(ఆదిత్య ఇతిహోవాచేతి) ఉద్గీథేఽధ్యస్యోపాస్యఆదిత్య ఇత్యర్థః

(సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాదిత్యముచ్చైస్సంతంగాయతీతి) ఉచ్చైస్స

న్తం ఉచ్చైస్స్థితం అధఃస్థితానిభూతానిగాయంతీత్యర్థః, ప్రస్తావప్రాణయోః

ప్రశబ్దవత్త్వేనసామ్యవదుద్గీథోచ్చైస్స్థితాదిత్యయోరుచ్ఛబ్దవత్త్వేనసామ్యమితి

భావః. శిష్టంపూర్వవత్ ౭।

ఉ—అథహైనంప్రతిహర్తోపససాదప్రతిహర్త ర్యా దేవ

తా ప్రతిహారమన్వాయత్తాతాంచేదవిద్వాన్ప్రతిహరిష్యసిమూ

ర్ధాతేవిపతిష్యతీతిమాభగవానవోచత్కతమాసా దేవతేతి ॥౮॥

శం—ఏవమేవ అథహైనంప్రతిహర్తోపససాద. కతమాసా దేవతాప్రతిహా

రమన్వాయత్తాఇతి ౮

ఆ—ఏవమేవ- ప్రస్తోతృవదుద్గాతృవచ్చేత్యర్థః ఋత్విగ్భ్యఃప్రస్తావో

ద్గీథదేవతయోర్విజ్ఞానానంతర్యమథశబ్దార్థః ౮

రం—(అథహైనం ప్రతిహర్తోపససాదేత్యాది) పూర్వవత్. ॥ ౮ ॥

ఉ— అన్నమితిహోవాచ సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్య న్నమేవ ప్రతిహరమాణానిజీవంతి సైషా దేవతా ప్రతిహారమ న్వాయత్తా తాంచేదవిద్వాన్ప్రత్యహరిష్యోమూర్ధాతేవ్యపతి ష్యత్తథోక్తస్యమయేతితథోక్తస్యమయేతి ॥ ॥ ౯ ॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే ఏకాదశఃఖండః

శం—ఇతిపృష్టోఽన్నమితిహోవాచ. సర్వాణిహవా ఇమానిభూతాన్యన్న మేవాత్మానం ప్రతి సర్వతః ప్రతిహరమాణానిజీవంతి, సైషా దేవతా ప్రతిశబ్ద సామాన్యాత్ప్రతిహారభక్తిమనుగతా- సమానమన్యత్ - తథోక్తస్యమయేతి.ప్ర స్తావోద్గీథప్రతిహారభక్తీః, ప్రాణాదిత్యాన్నదృష్ట్యోపాసీతేతిసముదాయార్థః ప్రాణాద్యాపత్తిఃకర్మసమృద్ధిర్వాఫలమితి. ॥ ౯ ॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్

ఆ—కథమన్నస్య ప్రతిహారత్వం తదాహ (సర్వాణీతి) తాంచేదవిద్వా నిత్యాద్యన్యదిత్యుచ్యతే. (తథోక్తస్యమయేతి) ఏతదంతమితిశేషః, కీదృగుపా సనమస్మిన్ప్రకరణే వివక్షితమిత్యాశంక్యాహ (ప్రస్తావేతి) ఉపాస్తిత్రయస్య ఫలందర్శయతి(ప్రాణాదీతి)॥౯॥ఇతి ప్రథమప్రపాఠకేఏకాదశఖండభాష్యటీకా

రం—(అన్నమితిహోవాచ) ప్రతిహారభక్తావన్నమధ్యస్యోపాస్యమిత్యర్థః (సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యన్నమేవప్రతిహరమాణానిజీవంతీతి) ప్రతిహ రమాణాని- భక్షయంతీత్యర్థః- సంతీతిశేషః. అత్ర ప్రతిశబ్దవత్త్వేనఅన్నప్ర తిహారయోస్సామ్యాత్ ప్రతిహారే అన్నాభిమానిదేవతాధ్యాసః, తతశ్చ ప్ర స్తావోద్గీథప్రతిహారభక్తిషు క్రమేణ ప్రాణాదిత్యాన్నదృష్టిఃకర్తవ్యేత్యర్థః, తథోక్తస్యమయేతితథోక్తస్యమయేతిద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా,శిష్టంపూ ర్వవత్. ఏతత్ఖండాంతర్గతవాక్యవిషయకమధికరణముపన్యస్యతే,సమన్వయా ధ్యాయే ప్రథమపాదే ప్రాణస్య భూతజాతిస్థితిప్రవృత్తిహేతుత్వసంభవా త్, ప్రాణశబ్దేన ముఖ్యప్రాణఏవాభిధీయతామితిపూర్వపక్షేప్రాప్తే శిలా కాష్ఠాద్యచేతనస్వరూపస్య శుద్ధస్యజీవస్వరూపస్యచ ముఖ్యప్రాణాధీనస్థితిక త్వాభావాత్, ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టసకలచేతనోత్పత్తిలయహేతుత్వస్య పరమా త్మవ్యతిరిక్తే అసంభవాచ్చేతనవాచిదేవతాశబ్దస్యాపి అచేతనే ముఖ్యప్రాణ

అసంభవాచ్చ పరమాత్మైవ ప్రాణయితృత్వాదియోగవశేనాభిధీయత ఇతి * అత ఏవ ప్రాణ ఇతి సూత్రేణ సిద్ధాన్తితమ్. నను ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారభక్త్యనుగతత్వేన దేవతాత్వేన చ నిర్దిష్టేషు ప్రాణాదిత్యాన్నేషు ప్రాణస్యైవ పరమాత్మత్వమాదిత్యాన్నయోస్తు న తథాత్వమిత్యత్ర కిం వినిగమకం. చేతనవాచిదేవతాశబ్దత్రిష్వపి సమానః ప్రాణవాక్యశేషే ప్రసిద్ధప్రాణాసంభావితాసంకుచితసర్వభూతసంవేశనోద్గమనాధారత్వశ్రవణవదాదిత్యాన్నవాక్యశేషయోరపి అసంకుచితసర్వభూతగేయత్వసర్వభూతోపజీవ్యత్వయోః ప్రసిద్ధాదిత్యాన్నాసంభావితయోః శ్రవణావిశేషాత్. యది చాదిత్యవాక్యే సర్వభూతశబ్దః ఆదిత్యగానయోగ్యచేతనవిశేషపరతయాఽన్నవాక్యశేషేఽన్నోపజీవనయోగ్యచేతనవిశేషపరతయా చ సంకోచ్యతే- దేవతాశబ్దశ్చ * అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామితి సూత్రోక్తన్యాయేనాభిమానిదేవతాపరతయా యోజ్యతే- తర్హి ప్రాణేఽపి తథాస్తు విశేషాభావాదితి చేత్ ఉచ్యతే, ప్రాణశబ్దస్య * ప్రాణస్య ప్రాణం * యదిదం కించ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిస్సృతమిత్యాదిషు పరమాత్మన్యపి నిరూఢత్వాత్ * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యశేషస్వారస్యాచ్చ పరమాత్మపరత్వం సంశ్రితమ్. అన్నాదిత్యశబ్దయోరతథాత్వాచ్చేతనవాచిదేవతాశబ్దస్య కేవలాదిత్యమండలాన్నయోరభావాత్ తదభిమానిదేవతాపరత్వం, అన్నాభిమానిదేవతాయాశ్చ భూతభక్ష్యత్వం తదధిష్ఠేయాన్నాభేదారోపేణోపపద్యతే * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాదిత్యముచ్చైస్సన్తం గాయన్తీతి ప్రతిపాదితం సర్వభూతగేయత్వం పరమాత్మనోఽపి న సంభవతి- భూతశబ్దో హి ప్రాణినికాయే మహాభూతేషు చ రూఢః- మహాభూతస్య గాతృత్వప్రసక్తేరేవాభావాత్- ప్రాణినికాయపరత్వం వక్తవ్యం, తదపి న సంభవతి- న హి సర్వే ప్రాణినః పరమాత్మానం గాయన్తి- స్థావరేషు పశ్వాదిషు చాభావాత్ తస్మాద్గానయోగ్యప్రాణివిశేషపరత్వేన సంకోచః పరమాత్మపరత్వేప్యావశ్యక ఇతి ఆదిత్యశబ్దస్య లోకవ్యుత్పత్తివిరుద్ధపరమాత్మపరత్వం నాశ్రయణీయం, ఏవమన్నవాక్యశేషేఽపి * ప్రతిహరమాణానీతి భక్ష్యమాణత్వం న పరమాత్మని ముఖ్యమ్. అత ఆదిత్యాన్నశబ్దయోర్బ్రహ్మపరత్వాభావేఽపి ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం సిద్ధమితి ద్రష్టవ్యం- ప్రకృతమనుసరామః. ॥ ౯ ॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్.

ఉ—అథాతశ్శౌవ ఉద్గీథస్తద్ధ బకో దాల్భ్యో గ్లావో వా మై
త్రేయః స్వాధ్యాయముద్వవ్రాజ ॥ ॥ ౧ ॥

శం—అతీతే ఖండే అన్నాప్రాప్తినిమిత్తా కష్టావస్థోక్తా ఉచ్ఛిష్టపర్యుషితభక్షణలక్షణా, సా మా భూదిత్యేవమన్నలాభాయాథ అనంతరం శౌవః- శ్వభిర్దృష్ట ఉద్గీథః ఉద్గానం సామాతః ప్రస్తూయతే, తత్ర కిల బకః నామతః దల్భస్యాపత్యం దాల్భ్యః గ్లావో వా నామతః మిత్రాయాశ్చాపత్యం మైత్రేయః, వాశబ్దశ్చార్థే ద్వ్యాముష్యాయణో హ్యసౌ వస్తువిషయే క్రియాస్వివ వికల్పానుపపత్తేః * ద్వినామా ద్విగోత్ర ఇత్యాది హి స్మృతిః. దృశ్యతే చోభయతః పిండభాక్త్వం. ఉద్గీథబద్ధచిత్తత్వాదృషావనాదరాద్వా. వాశబ్దస్స్వాధ్యాయార్థః స్వాధ్యాయం కర్తుం గ్రామాద్బహిరుద్వవ్రాజ- ఉద్గతవాన్ వివిక్తదేశస్థోదకాభ్యాశం * ఉద్వవ్రాజ * ప్రతిపాలయాంచకారేతి చైకవచనాల్లింగాదేకస్సావృషిః. శ్వోద్గీథకాలప్రతిపాలనాదృషేస్స్వాధ్యాయకరణమన్నకామనయేతి లక్ష్యత ఇత్యభిప్రాయతః

ఆ—పూర్వోత్తరఖండయోస్సంగతిం దర్శయన్నుపాసనాంతరం ప్రస్తౌతి (అతీతఇతి) అన్నలాభస్యాపేక్షితత్వమతశ్శబ్దార్థః ప్రకారాంతరేణోద్గీథోపాసనమన్నకామస్య ప్రస్తూయత ఇతి ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థమాఖ్యాయికామాదత్తే (తత్రేతి) న కేవలం దల్భస్యాపత్యం- కింతు మిత్రాయాశ్చేతి చార్థః. నచ సా దల్భస్య పత్నీతి యుక్తం- తథాసతి మైత్రేయపదస్య వైయర్థ్యాత్. పత్న్యంతరాపత్యత్వవ్యావృత్త్యర్థమితి చేన్న- ప్రయోజనాభావాత్. నన్వత్ర వాశబ్దాత్ ద్వావృషీ వివక్షితావితి చేత్ నేత్యాహ (వాశబ్ద ఇతి) కథం పునర్దల్భస్యాపత్యం బకస్తద్భార్యాయాం మిత్రాయాశ్చాపత్యం భవితుముత్సహతే (ద్వ్యాముష్యాయణో హీతి) * చైకితాయనో దాల్భ్య ఇత్యత్రోక్తమేతదితి సూచయితుం హిశబ్దః- ఉదితానుదితహోమవద్వ్యవస్థితవికల్పః... వికల్పో భవిష్యతి నేత్యాహ (వస్తువిషయఇతి) కథం పునర్... వ ద్వినామత్వాద్యంగీక్రియతే. తత్రాహ (ద్వినామేతి) ఇత్యాది వాక్యం స్మృతిరూపం ధర్మశాస్త్రే ప్రసిద్ధమిత్యర్థః ద్విగోత్రత్వమేకస్య లోకేపి ప్రసిద్ధమిత్యాహ (దృశ్యతేచేతి) యతస్సుతో జాయతే, యేన చాయం ధర్మతో గృహ్యతే, తయోరుభయోరిత్యాహ (ఉభయత ఇతి) * ఉభయోరప్యసావృక్థీ పిండదాతా చ ధర్మత ఇతి హి స్మరంతీత్యర్థః, దాల్భ్యో గ్లావో మైత్రేయ ఇత్యంగీక

త్యాహ (ఉద్గీథఇతి) తదుపాస్త్యాతాత్పర్యమృషావాదరేహేతుః. తస్మాదృషిత్రయ మృషిద్వయంవావివక్షితమిత్యర్థః, పక్షాంతరద్యోతనార్థోవాశబ్దః. శ్రౌతో వాశబ్దస్తర్హి కిమర్థమిత్యాశంక్య పాఠాదన్యన్నతస్యఫలమిత్యాహ (వాశబ్ద ఇతి) మైత్రేయాంతవాక్యంవ్యాఖ్యాయ స్వాధ్యాయమిత్యాదివ్యాచష్టే (స్వా ధ్యాయమితి) యదుక్తమృషిరేకోబకాదిశబ్దైరుచ్యతఇతి తత్రలింగమాహ (ఉ ద్వవ్రాజేతి) శునాముద్గీథః శ్వోద్గీథః. తత్కాలస్య ప్రతిపాలనం ప్రతీక్షణమృ షేర్దృశ్యతే తేషాంచోద్గానమన్నార్థం తద్దృష్టేరపి స్వాధ్యాయకరణం తద ర్థమిత్యాహ (శ్వోద్గీథేతి) యథోక్తార్థవాచిశబ్దాభావేపిసామర్థ్యాదయమ ర్థో (భా)భవతీత్యాహ (అభిప్రాయతఇతి) ॥ ౧ ॥

రం—అతీతఖండే అన్నప్రాప్తినిమిత్తా ఉచ్ఛిష్టపర్యుషితభక్షణలక్షణాక ష్టావస్థోక్తా, అనంతరమన్నలాభాయ శ్వదృష్టఉద్గీథఃప్రస్తూయతే (అథాతశ్శౌ వఉద్గీథః) శౌవః శ్వదృష్టఃఉద్గీథః ప్రస్తూయతఇతిశేషః, శౌవఇతిటిలోపశ్ఛాం దసః (తద్ధబకోదాల్భ్యోగ్లావోవామైత్రేయస్స్వాధ్యాయముద్వవ్రాజ) అత్ర వాశబ్దశ్చార్థే బకగ్లావనామద్వయయుక్తః దల్భసుతో మిత్రాసుతశ్చ స్వా ధ్యాయంకర్తుం ఉద్వవ్రాజ గ్రామాన్నిర్గతవానిత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

ఉ—తస్మై శ్వా శ్వేతః ప్రాదుర్బభూవతమన్యేశ్వానఉపస
మేత్యోచురన్నంనోభగవానాగాయత్వశనాయామవాఇతి ౨

శం—స్వాధ్యాయేన తోషితా దేవతా ఋషిర్వాశ్వరూపంగృహీత్వా-శ్వా శ్వేతస్సన్ తస్మై ఋషయే తదనుగ్రహార్థంప్రాదుర్బభూవ ప్రాదుశ్చకా ర. తమన్యే శుక్లంశ్వానం క్షుల్లకాః శ్వానఉపసమేత్యోచుః ఉక్తవంతః అ న్నం నః అస్మభ్యంభగవానాగాయతు- ఆగానేననిష్పాదయత్విత్యర్థః- ము ఖ్యప్రాణవాగాదయోవా ప్రాణమన్వన్నభుజః స్వాధ్యాయపరితోషితాస్స న్తోఽనుగృహ్ణీయురేనం శ్వరూపమాదాయేతి యుక్తమేవం ప్రతిపత్తుం. అశ నాయామవై- బుభుక్షితాస్స్మవై, ఇత్యేవముక్తవంతః. ॥ ౨ ॥

ఆ—తస్మాఇత్యాదివ్యాచష్టే (స్వాధ్యాయేనేతి) క్షుల్లకాః క్షుద్రకాః శిశ వఇతియావత్. శ్వేతశ్శ్వా ఏకశ్చిదృషిర్దేవతావా; అన్యేచశ్వానోదేవతాఋష యోవేత్యుక్తం సంప్రతి వివక్షితంపక్షమాహ (ముఖ్యేతి) తమూచురితిసంబంధః తానేవవిశినష్టి (ప్రాణమన్వితి) ముఖ్యప్రాణసహితవాగాదిగ్రహో హేతు

మాహ (స్వాధ్యాయేతి) అన్యథా వాక్యమనిర్ధారితార్థంస్యాదితిభావః, కిమిత్యన్నం భవద్భ్యోమయా సంపాద్యతే- నహి భవతామభోక్తౄణాం తేన కృత్యమస్తీత్యాశంక్య త్వన్నిష్ఠచేతనద్వారేణాస్మాకమపి భోగసిద్ధిర్మైవమిత్యాహ (అశనాయామవాఇత్యాదినా) ॥ ౨ ॥

రం—(తస్మై శ్వా శ్వేతః ప్రాదుర్బభూవ) తత్స్వాధ్యాయేన తోషితః కశ్చనఋషిః శ్వేతశునకరూపతయా ప్రాదుర్బభూవేత్యర్థః (తమన్యే శ్వాన ఉపసమేత్యోచుః) తం శ్వేతంశ్వానం క్షుల్లకాశ్శ్వాన ఉపసమేత్యోక్తవన్తః ఉక్తిమేవాహ (అన్నంనో భగవానాగాయతు అశనాయామవాఇతి) వైశబ్దోఽవధారణే- వయం అశనాయామబుభుక్షితాస్స్మః, అస్మాకంగానేన అన్నం భగవాన్సంపాదయత్విత్యూచురిత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

ఉ—తాన్ హోవాచేహైవమా ప్రాతరుపసమీయాతేతి తద్ధ
బకో దాల్భ్యో గ్లావో వా మైత్రేయః ప్రతిపాలయాంచకార ॥ 3॥

శం—సశ్వా శ్వేతస్తాన్- క్షుల్లకాన్ శునః, ఇహైవ అస్మిన్నేవదేశే మామాం ప్రాతః ప్రాతఃకాలఉపసమీయాతేతి, దైర్ఘ్యం ఛాందసం సమీయాతేతి. ప్రమాదపాఠోవా. ప్రాతఃకాలకరణం తత్కాలఏవకర్తవ్యార్థం. అన్నదస్యవా సవితురపరాహ్ణేఽనాభిముఖ్యాత్. తత్ తత్రైవహబకో దాల్భ్యో గ్లావో వా మైత్రేయఋషిఃప్రతిపాలయాంచకార-ప్రతీక్షణంకృతవానిత్యర్థః॥3॥

ఆ—కిమితిప్రాతఃకాలప్రతీక్షణంకృతం తత్రాహ (ప్రాతరితి) ఉద్గానస్యేతి శేషః. ప్రాతఃకాలప్రతీక్షణకరణే కారణాంతరమాహ (అన్నదస్యేతి) తస్య వృష్టిద్వారాఽన్నదత్వం ద్రష్టవ్యం. తద్ధేత్యాదివ్యాచష్టే (తత్రేతి)ఋషేరన్నకామత్వమితోఽవగతమ్. ॥ 3 ॥

రం—(తాన్ హోవాచ ఇహైవమాప్రాతరుపసమీయతేతి) శ్వః ప్రాతఃకాలే అస్మిన్నేవదేశేమాం మాముపగచ్ఛతేతి క్షుల్లకాన్ శునశ్శ్వేతశ్వాఉవాచేత్యర్థః (తద్ధబకో దాల్భ్యో గ్లావో వా మైత్రేయః ప్రతిపాలయాంచకార) బకగ్లావనామాఋషిః తత్సంవాదంశ్రుత్వా శ్వేతశ్వాద్యాగమనంప్రతీక్ష్య స్థితవానిత్యర్థః॥

ఉ—తే హ యథైవేదం బహిష్పవమానేన స్తోష్యమాణాః స
గ్ంరబ్ధాస్సర్పన్తీత్యేవమాససృపుస్తే హ సముపవిశ్య హించక్రుః॥ ౪

శం—తే- శ్వాన స్తత్రైవాగత్య ఋషేస్సమక్షం యథైవేహ కర్మణి బహి

'ష ఏవమానేనస్తోత్రేణ స్తోష్యమాణాఉద్గాతృపురుషాస్సంరబ్ధాః సంలగ్నా అ
న్యోన్యమేవసర్పంతి-ఏవంముఖేనాన్యోన్యస్యపుచ్ఛంగృహీత్వా ఆససృపుః అ
సృప్తవంతః పరిభ్రమణంకృతవంతఇత్యర్థః. తఏవంసంసృప్యసముపవిశ్య ఉపవి
ష్టాస్సంతోహించక్రుః హింకారంకృతవంతః. ॥ ౪ ॥

ఆ—తేహేత్యాదివ్యాకరోతి (తేశ్వానఇతి) సమక్షం 'ఆసస్పృపురితిసంబం
ధః; ఉద్గాతృపురుషాఇతి, అధ్వర్యుప్రముఖాయజమానపర్యంతాగృహ్యంతే, అ
న్యోన్యమేవసంలగ్నాస్సర్పంతీతిసంబంధః. ॥ ౪ ॥

రం—(తేహయథైవేదంబహిష్పవమానేనస్తోష్యమాణా స్సంరబ్ధాస్సర్పంతీ
త్యేవమాససృపుః) తే శ్వేతశ్వాదయస్తత్రైవ ప్రాతరాగత్య బహిష్పవమానే
న స్తోత్రేణ స్తోష్యమాణాఉద్గాతృపురుషా అన్యోన్యసంసృష్టాగచ్ఛంతీత్యేతద్య
థా- తథైవ అన్యోన్యస్య పుచ్ఛంముఖేనగృహీత్వా ఆససృపుః ఉపసర్పణంకృ
తవంతః (తేహసముపవిశ్యహించక్రుః) అథ తేఉపవిశ్య హించక్రుః హింకారం
కృతవంతఇత్యర్థః. ॥ ౪ ॥

ఉ—ఓమదా ౩ మోంపిబా ౩ మోందేవోవరుణఃప్రజా
పతిస్సవితా ౨ ఽన్నమిహాఽహరద ౨ ఽన్నపతే ౨ ఽన్నమిహా
హరా ౨ ఽహరోమితి ॥ ౫ ॥

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే ద్వాదశఃఖండః

శం—ఓమదామోంపిబామోం, దేవః ద్యోతనాత్. వరుణః వర్షణాజ్జగ
తః ప్రజాపతిః- పాలనాత్ప్రజానాం సవితా ప్రసవితృత్వాత్సర్వస్య. ఆదిత్యఉ
చ్యతే ఏతైఃపర్యాయైః. సఏవంభూతఆదిత్యోఽన్నమస్మభ్యమిహాహరత్-, ఆ
హరత్వితి. తఏవంహింకృత్వా పునరప్యూచుః. సత్వం హేఅన్నపతే సహి స
ర్వస్యాన్నస్య ప్రసవితృత్వాత్పతిః, నహి తత్పాకేనవినా ప్రసూతమన్నమణు
మాత్రమపి జాయతే ప్రాణినాం అతోఽన్నపతిః, హేఅన్నపతే అన్నమస్మభ్య
మిహాహరేతి. అభ్యాసఆదరార్థః. ఓమితి ॥ ౫ ॥

ఇతిప్రథమప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యమ్.

ఆ—హింకారస్వరూపమాహ (ఓమిత్యాదినా) త్రివారమోంకారోగానార్థ
ముచ్చారితః. అదామ అశనంకరవామ. పిబామ పానంకరవామేత్యేతత్. ఇతి
శబ్దోహింకారసమాప్త్యర్థః, అన్నప్రసవితృత్వమాదిత్యస్యసాధయతి (సహీతి)

ఇహోతి ప్రకృతదేశోక్తిః. ఓంకారస్సవితృప్రార్థనామంత్రసమాప్త్యర్థః, భక్తివిషయోపాస్తిసమాప్త్యర్థమితిపదం ॥ ॥ ౫ ॥

—ఇతిప్రథమప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యటీకా—

టీ—హింకారమేవాహ (ఓం అదామోంపిబామోమితి) ఓమితి గానోపక్రమే అదామ భక్షయేమ పిబామచ (ఓందేవోవరుణః ప్రజాపతిస్సవితాన్నమిహాహరత్) ద్యోతమానత్వాద్దేవః, వ్రియమాణత్వాద్వరుణః- ప్రజానాంపాలనాత్ ప్రజాపతిః- ఏవంభూతఃసవితా అన్నమాహరత్విత్యర్థః (అన్నపతేఽన్నమిహాహరాహరోమితి) అన్నపతఇత్యాదిత్యస్య సంబోధనం ఆహరాహరేతిద్విరుక్తిః ప్రార్థనాయాం. ఇతిగీతవంతఇత్యర్థః, అన్నపతఇతి మంత్రకరణకాదిత్యాధ్యాసవిశిష్టోద్గీథోపాసనమన్నఫలకమితిభావః. ॥ ౫॥

—ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యమ్—

ఉ—అయంవావలోకోహాఉకారోవాయుర్హాఇకారశ్చంద్రమా అథకారఃఆత్మేహకారోఽగ్నిరీకారః ॥ ॥ ౧ ॥

శం—భక్తివిషయోపాసనం సామావయవసంబద్ధమిత్యతఃసామావయవాంతరస్తోభాక్షరవిషయాణ్యుపాసనాంతరాణి సంహతాన్యుపదిశ్యంతే అనంతరం సామావయవసంబద్ధత్వావిశేషాత్.అయంవావఅయమేవలోకోహాఉకారఃస్తోభోరథంతరే సామ్నిప్రసిద్ధః *ఇయంవైరథంతర(మి)ఇ)త్యస్మాత్సంబంధసామాన్యాద్ధాఉకారస్తోభోఽయంలోకఇత్యేవముపాసీత (వాయుర్హాఇకారః) వామదేవ్యేసామనిహాఇకారఃప్రసిద్ధః- వాయ్వప్సంబంధశ్చవామదేవ్యస్యసామ్నో యోనిరిత్యస్మాత్సామాన్యద్ధాఇకారంవాయుదృష్ట్యోపాసీత (చంద్రమాఅథకారః) చంద్రదృష్ట్యాఽథకారముపాసీత, అన్నేహీదంస్థితం, అన్నాత్మాచంద్రఃథకారాకారసామాన్యాచ్చ (ఆత్మాఇహకారః) ఇహేతిస్తోభః; ప్రత్యక్షోహ్యాత్మాఇహేతి వ్యపదిశ్యతే ఇహేతిచస్తోభః తత్సామాన్యాత్ (అగ్నిరీకారఇతి) ఈనిధనాని చాగ్నేయానిసర్వాణిసామానీత్యతస్తత్సామాన్యాత్. ॥ ౧ ॥

ఆ—నను భక్తిసంబద్ధానాముపాసనానాంజ్ఞాతత్వాత్ * సమస్తస్యేత్యాదివక్తవ్యే కిమనంతరఖండేనేత్యాశంక్యాహ (భక్తీతి) ఇత్యతః అస్మాత్ప్రసంగాదితియావత్. ఋగక్షరాణిగీయంతే; తద్వ్యతిరిక్తాని వాచ్యశూన్యాని గీతసిద్ధ్యర్థానిస్తోభాక్షరాణి పరిభాష్యంతే. తానిచ కర్మాపూర్వనిర్వృత్తిద్వారే

ని ఫలవత్త్వాదుపాస్యాని. తదుపాస్తివిధిపరముత్తరవాక్యమిత్యర్థః, వక్ష్యమా ణోపాసనానాం ప్రత్యేకం స్వాతంత్ర్యంనాస్తీత్యాహ (సంహతానీతి) తేషా మనంతరముపదేశే హేతుమాహ (సామావయవేతి) నచైవంవిధస్తోభో నాస్తీతి వాచ్యమిత్యాహ (రథంతరఇతి) తథాపి కథం పృథివీదృష్ట్యాయథోక్తస్తోభస్యో పాస్యత్వంతత్రాహ(ఇయంరథంతర(మి)ఇ)తి)*ఇయంరథంతర(మి)ఇ)త్యత్రపృథి వ్యారథంతరత్వంశ్రుతం- ప్రస్తుతశ్చస్తోభోరథంతరేస్తీత్యుక్తం. తథాచ యథో క్తాస్స బంధరూపాత్సాదృశ్యాత్పృథివీదృష్ట్యాహా ఉకారఉపాస్యఇత్యర్థః క థంపునర్వాయుదృష్ట్యాహాఇకారస్యోపాస్యత్వంతత్రాహ (వాయ్వప్సంబంధశ్చే తి) హాఇకారోవామదేవ్యే సామ్నిప్రసిద్ధః- తస్యచవాయోరపాంచసంబంధో యోనిః- మైథునేచాప్సువతీనామపాం * వాయుఃప్రవృత్త్యవర్తత తతోవామదే వ్యంసామాభవదితిశ్రుతేః, తస్మాద్యథోక్తాద్వామదేవ్యసామసంబంధసామాన్యా ద్వాయుదృష్ట్యాహాఇకారముపాసీతేత్యర్థః, కథమథకారస్య చంద్రదృష్ట్యోపాస నం తత్రాహ (అన్నేహీతి) తథాచ థకారసామాన్యాద్యథోక్తోపాస్తిసిద్ధిరితి శే షః, థకారవదకారసామాన్యాచ్చంద్రదృష్ట్యా ఽథకారముపాసీతేత్యాహ (థ కారేతి) అథకారే తావద్వ్యక్తోకారః - అన్నాత్మనిచంద్రమస్యపి సోస్తీతి త దుక్తంయథోక్తముపాసనమిత్యర్థః. ప్రథమమప్రత్యక్షః పశ్చాత్ప్రత్యక్షీభవ న్నితిశేషః, తత్సామాన్యంఇహేతివ్యపదిశ్యమానత్వం, తస్మాదాత్మదృష్టిరిహేతి స్తోభేకర్తవ్యేత్యాహ (తత్సామాన్యాదితి) అగ్నిదృష్టిరీకారాఖ్యస్తోభాక్షరే క ర్తవ్యేత్యత్రహేతుమాహ(ఆనిధానానీతి)ఈకారోనిధీయతే యేషుసామసుతా న్యాగ్నేయాని ప్రసిద్ధాని. తథాచ తేష్వగ్నిరీకారశ్చేత్యుభయోర్భావాత్తస్మా త్సాదృశ్యాదీకారమగ్నిదృష్ట్యోపాసీతేత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

రం—సామావయవాంతర్గతస్తోభాక్షరవిషయాణ్యుపాసనాంతరాణ్యుపది శ్యంతే (అయంవావలోకోహాఉకారః) హాఉఇత్యేవంలక్షణోయస్సామసుస్తోభః సః అయంలోకః ఏతల్లోకత్వేనోపాస్యఇత్యర్థః, ఏవముత్తరత్రాపిస్తోభశబ్దా ఉధ్యాహర్తవ్యః, అయంస్తోభోరథంతరసామ్నిప్రసిద్ధః (వాయుర్హాఇకారః) హాఇఇతిస్తోభో వామదేవ్యసామ్నిప్రసిద్ధః, ఏవమగ్రేఽపిశిష్టంస్పష్టమ్. ॥ ౧ ॥

ఉ—ఆదిత్యఊకారఃనిహవఏకారోవిశ్వేదేవాఔహోఇకా
రః ప్రజాపతిర్హింకారః ప్రాణస్స్వరోఽన్నంయావాగ్విరాట్ ॥ ౨ ॥

శం—ఆదిత్యఊకారః) ఉచ్చైః ఊర్ధ్వంసంతమాదిత్యంగాయంతీతి- ఊకారశ్చాయంస్తోభః- ఆదిత్యదైవత్యేసామ్ని స్తోభఃఊఇత్యాదిత్యఊకారః, నిహవఇతి- ఆహ్వానం- ఏకారఃస్తోభః, ఏహీతిచాహ్వయంతీతితత్సామాన్యాత్ (విశ్వేదేవా ఔహోఇకారః) వైశ్వదేవ్యేసామ్ని స్తోభస్యదర్శనాత్ (ప్రజాపతిర్హింకారః) అనిరుక్తత్వాత్ హింకారస్యచావ్యక్తత్వాత్ (ప్రాణస్స్వరః) స్వర ఇతి- స్తోభః ప్రాణస్యచస్వరహేతుత్వసామాన్యాత్ (అన్నంయా) యాఇతిస్తోభోఽన్నం- అన్నేనహీదంయాతి తత్సామాన్యాత్, వాగితిస్తోభోవిరాట్ అన్నం దేవతావిశేషోవా, వైరాజేసామ్ని స్తోభదర్శనాత్. ॥ ౨ ॥

ఆ—ఊకారమాదిత్యదృష్ట్యా కథముపాసీతేత్యాశఙ్క్యాహ (ఉచ్చైరితి) ఊకారాదిత్యయోర్వ్యవధాంతరేణ సాదృశ్యమాహ (ఆదిత్యేతి) ఏకారసామాన్యాన్నిహవదృష్టిరేకారేస్తోభకార్యేత్యాహ (నిహవఇత్యాదినా) ఔహోఇకారస్య విశ్వేదేవదృష్ట్యోపాస్తౌ హేతుమాహ(వైశ్వదేవ్యఇతి) ప్రజాపతిదృష్ట్యాహింకారోపాస్యత్వే హేతుః (అనిరుక్త్యాదితి) నీలపీతాదిరూపేణ నిరుక్త్యవిషయత్వాత్ప్రజాపతేరిత్యర్థః అవ్యక్తత్వాత్ రూపాదిరహితత్వాదిత్యర్థః(ప్రాణస్యచేతి) చకారాత్స్వరస్యచేత్యర్థః స్వరహేతుత్వం తన్నిర్వర్తకత్వేన తదాత్మకత్వం అన్నంయాఇతివాక్యంవ్యాచష్టే (యాఇతీతి) అన్నదృష్టిర్యాఇతిస్తోభే కర్తవ్యేత్యత్ర హేతుమాహ (అన్నేనేతి) విరాడ్దృష్టిర్వాగితిస్తోభేకార్యేత్యత్ర హేతుమాహ (వైరాజఇతి) ॥ ౨ ॥

రం—(ఆదిత్యఊకారఇత్యాది) (నిహవఏకారః) నిహవఃఆహ్వానమిత్యర్థః• * హ్వస్సంప్రసారణంచన్యభ్యుపవిషి వితిభావేహ్వేఞః అప్సంప్రసారణయోర్నిహవఇతిరూపం (ప్రాణస్స్వరః) స్వరఇతిస్తోభః ప్రాణఇత్యర్థః (అన్నంయా) యాఇతిస్తోభోఽన్నమిత్యర్థః (వాగ్విరాట్) వాగితిస్తోభోవిరాట్ అన్నమిత్యర్థః విరాట్పురుషోవా. ॥ ౨ ॥

ఉ—అనిరుక్తస్త్రయోదశస్తోభఃసంచరోహుంకారః ॥ ౩॥

శం—అనిరుక్తః అవ్యక్తత్వాదిదంచేదం చేతినిర్వక్తుంనశక్యతఇతి- అతస్సఞ్చరః వికల్ప్యమానస్వరూపఇత్యర్థః. కోసావితి ఆహ (హుంకారః)అవ్యక్తోహ్యయం అతోఽనిరుక్తవిశేషఏవోపాస్యఇత్యభిప్రాయః. ॥ ౩ ॥

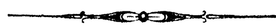
ఆ—అనిరుక్తః కార్యాత్మా. తస్యానిరుక్తత్వంసాధయతి (అవ్యక్తత్వాదితి)

సచానేకధాకార్యరూపేణ సంచరతీతిసంచరః హుఙ్కారోపి శాఖాభేదేనవి కల్ప్యమానస్వరూపః త్రయోదశశ్చ * అయంవావేత్యారభ్య గణ్యమానః తత శ్చ కారణదృష్ట్యా హుఙ్కారముపాసీతేత్యర్థః ఉక్తమేవోపపాదయతి (అ వ్యక్తోహీతి) తత్రవికల్ప్యమానత్వంహేతుః. ॥ 3 ॥

రం—(అనిరుక్తస్త్రయోదశస్తోభస్సంచరోహుఙ్కారః)హాఉకారాదిభ్యో ద్వాదశభ్యఃపూర్వోక్తేభ్యోఽధికఃహుమితిత్రయోదశోయస్తోభః- స ఇదమి తినిర్వక్తుమశక్యతయాఅనిరుక్తత్వాత్ సంచరః డోలాయితః సందేహరూపఇ త్యర్థః. తతశ్చ తత్రసంచరత్వేదృష్టిః కార్యేత్యర్థః, తతశ్చహాఉకారాదిషు త్రయోదశసూక్తపృథివీలోకాదిదృష్టిఃకర్తవ్యేతిస్థితమ్. ॥3॥

ఉ—దుగ్ధేస్మై వాగ్దోహంయోవాచోదోహోఽన్నవాన న్నాదోభవతియఏతామేవఙ్సామ్నాముపనిషదంవేదోపనిషదం వేదేతి॥౪॥ ఇతిప్రథమప్రపాఠకె త్రయోదశఃఖండః.

ఇతిఛాందోగ్యోపనిషదిప్రథమప్రపాఠకః ॥ హరిఃఓంతత్సత్

శం—స్తోభాక్షరోపాసనాఫలమాహ (దుగ్ధేస్మై వాగ్దోహమిత్యాది) ఉక్తా ర్థం. యఏతామేవం యథోక్తలక్షణాంసామ్నాం సామావయవస్తోభాక్షరవిష యాముపనిషదం, దర్శనంవేద తస్యైతద్యథోక్తంఫలమిత్యర్థః. ద్విరభ్యాసో ఽధ్యాయసమాప్త్యర్థః. సామావయవవిషయోపాసనావిశేషపరిసమాప్త్యర్థ ఇతిశబ్దఇతి. ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యం.

ఇతి శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్యపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యే ప్రథమప్రపాఠకభాష్యమ్

ఆ—నైతానివ్యస్తాన్యుపాసనాని ప్రత్యేకంఫలాశ్రవణాత్, సమస్తంపునరే కమిదముపాసనం, ఏకఫలత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ (స్తోభాక్షరేతి) ఉపనిషదం వే దోపనిషదంవేదేత్యావృత్తేస్తాత్పర్యమాహ (ద్విరభ్యాసఇతి) ప్రథమప్రపాఠక వ్యాఖ్యానసమాప్తావితిశబ్దః॥౪॥ఇతిప్రథమప్రపాఠకేత్రయోదశఖండభాష్యటీకా. ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమచ్ఛుద్ధానందభగ

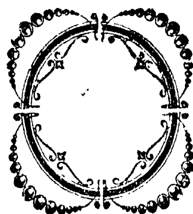
వత్పూజ్యపాదశిష్యశ్రీభగవదానందజ్ఞానకృతాయాం ఛాందోగ్యోపని
షద్భాష్యటీకాయాం ప్రథమప్రపాఠకభాష్యటీకా

రం — తస్య ఫలమాహ (దుగ్ధేస్మై వాగ్దోహం యో వాచో దోహః) ఉద్గా (య ఏతామేవం సామ్నాముపనిషదం వేదోపనిషదం వేద) సామావయవస్తోభా రోపాసనానాం యో వేదేత్యర్థః. ద్విరుక్తిరధ్యాయసమాప్త్యర్థా.

ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యమ్.

ఇతి ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యే ప్రథమప్రపాఠకభాష్యమ్.

క్షేమాయ యః కరుణయా క్షితినిర్జరాణాం భూమావజృంభయత
భాష్యసుధాముదారః । వామాగమాధ్వగవదావదతూల
వాతో రామానుజస్స మునిరాద్రియతాం మదుక్తిమ్ ॥ ౧ ॥

శ్రీః

శ్రీగురుభ్యోనమః.

ఆనందగిరీయటీకాసహిత శఙ్కరభాష్యేణ, రంగరామానుజభాష్యేణచ

యుక్తా ఛాందోగ్యోపనిషత్.

ద్వితీయః ప్రపాఠకః.

హరిః ఓమ్.

ఉ—సమస్తస్యఖలుసామ్న ఉపాసనగ్ం సాధుయత్ఖలుసా

ధుతత్సామేత్యాచక్షతే యదసాధుతదసామేతి॥ ॥౧॥

శం— * ఓమిత్యేతదక్షరమిత్యాదినా సామావయవవిశేష విషయముపాస నమనేకఫలముపదిష్టం- అనంతరంచస్తోభాక్షరవిషయముపాసనముక్తం సర్వథాపి సామైకదేశసంబద్ధమేవతదితి. అథేదానీం సమస్తేసామ్నిసమస్తసామవిషయాణ్యుపాసనాని వక్ష్యామీత్యారభతేశ్రుతిః- యుక్తంహ్యేకదేశోపాసనానంతరమేకదేశివిషయ ముపాసనముచ్యతఇతి. సమస్తస్య - సర్వావయవవిశిష్టస్య పాంచభక్తికస్య సాప్తభక్తికస్యచేత్యర్థః ఖల్వితి వాక్యాలఙ్కారార్థః సామ్న ఉపాసనంసాధు సమస్తేసామ్నిసాధుదృష్టివిధిపరత్వాన్న పూర్వోపాసననిందార్థత్వం సాధుశబ్దస్య నను పూర్వత్రావిద్యమానం సాధుత్వంసమస్తే సామ్న్యభిధీయతే. న- * సాధుసామేత్యుపాస్తఇత్యుపసంహారాత్ సాధుశబ్దః శోభనవాచీ కథమవగమ్యతఇతి ఆహ- యత్ఖలులోకేసాధు శోభనం-అనవద్యం ప్రసిద్ధం తత్సామేత్యాచక్షతేకుశలాః యదసాధు విపరీతం తదసామేతి ॥౧॥

ఆ—పూర్వోత్తరప్రపాఠకయోస్సంగతిందర్శయతి (ఓమిత్యేతదిత్యాదినా) సర్వథాపి సామావయవవిషయత్వేస్తోభాక్షరవిషయత్వేచేత్యర్థః, ఇతిశబ్దో హేత్వర్థః యస్మాదేకదేశ విషయాణ్యుపాసనానివృత్తాని. తస్మాత్తానిసమస్త విషయాణివక్తవ్యానీత్యర్థః ఏకదేశోపాస్తివ్యాఖ్యానానంతర్యమథశబ్దార్థః- కథనుక్తవక్ష్యమాణోపాసనయోరిదంపౌర్వాపర్యం. తత్రాహ (యుక్తంహీతి) సమస్తస్యోపాసనం సాధ్వితివచనాదవయవోపాసనం నిందితత్వాదనను ష్ఠేయమిత్యాశఙ్క్యాహ (సమస్తఇతి) అర్థాదస్మిన్నిందేతిశంకతే (నన్వితి) పూర్వత్రాపి సాధుత్వస్య విద్యమానస్యైవ విశేషణత్వేనానుపాదానాన్నార్థా

దపినిందేతి పరిహరతి (నసాధ్వితి) యత్ఖల్విత్యాది వ్యాఖ్యాతుంపాత నికా మాహ (సాధుశబ్ద ఇతి (వాక్యమవతార్య వ్యాచష్టే (కథమిత్యాదినా) ॥౧॥

రం—సామావయవోపాసనం ప్రాక్ప్రదర్శ్యసమస్తస్య సామ్న ఉపాసనం ప్రస్తౌతి (సమస్తస్యఖలుసామ్న ఉపాసనంసాధు) సమస్తస్య. పాంచవిధ్య యుక్తస్య సాప్తవిధ్యయుక్తస్యవాసమస్తస్య సామ్నస్సాధుత్వేన ఉపాసనంకా ర్యమిత్యర్థః, తత్రోపపత్తిమాహ (యత్ఖలుసాధుతత్సామేత్యాచక్షతేయదసా ధుతదసామేతి) సాధ్వసాధుకర్మణీసామాసామత్వేనవ్యవహరంతీత్యర్థః ॥౧॥

ఉ—తదుతాప్యాహుః సామ్నైనముపాగాదితి సాధునైనము పాగాదిత్యేవతదాహురసామ్నైన ముపాగాదిత్యసాధునైన ము పాగాదిత్యేవతదాహుః॥ ॥౨॥

శం—తత్, తత్రైవ సాధ్వసాధువివేకకరణే ఉతాప్యాహుః; సామ్నాఏ నం- రాజానంసామంతంవోపాగాత్ - ఉపగతవాన్ కోసౌయతోఽసాధుత్వ ప్రాప్త్యాశఙ్కా- నఇత్యభిప్రాయః శోభనాభిప్రాయేణ సాధునైనముపా గాదిత్యేవతత్ - తత్రాహులౌకికాబంధనాద్యసాధుకార్యమపశ్యంతః యత్ర పునర్విపర్యయే బంధనాద్యసాధుకార్యంపశ్యంతి, తత్రాసామ్నైనముపాగాది తి అసాధునైన ముపాగాదిత్యేవతదాహుః ౨॥

ఆ—కింపునరేవం వివేకకరణే కారణమిత్యాశఙ్క్యాహ (తత్రేతి)వి వేకకరణోపాయభేదవికల్పార్థముతేత్యుభయత్రపదం సామ్నైనమిత్యాదినా సాధునేత్యాదివాక్యస్య పౌనరుక్త్యమాశంక్య వ్యాఖ్యావ్యాఖ్యయభావాన్నైవ మిత్యాహ (శోభనేతి) శోభనకార్యదర్శనేసతీతి యావత్ తత్రైవహేత్వం తరమాహ (బంధనాదీతి) అసామ్నేత్యాదివ్యాచష్టే (యత్రేతి) ॥౨॥

రం—(తదుతాప్యాహుః) తత్ - తస్మిన్విషయే అన్యదప్యాహుః కింతది త్యత్రాహ(సామ్నైనముపాగాదితిసాధునైనముపాగాదిత్యేవతదాహురిత్యాది) సామాసామోపాయాభ్యామాగతంప్రత్యర్థినం సాధ్వసాధుభ్యామాగతం వ్య వహరంతీత్యర్థః ॥౨॥

ఉ—అథోతాప్యాహుః సామనోబతేతి యత్సాధుభవతి సాధుబతేత్యేవ తదాహురసామనోబతేతియదసాధుభవత్యసా ధుబతేత్యేవతదాహుః ౩॥

శం—అథోతాప్యాహుః స్వసంవేద్యం. సామ నః-అస్మాకంబభూవేత్యనుకంప యతః సంవృత్తమిత్యాహుః, ఏతత్తైరుక్తంభవతి- యత్సాధుభవతి, సాధుబభూవేత్యేవ తదాహుః. విపర్యయేణాబభూవేతి; యదసాధుభవతి, అసాధుబభూవేత్యేవతదాహుః. తస్మాత్సామసాధుశబ్దయోరేకార్థత్వంసిద్ధం, ॥3॥

ఆ—కార్యగమ్యంసాధుత్వమసాధుత్వంచోక్త్వాస్వానుభవగమ్యం తదుపన్యస్యతి (అథేతి) కార్యోక్తేస్తస్యసాధుత్వాదివివేకానంతర్యమథశబ్దార్థః. స్వసంవేద్యం; సాధుత్వమసాధుత్వంచేతి శేషః తత్రసాధుత్వంస్వానుభవసిద్ధమిత్యేతద్వ్యక్త్వాపాదయతి (సామేతి) యత్సాధ్వీత్యాదివాక్యస్య పూర్వేణపౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యాహ (ఏతదితి) అసామేత్యాదివ్యాచష్టే (విపర్యయఇతి) బభూవేతి-ఆహురితిసంబంధః కింతైరుక్తంభవతి, తదాహ (యదసాధ్వితి) సాధుశబ్దశ్శోభనవాచీత్యుక్తముపసంహరతి (తస్మాదితి) ॥3॥

రం— (అథోతాప్యాహుః) అస్మిన్నేవార్థే జనాఅన్యదప్యాహురిత్యర్థః (సామనోబభూవేతియత్సాధుభవతి) యత్కర్మసాధుభవతి- తన్నః, అస్మాకంసామబభూవేతిసానుమోదాః ప్రవదంతిలోకాః (సాధుబభూవేత్యేవతదాహుః) సామనోబభూవేత్యుక్తఏవవిషయేసాధుబభూవేతిలోకాః ప్రవదంతి. తతస్సామసాధుశబ్దావేకత్రప్రయుజ్యమానౌ దృశ్యేతేఇత్యర్థః ఏవముత్తరత్రాపి అతస్సామసాధుశబ్దయోరేకార్థప్రయోగాత్ సమస్తస్యసామ్నస్సాధుత్వేనోపాసనం కర్తవ్యమిత్యర్థః ॥3॥

ఉ—సయఏతదేవంవిద్వాన్సాధుసామేత్యుపాస్తేఽభ్యాశో హయదేనగ్ సాధవోధర్మాఆచగచ్ఛేయురుపచనమేయుః ॥4॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే ప్రథమఃఖండః

శం—అతస్సయః- కశ్చిత్సాధుసామేతి, సాధుగుణవత్సామేత్యుపాస్తే సమస్తంసామసాధుగుణవద్విద్వాన్- తస్యైతత్ఫలం అభ్యాశోహ- క్షిప్రం; యదితి క్రియావిశేషణార్థం ఏనం ఉపాసకంసాధవః- శోభనధర్మాః శ్రుతిస్మృత్యవిరుద్ధాఆచగచ్ఛేయుః - ఆగచ్ఛేయుశ్చ నకేవలమాగచ్ఛేయుః ఉపచనమేయుః ఉపనమేయుశ్చ భోగ్యత్వేనోపతిష్ఠేయురిత్యర్థః................॥4॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యమ్

ఆ—తయోరేకార్థత్వమతస్శబ్దార్థః ఉపాసకమేవవిశినష్టి (సమస్తమి

౩)) అగచ్ఛేయురితి యత్తత్ప్రథమే వేతిక్రియావిశేషణత్వంయదిత్యస్యద్రష్టవ్యం

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యటీకా

శం — యపీతదేవం విద్వాన్ సాధుసామేత్యుపాస్తేఽభ్యాశోహయదేనమి త్యాది) ఏవంసాధుత్వేన సమస్తసామోపాసకంహ ప్రసిద్ధం, అభ్యాశః క్షిప్రం సాధుధర్మాస్సర్వేఽగచ్ఛేయుశ్చ భోగ్యత్వేనోపనతాశ్చభవేయురిత్యర్థః * రమణీయచరణాఅభ్యాశోహేత్యత్ర * అభ్యాశః, అభ్యాగంతారఇతి వ్యాసా ర్యైర్వ్యాఖ్యాతత్వాత్ ఇహాప్యభ్యాశః ఆగంతారః సాధవోధర్మాః అభ్యా గమనయోగ్యాస్సాధవోధర్మాః అభ్యాగచ్ఛేయురితివాఽర్థః ఉపనమేయు శ్చ- భోగ్యతాంభజేయురిత్యర్థః .... ॥౪॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యమ్

ఉ — లోకేషుపంచవిధగ్ం సామోపాసీతపృథివీహింకారఃఅ గ్నిః ప్రస్తావోఽన్తరిక్షముద్గీథఆదిత్యః ప్రతిహారోద్యౌర్నిధన మిత్యూర్ధ్వేషు॥ ॥౧॥

శం — తానిపునస్తానిసాధుదృష్టివిశిష్టానిసమస్తానిసామాన్యుపాస్యానీతి, ఇ మానితాన్యుచ్యంతే లోకేషుపంచవిధమిత్యాదీని, నను లోకాదిదృష్ట్యాతాన్యు పాస్యాని సాధుదృష్ట్యా చేతివిరుద్ధం, న- సాధ్వర్థస్యలోకాదికార్యేషు కారణ స్యానుగతత్వాత్; మృదాదివద్ఘటాదివికారేషు సాధుశబ్దవాచ్యోర్థోధర్మః- బ్రహ్మవా సర్వథాపిలోకాది కార్యేష్వనుగతం, అతోయథాయత్ర ఘటాదిదృ ష్టిః మృదాదిదృష్ట్యనుగతైవసా- తథాసాధుదృష్ట్యనుగతైవ లోకాదిదృష్టిః ధ ర్మాదికార్యత్వాల్లోకాదీనాం యద్యపికారణత్వమవిశిష్టం బ్రహ్మధర్మయోః తథాపి ధర్మఏవ సాధుశబ్దవాచ్యఇతియుక్తం, * సాధుకారీసాధుర్భవతీతి ధ ర్మవిషయే సాధుశబ్దప్రయోగాత్ నను లోకాదికార్యేషుకారణస్యానుగతత్వా దర్థప్రాప్తైవతద్దృష్టిరితి * సాధుసామేత్యుపాస్తఇతి న వక్తవ్యం. న-శా స్త్రగమ్యత్వాత్తద్దృష్టేః సర్వత్రహి శాస్త్రప్రాపితాఏవధర్మాఉపాస్యాః నవి ద్యమానాఅప్యశాస్త్రీయాః లోకేషుపృథివ్యాదిషుపంచవిధం పంచభక్తిభేదేనప్ర కారం సాధుసమస్తం సామోపాసీత కథం (పృథివీహింకారః) లోకే ష్వితి యాసప్తమీ - తాంప్రథమాత్వేన విపరిణమ్య పృథివ్యాదిదృష్ట్యాహిం కారేపృథివీహింకారఇత్యుపాసీత- వ్యత్యస్యవాసప్తమీశ్రుతిం లోకవిషయాం

హింకారాదిషు పృథివ్యాదిదృష్టిం కృత్వోపాసీత తత్ర పృథివీ హింకారః ప్రాథమ్యసామాన్యాత్ (అగ్నిః ప్రస్తావః) అగ్నౌ హి కర్మాణి ప్రస్తూయన్తే ప్రస్తావశ్చ భక్తిః (అన్తరిక్షముద్గీథః) అన్తరిక్షం హి గగనం గకారవిశిష్టశ్చోద్గీథః (ఆదిత్యః ప్రతిహారః) ప్రతి ప్రాణ్యభిముఖత్వాన్మాం ప్రతి మాం ప్రతీతి (ద్యౌర్నిధనం) దివి నిధీయన్తే హీతో గతాః ఇత్యూర్ధ్వేషు- ఊర్ధ్వంగతేషు లోకదృష్ట్యా సామోపాసనం ॥౧॥

ఆ—ఏకస్యోభయదృష్టివిషయత్వమయుక్తం, నహి ఘటదృష్టిగోచరస్సన్ పటదృష్టేరపి గోచరస్స్యాదిత్యాశంక్య (నన్వితి) ఏకస్మిన్నపి ప్రస్తుతం దృష్టిద్వయమవిరుద్ధమితి సమాధత్తే (నసాధ్వర్థస్యేతి) యథా సువర్ణాదిషు మృదాద్యనుగతం- తథా సాధుశబ్దార్థస్య కారణస్య లోకాదిషు కార్యేష్వనుగతత్వాత్తద్దృష్ట్యా సాధుదృష్టేరనుగమాన్న దృష్టిద్వయస్యైకత్ర విరోధోఽస్తీత్యర్థః తదేవ స్ఫుటయతి (సాధుశబ్దేతి) సాధ్వర్థస్య లోకేష్వనుగతిరపి నిర్బాధేతి. యతో-ఇతి దేవదత్తోక్తిః సా, ఘటాదిదృష్టిః తత్రేతి శేషః ననుసాధుశబ్దార్థయోర్ధర్మబ్రహ్మణోస్తుల్యం కారణత్వం తథా చాత్ర సాధుశబ్దార్థానవ్యవస్థితస్స్యాత్. అస్యాయ్యం చానేకార్థత్వమిత్యాశంక్యాహ (యద్యపీతి) ధర్మోఽపి వేశ్యాత్ర తథాపీతి చ వక్తవ్యం. బ్రహ్మణి తు పరమానందే సాధుశబ్దో ధర్మ్యాగమయిష్యాః నచ ధర్మస్య నిమిత్తకారణత్వాన్న కార్యానుగతిరితి వాచ్యం- కర్మాపూర్వసహితదధిపయః ప్రభృత్యవయవసమవాయస్య ధర్మత్వాత్తత్పరిణామత్వాచ్చ కార్యస్య తత్ర తదనుగతిసిద్ధేరితి ద్రష్టవ్యం అపూర్వత్వాన్నామాపేన విధిస్స్యాదితి (నన్వితి) కారణానుగమస్యానుమానికత్వేపి తద్దృష్టికర్తవ్యమపూర్వమేవేతి పరిహరతి (నశాస్త్రగమ్యత్వాదితి) యశ్చాపూర్వార్థః - ససచోదనార్థ ఇతి న్యాయేనోక్తం వివృణోతి (సర్వత్రేతి) లోకేష్విత్యాదివాక్యే పంచవిధసామదృష్ట్యా లోకానాముపాస్యత్వప్రతీతేరత్రాపి హింకారదృష్ట్యా పృథివ్యాద్యుపాస్యత్వప్రాప్తేః ప్రత్యాహ (లోకేష్వితి) లోకాః పంచవిధం సామోపాసీతేతి విభక్తివిపరిణామేన ప్రథమవాక్యార్థపర్యవసానాత్ తదనుసారేణాత్రాపి పృథివీదృష్ట్యా హింకారే ద్రష్టవ్యే సతి పృథివీ హింకార ఇతి పృథివీదృష్టిమారోప్య హింకారముపాసీతేతి ద్వితీయవాక్యం పర్యవస్యతీత్యర్థః లోకసంబద్ధా చ సప్తమీ హింకారాదిషు తత్సంబద్ధా ద్వితీయా లోకేషు నేతవ్యా ... లోకవిషయా సప్త-

మిశ్రితిహింకారాదిషు తత్సంబద్ధాద్వితీయాలోకేషు వ్యత్యస్య పృథివ్యాది దృష్టిం హింకారాదిషుకృత్వోపాసీతేతి పక్షాంతరమాహ (వ్యత్యస్యేతి) * బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాదితి న్యాయేన పక్షద్వయముక్త్వా శ్రుతివాక్యంవ్యాచష్టే (తత్రేతి) ఉక్తరీత్యాఽన్యోపాసనే ప్రస్తుతేసతీతియావత్-అథ్యాసస్యసాదృశ్య నిబంధనత్వాదవ్యక్తసాదృశ్యాభావేపి యథాకథంచిత్కల్పనీయంమత్వాహ (ప్రాథమ్యేతి) లోకేషుపృథివ్యాః, సామసుచహింకారస్య ప్రాథమ్యమస్తి. తస్మాత్సామాన్యాదితి యావత్, అగ్నిదృష్ట్యా ప్రస్తావోపాసనే ప్రస్తావత్వసామాన్యమాహ (అగ్నౌహీతి) అంతరిక్షదృష్ట్యోద్గీథోపాసనే గకారసంబంధసాదృశ్యందర్శయతి (అంతరిక్షంహీతి) ఆదిత్యదృష్ట్యాప్రతిహారోపాస్త్యాప్రతిశబ్దసామాన్యం హేతుమాహ (ప్రతిప్రాణీతి) ద్యుదృష్ట్యానిధనోపాసనే నిధనత్వ సామాన్యమాహ (దివీతి) ఉక్తముపాసనముపసంహరతి (ఇత్యూర్ధ్వేష్వితి) ॥౧॥

౨౦ — లోకేషుపంచవిధంసామోపాసీతహింకారప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారనిధనలక్షణపాంచవిధ్యయుక్తంశ్రిత్వాంగభూతంసామోపాసీత. పంచవిధసామకర్తృకముపాసనంలోకేషు- లోకవిషయకంకుర్యాదిత్యర్థః * ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగఉపపత్తేరిత్యధికరణే అంగానంగసమభివ్యాహార యుక్తోపాసనేష్వంగేష్వనంగదృష్టిరూపత్వస్య సమర్థితత్వాత్ అంగభూతేసామ్న్యనంగలోకదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః, తత్ప్రకారమేవదర్శయతి (పృథివీహింకారోఽగ్నిఃప్రస్తావోంతరిక్షముద్గీథఇత్యాది) హింకారప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారనిధనేషు క్రమేణపృథివ్యగ్న్యంతరిక్షాదిత్యద్యులోకదృష్టిరూర్ధ్వక్రమేణ కర్తవ్యేత్యర్థః

ఉ—అథావృత్తేషుద్యౌర్హింకారఆదిత్యఃప్రస్తావోఽ
న్తరిక్షముద్గీథోఽగ్నిఃప్రతిహారఃపృథివీనిధనం ॥ ॥౨॥

శం—అథావృత్తేషు, అవాఙ్ముఖేషు పంచవిధముచ్యతే సామోపాసనం X త్యాగతివిశిష్టాహిలోకాః- యథాతే- తథాదృష్ట్యైవసామోపాసనం విధీయతే యతః అతఆవృత్తేషు లోకేషుద్యౌర్హింకారః. ప్రాథమ్యాత్ (ఆదిత్యః ప్రస్తావః) ఉదితేహ్యాదిత్యేప్రస్తూయంతే కర్మాణి ప్రాణినాం (అంతరిక్షముద్గీథః) పూర్వవత్ (అగ్నిఃప్రతిహారః) ప్రాణిభిఃప్రతిహరణాదగ్నేః (పృథివీనిధనం) తతఆగతానామిహనిధనాత్ ॥౨॥

ఆ—అథావృత్తేష్వితివాక్యంవ్యాకరోతి (అథేతి) పృథివీముఖ్యేషు ద్యుప ర్యంతేషు పంచవిధసామోపాసనకథనానంతర్యమథశబ్దార్థః పూర్వోత్తరగ్రంథ యోర్మిథోవిరోధంశంకిత్వాపరిహరతి (గత్యాగతీతి) యథావాతే గతివిశిష్టాః తథా దృష్ట్యైవ హింకారాద్యుపాసనంవిహితం. యథాచాగతివిశిష్టాస్తే త థా దృష్ట్యైవ తదుపాసనంవిధీయతే- తథాచ శాస్త్రానుసారేణ క్రియమాణ యోరుపాసనయోర్నవిరోధో స్తీత్యర్థః, ద్వివిధోపాస్తివిషయసందర్భయోర్వి రోధాభావమనూద్య ఫలితముపాసనందర్శయతి(యతఇతి)ద్యులోకదృష్ట్యాహిం కారస్యోపాస్యత్వే హేతుమాహ (ప్రాథమ్యాదితి) ఆవృత్తౌ ద్యులోకస్యారం భేచ హింకారస్య ప్రాథమ్యంద్రష్టవ్యం, ఆదిత్యదృష్ట్యా ప్రస్తావస్యోపాస్య త్వే హేతుమాహ (ఉదితఇతి) పూర్వవదితి-గకారసామాన్యంవివక్షితం,అగ్నిదృ ష్ట్యా ప్రతిహారోపాస్తౌహేతుమాహ(ప్రాణిభిరితి)ప్రతిహరణంఇతస్తతోనయనం

రం—తథా(అథావృత్తేషుద్యౌర్హింకారఆదిత్యః ప్రస్తావోంతరిక్షముద్గీథ ఇత్యాది) ఆవృత్తక్రమేణ తేష్వేవద్యులోకాదిత్యాంతరిక్షాగ్నిపృథివీదృష్టిః క ర్తవ్యేత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

ఉ—కల్పంతేహాస్మైలోకాఊర్ధ్వాశ్చావృత్తాశ్చయఏత
ధేవంవిద్వాల్లోకేషుపంచవిధంసామోపాస్తే ॥ ॥ 3 ॥

ఇతి ద్వితీయ ప్రపాఠకేద్వితీయఃఖండః

శం—ఉపాసనఫలం- కల్పంతె సమర్థాభవంతిహాస్మైలోకా ఊర్ధ్వా శ్చావృత్తాశ్చగత్యాగతివిశిష్టాః- భోగ్యత్వేనవ్యవతిష్ఠంతఇత్యర్థః,యఏతదేవం విద్వాల్లోకేషుపంచవిధంసమస్తంసాధుసామేత్యుపాస్తఇతిసర్వత్రయోజనాపం చవిధేసప్తవిధేచ. ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకద్వితీయఖండభాష్యమ్.

ఆ—సాధ్వితిపదం సర్వత్రద్రష్టవ్యమిత్యాహ (ఇతిసర్వత్రేతి) సర్వత్రేత్య స్యవ్యాఖ్యా (పంచవిధఇత్యాది) ॥ 3 ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యటీకా.

రం—తత్ఫలమాహ(కల్పంతేహాస్మైలోకాఊర్ధ్వాశ్చావృత్తాశ్చేత్యాది) అస్మై అస్యలోకాఃకల్పంతె ఉపాసకభోగనిష్పాదనసమర్థాభవంతీత్యర్థః ॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకె ద్వితీయఖండభాష్యమ్.

ఉ—వృష్టౌపంచవిధగ్ంసామోపాసీతపురోవాతోహింకారో

రోమేఘోజాయతె సప్రస్తావో వర్షతి సఉద్గీథో విద్యోతతె
స్తనయతి సప్రతిహారః ఉద్గృహ్ణాతి తన్నిధనమ్ ॥ ॥ ౧ ॥

శం—(వృష్టౌపంచవిధంసామోపాసీత) లోకస్థితేర్వృష్టినిమిత్తత్వాదానంత ర్యమ్ (పురోవాతోహింకారః) పురోవాతాద్యుద్గ్రహణాంతాహివృష్టిఃయథా సామహింకారాదినిధనాంతం, అతఃపురోవాతోహింకారః ప్రాథమ్యాత్-(మేఘోజాయతేసప్రస్తావః) ప్రావృషి మేఘోపజననేవృష్టేః ప్రస్తావఇతిహి ప్రసిద్ధిః (వర్షతిసఉద్గీథః) శ్రైష్ఠ్యాత్ (విద్యోతతె స్తనయతిసప్రతిహారః) ప్రతిహృతత్వాత్ (ఉద్గృహ్ణాతితన్నిధనమ్) సమాప్తిసామాన్యాత్. ॥ ౧॥

ఆ—నను లోకదృష్ట్యా సామోపాస్త్యనంతరం కిమితివృష్టిదృష్ట్యా తదుపాస్తిరుపన్యస్యతె తత్రాహ (లోకస్థితేరితి) పురోవాతదృష్ట్యా హింకారోపాసనే హేతుమాహ (పురోవాతాదీతి) ఉద్గ్రహణంవర్షోపసంహరణం, అతశ్శబ్దార్థమాహ (ప్రాథమ్యాదితి) మేఘజన్మదృష్ట్యా ప్రస్తావోపాస్తౌ హేతుమాహ (ప్రావృషీతి) వర్షణదృష్ట్యోద్గీథోపాసనే హేతుమాహ (శ్రైష్ఠ్యాదితి) విద్యోతనస్తనయిత్నుదృష్ట్యా ప్రతిహారోపాసనే కారణమాహ (ప్రతిహృతత్వాదితి) విద్యుతాం స్తనయిత్నూనాంచ ప్రతిహృతత్వం విప్రకీర్ణత్వం. తేన ప్రతిశబ్దసాదృశ్యాద్విద్యోతనాదిదృష్ట్యాకర్తవ్యాప్రతిహారోపాస్తిరిత్యర్థః, ఉద్గ్రహణదృష్ట్యా నిధనోపాసనేనిదానమాహ (సమాప్తీతి) ॥ ౧ ॥

రం—(వృష్టౌ పంచవిధంసామోపాసీత) పూర్వవదేవాత్రపంచవిధేసామ్ని వృష్టిదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః (పురోవాతోహింకారఇత్యాది) (ఉద్గృహ్ణాతి తన్నిధనం) ఉద్గ్రహణం- జలస్యోద్గ్రహణం, వర్షసమాప్తిః శిష్టంస్పష్టమ్ ॥ ౧॥

ఉ—వర్షతిహాస్మై వర్షయతిహయఏతదేవంవిద్వాన్వృష్టౌపంచవిధగ్ంసామోపాస్తే ॥ ॥ ౨ ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకె తృతీయఃఖండః

శం—ఫలముపాసనస్య వర్షతిహాస్మాఇచ్ఛాతః, తథావర్షయతిహ అసత్యామపివృష్టౌ. యఏతదిత్యాది పూర్వవత్. ॥ ౨ ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకె తృతీయఖండభాష్యమ్.

ఆ—వర్షతిపర్జన్యే తదనుమంతృత్వమకించిత్కరమిత్యాశంక్యాహ (అసత్యామపీతి)॥ ౨॥ ఇతిద్వితీయప్రపాఠకెతృతీయఖండభాష్యటీకా.

రం—(వర్షతిహాస్మై) ఇచ్ఛతఇతి శేషః, అస్యేచ్ఛాయాంసత్యాంవర్షతీతి యావత్ (వర్షయతిహాయఏతదేవంవిద్వాన్ వృష్టౌపంచవిధంసామోపాస్తే)అ
ర్థ్యాపి యఏవముపాస్తే-సఇచ్ఛాయాంసత్యాంవర్షయతివర్షంకారయతీత్యర్థః ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే తృతీయఖండభాష్యమ్

ఉ—సర్వాస్వప్సుపంచవిధగ్ంసామోపాసీతమేఘోయత్సం
ప్లవతే సహింకారోయద్వర్షతి సప్రస్తావోయాఃప్రాచ్య
స్స్యందంతేసఉద్గీథోయాఃప్రతీచ్యస్సప్రతిహారస్సముద్రోనిధనం ॥ ౧ ॥

శం—(సర్వాస్వప్సుపంచవిధంసామోపాసీత) వృష్టిపూర్వకత్వాత్సర్వాసా
మపామానంతర్యం, మేఘోయత్సంప్లవతే ఏకీభావేనేతరేతరం ఘనీభవతి; మే
ఘోయదాఉద్గతోవా-తదా సంప్లవతఇత్యుచ్యతే మేఘః, తదాఽపామారంభః
సహింకారః-(యద్వర్షతిసప్రస్తావః) ఆపస్సర్వతోవ్యాప్తుంప్రస్తుతాః(యాః
ప్రాచ్యస్స్యన్దంతేసఉద్గీథః) శ్రైష్ఠ్యాత్ (యాఃప్రతీచ్యస్సప్రతిహారః) ప్రతిశ
బ్దసామాన్యాత్(సముద్రోనిధనమ్) తన్నిధనత్వాదపామ్. ॥ ౧ ॥

ఆ—కిమితివృష్టిదృష్టేరనంతరమపాందృష్టిస్సామ్నిక్షిప్యతే తత్రాహ (వృష్టి
పూర్వకత్వాదితి) మేఘసంప్లవదృష్ట్యాహింకారమారంభసామాన్యాదుపాసీతే
త్యాహ (మేఘఇతి) వర్షదృష్ట్యా ప్రస్తావస్యోపాస్యత్వే హేతుమాహ (ఆపఇ
తి) ప్రాచ్యః నద్యోగంగాద్యాః, ప్రతీచ్యస్తు నర్మదాద్యాఇతిభేదః. ॥ ౧॥

రం—(సర్వాస్వప్సుపంచవిధంసామోపాసీత) పూర్వవదర్థః (మేఘోయ
త్సంప్లవతేసహింకారః) సంప్లవనం సంచారః (యాఃప్రాచ్యస్స్యందంతేసఉ
ద్గీథః) స్యందంతేఆపఇతి శేషః (యాఃప్రతీచ్యస్సప్రతిహారః) ప్రతీచ్యః స్యందం
తే ఆపఇతిశేషః శిష్టంస్పష్టమ్. ॥ ౧ ॥

ఉ—నహాప్సుప్రైత్యప్సుమాన్భవతి యఏతదేవం విద్వా
న్సర్వాస్వప్సుపంచవిధగ్ంసామోపాస్తే ॥ ॥ ౨ ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే చతుర్థఃఖండః

శం—నహాప్సుప్రైతి- నేచ్ఛతిచేత్, అప్సుమాన్ అమ్మాన్ భవతి ఫలమ్ ॥ ౨

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యమ్

ఆ—తర్హి గంగాదావపేక్షితమపి మరణంనస్యాదితిచేత్ తత్రాహ (నే
చ్ఛతిచేదితి) అప్సుమాన్భవతి అసావుపాసకోమరుస్థలీష్వపి యథేచ్ఛముదకవా

స్మరతీత్యర్థః. ——ఇతిద్వితీయప్రపాఠకేచతుర్థఖండభాష్యటీకా——

రం—(నహాప్సుప్రైతి) నప్రైతి నమ్రియతఇత్యర్థః (అప్సుమాన్భవతి) ప్రభూతోదకసంపన్నో భవతీత్యర్థః * అపోయోనియన్మతుష్విత్యలుక్; శిష్టం స్పష్టమ్ ॥ ౨॥ ——ఇతిద్వితీయప్రపాఠకేచతుర్థఖండభాష్యమ్——

ఉ—ఋతుషుపంచవిధగ్ సామోపాసీత వసంతోహింకారో
గ్రీష్మః ప్రస్తావో వర్షా ఉద్గీథశ్శరత్ప్రతిహారో హేమంతోనిధనమ్॥౧॥

శం—(ఋతుషుపంచవిధంసామోపాసీత) ఋతువ్యవస్థాయాః యథో (క్తో పాస్తిని)క్రాప్ని)మి త్రత్వాదానంతర్యం (వసంతోహింకారః) ప్రాథమ్యాత్ (గ్రీష్మః ప్రస్తావః) యవాదిసంగ్రహః ప్రస్తూయతేహి ప్రావృడర్థం (వర్షా ఉద్గీథః ప్రాధాన్యాత్ (శరత్ప్రతిహారః) రోగిణాం మృతానాంచ ప్రతిహరణాత్ (హేమంతోనిధనమ్) నివాతేనిధానాత్ప్రాణినామ్. ॥ ౧ ॥

ఆ—కిమితిసలిలదృష్ట్యనంతరమృతుదృష్టిస్సామ్నో ప్యతే తత్రాహ ॥ (ఋతువ్యవస్థాయాఇతి) ॥ ౧ ॥

రం—(ఋతుషు పంచవిధంసామోపాసీతేత్యాది) స్పష్టమ్. ॥ ౧ ॥

ఉ—కల్పంతేహాస్మాఋతవఋతుమాన్భవతి యఏతదేవం
విద్వానృతుషు పంచవిధగ్ సామోపాస్తే ॥ ॥ ౨ ॥

——ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే పంచమఃఖండః——

శం—ఫలం- కల్పంతేహఋతువ్యవస్థానురూపం భోగ్యత్వేనాస్మా ఉపాసకాయేతర్తవః, ఋతుమాన్ ఆర్తవైర్భోగైశ్చసంపన్నో భవతీత్యర్థః॥ ౨ ॥

——ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే పంచమఖండభాష్యమ్——

ఆ—ఋతువ్యవస్థానురూపమితి క్రియావిశేషణం కస్యచిదనుపాసితురపి క్రమేణ తత్తదృతుఫలభోగభాగితోపపత్తేర్నేదముపాసనానురూపంఫలమిత్యాశఙ్క్యాహ (ఋతుమానితి) సంపన్నః సర్వదా స్వేచ్ఛావశాదితి శేషః ॥ ౨

——ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే పంచమఖండభాష్యటీకా——

రం—(కల్పంతేహాస్మాఋతవః)కల్పన్తేఉపాసకస్యభోగ్యనిష్పాదనసమర్థా భవంతీత్యర్థః (ఋతుమాన్భవతి) వసంతాద్యృతుఫలభోగశాలీభవతీత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టమ్ ॥ ౨॥ ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకేపంచమఖండభాష్యమ్

ఉ — పశుషుపంచవిధగ్ సామోపాసీతాజాహింకారో

వయః ప్రస్తావో గావ ఉద్గీథోఽశ్వాః ప్రతిహారః పురుషో నిధనమ్॥౧

శం——(పశుషు పంచవిధꣳ సామోపాసీత) సమ్యగ్వృత్తేష్వృతుషు పశవ్యః కాలఇత్యానంతర్యం. (అజాహిఙ్కారః) ప్రాధాన్యాత్ప్రథమ్యాద్వా. అజః పశూనాం ప్రథమ ఇతి శ్రుతేః. (అవయః ప్రస్తావః) సాహచర్యదర్శనాదజావీనాం (గావ ఉద్గీథః) శ్రైష్ఠ్యాత్ (అశ్వాః ప్రతిహారః) ప్రతిహరణాత్పురుషాణాం (పురుషో నిధనం) పురుషాశ్రయత్వాత్పశూనామ్ ॥ ౧ ॥

ఆ——ఋతుదృష్ట్యనంతరం సామ్ని పశుదృష్ట్యారోప కారణమాహ (సమ్యగితి) అజాదృష్ట్యా హిఙ్కారోపాసనే హేతుద్వయమాహ (ప్రాధాన్యాదిత్యాదినా) అజాయా యజ్ఞానుబంధాత్ప్రాధాన్యం, ప్రాథమ్యంతు ప్రథమపాఠాదితి ద్రష్టవ్యమ్ * బ్రాహ్మణో మనుష్యాణామజః పశూనాం తస్మాత్తే ముఖ్యా ముఖతో హ్యసృజ్యంతేతి శ్రుతిమజాప్రాధాన్యే ప్రమాణయతి (అజ ఇతి) * తస్మాజ్జాతా అజావయ ఇతి శ్రుతేరజానామవీనాంచ సాహచర్యం- హిఙ్కారప్రస్తావయోశ్చ సాహచర్యం ప్రసిద్ధమ్ ॥౧॥

రం——(పశుషు పంచవిధꣳ సామోపాసీతేత్యాది) స్పష్టమ్. ॥౧॥

ఉ——భవంతి హాస్య పశవః పశుమాన్భవతి య ఏతదేవం విద్వాన్పశుషు పంచవిధꣳ సామోపాస్తే॥ ॥౨॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే షష్ఠః ఖండః.

శం——ఫలం; భవంతి హాస్య పశవః పశుమాన్భవతి- పశుఫలైశ్చ భోగత్యాగాదిభిర్యుజ్యత ఇత్యర్థః ॥ ౨ ॥ ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యమ్

ఆ——పశుమాన్భవతీత్యస్య పూర్వేణ పౌనరుక్త్యం పరిహరతి (పశుఫలైశ్చేతి) ॥౨॥ ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యటీకా.

రం——(భవంతి హాస్య పశవః) అస్యోపాసకస్య భోగసమ్పాదనక్షమా భవంతీత్యర్థః (పశుమాన్భవతి) ప్రభూతపశుమాన్భవతీత్యర్థః- అయముపాసక ఇతి శేషః శిష్టం స్పష్టమ్ ॥౨॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యమ్.

ఉ——ప్రాణేషు పంచవిధꣳ పరోవరీయస్సామోపాసీత ప్రాణో హిఙ్కారో వాక్ప్రస్తావశ్చక్షురుద్గీథశ్శ్రోత్రం ప్రతిహారో మనో నిధనం పరోవరీయాꣳసి వా ఏతాని॥ ॥౧॥

శం— (ప్రాణోహుపంచవిధంపరోవరీయస్సామోపాసీత) పరమ్పరం (ప
రో)వరీయస్త్వగుణవత్వాత్ప్రాణదృష్టివిశిష్టం సామోపాసీతేత్యర్థః ప్రాణః-ఘ్రా
ణో హిఙ్కారః ఉత్తరోత్తరవరీయసాం ప్రాథమ్యాత్ (వాక్ప్రస్తావః) వా
చాహిప్రస్తూయతేసర్వం వాగ్వరీయసీ ప్రాణాత్ అప్రాప్తమప్యుచ్యతే వా
చా ప్రాప్తస్యైవతుగంధస్యగ్రాహకః ప్రాణః చక్షురుద్గీథః వాచో బహుత
రవిషయం ప్రకాశయతిచక్షుః అతో వరీయోవాచః ఉద్గీథః శ్రైష్ఠ్యాత్ (శ్రో
త్రంప్రతిహారః) ప్రతిహృతత్వాత్. వరీయశ్చక్షుషః సర్వతశ్శ్రవణాత్ (మ
నో నిధనం) మనసిహినిధీయంతేపురుషస్యభోగ్యత్వేన సర్వేంద్రియాహృతవిష
యాః వరీయస్త్వంచ శ్రోత్రాన్మనసః- సర్వేంద్రియవిషయవ్యాపకత్వాత్,
అతీంద్రియవిషయోపి మనసాగోచరఏవేతి యథోక్తహేతుభ్యః* పరో వరీయాం
సిప్రాణాదీనివా ఏతాని ||౧||

ఆ— పశుప్రసూతపయోఘృతాదినిమిత్తత్వాత్ప్రాణస్థితేస్తద్దృష్ట్యనంతరం
ప్రాణదృష్ట్యాసామోపాస్తిం ప్రస్తౌతి (ప్రాణోహీతి) ప్రాణశబ్దస్యముఖ్య
ప్రాణవిషయత్వంవ్యావర్తయతి (ఘ్రాణఇతి) ముఖ్యప్రాణాదుత్తరేషాంవరీ
యస్త్వాసంభవాత్తస్య సర్వశ్రేష్ఠతాయా నిర్ధారితత్వాత్, త్వపరంపరంవరీయసాం
వాగాదీనాం మధ్యే ప్రథమభావిత్వేనోక్తత్వాద్ఘ్రాణమేవాత్రప్రాణశబ్దస్య ఇ
త్యర్థః కథంప్రాణాద్వాచోవరీయస్త్వం తత్రాహ (వాచేతి) అప్రాప్త
త్వం - వ్యవహితత్వం చక్షుషోవరీయస్త్వం సాధయతి (వాచఇతి) శబ్దస్యేతి
యావత్, వాచః శబ్దాత్ప్రకాశాదిత్యర్థః ఉద్గీథత్వేచక్షుషో హేతుమాహ (శ్రై
ష్ఠ్యాదితి) మనసోవరీయస్త్వే హేత్వంతరమాహ (అతీంద్రియేతి) ఇతి, వరీ
యస్త్వమితి పూర్వేణసంబంధః అప్రాప్తమప్యుచ్యతే వాచేత్యాదయః య
థోక్తహేతవః ||౧||

రం—(ప్రాణేషుపంచవిధంపరోవరీయస్సామోపాసీత)వరీయస్త్వం జ్యేష్ఠత్వం,
పరస్త్వంశ్రేష్ఠత్వంపరస్త్వేసతివరీయస్త్వం పరోవరీయస్త్వంపరశ్శబ్దస్యాంతేః పరో
వరీయస్త్వగుణకప్రాణదృష్ట్యాపంచవిధసామోపాసనంకర్తవ్యమిత్యర్థః తదే
వాహ(ప్రాణోహిఙ్కారోవాక్ప్రస్తావశ్చక్షురుద్గీథఇత్యాదినా)స్పష్టం(పరో
వరీయాంసివాఏతాని) ఏతాని, ప్రాణాదీనిపరోవరీయాంసి పరోవరీయస్త్వగు
ణకానీత్యర్థః || ||౧||

ఉ — పరోవరీయోహాస్యభవతిపరోవరీయసోహాలోకాఞ్జ
యతి యఏతదేవంవిద్వాన్ప్రాణేషుపంచవిధంపరోవరీయస్సా
మోపాస్త ఇతితుపంచవిధస్య॥ ॥౨॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే సప్తమఃఖండః

శం — ఏతద్దృష్ట్యావిశిష్టంయః పరోవరీయస్సామోపాస్తే - పరోవరీయోహా
స్యజీవనంభవతీతి- ఉక్తార్థం ఇతితుపంచవిధస్య సామ్న ఉపాసనముక్తమితిసప్త
విధేవక్ష్యమాణవిషయేబుద్ధిసమాధానార్థం నిరపేక్షోహిపంచవిధే వక్ష్యమా
ణే బుద్ధిసమాధిస్స్యాత్ ॥౨॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యమ్

ఆ — ఉక్తోపసంహారవిరహేపివక్ష్యమాణే బుద్ధిసమాధానం కింనస్యాదిత్యా
శఙ్క్యాహ (నిరపేక్షోహీతి) ॥౨॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకేసప్తమఖండభాష్యటీకా

రం — (పరోవరీయోహాస్యభవతి) ఉపాసకస్యాస్యజీవనం శ్రేష్ఠంభవతీత్య
ర్థః (ఇతితుపంచవిధస్య) సామ్న ఉపాసనముక్తంభవతీత్యర్థః శిష్టంస్పష్టం॥౨

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యమ్

ఉ — * అథసప్తవిధస్యవాచిసప్తవిధగ్ంసామోపాసీత య
త్కించవాచోహుమితి సహిఙ్కారోయత్ప్రేతి సప్రస్తావో
యదేతిసఆదిః ॥ ॥౧॥

ఉ — యదుదితిసఉద్గీథోయత్ప్రతీతి సప్రతిహారోయదుపేతి
సఉపద్రవోయన్నీతితన్నిధనమ్ ॥ ॥౨॥

ఉ — దుగ్ధేస్మై వాగ్దోహం యోవాచోదోహోఽన్నవానన్నా
దోభవతి యఏతదేవంవిద్వాన్వాచిసప్తవిధగ్ంసామోపాస్తే ॥ 3 ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకేఽష్టమఃఖండః

శం — అథ, అనంతరంసప్తవిధస్య సమస్తస్యసామ్న ఉపాసనంసాధ్విదమా
రభ్యతే. వాచీతి, సప్తమీపూర్వవత్ వాగ్దృష్టివిశిష్టం సప్తవిధంసామోపాసీతే
త్యర్థః యత్కించవాచః శబ్దస్యహుమితియోవిశేషః సహిఙ్కారః హుకార
సామాన్యాత్ యత్ప్రేతిశబ్దరూపం-సప్రస్తావః ప్రసామాన్యాత్. యదాఇతి.

* యత్కించవాచోహుమితీతి రంగరామానుజీయఃపాఠః.

సఆదిః- ఆకారసామాన్యాత్. ఆదిరితి ఓఙ్కారః సర్వాదిత్వాత్ ॥ ౧ ॥ ॥

ఆ—అధికసంఖ్యాజ్ఞానస్యాల్పసంఖ్యాజ్ఞానపూర్వకత్వాత్పంచవిధోపాసనానంతరం సప్తవిధోపాసనం ప్రస్తౌతి (అథేతి) పూర్వవత్ - లోకేష్వితివత్సప్తమీచనేతవ్యేత్యర్థః. వాక్ఛబ్దేన శబ్దసామాన్యముచ్యతే తత్స ప్తధాప్రవిభక్తసామావయవేష్వారోప్యోపాసనం కర్తవ్యమితివాక్యార్థమాహ (వాగ్దృష్టీతి) యత్కించవాచఇతివాక్యోపాదానం తస్యార్థమాహ(శబ్దస్యేతి)॥౧-౨,౩

—॥ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకేఽష్టమఖండభాష్యటీకా॥—

రం—(అథసప్తవిధస్య) సప్తవిధస్య సామ్న ఉపాసనం ప్రస్తూయతఇత్యర్థః (వాచిసప్తవిధంసామోపాసీత) హిఙ్కారప్రస్తావోఙ్కారోద్గీథప్రతిహారోపద్రవనిధనాఖ్యసప్తవిధాయుక్తే సామ్ని వక్ష్యమాణప్రకారేణ వాక్ఛబ్దితశబ్దదృష్టిఃకర్తవ్యేత్యర్థః (యత్కించవాచోహుమితిసహిఙ్కారః) వాచః శబ్దస్యావయవభూతోహుమితియశ్శబ్దః సహింకారఃహిఙ్కారస్యహింశబ్దవత్త్వసాదృశ్యాత్, తతశ్చ హింకారేలోకే హింశబ్దాయావంతః శబ్దబుద్ధిఃకర్తవ్యేత్యర్థః ఏవముత్తరత్రాపి(యత్ప్రేతిసప్రస్తావోయదేతిసఆదిః)ప్రస్తావేసర్వప్రశబ్దత్వబుద్ధిఃకర్తవ్యా.ఉద్గీథస్యాద్యవయవభూతఓంకారేఆఇతిశబ్దబుద్ధిఃకర్తవ్యేత్యర్థః

శం—యదుదితి సఉద్గీథః ఉత్పూర్వత్వాదుద్గీథస్య, యత్ప్రతీతి సప్రతిహారః ప్రతిసామాన్యాత్. యదుపేతి, సఉపద్రవః ఉపోపక్రమత్వాదుపద్రవస్య- యన్నీతి, తన్నిధనం నిశబ్దసామాన్యాత్ ॥౨॥

రం—(యదుదితిసఉద్గీథఇత్యాది) స్పష్టమ్. ॥ ౨ ॥

శం—దుగ్ధేఽస్మాఇత్యాది, ఉక్తార్థం ॥౩॥

—ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే అష్టమఖండభాష్యమ్.—

రం—ఉపాసనాఫలమాహ (దుగ్ధేఽస్మైవాగ్దోహంయోవాచోదోహః) వాక్సంబంధీయోదోహోఽస్తి. వాక్సాధ్యంయత్ఫలమిత్యర్థః;తత్ఫలంఉపాస్యమానావాగస్మై - ఉపాసకాయదుగ్ధే. ప్రయచ్ఛతీత్యర్థః శిష్టంస్పష్టమ్ ॥౩॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకేఽష్టమఖండభాష్యమ్.

ఉ—అథఖల్వముమాదిత్యగ్ంసప్తవిధగ్ంసామోపాసీత సర్వదాసమస్తేనసామమాంప్రతిమాంప్రతీతిసర్వేణసమస్తేనసామ॥౧॥

శం—అవయవమాత్రే సామ్ని ఆదిత్యదృష్టిః పంచవిధేమాక్తాప్రథమేచా

ధ్యాయేత్. అథేదానీం ఖల్వముమాదిత్యం సమస్తేసామ్న్యవయవవిభాగశోఽధ్య
స్యసప్తవిధంసామోపాసీత. కథంపునస్సామత్వమాదిత్యస్యేతి, ఉచ్యతేఉద్గీథ
హేతువదాదిత్యస్య సామత్వేహేతుః కోసౌ (సర్వదాసమః) వృద్ధిక్షయాభా
వాత్; తేనహేతునాసామాదిత్యః మాంప్రతిమాం ప్రతీతితుల్యాంబుద్ధిముత్పా
దయతి- అతస్సర్వేణసమః అతస్సామ సమత్వాదిత్యర్థః. ఉద్గీథభక్తిసామాన్య
వచనాదేవలోకాదిషూక్తసామాన్యాద్ధిఙ్కారాదిత్వంగమ్యతఇతి హింకారాది
త్వేకారణంనోక్తం, సామత్వే పునస్సవితురనుక్తంకారణం న సుబోధమితి స
మత్వముక్తమ్. ॥ ౧ ॥

ఆ—వాగ్దృష్ట్యనంతరమాదిత్యదృష్టిర్విధీయతే- తస్యవాఙ్మయత్వాత్. నచ
తద్విధానంయుక్తం- పూర్వమప్యాదిత్యదృష్టివిశిష్టోపాసనస్యోపదిష్టత్వాదిత్యా
శఙ్క్యాహ (అవయవమాత్రఇతి) తస్య సామత్వే హేతుంపృచ్ఛతి (కథమితి)
సర్వదేత్యాదివాక్యముత్తరత్వేనాదత్తే (ఉచ్యతఇతి) * ఉచ్చైస్సంతమాదిత్యం
గాయంతీత్యాదిత్యస్యోద్గీథత్వే హేతుఃశ్రుత్యోక్తః. తథాసామత్వేపి తస్యహే
తురుచ్యతఇత్యర్థః. తమేవప్రశ్నపూర్వకంవివృణోతి (కోసావితి) * నోదేతా
నాంతమేతేత్యాదిదర్శనాదిత్యర్థః; మాంప్రతీత్యాదివ్యాచష్టే(మాంప్రతీతి)అక్ష
శబ్దస్యాన్యత్రవృత్తిర్న్యాంతరేణ కించిన్నిమిత్తమిత్యాదిత్యస్యసామత్వేహేతురు
చ్యతేచేత్ (తద్వైవా)ద్వాప్యదీ)నాంహింకారాదిత్వేపికుతోనిమిత్తంశ్రుత్యా
నోక్తమిత్యాశఙ్క్యాహ (ఉద్గీథేతి) ఆదిత్యస్యోద్గీథేనసహోర్ధ్వత్వం సామా
న్యం శ్రుత్యోక్తం- తదనుసారేణాష్టమప్రథమ్యాదిసామాన్యం యథాపృ
థివ్యాదిషు హింకారాదిత్వంగమ్యతే-తథా ఆదిత్యప్రభేదానామపి హింకారా
దిత్వం శక్యావగమమితి శ్రుత్యా తేషాం సద్భావేనోక్తంకారణమిత్యర్థః.
తర్హి సామత్వేపి కారణోత్ప్రేక్షాసంభవాన్నవక్తవ్యంకారణమిత్యాశఙ్క్యా
హ (సామత్వేపునరితి) సమత్వం తత్రనిమిత్తమితియావత్. ॥ ౧ ॥

రం—(అథఖల్వముమాదిత్యంసప్తవిధంసామోపాసీత) సప్తవిధేసామ్న్యాది
త్యబుద్ధిఃకర్తవ్యేత్యర్థః, సామాదిత్యయోరైక్యాధ్యాసహేతుమాహ (సర్వ
దాసమస్తేనసామ) ఆదిత్యస్య సర్వదాసమపరిమాణత్వేనసమత్వాత్ సామత్వ
మిత్యర్థః (మాంప్రతిమాంప్రతీతిసర్వేణసమస్తేనసామ) లోకేహ్యాదిత్యః మాం
ప్రతిసమః అభిముఖః, మాంప్రతిసమఇతిప్రతీయతే పురుషవిశేషంప్రత్యాభిము

ఖ్యస్య పురుషవిశేషం ప్రత్యనాభిముఖ్యస్యాఽభావాత్. అతస్సర్వం ప్రతి సమత్వాదపి సామత్వమిత్యర్థః.

ఉ—తస్మిన్నిమాని సర్వాణి భూతాన్యన్వాయత్తానీతి విద్యా
త్తస్య యత్పురోదయాత్స హింకారస్తదస్య పశవోఽన్వాయత్తాస్త
స్మాత్తే హింకుర్వన్తి హింకారభాజినో హ్యేతస్య సామ్నః ॥ ౨ ॥

శం—తస్మిన్-ఆదిత్యేఽవయవవిభాగశ ఇమాని- వక్ష్యమాణాని సర్వాణి భూతాన్యన్వాయత్తాని*అనుగతాన్యాదిత్యముపజీవ్యత్వేనేతి విద్యాత్. కథం తస్యాదిత్యస్య యత్పురోదయాద్ధర్మరూపం- స హింకారో భక్తిః. తత్రేదం సామాన్యం యత్తస్య హింకారభక్తిరూపం తదస్య ఆదిత్యస్య సామ్నః పశవః- గవాదయోఽన్వాయత్తాః అనుగతాః; తద్భక్తిరూపముపజీవన్తీత్యర్థః. యస్మాదేవం తస్మాత్తే హింకుర్వన్తి పశవః ప్రాగుదయాత్, తస్మాద్ధింకారభాజినో హ్యేతస్య ఆదిత్యాఖ్యస్య సామ్నః, తద్భక్తిభజనశీలత్వాద్ధి తే ఏవం వర్తన్తే. ॥ ౨ ॥

ఆ—సమస్తే సామ్ని వ్యస్తం న్యస్తం కరోతి (తస్మిన్నితి) ఏవం ప్రకారం ప్రశ్నపూర్వకం ప్రకటయతి (కథమిత్యాదినా) ధర్మరూపత్వం సుఖకరత్వాత్, ధర్మకార్యాత్మకం రూపమితి యావత్. తద్భక్త్యా హింకారోపాసనే ప్రాథమ్యం హేతుః. పశవో యన్నో క్తమాదిత్యరూపముపజీవన్తీత్యత్ర కిం ప్రమాణమ్, తదాహ (యస్మాదితి) తేషాం హింకారణం సాధయతి (తస్మాదిత్యాదినా) తద్భక్తిభజనశీలత్వాదిత్యస్తాత్ప్రాగేవ తస్మాదిత్యస్య స సమ్బంధః. ॥ ౨ ॥

రం—(తస్మిన్నిమాని సర్వాణి భూతాన్యన్వాయత్తానీతి విద్యాత్) సర్వభూతోపజీవ్యతయా ఆదిత్యముపాసీతేత్యర్థః. భూతానాముపజీవనప్రకారం కాలభేదేన దర్శయతి (తస్య యత్పురోదయాత్స హింకారస్తదస్య పశవోఽన్వాయత్తా ఇత్యాదినా) తస్య ఆదిత్యస్యోదయాత్ పురా పూర్వం యద్రూపం స హింకారః హింకారే తద్రూపదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః. ఏవమగ్రేపి. అస్య ఆదిత్యస్య హింకారాఖ్యం తద్రూపం పశవ ఉపజీవన్తి. హి- యత ఏవ తే ఏతస్య సామ్నః సామరూపస్యాదిత్యస్య సమ్బంధి హింకారలక్షణ రూపోపజీవినః- త హింకుర్వన్తి- అత ఏవ పశవో హింమితి శబ్దం కుర్వన్తీత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

ఉ—అథ యత్ప్రథమోదితే స ప్రస్తావస్తదస్య మనుష్యా అ
న్వాయత్తాస్తస్మాత్తే ప్రస్తుతి కామాః ప్రశంసా కామాః ప్రస్తావభా

జినో హ్యేతస్య సామ్నః ॥ ॥ ౩ ॥

శం—అథ యత్ప్రథమోదితే సవితృరూపం- తదస్యాదిత్యాఖ్యసామ్నః స ప్రస్తావః. తదస్య మనుష్యా అన్వాయత్తాః పూర్వవత్, తస్మాత్తే ప్రస్తుతిం ప్రశంసాం కామయన్తే (య)త)స్మాత్ప్రస్తావభాజినో హ్యేతస్య సామ్నః. ॥ ౩ ॥

ఆ—సవితరి ప్రథమోదితే సతి యత్తస్య రూపం- తద్దృష్ట్యా ప్రస్తావస్యోపాస్యత్వే పూర్వస్మాదానన్తర్యం హేతుః, యథోదయాత్ప్రాచీనరూపం పశుభిరుపజీవ్యతే తథేత్యాహ (పూర్వవదితి) ఉదయాత్పరాచీనమాదిత్యరూపం మనుష్యా ఉపజీవన్తీత్యత్ర లింగమాహ (తస్మాదితి) ప్రత్యక్షపరోక్షభావేన ప్రస్తుతిప్రశంసయోర్భేదః. ॥ ౩ ॥

రం—(అథ యత్ప్రథమోదితే స ప్రస్తావస్తదస్య మనుష్యా అన్వాయత్తా ఇత్యాది ప్రథమోదయకాలావచ్ఛిన్న ఆదిత్యః ప్రస్తావః. అస్య తథావిధం రూపం మనుష్యా ఉపజీవన్తి, యతస్తే ప్రస్తావాఖ్యప్రథమోదితాదిత్యరూపోపజీవినః అత ఏవ మనుష్యాః ప్రస్తుతికామా భవన్తి, ప్రస్తుతికామా ఇత్యస్య వివరణం ప్రశంసాకామా ఇతి. ॥ ౩ ॥

ఉ—అథ యత్సంగవవేలాయాఙ్స ఆదిస్తదస్య వయాఙ్స్యన్వాయత్తాని తస్మాత్తాన్యన్తరిక్షేఽనారమ్బణాన్యాదాయాత్మానం పరిపతన్త్యాదిభాజీని హ్యేతస్య సామ్నః ॥ ॥ ౪ ॥

శం—అథ యత్సంగవవేలాయాం- గవాం రశ్మీనాం సంగవనం, సంగవో యస్యాం వేలాయాం. గవాం వత్సైస్సహ సంగవవేలా తస్మిన్కాలే యత్సావిత్రం రూపమ్, స ఆదిర్భక్తివిశేషః- ఓఙ్కారః. తదస్య వయాంసి- పక్షిణోఽన్వాయత్తాని. యత ఏవం తస్మాత్తాని వయాంసి అన్తరిక్షేఽనారమ్బణాని-అనాలమ్బనాన్యాత్మానమాదాయ- ఆత్మానమేవాలమ్బనత్వేన గృహీత్వా పరిపతన్తి గచ్ఛన్తి; అత ఆకారసామాన్యాదాదిభక్తిభాజీని హ్యేతస్య సామ్నః. ॥ ౪ ॥

ఆ—గోశబ్దవాచ్యానాం రశ్మీనాం జగన్మండలేన సంగమనం సమ్బన్ధగమనమిత్యర్థః, వత్సైః సంగమనమితి సమ్బన్ధః, సంగవకాలీనమాదిత్యరూపమాద్యాదిభక్తేరోఙ్కారస్యోపాస్యత్వే ద్వయోరాకారసామాన్యం హేతుః. పక్షిణాం యథోక్తమాదిత్యరూపముపజీవ్యమిత్యత్ర హేతుమాహ (యత ఇతి) ॥ ౪ ॥

రం—(అథ యత్సంగవవేలాయామిత్యాది) (తస్మాత్తాన్యన్తరిక్షేఽనారమ్బణా

న్యాదాయాత్మానం పరిపతంత్యాదిభాజీని హ్యేతస్య సామ్నః) తాని - వయాంసి పక్షిణః అనారంభణాని- ఆలంబనాంతరశూన్యాన్యేవాత్మానమేవావలమ్బ్య నభస్యనాదాయి ఆకాశే పరిపతన్తి. సంగవకాలాదిత్యసమ్బంధ్యాదిశబ్దితోజ్జ్వలరూపోపజీవిత్వాదేవాదాయపరిపతనం పక్షిణామిత్యర్థః ఆదిశబ్దాదాదాయశబ్దయోరాకారదకారవత్త్వసామ్యమిహాభిప్రేతమ్ ॥౪॥

ఉ — అథయత్సమ్ప్రతి మధ్యందినే స ఉద్గీథస్తదస్య దేవా అన్వాయత్తాస్తస్మాత్తేసత్తమాః ప్రాజాపత్యానాముద్గీథ భాజినో హ్యేతస్య సామ్నః ॥ ॥౫॥

శం — అథయత్సమ్ప్రతి మధ్యందినే- ఋజుమధ్యందిన ఇత్యర్థః స ఉద్గీథభక్తిః తదస్య దేవా అన్వాయత్తాః ద్యోతనాతిశయాత్ తత్కాలే తస్మాత్తేసత్తమాః. విశిష్టతమాః ప్రాజాపత్యానాం ప్రజాపత్యపత్యానాం ఉద్గీథభాజినో హ్యేతస్య సామ్నః ॥

ఆ — ఋజుమధ్యందినే యదాదిత్యస్య రూపం - తద్దృష్ట్యోద్గీథోపాసనే శ్రేష్ఠ్యం హేతుః తత్కాలీనాదిత్యరూపస్య దేవోపజీవ్యత్వే హేతుమాహ (ద్యోతనేతి) తథాపి తస్య దేవైరుపజీవ్యత్వం కథమితి చేత్ తత్రాహ (తస్మాదితి) ॥౫॥

రం — (అథయత్సమ్ప్రతి మధ్యందినే స ఉద్గీథ ఇత్యాది) సమ్ప్రతి మధ్యందినే ఋజుమధ్యందిన ఇత్యర్థః (తస్మాత్తేసత్తమాః ప్రాజాపత్యానామిత్యాది)ప్రాజాపత్యానాం మధ్యే లేసత్తమా ఇత్యర్థః ఉద్గీథసత్తమశబ్దయోస్సంయుక్త తకారశ్రుతిమత్త్వసామ్యాత్ ఉపజీవ్యోపజీవక భావో ద్రష్టవ్యః ॥౫॥

ఉ — అథయదూర్ధ్వం మధ్యందినాత్ప్రాగపరాహ్ణాత్స ప్రతిహారస్తదస్య గర్భా అన్వాయత్తాస్తస్మాత్తే ప్రతిహృతా నావపద్యంతే ప్రతిహారభాజినో హ్యేతస్య సామ్నః

శం — అథయదూర్ధ్వం మధ్యందినాత్ప్రాగపరాహ్ణాద్యదూపం సవితుః, స ప్రతిహారః తదస్య గర్భా అన్వాయత్తాః- అతస్తేసవితుః ప్రతిహారభక్తిరూపేణోర్ధ్వం ప్రతిహృతాస్సంతో నావపద్యంతే, నాధః పతంతి తద్వారే సత్యపీత్యర్థః యతః ప్రతిహారభాజినో హ్యేతస్య సామ్నో గర్భాః ॥౬॥

ఆ — అథయదూర్ధ్వమితి వాక్యమాదాయ వ్యాచష్టే (మధ్యందినాదితి) తద్దృష్ట్యా ప్రతిహారోపాసనే ప్రతిశబ్దసామ్యం హేతుః- తస్మిన్ కాలే సవితురస్తంగిరిం ప్రతిహరణాత్ యథోక్తమాదిత్యరూపం గర్భైరుపజీవ్యమిత్యత్ర గమకమా

హ (అతఇతి) ఊర్ధ్వం, యోనేరుపరిష్టాజ్జఠరంప్రతీత్యర్థః. యతోగర్భాః పూర్వోక్తవిశేషణవంతః- అతఇతియావత్. తద్ద్వారం- పతనద్వారం ॥౬॥

రం—(అథయదూర్ధ్వంమధ్యందినాత్ప్రాగపరాహ్ణాత్సప్రతిహారఇత్యాది) (తస్మాత్తేప్రతిహృతానావపద్యన్తే ప్రతిహారభాజినో హ్యేతస్యసామ్నః) సవితుః ప్రతిహారభక్తిరూపోపజీవిత్వాదేవఊర్ధ్వం ప్రతిహృతాస్సంతోగర్భాః నావపద్యన్తే - ద్వారేసత్యపినాధః పతంతీత్యర్థః ॥ ౬ ॥

ఉ— అథయదూర్ధ్వమపరాహ్ణాత్ప్రాగస్తమయాత్సఉపద్రవస్తదస్యారణ్యాఅన్వాయత్తాస్తస్మాత్తేపురుషందృష్ట్వాకక్షగ్ం శ్వభ్రమిత్యుపద్రవన్త్యుపద్రవభాజినో హ్యేతస్యసామ్నః ॥౭॥

శం—అథయదూర్ధ్వమపరాహ్ణాత్, ప్రాగస్తమయాత్, సఉపద్రవః తదస్యారణ్యాఃపశవోఽన్వాయత్తాః తస్మాత్తేపురుషందృష్ట్వాభీతాఃకక్షం. అరణ్యం శ్వభ్రంభయశూన్యమిత్యుపద్రవంతి. ఉపగచ్ఛంతిదృష్ట్వా ఉపద్రవభాజినో హ్యేతస్యసామ్నః ॥ ॥ ౭ ॥

ఆ—తత్ర తత్కాలీనాదిత్యదృష్ట్యోపద్రవముపాసీత, తస్యతదాఽస్తాచలం ప్రత్యుపద్రవణాదిత్యాహ (అథేతి) ఆరణ్యానాంపశూనాంయథోక్తరూపోపజీవనముపపాదయతి (తస్మాదితి) శ్వభ్రం గర్తం గుహేతియావత్ ॥౭॥

రం— (అథయదూర్ధ్వమపరాహ్ణాత్ప్రాగస్తమయాత్సఉపద్రవఇత్యాది) (తస్మాత్తేపురుషందృష్ట్వాకక్షంశ్వభ్రమిత్యుపద్రవంతీత్యాది) ఆదిత్యసమ్బన్ధ్యుపద్రవభక్త్యుపజీవిత్వాదేవపురుషదర్శనభీతానామారణ్యానాంకక్షశ్వభ్రాదిషూపద్రవణమిత్యర్థః ॥ ॥ ౭॥

ఉ — అథయత్ప్రథమాస్తమితేతన్నిధనంతదస్యపితరోఽన్వాయత్తాస్తస్మాత్తాన్నిదధతి నిధనభాజినో హ్యేతస్యసామ్న ఏవం ఖల్వముమాదిత్యగ్ం సప్తవిధగ్ం సామోపాస్తే ॥ ॥౮॥

——॥ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే నవమఃఖండః॥——

శం—అథయత్ప్రథమాస్తమితే. అదర్శనంజిగమిషతిసవితరి. తన్నిధనంతదస్యపితరోఽన్వాయత్తాః తస్మాత్తాన్నిదధతి,పితృపితామహప్రపితామహరూపేణదర్భేషునిక్షిపంతితాన్ తదర్థంపిండాన్వాస్థాపయంతి నిధనసంబంధాత్ నిధనభాజినో హ్యేతస్యసామ్నః పితరః ఏవం - అవయవశస్సప్తధావిభక్తం ఖల్వ

ముమాదిత్యంస ప్తవిధంసామోపాస్తేయః- తస్యతదాప త్తిః ఫలమితివాక్యశేషః౮

—ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే నవమఖండభాష్యం—

ఆ—తత్ - సవితృరూపమితిశేషః తద్ధ్యస్త్యానిధనోపాసనేసమాస్తిసామా న్యంహేతుః యథోక్తమాదిత్యరూపంపితృభిరుపజీవ్యమిత్యత్రగమకమాహ (త స్మాదిత్యాదినా) తత్రతత్రాథశబ్ద స్తత్తదుపాసనానంతర్యార్థో వ్యాఖ్యేయః ఏ వంఖల్విత్యాదివాక్యమపేక్షితంపూరయన్ వ్యాకరోతి (ఏవమితి) ॥౮॥

—ఇతిద్వితీయప్రపాఠకేనవమఖండభాష్యటీకా—

రం— (అథయత్ప్రథమాస్తమితేతన్నిధనమిత్యాది)(తస్మాత్తాన్నిదధతీతి) శ్రాద్ధకర్తారోహిదర్భేషుపిత్రాన్నిక్షిపన్తి. తదర్థాః పిండాన్వేత్యర్థః ఉక్త ముపాసనముపసంహరతి (ఏవంఖల్వముమాదిత్యంస ప్తవిధంసామోపాస్తేఇతి)౮॥

—ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే నవమఖండభాష్యమ్—

ఉ—అథఖల్వాత్మసమ్మితమతిమృత్యుసప్తవిధగ్ం సామోపా సీతహిఙ్కారఇతిత్ర్యక్షరంప్రస్తావఇతిత్ర్యక్షరంతత్సమమ్ ॥౧॥

శం—మృత్యుః; ఆదిత్యః. అహోరాత్రాదికాలేనజగతః ప్రమాపయితృ త్వాత్, తస్యాతితరణాయేదంసామోపాసనముపదిశ్యతే. అథఖలు అనంతరం ఆ దిత్యమృత్యువిషయసామోపాసనస్య ఆత్మసమ్మితం, స్వావయవతుల్యతయామి తం పరమాత్మతుల్యతయావాసమ్మితం. అతిమృత్యు, మృత్యుజయహేతుత్వాత్ యథాప్రథమేఽధ్యాయేఉద్గీథ భక్తినామాక్షరాణ్యుద్గీథఇత్యుపాస్యత్వే నోక్తా ని తథేహసామ్నస్సప్తవిధభక్తినామాక్షరాణిసమాహృత్యత్రిభిస్త్రిభి స్సమత యాసామత్వంపరికల్ప్యోపాస్యత్వేనోచ్యన్తే. తదుపాసనంమృత్యుగోచరాక్ష రసంఖ్యాసామాన్యేన మృత్యుంప్రాప్యతదతిరిక్తాక్షరేణతస్యాదిత్యస్య మృత్యో రతిక్రమణాయైవ సంక్రమణంకల్పయతి. అతిమృత్యుసప్తవిధంసామోపాసీత మృత్యుమతిక్రాన్తమతిరిక్తాక్షరసంఖ్యయేత్యతిమృత్యు- సామ తస్యప్రథమ భ క్తినామాక్షరాణి, హిఙ్కారఇతి ఏతత్త్ర్యక్షరంభక్తినామ. ప్రస్తావఇతిచభక్తే స్త్ర్యక్షరమేవనామ. తత్పూర్వేణసమమ్ ॥౧॥

ఆ—అథఖల్వాత్మసమ్మితమిత్యాదేస్తాత్పర్యమాహ (మృత్యురితి) అనంత రమిత్యస్యాపేక్షితంనిక్షిపతి (ఆదిత్యేతి) స్వశబ్దేనసామోచ్యతే. తస్యావయ వాః హిఙ్కారాదయః తన్నామాక్షరాణాంత్రిత్వేన తుల్యతయామితం జ్ఞాతం

సామేత్యర్థః, యథాపరమాత్మావగమో మృత్యోర్మోక్షణహేతుః; తథేదము పాసనమపీత్యర్థాన్తరమాహ (పరమాత్మేతి) కీదృగత్రోపాసనం వివక్షితమి త్యపేక్షాయాం సదృష్టాన్తరముత్తరమాహ (యథేత్యాదినా) ఉద్గీథఇతి, ఉద్గీథభక్తినామ తదక్షరాణీతి యావత్. సామత్వం - తేషాంనామాక్షరాణామిత్యధ్యాహార్యం తదుపాసనం తేషామక్షరాణామాదిత్యాదిదృష్ట్యోపాసనమిత్యర్థః మృత్యుగోచరాక్షరసంఖ్యా. ఏకవింశతిత్వలక్షణా, సాంత్యైకానేకేష్వక్షరేషు తత్సామాన్యేన తేష్వక్షరేష్వాదిత్యదృష్ట్యా మృత్యుం, ఆదిత్యమిత్యర్థః అతిక్రమణాయ- తత్సాధనముపాసనమితిశేషః, అతిమృత్యు, మృత్యోరత్యయహేతుత్వాదితి, ఉక్తమేవస్పష్టయతి(మృత్యుమితి) నామాక్షరాణి-కథ్యన్తఇతి శేషః

రం—(అథఖల్వాత్మసమ్మితమతిమృత్యుసప్తవిధంసామోపాసీత) అథ, అధ్యస్తాదిత్యభావసప్తవిధసామోపాసనోపదేశానన్తరం అతిక్రాన్తాదిత్యసప్తవిధసామోపాసనముపదిశ్యతఇత్యర్థః. అత్రమృత్యుశబ్దేన ఆదిత్యోభిధీయతే ఆదిత్యస్యాహోరాత్రకాలావర్తనేన జగన్నాశహేతుత్వాన్మృత్యుత్వం ఆత్మసమ్మితం- ఆత్మనాస్వేషామేషామేవత్ర్యక్షరత్వేన పరస్పరసమ్మితత్వకథనాదాత్మసమ్మితత్వం. ద్వావింశత్యక్షరాత్మకస్య సప్తవిధసామభక్తివిశేషస్యైకవింశతిలక్షణాదిత్యసంఖ్యాతిరేకిత్వాదతిమృత్యుత్వం ఆత్మసమ్మితత్వాతిమృత్యుత్వప్రకారమేవదర్శయతి- హిఙ్కారఇతి త్ర్యక్షరం ప్రస్తావఇతిత్ర్యక్షరం తత్సమం. అతశ్చైతయోరుభయోస్సమత్వాదేవావాపోద్వాపౌనకర్తవ్యావిత్యర్థః ॥౧॥

ఉ—ఆదిరితిద్వ్యక్షరం ప్రతిహారఇతిచతురక్షరం తతఇహై
కంతత్సమమ్॥ ॥౨॥

శం—(ఆదిరితిద్వ్యక్షరం) సప్తవిధస్యసామ్నస్సంఖ్యాపూరణఓఙ్కార ఆదిరిత్యుచ్యతే. ప్రతిహారఇతిచతురక్షరం తతఇహైకమక్షరమవచ్ఛిద్యాద్యక్షరయోః ప్రక్షిప్యతే- తేనతత్సమమేవభవతి. ॥౨॥

ఆ—అద్యక్షరయోః, ఆదిభక్తినామాక్షరయోరితియావత్ తేన - ప్రక్షేపేణతత్ ఆదిభక్తినామప్రతిహారనామ్నా తుల్యమేవేత్యర్థః ॥౨-౪॥

రం—ఆదిరితిద్వ్యక్షరం, ప్రతిహారఇతిచతురక్షరం (తతఇహైకంతత్సమం) చతురక్షరాదేకమక్షరం గృహీత్వాద్వ్యక్షరేనివేశితేసమంభవతీత్యర్థః ॥౨॥

ఉ—ఉద్గీథఇతిత్ర్యక్షరముపద్రవఇతిచతురక్షరంత్రిభిస్త్రిభి
స్సమంభవత్యక్షరమతిశిష్యతే త్ర్యక్షరంతత్సమమ్॥ ॥౩॥

శం—ఉద్గీథఇతిత్ర్యక్షరం. ఉపద్రవఇతిచతురక్షరం. త్రిభిస్త్రిభిస్సమంభవతి అక్షరమతిశిష్యతే, అతిరిచ్యతే. తేననైషమ్యేప్రాప్తే సామ్నస్సమత్వకరణాయాహ- తదేకమపి నదక్షరమితిత్ర్యక్షరమేవభవతి, అత స్తత్సమమ్. ॥ 3 ॥

రం—ఉద్గీథఇతిత్ర్యక్షరం. ఉపద్రవఇతిచతురక్షరం (త్రిభిస్త్రిభిస్సమంభవత్యక్షరమతిశిష్యతే త్ర్యక్షరంతత్సమమ్) ఉపద్రవఇతిచతురక్షరే ఏకస్మిన్నక్షరేపృథక్కృతేసతి అవశిష్టంత్ర్యక్షరంసమమేవభవతీత్యర్థః ॥ 3 ॥

ఉ—నిధనమితిత్ర్యక్షరంతత్సమమేవభవతి తానిహవా ఏ

తానిద్వావిగ్ంశతిరక్షరాణి ॥ ॥ ౪ ॥

శం—నిధనమితిత్ర్యక్షరం, తత్సమమేవభవతి. ఏవంత్ర్యక్షరసమతయా సామత్వం సమ్పాద్య యథాప్రాప్తాన్యేవాక్షరాణి సంఖ్యాయన్తే- తానిహవాఏతాని- సప్తభక్తినామాక్షరాణిద్వావింశతిః. ॥ ౪ ॥

ఆ—నను యథోక్తరీత్యా చతుర్వింశత్యక్షరాణి తత్కథంతానిహవాఏతాని ద్వావింశతిరక్షరాణీతి తత్రాహ (ఏవమితి) ॥ ౪ ॥

రం—నిధనమితిత్ర్యక్షరం, తత్సమమేవభవతి. ఉపసంహరతి (తానిహవాఏతానిద్వావింశత్యక్షరాణీతి) స్పష్టోర్థః. ॥ ౪ ॥

ఉ—ఏకవిగ్ంశత్యాదిత్యమాప్నోత్యేకవిగ్ంశోవాఇతోఽసావాదిత్యోద్వావిగ్ంశేనపరమాదిత్యాజ్జయతితన్నాకంతద్విశోకం॥౫॥

శం—తత్రైకవింశత్యక్షరసంఖ్యయా ఆదిత్యమాప్నోతిమృత్యుం, యస్మాదేకవింశఇతః, అస్మాల్లోకాదసావాదిత్యస్సంఖ్యయా * ద్వాదశమాసాఃపంచర్తవస్త్రయఇమేలోకాఅసావాదిత్యఏకవిగ్ంశఇతిశ్రుతే(శ్చ)రితి) శిష్టేన ద్వావింశేనాక్షరేణ పరంమృత్యోరాదిత్యాజ్జయతి, ఆప్నోతీత్యర్థః- యచ్చసదాదిత్యాత్పరం కింతత్ నాకం కమితి సుఖం తస్య ప్రతిషేధోఽకం- తన్నభవతీతినాకం- కమేవేత్యర్థః అమృత్యువిషయత్వాత్ (మృత్యువిషయత్వాద్దుఃఖస్య) విశోకంచతత్ విగతశోకం మానసదుఃఖరహితమిత్యర్థః తదాప్నోతీతి ॥ ౫॥

ఆ—ఆదిత్యస్యాస్మాల్లోకాదేకవింశత్వేశ్రుత్యన్తరంప్రమాణయతి (ద్వాదశేతి) హేమన్తశిశిరావేకీకృత్యపఞ్చర్తవఇత్యుక్తం. ఆదిత్యస్యాహోరాత్రాభ్యాంపౌనఃపున్యేనమృత్యుహేతుత్వమస్మిల్లోకేదృశ్యతే - తదయంలోకోమృత్యువిషయత్వాత్తద్దుఃఖాత్మకః తదభావాద్బ్రహ్మలోకస్సుఖాత్మకఇతిమత్వాహ

(అమృత్యువిషయత్వాదితి) ॥ ౫

రం — (ఏకవింశత్యాదిత్యమాప్నోత్యేకవింశో వా ఇతోఽసావాదిత్యః) ॥
ద్వాదశమాసాః పంచర్తవస్త్రయ ఇమే లోకా అసావాదిత్య ఏకవింశ ఇతి శ్రుతేః
యత ఆదిత్యస్యైకవింశత్వం అతస్సప్తవిధభక్తినామాక్షరగతైకవింశతిసంఖ్యయా
ఏకవింశతిసంఖ్యాకమాదిత్యం ప్రాప్నోతి, ఆదిత్యసాలోక్యం ప్రాప్నోతీత్యర్థ
(ద్వావింశేన పరమాదిత్యాజ్జయతి తన్నాకం తద్విశోకమ్) అవశిష్టేన ద్వావింశేనా
క్షరేణాదిత్యాత్పరం దుఃఖాసంభిన్నం లోకం ప్రాప్నోతీత్యర్థః ॥ ౫ ॥

ఉ — ఆప్నోతి హాదిత్యస్య జయం పరో హాస్యాదిత్యజయాజ్జ
యో భవతి య ఏతదేవం విద్వానాత్మసమ్మితమతిమృత్యు సప్తవిధ
గ్ సామోపాస్తే సామోపాస్తే ॥ ॥ ౬ ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే దశమః ఖండః

శం — ఉక్తస్యైవ పిండితార్థమాహ - ఏకవింశతిసంఖ్యయా ఆదిత్యస్య జయ
మను (పరో హాస్య) ఏవం విద ఆదిత్యజయాన్మృత్యుగోచరాత్పరో జయో భవతి -
ద్వావింశత్యక్షరసంఖ్యయేత్యర్థః (య ఏతదేవం విద్వానిత్యాది) ఉక్తార్థం, ఏత
స్యైతద్యథోక్తం ఫలమితి. ద్విరభ్యాసస్సప్తవిధ్యసమాప్త్యర్థః. ॥ ౬ ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యమ్.

ఆ — పూర్వేణోత్తరస్య పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యాహ (ఉక్తస్యైవేతి) వ్యా
ఖ్యాతస్యైవ గ్రంథస్య సముదాయార్థస్సంక్షిప్య బుద్ధిసౌకర్యార్థమనంతర
గ్రంథేనోచ్యతే - తన్న పౌనరుక్త్యమిత్యర్థః, జయమను - పరో జయో భవతీతి సం
బంధః - పరో హాస్యేత్యుపాత్తం వాక్యం వ్యాకరోతి (ఏవంవిద ఇతి) ఫలమితి శేష
ఇతి యావత్ - సాప్తవిధ్యం సప్తవిధత్వం - తదుపేతసామోపాసనస్య సమాప్త్యర్థో
ఽభ్యాస ఇత్యర్థః. ॥ ౬ ॥ ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యటీకా

రం — (ఆప్నోతి హాదిత్యస్య జయమితి) ఇహలోకే ఆదిత్యజయం ప్రాప్నోతీ
త్యర్థః (పరో హాస్యాదిత్యజయాజ్జయో భవతి య ఏతదేవం విద్వానిత్యాది) య ఏ
వముపాస్తే తస్య ఆదిత్యజయాత్సర్వోత్కృష్టో భవతీత్యర్థః ॥ ౬ ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యమ్.

ఉ — మనో హిఙ్కారో వాక్ప్రస్తావశ్చక్షురుద్గీథశ్శ్రోత్రం
ప్రతిహారః ప్రాణో నిధనమేతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతమ్ ॥ ౧ ॥

శం—వినా నామగ్రహణం పంచవిధస్య సప్తవిధస్య చ సామ్న ఉపాసనముక్తం అథేదానీం గాయత్ర్యాదినామగ్రహణపూర్వకం విశిష్టఫలాని సామోపాసనాంతరాణ్యుచ్యంతే- యథాక్రమం గాయత్ర్యాదీనాం కర్మణి ప్రయోగః తథైవ (మనో హింకారః) మనసస్సర్వకరణప్రవృత్తీనాం ప్రాథమ్యాత్-తదానంతర్యాద్వాక్ ప్రస్తావః (చక్షురుద్గీథః) శ్రైష్ఠ్యాత్ (శ్రోత్రం ప్రతిహారః) ప్రతిహృతత్వాత్ (ప్రాణో నిధనమ్) యథోక్తానాం ప్రాణే నిధనాత్స్వాపకాలే-ఏతద్గాయత్రం సామ ప్రాణేషు ప్రోతం- గాయత్ర్యాః ప్రాణసంస్తుతత్వాత్ ॥ ౧॥

ఆ—నను పంచవిధస్య సప్తవిధస్య చ సామ్నో ధ్యానం వ్యాఖ్యాతం- తథా చ జ్ఞాతవిషయే వక్తవ్యాభావాదలమనంతరగ్రంథేనేత్యాశంక్య పూర్వోత్తరగ్రంథయోరర్థభేదమాహ (వినేత్యాదినా) గాయత్రం [illegible]మిత్యాదినామగ్రహణే సవిశిష్టాని విశిష్టఫలాని చేత్యర్థః, కథం పునర్వ్యస్తమోహోపాసనేషు నిర్దేశక్రమసిద్ధిః తత్రాహ (యథాక్రమమితి) యాదృశక్రమమాశ్రిత్య [illegible] కర్మణి ప్రయోగః కర్మణామిష్టః తేనైవ క్రమేణ తదుపాసనో [illegible]ర్థః తత్ర ప్రాణస్య క్రియాజ్ఞానయో(రసంభవాత్) స్వం స్వప్నాత్) ప్రాణస్య [illegible] త్వాత్ తద్దృష్ట్యా గాయత్రే ప్రాస్మిన్నాద్యోద్భవ్యయతి(మనో హింకార ఇత్యాదినా)॥ (ప్రాణ(మేవ) తహీ)వాగప్యేతీత్యాదిశ్రుత్యా స్వాపకాలే ప్రాణే వాగాదీనాం నిధనమవధేయమ్, ప్రోతం ప్రగతం ప్రతిష్ఠితమితి యావత్ - గాయత్రస్య ప్రాణేషు ప్రతిష్ఠితత్వే హేతుమాహ(గాయత్ర్యా ఇతి)* ప్రాణో వై గాయత్రీతి హి శ్రుతిః

రం—అథ గాయత్రరథంతరాదిసామోపాసనం ప్రస్తూయతే(మనో హింకారో వాక్ప్రస్తావశ్చక్షురుద్గీథః శ్రోత్రం ప్రతిహారః ప్రాణో నిధనమితి) గాయత్ర్యాఖ్యస్య సామ్నో హింకారప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారనిధనాఖ్యపంచవిధభక్తిషు మనో వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రప్రాణదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః (ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషుప్రోతమ) అనేనాకారేణ గాయత్రాఖ్యస్య సామ్నః మనఆదిప్రాణానాం చాధ్యాసాధిష్ఠానభావలక్షణసమ్బంధేన పరస్పరసమ్బంధమిత్యర్థః ॥ ౧॥

ఉ—స య ఏవమేతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతం వేద ప్రాణీ భవతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి మహాన్ప్రజయా పశుభిర్భవతి మహాన్కీర్త్యా మహామనాస్స్యాత్తద్వ్రతమ్ ॥ ॥ ౨ ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే ఏకాదశఃఖండః

శం—సయ ఏవమేతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతం వేద- ప్రాణీ భవతి అవికలకరణో భవతీత్యేతత్ (సర్వమాయురేతి) శతం వర్షాణి సర్వమాయుః పురుషస్యేతి శ్రుతేః, జ్యోక్ ఉజ్జ్వలస్సన్ జీవతి మహాన్ భవతి ప్రజాదిభిః. మహాంశ్చ కీర్త్యా, గాయత్రోపాసకస్యైతద్వ్రతం భవతి, యన్మహామనాః, అక్షుద్రచిత్తస్స్యాదిత్యర్థః ॥ ౨ ॥ ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్.

ఆ—అవిదుషోపి ప్రాణిత్వసిద్ధేర్నేదం విద్యాఫలమిత్యాశఙ్క్యాహ (అవికలేతి) కథం పునర్నానాజనీనం సర్వమాయురేకో ధ్యాతాగంతుమలమిత్యాశఙ్క్యాహ (శతమితి) * శతాయుర్వై పురుష ఇతి- శ్రుతేరిత్యుచ్యతే, జ్యోక్ఛబ్దో నిపాతః స చోజ్జ్వలనార్థః ఉజ్జ్వలః స్వపరోపకారసమర్థ ఇతి యావత్

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యటీకా

రం—తత్ఫలమాహ (సయ ఏవమేతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతం వేదేత్యాది) ప్రాణీ భవతి- అవికలేంద్రియో భవతీత్యర్థః (జ్యోక్ జీవతి) జ్యోక్, ఉజ్జ్వలః, వ్యాధ్యాదిభిరనుపహత ఇత్యర్థః. మహామనాస్స్యాత్, వదాన్యమనస్కో భవేదిత్యర్థః. తద్వ్రతం, మహామనస్త్వమేతదుపాసనాంగమిత్యర్థః. ఏవమగ్రేపి నేయం శిష్టం స్పష్టమ్. ॥ ౨॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్

ఉ — అభిమన్థతి స హింకారో ధూమో జాయతే స ప్రస్తావో జ్వలతి స ఉద్గీథోఽఙ్గారా భవంతి స ప్రతిహార ఉపశామ్యతి తన్నిధనగ్ం సగ్ంశామ్యతి తన్నిధనమేతద్రథంతరమగ్నౌ ప్రోతం ॥౧॥

శం—(అభిమన్థతి స హింకారః) ప్రాథమ్యాదగ్నేః (ధూమో జాయతే స ప్రస్తావః) ఆనంతర్యాత్ (జ్వలతి స ఉద్గీథః) హవిస్సంబంధాచ్ఛ్రైష్ఠ్యం జ్వలనస్య (అంగారా భవంతి స ప్రతిహారః) అంగారాణాం ప్రతిహృతత్వాత్. ఉపశమః - సానశేషత్వాదగ్నేః సంశమః, నిశ్శేషోపశమః సమాప్తిసామాన్యాన్నిధనం (ఏతద్రథంతరమగ్నౌ ప్రోతం) మన్థనే హ్యగ్నిర్గీయతే ॥౧॥

ఆ— సమగ్రప్రాణవతో మంథనకర్తృత్వసంభవాత్ప్రాణదృష్ట్యనంతరం మన్థనాదిదృష్టిమవతారయతి (అభిమన్థతీత్యాదినా) ఉపశమస్సంశమశ్చేత్యర్థభేదాభావాత్పునరుక్తిమాశంక్య సావశేషనిరవశేషత్వాభ్యాం విశేషమాహ (ఉపశమ ఇతి) కథంపునా రథంతరసామ్నోఽగ్నౌ ప్రతిష్ఠితత్వం. నహి తత్ర కించి

న్నిమిత్తముపలభ్యతే, అతఆహ (మన్థనేహేతి) మన్థనంనిమిత్తీకృత్యాగ్నే రుత్పత్తేరథంతరసామ్నో (గీ)ద్గీయమానత్వ దర్శనాదగ్నౌ తస్యప్రతిష్ఠితత్వ సిద్ధిరిత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

రం—(అభిమన్థతిసహిఙ్కారఇత్యాది) (ఉపశామ్యతితన్నిధనంసం శామ్యతితన్నిధనం) ఉపశమః- సావశేషన్నమః నిశ్శేషోపశమస్సంశమః ॥౧॥

ఉ—సయఏవమేతద్రథన్తరమగ్నౌప్రోతం వేదబ్రహ్మవర్చ
స్యన్నాదోభవతిసర్వమాయురేతిజ్యోగ్జీవతిమహాన్ప్రజయాప
శుభిర్భవతి మహాన్కీర్త్యాసప్రత్యఙ్ఙగ్నిమాచామేన్ననిష్ఠీవేత్తద్వ్రతం ॥

—ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే ద్వాదశఖండః—

శం—(సయఇత్యాది) పూర్వవత్ (బ్రహ్మవర్చసీ) వృత్తస్వాధ్యాయనిమిత్తంతేజోబ్రహ్మవర్చసం. తేజస్తు- కేవలంత్విడ్భావః, అన్నాదః దీప్తాగ్నిః (నప్రత్యఙ్) అగ్నేరభిముఖోనాచామేత్, నభక్షయేత్కించిత్ ననిష్ఠీవేత్, శ్లేష్మాదినిరసనంచనకుర్యాత్, తద్వ్రతమ్. ॥ ౨

—ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యమ్—

ఆ— నన్వత్రబ్రహ్మవర్చసీతి ఫలముక్తం బృహదుపాసనేతు తేజస్వీభవతీతి వక్ష్యతే, నచ బ్రహ్మవర్చసతేజసోర్భేదః - తథాచబృహద్రథంతరోపాసనయోర్నఫలవైషమ్యం అతఆహ (న్యత్రేతి) ॥ ౨ ॥

—ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యటీకా—

రం—(సయఏవమేతద్రథంతరమగ్నౌప్రోతంవేదేత్యాది) (నప్రత్యఙ్ఙగ్నిమాచామేన్ననిష్ఠీవేత్తద్వ్రతం) అగ్నేరభిముఖోనాచామేత్- నభక్షయేత్. ననిష్ఠీవేత్ శ్లేష్మాదినిరసనంచనకుర్యాదిత్యర్థః ॥ ౨

—ఇతిద్వితీయప్రపాఠకేద్వాదశఖండభాష్యమ్—

ఉ—ఉపమన్త్రయతేసహిఙ్కారోజ్ఞపయతేసప్రస్తావస్త్రియాస
హ శేతేసఉద్గీథఃప్రతి స్త్రీసహశేతేసప్రతిహారః కాలంగచ్ఛతితన్నిధనం
పారంగచ్ఛతితన్నిధనమేతద్వామదేవ్యంమిథునేప్రోతమ్ ॥౧॥

శం—ఉపమన్త్రయతే- సంకేతంకరోతి; ప్రాథమ్యాత్సహిఙ్కారః, జ్ఞపయతే- తోషయతి, సప్రస్తావః సహశయనం ఏకపర్యంకేగమనం. సఉద్గీథః శ్రైష్ఠ్యాత్ ప్రతి స్త్రీ శయనం ప్రత్యభిముఖీభావః. సప్రతిహారః కాలంగచ్ఛతి

మైథునేన పారం- సమాప్తింగచ్ఛతి. తన్నిధనం. ఏతద్వామదేవ్యం మిథునే ప్రోతం, వాయ్వమ్బుమిథునసమ్బన్ధాత్. ॥౧॥

ఆ—ఉత్తరాధరారణిస్థానీయయోః స్త్రీపురుషయోరవాచ్యకర్షణిప్రవృత్తయోర్మర్దనసామాన్యాన్మథనాదిదృష్ట్యనంతరం మైథునదృష్టింవిదధాతి (ఉపమంత్రయతఇత్యాదినా) పురుషోహిపశుకర్మార్థంస్త్రియంవస్త్రాదినాప్రీణయతి, తస్మిన్నావిరమ్భసామాన్యాత్ప్రస్తావదృష్టిరిత్యాహ (జ్ఞపయతఇతి) కుతోవామదేవ్యస్యసామ్నో మిథునేప్రోతత్వం- తత్రాహ (వాయ్వమ్బుమిథునేతి) వాయోరంభసంచమిథునతయాసమ్బంధాద్వామదేవ్యేత్పత్తేరుక్తత్వాత్తస్యమిథునేప్రతిష్ఠితత్వంయుక్తమిత్యర్థః ॥౧॥

రం—(ఉపమంత్రయతేసహింకారః) ఉపమంత్రణం-సంకేతకరణం (జ్ఞపయతేసప్రస్తావః) జ్ఞపనం, తోషణం మారణతోషణనిశామనేషు మిత్త్వాజ్జ్ఞ ధాతోర్హ్రస్వః (స్త్రియాసహశేతేసఉద్గీథః) ఏకపర్యంకోపవేశనం-సహశయనం (ప్రతిస్త్రీంసహశేతేసప్రతిహారః) స్త్రియాఅభిముఖ్యేన శయనమిత్యర్థః (కాలంగచ్ఛతితన్నిధనంపారంగచ్ఛతితన్నిధనం) మైథుననివృత్తిరిత్యర్థః. ॥౧॥

ఉ—సయఏవమేతద్వామదేవ్యంమిథునేప్రోతంవేదమిథునీభవతి మిథునాన్మిథునాత్ప్రజాయతే సర్వమాయురేతిజ్యోగ్జీవతిమహాన్ప్రజయాపశుభిర్భవతిమహాన్కీర్త్యానకాంచన పరిహరేత్తద్వ్రతమ్. ॥౨॥

——ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే త్రయోదశఃఖండః——

శం—(సయఇత్యాది) పూర్వవత్; (మిథునీభవతి) అవిధురోభవతీత్యర్థః మిథునాన్మిథునాత్ప్రజాయతఇతి - అమోఘరేతస్త్వముచ్యతే. నకాంచన కాంచిదపిస్త్రియంస్వాత్మతల్పప్రాప్తాంనపరిహరేత్సమాగమార్థినీం.వామదేవ్యసామోపాసనాంగత్వేన విధానాత్ ఏతస్మాదన్యత్రప్రతిషేధస్మృతయః వచనప్రామాణ్యాచ్చ ధర్మావగతేర్న ప్రతిషేధశాస్త్రేణాస్యవిరోధః ॥౨॥

——ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యమ్——

ఆ—నకాంచనేతివాక్యమాదాయవ్యాచష్టే (కాంచిదపీతి) * పరాంగనాంనోపగచ్ఛేదితిస్మృతివిరోధమాశఙ్క్యాహ (వామదేవ్యేతి) విధినిషేధ

యోస్సామాన్యవిశేషవిషయత్వేన వ్యవస్థాసిద్ధేరితిభావః కించ, శాస్త్రప్రామా ణ్యాదత్రధర్మోఽవగమ్యతే; న కాంచనపరిహరేదితిచ శాస్త్రావగతత్వాదవాచ్య మపి కర్తధర్మోభవితుమర్హతీతి తథాచశ్రుత్యర్థేదుర్బలాయాః స్మృతేర్నప్రతిస్ప ర్ధితేత్యాహ (వచనేతి) యథోక్తోపాసనావతో బ్రహ్మచర్యనియమాభావో న్రతత్వేన వివక్షితః. తన్న ప్రతిషేధశాస్త్రవిరోధాశంకేతిభావః ॥౨॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యటీకా.

రం—ఫలమాహ (సయఏతదేవామదేవ్యం మిథునేప్రోతంవేదేత్యాది) (మిథునీభవతి) సర్వదాస్త్రీయాఽవియుక్తోభవతీత్యర్థః (మిథునా న్మిథునా త్ప్రజాయతే) అమోఘరేతాభవతీత్యర్థః. (న కాంచనపరిహరేత్తద్వ్రతం) కాంచన-స్త్రియం-ప్రార్థయమానామితి శేషః; ప్రార్థయమానసర్వయో షిద్గమనస్యవామదేవ్యోపాసనాంగత్వేన విధానాత్ పరదారగమనప్రతిషేధవ చనాని తదతిరిక్తవిషయాణిద్రష్టవ్యాని ॥౨॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యమ్.

ఉ—ఉద్యన్హింకారఉదితఃప్రస్తావో మధ్యన్దినఉద్గీథోఽపరా హ్ణఃప్రతిహారోఽస్తంయన్నిధనమేతద్బృహదాదిత్యేప్రోతం॥౧॥ సయఏవమేతద్బృహదాదిత్యేప్రోతంవేదతేజస్వ్యన్నాదో భవతిసర్వమాయురేతిజ్యోగ్జీవతిమహాన్ప్రజయాపశుభిర్భవతిమ హాన్కీర్త్యాతపన్తంననిందేత్తద్వ్రతమ్ ॥ ॥౨॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే చతుర్దశఃఖండః.

శం—ఉద్యన్. సవితా, సహింకారః-ప్రాథమ్యాద్దర్శనస్య (ఉదితఃప్ర స్తావః) ప్రస్తవనహేతుత్వాత్కర్మణాం) మధ్యందినఉద్గీథః) శ్రైష్ఠ్యాత్ (అపరాహ్ణఃప్రతిహారః) పశ్వాదీనాం గృహాన్ప్రతిహరణాత్ (అస్తంయన్ని ధనం) రాత్రౌగృహేనిధానాత్ప్రాణినాం (ఏతద్బృహదాదిత్యేప్రోతం)బృ హతఃఆదిత్యదైవత్యత్వాత్; ॥ ౧ ॥

ఆ—ఆదిత్యస్యప్రజాప్రసవహేతుత్వాత్తద్ధేతుమైథునదృష్ట్యనంతరమాదిత్య దృష్టిముత్థాపయతి (ఉద్యన్నిత్యాదినా) ॥౧-౨॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే చతుర్దశఖండభాష్యటీకా.

రం—ఉద్యన్హింకారఉదితః ప్రస్తావఇత్యాది) ఆదిత్యఇతిశేషః (మధ్యన్ది

నఉద్గీథః) మధ్యందినకాలావచ్ఛిన్నఆదిత్యఉద్గీథఇత్యర్థః (అపరాహ్ణఃప్రతిహారః) అపరాహ్ణకాలావచ్ఛిన్నఆదిత్యఃప్రతిహారఇత్యర్థః (అంతంయన్నిధనం) యత్, గచ్ఛన్నిత్యర్థః ॥౧॥

శం—(సయఇత్యాది) పూర్వవత్. తపంతంననిందేత్, తద్వ్రతమ్ ॥౨॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకేచతుర్దశఖండభాష్యమ్

రం—(సయఏవమేతద్బృహదాదిత్యేప్రోతంవేదేత్యాది) (తపంతంననిన్దేత్తద్వ్రతం) తపన్తమాదిత్యంననిన్దేదిత్యర్థః ॥౨॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే చతుర్దశఖండభాష్యమ్

ఉ— అభ్రాణిసంప్లవన్తేసహిఙ్కారో మేఘోజాయతే స ప్రస్తావో వర్షతిసఉద్గీథో విద్యోతతే స్తనయతిసప్రతిహారఉద్గృహ్ణాతితన్నిధనమేతద్వైరూపంపర్జన్యేప్రోతమ్ ॥౧॥

సయఏవమేతద్వైరూపంపర్జన్యేప్రోతంవేదవిరూపాగ్ శ్చ సురూపాగ్ శ్చపశూనవరున్ధేసర్వమాయురేతిజ్యోగ్జీవతిమహాన్ప్రజయాపశుభిర్భవతిమహాన్కీర్త్యావర్షన్తంననిన్దేత్తద్వ్రతమ్॥ ౨॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే పఞ్చదశఃఖణ్డః

శం—అభ్రాణి-అబ్భరణాత్, మేఘః, ఉదకసేక్తృత్వాత్. ఉక్తార్థమన్యత్. ఏతద్వైరూపంనామసామపర్జన్యేప్రోతం, అనేకరూపత్వాదభ్రాదిభిఃపర్జన్యస్య (వైరూప్యమ్). ॥౧॥

ఆ—*ఆదిత్యాజ్జాయతేవృష్టిరితిస్మృతేరాదిత్యకార్యత్వాత్పర్జన్యస్యాదిత్యదృష్ట్యనన్తరంపర్జన్యదృష్టిందర్శయతి (అభ్రాణీతి) కథంవైరూపంసామతస్మిన్ప్రతిష్ఠితం- తత్రాహ (అనేకేతి) ॥౧-౨॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకేపఞ్చదశఖణ్డభాష్యటీకా.

రం—(అభ్రాణిసంప్లవన్తేసహిఙ్కారః) అభ్రాణి, జలధారకత్వమాత్రావస్థాపన్నాని- సమ్ప్లవః సంచారః(మేఘోజాయతేసప్రస్తావః) మేఘః సేచకత్వావస్థాపన్నః (ఉద్గృహ్ణాతితన్నిధనం) ఉద్గ్రహణం.. వర్షసమాప్తిః (ఏతద్వైరూపం పర్జన్యేప్రోతం) వైరూపం, వైరూపాఖ్యంసామేత్యర్థః ॥౧॥

శం—విరూపాంశ్చసురూపాంశ్చ, అజావిప్రభృతీన్పశూనవరున్ధే- ప్రాప్నోతీత్యర్థః. వర్షన్తంననిన్దేత్ తద్వ్రతమ్. ॥ ౨ ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే పఞ్చదశఖణ్డభాష్యమ్.

రం—ఫలం (సయఏవమేతద్వైరూపంపర్జన్యేప్రోతంవేదేత్యాది) (విరూపాంశ్చసురూపాంశ్చ పశూనవరున్ధే) విరూపాన్, వివిధరూపాన్, సురూపాన్ శోభనరూపాన్ అవరున్ధే, ప్రాప్నోతీత్యర్థః (వర్షన్తంనన్దేత్తద్వ్రతమ్) వర్షన్తం, పర్జన్యమిత్యర్థః ॥ ౨ ॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకేపఞ్చదశఖణ్డభాష్యమ్.

ఉ—వసంతోహింకారో గ్రీష్మః ప్రస్తావోవర్షాఉద్గీథశ్శ
రత్ప్రతిహారో హేమంతోనిధనమేతద్వైరాజమృతుషుప్రోతమ్ ॥ ౧ ॥

ఉ—సయఏవమేతద్వైరాజమృతుషుప్రోతం వేదవిరాజతి
ప్రజయాపశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేన సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతిమ
హాన్ప్రజయాపశుభిర్భవతి మహాన్కీర్త్యర్తూన్ననిందేత్తద్వ్రతమ్ ॥ ౨ ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే షోడశఃఖండః.

శం—(వసంతోహింకారః)ప్రాథమ్యాత్(గ్రీష్మఃప్రస్తావఇత్యాది)పూర్వవత్

ఆ—పర్జన్యాయత్తత్వాదృతువ్యవస్థాయాస్తద్దృష్ట్యనంతర మృతుదృష్టిమాహ (వసంతఇత్యాదినా) ॥ ౧ ॥

రం—(వసంతోహింకారో గ్రీష్మః ప్రస్తావోవర్షాఉద్గీథఇత్యాది) స్పష్టం (ఏతద్వైరాజమృతుషుప్రోతమ్) వైరాజం వైరాజాఖ్యంసామేత్యర్థః ॥ ౧-౨ ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యమ్.

శం—ఏతద్వైరాజమృతుషుప్రోతంవేద విరాజతి ఋతువత్. యథర్తవ ఆర్తవైర్ధర్మైర్విరాజంతే; ఏవంప్రజాదిభిర్విద్వానితి, ఉక్తమన్యత్- ఋతూన్ననిందేత్ తద్వ్రతమ్, ॥ ౨ ॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యమ్.

ఆ—వైరాజస్యసామ్నోయుక్తం ఋతుషుప్రోతత్వం తేషాంస్వధర్మైర్విరాజనాదిత్యాహ (ఏతదితి) యద్వా ఋతూనామన్నోత్పత్తినిమిత్తత్వాద్విరాడాత్మనశ్చాన్నత్వాత్తస్య తేషు ప్రతిష్ఠితత్వాత్తద్ద్వారా వైరాజమపిసామ తేషు ప్రోతమితిభావః. ॥ ౨ ॥ ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యటీకా.

ఉ—పృథివీహింకారోఽన్తరిక్షం ప్రస్తావో ద్యౌరుద్గీథో
దిశః ప్రతిహారస్సముద్రోనిధనమేతాశ్శక్వర్యోలోకేషుప్రోతాః ॥ ౧ ॥

శం—(పృథివీహిఙ్కార ఇత్యాది) పూర్వవత్, శక్వర్య ఇతి నిత్యంబహువచనం, రేవత్య ఇవ లోకేషుప్రోతాః ॥ ౧ ॥

ఆ—ఋతుషుసమ్యగ్వృత్తేషు లోకస్థితేః ప్రసిద్ధత్వాదృతుదృష్ట్యనంతరం లోకదృష్టిమాహ (పృథివీతి) కథంశక్వర్య ఇత్యేకస్యైవ సామ్నో నామధేయం; బహువచనాద్ధిబహూనిసామాని ప్రతీయంతె తత్రాహ (శక్వర్య ఇతి) నిత్యబహువచనత్వముభయత్ర తుల్యమితిద్యోతనాయ వక్ష్యమాణందృష్టాంతయతి (రేవత్య ఇవేతి) మహానామ్నీషు ఋక్షుశక్వర్యోగీయంతె- తాసాంచ * ఆపోవైమహానామ్నీరిత్యద్భిస్సమ్బంధః శ్రుతః * అప్సులోకాఃప్రతిష్ఠితా ఇతిశ్రుతమ్. తథా చాస్తాత్సమ్బంధాల్లోకేషు శక్వర్యఃప్రతిష్ఠితా ఇత్యాహ (లోకేష్వితి)॥ ౧-౨

—ఇతిద్వితీయప్రపాఠకె సప్తదశఖండభాష్యటీకా—

రం—(పృథివీహిఙ్కార ఇత్యాది) స్పష్టం (ఏతాశ్శక్వర్యోలోకేషుప్రోతాః) శక్వర్యః శక్వర్యాఖ్యంసామేత్యర్థః. నిత్యబహువచనమ్ ॥ ౧ ॥

ఉ—సయఏవమేతాశ్శక్వర్యోలోకేషు ప్రోతావేదలోకీభవతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి మహాన్ప్రజయాపశుభిర్భవతిమహాన్కీర్త్యా లోకాన్ననిందేత్తద్వ్రతమ్ ॥ ॥ ౨ ॥

—ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకెసప్తదశఃఖండః—

శం—(లోకీభవతి) లోకఫలేనయుజ్యత ఇత్యర్థః. లోకాన్ననిందేత్తద్వ్రతమ్

—ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకె సప్తదశఖండభాష్యమ్—

రం—(సయఏవమేతా ఇత్యాది)(లోకీభవతి)ఉత్తమలోకప్రాప్తోభవతీత్యర్థః శిష్టంస్పష్టమ్. —ఇతిద్వితీయప్రపాఠకె సప్తదశఖండభాష్యమ్—

ఉ—అజాహిఙ్కారోఽవయః ప్రస్తావో గావ ఉద్గీథోఽశ్వాః ప్రతిహారః పురుషోనిధనమేతా రేవత్యః పశుషుప్రోతాః ॥ ౧ ॥

ఉ—సయఏవమేతా రేవత్యః పశుషుప్రోతావేదపశుమాన్భవతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి మహాన్ప్రజయాపశుభిర్భవతి మహాన్కీర్త్యా పశూన్ననిందేత్తద్వ్రతమ్ ॥ ॥ ౨ ॥

—ఇతిద్వితీయప్రపాఠకెఽష్టాదశఃఖండః—

శం—(అజాహిఙ్కార ఇత్యాది) పూర్వవత్, పశుషుప్రోతాః. ॥ ౧॥

ఆ—పశూనాం లోకకార్యత్వాల్లోకదృష్ట్యనంతరం పశుదృష్టిముపన్యస్య

తి (అజా ఇతి) రేవత్య ఇతి సామనామధేయం పూర్వవన్నిత్యబహువచనాంతమ్ * పశవో వై రేవతిరితి శ్రుత్యంతరమాశ్రిత్యాహ (పశుష్వితి) ॥౧-౨॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకేఽష్టాదశఖండభాష్యటీకా

రం — (అజా హింకారో ఽవయః ప్రస్తావో గావ ఇత్యాది) (ఏతా రేవత్యః పశుషు ప్రోతాః) రేవత్య ఇత్యపి శక్వర్య ఇతివన్నిత్యబహువచనం సామవిశేషనామ ॥౧-౨॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకేఽష్టాదశఖండభాష్యమ్

శం — పశూన్న నిందేత్, తద్వ్రతమ్ ॥౨॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకేఽష్టాదశఖండభాష్యమ్

ఉ — లోమ హింకారస్త్వక్ప్రస్తావో మాంసముద్గీథో ఽస్థి
ప్రతిహారో మజ్జా నిధనమేతద్యజ్ఞాయజ్ఞీయమంగేషు ప్రోతమ్ ॥౧॥

శం — (లోమ హింకారః) దేహావయవానాం ప్రాథమ్యాత్ (త్వక్ప్రస్తావః) ఆనంతర్యాత్ (మాంసముద్గీథః) శ్రైష్ఠ్యాత్ (అస్థి ప్రతిహారః) ప్రతిహృతత్వాత్; మజ్జా నిధనం (అంత్యాత్) ఏతద్యజ్ఞాయజ్ఞీయం నామ సామ దేహావయవేషు ప్రోతం

ఆ — పశువికారపయోదధ్యాదినా పుష్టిరంగానాం దృష్టేతి పశుదృష్ట్యనంతరమంగదృష్టిమాహ (లోమేతి) * రసో వై యజ్ఞాయజ్ఞీయమితి శ్రుతే - రన్నరసవికారేణ లోమాదీనాం సంబంధాద్యజ్ఞాయజ్ఞీయం సామాంగేషు ప్రతిష్ఠితమిత్యాహ (ఏతదితి) ॥౧॥

రం — (లోమ హింకారస్త్వక్ప్రస్తావ ఇత్యాది) స్పష్టమ్. ॥౧॥

ఉ — స య ఏవమేతద్యజ్ఞాయజ్ఞీయమంగేషు ప్రోతం వేదాంగీ
భవతి నాంగేన విహూర్ఛతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి మహాన్ప్ర
జయా పశుభిర్భవతి మహాన్కీర్త్యా సంవత్సరం మజ్ఞో నాశ్నీయా
త్తద్వ్రతం మజ్ఞో నాశ్నీయాదితి వా ॥౨॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠక ఏకోనవింశః ఖండః.

శం — (అంగీ భవతి) సమగ్రాంగో భవతీత్యర్థః. నాంగేన హస్తపాదాదినా విహూర్ఛతి - న కుటిలీభవతి పంగుః కుణీ(౧)ర్వేత్యర్థః. సంవత్సరం - సంవత్సరమాత్రం మజ్ఞః మాంసాని నాశ్నీయాత్ - న భక్షయేత్, బహువచనం మత్స్యోపలక్షణార్థం మజ్ఞో నాశ్నీయాత్, సర్వదైవ నాశ్నీయాదితి వా తద్వ్రతం ॥౨॥

---

(౧) ఇదం ద్వివచనాంతం। కుత్సితకరవాచకస్య ప్రసిద్ధత్వాత్ శ్మశ్రురహితవాచకస్యాప్రసిద్ధత్వాదేకస్యైవ టీకాయాం వ్యాఖ్యానమ్)

ఇతి ద్వితీయ ప్రపాఠకే ఏకోనవింశఖండభాష్యమ్

ఆ—కఠిణేతి- శ్లథత్వరహితః ॥౨॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకేఏకోనవింశఖండభాష్యటీకా.

రం—సయఏవమేతద్యజ్ఞాయజ్ఞీయమిత్యాది) (అంగీభవతి) సమగ్రాంగ యుక్తోభవతీత్యర్థః (నాంగేనవిహూర్ఛతి) అంగేనహ్వ సహ్వాదాదినా నవిహ్వా ర్ఛతి- కుటిలోనభవతీత్యర్థః *హ్వృర్చాకౌటిల్య ఇతిహిధాతుః (సంవత్సరంమ జ్జ్ఞోనాశ్నీయాత్తద్వ్రతం) మజ్జః, మజ్జాఖ్యమాంసవిశేషానిత్యర్థః (మజ్జ్ఞో వాశ్నీయాదితివా) వ్రతంసర్వదేతిశేషః ॥౨॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే ఏకోనవింశఖండభాష్యం.

ఉ—అగ్నిర్హింకారోవాయుఃప్రస్తావఆదిత్యఉద్గీథోనక్ష
త్రాణిప్రతిహారశ్చంద్రమానిధనమేతద్రాజనందేవతాసుప్రోతం॥

శం— (అగ్నిర్హింకారః) ప్రథమస్థానత్వాత్ (వాయుఃప్రస్తావః) ఆనంతర్యసామాన్యాత్. (ఆదిత్యఉద్గీథః) శ్రైష్ఠ్యాత్ (నక్షత్రాణిప్రతిహారః) ప్రతిహృతత్వాత్ (చంద్రమానిధనమ్) కర్మిణాంతన్నిధనాత్. (ఏతద్రాజ నందేవతాసుప్రోతం) దేవతానాందీప్తిమత్త్వాత్ ॥ ౧ ॥

ఆ—అగ్న్యాదీనామంగేషు ప్రసిద్ధితత్వాదంగద్యష్ట్యనంతర మగ్న్యాదిద్య ష్టిముత్థాపయతి (అగ్నిరిత్యాదినా) రాజనస్యసామ్నో దేవతాసుప్రోతత్వే హేతుమాహ (దేవతానామితి) ॥౧॥

రం—(అగ్నిర్హింకారోవాయుఃప్రస్తావఇత్యాది) స్పష్టం (ఏతద్రా జనందేవతాసుప్రోతం) రాజనం. రాజనాఖ్యంసామేత్యర్థః ॥౧॥

ఉ—సయఏవమేతద్రాజనందేవతాసుప్రోతం వేదైతాసా
మేవదేవతానాగ్ం సలోకతాగ్ంసార్ష్టితాగ్ంసాయుజ్యంగచ్ఛతి
సర్వమాయురేతిజ్యోగ్జీవతిమహాన్ప్రజయాపశుభిర్భవతి మహా
న్కీర్త్యాబ్రాహ్మణాన్ననిందేత్తద్వ్రతమ్॥ ॥ ౨ ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకె వింశఃఖండః

శం—విద్వత్ఫలం- ఏతాసామేవ అగ్న్యాదీనాందేవతానాం సలోకతాం- సమానలోకతాం సార్ష్టితాం- సమానర్ధిత్వం, సాయుజ్యం సయుగ్భావం ఏ కదేహదేహిత్వమిత్యేతత్ వాశబ్దోఽత్రలుప్తోద్రష్టవ్యః - సలోకతాంవేత్యా

దీ. భావనావిశేషతః ఫలవిశేషోపపత్తేః గచ్ఛతి, ప్రాప్నోతి. సముచ్చయా నుపపత్తేశ్చ (బ్రాహ్మణాన్ననిందేత్తద్వ్రతమ్) * ఏతేవై దేవాః ప్రత్యక్షంయ ద్బ్రాహ్మణాఇతిశ్రుతేర్బ్రాహ్మణనిందాదేవనిందైవేతి॥ ॥ ౨ ॥

ఇతిద్వితీయ ప్రపాఠకే వింశఖండభాష్యమ్

ఆ—ఫలవికల్పార్థఃవాశబ్దస్యాత్రసత్త్వేకథంవాక్యంస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (సలోకతాంవేత్యాదీతి) కథంపునరేకస్మిన్నుపాసనేఫలత్రయంవికల్ప్యతే, తత్రాహ (భావనేతి) నను ఫలత్రయమత్ర సముచ్చితమిష్యతాం, కిమితివాశబ్దంగృహీత్వావికల్ప్యత ఇత్యాహ (సముచ్చయేతి) నహిమిథోవిరుద్ధంఫలత్రయమేకత్రసముచ్చేతుంశక్యం అతో(పి) వికల్పసిద్ధిరిత్యర్థః. ననుదేవతాదృష్ట్యారాజనస్యసామ్నాధ్యానాద్దేవతాః సనిందేదితివక్తవ్యేకథమన్యథోచ్యతేతి త్యాహ (ఏతఇతి) ॥ ౨ ॥

ఇతిద్వితీయ ప్రపాఠకే వింశఖండభాష్యటీకా

రం—(సయఏవమేతద్రాజనమిత్యాది) (ఏతాసామేవదేవతానాంసలోకతాంసార్ష్టితాంసాయుజ్యంగచ్ఛతి) సార్ష్టితాంసమానబుద్ధిత్వం సాయుజ్యం సమానభోగ్యత్వం (బ్రాహ్మణాన్ననిందేత్తద్వ్రతం) * ఏతేవై దేవాః ప్రత్యక్షంయద్బ్రాహ్మణాఇతి శ్రుతేః బ్రాహ్మణనిందైవదేవతానిందేతిభావః ॥ ౨

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే వింశఖండభాష్యమ్

ఉ—త్రయీవిద్యాహింకారస్త్రయఇమేలోకాస్సప్రస్తావోఽగ్నిర్వాయురాదిత్యస్సఉద్గీథోనక్షత్రాణివయాంసిమరీచయస్సప్రతిహారస్సర్పాగంధర్వాఃపితరస్తన్నిధనమేతత్సామ సర్వస్మిన్ప్రోతమ్ ॥ ॥ ౧ ॥

శం—(త్రయీవిద్యాహింకారః) అగ్న్యాదిసామ్నఆనంతర్యం త్రయీవిద్యాయాఅగ్న్యాదికార్యత్వశ్రుతేః. హింకారః- ప్రాథమ్యాత్సర్వకర్తవ్యానాం త్రయఇమేలోకాస్తత్కార్యత్వాదనంతరాఇతి ప్రస్తావః అగ్న్యాదీనాముద్గీథత్వం శ్రైష్ఠ్యాత్, నక్షత్రాదీనాంప్రతిహృతత్వాత్ప్రతిహారత్వం సర్పాదీనాంధారసామాన్యాన్నిధనత్వం (ఏతత్సామ) నామవిశేషాభావాత్సామసముదాయస్సామశబ్దః (సర్వస్మిన్ప్రోతం)త్రయీవిద్యాదిహిసర్వంత్రయీవిద్యాదిదృష్ట్యాహింకారాదిసామభక్తయఉపాస్యాః- అతీతేష్వపిసామో

పాసనేషుయేషుయేషుప్రోక్తంయద్యత్సామ - తద్దృష్ట్యాతదుపాస్యమితి కర్మాంగానాందృష్టివిశే(షణాజ్యస్యేవ)షణేవాజ్యస్య) సంస్కార్యత్వాత్ ॥ ౧ ॥

ఆ—అగ్న్యాదిదృష్ట్యనంతరంత్రయీవిద్యాదృష్టివిధానే కారణమాహ (అగ్న్యాదీతి) యదగ్న్యాద్యాత్మకంసామోపాస్యముక్తం తస్మాదానంతర్యముపాస్యాయాస్త్రయీవిద్యాయాయుజ్యతే * ఋగ్వేదోఽగ్నేర్యజుర్వేదోవాయోరాదిత్యాత్సామవేదఇతి శ్రుతేః త్రయ్యాస్తత్కార్యత్వావగమాదిత్యర్థః తత్కార్యత్వాత్; త్రయీసాధ్యకర్మఫలత్వాదిత్యర్థః కథంసర్వస్మిన్ప్రోతమిత్యుక్తం త్రయీవిద్యాదౌప్రోతమితివక్తవ్యత్వాత్ అతఆహ (త్రయీవిద్యాదీతి) కథంపునరత్రత్రయీవిద్యాదిదృష్ట్యాసామ్నోధ్యేయత్వంగమ్యతే తత్రాహ (త్రయీతి) నచాస్యాంప్రతిజ్ఞాయాంపూర్వేణసందర్భేణ విరోధశ్శఙ్కామర్హతీత్యాహ(అతీతేష్వపీతి) తత్రహేతుమాహ (కర్మాంగానామితి) దర్శపూర్ణమాసాధికారే *పత్న్యవేక్షితమాజ్యంభవతీతిదృష్టివిశేషణమాజ్యంసంస్క్రియతే తథాసామభేదానాందృష్టివిశేషణత్వావిశేషాత్తేషాంకర్మాంగానాం తత్తదంగదృష్ట్యాసంస్కర్తవ్యత్వాదిత్యర్థః ॥౧॥

రం—(త్రయీవిద్యాహింకారస్త్రయఇమేలోకాస్సఇత్యాది) స్పష్టం (ఏతత్సామసర్వస్మిన్ప్రోతం) అత్రసామనామవిశేషానిర్దేశాత్ సామశబ్దః సామసామాన్యపరః ॥౧॥

ఉ—సయఏవమేతత్సామసర్వస్మిన్ప్రోతంవేదసర్వగ్ంహభవతి ॥ ౧ ॥

శం—సర్వవిషయసామవిదఃఫలం- సర్వంహభవతి సర్వేశ్వరోభవతీత్యర్థః నిరుపచరితసర్వభావేహిదిక్స్థేభ్యోబలిప్రాప్త్యనుపపత్తేః ॥౨॥

ఆ—అథయథాశ్రుతంసర్వాత్మత్వమేవకింనస్యాత్, అతఆహ(నిరుపచరితేతి

రం—సయఏతత్సామసర్వస్మిన్ప్రోతంవేద - తస్యసర్వంహిభవతి కామ్యమానంసర్వమాప్నోతీత్యర్థః ॥ ౨ ॥

ఉ—తదేషశ్లోకః ॥ యానిపంచధాత్రీణిత్రీణితేభ్యోనజ్యాయః పరమన్యదస్తి ॥ ॥ ౩ ॥

శం—తత్, ఏతస్మిన్నర్థఏషశ్లోకః మన్త్రోప్యస్తి యానిపంచధా- పఞ్చప్రకారేణహింకారాదివిభాగైఃప్రోక్తానిత్రీణిత్రీణి త్రయీవిద్యాదీనితేభ్యః పఞ్చత్రికేభ్యోజ్యాయః మహత్తరంపరంచ వ్యతిరిక్తం- అన్యద్వస్త్వన్తరంనాస్తి

నవిద్యత ఇత్యర్థః తత్రై ప్రవహి సర్వస్యాన్తర్భావః ॥ 3 ॥

ఆ— సర్వవిషయసామవిదస్సర్వేశ్వరత్వమిత్యత్రమన్త్రంసంవాదయతి (తదేతస్మిన్నితి) పరమిత్యస్యైవవ్యాఖ్యానం, అన్యదితి వస్త్వన్తరాభావేహేతుమాహ(తత్రైవేతి) ॥3॥

రం—(తదేషశ్లోకః) తత్, ఉక్తేసర్వాత్మకసామోపాసనేఏషః వక్ష్యమాణోమన్త్రోప్యస్తీత్యర్థః తమేవాహ (యానిపఞ్చధాత్రీణిత్రీణితేభ్యోనజ్యాయఃపరమన్యదస్తి) త్రీణిత్రీణి* త్రయీవిద్యాహిఙ్కారస్త్రయఇమేలోకా ఇత్యాదినోక్తానిత్రయీవిద్యా, లోకత్రయం అగ్నివాయ్వాదిత్యాః నక్షత్రపయోమరీచయః సర్పగన్ధర్వపితరశ్చేత్యేతానియానిత్రీణిహిఙ్కారాదిరూపేణపఞ్చధాభవన్తి, అతఃపరం ఉత్కృష్టంఅన్యచ్ఛ్రేయః కిమపినాస్తీత్యర్థః ॥3

ఉ—యస్తద్వేదసవేదసర్వꣳసర్వాదిశోబలిమస్మై హరంతి। సర్వమస్మీత్యుపాసీతతద్వ్రతంతద్వ్రతమ్ ॥ ॥ ౪ ॥

—॥ఇతిద్వితీయప్రపాఠకేఏకవింశఃఖండః॥—

శం—యస్తత్ యథోక్తంసర్వాత్మకం సామవేద- సర్వంసవేద- సర్వజ్ఞోభవతీత్యర్థః- సర్వాదిశః సర్వదిక్స్థాఅస్మై ఏవంవిదేబలిం భోగంహరన్తిప్రాపయన్తీత్యర్థః సర్వమస్మిభవామీత్యేవమేతత్సామోపాసీత తస్యైతదేవవ్రతం ద్విరుక్తిస్సామోపాసనసమాప్త్యర్థా. ॥ ౪ ॥

—॥ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే ఏకవింశఖణ్డభాష్యమ్॥—

ఆ—సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వంచ తచ్ఛబ్దార్థః. ॥ ౪ ॥

—॥ఇతిద్వితీయప్రపాఠకేఏకవింశఖండభాష్యటీకా॥—

రం—(యస్తద్వేదసవేదసర్వమ్) ఏతదుపాసకస్సర్వజ్ఞోభవతీత్యర్థః (సర్వాదిశోబలిమస్మైహరన్తి) సర్వదిగ్వర్తినోపి వశీకృతా అస్మై ఉపాసకాయ ఉపహారాన్ సమర్పయన్తీత్యర్థః. (సర్వమస్మీత్యుపాసీత) సామసామాన్యే ఉక్తరీత్యా సర్వత్రాశ్రయత్వేన స్వాభిన్నత్వేనచోపాసనాకర్తవ్యేత్యర్థః (తద్వ్రతంతద్వ్రతమ్) తస్యైతదేవవ్రతమ్, నాన్యద్వ్రతమస్తీత్యర్థః, ద్విరుక్తిస్సామోపాసనసమాప్త్యర్థా. ॥ ౪ ॥

—॥ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే ఏకవింశఖణ్డభాష్యమ్॥—

ఉ—వినర్దిసామ్నోవృణేపశవ్యమిత్యగ్నేరుద్గీథోఽనిరుక్తః

౨౨. ౧ సానన్దగిరియటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తా

ప్రజాపతేర్నిరుక్తస్సోమస్య మృదుశ్లక్ష్ణం వాయోశ్శ్లక్ష్ణంబలవ దిన్ద్రస్య క్రౌఞ్చంబృహస్పతేరపధ్వాన్తంవరుణస్యతాన్సర్వా నేవోపసేవేత వారుణంత్వేవవర్జయేత్ ॥ ॥ ౧ ॥

శం—సామోపాసనప్రసంగేన గానవిశేషాదిసమ్పదుద్గాతురుపదిశ్యతే-ఫ లవిశేషసమ్బన్ధాత్, వినర్ది విశిష్టోఽనర్దః, స్వరవిశేషఋషభకూజితసమో ఽస్యాస్తీతివినర్ది గానమితివాక్యశేషః, తచ్చసామ్నస్సమ్బన్ధి, పశుభ్యోహితం పశవ్యం,అగ్నేఃఅగ్నిదైవత్యంచోద్గీథః;ఉద్గానంతదహమేనంవిశిష్టంవృణే,ప్రా ర్థయఇతి కశ్చిద్యజమానఉద్గాతావామన్యతే, అనిరుక్తః అముకసమఇత్యవిశే షితః, ప్రజాపతేః ప్రజాపతిదైవత్యస్సగానవిశేషః అనిరుక్తాత్ప్రజాపతేః నిరు క్తఃస్పష్టః సోమస్య సోమదైవత్యస్సఉద్గీథఇత్యర్థః మృదుశ్లక్ష్ణంచ గానంవా యోః వాయుదైవత్యం తత్ శ్లక్ష్ణం బలవచ్చప్రయత్నాధిక్యోపేతమిన్ద్రస్య, ఐ న్ద్రం తద్గానం, క్రౌఞ్చం క్రౌఞ్చపక్షినినాదసమంబృహస్పతేఃబార్హస్పత్యం తత్, అపధ్వాన్తమ్, భిన్నకాంస్యస్వరసమం వరుణస్యైతద్గానం-తాన్సర్వా నేవోపసేవేత ప్రయుంజీత వారుణంత్వేవైకంవర్జయేత్. ॥ ౧ ॥

ఆ—సామోపాసనంసమాప్తంచేత్-కిముత్తరగ్రంథేనేత్యాశఙ్క్యాహ ॥ (సామేతి) ఆదిశబ్దేనస్వరాదయోవర్ణా గృహ్యన్తే. కేమిత్యుద్గాతుర్గ్రంథోక్తోపా స్తిరుచ్యతే- తత్రాహ (ఫలేతి) మృత్యుపరిహారాదిః ఫలవిశేషః. తత్సమ్బంధాదే షోపాస్తిరనుష్ఠేయేత్యర్థః పశుభ్యోహితత్వమస్య వచనాద్గమయితవ్యమ్. వా క్యస్థమితిశబ్దంవ్యాచష్టే (ఇతికశ్చిదితి) (ఇత్యవిశేషితః) అనేనప్రకారేణాయమి తివిశేషితఃవ్యవచ్ఛిద్యజ్ఞాతోనభవతీత్యర్థః,తస్యప్రాజాపత్యత్వే హేతుమాహ (అనిరుక్త్వాదితి) నీలపీతాదిభిర్నిశ్చిత్యావచనాదిత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

రం—ఏవంసామోపాసనంసమాప్య గానవిశేషానుద్గాతురుపదిశతి (వినర్ది సామ్నోవృణేపశవ్యమితి) విశిష్టోనర్దః స్వరవిశేషః ఋషభకూజితసమః, సో ఽస్యాస్తీతివినర్ది గానమితివాక్యశేషః, సామ్నః సామసమ్బంధి. పశవ్యం పశుహితం * ఉగవాదిభ్యోయదితియత్, సామసమ్బంధి వినర్దిగానంవృణే, ప్రార్థయేత, పురుషవ్యత్యయశ్ఛాందసః (అగ్నేరుద్గీథోఽనిరుక్తః) అగ్నిదై వత్యముద్గానంఅనిరుక్తః అస్పష్టంభవతి. అస్పష్టోగానవిశేషాగ్నిప్రీతిహేతుర్భ వతీత్యర్థః (ప్రజాపతేర్నిరుక్తః) నిరుక్తః స్పష్టోగానవిశేషః ప్రజాపతిదైవ

త్యః ప్రజాపతిప్రీతి హేతురిత్యర్థః (సౌమస్యమృదుశ్లక్ష్ణంవాయోఃశ్లక్ష్ణమ్) స్ప ష్టం (బలవదింద్రస్య) బలవత్ బలవత్ప్రయత్నోపేతమిత్యర్థః (క్రౌఞ్చంబృ హస్పతేః) క్రౌఞ్చపక్షినాదసమం బార్హస్పత్యం గానమిత్యర్థః (అపధ్వాం తంవరుణస్య) భిన్నకాంస్యరవసమంవారుణగానమిత్యర్థః (తాన్ సర్వానేవో పసేవేతవారుణంత్వేవవర్జయేత్) అపధ్వాంతగానవ్యతిరిక్తాన్ సర్వానుద్గీథా నుపసేవేతేత్యర్థః.

ఉ—అమృతత్వం దేవేభ్యఆగాయానీత్యాగాయేత్స్వధాం పి తృభ్యఆశాంమనుష్యేభ్య స్తృణోదకంపశుభ్యస్స్వర్గంలోకం యజమానాయాన్నమాత్మనఆగాయానీత్యేతానిమనసాధ్యాయ న్నప్రమత్తస్స్తువీత ॥ ॥ ౨ ॥

శం—అమృతత్వం దేవేభ్యఆగాయాని సాధయాని స్వధాంపితృభ్యఆగాయా ని (ఆశాంమనుష్యేభ్యః) ఆశాం ప్రార్థనాం ప్రార్థితమిత్యేతత్; తృణో దకంపశుభ్యః స్వర్గంలోకంయజమానాయ, అన్నమాత్మనే మహ్యమాగాయా నీతి,ఏతానిమనసాచింతయన్ ధ్యాయన్నప్రమత్తఃస్వరోష్మవ్యంజనాదిభ్యఃస్తువీత

ఆ—స్వరవిశేషజ్ఞానపూర్వకముద్గానకాలే ధ్యాతవ్యార్థమాహ (అమృత త్వమితి) స్వరోష్మవ్యంజనాదిభ్యఇత్యత్రాదిశబ్దేన స్థానప్రయత్నాదిసంగ్రహః.

రం—(అమృతత్వం దేవేభ్యఆగాయానీత్యాగాయేత్)అమృతత్వ ప్రాప్తిమా గాయాని గానేనసాధయానీతిఆగాయేత్ గానంకుర్యాదిత్యర్థఃయథా ప్రార్థ నం ఫలంభవతీతిభావః (స్వధాంపితృభ్యః) ఆగాయానీతిసర్వత్రసమ్బంధఃఆశాం మనుష్యేభ్యః, తృణోదకంపశుభ్యః స్వర్గంలోకంయజమానాయ, అన్నమా త్మనఆగాయానీత్యాగాయేదిత్యర్థః (ఏతానిమనసాధ్యాయన్నప్రమత్తఃస్తువీత) ఏతానిదేవామృతత్వాదీని ఫలానిమనసా ధ్యాయన్ స్వరాదిష్వప్రమత్తస్సన్ స్తోత్రంకుర్యాదిత్యర్థః. ॥ ౨

ఉ—సర్వేస్వరాఇంద్రస్యాత్మానః సర్వఊష్మాణః ప్రజాప తేరాత్మానః సర్వేస్పర్శామృత్యోరాత్మానస్తం యది స్వరేషూ పాలభేతేంద్రగ్ శరణంప్రపన్నోఽభూవం సత్వాప్రతివక్ష్యతీ త్యేనంబ్రూయాత్ ॥ ॥ ౩ ॥

శం—సర్వేస్వరాః అకారాదయఇంద్రస్య బలకర్మణః ప్రాణస్యాత్మా

నః దేహావయవస్థానీయాః సర్వఊష్మాణః శషసహాదయఃప్రజాపతేః విరాజః క
శ్యపస్యవాఆత్మానః సర్వేస్పర్శాః కాదయోవ్యంజనానిమృత్యోరాత్మానః తం
ఏవంవిదముద్గాతారం యదికశ్చిత్స్వరేషూపాలభేత; స్వరస్త్వయాదుష్టః ప్ర
యుక్తఇతి. ఏవముపాలబ్ధఇంద్రం- ప్రాణమీశ్వరంశరణం- ఆశ్రియంప్రపన్నో
ఽభూవంస్వరాన్ ప్రయుంజానోహం,సః ఇంద్రోయత్తవవక్తవ్యం-త్వా-త్వాం
ప్రతివక్ష్యతి, సఏవదేవఉత్తరం దాస్యతీత్యేనంబ్రూయాత్ ॥3॥

ఆ.— కేనాప్యృక్షిప్తస్యోద్గాతురుద్గానకాలేప్రతీ(కా)హా)రజ్ఞానాయస్వరా
ది దేవతాజ్ఞానముపన్యస్యతి (సర్వేస్వరాఇతి) .శషసహాదయఇత్యాదిశబ్దస్తద
వాంతరభేదాభిప్రాయః యత్తవవక్తవ్యమిత్యస్యామాధ్వర్ణంతచ్ఛబ్దోదృష్ట వ్య

రం—(సర్వేస్వరాఇంద్రస్యాత్మానః) అచః స్వరాః ఆత్మానః అవయవస
దృశాఇత్యర్థః (సర్వేఊష్మాణః ప్రజాపతేరాత్మానః) శషసహాః ఊష్మాణః
(సర్వేస్పర్శామృత్యోరాత్మానః) కాదయోమావసానాః, స్పర్శాః (తంయ
దిస్వరేషూపాలభేత) ఏవంవిదముద్గాతారం యదికశ్చిదాగత్యత్వయాదుష్టస్వ
రః ప్రయుక్తఇత్యుపాలంభంకుర్యాదిత్యర్థః (ఇంద్రంశరణంప్రపన్నోఽభూ
వంసత్వాప్రతివక్ష్యతీత్యేనంబ్రూయాత్) ఇంద్రమహంశరణంగతః- తస్మాదిం
ద్రఏవతవప్రత్యుత్తరందాస్యతీతి తదాతమాక్షేప్తారం ప్రతిబ్రూయాదిత్యర్థః

ఉ—అథయద్యేనమూష్మసూపాలభేతప్రజాపతిగ్ంశరణం ప్ర
పన్నోఽభూవంసత్వాప్రతిపేక్ష్యతీత్యేనంబ్రూయాదథయద్యేన
గ్ంస్పర్శేషూపాలభేతమృత్యుగ్ంశరణంప్రపన్నోఽభూవం స
త్వాప్రతిధక్ష్యతీత్యేనంబ్రూయాత్ ॥ ॥౪॥

శం—అథయద్యేనమూష్మసుతథైవోపాలభేత-ప్రజాపతింశరణంప్రపన్నో
ఽభూవం. సత్వాప్రతిపేక్ష్యతి- సంచూర్ణయిష్యతీత్యేనంబ్రూయాత్ అథ
యద్యేనంస్పర్శేషూపాలభేత- మృత్యుంశరణంప్రపన్నోఽభూవం సత్వాప్రతి
ధక్ష్యతి, భస్మీకరిష్యతీత్యేనంబ్రూయాత్ ॥౪॥

ఆ—తథైవ- స్వరేష్వివేతియావత్, ॥౪॥

రం—(అథయద్యేనమూష్మసూపాలభేతేత్యాది) పూర్వవదుక్తార్థం (స
త్వాప్రతిపేక్ష్యతీత్యేనంబ్రూయాత్) త్వాప్రతి త్వాం ప్రతిపేక్ష్యతి చూర్ణ
యిష్యతీత్యర్థః * పిష్లసఙ్చూర్ణనఇతిహిధాతుః (సత్వాప్రతిధక్ష్యతీత్యేనం

బ్రూయాత్) ధక్ష్యతి భస్మీకరిష్యతీత్యర్థః* దహభస్మీకరణఇతిహిధాతుః॥౪॥

ఉ— * సర్వేస్వరా ఘోషవంతో బలవంతో వక్తవ్యా ఇం ద్రేబలం*దదానీతి సర్వఊష్మాణో ఽగ్రస్తాఅనిరస్తావివృతా వక్తవ్యాః ప్రజాపతేరాత్మానంపరిదదానీతి సర్వేస్పర్శాలేశేనానభినిహితావక్తవ్యామృత్యోరాత్మానం పరిహరాణీతి ॥౫॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకేద్వావింశఃఖండః

శం—యతఇంద్రాద్యాత్మానస్స్వరాదయః - అతస్సర్వేస్వరాఘోషవంతోవక్తవ్యాః, బలవంతస్తథా, అహమింద్రేబలందదాని- బలమాదదానీతి తథా సర్వఊష్మాణోఽగ్రస్తాః అంతరప్రవేశితాః అనిరస్తాః అబహిర్యాక్షిప్తాః వివృతాః వివృతప్రయత్నోపేతాః ప్రజాపతేరాత్మానంపరిదదాని- ప్రయచ్ఛానీతి, సర్వేస్పర్శాలేశేన శనకైరనభినిహితాః, అనభిక్షిప్తావక్తవ్యాః (మృత్యోరాత్మానం) బాలానివశనకైః పరిహరన్ మృత్యోరాత్మానంపరిహరాణీతి॥ ॥౫॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే ద్వావింశఖండభాష్యమ్

ఆ— దేవతాజ్ఞానబలేనోద్గాత్రా నప్రమత్తేనభవితవ్యమ్, స్వరాదీనామ పృథోచ్చారణే దేవతాభేదప్రసఙ్గాత్. అతస్స్వరాద్యుచ్చారణే తాత్పర్యం కర్తవ్యమిత్యుద్గాతారంశిక్షయతి (యతఇతి) ప్రయోగకాలే విన్తనీయమర్థం కథయతి (తథేతి) యథా కృత్వా స్వరాణాం ప్రయోగావస్థాయామిత్యర్థః. ఆదదానీతి- విన్తయేదితి శేషః(తథేతి) ఊష్మణాం ప్రయోగావస్థాయామితియావత్, వివృతప్రయత్నోపేతాః - ప్రయోక్తవ్యాఇతి శేషః.తత్రాపిధ్యాతవ్యం దర్శయతి (ప్రజాపతేరితి) అతిదుశ్చోచ్చారణేన వర్ణోవర్ణాన్తరే యథాఽభిక్షిప్తానభవతి, తథా ప్రయుజ్యమానత్వం అనభిక్షిప్తత్వం మృత్యోరాత్మానమితి వాక్యోపాదానమ్. తస్యతాత్పర్యమాహ (బాలానీతి) యథా లోకశ్శనకైర్జలాదిభ్యోబాలాన్పరిహరతి- తథా మృత్యోరాత్మానమహం పరిహరాణీతి ధ్యాత్వా స్పర్శానాం ప్రయోగఃకర్తవ్యఇత్యర్థః. ॥ ౫ ॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే ద్వావింశఖండభాష్యటీకా

రం—(సర్వేస్వరాఘోషవంతోబలవంతోవక్తవ్యాఇంద్రేబలందధానీతి) ఘోషవత్తయా బలవత్తయా ఉచ్చారణమిన్ద్రస్య బలాధాయకమిత్యర్థః (స

* ఇంద్రేబలందధానీతి రంగరామానుజీయపాఠః.

ర్వఊష్మాణోఽగ్రస్తాఅనిరస్తావివృతావక్తవ్యాః) అగ్రస్తాఃఅనంతరప్రవేశితాః అనిరస్తాః బహిరక్షిప్తాః * లుప్తవర్ణపదం గ్రస్తం నిరస్తం త్వరితోదితమిత్యమరః. వివృతాః వివృతప్రయత్నోపేతాః (ప్రజాపతేరాత్మానంపరిదదానీతి)ఊష్మణాం ప్రాజాపత్యాత్మత్వాత్ అగ్రస్తత్వాదియుక్తోష్మోచ్చారణే ప్రజాపతేరాత్మలాభోభవతీత్యర్థః (సర్వేస్పర్శాలేశేనానభినిహితావక్తవ్యాః) లేశేన అల్పశః అనభినిహితాః అనభిక్షిప్తాః అద్రుతోచ్చారితాఇతియావత్(మృత్యోరాత్మానంపరిహరాణీతి) సర్వేషాం స్పర్శానాంమృత్య్వాత్మత్వాత్ స్పర్శానాం తేషాం దోషేభ్యః పరిహృత్యోచ్చారణే మృత్యోరాత్మైవ దోషేభ్యః పరిహృతోభవతీతిభావః. ⟵ఇతిద్వితీయప్రపాఠకేద్వావింశఖండభాష్యమ్⟶

ఊ—త్రయోధర్మస్కన్ధాయజ్ఞోఽధ్యయనందానమితి ప్రథమస్తపఏవ ద్వితీయోబ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీతృతీయోఽత్యన్తమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్సర్వఏతేపుణ్యలోకాభవంతి బ్రహ్మసꣳస్థోఽమృతత్వమేతి ॥ ॥౧॥

శం—ఓఙ్కారస్యోపాసనవిధ్యర్థం త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యాద్యారభ్యతే. నైవంమన్తవ్యమ్.సామావయవభూతస్యైవోద్గీథాదిలక్షణస్యోఙ్కారస్యోపాసనాత్ఫలం ప్రాప్యతఇతి. కింతర్హి యత్సర్వైరపి సామోపాసనైః కర్మభిశ్చప్రాప్యం తత్ఫలమమృతత్వం కేవలాదోఙ్కారోపాసనాత్ప్రాప్యతఇతి తత్ స్తుత్యర్థం సామప్రకరణే తదుపన్యాసః; త్రయః త్రిసంఖ్యాకాఃధర్మస్య స్కన్ధాః ధర్మస్కన్ధాః ధర్మప్రవిభాగాఇత్యర్థః. కేతఇతి ఆహ- యజ్ఞః అగ్నిహోత్రాదిః అధ్యయనం సనియమస్య ఋగాదేరభ్యాసః దానం బహిర్వేదియథాశక్తి ద్రవ్యసంవిభాగోభిక్షమాణేభ్యః. ఇత్యేషప్రథమోధర్మస్కన్ధః, గృహస్థసమవేతత్వాత్తన్నిర్వర్తకేనగృహస్థేననిర్దిశ్యతే, ప్రథమఃఏకఇత్యర్థః ద్వితీయతృతీయశ్రవణాత్ నాద్యర్థః (తపఏవద్వితీయః) తపఇతికృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాది. తద్వాన్ తాపసః పరివ్రాడ్వానబ్రహ్మసంస్థః ఆశ్రమధర్మమాత్రసంస్థః బ్రహ్మసంస్థస్యత్వమృతత్వశ్రవణాత్. ద్వితీయోధర్మస్కన్ధః, బ్రహ్మచారీ ఆచార్యకులే వస్తుం శీలమస్యేత్యాచార్యకులవాసీ అత్యన్తం యావజ్జీవమాత్మానం నియమైరాచార్యకులేఽవసాదయన్ క్షపయన్ దేహం-తృతీయోధర్మస్కన్ధః, అత్యన్తమిత్యాది విశేషణాన్నైష్ఠికఇతిగమ్యతే. ఉపకుర్వాణస్య స్వాధ్యాయగ్రహణార్థత్వాన్నపుణ్యలోకత్వం బ్రహ్మచర్యేణ సర్వఏతే.త్రయోప్యాశ్ర

మిణో యథోక్తైర్ధర్మైః పుణ్యలోకాభవంతి, పుణ్యోలోకో యేషాంత ఇమే పుణ్యలోకాః ఆశ్రమిణోభవన్తి, అవశిష్టస్త్వనుక్తః పరివ్రాట్ బ్రహ్మసంస్థః, బ్రహ్మణి సమ్యగవస్థితః సోఽమృతత్వం; పుణ్యలోకవిలక్షణమమరణభావమాత్యన్తికమేతి. నాపేక్షికం దేవాద్యమృతత్వవత్, పుణ్యలోకాత్పృథగమృతత్వస్య విభాగకరణాత్, యదిచ పుణ్యలోకాతిశయమాత్రమమృతత్వమభవిష్యత్ తతః పుణ్యలోకత్వాద్విభక్తం నావక్ష్యత్, విభక్తోపదేశాదాత్యంతికమమృతత్వమితిగమ్యతే. అత్రచాశ్రమధర్మఫలోపన్యాసః ప్రణవసేవాస్తుత్యర్థమ్. నతత్ఫలవిధ్యర్థం స్తుతయేచ ప్రణవసేవాయా ఆశ్రమధర్మ(ఫల)విధయేచేతి హిభిద్యేతవాక్యమ్. తస్మాత్ స్మృతిప్రసిద్ధాశ్రమఫలానువాదేన ప్రణవసేవాఫలమమృతత్వంబ్రువన్ ప్రణవసేవాంస్తౌతి. యథాపూర్ణవర్మణస్సేవాభక్తపరిధానమాత్రఫలా రాజవర్మణస్తు సేవా రాజ్యతుల్యఫలేతితద్వత్ ప్రణవశ్చ తత్సత్యం పరంబ్రహ్మ తత్ప్రతీకత్వాత్ * ఏతద్ధ్యేవాక్షరంబ్రహ్మఏతద్ధ్యేవాక్షరం పరమిత్యాద్యామ్నాయాత్, కాఠకేప్యుక్తం తేన్నైవాతోఽమృతత్వమ్. [illegible]

హ్యః. కేచిత్ - చతుర్ణామాశ్రమిణామవిశేషేణ స్వకర్మానుష్ఠానాత్పుణ్యలోకతేహోక్తాజ్ఞానవర్జితానాం సర్వఏతే పుణ్యలోకాభవన్తీతి. నాత్ర పరివ్రాడవశేషితః పరివ్రాజకస్యాపిజ్ఞానం యమానియమాశ్చతపఏవేతి తపఏవ ద్వితీయఇత్యత్ర తపశ్శబ్దేన పరివ్రాట్తాపసౌగృహీతౌ, అతస్తేషామేవ చతుర్ణాం యో బ్రహ్మసంస్థః ప్రణవసేవకః. సోఽమృతత్వమేతీతి- చతుర్ణామధికృతత్వావిశేషాత్, బ్రహ్మసంస్థత్వేఽప్రతిషేధాచ్చ, స్వకర్మచ్ఛిద్రేచ బ్రహ్మసంస్థతాయ్యాం సామర్థ్యోపపత్తేః, నచ యవవరాహాదిశబ్దవద్బ్రహ్మసంస్థశబ్దః పరివ్రాజకే రూఢః- బ్రహ్మణి సంస్థితినిమిత్తముపాదాయప్రవృత్తత్వాత్, నహి రూఢిశబ్దే (బ్దా) నిమిత్తముపాదదతే. సర్వేషాంచ బ్రహ్మణిస్థితిరుపపద్యతే, యత్ర యత్రనిమిత్తమస్తి బ్రహ్మణిసంస్థితిః- తస్యతస్య నిమిత్తవతో వాచకం సన్తంబ్రహ్మసంస్థశబ్దం పరివ్రాడేకవిషయే సంకోచకారణాభావాన్నిరోద్ధుమయుక్తమ్. నచ పారివ్రాజ్యాశ్రమధర్మమాత్రేణామృతత్వం జ్ఞానానర్థక్యప్రసంగాత్. పారివ్రాజ్యధర్మయుక్తమేవజ్ఞానమమృతత్వసాధనమితిచేన్న ఆశ్రమధర్మత్వావిశేషాత్. ధర్మోవాజ్ఞానవిశిష్టోఽమృతత్వసాధనమిత్యేతదపిసర్వాశ్రమధర్మాణామవిశిష్టమ్. నచ వచనమస్తిపరివ్రాజకస్యైవ బ్రహ్మసంస్థస్యమోక్షః నాన్యేషా

మితి, జ్ఞానాన్మోక్షఇతిచసర్వోపనిషదాంసిద్ధాన్తః,తస్మాద్యఏవబ్రహ్మసంస్థఃసావ
శ్రమవిహితకర్మ(వాన్) వతాం) సోఽమృతత్వమేతీతి, న కర్మనిమిత్తవిద్యా
ప్రత్యయయోర్విరోధాత్. కర్త్రాదికారకక్రియాఫలభేదప్రత్యయవత్త్వంహినిమి
త్తముపాదాయేదంకుర్విదంమాకార్షీరితికర్మవిధయః ప్రవృత్తాః.తచ్చనిమిత్తం
నశాస్త్రకృతం, సర్వప్రాణిషుదర్శనాత్, సదేకమేవాద్వితీయమ్ * ఆత్మైవే
దంసర్వమ్ * బ్రహ్మైవేదంసర్వమితిశాస్త్రజన్యః ప్రత్యయోవిద్యారూపస్స్వా
భావికం క్రియాకారకఫలభేదప్రత్యయం కర్మవిధినిమిత్తమనుపమృద్య నజాయ
తే భేదాభేదప్రత్యయయోర్విరోధాత్. నహి తైమిరికద్విచన్ద్రాదిభేదప్రత్యయ
మనుపమృద్య తిమిరాపగమే చన్ద్రాద్యేకత్వప్రత్యయఉపజాయతే, విద్యాఽవి
ద్యాప్రత్యయయోర్విరోధాత్, తత్రైవంసతి యంభేదప్రత్యయముపాదాయ క
ర్మవిధయః ప్రవృత్తాః సయస్యోపమర్దితః సదేకమేవాద్వితీయం తత్సత్యంవి
కారభేదోఽనృతమిత్యేతద్వాక్యప్రమాణజనితేనైకత్వప్రత్యయేన, యస్సర్వకర్మ
భ్యోనివృత్తోనిమిత్తనివృత్తేః, సచనివృత్తకర్మాబ్రహ్మసంస్థఉచ్యతే.సచపరివ్రా
డేవ అన్యస్యాసంభవాత్. అన్యోహ్యనివృత్తభేదప్రత్యయః, సోఽన్యత్పశ్యన్-
శృణ్వన్ మన్వానోవిజానన్నిదంకృత్వేదంప్రాప్నుయామితిహిమన్యతే-తస్యై
వంకుర్వతోనబ్రహ్మసంస్థతా-వాచారంభణమాత్రవికారానృతాభిసంధిప్రత్యయవ
త్త్వాత్. నచాసత్యమిత్యుపమర్దితే భేదప్రత్యయే సత్యమిదమనేన కర్తవ్యం
మయేతి ప్రమాణప్రమేయబుద్ధిరుత్పద్యతే. ఆకాశఇవతలమలబుద్ధిర్వివేకినః ఉప
మర్దితేపి భేదప్రత్యయేకర్మభ్యోననివర్తతేచేత్ ప్రాగివభేదప్రత్యయానుప
మర్దనాదేకత్వప్రత్యయవిధాయకం వాక్యమప్రమాణీకృతంస్యాత్, అభక్ష్య
భక్షణాదిప్రతిషేధవాక్యానాం ప్రామాణ్యవద్యుక్తమేకత్వవాక్యస్యాపి ప్రా
మాణ్యం సర్వోపనిషదాం తత్పరత్వాత్, కర్మవిధీనామప్రామాణ్యప్రసంగఇ
తిచేన్న, అనుపమర్దితభేదప్రత్యయవత్పురుషవిషయే ప్రామాణ్యోపపత్తేః- స్వ
ప్నాదిప్రత్యయఇవప్రాక్ప్రబోధాత్, వివేకినామకరణాత్కర్మవిధిప్రామా
ణ్యోచ్ఛేదఇతిచేన్న- కామ్యవిధ్యనుచ్ఛేదదర్శనాత్- నహి కామాత్మతా నప్రశ
స్తేత్యేవం విజ్ఞానవద్భిః కామ్యానికర్మాణినానుష్ఠీయన్తఇతికామ్యకర్మవిధయః ఉ
చ్ఛిద్యన్తే- అనుష్ఠీయన్తఏవకామిభిరితి. తథా బ్రహ్మసంస్థైర్బ్రహ్మవిద్భిర్నాను
ష్ఠీయన్తే- కర్మాణీతి నతద్విధయఉచ్ఛిద్యన్తే- అబ్రహ్మవిద్భిరనుష్ఠీయన్తఏవేతి.

పరివ్రాజకానాం భిక్షాచరణాదివదుత్పన్నైకత్వప్రత్యయానామపి గృహస్థాదీనామగ్నిహోత్రాదికర్మనివృత్తిరితి చేన్న, ప్రామాణ్యచిన్తాయాం పురుషప్రవృత్తేరదృష్టాన్తత్వాత్. నహి నాభిచరేదితి ప్రతిషిద్ధమప్యభిచరణం కశ్చిత్కుర్వన్ దృష్ట ఇతి శత్రౌ ద్వేషరహితేనాపి వివేకినాఽభిచరణం క్రియతే. నచ కర్మవిధిప్రవృత్తినిమిత్తే భేదప్రత్యయే బాధితేఽగ్నిహోత్రాదౌ ప్రవర్తకం నిమిత్తమస్తి, పరివ్రాజకస్యేవ భిక్షాచరణాదౌ బుభుక్షాదిప్రవర్తకమ్. ఇహాప్యకరణే ప్రత్యవాయభయం ప్రవర్తకమితి చేన్న - భేదప్రత్యయవతోఽధికృతత్వాత్ - భేదప్రత్యయవాననుపమర్దితభేదబుద్ధిర్విద్యయా యః స కర్మణ్యధికృత ఇత్యవోచామ. యో హ్యధికృతః కర్మణి తస్య తదకరణే ప్రత్యవాయః ననివృత్తాధికారస్య గృహస్థస్యేవ బ్రహ్మచారిణో విశేషధర్మాననుష్ఠానే. ఏవం తర్హి సర్వస్వాశ్రమస్థ ఉత్పన్నైకత్వప్రత్యయః పరివ్రాడితి చేన్న - స్వస్వామిత్వభేదబుద్ధ్యనివృత్తేః, కర్మార్థత్వాచ్చేతరాశ్రమాణామ్ * అథ కర్మ కుర్వీయేతి శ్రుతేః తస్మాచ్చ స్వస్వామిత్వాభావాద్భిక్షురేక ఏవ పరివ్రాట్ - న గృహస్థాదిః. ఏకత్వప్రత్యయవిధిజనితేన ప్రత్యయేన విధినిమిత్తభేదప్రత్యయస్యోపమర్దితత్వాద్యమనియమాద్యనుపపత్తిః పరివ్రాజకస్యేతి చేన్న - బుభుక్షాదినైకత్వప్రత్యయాత్ - ప్రచ్యావితస్యోపపత్తేః. నివృత్త్యర్థత్వాత్. నచ ప్రతిషిద్ధసేవాప్రాప్తిః - ఏకత్వప్రత్యయోత్పత్తేః ప్రాగేవ ప్రతిషిద్ధత్వాత్, నహి రాత్రౌ కూపే కంటకే వా పతిత ఉదితేపి సవితరి పతతి తస్మిన్నేవ. తస్మాత్సిద్ధం నివృత్తకర్మా భిక్షుక ఏవ బ్రహ్మసంస్థ ఇతి, యత్పునరుక్తం సర్వేషాం జ్ఞానవర్జితానాం పుణ్యలోకతేతి. సత్యమేతత్ - యచ్చోక్తం తపశ్శబ్దేన పరివ్రాడప్యుక్త ఇత్యేతత్ - తదసత్, కస్మాత్, పరివ్రాజకస్యైవ బ్రహ్మసంస్థతాసమ్భవాత్స ఏవ హ్యనవశేషిత ఇత్యవోచామ, ఏకత్వవిజ్ఞానవతోఽగ్నిహోత్రాదివత్తపో నివృత్తేశ్చ, భేదబుద్ధిమత ఏవహి తపః కర్తవ్యతా స్యాత్. ఏతేన కర్మచ్ఛిద్రే బ్రహ్మసంస్థతాసామర్థ్యం అప్రతిషేధశ్చ ప్రత్యుక్తః తథా జ్ఞానవానేవ నివృత్తకర్మా పరివ్రాడితి జ్ఞానవైయర్థ్యం ప్రత్యుక్తమ్. యత్పునరుక్తం యవనరాహాదిశబ్దవత్పరివ్రాజకే న రూఢో బ్రహ్మసంస్థశబ్ద ఇతి. తత్పరిహృతమేతత్, తస్యైవ బ్రహ్మసంస్థతాసమ్భవాన్నాన్యస్యేతి, యత్పునరుక్తం రూఢశబ్దానిమిత్తం నోపాదదత ఇతి తన్న గృహస్థతక్షపరివ్రాజకాదిశబ్దదర్శనాత్. గృహస్థితిపారివ్రాజ్యత

క్షణాదినిమిత్తోపాదానా అపిగృహస్థపరివ్రాజకాఖ్యాశ్రమవిశేషవిశిష్టజాతిమ
తిచగృహస్థ ఇతిపరివ్రాజక ఇతి తక్షేతిచయథాదృశ్యం తేశబ్దాః న యత్ర యత్ర
తానినిమిత్తాని తత్రతత్రప్రవర్తన్తే ప్రసిద్ధ్యభావాత్. తథేహాపి బ్రహ్మసంస్థశబ్దో
నివృత్తసర్వకర్మతత్సాధన పరివ్రాడేకవిషయేఽత్యాశ్రమిణిపరమహంసాఖ్యే వృ
త్తఇహభవితుమర్హతి,ముఖ్యామృతత్వఫలశ్రవణాత్.అతశ్చేదమేవైకంవేదో
క్తంపారివ్రాజ్యం నయజ్ఞోపవీతత్రిదండకమండల్వాదిపరిగ్రహ(ఇతి)వాక్య)ముం
డోఽపరిగ్రహోఽసంగఇతిచశ్రుతేః * అత్యాశ్రమిభ్యఃపరమంపవిత్రమిత్యాదిచ
శ్వేతాశ్వతరీయే * నస్తుతిర్నసమస్కారఇత్యాదిస్మృతిభ్యశ్చ* తస్మాత్కర్మన
కుర్వన్తి యతయఃపారదర్శినః * తస్మాదలింగోధర్మజ్ఞో అవ్యక్తలింగ ఇత్యా
ది స్మృతిభ్యశ్చ యత్తుసాంఖ్యైః కర్మత్యాగోఽభ్యుపగమ్యతే క్రియాకారకఫల
భేదబుద్ధేస్సత్యత్వాభ్యుపగమాత్ సృషా యచ్చబౌద్ధైః శూన్యత్వాభ్యుపగమా
దకర్తృత్వమభ్యుపగమ్యతే తదప్యసత్ తదభ్యుపగంతుస్సత్త్వాభ్యుపగమాత్.
యచ్చాజ్ఞైరలసతయాఽకర్తృత్వాభ్యుపగమఃసోప్యసత్కారకబుద్ధేరనివర్తిత
తత్త్వాత్ప్రమాణేన తస్మాద్వేదాంతప్రమాణజనితైకత్వ ప్రత్యయవతఏవ తత్కర్మ
నివృత్తిలక్షణం పారివ్రాజ్యం బ్రహ్మసంస్థత్వంచేతిసిద్ధం ఏతేనగృహస్థస్యైకత్వవి
జ్ఞానేసతిపారివ్రాజ్యమర్థసిద్ధం.సనస్వగృహ్యకర్మాదనదోషభాక్స్యాత్పరివ్రజ
* వీరహావాఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతఇతిశ్రుతేః న ద్వైతే నైవో
త్సాదితత్వాత్. ఉత్పన్నఏవహిసఏకత్వదర్శనేజాతే * అహాగాదగ్నిరగ్నిత్వ
మితిశ్రుతేః అతోఽనదోషభాగ్గృహస్థః పరివ్రజన్నితి ॥ ౧ ॥

ఆ—అధికృతాధికారాణ్యంగావబద్ధాన్యుపాసనాన్యుక్తాని. సమ్ప్రతిస్వతం
త్రాధికారగోచరమోఙ్కారోపాసనం విధాతుమారభతే (ఓఙ్కారేతి) అం
గావబద్ధోపాసనాధికారేయథోక్తస్వతంత్రోపాసన విధానేకోఽభిప్రాయశ్శ్ర
తేరిత్యాశంక్యాహ (నైవమితి) నస్వతంత్రస్య తస్యోపాసనాదిత్యేవకారార్థః
కథంతర్హి మంతవ్యమిత్యపేక్షాయామాహ (కింతర్హీతి) సనియమస్యప్రా
ఙ్ముఖత్వాది నియమసహితస్య పురుషస్యేతియావత్ అభ్యాసః స్వీకరణం, విచా
రో జపః, శిష్యేభ్యోదాన, మావృత్తిశ్చేతి పంచవిధః వేద్యాంయద్దీయతే- త
స్యయజ్ఞాంగత్వాత్ పృథక్ఫలవత్త్వం నాస్తీతిమన్వానోవిశినష్టి (బహిర్వేదీతి)
గృహస్థేన తదాత్మనేత్యర్థః కథంగృహస్థస్య ప్రాథమ్యం, బ్రహ్మచారిణస్తథా

త్వాదిత్యాశంక్యాహ (ఏక ఇత్యర్థ ఇతి) ఉక్తవ్యాఖ్యానే వాక్యశేషస్య గమక త్వమాహ (ద్వితీయేతి) ప్రాథమ్యమేవ ప్రథమశబ్దస్యార్థః బ్రహ్మచారి ప్రాథమ్య ప్రసిద్ధివిరోధాదిత్యాహ (నాద్య ఇతి) కీదృగత్ర పరివ్రాడ్గృహ్యతే- తత్రాహ (నేతి) కుతోఽత్ర బ్రహ్మసంస్థో న గృహ్యతే తత్రాహ (బ్రహ్మ సంస్థస్యేతి) వానప్రస్థగ్రహణమముఖ్యస్య పరివ్రాజోఽపి ప్రదర్శనార్థం. బ్రహ్మ చారీత్యాదివాక్యస్య నైష్ఠికవిషయత్వం విశేషణసామర్థ్యాద్దర్శయతి (అత్యం తమిత్యాదీతి) అథోపకుర్వాణస్యాత్ర బ్రహ్మచారిత్వావిశేషాత్కిమిత్యుపాదా నం న భవేత్ తత్రాహ (ఉపకుర్వాణస్యేతి) నను బ్రహ్మచారిణో బ్రహ్మచర్యేణ పుణ్యలోకో న శ్రూయతే తత్రాహ (సర్వ ఇతి) కథమాశ్రమిణాం పుణ్యలో కత్వ విశేషణతాం తదాత్మకత్వముచ్యతే తత్రాహ (పుణ్య ఇతి) ఆశ్రమిషు ప్రదర్శ్యమానేషు కిం పరివ్రాణ్ముఖ్యో న ప్రదర్శ్యతే తత్రాహ (అవశిష్టస్త్వితి) కుతో హి పుణ్యలోకవైలక్షణ్యమమృతత్వస్యేత్యాశఙ్క్యోక్తం (ఆత్యంతికమితి) తస్యాపేక్షికత్వాభావే హేతుమాహ (పుణ్యలోకాదితి) అమృతత్వస్య పుణ్య లోకాత్పృథగ్విభాగకరణాత్తతోఽన్యత్వాదాత్యంతికత్వసిద్ధిరితి యోజనా. ఉక్త మేవార్థం వ్యతిరేకముఖేన సాధయతి (యది చేత్యాదినా) బ్రహ్మశబ్దస్య యథా శ్రుతం ముఖ్యమర్థం గృహీత్వా పరబ్రహ్మాత్మనా సాక్షాత్కారవతో నిరంకుశమమృ తత్త్వముక్తం, ప్రకరణాలోచనయా తు ప్రణవప్రతీకే బ్రహ్మోపాసకస్య క్రమే ణామృతత్వం భేదబుద్ధేరనపాయాద్ద్రష్టవ్యం కర్మిణామంతవత్ఫలత్వాభిధానేన తన్నిందయా బ్రహ్మసంస్థతాస్తుతిదర్శనాత్తస్యాశ్చ విధ్యర్థత్వాదమృతత్వకా మో బ్రహ్మసంస్థస్స్యాదిత్యైకార్థపరత్వాదేకమిదం వాక్యమిత్యాహ (అత్ర చేత్యా దినా) స్తుతయే ఫలసిద్ధయే చేదం వాక్యం కిం న స్యాదిత్యాశంక్యాహ (స్తుతయే చేతి) అ ర్థైకత్వాదేకం వాక్యం తద్భేదే తద్భేదనియమాదిత్యర్థః కింపరం తర్హీదం వా క్యం- తత్రాహ (తస్మాదితి) (స్మృతిప్రసిద్ధేతి) శ్రుతేః స్మృత్యర్థానువాదిత్వే వైపరీత్యాత్తదనుమితశ్రుతిసిద్ధేతి యోజ్యం. స్తుతిమేవ దృష్టాంతావష్టంభేన స్పష్ట యతి (యథేత్యాదినా) ఇతిశబ్దోఽధ్యాహృతేన స్తుతయ ఇత్యనేన సంబధ్యతే నను బ్రహ్మతత్త్వసేవాతోఽమృతత్వం భవతి న ప్రణవసేవాతః తత్కిమితి తస్య స్తుతిరిత్యాశఙ్క్యాహ (ప్రణవశ్చేతి) తత్ర ప్రమాణం దర్శయన్ ఫలితమాహ (ఏతద్ధ్యేవేతి) స్వవ్యాఖ్యానం వర్జితదోషముక్త్వా బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమే

తీత్యత్రవృత్తికారీయం వ్యాఖ్యానముత్థాపయతి (అత్రేతి) యేఖల్వాశ్రమిణ
శ్చత్వారోజ్ఞానవర్జితాః తేషాంసర్వేషామప్యవిశేషేణస్వాశ్రమవిహిత ధర్మాను
ష్ఠానేన పుణ్యలోకభాగితా, సర్వఏతేపుణ్యలోకాభవంతీత్యత్రోక్తా 'నతుపూ
ర్వస్మిన్గ్రన్థేపరివ్రాడనుక్తస్సన్నవశేషితోస్తీతియోజనా, నను పూర్వస్మిన్గ్రన్థే
వాచకపదంపరివ్రాజోనోపలభ్యతే తథాచాసావవశేషితః తత్రాహ (పరివ్రాజ
కస్యాపీతి) జ్ఞానంయమనియమాశ్చ ఉపాయభూతా ఇతియావత్ పరివ్రాడపిపూ
ర్వత్రాభిహితశ్చేత్ - బ్రహ్మసంస్థవాక్యస్య కోర్థస్స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (అత
ఇతి) పరివ్రాజకస్యానవశిష్టత్వేన చతుర్ణాముపదిష్టత్వావిశేషాత్తశ్శబ్దార్థః
సామాన్యనిర్దేశేహేతుమాహ (చతుర్ణామితి) అప్రతిషేధాచ్చేతిచ్ఛేదః, న
న్వాశ్రమాంతరాణాం కర్మార్థత్వాత్తత్రైవవ్యాపృతత్వాన్నబ్రహ్మసంస్థతా
యాం సామర్థ్యమస్తి- పరివ్రాజకస్యతు నిర్వ్యాపారస్య బ్రహ్మసంస్థతాసు
కరేత్యతఆహ (స్వకర్మేతి) నను పరివ్రాజకే బ్రహ్మసంస్థశబ్దోరూఢః-గవా
దిశబ్దవత్- తస్మాన్నాసావాశ్రమాంతరమాస్కందతి- తత్రాహ (నచేతి) నిమిత్త
మాదాయ ప్రవృత్తత్వేపి కిమితిరూఢిర్నస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (నహీతి) న
న్వేషశబ్దోనైమిత్తికోపి పరివ్రాజకమాత్రమధికరోతి- తత్రైవ నిమిత్తస్యస
త్త్వాత్- తత్రాహ (సర్వేషాంచేతి) నను పంకజాదిశబ్దాఃనిమిత్తమస్తీత్యేతా
వతా నేందీవరాదౌ వర్తంతే- కింతు తామరసాదిమాత్రం విషయీకుర్వంతి,
తథా బ్రహ్మసంస్థశబ్దోనిమిత్తవత్యపి గృహస్థాదావనవస్థితః పరివ్రాజకమే
వ పరంగోచరయేత్. అతఆహ (యత్రేతి) బ్రహ్మసంస్థశబ్దం నిరోద్ధుమయుక్త
మితిసంబంధః, రూఢిపక్షే దోషాంతరమాహ (నచేతి) ధర్మసహితస్య జ్ఞాన
స్య జ్ఞానసహితస్యవా ధర్మస్యామృతత్వసాధనత్వాన్నజ్ఞానానర్థక్యమిత్యా
శఙ్క్యాద్యపక్షమనువదతి (పారివ్రాజ్యేతి) పారివ్రాజ్యధర్మేణైవేతినాయం
నియమః, గృహస్థాదిధర్మాణామప్యాశ్రమధర్మత్వేన తుల్యత్వాత్తద్విశిష్టజ్ఞా
నమమృతత్వహేతురిత్యపివక్తుం సుకరత్వాదిత్యాహ (నాశ్రమేతి)ద్వితీయంమా
షయతి (ధర్మోవేతి) యది పరివ్రాజకధర్మోజ్ఞానవిశిష్టోముక్తిహేతురిత్యుచ్యతే,
తర్హైతదితి, ముక్తిహేతుత్వం తదాశ్రమధర్మాణాం జ్ఞానవిశిష్టానామవిశిష్టమ్.
తథాచ నరూఢిపక్షేపి పరివ్రాజకస్యైవ జ్ఞానాన్ముక్తిరిత్యర్థః- ఇతశ్చ పరివ్రా
జకస్యైవ ముక్తిభాక్త్వమసిద్ధమిత్యాహ (నచేతి) మాతర్హి కస్యచిదపిముక్తి

రుద్ధదితి తత్రాహ (జ్ఞానాదితి) బ్రహ్మసంస్థవాక్యార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) పరివ్రాజకస్యైవామృతత్వమిత్యనియమాజ్ఞానాదేవ తదితి నియమాదిత్యర్థః- బ్రహ్మసంస్థస్సముచ్చయానుష్ఠాయీతివృత్తికారమతంనిరాకరోతి (నకర్మేతి) కర్మనిమిత్తప్రత్యయస్య శుద్ధబ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారస్యచ మిథోవిరోధాన్నసముచ్చయసిద్ధిరితి- వస్తుసంగ్రహవాక్యంవివృణోతి (కర్త్రాదీతి) కర్మవిధయః నిషేధాశ్చేతిద్రష్టవ్యం-తథాపి ప్రత్యయత్వావిశేషాత్కారకాకారకవిధినిషేధయోర్నవిరోధోస్తీత్యాశఙ్క్యాహ (తచ్చేతి) ప్రత్యయత్వేపి శాస్త్రీయాశాస్త్రీయతయావిద్యాఽవిద్యాభావేన విరోధోస్తీత్యర్థః, సతి విరోధే కింస్యాత్ అత్రాహ (స్వాభావికమితి) విద్యారూపః ప్రత్యయఇతి పూర్వేణసంబంధః తత్రోక్తమేవహేతుంస్మారయతి (భేదేతి) తత్ర లోకప్రసిద్ధముదాహరణమాహ (నహీతి) భేదాభేదప్రత్యయయోర్విద్యావిద్యాత్మనోర్విరోధేన సముచ్చయాసంభవాత్తదనుష్ఠాయీ బ్రహ్మసంస్థోనభవతిచేత్- కస్తర్హి బ్రహ్మసంస్థస్స్యాత్ అత్రాహ (తత్రేతి) ఉక్తరీత్యా సముచ్చయాయోగేసతీతియావత్- అన్యస్య గృహస్థాదేర్బ్రహ్మసంస్థత్వాసంభవముక్తంసాధయతి (అన్యోహీతి) వాచారంభణమాత్రేవికారేఽనృతే శరీరాదౌబ్రాహ్మణోహమిత్యాద్యభిసంధానరూపో మిథ్యాభినివేశాత్మకోయః ప్రత్యయః తద్వత్త్వాదితిహేత్వర్థః నను బ్రహ్మవిదోపి సంస్కారవశాద్ద్వైతసత్యత్వాభినివేశపూర్వకం కర్మప్రవృత్తిసంభవాన్నబ్రహ్మసంస్థతానుపపత్తిరిత్యతఆహ (నచేతి) అసత్యమిదమితివివేకేన సత్యత్వాభినివేశే శిథిలీకృతే పునస్సత్యత్వాభినివేశేన నప్రవృత్తిరుపపద్యతే- ఆభాసరూపాతు భేదబుద్ధిర్నకర్మప్రవృత్తిహేతురిత్యర్థః అద్వైతజ్ఞానవతోనిమిత్తనివృత్త్యా కర్మనివృత్తిరవశ్యంభావినీత్యుక్తమ్. విపక్షేదోషమాహ (ఉపమర్దితేతి) ఏకత్వప్రత్యయజనకం శాస్త్రం నభవత్యేవప్రమాణం పూర్వప్రవృత్తభేదప్రత్యయవిరోధాదితిమతమాశఙ్క్యాహ (అభక్ష్యేతి) యథా * నకలంజంభక్షయేదిత్యాదిశాస్త్రం పూర్వప్రవృత్తకలంజాదిభక్షణప్రత్యయవిరోధేపి ప్రమాణం- రాగాదిదోషాత్తస్య ప్రత్యయస్యాప్రమాణత్వాత్- తథైవ భేదప్రత్యయస్యావిద్యోత్థత్వాత్ప్రామాణ్యాసంభవాత్తద్విరోధేప్యద్వైతశాస్త్రస్య యుక్తమేవ ప్రామాణ్యమిత్యర్థః కార్యపరత్వాదద్వైతే తాత్పర్యాభావాత్కథంతచ్ఛాస్త్రస్య ప్రామాణ్యమిత్యాశఙ్క్యాహ(సర్వే

పనిషదామితి) ఉపక్రమోపసంహారైకరూప్యాదిషడ్విధతాత్పర్యలింగదర్శనాదద్వైతేతాత్పర్యం తాసామవసీయతే- తదుక్తమద్వైతశాస్త్రస్య స్వార్థేప్రామాణ్యమిత్యర్థః. భేదాలంబనకర్మవిధివిరోధాన్నాద్వైతశాస్త్రం స్వార్థే మానమితిశంకతే (కర్మవిధీనామితి) యథా స్వప్నప్రత్యయో గంధర్వనగరాదిప్రత్యయశ్చ ప్రాక్తత్త్వజ్ఞానాదజ్ఞం పురుషమధికృత్య ప్రమాణం తథా కర్మవిధీనామప్యవిదుషి పురుషే ప్రామాణ్యసంభవాన్నాద్వైతశాస్త్రస్య తద్విరోధోऽస్తీతిపరిహరతి (నానుపమర్దితేతి) * యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరో జనఇతిస్మృతేః తత్త్వదర్శినాం కర్మభ్యస్సకాశాదుపరమే సత్యన్యేప్యుపరంస్యన్తే- తథాచ కర్మవిధివిరోధతాదవస్థ్యమితిశంకతే (వివేకినామితి) ప్రకృతిపరవశత్వాల్లోకస్య నాసావివేకీ ప్రకృతిమనువర్తతే * ప్రకృతింయాన్తిభూతాని నిగ్రహఃకింకరిష్యతీతి స్మృతేః- తతో బ్రహ్మవిదాం నైష్కర్మ్యేపి నకర్మవిధీనామప్రామాణ్యప్రసక్తిరిత్యుత్తరమాహ (నకామ్యేతి) తదేవప్రపంచయతి (నహీతి) ఇతి నోచ్ఛిద్యంతఇతి శేషః అస్తు ప్రకృతే కిమాయాతం- తదాహ (తథేతి) అనుష్ఠీయంతఏవేతి తద్విధీనామనుచ్ఛిత్తిరితి వాక్యశేషః- అద్వైతవాదినోऽవశ్యంభావినీ కర్మనివృత్తిరిత్యుక్తం దృష్టాంతేన విఘటయన్నాశంకతే (పరివ్రాజకానామితి) అద్వైతధీస్వభావాలోచనాయాం భిక్షాటనాదిప్రవృత్తిరప్యఘటమానైవేతిమన్వానస్సమాధత్తే (నప్రామాణ్యేతి) సముచ్చయస్య ప్రామాణికత్వనిరూపణాయాం ప్రత్యయాభాసమూలస్య ప్రవృత్త్యాభాసస్య నోదాహరణత్వం- అగ్నిహోత్రాదిప్రవృత్తేరప్యాభాసత్వే ప్రామాణికసముచ్చయసిద్ధాన్తహానిః- అతో నైతచ్చోద్యమిత్యర్థః ఏతదేవదృష్టాంతేన స్పష్టయతి (నహీతి) తద్వదవివేకినా కర్మక్రియమాణందృష్టమితివివేకిభిరపి తన్నక్రియతే- భిక్షాటనాదిప్రవృత్త్యాభాసస్త్వప్రామాణికోऽగ్నిహోత్రాదిప్రవృత్తేర్నోదాహరణమితి శేషః- ఇతశ్చ నేదముదాహరణమిత్యాహ నచేతి) అగ్నిహోత్రాదావపి ప్రవర్తకమస్తీతిశంకతే (ఇహాపీతి) అకరణకృతంప్రత్యవాయాఖ్యం భయమవివేకినః వివేకినోవేతి వికల్ప్యాద్యమంగీకరోతి (నభేదేతి) కర్మణి భేదబుద్ధిమతోऽధికృతత్వేపి తస్య తదకరణే కింస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (యోహీతి) ద్వితీయందూషయతి (ననివృత్తేతి) వివేకినో నివృత్తాధికారస్య ప్రత్యవాయాప్రాప్త్యా కర్మసు ప్రవర్తకాభావాత్కర్మభ్యోనివృత్తిరూపం ప్రా

రిప్రావ్రాజ్యం చేత్- అతిప్రసంగస్తర్హీతిశంకతే (ఏవంతర్హీతి) కర్మసాధనం స్వయజ్ఞోపవీతాదిత్యజ్యతే నవా త్యజ్యతేచేత్ నస్వాశ్రమధర్మః తతో యజ్ఞోపవీతాద్యంతరేణ గార్హస్థ్యాదిభావాసంభవాత్ నత్యజ్యతేచేత్ నపారివ్రాజ్యప్రాప్తిః సాధనసంగ్రహస్య సాధ్యార్థత్వాదితిపరిహరతి(నస్వస్వామిత్వేతి) ఇతశ్చాశ్రమాంతరేషు నపారివ్రాజ్యమిత్యాహ (కర్మార్థత్వాదితి) జాయాపుత్రవిత్తసంపత్త్యానంతర్యం శ్రౌతావధశబ్దార్థః గృహస్థాదిషు స్వాశ్రమస్థేష్వేవ పరివ్రాజ్యస్య దుర్వచత్వే ఫలితమాహ (తస్మాదితి)స్వస్వామిత్వాభావాత్- వివేకవశాద్యజ్ఞోపవీతాదౌ స్వశబ్దార్థే స్వామిత్వబుద్ధ్యభావాదితియావత్- యత్తు పరివ్రాజకస్య నివృత్తాధికారస్య ప్రత్యవాయానభిప్రాప్తిరితి తత్రానిష్టాపత్తిమాశంకతే (ఏకత్వేతి) తద్విషయప్రత్యయస్యవిధిః ఉత్పాదకమ్ * తత్త్వమస్యాదివాక్యం తజ్జనితైకత్వవిషయేణ ప్రత్యయేనేతి యావత్, తథాచ యథేష్టచేష్టాప్రసక్తిరితిశేషః, జ్ఞానినో వైధంయమాదినాస్తి తత్ప్రవృత్తిస్తు సంస్కారవశాదిత్యాశయేనాహ (బుభుక్షాదినేతి) యోహిదృష్టేన దోషేణ తత్త్వజ్ఞానాత్కథంచిత్ప్రచ్యుతిమాపాదితః- తస్య సంస్కారవశాద్యమనియమానుష్ఠానముపపద్యతే- తస్య దోషకృతతత్త్వప్రచ్యుతిప్రసూతానియతచేష్టానివృత్త్యర్థత్వేనావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్- తథాచ నయథేష్టచేష్టాపత్తిరిత్యర్థః- ఇతశ్చ విదుషో వైధప్రవృత్త్యభావేపి యథేష్టచేష్టానాస్తీత్యాహ (నచేతి) అవిదుషోపినయథేష్టచేష్టా విదుషస్తు సాతరాస్త్యేతిదృష్టాన్తేన స్ఫుటయతి (నహీతి) అన్యేషాం బ్రహ్మసంస్థత్వాసంభవే ఫలితముపసంహరతి (తస్మాదితి) పరోక్తమనూద్యాంగీకరోతి (యత్పునరితి) ఉక్తమర్థాంతరమనువదతి (యచ్చేతి) కిం పరివ్రాజకస్య జ్ఞానహీనస్యాశ్రమమాత్రనిష్ఠస్య తపశ్శబ్దేనోపాదానం- ఆహోస్విజ్జ్ఞానవతోపీతివికల్ప్యాద్యమంగీకృత్య ద్వితీయం దూషయతి (తదసదితి) జ్ఞానవతోపి తపస్విత్వాత్తపశ్శబ్దేనోపాదానముచితమితిశంకిత్వాప్రత్యాహ (కస్మాదిత్యాదినా) తపశ్శబ్దేననాసౌ గృహీతఇతిశేషః- తస్యచజ్ఞానవతో వశిష్టత్వం ప్రాగేవోపదిష్టమిత్యాహ (నపవేతి) ఇతశ్చ పరమహంసపరివ్రాజకో నతపశ్శబ్దేన పరామృష్టఇత్యాహ (ఏకత్వేతి) తదేవస్ఫోరయతి (భవతి) యత్తు కర్మచ్ఛిద్రే గృహస్థాదేరపి బ్రహ్మసంస్థతాసామర్థ్యమితి తత్ప్రత్యాహ (ఏతేనేతి) అనివృత్తభేదప్రత్యయస్య బ్రహ్మసంస్థత్వాసంభవేనేతియావత్-

సామర్థ్యం ప్రత్యుక్తమితిసంబంధః- యత్తు చతుర్ణామపి బ్రహ్మసంస్థతాయా
అప్రతిషేధఇతి తత్రాహ (అప్రతిషేధశ్చేతి) ఏకత్వోపదేశేన భేదప్రత్యయని
రాసాదనివృత్తభేదప్రత్యయస్యార్థాద్బ్రహ్మసంస్థతాప్రతిషిద్ధేత్యర్థః-పారివ్రా
జ్యమాత్రేణామృతత్వే జ్ఞానవైయర్థ్యముక్తంపరిహరతి (తథేతి) చోద్యాంతర
మనూద్యోక్తం పరిహారంస్మారయతి(యత్పునరుక్తమితి) తత్ర రూఢోయంశబ్దఇ
తి శేషంపంచమ్యాసూచయతి, చోద్యాన్తరమనూద్యదూషయతి(యత్పునరిత్యాది
నా)ఆదిపదేన పంకజాదిశబ్దాగృహ్యంతేఉక్తం ప్రపంచయతి(గృహస్థితీతి) ఇహా
పీతి ప్రకృతవాక్యోపాదానం-ప్రకృతే పరమహంసేపరివ్రాజకే బ్రహ్మసంస్థప
దమిత్యత్ర హేతుమాహ(ముఖ్యేతి) ఇతశ్చపారమహంస్యమేవశ్రౌతమిత్యాహ(అ
తశ్చేతి)ఏవకారార్థంకథయతి(నయజ్ఞోపవీతేతి)ఇతిశబ్దస్సన్న్యాసప్రకరణేతథా
విధశ్రుత్యభావప్రదర్శనార్థః-బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య పరమహంసవిషయత్వే శ్రుత్యం
తరం సంవాదయతి (శ్రుతిరితి) అత్యాశ్రమిభ్యః- పూర్వాశ్రమత్రయమతీత్య స
ర్వకర్మత్యక్త్వా స్థితేభ్యః పరమహంసపరివ్రాజకేభ్యఇతియావత్ - పరమంప
విత్రం నిరతిశయపరిశుద్ధికారణం పరమపురుషార్థసాధనం సమ్యగ్జ్ఞానం ప్రో
వాచేత్యర్థః- స్మృతిభ్యశ్చ యథోక్తపారివ్రాజ్యంసిధ్యతీతి శేషః * అనాశిష
మనారంభమిత్యాదివాక్యసంగ్రహార్థమాదిపదం- కర్మణో బంధహేతుత్వం- త
చ్ఛబ్దార్థః- లింగస్య ధర్మకారణత్వరాహిత్యం తస్మాదిత్యుక్తం- అలింగః ధర్మ
ధ్వజత్వరహితః ధర్మజ్ఞః యథావద్ధర్మానుష్ఠాతా- అధర్మజ్ఞఇతివాపాఠః- ధర్మవి
చారనిష్ఠారహితః- తత్రాసారత్వప్రత్యయవానిత్యర్థః- అలింగఇత్యుక్తేఽనా
శ్రమిత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (అవ్యక్తేతి) నవ్యక్తం దంభేనగృహీతంలింగం ఆ
శ్రమిత్వమస్యాస్తీత్యవ్యక్తలింగః కింత్వదంభేన శ్రుతిస్మృత్యుక్తప్రకారేణ తద
స్యాస్తీత్యర్థః- ఆదిపదం * త్యజధర్మమధర్మంచేత్యాదిగ్రహీతుం- అత్రాపి
పూర్వవదన్వయః- నను కర్మనివృత్తిముపదిశతా త్వయా సాంఖ్యమతమేవాశ్రి
తం- తేనాపి శరీరాదివ్యాపారోపరమద్వారా ధ్యాననిష్ఠాయాస్స్వీకృతత్వా
త్- తత్రాహ (యత్త్వితి) నహి తన్మతే కూటస్థాత్మధీబలేననైష్కర్మ్యం యు
క్తం- క్రియాకారకాదిబుద్ధేరవివేకస్యచసత్యత్వేన జ్ఞానమాత్రాపనోద్యత్వా
యోగాత్- నచ సర్వవ్యాపారోపరమసంభవః; మనోబుద్ధ్యాదీనాంతచ్ఛీలత్వా
త్ * నహి కశ్చిత్క్షణమపీత్యాదిస్మృతేః, అతస్సాంఖ్యవచోమిథ్యైవేత్యర్థః

నను బౌద్ధేనాపి నైరాత్మ్యమిచ్ఛతా నైష్కర్మ్యమిష్టం- తథాచ కర్మత్యాగ
ముపదిశతా త్వయాపి తన్మతమేవానుమోదితం నేత్యాహ (యచ్చేతి) తదభ్యు
పగంతురిత్యత్ర కర్తృత్వంతచ్ఛబ్దార్థః * దుఃఖమిత్యేవ యత్కర్మ కాయక్లే
శభయాత్త్యజేదితి స్మృతేః ఆలస్యోపహతైరజ్ఞైరకర్తృత్వముపేయతే భవతా
పి కర్మత్యజతా తన్మతమాదృతమిత్యాశఙ్క్యాహ (యచ్చాజ్ఞైరితి) అకర్తృ
త్వాభ్యుపగమ ఇతిచ్ఛేదః; తేహి మోహాదేవ కర్మత్యజంతో నతత్ఫలంలభంతే. *
సకృత్వా రాజసంత్యాగం నైవత్యాగఫలంలభేదితిస్మృతేః. వయంతు ప్రమాణవ
శాదేవ కర్మత్యజంతో నవ్యామోహమూఢపక్షమాద్రియామహే తస్మాన్నైష్క
ర్మ్యం శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధమప్రత్యాఖ్యేయమితిభావః; పక్షాంతరే నైష్కర్మ్యోక్తే
రమూలత్వేస్థితే ఫలితముపసంహరతి (తస్మాదితి) యత్తుకైశ్చిద్గేకాశ్రమ్యమాశ్రి
తం. తత్ప్రత్యాదిశతి (ఏతేనేతి) ఏకత్వవిజ్ఞానేన భేదప్రత్యయస్యోపమర్దితత్వో
పపాదనేనేతియావత్. ఏకత్వవిజ్ఞానంపరోక్షంవివక్షితం. అపరోక్షస్య పారివ్రా
జ్యమంతరేణాయోగాత్. తస్యోపరతిశబ్దితస్య శమాదివత్సాధనత్వశ్రుతేరితిద్రష్ట
వ్యం. గృహస్థస్య పారివ్రాజ్యే శ్రుతివిరోధంశంకతే (నన్వితి) ఐకాత్మ్యమే
వసత్యం ద్వైతమసత్యమితి వివేకేజాతేసత్యగ్న్యాదేరవస్తుత్వాధ్యవసాయాత్త
దభినివేశశైథిల్యాన్నతత్త్యాగే దోషప్రాప్తిరితిదూషయతి(నదైవేతి) సమ్యగ్జ్ఞా
నేసత్యగ్న్యాదేరుత్సన్నత్వే మానమాహ (అపాగాదితి) గృహస్థస్యాపి వివేక
వతో వైరాగ్యద్వారా యుక్తం పారివ్రాజ్యమిత్యాహ (అతఇతి) ఇతిశబ్దో
బ్రహ్మసంస్థవాక్యవ్యాఖ్యానసమాప్త్యర్థః, ॥ ౧ ॥

౨౩—ఓఙ్కారేణ బ్రహ్మోపాసనంవిధాతుం ప్రస్తౌతి (త్రయోధర్మస్కం
ధాఇత్యాది)ధర్మస్కంధాఃధర్మసాధకమార్గాఃఆశ్రమరూపమార్గాస్త్రయ
ఇత్యర్థః (యజ్ఞోఽధ్యయనందానమితిప్రథమః) యజ్ఞాధ్యయనదానశబ్దైర్గృ
హస్థాశ్రమఉచ్యతే అధ్యయనశబ్దో వేదాభ్యాసపరః (తపఏవద్వితీయః) తపశ్శ
బ్దేన వైఖానసపారివ్రాజ్యయోర్గ్రహణం ఉభయోస్తపఃప్రధానత్వాత్, తప
శ్శబ్దోహి కాయక్లేశరూఢః సచద్వయోరపిసమానః (బ్రహ్మచార్యాచార్యకుల
వాసీతృతీయోఽత్యంతమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్) అత్యంతమాచార్య
కులే నియమైర్దేహంక్షపయన్ తృతీయాశ్రమ ఇత్యర్థః (సర్వఏతే పుణ్యలో
కాభవంతి బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి) ఏవంత్రిత్వేన సంగృహీతానాం చతు

ణాం—మాశ్రమాణాంమధ్యే యోబ్రహ్మసంస్థః బ్రహ్మనిష్ఠః సముక్తిభాగ్భవతిబ్రహ్మ నిష్ఠావికలాః కేవలాశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజోభవంతీత్యర్థః. ఏవమేవహి *అ నుష్ఠేయంబాదరాయణస్యాప్యశ్రుతేరిత్యత్రభాషితం నచాత్ర బ్రహ్మసంస్థశబ్దాత్ సన్న్యాసాశ్రమప్రతిపత్తిరితిశంక్యమ్- బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య ప్రోక్షణీన్యాయేన యోగేనైవ వృత్త్యుపపత్తౌ సన్న్యాసే రూఢేరనభ్యుపగంతవ్యత్వాత్ - యోగ మాత్రస్యచాశ్రమాంతరసాధారణత్వాన్న బ్రహ్మసంస్థశబ్దేనసన్న్యాసాశ్రమగ్రహ ణే ప్రమాణంపశ్యామః- నచ సమ్పూర్వస్య తిష్ఠతేస్సమాప్తివాచకత్వాత్, అన న్యవ్యాపారత్వలక్షణాయా బ్రహ్మణి సమాప్తేస్సన్న్యాసిష్వేవాగ్నిహోత్రాది కర్మాంతరవ్యగ్రాశ్రమాంతరేష్వసంభవాత్ - బ్రహ్మసంస్థశబ్దేన పరివ్రాడే వోచ్యతఇతివాచ్యం స్వాశ్రమోచితధర్మవ్యగ్రతాయాస్సన్న్యాసిష్వప్యవిశిష్ట త్వాత్- తదతిరిక్తవ్యాపారరాహిత్యస్య సర్వాశ్రమేష్వపి సంభవాత్- నబ్ర హ్మసంస్థశబ్దేన చతుర్థాశ్రమపరామర్శహేతుంపశ్యామః. ॥ ౧

ఉ—ప్రజాపతిర్లోకానభ్యతపత్తేభ్యో ఽ భితప్తేభ్యస్త్ర
యీవిద్యా సంప్రాస్రవత్తామభ్యతపత్తస్యాఅభితప్తాయా ఏతా
న్యక్షరాణి సంప్రాస్రవంతభూర్భువస్స్వరితి ॥ ౨ ॥

శం—యత్సంస్థోఽమృతత్వమేతి తన్నిరూపణార్థమాహ ప్రజాపతిఃవిరా ట్ కశ్యపోవా లోకానుద్దిశ్య తేషు సారజిఘృక్షయాఽభ్యతపత్- అభితాపం కృతవాన్- ధ్యానం తపఃకృతవానిత్యర్థః తేభ్యోఽభితప్తేభ్యస్సారభూతాత్ర యీవిద్యాసంప్రాస్రవత్ ప్రజాపతేర్మనసి ప్రత్యభాదిత్యర్థః (తామభ్యత పత్) పూర్వవత్ తస్యాఅభితప్తాయాఏతాన్యక్షరాణి సంప్రాస్రవంత భూర్భువ స్స్వరితివ్యాహృతయః.

ఆ—కింతద్బ్రహ్మేత్యాకాంక్షాయామాహ (యత్సంస్థఇతి) లోకానామభి తోదగ్ధతయాఽభితాపప్రతిభాసం వ్యవచ్ఛినత్తి (ధ్యానమితి) ద్రవాత్మత్వాభా వే కథం ప్రస్రవణం త్రయ్యాస్స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ప్రజాపతేర్మనసిప్రత్య భాదితి) పూర్వవదితి) త్రయీవిద్యా సారజిఘృక్షయా ఆలోచితవానిత్యర్థః॥ ౨॥

రం—ఏవం * బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీత్యమృతత్వసాధనం బ్రహ్మోపా పాసనముక్త్వా తత్ప్రణవాంగకమితివక్తుంప్రణవంప్రస్తౌతి (ప్రజాపతిర్లోకాన భ్యతపదిత్యాదినా) అభ్యతపత్ సారనిష్కర్షాయలోకాన్పర్యాలోచయదిత్యర్థః

(తేభ్యోఽభితప్తేభ్యస్త్రయీవిద్యాసంప్రాస్రవత్) త్రయీవిద్యాసంప్రాస్రవత్- సారభూతేన నిష్పన్నా భవదిత్యర్థః- ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ (తామభ్యతపదిత్యాది) తాం త్రయీవిద్యామిత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

ఉ—తాన్యభ్యతపత్తేభ్యోఽభితప్తేభ్య ఓఙ్కారస్సంప్రాస్రవత్తద్యథా శంకునా సర్వాణి పర్ణాని సంతృణ్ణాన్యేవమోఙ్కారేణ సర్వావాక్సంతృణ్ణోఙ్కార ఏవేదగ్ం సర్వమోఙ్కార ఏవేదగ్ం సర్వమ్ ॥ ॥ 3 ॥

ఇతి ద్వితీయ ప్రపాఠకే త్రయోవింశః ఖండః

శం—తాన్యక్షరాణ్యభ్యతపత్ తేభ్యోఽభితప్తేభ్యస్సారభూత ఓఙ్కారః సంప్రాస్రవత్ తద్బ్రహ్మ కీదృశం కింరూపమితి ఆహ తద్యథా శంకునా పర్ణనాళేన సర్వాణి పర్ణాని పత్రావయవజాతాని సంతృణ్ణాని నిబద్ధాని వ్యాప్తానీత్యర్థః ఏవమోఙ్కారేణ బ్రహ్మణః పరమాత్మనః ప్రతీకభూతేన సర్వావాక్ శబ్దజాతం సంతృణ్ణా * అకారో వై సర్వావాగిత్యాదిశ్రుతేః- పరమాత్మవికారశ్చ నామధేయమాత్రమిత్యత ఓఙ్కార ఏవేదం సర్వమితి- ద్విరభ్యాస ఆదరార్థః- లోకాదినిష్పాదనకథనమప్యోఙ్కారస్తుత్యర్థమితి. ॥ 3 ॥

ఇతి ద్వితీయ ప్రపాఠకే త్రయోవింశఖండభాష్యమ్.

ఆ—కథం తస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమిత్యాశంక్య మహత్తరత్వాదిత్యాహ ॥ (కీదృశమిత్యాదినా) తత్ర బ్రహ్మశబ్దప్రవృత్తౌ హేత్వంతరం సూచయతి (పరమాత్మన ఇతి) ఓఙ్కారావయవస్యాకారస్యాపి సర్వవాగ్వ్యాప్తిరస్తి- కిమువక్తవ్యమోఙ్కారస్యేతి మన్వానశ్శ్రుత్యంతరముదాహరతి (అకార ఇతి) * ఓమితీదం సర్వమిత్యాదివాక్యమాఽపబాధార్థః- ఓఙ్కారవ్యాప్తత్వేపి వాగ్జాతస్యనతస్య సర్వాత్మత్వం ఆకాశాదిపరమాత్మవికారస్యపృథగేవవిద్యమానత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ (పరమాత్మేతి) సకలమపి జగత్పరమాత్మవికారత్వాత్తదతిరేకేణ నాస్తి- సచ ప్రకృతాదోఙ్కారాన్నాతిరిచ్యతే *ఏతద్వై సత్యకామ పరంచాపరంచ బ్రహ్మ యదోఙ్కార ఇతి శ్రుతేః- తస్మాద్యుక్తమోఙ్కారస్య సర్వాత్మత్వమిత్యర్థః ఓఙ్కారం సర్వాత్మకం బ్రహ్మరూపముపాసీతేతి విధిసమాప్త్యర్థమితిశబ్దః- కిమిత్యోఙ్కారస్య లోకాదిద్వారా నిష్పత్తిరుచ్యతే తత్రాహ (లోకాదీతి) స్తుతిశ్చోపాస్త్యర్థా యత్ స్తూయతే తద్విధీయత ఇతి స్థితేః- తథాచ సిద్ధమో

కారోపాసనమమృతత్వఫలమితీతిసన్దర్భార్థః. ॥ ౩ ॥

ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే త్రయోవింశఖండభాష్యటీకా

రం—(తాన్యభ్యతపదిత్యాది) (తద్యథా శఙ్కునా సర్వాణి పర్ణాని సంతృణ్ణాన్యేవమోఙ్కారేణ సర్వా వాక్సంతృణ్ణోంకార ఏవేదం సర్వ మోఙ్కార ఏవేదం సర్వమ్) యథా సర్వాణి పత్రజాతాని శఙ్కునా పర్ణనాళేన సంతృణ్ణానివ్యాప్తానిభవంతి-ఏవ మోఙ్కారోపాసన సర్వావాగిత్యుక్తేరోఙ్కారేణ సర్వా వాగ్వ్యాప్తా- అత ఓఙ్కార ఏవ సర్వం వాఙ్మయం- అత ఓఙ్కారేణ బ్రహ్మోపాసనం కర్తవ్యమితి వ్యాసనేఽర్థః, ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా, ॥ ౩ ॥

ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకే త్రయోవింశఖండభాష్యమ్

ఉ—బ్రహ్మవాదినో వదంతి యద్వసూనాం ప్రాతస్సవనꣳ రుద్రాణాం మాధ్యందినꣳ సవనమాదిత్యానాంచ విశ్వేషాంచ దేవానాం తృతీయసవనమ్ ॥ ॥ ౧ ॥

శం—సామోపాసనప్రసంగేన కర్మగుణభూతత్వాన్నివర్త్యోఙ్కార పరమాత్మప్రతీకత్వాయామృతత్వహేతుత్వేన మహీకృత్య ప్రకృతస్యైవ యజ్ఞస్యాంగభూతాని సామహోమమంత్రోత్థానాన్యుపదిదిక్షన్నాహ- బ్రహ్మవాదినో వదంతి- యత్ప్రాతస్సవనం ప్రసిద్ధం- తద్వసూనాం తైశ్చ ప్రాతస్సవనసంబద్ధోయం లోకోవశీకృతస్సవనేశానైః- తథా రుద్రైర్మాధ్యందినే శానైరంతరిక్షలోకః ఆదిత్యైశ్చవిశ్వైర్దేవైశ్చ తృతీయసవనేశానైస్తృతీయోలోకోవశీకృతఇతి యజమానస్య లోకోన్యఃపరిశిష్టోనవిద్యతే, ॥ ౧ ॥

ఆ—ప్రాసంగికంహిత్వా ప్రకృతిమనుసంధత్తే (సామేతి) పంచవిధం సప్తవిధంచ యజ్ఞాంగీభూతం సామ తస్యోపాసనవచనాదోఙ్కారస్య తద్గుణస్యసుతరామేవ కర్మగుణత్వే ప్రాప్తే తత్తస్యంవ్యావర్త్య బ్రహ్మప్రతీకత్వామృతత్వహేతుత్వేన తమేవ మహీకృత్య ప్రస్తుతయజ్ఞాంగభూతసామాదివిజ్ఞానవిధానార్థముత్తరవాక్యమిత్యర్థః- సామహోమమంత్రోత్థా(నసామా)నాదిజ్ఞానవిధిత్సయా తదపరిజ్ఞానే దోషమాహ (బ్రహ్మేత్యాదినా) తేషాంప్రాతస్సవనేశానత్వేపి యజమానస్య కాహానిరిత్యాశంక్యాహ(తైశ్చేతి) తథా-యథాపృథివీ లోకోవసుభిః తద్భక్తియావత్ అంతరిక్షలోకః- వశీకృతఇతిపూర్వేణసంబంధః- తృతీయోలోకః ద్యులోకాఖ్యః అస్తు తత్తద్దేవానాం తత్తల్లోకవశీకారః- తథా

పి యజమానస్య లోకే త్వే కిమాయాతమిత్యాశంక్యాహ (ఇతియజమానస్యేతి)॥

రం— ప్రసంగాత్కర్మాంగాని కానిచిద్విధాతుం ప్రస్తౌతి (బ్రహ్మవాదినో వదంతీత్యాదినా) బ్రహ్మవాదినః-వేదవేత్తార ఇత్యర్థః, తే కిం వదంతీత్యత్రాహ (యద్వసూనాం ప్రాతస్సవనమిత్యాది) ప్రాతస్సవనమాధ్యందినసవనతృతీయసవనైశ్చ వసురుద్రాదిత్యవిశ్వదేవైస్తత్సవనఫలభూతాః పృథివ్యంతరిక్షస్వర్లోకా వశీకృతా ఇత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

ఉ— క్వ తర్హి యజమానస్య లోక ఇతి స యస్తం న విద్యాత్క-
థం కుర్యాదథ విద్వాన్కుర్యాత్ ॥ ॥ ౨ ॥

శం— అథ క్వ తర్హి యజమానస్య లోకః యదర్థం యజతే న క్వచిల్లోకోఽస్తీత్యభిప్రాయః * లోకాయ వై యజతే యో యజత ఇతి శ్రుతేః. లోకాభావే చ స యో యజమానస్సంలోకస్య కర్తా నో పాయం సామమంత్రాదిసాధనం న విద్యాత్ న జానీయాత్ - సోఽజ్ఞః కథం కుర్యాద్యజ్ఞం స కథం చన తస్య కర్తృత్వముపపద్యత ఇత్యర్థః. సామాద్యజ్ఞానస్తుతిపరత్వాన్న విదుషః కర్తృత్వం కర్మణామాత్రోపదేశః అన్యథా సుతరాముపాసామాద్యజ్ఞానస్య యద్వత్కర్తృత్వ ప్రతిషిధ్యతే ఇతి చేత్ - అర్థవాదవాక్యం అత్యుపాసస్య కాంశే విదుషోఽపి కర్తాస్తీతి వాతుమవోచామ; అత ఇతి వక్ష్యమాణం సామాద్యుపాయం విద్వాన్ కుర్యాత్ ॥ ౩ ॥

ఆ— పరిశిష్టలోకాభావోఽత్ర శబ్దార్థః, తర్హి వేదవాదినామధ్వర్యమిత్యేతత్, లోకాపేక్షావినాపి విధిబలాద్యాగో భవిష్యతీత్యాశంక్యాహ (లోకాయేతి) లోకత్రయస్య వస్వాద్యైస్సంతతో యజమానస్య తస్య తదర్థం యజ్ఞాద్యనుష్ఠానమిత్యాశంక్యాహ (లోకాభావే చేతి) అజ్ఞో యజ్ఞం స్వర్గాదిసాధనీభూతం కథం కుర్యాదిత్యుపాదవిద్వత్కర్మానుష్ఠాననిందాపరం వాక్యమిత్యాశంక్యాహ (సామాదీతి) అర్థవాదవాక్యం స్తుత్యర్థేన నిషేధార్థం చ భవిష్యతి నేత్యాహ (స్తుతయే చేతి) ఇతిశ్చాపి విద్వత్కర్తృత్వం నిరోద్ధుమశక్యమిత్యాహ (అవోచామేతి) * మటపిహ తేష్వత్యాద్యౌ విదుషస్సన్నిధానే తదనుజ్ఞామంతరేణావిదుషః కర్మకర్తృత్వమయుక్తం - ప్రత్యవాయప్రసంగాత్; తదసన్నిధానే తు తేనాపి క్రియమాణం కర్మ సముపస్థితిమ్యుపపాదితమిత్యర్థః- అథశబ్దో హేత్వర్థః- సామాద్యవిజ్ఞానే యస్మాద్యజ్ఞాద్యకరణమేవ ప్రాప్తం తస్మా

దిత్యర్థః. ॥ ౨

రం—(క్షతహీ యజమానస్యలోక ఇతి) ఏవం త్రైలోక్యానాం వశీకృతత్వా అవశిష్టస్యలోకస్య యజమాన ప్రాప్యస్యాభావాద్యజమానస్య లోకః నా స్తీతి వేదితవ్యమిత్యర్థః (సయ స్తన్న విద్యాత్క థం కుర్యాత్) యస్యయజమాన ప్రాప్యలోకస్థానజ్ఞానం నా స్తి సోఽజ్ఞః కథంకర్మ కుర్యాత్ (అథవిద్వాన్కుర్యా త్) తస్మాల్లోకస్వీకరణోపాయభూతంవక్ష్యమాణం సామగానహోమమంత్రో త్థానలక్షణంజ్ఞాత్వైవకుర్యాదిత్యర్థః. ॥ ౨॥

ఉ—పురాప్రాతరనువాకస్యోపాకరణాజ్జఘనేన గార్హ పత్యస్యోదఙ్ముఖఉపవిశ్య సవాసవఀసామాభిగాయతి ॥ ॥ 3 ॥

శం—కింతద్వేద్యమితి ఆహ పురా పూర్వం ప్రాతరనువాకస్య శస్త్రస్య ప్రారంభాజ్జఘనస్య గార్హపత్యస్య పశ్చాదుదఙ్ముఖస్సన్నుపవిశ్య సవాసవం వసుదైవత్యం సామాభిగాయతి. ॥ 3 ॥

ఆ—జ్ఞాతవ్యం సామాది ప్రశ్నపూర్వకంవివృణోతి (కింతదిత్యాదినా) అపరి గీతమృగ్గాతంశస్త్రం యత్ప్రాతఃకాలేశస్యతే ప్రాతరనువాకః తస్యేతియావత్ ఉపాకరణాదిత్యస్యార్థమాహ (ప్రారంభాదితి) జఘనేనేత్యేతద్వ్యాచష్టే (ప శ్చాదితి) సః గార్హపత్యస్య పృష్ఠతఉదగ్భాగేస్థిత్వా వసుదేవతాకం సామగా నంకృతవానిత్యర్థః- సవాసవమిత్యత్ర సశ్శబ్దో యజమానవిషయః. ॥ 3॥

రం—తదేవాహ (పురాప్రాతరనువాకస్యోపాకరణాదిత్యాది) ప్రాతరను వాకస్యోపాకరణాత్పురా- ప్రాతరనువాకారంభాత్ప్రాక్ గార్హపత్యస్య జ ఘనేన పశ్చాదుదఙ్ముఖఉపవిశ్య వాసవం వసుదైవత్యం సామసః విద్వాన్ గా మేదిత్యర్థః. ॥ 3 ॥

ఉ—లోకద్వారమపావార్ణూ ౩-3-3 పశ్యేమత్వావయఀ రా3-3-3-3౨3-హుం3ఆ౨-3-3జా3యో3ఆ౧-౨-౪-౫ ఇతి॥౪

శం—లోకద్వారం అస్య పృథివీలోకస్య ప్రాప్తయె ద్వారమపావృణు. హేఅగ్నే తేనద్వారేణ పశ్యేమత్వా త్వాంరాజ్యాయేతి. ॥ ౪ ॥

ఆ—రాజ్యాయ త్వద్దర్శనేన త్వదనుజ్ఞయా పృథివీపరిపుక్తభోగాయేత్యర్థః

రం—తదేవసామాహ (లోకద్వారమపావృణు పశ్యేమత్వావయంరాజ్యా యేతి) హేఅగ్నే పృథివీలోకప్రాప్తయే ద్వారమపావృణు, తేనాపావృతేన ద్వారేణ త్వాంరాజ్యాయ పృథివీలోక ప్రాప్తిఫలాయపశ్యేమేత్యర్థః ॥ ౪ ॥

ఉ—అథ జుహోతినమోఽగ్నయేపృథివీక్షితేలోకక్షితేలో
కంమేయజమానాయ విన్దైషవైయజమానస్యలోకఏతాస్మి॥౫॥

ఉ—అత్ర యజమానః పరస్తాదాయుషస్స్వాహా అపజ
హిపరిఘమిత్యుక్త్వోత్తిష్ఠతి తస్మై వసవః ప్రాతస్సవనగ్ం సం
ప్రయచ్ఛంతి ॥ ॥ ౬ ॥

శం—అథ అనంతరం జుహోత్యనేనమంత్రేణ నమోఽగ్నయే ప్రహ్వీభూ
తాస్తుభ్యంవయం పృథివీక్షితే పృథివీనివాసాయ లోకక్షితే లోకనివాసాయ పృ
థివీలోకనివాసాయేత్యర్థః- లోకంమే మహ్యం యజమానాయవింద లభస్వ
ఏషవై మమ యజమానస్యలోకః, ఏతా ఆగంతాస్మి అత్ర అస్మిన్ లోకేయ
జమానోఽహమాయుషఃపరస్తాత్- ఊర్ధ్వం మృతస్సన్నిత్యర్థః స్వాహేతి జు
హోతి అపజహి- అపనయపరిఘం లోకద్వారార్గళమిత్యేతంమంత్రముక్త్వో
త్తిష్ఠతి ఏవమేతైర్వసుభ్యః ప్రాతస్సవనసంబద్ధోలోకో నిష్క్రీతస్స్యాత్-త
తస్మై ప్రాతస్సవసం వసవోయజమానాయసంప్రయచ్ఛంతి. ॥౫-౬॥

ఆ—పృథివ్యాంక్షయతి వసతీతిపృథివీక్షిత్ అగ్నిః తస్మై పృథివీక్షితే పృథి
వీలోకేమయాలబ్ధేకింస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏషవైమమయజమానస్యేతి) స్వా
హాశబ్దో మంత్రసమాప్త్యర్థో హోమద్యోతకస్సర్వేషుమంత్రేషు ఏతైః సా
మహోమమంత్రోత్థానైరిత్యర్థః. ॥ ౫-౬ ॥

రం—(అథజుహోతి) అథ అనంతరమనేన వక్ష్యమాణేన మంత్రేణజుహో
తీత్యర్థః- హోమమంత్రమేవాహ (నమోఽగ్నయేపృథివీక్షితే లోకక్షితేఇ
త్యాది) పృథివీక్షితే పృథివీనివాసాయలోకక్షితే లోకనివాసాయఅగ్నయేనమః
మే మహ్యం యజమానాయ లోకంవింద లంభయస్వ ఏషవై మమయజమాన
స్య లోకః యజమానోఽహమత్ర అస్మిన్లోకే ఆయుషః పరస్తాత్ మరణా
దూర్ధ్వం ఏతాస్మి ఆగంతాస్మి స్వాహేతిజుహోతీత్యర్థః (అపజహి పరిఘమి
త్యుక్త్వోత్తిష్ఠతి) ఏవంహుత్వా అనంతరంపరిఘం లోకద్వారార్గళమపజహి
అపనయ ఇత్యేతం మంత్రముక్త్వోత్తిష్ఠతీత్యర్థః (తస్మై వసవః ప్రాతస్సవ
నం సంప్రయచ్ఛంతి) ఏవం సామగానహోమమంత్రోత్థానకృతే యజమానా
య వసవః ప్రాతస్సవనసంబంధిలోకం పృథివీలోకంప్రయచ్ఛంతీత్యర్థః-ఏ
వమగ్రేపి ద్రష్టవ్యమ్. ॥ ౫-౬ ॥

ఉ—పురామాధ్యందినస్య సవనస్యాపాకరణాజ్జఘనేనాగ్నీ
ధ్రీయస్యోదఙ్ముఖఉపవిశ్య సరౌద్రగ్ సామాభిగాయతి ॥ ౭ ॥

ఉ—లోకద్వారమపావార్ణూ౩-౩-౩పశ్యేమత్వావయంవి
రా౩-౩-౩-౩హుం౩-౩జా౩యో౩-౩-౩-౩-౪-౫ఇతి ॥ ॥ ౮ ॥

శం—తథా అగ్నీధ్రీయస్య దక్షిణాగ్నేర్జఘనేనోదఙ్ముఖఉపవిశ్య సరౌ
ద్రం సామాభిగాయేతి యజమానోరుద్రదైవత్యంవైరాజ్యాయ. ॥ ౭-౮॥

ఆ—యథా పృథివీలోకజయోపాయోదర్శితః- తథాఽన్తరిక్షలోకజయో
పాయోపి ప్రదర్శ్యతేఇత్యాహ (తథేతి). ॥ ౭-౮ ॥

రం—(పురామాధ్యందినస్య సవనస్యేత్యాది) ఆగ్నీధ్రీయస్య అగ్నేరిత్య
ర్థః- రౌద్రం రుద్రదేవతాకమిత్యర్థః. ॥ ౭॥

రం—(లోకద్వారమిత్యాది)వైరాజ్యాయఅంతరిక్షలోకఫలప్రాప్తయఇత్యర్థః॥౮

ఉ—అథజుహోతినమోవాయవేఽన్తరిక్షక్షితేలోకక్షితేలో
కంమేయజమానాయవిందైషవైయజమానస్యలోకఏతాస్మి ॥౯॥

ఉ—అత్రయజమానఃపరస్తాదాయుషస్స్వాహా అపజహి
పరిఘమిత్యుక్త్వోత్తిష్ఠతి తస్మైరుద్రామాధ్యందినగ్ సవనగ్ సం
ప్రయచ్ఛంతి॥ ॥ ౧౦॥

శం—(అంతరిక్షక్షితేఇత్యాది) సమానమ్. ॥ ౯-౧౦॥

ఆ—అంతరిక్షేక్షయతీత్యంతరిక్షక్షిత్ వాయుః తస్మై వాయవే. ॥ ౯-౧౦ ॥

రం—అథ నమోవాయవఇతిమంత్రేణ జుహోతీత్యర్థః, అంతరిక్షక్షితే-అం
తరిక్షనివాసాయేత్యాదిపూర్వవదనుసన్ధేయమ్. ॥ ౯ ॥

రం—మాధ్యందినం సవనం మాధ్యందినసవనసంబంధిలోకమ్. ॥ ౧౦ ॥

ఉ—పురా తృతీయసవనస్యాపాకరణాజ్జఘనేనాహవనీయ
స్యోదఙ్ముఖఉపవిశ్య సఆదిత్యగ్ సవైశ్వదేవగ్ సామాభిగాయతి॥

ఉ—లోకద్వారమపావార్ణూ౩-౩-౩ పశ్యేమత్వావయగ్
స్వరా౩-౩-౩-౩హుం౩ఆ-౩-౩జా౩యో౩ఆ౩-౪-౫ఇత్యాదిత్యం

ఉ—అథ వైశ్వదేవంలోకద్వారమపావార్ణూ౩-౩-౩ పశ్యే
మత్వావయగ్ సామ్రా౩-౩-౩-౩హుం౩ఆ-౩-౩జా౩యో౩ఆ౩-౧-౧-౧ఇతి

శం—తథా ఆహవనీయస్యోదఙ్ముఖఉపవిశ్య సఆదిత్యదైవత్యం వైశ్వదేవంచ

సామాభిగాయతి క్రమేణ స్వారాజ్యాయ సామ్రాజ్యాయ. ॥ ౨౦-౧౨-౧౩ ॥

అ—యథా పృథివ్యంతరిక్షయో రాప్త్యుపాయః- తథా ద్యులోకాప్త్యుపాయోప్యుచ్యతఇత్యాహ (తథేతి) స్వారాజ్యం అంతరిక్షేస్వాతంత్ర్యం. ఆదిత్యానామివ స్వాతంత్ర్యమిహవివక్షితమ్. ॥ ౧౧-౧౨-౧౩ ॥

రం—(పురాతృతీయసవనస్యోపాకరణాదిత్యాది) ఆహవనీయస్య- అగ్నేరిత్యర్థః- ఆదిత్యం ఆదిత్యదైవత్యం- వైశ్వదేవం విశ్వదేవదైవత్యమిత్యర్థః॥౧౧॥

రం—తత్రాదిత్యంసామాహ (లోకద్వారమిత్యాది) స్వారాజ్యాయ స్వర్గలోకాయేత్యర్థః (ఇత్యాదిత్యమ్) సామోక్తమితి శేషః ॥ ౧౨ ॥

రం—(అథవైశ్వదేవమ్) సామోచ్యతఇతిశేషః- సామ్రాజ్యాయ ఉత్తమస్వర్గఫలాయేత్యర్థః. ॥ ౧౩ ॥

ఉ—అథజుహోతినమఆదిత్యేభ్యశ్చ దేవేభ్యోదివిక్షిద్భ్యో లోకక్షిద్భ్యోలోకం మేయజమానాయవిందత ॥ ॥ ౧౪ ॥

ఉ—ఏషవైయజమానస్యలోకఏతాస్మ్యత్రయజమానః పరస్తాదాయుషఃస్వాహా అపహతపరిఘమిత్యుక్త్వోత్తిష్ఠతి ॥ ౧౫ ॥

శం—(దివిక్షిద్భ్యఇత్యేవమాది) సమానమన్యత్- విందతాపహతేతిబహువచనమాత్రంవిశేషః- యాజమానంత్వేతత్ * ఏతాస్మ్యత్ర యజమానఇత్యాది లింగాత్. ॥ ౧౪-౧౫ ॥

అ—కిమిదంసామద్వాదశావైశ్వదేవ్యం ఆహో యాజమానికమితిజిజ్ఞాసాయామాహ (యాజమానంత్వితి) ఆదిపదేన*లోకంమేయజమానాయేతినిర్దేశోగృహ్యతే

రం—(అథజుహోతీత్యాది) సర్వంపూర్వవద్ద్రష్టవ్యమ్. ఆదిత్యానాం విశ్వదేవానాంచ బహుత్వాద్విందతాపహతేతి బహువచనమ్ ॥ ౧౪-౧౫ ॥

ఉ—తస్మాఆదిత్యాశ్చవిశ్వేచదేవాస్తృతీయసవనగ్ సంప్రయచ్ఛంత్యేషహవైయజ్ఞస్యమాత్రాం వేదయఏవం వేదయఏవంవేద ॥

——ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకచతుర్వింశఃఖండః——

ఇతి ఛాందోగ్యోపనిషది ద్వితీయప్రపాఠకస్సమాప్తః.

హరిఃఓమ్. తత్సత్.

శం—ఏషహ వైయజమానస్యేవంవిత్ - యథోక్తస్య సామాదేర్విద్వాన్యజ్ఞస్య మాత్రాం యజ్ఞయాథాత్మ్యం వేద యథోక్తమ్ (యఏవం వేద యఏవం వేదేతి) ద్విరుక్తిరధ్యాయసమాప్త్యర్థా........................|| ౧౬ ||

—ఇతి ద్వితీయప్రపాఠకేచతుర్వింశఖండభాష్యమ్—

ఇతిశ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్యపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యే ద్వితీయప్రపాఠకభాష్యమ్

ఆ—సామాదిజ్ఞానఫలంకథయతి (ఏషఇతి) యఏవంవిదిత్యస్యవ్యాఖ్యా (యథోక్తస్యేతి) యథోక్తంసామాదీత్యేతత్ - ఏవమిత్యుక్తప్రకారోక్తిః తస్యయజ్ఞయాథాత్మ్యవిదస్తదనుష్ఠానద్వారా తత్ఫలంసంభవతీత్యర్థః || ౧౬ ||

—ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే చతుర్వింశఖండభాష్యటీకా—

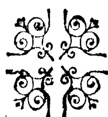
ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛుద్ధానందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య శ్రీభగవదానందజ్ఞానకృతాయాం ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యటీకాయాం ద్వితీయప్రపాఠకభాష్యటీకా

రం—తృతీయసవనం తత్ఫలంస్వర్గమిత్యర్థః (ఏషహ వైయజ్ఞస్యమాత్రాం వేద) మాత్రాం యాథాత్మ్యమిత్యర్థః (యఏవంవేదయఏవంవేద) యఏవం కర్తుంవేదేత్యర్థః- ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థా || ౧౬ ||

—ఇతిద్వితీయప్రపాఠకే చతుర్వింశఖండభాష్యమ్—

—ఇతి ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యే ద్వితీయప్రపాఠకభాష్యమ్—

క్షేమాయయః కరుణయాక్షితినిర్జరాణాం భూమావజృంభయత భాష్యసుధాముదారః । వామాగమాధ్వగవదావదతూలవాతో రామానుజస్సమునిరాద్రియతాం మదుక్తిమ్ || || ౧ ||

శ్రీగురుభ్యో నమః

సానన్దగిరీయటీకా-శంకరభాష్య-రంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

ఛాన్దోగ్యోపనిషది

తృతీయః ప్రపాఠకః

హరిః ఓమ్

ఉ—అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధు తస్య ద్యౌరేవ తిరశ్చీనవꣳశోఽం
తరిక్షమపూపో మరీచయః పుత్రాః ॥ .... ॥ ౧ ॥

ఉ—తస్య యే ప్రాఞ్చో రశ్మయస్తా ఏవాస్య ప్రాచ్యో మధునాడ్యః
ఋచ ఏవ మధుకృత ఋగ్వేద ఏవ పుష్పం తా అమృతా ఆపః ॥ ౨

ఉ—తా వా ఏతా ఋచ ఏతమృగ్వేద మభ్యతపꣳస్తస్యాభితప్తస్య
యశస్తేజ ఇన్ద్రియం వీర్యమన్నాద్యꣳ రసోఽజాయత ॥ 3 ॥

తద్వ్యక్షరత్తదాదిత్యమభితోఽశ్రయత్తద్వా ఏతద్యదేత
దాదిత్యస్య రోహితꣳ రూపమ్ ॥...... ....॥ ౪ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే ప్రథమః ఖణ్డః.

శం—అసౌ వా ఆదిత్య ఇత్యాద్యధ్యాయారమ్భేణ సమ్బన్ధః, అతీతానన్తరాధ్యా
యాన్తే ఉక్తమ్ * యజ్ఞస్య మాత్రాం వేదేతి, యజ్ఞవిషయాణి చ సామహోమ
మన్త్రోత్థానాని విశిష్టఫలప్రాప్తయే యజ్ఞాఙ్గభూతాన్యుపదిష్టాని, సర్వయ
జ్ఞానాం చ కార్యనిర్వృత్తిరూపః సవితా మహత్యా శ్రియా దీప్యతే, స ఏష సర్వప్రా
ణికర్మఫలభూతః ప్రత్యక్షః సర్వైరుపజీవ్యతే, అతో యజ్ఞవ్యపదేశానన్త
రం తత్కార్యభూతసవితృవిషయముపాసనం సర్వపురుషార్థేభ్యః శ్రేష్ఠతమఫ
లం విధాస్యామీత్యేవమారభతే శ్రుతిః (అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యాది) దేవా
నాం మోదనాన్మధ్వివ మధ్వసావాదిత్యః; వస్వాదీనాం చ మోదనహేతుత్వం వ
క్ష్యతి సర్వయజ్ఞఫలరూపత్వాదాదిత్యస్య, కథం మధుత్వమితి, ఆహ తస్య మ
ధునో ద్యౌరేవ భ్రామరస్యేవ మధునస్తిరశ్చీనవంశః; తిరశ్చీనశ్చాసౌ వంశశ్చే
తి తిరశ్చీనవంశః, తిర్యగ్గతేవ హి ద్యౌర్లక్ష్యతే, అన్తరిక్షం చ మధ్వపూపో ద్యు

వం శైలగ్నస్సన్ లమ్బత ఇవ అతో మధ్వపూపసామాన్యాదన్తరిక్షం మధ్వపూపః, మధునస్సవితురాశ్రయత్వాత్, మరీచయః రశ్మయః రశ్మిస్థా ఆపో భౌమాస్సవిత్రాకృష్టాః * ఏతా వా ఆపస్స్వరాజో యన్మరీచయ ఇతి హి విజ్ఞాయన్తే-తా అన్తరిక్షమధ్వపూపస్థరశ్మ్యన్తర్గతత్వాద్భ్రమరబీజభూతాః పుత్రా ఇవ హితా లక్ష్యన్త ఇతి పుత్రా ఇవ పుత్రాః-మధ్వపూపనాడ్యన్తర్గతా హి భ్రమరపుత్రాః ॥౧॥

శం—తస్య సవితుర్మధ్వాశ్రయస్య మధునో యే ప్రాఞ్చః, ప్రాచ్యాం దిశి గతా రశ్మయః- తా ఏవాస్య ప్రాచ్యః, ప్రాగఞ్చనాత్, మధునో నాడ్యః మధునాడ్య ఇవ, మధ్వాధారచ్ఛిద్రాణీత్యర్థః, తత్రర్చ ఏవ మధుకృతః లోహితరూపం సవిత్రాశ్రయం మధు కుర్వన్తీతి మధుకృతః భ్రమరా ఇవ, యథా రసానాదాయ మధు కుర్వన్తి, తత్పుష్పమివ పుష్పమృగ్వేద ఏవ, తత్రర్గ్బ్రాహ్మణసముదాయస్యర్గ్వేదాఖ్యత్వాచ్ఛబ్దమాత్రాచ్చ భోగ్యరూపరసనిస్రావాసంభవాత్ ఋగ్వేదశబ్దేనాత్రర్గ్వేదవిహితం కర్మ, తతో హి కర్మఫలభూతమధురసనిస్స్రావసంభవాత్, మధుకరైరివ పుష్పస్థానీయాదృగ్వేదవిహితాత్కర్మణోఽప ఆదాయ ఋగ్భిర్మధు నిర్వర్త్యతే, కాస్తా ఆప ఇతి ఆహ, తాః కర్మణి ప్రయుక్తాస్సోమాజ్యపయోరూపా అగ్నౌ ప్రక్షిప్తాస్తత్పాకాభినిర్వృత్తాః అమృతార్థత్వాదత్యన్తరసవత్య ఆపో భవన్తి. ॥ ౨ ॥

శం—తద్రసానాదాయ తా వా ఏతా ఋచః పుష్పేభ్యో రసమాదదానా ఇవ భ్రమరా ఋచః ఏతం, ఋగ్వేదవిహితం కర్మ పుష్పస్థానీయమభ్యతపన్ అభితాపం చ కృతవత్య ఇవ ఏతా ఋచః కర్మణి ప్రయుక్తాః, ఋగ్భిర్హి మన్త్రైశ్శస్త్రాద్యఙ్గభావముపగతైః క్రియమాణం కర్మ మధునిర్వర్తకం రసం ముఞ్చతీత్యుపపద్యతే పుష్పాణీవ భ్రమరైరాచూష్యమాణాని, తదేవాహ- తస్య ఋగ్వేదస్యాభితప్తస్య కోఽసౌ రసః- య ఋఙ్మధుకరాభితాపనిస్సృత ఇతి, ఉచ్యతే, యశః విశ్రుతత్వం, తేజః దేహగతా దీప్తిః ఇన్ద్రియం సామర్థ్యోపేతైరిన్ద్రియైరవైకల్యమ్, వీర్యం సామర్థ్యం బలమిత్యర్థః, అన్నాద్యం-అన్నం చ తదాద్యం చ యేనోపయుజ్యమానేనాహన్యహని దేవానాం స్థితిస్స్యాత్, తదన్నాద్యమ్; ఏష రసోఽజాయత యాగాదిలక్షణాత్కర్మణః । ॥ 3 ॥

శం—యశ ఆద్యన్నాద్యపర్యన్తం తదవ్యక్షరత్ విశేషేణాక్షరత్, అగమత్, గత్వా చ తదాదిత్యమభితః పార్శ్వతః, పూర్వభాగం సవితురాశ్రయత్ ఆశ్రితవ

దిత్యర్థః, అముష్మిన్నాదిత్యేసంచితం కర్మఫలాఖ్యం మధుభోక్ష్యామహా ఇ త్యేవంహియశఆదిలక్షణప్రాప్తయేకర్మాణిక్రియంతే మనుష్యైః కేదారనిష్పాద నమివకర్షకైః తత్ప్రత్యక్షంప్రదర్శ్యతే శ్రద్ధావహతాః కింతత్, యదేతదా దిత్యస్య ఉద్యతోదృశ్యతే రోహితంరూపమ్. ॥ ౪ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యమ్.

ఆ—కర్మాంగావబద్ధంవిజ్ఞానం పరిసమాప్య కర్మఫలస్యాదిత్యస్యన్వరం త్రోపాస్తివిధ్యర్థమధ్యాయాంతరమారభమాణస్సమ్బంధం ప్రతిజానీతే (అసా వితి) పూర్వోత్తరగ్రంథయోస్సమ్బంధం ప్రతిజ్ఞాతం ప్రకటయితుంవృత్తంకీ ర్తయతి (అతీతేతి) విశిష్టఫలం పృథివ్యాదిలోకత్రయం, సమనంతరసందర్భస్య తాత్పర్యంవక్తుంపాతనికాంకరోతి (సర్వేతి) తస్యప్రాప్యత్వంసూచయతి (మ హత్వేతి) కథంపునరాదిత్యస్యసర్వప్రాణికర్మఫలభూతత్వమిత్యాశఙ్క్య స ర్వైరుపజీవ్యత్వాదుపలబ్ధేరిత్యాహ (సఏవఇతి) పాతనికాంకృత్వోత్తరగ్రంథము త్థాపయతి (అతఇతి) ఆదిత్యస్యకర్మఫలత్వాదితియావత్, తదుపదేశేహేత్వం తరమాహ (సర్వపురుషార్థేభ్యఇతి) శ్రేష్ఠతమంఫలం, క్రమేణ ముక్తిలక్షణమ స్యాస్తీతితథోక్తం, ఆదిత్యే కర్మఫలశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తముక్తం వ్యక్తీకర్తు మాహ (వస్వాదీనాంచేతి) చకారోవిద్వత్సంగ్రహార్థః వక్ష్యతి ఆదిత్యస్యేతి సమ్బంధః, తస్య సర్వేషాంయజ్ఞానాంఫలరూపత్వాదితి హేతుః, వస్వాదయశ్చ కర్మఫలభోక్తారస్తత్ఫలమాదిత్యందృష్ట్వా తృప్యంతీతియుక్తమిత్యర్థః- ఆది త్యంమధుదృష్ట్యోపాసీతేత్యుక్తం, తత్ర ప్రసిద్ధమధుసామ్యమాదిత్యస్య శ్రుత్యు క్తమాకాంక్షాపూర్వకందర్శయతి (కథమిత్యాదినా) దివితిరశ్చీనవంశదృష్టౌనిమి త్తమాహ (తిర్యగ్గతేతి) అంతరిక్షనివాసిభిరుపరివిసారితనయనైరితి శేషః, అంత రిక్షే మధ్వపూపదృష్టింకథయతి (అంతరిక్షమితి) మధునఇత్యుభయత్రసంబంధః మరీచయఃపుత్రా ఇతివాక్యంవ్యాచష్టే (మరీచయఇతి) ఆపోభౌమేరాకృష్టార శ్మిస్థాస్సంతీత్యత్ర ప్రమాణమాహ (ఏతాఇతి) సవరాజః స్వతోభాసమానస్య సవితురితియావత్, తాసాం పుత్రత్వంప్రకటయతి (తాఇతి) లోకహితభ్రమరబీ జభూతాః పుత్రామధ్వపూపచ్ఛిద్రస్థాదృశ్యంతే, ఏతాశ్చాపోంతరిక్షలక్షణమధ్వ పూపాంతర్గతరశ్మిస్థా భవంతితతశ్చైతాస్వప్సుభ్రమరబీజదృష్టిఃకర్తవ్యేత్యర్థః ॥౧॥

ఆ—ప్రాచీదిగ్గతేష్వాదిత్యరశ్మిషు ప్రాచీనమధునాడీదృష్టిర్విధేయేత్యా

టీకా   సానన్దగిరీయటీకశఙ్కరభాష్యరఙ్గరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

టీకా (తస్యేతి) మధ్వాశ్రయస్య లోహితాదిరూపం మధువక్ష్యమాణం, తదాధా
రస్యేత్యర్థః, ఋఙ్మన్త్రరూపాసు భ్రమరదృష్టిమారోపయతి (తత్రేతి)ప్ర
కృతం మధుసప్తమ్యర్థః, తాసాం మధుకర్తృత్వం సాధయతి (లోహితేతి) ఋ
గ్వేదవిహితే కర్మణి పుష్పదృష్టిం సమ్పాదయతి (యత ఇతి) ఋచో మధుకృత ఇ
తి మన్త్రాణాం పృథక్కృతత్వాదృగ్వేదః పుష్పమితి ఋగ్వేదశబ్దేన బ్రాహ్మణ
సముదాయస్య వక్తవ్యత్వాదృగ్వేదవిహితే కర్మణి తచ్ఛబ్దేన లక్షితే పు
ష్పదృష్టిర్భాష్యేఽపి కుతస్తత్ర మధునిష్పత్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ (తా ఏవేతి)త
దేవోపపాదయతి (మధుకరైరితి) లోకే తావదపః పుష్పేభ్య ఆస్రావ్యాదాయ
మధుకరైర్మధు నిర్వర్త్యతే, తథేహాపి మధుకరస్థానీయాః ఋఙ్మన్త్రాః ఋగ్వేద
విహితాత్పుష్పస్థానీయాత్కర్మణస్సకాశాదపో గృహీత్వా మధు నిష్పాదయన్తే,
తస్మాత్కర్మణః స్వఫలభూతమధునిష్పత్తేరుపపత్తేస్తస్మిన్ పుష్పదృష్టిరిత్య
ర్థః, తా అమృతా ఆప ఇతి వాక్యం ప్రశ్నపూర్వకం వ్యాచష్టే (కాస్తా ఇత్యాదినా)
కర్మణి ప్రయుక్తత్వమభినయతి (అగ్నావితి) అగ్నిహోత్రాదిభిర్నిర్వృత్తత్వం అ
పూర్వాత్మత్వం- పరమ్పరయా ముక్తిహేతుత్వం అమృతార్థత్వం యద్వా రోహిత
రూపామృతనిర్వర్తకత్వం, తదర్థత్వం ఉత్కృష్టఫలవత్త్వం అత్యన్తరసవత్త్వం ॥౨॥

ఆ— తా వా ఏతా ఇత్యాదివ్యాచష్టే (తద్రసానితి) యథాహి పుష్పేభ్యో భ్రమ
రాః రసానాదదానాస్తాన్యభితపన్తి - తథైతే మన్త్రాస్తస్మిన్ కర్మణి స్థితాన
మృతాన్ రసానాదాయ మధు నిర్వర్తయన్తో యథోక్తం కర్మాభిమతం సమాలోడ
యన్తి స్మేత్యర్థః. కథం పునర్మన్త్రాణాం భ్రమరస్థానీయానాం పుష్పస్థానీయ
మృగ్వేదవిహితం కర్మాభితప్తవతాం ఫలవత్త్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతా ఋచ
ఇతి) తాసాం కర్మణి ప్రయుక్తత్వేపి కిమాయాతం- తదాహ (ఋగ్భిరితి) అభిత
ప్తస్య- రసో జాయతేతి సమ్బన్ధః తం ప్రశ్నపూర్వకం విశదయతి (కో సావితి)॥౩॥

ఆ— తచ్ఛబ్దార్థమాహ (యశ ఇతి) అథానుష్ఠితకర్మజనితఫలం క
థమాదిత్యమాశ్రయతీత్యాశఙ్క్యాహ (అముష్మిన్నితి) దృష్టాన్తే- భోజ్యా
మహో వ్రీహ్యాదిజనితం ఫలమిత్యభిప్రాయేణ వ్రీహ్యాదిప్రాప్యర్థమితి శేషః
కిం తత్కర్మఫలం - యదాదిత్యమాశ్రిత్య తిష్ఠతీత్యాశఙ్క్యాహ (తత్ప్రత్యక్ష
మితి) కర్మఫలే ప్రత్యక్షే తత్సాధనే కర్మణి కర్మిణాం శ్రద్ధాసిద్ధ్యర్థమితి
యావత్. తదేవ ఫలం ప్రశ్నపూర్వకం విశదయతి (కిమిత్యాదినా)   ॥౪॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యటీకా.

రం—మధువిద్యా ప్రస్తూయతే (అసావా ఆదిత్యో దేవమధు) అసావాదిత్యో వస్వాదీనాం దేవానాం మోదహేతుత్వాన్మధు, అత్ర మధుత్వదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః, మధుత్వోపయోగీని సమ్పాదయతి (తస్య ద్యౌరేవ తిరశ్చీనవంశః) తస్యాఆదిత్యాఖ్యమధునో ద్యులోక ఏవాధారభూత స్తిర్యక్ప్రసారితో వంశ ఇత్యర్థః (అంతరిక్షమపూపః) అంతరిక్షం మధ్వపూపః, మధ్వాశ్రయోఽపూపో హి తిరశ్చీనవంశలగ్నస్సన్ లమ్బతే, ఏవమంతరిక్షమపి ద్యులోకలగ్నం లమ్బత ఇవ భాతీత్యతో మధ్వపూపత్వమ్ (మరీచయః పుత్రాః) మరీచిశబ్దేన మరీచిస్థాః సవితృకృష్టా భౌమ్యా ఆప ఉచ్యంతే, తాః పుత్రా ఇవ పుత్రాః భ్రమరబీజభూతా మధ్వపూపచ్ఛిద్రస్థాస్సూక్ష్మాః కీటా ఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥

రం—తస్య యే ప్రాంచో రశ్మయః తస్యాదిత్యస్య యే ప్రాంచో రశ్మయః, తా ఏవాస్య ప్రాచ్యో మధునాడ్యః, తా ఏవ ప్రాగ్దిగవచ్ఛిన్నా మధునాడ్యః మధుచ్ఛిద్రాణి (ఋచ ఏవ మధుకృతః) ఋఙ్మంత్రా ఏవ భ్రమరాః (ఋగ్వేద ఏవ పుష్పం) ఋగ్వేదవిహితం కర్మ పుష్పస్థానీయం, అస్మిన్ పుష్పస్థానీయే ఋగ్వేదవిహితే కర్మణి మధుకరస్థానీయైః ఋఙ్మంత్రైరాకృష్య మధుత్వేన నిర్వర్త్యమానో రసః క ఇత్యత్రాహ (తా అమృతా ఆపః) తాః కర్మణి ప్రయుక్తసోమాజ్యపయోరూపా ఆపః అగ్నౌ ప్రక్షిప్తాః పాకాభినిర్వృత్తాః అమృతాః; అత్యంతరసవత్త్వాద్భవంతీత్యర్థః ॥ ॥ ౨ ॥

రం—(తా వా ఏతా ఋచ ఏతమృగ్వేదమభ్యతపన్) తా వా ఏతా ఋచః ఋఙ్మంత్రా భ్రమరస్థానీయాః పుష్పే పుష్పే రసమాదానా భ్రమరా ఇవ ఏతదృగ్వేదవిహితం కర్మ పుష్పస్థానీయమభ్యతపన్, అభితాపం కృతవంత్య ఇవ (తస్యాభితప్తస్య యశస్తేజ ఇంద్రియం వీర్యమన్నాద్యం రసోఽజాయత) యశస్తేజ ఇంద్రియవీర్యాన్నాద్యలక్షణో రసోఽజాయతేత్యర్థః, ఋగ్భిర్మంత్రైః స్తోత్రశస్త్రాద్యంగభావముపగతైః క్రియమాణం కర్మ మధునిర్వర్తకం సోమాజ్యాదిరసం ముంచతి పుష్పమివ భ్రమరైరాదీయమానం, తేన చ యశస్తేజ ఇంద్రియపాటవవీర్యాదిలక్షణం ఫలముత్పన్నం భవతీత్యర్థః. ॥ 3 ॥

రం—(తద్వ్యక్షరత్) తత్ - యశ ఆదిలక్షణం ఫలం వ్యక్షరత్ విశేషేణాగమత్ (తదాదిత్యమభితోఽశ్రయత్) గత్వా చాదిత్యమభితః ఆశ్రితవదిత్యర్థః (తద్వా ఏతద్యదేతదాదిత్యస్య రోహితం రూపం) ఆదిత్యే ప్రత్యక్షతః పరిదృశ్యమానం య

గూ.౨ సానన్దగిరియటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం
లోహితరూపం - తత్కర్మ నిర్వర్త్యయశస్తేజఆదిలక్షణఫలరూపమిత్యర్థః
రోహితరూపేతద్బుద్ధిః కర్త వ్యేతియావత్ ....॥ ౪ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యమ్.

ఉ— అథయేస్యదక్షిణారశ్మయస్తాఏవాస్యదక్షిణామధునాడ్యో య
జూగ్ష్యేవమధుకృతోయజుర్వేదఏవపుష్పంతాఅమృతాఆపః ॥౧॥
తానివాఏతానియజూగ్ష్యేతం యజుర్వేదమభ్యతపగ్స్త
స్యాభితప్తస్య యశస్తేజఇంద్రియం వీర్యమన్నాద్యగ్ రసో
జాయత ॥ ॥ ౨ ॥
తద్వ్యక్షరత్తదాదిత్యమభితోఽశ్రయత్తద్వా ఏతద్యదేత
దాదిత్యస్యశుక్లగ్ రూపమ్ ॥ ॥ 3 ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే ద్వితీయఃఖండః

శం— (అథయేస్యదక్షిణారశ్మయఇత్యాది) సమానం, (యజూంష్యేవ
మధుకృతః) యజుర్వేదవిహితేకర్మణిప్రయుక్తానిపూర్వవన్మధుకృతఇవ. య
జుర్వేదవిహితంకర్మ పుష్పస్థానీయంపుష్పమిత్యుచ్యతే. తాఏవ - సోమా
ద్యాఅమృతాఆపః. ॥౧॥
శం— (తానివాఏతానియజూంష్యేతం యజుర్వేదమభ్యతపన్నిత్యేవమాది)
సర్వంసమానమ్ ॥ ॥ ౨ ॥
శం—మధ్యేతదాదిత్యస్యదృశ్యతేశుక్లంరూపం.................. ॥3॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకేద్వితీయఖండభాష్యమ్.

ఆ—మధ్వంతరంవర్ణయతి (అథేతి) వక్తవ్యవిశేషంకథయతి (యజూం
షీతి) కథంతేషాంమధుకృత్త్వం- తదాహ (పూర్వవదితి) ఋఙ్మంత్రాణాం
ఋగ్వేదవిహితేకర్మణిప్రయుక్తానాం యథాపూర్వంమధుకరత్వముక్తంతథా
యజుషామపీత్యర్థః యజుర్వేదవిహితేకర్మణిపుష్పదృష్టిమాచష్టే (యజుర్వేదే
తి)తాఅమృతాఆపఇత్యస్యపూర్వవద్వ్యాఖ్యానమిత్యాహ(తాఏవేతి) ॥౧- ౨
ఆ—యజుషామాదిత్యసంబంధిమధుప్రత్యక్షందర్శయతి (ఏతదితి) ॥ 3

ఇతితృతీయప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యటీకా.

రం—(అథయేఽస్యదక్షిణారశ్మయఇత్యాది)సర్వంపూర్వవన్నేయం౧-౨-3॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యమ్.

ఉ—అథయేఽస్య ప్రత్యంచో రశ్మయస్తా ఏవాస్య ప్రతీచ్యో మధునాడ్యస్సామాన్యేవ మధుకృతః సామవేద ఏవ పుష్పం తా అమృతా ఆపః ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—తాని వా ఏతాని సామాన్యేతగ్ సామవేదమభ్యతపగ్ స్తస్యాభితప్తస్య యశస్తేజ ఇంద్రియం వీర్యమన్నాద్యగ్ రసోఽజాయత ॥ ౨॥

ఉ—తద్వ్యక్షరత్తదాదిత్యమభితోఽశ్రయత్తద్వా ఏతద్యదేతదాదిత్యస్య కృష్ణగ్ రూపమ్ ॥ ॥ ౩ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే తృతీయః ఖండః

శం—(అథయేన్య ప్రత్యంచో రశ్మయ ఇత్యాది) సమానం ॥ ॥ ౧-౨ ॥

శం—తథా సామ్నాం మధ్వేతదాదిత్యస్య కృష్ణం రూపమ్ .... ॥ ౩ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే తృతీయఖండభాష్యమ్

ఆ—తృతీయం మధు కథయతి (అథేతి) ॥ ౧-౨ ॥

ఆ—ఋచాం యజుషాంచ మధు యథా కథితం- తథేతి యావత్. తస్యాశ్రప్రత్యక్షత్వం దర్శయతి (ఏతదితి) .... ॥ ౩ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే తృతీయఖండ భాష్యటీకా

రం—(అథయేఽస్య ప్రత్యంచో రశ్మయ ఇత్యాద) పూర్వవదేవ ॥ ౧-౨-౩ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే తృతీయఖండభాష్యమ్

ఉ—అథయేఽస్యోదంచో రశ్మయస్తా ఏవాస్యోదీచ్యో మధునాడ్యోఽథర్వాంగిరస ఏవ మధుకృత ఇతిహాసపురాణం పుష్పం తా అమృతా ఆపః ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—తే వా ఏతేఽథర్వాఙ్గిరస ఏతదితిహాసపురాణమభ్యతపగ్ స్తస్యాభితప్తస్య యశస్తేజ ఇంద్రియం వీర్యమన్నాద్యగ్ రసోఽజాయత॥ ౨

ఉ—తద్వ్యక్షరత్తదాదిత్యమభితోఽశ్రయత్తద్వా ఏతద్యదేతదాదిత్యస్య పరః కృష్ణగ్ రూపమ్.................. ॥ ౩ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే చతుర్థః ఖండః

శం—(అథయేస్యోదంచో రశ్మయ ఇత్యాది) సమానం అథర్వాంగిరసః-అథర్వణా అంగిరసా చ దృష్టా మంత్రా అథర్వాంగిరసః కర్మణి ప్రయుక్తా మధుకృతః ఇతిహాసపురాణం పుష్పం తయోశ్చేతిహాసపురాణయోరశ్వమేధే పారిప్లవాసు

౧౮౪ సానన్దగిరీయటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తానాం

రాత్రిము కమార్గంగత్వేనవినియోగస్సిద్ధః ॥ ॥ ౧-౨ ॥

శం—మధ్యేతదాదిత్యస్యపరకృష్ణంరూపం- అతిశయేనకృష్ణమిత్యర్థః ॥3॥

ఇతితృతీయప్రపాఠకె చతుర్థఖండభాష్యమ్

ఆ—చతుర్థంమధుదర్శయతి (అథేతి) కింతత్కర్తృత్యాశఙ్క్యాహ (ఇతిహాసేతి) తద్ధ్యాథర్వణానామంగిరసాంచ ప్రసిద్ధం బ్రాహ్మణం: తదితిహాసం కర్తపుష్పం- పుష్పస్థానీయమిత్యర్థః యదా ప్రసిద్ధయోరితిహాసపురాణయోరుపాదానం- తదాపిసమాషణమిత్యాహ (తయోశ్చేతి) అశ్వమేధేకర్మణిజామిశాపరిహారార్థం పారిప్లవః - నానావిధోపాఖ్యాన సముదాయో యత్ర * తత్పారిప్లవమాచక్షీతేతివిధివశాత్ప్రయుజ్యతే-తాసు రాత్రిపుతత్స్యైవకర్తణోఽఙ్గత్వేన * మనుర్వైవస్వతోరాజేత్యేవంప్రకారయోరితిహాసపురాణయోర్వినియోగస్యపూర్వతంత్రే పారిప్లవార్థాధికరణేనైవసిద్ధత్వాత్తత్సంబంధికర్మణపుష్పమిత్యర్థః ॥ ॥ ౧-౨ ॥

ఆ—అస్యాపిమధునశ్చాస్త్ర ప్రత్యక్షతామాహ (మధ్యేతదితి) ... ॥ 3 ॥

ఇతితృతీయప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యటీకా.

రం—(అథయేఽస్యోదంచోరశ్మయఇత్యాది) (అథర్వాంగిరసఏవమధుకృతః) అథర్వణాఅంగిరసాచదృష్టామంత్రాః - అథర్వాంగిరసః (ఇతిహాసపురాణంపుష్పం) ఇతిహాసపురాణవిహితకర్మసుఅథర్వాంగిరసాంమంత్రాణాంవినియోగాత్ ఋగ్వేదాదివత్పుష్పత్వోక్తిస్సేషామితిద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౧-౨॥

రం— (తద్వాఏతద్యదేతదాదిత్యస్యపరకృష్ణంరూపం) పరకృష్ణం రూపం- అతిశయితంకృష్ణరూపమిత్యర్థః. అన్యత్సర్వంపూర్వవన్నేయమ్ ॥ 3 ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యమ్.

ఉ—అథయేఽస్యోర్ధ్వారశ్మయస్తాఏవాస్యోర్ధ్వామధునాడ్యోగుహ్యా ఏవాదేశామధుకృతోబ్రహ్మైవపుష్పంతాఅమృతాఆపః॥ ౧ ॥

ఉ— తేవాఏతేగుహ్యాఆదేశాఏతద్బ్రహ్మాభ్యతపగ్ స్తస్యాభితప్తస్యయశస్తేజఇంద్రియంవీర్యమన్నాద్యగ్ రసోఽజాయత ॥ ౨ ॥

ఉ—తద్వ్యక్షరత్తదాదిత్యమభితోఽశ్రయత్తద్వాఏతద్యదేతదాదిత్యస్యమధ్యేక్షోభతఇవ ॥ ॥ 3 ॥

ఉ—తేవా ఏతేరసానాగ్ రసావేదాహిరసాస్తేషామేతేరసాస్తానివా

ఏతాన్యమృతానామమృతాని వేదాహ్యమృతాస్తేషామేతాన్య
మృతాని ॥ ४ ॥ ఇతితృతీయప్రపాఠకేపంచమఃఖండః

శం—(అథయేస్యోర్ధ్వాఇత్యాది) పూర్వవత్- గుహ్యాః- గోప్యాః రహ
స్యాఏవాదేశాః- లోకద్వారీయాదివిధయః, ఉపాసనానిచకర్మాంగవిషయాణి
మధుకృతః బ్రహ్మైవ శబ్దాధికారాత్ ప్రణవాఖ్యంపుష్పమ్ ॥ ౧ ॥

శం—సమానమన్యత్ ॥ ॥ ౨ ॥

శం—మధ్యేతదాదిత్యస్యమధ్యేక్షోభతఇవ- సమాహితదృష్టేర్దృశ్యతె సం
చలతీవ. ॥ ౩ ॥

శం—తెవాఏతె- యథోక్తారోహితాదిరూపవిశేషాఃరసానాంరసాః కేషాం
రసానామితి, ఆహ, వేదాహి, యస్మాల్లోకనిష్యందత్వాత్సారాఇతిరసాః, తే
షాం రసానాం కర్మభావమాపన్నానామప్యేతె రోహితాదివిశేషారసాః అ
త్యంతసారభూతాఇత్యర్థః, తథా అమృతానామమృతాని, వేదాహ్యమృతాః
నిత్యత్వాత్, తేషామేతాని, రోహితాదీనిరూపాణ్యమృతాని, రసానాం రసాఇ
త్యాదికర్మస్తుతిరేషా యస్యైవంవిశిష్టాన్యమృతానిఫలమితి ॥ ...... ॥ ४

ఇతితృతీయప్రపాఠకే పఞ్చమఖండభాష్యమ్

ఆ—పంచమంమధుదర్శయతి (అథేతి) లోకద్వారీయాదివిధయః
లోకద్వారమపావృణుపశ్యేమత్వావయమిత్యాదయః బ్రహ్మణేద్యాఖ్యామాహ(శ
బ్దాధికారాదితి) ఋగ్వాదిశబ్దానాంప్రకృతత్వాదిత్యర్థః ॥ ॥ ౧-౨ ॥

ఆ—అస్యాపిమధునశ్చూర్వవత్ఫలత్వమాహ (మధ్యేతదితి)
సమాహితదృష్టేః - శాస్త్రార్థేసమాహితచిత్తస్యేత్యర్థః ॥ ॥ ౩ ॥

ఆ—పఞ్చమధూనివ్యాఖ్యాయ తేషాం సర్వేషాంధ్యేయత్వసిద్ధ్యర్థంస్తు
తిం ప్రకురుతే (తెవాఏతఇతి) తస్మాత్తేషామింద్రిసమ్బంధః, కర్మణి వినియుక్త
త్వేన తదంగత్వాత్తద్వ్యాపత్తిః, వేదానాంకార్యత్వేపి ప్రయత్నపూర్వక
త్వాభావాన్నిత్యత్వం, యామధునిస్తుతిః; సాకర్మస్తుతిరిత్యాహ (రసానామి
తి) కర్మస్తుతిమభినయతి (యస్యైవమితి) రసానాంరసాః, అమృతానామమృ
తానీత్యేవంవిశిష్టాన్యమృతాని యస్యఫలంకర్మణః తస్య మహాభాగ్యంకింవక్త
వ్యమితిస్తూయతేకర్మేత్యర్థః ॥ ॥ ४ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే పఞ్చమఖండభాష్యటీకా

రం— (అథయేస్యోర్ధ్వారశ్మయఇత్యాది) (గుహ్యాఏవాదేశామధుకృతః బ్రహ్మవిషయకోపనిషద్రహస్యోపదేశా ఇత్యర్థః ౧-౨

రం— (తద్వాఏతద్యదేతదాదిత్యస్యమధ్యేక్షోభతఇవ) సమాహితదృష్టిభిర్వీక్ష్యమాణమాదిత్యమండలమధ్యేచలతీవస్ఫురతీత్యర్థః ॥3॥

రం—(తేవాఏతేరసానాంరసాఇత్యాది) లోకసారభూతఋగ్వేదాదిప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యత్వాద్రోహితాదిరూపాణామతిరసత్వం; తథా వేదేభ్యోపీష్టతత్సాధనప్రతిపాదకతయా భోగ్యభూతతయాఽమృతేభ్యోరోహితాదిరూపాణాం తత్ప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యానామతిభోగ్యత్వాదమృతాదప్యమృతత్వమిత్యర్థః, అయమత్రనిగలితార్థః, ప్రాగాద్యూర్ధ్వదేశాంతరస్థితరశ్మినాడీతః తత్తద్వేదోక్తకర్మసుమేధ్యః తత్తద్వైదికమంత్రమధుకరైరాదిత్యమండలమానీతాని సోమాజ్యపయఃప్రభృతిద్రవ్యనిష్పన్నాని యశస్తేజోవీర్యమింద్రియమిత్యేవమాత్మకానిరోహితంశుక్లంకృష్ణంపరః కృష్ణంమధ్యేక్షోభత ఇవేత్యుక్తాని రోహితాదీని పంచామృతాన్యాదిత్యమధ్యాశ్రితానీతి ॥ ॥ ४ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే పఞ్చమఖండభాష్యమ్.

ఉ—తద్యత్ప్రథమమమృతంతద్వసవఉపజీవంత్యగ్నినాముఖేన నవై దేవాఅశ్నంతినపిబంత్యేతదేవామృతందృష్ట్వాతృప్యంతి ॥ ౧ ॥

ఉ—తఏతదేవరూపమభిసంవిశంత్యేతస్మాద్రూపాదుద్యంతి॥ ౨ ॥

ఉ—సయఏతదేవమమృతంవేదవసూనామేవైకోభూత్వాఽగ్నినైవ ముఖేనైతదేవామృతందృష్ట్వాతృప్యతి సయఏతదేవరూపమభిసంవిశత్యేతస్మాద్రూపాదుదేతి ॥ ॥ 3 ॥

ఉ—సయావదాదిత్యఃపురస్తాదుదేతా పశ్చాదస్తమేతా వసూనామేవతావదాధిపత్యగ్ స్వారాజ్యంపర్యేతా॥ ॥ ४ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే షష్ఠఃఖండః.

శం—తత్ - తత్ర యత్ప్రథమమమృతం రోహితరూపలక్షణం తద్వసవః ప్రాతస్సవనేశానాః ఉపజీవంత్యగ్నినాముఖేన, అగ్నినాప్రధానభూతేన అగ్నిప్రధానాస్సంతఉపజీవంతీత్యర్థః * 'అన్నాద్యంరసోజాయతేతివచనాత్, కబళగ్రాహమశ్నంతీతిప్రాప్తం- తత్ప్రతిషిధ్యతే (నవైదేవాఅశ్నంతి నపిబంతీతి) కథంతర్హ్యుపజీవంతీతి, ఉచ్యతే ఏతదేవహి యథోక్తమమృతం రోహితరూ

పంధృష్ట్వా ఉపలభ్య సర్వకరణైరనుభూయతృప్యంతి, దృశేస్సర్వకరణద్వారోప లబ్ధ్యర్థత్వాత్; నను రోహితంరూపంధృష్ట్వేత్యుక్తం- కథమన్యేంద్రియవిషయ త్వంరూపస్యేతి, న యశఆదీనాంశ్రోత్రాదిగమ్యత్వాత్, శ్రోత్రగ్రాహ్యం యశః, తేజః-రూపంచాక్షుషం, ఇంద్రియంవిషయగ్రహణకార్యానుమేయంక రణసామర్థ్యం, వీర్యం బలందేహగతం, ఉత్సాహః ప్రాణవత్తా,అన్నాద్యం ప్రత్యహముపజీవ్యమానం శరీరస్థితికరం యద్భవతి రసోహ్యేవమాత్మకస్సర్వః యంధృష్ట్వా తృప్యంతిసర్వే, దేవాధృష్ట్వాతృప్యంతీతి ఏతత్సర్వం స్వకరణైరను భూయ తృప్యంతీత్యర్థః, ఆదిత్యసంశ్రయాన్నస్తే వైగంధ్యాది దేహకరణదో షరహితాశ్చ ॥ ॥ ౧ ॥

శం—కిం తేనిరుద్యమాఅమృతముపజీవంతి,న-కథంతర్హి-ఏతదేవరూపమభి లక్ష్య అధునాభోగావసరోనాస్మాకమితిబుద్ధ్వాఽభిసంవిశంతి, ఉదాసతే, యదావైతస్యామృతస్యభోగావసరోభవేత్, తదైతస్మాదమృతాత్, అమృత భోగనిమిత్తమిత్యర్థః, ఏతస్మాద్యూహామద్యంతి, ఉత్సాహవంతోభవంతీత్యర్థః నహ్యనుత్సాహవతామననుతిష్ఠతామలసానాంభోగప్రాప్తిర్లోకేదృష్టా ॥ ౨॥

శం—సయః కశ్చిదేతదేవం యథోదితమృగ్మధుకరతాపరససంక్షరణమృగ్వే దవిహితకర్మపుష్పాత్తస్యచాదిత్యసంశ్రయణం రోహితరూపత్వంచామృతస్య ప్రాచీదిగ్గతరశ్మినాడీసంస్థతాం వసుదేవభోగ్యతాం తద్విదశ్చ వసుభిస్సహైక తాం గత్వా అగ్నినాముఖేనోపజీవనం దర్శనమాత్రేణతృప్తించస్వభోగావసర ముద్యమనంతత్కాలాపాయేచసంవేశనంవేద,సోపివసువత్సర్వంతథైవానుభవతి

శం—కియంతంకాలం విద్వాంస్తదమృతముపజీవతీతి ఉచ్యతే,సఃవిద్వాన్ యావదాదిత్యః పురస్తాత్ ప్రాచ్యాందిశ్యుదేతా పశ్చాత్-ప్రతీచ్యామస్తమే తా, తావద్వసూనాం-భోగకాలః, తావన్తమేవకాలంవసూనామాధిపత్యంపర్యే తా, పరితోగంతాభవతీత్యర్థః, నయథాచంద్రమండలస్థః కేవలకర్మపరతంత్రో దేవానామన్నభూతః కింతర్హి అయమాధిపత్యంస్వారాజ్యం, స్వరాడ్భావం చాధిగచ్ఛతి ॥ ౪ ॥ ఇతితృతీయప్రపాఠకేషష్ఠఖండభాష్యమ్॥

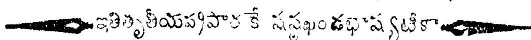
ఆ—అమృతానిధ్యేయాన్యుక్త్వా తదుపజీవినోదేవతాగణానపుచింతనీయా నుపదిశతి (తత్తత్రేతి) కబళగ్రాహం- కబళంగృహీత్వా యథాలోకోఽశ్నాతి తద్వదిత్యేతత్, నను అశనపానాభావేన యదుక్తముపజీవనవచనమిత్యాశంక్యప

రిహరతి (కథమిత్యాదినా) చక్షుషైతిన క్తవ్యే కథంసర్వైకరణైరిత్యధికముచ్యతే తత్రాహ (దృశేరితి) చక్షుషైవరూపగ్రహణమితినియమమాశ్రిత్యశంకతె (న న్వితి) కర్మఫలభూతస్య రసస్యలోహితాద్యమృతాత్మకస్య నాస్తి చక్షుర్గ్రాహ్యత్వమితిపరిహరతి (నేత్యాదినా) కిమెతావతారసస్యాయాతంతదాహ- (రసోహీతి) తస్యాపిశ్రోత్రాదిగ్రాహ్యత్వేతిశేషః- ఏతదేవేత్యాదివాక్యముపసంహరతి (దేవాఇతి) కింతేషాంస్వతంత్రాణాంతృప్తిఃనేత్యాహ (ఆదిత్యేతి) వైగంధ్యం దౌర్గంధ్యంఆదిపదేనసంభావితాస్సర్వేపిదేహకరణదోషాగృహ్యన్తే॥

ఆ—ఏతస్మాదూపాదితి వ్యాఖ్యాతస్యానువాదమాత్రం ఉత్సాహవత్వందేవానాం యథోక్తామృతోపజీవిత్వమిత్యత్రలోకప్రసిద్ధిమనుకూలయతి (నహీతి)

ఆ—పాఠక్రమేణోక్తంధ్యేయస్వరూపమనూద్య స్వాధికారేధ్యానవిధిందర్శయతి (సయఇతి) ఏవేదితి అస్మాకంమధ్యేనివిష్టోయతి ఏవంశబ్దార్థంవిశదయతి (యథోదితమితి) వసుదేవభోగ్యత్వం; వసుభిర్దేవైరుపజీవ్యత్వమితియావత్, తత్రైవ శ్రుత్యుక్తక్రమేణైవేత్యర్థః ॥ ॥ ౩ ॥

ఆ—భోగకాలపరిమాణంప్రశ్నపూర్వకంనిర్ధారయతి (కియంతమితి) ఆధిపత్యం స్వారాజ్యమితివిశేషణయోఃతాత్పర్యమాహ (సయఇతి) ॥ ౪ ॥

ఇతిస్తృతీయప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యటీకా

రం—ఏషాం పంచానామమృతానాం వసురుద్రాదిత్యమరుత్సాధ్యగణభోగ్యత్వం తదుపాసీనానాం వసుత్వాదిప్రాప్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తించప్రతిపాదయతి (తద్యత్ప్రథమమమృతంతద్వసవఉపజీవన్త్యగ్నినాముఖేన) అగ్నిముఖావసవోరోహితరూపలక్షణం ప్రథమమమృతముపజీవంతీత్యర్థః, ఉపజీవనం భక్షణమితిశంకాంప్రతిషేధతి (నవైదేవాఅశ్నంతినపిబంతీతి) చంద్రమిపేతిభావః, పునఃకథముపజీవనమిత్యత్రాహ (ఏతదేవామృతం దృష్ట్వాతృప్యంతి) యశస్తేజఆదిలక్షణం రోహితంరూపం సర్వైఃకరణైరుపలభ్యతృప్యంతీత్యర్థః ॥ ౧॥

రం—(తఏతదేవరూపమభిసంవిశంతి) ఏతదేవరూపమభిలక్ష్యఅనుభూయేతియావత్, సంవిశంతి భోగానంతరముదాసీనాభవంతీత్యర్థః, (ఏతస్మాద్రూపాదుద్యంతి) ప్రాప్తేభోగకాలఇతిశేషః, ఏతస్మాద్రూపాదితిల్యబ్లోపేపంచమీ, ఏతద్రూపానుభవముద్దిశ్యఉద్యంతి, సోత్సాహాభవంతీత్యర్థః ॥ ॥ ౨ ॥

రం—(సయఏతదేవమమృతంవేద) ఏవం అనేనప్రకారేణ వసుతృప్త్యాఖ్యా

యైకదర్శనగోచరత్వలక్షణవసూపజీవ్యత్వాదినా రోహితామృతం యో వేదేత్యర్థః, (వసూనామేవైకో భూత్వాఽగ్నినైవ ముఖేనేత్యాది) తత్క్రతున్యాయేన సః, తదుపాసీనోఽపి వసుత్వం ప్రాప్య తథైవ భవతీత్యర్థః ॥ ॥ ౩ ॥

రం— కియంతం కాలమిత్యత్రాహ (స యావదాదిత్యః పురస్తాదుదేతా పశ్చాదస్తమేతేత్యాది) ఆదిత్యస్య ప్రాచ్యాం దిశి ఉదయః ప్రతీచ్యామస్తమయశ్చ యావంతం కాలమనువర్తేతే, తావంతం కాలం వసూనాం యదాధిపత్యం యదప్రతిహతసంకల్పత్వలక్షణం స్వారాజ్యం చ తత్పర్యేతా, పరితో గంతేత్యర్థః ॥ ౪ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యమ్

ఉ— అథ యద్ద్వితీయమమృతం తద్రుద్రా ఉపజీవంతీంద్రేణ ముఖేన
న వై దేవా అశ్నంతి న పిబంత్యేతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యంతి ॥ ౧ ॥

ఉ— త ఏతదేవ రూపమభిసంవిశంత్యేతస్మాద్రూపాదుద్యంతి ॥ ౨ ॥

ఉ— స య ఏతదేవమమృతం వేద రుద్రాణామేవైకో భూత్వేంద్రేణైవ
ముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతి స ఏతదేవ రూపమభిసం
విశత్యేతస్మాద్రూపాదుదేతి ॥ ౩ ॥

ఉ— స యావదాదిత్యః పురస్తాదుదేతా పశ్చాదస్తమేతా ద్విస్తావద్దక్షి
ణత ఉదేతోత్తరతోఽస్తమేతా రుద్రాణామేవ తావదాధిపత్య
గ్ స్వారాజ్యం పర్యేతా ॥ ౪ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే సప్తమః ఖండః

శం— (అథ యద్ద్వితీయమమృతం తద్రుద్రా ఉపజీవంతీత్యాది) సమానం ॥ ౧-౨-౩ ॥

శం— స యావదాదిత్యః పురస్తాదుదేతా పశ్చాదస్తమేతా ద్విస్తావత్, తతో ద్విగుణం కాలం దక్షిణత ఉదేతా, ఉత్తరతోఽస్తమేతా; రుద్రాణాం తావద్భోగకాలః ॥ ౪ ॥ ఇతి తృతీయప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యమ్

ఆ— ప్రథమమమృతమధికృత్య చింతనీయముక్త్వా ద్వితీయమమృతమాశ్రిత్య తద్దర్శయతి (అథేతి) ॥ ౧-౨-౩ ॥

ఆ— విద్యాఫలం కథయతి (స యావదితి) యావద్వసూనాం భోగకాలః తతో ద్విగుణో రుద్రాణాం భోగకాలః, యథా ప్రథమామృతధ్యాయినాం వసుభిస్తుల్యో భోగకాలః, తథా ద్వితీయామృతధ్యాయినామపి రుద్రైస్తుల్యో భోగకాల ఇత్యర్థః ॥ ౪ ॥ ఇతి తృతీయప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యటీకా

౧౯౦ సానన్దగిరీయటీకాశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

రం—(అథయద్ద్వితీయమమృతంతద్రుద్రాఉపజీవంతీత్యాది) సర్వం పూర్వవ ద్ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ॥ ౧-౨-౩

రం—(సయావదాదిత్యఃపురస్తాదిత్యాది) పురస్తాదుదయపశ్చాదస్తమయాపేక్షయా ద్విగుణకాలం।దక్షిణతఉదయముత్తరతోఽస్తమయంచకల్పయిత్వాశ్రుతిర్వ్రవీతీతి నాత్రకథంతాకార్యా, శిష్టంస్పష్టమ్ ॥ ౪ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యమ్.

ఉ—అథయత్తృతీయమమృతంతదాదిత్యాఉపజీవంతివరుణేనముఖేననవైదేవాఅశ్నంతి నపిబంత్యేతదేవామృతందృష్ట్వాతృప్యన్తి॥౧॥

ఉ—తఏతదేవరూపమభిసంవిశంత్యేతస్మాద్రూపాదుద్యన్తి ॥ ౨ ॥

ఉ—సయఏతదేవమమృతంవేదాదిత్యానామేవైకోభూత్వా వరుణేనైవముఖేనైతదేవామృతందృష్ట్వాతృప్యతిసఏతదేవ రూపమభిసంవిశత్యేతస్మాద్రూపాదుదేతి ॥ ॥ ౩ ॥

ఉ—సయావదాదిత్యోదక్షిణతఉదేతోత్తరతోఽస్తమేతాద్విస్తావత్పశ్చాదుదేతాపురస్తాదస్తమేతా ఆదిత్యానామేవతావదాధిపత్యగ్ స్వారాజ్యంపర్యేతా ॥ ॥ ౪ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే అష్టమఃఖండః.

శం—తథా- పశ్చాదుత్తరతఊర్ధ్వఉదేతా, విపర్యయేణాస్తమేతా పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాద్ద్విగుణేనోత్తరోత్తరేణ కాలేనేత్యపౌరాణందర్శనం- సవితుశ్చతుర్దిశమింద్రయమవరుణసోమపురీషూదయాస్తమయకాలస్యతుల్యత్వంహి పౌరాణికైరుక్తం- మానసోత్తరస్యమూర్ధని మేరోఃప్రదక్షిణావృత్తేస్తుల్యత్వాదితి, అత్రోక్తఃపరిహారఆచార్యైః అమరావత్యాదీనాంపురీణాం ద్విగుణోత్తరోత్తరేణ కాలేనోద్వాసస్స్యాత్- ఉదయశ్చనామ- సవితుస్తన్నివాసినాం ప్రాణినాంచక్షుర్గోచరాపత్తిః, తదత్యయశ్చ- అస్తమయః నపరమార్థతఉదయాస్తమయౌస్తః, తన్నివాసినాంచ ప్రాణినామభావేశూన్యాపురీర్భవతి తేనైవమార్గేణ గచ్ఛన్నపి నైవోదేతానాస్తమేతేతి చక్షుర్గోచరాపత్తేస్తదత్యయస్యచాభావాత్, తథా అమరావత్యాస్సకాశాద్ద్విగుణకాలం సాంయమినీపురీవసతి-అతస్తన్నివాసినఃప్రాణినఃప్రతిదక్షిణతఇవోదేత్యుత్తరతోఽస్తమేతీత్యుచ్యతేఽస్మద్బుద్ధించాపేక్ష్య తథోత్తరాస్వపి పురీషుయోజనా సర్వేషాంచ మేరు

రు త్తరో భవతి యదా ఽమరావత్యాం మధ్యాహ్నగతస్సవితా- తదా సాంయమి న్యాముదయ దృశ్యతే; తత్ర మధ్యాహ్నగోచరో వారుణ్యాముదయ దృశ్యతే, త థోత్తరస్యాం, ప్రదక్షిణావృత్తేస్తుల్యత్వాత్, ఇలావృతవాసినాం సర్వతః పర్వ తప్రాకారనివారితాదిత్యరశ్మీనాం సవితోర్ధ్వ ఇవోదేత్యూ ఽర్వాగస్తమేతాదృ శ్యతే, పర్వతోర్ధ్వచ్ఛిద్రప్రవేశాత్సవితృప్రకాశస్య- తథా ఋగాద్యమృతో పజీవినామమృతానాంచ ద్విగుణోత్తరోత్తరవీర్యవత్త్వమనుమీయతే భోగకా లద్వైగుణ్యలింగేన, ఉదయమనసంవేశనాదిదేవానాం రుద్రాదీనాం విదుషశ్చ సమానమ్ ॥ ౧-౭-౩-౪ ॥ —ఇతి తృతీయే ప్రపాఠకే ఽష్టమఖండభాష్యం—

ఆ—ఇతరామృతధ్యాయినాం ఫలాని నిర్దిశతి (తత్ ఇతి) విపర్యయేణ-పు రస్తాద్దక్షిణతో ఽధస్తాచ్చేత్యర్థః, యథాపురస్తాదుదేతా- పశ్చాచ్చాస్తమేతా తథా దక్షిణతో ద్విగుణేన కాలేనోదేతా - ఉత్తరతశ్చాస్తమేతేత్యుక్తం, తథా తతో ద్విగుణేన కాలేన పశ్చాదుదేతా పురస్తాచ్చాస్తమేతా, తావానాదిత్యానాం భోగకాలః. తృతీయామృతధ్యాయినామపి తావానేవ భోగకాలః తతో ద్విగుణేన కాలేన యావదాదిత్య ఉత్తరత ఉదేతా, దక్షిణతోస్తమేతా- తావాన్మరుతాం భో గకాలః చతుర్థామృతధ్యాయినామపి తావానేవ భోగకాలః తతో ద్విగుణేన కాలేనోర్ధ్వముదేతా, అధస్తాదస్తమేతా, తావాన్ సాధ్యానాం భోగకా లః పంచమామృతచింతకానామపి తావానేవేత్యర్థః యస్సూర్వపూర్వోదయాస్తమయకాలాపేక్షయా ద్విగుణేన కాలేనోత్తరోత్తరోదయాస్తమయా వి త్యుక్తం-తత్పురాణవిరుద్ధమితి శంకతే (పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాదితి) కథం శ్రుత్యుక్త స్యాస్య పురాణవిరుద్ధతేత్యాశంక్యాహ (సవితుశ్చేతి)ఉక్తమేవ సంక్షిపతి(మాన సోత్తరస్యేతి) మహాగిరేర్మేరోః ప్రాకారవత్పరితః స్థితస్య మూర్ధని సంల గ్న (రథచక్రాక్ష)చక్రాఖ్య) స్య సవితుర్మేరోః ప్రదక్షిణావృత్తేస్తుల్య త్వాత్ కాలాధిక్యకారణాభావాచ్చ చతసృష్వపి పురీషు ఉదయాస్తమయకా లస్య తుల్యత్వం ఉక్తం హి విష్ణుపురాణే * శక్రాదీనాం పురే తిష్ఠ న్స్పృశత్యే ష పురత్రయమ్ । వికర్ణౌ ద్వౌ వికర్ణస్థస్త్రీన్కోణాన్ ద్వే పురే తథేతి ॥ తైం గిరో క్తం * మానసోపరిమాహేంద్రీ ప్రాచ్యాం మేరోః స్థితా పురీ । దక్షిణే భానుపుత్రస్య వరుణస్యతు వారుణీ ॥ సౌమ్యే సోమస్య విపులా తాసు దిగ్దేవతా స్థితాః । అమరావతీ సంయమనీ సుఖా చైవ విభా క్రమాత్ ॥ లోకపాలోపరి

టీకా సానన్దగిరీయటీకాశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం
ప్రష్ఠాత్తు సర్వతో దక్షిణాయనే ॥ కాష్ఠాంగతస్యసూర్యస్యగతిర్యాతాంనిబోధత॥
దక్షిణాం ప్రక్రమేద్భానుః క్షిప్తేషురివధావతి । పురాంతగోయదాభానుః శ
క్రస్యభవతిప్రభుః । సర్వైస్సాంయమనైస్సౌరో హ్యుదయోదృశ్యతేద్విజాః ॥
సఏవంసుఖవత్యాంతు నిశాంతస్థఃప్రదృశ్యతే । అస్తమేతితదాసూర్యో విభా
యాంవిశ్వదృగ్విభుః ॥ మయాప్రోక్తోఽమరవత్యాం యథాసౌవారితస్కరః । త
థాసంయమినీంప్రాప్య సుఖాంచైవవిభాంఖగః । యదాపరాహ్ణస్త్వాగ్నే
య్యాం పూర్వాహ్ణోనైరృతేద్విజాః । తదాత్వపరరాత్రిశ్చ వాయుభాగేసు
దారుణః । ఐశాన్యాంపూర్వరాత్రిస్తు గతిరేషాస్యసర్వతఇతి. తథాచోపరి
ష్టాదమరావత్యాస్స్థితః మధ్యాహ్నం తత్రైశకోణస్థానాం తృతీయయామమా
గ్నేయకోణస్థానామాద్యయామం సంయమిన్యాముదయంచ కరోతిసవితా ఏ
వంయదాయామ్యేమధ్యాహ్నేతిష్ఠతి- తదైంద్రేఽస్తమయః ఆగ్నేయేతృతీ[illegible]
యామః నైరృతకోణేప్రథమోయామః వారుణేఉదయః యదాచవారుణే మ
ధ్యాహ్నః- తదాయామ్యేఽస్తమయః నిరృతికోణేతృతీయోయామః వాయ
వ్యేప్రథమయామః సౌమ్యేఉదయః యదాచసౌమ్యేమధ్యాహ్నః, తదావారు
ణేఽస్తమయః వాయవ్యేతృతీయయామః ఈశానకోణేప్రథమోయామః ఐం
ద్రేఉదయః; తథాఆగ్నేయేకోణేవర్తమానః తత్రస్థానాం మధ్యందినం, యా
మ్యేంద్రపూర్వోరాద్యతృతీయయామౌ-నిరృతీశానకోణయోరుదయాస్తమయౌచక
రోతి, ఏవంసర్వాసుదిక్షుచతిపౌరాణికేదర్శనే తద్విరుద్ధమిదంశ్రుత్యోక్తమి
త్యర్థః యద్యపి శ్రుతివిరోధేస్మృతిరప్రమాణం- తథాపియథాకథంచిద్విరోధ
పరిహారంద్రవిడాచార్యోక్తముపపాదయతి (అత్రేతి) * యదాఽమరావతీ
శూన్యస్యాల్ తదాహితాం ప్రతిపురస్తాదుదేతీతి ప్రయోగశూన్యత్వాద్వస్తూ
నాంభోగాంతః ఏవముత్తరాసాంపురీణాంవినాశే ద్విగుణకాలేనరుద్రాదీనాం
భోగచ్యుతిరితీమాంవచనవ్యక్తిమాశ్రిత్యతమేవపరిహారమాహ (అమరావత్యా
దీనామితి) తథాపికథంవిరోధసమాధిః- తత్రాహ (ఉదయశ్చేతి) యైర్య
త్రిదృశ్యతే భాస్వాన్సతేషాముదయస్స్మృతః । తిరోధానంచ యత్రైతి తదే
వాస్తమనంరవేః । నైవాస్తమనమర్కస్యనోదయస్సర్వదాసతః । ఉదయాస్త
మనేనామదర్శనాదర్శనేరవేరితి - అమరావత్యాదిపురీషు పూర్వపూర్వాపే
క్షయోత్తరోత్తరోద్వాసకాలద్వైగుణ్యమస్తు - అస్తాంచదర్శనాదర్శనేసవితు

రుదయాస్తమయౌ * స వా ఏష నక దాచ నాస్తమేతి నోదేతీతి శ్రుతేర్వస్తుతో నో
దయాస్తమయౌ స్తః. తథాచ పురీషు తుల్యత్వేన గచ్ఛతః సవితురుదయాస్తమ
యకాలవైషమ్యమయుక్తమిత్యాశంక్యాహ (తన్నివాసినాం చేతి) భోగకాల
ద్వైగుణ్యం సవితృగతేరాధిక్యాపేక్షయా న శ్రుత్యోచ్యతే, యేన పురాణవిరో
ధః కింత్వమరావత్యాదీనాం పురీణాం దైర్ఘ్యోపహతానాం పూర్వపూర్వాపేక్ష
యోత్తరోత్తరపురీణాం ద్విగుణేన కాలేనోద్వాసాత్తదపేక్షయోత్తరోత్తరస్థా
నేషు భోగకాలద్వైగుణ్యం శ్రుత్యోక్తమితి భావః అథోద్వాసకాలాధిక్యా
ద్భోగచ్యుతికాలాధిక్యం- న భోగకాలాధిక్యం అత ఆహ (తథేతి) యథోద్వా
సకాలద్వైగుణ్యముక్తం తద్వదితి యావత్ అమరావతీనివాసి ప్రాణివర్గాపే
క్షయా సంయమినీనివాసినః ప్రాణినః ప్రతి ద్విగుణేన కాలేన సవితురుదయా
స్తమయావితి యుక్తం నస్తు - దర్శనాదర్శనయోర్ద్విగుణకాలభావిత్వాత్;
న చ తన్నివాసిదృష్ట్యపేక్షయోదక్షిణోత్తరయోరుదయాస్తమయా-తత్తద్దృష్ట్యా
పూర్వపశ్చిమయోరేవేతి నాపూర్వత్వాత్ అస్మస్పృష్ట్యపేక్షయైవ దక్షిణత ఉదేతి, ఉత్త
రతశ్చాస్తమేతీత్యుచ్యతే ఇవ సిద్ధస్తయోస్తన్నివాసిజనాపేక్షయా దక్షిణోత్త
రస్థయోరసత్త్వం ద్యోతయితీత్యర్థః యథాఽమరావత్యపేక్షయా సంయమిన్యా
ముద్వాసకాలాధిక్యముక్తం, తథా తదపేక్షయా వారుణ్యాం, తదపేక్షయా విభా
యాం, తత్కాలాధిక్యమసిద్ధేయమిత్యాహ (తథేతి) సంయమినీం చాన్తర్భా
వ్య బహువచనం ఇతి స్వాస్థ్యబుద్ధిమపేక్ష్య దక్షిణగత్యా ఆదిత్యాస్తమనమిత్యా
హ (సర్వేషాం చేతి) ఉద్యన్తమాదిత్యం పురతోఽవలోకయతాం వామభా
గస్థితత్వాన్మేరుస్సర్వేషామేవోత్తరతో భవతి తథాచోదయాస్తమయాభ్యాం
పూర్వాపరదిగ్విభాగాన్న తత్పురీనివాసిదృష్ట్యపేక్షయా దక్షిణత ఇత్యాది వచనం
కింత్వస్మద్దృష్ట్యపేక్షయైవేత్యర్థః, ఉద్వాసకాలద్వైగుణ్యాపేక్షయా భోగకా
లద్వైగుణ్యమిత్యుక్తం సమ్ప్రతి సవితృగత్యాధిక్యాపేక్షయైవ భోగకాలాధిక్యం
కిం న స్యాదిత్యాశంక్య పురాణవిరోధసమాధానాసంభవాన్నైవమిత్యాహ (య
థేత్యాదినా) యథా సంయమిన్యాం మధ్యాహ్నగో వారుణ్యాముద్యన్ భవతి, త
థా తస్యాం మధ్యాహ్నగో విభాయాముద్యన్ దృశ్యత ఇత్యాహ (తథేతి) ఉక్తం
చ వాయుప్రోక్తే * మధ్యగస్త్వమరావత్యాం యావద్భవతి భాస్కరః । వైవస్వ
తే సంయమనే ఉదయస్తత్ర దృశ్యతే ॥ సుఖాయామర్ధరాత్రిశ్చ విభాయామ

స్తమేతిచేతి కథంపునస్సయావదాదిత్యఉత్తరతఉదేతాదక్షిణతోఽస్తమేతాద్వి స్తావదూర్ధ్వఉదేతాఅర్వాగస్తమేతేత్యుచ్యతే - నహితత్రోదయాస్తకాలస్య (వాధిక్య)బోధితత్వ)మస్తి-యేనోదయాస్తమయకాలాధిక్యాద్భోగకాలాధిక్యం స్యాత్ అతఆహ (ఇలావృతేతి) మేరోశ్చతుర్దిశమిలావృతంనామవర్షంప్రసిద్ధం తన్నివాసినాం ప్రాణినాముభయతఃపర్వతాభ్యాం మానసోత్తర సుమేరుభ్యాంప్రాకారస్థానీయాభ్యాముభయోర్ధ్వస్థి(తమహోత్సేణ)తిమాహాత్మ్యేన)వినివారితాదిత్యరశ్మీనామూర్ధ్వముదేతా, అర్వాగస్తమేతాచ సవితాదృశ్యతే,ఇవశబ్దస్తూదయాస్తమయయోర్వస్తుతోఽసత్త్వద్యోతనార్థః, కథంసవితోర్ధ్వస్సన్నుదేత్యర్వాగస్తమేతి- తత్రాహ (పర్వతేతి) సర్వావృతప్రకాశస్య పర్వతయోరుపరితనేభదేశ ప్రవేశాదధోవర్తినాంప్రాణినాముపరిప్రసారితనేత్రాణాంసావిత్రం ప్రకాశంపశ్యతాంతతోదృశ్యన్నివసవితోపలభ్యతే-ప్రదేశాన్తరేచదృశ్యమానోఽథస్తాదివాస్తమేతి - యథోపరిష్టాదతిస్థేరుపలభ్యమానో మేఘస్తతోదూరాద్దృశ్యోభూతలలగ్నశ్చైత్యేవావసీయతే, తథేహాపీత్యర్థః- భోగకాలస్యావిశేషేనాధిక్యమాపాద్యతెనైవలింగెనాతిశయవత్త్వమమృతాదేరపికథయతి (తథేతి) భోగకాలాధిక్యేసతీతియావత్. అనుమీయతే-కల్ప్యతే- యత్తుభోగకాలమాకలయ్యోద్యమనానంతరంతదభావం జ్ఞాత్వోపరమణ మగ్న్యాదిముఖత్వం దృష్టిమాత్రేణతృప్తిమత్త్వం తత్సర్వం విదుషోపికల్ప్యతె దేవైస్సమమిత్యాహ (ఉద్యమనేతి) ... ॥-౧-౭-౩-౮

ఇతితృతీయప్రపాఠకెఅష్టమఖండభాష్యటీకా

రం—(అథయత్తృతీయమమృతంతచాదిత్యాఉపజీవంతీత్యాది)సర్వంస్పష్టం ౧-౭-౩-౮ ఇతితృతీయప్రపాఠకె అష్టమఖండభాష్యమ్

ఉ—అథయచ్చతుర్థమమృతంతన్మరుతఉపజీనంతి సోమేనముఖేన నవైదేవాఅశ్నంతినపిబంత్యేతదెవామృతందృష్ట్వాతృప్యంతి॥౧॥

ఉ—తఏతదెవరూపమభిసంవిశంత్యేతస్మాద్రూపాదుద్యంతి ॥ ౨॥

ఉ—సయఏతదెవమమృతంవెదమరుతామెవైకోభూత్వా సోమేనైవముఖెనైతదేవామృతం దృష్ట్వాతృప్యతి సఏతదెవరూపమభిసంవిశత్యేతస్మాద్రూపాదుదెతి ॥ ॥ 3 ॥

ఉ—సయావదాదిత్యఃపశ్చాదుదేతాపురస్తాదస్తమేతా ద్విస్తావదు

త్తరత ఉదేతా దక్షిణతోఽస్తమేతా మరుతామేవ తావదాధిపత్య

గ్ స్వారాజ్యంపర్యేతా ॥ ॥ ౪ ॥

ఇతితృతీయప్రపాఠకే నవమఃఖండః

శం— ॥ ౧-౨-౩-౪ ॥ నవమఖండభాష్యమ్.

ఆ— ॥ ౧-౨-౩-౪ ॥ నవమఖండభాష్యటీకా.

రం—(అథయచ్చతుర్థమమృతమిత్యాది) పూర్వవత్. ॥ ౧-౨-౩-౪ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే నవమఖండభాష్యమ్.

ఉ—అథయత్పఞ్చమమమృతం తత్సాధ్యాఉపజీవంతి బ్రహ్మణాము

ఖేనన వై దేవా అశ్నంతినపిబంత్యేతదేవామృతందృష్ట్వాతృప్యన్తి ॥౧॥

ఉ—తఏతదేవరూపమభిసంవిశంత్యేతస్మాద్రూపాదుద్యంతి ॥ ౨॥

ఉ—సయఏతదేవమమృతంవేదసాధ్యానామేవైకోభూత్వా బ్రహ్మ

ణైవముఖేనైతదేవామృతందృష్ట్వాతృప్యతి సఏతదేవరూపమభి

సంవిశత్యేతస్మాద్రూపాదుదేతి ॥ ॥ ౩ ॥

ఉ—సయావదాదిత్యఉత్తరత ఉదేతా దక్షిణతోఽస్తమేతా ద్విస్తావ

దూర్ధ్వ ఉదేతాఽర్వాగస్తమేతా సాధ్యానామేవతావదాధిప

త్యగ్ స్వారాజ్యంపర్యేతా ॥ ॥ ౪ ॥

ఇతితృతీయప్రపాఠకే దశమఃఖండః

శం— ॥ ౧-౨-౩-౪ ॥ దశమఖండభాష్యమ్.

ఆ— ॥ ౧-౨-౩-౪ ॥ దశమఖండభాష్యటీకా.

రం—(అథయత్పఞ్చమమమృతమిత్యాది) సర్వంసమానమ్

ఇతితృతీయప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యమ్.

ఉ—అథతతఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతానాస్తమేతైకలఏవమధ్యేస్థా

తాతదేషశ్లోకః ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—‡ నవైతత్రననిమ్లోచనోదియాయకదాచన । దేవాస్తేనాహ

గ్ సత్యేనమావిరాధిషిబ్రహ్మణేతి ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ—నహవాఅస్మాఉదేతిననిమ్లోచతి సకృద్దివాహైవాస్మై భవతి

యఏతామేవంబ్రహ్మోపనిషదంవేద ॥ ॥ ౩ ॥

‡ నవైతత్రననిమ్లోచేతిరంగరామానుజీయఃపాఠః.

ఉ—తద్ధైతద్బ్రహ్మా ప్రజాపతయఉవాచ ప్రజాపతిర్మనవే మనుః
ప్రజాభ్యస్తద్ధైతదుద్దాలకాయారుణయే జ్యేష్ఠాయ పుత్రాయ
పితా బ్రహ్మ ప్రోవాచ ॥ ॥ ౪ ॥

ఉ—ఇదం వావ తజ్జ్యేష్ఠాయ పుత్రాయ పితా బ్రహ్మ ప్రబ్రూయాత్
ప్రణాయ్యాయ వాన్తేవాసినే ॥ ॥ ౫ ॥

ఉ—నాన్యస్మై కస్మైచన యద్యప్యస్మా ఇమామద్భిః పరిగృహీతాం ధ
నస్య పూర్ణాం దద్యాదేతదేవ తతో భూయ ఇత్యేతదేవ తతో భూ
య ఇతి ॥ ౬ ॥ ఇతి తృతీయప్రపాఠకే ఏకాదశః ఖణ్డః.

శం—కృత్వైవముదయాస్తమయేన ప్రాణినాం స్వకర్మఫలభోగనిమిత్తమనుగ్రహం తత్కర్మఫలోపభోగక్షయే తాని ప్రాణిజాతాన్యాత్మని సంహృత్య తతః, తస్మాదనన్తరం ప్రాణ్యనుగ్రహకాలాదూర్ధ్వః స్వేనాత్మనాత్మన్యేవోద్గమ్య యాన్ప్రత్యుదేతి, తేషామభావాత్స్వాత్మస్థో నైవోదేతా, నాస్తమేతా, ఏకలః అద్వితీయః అనవయవో మధ్యే స్వాత్మన్యేవ స్థాతా, తత్రైకశ్చిద్విద్వాన్ వస్వాదిసమానో రోహితాద్యమృతభోగభాగీ యథోక్తక్రమేణ స్వాత్మానం సవితారమాత్మత్వేనోపేత్య సమాహితస్సన్నేతం మన్త్రం దృష్ట్వోత్థితోఽన్యేన పృష్టః ఇదం జగాద, యతస్త్వమాగతో బ్రహ్మలోకాత్ కిం తత్రాప్యహోరాత్రాభ్యాం పరివర్తమానస్సవితా ప్రాణినామాయుః క్షపయతి; యథేహాస్మాకమిత్యేవం పృష్టః ప్రత్యాహ- తత్ తత్ర యథా పృష్టే యథోక్తార్థ ఏష శ్లోకో భవతి, తేనోక్తో యోగినేతి శ్రుతేర్వచనమిదమ్. ॥ ౧ ॥

శం—(న వై తత్ర) యతోఽహం బ్రహ్మలోకాదాగతః-తస్మిన్న వై తత్ర తథాస్తి యత్పృచ్ఛసి, న హి తత్ర నిమ్లోచ- అస్తమగమత్సవితా, న చోదియాయ ఉద్గతః కుతశ్చిత్కదాచన-కస్మింశ్చిదపి కాలే ఇతి, ఉదయాస్తమయవర్జితో బ్రహ్మలోక ఇత్యనుపపన్నమిత్యుక్తః శపథమివ ప్రతిపేదే, హే దేవాః సాక్షిణో యూయం శృణుత యథా మయోక్తం సత్యం వచః, తేన సత్యేనాహం బ్రహ్మణా బ్రహ్మస్వరూపేణ మా విరాధిషి, మా విరుధ్యేయం, అప్రాప్తిర్బ్రహ్మణో మా భూదిత్యర్థః ॥ ౨

శం—సత్యం తేనోక్తమిత్యాహ శ్రుతిః (న హ వా) అస్మై యథోక్తబ్రహ్మవిదే నోదేతి, న నిమ్లోచతి, నాస్తమేతి కిం తు బ్రహ్మవిదేఽస్మై సకృద్దివా హాస్మై స, న దైవాహర్భవతి, స్వయం జ్యోతిష్ట్వాత్, య ఏతాం యథోక్తాం బ్రహ్మోప

నిషదం వేదగుహ్యంవేద, ఏవం తంత్రిణవంశాదత్రియం ప్రత్యమృతసమ్బంధం
చ; యచ్చాన్యదవోచామ; ఏవంజానాతీత్యర్థః, విద్యానుదయాస్తమయకా
లాపరిచ్ఛేద్యం నిత్యమజంబ్రహ్మభవతీత్యర్థః. ॥ ౩ ॥

శం—తద్ధైతత్, మధుజ్ఞానంబ్రహ్మ- హిరణ్యగర్భోవిరాజే ప్రజాపతయే
ఉవాచ, సోపిమనవే మనురిక్ష్వాక్వాదిభ్యః ప్రజాభ్యః, ప్రోవాచేతి విద్యాం
స్తౌతి, బ్రహ్మాదివిశిష్టక్రమాగతేతి, కించ తద్ధైతత్, మధుజ్ఞానముద్దాలకాయా
రుణయేపితా బ్రహ్మవిజ్ఞానంజ్యేష్ఠాయపుత్రాయప్రోవాచ. ॥ ౪

శం—ఇదంవావతత్-యథోక్తం, అన్యోపిజ్యేష్ఠాయపుత్రాయసర్వప్రియా
ర్హాయబ్రహ్మప్రబ్రూయాత్, ప్రణాయ్యాయయోగ్యాయాంతేవాసినేశిష్యాయ॥౫

శం—నాన్యస్మై కస్మైచనప్రబ్రూయాత్, తీర్థద్వయమనుజ్ఞాతమనేకే
షాం ప్రాప్తానాం తీర్థానామాచార్యాదీనాం కస్మాత్పునస్తీర్థసంకోచనం వి
ద్యాయాఃకృతమితి, ఆహ యద్యప్యస్మై ఆచార్యాయఇమాం కశ్చిత్పృథివీమ
ద్భిః పరిగృహీతాం సముద్రపరివేష్టితాం సమస్తామపిదద్యాత్, అస్యా విద్యా
యానిష్క్రయార్థమాచార్యాయ ధనస్యపూర్ణాం సమ్పన్నాం భోగోపక
రణైః నాసావస్యనిష్క్రయః యస్మాత్తతోపి దానాదేతదేవ యన్మధువిద్యాదా
నం భూయః బహుతరఫలమిత్యర్థః, ద్విరభ్యాసఆదరార్థః ॥ ॥ ౬ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్.

టీ ఆ—పంచభిఃపర్యాయైర్మధువిద్యాయథావదుక్తా- క్రమేణ ముక్తిఫలపర్యవ
సాయిత్వం తస్యాదర్శయితుమనంతరవాక్యమవరుధ్యాహ(క్వ తేత్యాదినా)తస్మా
త్ప్రాణ్యనుగ్రహకాలాదనంతరమితి తచ్ఛబ్దార్థః, ఊర్ధ్వ ఉన్నత, బ్రహ్మభూ
తోపితమానఇతియావత్, అత్మన్యుదేత్య- స్వమహిమ్ని ప్రకాశం లబ్ధ్వేత్యే
తత్, స్థాతేతిప్రయోగాత్ క్రమముక్తిత్వవివక్షితా- తత్ర విద్వదనుభవంప్రమా
ణయతి (తత్రేతి) క్రమముక్తిస్పష్టమ్యర్థః, యథోక్తక్రమేణ, * అసౌవాఆ
దిత్యోదేవమధ్విత్యాదినా పంచామృతత్వేనస్థితమిత్యర్థః, స్వాత్మానం, వేద్య
తయా విద్వదాత్మభూతమిత్యర్థః, ఆత్మత్వేనోపేక్ష్య, అహం గ్రహేణగృహీ
త్వేత్యేతత్; కథంప్రశ్న ఇత్యాకాంక్షాయామాహ (యతఇతి) లబ్ధబ్రహ్మోపదే
శోబ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణోవియుక్తావస్థాయాం కేనచిత్పృష్టః ప్రత్యువాచేత్యర్థః,
కథంప్రత్యుక్తిరితి, తత్రాహ (తత్రతేతి)॥ ॥ ౧ ॥

అ—శ్లోకముపాదాయవ్యాకరోతి (నవైతత్రేతి) (నిమ్లోచేతి) నిమ్లోచేత్యస్మిన్నర్థే ఛాందసః ప్రయోగః, ఇతిశబ్దః పూర్వార్ధవ్యాఖ్యాసమాప్త్యర్థః, ఉత్తరార్ధముత్థాపయతి (ఉదయాస్తమయేతి) లోకత్వావిశేషాదితరలోకవద్బ్రహ్మలోకోఽపి నోదయాస్తమయవర్జిత ఇత్యుక్తౌ విద్వానుత్తరార్ధేన శపథంకుర్వన్ పరిహరతీత్యర్థః, ॥ ౨ ॥

అ—ఏవం మంత్రదృక్శపథద్వారా నిర్ణీతేఽర్థేన హేత్వాద్యాకిమర్థా శ్రుతిరిత్యాశంక్యాహ (సత్యమితి) నహేత్వాద్యాం శ్రుతిమాదాయ వ్యాచష్టే (యథోక్తేతి) బ్రహ్మోపనిషదమిత్యస్యార్థమాహ (వేదగుహ్యమితి) ఏవంశబ్దమాదాయవ్యాకరోతి (ఏవమిత్యాదినా) వంశాదిత్రయం తిరశ్చీనవంశో మధ్వపూపో మధునాడ్యశ్చేత్యేవంరూపమిత్యర్థః, ప్రత్యమృతసంబంధంచ, లోహితాద్యమృతేష్వేకైకంవస్వాదీనాం సంబంధమిత్యర్థః, అన్యదితి, ఉద్యమనసంవేశనాదిగృహ్యతే, ఉక్తవిద్యాఫలముపసంహరతి (విద్వానితి) ॥ ౩ ॥

ఆ—నను విద్యాసఫలాచేదుక్తా, తర్హి కిముత్తరగ్రంథేనేత్యాశంక్యాహ (తద్ధైతదితి) స్తుతిమేవాభినయతి (బ్రహ్మేతి) తద్ధైతదుద్దాలకాయేత్యాదినా విద్యాయామయోగ్యంపాత్రం ప్రదర్శ్యతే, తద్వ్యాచష్టే (కించేతి) ఇతశ్చస్తుత్యర్హమేతద్విజ్ఞానమిత్యర్థః, మధువిజ్ఞానంవ్యాకరోతి (బ్రహ్మవిజ్ఞానమితి) ॥ ౪ ॥

ఆ—తస్యపరోక్షత్వంవ్యావర్తయతి (ఇదంవావేతి) అథజ్యేష్ఠాయ పుత్రాయ బ్రహ్మ వక్తవ్యమితి పూర్వేషామయంనియమః. నేదానీంతనానామిత్యతఆహ (అన్యోఽపీతి) పాత్రాంతరమనుజానాతి (ప్రణాయ్యాయేతి) ॥ ౫ ॥

ఆ—పుత్రశిష్యాభ్యాం పాత్రాంతరంప్రత్యాచష్టే (నేతి) తీర్థద్వయం, విద్యాప్రదానేఽధికారిద్వయమిత్యర్థః, ఆచార్యాదీనామితి నిర్ధారణే షష్ఠీ, ఆచార్యః విద్యాదాతా, ఆదిపదాద్ధనదాయీ శ్రోత్రియో మేధావీచ గృహ్యతే, సర్వేషామర్థినామత్రాధికారమాశంక్య దూషయతి (కస్మాదిత్యాదినా) ఆచార్యాయేతి పునరుపాదానం క్రియాపదేన తస్యాన్వయద్యోతనార్థం (ఆదరార్థ ఇతి) విద్యాయామాదరో హిముఖ్యమధికారకారణంఫలతీతి భావః ॥ ॥ ౬ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే ఏకాదశఖండ భాష్యటీకా

రం—ఏవం వసురుద్రాదిత్యమరుత్సాధ్యగణభోగ్య రోహితాదిపంచరూపాత్మకపంచామృతాశ్రయదేవమధుత్వరూపితజ్యోతిర్మండలాఖ్యరూపయుక్తస్య

ఉదయాస్తమయాదికృత్యవిశిష్టస్యాదిత్యనామకస్యాదిత్యశరీరక కార్యావస్థబ్రహ్మణ ఉపాసనముపదిశ్య నామరూపకృత్యాదిరహితాకార్యావస్థాదిత్యజీవశరీరక బ్రహ్మోపాసనం దర్శయతి (అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతా) అథ బ్రహ్మాదివసురూపస్య కల్పస్య సమాప్త్యనంతరం తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య, ఉదయాస్తమయాభ్యాం ప్రాణ్యనుగ్రహాదూర్ధ్వ ఉదేత్య, ఉదయాస్తమయకృత్య ప్రియుక్త ప్రాణ్యనుగ్రహరహిత ఇత్యర్థః (నైవోదేతా నాస్తమేతా ఏకల ఏవ మధ్యే స్థాతా) ఉదయాస్తమయశూన్యః ఏకస్వభావ ఏవ ఉదాసీనతయా వర్తత ఇత్యర్థః, అత్రహి భాష్యే * కార్యకారణావస్థబ్రహ్మోపాసనం విధీయతే * అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యారభ్య * అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యతః ప్రాక్ ఆదిత్యవస్వాదికార్యవిశేషావస్థం బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే * అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదినా ఆదిత్యాంతరాత్మతయాఽవస్థితం కారణావస్థమేవ బ్రహ్మోపదిశ్యత ఇత్యుక్తం, తత్ర అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యస్య ముక్తావస్థాదిత్యాంతర్యామిబ్రహ్మోపాసనపరత్వే అథశబ్దాదిస్వారస్యాత్, * కారణావస్థమితి భాష్యస్య అకార్యావస్థం ముక్త్యవస్థమిత్యర్థ ఏవోచితః, నత్వాదిత్యభావప్రాప్తిపూర్వావస్థా, వ్యాసార్యైస్సుభాష్యస్వారస్యమనలంబ్యాదిత్యనామరూపభాక్త్వావస్థాపూర్వభావ్యవస్థైవ, అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదిసందర్భేణ ప్రతిపాద్యత ఇతి వర్ణితమ్, తేషామయమాశయః, అథశబ్దో ననిర్దిష్టానంతర్యార్థః అపితు అర్థాంతరప్రస్తావార్థః, అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతా ఏకల ఏవ మధ్యే స్థాతా ఇత్యస్యాపి ఉదయాస్తమయ తత్కార్యశూన్యత్వమర్థః; తచ్చాదిత్యభావపూర్వావస్థాయాం కల్ప్యతే సంభవతీతి (తదేష శ్లోకః) తత్ తస్మిన్విషయే దేవాన్ప్రతి కేనచిద్యోగినాగీతః శ్లోకః ఉచ్యత ఇతి శేషః ॥ ౧ ॥

రం—(నవైతత్ర ననిమ్లోచ నోదియాయ కదాచన॥ దేవాస్తేనాహంసత్యేన మావిరాధిషిబ్రహ్మణేతి) హే దేవాః తత్ర, తస్మిన్నాదిత్యభావముక్తికాలే సః ముక్తాదిత్యాంతర్యామీ పరమాత్మా ననిమ్లోచ- నాస్తమితః నోదియాయ- నోదితశ్చ తేన సత్యేన వచనేన బ్రహ్మణాఽహం మావిరాధిషి- విరోధం నగచ్ఛామీతి యావత్. ॥ ౨ ॥

రం— (నహవా అస్మా ఉదేతి ననిమ్లోచతీత్యాది) యః ఏతాం - మధువిద్యారూపాం బ్రహ్మోపనిషదం- బ్రహ్మవిద్యాం వేద- అనుతిష్ఠతి, అస్మై-బ్రహ్మవిదే

అదిత్యోనాదేతి- నాస్తమేతి, ఆదిత్యోదయాప్రకాశాభ్యాం నకించిత్తస్యప్ర
యోజనమిత్యర్థః, కుతఇత్యతఆహ (సకృద్దివాహైవాస్మై భవతీతి) అస్మై
బ్రహ్మవిదేసకృద్దివైవభవతి- సకృదుదితమహరేవభవతి. సదైవాహర్భవతీత్యర్థః
సంతతంసర్వవిషయకసాక్షాత్కారోఽస్యభవతీత్యర్థః. ॥ ౩ ॥

రం—మధువిద్యాసంప్రదాయమాహ (తద్ధైతద్బ్రహ్మాప్రజాపతయ ఉ
వాచప్రజాపతిర్మనవెమనుః ప్రజాభ్యః) తద్ధైతత్- మధువిజ్ఞానమిత్యర్థః
బ్రహ్మా- చతుర్ముఖః. ప్రజాపతయె- దక్షాయ. మనవె- స్వాయమ్భువాయ (త
ద్ధైతదుద్దాలకాయారుణయెజ్యేష్ఠాయ పుత్రాయపితాబ్రహ్మ ప్రోవాచ) త
ద్ధైతత్ బ్రహ్మఉద్దాలకాయపితాప్రోక్తవానిత్యర్థః ॥ ౪ ॥

రం—(ఇదంవావతజ్జ్యేష్ఠాయపుత్రాయపితాబ్రహ్మప్రబ్రూయాదిత్యాది)
తస్మాద్ధేతోః ఇదంబ్రహ్మవిజ్ఞానం జ్యేష్ఠాయపుత్రాయవాప్రబ్రూయాత్ ప్ర
ణాయ్యాయ, యోగ్యాయశిష్యాయవా ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః * ప్రణా
య్యోసమ్మతావితినిష్కామార్థె ప్రణాయ్యశబ్దస్యనిపాతితత్వాత్ ॥ ౫ ॥

రం— (నాన్యస్మైకస్మైచన) ఉక్తపుత్రశిష్యవ్యతిరిక్తాయకస్మైచిద
పినబ్రూయాదిత్యన్వయః (యద్యప్యస్మాఇమామద్భిః పరిగృహీతాంధనస్య పూ
ర్ణామిత్యాది) అద్భిఃపరిగృహీతాం, సముద్రావృతాం ధనస్యపూర్ణాం,
భోగోపకరణైఃపూర్ణామిమాం - పృథివీంయద్యప్యస్మై, ఆచార్యాయద
ద్యాత్ - తదపేక్షయాప్యేతద్విజ్ఞానమేవాధికం నైతస్యానురూపోనిష్క్రయో
స్తీత్యర్థః (ఏతదేవతతోభూయఇత్యేతదేవతతోభూయఇతి) ద్విరుక్తిర్వి
ద్యాసమాప్త్యర్థా. ఏతత్ఖండాంతర్గతవాక్యవిషయకమధికరణముపన్యస్యతె
సమన్వయాధ్యాయె మధువిద్యాయాః వస్వాదిగణభోగ్యరోహితరూపాది పం
చామృతాశ్రయాదిత్యోపాసనరూపతయా అస్యాంవిద్యాయాం వస్వాదీనాం
నాధికారస్సంభవతి- ఉపాస్యోపాసకభావస్యైకస్మిన్నసంభవాత్. నహ్యేకస్యై
వప్రీణనీయత్వం ప్రీణయితృత్వంచ సంభవతి * వసూనామేవైకోభూత్వేత్యాది
నా వసుత్వాదిప్రాప్తేరేవ మధువిద్యాఫలత్వేన వస్వాదీనామేవ సతాంవ
స్వాదిత్వప్రాప్తికామనాయాఅసంభవాచ్చార్థిత్వాద్యసంభవాత్ * తందేవా
జ్యోతిషాంజ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతమితిపరబ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య దేవో
పాస్యత్వనిషేధేనజ్యోతిశ్శబ్దితెబ్రహ్మణ్యేవోపాసనసంభవావగమాచ్చ మధువి

ద్యాదిషు నాధికార ఇతి * మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః * జ్యోతిషి భావాచ్చేతి సూత్రాభ్యాం పూర్వపక్షం కృత్వా * భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హీతి సూత్రేణ సిద్ధాంతః కృతః అస్యాయమర్థః, అధికారస్య సద్భావం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే; అస్తి హి తేషామప్యర్థిత్వాదిసంభవ ఇతి. అయమాశయః, న హీయం విద్యా వస్వాదిత్యాదిమాత్రపర్యవసితా, అపి తు తచ్ఛరీరకపరమాత్మపర్యంతా వస్వాదీనామేవ సతాం స్వాంతర్యామిపరమాత్మోపాసనంసమ్భవత్యేవ న చోపాస్యప్రతిపాదకవస్వాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యంతత్వే ప్రమాణాభావః- ఉపసంహారే * బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి శ్రవణాత్ వస్వాదీనామేవ సతాం కల్పాంతరే వసుత్వాదిప్రాప్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తేరుద్దేశ్యత్వ సంభవాచ్చ లోకే పుత్రిణామేవ సతాం జన్మాంతరేపి పుత్రిత్వప్రాయాదర్శనాత్. నను వస్వాదిపంచగణోపజీవ్యరోహితాది పంచరూపాత్మకపంచామృతాశ్రయాదిత్యమధూపాసనత్వాన్మధువిద్యాయాః తస్యాం చ విద్యాయాం ఆదిత్యస్యైవోపాస్యతయా ఆదిత్యస్య తద్విద్యాధికారాసంభవేపి వస్వాదీనాం కథమనధికారశంకా- న హ్యస్యాం విద్యాయాం వస్వాదీనాముపాస్యత్వం - అపి తు తద్భోగ్యాదిత్యస్యైవ - భాష్యకృతా * మధువిద్యాయామృగ్వేదాదిప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యస్యరశ్మిద్వారేణ ప్రాప్తస్య రసస్యాశ్రయతయా లబ్ధమధువ్యపదేశస్యాదిత్యస్యాంశానాం వస్వాదిభిర్భుజ్యమానానాముపాస్యత్వమితి పూర్వపక్షే * వస్వాదిభోగ్యభూతాదిత్యాంశస్య విధీయమానముపాసనం తదవస్థస్యైవ బ్రహ్మణ ఇత్యవగమ్యత ఇతి సిద్ధాంతే చోక్తత్వాత్ న హి స్వోపాసనవత్ స్వోపజీవ్యత్వేనాన్యస్యోపాసనం విరుద్ధం- తథా సత్యుపాసనమాత్రోచ్ఛేదప్రసంగాత్ -సర్వేష్వప్యుపాసనేషూపాస్యగతస్వోపజీవ్యత్వస్వసేవ్యత్వస్వాధారత్వస్వాంతర్యామిత్వాదీనామనుసంధేయత్వాత్ - తతశ్చ వసూనామేవ సతాం స్వోపజీవ్యపంచామృతాశ్రయాదిత్యవిషయమధువిద్యానుష్ఠానసంభవాత్ కుతోఽనధికారశంకేతి చేత్. ఉచ్యతే * వసూనామేవైకో భూత్వేత్యాదినా వసుత్వాదిప్రాప్తేః ఫలత్వాదికీర్తనేన మధువిద్యాయాం తత్క్రతున్యాయేన వస్వాదీనాముపాస్యత్వస్యాభ్యుపగంతవ్యత్వాత్ * అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యతః ప్రాగాదిత్యవస్వాదికార్యవిశేషావస్థం బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే * అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదినా ఆదిత్యాంతరాత్మతయాఽవస్థితం కారణావస్థం బ్రహ్మోపాస్యముపది

శ్రుత ఇతి కార్యావస్థోపాసన దశాయామాదిత్యవస్వాదీనాంచ తుల్యత్వస్య భాషితత్వాచ్చ మధువిద్యాయా ఆదిత్యోపాసనత్వ పంచామృతోపాసనత్వవస్వాద్యుపాసనత్వ రూపాకారత్రయవత్త్వాన్న పూర్వపక్షోత్థిత్యనుపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యం. నను వస్వవస్థస్య బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వసంభవేపి * తద్వసవ ఉపజీవంతీతి నిర్దిష్టముపజీవితృత్వలక్షణం భోక్తృత్వం న బ్రహ్మణస్సంభవతీతి చెన్న - ఉపజీవితృత్వస్యాపి సద్వారకతయా తత్రసంభవాత్ సన్త్వేవం తద్వసవ ఉపజీవంతీత్యత్ర వసుశబ్దస్య తదంతర్యామిపరత్వే * వసూనామేవైకో భూత్వేత్యత్రాపి వసుశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం స్యాత్ నచ తద్యుక్తం నహ్యుపాసకస్య జీవస్య కల్పాంతరే వసుత్వప్రాప్తిలక్షణ సంసారదశాయాం వస్వవస్థబ్రహ్మభావాప్తిస్సంగచ్ఛత ఇతి చేన్న * వసూనామేవైకో భూత్వేత్యత్ర యథాశ్రుతే బాధకాభావేన, బ్రహ్మపరత్వే బాధకసంభవేన యథాశ్రుతార్థస్యైవోపపన్నత్వాదిత్యలమతిచర్చయా నను * వసూనామేవైకో భూత్వా * సకృద్దివా హైవాస్మై భవతీతి వాక్యద్వయానుసారేణానయా విద్యయా కల్పాంతరే కంచిత్కాలం వసుభావం ప్రాప్య పశ్చాద్బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యభ్యుపగమో నయుక్తః, తథా సతీదానీం మధువిద్యోపాసకానాం ప్రాయణానంతరం ఫలప్రాప్తిర్న స్యాత్ - కల్పాంతరభావిత్వాద్వసుత్వస్య నచ సవిళంబస్సోఢవ్య ఏవేతి వాచ్యం కల్పాంతరేపి వస్వాదిభావప్రాపకమధువిద్యానిష్ఠానాం తత్ప్రాపకకర్మాంతరనిష్ఠానాం చానంతానాం సంభవేన సర్వేషాంచ యుగపద్వస్వాదిభావే వసుగతాష్టత్వ సంఖ్యావిరోధప్రసంగేన వసుత్వప్రాపకకర్మనిష్ఠానామనంతానాం మధ్యే విపాకానుసారేణ కేషాంచిత్త్రిచతురకల్పమధ్యే వసుత్వాదిప్రాప్తిర్భవతి, కేషాంచిదముష్మింతమధువిద్యానామపి సహస్రకల్పప్రతీక్షణమప్యస్తీత్యభ్యుపగంతవ్యం సహీదృశి కశ్చిన్ముముక్షుర్భవతి- సహస్రకల్పపర్యంతవిళంబమభ్యుపగచ్ఛతః కథం ముముక్షుతా, హైరణ్యగర్భాంతసకలభోగవిరక్తిపూర్వక బ్రహ్మానందప్రేప్సాలక్షణముముక్షాశాలీహి బ్రహ్మవిద్యాయామధికరోతి తతశ్చ వస్వాదిపదాభిలాషిణః కథం ముముక్షుతా, కథంవా బ్రహ్మవిద్యాధికార, ఇతి చేత్ సత్యం - బ్రహ్మానందైకప్రేప్సురేవ ముముక్షుః అథాపి యథా దేహావసానకాలే బ్రహ్మానందైకప్రేప్సా ముముక్షా- ఏవం వసుత్వావసానే బ్రహ్మైవ ప్రాప్నువానీతి ప్రేప్సాపి బ్రహ్మానందైక ప్రేప్సా భవత్యేవ- శాస్త్రబలాచ్చేదృశవిళంబసహిష్ణవోప్యధికారిణ

ష్యంతీత్యభ్యుపగంతవ్యం తత్ర చ ప్రారబ్ధవైచిత్ర్యమేవ నియామకం అత ఏవ *
యాథాతథ్యం స్వపరనియతం యచ్చ దివ్యం పదం తత్కాలాకల్పం వపురపి విదన్ క
స్థితిక్షేత్రబంధమిత్యుక్తరీత్యా వివేకినః కథం విలంబసహిష్ణుతేత్యపాస్తం- ప్రా
రబ్ధమహిమ్నా సర్వస్యాప్యుపపత్తేః- వస్తుతస్తు భోక్తౄణాం మధ్యే త్వమేక ఇతి లౌ
కికోక్తేః భోక్తృభోగసామ్యాభిప్రాయత్వవత్ * వసూనామేవైకో భూత్వేత్య
స్య చ వాక్యస్య కంచిత్కాలమానుషంగికవస్వాదిభోగసామ్యమనుభూయ తేన ప
థా పరం జ్యోతిరుపసంపద్యత ఇత్యభిప్రాయత్వాత్తాదృశభోగసామ్యస్య చ
దేహవియోగానంతరమేవ సంభవాన్నానుపపత్తిరిత్యస్యాహుః- నను వస్వాదిదే
వతానాం విగ్రహాభావేన ఉపాసనసామర్థ్యాసంభవాత్కథముపాసనాధికారః
నహి దేవాదీనాం శరీరవత్త్వే ప్రమాణముపలభ్యతే. న తావత్ప్రత్యక్షానుమానే త
స్య తదగోచరత్వాత్. నాపి * వజ్రహస్తః పురందరః * తేనేంద్రో వజ్రము
దయచ్ఛదిత్యాదీనాం ప్రామాణ్యం- మంత్రార్థవాదానాం అనుష్ఠేయస్మృతి
స్తుతిప్రయోజనకతయా విగ్రహాదౌ తాత్పర్యాభావేన తాత్పర్యావిషయే శబ్దస్యా
ప్రామాణ్యాత్. అన్యథా శ్వేతవర్ణరజకకర్తృకవస్త్రశోధనతాత్పర్యేణ ప్ర
యుక్తస్య శ్వేతో ధావతీత్యస్య శునకసమీపగమనప్రతీత్యుత్పాదకత్వసంభవ
మాత్రేణ తత్రాపి ప్రామాణ్యప్రసంగాత్. నను రేవత్యాధారవారవంతీయ
సామసాధ్యాగ్నిష్టోమస్తోత్రవిశిష్టక్రతువిధాయకే * రేవతీషు వారవంతీయమ
గ్నిష్టోమసామం కృత్వా పశుకామో హ్యేతేన యజేతేతి వాక్యే * రేవతీషు
వారవంతీయమిత్యంశస్య * రేవతీర్నః సధమాద ఇతి ఋక్త్రయాధారవా
రవంతీయసామరూపాగ్నిష్టోమస్తోత్ర విశేషణే తాత్పర్యాభావేపి ప్రామా
ణ్యం దృష్టం- నహి తద్విశేషణం * సోమేన యజేతేత్యాది విశిష్టవిధిషు సోమల
తాది విశేషణవల్లోకసిద్ధం నాపి విధిసిద్ధం- రేవతీషు రథంతరం గాయేదితివత్ రే
వతీషు వారవంతీయం గాయేదితి విధ్యదర్శనాత్ నచాస్యైవ విశిష్టగోచరస్య వి
ధేర్విశేషణవిధానేపి తాత్పర్యం వక్తుం శక్యం- విధ్యావృత్తిప్రసంగాత్ నచాక్షే
పాద్విశేషణప్రసిద్ధిః అన్యోన్యాశ్రయాత్. విశేషణప్రసిద్ధౌ సత్యాం విశిష్టవిధిః వి
శిష్టవిధినైవ విశేషణస్యాక్షేప ఇతి పరస్పరాశ్రయాపత్తేః తస్మాద్విశిష్ట విధేర్విశే
షణ స్వరూపే తాత్పర్యాభావేపి * రేవతీషు వారవంతీయమితి పదద్వయసమభి
వ్యాహారస్యైవ ప్రామాణ్యమభ్యుపగంతవ్యమితి చేత్. మైవం * రేవతీషు

 సానన్దగిరీయటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

వారవంతీయమితి పదద్వయసమభివ్యాహారలభ్యాం రేవత్యాధారవారవంతీయ ప్రతీతి ముపజీవ్యప్రవృత్తేన విశిష్టవిధినా ఆక్షిప్తస్య రేవతీషు వారవంతీయం కుర్యాదితి విశేషణవిధేరేవ తత్రప్రమాణత్వేన రేవతీషువారవంతీయమితి పదద్వయసమభివ్యాహారస్యాప్రమాణత్వాత్ ఇయాంస్తువిశేషః - సోమలతాదివిశేషణం మానాంతరసిద్ధం సోమపదాత్ప్రతీయతే-ఇహతు మానాంతరాసిద్ధమేవ పదసమభివ్యాహారాత్ప్రతీయత ఇతి ప్రతీయమానేపి విశేషణే విశిష్టవిధేః ప్రామాణ్యాభావః ఉభయత్రాప్యవిశిష్టః తతశ్చ యథాసోమప్రత్యాయకం సోమపదం న సోమస్వరూపే ప్రమాణం- ఏవం * రేవతీషువారవంతీయమితి పదద్వయసమభివ్యాహారో రేవతీవారవంతీయరూపవిశేషణరూపార్థప్రత్యాయకోపి నతత్ర ప్రమాణం అయంచాపరో విశేషః- సోమలతాద్రవ్యస్య లోకసిద్ధత్వాత్తత్త్రయాగసంబంధిత్వేనైవ విధిః కల్ప్యః - ఇహతు విశేషణస్వరూపస్యాపి మానాన్తరాసిద్ధత్వాత్, ప్రతీయమానేపి తస్మిన్విశిష్టవిధేః ప్రామాణ్యాభావాచ్చ తత్త్సిద్ధ్యర్థం స్వరూపేస్తోత్రవిశేషసంబన్ధిత్వేచ విధిద్వయం కల్ప్యమితి. తస్మాన్మంత్రార్థవాదానాం స్వార్థే తాత్పర్యాభావాత్ న తేభ్యో దేవతా విగ్రహసిద్ధిః, నను మంత్రార్థవాదానాం విధ్యేకవాక్యతాపన్నానాం స్వార్థేప్యవాంతరతాత్పర్యసంభవత్యేవ దర్శపూర్ణమాసాదిప్రధాన విధ్యేకతాపన్న ప్రయాజాదివిధివదితిచేత్. సత్యం - మానాంతరావిరోధే ప్రతీయమానార్థే తాత్పర్యం సంభవతి- నతు తద్విరుద్ధే అన్యథా * యజమానః ప్రస్తరఇత్యత్రాపి ప్రతీయమానాభేదే తాత్పర్యప్రసంగాత్. అస్తిచ మంత్రార్థవాదవశేన దేవతావిగ్రహాభ్యుపగమే మానాంతరవిరోధః - దేవతావిగ్రహాభ్యుపగమేహి న్యాయతౌల్యేన నానాయాగదేశే యుగపదాహూతానామాగమనస్యాగ్నిప్రక్షిప్తభస్మీభూతహవిస్స్వీకారాదేరప్యభ్యుపగమాత్ప్రత్యక్షేణాపపత్తివిరోధః. అతో న దేవతావిగ్రహే తాత్పర్యం సంభవతి- అతో విగ్రహాభావాదుపాసనాస్వనధికార ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్త ఉచ్యతే * తదుపర్యపి బాదరాయణః స్సంభవాత్, తత్-బ్రహ్మోపాసనం, ఉపరి- మనుష్యాణాముపరి. దేవాదిష్వపి సంభవతీతి భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే - తేషామప్యర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సంభవాత్. అర్థిత్వం తావత్ ఆధ్యాత్మికాదిదుర్విషహదుఃఖాభితాపాత్పరస్మిన్ బ్రహ్మణిచ నిరస్తనిఖిలదోషగంధే అనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణ

గుణగణే నిరతిశయభోగ్యత్వాదిజ్ఞానాచ్చ సంభవతి సామర్థ్యమపి పటుతర దేహేంద్రియాదిమత్తయా సంభవతి- దేహేంద్రియాదిమత్త్వంచ సర్వేషు సృష్టి వాక్యేషు దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనా చతుర్విధసృష్ట్యామ్నానాత్సిద్ధం దేహాదిభేదశ్చ తత్తత్కర్మానుగుణ బ్రహ్మలోకప్రభృతిచతుర్దశలోకస్థ భోగి యోగ్యదేహేంద్రియాదియోగాయత్తః. తథా * దేవత్వంగచ్ఛంతి యఏతాఉ పయంతీతి దేవత్వప్రాప్త్యర్థకక్రతువిధ్యన్యథానుపపత్త్యాపి దేవతావిగ్రహ వత్త్వసిద్ధిః జ్యోతిష్టోమాదివిధ్యన్యథానుపపత్త్యా దేశాంతరదేహాంతరభోగ్యైహి క సుఖలక్షణస్వర్గశబ్దాభిహితసుఖరూపతత్ఫలభోక్తృకర్మదేవసిద్ధేరభ్యుపగత త్వాద్దేవతాసాయుజ్య సాలోక్యాది ఫలకకర్మవిధ్యన్యథానుపపత్త్యా దేవతావిగ్ర హాణాం తద్భోగ్యభోగోపకరణానామభ్యుపగంతవ్యత్వాచ్చ * విరోధః కర్మ ణీతి చేన్నానేక ప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ నన్వేవం మంత్రార్థవాదాదిభిర్దేవ తాయా విగ్రహాభ్యుపగమే కర్మణి విరోధః ప్రసజ్యతే- బహుషు యాగేషు యుగప దేకస్యేంద్రస్య విగ్రహవతః * అగ్నిమగ్న ఆవహ * ఇంద్ర ఆగచ్ఛేత్యాదినా ఆహూతస్య సన్నిధానానుపపత్తేః విరోధః ప్రసజ్యత ఇతి చేత్, తన్న- అనే కప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్- దృశ్యతే హి సౌభరిప్రభృతీనాం శక్తిమతాం యుగపదనే కశరీరప్రతిపత్తిః * శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం-మా భూత్కర్మణి విరోధః, వైదికే తు శబ్దే విరోధః ప్రసజ్యతే- దేవతావిగ్రహాభ్యు పగమే హి విగ్రహస్య సావయవత్వేనానిత్యత్వాదింద్రాదిదేవార్థస్య వినాశాదూ ర్ధ్వం ప్రాగుత్పత్తేశ్చ తదర్థవాచి వైదిక శబ్దానాం సత్వే శబ్దస్యార్థేనౌత్ప త్తికస్సంబంధో న స్యాత్, శబ్దస్వరూపస్యాపి నాశేఽనిత్యత్వం స్యాత్ తతశ్చ * ఔత్పత్తికస్తు శబ్దస్యార్థేన సంబంధ ఇతి సూత్రప్రతిపాదితం శబ్దార్థసంబంధా నాం నిత్యత్వం విరుధ్యేతేతి చేన్న * వేదేన నామరూపే వ్యాకరోత్సతాసతీప్ర జాపతిః * నామరూపంచ భూతానాంకృత్యానాంచ ప్రపంచనం॥ వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాంచకార స ఇతి ప్రత్యక్షానుమానశబ్దాభ్యాం శ్రుతి స్మృతిభ్యా మింద్రాద్యర్థానాం వేదప్రభవత్వావేదనాత్ యథాశిల్పినా శిల్పశాస్త్రోదిత తత్తద్రూపాద్యనుసంధానపూర్వకం నిర్మితం దేవతాప్రతిమాదికం పూర్వపూ ర్వసమానరూపం- ఏవమింద్రాద్యర్థోఽపి వేదోక్తనామరూపానుసంధానశా లినా ప్రజాపతినా నిర్మీయమాణః పూర్వపూర్వసమాన ఏవ భవతి. తతస్సమాన

రూపాభివ్యంగ్యాకృతివాచిత్వాదింద్రాదిశబ్దానాం వ్యక్తీనామనిత్యత్వేపి జాతివా
చిగవాదిశబ్దవత్ ఇంద్రాదిశబ్దానామపి జాతివాచితయా నానిత్యార్థసంయో
గకృతో విరోధ ఇత్యర్థః. నను * మన్త్రకృతో వృణీతే * సంహితాకారపద
కారసూత్రకారబ్రాహ్మణకారాణాం * విశ్వామిత్రస్యసూక్తం భవతీతి మన్త్రా
దీనాం కార్యత్వశ్రవణాత్ న వేదనిత్యత్వమిత్యత్రాహ * అతఏవచ నిత్యత్వం
* అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా । ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా
యతస్సర్వాః ప్రసూతయ ఇతి మన్త్రకృత్త్వేన ప్రసిద్ధానామపి వసిష్ఠవిశ్వా
మిత్రాదీనాం వేదజన్యత్వామ్నానాత్ మన్త్రకృత్త్వం మన్త్రద్రష్టృత్వమే
వ- నతు మన్త్రకరత్వమిత్యవసీయతే. అతో వేదనిత్యత్వస్యనానుపపత్తిః నన్వే
వమపి ప్రాకృతప్రళయే శబ్దస్య తదుపాదానభూతాహంకారాదేశ్చ నష్టత్వా
త్ కథం వేదనిత్యత్వం, కథం వా సర్వేషాం వేదశబ్దప్రభవత్వం, తత్రాహ * స
మాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ-కృత్స్నప్రప
సంహారే జగదుత్పత్త్యావృత్తావపి పూర్వోక్తసమాననామరూపత్వస్య తదవస్థత్వా
ద్వేదశబ్దానిత్యత్వం * సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ *
యథర్తుష్వృతులింగాని నానారూపాణి పర్యయే ॥ దృశ్యంతే తాని తాన్యేవ త
థాభావా యుగాదిష్వితి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం తత్రైవ ప్రతిపాదనాదేతస్య నిత్యత్వమ
పౌరుషేయత్వంచ ఇదమేవహి వేదస్యాపౌరుషేయత్వం, యత్పూర్వపూర్వో
చ్చారణక్రమానుసంధానసాపేక్షోచ్చారణక్రమవత్త్వం తదిదానీన్తన వేదేస
ర్గాద్యవేదేపి సమానం. ఇయాంస్తు విశేషః, భగవద్వ్యతిరిక్తాస్సర్వేపి పూర్వ
పూర్వ వేదానుపూర్వ్యనుభవజనితసంస్కారవశేన పూర్వానుపూర్వీం స్మృత్వా
తయైవానుపూర్వ్యా వేదముచ్చారయంతి - భగవాంస్తుసంస్కారనిరపేక్షమేవ
పూర్వానుపూర్వీమనుసంధాయ తయైవానుపూర్వ్యా వేదముచ్చారయతీతి. ఇ
దమేవహి పౌరుషేయప్రబంధాపేక్షయా వేదస్య వైలక్షణ్యం నిత్యత్వంచ. ననుచతు
ర్ముఖకర్తృకావాంతరకల్పసృష్టివిషయతయాపి * ధాతా యథాపూర్వమకల్ప
యదిత్యాదిప్రమాణానాముపపత్తౌ స్వతంత్రపరమాత్మకర్తృకబ్రహ్మకల్పాద్యస
మయప్రవృత్తవేదచతుర్ముఖాదిసృష్టేః సమానానుపూర్వీకత్వ సమాననామ
రూపకృత్యత్వాదౌ కిం ప్రమాణమితిచేత్ ఉచ్యతే - చతుర్ముఖాదేర్నామ
రూపకృత్యాదిని ఇతిహాసపురాణాదిభ్యోఽవగత్యైతాదృశనామరూపకృత్యవి

ష్టశ్చతుర్ముఖో భవానీత్యేవం సంకల్పపూర్వకం భగవంతమారాధ్య తత్తత్పదం ప్రాప్నువంతీతి హి శాస్త్రప్రసిద్ధిః - యది హి కల్పాంతరే ఉత్పద్యమానశ్చతుర్ముఖో విలక్షణనామరూపకృత్యస్స్యాత్ - తదా తస్య భగవదారాధకస్య వాంఛితార్థసిద్ధ్యభావాత్ తదిష్టసాధనత్వావేదకశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యమేవ స్యాత్ - తత్తత్పదాభిలాషిణః ప్రవృత్తిశ్చ కస్యాపి న స్యాత్ అతః ప్రాకృతిస్సృష్ట్యావృత్తావపి యథాపూర్వమేవ సృష్టిరితి దేవతాధికరణస్థితమితి. నన్వగ్నిలోకాద్యూర్ధ్వలోకవర్తినామర్చిరాద్యనతివాహ్యానామర్చిరాద్యాతివాహిక చింతనరూపాంగాసంభవాత్ తదంగత్వస్య * తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ * యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే ఇత్యాదిష్వావిష్కృతత్వాత్, తదంగహీనానాం దేవానాం కథమంగిభూత బ్రహ్మవిద్యాయామధికార ఇతి చేన్న, అతివాహిక చింతనస్య దృష్టార్థతయా తల్లోకవర్తినాం తదూర్ధ్వలోకవర్త్యాతివాహిక చింతనే నైవ సాద్గుణ్యోపపత్తేః, మృతయజమానేష్టికర్మణి సూక్తవాకే యజమానస్యాయురాశాసనాద్యభావాదనపేక్షితం * ఆయురాశాస్త ఇత్యాదికమంశం విహాయాపేక్షితాంశపాఠస్యాంగీకృతత్వాత్. తద్వదిహాప్యనపేక్షితాతివాహికాంశత్యాగేనాపేక్షితస్వస్వలోకోర్ధ్వవర్త్యాతివాహికానామేవ చింతనీయత్వోపపత్తేః నను * తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్ * మధ్వాదిష్వసంభవాదిత్యధికరణద్వయేన కిం ప్రయోజనం దేవతానాం దేవతావిశేషాణాం చార్థిత్వ సామర్థ్యనిర్ణయస్య మనుష్యాణాం ప్రవృత్తివిశేషానౌపయికత్వాత్ నచ దేవానామనేనాధికరణద్వయేన కించిదపి ప్రయోజనం తేషాం స్వకీయపటుతర దేహాదిమత్త్వేఽర్థిత్వసంభవ నిర్ణయే చాధికరణన్యాయానపేక్షణాదితి చేత్ ఉచ్యతే - పరం బ్రహ్మ దేవానాం వస్వాదిదేవతావిశేషాణాం చోపాస్యం ఫలప్రదం చేతి ఈదృశమహిమవిశిష్టతయా ఉపాసనకాలే అనుసంధేయత్వ సిద్ధిలక్షణప్రయోజన సద్భావాత్ దేవతావిగ్రహాసిద్ధౌ మధువిద్యాయాం దేవతా పద ప్రాప్తిః ఫలమిత్యపి న భవేత్ గత్యనుస్మృతౌ అచేతనానామర్చిరాదీనామేవ మార్గపరత్వేన చింతనీయతా స్యాత్; నాతివాహిక దేవతానాం తథా * భాక్తం వాఽనాత్మవిత్త్వాదితి సూత్రోక్తన్యాయేన జ్యోతిష్టోమాదికర్మఫలం భుంజానానాం * తం దేవా భక్షయంతీతి నిరంతరాజాన దేవకర్మకరభావావగత్యా వైరాగ్యం న సిద్ధ్యేత్, ప్రాప్తివిరోధయోరసత్త్వాత్ మంత్రార్థవాదానాం ప్రతీ

శాం॥ సానసగిరియటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయ్ోర్యో యమానార్థే ప్రామాణ్యమస్తీతిన్యాయవ్యుత్పాదనేన * ప్లవాహ్యేతేఅదృఢాయజ్ఞరూపాః * ఏత త్తృతీయంస్థానమిత్యాదిమం త్రార్థేవా వైరాగ్య సంసిద్ధిరిత్యాదీని ప్రయోజనానిద్రష్టవ్యాని ప్రకృతమనుసరామః...... ॥ ౬ ॥

ఇతితృతీయప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్

ఉ—గాయత్రీవాఇదగ్ సర్వంభూతంయదిదంకించ వాగ్వైగాయత్రీ వాగ్వాఇదగ్ సర్వంభూతం గాయతిచత్రాయతేచ ॥ ౧ ॥

ఉ—యా వైసాగాయత్రీఇయంవావసాయేయంపృథివ్యస్యాగ్ హీద గ్ సర్వంభూతంప్రతిష్ఠితమేతామేవనాతిశీయతే ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ—యా వైసాపృథివీ ఇయంవా వసాయదిదమస్మిన్పురుషే శరీరమ స్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాఏతదేవనాతిశీయంతే ॥ 3 ॥

ఉ—యద్వైతత్పురుషే శరీరమిదంవావతద్యదిదమస్మిన్నంతఃపురు షేహృదయమస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాఏతదేవనాతిశీయన్తే ॥ ౪॥

ఉ—సైషాచతుష్పదాషడ్విధాగాయత్రీతదేతదృచాభ్యనూక్తం॥ ౫

ఉ—తావానస్యమహిమాతతోజ్యాయాగ్ శ్చపూరుషః। పాదోఽస్య సర్వాభూతానిత్రిపాదస్యామృతందివీతి ॥ ॥ ౬ ॥

ఉ—యద్వైతద్బ్రహ్మేతీదంవావతద్యోఽయం బహిర్ధాపురుషాదా కాశోయో వైసబహిర్ధాపురుషాదాకాశః ॥ ॥ ౭ ॥

ఉ—అయంవావసయోయమంతఃపురుషఆకాశోయో వైసోఽంతఃపు రుషఆకాశః ॥ ॥ ౮ ॥

ఉ—[1] అయంవావసయోయమంతర్హృదయఆకాశస్తదేతత్పూర్ణ మప్రవర్తిపూర్ణామప్రవర్తినీగ్ శ్రియంలభతేయఏవంవేద ॥ ౯ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే ద్వాదశఃఖండః

శం— యతఏవమతిశయఫలైషాబ్రహ్మవిద్యా, అతస్సాప్రకారాంతరేణా పివక్తవ్యేతి గాయత్రీవాఇత్యాద్యారభ్యతే, గాయత్రీద్వారేణచోచ్యతేబ్రహ్మ సర్వవిశేషరహితస్య * నేతినేతీత్యాదివిశేషప్రతిషేధగమ్యస్యదుర్బోధత్వాత్ సత్స్వనేకేషు ఛందస్సు గాయత్ర్యాఏవబ్రహ్మజ్ఞానద్వారతయోపాదానం ప్రా

[1] యోయమంతర్హృదయఆకాశోయో వైసోంతర్హృదయఆకాశస్తదేతత్పూ ర్ణమితిరంగరామానుజీయఃపాఠః ॥

ధానాత్; సోమాహరణాదితరచ్ఛందో౽క్షరాహరణేన ఇతరచ్ఛందోవ్యాప్త్యా చ సర్వసవనవ్యాపకత్వాచ్చ యజ్ఞే ప్రాధాన్యంగాయత్ర్యాః, గాయత్రీసారత్వాచ్చ బ్రహ్మణస్యమాతరమివ హిత్వా గురుతరాంగాయత్రీం తతో౽న్యద్గురుతరం న ప్రతిపద్యతే యథోక్తం బ్రహ్మాపీతి, తస్యామత్యంతగౌరవస్య ప్రసిద్ధత్వాత్, అతోగాయత్రీముఖేనైవ బ్రహ్మోచ్యతే (గాయత్రీవాఇతి) అవధారణార్థో వైశబ్దః, ఇదంసర్వంభూతం- ప్రాణిజాతంయత్కించ-స్థావరజంగమం వా, తత్సర్వంగాయత్ర్యేవ, తస్యాశ్ఛందోమాత్రాయాస్సర్వభూతత్వమనుపపన్నమితిగాయత్రీకారణంవాచం శబ్దరూపామాపాదయతిగాయత్రీమ్ (వాగ్వై గాయత్రీతి) (వాగ్వాఇదంసర్వంభూతమ్) యస్మాద్వాక్ఛబ్దరూపాసతీసర్వంభూతంగాయతిచ, శబ్దయతి అసౌగౌరసావశ్వఇతి, త్రాయతేచ, రక్షత్యముష్మాన్మాభైషీః కింతేభయముత్థితమిత్యాదినా, సర్వతోభయాన్నివర్త్యమానోవాచాత్రాతస్స్యాత్, యద్వాగ్భూతంగాయతిచ త్రాయతేచ, గాయత్ర్యేవ తద్గాయతిచత్రాయతేచ, వాచో౽నన్యత్వాత్ గాయత్ర్యాః, గానాత్త్రాణాచ్చగాయత్ర్యాగాయత్రీత్వమ్. ॥ ౧ ॥

శం—యావైసా-ఏవంలక్షణాసర్వభూతరూపాగాయత్రీ, ఇయంవావసాయేయంపృథివీ కథం పునరియంపృథివీగాయత్రీతి ఉచ్యతే; సర్వభూతసంబంధాత్, కథం సర్వభూతసమ్బంధః, అస్యాంపృథివ్యాంహి- యస్మాత్సర్వం స్థావరంజంగమంచభూతం ప్రతిష్ఠితమేతామేవ- పృథివీంనాతిశీయతే- నాతివర్తత ఇత్యేతత్, యథా గాన త్రాణాభ్యాం భూతసమ్బంధోగాయత్ర్యాః, ఏవంభూతప్రతిష్ఠానాద్భూతసమ్బద్ధాపృథివీ, అతోగాయత్రీపృథివీ, ॥ ౨ ॥

శం—యావైసాపృథివీగాయత్రీ, ఇయంవావసా- ఇదమేవతత్, కింయదిదమస్మిన్పురుషే, కార్యకరణసంఘాతేజీవతిశరీరం - పార్థివత్వాచ్ఛరీరస్య- కథం శరీరస్యగాయత్రీత్వమితి ఉచ్యతే- అస్మిన్హీమే ప్రాణాః - భూతశబ్దవాచ్యాఃప్రతిష్ఠితాః, అతఃపృథివీవద్భూతశబ్దవాచ్యప్రాణప్రతిష్ఠానాచ్ఛరీరం గాయత్రీ- ఏతదేవయస్మాత్, శరీరంనాతిశీయంతేప్రాణాః. ॥ ౩ ॥

శం—యద్వైతత్పురుషే శరీరంగాయత్రీ; ఇదంవావతత్ యదిదమస్మిన్నన్తః, మధ్యేపురుషేహృదయంపుండరీకాఖ్యమ్, ఏతద్గాయత్రీకథమితి, ఆహ- అస్మిన్హీమేప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః- అతశ్శరీరవద్గాయత్రీహృదయం, ఏతదేవ

తాసం సానన్దగిరియటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

చనాతిశేయంతే(ప్రాణాః * ప్రాణోహిపితా ప్రాణోమాతా * అహింసక
సర్వభూతానీతిశ్రుతేః భూతశబ్దవాచ్యాః(ప్రాణాః. ॥ ౪ ॥

శం—సైషావతుష్పదాషడక్షరపాదాఛందోరూపాసతీభవతి గాయత్రీషడ్వి
ధా, వాగ్భూతపృథివీశరీరహృదయప్రాణరూపాసతీషడ్విధాభవతి, వాక్ప్రాణ
యోరన్యార్థనిర్దిష్టయోరపి గాయత్రీప్రకారత్వం అన్యథాషడ్విధత్వసంఖ్యా
పూరణానుపపత్తేః, తత్ ఏతస్మిన్నర్థే-ఏతత్- గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ గాయ
త్ర్యనుగతంగాయత్రీముఖేనోక్తంబ్రుచాపి,మంత్రేణాభ్యనూక్తంప్రకాశితం॥ ౫

శం—తావానస్య- గాయత్ర్యాఖ్యస్య బ్రహ్మణస్సమస్తస్యమహిమా విభూ
తివిస్తారః, యావాంశ్చతుష్పాత్ షడ్విధశ్చబ్రహ్మణోవికారః పాదోగాయత్రీతి
వ్యాఖ్యాతః, తతః తస్మాద్వికారలక్షణాత్, గాయత్ర్యాఖ్యాద్వాచారంభణమా
త్రాత్తతోజ్యాయాన్ మహత్తరశ్చ పరమార్థసత్యరూపోఽవికారః పూరు
షఃపురుషః, సర్వపూరణాత్పురిశయనాచ్చ- తస్యాస్యపాదస్సర్వా-సర్వాణిభూ
తాని తేజోఽబన్నాదీని సస్థావరజంగమాని- త్రిపాత్ త్రయఃపాదాయస్యసా
యంత్రిపాత్, త్రిపాదమృతంపురుషాఖ్యంసమస్తస్యగాయత్ర్యాత్మనోదివి,ద్యో
తనవతి స్వాత్మన్యవస్థితమిత్యర్థ ఇతి. ॥ ౬ ॥

శం—యద్వైతత్- త్రిపాదమృతం గాయత్రీముఖేనోక్తంబ్రహ్మేతి- ఇదం
వావతత్, ఇదమేవతత్- యోయంప్రసిద్ధోబహిర్ధా, బహిఃపురుషాదాకాశః
భౌతికః- యోవైసబహిర్ధాపురుషాదాకాశఉక్తః. ॥ ౭ ॥

శం—అయంవావసః- యోయమంతఃపురుషే- శరీరఆకాశః, యోవైసోంతః
పురుషఆకాశః. ॥ ౮ ॥

శం—అయంవావసః-యోయమంతర్హృదయే, పుండరీకఆకాశః- కథమేక
స్యసతఆకాశస్య త్రిధాభేదఇతి- ఉచ్యతే, బాహ్యేంద్రియవిషయే జాగరితస్థానే
నభసి దుఃఖబాహుళ్యందృశ్యతే, అంతశ్శరీరే స్వప్నస్థానభూతే మందతరం దుః
ఖంభవతి- స్వప్నాన్పశ్యతః- హృదయస్థేపునర్నభసి * నకంచనకామం కామ
యతే నకంచనస్వప్నంపశ్యతి, అతస్సర్వదుఃఖనివృత్తిరూపమాకాశం సుషుప్త
స్యస్థానం- అతోయుక్తమేకస్యాపి త్రిధాభేదానువ్యాఖ్యానం, బహిర్ధాపురు
షాదారభ్యాకాశస్యహృదయే సంకోచకరణంచేతస్సమాధానస్థానస్తుతయే, య
థా * త్రయాణామపిలోకానాంకురుక్షేత్రంవిశిష్యతే ।అర్ధతస్తుకురుక్షేత్రమ

ర్ధాతస్సుపృధూదకమితి ॥ తద్వత్-తదేతత్- హార్దాకాశాఖ్యం బ్రహ్మపూర్ణం సర్వగతం- నహృదయమాత్రపరిచ్ఛిన్నమితి మంతవ్యమ్, యత్ర హృదయాకాశే చేతస్సమాధీయతే- అప్రవర్తి- నక్వచిత్ప్రవర్తితుం శీలమస్యేత్యప్రవర్తి తత్- అనుచ్ఛిత్తిధర్మకమ్, యథాఽన్యానిభూతానిపరిచ్ఛిన్నాన్యుచ్ఛిత్తిధర్మకాణి- నతథాహార్దం నభః-పూర్ణామప్రవర్తినీం- అనుచ్ఛేదాత్మికాం శ్రియం, విభూతింగుణఫలంలభతేదృష్టం- యఏవం- యథోక్తంపూర్ణమప్రవర్తిగుణం బ్రహ్మవేద జానాతి, ఇహైవజీవం స్తద్భావం ప్రతిపద్యతఇత్యర్థః. ॥ ౯ ॥

ఇతితృతీయప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యమ్.

అ—గలేనగ్రంథేనోత్తరగ్రంథస్య గతార్థత్వం పరిహరతి (యత ఇతి) సవితృద్వారక బ్రహ్మవిద్యానంతరం తద్దేవతాక గాయత్రీద్వారేణ తద్విద్యోపదిశ్యత ఇత్యర్థః; బ్రహ్మవిద్యాయా వివక్షితత్వే బ్రహ్మైవోపదిశ్యతాం- కిం గాయత్ర్యుపదేశేనేత్యాశంక్యాహ (గాయత్రీతి) తథాపి ఛందోంతరాణి విహాయకిమితి గాయత్రీద్వారైవ బ్రహ్మోపదిశ్యతే, తత్రాహ (సత్స్వపీతి) బ్రహ్మజ్ఞానద్వారతయా తదుపాయతయేత్యర్థః, ప్రాధాన్యే హేతుమాహ (సోమాహరణాదితి) సోమస్యాహరణం-ఆనయనం - తత్రసాధనత్వంగాయత్రీఛందస్కానామృచాం యాజకైరిష్యతే- తదుక్తంతిస్యాయజ్ఞే ప్రాధాన్యమిత్యర్థః, యద్వా దేవైస్సోమాహరణమిచ్ఛద్భిశ్ఛందసాం గాయత్రీత్రిష్టుబ్జగతీనాం తాదర్థ్యేననియోగే జగతీత్రిష్టుభోర్మధ్యే మార్గమశక్యానివృత్తౌ, గాయత్రీసోమం ప్రాప్య రక్షిణస్తస్య విజిత్య తం దేవేభ్యస్సమాహరదితి ఐతరేయకబ్రాహ్మణే, * సోమో వై రాజాఽముష్మిల్లోకఆసీదిత్యత్రప్రసిద్ధం, అతస్తత్ప్రాధాన్యమిత్యర్థః, తత్రైవహేత్వంతరమాహ (ఇతరేతి) ఉష్ణిగనుష్టుప్ప్రభృతీని, ఇతరాణిఛందాంసి, తేషాం పాదశోఽక్షరాణి సప్తాష్టాదిసంఖ్యాకాని, తేషామాహరణం; (అపాదనం) ఉపాదానం గాయత్ర్యక్షరైః పాదశష్షడ్భిః క్రియతే, అధికసంఖ్యాయా న్యూనసంఖ్యామాతరేణాసంభవాత్, తస్మాదితరేషు ఛందస్సు గాయత్ర్యవ్యాప్తేశ్చ ప్రాధాన్యమిత్యర్థః, అథవా గాయత్రీవ్యతిరిక్తయోస్త్రిష్టుబ్జగతిచ్ఛందసోః సోమాహరణే ఉద్యతయోరశక్తయోర్మార్గమధ్యే జగత్యాత్యక్తానిత్రీణ్యక్షరాణి, త్రిష్టుభాచైకమక్షరం, తతశ్చాష్టాచత్వారింశదక్షరాజగతీ పంచచత్వారింశదక్షరాసంవృత్తా, చతుశ్చత్వారింశదక్షరాత్రిష్టుప్చ

త్రిచత్వారింశదక్షరాసంవృత్తా, తత్రిగాయత్రీసోమమాహరంతీత్యక్షానామక్షరా ణామాహరణేన పూర్ణతాం తయోరాపాద్య, తేవ్యాప్యస్థితా, తేనతత్ప్రాధా న్యమిత్యర్థః; తత్రైవహేత్వంతరమాహ (సర్వసవనేతి) సర్వాణి (ప్రా)తస్సవ నం మాధ్యందినంసవనం- తృతీయసవనమిత్యేతాని, తేషుగాయత్ర్యావ్యాపకత్వం మిశ్రిణం- గాయత్రం (ప్రా)తస్సవనం- త్రైష్టుభంమాధ్యందినంసవనం- జాగ తం తృతీయసవనమితిస్థితే(పి)త్రిష్టుబ్జగత్యోర్గాయత్రీవ్యాప్తేరుక్తత్వాత్తస్యా శ్చపదాభ్యాం ముఖేనచసోమాహరణద్వారేణ సవనత్రయసమ్బంధాత్, అత శ్చ తస్యాఅస్తియజ్ఞేప్రాధాన్యమిత్యర్థః, కర్మణితత్ప్రాధాన్యేపి కుతోబ్ర హ్మవిద్యాయాం తత్ప్రాధాన్యమిత్యాశంక్యాహ (గాయత్రీతి) బ్రహ్మవిద్యాయా స్తత్ప్రాధాన్యమితి శేషః, గాయత్రీమేవాలమ్బనత్వేనప్రతిపద్యతేబ్రహ్మేత్యత్ర లోకప్రసిద్ధిమనుకూలయతి (తస్యామితి) గాయత్ర్యాబ్రహ్మజ్ఞానద్వారత్వేనో పాదానముక్తహేతుభ్యస్సిద్ధమిత్యుపసంహరతి (అతఇతి) * తథా చేతోర్పణని గమాదితిన్యాయేన గాయత్ర్యుపాధికం బ్రహ్మోపాస్యమితిప్రతిజానీతే(గాయ త్రీతి) నిపాతమాదాయవ్యాచష్టే (వైఇతి) అవధారణరూపమేవార్థంస్ఫుటయ న్నిదమిత్యాదివ్యాకరోతి (ఇదమితి) తదిదంసర్వంగాయత్ర్యేవేతియోజనా,గా యత్ర్యాః సర్వాత్మకత్వాద్బ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్తిర్యుక్తేత్యత్రోపపత్తిమాశం క్యానంతరవాక్యేనోత్తరమాహ (తస్యాఇతి) కథంవాచోగాయత్రీత్వమిత్యాశం క్య తస్యాః సర్వభూతసమ్బంధందర్శయతి (వాగితి) కుతోగాయత్రీత్వం తత్రా హ (యస్మాదితి) భవత్వేవంవాచః స్వరూపం గాయత్ర్యాస్తుకిమాయాతంతదా హ (యద్వాగితి) గాయత్రీనామనిర్వచనాదపి వాచ్యుక్తరూపం గాయత్ర్యా మేవైష్టవ్యమిత్యాహ (గానాదితి) ॥ ౧ ॥

అ—అస్తిహివాచస్సర్వభూతాత్మకత్వం తద్వాచకత్వాద్వాచ్యస్యచ వాచ కాతిరేకేణానిరూపణాత్, తథాచ వాగ్భూతా గాయత్రీ సర్వభూతాత్మికేత్యు క్తం, ఇదానీం తస్యాః విధాంతరమాహ (యావైసేతి) ఏవంలక్షణత్వం వ్యాచ ష్టే (సర్వేతి) గాయత్రీమనూద్య పృథివీత్వం తస్యావిహితం ప్రశ్నపూర్వకము పపాదయతి (కథంపునరితి) గాయత్ర్యాస్సర్వభూతసమ్బంధస్యోక్తత్వాత్పృథి వ్యాస్తత్సమ్బంధంచోద్యపూర్వకంవ్యుత్పాదయతి (కథమితి) సర్వస్యపృథివ్యాం ప్రతిష్ఠితత్వంసాధయతి (ఏతామేవేతి) తథాపి కథం పృథివ్యాగాయత్రీత్వం- త దాహ (మహేతి) ॥ ౨ ॥

ఆ—సమ్ప్రతి గాయత్ర్యాశ్శరీరరూపత్వం నిరూపయతి (యా వా ఇతి) గాయత్ర్యా భూతశబ్దితాం పృథివీమనూద్య తస్యా గాయత్రీశరీరయోరభేదే హేతుమాహ (పార్థివత్వాదితి) ఇదానీం గాయత్రీశరీరయోరేకత్వం ప్రశ్నపూర్వకం కథయతి (కథమిత్యాదినా) ప్రాణానాం శరీరే ప్రతిష్ఠితత్వం ప్రకటయతి (ఏతదేవేతి) ॥౩॥

ఆ—అథ గాయత్ర్యా హృదయత్వమావేదయతి (యద్వై తదితి) హృదయస్య గాయత్ర్యాశ్శరీరైకత్వం ప్రశ్నపూర్వకం వివృణోతి (ఏతదిత్యాదినా) హృదయే ప్రాణానాం ప్రతిష్ఠితత్వం ప్రకటయతి (ఏతదేవేతి) ప్రాణానాం భూతశబ్దవాచ్యత్వే తత్సంబంధే సతి భూతసంబంధాద్గాయత్ర్యాః శరీరాదిభావస్సంభవతి, తేషాం భూతశబ్దవాచ్యత్వే తు కిం మానమిత్యాశఙ్క్యాహ (ప్రాణో హీతి) అహింసావాక్యేపి ప్రాణపరం మారణం ప్రతిషిధ్యతే- తథా చ భూతశబ్దస్తత్ర ప్రతీతిగోచరో భవత్యేవేత్యాహ (భూతేతి) ॥ ౪ ॥

ఆ—ఆఖ్యానశేషత్వేన గాయత్ర్యాశ్చతుష్పాదత్వం దర్శయతి (సైషేతి) లక్షయిత్వా తస్యాష్షడ్విధత్వమనూద్య సాధయతి (షడ్విధేతి) గాయత్రీహృదయయోస్సర్వభూతసంబంధసిద్ధ్యర్థముపదిష్టయోర్వాక్ప్రాణయోర్గాయత్రీప్రభేదత్వేన కథం వ్యాఖ్యానమిత్యాశఙ్క్యాహ (వాక్ప్రాణయోరితి) విధిపక్షే వాక్యశేషయోగాత్తయోరపి గాయత్రీభేదత్వమిత్యర్థః. ఏతస్మిన్నర్థే; వాగ్భూతపృథివీశరీరహృదయప్రాణభేదాత్ షడ్విధాం గాయత్రీమనుచింత్య జహల్లక్షణయా తదవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ త్వం తదనుచింతయేదితి తచ్ఛేషత్వేనైవ పూర్వోక్తస్థితేరితీత్యర్థః । ॥ ౫ ॥

• ఆ—నను తస్య-పాదవిభాగవిశిష్టస్యేతి యావత్. వి(స్తా)(స్త)రమేవ వివృణోతి (యావానితి) * వాచారంభణం వికారో నామధేయమితి వాక్యశేషమాశ్రిత్య విశినష్టి (వాచారంభణమాత్రాదితి) పరమార్థసత్యత్వే హేతుమాహ (అవికార ఇతి) తావానస్యేత్యాదిస్పష్టయతి (తస్యేతి) ఆదిపదేన వాయురాకాశశ్చేత్యుభయముక్తం తతో జ్యాయానిత్యాదిస్ఫుటయతి (త్రిపాదితి) సమస్తస్య- సర్వప్రపంచాత్మకస్యేత్యర్థః. శ్రుతావితిశబ్దో మంత్రసమాప్త్యర్థః॥౬॥

ఆ—యద్బ్రహ్మ గాయత్ర్యవచ్ఛిన్నముపాస్యముక్తం- హృదయాకాశే తద్ధ్యేయమితి వక్తుం క్రమేణ హృదయాకాశమవతారయతి(యద్వై తదిత్యాదినా)॥౭-౯॥

అ.—ఏకస్యాకాశస్య కథంత్రైవిధ్యము క్తమితిశఙ్కాతె (కథమితి) ఔపాధికత్రైవిధ్యమవిరుద్ధమితిపరిహరతి (ఉచ్యతఇతి) బాహ్యేంద్రియవిషయత్వం తద్విషయశబ్దాద్యాశ్రయత్వం, స్వప్నస్థానభూతె, నభవసీతిసమ్బంధః * నకంచనేత్యాదినా నిషెధద్వయేనపూర్వప్రకారమవస్థాద్వయంనిషిధ్యతె నిషెధఫలమాహ (అతఇతి) సర్వదుఃఖం- స్థూలంవాసనామయంచ తన్నివృత్త్యానిరూప్యమాణం హృదయాకాశమిత్యర్థః, ఔపాధికత్రైవిధ్యముపసంహరతి (అతఇతి) తథాపి కిమిత్యనెనక్రమేణాకాశస్య సంకోచోహృదయెక్రియతే తత్రాహ (బహిర్ధేతి) స్థానస్తుతిముదాహరణేనస్ఫుటయతి (యథేతి) అత్రికుదుక్షేత్రమర్థతః అర్ధస్థానీయం పృథూదకమపితథేతిద్విదళయుగళమివతదుభయం లోకత్రయాపెక్షయా విశిష్టతరమిత్యర్థః, హృదయాకాశేచేతస్సమాధీయతేచేల్, తతశ్చాత్రపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మప్రాప్తమిత్యాశంక్యాహ (తదేతదితి) పూర్ణత్వేన జన్మనాశశూన్యత్వంసిధ్యతీత్యాహ (అప్రవర్తీతి) ప్రధానఫలత్వంవ్యావర్తయతి (గుణఫలమితి) అదృష్టఫలంస్వర్గాప్తిరితిదృష్టమిత్యుక్తం, జ్ఞానమేవవిశినష్టి (ఇహైవేతి) వర్తమానోదేహస్సన్నప్యర్థః, యోవిద్వానేవం, సయథోక్తం ఫలం లభతఇతిసమ్బంధః. ॥ ౯ ॥

ఇతితృతీయప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యటీకా.

రం—చతుష్పాత్త్వషాడ్విధ్యాభ్యాం బ్రహ్మణోగాయత్రీసాదృశ్యానుసంధానరూపావిద్యాప్రస్తూయతె- గాయత్రీవాఇత్యాదినా* ఇంద్రశ్శచీపతిః-వలేనపీడితః, దుశ్చ్యవనోవృషా; సమిత్సుసాసహిః, ఇతిగాయత్రీచతుష్పాద్వా, ఏకైకస్యపాదస్య షడక్షరాత్మతయా షడక్షరపాదవత్త్వేనషడ్విధాచ, ఏవంబ్రహ్మణోపి సర్వభూతశబ్దితాత్మవర్గఏకఃపాదః, కర్మార్జితభోగస్థానరూపః పృథివీలోకఏకఃపాదః, భోగోపకరణంశరీరమెకఃపాదః- అత్రస్థిత్యనుగుణప్రదేశవిశేషరూపం హృదయమేకఃపాదఇతిభూతపృథివీశరీరహృదయాని చత్వారః పాదాః, తత్రసర్వభూతలక్షణపాదస్య బ్రహ్మాత్మకవాక్యర్తృకగానకర్మత్వత్రాణకర్మత్వలక్షణంవిధాద్వయం పృథివీలక్షణస్య పాదస్యసర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వసర్వభూతానతివర్త్యత్వలక్షణంవిధాద్వయం, శరీరహృదయలక్షణయోఃపాదయోః ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వలక్షణం విధాద్వయమేవ- ద్వయోరపి విధాద్వయయోరపి భేదాభావాల్, తతశ్చ పరబ్రహ్మరూపగాయత్రీభూతపృథివీశరీర

హృదయరూపపాదచతుష్టయవత్తయాచతుష్పదా, గానకర్తృత్వత్రాణకర్తృ
త్వసర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వసర్వభూతానతివర్తిత్వసర్వప్రాణిప్రాణప్రతిష్ఠాత్వసర్వ
ప్రాణానతివర్తిత్వలక్షణవిధాషట్కయుక్తతయాషడ్విధాచ, అతశ్చతుష్పాత్త్వష
డ్విధత్వాభ్యాంబ్రహ్మణిగాయత్రీసాదృశ్యానుసంధానంకర్తవ్యమితిప్రతిపాదయ
తి (గాయత్రీవాఇదంసర్వంభూతంయదిదంకించ) అత్రగాయత్రీశబ్దేన నప్రసిద్ధా
గాయత్ర్యభిధీయతే- తస్యాఃభూతాదిపాదచతుష్టయసమ్బంధాభావాత్ - *తా
వానస్యమహిమేతి పుంసూక్తమంత్రప్రతిపాద్యత్వాభావాచ్చ, అపితు పరమా
త్మా యథా కుండపాయినామయనే * మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యగ్నిహో
త్రశబ్దః, ప్రయుజ్యమానః తత్సాదృశ్యవిశిష్టానుష్ఠానార్థః, తథా గాయత్రీశ
బ్దో బ్రహ్మణి ప్రయుజ్యమానః తత్సాదృశ్యానుసంధానార్థః తతశ్చగాయత్రీశ
బ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే, వైశబ్దో ఽవధారణార్థః; బ్రహ్మైవపరిదృశ్యమా
నసర్వభూతాత్మకమిత్యర్థః, తతశ్చ బ్రహ్మణి భూతలక్షణపాదవత్త్వముక్తం।
అథ గాయత్రీశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమపి బ్రహ్మణ్యుపపాదయన్విధాద్వయమాహ ॥
(వాగ్వైగాయత్రీ) గాయత్రీశబ్దితం గాయత్రీసదృశంబ్రహ్మైవవాగ్రూపవిశిష్టం
భవతీత్యర్థః, * శబ్దమూర్తిధరస్యైతద్రూపం విష్ణోర్మహాత్మన ఇతి పరాశర
స్మృత్యాద్యనురోధేన బ్రహ్మణఏవశబ్దరూపత్వమితిభావః, తతశ్చ కిమిత్యత్రా
హ (వాగ్వాఇదంసర్వంభూతంగాయతిచత్రాయతేచ) వాగ్రూపమేవబ్రహ్మస
ర్వాణిభూతాద్యభిధత్తే, హితాహితవిధినిషేధముఖేన త్రాయతేచ, అతశ్చ బ్ర
హ్మణో వాగ్రూపస్య సర్వభూతగానత్రాణకర్తృత్వాభ్యాం గాయత్రీశబ్దవా
చ్యత్వం భూతాత్మకపాదవతో బ్రహ్మణో వాక్కర్తృక గానత్రాణకర్తృత్వా
భ్యాం ద్వైవిధ్యంచోక్తంభవతి. ॥ ౧ ॥

౨—ఉక్తార్థానువాదపూర్వకం ద్వితీయంపాదం సామానాధికరణ్యేనాహ
(యావైసాగాయత్రీయంవావసాయేయంపృథివీ) ఉక్తరూపవిశిష్టప్రకృతధర్మి
పరోయచ్ఛబ్దః, యా సర్వభూతరూపైకపాదయుతా గాయత్రీ, గాయత్ర్యా
ఖ్యంబ్రహ్మ, తదేవప్రసిద్ధాపృథివీత్యర్థః, కథం పృథివ్యాబ్రహ్మాత్మకత్వమిత్య
త్రాహ (అస్యాంహీదంసర్వంభూతంప్రతిష్ఠితమ్) బ్రహ్మాత్మకత్వాదేవహి సర్వ
భూతప్రతిష్ఠాత్వం, నహి కేవలపృథివ్యాస్సర్వభూతధారణశక్తిరస్తీత్యర్థః, ప్ర
తిష్ఠాత్వంచనియతమిత్యాహ (ఏతామేవనాతిశీయంతఇతి) పృథివీంభూతానినాతి

వర్తంతే, కర్మవశ్యాత్మనాంహి ప్రతిష్ఠాత్వాదేవపృథివీనియమేనాశక్యాతిక్రమణత్వర్థః, పృథివీమయబ్రహ్మాండోదరేహి భోక్తృవర్గః పరివర్తతే, నతతోఽన్యత్రేతిభావః, ఏవంద్వితీయః పాదో భూతప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వరూపంవిధాద్వయంచోక్తమ్. ‖ ౨ ‖

రం—అథతృతీయంపాదమాహ (యా వై సా పృథివీయం వావ సా యదిదమస్మిన్పురుషే శరీరం) అత్రపురుషశబ్దశ్శరీరవిశిష్టజీవపరః. పృథివీ - పృథివీరూపపాదవిశిష్టాయాగాయత్రీ- గాయత్ర్యాఖ్యంబ్రహ్మ- సాశరీరం శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టేత్యర్థః- భూతపృథివ్యోర్గాయత్రీ సామానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టతయా భూతపృథివీశబ్దయోర్బ్రహ్మపర్యంతత్వేన తదుపస్థాపనక్షమత్వాత్ అగ్న్యప్రాయన్యాయేనాత్రశరీరలక్షణపాదాంతరనిర్దేశకస్య శరీరశబ్దస్య నిష్కర్షకశబ్దత్వేపి సామానాధికరణ్యేన నిర్దేశోయుక్తః శరీరస్యబ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వాభ్యాముపపాదయతి (అస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితా ఏతదేవ నాతిశీయంతే)నాతిశీయంతే, నాతివర్తంతఇత్యర్థః ‖ ౩ ‖

రం—చతుర్థంపాదమాహ (యద్వై తత్పురుషే శరీరమిదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే హృదయమ్)పురుషేశరీరం, పురుషశబ్దితశరీరవిశిష్టజీవనిష్ఠశరీరాఖ్యపాదవిశిష్టంయద్గాయత్ర్యాఖ్యంబ్రహ్మ- తదేవహృదయం- హృదయశరీరకం హృదయలక్షణపాదకమిత్యర్థః హృదయస్యబ్రహ్మాత్మకత్వ ముపపాదయతి (అస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితా ఏతదేవ నాతిశీయంతే) ప్రాణశబ్దేన ప్రాణాపానాదయః-ఇంద్రియాణివాకథ్యంతే తేషాంహృదయసంబంధినాడీద్వారా హృదయప్రతిష్ఠితత్వం ఏవంతృతీయచతుర్థపాదౌ ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వరూపంవిధాద్వయంచోక్తమ్‖ ‖౪‖

రం—ఏవముక్తంచతుష్పాత్త్వంషాడ్విధ్యంచనిగమయతి (సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీ) నన్వేవంచతుష్పాత్త్వేబ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నత్వంస్యాదితి శఙ్కాయాముక్తస్యమహిమ్నః ఏతావత్త్వప్రతిషేధికామృచముదాహరతి (తదేతదృచాభ్యనూక్తం) తదేతత్ గాయత్ర్యాఖ్యంబ్రహ్మాభిముఖీకృత్యఋచాప్యుక్తమిత్యర్థః ‖ ‖ ౫ ‖

రం—తామృచంపఠతి (తావానస్య మహిమా) పూర్వోక్తస్సర్వోపి ఏతస్యమహిమా- నియామ్యవర్గః (తతో జ్యాయాంశ్చ పురుషః) పూర్వోక్తమ

హిమా పెక్షయా పురుషాజ్యాయాన్ - పరమాత్మాజ్యాయాన్ తతోఽధికమహి మశాలీత్యర్థః (పాదోఽస్య సర్వాభూతాని) అత్ర సర్వాభూతానీతి కార్యజగదంతర్గతాః అవిత్సంస్పృష్టాశ్చేతనా ఉచ్యంతే లేస ర్వేపాదః అంశమాత్రమిత్యర్థః సర్వశబ్దాత్ప్రస్యశేః * సుపాంసులుగితిలుకినలో పేరూపం (త్రిపాదస్యామృతందివి) అత్ర ద్యుశబ్దః సమష్టిస్ష్టిశ బ్రహ్మబహిర్భూతా ప్రాకృతస్థాన విశేషపరః. అప్రాకృతేస్థానవిశేషే అస్య - పరమాత్మనః అమృతంపాదత్రయమిత్యర్థః త్రిపాత్త్వం చాప్రాకృతైర్భోగ్యభోగస్థాన భోగోపకరణ విశేషైర్వా - భూషణాస్త్రాదిరూపేణ జగదంతర్గతాన స్వభిమానిభిర్నిత్యైర్భగవదను భవమాత్రపరైర్నిత్యసిద్ధైశ్చ ముక్తైశ్చాన్తర్భావసంభవతి॥ ॥ ౬॥

రం—అథ దహరా పాద త్వేనో కస్య ఉపాస్యతయా వక్ష్యమాణస్య హృదయస్య స్తుత్యర్థం హృదయాకాశస్య బాహ్యాకాశాభేదేన మహత్త్వం వక్తుం బాహ్యాకాశస్య బ్రహ్మతుల్యత్వం సామానాధికరణ్యేనాహ (యద్వై తద్బ్రహ్మేతీదం వావతద్యోయం బహిర్ధాపురుషాదాకాశో యోవైసబహిర్ధాపురుషాదాకాశః) స్వకార్యవ్యాప్తత్వానంతత్వ అచలత్వాదిభిః బ్రహ్మతుల్యోబాహ్యాకాశోయో వర్తత ఇత్యర్థః ॥ ౭॥

రం—(అయంవావసయోయమంతః పురుషఆకాశఇతి) తాదృశబాహ్యాకాశాభిన్నః పురుషశరీరేవర్తమానఆకాశఇత్యర్థః, బాహ్యాంతరాకాశయోర్భేదస త్త్వేపిధర్మైక్యాభిప్రాయేణాభేదనిర్దేశః (యోవైసోఽంతః పురుషఆకాశఇతి) ఏవం బ్రహ్మతుల్యబాహ్యాకాశాభిన్నశ్శరీరాంతరాకాశోయఇత్యర్థః॥

రం—(అయంవావసయోయమంతర్హృదయఆకాశః) తాదృశశరీరాంతస్థాకాశాభిన్నో హృదయావచ్ఛిన్నాకాశఇత్యర్థః, పూర్వవద్ధర్మైక్యాదితిభావః ఏవంబ్రహ్మతుల్యబాహ్యాకాశాభిన్నపురుషాంతర్గతాకాశాభేదంహృదయాకాశస్యోక్త్వా ఏతాదృశమహిమశాలిహృదయాకాశఇతిస్తౌతి (యోవైసోఽంతర్హృదయఆకాశః) అంతర్హృదయేవర్తమానోయఆకాశః-అయంసః తాదృశ మహిమశాలీత్యర్థః, అనయావహృదయాకాశస్తుత్యా చతుర్థపాదత్వేనోక్తం హృదయంస్తుతంభవతి- ఏవంచతుష్పదష్షడ్విధస్య బ్రహ్మణః ప్రపంచాంతర్భావేన పరిచ్ఛిన్నత్వాస్థిరత్వశంకావ్యావృత్త్యర్థంపూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వగుణకతయోపాసనం మోక్షఫలంవిదధాతి (తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తి) పూర్ణత్వం అపరిచ్ఛి

స్నత్వం, అపరివర్తిత్వం- అచలత్వం స్థిరత్వమ్(పూర్ణామపరివర్తినీం శ్రియం లభతేయఏవంవేద) అనంతస్థిరాశ్రీః ముక్తైశ్వర్యమేవ; తదుపాసీనోముక్తింభజత ఇత్యర్థః ॥ ౯ ॥ ఇతితృతీయప్రపాఠకేద్వాదశఖండభాష్యమ్

ఉ— తస్యహవాఏతస్యహృదస్యపంచ దేవసుషయఃసయోఽస్య ప్రాఙ్సుషిః సప్రాణ స్తచ్చక్షుస్సఆదిత్య స్తదేతత్తేజోఽన్నా ద్యమిత్యుపాసీతతేజస్వ్యన్నాదోభవతియఏవంవేద ॥ ౧ ॥

ఉ—అథయోస్యదక్షిణస్సుషిఃసవ్యానస్తచ్ఛ్రోత్రగ్ంసచంద్రమాస్త దేతచ్ఛ్రీశ్చయశశ్చేత్యుపాసీతశ్రీమాన్యశస్వీభవతియఏవంవేద॥ ౨ ॥

ఉ—అథయోస్యప్రత్యఙ్సుషిఃసోఽపానః సావాక్సోఽగ్నిస్తదేతద్బ్ర హ్మవర్చసమన్నాద్య మిత్యుపాసీతబ్రహ్మవర్చస్యన్నాదోభవతి యఏవంవేద ॥ ॥ ౩ ॥

అథయోఽస్యోదఙ్సుషిఃససమాన స్తన్మనస్సపర్జన్యః తదే తత్కీర్తిశ్చవ్యుష్టిశ్చేత్యుపాసీతకీర్తిమాన్వ్యుష్టిమాన్భవతియ ఏవంవేద ॥ ॥ ౪ ॥

అథయోఽస్యోర్ధ్వస్సుషిస్సఉదానఃసవాయుస్సఆకాశస్త దేతదోజశ్చమహశ్చేత్యుపాసీత ఓజస్వీమహస్వాన్భవతియఏవంవేద॥ ౫ ॥

ఉ—తేవాఏతేపంచబ్రహ్మపురుషాస్స్వర్గస్యలోకస్యద్వారపాఃసయ ఏతానేవంపంచబ్రహ్మపురుషాన్స్వర్గస్యలోకస్యద్వారపాన్వేదా స్యకులేవీరోజాయతేప్రతిపద్యతేస్వర్గంలోకం యఏతానేవం పంచబ్రహ్మపురుషాన్స్వర్గస్యలోకస్యద్వారపాన్వేద ॥ ౬ ॥

ఉ—అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతేవిశ్వతఃపృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేషు అనుత్తమేషూత్తమేషులోకేష్విదంవావతద్యదిదమస్మి న్నంతఃపురుషెజ్యోతిః ॥ ॥ ౭ ॥

ఉ—తస్యైషాదృష్టిర్యత్రైతదస్మిఞ్ఛరీరేసగ్ంస్పర్శేనోష్ణిమానంవి జానాతితస్యైషాశ్రుతిర్యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్యనినదమివన దథురివాగ్నేరివజ్వలతఉపశృణోతితదేతద్దృష్టంచశ్రుతంచేత్యు పాసీతచక్షుష్యశ్శ్రుతోభవతియఏవంవేదయఏవంవేద ॥ ౮ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకేత్రయోదశఃఖండః

శం—తస్య హ వా ఇత్యాదినా గాయత్ర్యాఖ్యస్య బ్రహ్మణ ఉపాసనాంగత్వేన ద్వారపాలాదిగుణవిధానార్థమారభ్యతే, యథా లోకే ద్వారపాలా రాజ్ఞః ఉపాసనేన వశీకృతా రాజప్రాప్త్యర్థా భవంతి, తథేహాపీతి (తస్యేతి) ప్రకృతస్య హృదయస్యేత్యర్థః. ఏతస్య అనంతరనిర్దిష్టస్య పఞ్చ పఞ్చసంఖ్యాకాః. దేవానాం సుషయో దేవసుషయః, స్వర్గలోకప్రాప్తిద్వారచ్ఛిద్రాణి, దేవైః ప్రాణాదిత్యాదిభీ రక్ష్యమాణానీత్యతో దేవసుషయః, తస్య స్వర్గలోకభవనస్య హృదయస్యాస్య యః ప్రాఙ్ సుషిః-పూర్వాభిముఖస్య ప్రాగ్గతం యచ్ఛిద్రం ద్వారం- స ప్రాణః, తత్స్థః తేన ద్వారేణ యస్సఞ్చరతి వాయువిశేషః, స ప్రాగనితీతి ప్రాణః, తేనైవ సమ్బంధమవ్యతిరిక్తం తచ్చక్షుః; తథైవ (స ఆదిత్యః) * ఆదిత్యో హ వై బాహ్యః ప్రాణ ఇతి శ్రుతేః చక్షూరూపప్రతిష్ఠాక్రమేణ హృది స్థితః * స ఆదిత్యః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి చక్షుషీత్యాదివాజసనేయకే, ప్రాణవాయుదేవతైవ హ్యేకా చక్షురాదిత్యశ్చ సహాశ్రయేణ వక్ష్యతి చ ప్రాణాయ స్వాహేతి హుతం హవిస్సర్వమేతత్తర్పయతీతి, తదేతత్ప్రాణాఖ్యం స్వర్గలోకద్వారత్వాద్బ్రహ్మ స్వర్గలోకం ప్రతిపిత్సుస్తేజస్స్వేతచ్చక్షురాదిత్యస్వరూపేణాన్నాదత్వాచ్చ సవితుస్తేజోఽన్నాద్యమిత్యాభ్యాం గుణాభ్యాముపాసీత, తతస్తేజస్వ్యన్నాదశ్చ- ఆమయావిత్వరహితో భవతి, య ఏవం వేద-తస్యైతద్గుణఫలం ఉపాసనేన వశీకృతో ద్వారపః స్వర్గలోకప్రాప్తిహేతుర్భవతీతి ముఖ్యం చ ఫలం॥౧॥

శం—అథ యోఽస్య దక్షిణస్సుషిః తత్స్థో వాయువిశేషః, స వీర్యవత్కర్మ కుర్వన్ విగృహ్య వా ప్రాణాపానౌ నానా వా అనితీతి వ్యానః, తత్సమ్బద్ధమేవ చ తచ్ఛ్రోత్రమింద్రియం, తథా స చంద్రమాః, శ్రోత్రేణ సృష్టా దిశశ్చంద్రమాశ్చేతి శ్రుతేః, సహాశ్రయా పూర్వవత్, తదేతచ్ఛ్రీశ్చ విభూతిః, శ్రోత్రచంద్రమసోర్జ్ఞానాన్నహేతుత్వం, అతస్తాభ్యాం శ్రీత్వం; జ్ఞానాన్నవతశ్చ యశః-ఖ్యాతిర్భవతీతి యశోహేతుత్వాద్యశస్త్వం, అతస్తాభ్యాం గుణాభ్యాముపాసీతేత్యాది సమానం॥౨॥

శం—అథ యోఽస్య ప్రత్యఙ్ సుషిః- పశ్చిమః తత్స్థో వాయువిశేషః, స మూత్రపురీషాద్యపనయన్నధోఽనితీత్యపానః. సా తథా వాక్ తత్సమ్బంధాత్తథాగ్నిః తదేతద్బ్రహ్మవర్చసం; వృత్తస్వాధ్యాయనిమిత్తం తేజో బ్రహ్మవర్చసం, అగ్నిసమ్బంధాద్వృత్తస్వాధ్యాయస్య. అన్నగ్రసనహేతుత్వాదపానస్యాన్నాద్యత్వం సమానమన్యత్. ॥ 3 ॥

శం—అథయోఽస్యోదఙ్సుషిః- ఉదగ్గతస్సుషిః తత్స్థో వాయువిశేషః.సో
ఽశితపీతే సమంనయతీతి సమానః. *తత్సమ్బద్ధం మనః- అన్తఃకరణం సపర్జన్యః
వృష్ట్యాత్మకో దేవః పర్జన్యనిమిత్తాశ్చాప ఇతి. మనసా సృష్టా ఆపశ్చ వరుణశ్చేతి
శ్రుతేః తదేతత్కీర్తిశ్చ- మనసో జ్ఞానస్య కీర్తిహేతుత్వాత్. ఆత్మపరోక్షం వి
శ్రుతత్వం - కీర్తిః యశః స్వకరణసంవేద్యం విశ్రుతత్వం- వ్యుష్టిః. కాన్తిః దే
హగతం లావణ్యం తతశ్చ కీర్తిసంభవాత్కీర్తిశ్చేతి. సమానమన్యత్॥ ॥౪॥

శం—అథ యోఽస్యోర్ధ్వస్సుషిః- స ఉదానః, ఆపాదతలాదారభ్యోర్ధ్వ
ముత్క్రమణాత్, ఉత్క్రాన్త్యర్థం చ కర్మ కుర్వన్ననితీత్యుదానః; స వాయుః
తదాధారశ్చాకాశః, తదేతత్, వాయ్వాకాశయోరోజో హేతుత్వాదోజః- బ
లం, మహత్త్వాచ్చ మహ ఇతి, సమానమన్యత్. ॥ ౫ ॥

శం—తే వా ఏతే- యథోక్తాః పఞ్చసుషిసమ్బన్ధాత్పఞ్చ బ్రహ్మణః హార్దస్య
పురుషాః రాజపురుషా ఇవ ద్వారస్థాః స్వర్గస్య హార్దస్య లోకస్య ద్వారపాః ద్వా
రపాలాః, ఏతైర్హి చక్షుశ్శ్రోత్రవాఙ్మనః(ప్రాణైః బహిర్ముఖప్రవృత్తైర్బ్రహ్మ
ణో హార్దస్య ప్రాప్తిద్వారాణి నిరుద్ధాని, ప్రత్యక్షం హ్యేతత్, అజితకరణతయా బా
హ్యవిషయాసంగానృతప్రరూఢత్వాన్న హార్దే బ్రహ్మణి మనస్తిష్ఠతి- తస్మాత్సత్యము
క్తమేతే పఞ్చ బ్రహ్మపురుషాః స్వర్గస్య లోకస్య ద్వారపా ఇతి, అతస్స య ఏ
తానేవం- యథోక్తగుణవిశిష్టాన్ స్వర్గస్య లోకస్య ద్వారపాన్ వేద- ఉపా
స్తే, ఉపాసనయా వశీకరోతి, స రాజద్వారపాలానివోపాసనేన వశీకృత్యైతైరని
వారితః ప్రతిపద్యతే స్వర్గం లోకం రాజానమివ హార్దం బ్రహ్మ, కిం చ- అస్య
విదుషః కులే వీరః పుత్రో జాయతే- వీరపురుషసేవనాత్, తస్య చ ఋణాపాకరణేన
బ్రహ్మోపాసనప్రవృత్తిహేతుత్వమ్; తతశ్చ స్వర్గలోకప్రతిపత్తయే పారమ్ప
ర్యేణ భవతీతి స్వర్గలోకప్రతిపత్తిరేవైకం ఫలమ్. ॥ ౬ ॥

శం—అథ యదసౌ విద్వాన్ స్వర్గం లోకం వీరపురుషసేవనాత్ప్రతిపద్యతే
యచ్చోక్తమ్ * త్రిపాదస్యామృతం దివీతి, తదిదం లిఙ్గేన చక్షుశ్శ్రోత్రేన్ద్రి
యగోచరమాపాదయితవ్యమ్, యథాఽగ్న్యాది ధూమాదిలిఙ్గేన, తథా హ్యే
వమేవేదమితి యథోక్తేఽర్థే దృఢా ప్రతీతిస్స్యాత్, అనన్యత్వేన చ నిశ్చయ ఇత్యత
ఆహ- యదతః- అముష్మాద్దివః, ద్యులోకాత్పరః- పరమితి లిఙ్గవ్యత్యయేన,
(జ్యోతిర్దీప్యతే) స్వయమ్ప్రభం సదా ప్రకాశత్వాద్దీప్యత ఇవ దీప్యత ఇత్యుచ్యతే-

అగ్న్యాదివజ్జ్వలనలక్షణాయాః దీప్తేరసమ్భవాత్ - విశ్వతఃపృష్ఠేష్వితి అస్య వ్యాఖ్యానమ్, సర్వతఃపృష్ఠేష్వితి- సంసారాదుపరీత్యర్థః, సంసార ఏవ హి సర్వః, అసంసారిణ ఏకత్వాన్నిర్భేదత్వాచ్చ, (అనుత్తమేషు) తత్పురుషసమాసాశఙ్కానివృత్తయే ఆహ (ఉత్తమేషు లోకేష్వితి) సత్యలోకాదిషు హిరణ్యగర్భాదికార్యరూపస్య పరస్యేశ్వరస్యాసన్నత్వాదుచ్యతే, ఉత్తమేషు లోకేష్వితి, ఇదం వావ ఇదమేవ తత్, యదిదమస్మిన్పురుషే అన్తః, మధ్యే జ్యోతిః చక్షుఃశ్రోత్రగ్రాహ్యేణ లిఙ్గేనోష్ణిమ్నా శబ్దేన వా అవగమ్యతే, యత్త్వచా స్పర్శరూపేణ గృహ్యతే, తచ్చక్షుషైవ; దృఢప్రతీతికరత్వాత్త్వచః అవినాభూతత్వాచ్చ రూపస్పర్శయోః.

కథం పునస్తస్య జ్యోతిషో లిఙ్గం త్వగ్దృష్టిగోచరత్వమాపద్యత ఇతి, ఆహ- యత్ర యస్మిన్కాలే ఏతదితి క్రియావిశేషణమ్, అస్మిఞ్ఛరీరే హస్తేనాలభ్య సంస్పర్శేనోష్ణిమానం- రూపసహభావినముష్ణస్పర్శభావం విజానాతి, స హ్యుష్ణిమా నామరూపవ్యాకరణాయ దేహమనుప్రవిష్టస్య చైతన్యాత్మజ్యోతిషో లిఙ్గం- అవ్యభిచారాత్, న హి జీవన్తమాత్మానముష్ణిమా వ్యభిచరతి, * ఉష్ణ ఏవ జీవిష్యఞ్ఛీతో మరిష్యన్నితి హి విజ్ఞాయతే- మరణకాలే చ * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి పరేణావిభాగత్వోపగమాత్, అతోఽసాధారణం లిఙ్గమౌష్ణ్యమగ్నేరివ ధూమః, అతస్తస్య పరస్యైషా దృష్టిః- సాక్షాదివ దర్శనం, దర్శనోపాయ ఇత్యర్థః, తథా తస్య జ్యోతిష ఏషా శ్రుతిః, శ్రవణం, శ్రవణోపాయోఽప్యుచ్యమానః, యత్ర, యదా పురుషో జ్యోతిషో లిఙ్గం శుశ్రూషతి, శ్రోతుమిచ్ఛతి తదైతత్కర్ణావపిగృహ్య, అపిగృహ్యేతి క్రియావిశేషణం, అపిగృహ్య- అపిధాయేత్యర్థః; అఙ్గులిభ్యాం ప్రోర్ణుత్య నినదమివ, రథస్యేవ ఘోషో నినదః, తమివ శృణోతి, నదథురివ- ఋషభకూజితమివ, యథా చాగ్నేర్బహిర్జ్వలతః ఏవం శబ్దమన్తఃశరీరే ఉపశృణోతి. తదేతజ్జ్యోతిః దృష్టశ్రుతలిఙ్గత్వాద్దృష్టం శ్రుతం చేత్యుపాసీత, తథోపాసనాచ్చక్షుష్యః దర్శనీయః శ్రుతః విశ్రుతశ్చ భవతి, యత్స్పర్శగుణోపాసననిమిత్తం ఫలం, తత్ర ... చక్షుష్య ఇతి, రూపస్పర్శయోస్సహభావిత్వాదిష్టత్వాచ్చ దర్శనీయతాయాః, ఏవం చ విద్యాయాః ఫలముపపన్నం స్యాత్, న తు మృదుత్వాదిస్పర్శవత్త్వే, య ఏవం యథోక్తౌ గుణౌ వేద, స్వర్గలోకప్రతిపత్తిస్తూక్తమదృష్టం ఫలం-ద్విరభ్యాస ఆదరార్థః.

—ఇతి తృతీయప్రపాఠకే త్రయోదశఖణ్డభాష్యమ్.—

అ—వక్ష్యమాణజ్ఞానస్య స్వాతంత్ర్యంపరిహృత్య ప్రకరణభేదంవ్యావర్త యితుముత్తరగ్రంథస్య తాత్పర్యమాహ (తస్యేతి) ద్వారపాలాదీత్యాదిపదే నతద్గతావిశేషాగృహ్యన్తే. బ్రహ్మణ్యుపాసనేనాప్రసిద్ధ్యతో ద్వారపాలోపాస్తి రయుక్తేత్యాశఙ్క్యాహ (యథేతి) ఇతి- తదుపాస్తిరర్థవతీతిశేషః స్వర్గ లోకశబ్దః పరమాత్మవిషయః * స్వర్గంలోకమితఊర్ధ్వోవిముక్త్వేతి శ్రు త్యంతరాత్. దేవసుషిత్వంసాధయతి (దేవైరితి) స్వర్గలోకస్య- పరస్యా త్మనోభవనం, ఆయతనం తస్యేతియావత్. ప్రాక్త్వేనావస్థానమాశంక్యోక్తం (పూర్వాభిముఖస్యేతి) తత్స్థస్యేనేతి) తచ్ఛబ్దో హృదయవిషయః (తేనై వేతి) ప్రాణవిషయస్తచ్ఛబ్దః తదవ్యతిరిక్తత్వం- స్వాతంత్ర్యేణచక్షుషోఽ కించిత్కరత్వం నహిచక్షుషా ప్రాణస్యసంబంధః - నహిబాహ్యస్యతత్సంబన్ధేని బంధనమస్తి, తత్రైవ, ప్రాణస్యచక్షుష్ట్వమివేత్యర్థః - ప్రాణాదిత్యయో రైక్యే ప్రమాణమాహ (ఆదిత్యోహేతి) కథంయథోక్తస్యాదిత్యస్యహృదయ సుషిద్వారపస్థానీయత్వం- తత్రాహ (చక్షురితి) అధిష్ఠాతృత్వేనాదిత్యశ్చ క్షుషిప్రతిష్ఠితః- చక్షుశ్చగ్రాహకతయా రూపేప్రతిష్ఠితంరూపదర్శనకరణీ భవతి- రూపాణిచవాసనాత్మనాహృదయేప్రతిష్ఠితాని- తదనేన క్రమేణాది త్యోహృదయేతిష్ఠతీత్యర్థః- తత్రశ్రుత్యంతరంప్రమాణయతి (సఆదిత్యఇతి) ఏకదేవతాఽభిన్నత్వాదపి ప్రాణాభేదేచక్షురాదిత్యయోరాధ్యానంయుక్త మిత్యాహ (ప్రాణేతి) ఆశ్రయశబ్దేన రూపాణిహృదయంచోచ్యతే. ద్యు లోకోవా ఆదిత్యశ్చక్షుషో దేవతాధిపతిరపి తస్యసర్వస్య ప్రాణాత్మత్వే వాక్య శేషమనుకూలయతి(వక్ష్యతిచేతి)సహిప్రాణోత్పత్తౌసర్వస్యోత్పత్తిస్తాదాత్మ్యమం తరేణసంభవతీతిభావః,తదేతత్ప్రాణాఖ్యంబ్రహ్మస్వర్గలోకంప్రతిపిత్సుః పు రుషస్తేజోఽన్నాద్యమిత్యాభ్యాంగుణాభ్యాంవిశిష్టముపాసీతేతిసంబంధః.కిమితి యథోక్తోఽధికారీప్రాణోపాసనేనియుజ్యతే, తత్రాహ (స్వర్గేతి) త థాపికథంయథోక్తగుణద్వయవైశిష్ట్యంప్రాణాఖ్యస్యబ్రహ్మణస్సిధ్యతి - తత్ర తేజశ్శబ్దంవ్యాకుర్వన్నాహ (తేజస్వీతి) ఏతత్ - ప్రాణాఖ్యంబ్రహ్మఉభయ రూపేణతేజస్వి. తథాచ తేజోగుణవిశిష్టతయా తదుపాసనామర్హతి. సవితు శ్చాన్నాద్యత్వంవృష్టిద్వారేణ* ఆదిత్యాజ్జాయతేవృష్టిరిత్యాదౌ దృష్టం॥ అత శ్చాన్నంచతదాద్యంచేతి గుణాంతరవిశిష్టత్వేనాపిసవితృరూపం ప్రాణాఖ్యం

బ్రహ్మధ్యానార్హమిత్యర్థః. కింతద్ధర్మముఖ్యం ఫలమితి తదాహ (ఉపాసనేనేతి)

ఆ—హృదయస్య పూర్వదిగవస్థితచ్ఛిద్రసంబద్ధత్వేన ప్రాణముక్త్వా వ్యానః శ్రోత్రం చంద్రమాశ్చేతి త్రితయమితరసంబద్ధముపాస్యమిత్యాహ (అథేతి) వీర్యవత్కర్మ కుర్వన్ వ్యానవృత్తిసంబంధః ప్రాణాపానౌ విగృహ్య - విరుధ్య వాఽయమనితీతి పక్షాంతరం. నానా- స్కంధసంధిమర్మసు వివిధమనితి- చేష్టత ఇతి వికల్పాంతరం- తేనసంబంధః శ్రోత్రస్య శ్రుత్యుక్తత్వాద్ధ్యానార్హ మంతవ్యః. యథా శ్రోత్రస్య వ్యానేన సంబంధః - తథా చంద్రమసోఽపి తేన సంబంధస్య శ్రుత్యుక్తత్వాదేవ ధ్యానార్థతయా గ్రాహ్య ఇత్యాహ (తథేతి) శ్రోత్రచంద్రమసోః సంబంధే శ్రుత్యంతరమనుకూలయతి (శ్రోత్రేణేతి) యద్ద్వారాజః శ్రోత్రం- తదాత్మనా దిశశ్చంద్రమాశ్చేత్యేతే సృష్టా ఇతి శ్రుతేరిత్యర్థః. మిథస్సంబంధేఽపి కథమనయోర్వ్యానాత్మత్వం- తత్రాహ (సహశ్రియా పూర్వవదితి) అనయోర్వ్యానాత్మత్వం * వ్యానేతృప్యతీత్యాదివాక్యశేషాదవధేయమిత్యర్థః తదేతత్- వ్యానాఖ్యం బ్రహ్మ శ్రీశ్చ యశశ్చేత్యాభ్యాం గుణాభ్యాముపాసీతేతి సంబంధః కథం తస్య గుణద్వయవత్త్వా ధ్యానమిత్యాశంక్య శ్రోత్రస్య జ్ఞానహేతుత్వాచ్చంద్రమసోఽన్నహేతుత్వాత్తయోరాశ్రయత్వేన తదాత్మనో వ్యానస్యాపి తద్గుణోపపత్తిరిత్యాహ (శ్రోత్రేతి) వ్యానాఖ్యబ్రహ్మణి గుణాంతరం సాధయతి (జ్ఞానేతి) ఉక్తస్య బ్రహ్మణో గుణద్వయ సంభవోఽతశ్శబ్దార్థః శ్రీమానిత్యాదిఫలవాక్యమాదిశబ్దార్థః సమానం - తేజస్వీత్యాదివాక్యేనేతి శేషః ॥ ॥ ౨॥

ఆ—హృదయస్య పశ్చిమదిగవస్థితసుషిసమ్బద్ధత్వేనాపానో వాగగ్నిశ్చేతి త్రితయమన్యోన్యసమ్బద్ధం ధ్యేయమిత్యాహ (అథయోఽస్యేతి) సోఽపాన ఇత్యస్యార్థమాహ (తద్ధ ఇతి) సోఽపాన ఇతి సమ్బన్ధః. అపానశబ్దం వాయువిశేషే వ్యుత్పాదయతి (మూత్రేతి) ఆదిశబ్దేన శుక్రాది గృహ్యతే. యథా చక్షుషః శ్రోత్రస్య చ ప్రాణత్వం వ్యానత్వం చోక్తం- తథా వాగపానో భవతి* అపానేతృప్యతీత్యాదిశ్రుతేరిత్యాహ (సాతథేతి) యథా చక్షురాదిద్వారేణాదిత్యాదేః ప్రాణాదిరూపత్వముక్తం, తథా వాచోఽధిష్ఠాతృత్వేన సమ్బంధాదగ్నిస్తద్ద్వారేణాపానో భవతీత్యాహ (తత్సంబంధాదితి) తదేతల్ అపానాఖ్యం బ్రహ్మ బ్రహ్మవర్చసమన్నాద్యమిత్యాభ్యాం గుణాభ్యాం విశిష్టముపాసీత

తిసంబంధః. బ్రహ్మవర్చసంవ్యాచష్టే (వృత్తేతి) కథమహానాఖ్యబ్రహ్మణియథో క్తాగుణస్సిద్ధ్యతీత్యాశఙ్క్యాగ్నిద్వారేత్యాహ (అగ్నిసమ్బంధాదితి) తథాపి కథమన్నాద్యత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ పానద్వారేణేత్యాహ (అన్నేతి) బ్రహ్మవ ర్చసీత్యాదిఫలవాక్యం * శ్రీమానిత్యాదినా తుల్యార్థత్వాన్న వ్యాఖ్యానాపే క్షమిత్యాహ (సమానమితి) ॥3॥

అ—హృదయస్యోత్తరసుషిసమ్బద్ధత్వేన సమానోమనఃపర్జన్యశ్చేతి త్రి తయంపరస్పరసమ్బద్ధముపాస్యమిత్యాహ (అథేతి) (సమానఇతిసంబంధః)స మానశబ్దంవాయువిశేషవృత్త్యాదయతి (అశితేతి) మనసస్సమానేనసంబం ధః * సమానేతృప్యతీతి శ్రుతేగ్రాహ్యమిత్యాహ (తత్సమ్బద్ధమితి) * మన సితృప్యతిపర్జన్యస్తృప్యతీతివాక్యశేషమాశ్రిత్యతయోస్సమ్బంధమాహ (సపర్జన్యఇతి) శ్రుత్యంతరాదస్య సంబంధసిద్ధిమాహ(ప ర్జన్యేతి) ఇతిశబ్దః ప్రసిద్ధిపరామర్శార్థః తథాపి కథం పర్జన్యమనసోస్సం బంధసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్యమనసోపి కారణత్వేనాద్భిస్సమ్బంధాత్తద్వారా మిథోపి తత్సిద్ధిరిత్యాహ (మనసేతి) తదేతత్, సమానాఖ్యం బ్రహ్మ-కీర్తిశ్చవ్యుష్టిశ్చే త్యాభ్యాం గుణాభ్యాముపాసీతేతిసమ్బంధః, తస్మిన్బ్రహ్మణి కీర్తిరూపం గు ణంసాధయతి (మనసఇతి) ప్రసిద్ధిర్థాంతరత్వకీర్తేర్దర్శయతి (అత్రేతి) త తోవ్యుష్టింవ్యాచష్టే (స్వశరీరేతి) తామేవానుభవారూఢతయాకథయతి (కాం తిరితి) కథంపునర్దేహగతస్య లావణ్యస్యకీర్తితాశక్యతే, తత్రాహ (తలశ్చేతి) లావణ్యంపశ్యమ్యర్థః, ఇతి, అసంకీర్ణగుణద్వయవిశిష్టముపాసనం సిద్ధమిత్య ర్థః, కీర్తిమానిత్యాదిఫలవాక్యస్య *బ్రహ్మవర్చసీత్యాదినాతుల్యార్థత్వాదవ్యా ఖ్యేయత్వమాహ (సమానమితి) ॥ ౪ ॥

అ—హృదయస్యోర్ధ్వచ్ఛిద్రప్రవిష్టేనోదానోవాయురాకాశశ్చేతి త్రిత యమన్యోన్యసంబద్ధముపాస్యమిత్యాహ (అథయోస్యేతి) ఉత్క్రమణాత్, ఉ దానఇతిసంబంధః * ఉదానేతృప్యతివాయుస్తృప్యతీతివాక్యశేషమాశ్రిత్యాహ (సవాయురితి) వాయోరాకాశత్వమాధారాధేయసంబంధాత్ * వాయౌతృప్య త్యాకాశస్తృప్యతీతిశ్రుతేశ్చేత్యాహ (తదాధారశ్చేతి) తదేతత్ ఉదానాఖ్యం బ్రహ్మ- పూర్వవదోజోమహశ్చేత్యాభ్యాంవిశిష్టముపాసీతేతిసంబంధః, ఉక్తగు ణద్వయంనిర్దిశతి (వాయ్వాకాశయోరితి) ఓజస్వీత్యాదివాక్యస్య * కీర్తిమాన్

త్యాదినాతుల్యార్థత్వమాహ (సమానమితి) ॥ ౫॥

అ—॥ తస్య హ వా ఏతస్యేత్యాదినోక్తమనువదతి (తే వా ఇతి) కథం బ్రహ్మపురుషాః- తత్రాహ (రాజపురుషా ఇవేతి) వ్యపదిశ్యంత ఇత్యర్థః- తేషాం ద్వారపాలత్వం ప్రపఞ్చయతి (ఏతైరితి) తత్ర స్వానుభవం ప్రమాణయతి (ప్రత్యక్షం హీతి) వివేకవైరాగ్యాభ్యాం వశీకృతశ్రోత్రాదికరణగ్రామోపేతత్వాభావాత్ప్రాక్ శబ్దాదివిషయే అనంగరూపానృతాక్రాంతత్వాదిత్యర్థః, ఏతైరేవ విషయవిముఖైర్బ్రహ్మప్రాప్తిద్వారాణి సమాధ్యాదినా వివృతానీత్యభిప్రేత్యోపసంహరతి (తస్మాదితి) బ్రహ్మపురుషానుక్తాననూద్య సఫలముపాసనం దర్శయతి (అత ఇతి) అనియతానాం చక్షురాదీనాం బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబంధకత్వం-నియతానాం తు తత్ప్రాప్తిహేతుత్వమిత్యతశ్శబ్దార్థః, యథోక్తగుణవిశిష్టత్వం చక్షురాదీనామాదిత్యాద్యాత్మకత్వమ్, అదృష్టఫలముక్త్వా దృష్టఫలమాహ(కించేతి)యథోక్తపుత్రోత్పత్తిర్వివక్షితబ్రహ్మప్రాప్తావనుపయుక్తేత్యాశఙ్క్యాహ (తస్య చేతి) పుత్రస్య ధ్యానానుసారిత్వహేతుత్వం తచ్ఛబ్దార్థః, పారమ్పర్యేణ,ఉపాసనాద్వారేణేతియావత్, పుత్రస్య ధ్యానద్వారా బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వే ఫలితమాహ ॥ (ఇతి స్వర్గేతి) ॥ ౬ ॥

అ—గాయత్ర్యుపాధికం బ్రహ్మోపాస్యం, తాదర్థ్యేన ద్వారపాలోపాస్తిశ్చ కర్తవ్యా; తతశ్చాంగేషు శ్రుతాని ఫలాని సముచ్చిత్య ప్రధానోపాసనాదేవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యుక్తం- ఇదానీం విద్యాంతరం ప్రస్తౌతి (అథేతి) పరస్తాద్దివో దీప్యమానం బ్రహ్మ కౌక్షేయే జ్యోతిషి ప్రతీకేఽధ్యస్య దృష్టత్వశ్రుతత్వాభ్యాముపాసితవ్యమితి శ్రౌతమర్థం సిద్ధవత్కృత్వా ఆర్థికమర్థమాదాయ తాత్పర్యమాహ (యదసావిద్వానితి) వీరాణాం వీర్యవతామాదిత్యాదీనాం పురుషాణాం సేవనాత్ - ఆధ్యానాదితియావత్ - లింగేన స్పర్శవిశేషేణ శ్రవణవిశేషేణ చేత్యర్థః (చక్షుశ్శ్రోత్రేంద్రియగోచరమితి)మద్దృష్టం ప్రతిదృష్టం- శ్రుతం చమిత్యుపాసయితవ్యం- అన్యథా దృష్టత్వశ్రుతత్వాభ్యాం బ్రహ్మణి ధ్యానాసిద్ధేరిత్యర్థః, పరస్య ప్రతిపత్తౌ లింగేన ప్రత్యాయనే దృష్టాంతమాహ (యథేతి) విప్రతిపన్నం ప్రతి ధూమాదిలింగేనాగ్న్యాది ప్రత్యాయ్యతే-తథా స్పర్శాదిలింగేన దృష్టత్వాదివిశిష్టమిదం ప్రత్యేతవ్యమిత్యర్థః, యథోక్తస్య జ్యోతిషో లింగేన ప్రత్యాయనం కిమితి క్రియతే, తత్రాహ (తథాహీతి) లింగద్వారా తస్య ప్ర

త్యాయనేసతి గుణద్వయవిశిష్టమేవేదంజ్యోతిః- సాన్యథేత్యేవంయథోక్తే పర
స్మిన్నుపాస్య జ్యోతిషిదృఢాధీస్స్యాత్- తత్తద్గుణస్యజ్యోతిషోధ్యానాదిత్యర్థః
మాభూత్పరస్యజ్యోతిషో యథోక్తగుణస్యవిశిష్యోపాసనమిత్యాశంక్యాహ (అ
నన్యత్వేనేతి) కౌక్షేయస్య జ్యోతిషస్సన్నికర్షాజ్జీవాభేదంపరికల్ప్య జాఠరం
జ్యోతిర్బ్రహ్మేత్యనన్యత్వేనధ్యానే జీవబ్రహ్మణోరేకతయా నిశ్చయశ్చార్థా
త్సిధ్యతి, అతోయథోక్తోపాస్తిరర్థవతీత్యర్థః, అథశబ్దస్యవిద్యాంతరారంభా
ర్థత్వమభ్యుపేత్యానంతరగ్రంథస్య తాత్పర్యముక్త్వాఽవశిష్టాన్యక్షరాణ్యవతా
ర్యవ్యాకరోతి (అతఆహేత్యాదినా) యదిత్యుపక్రమ్య జ్యోతిరిత్యుపసంహారా
త్పరఇతిపుల్లింగప్రయోగమాశంక్యాహ (పరమితి) కాదాచిత్కప్రకాశత్వాభా
వాత్కథం దీప్యతఇతి ప్రయోగః, తత్రాహ (స్వయం ప్రభమితి) కస్మాదివే
తి ప్రయుజ్యతే, ముఖ్యమేవదీప్యమానత్వంకింనస్యాదిత్యాశంక్యాహ (అగ్న్యాది
దీతి) హేతోరుభయత్రసంబంధః-సర్వశబ్దస్యాసంకుచితవృత్తిత్వాదాత్మనోపితే
నసంగృహీతత్వాత్కథం తస్మాదూర్ధ్వం బ్రహ్మేత్యుపపన్నమిత్యాశంక్యాహ ॥
(సంసారాదితి) తస్యైవసర్వశబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతి (సంసారఏవహీతి) త
స్యానేకత్వేన సర్వశబ్దార్హత్వాదిత్యర్థః- ఆత్మనిసర్వశబ్దానుపపత్తిమాహ (అ
సంసారిణఇతి) సర్వశబ్దస్యానేకార్థవాచిత్వాదాత్మనిచైకత్వాత్ప్రకారభేదస్య
చ నిత్యముక్తేతస్మిన్నసంభవాన్నతస్యసర్వశబ్దాత్ప్రతీతిరిత్యర్థః. ఉత్తమానభ
వంతీత్యనుత్తమాః- తేష్వితితత్పురుషాశంకాయాం తన్నివృత్తిద్వారా బహు
వ్రీహిసిద్ధ్యర్థంవిశేషణమిత్యాహ (తత్పురుషేతి) కిమితి తేషుపరబ్రహ్మనిర్దిశ్య
తే, తస్య సర్వగతత్వాదిత్యాశంక్యాహ (హిరణ్యగర్భాదీతి) తత్కార్యాత్మనా
స్థితం పరం బ్రహ్మోత్తమేషు లోకేష్విత్యుచ్యతే, తస్యసర్వత్రసతోపి సత్య
లోకాదిషు హిరణ్యగర్భాద్యాత్మనాఽతిశయేన నిత్యాభివ్యక్తత్వాదిత్యర్థః;
యదితిసర్వనామ్నా ప్రకృతంబ్రహ్మపరామృశ్యతే- తస్యోపాస్యత్వార్థంసంసా
రాదుపరిష్టాదవస్థానముక్తం, ఇదానీంకౌక్షేయజ్యోతిషితదారోపయతి (ఇద
మితి) కౌక్షేయజ్యోతిషిప్రతీకే ప్రమాణందర్శయతి (చక్షురితి)* చక్షుష్యో
భవతీతిఫలవచనానుసారేణ స్పర్శరూపైక్యమాధ్యాసికమాదాయోష్ణిమ్నశ్చా
క్షుషత్వంద్రష్టవ్యం- రూపస్పర్శయోరైక్యాధ్యాసంస్ఫుటయతి (యత్త్వచేతి)
యదుష్ణం తేజోద్రవ్యాత్మకం త్వగింద్రియేణస్పర్శరూపేణగృహ్యతే తచ్చక్షు

షైవగృహ్యతే- తత్రహేతుమాహ (దృశ్యేతి) త్వచోద్ధృధాయాం ప్రతీతావాహాతు త్వాచ్చక్షుషా తాదాత్మ్యారోపాదిత్యర్థః, యదుష్ణవద్భవతి - తల్ స్పర్శవద పీతినియమాచ్చరూపస్పర్శయోస్తాదాత్మ్యాధ్యాసాత్తస్య చాక్షుషత్వసిద్ధిరిత్యా హ (అవినాభూతత్వాచ్చేతి) ॥ 2 ॥

ఆ—శబ్దో యస్యజ్యోతిషోలింగమాష్టంద- తస్యత్వగింద్రియగ్రాహ్యస్య చాక్షుషత్వముపపాదయితుంపృచ్ఛతి (కథమితి) తస్యైషాదృష్టిరిత్యాదివాక్య నోత్తరందర్శయన్ యత్రేత్యాదివ్యాకరోతి (ఆహేత్యాదినా) యత్రైతద్విజ్ఞానం స్యాల్, తథేతివిజ్ఞానక్రియాయాంవిశేషణమేతదితిపదమిత్యర్థః, సంస్పర్శేనో ష్ణిమానం విజానాతిచేల్, కథంతర్హి తస్య చాక్షుషత్వమిత్యాశంక్యాహ ॥ రూపసహభావినమితి) భవత్వౌపచారికమాష్టస్యచాక్షుషత్వం తథాపికథంత స్యలింగత్వమిత్యాశంక్య జీవప్రత్యాయనద్వారా కౌక్షేయజ్యోతిషి తస్య లింగత్వంసాధయతి (సహీతి) జీవాత్మనా తస్యావ్యభిచారంస్మారయతి (సహీతి) తత్రైవశ్రుతింసంవాదయతి (ఉష్ణఏవేతి) యదాజీవస్యలింగమాష్ణ్యం తదా ప రస్యాపి జ్యోతిషస్తల్లింగంభవతి- జీవపరయోరేకత్వావగమాదిత్యాహ (మరణకా లేచేతి) వాగాదిమనసి మనఃప్రాణే ప్రాణస్తేజసి- తదధ్యక్షలక్షణం పరస్యాం దేవతాయాం పరమాత్మాఖ్యాయాంసమ్పద్యతఇతిశ్రుత్యా జీవస్యపరేణతత్పరాత్మ నా సహాభిన్నత్వస్యోపగమాజ్జీవస్యలింగంతద్భవతి పరస్యలింగమిత్యర్థః, య దాహి జీవస్య పరస్యచ యథోక్తలింగాదవగతిః- తదా తత్రకౌక్షేయజ్యోతిష స్తదధికరణస్య సుతరామవగతిరస్తీత్యాహ (అతఇతి) ఉష్ణస్య జాఠరే జ్యోతి షి ప్రతీకలింగత్వేనతి తల్లింగత్వమాహ (అతఇతి) విష్ణోరివ ప్రతిమయా జాఠరేణజ్యోతిషా పరస్య జ్యోతిషస్తాదాత్మ్యాదిత్యర్థః, ప్రతీకద్వారా ద్ర ష్టృపాయపత్తస్యశ్రవణోపాయంలింగాంతరందర్శయతి (తథేతి) అపిగృహ్యేశృ ణోతీతిసమ్బంధః, యథాశ్రవణమేతద్భవతి- తథా శృణోతీతిశ్రవణక్రియాయా విశేషణమేతచ్ఛబ్దఇతియోజనా- పోర్ధృత్యపిధాయేతియావల్ - శ్రూయమాణశ బ్దస్య వాచ్యార్థభావస్ఫుటీకరణార్థమనేకదృష్టాంతోపాదానమ్,కౌక్షేయజ్యో తిష్యారోపితస్య జ్యోతిషోధ్యేయస్య ధ్యానోపాయాంగత్వేన గుణద్వయముప దిశతి (తదేతదితి) దృష్టమిత్యుపాసనేఫలమాహ (తథేతి) శ్రుతమిత్యుపాసనేఫ లమాచష్టే (శ్రుతఇతి) కథంపునః స్పర్శగుణోపాసనే స్పర్శోభవతీతివక్తవ్యే

౨౨ సానన్దగిరీయటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయక్తాయాం చక్షుష్యోభవతీత్యుచ్యతే- తత్రాహ (యత్సప్రశ్నేతి) సమ్పాదనే నిమిత్తమాహ (రూపస్పర్శయోరితి) ఇతశ్చ చక్షుష్యోభవతీతిఫలవదనముచితమిత్యాహ(ఇష్టత్వాచ్చేతి) ఫలవచనమపిసమ్పాదనకల్పకమిత్యాహ (ఏవంచేతి) యదా స్పర్శగుణోపాసననిమిత్తఫలత్వంరూపేసమ్పాద్యతే- తదావిద్యాయాః శ్రుతంఫలముపపన్నమితి ఫలశ్రుతిరనుకూలితాస్యాత్- రూపవిశేషవతిచక్షుష్యశబ్దస్యప్రసిద్ధత్వాదిత్యర్థః, యదిపునర్మృదుత్వాదిస్పర్శగుణస్యోపాసననిమిత్తఫలత్వం కల్ప్యతే- తదాచక్షుష్యోభవతీతిశ్రుతంఫలంనైవోపపన్నంస్యాత్- తతశ్చ ఫలశ్రుతిరపిబాధితాభవేదిత్యాహ (నన్వితి) కస్యేదంఫలమిత్యపేక్షాయామాహ॥ (యఏవమితి) ననుపరస్యజ్యోతిషో జాతరేజ్యోతిష్యారోపితస్య యథోక్తగుణవతో ధ్యానాత్కథమిదమత్యల్పంఫలమననురూపముపదిశ్యతే- తత్రాహ(స్వర్గలోకేతి) ఫలవత్యాం విద్యాయామాదరోవివక్షితః. ॥ ౮ ॥

ఇతితృతీయప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యటీకా.

రం—అథోక్తబ్రహ్మోపాసనాంగత్వేన ద్వారపోపాసనం విధీయతే(తస్యహవాఏతస్యహృదయస్యపంచదేవసుషయః) తస్యైతస్యచతుర్థపాదత్వేన నిర్దిష్టస్య ప్రకృతస్యహృదయస్య దేవతాధిష్ఠానభూతానిపంచద్వారచ్ఛిద్రాణీత్యర్థః (సయోస్యప్రాఙ్సుషిస్సప్రాణస్తచ్చక్షుస్సఆదిత్య ఇత్యాది) ప్రాణవృత్తివిశేషాప్యాయితచక్షురనుగ్రాహకాదిత్యస్య హృదయప్రాఙ్సుషిరద్వారపాలస్య తేజోఽన్నాద్యతయా ఉపాసనేఉపాసకః స్వయమపితేజస్వ్యన్నాదోభవతీత్యర్థః॥. తదేతదిత్యాదిత్యస్య తేజోఽన్నాద్యాపేక్షయా నపుంసకలింగనిర్దేశః. తేజస్విత్వం- లావణ్యం- ఏవముత్తరత్రాపి॥ ॥౧॥

రం—(అథయోఽస్యదక్షిణస్సుషిస్సవ్యానస్తచ్ఛ్రోత్రంసచంద్రమా ఇత్యాది) శ్రీమాన్- సంపత్తిమాన్॥ ॥౨॥

రం—(అథయోఽస్యప్రత్యఙ్సుషిస్సోపానస్సావాక్సోఽగ్నిరిత్యాది) బ్రహ్మవర్చసం- వృత్తాధ్యయనజంతేజః॥ ॥౩॥

రం—(అథయోస్యోదఙ్సుషిస్ససమానస్తన్మనస్సపర్జన్యఇత్యాది) పర్జన్యః- దేవతావిశేషః- వృష్టిః-దేహకాంతిః॥ ॥౪॥

రం—(అథయోఽస్యోర్ధ్వస్సుషిఃసఉదానఃసవాయుస్సఆకాశఇత్యాది) ఓజః- బలం. మహత్త్వం- మహః. ఆకాశశ్చ దేవతావిశేషః॥ ॥౫॥

రం—(తేవాఏతేపంచబ్రహ్మపురుషాః స్వర్గస్యలోకస్యద్వారపాః) త ఏతే- ఉక్తగుణవిశిష్టాఆదిత్యచంద్రమోఽగ్నిపర్జన్యాకాశాఖ్యాః బ్రహ్మపురుషాః- బ్రహ్మసంబంధినఃపురుషాః స్వర్గస్యలోకస్య,భగవల్లోకస్యహృదయాకాశాఖ్యస్యద్వారపాలకాః. యద్వా- భగవల్లోకస్యద్వారపాః - అతివాహికాః (సయఏతానేవంపంచబ్రహ్మపురుషానిత్యాది) (అస్యకులేవీరోజాయతే) వీరః పుత్రోజాయతే. విద్యావీర్యసమ్పన్నోజాయతఇత్యర్థః. ఆనుషంగికఫలముక్త్వా ప్రధానఫలమాహ (ప్రతిపద్యతేస్వర్గంలోకంయఏతానేవమిత్యాది) భగవల్లోకద్వారపాలకోపాసనయా అనివారితస్సన్ భగవల్లోకంప్రతిపద్యత ఇత్యర్థః, శిష్టంస్పష్టమ్ ॥ ॥౬॥

రం—ఏవంగాయత్రీవిద్యాప్రకృతస్య ద్యుసంబంధినః సకలఫలప్రదస్య పరస్యబ్రహ్మణ అభిరూప్యకీర్తిమత్త్వరూపఫలవిశేషార్థం కౌక్షేయజ్యోతీరూపత్వేన ఉపాసనావిధానాయాహ (అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతేవిశ్వతః పృష్ఠేషుసర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషులోకేషు) * తథాక్షరాత్సమ్భవతీహవిశ్వమిత్యత్రజగదంతర్వర్తివ్యష్టిజాతేవిశ్వశబ్దప్రయోగాత్ విశ్వశబ్దోవ్యష్టిపరః సర్వశబ్దఃపరిశేషాత్సమష్టితత్త్వపరః. తతశ్చాతఃపరోదివః- అప్రాకృతస్థానవిశేషస్యోపరిష్టాత్ సమష్టివ్యష్టిబహిర్భూతేషు అనుత్తమేషు-స్వావధికోత్తమరహితేషూత్తమస్థానవిశేషేషు * తస్యభాసాసర్వమిదం విభాతీతిఅవభాసకతయాజ్యోతిశ్శబ్దితః పరమాత్మాయోదీప్యతఇత్యర్థః. అత్రయచ్ఛబ్దస్య సర్వగామిత్వేన ప్రకృతపరామర్శితయాప్రకృతంత్రిపాద్బ్రహ్మపరామృశ్యతే (ఇదంవావతద్యదిదమస్మిన్నంతఃపురుషేజ్యోతిః) తత్ - దివఃపరస్తాద్దీప్యమానం త్రిపాద్బ్రహ్మయదిదమస్మిన్నంతః పురుషశరీరస్యాంతర్జ్యోతిః,ఇదంవావ- కౌక్షేయజ్యోతిరేవ కౌక్షేయజ్యోతిశ్శరీరకమేవేత్యర్థః * అహం వైశ్వానరోభూత్వాప్రాణినాందేహమాశ్రితః ॥ ప్రాణాపానసమాయుక్తఃపచామ్యన్నం చతుర్విధమితి స్మరణాత్. తతశ్చతదాత్మకత్వానుసంధానంకర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ॥౭॥

రం—(తస్యైషాదృష్టిర్యత్రైతదస్మిఞ్ఛరీరేసంస్పర్శేనోష్ణిమానంవిజానాతి తస్య- పరమాత్మశరీరభూతస్యజాఠరాగ్నేః ఏషాదృష్టిః- ఇదందర్శనమిత్యర్థః యత్ర- యదాఅస్మిఞ్ఛరీరేహస్తసంస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతీతియత్ - య

ద్వాష్ట్యోపలంభనమిత్యర్థః. ఉపలభ్యమానస్య ఉష్ణస్పర్శస్య జాఠరాగ్నిస
మ్బంధిత్వాత్ తత్స్పర్శసాక్షాత్కార ఏవ తత్సాక్షాత్కార ఇత్యర్థః (తస్యై
షాశ్రుతిర్యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్యనినదమివనదథురివాగ్నేరివజ్వలత ఉపశృ
ణోతి) యత్ర యదాపురుషస్స్వకర్ణావంగులిభ్యామపిధాయనినదమివ- రథ
ఘోషమివ. నదథురివ- నదథుమివ- ఋషభకూజితమివ. బహిర్జ్వలతో౽
గ్నేశ్శబ్దమివచ శృణోతీతియత్, తదేవజాఠరాగ్నిశ్రవణం, ఆంతరస్య శబ్దస్య
జాఠరాగ్నిసమ్బంధిత్వాత్తచ్ఛబ్దశ్రవణమేవతచ్ఛ్రవణమిత్యర్థః (తదేతద్దృష్టంచ
శ్రుతంచేత్యుపాసీత) తదేతత్ - పరమాత్మశరీరభూతం కౌక్షేయజ్యోతిః ఉక్తరీ
త్యా దృష్టత్వశ్రుతత్వాభ్యాం గుణాభ్యాముపాసీతేత్యర్థః- తస్యఫలమాహ (చ
క్షుష్యశ్శ్రుతో భవతియఏవంవేదయఏవంవేద) చక్షుష్యత్వం-అభిరూప్యం. చ
క్షుషేహితఇత్యర్థే * శరీరావయవాచ్చేతియత్ - శ్రుతత్వంకీర్తిమత్త్వం, ద్వి
రుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా' ఉక్తశ్రుత్యర్థస్సర్వో౽పి జ్యోతిరధికరణే శ్రుతప్ర
కాశికాయాంస్పష్టః- ఏతత్ఖండాంతర్గతివాక్యవిషయకమధికరణముపన్యస్యతే
* అథ యదతఃపరోదివో జ్యోతిరితిజ్యోతిశ్శబ్దితంప్రసిద్ధమగ్న్యాదికజ్యోతిరేవ
కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యాధ్యాసస్య భౌతికజ్యోతిష్యేవోపపత్తేః, దీప్తేః రూపవ
ద్విషయత్వేన నీరూపేపరమాత్మనిదీప్తేరసంభవాత్, * దివఃపరఇతిద్యుమర్యా
దత్వస్యాపి నిర్మర్యాదే పరమాత్మన్యభావాత్ * లోకేష్విత్యాధారబహుత్వ
స్యాపి నిరాధారే౽సంభవాత్ - చక్షుష్యత్వశ్రుతత్వరూపాల్పఫలశ్రవణాచ్చ,
రూపవద్విషయదీప్తిద్యుమర్యాదత్వాధారబహుత్వకౌక్షేయజ్యోతిరధ్యాసచక్షు
ష్యత్వశ్రుతత్వరూపాల్పఫలోపాసనోపాస్యత్వరూపవాక్యశేషశ్రుత లింగాను
గృహీతజ్యోతిశ్శ్రుత్యా ప్రసిద్ధమగ్న్యాదిజ్యోతిరేవేహోపదిశ్యత ఇతిపూర్వప
క్షే ప్రాప్తేఉచ్యతే * జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్, ద్యుసంబంధితయా నిర్దిష్టం ని
రతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిఃపరమపురుషఏవ * పాదో౽స్యసర్వాభూతానీతిమం
త్రే ద్యుసంబంధినస్సర్వభూతచరణత్వాభిధానాత్, తస్యైవద్యుసంబంధినఇహా
పి ద్యుసంబంధిత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్; యచ్ఛబ్దస్య సర్వనామత్వేన ప్రకృ
తపరామర్శిత్వస్యైవయుక్తతయా ద్యుసంబంధిత్వేనప్రకృతత్రిపాద్బ్రహ్మ
పరామర్శస్యైవయుక్తత్వాత్, ఫలార్థతయా పరమాత్మన్యేవ కౌక్షేయజ్యో
తిశ్శరీరకత్వానుసంధానస్యోపపత్తేః, రూపవద్విషయదీప్తిద్యుమర్యాదత్వలో

కాధారత్వాదినామాంతరాదిత్యవిద్యాన్యాయేన విగ్రహవిశిష్టస్యైవోపపత్తేః. భాసకత్వప్రవృత్తినిమిత్తకజ్యోతిశ్శబ్దస్యాపి తత్ప్రవృత్తిసంభవాజ్జ్యోతిశ్శబ్దితః పరమపురుష ఏవ * ఛందోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోఽర్పణనిగమాత్తథాహి దర్శనం. పూర్వత్ర * గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమితి గాయత్ర్యాఖ్యఛందస ఏవ ప్రకృతత్వాత్తస్యైవ * పాదోఽస్య సర్వా భూతానీతి సర్వభూతచరణత్వాభిధానాత్ న పరబ్రహ్మణః ప్రకృతత్వం యేన యచ్ఛబ్దశ్రుత్యా తత్పరామర్శస్స్యాదితి చేన్న- తత్ర గాయత్రీశబ్దేన న ఛందః పరామృశ్యతే- అపి తు బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీచేతోఽర్పణమిహ నిగమ్యతే. బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసంధానం ఫలాయోపదిశ్యత ఇత్యర్థః, చతుష్పదశ్చ బ్రహ్మణశ్చతుష్పదయా గాయత్ర్యా సాదృశ్యసంభవాత్ తథాఽన్యత్రాపి సాదృశ్యాచ్ఛందోఽభిధాయీ శబ్దః అర్థాంతరే ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే- యథా సంవర్గవిద్యాయాం అగ్నిసూర్యజలచంద్రవాయువాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనఃప్రాణరూపేషు దశసు దశత్వసంఖ్యాసామ్యాత్ * సైషా విరాడన్నాదీతి ఛందోవాచినో విరాట్ఛబ్దస్య ప్రయోగో దృష్టః * భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవం. భూతపృథివీశరీరహృదయలక్షణపాదచతుష్టయస్య * సైషా చతుష్పదేతి ప్రతిపాదితస్య ఛందోరూపాయాం గాయత్ర్యామసంభవాద్గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే. అతో గాయత్రీశబ్దితం త్రిపాద్బ్రహ్మైవ జ్యోతిర్వాక్యేపి యచ్ఛబ్దశ్రుత్యా పూర్వప్రత్యభిజ్ఞాపకద్యుసంబంధిత్వలింగానుగృహీతయా ప్రతిపాద్యతే * ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్. పూర్వవాక్యే * త్రిపాదస్యామృతం దివీతి దివోఽధికరణత్వేన నిర్దేశాత్, జ్యోతిర్వాక్యే * దివః పర ఇత్యవధిత్వేన నిర్దేశాన్న ప్రత్యభిజ్ఞాసంభవ ఇతి చేన్న - వృక్షాగ్రే వర్తమానే శ్యేనే వృక్షాగ్రాచ్ఛ్యేనో వృక్షాగ్రే శ్యేన ఇతి పంచమీసప్తమ్యోః ప్రయోగదర్శనవదిహాప్యుపపత్తేరితి భావః ఇతి స్థితమ్. ప్రకృతమనుసరామః ॥ ॥౭॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యమ్

ఉ—సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీత అథ ఖలు క్రతు
మయః పురుషో యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రే
త్య భవతి స క్రతుం కుర్వీత ॥ ॥౧॥

ఉ—మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసంకల్ప ఆకాశాత్మా

సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగంధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తో
ఽవాక్యనాదరః ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ—ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా
సర్షపాద్వాశ్యామాకాద్వాశ్యామాకతండులాద్వైషమఆత్మా
న్తర్హృదయేజ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానంతరిక్షాజ్జ్యాయాన్ది
వోజ్యాయానేభ్యోలోకేభ్యః ॥ ॥ ౩ ॥

ఉ—సర్వకర్మాసర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తో
ఽవాక్యనాదరఏషమఆత్మాన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మైతమితః
ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతియస్యస్యాదద్ధానవిచికిత్సాస్తీతిహస్మా
హశాండిల్యశ్శాండిల్యః ॥ ॥ ౪ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే చతుర్దశఃఖండః.

శం—పునస్తస్యైవత్రిపాదమృతస్యబ్రహ్మణోఽనన్తగుణవతోఽనంతశక్తే రనేకభేదోపాస్యస్య విశిష్టగుణశక్తిమత్త్వేనోపాసనంవిధిత్సన్నాహ- సర్వం, సమస్తం ఖల్వితివాక్యాలఙ్కారార్థోనిపాతః ఇదం జగన్నామరూపవికృతం ప్రత్యక్షాదివిషయంబ్రహ్మ- కారణం వృద్ధతమత్వాద్బ్రహ్మ - కథంసర్వస్యబ్రహ్మత్వమిత్యతఆహ (తజ్జలానితి) తస్మాత్, బ్రహ్మణోజాతంతేజోఽబన్నాది క్రమేణసర్వం, అతస్తజ్జం తథా తేనైవజననక్రమేణ ప్రతిలోమతయా తస్మిన్నేవబ్రహ్మణిలీయతే - తదాత్మతయాశ్లిష్యతఇతితల్లం. తథా - తస్మిన్నేవస్థితి కాలేఽనితి- ప్రాణితి చేష్టతఇతి ఏవంబ్రహ్మాత్మతయా త్రిషుకాలేష్వవిశిష్టం తద్వ్యతిరేకేణాగ్రహణాత్ అతస్తదేవేదంజగత్ యథాచేదం తదేవైకమద్వితీయం, తథా షష్ఠేవిస్తరేణవక్ష్యామః యస్మాచ్చసర్వమిదంబ్రహ్మ - అతఃశాంతః రాగద్వేషాదిదోషరహితః సంయతస్సన్ యత్తత్సర్వంబ్రహ్మ - తద్వక్ష్యమాణైర్గుణైరుపాసీత; కథముపాసీత (సక్రతుంకుర్వీత) క్రతుః- నిశ్చయః అధ్యవసాయః ఏవమేవ నాన్యథేత్యవిచలః ప్రత్యయః తం క్రతుం కుర్వీత- ఉపాసీతేత్యనేన వ్యవహితేనసంబంధః కింపునః క్రతుకరణేనకర్తవ్యంప్రయోజనం కథంవాక్రతుః కర్తవ్యః, క్రతుకరణంచాభిప్రేతార్థసాధనంకథం, ఇత్యస్యార్థస్య ప్రతిపాదనార్థమథేత్యాదిగ్రంథః. అథఖల్వితి- హేత్వర్థః ॥ యస్మాత్క్రతుమయః- క్రతుప్రాయః. అధ్యవసాయాత్మకః పురుషఃజీవః యథా

క్రతుః- యాదృశః క్రతురస్య సోఽయం యథాక్రతుః యథాధ్యవసాయః యాదృ
క్నిశ్చయోఽస్మిఁల్లోకే- జీవన్నిహ పురుషో భవతి, తథేతః, అస్మాద్దేహాత్ప్రేత్య-మృ
త్వా భవతి. క్రత్వనురూపఫలాత్మకో భవతీత్యర్థః ఏవం హ్యేతచ్ఛాస్త్రతో దృ
ష్టం * యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరమిత్యాది యత ఏవం వ్యవ
స్థా శాస్త్రదృష్టా- అతస్సః- ఏవం జానన్ క్రతుం కుర్వీత-యాదృశం క్రతుం వక్ష్యా
మస్తం యత ఏవం శాస్త్రప్రామాణ్యాదుపపద్యతే క్రత్వనురూపం ఫలం-అతస్స
కర్తవ్యః క్రతుః ॥ ॥ ౧ ॥

శం—కథం మనోమయః మనః ప్రాయః, మనుతేఽనేనేతి మనః, తత్స్వ
వృత్త్యా విషయేషు ప్రవృత్తం భవతి, తేన మనసా తన్మయస్తథా ప్రవృత్త ఇవ, త
త్ప్రాయో నివృత్త ఇవచ- అత ఏవ (ప్రాణశరీరః) ప్రాణః లింగాత్మా విజ్ఞానక్రి
యాశక్తిద్వయసమ్మూర్ఛితః * యో వై ప్రాణస్సా ప్రజ్ఞా యా వా ప్రజ్ఞా స ప్రాణ
ఇతి శ్రుతేః, సః శరీరం యస్య స ప్రాణశరీరః * మనోమయః ప్రాణశరీరనేతేతి
చ శ్రుత్యంతరాత్ (భారూపః) భా దీప్తిశ్చైతన్యలక్షణా రూపం యస్య స భారూ
పః (సత్యసంకల్పః) సత్యాః అవితథాస్సంకల్పా యస్య సోఽయం సత్యసంకల్పః, న
యథా సంసారిణ ఇవానైకాంతికఫలః సంకల్ప ఈశ్వరస్యేత్యర్థః, అనృతేన మిథ్యా
ఫలత్వహేతునా ప్రత్యూఢత్వాత్సంకల్పస్య మిథ్యాఫలత్వం చ వక్ష్యతి * అనృతే
నహి ప్రత్యూఢా ఇతి (ఆకాశాత్మా) ఆకాశ ఇవాత్మా- స్వరూపం యస్య స ఆకాశా
త్మా-సర్వగతత్వం సూక్ష్మత్వం రూపాదిహీనత్వం చాకాశతుల్యతేశ్వరస్య (సర్వక
ర్మా) సర్వం విశ్వం తేనేశ్వరేణ క్రియత ఇతి జగత్సర్వం కర్మాస్యేతి సర్వకర్మా * స
హి సర్వస్య కర్తేతి శ్రుతేః (సర్వకామః) సర్వే కామా దోషరహితా అస్యేతి సస
ర్వకామః * ధర్మావిరుద్ధో భూతేషు కామోఽస్మీతి స్మృతేః-నను * కామోఽస్మీతివ
చనాదిహ బహువ్రీహిర్న సంభవతి- సర్వకామ ఇతి-స కామస్య కర్తవ్యత్వాచ్ఛ
బ్దాదివత్పారార్థ్యప్రసంగాచ్చ దేవస్య- తస్మాదత్రేహ సర్వకామ ఇతి బహువ్రీ
హిః- తథా * కామోఽస్మీతి స్మృత్యర్థో వాచ్యః-సర్వే గంధాస్సుఖకరా అస్య సో
ఽయం సర్వగంధః * పుణ్యో గంధః పృథివ్యామితి స్మృతేః-తథా రసా అపి విజ్ఞేయాః-
అపుణ్యగంధరసగ్రహణస్య పాప్మసంబంధనిమిత్తత్వశ్రవణాత్- * తస్మాత్తేనో
భయం జిఘ్రతి- సురభి చ దుర్గంధి చ పాప్మనా హ్యేష విద్ధ ఇతి శ్రుతేః- న చ పాప్మ
సంసర్గ ఈశ్వరస్య- అవిద్యాదిదోషస్యానుపపత్తేః- సర్వమిదం - జగదభ్యా

ప్తేః- అభివ్యాప్తః- అత ఏవాప్త్యర్థస్య కర్తరి నిష్ఠా- తథా (అవాకీ) ఉచ్యతేఽనయేతి వాక్ వాగేవ వాకః- యద్వా వచేర్ఘఞన్తస్య కరణే వాకః- స యస్య విద్యతే స వాకీ- న వాకీ అవాకీ- వాక్ప్రతిషేధశ్చాత్రోపలక్షణార్థః, గన్ధరసాదిశ్రవణాత్ ఈశ్వరస్య ప్రాప్తాని ఘ్రాణాదీని కరణాని గన్ధాదిగ్రహణాయ అతో వాక్ప్రతిషేధేన ప్రతిషిధ్యన్తే తాని * అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణ ఇత్యాదిమన్త్రవర్ణాత్- అనాదరః అసంభ్రమః- అప్రాప్తప్రాప్తౌ హి సంభ్రమస్స్యాదనాప్తకామస్య- న త్వాప్తకామత్వాన్నిత్యతృప్తస్యేశ్వరస్య సంభ్రమోఽస్తి క్వచిత్. ॥ ౨ ॥

శం—ఏషః యథోక్తగుణో మే, మమాత్మాన్తర్హృదయే- హృదయపుణ్డరీకస్యాన్తః- మధ్యే అణీయాన్ అణుతరః వ్రీహేర్వా యవాద్వేత్యాది- అత్యన్తసూక్ష్మత్వప్రదర్శనార్థం- శ్యామాకాద్వా శ్యామాకతణ్డులాద్వేతి- పరిచ్ఛిన్నపరిమాణాదణీయానిత్యుక్తేఽణుపరిమాణత్వం ప్రాప్తమాశఙ్క్యాతస్తత్ప్రతిషేధాయారభతే (ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే జ్యాయాన్ పృథివ్యా ఇత్యాదినా) జ్యాయః పరిమాణాచ్చ జ్యాయస్త్వం దర్శయన్ననన్తపరిమాణత్వం దర్శయతి (మనోమయ ఇత్యాదినా) * జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్య ఇత్యన్తేన. ॥ 3 ॥

శం—యథోక్తగుణలక్షణ ఈశ్వరో ధ్యేయః- న తు తత్తద్గుణవిశిష్ట ఏవ, యథా రాజపురుషమానయ చిత్రగుం చేత్యుక్తే న విశేషణస్యాప్యానయనే వ్యాప్రియతే- తద్వదిహాపి ప్రాప్తం- అతస్తన్నివృత్త్యర్థం సర్వకర్మేత్యాదిపునర్వచనం- తస్మాన్మనోమయత్వాదిగుణవిశిష్ట ఏవ ఈశ్వరో ధ్యేయః- అత ఏవ షష్ఠసప్తమయోరివ, * తత్త్వమసి * ఆత్మైవేదం సర్వమితి నేహ స్వారాజ్యేఽభిషిఞ్చతి- ఏష మ ఆత్మైతద్బ్రహ్మైతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతి లిఙ్గాత్- న త్వాత్మశబ్దేన ప్రత్యగాత్మైవోచ్యతే- మమేతి షష్ఠ్యాస్సంబన్ధార్థప్రత్యాయకత్వాదేతమభిసంభవితాస్మీతి చ కర్మకర్తృత్వనిర్దేశాత్- నను షష్ఠేఽపి * అథ సంపత్స్య ఇతి సత్సంపత్తేః కాలాన్తరితత్వం దర్శయతి న- ఆరబ్ధసంస్కారశేషస్థిత్యర్థపరత్వాన్న కాలాన్తరితార్థతా, అన్యథా * తత్త్వమస్యాద్యర్థస్య బాధప్రసంగాత్, యద్యప్యాత్మశబ్దస్య ప్రత్యగర్థత్వం- * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి చ ప్రకృతమేష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మేత్యుచ్యతే- తథాప్యన్తర్ధానమీషదపరిత్యజ్యైవైతమాత్మానం ఇతః అస్మాచ్ఛరీరాత్ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీత్యుక్తమ్, యథాక్రి

తురూపస్యాత్మనః ప్రతిపత్తాస్మీతి యస్యైవంవిదస్స్యాత్ - భవేదద్ధా - సత్యం ఎవంస్యామహం ప్రేత్యైవం నస్యామితి నచవిచికిత్సాస్తీత్యేతస్మిన్నర్థే క్రతుఫలసంబంధే స తథైవేశ్వరభావం ప్రతిపద్యతే విద్వానిత్యేతదాహస్మ ఉక్తవాన్ కిల శాండిల్యో నామర్షిః ద్విరభ్యాస ఆదరార్థః. ॥ ౪॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే చతుర్దశఖండభాష్యమ్.

అ—ప్రతీక ద్వారా బ్రహ్మోపాసనముక్త్వా స్ప్రతీకం హిత్వా సగుణ బ్రహ్మోపాసనముపన్యస్యతి (పునరిత్యాదినా) తస్య నిరుపాధిత్వం వ్యావర్తయతి (అనంతేతి) కథమేకస్యానేకగుణత్వం - తత్రాహ (అనంతశక్తేరితి) ననుపూర్వమేవాస్యోపాసనాన్యతిన్వత్తాని - తథాచవక్తవ్యశేషో నాస్తీత్యాశఙ్క్యాహ (అనేకేతి) అనేకేషు భేదేషు గాయత్ర్యాద్యుపాధిషూపాస్యస్యాపి బ్రహ్మణో మనోమయత్వాది విశిష్టగుణత్వేన విశిష్టఫలత్వేన చోపాసనాంతర విధానార్థముత్తరవాక్యమిత్యర్థః, తస్యేదమాపరామర్శే హేతుమాహ (ప్రత్యక్షాదీతి) బ్రహ్మశబ్దస్య నిరుపాధికార్థ విషయత్వం వ్యావర్తయతి (కారణమితి) కథం తస్య బ్రహ్మత్వం తదాహ (వృద్ధతమత్వాదితి) నిరతిశయమహత్త్వాదిత్యర్థః సర్వమనూద్య తస్య బ్రహ్మత్వవిధానే యుక్తింప్రశ్నపూర్వకమాహ (కథమిత్యాదినా) తజ్జం చ తల్లం చ తదనం చ తజ్జలాన్. అవయవలోపశ్ఛాందసః తత్ర తజ్జత్వం జగతో వ్యుత్పాదయతి (తస్మాదితి) తల్లత్వముపపాదయతి (తథేతి) * విపర్యయేణతుక్రమోఽత ఇతి న్యాయాత్ప్రతిలోమతయా జననవ్యుత్క్రమేణ తస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి లీయతే జగదితి కృత్వా యథా తజ్జం తథేతి యోజనా తత్ర లయో నామ - జగతస్స్వాస్య లేతి శఙ్కాం వ్యావర్తయతి (తదాత్మతయేతి) తదనత్వం ప్రతిపాదయతి (తథేతి) యథా తజ్జం తల్లం చ తథా తదనం చ జగదిత్యర్థః ఇతి - తిదనమితి శేషః. యుక్తిసిద్ధమర్థం నిగమయతి (ఏవమితి) బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ త్రిష్వపి కాలేషు జగతోఽగ్రహణాత్తదాత్మత్వేనావిశిష్టమిష్టం జగత్తదేవ స్యాదితి యోజనా. యుక్తిసిద్ధమపి జగతో బ్రహ్మత్వం ప్రత్యక్షాదివిరుద్ధం నాంగీకారమర్హతి నహి సద్వితీయమద్వితీయమిత్యాశఙ్క్యాహ (యథాచేతి) సర్వస్య బ్రహ్మత్వే ఫలితమాహ (యస్మాచ్చేతి) కియంతం కాలం ప్రత్యయమావర్తయేదిత్యాకాంక్షాపూర్వకం తత్త్వనిశ్చయ పర్యంతమితిదర్శయితుం వ్యవహితం వాక్యమపకృష్య వ్యాచష్టే (కథమిత్యాదినా) ఉపాసీతేత్య

స్యక్రతుంకుర్వీతేత్యనేనవ్యవహితేనసంబంధఇతియోజనా; క్రత్వనుష్ఠానస్యఫలం పృచ్ఛతి (కిమ్పునరితి) తతఃక్రతుకరణంచకేనప్రకారేణేతి ప్రశ్నాన్తరందర్శయతి (కథంవేతి) బ్రహ్మభావసాధనత్వాత్ క్రతుకరణస్య ఫలప్రశ్నోనాస్తీత్యాశంక్యాహ (క్రతుకరణంచేతి) నహిజీవస్యస్థితస్యనష్టస్యవాసద్భావస్సంభవతీతిభావః. క్రతుకరణస్యేదంప్రయోజనం సచక్రతురేవంక్రియతే, తత్కారణంచానయారీత్యాబ్రహ్మసద్భావం సాధయతీత్యస్యార్థజాతస్యప్రతిపాదనార్థమాఖండసమాప్తేరథేత్యాదిరుత్తరోగ్రంథఇత్యాహ (ఇత్యస్యార్థస్యేతి) అథఖల్విత్యత్ర పూర్వవత్ ఖలుశబ్దః అథశబ్దస్తుహేత్వర్థఇత్యత్ర హేతురూపమర్థం వివృణోతి (యస్మాదితి) యద్వా, అథేత్యారభ్య పురుషఇత్యంతోగ్రన్థో హేత్వర్థఇత్యుక్త్వాతమేవహేతురూపమర్థందర్శయతి (యస్మాదితి) యథాక్రతురిత్యస్మాదధస్తాత్తస్మాచ్ఛబ్దోద్రష్టవ్యః అస్మిల్లోకఇతిశ్రుతిమాదాయ వ్యాచష్టే (జీవన్నిహేతి) ఇహ-వర్తమానేదేహేజీవన్సన్నితియావత్ క్రతుకరణేన కింకర్తవ్యంఫలమితి ప్రశ్నంవ్యాచష్టే (తథేతి) క్రత్వనురూప ఫలాత్మకత్వేపురుషస్యస్మృతింసంవాదయతి (ఏవంహీతి) శాస్త్రమేవోదాహరతి (యంయమితి) కథంవాక్రతుఃకర్తవ్యఇతిప్రశ్నంప్రత్యాహ (యతఇతి) క్రత్వనురూపఫలాత్మకఃపురుషోభవతీత్యేవంరూపాఽవ్యవస్థేతియావత్ ఏవంజానన్- క్రత్వనురూపంఫలమితిశాస్త్రతఃపశ్యన్నిత్యర్థః కోఽసౌక్రతురిత్యాశంక్యాహ (యాదృశమితి) సక్రతుంకుర్వీతేత్యస్యార్థంనిగమయతి(యతఏవమితి)౧

ఆ—క్రతుకరణప్రకారమేవ ప్రశ్నపూర్వకంప్రకటయతి (కథమిత్యాదినా) కథమిదం మనఃప్రాయత్వమిత్యపేక్షాయాం మనశ్శబ్దార్థప్రదర్శనపూర్వకం తత్ప్రాయత్వంవ్యుత్పాదయతి (మనుతఇతి) మనోద్వారాతదుపాధిః పురుషో విషయప్రవణోభవతీత్యర్థః, తత్ప్రాయత్వఫలమాహ (తథేతి) పురుషోహి తత్ప్రాయస్సన్మనసిప్రవర్తమానే స్వయమపితద్వదేవప్రవృత్తఇవలక్ష్యతే, తథా నివర్తమానేమనసి నివృత్తఇవచావగమ్యతే, వస్తుతస్తు పురుషోనప్రవృత్తో నివృత్తోవా * ధ్యాయతీవేత్యాదిశ్రుతేరిత్యర్థః,అతఏవమనోమయత్వాదేవేతియావత్, సమ్మూర్ఛితత్వం- సంపిండితత్వం విజ్ఞానశక్త్యైకస్మిన్నేవ లింగాత్మని సంపిండితత్వే శ్రుత్యంతరంప్రమాణయతి (యోవాఇతి) ఆథర్వణశ్రుతింయథోక్తే విశేషణద్వయేప్రమాణయతి (మనోమయఃప్రాణేతి) మనోవృత్తిభిర్విభా

వ్యూహనత్వాదాత్మామనోమయః- ప్రాణఏవ- ప్రత్యగాత్మనస్సూక్ష్మశరీరం, త
స్యచాసౌస్థూలాద్దేహాద్దేహాంతరంప్రతి నేతృత్వాదథర్వణశ్రుతేరాత్మని విశేషణద్వ
యసిద్ధిః; ఏతచ్చవిశేషణద్వయం జీవగతమపితదభేదవివక్షయా బ్రహ్మణిద్రష్టవ్య
మిత్యర్థః- సత్యసంకల్పఇత్యత్ర విశేషణానర్థ్యనితమర్థందర్శయతి (నయథేతి)
ఇవశబ్దస్తథార్థః, కథం సంసారిసంకల్పస్యానైకాంతికఫలత్వం- తత్రాహ ॥
(అనృతేతి) సంకల్పస్యానృతేనసంసారిణిప్రత్యూఢత్వేవాక్యశేషంప్రమాణయతి॥
(వక్ష్యతీతి) జడాజడయోరాకాశేతరయోర్నతుల్యతేత్యాశంక్యాహ (సర్వగతత్వ
మితి) సర్వకర్మేతిసర్వక్రియాశ్రయత్వమీశ్వరస్యోచ్యతే, తదయుక్తం,నిష్క్రి
యత్వశ్రుతేరిత్యాశంక్యవ్యాచష్టే (సర్వమితి) సంసారిభ్యోవిశేషసిద్ధ్యర్థంవిశి
నష్టి (దోషరహితాఇతి) ఉదాహృతస్మృతిమాశ్రిత్యోక్తమాక్షిపతి(నన్వితి) కా
మసామానాధికరణ్యే బాధకోపలంభాద్బహువ్రీహిరేవేతిపరిహరతి (సకామస్యే
తి) తస్యకార్యత్వాత్తదైక్యే బ్రహ్మణోఽనాదిత్వంబాధ్యేత, చేతనశేషత్వాచ్చ
కామస్య తదైక్యే బ్రహ్మణస్స్వాతంత్ర్యంహీయేత- తథాచకర్మధారయాసంభ
వాద్బహువ్రీహిరేవేత్యర్థః, కథంతర్హి * కామోస్మీతి తాదాత్మ్యస్మృతిరి
త్యాశంక్యాహ (తస్మాదితి) కామేశ్వరయోస్సామానాధికరణ్యాసంభవాత్ప్రకృత
శ్రుతౌ బహువ్రీహిర్యథేష్టః తథాస్మృతావపి బ్రహ్మపారతంత్ర్యమాత్రం కామ
స్యవివక్షితం, శ్రుత్యనుసారేణస్మృతేర్నేతవ్యత్వాదిత్యర్థః,సర్వశబ్దాద్దుర్గంధానా
మపి బ్రహ్మణి ప్రాప్తావిశినష్టి (సుఖకరాఇతి)తత్రాపి సర్వశబ్దసంకోచకార
ణమాహ(పుణ్యాఇతి)యథాసర్వగంధఇత్యత్రసుఖకరాగంధాబ్రహ్మణిదర్శితాః-తథా
సర్వరసఇత్యత్రాపి సుఖకరాఏవరసాస్తత్సంబంధినోగ్రాహ్యాఇత్యాహ (తథే
తి) అత్రాపిసర్వశబ్దసంకోచేకారణమాహ (అపుణ్యేతి) నతద్గ్రహణం పరస్మి
న్నితి శేషః- తచ్ఛబ్దార్థమేవోపపాదయతి (పాప్మనాహీతి) ఏషఇతిఘ్రాణప్రా
ణోక్తిః- భవతుపాప్మసంసర్గకృతమపుణ్యగంధాదిగ్రహణం- తథాపికథం తదీ
శ్వరే సర్వజ్ఞేనాస్తీత్యాశంక్యాహ (నచేతి) నిమిత్తాభావాదీశ్వరస్య నస్వసంబ
ద్ధిత్వేనాపుణ్యగంధాదిగ్రహణమిత్యర్థః, తస్యపాప్మాసంసర్గేహేతుమాహ(అ
విద్యాదీతి) ఆదిపదేనాస్మితారాగద్వేషాభినివేశాదయోగృహ్యంతే, అభ్యాత్తఇ
తిరూపం తదర్థంచదర్శయన్కర్మణి నిష్ఠాంవ్యావర్తయతి (అతతేరితి) వాక
శ్శబ్దస్య నిష్పత్తిప్రకారంరచయతి (వచేరితి) అత్త్రేతిశ్రుతేరీశ్వరస్యచోక్తిః- ఉ

పలక్షణార్థః, ఘ్రాణాదిప్రతిషేధస్యేతి శేషః- అథేశ్వరే ఘ్రాణాదిప్రాప్తేర
భావాత్తత్ప్రతిషేధోనోపలక్ష్యేత- అతఆహ (గంధేతి) ఆదిశబ్దేన కామాదిరు
క్తః, యుక్తంచాన్యోపలక్షణం సాక్షాదేవాన్యత్రప్రతిషేధశ్రవణాదిత్యాహ(అ
పాణీతి) ఆదిపదేన * సవేత్తి వేద్యమిత్యాదిగృహ్యతే, ఈశ్వరస్యసంభ్రమాభా
వంప్రతిపాదయతి (అప్రాప్తప్రాప్త్యాహేతి). ॥ ౨ ॥

ఆ—యథోక్తస్యపరస్య ప్రత్యాగాత్మా భేదం దర్శయతి (ఏషఇతి)వ్రీహ్యాద్య
న్నోపాదానస్యోపయోగమాహ (అత్యంతేతి) అణీయస ఏవజ్యాయస్త్వవ్యపదే
శయోర్మిథోవిరోధమాశంక్యపరిహరతి (శ్యామాకేతి) పృథివ్యంతరిక్షాదివదీశ్వ
రస్యాపి సాతిశయంమహత్త్వంవివక్షితమితిశంకాంవారయతి (జ్యాయఃపరిమా
ణాచ్చేతి) పునరుక్తేరుపయోగమాహ (మనోమయఇత్యాదినేతి) ॥ ౩ ॥

ఆ—యస్తైర్లక్ష్యతే ; సఏవేశ్వరః కేవలఇతియావత్ ఈశ్వరోయథోక్త
గుణోధ్యేయఇత్యుక్తే గుణానామపి ధ్యానకర్మత్వం దుర్నివారమిత్యాశం
క్యాహ (యథేతి) పునరుక్తిఫలముపసంహరతి (తస్మాదితి) సగుణస్యేశ్వ
రస్యధ్యేయత్వేగమకాంతరమాహ (అతఏవేతి) స్వరూపవాచకస్యాత్మనఃశ్రు
త్యనుపపత్తేర్నతద్బలాదద్వైతవాక్యార్థసిద్ధిరిత్యర్థః(భేదలింగా)లింగభేదా
చ్చేదిహాభేదోవివక్షితః- తహితత్రాపితల్లింగదర్శనాన్నాఖండవాక్యార్థసిద్ధిరి
తి శంకతే (నన్వితి) నాత్రభేదోవివక్షితః, ఆరబ్ధస్సంస్కారః, సుఖాదిర్వ్యా
నకర్మణాతచ్ఛేషస్థితౌ తాత్పర్యాదితి పరిహరతి (నారబ్ధేతి) సత్సమ్పత్త్యా
కాలాంతరితత్వమేవాత్రవివక్షితం కింనస్యాదిత్యాశంక్యాహ (నేతి) కాలాంతర
భావిత్వేసంపత్తేరిష్టే * తత్త్వమసీతి బ్రహ్మభావస్య వర్తమానోపదేశానుపప
త్తేరితి హేతుమాహ (అన్యథేతి) నను ప్రకరణానుగృహీతాభ్యామాత్మబ్ర
హ్మశబ్దాభ్యామత్రాపి బ్రహ్మాత్మైక్యమేవవివక్షిత మిత్యతఆహ (యద్యపీతి)లి
ఙ్గానుగృహీతషష్ఠీశ్రుతివశాత్ప్రకరణానుగృహీతశ్రుతీకథంచిన్నేతవ్యే, ప్రకర
ణశ్రుతిభ్యాం లింగశ్రుత్యోర్బలవత్త్వాదాత్మశ్రుతేశ్చాన్యథోపపత్తేరుక్తత్వాదితి
భావః సగుణబ్రహ్మోపాసకస్య సక్రతుత్త్వధీమాత్రాన్నాదృష్టం ఫలంసిధ్యతి.
కింతుదేహపాతకాలేపి సాక్షాత్కారానువృత్త్యాభవితవ్య మిత్యభిప్రేత్యాహ.
(యథాక్రతురూపస్యేతి) అధ్యవసాయానురూపస్యసగుణస్యపరమాత్మనోఽ-
హంప్రతిపత్తాస్మీత్యేవం విదోయస్యస్యాదద్ధా-నిశ్చయః ప్రేత్యాహమేవం స్యా

ఖేవ- నతునస్యామితి, క్రతుఫలసంబన్ధే సంశయోనాస్తి, సక్రత్వనుసారేణో వపరమాత్మభావం ప్రాప్నోతి, తథాచాద్ధేతివాక్యాన్మరణకాలేపిసాక్షాత్కారేణభవితవ్యమితిప్రతిభాతీత్యర్థః, యథోక్తస్యార్థస్యసాంప్రదాయికత్వం కథయతి (ఇత్యేతదితి) ఆదరః- క్రతుఫలసమ్బంధవిషయః .... ॥ ౪ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే చతుర్దశఖండభాష్యటీకా

౧౦—శాండిల్యవిద్యాప్రస్తూయతే (సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితిశాంత ఉపాసీత) జాయతఇతిజం, లీయతఇతిలం, జలశబ్దాదప్రత్యయాంతాత్ అనితీత్యర్థః, అనితి- జీవతీత్యర్థః, క్విబంతో విజంతోవాఽయంశబ్దః తస్యజలానితి జ్జలాన్ ఇతిహేత్వర్థః సర్వశబ్దస్సర్వశరీరకపరః, ఇదమిత్యేతద్బ్రహ్మణః సర్వస్యవాచి శేషణం- అతస్సతజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాత్సర్వాత్మకం బ్రహ్మేతిశాంతస్సన్నుపాసీతేత్యర్థః- అతస్తజ్జత్వతల్లత్వే స్థూలచిదచిచ్ఛరీరకబ్రహ్మగతేతదనురూపే- తన్నియామ్యత్వంతు సబ్రహ్మగతం బ్రహ్మణస్తదనంభవాత్ అపితుచిదచిన్మాత్రగతమితిద్రష్టవ్యం భగవతాభాష్యకృతా * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితి శాంతఉపాసీతేతి సర్వోత్పత్తిస్థితిప్రళయకారణత్వేన సర్వస్యాత్మతయా, అనుప్రవేశకృతజీవయితృత్వేనచ సర్వాత్మకంబ్రహ్మోపాసీతేత్యుపాసనం విధాయేతిభాషితం, వ్యాసార్యైశ్చ * బ్రహ్మాత్మకత్వం సర్వస్యశాస్త్రాదవగమ్య * సర్వభూతాత్మకేతాత జగన్నాథేజగన్మయే ॥ పరమాత్మనిగోవిందే మిత్రామిత్రకథాకుతఇత్యుక్తరీత్యారాగద్వేషాదిరహితస్సన్ వక్ష్యమాణగుణకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యర్థ ఇత్యుక్తం * వక్ష్యమాణగుణకం బ్రహ్మేతి వదతాం వ్యాసార్యాణామయమాశయః, సర్వంఖల్వితివాక్యోక్తం సార్వాత్మ్యంతు నోపాస్యగుణః, ఉత్పత్తిశిష్టసార్వాత్మ్యగుణావరుద్ధేమనోమయత్వాదివక్ష్యమాణగుణవిధానానుపపత్తిప్రసంగాత్. నచోపాసనోత్పత్తివాక్యశ్రుతస్యసార్వాత్మ్యస్యావివక్షాకథమభ్యుపగంతవ్యేతివాచ్యం - సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మతజ్జలానిత్యంతస్యవాక్యస్య ఖలుశబ్దకృతేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేనవికవాక్యత్వస్య నివారితత్వాత్. నహ్యుపాసీతఖల్వితి వచనవ్యక్తిర్ఘటతే, అతస్సార్వాత్మ్యస్యోపాసనోత్పత్తివాక్యశ్రుతత్వాభావేనశాంతఉపాసీతేతివాక్యే ఉపాస్యాకాంక్షాయాం పూర్వవాక్యప్రతిపన్నస్య బ్రహ్మరూపధర్మిమాత్రస్యైవ ఉపాస్యతయాఽన్వయః, నతుసార్వాత్మ్యవిశిష్టస్య తతశ్చోత్పత్తిశిష్టసార్వాత్మ్యా నవరో

ఘాత్ నవక్ష్యమాణమనోమయత్వాదిగుణానన్వయశంకా * సర్వాత్మకం బ్రహ్మోపాసీతేతి తదర్థనిర్దేశకభాష్యేపి సర్వాత్మకత్వంనోపాస్యగుణతయా నిర్దిష్టం అపితుఉపాస్యబ్రహ్మణః స్వరూపకథనమాత్రపరమితి. ఏతచ్చ సర్వమపితైః కంఠతఏవవర్ణితంచ. నను * బ్రహ్మాత్మకత్వంసర్వస్యశాస్త్రాదవగమ్య రాగద్వేషాదిరహితస్సన్వక్ష్యమాణగుణకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యర్థ ఇతి వ్యాసార్యైరేవోక్తత్వాత్ తదేకవాక్యత్వసంభవేతజ్జలానితిత్యంతస్యపృథగ్వాక్యత్వకల్పనాఽయోగాత్, సార్వాత్మ్యస్యోత్పత్తివాక్యవిహితత్వేపి మనోమయత్వాదీనా ముత్పత్తిశిష్టగుణావిరోధినామన్వయే దోషాభావాచ్చ వాక్యభేదకల్పనంవా. శాండిల్యవిద్యాయాం సార్వాత్మ్యస్యానుపాస్యత్వకల్పనంవా- వ్యర్థమితిచేన్న- ఉపాసీతేత్యనేన వాక్యైకవాక్యత్వాభ్యుపగమేపి పదైకవాక్యత్వనిరాకరణేదోషాభావాత్- శాంతిహేతుతయాఽన్వితస్య సార్వాత్మ్యస్యఉపాస్యత్వే ప్రమాణాభావాదితి వ్యాసార్యాభిప్రాయాత్. నను బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వాత్ యత్రక్వచిత్క్రియమాణస్యాపి ద్వేషాదేరాత్మద్వేషపర్యవసన్నత్వేనాయుక్తత్వాత్ శాంతస్సన్నుపాసీతేత్యుక్తే బ్రహ్మోపాసీతేతి కథమవగమ్యతే, సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మేత్యస్య శమవిధ్యర్థవాదభూతస్యఉపాస్యసమర్పకత్వాభావాదితిచేత్ సత్యం- శమవిధ్యర్థతయానిర్దిష్టస్యాపి బ్రహ్మణఉపాస్యాకాంక్షాపూర్వకత్వస్యాపి సంభవాత్ అన్యార్థతయాఽపిస్వవాక్యనిర్దిష్టం బ్రహ్మవిహాయఉపాస్యాంతరకల్పనస్యానుచితత్వాత్, * మూలతశ్శాఖాంపరివాస్యోపవేషంకరోతీత్యత్రమూలతఇత్యస్య శాఖాపరివాసనేఅపాదానతయాఽన్వితస్యాపి ఆకాంక్షావశేన * ఉపవేషంకరోతీత్యనేనాప్యన్వయాభ్యుపగమాదితి ద్రష్టవ్యం. విహితముపాసనంస్తౌతి (అథఖలుక్రతుమయః పురుషోయథాక్రతురస్మిల్లోకేపురుషోభవతి తథేతః ప్రేత్యభవతీతి) *తంయథాయథోపాసతేతథైవభవతీతి శ్రుత్యంతరాదిహలోకేపురుషః యథాక్రతుః యథోపాసనః తథైవేతః ప్రేత్యాముష్మిల్లోకేభవతి; తతోహేతోః పురుషఃక్రతుమయఃక్రతుప్రధానః ఉపాసనాప్రధానఇత్యర్థః. తతశ్చోపాసనస్యైవహితతమత్వాత్ సర్వథాఽనుష్ఠేయమిత్యర్థః ఏవంవిహితం బ్రహ్మోపాసనంమనోమయత్వాదిగుణాంతరవిధానాయానువదతి (సక్రతుంకుర్వీత) సః, ఉపాసకః క్రతుం, బ్రహ్మణఉపాసనంకుర్వీతేత్యర్థః ॥ ॥౧॥

రం—గుణానేవాహ (మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసంకల్ప ఆకాశాత్మా) మనోమయః పరిశుద్ధమనోమాత్రగ్రాహ్యః. వివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతపరమాత్మోపాసననిర్మలీకృతమనోమాత్రగ్రాహ్య ఇత్యర్థః- ప్రాణశరీరః- జగతి సర్వేషాం ప్రాణానాం ధారకః ప్రాణో యస్య శరీరం- ఆధేయం విధేయం శేషభూతం చ స ప్రాణశరీరః- ఆధేయత్వ విధేయత్వ శేషత్వానామేవ శరీరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్, భారూపః. భాస్వరరూపః * ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ * పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యాదివాక్యప్రతిపన్నాప్రాకృతస్వాసాధారణనిరతిశయకల్యాణగుణగణనిరతిశయదీప్తియుక్తవిగ్రహశాలీత్యర్థః. సత్యసంకల్పః అప్రతిహతసంకల్పః ఆకాశాత్మా ఆకాశవత్ సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపః- సకలేతరకారణభూతస్యావ్యాకృతాకాశస్యాత్మభూత ఇతి వా, ఆకాశాత్మా, స్వయం చ ప్రకాశతే- అన్యాంశ్చ ప్రకాశయతీతి వా; ఆకాశాత్మా (సర్వకర్మా) క్రియత ఇతి కర్మ, సర్వం జగద్యస్య కర్మ స సర్వకర్మా- సర్వా వా క్రియా యస్యారాధనమసౌ సర్వకర్మా (సర్వకామః) కామ్యంత ఇతి కామాః- భోగ్యభోగోపకరణాదయః- తే పరిశుద్ధాస్తస్య సంతీత్యర్థః (సర్వగంధస్సర్వరసః) * అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినా ప్రాకృతగంధరసాదినిషేధాత్- అప్రాకృతాః స్వాసాధారణాః నిరవద్యాః నిరతిశయాః కల్యాణాః స్వభోగ్యభూతాః సర్వవిధా గంధరసాస్తస్య సంతీత్యర్థః (సర్వమిదమభ్యాత్తః) ఉక్తం సర్వమిదం- కల్యాణగుణజాతమభ్యాత్తః- స్వీకృతవాన్, భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇతివత్కర్తరి క్తప్రత్యయః- అగ్న్యద్వ్యజంతో వా (అవాకీ) వాకః ఉక్తిః సాస్య నాస్తీత్యవాకీ, ఉత ఇత్యర్థః (అనాదరః) అవాప్తసమస్తకామత్వేనాదరణీయాభావాత్, ఆదరరహితః- అత ఏవావాకీ- పరిపూర్ణైశ్వర్యత్వాత్ బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతం నిఖిలం జగత్తృణీకృత్య జోషమాసీన ఇత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

రం—(ఏష మ ఆత్మాంతర్హృదయేऽణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వేత్యాది) మదీయే హృదయే వ్రీహ్యాద్యపేక్షయాऽణుత్వేన ఏషః, పరమాత్మా ఉపాసనార్థమవస్థిత ఇత్యర్థః, తథాऽనుసంధానం కర్తవ్యమితి భావః. అంతర్హృదయేऽవస్థితస్యోపాస్యమానస్య ప్రాప్యాకారమనుసంధేయం నిర్దిశతి (ఏష మ ఆత్మాంతర్హృదయే జ్యాయాన్ పృథివ్యా ఇత్యాది) అంతర్హృదయే విద్యమానోऽపి స్వరూపతో నిరతిశయపరిమాణ ఇత్యర్థః. ॥ 3 ॥

రం—(సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరస ఇత్యాది) ఉక్తార్థః. ఏవంభూతం పరంబ్రహ్మ పరమకారుణ్యాన్మదుజ్జీవయిషయాఽస్మద్ధృదయే సన్నిహితమిత్యనుసంధాతవ్యమిత్యాహ (ఏష మ ఆత్మాంతర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మేతి) యథోపాసనమీదృశం పరమాత్మానం * అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తరీత్యా దేశవిశేషవిశిష్టం ప్రాప్తాస్మీతి నిశ్చయరూపమనుసంధానం కర్తవ్యమిత్యాహ (ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతి) అత్ర ఇతీత్యస్య * స క్రతుం కుర్వీతేత్యనేనాన్వయః * మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యారభ్య ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీత్యేతత్పర్యంతోఽనుసంధానప్రకారః. అత్ర చేతిశబ్దనిర్దిష్టో మనోమయత్వాదిగుణగతః క్రమవిశేషోఽపి విధీయతే- మనోమయత్వాద్యుపాస్య గుణానాంతు ఆక్షేపతో విధానం- పృష్ఠగతసర్వతావిధానాదివత్ప్రష్ఠానాం. తతశ్చ ప్రాప్త్యనువాదేన మనోమయత్వాద్యనేకగుణవిధానే వాక్యభేద ఇతిశఙ్కాఽప్రత్యుక్తా- యద్వా- విధేయానాంబహుత్వేపి క్రమరూపవిధేయతావచ్ఛేదకైక్యాన్న వాక్యభేదః * యదగ్నయే చ ప్రజాపతయే చేతి వాక్యే దేవతాత్వరూపవిధేయతావచ్ఛేదకైక్యేన వాక్యభేదస్య తాంత్రికైః పరిహృతత్వాత్. కేచిత్తు ప్రాప్త్యుపాసనానువాదేన అభ్యుదయేష్టివాక్యవత్ ప్రయోగవిధిత్వసంభవాన్న వాక్యభేద ఇతి వదంతి- ఏవంవిధప్రాప్యప్రాప్తినిశ్చయోపేతస్యోపాసకస్య ప్రాప్తౌ న సంశయోఽస్తీత్యుపసంహరతి (యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తీతి) అత్రేతి శబ్దోఽధ్యాహర్తవ్యః. అభిసంభవితాస్మీతి శబ్దస్య కాకాక్షిన్యాయేనవాఽన్వయః. ఇతి, ఉక్తప్రకారేణ యస్య. ఉపాసకస్య అద్ధా, నిశ్చయోఽస్తి, తస్య ప్రాప్తౌ విచికిత్సా, సంశయో నాస్తీత్యర్థః, ఉక్తస్యార్థస్య శ్రద్ధేయత్వసిద్ధ్యే వక్తృరాప్తిం దర్శయతి (ఇతి హ స్మాహ శాండిల్యశ్శాండిల్య ఇతి) ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా, అయమర్థస్సర్వోపి భాష్యశ్రుతప్రకాశికయోః స్పష్టః ఏతత్ఖండాంతర్గతవాక్యవిషయక మధికరణముపన్యస్యతే- ఇయంచ విద్యా సమన్వయాధ్యాయే ద్వితీయపాదే చింతితా, తత్ర హి- * సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మేత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దేన ప్రత్యగాత్మైవ నిర్దిశ్యతే- తస్యైవ సర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశోపపత్తేః, సర్వశబ్దనిర్దిష్టం హి బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతం కృత్స్నంజగత్. బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతభావశ్చ ప్రత్యగాత్మన ఏవానాద్యవిద్యామూలకర్మవిశే

షోపాధికఉపపద్యతే పరమాత్మనో నిరస్తసమస్తావద్యస్య సమస్తహేయాకరశ
ర్వభావో నోపపద్యతే. ప్రత్యగాత్మన్యపి బ్రహ్మశబ్దః క్వచిత్క్వచిత్ప్రయుజ్య
తే * ఇదం బ్రహ్మాయాతీత్యాదౌ. అతఏవ * పరమాత్మా * పరం బ్రహ్మేతి పర
మేశ్వరస్య క్వచిత్సవిశేషణో నిర్దేశః. ప్రత్యగాత్మనశ్చ నిర్ముక్తోపాధేః బ్ర
హ్మత్వంచ విద్యతే * సచానన్త్యాయ కల్పత ఇతి శ్రుతేః. అవిదుషస్తస్యైవ కర్మ
నిమిత్తత్వాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయానాం * తజ్జలానితి హేతునిర్దేశోప్యుపపద్యతే.
అతో జీవ ఏవాత్ర సందర్భే ప్రతిపాద్యత ఇతి పూర్వపక్షే ఉచ్యతే * సర్వత్ర ప్రసి
ద్ధోపదేశాత్. సర్వత్ర, సర్వస్మిన్ జగతి * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి తదాత్మత
యా విధీయమానం పరం బ్రహ్మైవ, కుతః ప్రసిద్ధోపదేశాత్, తజ్జత్వతల్లత్వాది
నా సర్వం ఖల్విదమితి ప్రసిద్ధస్యోపదేశాత్ యస్మాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయా వేదాంతే
షు ప్రసిద్ధాః- తదేవాత్ర బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే, వేదాంతప్రసిద్ధత్వంచ పరబ్ర
హ్మణ ఏవ * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే, ఇత్యాది వేదాంతేషు పరబ్ర
హ్మణ ఏవ ప్రసిద్ధేః. తస్య బ్రహ్మాదిస్తంబభావేపి ప్రకారభూతశరీరగతానాం
దోషాణాం ప్రకారిణ్యాత్మన్యసంస్పర్శాత్ నిరస్తసమస్తావద్యత్వస్యానుపప
త్తిః. జీవానాంచ ప్రతిశరీరం భిన్నానాం అన్యోన్యస్య తాదాత్మ్యాసంభవేన సార్వా
త్మ్యస్యాసంభావితత్వాత్, అతస్సర్వజగత్కారణత్వ ప్రయుక్తసర్వాత్మకత్వ
స్య పరబ్రహ్మణ్యేవ సంభవాత్ పరమేవ బ్రహ్మేహ వాక్యే ప్రతిపాద్యతే * వివ
క్షితగుణోపపత్తేశ్చ వివక్షితానాం మనోమయత్వసత్యసంకల్పత్వాదీనాం గు
ణానాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేశ్చ వివక్షితత్వం- తాత్పర్యవిషయత్వం మనో
మయత్వాదీనాంచ * యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతీతి వాక్యేన మనోమ
యత్వాదిగుణకోపాసనేన తద్గుణకబ్రహ్మప్రాప్తేః ఫలత్వావేదనేన ఫలరూపతా
త్పర్యలింగసంభవాత్ మనోమయత్వాదీనాం తాత్పర్యవిషయత్వలక్షణం వివ
క్షితత్వమవసీయతే * అనుపపత్తేస్తు న శారీరః వివక్షితానాం గుణానాం శారీరే
అనుపపన్నత్వాత్ న శారీరపరిగ్రహశంకా కార్యేత్యర్థః * కర్మకర్తృవ్యప
దేశాచ్చ * ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతి ప్రాప్యతయా పరం బ్రహ్మ వ్యప
దిశ్యతే- ప్రాప్తృతయా చ జీవః. అతః ప్రాప్తా జీవ ఉపాసకః ప్రాప్యం పరం బ్ర
హ్మోపాస్యమితి * శబ్దవిశేషాత్ * ఏష మ ఆత్మాంతర్హృదయ ఇతి శారీరష
ష్ఠ్యా నిర్దిష్టః- ఉపాస్యస్తు ప్రథమయా అతో నోపాసకస్య జీవస్యోపాస్యత్వం

* స్మృతేశ్చ * సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహ
నం చేతి స్మృతిశ్చోపాస్యం హృదయగతముపాసకాద్భిన్నం పరమాత్మానం దర్శ
యతి * అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యో
మవచ్చ అల్పాయతనత్వం; అర్భకౌకస్త్వం తద్వ్యపదేశః, అల్పత్వవ్యపదే
శః * ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇతి అణీయసి హృదయాయతనే స్థితిత్వాత్ * అ
ణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వేత్యాదినా స్వరూపేణాణీయస్త్వవ్యపదేశాచ్చ
నాయం పరమాత్మా అపి తు జీవ ఏవ పరమాత్మనోఽల్పాయతనత్వాల్పత్వయోరసం
భవాదితి చేన్న ఏవం నిచాయ్యత్వాత్, అల్పాయతనత్వాల్పత్వాభ్యాం తస్యైవో
పాస్యత్వసంభవాత్, వ్యోమవచ్చేదం బ్రహ్మ వ్యపదిశ్యతే * జ్యాయాన్ పృథి
వ్యా ఇత్యాదినా- అతశ్చ జ్యాయస్త్వే ఉపాధ్యశ్రవణాత్ జ్యాయస్త్వం స్వాభావికం,
అణీయస్త్వే ఉపాధిశ్రవణాదణీయస్త్వమౌపాధికమిత్యవసీయతే * సమ్భోగప్రా
ప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ పరబ్రహ్మణశ్శరీరాన్తర్వర్తిత్వే తన్నిమిత్తసుఖదుః
ఖోపభోగప్రసక్తిర్జీవవత్స్యాదితి చేన్న తయోరపహతపాప్మత్వానపహతపా
ప్మత్వకృతవిశేషసంభవాత్ అతో న జీవవత్సంభోగప్రసక్తిరితి స్థితం॥ ప్రకృతమనుసరా
మః ॥ ౪ ॥ ——ఇతి తృతీయప్రపాఠకే చతుర్దశఖండభాష్యమ్——

ఉ—అంతరిక్షోదరః కోశో భూమిబుధ్నో న జీర్యతి దిశో హ్యస్య స్రక్తయో ద్యౌరస్యోత్తరం బిలగ్ స ఏష కోశో వసుధానస్తస్మిన్విశ్వమిదగ్ శ్రితమ్ ॥ ॥౧॥

తస్య ప్రాచీ దిగ్జుహూర్నామ సహమానా నామ దక్షిణా రాజ్ఞీ నామ ప్రతీచీ సుభూతా నామోదీచీ తాసాం వాయుర్వత్సః స య ఏతమేవం వాయుం దిశాం వత్సం వేద న పుత్రరోదగ్ రోదితి సోఽహమేతమేవం వాయుం దిశాం వత్సం వేద మా పుత్రరోదగ్ రుదం ॥౨॥

ఉ—అరిష్టం కోశం ప్రపద్యేఽమునాఽమునాఽమునా ప్రాణం ప్రపద్యేఽమునాఽమునాఽమునా భూః ప్రపద్యేఽమునాఽమునాఽమునా భువః ప్రపద్యేఽమునాఽమునాఽమునా సువః ప్రపద్యేఽమునాఽమునాఽమునా ॥ ॥౩॥

ఉ—స యదవోచం ప్రాణం ప్రపద్య ఇతి ప్రాణో వా ఇదగ్ సర్వం భూతం యదిదం కించ తమేవ తత్ప్రాపత్సి ॥ ॥ ౪ ॥

ఉ—అథయదవోచంభూః ప్రపద్యఇతిపృథివీంప్రపద్యేఽంతరిక్షంప్రపద్యేదివంప్రపద్యఇత్యేవ తదవోచమ్ ॥ ॥ ౫ ॥

ఉ—అథయదవోచంభువః ప్రపద్యఇత్యగ్నింప్రపద్యే వాయుంప్రపద్యఆదిత్యంప్రపద్యఇత్యేవతదవోచమ్ ॥ ॥ ౬ ॥

ఉ—అథయదవోచగ్ంసువః ప్రపద్యఇత్యృగ్వేదంప్రపద్యే యజుర్వేదంప్రపద్యే సామవేదంప్రపద్యఇత్యేవతదవోచంతదవోచం॥౭॥

—॥ఇతితృతీయప్రపాఠకే పఞ్చదశఃఖండః॥—

శం—*అస్యకులేపరోజాయతిఇత్యాకర్ణ్య సపిరదన్నమాత్రిః పితుస్త్రాణాయతిస్మాత్పుత్రమనుశిష్టంలోక్యమాహురితిశ్రుత్యంతరాత్; అతిస్రద్ధిర్ఘాయుష్ట్వంకథంస్యాదిత్యేవమర్థంకోశవిజ్ఞానారంభః అభ్యర్హితవిజ్ఞానవ్యాసంగాదనంతరమేవనోక్తం తదిదానీమేవారభ్యతే; అంతరిక్షముదరం, అంతస్సుషిరంయస్య సోయమంతరిక్షోదరః కోశః కోశఇవానేకధర్మసాదృశ్యాత్కోశః సచభూమిబుధ్నః భూమిర్బుధ్నః, మూలంయస్యసభూమిబుధ్నః నజీర్యతి నవినశ్యతి॥త్రైలోక్యాత్మకత్వాత్ సహస్రయుగకాలావస్థాయీహిసః దిశోహ్యస్యసర్వాః స్రక్తయః కోణాఃద్యౌరస్య కోశస్యోత్తరం,ఊర్ధ్వంబిలం,సఏషః -యథోక్తగుణఃకోశఃవసుధానః వసుధీయతేఽస్మిన్ ప్రాణినాంకర్మఫలాఖ్యం అతోవసుధానః తస్మిన్నంతర్విశ్వం సమస్తంప్రాణికర్మఫలంసహతత్సాధనైఃఇదంయద్గృహ్యతేప్రత్యక్షాదిప్రమాణైః,శ్రితం,ఆశ్రితంస్థితమిత్యర్థః॥౧

శం—తస్యాస్య ప్రాచీదిక్ ప్రాగ్గతోభాగోజుహూర్నామ,జుహ్వత్యస్యాందిశికర్మిణః ప్రాఙ్ముఖాస్సంతఇతిజుహూర్నామ సహంతేఽస్యాంపాపకర్మఫలానియమపుర్యాం ప్రాణినఇతి; సహమానానామదక్షిణాదిక్ తథా (రాజ్ఞీనామప్రతీచీ) పశ్చిమాదిగ్రాజ్ఞీ, రాజ్ఞావరుణేనాధిష్ఠితా సంధ్యారాగయోగాద్వా,సుభూతానామ, భూతిమద్భిరీశ్వరకుబేరాదిభిరధిష్ఠితత్వాత్సుభూతానామోదీచీ, తాసాం దిశాంవాయుర్వత్సఃదిగ్జత్వాద్వాయోః * పురోవాతఇత్యాదిదర్శనాత్, సయః కశ్చిత్పుత్రదీర్ఘజీవితార్థ్యేవం యథోక్తగుణంవాయుం దిశాంవత్సమమృతంవెద, ననపుత్రరోదం పుత్రనిమిత్తం రోదనంనరోదితి, పుత్రోనమ్రియతఇత్యర్థః- యతఏవంవిశిష్టం కోశదిగ్వత్సవిషయం విజ్ఞానం అతస్సోహం, పుత్రజీవితార్థ్యేవమేతంవాయుందిశాంవత్సంవెద, జానే. అతోమా

పుత్రరోదం రుదమ్ పుత్రమరణనిమిత్తం పుత్రరోదో మమ మాభూదిత్యర్థః ॥ ౨ ॥

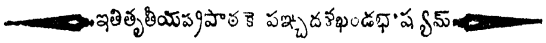
శం—అరిష్టం అవినాశినం కోశం- యథోక్తం ప్రపద్యే- ప్రపన్నోస్మి పుత్రాయ ముష్మై, అమునాఽమునాఽమునేతి త్రిర్నామ గృహ్ణాతి పుత్రస్య, తథా ప్రాణం ప్రపద్యేఽమునాఽమునాఽమునా, భూః ప్రపద్యేఽమునాఽమునాఽమునా, భువః ప్రపద్యేఽమునాఽమునాఽమునా, సువః ప్రపద్యేఽమునాఽమునాఽమునా, సర్వత్ర ప్రపద్యే ఇతి త్రిర్నామ గృహ్ణాతి పునః పునః. ॥ 3 ॥

శం—స యదవోచం ప్రాణం ప్రపద్య ఇతీతి- వ్యాఖ్యానార్థముపన్యాసః, ప్రాణో వా ఇదం సర్వం భూతం యదిదం జగత్ * యథా వా అరా నాభావితి వక్ష్యతి, అతస్తమేవ సర్వం తత్త్వేన ప్రాణప్రతిపాదనేసప్రాపత్సి- ప్రపన్నోభూవం ॥ ౪ ॥

శం—తథా భూః ప్రపద్య ఇతి త్రీఁల్లోకాన్ భూరాదీన్ ప్రపద్య ఇతి తదవోచం ॥

శం—అథ యదవోచం భువః ప్రపద్య ఇతి అగ్న్యాదీన్ ప్రపద్య ఇతి తదవోచం ॥

శం—అథ యదవోచం సువః ప్రపద్య ఇతి ఋగ్వేదాదీన్ ప్రపద్య ఇత్యేవ తదవోచమితి- ఉపరిష్టాన్మన్త్రాన్ జపేత్ తతః పూర్వోక్తమజరం కోశం సదిగ్వత్సం యథావద్ధ్యాత్వా- ద్విర్వచనమాదరార్థమ్- ॥ ౭ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే పఞ్చదశఖండభాష్యమ్

ఆ—శాండిల్యవిద్యాయా స్సమనన్తరగ్రంథస్య సంబంధో నాస్తీత్యాశంక్య వ్యవహితేన సంబంధం దర్శయితుమనువదతి (అస్యేతి) సంప్రత్యుత్తరగ్రంథస్య తాత్పర్యం వక్తుం భూమికాం కరోతి (నపీరేతి) తత్ర బృహదారణ్యకశ్రుతిం ప్రమాణయతి (తస్మాదితి) పుత్రస్య లోక్యత్వాదితి యావత్ అనుశాసనేన విషయీకృతస్య పుత్రస్య లోకప్రాప్తిసాధనత్వా దనుశాసనస్య వేదాధ్యాపనాదేః పుత్రదీర్ఘాయుష్ట్వసిద్ధ్యధీనత్వాచ్చేత్యతశ్శబ్దార్థః పుత్రజన్మోక్త్యనంతరమేవ కిమిత్యేతద్విజ్ఞానం నోపదిష్టమిత్యాశంక్యాహ (అభ్యర్హితేతి) గాయత్ర్యుపాధికబ్రహ్మోపాసనస్య కౌక్షేయజ్యోతిష్యారోప్యపరబ్రహ్మోపాసనమభ్యర్హితం, తస్య చ మనోమయత్వాది గుణకబ్రహ్మోపాసనమంతరంగం తథా చ తద్వచనేన వైయగ్ర్యాదనంతరమేవ కోశవిజ్ఞానం నోక్తమితి నివృత్తైతద్వ్యాసంగే తద్దృష్టిరిదానీం యథోక్తఫలసిద్ధ్యర్థముచ్యత ఇత్యర్థః కోశశబ్దేన హిరణ్యాదినిక్షేపాధారా మంజూషోచ్యతే కథం త్రైలోక్యాత్మనః కోశత్వం తత్రాహ (కోశ ఇవేతి) అనేకధర్మసాదృశ్యం విశదయతి (స చేతి) తథాపి కథమవి

నాశిత్వంతత్రాహ (సహస్యేతి) త్రైలోక్యాత్మనికోశదృష్టిస్తత్రాపిభూమా బు
ధ్నదృష్టిరిత్యుక్తం, కోశస్యదసాపెక్షమవినాశిత్వంధ్యేయత్వేనదర్శితమ్, సంప్ర
తిదిక్షుకోశకోణదృష్టిఃకర్తవ్యేత్యాహ (దిశోహీతి) దివికోశస్యోర్ధ్వబిలబు
ద్ధిందర్శయతి (ద్యౌరితి) యథోక్తకోశవసుధానత్వదృష్టిందర్శయతి (యథోక్తే
తి) తదేవసమర్థయతె (తస్మిన్నితి) ॥ ౧॥

ఆ—కోశకోణత్వేనోక్తాసుదిక్షు స్వాంతరవిభాగమాహ (తస్యేత్యాదినా)ది
శాంవిశిష్టనామవతీనామనుచింతనీయత్వముక్త్వా తత్సంబంధినంవాయుంతద్వత్స
మమరణధర్మాణంచింతయెదిత్యాహ (తాసామిత్యాదినా) పురోవాతఇత్యాదీ
త్యాదిశబ్దస్తథావిధలౌకికవైదికప్రయోగసంగ్రహార్థః యథోక్తస్యవిజ్ఞానస్యఫ
లవత్త్వమిదానీందర్శయతి (సయఇతి) యథోక్తగుణమిత్యస్యప్రకటీకరణాయ
విశినష్టి (అమృతమితి) సఫలముపాసనముపదిష్టముపసంహరతి(యతఇతి)॥ ౨ ॥

ఆ—దీర్ఘాయుష్ట్వం పుత్రస్య కామయమానస్తై త్రైలోక్యాత్మానంకోశాకా
రం పరికల్ప్య తస్యచతస్రోదిశోవిశిష్టనామవతీస్తాసాంస్త్రీత్వం- తత్సమ్బంధి
నంవాయుం తద్వత్సమమరణధర్మాణం చింతయెదితిప్రధానోపాస్తిరుక్తా- సమ్ప్ర
తితదంగంజపందర్శయతి (అరిష్టమిత్యాదినా) అమునా అనేనపుత్రేణనిమిత్తభూ
తెన, పుత్రదీర్ఘాయుష్ట్వం నిమిత్తీకృత్యేత్యర్థః, సర్వత్ర సర్వేషుపప్రపద్య
ఇతి క్రియాపదముపాయందర్శయితుంపునరుపాత్తం- నిమిత్తసివేదనార్థంచపు
నఃపునర్మంత్రేషు పుత్రస్య త్రిర్నామగృహ్ణాతీతియోజనా. ॥ ౩ ॥

ఆ—* అరిష్టమిత్యాదిమంత్రస్యప్రాగెవవ్యాఖ్యాతత్వాత్ * ప్రాణమి
త్యాదిమంత్రమాదాయవ్యాచష్టె(సయదితి)సశబ్దోవక్తృవిషయః,ప్రాణస్యస
ర్వాత్మత్వేవాక్యశేషమనుగుణందర్శయతి (యథేతి) తత్సార్వాత్మ్యమతశ్శబ్దా
ర్థః ॥ ॥౪- ౫- ౬॥

ఆ—కదాపునరెషాంమంత్రాణాం జపఇత్యపెక్షాయాం పూర్వోక్తప్రధా
నవిద్యానంతరమిత్యాహ (ఉపరిష్టాదితి) ధ్యాత్వా ఉపరిష్టాదితిసమ్బంధః, య
థోక్తవిజ్ఞానే; జపెవాఆదరః. ॥ ౭ ॥

ఇతితృతీయప్రపాఠకే పఞ్చదశఖండభాష్యటీకా.

రం—పుత్రదీర్ఘాయుష్యఫలకం త్రైలోక్యాత్మకకోశవిజ్ఞానమారభ్యతె ॥
(అంతరిక్షోదరఃకోశోభూమిబుధ్నోనజీర్యతి) అంతరిక్షముదరంయస్య సకోశో

క్తః, మధ్యవర్తిత్వాదంతరిక్షస్యోదరత్వం కోశ ఇవ కోశః కోశసాదృశ్యాత్కోశః భూమిః బుధ్నః మూలం యస్య స భూమిబుధ్నః నజీర్యతి నవినశ్యతి, స్థిరకాలత్వాదితి భావః (దిశో హ్యస్య స్రక్తయః) స్రక్తయః కోణా ఇత్యర్థః - (ద్యౌరస్యోత్తరంబిలమ్) ఉత్తరంబిలం ఊర్ధ్వం ముఖమిత్యర్థః (స ఏష కోశో వసుధానః) కర్మఫలాఖ్యం వసుధీయతేఽస్మిన్నితి వసుధానః (తస్మిన్విశ్వమిదం శ్రితమ్) కర్తృకర్మఫలాత్మకం పరిదృశ్యమానం కృత్స్నమస్మిన్కోశే శ్రితమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥

రం—(తస్య ప్రాచీ దిగ్జుహూర్నామ సహమానా నామ దక్షిణేత్యాది) తస్య ఉక్తత్రైలోక్యకోశస్య యా ప్రాచీదిక్, సా జుహూనామ్నా ధ్యాతవ్యేత్యర్థః, ఏవమేవాపశిష్టస్య స్పష్టోఽర్థః; (తాసాం వాయుర్వత్సః) వాయోర్దిక్ప్రసూతత్వాద్వత్సత్వమ్ (స య ఏతమేవం వాయుం దిశాం వత్సం వేద న పుత్రరోదం రోదితి) దిగ్వత్సత్వేన వాయూపాసకః పుత్రనాశననిమిత్తం రోదం-రోదనం న కరోతి, పాకం పచతీతివదయం పుత్రరోదం రోదితీతి నిర్దేశః, రోదమితి ణములంతో వా (సోఽహమేతమేవం వాయుం దిశాం వత్సం వేద మా పుత్రరోదం రుదమ్) సః ఏతదుపదేష్టాఽహమేవమేతదుపాసనమనుష్ఠాయ పుత్రరోదనాభావం ఫలం ప్రాప్తవానస్మీత్యర్థః॥

రం—అథ కోశవిజ్ఞానాంగభూతాన్ ప్రపదనమంత్రానాహ (అరిష్టం కోశం ప్రపద్యేఽమునాఽమునాఽమునా) అరిష్టం అవినాశం కోశం ప్రపద్యే, అమునాఽమునాఽమునేతి త్రిః పుత్రస్య నామ గృహ్ణాతి, అమునా పుత్రేణ హేతునా అరిష్టం కోశం ప్రపద్య ఇత్యర్థః, ఏవముత్తరత్రాపి (ప్రాణం ప్రపద్యేఽమునాఽమునాఽమునేత్యాది) ॥ ౩ ॥

రం—స్వోక్తమంత్రాన్ స్వయమేవ వ్యాచష్టే- తత్ర ప్రథమమంత్రస్య కోశవిషయస్య పూర్వమేవ వ్యాఖ్యాతత్వాద్ద్వితీయాదీన్ వ్యాచష్టే (స యదవోచం ప్రాణం ప్రపద్య ఇతి ప్రాణో వా ఇదం సర్వం భూతం యదిదం కించేత్యాది) సోఽహం ప్రాణం ప్రపద్య ఇతి యద్వచనమవోచం, తేన వచనేన ప్రాణాత్మకం సర్వం జగత్ప్రపత్తి- ప్రపన్నోఽభవమిత్యర్థః. ॥ ౪ ॥

రం—(అథ యదవోచం భూః ప్రపద్య ఇతి పృథివీం ప్రపద్యే ఇత్యాది) భూః ప్రపద్య ఇత్యస్య మంత్రస్య త్రీన్లోకాన్ ప్రపద్య ఇత్యర్థ ఇత్యర్థః. ॥ ౫ ॥

రం—(అథ యదవోచం భువః ప్రపద్య ఇతి అగ్నిం ప్రపద్యే ఇత్యాది) స్పష్టం ॥ ౬ ॥

రం—(తదవోచం తదవోచమితి) ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా. ॥ ౭ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే పఞ్చదశఖండభాష్యమ్.

ఉ—పురుషో వావయజ్ఞ స్తస్యయాని చతుర్విగ్ శతివర్షాణితత్ప్రాత స్సవనంచతుర్విగ్ శత్యక్షరాగాయత్రీగాయత్రం ప్రాతస్సవనం తదస్యవసవో ఽన్వాయత్తాః ప్రాణావావవసవఏతేహీదగ్ సర్వం వాసయంతి ॥ ॥౧॥

ఉ—తంచేదేతస్మిన్వయసికించిదుపతపేత్సబ్రూయాత్ప్రాణావసవఇదం మేప్రాతస్సవనంమాధ్యందినగ్ సవనమనుసంతనుతేతి మాఽహంప్రాణానాం వసూనాంమధ్యేయజ్ఞోవిలోప్సీయేత్యుద్ధైవ తతఏత్యగదోహభవతి ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ—అథయానిచతుశ్చత్వారిగ్ శద్వర్షాణితన్మాధ్యందినగ్ సవనం చతుశ్చత్వారిగ్ శదక్షరాత్రిష్టుప్ త్రైష్టుభంమాధ్యందినగ్ సవనం తదస్యరుద్రాఅన్వాయత్తాః ప్రాణావావరుద్రాఏతేహీదగ్ సర్వగ్ రోదయంతి ॥ ॥ 3 ॥

ఉ—తంచేదేతస్మిన్వయసి కించిదుపతపేత్ సబ్రూయాత్ప్రాణారుద్రాఇదం మెమాధ్యందినగ్ సవనం తృతీయసవనమనుసంతనుతేతిమాఽహం ప్రాణానాగ్ రుద్రాణాంమధ్యేయజ్ఞోవిలోప్సీయేత్యుద్ధైవతతఏత్యగదోహభవతి ॥ ॥౪॥

ఉ—అథయాన్యష్టాచత్వారిగ్ శద్వర్షాణి తత్తృతీయసవనమష్టాచత్వారిగ్ శదక్షరాజగతీజాగతం తృతీయసవనం తదస్యాదిత్యా అన్వాయత్తాః ప్రాణావావాదిత్యాఏతేహీదగ్ సర్వమాదదతే॥౫

ఉ—తంచేదేతస్మిన్వయసికించిదుపతపేత్సబ్రూయాత్ ప్రాణాఆదిత్యాఇదం మెతృతీయసవనమాయురనుసంతనుతేతిమాఽహంప్రాణానామాదిత్యానాంమధ్యేయజ్ఞోవిలోప్సీయేత్యుద్ధైవతతఏత్యగదోహైవభవతి ॥ ॥ ౬ ॥

ఉ—ఏతద్ధస్మవైతద్విద్వానాహ మహిదాసఐతరేయః సకింమఏతదుపతపసియోఽహమనేనన ప్రేష్యామీతిసహషోడశం వర్షశతమజీవత్ప్రహషోడశంవర్షశతంజీవతియఏవంవేద॥ ॥ ౭ ॥

ఇతితృతీయప్రపాఠకే షోడశఃఖండః

శం—పుత్రోయమషముపాసనము క్తంజపక్చ- అథేదానీమాత్మనోదీర్ఘజీవ

నాయేదముపాసనంజపంచవిదధత్తదాహ- జీవన్హి స్వయంపుత్రాదిఫలేన యుజ్యతే- నాన్యథేతి-అథ ఆత్మానంయజ్ఞంసమ్పాదయతిపురుషః-పురుషఃజీవనవిశిష్టః కార్యకరణసంఘాతో యథాప్రసిద్ధఏవ; వావశబ్దో ఽవధారణార్థః. పురుషఏవయజ్ఞ ఇత్యర్థః, తథాహిసామాన్యైస్సమ్పాదయతియజ్ఞత్వమ్- కథం తస్య పురుషస్య యానిచతుర్వింశతివర్షాణ్యాయుషః- తత్ప్రాతస్సవనంపురుషాఖ్యస్యయజ్ఞస్య- కేనసామాన్యేనేతి, ఆహ- చతుర్వింశత్యక్షరాగాయత్రీ, ఛందః- గాయత్రీఛందసఃహి విధియజ్ఞస్యప్రాతస్సవనమ్, అతఃప్రాతస్సవనసమ్పన్నేనచతుర్వింశతివర్షాయుషాయుక్తః పురుషః- అతో విధియజ్ఞసాదృశ్యాద్యజ్ఞః తథోత్తరయోరప్యాయుషొస్సవనద్వయసమ్పత్త్రిష్టుబ్జగత్యక్షరసంఖ్యా సామాన్యతో వాచ్యా, కించ- తదస్యపురుషయజ్ఞస్యప్రాతస్సవనం విధియజ్ఞస్యేవవసవః దేవాఅన్వాయత్తాః- అనుగతాః, సవనదేవతాత్వేనస్వామినఇత్యర్థః, పురుషయజ్ఞేపివిధియజ్ఞఇవాగ్న్యాదయోవసవో దేవాఃప్రాప్తా ఇత్యతో విశినష్టి- ప్రాణావావవసవః- వాగాదయోవాయవశ్చ-తేహి యస్మాదిదంపురుషాదిప్రాణిజాతమేతేవాసయన్తి- ప్రాణేషుహి దేహేవసత్సు సర్వమిదంవసతి-నాన్యథేతి, అతో వసనాద్వాసనాచ్చవసవః. ॥ ౧ ॥

శం—తంచేత్- యజ్ఞసమ్పాదినం ఏతస్మిన్ప్రాతస్సవనసమ్పన్నేవయసి కిఞ్చిత్- వ్యాధ్యాదిమరణశంకాకారణముపతపేత్- దుఃఖముత్పాదయేత్, సతదా యజ్ఞసమ్పాదీపురుషఆత్మానంయజ్ఞం మన్యమానో బ్రూయాత్. జపేదిత్యర్థఇమంమన్త్రమ్; హేప్రాణాః వసవః ఇదం మే ప్రాతస్సవనంమమయజ్ఞస్యవర్తతే(తన్మాధ్యందినంసవనమనుసంతనుతేతి) మాధ్యందినేనసవనేనాయుషాసహితంఏకీభూతం సంతతంకురుతేత్యర్థః. మాహంయజ్ఞోయుష్మాకంప్రాణానాంవసూనాంప్రాతస్సవనేశానాంమధ్యేవిలోప్సీయ- విలుప్యేయం-విచ్ఛిద్యేయమిత్యర్థః ఇతిశబ్దో మంత్రసమాప్త్యర్థః- సః తేన జపేనధ్యానేనచతతః- తస్మాదుపతాపాదుదేతి- ఉద్గచ్ఛతి, ఉద్గమ్యవిముక్తస్సన్నగదో హ-అనుపతాపో భవత్యేవ॥ ౨

శం—(అథ యానిచతుశ్చత్వారింశద్వర్షాణీతి) సమానం రుదంతిరోదయంతీతి ప్రాణారుద్రాః(క్రూరాహి) రుద్రాహిక్రూరాః.) తేమధ్యమేవయస్యతో రుద్రాః ॥ ౩-౪॥

శం—తథా ఆదిత్యాః ప్రాణాః తేహీదం శబ్దాదిజాతమాదదతే; ॥ ౫ ॥

శం—(అ)తఆదిత్యాస్తృతీయసవనమాయుః, షోడశోత్తరవర్షశతంసమాప

యత, అనుసంతనుత, యజ్ఞంసమాపయతేత్యర్థః, సమానమన్యత్ ॥ ౬ ॥

శం— నిశ్చితాహి విద్యాఫలాయేత్యేతద్దర్శయన్నుదాహరతి- ఏతత్. యజ్ఞదర్శనంహస్మవై, కింతద్విద్వాన్నాహమహిదాసః నామతః ఇతరాయా అపత్యం, ఐతరేయః, కిం కస్మాన్మే- మమైతత్, ఉపతపనముపతపసి సత్వంహే రోగ యోహం, యజ్ఞోఽనేన, త్వత్కృతేనోపతాపేనన ప్రేష్యామినమరిష్యామి, అతో వృథా తవశ్రమ ఇత్యర్థః, ఇతి ఏవమాహస్మేతిపూర్వేణసమ్బంధః. సః ఏవం నిశ్చయసన్న్ షోడశవర్షశతమజీవత్; అన్యోప్యేవంనిశ్చయష్షోడశంవర్షశతం ప్రజీవతి, యఏవం యథోక్తంయజ్ఞసమ్పాదనంవేద జానాతి. స ఇత్యర్థః ॥ ౭

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యమ్

ఆ— వృత్తమనూద్యపురుషోవావేత్యాదిఖండాంతరమవతారయతి (పుత్రాయ షమితి) కిమిత్యాత్మనోదీర్ఘజీవనంసమర్థ్యతే, తత్రాహ (జీవన్నితి) యథోక్తఫలహేతుభూతాంవిద్యాముత్థాపయతి (అతఆత్మానమితి) కథంపురుషస్యాత్మనోయజ్ఞత్వంసమ్పాద్యతే- తత్రాహ (పురుషఇతి) అవధారణార్థం సమర్థయతే (తథాహీత్యాదినా) యజ్ఞావయవసామ్యాత్పురుషే యజ్ఞదృష్టిః కర్తవ్యేత్యుక్తమ్ కథంసాదృశ్యాద్యజ్ఞసమ్పాదనమితిపృచ్ఛతి (కథమితి) తత్రోచ్యతే, షోడశాధికంవర్షశతం పురుషస్యాయుఃఫలభూతం- తత్త్రిధావిభజ్య చతుర్వింశతివర్షాయుషి ప్రాతస్సవనదృష్టిఃకర్తవ్యేత్యాహ (తస్యేతి) గాయత్రీచ్ఛందసశ్చతుర్వింశత్యక్షరత్వేపి కథం (శబ్దో)పూర్వో)క్తాప్రాతస్సవనదృష్టిరిత్యాశంక్యాహ (గాయత్రీతి) విధినాఽనుష్ఠీయమానస్య విధియజ్ఞస్య ప్రాతః కాలోపలక్షితంకర్మ ప్రాతస్సవనమ్, తత్రస్తోత్రాదిగాయత్రీఛందస్కమ్ * గాయత్రం ప్రాతస్సవనమితిచశ్రుతిరిత్యర్థః యథోక్తేపురుషాయుషి ప్రాతస్సవనేచతుర్వింశత్యక్షరాణిచతుర్వింశతివర్షాణి- ఫలితమాహ (అతఇతి) తథాపి కథంపురుషాయుషస్యయజ్ఞత్వం- తదాహ (అతఇతి) అతశ్శబ్దస్యైవార్థః- విధియజ్ఞసామ్యాదితి విధినాఽనుష్ఠీయమానోయజ్ఞః,విధియజ్ఞః- తేన సాదృశ్యం పురుషస్య ప్రాతస్సవనసమ్బంధః, తస్మాత్పురుషోయజ్ఞ ఇత్యర్థః, యథాయథోక్తే పురుషాయుషి ప్రాతస్సవనసమ్పత్తిః- తథావక్ష్యమాణయోరపి పురుషాయుషోర్మాధ్యందినంసవనం తృతీయసవనమితిసవనద్వయసమ్పత్తిర్ద్రష్టవ్యేత్యాహ (తథేతి) చతుర్వింశతివర్షమితో పురుషాయుషిప్రాతస్సవనసమ్పత్తిస్సంఖ్యాసామాన్యాత్-

వక్ష్యమాణపురుషాయుషోస్సవనద్వయసమ్పత్త్యా కింకారణమిత్యాశంక్యాహ ॥ (త్రిష్టుబితి) చతుశ్చత్వారింశదక్షరా త్రిష్టుప్ ప్రసిద్ధా- త్రైష్టుభంచ మాధ్యందినంసవనం అష్టాచత్వారింశదక్షరా జగతీ- జాగతంచతృతీయసవనమ్, అతస్సంఖ్యాసామాన్యాదుత్తరయోః పురుషాయుషోస్సవనద్వయసమ్పద్యుక్తేత్యర్థః, పురుషస్య యజ్ఞత్వే విధియజ్ఞేనసహసాదృశ్యాంతరమాహ (కించేతి) ప్రాతస్సవనేవసూనాంతద్దేవతాత్వేనాన్వయ త్తత్వమేవసంక్షిపతి (సవనదేవతాత్వేనస్వామిన ఇత్యర్థ ఇతి) వసూనాంసవనస్వామిత్వముభయత్రతుల్యమిత్యుక్తే ప్రసిద్ధాన్వసూన్ పురుషయజ్ఞేపిప్రాప్తాన్ ప్రత్యుదస్యతి (పురుషయజ్ఞేపీతి) తేషు వసుశబ్దప్రవృత్తింసాధయతి (తేహీతి) నిమిత్తాన్తరమాహ (ప్రాణాఇతి) ప్రాణానాం వసుత్వముపపాదితముపసంహరతి (ఇత్యతఇతి) ॥ ౧ ॥

ఆ—సమ్ప్రతి పురుషయజ్ఞవిద్యాంగభూతమాశీర్వాదప్రయోగందర్శయతి॥ (తంచేదితి) అనుసంతనుతేత్యత్రానుపదం- ఏకీభావే మంత్రజపస్య సానుబంధిత్వం విధియజ్ఞేన. ॥ ౨ ॥

ఆ—సమానమ్, తస్యయానిచతుర్విగ్ంశతివర్షాణీత్యాదినేతి శేషః, ప్రాణేషురుద్రశబ్దప్రవృత్తౌనిమిత్తమాహ (రుదంతీతి) యదుక్తం రోదయంతీతి రుద్రా ఇతి తదుపపాదయతి(రుద్రా) క్రూరా హీతి) ॥ ౩-౪ ॥

ఆ—యథా ప్రాణావసవోరుద్రాశ్చోక్తాః- తథేతియావత్, తేష్వాదిత్యశబ్దప్రవృత్తౌనిమిత్తమాహ (తేహీతి) ॥ ౫ ॥

ఆ—* తంచేదిత్యాదినాపూర్వేణగ్రంథేన * తంచేదేతస్మిన్నిత్యాదివక్ష్యమాణగ్రంథస్య తుల్యార్థత్వాన్నవ్యాఖ్యానాపేక్షేత్యాహ (సమానమన్యదితి)

ఆ—మహిదాసోదాహరణస్యతాత్పర్యమాహ (నిశ్చితాహీతి) తదేతద్యజ్ఞదర్శనంవిద్వానాహస్మేతిసమ్బంధః. హవాఇతినిపాతయోఃకిలేత్యర్థః, తస్యచోదాహరణప్రసిద్ధిర్విషయః, హేరోగ- కస్మాన్మాంత్వముపతపసీతిసమ్బంధః- కస్మాదిత్యాక్షేపేహేతుమాహ (యోహమితి) యోయజ్ఞఃసోహమనేనేతియోజనా- ఇతిశబ్దస్యాన్వయమాచష్టే (ఇత్యేవమితి) నిశ్చితాయావిద్యాయాధ్యానంప్రతిఫలంకథయతి (సఏవమితి) యద్యపి మహిదాసస్య యథోక్తనిశ్చయవతో యథోక్తంఫలం, తథాపీదానీంతనస్య కిమాయాతమిత్యాశంక్యాహ (అన్యోపీతి) ప్రజీవతీతి) జీవనస్యప్రకర్షః రోగాద్యుపతాపరాహిత్యం ప్రశబ్దేనోచ్యతే, ఏవం

నిష్ప్రయఇత్యుక్తం పురుషం విశదయతి (యఏవమితి) ॥ ౭॥

—॥ఇతితృతీయప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యటీకా॥—

రం—దీక్షార్ణయస్త్వ ఫలకపురుషవిద్యాప్రస్తౌతి (పురుషోవావయజ్ఞఇతి) పురుషస్య స్మిన్యజ్ఞదృష్టిం కుర్యాదిత్యర్థః, పురుషస్య యజ్ఞసాదృశ్యమేవాహ (తస్యయానిచతుర్వింశతివర్షాణితత్ప్రాతస్సవనమ్) షోడశోత్తరవర్షశతమితే పురుషాయుషె ఆద్యానిచతుర్వింశతి వర్షాణిప్రాతస్సవనమిత్యర్థః॥ తత్రతద్దృష్టిః కర్తవ్యేతియావత్ - తత్ర హేతుమాహ (చతుర్వింశత్యక్షరా గాయత్రీ గాయత్రం ప్రాతస్సవనం) ప్రాతస్సవనస్య గాయత్రీఛందస్కత్వాత్ గాయత్రీఛందసశ్చతుర్వింశత్యక్షరాత్మకత్వాత్ - చతుర్వింశతివర్షాణిప్రాతస్సవనత్వాధ్యాసోయుజ్యతఇతిభావః - (తదస్యవసవోన్వాయత్తాః) అస్య ఉపాసకస్యతత్ ప్రాతస్సవనం వసవస్స్వామిత్వేనానుగతాః ప్రసిద్ధయజ్ఞే ప్రాతస్సవనస్యవసుస్వామికత్వాదితిభావః - ప్రసిద్ధాన్వసూన్వ్యావర్తయతి (ప్రాణావావవసవః) వావశబ్దోవధారణే- ప్రాణానాంవసుత్వేయుక్తిమాహ(ఏతేహీదంసర్వంవాసయంతి) శరీరాణామశైథిల్య లక్షణవాసనస్య ప్రాణాధీనత్వాదితిభావః ॥ ॥ ౧ ॥

రం—(తంచేదేతస్మిన్వయసికించిదుపతపేత్) తం- పురుషవిద్యానిష్ఠం ఏతస్మిన్వయసి- చతుర్వింశతివర్షాత్మకే వయసికించిత్ - రోగాదికముపతపేత్- బాధేతచేదిత్యర్థః(సబ్రూయాత్ ప్రాణావసవఇదంమేప్రాతస్సవనం మాధ్యందినంసవనమనుసంతనుతేతిత్యాది) తదాఇమంమంత్రంసః-ఉపాసకఃబ్రూయాత్ జపేత్- హేప్రాణాః వసవః యజ్ఞరూపస్యమమాయుషా ప్రాతస్సవనం ప్రవర్తతె, ఇదంప్రవర్తమానం ప్రాతస్సవనంమాధ్యందినసవనేనావిచ్ఛిన్నం కురుత, ప్రాతస్సవనేశానాం ప్రాణానాంవసూనాం మధ్యేయజ్ఞోహం యజ్ఞరూపోహం మావిలోప్సీయ- లుప్తోమాభూవం ఛాందసోమాఙ్లుఙ్భావః మాశబ్దోవా, ఇతిమంత్రంజపేదిత్యర్థః (ఉద్ధైవతతఏత్యగదోహభవతి) తతః- ఉపతాపాత్ ఉదేతి - ఉద్గచ్ఛతి- అగదోభవతి - అరోగోభవతీత్యర్థః-ఏవముత్తరత్రాపి ॥ ॥ ౨ ॥

రం—(అథయానిచతుశ్చత్వారింశద్వర్షాణీత్యాది) (ప్రాణావావరుద్రాఏతేహీదంసర్వంరోదయంతి) యావనేఇంద్రియాణామత్యంతవిషయప్రావణ్య

జనకతయా పురుషార్థోదయంతీతి రుద్రత్వముపపన్నమిత్యర్థః॥ ॥౩॥

రం—(తంచేదేత స్మిన్వయసికించిదుపతపేదిత్యాది) ఏత స్మిన్వయసిచతుర్వింశతివర్షాదూర్ధ్వమష్టషష్టివర్షమధ్యేఇత్యర్థః (ప్రాణారుద్రాణాం మధ్యే) మాధ్యందినసవనేశానాం భవతాంమధ్యఇత్యర్థః॥ ॥౪॥

రం—(అథయాన్యష్టాచత్వారింశద్వర్షాణీత్యాది) (ప్రాణావాఆదిత్యా ఏతేహీదం సర్వమాదదతే) సర్వస్యవిషయజాతస్యాదానాత్ప్రాణానామాదిత్యత్వమిత్యర్థః॥ ॥౫॥

రం—(తంచేదేత స్మిన్వయసికించిదుపతపేదిత్యాది) ఏత స్మిన్వయసి- అష్టషష్టివర్షాదూర్ధ్వంషోడశోత్తరశతవర్షమధ్యఇత్యర్థః (తృతీయసవనమాయురనుసంతనుతేతి) తృతీయసవనాత్మకమాయురాసమాప్త్యవిచ్ఛిన్నం కురుతేత్యర్థః (ప్రాణానామాదిత్యానాంమధ్యే) తృతీయసవనస్వామినాం భవతాంమధ్యఇత్యర్థః॥ ॥౬॥

రం—(ఏతద్ధస్మవైతద్విద్వానాహమహిదాసఐతరేయఇత్యాది) హేరోగ! సః త్వం మే- మాం- కిం- కస్మాదేతత్ - ఏవం ప్రకారేణ ఉపతపసి యోఽహం పురుషవిద్యానిష్ఠః త్వత్కృతేనానేనోపతాపేననప్రేష్యామి నమరిష్యామి- అత స్తవశ్రమోవృథైవేతి-ఏతత్- పురుషవిజ్ఞానస్వరూపంవిద్వానితరపుత్రః ఐతరేయః మహిదాసనామా ఆహ స్మేత్యర్థః, శుభ్రాదిత్వాదితరశబ్దాదపత్యార్థేఢక్ (సహషోడశంవర్షశతమజీవత్) సః - మహిదాసఃషోడశం- షోడశాధికం వర్షశతమజీవదిత్యర్థః * తదస్మిన్నధికమితిదశాంతాడ్డఇతి షోడశశబ్దాడ్డప్రత్యయః. అతోవిద్యాయాం ఫలప్రాపకత్వనిశ్చయవతోఽవశ్యం ఫలప్రాప్తిర్భవతీతిభావః. అన్యోప్యేవంవిత్ షోడశంవర్షశతంజీవతీత్యాహ (ప్రహషోడశంవర్షశతంజీవతియఏవంవేద) స్పష్టోర్థః............... ॥౭॥

—ఇతి తృతీయప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యమ్—

ఉ—సయదశిశిషతియత్పిపాసతియన్నరమతే తాఅస్యదీక్షా ॥౧॥

ఉ—అథయదశ్నాతియత్పిబతియద్రమతేతదుపసదైరేతి ॥ ॥౨॥

ఉ—అథయద్ధసతియజ్జక్షతియన్మైథునంచరతిస్తుతశస్త్రైరేవతదేతి॥౩॥

ఉ—అథయత్తపోదానమార్జవమహింసాసత్యవచనమితితాఅస్యదక్షిణాః॥౪॥

ఉ—తస్మాదాహుఃసోష్యత్యసోష్టేతిపునరుత్పాదనమేవాస్య తన్మర

ణామేవావభృథః ॥ ॥౫॥

ఉ—తద్ధైతద్ఘోర ఆంగిరసః కృష్ణాయ దేవకీపుత్రాయోక్త్వోవా చాపిపాస ఏవ స బభూవ సోఽన్తవేలాయామేతత్త్రయం ప్రతిపద్యేతాక్షితమస్యచ్యుతమసి ప్రాణసంశితమసీతి తత్రైతే ద్వే ఋచౌ భవతః ॥ ॥౬॥

ఉ—ఆదిత్ప్రత్నస్య రేతసః ఉద్వయం తమసస్పరి జ్యోతిః పశ్యన్త ఉత్తరం స్వః పశ్యన్త ఉత్తరం దేవం దేవత్రా సూర్యమగన్మ జ్యోతిరుత్తమమితి జ్యోతిరుత్తమమితి॥.......................॥౭॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే సప్తదశః ఖండః

శం—సయదశిశిషతీత్యాదిర్యజ్ఞసామాన్యనిర్దేశః పురుషస్య పూర్వస్యైవ సంబధ్యతే. యదశిశిషతి- అశితుమిచ్ఛతి, తథా పిపాసతి- పాతుమిచ్ఛతి- యన్న రమతే- ఇష్టాద్యప్రాప్తినిమిత్తం యదేవంజాతీయకం దుఃఖమనుభవతి- తా అస్య దీక్షా- దుఃఖసామాన్యాద్ధి యజ్ఞస్యేవ ॥ ॥౧॥

శం—అథయదశ్నాతి, యత్పిబతి, యద్రమతే- రతించానుభవతీష్టాది సంయోగాత్- తదుపసద్భిస్సమానతామేతి ఉపసదాంచ పయోవ్రతత్వనిమిత్తం సుఖమస్తి అల్పభోజనీయానిచాహాన్యాసన్నానీతి ప్రశ్వాసః - అతోఽశనాదీనాముపసదాంచసామాన్యమ్ ॥ ॥ ౨ ॥

శం—అథయద్ధసతి- యజ్జక్షతి - భక్షయతి- యన్మైథునంచరతి స్తుతశస్త్రైరేవ తత్సామాన్యమేతి- శబ్దవత్త్వసామాన్యాత్ ॥ ॥ ౩ ॥

శం—అథయత్తపోదానమార్జవమహింసాసత్యవచనమితి తా అస్య దక్షిణాః ధర్మపుష్టికరత్వసామాన్యాత్ ॥ ॥౪॥

శం—యస్మాచ్చ యజ్ఞః పురుషః తస్మాత్తంజనయిష్యతి మాతా యదా- తదా ఆహుః అన్యేసోష్యతీతి తస్య మాతరం- యదా చ ప్రసూతా భవతి, తదాఽసోష్ట పూర్ణికేతి. విధియజ్ఞ ఇవ సోష్యతి సోమం దేవదత్తోఽసోష్ట సోమం యజ్ఞదత్త ఇతి అతశ్శబ్దసామాన్యాద్వా పురుషో యజ్ఞః, పునరుత్పాదనమేవాస్య తత్- పురుషాఖ్యస్య యజ్ఞస్య యత్సోష్యత్యసోష్టేతి శబ్దసంబంధిత్వం విధియజ్ఞస్యేవ కించ తన్మరణమేవాస్య- పురుషయజ్ఞస్యావభృథః సమాప్తిసామాన్యాత్, ॥౫॥

శం—తద్ధైతత్- యజ్ఞదర్శనం ఘోరః నామతః ఆంగిరసః, గోత్రతః కృ

ష్ణాయదేవకీపుత్రాయ శిష్యాయోక్త్వోవాచ- తదేతత్త్రయమిత్యాదివ్యవహితే నసంబంధః. సచైతద్దర్శనంశ్రుత్వాఽపిపాసఏవాన్యాభ్యోవిద్యాభ్యోబభూవ. ఇత్థంచవిశిష్టేయంవిద్యా- యత్కృష్ణస్య దేవకీపుత్రస్యాన్యాంవిద్యాం ప్రతితృడ్విచ్ఛేదకరీతి పురుషయజ్ఞవిద్యాంస్తౌతి ఘోరఆంగిరసః కృష్ణాయోక్త్వేమాంవిద్యాంకిమువాచేతి.తదాహ, సఏవంయథోక్తయజ్ఞవిత్ అంతవేలాయాం మరణకాలేఏతన్మంత్రత్రయం ప్రతిపద్యేత జపేదిత్యర్థః, కింతత్ అక్షితం అక్షీణం అక్షతంవాసి ఇత్యేకంయజుః సామర్థ్యాదాదిత్యస్థం ప్రాణంచైకీకృత్యాహ తథాతమేవాహ, అచ్యుతం స్వరూపాదప్రచ్యుతమసి ఇతిద్వితీయంయజుః ప్రాణసంశితం ప్రాణస్యసంశితం సమ్యక్తనూకృతంచసూక్ష్మం త్వమసి ఇతి తృతీయంయజుః. తత్ర- ఏతస్మిన్నర్థే విద్యాస్తుతిపరేద్వేఋచౌ మంత్రౌభవతః నజపార్థే * త్రయంప్రతిపద్యేతేతి త్రిత్వసంఖ్యాబాధనాత్. పంచసంఖ్యాహితదాస్యాత్ ॥

శం—ఆదిదిత్యత్ర ఆకారస్యానుబంధస్తకారోఽనర్థకఇచ్ఛబ్దశ్చప్రత్నస్య చిరంతనస్య పురాణస్యేత్యర్థః రేతసః. కారణస్య బీజభూతస్య జగతస్సదాఖ్యస్యజ్యోతిః. ప్రకాశంపశ్యంతి ఆశబ్దఉత్సృష్టానుబద్ధఃపశ్యంతీత్యనేనసమ్బధ్యతే, కింజ్యోతిఃపశ్యంతి వాసరం- అహః అహరివతత్సర్వతోవ్యాప్తం బ్రహ్మణోజ్యోతిః నివృత్తచక్షుషోబ్రహ్మవిదోబ్రహ్మచర్యాదినివృత్తిసాధనేన శుద్ధాన్తఃకరణాఃఅ- సమ స్తతోజ్యోతిఃపశ్యంతీత్యర్థః పరః, పరమితిలింగవ్యత్యయేన జ్యోతిః పరత్వాత్ యదిధ్యతే, దీప్యతేఽపి- ద్యోతనవతిపరస్మిన్బ్రహ్మణివర్తమానం యేనజ్యోతిషేద్ధస్సవితాతపతి చంద్రమాభాతి; విద్యుద్విద్యోతతే. గ్రహతారాగణావిభాసంతే కించ, అన్యోమంత్రోదృగాహయథోక్తంజ్యోతిః పశ్యత (ఉద్వయం) తమసః అజ్ఞానలక్షణాత్ పరి పరస్తాదితిశేషఃతమసోవాఅపనేతృ. యజ్జ్యోతిరుత్తరమాదిత్యస్థం పరిపశ్యంతోవయముదగన్మేతివ్యవహితేన సమ్బన్ధః, తజ్జ్యోతిఃస్వః ఆత్మీయం అస్మద్హృదిస్థితమాదిత్యస్థంచ॥తదేకంజ్యోతిః యదుత్తరం- ఉత్కృష్టతరం ఊర్ధ్వతరంవాపరంజ్యోతిరపేక్ష్యపశ్యంతఉదగన్మవయం. కముదగన్మేతి ఆహ, దేవం ద్యోతనవన్తం దేవత్రా దేవేషు సర్వేషు సూర్యం రసానాంరశ్మీనాం ప్రాణానాంచ జగతఈరణాత్సూర్యః తముదగన్మ గతవంతో జ్యోతిరుత్తమం సర్వజ్యోతిర్భ్య ఉత్కృష్టతమం అహోప్రా

ష్ఠానయేమిత్యర్థః, ఇదంతజ్జ్యోతిః, యదృగ్భ్యశ్శస్త్రంయద్యజుస్తోత్రేణప్రకా
శితం ద్విరభ్యాసోయజ్ఞకల్పనాపరిసమాప్త్యర్థః................ ॥ ౭ ॥

ఇతితృతీయప్రపాఠకేసప్తదశఖండభాష్యమ్.

ఆ— ననుపూర్వేణాశిత్వాదప్రయోగే(నో)ణోదాహరణేనవా సమనన్తర
గ్రన్థస్యసమ్బంధోనోపలభ్యతే, తత్రాహ (సయదితి) పూర్వేణ * తస్య
యానిచతుర్వింశతివర్షాణీత్యాదినా సాదృశ్యనిర్దేశేనేత్యర్థః, ఏవంజాతీయకం
అశనాయాదికృతమిత్యేవాపల్ - అశిశిషాదిషుదీక్షాదృష్టౌహేతుమాహ (దుఃఖితి)

ఆ—దీక్షావత్త్వసాదృశ్యాత్పురుషస్యయజ్ఞత్వముక్తమ్; ఇదానీముపసదు
పేతత్వసాదృశ్యాదపి తస్యయజ్ఞత్వం విజ్ఞేయమిత్యాహ (అథేతి) అశనాదిషుక
థముపసద్దృష్టిః, తత్రాహ (ఉపసదాంచేతి) పయోవ్రతత్వం పయోభక్షణయు
క్తత్వం యజ్ఞేమాన్యహాన్యల్పభోజనీయానిప్రసిద్ధాని, తానిచోపసత్సు క్రియ
మాణౌప్యాసన్నాసీతి తాసు ప్రశ్వాసః స్వాస్థ్యవిశేషః, అశనాదిషుచసోస్తీతి
ప్రసిద్ధమిత్యర్థః, సుఖనిమిత్తత్వంక్లేశనివృత్తిహేతుత్వంచసామాన్యమ్. ॥ ౨ ॥

ఆ—స్తుతశస్త్రవైశిష్ట్యసామ్యాదపిపురుషస్యయజ్ఞత్వమిత్యాహ(అథయదితి)
హాసాదిషుస్తుతశస్త్రదృష్టౌహేతుమాహ (శబ్దవత్త్వేతి) ॥ 3 ॥

ఆ—దక్షిణావత్త్వసామ్యాదపి పురుషస్య యజ్ఞత్వమవధేయమిత్యాహ (అ
థేతి) తపోదానాదిషుదక్షిణాదృష్టౌహేతుమాహ (ధర్మేతి) ॥ ౪ ॥

ఆ—ప్రకారాంతరేణపురుషస్య యజ్ఞత్వంసాధయతి (యస్మాద్యేతి) *మా
జ్ ప్రాణిప్రసవే- * షుఞ్ అభిషవఇతి ధాతుద్వయదర్శనాత్ప్రసవేఖండనేచ సో
ధారణస్సవనశబ్దః, తతస్సవనశబ్దవత్త్వసామాన్యాద్వాపురుషే యజ్ఞదృష్టిఃకర్త
వ్యేత్యర్థః, పురుషగతశబ్దసామాన్యంవిశదయతి (పునరితి) యత్పునరస్య పు
రుషాఖ్యస్య విధియజ్ఞస్యేవసోష్యతీత్యాదిశబ్దసమ్బంధిత్వం తదుత్పాదనమేవత
దితియోజనా, అవభృథసమ్బంధిత్వాదపిపురుషస్యయజ్ఞత్వమస్తీత్యాహ(కించేతి)

ఆ—పురుషేయజ్ఞదృష్టిరుక్తా, సమ్ప్రతి విశిష్టపురుషసమ్బంధేనవిద్యాంస్తో
తుం- విద్యాంగంచ జపంవిధాతుముపక్రమతే (తద్ధైతదితి) దేవకీపుత్రాయైతద్ద
ర్శనశ్రవణఫలమాహ (సచేతి) కిమర్థేయంగురుశిష్యాఖ్యాయికేతి ఆహ (ఇత్థం
చేతి) అక్షితమసీతికీదృశీం దేవతాంప్రత్యుచ్యతే తత్రాహ (సామర్థ్యాదితి) ని
కృష్టస్యస్తుతిసమ్బంధాయోగాత్పురుషయజ్ఞే సవనదేవతాంతరానుపపత్తేశ్చప్రా

ణానామేవాధిదైవికంరూపమాదిత్యాఖ్యంజప్యమన్త్రార్థత్వేనసమ్బధ్యతఇత్య ర్థః; ద్వితీయమన్త్రస్యార్థాన్తరంవారయతి (తథేతి), ప్రథమమన్త్రవదిత్యర్థః నచద్వయోరేకార్థత్వేనాన్యతరస్య వైయర్థ్యం- ద్వయోరపి జప్యత్వేనోప యుక్తత్వాదితిద్రష్టవ్యమ్, మన్త్రత్రయప్రతిపాద్యం సావిత్రంతత్త్వమృగ్భ్యా మపి ప్రతిపాదితమితి ప్రత్యయదార్ఢ్యార్థమాహ (తత్రేతి) కిమితివిద్యాస్తు తిపరత్వమనయోరిష్యతే, జపార్థత్వమేవకింనస్యాత్, తత్రాహ (నేత్యాదినా) అనయోర్జపార్థత్వే త్రిత్వసంఖ్యాయాస్సత్త్వాన్నసాబాధ్యేతేత్యాశంక్యాహ (పంచేతి) అనయోర్జప్యత్వే పంచకంప్రతిపద్యేతేతి పఞ్చసంఖ్యాయావక్తవ్య త్వాత్త్రిత్వంబాధితంస్యాదిత్యర్థః. ॥ ౬ ॥

ఆ—ఉదిత్ప్రత్నస్యరేతసోజ్యోతిఃపశ్యన్తివాసరమ్ । పరోయదిధ్యతేదివీతి మన్త్రస్యప్రతీకగ్రహణం- ఆదిత్ప్రత్నస్య రేతసఇతి- తత్పదచ్ఛేదపూర్వకం వ్యాచష్టే (ఆదిదిత్యాదినా) ఇచ్ఛబ్దశ్చ అనర్థకఇతిపూర్వేణసమ్బన్ధః- కిం తత్కారణమిత్యపేక్షాయాం * సదేవసోమ్యేదమితిశ్రుతిసిద్ధం బ్రహ్మేత్యాహ (సదాఖ్యస్యేతి) * ఆనందంబ్రహ్మణోవిద్వానితివత్ ప్రత్నస్యజ్యోతిరితి స మ్బంధోద్రష్టవ్యః- ఉత్సృష్టానుబన్ధః ధ్వస్తతకారస్సఇతియావత్, ననుబ్రహ్మ స్వరూపభూతమేతజ్జ్యోతిర్నచసర్వేపశ్యన్తి తత్రాహ (నివృత్తచక్షుషఇతి) నివృత్తాని, విముఖీకృతాని విషయేభ్యశ్చక్షూంషి- కరణానియేషాం తే-తథా అ తఏవబ్రహ్మవిదః * కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్షదావృత్తచక్షురమృతత్వమి చ్ఛన్నితి శ్రుత్యన్తరమ్, తత్రైవోపాయాన్తరం సూచయతి (బ్రహ్మచర్యాదీ తి) * స్మరణంకీర్తనంకేళిః ప్రేక్షణంగుహ్యభాషణమ్ ॥ సంకల్పోఽధ్యవసా యశ్చ క్రియానిర్వృతిరేవచ ॥ ఏతన్మైథునమష్టాంగం ప్రవదంతిమనీషిణః ॥ విపరీతంబ్రహ్మచర్యమేతదేవాష్టలక్షణమ్- బ్రహ్మచర్యాదీత్యాదిపదేనాహింసాఽ స్తేయాదయోగృహ్యంతే. ఏతైర్నివృత్తిప్రధానైస్సాధనైశ్శుద్ధం ఉద్దీపితమన్తఃక రణంయేషాంతే- తథా వ్యత్యయే హేతుమాహ (జ్యోతిఃపరత్వాదితి) యత్స్వ మహిమ్నిప్రతిష్ఠద్దీప్యతే తత్పరంజ్యోతిరితిసమ్బన్ధః దీప్యమానత్వంవివృణోతి (యేనేతి) మన్త్రాన్తరమవతారయతి (కించేతి) ఇతశ్చవిద్యాస్తుత్యర్థే తియావత్ కిమాహేత్యపేక్షాయాం ద్వితీయంమన్త్రమాదత్తే (ఉద్వయమితి) తంవ్యాకరోతి (తమసఇత్యాదినా) తస్యైవజ్యోతిషఃప్రధానేజ్యోతిర్జ్ఞానస్య

దస్తీః. తృథగ్దేవత్వేన ప్రత్యగాత్మత్వమాహ (స్వఇతి) తయోరేకత్వం సయశ్చాయమిత్యాదిషు శ్రుత్యంతరసిద్ధందర్శయతి (ఆదిత్యస్థమితి) తత్పదార్థంత్వం పదార్థంచోక్త్వా తయోరైక్యముక్తం ఇదానీమేకీభూతంజ్యోతిర్విశినష్టి (యదుత్తరమితి) ఏకత్వధీఫలం కథయతి (పశ్యంతఇతి) ఫలమేవ ప్రశ్నపూర్వకం వివృణోతి (కమిత్యాదినా) ఫలవిషయంస్వానుభవందర్శయతి(అహోఇతి) మంత్రాణాంమంత్రయోశ్చైకవాక్యత్వముపసంహరతి(ఇదంతెదితి)

ఇతి తృతీయప్రపాఠకె సప్తదశఖండభాష్యటీకా.

రం—తథాపురుషస్యయజ్ఞసాదృశ్యమేవనిరూపయతి(సయదశిశిషతియత్పిపాసతియన్నరమతెతాఅస్యదీక్షా) అశనాయాపిపాసారత్యభావానాం దుఃఖాత్మకత్వేన దీక్షాత్వంకల్ప్యమిత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

రం—(అథయదశ్నాతియత్పిబతియద్రమతెతదుపసద్భిరేతి)అశనపానరతీనాం పయోవ్రతాదియుక్తోపసద్వత్సుఖరూపత్వాదుపసమ్రాప్తత్వం తదుపసద్భిరేతి ఉపసద్భిస్సామ్యమేతి, ఉపసద్దృష్టిస్సుకర్తవ్యేత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

రం—(అథయద్ధసతియజ్జక్షతియన్మైథునంచరతిస్తుతశస్త్రైరెవతదెతి) హాసభక్షణమైథునాదీనాం శబ్దవత్త్వసామ్యాత్ స్తుతశస్త్రైస్సామ్యమేతీత్యర్థః ॥ ౩ ॥

రం—(అథయదిత్యాది) తపోదానమార్జవమహింసాసత్యవచనమిత్యేతాన్యస్యదక్షిణా-దక్షిణాదృష్టిస్తేషు కర్తవ్యేత్యర్థః, ధర్మపుష్టికరత్వసామ్యాదితిభావః

రం—(తస్మాదాహుస్సోష్యత్యసోష్టెతిపునరుత్పాదనమేవాస్య)యుతోహి తోః పురుషస్యైవయజ్ఞరూపత్వం- అతఏవ యథాయజ్ఞంకరిష్యమాణె పురుషె దెవదత్తస్సోమంసోష్యతీతిప్రయుంజతె; తథాయదామాతా తంపురుషంజనయిష్యతి, తదా పురుషస్యోత్పాదనంప్రేక్ష్య పురుషంసోష్యతీతిప్రయుంజతెలోకాః యాగానంతరం అసోష్టసోమంయజదత్తఇతివత్ -అసోష్టమాతాపురుషమిత్యుత్పత్తేఃపశ్చాత్ప్రయుంజతె, తతశ్చపురుషస్యోత్పాదనమేవ సోష్యత్యసోష్టెతి శబ్దసమ్బంధిత్వసామాన్యాత్, యజ్ఞానుష్ఠానలక్షణముత్పాదనమిత్యర్థః (తన్మరణమేవావభృథః) సమాప్తిత్వసామ్యాన్మరణే అవభృథత్వంపశ్యేదితిభావః. ॥ ४ ॥

రం—(తద్ధైతద్ఘోరఆంగిరసఃకృష్ణాయదేవకీపుత్రాయోక్త్వోవాచ) ఘోరనామాఆంగిరోగోత్రఃకశ్చిదృషిః తదెతత్ పురుషయజ్ఞదర్శనందేవకీపుత్రాయకృష్ణాయ, ఇతిశబ్దోఽధ్యాహర్తవ్యః, కృష్ణశేషభూతం, తత్ప్రీత్యర్థమిత్యుక్త్వా

ఇత్యనుసంధాయఉవాచ- అనుష్ఠితవానిత్యర్థః. ఏవంలక్షణయాఅనుష్ఠానార్థత్వాః (అపిపాసఏవసబభూవ) సః ఘోరనామాభగవచ్ఛేషత్వానుసంధానపూర్వకపురుషయజ్ఞోపాసనానుష్ఠానేన బ్రహ్మవిద్యాం ప్రాప్యాపిపాసః- ఇదముపలక్షణమపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకస్య ముక్తోబభూవేత్యర్థః, తతశ్చ షోడశాధికవర్షశతజీవనఫలకస్యాపి పురుషయజ్ఞదర్శనస్యభగవచ్ఛేషత్వానుసంధానపూర్వకమనుష్ఠితస్య బ్రహ్మవిద్యోపయోగిత్వమప్యస్తీతిభావః (సోఽన్తవేలాయామేతత్త్రయం ప్రతిపద్యేత) సః భగవచ్ఛేషత్వానుసంధానపూర్వకపురుషవిద్యాసాధితచిరాయుష్ట్వానుగృహీతబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠః పురుషః అక్షితమసి, అచ్యుతమసి- ప్రాణసంశితమసీత్యేతన్మంత్రత్రయం మరణకాలేజపేదిత్యర్థః, అక్షితమసి క్షయశూన్యమసి, అచ్యుతమసి స్వరూపస్వభావప్రచ్యుతిశూన్యమసి, ప్రాణసంశితమసి, జగత్ప్రాణయితృత్వేనతి సంశితం సూక్ష్మతత్త్వమసీతి బ్రహ్మసంబోధనమ్ * శోతనూకరణఇతిహిధాతుః (తత్ర ద్వేఋచౌభవతః) తత్రపరబ్రహ్మవిషయే ఏతేఋచౌమంత్రౌభవతఇత్యర్థః. ॥ ౬ ॥

౭—(ఆదిత్ప్రత్నస్యరేతసఇతి) తయోఃఋచోరయమాద్యోమంత్రః ప్రతీకేనగృహీతః సోయంమంత్రః- ఆదిత్ప్రత్నస్యరేతసః జ్యోతిఃపశ్యన్తివాసరం పరోయదిధ్యతేదివిఇతి. అయమర్థః - ప్రత్నస్య- పురాతనస్యరేతసః జగద్బీజభూతస్యావ్యక్తస్యఆదిత్ - ఆదిభూతం, సంసారసంతమసనివారకతయా జ్యోతిశ్శబ్దితంపరంబ్రహ్మ * సదాపశ్యన్తిసూరయ ఇత్యుక్తరీత్యా నిత్యసూరయః వాసరం- నిత్యప్రకాశరూపంసర్వకాలంపశ్యంతీత్యర్థః యత్ - జ్యోతిః * అథయదతః పరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతఇత్యుక్తరీత్యాదివి భగవల్లోకే పరత్వేన ఇధ్యతే- నిరతిశయదీప్తియుక్తవిగ్రహయుక్తమిత్యర్థః (ఉద్వయంతమసస్పరిజ్యోతిఃపశ్యన్తఉత్తరంస్వః పశ్యంతఉత్తరమిత్యాది) తమసః- ప్రకృతేఃపరస్తాత్ ఉత్తరంజ్యోతిః పరబ్రహ్మపరిపశ్యన్తః ఉత్తరం సర్వలోకోర్ధ్వంస్వః, భగవల్లోకంపరిపశ్యన్తః అత్రపరిపశ్యంతఇత్యుభయత్రహేతావర్థే శతృప్రత్యయః భగవల్లోకస్య తద్గతపరమాత్మనశ్చ దర్శనాయేతియావత్- దేవత్రా దేవేషు * దేవమనుష్యేత్యాదినాసప్తమ్యాస్త్రాప్రత్యయః దేవం- ద్యోతమానం ఉత్తమం-అర్చిరాదిపర్వభూతం సూర్యరూపంజ్యోతిర్వయం ఉదగన్మ - ఉద్గత్యప్రాప్తాః స్మ ఇత్యర్థః. (జ్యోతిరుత్తమమితిజ్యోతిరుత్తమమితి) ద్విరభ్యాసోయజ్ఞకల్ప

నాసమాప్త్యర్థః-ఏతత్ఖండాంతర్గతవాక్యవిషయకమధికరణం లిఖ్యతే-గుణో
పసంహారపాదే తైత్తిరీయకే* తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానశ్శ్రద్ధా ప
త్నీ శరీరమిధ్మమురో వేదిర్లోమాని బర్హిర్వేదశ్శిఖా హృదయం యూపః కామ
ఆజ్యం మన్యుః పశుస్తపోఽగ్నిర్దమశ్శమయితా దక్షిణా వాగ్ఘోతా ప్రాణ ఉద్గాతా చ
క్షురధ్వర్యుర్మనో బ్రహ్మా శ్రోత్రమగ్నీద్యావద్ధ్రియతే సా దీక్షా యదశ్నాతి తద్ధవి
ర్యత్పిబతి తదస్య సోమపానం యద్రమతే తదుపసదో యత్సంచరత్యుపవిశత్యుత్తిష్ఠతే చ
స ప్రవర్గ్యో యన్ముఖం తదాహవనీయో యదస్య విజ్ఞానం తజ్జుహోతి యత్సాయం
ప్రాతరత్తి తత్సమిధో యత్సాయం ప్రాతర్మధ్యందినం చ తాని సవనాని యే అహో
రాత్రే తే దర్శపూర్ణమాసౌ యేఽర్ధమాసాశ్చ మాసాశ్చ తే చాతుర్మాస్యాని
య ఋతవస్తే పశుబంధాః ఇతి శ్రుతాయాః పురుషవిద్యాయాః * పురుషో వా
వ యజ్ఞ ఇతి ఛాందోగ్యామ్నాతా పురుషవిద్యా న భిన్నా - పురుషవిద్యేతి సమా
ఖ్యైక్యాత్- పురుషసంబంధియజ్ఞావయవత్వకల్పనాసామ్యాత్ - మరణావ
భృథసామ్యాచ్చేతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే ఉచ్యతే * పురుషవిద్యాయామపి చేత
రేషామనామ్నానాత్ ఉభయత్రామ్నాతయోః పురుషవిద్యాత్వేఽపి విద్యా
భేదోఽస్త్యేవ కుతః ఇతరేషామనామ్నానాత్ * యత్సాయం ప్రాతర్మధ్యంది
నం చ తాని సవనానీత్యాదీనాం తైత్తిరీయకామ్నాతానాం ఛాందోగ్యేఽనామ్నా
నాత్, త్రేధా విభక్త పురుషాయుషస్యైవ ఛాందోగ్యే సవనత్వామ్నానాత్ ఛాం
దోగ్యశ్రుతాశిశిషాదిదీక్షాదిత్వపరికల్పనస్య తైత్తిరీయకేఽదర్శనాత్ యజ
మానపత్న్యాది పరికల్పనానాం చ భిన్నభిన్నత్వాత్ ఛాందోగ్యే * పురు
షో వావ యజ్ఞ ఇతి శ్రుతస్య పురుషే యజ్ఞత్వకల్పనస్య తైత్తిరీయకేఽదర్శనాచ్చ వి
ద్యాభేద ఏవ న చ *తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యేతి శ్రుతస్య తైత్తిరీయోక్తస్య సమానాధిక
రణ్యాశ్రయణేన పురుషే యజ్ఞత్వకల్పనం తైత్తిరీయకేఽప్యస్తీతి వాచ్యం పురుష
స్యైవ యజ్ఞత్వే తస్యైవ యజమానత్వం విరుద్ధం యజ్ఞత్వయజమానత్వయోరేకస్మి
న్విరోధాత్, కించ పురుషే యజ్ఞత్వకల్పనే హి విద్వాన్యజ్ఞ ఆత్మా యజమాన ఇత్యే
వ వక్తవ్యం స్యాత్ న త్వేకవాక్యతయా * విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమాన ఇతి, అ
తో విదుషో యజ్ఞస్యేతి వ్యధికరణషష్ఠ్యౌ. విద్వత్సంబంధియజ్ఞస్యేత్యర్థః తత
శ్చ ప్రాణ ఏవ విస్పష్ట ఇతి న్యాయేన పురుషస్య యజ్ఞత్వకల్పనైకరూప్యాభావాత్ వి
ద్యాభేద ఏవ- కించ ఛాందోగ్యామ్నాతాయాః పురుషవిద్యాయాః * సేపా

షోడశంవర్షశతంజీవతీతిషోడశాధికవర్షశతజీవనంఫలత్వేనామ్నాతం తైత్తిరీయకేతుశ్రుతాయాః పురుషవిద్యాయాః * బ్రహ్మణేత్వా మహసఓమిత్యాత్మానం యుంజీతేతిపూర్వానువాకవిహితాయాః బ్రహ్మవిద్యాయాః * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిఫలికాయాస్సన్నిధౌ పఠితత్వాత్ బ్రహ్మవిద్యాంగతయా బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వమేవఅతఃఫలసంయోగభేదాచ్చపురుషవిద్యయోర్భేదఇతిసిద్ధాంతితం ప్రకృతమనుసరామః............... ॥ ౭ ॥

ఇతితృతీయప్రపాఠకేసప్తదశఖండభాష్యమ్.

ఉ—మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యధ్యాత్మమథాధిదైవతమాకాశోబ్రహ్మేత్యుభయమాదిష్టంభవత్యధ్యాత్మంచాధిదైవతంచ ॥ ౧ ॥

ఉ—తదేతచ్చతుష్పాద్బ్రహ్మవాక్పాదః ప్రాణఃపాదశ్చక్షుః పాదశ్శ్రోత్రం పాదఇత్యధ్యాత్మమథాధిదైవతమగ్నిః పాదోవాయుః పాదఆదిత్యః పాదోదిశఃపాదఇత్యుభయమేవాదిష్టం భవత్యధ్యాత్మంచైవాధిదైవతంచ ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ—వాగేవబ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః సోగ్నినా జ్యోతిషాభాతిచతపతిచభాతిచతపతిచకీర్త్యాయశసాబ్రహ్మవర్చసేనయఏవంవేద॥

ఉ—ప్రాణఏవబ్రహ్మణశ్చతుర్థఃపాదః సవాయునా జ్యోతిషాభాతిచతపతిచభాతిచతపతిచకీర్త్యాయశసాబ్రహ్మవర్చసేనయఏవంవేద ॥౪॥

ఉ—చక్షురేవబ్రహ్మణశ్చతుర్థఃపాదః సఆదిత్యేనజ్యోతిషాభాతిచతపతిచభాతిచతపతిచకీర్త్యా యశసాబ్రహ్మవర్చసేన యఏవంవేద ॥ ॥ ౫ ॥

ఉ—శ్రోత్రమేవబ్రహ్మణశ్చతుర్థఃపాదః సదిగ్భిర్జ్యోతిషా భాతిచతపతిచభాతిచతపతిచకీర్త్యా యశసాబ్రహ్మవర్చసేన యఏవంవేదయఏవంవేద ॥ ॥ ౬ ॥

ఇతితృతీయప్రపాఠకేఽష్టాదశఃఖండః

శం—మనోమయఈశ్వరఉక్తఆకాశాత్మేతిచబ్రహ్మణోగుణైకదేశత్వేన, అథేదానీం మనఆకాశయోస్సమస్తబ్రహ్మదృష్టివిధానార్థఆరమ్భః (మనోబ్రహ్మేత్యాది) మనః, మనుతేఅనేనేతి అన్తఃకరణం తద్బ్రహ్మపరమిత్యుపాసీతేత్యేతదాత్మవిషయందర్శనం- అధ్యాత్మం అథాధిదైవతం - దేవతావిషయమిదం

వక్ష్యామః ఆకాశో బ్రహ్మేత్యుపాసీత, ఏవముభయం అధ్యాత్మమధిదైవతం చో భయం బ్రహ్మదృష్టివిషయమాదిష్టం ఉపదిష్టం భవతి- ఆకాశమనసోః సూక్ష్మత్వాత్ మనసోపలభ్యత్వాచ్చ బ్రహ్మణోఽనురూప్యం మనో బ్రహ్మదృష్టేః ఆకాశశ్చ సర్వగతత్వాత్ సూక్ష్మత్వాదుపాధిహీనత్వాచ్చ ॥ ॥ ౧ ॥

శం—తదేతత్- మన ఆఖ్యం చతుష్పాద్బ్రహ్మ- చత్వారః పాదా అస్యేతి, కథం చతుష్పాత్త్వం మనసో బ్రహ్మణ ఇతి - ఆహ వాక్ప్రాణశ్చక్షుః శ్రోత్రమిత్యేతే పాదాః, ఇత్యధ్యాత్మమ్, అథాధిదైవతమాకాశస్య బ్రహ్మణోఽగ్నిర్వాయురాదిత్యో దిశ ఇత్యేతే, ఏవముభయమేవ చతుష్పాద్బ్రహ్మాదిష్టం భవత్యధ్యాత్మం చైవాధిదైవతం చ, తత్ర మనసో వాగేవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః- ఇతర పాదత్రయాపేక్షయా వాచాహి పాదేనేవ గవాదివద్వక్తవ్యవిషయం ప్రతితిష్ఠతి- అతో మనసః పాద ఇవ వాక్- తథా ప్రాణః ఘ్రాణః పాదః తేనాపి హి గంధవిషయం ప్రతిచక్రామతి- తథా చక్షుః పాదః శ్రోత్రం పాదః, ఇత్యేవమధ్యాత్మం చతుష్పాత్త్వం మనసో బ్రహ్మణః, తథాఽధిదైవతమగ్నివాయ్వాదిత్యదిశః ఆకాశస్య బ్రహ్మణ ఉదర ఇవ గోః పాదా ఇవ లగ్నా ఉపలభ్యంతే, తేనస ఆకాశస్యాగ్న్యాదయః పాదా ఉచ్యంతే, ఏవముభయమధ్యాత్మం చైవాధిదైవతం చ చతుష్పాదాదిష్టం భవతి ॥ ౨

శం—తత్ర వాగేవ మనసో బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః, సోఽగ్నినాఽధిదైవతేన జ్యోతిషా భాతి చ దీప్యతే తపతి చ సంతాపం చౌష్ణ్యం కరోతి; అథవా తైలఘృతాద్యాగ్నేయాశనేనేద్ధా వాగ్భాతి చ తపతి చ వదనాయోత్సాహవతీ స్యాదిత్యర్థః విద్వత్ఫలం భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం యథోక్తం వేద ॥ ౩ ॥

శం—తథా, ప్రాణ ఏవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః స వాయునా గంధాత్మనా భాతి చ తపతి చ, ॥ ౪ ॥

శం—తథా చక్షురాదిత్యేన రూపగ్రహణాయ ॥ ॥ ౫ ॥

శం—శ్రోత్రం దిగ్భిః శబ్దగ్రహణాయ. విద్యాఫలం సమానం సర్వత్ర బ్రహ్మసంపత్తిరదృష్టం ఫలం, య ఏవం వేద- ద్విరుక్తిర్దర్శనసమాప్త్యర్థా ॥ ॥ ౬ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే అష్టాదశఖండభాష్యమ్

ఆ—ననుయజ్ఞవిజ్ఞానేన వక్ష్యమాణవిజ్ఞానస్య సంగతిరస్తీతి కథం పౌర్వాపర్యమిత్యాశఙ్క్యానంతరఖండస్య వ్యవహితేన సంబద్ధమాహ (మనో మయ ఇతి) ఇతి చ ఈశ్వర ఉక్త ఇతి పూర్వేణ సమ్బన్ధః తత్ర బ్రహ్మణో గుణయోరేకదేశత్వేన

మనఆకాశశ్చోక్తఇత్యాహ (బ్రహ్మేతి) యథోక్తగుణకబ్రహ్మదృష్ట్యసమర్థస్య తయోరేవసమ్భూర్ణబ్రహ్మదృష్టికథనార్థముత్తరం గ్రంథమవతారయతి (అథేతి) ఏవముభయం ఉపదిష్టంభవతీతిసమ్బన్ధః తదేవోభయంవిభజతే (అధ్యాత్మమితి) కథంమనోదృష్టివిషయత్వేనాధ్యాత్మంమనోబ్రహ్మేత్యుపాసనం విధిత్సతేతత్రాహ (మనసేతి) తథాపికథం బ్రహ్మదృష్టేరాకాశం విషయోభవతి- నహితేనోపలభ్యతే బ్రహ్మేత్యాశఙ్క్యాహ (ఆకాశశ్చేతి) బ్రహ్మదృష్టేర్యోగ్యమితి పూర్వేణసమ్బన్ధః ॥ ॥౧॥

ఆ—అధ్యాత్మమధిదైవతంచవిహితస్యోపాసనస్యానువిన్తసందర్శయతి (తదేతదితి) మనసశ్చతుష్పాత్త్వంప్రశ్నపూర్వకం వ్యుత్పాదయతి (కథమిత్యాదినా) ఆధిదైవికస్యాకాశస్యచతుష్పాత్త్వంప్రకటయతి (అథేత్యాదినా) మనఆకాశయోరుక్తంచతుష్పాత్త్వంనిగమయతి (ఏవమితి) ఆధ్యాత్మికాన్పాదాన్ప్రపఞ్చయతి (తత్రేతి) పాదత్వంవాచోవ్యుత్పాదయతి (వాచాహీతి) యథాగవాదిగన్తవ్యంపాదేనైవప్రాప్నోతి తథాదేవదత్తోపివాచైవ పాదేనవక్తవ్యం విషయంప్రతిలభతే. తేనతస్యాః యుక్తంపాదత్వమిత్యర్థః,ప్రాణస్యవాచఇవపాదత్వందర్శయతి (తేనాపీతి) ఆధిదైవికాన్పాదాన్వివృణోతి (తథేతి) యథాగోరుదరేపాదాలగ్నాలక్ష్యన్తే - తథాకాశస్యోదర ఇవాగ్న్యాదయోలగ్నాదృశ్యన్తే- తస్మాత్తస్యతేపాదాఇవభవంతీత్యర్థః ద్వివిధపాదవివరణముపసంహరతి (ఏవమితి) ॥౨॥

ఆ— సమ్ప్రత్యాధ్యాత్మికపాదానామాధిదైవికపాదైరధిష్ఠేయతయా సమ్బంధోఽనువిన్తనీయఇతి దర్శయితుముపక్రమతే (తత్రేతి) సోఽగ్నినేత్యాదేరర్థాన్తరమాహ (అథవేతి) కీర్తియశసాః ప్రత్యక్షత్వపరోక్షత్వాభ్యాంభేదః ॥ ॥౩-౪-౫॥

ఆ—సర్వత్రైత్యుభయతస్సమ్బధ్యతే...... ....॥౬॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే అష్టాదశఖండభాష్యటీకా

రం—అధ్యాత్మంమనసిఅధిదైవతమాకాశేచబ్రహ్మదృష్టిరుపదిశ్యతే (మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదినా) ఆదిష్టంభవతిఉపదిష్టంభవతీత్యర్థః-శిష్టంస్పష్టం॥౧

రం—(తదేతచ్చతుష్పాద్బ్రహ్మ) తదేతత్ మనఆఖ్యంబ్రహ్మచతుష్పాదిత్యర్థః కథంమనోరూపస్యబ్రహ్మణశ్చతుష్పాత్త్వమిత్యత్రాహ (వాక్పా

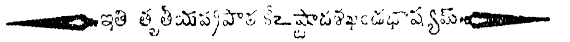
దః (ప్రాణః పాదశ్చక్షుః పాదశ్శ్రోత్రంపాదఇత్యధ్యాత్మమ్) వాగాదీనాం చతుర్ణాం మనోనియామ్యత్వాత్ మనః పాదత్వాధ్యాసో యుక్తఇతిభావః, ఇత్యధ్యాత్మం- ఉక్తమితి శేషః (అథాధిదైవతమ్) ఉచ్యతఇతి శేషః(అగ్నిః పాదోవాయుః పాదఆదిత్యః పాదోదిశః పాదఇతి) అగ్న్యాదయస్త్వత్వారో బ్రహ్మరూపాకాశస్యోదరలగ్నాః పాదాఇవభవంతీత్యర్థః (ఇత్యుభయమేవాదిష్టంభవత్యధ్యాత్మంచాధిదైవతంచేతి) స్పష్టోర్థః ॥ ౨ ॥

రం—(వాగేవబ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదస్సోఽగ్నినాజ్యోతిషాభాతిచ తపతిచ) అధ్యాత్మం బ్రహ్మరూపస్య మనసో వాగేవచతుర్థః పాదః; సోఽధిదైవతం బ్రహ్మరూపాకాశపాదతయాతత్సమ్బంధినాఽగ్నినాజ్యోతిషా- ప్రకాశకేనభాతి, ప్రకాశతే- తపతి- స్వకార్యోత్పాదనోన్ముఖో భవతీత్యర్థః * అగ్నిర్వాగ్భూత్వాముఖం ప్రావిశదితి అగ్నిదేవతాయా ఏవ వాగధిష్ఠాతృత్వేన తదధీనప్రకాశప్రవృత్తికత్వాదితిభావః; ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యమ్ (భాతిచతపతిచ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేనయఏవంవేద) నిరూపణవిక్రమరూప హేతుభేదాత్ కీర్తియశసోర్భేదః, బ్రహ్మవర్చసంవృత్తాధ్యయనసమృద్ధిః. శిష్టంస్పష్టమ్. ॥ ౩ ॥

రం—(ప్రాణఏవబ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదస్సవాయునేత్యాది) వాయుప్రాణయోరేకతత్త్వత్వాదితిభావః. ॥ ౪ ॥

రం—(చక్షురేవబ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదస్సఆదిత్యేనేత్యాది) ఆదిత్యస్యచక్షురధిష్ఠాతృత్వాదితిభావః. ॥ ౫ ॥

రం—(శ్రోత్రమేవబ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదస్సదిగ్భిరిత్యాది) * దిశశ్శ్రోత్రంభూత్వాకర్ణౌ ప్రావిశన్నితిదిగ్దేవతానాం శ్రోత్రాధిష్ఠాతృత్వాదితిభావః, అవశిష్టస్యోక్తోర్థః (యఏవంవేదయఏవంవేద) ద్విరుక్తిర్వ్యాసమాప్త్యర్థా ॥ ౬ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకేఽష్టాదశఖండభాష్యమ్

ఉ—ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశస్తస్యోపవ్యాఖ్యానమసదేవేదమగ్ర
ఆసీత్ । తత్సదాసీత్తత్సమభవత్తదాండం నిరవర్తత తత్సంవ
త్సరస్యమాత్రామశయతతన్నిరభిద్యత తేఆండకపాలేరజతంచ
* సువర్ణంచాభవతామ్ ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—తద్యద్రజతꣳసేయం పృథివీ యత్సువర్ణꣳసాద్యౌర్యజ్జరా
యుతేపర్వతాయదుల్బꣳ సమేఘోనీహారో యాధమనయస్తాన

ద్యోయదాప్తేయముదక్సనసముద్రః ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ—అథయత్తదజాయత సోసావాదిత్యస్తంజాయమానంఘోషాఉలూలవోఽనూదతిష్ఠన్సర్వాణిచభూతానిసర్వేచకామాస్తస్మాత్తస్యోదయంప్రతిప్రత్యాయనంప్రతిఘోషాఉలూలవోఽనూత్తిష్ఠన్తి సర్వాణిచభూతానిసర్వేచైవకామాః ॥ ॥ ౩ ॥

ఉ—సయఏతమేవంవిద్వానాదిత్యం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽభ్యాశోహయదేనగ్ సాధవోఘోషాఆచగచ్ఛేయురుపచనిమ్రేడేరన్నిమ్రేడేరన్ ॥ ౪ ॥ ఇతితృతీయప్రపాఠకే ఏకోనవింశఃఖండః

ఇతి ఛాందోగ్యోపనిషది తృతీయప్రపాఠకస్సమాప్తః

హరిఃఓమ్—తత్సత్.

శం—ఆదిత్యోబ్రహ్మణఃపాదఉక్తఇతి తస్మిన్ సకలబ్రహ్మదృష్ట్యర్థమిదమారభ్యతే, ఆదిత్యోబ్రహ్మేత్యాదేశః, ఉపదేశః- తస్యోపవ్యాఖ్యానం క్రియతే స్తుత్యర్థమ్, అసత్ అవ్యాకృతనామరూపమిదం, జగదశేషమగ్రే- ప్రాగవస్థాయాముత్పత్తేరాసీత్, నత్వసదేవ * కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యసత్కార్యత్వస్యప్రతిషేధాత్, నన్విహాసదేవేతివిధానాద్వికల్పస్స్యాత్- న క్రియాస్వివ వస్తునివికల్పానుపపత్తేః, కథంతర్హీదమసదేవేతి - నన్వవోచామావ్యాకృతనామరూపత్వాదసదివాసదితి, నన్వేవశబ్దోఽవధారణార్థః, సత్యమేవమ్,నతూత్పత్తిభావమవధారయతి, కింతర్హి నామరూపవ్యాకృతవిషయె నచ్ఛబ్దప్రయోగోదృష్టః, తచ్చనామరూపవ్యాకరణమాదిత్యాయత్తంప్రాయశోజగతః- తదభావేహ్యన్ధంతమఇదంనప్రజ్ఞాయెత కిఞ్చనేత్యతస్తత్ స్తుతిపరేవాక్యే సదపీదంప్రాగుత్పత్తేర్జగదసదేవేత్యాదిత్యంస్తౌతి బ్రహ్మదృష్ట్యర్హత్వాయ- ఆదిత్యనిమిత్తోహిలోకే సదితివ్యవహారః, యథాఽసదేవేదంరాజ్ఞఃకులం సర్వగుణసమ్పన్నే పూర్ణవర్మణి రాజన్యసతీతి- తద్వత్, నచసత్త్వమసత్త్వంవేహజగతః ప్రతిపిపాదయిషితమ్- ఆదిత్యోబ్రహ్మేత్యాదేశపరత్వాత్- ఉపసంహరిష్యన్తే, * ఆదిత్యంబ్రహ్మేత్యుపాస్తఇతి (తత్సదాసీత్) తత్ అసచ్ఛబ్దవాచ్యం ప్రాగుత్పత్తేః స్తిమితం నిస్పన్దమసదివసత్కార్యాభిముఖంఈషదుపజాతప్రవృత్తిసదాసీత్- తతోలబ్ధపరిస్పన్దంతత్సమభవత్- అల్పతరనామరూపవ్యాకరణేనా

ఙ్కురీభూతమివబీజమ్, తతోఽపిక్రమేణ స్థూలీభవత్త(ద)దా(అ)ద్భ్యః అండం సమవర్తత, సంవృత్తం, అండమితి దైర్ఘ్యం ఛాన్దసమ్. తత్ అండం సంవత్సరస్య కాలస్యప్రసిద్ధస్యమాత్రాం, పరిమాణమభిన్నస్వరూపమేవాశయత, స్థితం బభూవ, తత్, తతః సంవత్సరపరిమాణాత్కాలాదూర్ధ్వం నిరభిద్యత, నిర్భిన్నం వయసామివాండమ్. తస్యనిర్భిన్నస్యాండస్య కపాలే ద్వే రజతంచసువర్ణంచా భవతాం సంవృత్తే. ॥ ౧ ॥

శం—తత్ - తయోః కపాలయోర్యద్రజతం కపాలమాసీత్. సేయంపృథివీ పృథివ్యుపలక్షితమధోఽండకపాలమిత్యర్థః, యత్సువర్ణం కపాలం- సా ద్యౌః- ద్యులోకోపలక్షితమూర్ధ్వం కపాలమిత్యర్థః, యజ్జరాయు గర్భవేష్టనం స్థూలమండస్య ద్వికపాలీభావకాలే తే - తే పర్వతా బభూవుః- యదుల్బం- యత్సూక్ష్మం గర్భపరివేష్టనం, తత్సహమేఘైః సమేఘ నీహారః అవశ్యాయో బభూవేత్యర్థః, యా గర్భస్య జాతస్య దేహే ధమనయః- సిరాః- తాః నద్యో బభూవుః- యత్తస్య వస్తౌ భవం- వా ఉదకం- స సముద్రః. ॥ ౨ ॥

శం—అథ యత్తదజాయత గర్భరూపం తస్మిన్నండే- సోఽసావాదిత్యః- తమాదిత్యం జాయమానం ఘోషాః శబ్దాః ఉలూలవః- ఉరూరవాః- విస్తీర్ణరవా-ఉదతిష్ఠన్, ఉత్థితవంతః ఈశ్వరస్యేవేహ ప్రథమపుత్రజన్మని సర్వాణిచస్థావరజంగమానిభూతాని, సర్వేచ తేషాంభూతానాం కామాః కామ్యంత ఇతి, విషయాః స్త్రీవస్త్రాన్నాదయః, యస్మాదాదిత్యజన్మనిమిత్తా భూతకామోత్పత్తిః - తస్మాదద్యత్వేఽపితస్య ఆదిత్యస్యోదయం ప్రతి- ప్రత్యాయనం, ప్రత్యస్తగమనంచ ప్రతి- అథవాపునఃపునః ప్రత్యాగమనం- ప్రత్యాయనమ్. తత్ప్రతి- తన్నిమిత్తీకృత్యేత్యర్థః, సర్వాణిచభూతాని, సర్వేచ కామా ఘోషా ఉలూలవశ్చానూత్తిష్ఠంతి, ప్రసిద్ధం హ్యేతదుదయాదౌ సవితుః. ॥ ౩ ॥

శం—సయః కశ్చిదేతమేవం- యథోక్తమహిమానం విద్వాన్ సన్నాదిత్యం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే- స తద్భావం ప్రతిపద్యత ఇత్యర్థః, కించ దృష్టం ఫలం- అభ్యాశః- క్షిప్రం తద్విదః, యదితిక్రియావిశేషణమ్. ఏనం-ఏవంవిదం సాధవః-శోభనా ఘోషాః సాధుత్వం ఘోషాదీనాం- యదుపభోగే పాపానుబంధాభావః- ఆ చ గచ్ఛేయుః ఆగచ్ఛేయుశ్చ(ఉపచనిమ్రేడేరన్నిమ్రేడేరన్)న కేవలమాగమనమాత్రం ఘోషాణాముపసుఖయేయుశ్చ - ఉపసుఖంచకుర్యురిత్యర్థః- ద్విరభ్యాసో

ధ్యాయసమాప్త్యర్థ ఆదరార్థశ్చ.......... ....॥ ౪ ॥

—ఇతి తృతీయప్రపాఠకే ఏకోనవింశఖండభాష్యమ్—

ఇతి శ్రీమద్గోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్యపరమహంస
పరివ్రాజకాచార్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యే తృతీయప్రపాఠకభాష్యమ్

ఆ—ఖండాన్తరస్యసంగతిమాహ (ఆదిత్య ఇతి) తస్యేతి ఆదిత్యో గృహ్యతే అనభివ్యక్తనామరూపత్వాభిప్రాయేణాసచ్ఛబ్దో గౌణో వ్యాఖ్యాతః, తత్రైవ కారాపష్టంభేన శఙ్కతే (నన్వితి) * కథమసతస్సజ్జాయేతేతి అసత్కారణత్వస్య షష్ఠే నిరాకరిష్యమాణత్వాత్తత్ర సత్కారణంభవతు- ప్రకృతేతు సావధారణాదసచ్ఛబ్దాదసదేవకారణంవివక్షితమిత్యుదితానుదితహోమవద్వికల్ప ఇత్యర్థః, క్రియాయాః కర్తృతన్త్రత్వాత్తదిచ్ఛయాతత్రవికల్పాద్వస్తునస్తుసిద్ధస్యతదిచ్ఛానను విధాయిత్వాన్నవికల్పస్సంభవతి- నహిస్థాణురేవ కస్యచిదపేక్షయా పురుషోభవతీతిపరిహరతి (నక్రియాస్వివేతి) వికల్పాసంభవే వాక్యస్యగతిర్వక్తవ్యేతి పృచ్ఛతి (కథమితి) అసచ్ఛబ్దస్యవాగతిః, అవధారణస్యవాపృచ్ఛ్యతే- తత్రాద్యంప్రత్యాహ (నన్వితి) ద్వితీయంశఙ్కతే (నన్వేవశబ్ద ఇతి) తస్యకాగతిరితి శేషః- పూర్వకాలీనసత్త్వాభిధాయకాసచ్ఛబ్దస్య వాక్యశేషశ్రవణాన్నోపక్రమేచసత్త్వాభావావధారణంవివక్షితమ్. కింత్వభివ్యక్త్యభావావధారణమాదిత్యస్తుత్యర్థమితిసమాధత్తే (సత్యమేవమితి) క్వపునరియమాదిత్యస్తుతిరుపయుజ్యతే తత్రాహ (బ్రహ్మదృష్టీతి) జగతో నామరూపవ్యాకరణమాదిత్యాయత్తమిత్యేతదుపపాదయతి (అదిత్యేతి) తథాపి కథమాదిత్యస్తుతిరిత్యాశఙ్క్య దృష్టాన్తేనదర్శయతి (యథేతి) కించ ఉపక్రమోపసంహారైకరూప్యేణాదిత్యేబ్రహ్మదృష్టివిధిపరమిదం వాక్యమ్, నతస్యకారణాసత్త్వేతాత్పర్యంకల్పయితుంశక్యం, అనన్యథాసిద్ధకల్పకాభావాదిత్యాహ (నచేతి) తత్పరత్వం కథమవగతమిత్యాశఙ్క్యోపసంహారస్యోపక్రమానుసారిత్వాదిత్యాహ (ఉపసంహరిష్యతీతి) కథం తస్యాసచ్ఛబ్దవాచ్యత్వం తదాహ (స్తిమితమితి) సత్త్వంతర్హి కథమితి తదాహ (కార్యేతి) బీజస్యేవచ్ఛూనతావత్కారణస్య సిసృక్షావస్థాందర్శయతి (ఈషదితి) లబ్ధపరిస్పన్దం ప్రాప్తపరిణామమ్, భూతసూక్ష్మాకారేణాభవదిత్యర్థః, సూక్ష్మభూతోత్ప

త్త్యనంతరం స్థూలభూతోత్పత్తిమాహ (తతో పీతి) భూతసూక్ష్మాకారప్రాప్తే రనన్తరం పఞ్చీకరణప్రక్రియయాఽన్యోన్యాన్వయవానుప్రవేశేన స్థూలభూతావస్థమాసీదిత్యర్థః, స్థూలేభ్యశ్చ భూతేభ్యోఽండనిర్వృత్తింప్రతిజానీతే(అద్భ్య ఇతి) అప్సుహితేభ్యోభూతేభ్య ఇత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

ఆ—అవశ్యాయశబ్దేనహిమముచ్యతే. ॥ ౨ ॥

ఆ—ఉలూలాఇతి- ఉత్పన్నకాలీనాశ్శబ్దవిశేషాదేశవిశేషేప్రసిద్ధాఃస్త్రీప్రస్త్రాన్నాదయః, ఉదతిష్ఠన్నితిపూర్వేణసమ్బంధః, కిమత్ర ప్రమాణమిత్యాశంక్యాహ(ప్రసిద్ధంహీతి) ఏతదితి, భూతానుకృత్థానమ్. ॥ ౩ ॥

ఆ—అదృష్టఫలమాహాత్మ్యోక్త్యాదృష్టఫలమాచష్టే (కించేతి) తద్విదః దృష్టఫలమితిసమ్బంధః (క్రియావిశేషణమితి) ఏవంవిదంసాధవోఘోషాఆగచ్ఛేయురితి యత్. తత్ క్షిప్రం- అప్రతిబంధేనైవేత్యర్థః, అదిత్యేబ్రహ్మదృష్టిరాదరస్య విషయః ॥ ౪ ॥ —ఇతితృతీయప్రపాఠకేఏకోనవింశఖండభాష్యటీకా.—

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యశ్రీమచ్ఛుద్ధానందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య శ్రీభగవదానందజ్ఞానకృతాయాంఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యటీకాయాం తృతీయప్రపాఠకభాష్యటీకా.

రం—పూర్వత్రాదిత్యోబ్రహ్మణః పాదఉక్తః, అథతస్మిన్ సకలబ్రహ్మదృష్ట్యర్థమిదమారభ్యతే (ఆదిత్యోబ్రహ్మేత్యాదేశః)ఆదిత్యోబ్రహ్మేత్యుపదేశఃక్రియత ఇత్యర్థః (తస్యోపవ్యాఖ్యానమ్) క్రియతఇతిశేషః; (అసదేవేదమగ్రఆసీత్)ఇదం జగదగ్రేఅసత్- అవ్యాకృతనామరూపమాసీత్, (తత్సదాసీత్)తత్ అవ్యాకృతనామరూపంజగత్సదాసీత్- ఉపసన్నామరూపకార్యాభిముఖమాసీత్- (తత్సమభవత్) అల్పతరనామరూపవ్యాకరణేనాంకురీభూతమివబీజంక్రమేణస్థూలమభవదిత్యర్థః (తదాండంసమవర్తత) అండంసంవృత్తమిత్యర్థః, ఆండమితిఛాందసోదీర్ఘః (తత్సంవత్సరస్యమాత్రామశయత) సంవత్సరస్యకాలస్య మాత్రాం పరిమాణమేకరూపతయా అశయత- స్థితంబభూవేత్యర్థః, (తన్నిరభిద్యత) సంవత్సరకాలాదూర్ధ్వంతదండంనిర్భిన్నమభవత్; (తేఆండకపాలేఇత్యాది) తేఆండకపాలే- అండకపాలేరజతంచసువర్ణంచైకైకమభవతామిత్యర్థః॥౧

రం—(తద్యద్రజతంసేయంపృథివీ) యద్రజతమయంకపాలం- తత్పృథివ్యా

ద్యుపలక్షితమణ్డాండకపాలమిత్యర్థః, (యత్సువర్ణం సా ద్యౌః) సువర్ణమయం కపాలం ద్యులోకోపలక్షితమూర్ధ్వకపాలమ్ (యజ్జరాయు తే పర్వతాః) జరాయు గర్భపరివేష్టనమ్, అండస్య శకలీభావదశాయాం యాః స్థూలగర్భపరివేష్టనసిరాః, తే పర్వతా బభూవురిత్యర్థః, (యదుల్బం సమేఘో నీహారః) యదుల్బం-సూక్ష్మం గర్భపరివేష్టనం; తన్మేఘసహితం హిమం (యా ధమనయస్తా నద్యః) ధమనయః సిరా ఇత్యర్థః (యద్వాస్తేయముదకం స సముద్రః) వస్తౌ భవం వాస్తేయం॥ ౨ ॥

రం— (అథ యత్తదజాయత సోఽసావాదిత్యః) తస్మిన్నండే గర్భరూపం యదజాయత, స ఆదిత్య ఇత్యర్థః (తం జాయమానం ఘోషా ఉలూలవోఽనూదతిష్ఠన్ సర్వాణి చ భూతాని సర్వే చ కామాః) తం అదిత్యం జాయమానమను ఉలూలవః-ఉరూరవః, ఉరురవాః, విస్తీర్ణరవాః, మహాధ్వనియుక్తాః- ఉలూలవ ఇతి ఛాందసం రూపం, ఘోషాః- శబ్దాః, స్థావరజంగమాని భూతాని చ తేషాం కామాః కామ్యమానా (స్త్రీవస్త్రాది) యశ్చ ఉదతిష్ఠన్ ఉత్థితవంత ఇత్యర్థః, సర్వస్యాదిత్యోదయానంతరభావిత్వాదితి భావః (తస్మాత్తస్యోదయం ప్రతి ప్రత్యాయనం ప్రతీత్యాది) తస్మాదద్యత్వేప్యాదిత్యస్యోదయం ప్రతి ప్రత్యాయనం, అస్తమయం చ ప్రతి, ఉరురవాశ్శబ్దాశ్చ భూతాని చ కామాశ్చ ఉత్పద్యంత ఇత్యర్థః, ఉదయాస్తమయవేలాయాం పక్షిఘోషాదీనాం దర్శనాదితి భావః. ॥ ౩ ॥

రం (స య ఏతదేవం విద్వానాదిత్యం బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఇత్యాది) హ శబ్దః ప్రసిద్ధౌ- ఏనం ఆదిత్యబ్రహ్మోపాసకం అభ్యాశః- క్షిప్రం- యత్ య ఇత్యర్థః-యే సాధవః, శోభనా ఘోషాః తేఽపసమీపే ఆ చ గచ్ఛేయుః ఆగచ్ఛేయుశ్చ, నిమ్రేడేరన్- సుఖం దద్యురిత్యర్థః * మృడ సుఖే చేతి హి ధాతురంతర్భావితణ్యర్థః-(నిమ్రేడేరన్ని మ్రేడేరన్నితి) ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థా. ॥ ౪ ॥

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే ఏకోనవింశఖండభాష్యమ్.

ఇతి ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యే తృతీయప్రపాఠకభాష్యమ్.

క్షేమాయ యః కరుణయా క్షితినిర్జరాణాం భూమావజృమ్భయత భాష్యసుధాముదారః। వామాగమాధ్వగవదావదతూలవాతో రామానుజస్స మునిరాద్రియతాం మదుక్తిమ్ ॥ ॥ ౧ ॥

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

సానందగిరీయటీక శంకరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

ఛాందోగ్యోపనిషది చతుర్థః ప్రపాఠకః.

హరిః ఓమ్.

ఉ—జానశ్రుతిర్హ పౌత్రాయణః శ్రద్ధాదేయో బహుదాయీ బహుపాక్య ఆస స హ సర్వత ఆవసథాన్మాపయాంచక్రే సర్వత ఏవ మేఽన్నమత్స్యంతీతి ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ— * అథ హ హꣳసా నిశాయామతిపేతుస్తద్ధైవꣳ హꣳసో హꣳసమభ్యువాద హో హోయి భల్లాక్ష భల్లాక్ష జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య సమం దివా జ్యోతిరాతతం తన్మా ప్రసాంక్షీస్తత్త్వా మా ప్రధాక్షీరితి ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ—తము హ పరః ప్రత్యువాచ కమ్వర ఏనమేతత్సంతꣳ సయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థేతి యో ను కథꣳ సయుగ్వా రైక్వ ఇతి ॥ ౩ ॥

ఉ—యథా కృతాయ విజితాయాధరేఽయాః సంయంత్యేవమేనꣳ సర్వం తదభిసమేతి యత్కించ ప్రజాః సాధు కుర్వంతి యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇతి ॥ ॥ ౪ ॥

ఉ—తదు హ జానశ్రుతిః పౌత్రాయణ ఉపశుశ్రావ స హ సంజిహాన ఏవ క్షత్తారమువాచాంగారే హ సయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థేతి యో ను కథꣳ సయుగ్వా రైక్వ ఇతి ॥ ॥ ౫ ॥

ఉ—యథా కృతాయ విజితాయాధరేఽయాస్సంయంత్యేవమేనꣳ సర్వం తదభిసమేతి యత్కించ ప్రజాస్సాధు కుర్వంతి యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇతి ॥ ॥ ౬ ॥

ఉ—స హ క్షత్తాఽన్విష్య నావిదమితి ప్రత్యేయాయ తꣳ హోవాచ యత్రారే బ్రాహ్మణస్యాన్వేషణా తదేనమర్చ్ఛేతి ॥ ॥ ౭ ॥

ఉ— సోఽధస్తాచ్ఛకటస్య పామానం కషమాణముపోపవివేశ తꣳ హ

---

* భో భో యి భల్లాక్షేతి మా ప్రధాక్షీదితి చ రంగరామానుజీయః పాఠః ॥

టీకా సానన్దగిరియటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

భ్యువాదత్వంముభగనన్నయుగావ్రైక్వఇత్యాహగ్హ్యరా 3ఇతి

హాప్రతిజజ్ఞైసహక్షత్తాఽవిదమితిప్రత్యేయాయ........॥౮॥

⟵ ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే ప్రథమఃఖండః ⟶

శం—వాయుప్రాణయోబ్రహ్మణఃపాదదృష్ట్యభ్యాసః పురస్తాద్వర్ణితః అథదానీంతయోః సాక్షాద్బ్రహ్మత్వేనోపాస్యత్వాయోత్తరమారభ్యతే, సుఖావబోధార్థా - ఆఖ్యాయికావిద్యాదానగ్రహణవిధిప్రదర్శనార్థాచ - శ్రద్ధాన్నదానానుద్ధతత్వాదీనాంచ విద్యాప్రాప్తిసాధనత్వం ప్రదర్శ్యతే ఆఖ్యాయికయా జానశ్రుతిః జనశ్రుతస్యాపత్యం- హఇతిహ్యర్థః పుత్రస్య పౌత్రః ; పౌత్రాయణస్సఏవ శ్రద్ధాదేయః,శ్రద్ధాపురస్సరమేవబ్రాహ్మణాదిభ్యో దేయమస్యేతి శ్రద్ధాదేయః బహుదాయీ ప్రభూతందాతుం శీలమస్యేతిబహుదాయీ బహుపాక్యః, బహుపక్తవ్యమహన్యహనిగృహేయస్యాసౌ బహుపాక్యః భోజనార్థిభ్యోబహ్వన్యగృహేఽన్నంపచ్యతఇత్యర్థః ఏవంగుణస మ్పన్నోఽసౌజానశ్రుతిః పౌత్రాయణోవిశిష్టేదేశేకాలేచ కస్మింశ్చిత్ ఆస హ బభూవ, సహసర్వతః, సర్వాసుదిక్షుగ్రామేషు నగరేషుచావసథాన్ ఏత్యవసంతియేష్విత్యావసథాః తాన్ మాపయాంచక్రే, కారితవానిత్యర్థః సర్వతఏవమే- మమాన్నంతేష్వావసథేషు వసంతోఽత్స్యంతి- భోక్ష్యంతీత్యేవమభిప్రాయః ॥ ॥ ౧ ॥

శం—తత్రైవంసతి రాజనితస్మిన్ఘర్మకాలేహర్మ్యతలస్థేఽథహంసాః నిశాయాం,రాత్రావతిపేతుఃఋుషయోదేవతావారాజ్ఞోఽన్నదానగుణైస్తోషితాస్సంతోహంసరూపాభూత్వారాజ్ఞోదర్శనగోచరేఽతిపేతుః, పతితవంతః తత్ తస్మిన్కాలేతేషాంపతతాంహంసానామేకఃపృష్ఠతః పతన్నగ్రతఃపతన్తంతం హంసమభ్యువాద, అభ్యుక్తవాన్ హోహోయీతి,భోభోఇతిసంబోధ్యభల్లాక్షభల్లాక్షేతి ఆదరం దర్శయన్, యథావన్యపశ్యాశ్చర్యమితితద్వత్. భల్లాక్షేతి మందదృష్టిత్వం సూచయన్నాహ, అథవా - సమ్యగ్బ్రహ్మదర్శనాభిమానవత్త్వాత్తస్యాసకృదుపాలబ్ధస్తేనపీడ్యమానోఽమర్షితయాఽసూచయతి (భల్లాక్షేతి) జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్యసమం తుల్యందివా, ద్యులోకేనజ్యోతిః - ప్రభాస్వరమన్నదానాదిజనితప్రభావజమాతతం వ్యాప్తం ద్యులోకస్పృగిత్యర్థః దివా, అహ్నావానమఃజ్యోతిరిత్యేతత్ తన్మాప్రసాంక్షీఃసంజనంసక్తింతేన

జ్యోతిషా సంబన్ధం మా కార్షీరిత్యర్థః, తత్ప్రసంజనేన తత్, జ్యోతిః త్వా; త్వాం మా ప్రధాక్షీః మా దహత్విత్యర్థః పురుషవ్యత్యయేన మా ప్రధాక్షీరితి॥ ౨

శం— తం ఏవముక్తవన్తం పరః, ఇతరోఽగ్రగామీ ప్రత్యువాచ, అరే నిక్కృష్టోఽయం రాజా వరాకః తం కం ఉ ఏనం సన్తం, కేన మాహాత్మ్యేన యుక్తం సన్తమితి కుత్సయత్యేనమేవం సబహుమానమేతద్వచనమాత్థ, రైక్వమివ సయుగ్వానం సహ యుగ్వయా- గన్త్ర్యా వర్తత ఇతి సయుగ్వా రైక్వః, తమివాత్థైనం అననురూపమస్మిన్నయుక్తమీదృశం వక్తుం రైక్వ ఇవేత్యభిప్రాయః ఇతరశ్చాహ, యో ను కథం త్వయోచ్యతే సయుగ్వా రైక్వః॥ ॥౩॥

శం— ఇత్యుక్తవన్తం భల్లాక్ష ఆహ, శృణు యథా స రైక్వః - యథా లోకే కృతాయః కృతో నామ- యో ద్యూతసమయే ప్రసిద్ధశ్చతురఙ్కః స యదా జయతి ద్యూతే ప్రవృత్తానాం తస్మై విజితాయ తదర్థమితరే త్రిద్వ్యేకాఙ్కా అధరేఽయాః, త్రేతాద్వాపరకలినామానః సంయన్తి- సంగచ్ఛన్తి - అన్తర్భవన్తి, చతురఙ్కే కృతాయే త్రిద్వ్యేకాఙ్కానాం విద్యమానత్వాత్ తదన్తర్భవతీత్యర్థః యథాఽయం దృష్టాన్తః- ఏవమేనం - రైక్వం కృతాయస్థానీయం త్రేతాదిస్థానీయం సర్వం తదభిసమేతి- అన్తర్భవతి రైక్వే కిం తత్ యత్కిఞ్చ లోకే సర్వాః ప్రజాః సాధు, శోభనం ధర్మజాతం కుర్వన్తి; తత్సర్వం రైక్వస్య ధర్మేఽన్తర్భవతి తస్య చ ఫలే సర్వప్రాణిధర్మఫలమన్తర్భవతీత్యర్థః, తథా అన్యోఽపి కశ్చిత్ యః తత్, వేద్యం వేద కిం తత్, యత్- వేద్యం సః రైక్వో వేద - తద్వేద్యమన్యోఽపి యో వేద తమపి సర్వప్రాణిధర్మజాతం తత్ఫలం చ రైక్వమివాభిసమేతీత్యనువర్తతే సః ఏవమ్భూతోఽరైక్వోఽపి మయా విద్వానేతదుక్తః ఏవముక్తో రైక్వవత్ స ఏవ కృతాయస్థానీయో భవతీత్యభిప్రాయః॥ ॥ ౪ ॥

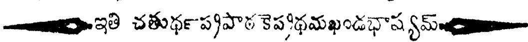
శం— (తదు హ) తదేతత్ ఈదృశం హంసవాక్యం ఆత్మనః కుత్సారూపమన్యస్య విదుషో రైక్వాదేః ప్రశంసారూపముపశుశ్రావ- శ్రుతవాన్ హర్మ్యతలస్థో రాజా జానశ్రుతిః పౌత్రాయణః తచ్చ హంసవాక్యం స్మరన్నేవ పౌనః పున్యేన రాత్రిశేషమతివాహయామాస, తతస్స వన్దిభీ రాజా స్తుతియుక్తాభిర్వాగ్భిః ప్రతిబోధ్యమాన ఉవాచ క్షత్తారం సంజిహాన ఏవ శయనం నిద్రాం వా పరిత్యజన్నేవ హే అఙ్గ- వత్సారే హ సయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థ కిం మాం. స ఏవ స్తుత్యర్హః నాహమిత్యభిప్రాయః అథవా సయుగ్వానం రైక్వమాత్థ గత్వామ

మతద్విదృక్షామ్- తదేవశబ్దోఽవధారణార్థేఽ అనర్థకోవావాచ్యః సచక్షత్తా ప్రత్యువాచరైక్వనయన కామోరాజ్ఞోఽభిప్రాయజ్ఞః(యోనుకథంసయుగ్వా రైక్వఇతి) రాజ్ఞేవంచోక్తఆనేతుంతద్బ్రహ్మం జ్ఞాతుమిచ్ఛతి యోనుకథం సయుగ్వారైక్వఇత్యువాచతత్ ॥ ॥౫॥

శం—సచభల్లాక్షవచనమేవావోచ తత్తస్య స్మరన్ ॥ ॥౬॥

శం—సహక్షత్తానగరం గ్రామంవాగత్వాన్విష్యరైక్వంనావిదమ్- నవ్యజ్ఞాసిషమితి ప్రత్యేయాయ- ప్రత్యాగతవాన్ తంహోవాచక్షత్తారం అరేయత్ర బ్రాహ్మణస్య బ్రహ్మవిదఏకాంతేఽరణ్యే నదీపులినాదౌవివిక్తేదేశేఽన్వేషణా అనుమార్గణంభవతి తత్ తత్రైనం రైక్వమర్ఛ గచ్ఛ తత్రమార్గణంకుర్వి త్యర్థః ॥ ॥ ౭ ॥

శం—ఇత్యుక్తఃక్షత్తాఽన్విష్యతంవిజనదేశేఽధస్తాచ్ఛకటస్య గన్త్ర్యాఃపామానం కషమాణం కండూయమానంద్దృష్ట్వాఽయంనూనం సయుగ్వారైక్వఇతి సమీపేఉపోపవివేశ, వినయేనోపవిష్టవాన్ తంచ రైక్వంహాభ్యువాద, ఉక్తవాన్ త్వమసి హేభగవః భగవన్ సయుగ్వారైక్వఇతి ఏవంపృష్టోఽహమస్మి హ్యరా3 అరేఇతిహానాదరఏవ ప్రతిజజ్ఞే- అభ్యుపగతవాన్, సతంవిజ్ఞాయాఽవిదం- విజ్ఞాతవానస్మీతి ప్రత్యేయాయ- ప్రత్యాగతఇత్యర్థః......... ॥౮॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకేప్రథమఖండభాష్యమ్.

అ—ఆదిత్యస్యసూత్రావచ్ఛేదభేదత్వాత్తదుపాసనానంతరం సూత్రోపాసనముపన్యస్యతే- నన్వధ్యాత్మమధిదైవతంచ వాయుప్రాణయోః సూత్రాత్మభూతయోరుపాసనంపూర్వాధ్యాయేపి వ్యాఖ్యాతం తథాచకోత్రవిశేషః యేనతదుపాసనం పునరారభ్యతే- అతఆహ (వాయుప్రాణయోరితి) సాక్షాత్ హృదకల్పనంవినేతియావత్ బ్రహ్మత్వేన బ్రహ్మకార్యరూపేణేత్యర్థః (విద్యేతి) * ధర్మార్థౌ యత్ర నస్యాతాం శుశ్రూషావాపితద్విధా ॥ తత్రవిద్యానవక్తవ్యా శుభంబీజమివోషరఇతి స్మృతిమనుసంధాయ పుష్కలధనమాధాయ రైక్వోరాజ్ఞేవిద్యాంప్రాదాజ్జానశ్రుతిశ్చశాస్త్రార్థంజ్ఞాత్వా పుష్కలధనం దత్త్వైవ శ్రద్ధాదిసంపన్నస్తతోవిద్యామాదదే. తథాఽన్యోపి విద్యామాదాతాగృహీతా వాస్యాదితి తద్దానగ్రహణయోర్విధిప్రదర్శనార్థాచాఖ్యాయికేత్యర్థః నను షట్ఛతాని గవామిత్యాదిదర్శనాద్ధనదానమేవవిద్యాగ్రహణసాధనమిహప్రతి

యతే నతుశ్రద్ధాదీత్యాశఙ్క్యాహ (శ్రద్ధేతి) ఆదిపదేనతాత్పర్యప్రణిపాతా
దయోగృహ్యన్తే, ఆఖ్యాయికయా * తదుహపునరేవేత్యాదిలక్షణయేతియావత్
జనశ్రుతస్యపుత్రోయః తస్యపౌత్రః, పౌత్రాయణః- సచప్రకృతో జానశ్రుతి
రేవేత్యాహ (పుత్రస్యేతి) శ్రద్ధయాదేయస్యాల్పత్వశఙ్కాంవారయతి (బహు
దాయీతి) బహుపాకస్యఫలమాహ (భోజనేతి) ఉక్తస్యరాజ్ఞోవర్తమానత్వ
భావాదసత్త్వమాశఙ్క్యోక్తమ్ (ఏవమితి) స్వసమీపంప్రాప్తేభ్యఏవార్థిభ్యోఽ
సావన్నందదాతీత్యాశఙ్క్యాహ (సహేతి) 										॥ ౧ ॥

అ—విశిష్టాన్నదానఫలందర్శయితుమారభతే(తతోఇతి)వాక్యార్థందర్శయతి (ఋ
షయఇతి)సమ్బోధనాభావస్యవిషయమాహ (ఆదరందర్శయన్నితి) తదేవద్రష్టా
న్తేనస్పష్టయతి(యథేతి)భల్లాక్షశబ్దార్థమాహ(భల్లేతి)భల్లాక్షశబ్దోభద్రాక్షవిషయ
స్సన్ విరుద్ధలక్షణయామన్దదృష్టిత్వసూచకః,భల్లాక్షశబ్దస్యవిషయాన్తరమాహ(అ
థవేతి)తస్యపృష్ఠగామినోహంసస్య*మహాత్మానాతిక్రమణీయోవిజానతేతిసమ్య
గ్దర్శనాభిమానశాలిత్వాత్తేనాగ్రగామీహంసో జానశ్రుతిమతివిచిక్రమిషురమర్షి
తయా పీడ్యమానస్సన్ నత్వంధర్మంజానాసి, జ్ఞానాభిమానంతువహసీత్యుపాల
బ్ధస్తత్రభల్లాక్షేత్యుపాలంభస్వరూపంసూచయతీత్యర్థః, పృష్ఠగామీహంసో ని
న్దాపూర్వకమగ్రగామినంహంసంసమ్బోధ్య కిము కవానిత్యపేక్షాయామాహ ॥
(జానశ్రుతేరితి) మాప్రధాక్షీరితిపాఠే కథం మాప్రధాక్షీదిత్యుచ్యతే తత్రాహ(పు
రుషవ్యత్యయేనేతి)మధ్యమపురుషంప్రథమపురుషంకృత్వావ్యాఖ్యానమిత్యర్థః॥౨

అ—సన్తం- ఏనం- ప్రాణిమాత్రం రాజానమధికృత్య సబహుమానమే
తద్వచనమాత్థేతికుత్సయతీతిసమ్బన్ధః, తత్రవైధర్మ్యదృష్టాన్తమాహ (రైక్వ
మివేతి) యుగంవహతీతియుగ్వః బలీవర్దః- అశ్వోవాస్యామస్తీతియుగ్వా-శకటీ
తయానహవర్తతఇతిసయుగ్వారైక్వః- వకారోమత్వర్థీయః,తంరైక్వంజ్ఞానమా
హాత్మ్యయుక్తమధికృత్య యథాప్రశంసావచనం, తథాకర్మిణమేనంరాజానమ
ధికృత్య కథమేవమాత్థేత్యర్థః, ఉక్తంవాక్యార్థం సఙ్కలయతి (అనురూ
పమితి) అస్మిన్వరాకేరాజని ధర్మమాత్రనిష్ఠేనేదమనురూపంవచనం-రైక్వే
పునర్విజ్ఞానవతియథోక్తంవచోయుక్తమేవేతి- ఇతరః పృష్ఠగామీహంసః యస్స
యుగ్వారైక్వస్త్వయోచ్యతే, సకథంనుస్యాదిత్యన్వయః. 										॥ ౩ ॥

అ—సరైక్వోయేనప్రకారేణస్యాత్, తంప్రకారంశృణ్వితిప్రతిజ్ఞాయప్రకా

రప్రదిదర్శయిషయాదృష్టాన్తమాహ (యథేతి) ద్యూతస్యసమయస్సంకేతః, తదనుష్ఠానకాలే యేనద్యూతవిద్యాయా మేజతి సోఽక్షః, అస్యకశ్చిద్భాగోఽయశబ్దవాచ్యః, తత్ర చతురఙ్కోఽభాగః- చత్వారోఽఙ్కాశ్చిహ్నాన్యస్మిన్నితివ్యుత్పత్తేః, తస్మై కృతనామవ్యవహృతేనయదాద్యూతేప్రవృత్తానాంమధ్యే సకోపియజతి- తదా తస్మై కృతనామవతేవిజితాయాధరేఽయాస్సంయంతీతిసమ్బంధః, తాదర్థ్యేఽంవ్యాచష్టె (తదర్థమితి) అధరాయానావ్యాకరోతి(అధరేఽయా ఇతి) తానేవవిశినష్టి (త్రేతేతి) అక్షస్యయస్మిన్భాగేత్రయోఽఙ్కాః సత్రేతానామాఽయోభవతి- యత్రతుద్వావఙ్కౌ- సద్వాపరనామకః-యత్రైకోఽఙ్కః; సకలిసంజ్ఞఇతివిభాగః; తాదర్థ్యేనేతరాఙ్కానామంతర్భావముక్తం వ్యక్తీకరోతి (చతురఙ్కఇతి(తదన్తర్భవంతి- తస్మిన్ కృతే త్రేతాదయస్తేన్తర్భవంతీతియావత్, మహాసంఖ్యాయామవాన్తరసంఖ్యాన్తర్భావః ప్రసిద్ధఏవేత్యర్థః, దృష్టాన్తమనూద్యదార్ష్టాంతికమాహ (యథేతి) రైక్వమభివ్యాప్యసర్వంసమేతీత్యస్యార్థంసంక్షిపతి (అన్తర్భవంతీతి) రైక్వేసర్వస్యాన్తర్భావంప్రశ్నపూర్వకంప్రకటయతి (కింతదిత్యాదినా) తద్ధర్మస్య మహత్త్వాదన్యేషాంచ ధర్మజాతస్యాల్పత్వాత్తస్యేతరస్మిన్నన్తర్భావస్సంభవతీత్యర్థః-కించసర్వేషాం ప్రాణినాంధర్మఫలమల్పీయస్త్వాన్మహత్తరేరైక్వస్యధర్మఫలేఽన్తర్భవతీత్యాహ (తస్యచేతి(నకేవలం రైక్వస్యైతన్మాహాత్మ్యం కింత్వన్యస్యాపి జ్ఞానవతోఽస్తీతిజానశ్రుతేరనుగ్రహార్థమాహ (తథేతి) ॥ ౪ ॥

అ—ప్రతిపన్నహంసవచనఖదితఇతరో రాజారాత్రిశేషమతివాహ్యశయనం జహదాత్మనస్సమీపస్థంస్తుతికర్తారంక్షత్తారమంగారేహేత్యాదివాక్యముక్తవాన్ తస్యాభిప్రాయమాహ (సఏవేతి) కథమివశబ్దోద్వితీయేఘటతే తత్రాహ (తథేతి) అవధారణస్యాపి నోపయోగోఽస్తీతిచేత్- తత్రాహ (అనర్థకోవేతి) ప్రశ్నవాక్యంవ్యాచష్టే (రాజ్ఞేతి) యోనుకథమిత్యాది పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయం॥౫॥

అ—తస్యైతికర్మణిషష్ఠీ. ॥ ౬-౭ ॥

అ—మయాహి గార్హస్థ్యంచికీర్ష్యతే తదర్థంచధనమర్థ్యతే-నచాయం తాదర్థ్యేన కిఞ్చిదుపకర్తుమిత్యాశయేనానాదరః- విజ్ఞాతవానస్మి- యదుక్తలక్షణంరైక్వం- తస్యచగార్హస్థ్యాభిప్రాయం, ధనార్థిత్వంచేతిశేషః ॥ ౮ ॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యటీకా.

రం—సంవర్గవిద్యాప్రస్తూయతే, విద్యాస్తుత్యర్థా ఆఖ్యాయికా (జానశ్రుతిర్హపౌత్రాయణఃశ్రద్ధాదేయోబహుదాయీబహు పాక్యఆస) జనశ్రుతస్యాపత్యం- జానశ్రుతిః- హశబ్దః ప్రసిద్ధౌ పుత్రసంజ్ఞస్యపుత్రః పౌత్రః తస్యాపత్యం, పౌత్రాయణః శ్రద్ధాపురస్సరం దేయమస్యనః శ్రద్ధాదేయః అర్థిభ్యోబహుధాతుంశీలమస్య సబహుదాయీ, బహ్వన్నగేహేఽన్నం పక్తవ్యం సబహుపాక్యః- ఏవంగుణసమ్పన్నో జానశ్రుతిః కస్మింశ్చిద్దేశేఆస (సహసర్వతఆవసథాన్మాపయాంచక్రే సర్వతఏవమేఽన్నమత్స్యంతీతి) సహ- జానశ్రుతిస్సర్వతఏత్యాతిథయోమమాన్నం భోక్ష్యంతఇత్యభిప్రాయేణ సర్వాసుదిక్షు గ్రామనగరమార్గారణ్యాదిషు పాంథానామనాథానాం శీతవాతవర్షాతపవారణాన్నోదకశయనాచ్ఛాదనాదిపూర్ణాశ్శాలాః కారితవానిత్యర్థః ॥౧

రం—(అథహహంసానిశాయామతిపేతుః) ఏవంసతికస్యాంచిద్రాత్రౌ కచనమహాత్మానోఽన్నదానాదిగుణైస్తోషితాభూత్వాహం సరూపాస్సంతో రాజ్ఞోదర్శనగోచరేఆగతాః (తద్ధైవంహంసోహంసమభ్యువాద) తత్ - తస్మికాలే తేషాంహంసానాం మధ్యేఏకః పృష్ఠతోగచ్ఛన్ హంసః అగ్రేగామినం కంచనహంసమువాచ (భోభోఽయిభల్లాక్షభల్లాక్షజానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్యసమందివాజ్యోతిరాతతమిత్యాది) భోభోయి; ఇతిసంబోధ్య భల్లాక్షభల్లాక్షేతి- అనేన విపరీతలక్షణయామందలోచనేతి సమ్భ్రమేణ ద్వివారం సమ్బోధనం. సమందివా- స్వర్గేణసమందివా దివసేనసమంవా అన్యరాజ్ఞః తేజః ప్రసృతం, తత్ తస్మింస్తైఃసిమాప్రసాఙ్క్షీః- మాప్రసక్తోభూః ప్రసక్తోఽభూషఇత్యత్రాహ (తత్త్వామాప్రధాక్షీదితి) తత్ -తేజః, త్వాంమాప్రధాక్షీత్ -మాదహేదిత్యర్థః ఇత్యభ్యువాదేత్యన్వయః॥ ॥౨॥

రం—(తముహపరఃప్రత్యువాచ) ఏవంజానశ్రుతిప్రశంసారూపం వాక్యముపశ్రుత్యతదసహమానఇవ అపరోహంసః ప్రత్యువాచేత్యర్థః ప్రత్యుక్తిమేవాహ ॥కమ్వరఏనమేతత్సన్తంసయుగ్వానమివరైక్వమాత్థేతి) ఇత్యనర్థకోనిపాతః అరేకంసంతం, కేనమాహాత్మ్యేనయుక్తం సంతంఏనం జానశ్రుతిం ప్రతిసయుగ్వానం, సశకటంరైక్వం ప్రతివవతత్- ప్రశంసావచనంబ్రవీషి రైక్వఏవ బ్రహ్మజ్ఞోమహాప్రభావః అబ్రహ్మజ్ఞస్యాస్యకింతేజః కింవామాందహేదితిభావఃఏవముక్తః పశ్చాత్పతన్ హంసఃపృచ్ఛతి (యోనుకథంసయుగ్వారైక్వఇతి)

త్వయా సయుగ్వా రైక్వ ఇతి యః ఉక్తః స కిం ప్రకార ఇత్యర్థః ॥ ౩ ॥

రం— ఇతర ఆహ (యథాకృతాయ విజితాయాధరేయాః సంయన్త్యేవమే నం సర్వం తదభిసమేతీత్యాది) యథా లోకే కృతనామా అయః - ద్యూతసమయ ప్రసిద్ధశ్చతురఙ్కో యః తత్ర విజితం- జయో యస్య సః కృతాయ విజితః పురుషః అథవా- విజితం విజయః తస్మా ఇత్యర్థః - తదర్థమితరే త్రిద్వ్యేకాఙ్కా అధ రేయాః అయాస్సంయన్తి సంగచ్ఛన్తే- అన్తర్భవన్తి చతురఙ్కే కృతాయే ఏకాఙ్కద్వ్యఙ్కత్ర్యఙ్కానాం శతం సహస్రే సంభవతీతి న్యాయేన విద్యమాన త్వాత్ తత్రాన్తర్భవన్తీత్యతః కృతాఙ్కవిజయినః ఏకాఙ్కాదివిజయోప్యస్తీతి భావః, ఏవమేవ లోకే ప్రజాః యత్సాధు కుర్వన్తి - యద్యచ్ఛోభనం కర్మాను తిష్ఠన్తి తత్సర్వమేనం - కృతాయస్థానీయం రైక్వమభిసమేతి సంగచ్ఛతే త త్కర్మణాం సకలం శోభనం తర్హ్యన్తర్గతమితి యావత్ - కించ (యస్తద్వేద య త్స వేద స మయైతదుక్త ఇతి) సః- రైక్వః యద్వేద తదేవాన్యోపి యః కశ్చిద్వేద తజ్జ్ఞాతమేవాన్యే జానన్తి- తజ్జ్ఞానే సర్వజ్ఞానమన్తర్గతమిత్యర్థః- సః తాద శో రైక్వః మయా ఏతత్, ఇదానీం * సయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థేత్యుక్త ఇత్య ర్థః, వేదాన్తాచార్యస్తత్త్వటీకాయామస్యార్థస్య ప్రతిపాదితత్వాత్ - ఉక్తంచ భగవతా భాష్యకృతా * లోకే యత్కించిత్సాధ్వనుష్ఠితం కర్మ - య చ్చ సర్వచేతనగతం విజ్ఞానం. తదుభయం యదీయజ్ఞానకర్మాన్తర్గతం, స రైక్వ ఇత్యాహేతి, యదపి వ్యాసార్యైర్లఘుసిద్ధాన్తే * ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాది త్యత్ర యస్తద్వేద, యో వేదితా యత్స వేద- యద్వేద్యం, స మయైతదుక్తం సః- వేదితా రైక్వః ఏతత్ తద్వేద్యం బ్రహ్మ- ఇత్యేతదుభయం మయోక్తం- త్వమయో పదిష్టమిత్యర్థ ఇత్యుక్తం- తదప్యేతత్పరం ద్రష్టవ్యం, న తు ప్రతీయమానార్థప రం- యస్తద్వేద యత్స వేదేతి వాక్యాత్ప్రాచీనే * యథాకృతాయ విజితాయాధ రేయాస్సంయన్త్యేవమేవం సర్వం తదభిసమేతి యత్కించ ప్రజాస్సాధు కుర్వ న్తీతి వాక్యే బ్రహ్మప్రసక్తేరభావేన వేదితా వేద్యం చ త్వమోపదిష్టమిత్యస్యార్థ స్యాసంభవేన యస్తద్వేద యత్స వేదేతి వాక్యేన ప్రతిపాదనాసంభవాద్భాష్యవి రోధాచ్చేతి ద్రష్టవ్యమ్, కేచిత్తు భగవతా భాష్యకృతా లఘుసిద్ధాన్తభాష్యే * య స్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్తమిత్యత్ర త్యేతద్వాక్యప్రతీకస్య ధృతత్వాత్త దనురోధేన వ్యాసార్యైస్స మయైతదుక్తమితి నపుంసకాన్తపాఠస్య గృహీతతయా

తత్రనపుంసకస్య ఉక్తశబ్దస్య నఇతిపుల్లింగతచ్ఛబ్దవిశేషణత్వాయోగాత్ య
స్తద్వేద యత్సవేదేతి పున్నపుంసకాన్తయచ్ఛబ్దద్వయనిర్దిష్టయోః వేత్తృవే
ద్యయోః సమమైతదుక్తమిత్యత్రక్రమేణప్రతినిర్దేశకయోః సఇతిదితి పున్న
పుంసకసర్వనామశబ్దయోః శ్రవణేనసః, వేదితా ఏతత్ వేద్యంపరంబ్రహ్మేత్యే
తదుభయంమయోక్తమిత్యర్థస్యైవ వాక్యస్వారస్యలభ్యత్వాచ్చ సఏవార్థో
యుక్తఇతి వ్యాసార్యాభిప్రాయః, నచాత్రోదాహృతభాష్యవిరోధః *ప్ర
కాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాదితిసూత్రే * వాచికైః పక్షిమృగతాంమానసైరంత్య
జాతితామ్ । శరీరజైఃకర్మదోషైర్యాతిస్థావరతాంనరఇతి మనుస్మృతావ మనో
వ్యాపారాత్మకే పేపనేకర్మశబ్దప్రయోగదర్శనేనయత్కించప్రజాస్సాధుకుర్వ
న్తీత్యనేనైవ సర్వప్రజానుష్ఠితసాధుకర్మణ ఇవసర్వచేతన గతజ్ఞానస్యాపి గ్ర
హణంసంభవతీత్యభిప్రాయేణైనతత్రభాష్యే * యత్కించిత్సాధ్వనుష్ఠితం క
ర్మయచ్చసర్వచేతనగతం విజ్ఞానమితి కర్త్రాపేక్షయా జ్ఞానస్యపృథఙ్నిర్దేశా
త్ అతఏవ పూర్వవాక్యే బ్రహ్మప్రసక్తిరేవ నాస్తీత్యపి ప్రత్యుక్తం సర్వప్ర
జానుష్ఠిత సాధుకర్మణః సర్వచేతనగతజ్ఞానస్యచ రైక్వజ్ఞానకర్మణోః స్వరూ
పేణాంతర్భావస్యదురుపపాదతయాకృతాయాధరాయద్దృష్టాన్తస్వారస్యేనచ రై
క్వవేదన విషయేతత్కర్మోద్దేశ్యభూతేచ సవిభూతికబ్రహ్మణిసర్వప్రజానుష్ఠితక
ర్మోద్దేశ్య సర్వచేతన గతజ్ఞానవిషయయోరంతర్భావస్యైవసక్తన్యత్వేన పూ
ర్వవాక్యబ్రహ్మప్రసక్తేరావశ్యకత్వాత్ తత్త్వటీకాగ్రన్థస్తుసమమైతదుక్తఇతి
పుల్లింగాంతపాఠేవసతి తన్నిర్వాహమాత్రాభిప్రాయః- అతో వ్యాసార్యప్ర
తిపాదితార్థఏవ భగవద్భాష్యకృదభిమతఇతినకాప్యనుపపత్తిరిత్యాహుః ॥౪॥

మం—(తదుహజానశ్రుతిఃపౌత్రాయణఉపశుశ్రావ) తత్ బ్రహ్మజ్ఞానవిధుర
తయా ఆత్మనిందాగర్భమ్, తద్వత్తయాచ రైక్వప్రశంసారూపం; వాక్యంసరా
జాశుశ్రావ (సహసంజిహానఏవక్షత్తారమువాచ) సఃకథమపినిశామతివాహ్య
సంజిహానఏవ - తల్పంత్యజన్నేవక్షత్తారంవక్ష్యమాణముక్తవాన్ * వైశ్యా
ద్బ్రాహ్మణకన్యాయాంక్షత్తానామప్రజాయతే । జీవికాన్వృత్తిరేతస్య రాజాంతః
పురరక్షణమిత్యుక్తరీత్యారాజాన్తః పురరక్షకః ప్రతిలోమజాతివిశేషః క్షత్తా
(అంగారేహసయుగ్వానమివరైక్వమాత్థేతి యోనుకథం సయుగ్వారైక్వఇతీత్యా
ది) హఅరేఅంగవత్సేతితంక్షత్తారంరాజాసమ్బోధ్యరాత్రావేవంహంసయోస్స

టీకా   సానన్దగిరియటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

ల్లాపసమజనీతిసయుగ్వానమివరైక్వమాత్తైత్యాదిహంసోక్తిప్రత్యుక్తివాక్యానువా

దపూర్వకం రైక్వస్యచిహ్నముక్తవానిత్యర్థః ॥   ॥ ౫-౬ ॥

రం—(సహక్షత్తాఽన్విష్యనావిదమితిప్రత్యేయాయ) సచక్షత్తాశకటలక్ష

ణరైక్వచిహ్నమనుస్మరన్ గ్రామనగరాదికమన్విష్యనావిదం-నాజ్ఞాసిషమితి

ప్రత్యాగతవాన్ (తంహోవాచయత్రారేబ్రాహ్మణస్యాన్వేషణాతదేనమర్చ్ఛేతి

అరేక్షత్తః బ్రాహ్మణస్య బ్రహ్మవిదఃయత్ర-విజనేషు నదీపులినారణ్యాదిషుమా

ర్గణాంయుక్తం తత్ తత్రగత్వాఏనమర్చ్ఛ రైక్వం ప్రాప్నుహి మార్గణంకు

ర్వితితంరాజోవాచేత్యర్థః ॥   ॥ ౭ ॥

రం— (సోఽధస్తాచ్ఛకటస్యపామానంకషమాణముపోపవివేశ) అథపున

స్సః-క్షత్తాగత్వావిజనేకస్మింశ్చిద్దేశేశకటస్యాధస్తాత్ పామానంకషమాణం-

కండూయమానంరైక్వమేత్యదృష్ట్వాఉపోపవివేశ-సమీపేగత్వావినయేనోపవి

ష్టవాన్ (తంహాభ్యువాదత్వంనుభగవస్సయుగ్వారైక్వఇతీత్యాది) హేభగవః

త్వంవారైక్వఇతిక్షత్త్రాపృష్టఋషిః అరేక్షత్తః రైక్వోఽహమేవేతిప్రత్యు

వాచ తచ్ఛ్రుత్వాసఃక్షత్తాఅహంరైక్వమవిదంఅజ్ఞాసిషమితిప్రత్యాగతఇత్యర్థః ॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యమ్

ఉ—తదుహజానశ్రుతిఃపౌత్రాయణఃషట్ఛతానిగవాంనిష్కమశ్వ

తరీరథం తదాదాయప్రతిచక్రమేతగ్ంహాభ్యువాద ॥   ॥ ౧॥

ఉ— రైక్వేమానిషట్ఛతాని గవామయం నిష్కోయమశ్వతరీర

థోనుమఏతాంభగవో దేవతాగ్ంశాధియాందేవతాముపాస్సఇతి॥ ౨॥

ఉ—తముహపరఃప్రత్యువాచాహహారేత్వాశూద్రతవైవసహగోభి

రస్త్వితితదుహపునరేవజానశ్రుతిః పౌత్రాయణస్సహస్రం గ

వాంనిష్కమశ్వతరీరథందుహితరంతదాదాయప్రతిచక్రమే ॥౩॥

ఉ—తగ్ంహాభ్యువాదరైక్వేదగ్ంసహస్రంగవామయం నిష్కోఽయ

మశ్వతరీరథఇయంజాయాఽయంగ్రామోయస్మిన్నాస్సేఽన్వేవ

మాభగవశ్శాధీతి ॥   ॥ ౪ ॥

ఉ—తస్యాహముఖముపోద్గృహ్ణన్నువాచాజహారేమాశ్శూద్రానే

నైవముఖేనాలాపయిష్యథా ఇతితేహైతేరైక్వపర్ణానామ మ

హావృషేషుయత్రాస్మాఉవాసనతస్మైహోవాచ ......॥ ౫ ॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే ద్వితీయఃఖండః

శం—తత్- తత్ర ఋషేర్గార్హస్థ్యం ప్రత్యభిప్రాయం, బుద్ధ్వా ధనార్థితాం చ ఉహ ఏవ జానశ్రుతిః పౌత్రాయణః షట్ఛతాని గవాం నిష్కం- కంఠహారం అశ్వతరీరథం- అశ్వతరీభ్యాం యుక్తం, తదాధనం గృహీత్వా ప్రతిచక్రమే రైక్వం ప్రతిగతవాన్- తం చ గత్వా అభ్యువాద హ- అభ్యుక్తవాన్. ॥ ౧ ॥

శం—హే రైక్వ గవాం షట్ఛతానీమాని తుభ్యం మయా ఆనీతాని, అయం నిష్కః అశ్వతరీరథశ్చాయమ్. ఏతద్ధనమాదత్స్వ- భగవోఽనుశాధి చ మే మాం యాం చ దేవతాం త్వముపాస్సే- తద్దేవతోపదేశేన మామనుశాధీత్యర్థః ॥ ౨ ॥

శం—తం ఏవముక్తవన్తం రాజానం ప్రత్యువాచ పరః- రైక్వః అహ హ అరే ఇతి అ యం నిపాతో వినిగ్రహార్థీయోఽన్యత్ర, ఇహ త్వనర్థకః- ఏవశబ్దస్యాపృథక్ప్రయోగాత్, హారేత్వా హారేణ యుక్తా ఇత్వా- గన్త్రీ సేయం హారేత్వా గోభిస్సహ తవైవాస్తు తవైవ తిష్ఠతు- న మమాపర్యాప్తేన కర్మార్థమనేన ప్రయోజనమిత్యభిప్రాయః (హే శూద్రేతి) నను రాజా సౌ క్షత్త్రియత్వప్రసిద్ధాత్ * స హ క్షత్తారము వాచేత్యుక్తమ్. విద్యాగ్రహణాయ చ బ్రాహ్మణసమీపోపగమాత్, శూద్రస్య చానధికారాత్- కథమిదమననురూపం రైక్వేణోచ్యతే- హే శూద్రేతి; తత్రాహురాచార్యాః- హంసవచనశ్రవణాత్- శుగేనమావివేశ- తేనాసౌ శుచా- శ్రుత్వా రైక్వస్య మహిమానం వా ఆద్రవతీతి ఋషిరాత్మనః పరోక్షజ్ఞతాం దర్శయన్ శూద్రేత్యాహేతి, శూద్రవద్వా ధనేనైనం విద్యాగ్రహణాయోపజగామ- న చ శుశ్రూషయా, న తు జాత్యైవ శూద్ర ఇతి- అపరే పునరాహుః, అల్పం ధనమాహృతమితి రుషైవైనముక్తవాన్ శూద్ర ఇతి- లింగం చ బహ్వాహరణే ఉపాదానం ధనస్యేతి- తము హ- ఋషేర్మతం జ్ఞాత్వా పునరేవ జానశ్రుతిః పౌత్రాయణో గవాం సహస్రమధికం జాయాం చ ఋషేరభిమతాం దుహితరమాత్మనస్తదాదాయ ప్రతిచక్రమే క్రాన్తవాన్. ॥ ౩ ॥

శం—హే రైక్వ ఇదం గవాం సహస్రం- అయం నిష్కః అయమశ్వతరీరథః, ఇయం జాయార్థం మమ దుహితా ఆనీతా; అయం చ గ్రామః యస్మిన్నాస్సే- తిష్ఠసి- స చ త్వదర్థే మయా కల్పితః- తదేతత్సర్వమాదాయానుశాధ్యేవ మా- మాం హే భగవః॥

శం—ఇత్యుక్తః తస్యాః- జాయార్థమానీతాయా రాజ్ఞో దుహితుర్ముఖ- ఏవ ముఖం- ద్వారం విద్యాయా దానే తీర్థముపోద్గృహ్ణన్- జానన్నిత్యర్థః * బ్రహ్మచారీ ధనదాయీ మేధావీ శ్రోత్రియః ప్రియః । విద్యయా వా విద్యాం యః ప్రాహ

-౫౮-౨ సానన్దగిరీయటీకాశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

తానితీర్థాని షణ్మమేతివిద్యాయావచనంవిజ్ఞాయతే, ఏవంజానన్ ఉపాగృహ్ణా న్ననాచ- ఉక్తవాన్- ఆజహార- ఆహృతవాన్ భవాన్ యదిమాంగావో య చ్ఛాస్యర్థనం, తత్సాన్వితివాక్యశేషః, శూద్రేతిపూర్వోక్తానుకృతిమాత్రం; నతు కారణాన్తరాపేక్షయాపూర్వవత్- అనేనైవముఖేన, విద్యాగ్రహణతీర్థేనా లాపయిష్యథాః- ఆలాపయసీతి- మాంభాషయసీత్యర్థః, తేహైతే గ్రామారైక్వ పర్ణానామ- విఖ్యాతామహావృషేషు దేశేషు యత్ర యేషుగ్రామేషూవాస ఉషితవాన్ రైక్వః- తానసౌ గ్రామానదాదస్మై- రైక్వాయ రాజా తస్మై రాజ్ఞేసనందత్రవతేహ కిలోవాచవిద్యాంనః రైక్వః. ॥ ౫॥

——ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యమ్——

ఆ—(తత్తత్రేతి) క్షత్తృవచనేశ్రుత్వేసతీతిస ప్రమ్యర్థః- ధనార్థితాం-బుద్ధ్వేతి పూర్వేణసమ్బన్ధః. ॥ ౧-౨ ॥

ఆ—ఉహశబ్దస్య పూర్వపదత్రాప్యేవకారార్థత్వమ్,అత్రాపివినిగ్రహార్థ త్వసంభవే కిమిత్యాసఙ్క్యమిత్యాశఙ్క్య తపైవేత్యేవకారాదేవ వినిగ్రహసి ద్ధిరిత్యాహ (ఏవశబ్దస్యేతి) గార్హస్థ్యార్థిన స్వకర్మానుష్ఠానార్థమిదంధనం తిష్ఠ తామితిచేత్- నేత్యాహ (సమమేతి) శూద్రశబ్దేనజానశ్రుతేస్సమ్బోధనమను చితమితిచోదయతి (నన్వితి) తస్యాశూద్రత్వేహేత్వన్తరమాహ (విద్యాగ్రహ ణాయేతి) తస్యశ్రుతిద్వారా విద్యాధికారోనాస్తీత్యపశూద్రాధికరణే నిర్ధా రితమిత్యాశయేనాహ (శూద్రస్యచేతి) జానశ్రుతేః నతిక్షత్రియత్వే శూద్రసం బోధనమయోగ్యమిత్యుపసంహరతి (కథమితి) నజాతిశూద్రోజానశ్రుతిః ।కిం తుక్షత్రియేఽస్మిన్గౌణశ్శూద్రశబ్దఇత్యేకీయ మతోపన్యాసేన పరిహరతి (తత్రేతి) తేనశుగావిష్టత్వేన అసౌజానశ్రుతిః, శుచాహేతునారైక్వమాద్రవతీ తిశూద్రః, శ్రుత్వావాహంసవాక్యం రైక్వమాద్రవతీతినైమిత్తికం తత్రశూ ద్రపదమిత్యర్థః, తథాపికిమితి శూద్రపదేనరాజానమృషిస్సమ్బోధయతీత్యా శఙ్క్యాహ (ఋషిరితి) ఉక్తప్రకారద్వయసమాప్తావితిశబ్దః, ప్రకారాన్తరే ణజానశ్రుతేశ్శూద్రత్వంగౌణం వ్యుత్పాదయతి(శూద్రవద్వేతి) నచశుశ్రూషే యా తేనశూద్రఇతిశేషః, ముఖ్యం శూద్రత్వం క్షత్తృసమ్బంధేనవ్యావర్త యతి (నత్వితి) క్షత్రియేజానశ్రుతౌ శూద్రశబ్దప్రవృత్తౌనిమిత్తాన్తరమాహ (అప రేపునరితి) తత్ర గమకందర్శయతి (లింగంచేతి) తత్ఋషేర్మతమ్; అధికథ

ర్థిత్వమితియావత్, అధికంషట్ఛతేభ్యస్సకాశాదితి శేషః ॥ ॥ ౩-౪ ॥

అ—విద్యాదానే తస్యాః ద్వారత్వం తద్దాతుశ్చ వరజ్ఞానదానతీర్థతాం జా నన్నువాచేతిసమ్బన్ధః, ధనదాతుర్విద్యాదానతీర్థత్వేప్రమాణమాహ(బ్రహ్మచా రీతి) తస్యాఃద్వారతాంవిద్యాదానే తద్దాతుస్తీర్థతాంచ, జానశ్రుతా చేత్యుక్త మనువదతి (ఏవంజానన్నితి) కేముక్తవానిత్యపేక్షాయామాహ (అజహారేతి) త త్ర వైధర్మ్యదృష్టాన్తమాహ (పూర్వవదితి) అల్పధనహరణేనానిచ్ఛాయాం కార ణాపేక్షాయాం మూర్ధేతిసంబోధనపదిత్యర్థః, రైక్వేణగ్రామాదికంగృహీత్వా విద్యాజానశ్రుతయే దత్తేత్యస్యాం ప్రతిశ్రుతిజ్ఞాపయతి (తేహైతఇతి) మహావృ షేషు మహాపుణ్యేషు వతియావత్ ॥ ॥ ౫ ॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యటీకా

౧—(తదుహజానశ్రుతిఃపౌత్రాయణష్షట్ఛతానిగవాంనిష్కమశ్వతరీరథం తదాదాయప్రతిచక్రమె) ఉహేత్యనర్థకోనిపాతః, తత్ తత్ర జానశ్రుతిః గవాంషట్ఛతాని నిష్కం కంఠాభరణం అశ్వతరీయుక్తరథం తదాగృహీత్వా రై క్వంప్రతిచక్రమె గతవాన్- (తంహాభ్యువాద) గత్వాచరాజా తంరైక్వమిత్యు వాచేత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

౨—(రైక్వేమానిషట్ఛతానిగవామయం నిష్కోయమశ్వతరీరథః) హే రైక్వఏతాన్స్వమానీతమ్, తద్గ్రహణత్వమిత్యర్థః(అనుమఏతాంభగవోదేవతాం శాధియాందేవతాముపాస్సఇతి) ఏతద్గృహీత్వా యాం దేవతాం త్వముపాస్సే- తాందేవతాం మె అనుశాధి- విదిత్వజ్ఞాపయేతిప్రార్థయామాస. ॥ ౨ ॥

౩—(తముహపరఃప్రత్యువాచ) పరః రైక్వఃతంరాజానంప్రత్యువాచతదే వాహ (అహహారేత్వాశూద్రతవైవసహగోభిరస్తు) అహేతినిపాతఃస్వర్యే యో గమహిమవిదితలోకత్రయః ఋషిఃజానశ్రుతేః బ్రహ్మజ్ఞాసవిధురతానిమిత్తానా దరగర్భహంసవాక్యశ్రవణేన శోకావిష్టతాం తదనన్తరమేవ బ్రహ్మజిజ్ఞాసయా ఉద్యోగంచ విదిత్వా అన్యబ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతామభిజ్ఞాయ సత్యామపి యో గ్యతాయాం చిరకాలసేవాంవినా అర్థప్రదానేనశుశ్రూషమాణస్యాన్యయావ చ్ఛక్తిప్రదానేన వినా బ్రహ్మవిద్యాప్రతిష్ఠితానభవతీతిమత్వా తమనుగృహ్ణన్న స్యశోకావిష్టతాముపదేశయోగ్యతాఖ్యాపికాంబ్రహ్మజిజ్ఞాసాదార్ఢ్యసిద్ధ్యర్థంస్వ

టీకా   సానన్దగిరీయటీకాశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

యోగమహిమసాక్షాత్కృతసకలవృత్తాన్తత్వలక్షణస్వమహిమానంచ శోచిత్వత్వ

ప్రవృత్తినిమిత్తకశూద్రశబ్దామంత్రణేనఖ్యాపయన్ హారేత్వాహారసహితఃఇత్వా

రథః అశ్వతరీరథః తవైవగాభిస్సహాస్తు- కళత్రహీనస్య గ్రామగృహాదికాన్య

స్య మమగోరథాదిరక్షణె కాశక్తిః- మత్ప్రయోజనాపర్యవసాయ్యల్పధనదానేన

చ కథం తవబ్రహ్మవిద్యాప్రతిష్ఠితాభవేదిత్యువాచేత్యర్థః * స్వాయితంచీత్యాది

నా రకప్రకరణపఠితేన * శుచేర్దశ్చేతిసూత్రేణరకప్రత్యయే శుచేశ్చకారస్యద

కారే * అభితమ్యోర్దీర్ఘశ్చేతిపూర్వసూత్రేణధాతోరుకారస్య దీర్ఘాదే

శేచ శూద్రశబ్దోనిష్పన్నో భవతి (తదుహపున రేవజానశ్రుతిఃపౌత్రాయణస్స

హస్రంగవాంనిష్కమశ్వతరీరథందుహితరంతదాదాయప్రతిచక్రమె) తదభిప్రా

యంజానన్నధికంగవాంసహస్రం, రైక్వస్య పరిణయార్థం స్వకన్యామావాసా

ర్థం తత్రత్యంగ్రామంచోపాజహారేత్యర్థః.   ॥ ౩ ॥

రం—(తంహాభ్యువాదరైక్వేదంసహస్రంగవామిత్యాది) సోవహృతంసర్వం

సమర్ప్య మా మామనుశాధ్యేవ- సప్రశ్యాభ్యాహేతి ప్రార్థయామాసేత్యర్థః;

యస్మిన్గ్రామేత్వమాస్సే- నివసిస్యసి, సాయంతనవాసార్థో గ్రామఇత్యన్వయః

రం—(తస్యాహముఖముపోద్గృహ్ణన్నువాచ) ముఖం ఉపాయనరూపోపా

యం తస్య జానశ్రుతిసమ్బన్ధినముపోద్గృహ్ణన్- అంగీకుర్వన్ ఉక్తవానిత్యర్థః

ఉక్తిమేవాహ (ఆజహారేమాశ్శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇతి) ఇ

మాః- దక్షిణాః అజహార్థ- అజహారేతివ్యత్యయశ్ఛాందసః, అనేనైవముఖేన ఉ

పాయేనమాం బ్రహ్మోపదేశరూపంవాక్యమాలాపయిష్యసే, బ్రహ్మవిద్యోపదే

ష్టారంకరిష్యసీత్యర్థః * థాస్సే ఇత్యేతదభావశ్ఛాందసః, పునరపి శూద్రేతి

సమ్బోధనస్య పూర్వవదేవప్రయోజనమ్. అత్ర శూద్రశబ్దస్య నరూఢ్యావర్ణ

విశేషోఽర్థః- చతుర్థవర్ణస్య బ్రహ్మవిద్యాయామనధికారాదితిద్రష్టవ్యమ్ (తే

హైతేరైక్వపర్ణానామమహావృషేషుయత్రాస్మాఉవాస) యత్ర గ్రామేషురై

క్వఉవాస, తెమహావృషాఖ్యదేశేషు రైక్వపర్ణాఇతిప్రసిద్ధాః,తాన్ గ్రామాం

శ్చాస్మైదదావిత్యర్థః (సతస్మైహోవాచ) తత్సర్వందత్తవతెజానశ్రుతయేరై

క్వస్సంవర్గవిద్యాం దేవతాముపదిదేశేత్యర్థః.   ॥ ౪ ॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకె ద్వితీయఖండభాష్యమ్.

ఉ—వాయుర్వావసంవర్గో యదావా అగ్నిరుద్వాయతి వాయుమే వాప్యేతి యదాసూర్యో౽స్తమేతి వాయుమేవాప్యేతి యదా చంద్రో౽స్తమేతి వాయుమేవాప్యేతి ॥ ॥౧॥

ఉ—యదాపఉచ్ఛుష్యంతి వాయుమేవాపియంతి వాయుర్హ్యేవై తాన్సర్వాన్సంవృఙ్క్త ఇత్యధిదైవతమ్॥ ॥౨॥

ఉ— అథాధ్యాత్మం ప్రాణోవావసంవర్గః సయదాస్వపితి ప్రాణమేవవాగప్యేతి ప్రాణంచక్షుః ప్రాణగ్ శ్రోత్రం ప్రాణం మనః ప్రాణోహ్యేవైతాన్సర్వాన్సంవృఙ్క్త ఇతి ॥౩॥

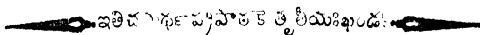
ఉ—తౌవాఏతౌద్వౌసంవర్గౌ వాయురేవదేవేషుప్రాణః ప్రాణేషు॥౪॥

ఉ—అథహ శౌనకంచ కాపేయమభిప్రతారిణంచ కాక్షసేనింపరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీబిభిక్షే తస్మాఉహనదదతుః॥ ॥౫॥

ఉ—సహోవాచ మహాత్మనశ్చతురోదేవఏకః కస్సజగారభువనస్య గోపాః । తంకాపేయనాభిపశ్యంతిమర్త్యా అభిప్రతారిన్ బహుధావసన్తమ్ ॥ యస్మై వాఏతదన్నం తస్మాఏతన్నదత్తమితి॥౬

ఉ—తదుహ శౌనకః కాపేయః ప్రతిమన్వానః ప్రత్యేయాయాత్మా దేవానాం జనితాప్రజానాగ్ హిరణ్యదగ్ష్ట్రోబభసో౽నసూరిః । మహాన్తమస్యమహిమానమాహురనద్యమానో యదనన్న మత్తీతి వైవయంబ్రహ్మచారిన్నేదముపాస్మహే దత్తాస్మైభిక్షామితి॥౭

ఉ—తస్మాఉహదదుస్తేవాఏతేపంచాన్యేపఞ్చాన్యేదశసన్తస్తత్కృతం తస్మాత్సర్వాసుదిక్ష్వన్నమేవదశకృతగ్ సైషావిరాడన్నాదీత యేదగ్ సర్వందృష్టగ్ సర్వమస్యేదందృష్టంభవత్యన్నాదో భవతి యఏవంవేదయఏవంవేద........................॥౮॥

ఇతిచాన్దోగ్యోపనిషది తురీయప్రపాఠకే తృతీయఃఖండః

శం—(వాయుర్వావసంవర్గః) వాయుః బాహ్యః వావేతి అవధారణార్థః సంవర్గః సంవర్జనాత్- సంగ్రహణాత్- సంగ్రసనాద్వాసంవర్గః- వక్ష్యమాణా అగ్న్యాద్యా దేవతా ఆత్మభావమాపాదయతీత్యతస్సంవర్గః, సంవర్జనాఖ్యోగుణోధ్యేయో వాయోః- కృతాయాన్తర్భావదృష్టాన్తాత్- కథం సంవర్గత్వం వాయోరితి; ఆహ- యదాయస్మిన్కాలే వై అగ్నిరుద్వాయతి- ఉద్వాసనం

ప్రాప్నోతి, ఉపశామ్యతి- తదాఽసావగ్నిర్వాయుమేవాప్యేతి- వాయుస్వాభావ్యమపిగచ్ఛతి- తథా యదాసూర్యోఽస్తమేతి- వాయుమేవాప్యేతి- యదాచన్ద్రోఽస్తమేతి- వాయుమేవాప్యేతి- నను కథంసూర్యాచన్ద్రమసోస్స్వరూపావస్థితయోర్వాయావపిగమనమ్, నైషదోషః- అస్తమనేఽదర్శనప్రాప్తేర్వాయునిమిత్తత్వాత్- వాయునాహ్యస్తంనీయతేసూర్యః- చలనస్యవాయుకార్యత్వాత్- అథవా ప్రళయేసూర్యాచన్ద్రమసోః స్వరూపభ్రంశే తేజోరూపయోర్వాయావేవాపిగమనంస్యాత్. ॥ ౧ ॥

శం—తథా యదాఆపఉచ్ఛుష్యన్తి- ఉచ్ఛోషమాప్నువన్తి, తదావాయుమేవాపియన్తి- వాయుర్హి- యస్మాదేవైతాన్- అగ్న్యాదీన్మహాబలాన్సంవృఙ్క్తే- అతోవాయుస్సంవర్గగుణఉపాస్యఇత్యర్థః, ఇత్యధిదైవతం దేవతాసు సంవర్గదర్శనముక్తమ్. ॥ ౨ ॥

శం—అథ అనన్తరమధ్యాత్మం- ఆత్మనిసంవర్గదర్శనమిదముచ్యతే- ప్రాణః- ముఖ్యోవావసంవర్గః- సః పురుషోయదా- యస్మిన్కాలేస్వపితి- ప్రాణమేవవాగప్యేతి వాయుమివాగ్నిః- ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రమ్, ప్రాణంమనః, ప్రాణోహి- యస్మాదేవైతాన్; వాగాదీన్సర్వాన్సంవృఙ్క్తఇతి

శం—తౌవాఏతౌద్వౌసంవర్గౌ, సంవర్జనగుణౌ- వాయురేవ దేవేషు సంవర్గః, ప్రాణః ప్రాణేషువాగాదిషుముఖ్యః. ॥ ౪ ॥

శం—అథ ఏతయోః స్తుత్యర్థమిమామాఖ్యాయికాఆరభ్యతే- హ ఇతి ఐతిహ్యార్థః- శౌనకంచ- శునకస్యాపత్యంశౌనకమ్. కాపేయమ్ కపిగోత్రం అభిప్రతారిణంచ నామతః, కక్షసేనస్యాపత్యం-కాక్షసేనిమ్, భోజనాయోపవిష్టౌ పరివిష్యమాణౌ సూపకారైర్బ్రహ్మచారీ- బ్రహ్మవిచ్ఛౌణ్డోబిభిక్షే-భిక్షితవాన్- బ్రహ్మచారిణోబ్రహ్మవిన్మానితాంబుద్ధ్వా తంవిజిజ్ఞాసమానౌ తస్మాఉహాభిక్షాంనదదతుః,-నదత్తవన్తౌహకిమయంవక్ష్యతీతి. ॥ ౫ ॥

శం—సహోవాచబ్రహ్మచారీ- మహాత్మనశ్చతురఇతి- ద్వితీయాబహువచనం దేవఏకోఽగ్న్యాదీన్ వాయుర్వాగాదీన్ ప్రాణః- కః సప్రజాపతిర్జగార. గ్రసితవాన్- కస్సజగారేతి- ప్రశ్నమేకేమన్యన్తే, భువనస్యభవన్త్యస్మిన్భూతానీతి భువనంభూరాదిస్సర్వోలోకః తస్యగోపాః గోపాయితా- రక్షితా గోప్తేత్యర్థః, తం కమ్. ప్రజాపతిం- హ కాపేయ, నాభిపశ్యన్తి, నజానన్తి మ

ర్త్యాః మరణధర్మాణః-అవివేకినో వా- హే౽భిప్రతారిన్, బహుధా అధ్యాత్మా
ధిదైవతాధిభూతప్రకారైర్వసన్తమ్, యస్మై వా ఏతదహన్యహన్యన్న మదనాయ
హ్రియతే- సంస్క్రియతే తస్మై ప్రజాపతయే ఏతత్- అన్నం న దత్తమితి ॥౬॥

శం—తదుహ- బ్రహ్మచారిణో వచనం శౌనకః కాపేయః ప్రతిమన్వానః,
మనసా ఆలోచయన్ బ్రహ్మచారిణం ప్రత్యాజగామ ఆగత్య చాహ; యం
త్వమవోచః * నాభిపశ్యన్తి మర్త్యా ఇతి- తం వయం పశ్యామః కథం, ఆత్మా స
ర్వస్య స్థావరజంగమస్య కించ దేవానాం, అగ్న్యాదీనామాత్మని సంహృత్య గ్ర
సిత్వా పునర్జనితా- ఉత్పాదయితా వాయురూపేణ ప్రలయకాలే అగ్న్యాదీనాం, అ
ధ్యాత్మంచ ప్రాణరూపేణ వాగాదీనాం ప్రజానాం జనితా, అథవా ఆత్మా
దేవానాం అగ్నివాగాదీనాం జనితా ప్రజానాం స్థావరజంగమాదీనాం హిరణ్య
దంష్ట్రః అమృతదంష్ట్రః అభగ్నదంష్ట్ర ఇత్యేతత్ బభసః, భక్షణశీలః- అన
సూరిః సూరిః మేధావీ న సూరిః, అనసూరిః తత్ప్రతిషేధః నసూరిః సూరిరేవేత్యర్థః
మహాంతం, అతిప్రమాణం అప్రమేయమస్య మహిమానం విభూతి
మాహుర్బ్రహ్మవిదః యస్మాత్స్వయమన్యైరనద్యమానః, అభక్ష్యమాణో యద
నన్నం, అగ్నివాగాదిదేవతారూపమత్తి, భక్షయతీతి ఇత్యనన్నస్య భక్షకః, వయం
హే బ్రహ్మచారిన్ ఆ ఇదం ఏవం యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మ నయం ఉపాస్మహే
వయమిత్యవహితేన సమ్బన్ధః- అన్యే, నవయమిదముపాస్మహే- కింతర్హి
పరమేవ బ్రహ్మోపాస్మహ ఇతి వర్ణయన్తి, దత్తాస్మై భిక్షామిత్యవోచ
త్ భృత్యాన్ ॥ ॥౭॥

శం—తస్మా ఉహ దదుస్తే భిక్షాం తే వై యే గ్రస్యన్తే అగ్న్యాదయో, య
శ్చ తేషాం గ్రసితా వాయుః పంచాన్యే వాగాదిభ్యః- తథా, అన్యే తేభ్యః పంచా
ధ్యాత్మం వాగాదయః ప్రాణశ్చ, తే సర్వే దశ భవన్తి - సంఖ్యయా దశసన్తస్త
త్కృతం భవతి తే. చతురంక ఏకాయః, ఏవం చత్వారః. త్ర్యంకస్త్రేతాయః, ఏవం త్రి
యోపరే- ద్వ్యంకోయః- ఏవం ద్వావన్యౌ, ఏకాంకోయః-ఏవమేకోఽన్యః
ఇత్యేవం దశసన్తస్తత్కృతం భవతి యత ఏవం సర్వాసు దిక్షు దశస్వప్యగ్న్యాద్యా
వాగాద్యాశ్చ దశసంఖ్యాసామాన్యాదన్నమేవ * దశాక్షరా విరాడ్విరాడన్న
మితి హి శ్రుతిః, అతోఽన్నమేవ- దశసంఖ్యత్వాత్ - తత ఏవ దశకృతేఽన్తర్భా
వాచ్చ చతురాయత్వేనేత్యవోచామ సైషా విరాడ్దశసంఖ్యా సత్యన్నంచాన్న

టీకా — సానన్దగిరియటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

తిసీచకృతత్వేన కృతేహిదశసంఖ్యాంతర్భూతా- అతోఽన్నమన్నాదినీచసా- త

థావిద్వాన్ దేవతాత్మభూతస్సన్ విరాట్త్వేనదశసంఖ్యయాఽన్నం, కృతసం

ఖ్యయాఽన్నాదీ తయా అన్నాన్నాదిన్యేదంసర్వం జగత్ దశదిక్ష్వంస్థందృష్టంకృ

తసంఖ్యా భూతతయోపలబ్ధం ఏవంవిదోఽస్యసర్వం- కృతసంఖ్యాభూతస్యదశ

దిక్సమృద్ధందృష్టం ఉపలబ్ధంభవతి- కించ అన్నాదశ్చభవతి యఏవం,యథోక్తద

ర్శీ ద్విరభ్యాసఉపాసనసమాప్త్యర్థః...॥౮॥

⟵ఇతిచతుర్థప్రపాఠకేతృతీయఖండభాష్యమ్⟶

ఆ—కథంవిద్యాముక్తవానిత్యాశఙ్కాయాంధిదైవతంతదుక్తిప్రకారందర్శయతి

(వాయుతిత్యాదినా) * ప్రాణోవావసంవర్గఇతివక్ష్యమాణేనాపునరుక్తతా

ర్థమేవాయుంవ్యాచష్టే (వాయుర్వావఇతి) సంవర్జనాదిత్యస్య వ్యాఖ్యాసఙ్గ్ర

హణాదితి, సంగ్రహణపక్షంసమర్థయతే (వక్ష్యమాణాఇతి) కిమితిసంవర్గత్వం

వాయోరుపదిశ్యతే, తత్రదృష్టాన్తశ్రుతింప్రమాణయతి (కృతాయేతి)సజ్జ్రసనా

ద్వేత్యుక్తం పక్షమాకాంక్షాపూర్వకంవ్యుత్పాదయతి (కథమిత్యాదినా)సూర్యా

చన్ద్రమసౌర్వాయావపిగమనమాక్షిపతి (నన్వితి) అప్రలయాత్తయోరధికారపదే

స్థిత్యంగీకారాత్స్వరూపావస్థితత్వమ్. వాయునిమిత్తత్వంవ్యుత్పాదయతి(వాయు

నాహీతి) సూర్యగ్రహణం చన్ద్రమసోప్యుపలక్షణమ్. గౌణస్తర్హి వాయావ

ప్యయస్సూర్యాదేరిత్యాశఙ్కాయ పక్షాన్తరమాహ (అథవేతి). ॥ ౧ ॥

ఆ—సంవృఙ్క్తే- సమయేహిసంహరతీత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

ఆ—కథం ప్రాణస్య సంవర్గత్వమిత్యాశఙ్కాయాహ (సపురుషఇతి) త

స్మాత్సంవర్గఇత్యధ్యాత్మమితిశేషః. ॥ ౩ ॥

ఆ—వాయుప్రాణావధిదైవతాధ్యాత్మభేదేన సంవర్గగుణావుక్తావుపసం

హరతి (తావితి). ॥ ౪ ॥

ఆ—అథహేత్యాద్యనన్తరవాక్యంవ్యాచష్టే (అథైతయోరితి) బ్రహ్మవిచ్ఛా

ణ్ణిః బ్రహ్మవిదాంమధ్యే శూరమాత్మానం మన్యమానఇతియావత్ - బుద్ధ్వా లింగ

విశేషేణేతి శేషః, జిజ్ఞాసమానావిత్యుక్తమేవవ్యనక్తి (కిమయమితి) ॥ ౫ ॥

ఆ—చతురఇతి ద్వితీయాబహువచనదర్శనాన్మహాత్మనఇతితాదృగేవేత్యాహ

(ద్వితీయేతి) యచ్ఛాప మహాత్మనఇత్యస్య పఞ్చమ్యాదౌ, చతురఇత్యస్యచ సమీ

చీనే, ప్రయోగదర్శనాదిహ తథామాభూదితిమత్వాహ (మహాత్మనఇతి) అత్రా

హి జగారేతి సమ్బన్ధః, కశ్శబ్దః ప్రజాపతివిషయో వ్యాఖ్యాతః, సమ్ప్రతి పక్షాన్తరమాహ (కస్స ఇతి) యస్తం జగార- స కస్స్యాదితి ప్రశ్నమేకే వదన్తీత్యర్థః, అత్తారం ప్రాణమాత్మానం చైకత్వేనపశ్యన్ బ్రహ్మచారీ మహ్యం భిక్షాం యన్న దదతుర్భవన్తౌ- తత్తస్మై దేవాయైవ నదదతురిత్యజ్ఞత్వమేవ తయోర్దర్శయన్నాహ (యస్మా ఇతి). ॥ ౬ ॥

ఆ—దర్శనమేవ ప్రశ్నద్వారా విశదయతి (కథమిత్యాదినా) అధిదైవతమగ్న్యాదీనాం, వాయురూపేణ జనితేతి సమ్బన్ధః, తస్య ప్రాథమికం కృత్యం దర్శయతి (ఆత్మనీతి) అగ్న్యాదీన్ ప్రళయకాలే దేవః స్వాత్మని వాయురూపేణ గ్రసిత్వా పునరుత్పత్త్యవస్థాయాముత్పాదయితేతి యోజనా, అధ్యాత్మం వాగాదీనపి స్వాపావస్థాయాం స్వాత్మని ప్రాణరూపే సంహృత్య పునః ప్రబోధావస్థాయాం తేషాముత్పాదయితా దేవః ప్రాణరూపేణేత్యాహ (అధ్యాత్మం చేతి) దేవానాం, అగ్న్యాదీనాం, ప్రజానాం వాగాదీనాంచ జనితేత్యుక్తం సమ్ప్రతి వ్యాఖ్యాన్తరమాహ (అథవేతి) అభగ్నదంష్ట్రః- సర్వసంహర్తురపి నకదాచద్భగ్నా నిర్భగ్నేత్యర్థః, ప్రజాపతేర్మహిమ్నోఽతిప్రమాణత్వం ప్రకటయతి (యస్మాదితి) ఇతిశబ్దాత్పరస్తాద్యచ్ఛబ్దస్య సమ్బన్ధః. తదర్థశ్చ యస్మాదిత్యుక్తః తస్మాత్ప్రజాపతేర్మహిమానమతిప్రమాణమాహురితి పూర్వేణ సమ్బన్ధః వైనయమిత్యాదిభాగం పదచ్ఛేదపూర్వకమాదాయ వ్యాచష్టే (వయమిత్యాదినా) క్రియాపదేన వయమిత్యస్య సమ్బన్ధముక్తముపపాదయతి (వయమితీతి) బ్రహ్మచారిన్నిదం వయం- ఆ సమన్తాదుపాస్మహే బ్రహ్మేత్యుక్త్వా ప్రకారాన్తరేణ పదచ్ఛేదపూర్వకం వ్యాఖ్యాన్తరమాహ (అన్యేనేతి) శౌనకస్యాభిప్రతారిణశ్చ జ్ఞానాతిశయం దర్శయిత్వా * యతిశ్చ బ్రహ్మచారీ చేత్యాదిస్మృతిమనుసృత్యాహ (దత్తేతి) ॥ ౭ ॥

ఆ— ఆఖ్యాయికాద్వారా ప్రకృతాయాం సంవర్గవిద్యాయామ్ * అత్తా దేవానామిత్యాదిగుణజాతముపదిశ్య గుణాన్తరముపదేష్టుమనన్తరవాక్యమవతారయతి (తేవా ఇతి) తద్వ్యాచష్టే (యోగ్రస్యస్త ఇతి) తే తే వాగాదిభ్యస్సకాశాదన్యే పంచేతి సమ్బన్ధః. అధిదైవతమగ్న్యాదీన్ వాయుసహితాన్ పంచోక్త్వా తేనైవ ప్రకారేణాధ్యాత్మమపి తేభ్యస్సకాశాదన్యే ప్రాణసహితా వాగాదయః పంచ సన్తీత్యాహ (తథేతి) అవాన్తరసంఖ్యావినివేశముక్త్వా త

త్రైవమహాసంఖ్యానివేశందర్శయతి (తేసర్వఇతి) దశసంఖ్యాసమ్బన్ధాత్తే
షాం (సంఖ్యయేతి) కృతాయోపలక్షితం ద్యూతంకృతమిత్యుచ్యతే తత్ర దశ
సంఖ్యావత్త్వస్య వక్తవ్యత్వాదితి ద్రష్టవ్యం యదుక్తమగ్న్యాదయో వాగాద
యశ్చ దశసన్తస్తత్కృతంభవతీతి, తదుపపాదయతి (చతురఙ్క ఇత్యాదినా) ఏ
కస్తావదయో ద్యూతేచతురఙ్కో దృశ్యతే తద్వదగ్న్యాదయో వాగాదయశ్చ
గ్రస్యమానాశ్చత్వారో భవన్తి, యథా ద్యూతే త్రేతానామకోఽయస్త్రి
ఙ్కో గృహ్యతే, తథాఽగ్న్యాదయో వాగాదయశ్చైకైకన్యూనాస్త్రయః య
థాచ తత్ర ద్వాపరనామాఽయోద్వ్యఙ్కో జాయతే, తద్వద్వాగాదిష్వగ్న్యా
దిషుచ ద్వౌద్వౌవర్జయిత్వా ద్వౌద్వౌభవతః, తథాచతత్ర కలిసంజ్ఞోఽయో
భవత్యేకాఙ్కః; యోఽగ్న్యాదీనాం గ్రసితా వాయుః వాగాదీనాం గ్రసితా
ప్రాణశ్చైకస్తేభ్యోగ్రస్యమానేభ్యోఽన్యః ఇత్యేవం గ్రస్యత్వేనగ్రసితృత్వే
నచ దశసన్తస్తేపూర్వోక్తంకృతంభవతీత్యర్థః, ద్యూతస్యసర్వానాత్తృత్వప్ర
సిద్ధ్యాదశసంఖ్యావతాం దేవానాంకృతత్వ సమ్పాదనేనాత్తృత్వం సమ్పాదితం
ఇదానీందశసంఖ్యావత్త్వేనైవ విరాట్త్వసమ్పాదనేన తేషామన్నత్వం సమ్పాద
యతి (యతఇతి) అగ్న్యాదిషువాగాదిషుచమిలితేషుదశసంఖ్యావత్త్వేఽపి క
థమన్నత్వం తథాచకథంసంఖ్యాసామాన్యం, తేషామన్నసంఖ్యాసామా
న్యసమ్పాదనమిత్యాశఙ్క్యాహ (దశాక్షరేతి) విరాడ్దశసంఖ్యావతీప్రసిద్ధా
సాచాన్నమితిశ్రూయతే- తథాచయథోక్తేష్వగ్న్యాదిషువాగాదిషుచ సముది
తేషు సంఖ్యాసామాన్యాద్విరాట్త్వం సమ్పాద్యాన్నత్వసమ్పాదనం సుశకమి
త్యాహ (అతఇతి) తేషుకృతత్వేనాత్తృత్వం సమ్పాదితముపసంహరతి (తత
ఏవేతి) ద్యూతస్యాయచతుష్టయవిశిష్టత్వేన కృతత్వేనకృతోపలక్షితేతత్ర దశ
సఙ్ఖ్యాయాస్సత్త్వాత్తతఏవం సంఖ్యాసామాన్యాదగ్న్యాదయశ్చకృతంభవతి-త
తశ్చతేషామత్తృత్వముక్తమిత్యర్థః. సమ్ప్రతికృతేష్వగ్న్యాదిషు విరాట్త్వ
మన్నత్వమత్తృత్వమితిత్రయముపసంహరతి (సైషేతి) విరాజోవిధేయత్వా
త్తస్యాశ్చస్త్రీలింగతయా సైషేతివిధేయలింగభాజనంతఏతే ప్రకృతా దేవావిరా
డిత్యవగన్తవ్యాః, సాచదశదేవతాత్మికాదశసంఖ్యావతీభవత్యన్నమితి దేవతానా
మన్నత్వసిద్ధిః- అన్నాదీత్యస్య విరాజాసమ్బన్ధాదన్నాదినీతివాఖ్యాతమ్. తత
శ్చదేవతాత్మికావిరాట్కృతత్వేనాన్నాదినీతి తదాత్మకానామగ్న్యాదీనామ

వ్యత్తృత్వసిద్ధిరిత్యర్థః, విరాట్త్వేనాన్నత్వమ్- కృతత్వేనాత్తృత్వమ్ - చేతి సమ్పత్తిద్వయమగ్న్యాదౌదర్శితముపసంహరతి (కృతేహీతి) కృతోపలక్షితేష్వాతేదశసంఖ్యాన్తర్భూతాప్రసిద్ధా- సాచాగ్న్యాదౌదర్శితా- తథాచసంఖ్యాసామాన్యాల్ ద్యూతగత మత్తృత్వమగ్న్యాదిషుసమ్పాద్యతే, తేనేదందశకమన్నాదీత్యుచ్యతే- విరాడ్వై దేవశసంఖ్యావతిత్యుక్తమ్- సాచాన్నం * విరాడన్నమిత్యుక్తత్వాత్- తతశ్చ విరాట్సమ్పత్త్యాభవతి ప్రకృతందశకమన్నమిత్యర్థః. సగుణంసంవర్గదర్శనముక్త్వా తత్ఫలంవక్తుంవిద్వత్స్వరూపం సంగిరతే (తద్యతి) యథాఽగ్న్యాదీనాం విరాట్త్వేనాన్నత్వం -కృతత్వేనచాన్నాదత్వం తథావాయుమగ్న్యాద్యాత్మకం, ప్రాణంచవాగాద్యాత్మక మేకీకృత్యాత్మత్వేన విద్వాన్ దశదేవతాఃస్వయంభూతస్సన్ దశసంఖ్యయావిరాట్త్వేనాన్నం - కృతశబ్దితద్యూతా న్తర్గతదశసంఖ్యావచ్ఛిన్నతయా కృతత్వేనాన్నాదీ- భవతీత్యర్థః- ఫలోక్త్యుపయోగిత్వేనాథాన్తరమాహ (తయేతి)కృతోపలక్షిత ద్యూతస్థసంఖ్యావచ్ఛిన్నత్వేనావస్థితయాఽన్నత్వేనాన్నాదిత్వేనవ్యవస్థితయా సర్వమిదంజగద్దశసుదిక్షుసంస్థితందృష్టమ్- ఉపలబ్ధంభవతి నహిదేవతాదశకంహిత్వాజగన్నామకిఞ్చిదస్తి- తథాచదృష్టదేవతాదశకేదృష్టమేవసర్వం జగద్భవేదిత్యర్థః, భూమికామేవకృత్వావిద్యాఫలందర్శయతి (ఏవంవిదఇతి) వాయుప్రాణమత్తారమాత్మత్వేనపశ్యతః కృతసఙ్ఖ్యావచ్ఛిన్నతయాస్థితస్యదశదేవతాభూతస్యసర్వంజగద్దృష్టంభవతి - దృష్టదేవతాతిరిక్తస్యజగతోఽభావాదిత్యర్థః- యోయథోక్తదర్శీ, ప్రాణోభూత్వాసర్వప్రాణ్యన్నాదశ్చభవతీతి ఫలాన్తరమ్.....................................॥౮॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే తృతీయఖండభాష్యటీకా

౪౦—ఉపదేశమాహ (వాయుర్వావసంవర్గః)సంవర్జననామగుణయోగాద్వాయురేవసంవర్గః; సంవర్జనమ్, సఙ్గ్రహణమ్, ఏకీకృత్యగ్రహణమిత్యర్థః, సంవర్గత్వగుణకోవాయుర్ధ్యేయఇతియావత్. సంవర్గత్వమేవోపపాదయతి(యదావా అగ్నిరుద్వాయతివాయుమేవాప్యేతి యదాసూర్యోస్తమేతివాయుమేవాప్యేతీత్యాది) ఉద్వాయతి- ఉద్వానసంప్రాప్నోతి, వినశ్యతీత్యర్థః-శిష్టంస్పష్టం॥౧

౪౦(యదాఽఽపఉచ్ఛుష్యన్తివాయుమేవాపియన్తి వాయుర్హ్యేవైతాన్సర్వాన్సంవృఙ్క్తఇతి) అగ్నిసూర్యచన్ద్రాణాం తేజోరూపాణాంజలస్యచలయ

విరాడితివిరాట్ఛన్దో భవతి, అన్నమత్త్రీత్యన్నాదీ, కృతసంజ్ఞికే అయే దశసం
ఖ్యాయామభక్ష్యవదన్తర్భూతత్వాద్దశత్వసంఖ్యాయోగాచ్చ విరాట్త్వాత్, విరాజశ్చా
న్నత్వాత్, దశత్వసంఖ్యాగర్భకకృతాయస్థానీయసంవర్గవిద్యోపాస్యస్యా
న్నాదిత్వమప్యస్తీత్యర్థః (తయేదం సర్వం దృష్టమ్) తయా విరాజా ఉపాసితయా
ఇదం సర్వమ్, దశదిగ్వర్తిపదార్థజాతం దశత్వసంఖ్యాసామ్యాత్, దృష్టం భవ
తి- ఉపాసితం భవతీత్యర్థః. తదుపాసనస్య ఫలమాహ (సర్వమస్యేదం దృష్టం భవ
త్యన్నాదో భవతి య ఏవం వేద య ఏవం వేద) ఏతదుపాసకస్య సార్వజ్ఞ్యం బ్రహ్మ
లక్షణాన్నానుభవశ్చ భవతీత్యర్థః; విద్యాసమాప్తిద్యోతకం ద్విర్వచనమ్. వ్యా
సార్యైస్తు * ఛన్దోభిధానాదితి సూత్రే అన్నాదితిపాఠమాశ్రిత్య అన్నం చ తద
త్రీత్యన్నాదితి భోక్తృత్వభోగ్యత్వాశ్రయపరమాత్మపరతయా వ్యాఖ్యాతమ్, అ
స్యాస్సంవర్గవిద్యాయాః పరమాత్మపరత్వమేవ- న ప్రసిద్ధవాయుప్రాణవిషయ
త్వమ్. * యథా కృతాయ విజితాయాధరేయాస్సంయంతీత్యాదినా సంవర్గవి
ద్యానిష్ఠరైక్వప్రభావే సర్వేషామన్తర్భావవర్ణనాత్ * ఆత్మా దేవానాం జని
తా ప్రజానాం హిరణ్యదంష్ట్రో బభసోఽనసూరిః । మహాన్తమస్య మహిమానమా
హురనద్యమానో యదనన్నమత్తీతి ఇతరావినాశ్యత్వేనతిసకలవినాశకత్వసర్వస
మ్ప్రతిపన్నమహామహిమశాలిత్వసర్వదేవనియన్తృత్వబ్రహ్మాది సకలప్రజోత్పాద
కత్వహిరణ్యదంష్ట్రత్వాద్యుపలక్షితనరసింహవిగ్రహవత్త్వాది ప్రతిపాదనాత్ *
నైవయం బ్రహ్మచారిన్నేదముపాస్మహే ఇతి కశబ్దితప్రజాపత్యాత్మక సంవర్గప్ర
త్యాఖ్యానాచ్చ పరమాత్మవిషయైవేయం విద్యేతి ద్రష్టవ్యమ్. ఏతత్ఖండాంతర్గత
వాక్యవిషయకమధికరణముపన్యస్యతే- సమన్వయాధ్యాయే జానశ్రుతిం శూద్రే
త్యామన్త్ర్య రైక్వో బ్రహ్మవిద్యాముపదిదేశేతి శ్రవణాద్విదురాదీనాం బ్రహ్మని
ష్ఠానామపి దర్శనాదగ్నివిద్యాసాధ్యయజ్ఞాదిషు అగ్నివిద్యాశూన్యానాం శూ
ద్రాణాం కర్మకాండాపశూద్రాధికరణన్యాయేనాధికారాభావేపి బ్రహ్మో
పాసనే అధికారస్సమ్భవత్యేవ; నచ శూద్రస్య బ్రహ్మోపాసనోపయుక్తజ్ఞానా
సమ్భవశ్శఙ్కనీయః- ఇతిహాసపురాణాదినా తజ్జ్ఞానసమ్భవాత్- న చైవం యజ్ఞా
దిష్వపి తథాప్రసంగః- అగ్న్యభావాత్ * తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త ఇ
తి యజ్ఞానుష్ఠానస్య నిషిద్ధతయా చ. తస్య తదసమ్భవేపి సంవర్గవిద్యాగతశూ
ద్రశబ్దామన్త్రణలింగానుగ్రహాత్- బ్రహ్మోపాసనాధికారోఽంగీకర్తవ్య ఏవేతి.

పూర్వపక్షే ప్రాప్తే ఉచ్యతే * శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్ తదాద్రవణాత్సూచ్య
తే హి; శోచితృత్వప్రవృత్తినిమిత్తకేన శూద్రశబ్దేన జానశ్రుతేః * కమ్వర ఏనమే
తం సన్తం సయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థేతి హంసోక్తానాదరగర్భవాక్యశ్రవణాత్త
దాద్రవణహేతుభూతాదుత్పన్నా శుక్సూచ్యతే నచతుర్థవర్ణత్వమ్. యౌగి
కార్థస్య ప్రకృతస్య మానాన్తరావిరుద్ధస్య గ్రహణసమ్భవే మానాన్తరవిరుద్ధ
స్య రూఢ్యర్థస్యాగ్రాహ్యత్వాత్ ప్రమ్పాదృశస్య బ్రహ్మోపాసనోపయుక్త వైదుష్యల
క్షణసామర్థ్యాసమ్భవాచ్చ నబ్రహ్మవిద్యాయామధికారః, వైదికవిధినామధ్య
యనవిధిలబ్ధవేదజన్యజ్ఞానవత్త్రైవర్ణికాధికారిణఆసాద్య నివృత్తానాం శూద్రా
ధికారాణామాక్షేపకత్వాదితి న్యాయస్య యజ్ఞోపాసనయోరవిశేషాత్ * తస్మాచ్ఛూ
ద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త ఇత్యస్య న్యాయసిద్ధైకదేశానువాదిత్వేన తస్య వినిగమక
త్వాసమ్భవాత్ * క్షత్రియత్వగతేశ్చ - పశ్వన్నప్రదత్వక్షత్తృప్రేషణరైక్వక
న్యాప్రదానానేకగ్రామప్రదానాదినా జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వావగతేశ్చ, ఏ
తేషాం క్షత్రియధర్మత్వస్యైవశాస్త్రీయత్వాత్ * ఉత్తరత్ర చైత్రరథేనలిఙ్గా
త్; సంవర్గవిద్యాసమ్బన్ధినోఽభిప్రతారిణః చైత్రరథవంశ్యస్య క్షత్రియ
స్య తాదృశేన బ్రాహ్మణేన శౌనకేన కాపేయేన సాహచర్యదర్శనాదిహాపి సంవర్గ
విద్యాసమ్బన్ధిరైక్వేణ బ్రాహ్మణేన సహచరితజానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వమవసీ
యతే నన్వభిప్రతారిణః క్షత్రియత్వం కుత ఇతి చేత్, చైత్రరథవంశ్యత్వాత్, నచత
దపి కుతోఽవగతమితి వాచ్యమ్. కాపేయయాజ్యత్వలిఙ్గాత్, నచ కాపేయ
యాజ్యత్వే చైత్రరథవంశ్యత్వం కుత ఇతి వాచ్యమ్. * ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా
అయాజయన్నితి ఛాన్దోగ్యబ్రాహ్మణే చైత్రరథస్య కాపేయయాజ్యత్వశ్రవణాత్,
నన్వభిప్రతారిణః కాపేయయాజ్యత్వం వా కుతోఽవసీయతే * శౌనకఞ్చ కా
పేయమభిప్రతారిణఞ్చ కాక్షసేనిం పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్షే ఇతి ఏ
కపఙ్క్త్యుపవేశమాత్రస్యశ్రవణాత్, నానాదేశాగతానాం సమ్బన్ధహీనానా
మపి ఏకపఙ్క్త్యుపవేశసమ్భవాత్; అస్తు వా కథఞ్చిద్యాజ్యయాజకభావః తా
వతా ఛాన్దోగ్యబ్రాహ్మణే చైత్రరథస్య కాపేయయాజ్యత్వశ్రవణేన చైత్రరథత్వమే
వ సిద్ధ్యేత్, నతు తద్వంశ్యత్వమితి చేత్, ఉచ్యతే, కాపేయాభిప్రతారిణోః క్లృ
ప్తసమ్బన్ధయోరేకపఙ్క్త్యుపవేశస్యోదితత్వాత్కాపేయానాం చైత్రరథవంశ్యా
నాఞ్చ యాజ్యయాజకసమ్బన్ధస్యాన్యత్రప్రసిద్ధత్వాదభిప్రతార్యపి కాపేయ

ఉ—తగ్ హోవాచ నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరోప త్వా నేష్యే న సత్యాదగా ఇతి తముపనీయ కృశానామబలానాం చతుశ్శతా గా నిరాకృత్యోవాచేమాః సోమ్యానుసంవ్రజేతి తా అభిప్రస్థాపయన్నువాచ నాసహస్రేణావర్తేయేతి స హ వర్షగణం ప్రోవాస తా యదా సహస్రగ్ం సంపేదుః ॥౫॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్థః ఖణ్డః

శం—సర్వం వాగాద్యగ్న్యాది చాన్నాన్నాదత్వసంస్తుతం జగదేకీకృత్య షోడశధా ప్రవిభజ్య తస్మిన్ బ్రహ్మదృష్టిర్విధాతవ్యేత్యారభ్యతే, శ్రద్ధాతపసోర్బ్రహ్మోపాసనాంగత్వప్రదర్శనాయాఖ్యాయికా. సత్యకామో హ నామతః, హ శబ్ద ఐతిహ్యార్థః, జబాలాయా అపత్యం, జాబాలః జబాలాం స్వాం మాతరమామన్త్రయాఞ్చక్రే ఆమన్త్రితవాన్ బ్రహ్మచర్యం స్వాధ్యాయగ్రహణాయ హే భవతి వివత్స్యామ్యాచార్యకులే, కింగోత్రోహం కిమస్య మమ గోత్రం సోహం కింగోత్రో న్వహమస్మీతి ॥ ॥౧॥

శం—ఏవం పృష్టా జబాలా సా హైనం పుత్రమువాచ, నాహమేతత్ తవ గోత్రం వేద హే తాత యద్గోత్రస్త్వమసి, కస్మాన్న వేత్సీత్యుక్తా ఆహ, బహు భర్తృగృహే పరిచర్యాజాతమతిథ్యభ్యాగతాది చరన్త్యహం పరిచారిణీ, పరిచరన్తీతి పరిచరణశీలైవాహం పరిచరణచిత్తతయా గోత్రాదిస్మరణే మమ మనో నాభూత్, యౌవనే చ తత్కాలే త్వామలభే, లబ్ధవత్యస్మి తదైవ తే పితోపరతః. అతోఽనాథాహం, సాహమేతన్న వేద, యద్గోత్రస్త్వమసి. జబాలా తు నామాహమస్మి సత్యకామో నామ త్వమసి. స త్వం సత్యకామ ఏవాహం జాబాలోఽస్మీత్యాచార్యాయ బ్రువీథాః యదాచార్యేణ పృష్ట ఇత్యభిప్రాయః ॥ ॥౨॥

శం—స హ, సత్యకామో హారిద్రుమతం హరిద్రుమతోఽపత్యం హారిద్రుమతం గౌతమం గోత్రతః ఏత్య గత్వోవాచ. బ్రహ్మచర్యం భగవతి పూజావతి త్వయి వత్స్యామి, అత ఉపేయామ్, ఉపగచ్ఛేయం శిష్యతయా భగవన్తమ్ ॥౩॥

శం—ఇత్యుక్తవన్తం తమువాచ గౌతమః, కింగోత్రో ను సోమ్యాసీతి విజ్ఞాతకులగోత్రశ్శిష్య ఉపనేతవ్యః ఇతి పృష్టః ప్రత్యాహ సత్యకామః, స హోవాచ నాహమేతద్వేద భోః, యద్గోత్రోఽహమస్మి కిం త్వపృచ్ఛం పృష్టవానస్మి మాతరం సా మయా పృష్టా మాం ప్రత్యబ్రవీన్మాతా (బహ్వహం చరన్తీత్యాది) పూర్వవ

త్, తస్యా అహంవచః స్మరామి, సాహం సత్యకామో జాబాలోఽస్మి భో ఇతి ॥౪॥

శం—తంహోవాచ గౌతమః- నైతదవచోఽబ్రాహ్మణో విశేషేణ వక్తుమర్హ, త్యార్జవార్థసంయుక్తం- ఋజవో హి బ్రాహ్మణాః - నేతరే స్వభావతః యస్మాన్నసత్యాత్ - బ్రాహ్మణజాతిధర్మాదగాః- నాపేతవానసి - అతో బ్రాహ్మణంత్వాముపనేష్యే అతస్సంస్కారార్థం హోమాయ సమిధం సౌమ్యాహర ఇత్యుక్త్వా తముపనీయ కృశానామబలానాం గోయూథాన్నిరాకృత్య- అపకృష్య చతుశ్శతా-చత్వారి శతాని గవాం ఉవాచ ఇమాః- గాః ఇమాస్సౌమ్య అనుసంవ్రజ అనుగచ్ఛ ఇత్యుక్తస్తా అరణ్యం ప్రత్యభి ప్రస్థాపయన్నువాచ. నాసహస్రేణాపూర్ణేనావర్తేయ - నప్రత్యాగచ్ఛేయ- సఏవముక్త్వా గా అరణ్యం తృణోదకబహులం ద్వంద్వరహితం ప్రవేశ్య సహవర్షగణం దీర్ఘం ప్రోవాస- ప్రోషితవాన్ తాః సమ్యగ్గావో రక్షితా యదా, యస్మిన్కాలే-సహస్రం సమ్పేదుః-సమ్పన్నా బభూవుః॥౫॥

—ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే ఏకోనవింశఖండభాష్యమ్.—

ఆ—పూర్వేణ సమ్బన్ధం దర్శయితుముత్తరస్య తాత్పర్యమాహ (సత్యమితి) ఏకీకృత్య, కారణరూపేణైక్యమాపాదయిత్వేత్యర్థః, తపోఽత్ర స్మిన్ బ్రహ్మదృష్టిరేవ విధీయతే నామ్, కిమిత్యాఖ్యాయికా ప్రణీయతే- తత్రాహ (శ్రద్ధాతపసోరితి) బ్రహ్మచర్యవాసస్య శ్రద్ధాదేశ్చ ఫలం దర్శయతి (స్వాధ్యాయమితి) ఆచార్యేహి మాణవకముపనయతే విజ్ఞాతకులగోత్ర ఏవేతి మన్వానః స పృచ్ఛతి (కింగోత్రోహమితి ॥ ॥౧

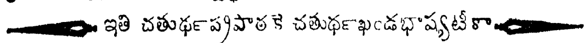
ఆ—అతిథ్యభ్యాగతాద్యనేకకృత్యపరిచర్యాజాతం బహుచరంతీ భర్తృగృహే యౌవనేఽహం స్థితా- తేన పరిచరంతీ సతీ పరిచరణచిత్తతయా గోత్రాదీన్నాపృచ్ఛం తథా చ తత్ర చిత్తం మమ నాభూదితి గోత్రాదిప్రశ్నాభావే హేత్వంతరమాహ (యౌవనఇతి) యద్యపి తస్యామవస్థాయాం లజ్జయా గోత్రాదినా ప్రాక్షీః-తథాపి కాలాంతరే కిమితి పితరం నపృష్టవతీత్యాశంక్యాహ (తదేవేతి) తథాపి కిమిత్యన్యమభిజ్ఞం నాప్రాక్షీరిత్యాశంక్యాహ (అతఇతి) ప్రథమం లజ్జయా పితరం ప్రతి న ప్రశ్నః, పునశ్చ తస్యాపరతత్వాత్. పశ్చాన్న దుఃఖబాహుల్యాదన్యం ప్రతి ప్రశ్న ఇతి స్థితే ప్రశ్నాభావఫలమాహ (సాహమితి) కింతర్హి తవజ్జానమస్తి, తదాహ (జబాలాత్వితి) ఏవం స్థితే కిమాచార్యం ప్రతి మయా వక్తవ్యమిత్యాశంక్యాహ (సత్యమితి) *నాపృష్టః కస్యచిద్బ్రూయాదితి న్యా

యంసూచయతి (యదీతి) ॥ ౨॥

ఆ—మాతృవచనశ్రవణానంతరం కింకృతవానిత్యపేక్షాయామాహ (సహేతి) ఆచార్యసమీపే బ్రహ్మచర్యవాసః శిష్యభావాద్యులేన సిధ్యతీత్యభిమన్వానాయోక్తం (అతఇతి) ॥౩॥

ఆ— కిమనయాకాకదన్తపరీక్షయా - భవతాత్వహముపనేతవ్యోస్మీత్యాశఙ్క్యాహ (విజ్ఞాతేతి) మాతరంపృష్ట్వావిజ్ఞాయాగమ్యతామిత్యాశఙ్క్యాహ (కింత్వపృచ్ఛమితి) ॥ ౪ ॥

ఆ—‡(తంహోత్యాదినా) బ్రాహ్మణస్యవాఽనృతంవినాకథమార్జవనంయుక్తవచనమిత్యాశఙ్క్యాహ (ఋజవోహీతి) క్షత్రియాదీనామపికేషాం చిదార్జవమస్తీత్యాశఙ్క్యాహ (నేతరేఇతి) ఋజువచనత్వేన బ్రాహ్మణత్వం ప్రతిజానీతే (యస్మాదితి) ఉపనీయ- అధ్యాపయ చేతిశేషః తస్యానుగ్రహార్థం శుశ్రూషామాదిష్టవానిత్యాహ (కృశానామితి) ఆచార్యనియోగశ్చశిష్యేణసఫలీకర్తవ్యఇత్యాశయేనాహ (ఇత్యుక్తఇతి) సమ్పన్నాబభూవుః- అథహైతమృషభోఽభ్యుక్తవానితి సమ్బన్ధః........................... ॥ ౫ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యటీకా.

రం—షోడశకలబ్రహ్మవిద్యాం ప్రస్తౌతి (సత్యకామోహజాబాలోజబాలాంమాతరమామంత్రయాంచక్రే) హఇత్యైతిహ్యార్థః, జబాలాసుతస్సత్యకామనామాజబాలాంమాతరమామన్త్రితవాన్. కిమితీత్యత్రాహ(బ్రహ్మచర్యం భవతివివత్స్యామి కింగోత్రోన్వహమస్మీతి) హేభవతిస్వాధ్యాయగ్రహణాయాచార్యకులేబ్రహ్మచర్యంవివత్స్యామి, మేగోత్రంకిమితిపృష్టవాన్ ॥ ౧ ॥

రం—(సాహైనమువాచనాహమేతద్వేదతాతయద్గోత్రస్త్వమసీత్యాది)అహంభర్తృగృహేఽతిథ్యభ్యాగతాదిభ్యోబహుపరిచర్యాజాతంచరంతీ పరిచారిణీ - గుర్వాదిపరిచరణశీలాచసతీతద్వ్యాసంగేనగోత్రానభిజ్ఞైవ యావనకాలేత్వాం లబ్ధవతీ అతోగోత్రంనజానే- అతోజబాలాయాః పుత్రస్సత్యకామనామాహమస్మి, నాహంగోత్రంవేదేతి గురుసమీపేబ్రూహీత్యుక్తవతీత్యర్థః

రం— (సహహారిద్రుమతంగౌతమమేత్యోవాచ) అథసః - సత్యకామః హారిద్రుమతప్పుత్రం గోత్రతోగౌతమమేత్యోక్తవాన్ ఉక్తిమేవాహ (బ్రహ్మ

‡ అత్రకతిపయగ్రన్థాగలితః.

చర్యంభగవతివత్స్యామ్యుపేయాంభగవంతమితి) భగవతి, పూజావతిత్వయిబ్రహ్మచర్యంవత్స్యామి శిష్యత్వేన భగవన్తముపగచ్ఛానీత్యుక్తవాన్ ॥ ॥3॥

రం—(తంహోవాచకింగోత్రోనుసోమ్యాసీతి) కింగోత్రస్త్వం, జ్ఞాతకులగోత్రఉపనేతవ్యః, అన్యతః శూద్రత్వాభావోహినిశ్చేతవ్యఇత్యభిప్రాయః(సహోవాచ) సః, సత్యకామః ప్రత్యువాచేత్యర్థః, తదేవాహ (నాహమేతద్వేదభోయద్గోత్రోహమస్మ్యపృచ్ఛంమాతరమిత్యాది) స్పష్టోర్థః ॥ ౪ ॥

రం— (తంహోవాచ) తంగౌతమః ప్రత్యువాచ కిమితి (నైతదబ్రాహ్మణోవివక్తుమర్హతిసమిధంసోమ్యాహరోపత్వానేష్యేనసత్యాదగాఇతి) ఏతత్ ఏతాదృశమార్జవయుక్తం వచః నాబ్రాహ్మణోవిశేషేణవక్తుమర్హతి, అత్ర బ్రాహ్మణశబ్ద స్త్రైవర్ణికమాత్రపరః అత్రైవర్ణికః శూద్రఇతియావత్- శూద్రోనవివక్తుమర్హతి; శూద్రాణాంకుటిలస్వభావత్వాదితిభావః హేసోమ్యఉపనయనసంస్కారార్థం సమిధమాహర-త్వాముపనేష్యే నసత్యాదగాఃసత్యంనాతిక్రాంతవానసి సత్యమేవోక్తవానసి- అతస్త్వాముపనేష్యఇత్యర్థః. సూత్రితంచ * తదభావనిర్ధారణేచ ప్రవృత్తేరితి. శూద్రత్వాభావనిశ్చయేసత్యేవ ఉపత్వానేష్యఇతి ఉపనయనప్రవృత్తేదర్శనాదిత్యర్థః అతోఽబ్రాహ్మణశబ్ద శ్శూద్రపరః (తముపనీయకృశానామబలానాంచతుశ్శతాగానిరాకృత్యోవాచ) తమేవమాచార్యఉపనీయకృశానామబలానాంగవాం మధ్యేఅతిదుర్బలాని కృశానిగవాంచత్వారిశతానినిరాకృత్య పృథక్కృత్యేదం వక్ష్యమాణమువాచేత్యర్థః (ఇమాస్సోమ్యానుసంవ్రజేతి) హేసోమ్య, సౌమార్హ ఇమాగాఅనుగచ్ఛేత్యువాచేత్యర్థః (తాఅభిప్రస్థాపయన్నువాచనాసహస్రేణావర్తేయేతి) ససత్యకామః సహస్రసంఖ్యాపూరణాత్ప్రాక్ నప్రతినివృత్తోభవానీతిగాఅరణ్యమభిప్రస్థాపయన్నువాచేత్యర్థః (సహవర్షగణంప్రోవాస) చిరకాలంతృణోదకపూర్ణేవనేగాః ప్రవేశ్యోషితవాన్ (తాయదాసహస్రంసమ్పేదుః) యస్మిన్కాలేతాస్సహస్రం సమ్పన్నాబభూవుః తావంతంవర్షగణం వనే ఉషితవానిత్యర్థః .... ॥ ౫ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకేచతుర్థఖండభాష్యమ్

[ఉ—అథహైనమృషభోఽభ్యువాదసత్యకామా 3 ఇతిభగవఇతిహ

ప్రతిశుశ్రావ ప్రాప్తాస్సోమ్యసహస్రగ్ స్మఃప్రాపయన ఆచార్యకులమ్ ॥ ॥౧॥

ఉ—బ్రహ్మణశ్చ తే పాదం బ్రవాణీతి బ్రవీతు మే భగవానితి తస్మై హోవాచ ప్రాచీదిక్కలా ప్రతీచీదిక్కలా దక్షిణాదిక్కలోదీచీదిక్కలైష వై సోమ్య చతుష్కలః పాదో బ్రహ్మణః ప్రకాశవాన్నామ ॥ ౨॥

ఉ—స య ఏతమేవం విద్వాగ్ శ్చతుష్కలం పాదం బ్రహ్మణః ప్రకాశవానిత్యుపాస్తే ప్రకాశవానస్మిఁల్లోకే భవతి ప్రకాశవతో హ లోకాఞ్జయతి య ఏతమేవం విద్వాగ్ శ్చతుష్కలం పాదం బ్రహ్మణః ప్రకాశవానిత్యుపాస్తే..... .... ॥౩॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే పంచమః ఖండః

శం— తమేతం శ్రద్ధాతపోభ్యాం సిద్ధం వాయుదేవతా దిక్సమ్బద్ధినీ తుష్టా సతీ ఋషభమనుప్రవిశ్య ఋషభభావన్నాఽనుగ్రహాయ. అథ హైనమృషభోఽభ్యువాద- అభ్యుక్తవాన్ సత్యకామా౩ ఇతి సమ్బోధ్య తమసౌ సత్యకామో భగవ ఇతి ప్రతిశుశ్రావ, ప్రతివచనం దదౌ ప్రాప్తాస్సోమ్య సహస్రం స్మః పూర్ణా తవ ప్రతిజ్ఞా అతః ప్రాపయ నః అస్మానాచార్యకులమ్ ॥ ॥ ౧ ॥

శం—కించ అహం బ్రహ్మణః పరస్య తే- తుభ్యం పాదం బ్రవాణి కథయాని ఇత్యుక్తః ప్రత్యువాచ - బ్రవీతు కథయతు మే మహ్యం భగవాన్. ఇత్యుక్త ఋషభస్తస్మై సత్యకామాయ హోవాచ ప్రాచీదిక్కలా బ్రహ్మణః పాదస్య చతుర్థో భాగః తథా ప్రతీచీదిక్కలా తథా, దక్షిణాదిక్కలా - ఉదీచీదిక్కలా. ఏష వై సోమ్య బ్రహ్మణః పాదశ్చతుష్కలః, చతస్రః కలాః, అవయవా యస్య సోఽయం చతుష్కలః పాదో బ్రహ్మణః ప్రకాశవాన్నామ- ప్రకాశవానిత్యేవ నామ - అభిధానం యస్య; తథోత్తరేఽపి పాదాస్త్రయశ్చతుష్కలా బ్రహ్మణః ॥ ॥ ౨ ॥

శం—స యః కశ్చిదేవం యథోక్తమేతం బ్రహ్మణశ్చతుష్కలం పాదం విద్వాన్ ప్రకాశవానిత్యనేన గుణేన విశిష్టముపాస్తే తస్యేదం ఫలమ్. ప్రకాశవానస్మిఁల్లోకే భవతి- ప్రఖ్యాతో భవతీత్యర్థః- తథా అదృష్టం ఫలం, ప్రకాశవతో హ లోకాన్ దేవాదిసమ్బంధినో మృతస్సఞ్జయతి- ప్రాప్నోతి- య ఏతమేవం విద్వాన్ చతుష్కలం పాదం బ్రహ్మణః ప్రకాశవానిత్యుపాస్తే. ॥ ౩ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే పఞ్చమఖండభాష్యమ్

ఆ—కథమృషభస్సత్యకామంప్రతివక్తుమలం, నహిలోకేబలీవర్దస్య మనుష్యం ప్రతివచనందృష్టం- అతఆహ (తమేతమితి) సత్యకామంశ్రద్ధాదిసమ్పన్నమేనమథ, తస్యామవస్థాయాంఋషభోఽనుగ్రహాయాభ్యువాదేతిసమ్బన్ధః ఋషభస్యస్వరూపమాహ (వాయుదేవతేతి)అరణ్యేతత్రతత్రగాశ్చారయతఃశ్రద్ధాపూర్వకంతపశ్చరతో వాయుదేవతాకథంతుష్టేత్యాశఙ్క్యాహ (దిక్సంబంధినీతి) ॥ ॥ ౧ ॥

ఆ—వాక్యాంతరంచ మదీయంశ్రూయతామిత్యాహ (కించేతి) వాయుదేవతాదిక్సంబంధినీత్యుక్తత్వాద్దిగ్గోచరమేవ దర్శనమువాచేత్యాహ (ప్రాచీతి) బ్రహ్మణఃపాదస్యేతి వ్యధికరణేషష్ఠ్యౌ, ఏకపాదమేవబ్రహ్మేతివిభ్రమంవ్యుదస్యతి ॥ (తథేతి) ॥ ౨ ॥

ఆ—ప్రథమపాదోపాసకస్య దృష్టమదృష్టంచఫలమాహ (సయఇత్యాదినా) కస్యేదంఫలమిత్యుక్తేపూర్వోక్తమేవోపాసకమనువదతి (యఏతమితి) ॥ 3 ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే పఞ్చమఖండభాష్యటీకా.

రం—(అథహైనమృషభోఽభ్యువాదసత్యకామా 3 ఇతి) ఏవంగవాంరక్షణేన ప్రీతదేవతావిశేషాధిష్ఠితఋషభస్సత్యకామా 3 ఇత్యభ్యువాద - ఆమంత్రితవాన్ సత్యకామా 3 ఇతి * దూరాద్ధూతేచేతి ప్లుతిః (భగవఇతిహ ప్రతిశుశ్రావ) ప్రతిశుశ్రావ- ప్రత్యుత్తరందదౌ, సత్యకామఇతిశేషః ఋషభ ఆహ (ప్రాప్తాస్సోమ్యసహస్రంస్మః ప్రాపయనఆచార్యకులం) సహస్రం- సహస్రసంఖ్యాంవయంప్రాప్తాః స్మః- తవప్రతిజ్ఞాచనిర్వ్యూఢా-అస్మానాచార్యకులంప్రాపయేత్యర్థః ॥ ॥ ౧॥

రం—(బ్రహ్మణశ్చతేపాదంబ్రవాణీతి) ప్రీతశ్చతేహంబ్రహ్మణః పాదం బ్రవాణీతి వృషభఉవాచేత్యర్థః, ఇతరఆహ (బ్రవీతుమేభగవానితి) (తస్మైహోవాచ) ఋషభఇతిశేషః- కిమితి(ప్రాచీదిక్కలాప్రతీచీదిక్కలాదక్షిణాదిక్కలోదీచీదిక్కలైషవైసోమ్యచతుష్కలః పాదోబ్రహ్మణఃప్రకాశవాన్నామ) కలాః అవయవాః, ఏకైకస్యహిగోఃపాదస్య చత్వారోఽవయవాః-పురతఃఖురద్వయం పృష్ఠతఃపార్ష్ణిద్వయంచ, అతఃపాదఃచతుష్కలోభవతి,అతఃప్రాగాదిదిక్చతుష్టయం బ్రహ్మణఃపాదత్వేన ప్రకాశవన్నామకత్వేనచోపాస్యమిత్యర్థః ॥ ౨॥

రం—(సయఏతమేవంవిద్వానిత్యాది) ఏతంపాదముక్తప్రకారేణ యఉపా

స్తే స ఇహలోకే ప్రకాశవాన్భవతీత్యర్థః, నైతావన్మాత్రం ఫలమిత్యాహ (ప్రకాశవతో హ లోకాన్ జయతీత్యాదినా) కస్యేదం ఫలమిత్యతో ఽ క్రమధికారిణముప సంహరతి (య ఏతమేవం విద్వాంశ్చతుష్కలం పాదం బ్రహ్మణః ప్రకాశవానిత్యుపాస్తే) ఉక్తోఽర్థః. ॥ ౩ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే పఞ్చమఖండభాష్యమ్

ఉ—అగ్నిష్టే పాదం వక్తేతి స హ శ్వోభూతే గా అభిప్రస్థాపయాఞ్చకార తా యత్రాభి సాయం బభూవుస్తత్రాగ్నిముపసమాధాయ గా ఉపరుధ్య సమిధమాధాయ పశ్చాదగ్నేః ప్రాఙుపోపవివేశ ॥ ౧ ॥

ఉ—తమగ్నిరభ్యువాద సత్యకామా 3 ఇతి భగవ ఇతి హ ప్రతిశుశ్రావ ॥ ౨ ॥

ఉ—బ్రహ్మణస్సోమ్య తే పాదం బ్రవాణీతి బ్రవీతు మే భగవానితి తస్మై హోవాచ పృథివీ కలాఽన్తరిక్షం కలా ద్యౌః కలా సముద్రః కలైష వై సోమ్య చతుష్కలః పాదో బ్రహ్మణోఽనన్తవాన్నామ ॥ ౩

ఉ—స య ఏతమేవం విద్వాంశ్చతుష్కలం పాదం బ్రహ్మణోఽనన్తవానిత్యుపాస్తేఽనన్తవానస్మిల్లోకే భవత్యనన్తవతో హ లోకాన్ జయతి య ఏతమేవం విద్వాంశ్చతుష్కలం పాదం బ్రహ్మణోఽనన్తవానిత్యుపాస్తే ॥ ॥ ౪ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే షష్ఠః ఖండః.

శం—సోఽగ్నిష్టే పాదం వక్తేత్యుపరరామ, స ఋషభః సత్యకామో హ శ్వోభూతే అపరేద్యుర్నైత్యకం నిత్యకర్మ కృత్వా గా అభిప్రస్థాపయాంచకార ఆచార్యకులం ప్రతి, తాః శనైశ్చరన్త్య ఆచార్యకులాభిముఖ్యః ప్రస్థితాః యత్ర యస్మిన్ కాలే దేశేఽభిసాయం- నిశాయామభిబభూవుః, ఏకత్రాభిముఖ్యస్సంభూతాః తత్రాగ్నిముపసమాధాయ గా ఉపరుధ్య సమిధమాధాయ పశ్చాదగ్నేః ప్రాఙ్ముఖ ఉపవివేశ ఋషభవచో ధ్యాయన్. ॥ ౧ ॥

శం—తమగ్నిరభ్యువాద సత్యకామా 3 ఇతి సంబోధ్య తమసౌ సత్యకామో భగవ ఇతి హ ప్రతిశుశ్రావ- ప్రతివచనం దదౌ. ॥ ౨ ॥

శం—బ్రహ్మణస్సోమ్య తే పాదం బ్రవాణీతి- బ్రవీతు మే భగవానితి, తస్మై హోవాచ- పృథివీ కలా- అన్తరిక్షం కలా ద్యౌః కలా, సముద్రః కలా ఇత్యాత్మగోచరమేవ దర్శనమగ్నిరబ్రవీత్, ఏష వై సోమ్య చతుష్కలః పాదో బ్రహ్మణోఽనన్తవాన్నామ ॥ ౩

శం—స యః కశ్చిద్యథోక్తం పాదమనన్తత్వేన గుణేనోపాస్తే, స తథైవ తద్గు

లోకో భవత్యస్మిన్లోకే, మృతశ్చానంతవతో హ లోకాన్ స జయతి (య ఏతమేవమి త్యాది) పూర్వవత్. ॥ ౪ ॥ ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యమ్.

ఆ—అవశిష్టం పాదత్రయం కథం జ్ఞాతవ్యమితి బుభుత్సమానం సత్యకామం ప్రకృత్యాహ (సోఽగ్నిరితి) అవిదుషో విద్యాభిమాననిమిత్తకర్మణా త్యాగ్నోనయుక్త ఇతి మత్వాహ (సత్యకామ ఇతి) అభిసాయం బభూవుః, సాయంకాలం ప్రాప్తా ఇతి యావత్; తస్య బ్రహ్మచర్యమవ్యావృత్తమితి సూచయతి (తత్రేతి) ఉపోపవివే శేత్యత్రోపోపశబ్దాభ్యాం గవామగ్నేశ్చ సామీప్యనివేశనమస్యోచ్యతే. అర్థినే వి ద్యా వక్తవ్యేతి సూచయతి (ఋషభేతి) ॥ ౧-౨ ॥

ఆ—ఆత్మగోచరం అగ్నేశ్చాస్య విద్యమానమిత్యర్థః, యద్వా పృథివ్యాది రూపేణాగ్నేరవస్థానాదగ్నివిషయమిత్యర్థః, యథోక్తపాదే గుణవిశేషం నిర్దిశతి (ఏష వా ఇతి) ॥ ౩ ॥

ఆ—ద్వితీయపాదోపాసకస్య ద్వివిధం ఫలం దర్శయతి (స య ఇతి) యథోక్తం చతుష్కలమితి యావత్; తథైవ ఉపాస్యగుణానురోధేనేత్యర్థః, తద్గుణః తేన గుణేన గుణవాన్, అనంతవాన్, అవిచ్ఛిన్నసంతానో భవతీత్యర్థః, అనంతవతో లోకాన్, అక్షయానిత్యేతత్. ॥ ౪ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యటీకా.

రం—(అగ్నిష్టే పాదం వక్తేతి) ఏవం స్వయం పాదముక్త్వా పాదాంతరమగ్నిరుపదేక్ష్యతీత్యుక్త్వా ఋషభస్తూష్ణీం బభూవేత్యర్థః (స హ శ్వోభూతే గా అభిప్రస్థాపయాంచకారేత్యాది) స హ-సత్యకామః శ్వోభూతే అపరేద్యుర్నిత్యనైమిత్తికకర్మ కృత్వా ఆచార్యకులాభిముఖ్యేన గాః ప్రస్థాపయతాః సర్వా గావో యత్ర దేశే సాయంకాలే అభిబభూవుః పరితః స్థితా భవంతి, తత్రాగ్నిమాహృత్య గాశ్చోపరుధ్య సంధ్యాముపాస్య సమిదాధానం కృత్వా ఋషభవాచో ధ్యాయన్నగ్నేః పశ్చాత్ ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిష్టవానిత్యర్థః ॥ ౧ ॥

రం—(తమగ్నిరభ్యువాదేత్యాది) తం ఏవముపదిష్టం సత్యకామమగ్నిరామంత్రయాంచకారేత్యర్థః; శిష్టం స్పష్టమ్. ॥ ౨ ॥

రం—(బ్రహ్మణస్సోమ్య తే పాదం బ్రవాణీత్యాది) పాదం ద్వితీయమిత్యర్థః (అనంతవాన్నామ) అనన్తవన్నామ్నోపాస్య ఇత్యర్థః. ॥ ౩ ॥

రం—ఫలమాహ (స య ఏతమేవం విద్వాంశ్చతుష్కలం పాదమిత్యాది) (అ

సంతవానస్మిఁల్లోకే భవతి) అనన్తవాన్ కేనచిదపి పారంగంతుమశక్య ఇత్యర్థః. అజయ్య ఇతి యావత్ (అనన్తవతో హ లోకాన్ జయతి) అనన్తవతః అవినాశినః ఇత్యర్థః; శిష్టం స్పష్టమ్. ॥ ౪ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యమ్.

ఉ—హంస స్తే పాదం వక్తేతి స హ శ్వోభూతే గా అభిప్రస్థాపయాంచకార తా యత్రాభిసాయం బభూవు స్తత్రాగ్నిముపసమాధాయ గా ఉపరుధ్య సమిధమాధాయ పశ్చాదగ్నేః ప్రాఙుపోపవివేశ ॥౧॥

ఉ—తగ్ంహంస ఉపనిపత్యాభ్యువాద సత్యకామా 3 ఇతి భగవ ఇతి హ ప్రతిశుశ్రావ ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ—బ్రహ్మణః సోమ్య తే పాదం బ్రవాణీతి బ్రవీతు మే భగవానితి తస్మై హోవాచాగ్నిః కలా సూర్యః కలా చన్ద్రః కలా విద్యుత్కలైష వై సోమ్య చతుష్కలః పాదో బ్రహ్మణో జ్యోతిష్మాన్నామ ॥౩॥

ఉ--స య ఏతమేవం విద్వాగ్ంశ్చతుష్కలం పాదం బ్రహ్మణో జ్యోతిష్మానిత్యుపాస్తే జ్యోతిష్మానస్మిఁల్లోకే భవతి జ్యోతిష్మతో హ లోకాన్ జయతి య ఏతమేవం విద్వాగ్ంశ్చతుష్కలం పాదం బ్రహ్మణో జ్యోతిష్మానిత్యుపాస్తే ॥ ॥ ౪ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే సప్తమః ఖండః

శం—సోఽగ్నిర్హంస స్తే పాదం వక్తేత్యుక్త్వోపరరామ హంసః, ఆదిత్యః శౌక్ల్యాత్పతనసామాన్యాచ్చ (స హ శ్వోభూత ఇత్యాది) సమానమ్ ॥ ॥౧-౨॥

శం—అగ్నిః కలా. సూర్యః కలా. చన్ద్రః కలా, విద్యుత్కలా ఏష వై సోమ్యేతి జ్యోతిర్విషయమేవ చ దర్శనం ప్రోవాచ- అతో హంసస్యాదిత్యత్వం ప్రతీయతే ॥౩॥

శం—విద్వత్ఫలం- జ్యోతిష్మాన్ దీప్తియుక్తోఽస్మిఁల్లోకే భవతి- చన్ద్రాదిత్యాదీనాం జ్యోతిష్మత ఏవ మృత్వా లోకాన్ జయతి. సమానముత్తరమ్... ॥ ౪ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యమ్

ఆ—అనశిష్టపాదద్వయం కథం జ్ఞాతవ్యమితి జిజ్ఞాసమానం ప్రత్యాహ (సోఽగ్నిరితి) పక్షివిశేషవిషయత్వం హంసశబ్దస్య వ్యావర్తయతి (ఆదిత్య ఇతి) కథం తత్ర హంసశబ్దస్య ప్రవృత్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ (శౌక్ల్యేతి) ॥౧-౨॥

ఆ—ఆదిత్యోఽపి స్వవిషయమేవ దర్శనముక్తవానిత్యాహ (అగ్నిరితి) త్య

తీయేహ దేవి గుణవిశేషముపదిశతి (ఏషవాఇతి) యథాహంసో జ్యోతిర్వి
షయమేవదర్శనముక్తవాన్ అతఏవతస్యాదిత్యత్వే హంసస్య గమకాంతరమా
హ (జ్యోతిర్విషయమేవేతి) ॥3॥

అ—యఏతఏవంవిద్వానిత్యాదిఉత్తరమ్ .... ॥౪॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యటీకా

శం—(హంసస్తేపాదంవక్తేతి సహోవాచేత్యాది) సర్వంస్పష్టమ్ ॥ ॥౧-౨-3॥
శం—(జ్యోతిష్మానస్మిల్లోకేభవతి) తేజస్వీభవతీత్యర్థః (జ్యోతిష్మతోహ
లోకాన్ జయతి) అగ్నిసూర్యాదిలోకానిత్యర్థః .... ॥౪॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకేసప్తమఖండభాష్యమ్

ఉ—మద్గుష్టేపాదంవక్తేతిసహశ్వోభూతే గా అభిప్రస్థాపయాంచకా
రతాయత్రాభిసాయంబభూవుస్తత్రాగ్నిముపసమాధాయగా
ఉపరుధ్యసమిధమాధాయపశ్చాదగ్నేః ప్రాఙుపోపవివేశ ॥౧॥
ఉ—తంమద్గురుపనిపత్యాభ్యువాదసత్యకామా౩ఇతిభగవఇతిహప్రతిశుశ్రావ ॥ ॥౨॥
ఉ—బ్రహ్మణస్సోమ్యతేపాదంబ్రవాణీతిబ్రవీతుమేభగవానితితస్మై
హోవాచ ప్రాణఃకలాచక్షుః కలాశ్రోత్రంకలామనః కలైష
వైసోమ్యచతుష్కలఃపాదోబ్రహ్మణఆయతనవాన్నామ ॥ 3 ॥
ఉ—సయఏతమేవంవిద్వాంశ్చతుష్కలంపాదం బ్రహ్మణఆయతన
వానిత్యుపాస్త ఆయతనవానస్మిల్లోకేభవత్యాయతనవతోహ
లోకాన్ జయతియఏతమేవంవిద్వాంశ్చతుష్కలంపాదం బ్ర
హ్మణఆయతనవానిత్యుపాస్తే .... ॥ ౪ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే అష్టమఃఖండః

శం—హంసోపిమద్గుష్టేపాదంవక్తేత్యుపరరామ మద్గుః- ఉదకచరఃపక్షీ-స
చాప్పసమ్బంధాత్ప్రాణః (సహశ్వోభూతఇత్యాది) పూర్వవత్ ॥ ౧ ॥
శం—సచమద్గుః ప్రాణః స్వవిషయమేవచదర్శనమువాచ (ప్రాణఃకలె
త్యాది) ఆయతనవానిత్యేవంనామ - ఆయతనంనామమనః-సర్వకరణోపహృ
తానాం భోగానాం తద్యస్మిన్నాదేవిద్యతఇత్యాయతనవాన్నామపాదః ॥౨-3॥
శం—తంపాదంతథైవోపాస్తేయః,సఆయతనవాన్;ఆశ్రయవానస్మిల్లోకేభ

౩ం.తా. సానన్దగిరీయటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

వతి తథా- ఆయతనవత ఏవ- సావకాశాల్లోకాన్ మృత్యోర్జయతి (య ఏత మేవ

మిత్యాది) పూర్వవత్ ॥.............................. ॥ ౪ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే అష్టమఖండభాష్యమ్

ఆ—అవశిష్టంపాదాంతరం తర్హి కథంజ్ఞాయతామిత్యాశఙ్క్యాహ (హంసోపీతి) మద్గుశబ్దస్య వాచ్యమర్థమనాచష్టే (మద్గురితి) తస్య కథంసత్యకామంప్రత్యుపదేష్టృత్వం, అతఆహ (నచేతి) ॥ ౧ ॥

ఆ—తంమద్గురుపనిపత్యేత్యత్ర మద్గుశబ్దార్థంపూర్వోక్తమేవస్మారయతి(మద్గుఃప్రాణఇతి) ప్రాణఃకలేత్యాది (ఆయతనవానిత్యేవమితి) యథోక్తగుణంసమర్థయతే (ఆయతనమిత్యాదినా) తదస్మిన్నాదేవర్తతే- సోయమాయతనవాన్నామపాదఇతి ద్రష్టవ్యమితియోజనా ॥ ॥౨,౩॥

ఆ—ద్వివిధంవిద్యాఫలమభిధత్తే (తంపాదమితి) తత్రైవ- ఆయతనత్వగుణాక్రాంతత్వేనైవేత్యర్థః ॥ ... ... ॥౪॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకేఅష్టమఖండభాష్యటీకా

రం—(మద్గుష్టేపాదంవక్తేతి) మద్గుః- జలపక్షివిశేషఃహంసమద్గూఅపివృషభవదేవదేవతావిష్టౌద్రష్టవ్యౌ ॥ ॥ ౧-౨-౩ ॥

రం—ఆయతనవాన్, ఆశ్రయవాన్ భవతీత్యర్థః, ఆయతనవతః, సావకాశానిత్యర్థః శిష్టంపూర్వవత్ ॥ ... ... ॥ ౪ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే అష్టమఖండభాష్యమ్

ఉ—ప్రాపహాచార్యకులంతమాచార్యోఽభ్యువాదసత్యకామా ౩
ఇతిభగవఇతిహ ప్రతిశుశ్రావ ॥ ॥౧॥

ఉ—బ్రహ్మవిదివవైసౌమ్యభాసికోనుత్వాఽనుశశాసేత్యన్యేమనుష్యే
భ్యఇతిహ ప్రతిజజ్ఞేభగవాగ్‌స్త్వేవమేకామేబ్రూయాత్ ॥౨॥

ఉ—శ్రుతగ్‌హ్యేవమేభగవద్దృశేభ్యఆచార్యాద్ధైవవిద్యావిదితా
సాధిష్ఠంప్రాపదితి తస్మైహైతదేవోవాచాత్రహనకించన వీ
యాయేతివియాయేతి॥౩॥ —ఇతిచతుర్థప్రపాఠకేనవమఃఖండః—

శం—సఏవంబ్రహ్మవిత్సన్ప్రాపహ, ప్రాప్తవానాచార్యకులం తమాచార్యోభ్యువాదసత్యకామా ౩ ఇతి భగవఇతిహ ప్రతిశుశ్రావ ॥ ॥౧॥

శం—(బ్రహ్మవిదివవైసోమ్యభాసి) ప్రసన్నేంద్రియః ప్రహసితవదన

శ్చనిశ్చింతః కృతార్థో బ్రహ్మవిద్భవతి, అతఆహాచార్యో బ్రహ్మవిదివభాసీతి, కోను ఇతి వితర్కయన్నువాచ, కస్త్వానుశశాసేతి. సచాహ సత్యకామః - అన్యే మనుష్యేభ్యః, దేవతా మామనుశిష్టవత్యః కోన్యో భవచ్ఛిష్యం మామనుష్యస్స న్ననుశాసితుముత్సహత ఇత్యభిప్రాయః. అతోఽన్యే మనుష్యేభ్య ఇతి ప్రతిజజ్ఞే ప్రతిజ్ఞాతవాన్ భగవాంస్త్వేవ మే కామే మమేచ్ఛాయాం బ్రూయాత్, కిమన్యై రుక్తేన. నాహం తద్గణయామీత్యభిప్రాయః ॥ ॥ ౨ ॥

శం—కించ; శ్రుతం హి యస్మాన్మమ విద్యత ఏవాస్మిన్నర్థే భగవద్దృశేభ్యః భగవత్సమేభ్య ఋషిభ్యః, ఆచార్యాద్ధైవ విద్యా విదితా సాధిష్ఠం- సాధుతమత్వం ప్రాపదితి, ప్రాప్నోతీతి - అతో భగవానేవ బ్రూయాత్ ఇత్యుక్త ఆచార్యోఽబ్రవీత్తస్మై తామేవ దైవతైరుక్తాం విద్యాం అత్ర హ న కించన షోడశకలా విద్యాయాః కించిత్- ఏకదేశమాత్రమపి న వీయాయ, న విగతమిత్యర్థః ద్విరభ్యాసో విద్యాపరిసమాప్త్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౩ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే నవమఖండభాష్యమ్

ఆ—అత్రానందగిరీయం నాస్తి. ॥౧॥

ఆ—బ్రహ్మవిదివభాసీత్యుక్తే కీదృశో బ్రహ్మవిదిత్యపేక్షాయామాహ (ప్రసన్నేంద్రియ ఇతి) సత్యకామస్యాపి తల్లక్షణవత్త్వమతశ్శబ్దార్థః- మాం త్వదాచార్యమవజ్ఞాయ మచ్ఛిష్యం త్వాం కోన్యో మనుష్యో మచ్ఛాపాదభీతః శిష్యత్వేనాదాయానుశాసనం కృతవాన్, యదనుశాసనాత్తే బ్రహ్మవిద్యా జాతేతి సాక్షేపం పృచ్ఛతి (కస్త్వామితి) మనుష్యేభ్యస్సకాశాదన్యే అనుశిష్టవంత ఇతి సామాన్యప్రతిజ్ఞాం విభజతే (దేవతా ఇతి) దేవతానామేవోపదేష్టృత్వం వ్యతిరేకద్వారా విశదయతి (కోన్య ఇతి) ప్రతిజ్ఞాం నిగమయతి (అత ఇతి) మయా తర్హీదానీం న కించిదస్తి తవ కర్తవ్యమిత్యాశంకాం వారయతి (భగవానితి) ॥ ౨

ఆ—ఇతశ్చ భగవానేవ బ్రవీతు మే విద్యామిత్యాహ (కించేతి) తదేవ కారణం దర్శయతి (శ్రుతమితి) అస్మిన్నర్థే - ఆచార్యాదేవ విద్యా శ్రోతవ్యేత్యేవం లక్షణే శ్రుతమేవ విశదయతి (ఆచార్యాదితి) విదితా- ప్రాప్తేతి యావత్ ఆచార్యాధీనాధీరేవ ఫలతీత్యతశ్శబ్దార్థః విద్యాంతరమాచార్యేణోక్తమితిశంకామేవకారేణ వారయతి, దైవతైరాచార్యేణైవ సత్యకామాయోక్తాం విద్యామస్మాత్ ప్రతిశ్రుతిర్జ్ఞాపయతి (అత్రేతి) న విగతం, కింతు పూర్ణైవ

విద్యావాయ్వాదిభిరాచార్యేణచోపదిష్టేతిశేషః; తత్రాపిపాద చతుష్టయానుధ్యానసముచ్చితమేకమేవవిజ్ఞానం, తత్ఫలంచ సంహృత్యైకవిజ్ఞానఫలత్వేనపరిణామం, ఏకైకపాదోపాసనస్య కృతార్థత్వాహేతుత్వాదిత్యాచార్యోపదేశస్యైవ సార్థకత్వమితి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ... ... ॥౩॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకేనవమఖండభాష్యటీకా

రం—(ప్రాపహ్యాచార్యకులమ్)గోభిన్నహసత్యకామఇతిశేషఃశిష్టంస్పష్టం

రం—(బ్రహ్మవిదివవైసోమ్యభాసికోనుత్వానుశశాసేతి) కోవాతేబ్రహ్మోపదిష్టవానిత్యర్థః. శిష్టంస్పష్టం (అన్యేమనుష్యేభ్యఇతిహప్రతిజజ్ఞే) మనుష్యాఃమాంనానుశిష్టవంతఃనహిభగవచ్ఛిష్యంమాంకశ్చిన్మనుష్యోఽనుశాసితుముత్సహతే, అపితుదేవాఏవానుశిష్టవంతఇతి ప్రతిజ్ఞాతవాన్ (భగవాంస్త్వేవమేకామేబ్రూయాత్) కామే - ఇచ్ఛాయాంసత్యాంమేభగవానేవవక్ష్యతి, అతోమమకిమర్థమితరప్రార్థనమిత్యర్థః ॥ ॥౨॥.

రం—కించ (శ్రుతంహ్యేవమేభగవద్దృశేభ్యఆచార్యాద్ధైవవిద్యా విదితాసాధిష్ఠంప్రాపదితి) ఆచార్యాదేవాధిగతావిద్యాసాధిష్ఠం- సాధుతమత్వం ప్రాపదితి, ప్రాప్నోతీతిభగవద్దృశేభ్యః భవాదృశేభ్యోమే, మయాశ్రుతం అతోనాహంభగవత్తోఽన్యస్మాదనుశాసనం వాఞ్ఛామీతిభావః (తస్మైహైతదేవోవాచ) ఏవముక్తఆచార్యస్తస్మై సత్యకామాయఏతదేవ షోడశకలబ్రహ్మ విజ్ఞానమేవోవాచ- తదేవాన్యూనానతిరిక్తమువాచేత్యర్థః తత్రహేతుమాహ (అత్రహనకించనవీయాయేతివీయాయేతి) అత్ర, షోడశకలవిద్యాయాం కించిదపి నవీయాయవైవిధ్యంనప్రాప్తం అతోహేతోర్విద్యాప్రకారభేదాభావాదన్యూనానతిరిక్తం తదేవోవాచేత్యర్థః; ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా ॥ ౩ ॥ ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే నవమఖండభాష్యమ్.

ఉ—ఉపకోసలోహవైకామలాయనస్సత్యకామేజాబాలే బ్రహ్మచర్యమువాసతస్యహద్వాదశవర్షాణ్యగ్నీన్ పరిచచారసహస్మాన్యానంతేవాసినస్సమావర్తయగ్‌స్తగ్ంహస్మైవనసమావర్తయతి॥౧॥

ఉ— ‡ తంజాయోవాచతప్తోబ్రహ్మచారీకుశలమగ్నీన్ పరిచచారీన్మాత్వాఽగ్నయఃపరిప్రవోచన్ ప్రబ్రూహ్యస్మాఇతితస్మైహా

‡ కుశలమగ్నీన్పర్యచారీదితి రంగరామానుజీయఃపాఠః

ప్రోష్యైవ ప్రవాసాంచక్రే ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ— సహ వ్యాధినాఽనశితుం దధ్రే తమాచార్యజాయోవాచ బ్రహ్మ
చారిన్నశానకింను నాశ్నాసీతి సహోవాచ బహవఇమేఽస్మిన్పు
రుషే కామానానాత్యయావ్యాధిభిః ప్రతిపూర్ణోఽస్మినాశి
ష్యామీతి ॥ ॥3॥

ఉ—అథహాగ్నయస్సమూదిరేతప్తో బ్రహ్మచారికుశలంనః పర్యచారీ
ద్ధంతాస్మై ప్రబ్రవామేతి తస్మైహోచుః ॥ ॥౪॥

ఉ—ప్రాణోబ్రహ్మకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేతిసహోవాచ విజానామ్య
హంయత్ప్రాణోబ్రహ్మకంచతుఖంచనవిజానామీతి తేహోచు
ర్యద్వావకంతదేవఖంయదేవఖం తదేవకమితి ప్రాణంచహా
స్మైతదాకాశంచోచుః ॥ .. .. ॥ ౫ ॥

ఇతిచతుర్థః ప్రపాఠకె దశమఃఖండః

శం—పునర్బ్రహ్మవిద్యాం ప్రకారాంతరేణ వక్ష్యామీత్యారభతేఽగ్నిం చ తద్విద్యాఽగ్నివిద్యాంచ ఆఖ్యాయికాపూర్వవచ్ఛ్రద్ధాతపసోర్బ్రహ్మవిద్యాసాధనత్వ ప్రదర్శనార్థా- ఉపకోసలో హవై, నామతః. కమలస్యాపత్యం కామలాయనః- సత్యకామెజాబాలేబ్రహ్మచర్యమువాస (తస్య) హ ఐతిహ్యార్థః తస్య- ఆచార్యస్యద్వాదశవర్షాణ్యగ్నీన్ పరిచచార- అగ్నీనాంపరిచరణంకృతవాన్ సహ స్మ- ఆచార్యోఽన్యాన్ బ్రహ్మచారిణః స్వాధ్యాయం గ్రాహయిత్వాసమావర్తయంస్తమేవ- ఉపకోసలమేకం నసమావర్తయతి స్మ హ॥ ॥౧॥

శం—తమాచార్యజాయోవాచ- తప్తో బ్రహ్మచారీ కుశలం సమ్యగగ్నీన్పరిచచారీత్- పరిచరితవాన్ భగవాంశ్చాగ్నిషు భక్తం నసమావర్తయతి అతోస్మద్భక్తం నసమావర్తయతీతి జ్ఞాత్వాత్వామగ్నయోమాపరిప్రవోచన్- గర్హాస్తవమాపర్యః- అతఃప్రబ్రూహ్యస్మైవిద్యామిష్టాముపకోసలాయేతి - తస్మా ఏవంజాయయోక్తోఽపిహప్రోష్యైవలను క్త్వైవకించిత్ప్రవాసాంచక్రే ప్రవసితవాన్

శం—సహ, ఉపకోసలోవ్యాధినా- మానసేనదుఃఖేనానశితుం- అనశనం కర్తుందధ్రే- ధృతవాన్ మనః - తంతూష్ణీమగ్న్యగారేఽవస్థితమాచార్య జాయోవాచ- హేబ్రహ్మచారిన్ అశాన- భుంక్ష్వ - కింను - కస్మాన్నుకారణాన్నాశ్నాసీతి- సహోవాచ బహవః, అనేకేఽస్మిన్ పురుషేఽకృతార్థే ప్రాకృతే

కామాః, ఇచ్ఛాః కర్తవ్యం ప్రతి- నానాత్యయాః. అతిగమనం యేషాం వ్యాధీ
నాం కర్తవ్యచింతానాం, తే నానాత్యయాః వ్యాధయః, కర్తవ్యతయా అప్రా
ప్తినిమిత్తాని చిత్తదుఃఖానీత్యర్థః తైః ప్రతిపూర్ణోఽస్మి. అతో నాశిష్యామి॥౩॥

శం—ఇత్యుక్త్వా తూష్ణీంభూతే బ్రహ్మచారిణ్యథ హాగ్నయః శుశ్రూషయా ఆవ
ర్జితాః కారుణ్యావిష్టాస్సంత స్త్రయోపి సమాదిరే; సంభూయోక్తవంతః హ
న్త, ఇదానీమస్మై, బ్రహ్మచారిణేఽస్మద్భక్తాయ దుఃఖితాయ తపస్వినే శ్రద్ద
ధానాయ సర్వేఽనుశాస్మః; అనుప్రబ్రవామ బ్రహ్మవిద్యాం ఇత్యేవం సంప్రధా
ర్యతస్మై హోచుః- ఉక్తవంతః ॥ ॥౪॥

శం—ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి- స హోవాచ- బ్రహ్మచారీ వి
జానామ్యహం యత్ భవద్భిరుక్తం ప్రసిద్ధపదార్థకత్వాత్ ప్రాణో బ్రహ్మేతి.
స యస్మిన్ సతి జీవనం, యదపగమే చ న భవతి, తస్మిన్ వాయువిశేషే లోకే రూఢః
అతో యుక్తం బ్రహ్మత్వం చ తస్య తేన ప్రసిద్ధపదార్థకత్వాద్విజానామ్యహం య
త్ప్రాణో బ్రహ్మేతి కం చ తు ఖం చ న విజానామీతి నను కంఖంశబ్దయోరపి సుఖాకా
శవిషయత్వేన ప్రసిద్ధపదార్థకత్వమేవ- కస్మాద్బ్రహ్మచారిణోఽజ్ఞానం నూ
నం సుఖస్య కంశబ్దవాచ్యస్య క్షణప్రధ్వంసిత్వాత్ - ఖంశబ్దవాచ్యస్య చాకాశ
స్యాచేతనస్య కథం బ్రహ్మత్వమితి మన్యతే - కథం చ భగవతాం వాక్యమప్రమాణం
స్యాదితి. అతో న విజానామీత్యాహ తమేవముక్తవంతం బ్రహ్మచారిణం తే హ అ
గ్నయ ఊచుః- యద్వావ యదేవ వయం కమవోచామ- తదేవ ఖం- ఆకాశం-ఇ
త్యేవం ఖేన విశేష్యమాణం కం విషయేంద్రియసంయోగజాత్ సుఖాన్నివర్తితం
స్యాత్ నీలేనేవ విశేష్యమాణముత్పలం రక్తాదిభ్యః యదేవ ఖం - ఆకాశమవో
చామ తదేవ చ కం సుఖమితి జానీహి ఏవం చ సుఖేన విశేష్యమాణం ఖం భౌతికా
దచేతనాత్ఖాన్నివర్తితం స్యాత్ - నీలోత్పలవదేవ, సుఖమాకాశస్థం నేతరల్లౌకి
కం ఆకాశం చ సుఖాశ్రయం నేతరత్ భౌతికమిత్యర్థః నన్వాకాశం చేత్సుఖేన
విశేషయితుమిష్టం అస్త్వన్యతరదేవ విశేషణం యద్వావ కం తదేవ ఖమతిరిక్త
మితరత్ యదేవ ఖం తదేవ కమితి పూర్వవిశేషణం వా నను సుఖాకాశయో రుభ
యోరపి లౌకికసుఖాకాశాభ్యాం వ్యావృత్తిరిష్టేత్యవోచామ సుఖేనాకాశే వి
శేషితే వ్యావృత్తిరుభయోరర్థప్రాప్తైవేతి చేత్ సత్యమేవ కింతు సుఖేన విశేషి
తస్యైవాకాశస్య ధ్యేయత్వం విహితం న త్వాకాశగుణస్య విశేషణస్య సుఖస్య

ధ్యేయత్వం విహితంస్యాత్; విశేషణోపాదానస్య విశేష్యనియంతృత్వేనైవోపక్షయాత్ - అతఃఖేనసుఖమపి విశేష్యతైధ్యేయత్వాయ- కుతశ్చైతన్నిశ్చీయతే- కంశబ్దస్యాపి బ్రహ్మశబ్దసంబంధాత్ - కంబ్రహ్మేతి యదిహసుఖగుణవిశిష్టస్య ఖస్యధ్యేయత్వం వివక్షితంస్యాత్ కంఖంబ్రహ్మేతి బ్రూయురగ్నయః ప్రథమం నచైవముక్తవంతః కింతర్హి కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేతి. అతో బ్రహ్మచారిణో మోహాపనయనాయ కంఖంశబ్దయోరితరేతర•విశేషణ విశేష్యత్వ నిర్దేశోయుక్తఏవ- యద్వావకమిత్యాదిః తదేతదగ్నిభిరుక్తం వాక్యార్థమస్తద్బోధాయశ్రుతిరాహ, ప్రాణంచహాస్మై - బ్రహ్మచారిణే తస్యాకాశః తదాకాశః ప్రాణస్యసంబంధ్యాశ్రయత్వేన హార్దఆకాశఇత్యర్థః - సుఖగుణవత్త్వనిర్దేశాత్ తచ్చాకాశంసుఖగుణవిశిష్టం బ్రహ్మ, తత్ స్థంచప్రాణంబ్రహ్మసంపర్కాదేవబ్రహ్మ- ఇత్యుభయంప్రాణంచాకాశంచసముచ్చిత్యబ్రహ్మణీ ఊచురగ్నయఇతి ॥ ... ... ॥౫

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యమ్

అ—సప్రపంచబ్రహ్మోపాసనముక్త్వా కార్యబ్రహ్మోపాసనసముచ్చితంకారణబ్రహ్మోపాసనంవక్తుం ఖండాంతరమవతారయతి (పునరితి) నకేవలంబ్రహ్మవిద్యాశేషత్వాదిత్యర్థః (పూర్వవదితి) యథాపూర్వస్మిన్ఖండే శ్రద్ధాతపసోర్బ్రహ్మోపాసనాంగత్వప్రదర్శనాయాఖ్యాయికేత్యుక్తం-తద్వదిత్యర్థః॥

అ— (తప్తఇతి) భవదపేక్షితాంశుశ్రూషాంవిదధానో బహుకాయక్లేశం కృతవానిత్యర్థః, వివక్షితశుశ్రూషాకరణమేవవిశదయతి (కుశలమితి) కిమితిభవత్యేష్యాం బ్రూహీతీదమిదానీముచ్యతే నహిమత్తోన్యత్రత్వదనురాగో యుక్తిమానిత్యాశంక్య భగవతిస్నేహాదిత్యాహ (భగవానితి) అగ్నీన్పరిచరమాణస్య బ్రహ్మచారిణోఽసమావర్తనమతిశ్శబ్దార్థః గృహపరిహారోద్వితీయేనాతశ్శబ్దేన పరామృశ్యతే, ఆచార్యశుశ్రూషాపరంశిష్యందేవతైవానుగృహ్ణాతీతిజ్ఞాపయితుమారభతే (తస్మాఇతి) ॥౨॥

అ—ఆచార్యాభిప్రాయమజానతశ్శిష్యస్యదుఃఖప్రాప్తిందర్శయతి (సహోతి) అతిగమనం- వస్తుస్వరూపమతీత్యవిషయేషుప్రవేశఇతియావత్. నానాత్యయాఇతి కామానాం విశేషణం, కథం తేన వ్యాధయోవిశేష్యంతే తత్రాహ(కర్తవ్యతయేతి) కామాఏవవ్యాధయఇత్యర్థః ॥ ॥ 3॥

ఆ— ఆచార్యప్రవాసాత్తజ్జాయాయా బ్రహ్మచారిణ్యనుగ్రహాత్తస్య చానశనాధ్యవసాయాదనంతరమిత్యర్థః స్వార్థః- హంతేతి- యద్యర్థః అస్మద్భుక్తం బ్రహ్మచారిణముపేక్ష్య దేశాంతరంగతస్త్రహీతి యావత్ అథ పునరేత్యాచార్యో బ్రహ్మవిద్యామస్మై వివక్షితాం చ వక్ష్యతి, కింత్వరయేత్యాశఙ్క్యాహ (దుఃఖితాంమతి) బ్రహ్మవిద్యాసాధనసమ్పత్తిమస్య దర్శయతి (తపస్వినఇతి) ॥౪

ఆ— ప్రాణో బ్రహ్మేతి భవద్భిరుక్తం - తదహం విజానామీతి సంబంధః తత్ర హేతుమాహ (ప్రసిద్ధేతి) ప్రాణపదస్య ప్రసిద్ధార్థమేవ సమర్థయతే (యస్మిన్నితి) అత ఉపరమాంతేం ప్రాణశబ్ద్య ఇతి శేషః ప్రాణశబ్దస్య ప్రసిద్ధార్థత్వేపి కుతో బ్రహ్మత్వం తత్కిం ప్రసిద్ధమిత్యాశంక్యాహ (అతఇతి) కార్యకరణసంఘాతేనస్మిన్ గ్రహణానుస్మృత్యర్థః స్వకీయజ్ఞానసముచ్చయార్థశ్చకారః విజానామ్యహమిత్యుక్తముపసంహరతి (తేనేతి) స్వేనాజ్ఞాతం బ్రహ్మచారీ దర్శయతి (కంచేతి) తస్యాజ్ఞానమాక్షిపతి (నన్వితి) ప్రాణశబ్దస్య వాయువిషయత్వేన ప్రసిద్ధార్థత్వాదిత్యపేరర్థః బ్రహ్మచారిణోఽభిప్రాయందగ్నయస్నుత్తరమాహ (నూనమితి) నను విరుద్ధార్థత్వాదగ్నీనాం వాక్యం భవత్యప్రమాణమిత్యాశంక్యాహ (కథంచేతి) విరుద్ధార్థత్వే ప్రతీతే రాప్తవాక్యస్యాప్రామాణ్యాయోగాదుక్తం బ్రహ్మచారిణోఽజ్ఞానమితి నిగమయతి (అతఇతి) ఖస్య విశేషణత్వం- కస్య చ విశేష్యత్వమిత్యంగీకారే ఫలం కథయతి (ఇత్యేవమితి) కస్య విశేషణత్వం- ఖస్య విశేష్యత్వ - మిత్యేవమపి విశేషణవిశేష్యత్వమవగంతవ్యమిత్యాహ (యదేవేతి) యథోక్తవిశేషణవిశేష్యభావే ఫలమాహ (ఏవంచేతి) యద్వావేత్యాదివాక్యార్థముక్తమేవ ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థం సంక్షిపతి (సుఖమితి) ఇతరేతరవిశేషణవిశేష్యత్వమాక్షిపతి (నన్వితి) అన్యతరదేవేత్యత్ర యదేవఖమిత్యేతదుచ్యతే యద్వావకంతదేవఖమిత్యత్రయద్వావకమితీతరద్విశేషణమతిరిక్తం- అధికం. అకించిత్కరమితి యోజనా యది తు యదేవ ఖం తదేవ కమితి ఖనకం విశేష్యతే- తదా యదేవ ఖమిత్యేతదేవ విశేషణమస్తు- యద్వావకమితి పూర్వవిశేషణమకించిత్కరమిత్యాహ (యదేవేతి)వాశబ్దోఽతిరిక్తమిత్యేతదనుకర్షణార్థః. విశేషణయోరర్థవత్త్వం పూర్వోక్తం సిద్ధాంతీ స్మారయతి (నన్వితి) తథా చ సుఖస్య లౌకికసుఖాద్వ్యావృత్త్యర్థం యదేవ ఖమితి విశేషణమ్- అకాశస్య చ లౌకికాకాశాద్వ్యావృత్త్యర్థం య

ద్వావకమితి విశేషణమర్థవదితి శేషః 'అన్యతరవిశేషణవశాదపియథోక్తవ్యా
వృత్తిసిద్ధేరేకంచిత్కరంవిశేషణద్వయమితిశంకతే (సుఖేనేతి) యదాసుఖే నా
కాశంవిశేష్యతే- తదాభూతాకాశాదాకాశంవ్యావర్తితంభవతి - సుఖస్య త
ద్విశేషణత్వాయోగాత్, సుఖమపిలౌకికసుఖాద్వ్యావర్తితంస్యాత్-లౌకికసుఖస్యా
కాశవిశేషణత్వానుపపత్తేః, అతిసుఖేనాకాశస్యాకాశేనసుఖస్యచ విశేషితత్వ
సామర్థ్యాత్తత్ప్రాప్తస్యైవసుఖాకాశయోర్లౌకికసుఖాకాశాభ్యాం వ్యావృత్తి
రిత్యన్యతరదేవవిశేషణమర్థవదిత్యర్థః. కిమన్యతరస్యైవ విశేషణస్య వ్యావ
ర్తకత్వమిత్యాపాద్యతే- కింవాతస్యైవాపార్థవత్త్వమితి తత్రాద్యమంగీకరో
తి (సత్యమేవేతి) ద్వితీయందూషయతి (నత్విత్యాదినా) విశిష్టస్యైవ ధ్యే
యత్వే విశేషణస్యాపిధ్యేయత్వం సిద్ధ్యతీతిచేత్, నేదం * దండీప్రైషానన్వా
హేతివద్విశేషణస్యాన్యథాసిద్ధత్వాదిత్యాహ (విశేషణత్వేతి) ద్వయోరపివిశేష
ణయోరర్థవత్త్వం నియమయతి (అతఇతి) విధాంతరేణధ్యేయత్వాసంభవా
దిత్యేతత్స్పష్టార్థః ఖమితిసుఖేనేత్యపేక్షితే ఇ- ఇతిసుఖాకాశయోరితరేతర వి
శేషణవిశేష్యత్వమేషితవ్యమిత్యాహ (ఏతత్స్వతి) ఏతద్విస్పష్టం తత్ర మితిశ
బ్దార్థంస్ఫుటయతి (కంశబ్దస్యేతి) ఖం బ్రహ్మేతి ఖంశబ్దస్యబ్రహ్మశబ్దసంబంధ
వదిత్యపేక్షితే గుణగుణినోరుభయోరపిధ్యేయత్వమిత్యర్థః మిథ ఇతరేతర విశేషణ
విశేష్యత్వం కంశబ్దస్యచ బ్రహ్మశబ్దసంబంధాదపి ? కర్తవ్యమిత్యు
క్తం వ్యతిరేకవ్యావర్తనాపాయత (ఏవమితి) ఉక్తరీత్యాద్వయోరపిధ్యేయత్వ
మతన్నష్టార్థః బ్రహ్మచారిణో యోఽగ్నినామ అన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యత్వ గ్ర
హణాద్వాకాశస్యైవగుణినోధ్యేయత్వం నతుసుఖస్యగుణస్యేతివిభ్రమః ప్రా
ణంచేత్యాదివాక్యంనాగ్నీనాం నబ్రహ్మచారిణః- తథాచకథముపాఖ్యాయికామి
దం నిర్వహతీత్యాశంక్యాహ (తదేతదితి) ఆకాశస్య ప్రాణసంబంధిత్వం క
థావిధమిత్యపేక్షాయామాహ (ఆశ్రయత్వేనేతి) కార్యబ్రహ్మోపాసన స
ముచ్చితంకారణబ్రహ్మోపాసనముపసంహర్తుమితిశబ్దః........... ॥౫॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యటీకా

౧౦—ఉపకోసలవిద్యాంవక్తుమాహ (ఉపకోసలోహ వై కామలాయనస్స
త్యకామేజాబాలేబ్రహ్మచర్యమువాస) కమలసుతఉపకోసలనామాత్రి పూర్వో
క్తేజాబాలేసత్యకామేవిద్యార్థం బ్రహ్మచర్యమవాత్సీత్ (తస్యహ ద్వాదశవ

షాణ్యగ్నీన్ పరిచచార) తదగ్నిశుశ్రూషాం ద్వాదశవర్షాణి కృతవాన్ (స హ స్మాన్యానన్తేవాసినస్సమావర్తయం స్తం హ స్మైవ న సమావర్తయతి) స్వాధ్యాయార్థినః ఇతరాన్ బ్రహ్మచారిణః స్వాధ్యాయం గ్రాహయిత్వా సమావర్తయం స్తం బ్రహ్మవిద్యార్థినం జ్ఞాత్వా చిరసేవామన్తరేణ బ్రహ్మవిద్యాం నోపదేక్ష్యతి మత్వా తమేవ న సమావర్తయతి స్మ ॥ ॥౧॥

రం— (తం జాయోవాచ) తస్యాచార్యస్య పత్నీ వక్ష్యమాణమువాచేత్యర్థః (తప్తో బ్రహ్మచారీ కుశలమగ్నీన్ పర్యచారీన్మా త్వాఽగ్నయః పరిప్రవోచన్ ప్రబ్రూహ్యస్మా ఇతి) తపసా తప్తో బ్రహ్మచారీ కుశలం సమ్యగగ్నిశుశ్రూషాం కృతవాన్- ఏతస్య విద్యానుపదేశే తత్పరిచరణప్రీతా అగ్నయ ఏవ త్వం గర్హాం కుర్యుః అతో యథా త్వాం నాపరిప్రవోచన్నగ్నయః - తథాఽస్మై ఉపకోసలాయ విద్యాముపదిశేతి తస్య భార్యోక్తవతీత్యర్థః (తస్మై హాప్రోచ్యైవ ప్రవాసాఞ్చక్రే) ఏవం జాయయోక్తోఽప్యాచార్యః తస్య విద్యామనుపదిశ్యైవ దేశాన్తరం ప్రోషితః ॥ ॥౨॥

రం— (స హ వ్యాధినాఽనశితుం దధ్రే) సః- ఉపకోసలః వ్యాధినా, మానసేన దుఃఖేన పీడితస్సన్ అనశనాయ మతిం చక్రే ఇత్యర్థః * ధృఙ్ అవస్థాన ఇతి హి ధాతుః (తమాచార్యజాయోవాచ బ్రహ్మచారిన్నశాన కిం ను నాశ్నాసీతి) అశాన- భుఙ్క్ష్వేత్యర్థః శిష్టస్య స్పష్టోఽర్థః (స హోవాచ) సః బ్రహ్మచారీ (బహవ ఇమేఽస్మిన్ పురుషే కామా నానాత్యయా వ్యాధిభిః ప్రతిపూర్ణోఽస్మి నాశిష్యామీతి) అస్మిన్ పురుషే- జీవే బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తాః కామాః, కామ్యమానావిషయాః నానాత్యయాః నానావిధగర్భజన్మజరామరణాదిలక్షణఫలజనకామనసి విపరివర్తమానాస్సన్తి - అతస్తద్విషయభయరూపవ్యాధిభిః పూర్ణోఽస్మి- అతో న భుఞ్జ ఇతి ప్రత్యువాచేత్యర్థః ॥ ॥ ౩ ॥

రం— (అథ హాగ్నయస్సమూదిరే) ఏతద్వాక్యం శ్రుత్వా తత్పరిచరణప్రీతాః గార్హపత్యాదయోఽగ్నయో వయమానవానసాన్సంభూయోక్తవన్త ఇత్యర్థః॥కిమితి (తప్తో బ్రహ్మచారీ కుశలం నః పర్యచారీద్ధన్తాస్మై ప్రబ్రవామేతి) హన్తేత్యనుకమ్పాయాం ప్రబ్రవామ బ్రహ్మేతి శేషః శిష్టస్య స్పష్టోఽర్థః (తస్మై హోచుః (తస్మై ఉపకోసలాయాగ్నయో వక్ష్యమాణమూచురిత్యర్థః ॥౪॥

రం— తదేవాహ (ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి) (స హోవాచ-వి

వముక్తస్సః, ఉపకోసలఉవాచ (విజానామ్యహంయత్ప్రాణో బ్రహ్మకంచతు ఖంచనవిజానామీతి) అస్యాయమభిప్రాయః - నతావత్ప్రాణాదిప్రతీకోపాసనమగ్నిభిరభిధీయతే - జన్మజరామరణాదిభవభయభీతస్య ముముక్షోర్మోక్షోపదేశాయప్రవృత్తత్వాత్ అతోబ్రహ్మైవోపాస్యముపదిష్టం తత్రప్రాణాదిభిస్సమానాధికరణం బ్రహ్మనిర్దిష్టం తత్రసకలజగత్ప్రాణయిత్వత్వయోగేన ప్రాణశబ్దితత్వస్య బ్రహ్మణఉపపన్నత్వాద్యత్ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తం తజ్జానామి కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేత్యుక్తంతునవిజానామి యద్యపికంశబ్దస్య సుఖమర్థః ఖమిత్యస్యచాకాశోఽర్థః తతశ్చవైషయికసుఖశరీరకమాకాశశరీరకంచ బ్రహ్మేత్యభిప్రాయః- ఉతకమిత్యనేన సుఖమభిధీయతే ఖమిత్యనేనాకాశవాచినా అపరిచ్ఛిన్నత్వమభిధీయతే - తయోరన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావే అపరిచ్ఛిన్నసుఖం బ్రహ్మేత్యస్యార్థోలభ్యతే- తతశ్చానయోర్మధ్యేక స్మిన్నర్థతాత్పర్యమితినజానఇతి, తేహోచుః (యద్వావకంతదేవఖంయదేవఖంతదేవకమితి) తదభిప్రాయజ్ఞాఅగ్నయః కంఖమిత్యనయోర్విశేషణవిశేష్యభావోఽభిప్రేత ఇతిస్వాభిప్రాయముక్తవంతఇత్యర్థః, సనుయద్వావకంతదేవఖమిత్యనేనైవ విశేషణవిశేష్యభావప్రతిపాదనేనాపరిచ్ఛిన్నసుఖం బ్రహ్మేత్యస్యార్థస్య లాభాత్ యదేవకంతదేవఖమితిపునరుక్తిర్వ్యర్థేతిచేన్నదాఘ్రాణర్థంవాఅపరిచ్ఛిన్నసుఖత్వేన సుఖరూపాపరిచ్ఛిన్నత్వేనచఉపాసనసిద్ధ్యర్థంవాపరస్పరవిశేషణవిశేష్యభావోపదేశసార్థక్యాత్ (ప్రాణంచహాస్మైతదాకాశంచోచుః) జగత్ప్రాణయిత్వత్వేన ప్రాణత్వవిశిష్టం యద్బ్రహ్మ తదేవాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపంచేత్యగ్నయ ఉక్తవంతఇత్యర్థః ... ... ॥ ౫ ॥

—ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యమ్.—

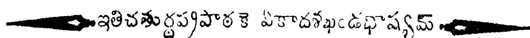
ఉ— అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాస పృథివ్యగ్నిరన్నమాదిత్య ఇతి య ఏష ఆదిత్యే పురుషో దృశ్యతే సోఽహమస్మి స ఏవాహమస్మీతి ॥౧॥

ఉ—స య ఏతమేవం విద్వానుపాస్తేఽపహతే పాపకృత్యాం లోకీ భవతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్త ఉప వయం తం భుంజామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చ య ఏతమేవం విద్వానుపాస్తే ... ...॥౨॥

—ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే ఏకాదశఖండః.—

శం—సంఘూయాగ్నయోబ్రహ్మచారిణేబ్రహ్మోక్తవంతః, అథ-అనంతరంప్ర త్యేకంస్వస్వవిషయాంవిద్యాం వక్తుమారేభిరే. తత్రాదావేనం- బ్రహ్మచారి ణంగార్హపత్యోఽగ్నిరనుశశాస, పృథివ్యగ్నిరన్నమాదిత్యఇతిమమైతాశ్చత స్రస్తనవః తత్రయఆదిత్యేఏషపురుషోదృశ్యతే,సోహమస్మి- గార్హపత్యోగ్నిఃయ శ్చగార్హపత్యోగ్నిఃసఏవాహమాదిత్యేపురుషోస్మీతి పునఃప రావృత్యసఏవాహ మస్మీతివచనంపృథివ్యన్నయోరివభోజ్యత్వలక్షణయోఃసంబంధోనగార్హపత్యా దిత్యయోః అత్తృత్వపక్తృత్వప్రకాశనధర్మాఅవిశిష్టాఇత్యత ఏకత్వమేవా నయోరత్యంతమ్ పృథివ్యన్నయోస్తుభోజ్యత్వేనాభ్యాంసంబంధః॥ ॥ ౧ ॥

శం—సయః, కశ్చిదేవంయథోక్తంగార్హపత్యమగ్నిమన్నాన్నాదత్వేనచ తుర్ధాప్రవిభక్తముపాస్తే- సోఽపహతే. వినాశయతిపాపకృత్యాం పాపంకర్మ లోకీ- లోకవాంశ్చమదీయేన లోకేనాగ్నేయేన తద్వాన్భవతియథావయం- ఇహచలోకేసర్వం, వర్షశతమాయురేతి, ప్రాప్నోతి జ్యోక్, ఉజ్జ్వలంజీవ తి, నాప్రఖ్యాతఇత్యేతత్ నచాస్యావరాశ్చతే పురుషాశ్చ అస్యవిదుషస్సంత తిజాఇత్యర్థః నక్షీయంతే- సంతత్యుచ్ఛేదోనభవతీత్యర్థః. కించ- తంవయము పభుంజామః- పాలయామోఽస్మింశ్చలోకేజీవంత మముష్మింశ్చలోకే- యఏత మేవంవిద్వానుపాస్తే, యథోక్తంతస్యైతత్ఫలమిత్యర్థః ... ... ॥ ౨

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్

ర—ప్రధానవిద్యాముపదిశ్యాంగవిద్యావిధానాయోపక్రమతే (సంభూ యేతి) అనంతరం ప్రధానవిద్యోపదేశాదితిశేషః అగ్నివిద్యాంవక్తుమారబ్ధా నామగ్నీనాం మధ్యేప్రథమమితి శ్రుత్యాశాపథశబ్దార్థః. పృథివ్యాదిచతుష్టయను నూద్యాగ్న్యాదిత్యయోరవాంతరభేదందర్శయతి (తత్రేతి) ఏవమగ్న్యాది త్యయోస్తాదాత్మ్యమితీతిశబ్దార్థః యఏషఆదిత్యే పురుషోదృశ్యతేసోహమ స్మీత్యేతావతైవతయోస్తాదాత్మ్యసిద్ధేస్సఏవాహ మస్మీతిపునరుక్తిరనర్థికేత్యా శఙ్క్యాహ (పునరితి) భోజ్యత్వంలక్షణం- స్వభావోయయోస్తయోగార్హ పత్యేన యథాసంబంధః- తథాగార్హపత్యాదిత్యయోర్నసంబంధః,కింతుతా దాత్మ్యలక్షణఏవేత్యత్ర హేతుమాహ (అత్తృత్వేతి) పృథివ్యాదావపి తా దాత్మ్యంకింనస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (పృథివీతి) ఆభ్యాంఅగ్న్యాదిత్యాభ్యా మితియావత్ ఏవవాహమస్మీతిపరావృత్యపునర్వచనంయథోక్తార్థవిశేషసిద్ధ్య ర్థమితిభావః ॥ ॥ ౧॥

అ—ఉక్తాయావిద్యాయాః గార్హపత్యవిషయాయాః ద్వివిధంఫలం దర్శ యతి (సయఃకశ్చిదిత్యాదినా) కస్త్యైతత్ఫలమిత్యపేక్షాయాముక్తమేవ సక్షేప తి (యఏతమేవమితి) ... ... ॥౩॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యటీకా

౧—ఏవంబ్రహ్మోపదిశ్యాగ్నిభిరేతద్విద్యాంగభూతాగ్నివిద్యా వ్యపది ష్టేత్యాహ (అథహైనంగార్హపత్యోఽనుశశాస) జగత్ప్రాణయిత్రపరిచ్ఛిన్న సుఖరూపంచ బ్రహ్మేత్యుపదిశ్యేవముపదిష్టబ్రహ్మవిద్యమేనం- ఉపకోసలంగా ర్హపత్యోఽగ్నిఃస్వవిద్యాంవక్ష్యమాణాముపదిదేశేత్యర్థః అథశబ్దశ్చప్రకృ తవిషయత్వద్యోతనార్థః అత్రచాహైనమితిశబ్దాభ్యాం వక్ష్యమాణాగ్నివిద్యా యాఃప్రకృతబ్రహ్మవిద్యాంగత్వముచ్యతే- అనుశాసనప్రకారమేవాహ (పృథి వ్యగ్నిరన్నమాదిత్యఇతి) మేగార్హపత్యాగ్నేరేతాశ్చతస్రస్తనవ ఇత్యర్థః (యఏషఆదిత్యే పురుషోదృశ్యతేసోహమస్మిసఏవాహమస్మీతి) పృథివ్యగ్న్య న్నాదిత్యలక్షణానాంచతుర్ణాంరూపాణాంమధ్యేఽగ్న్యాదిత్యరూపయోఃపక్తృ త్వప్రకాశకత్వరూపధర్మసంబంధాదైక్యం అగ్నౌరాదిత్యేనయాదృశమైక్యం- నతాదృశమైక్యంపృథివ్యన్నాభ్యాంతస్మాదాదిత్యఏవాస్మీత్యగ్నిరువాచేత్యర్థః॥౧॥

౨—(సయఏతమేవంవిద్వానుపాస్తేఅపహతేపాపకృత్యామ్)ఏతదుపాస కఃబ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపాపకర్మఅపహంతి (లోకీభవతి) తద్విరోధినిపాప్మని నిరస్తేబ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతీత్యర్థః - యద్యపి బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపా పనివృత్తేః బ్రహ్మప్రాప్తేశ్చ ప్రధానభూతబ్రహ్మవిద్యాఫలత్వమేవ- తథాప్య గ్నిఫలేనాంగస్తూయతఇతిద్రష్టవ్యం యద్వా- పాపశబ్దోబ్రహ్మవిద్యోత్పత్తిప్ర తిబంధకపాపపరః, లోకశబ్దోబ్రహ్మలోకప్రాప్తిమార్గభూతాగ్నిలోకప రోద్రష్టవ్యః (సర్వమాయురేతి) బ్రహ్మోపాసనసమాప్తేర్యావదాయురపే క్షితం, తత్సర్వమేతి (జ్యోగ్జీవతి) వ్యాధ్యాదిభిరనుపహతోయావద్బ్రహ్మప్రా ప్తిఉజ్జ్వలోజీవతి (నాస్యావరపురుషాఃక్షీయంతే) అస్యఅవరపురుషాః- శిష్య ప్రశిష్యాదయః పుత్రపౌత్రాదయోపినక్షీయంతే, బ్రహ్మవిదఏవభవంతీత్యర్థః సంతతౌబ్రహ్మవిద్యాఽనువృత్తేః నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులేభవతీతిశ్రుత్యంతరే బ్రహ్మవిద్యాఫలత్వేనశ్రవణాత్ (ఉపవయంతంభుంజామోఽస్మింశ్చలోకేఽము ష్మింశ్చయఏతమేవంవిద్వానుపాస్తే) యఏవముపాస్తే, తంఅస్మింశ్చలోకేఅము

 సాన్వయగిరిటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయశ్శాయోం
ష్మింశ్చలోకేవయం, అగ్నయః ఉపభుంజామః, యావద్బ్రిష్టాప్రా పివిఘ్న
భ్యః పరిపాలయామ ఇత్యర్థః, ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యమ్ ॥ ... ... ॥౨॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్

ఉ—అథ హైనమన్వాహార్యపచనో౽నుశశాసాపోదిశో నక్షత్రాణి చంద్రమా ఇతి య ఏష చంద్రమసి పురుషో దృశ్యతే సో౽హమస్మి స ఏవాహమస్మీతి ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—స య ఏతమేవం విద్వానుపాస్తే౽పహతే పాపకృత్యాం లోకీ భవతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి నాస్యావరపురుషాః క్షీయంత ఉప వయం తం భుంజామో౽స్మింశ్చ లోకే౽ముష్మింశ్చ య ఏతమేవం విద్వానుపాస్తే ॥ ... . ॥ ౨ ॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే ద్వాదశఖండః

శం—అథ హైనమన్వాహార్యపచనో౽నుశశాస - దక్షిణాగ్నిః అపోదిశో నక్షత్రాణి చంద్రమా ఇత్యేతా మే, మమ చతస్రస్తనవః, చతుర్ధా౽హమన్వాహార్యపచన ఆత్మానం ప్రవిభజ్యావస్థితః. తత్ర య ఏష చంద్రమసి పురుషో దృశ్యతే సో౽హమస్మి (స ఏవాహమస్మీతి) పూర్వవత్. అన్నసంబంధాజ్జ్యోతిష్ట్వసామాన్యాచ్చాన్వాహార్యపచనచంద్రమసోరేకత్వం చ దక్షిణదిక్సంబంధాచ్చ అపాం నక్షత్రాణాం చ పూర్వవదన్నత్వేనైవ సంబంధః- నక్షత్రాణాం చంద్రమసో భోగ్యత్వప్రసిద్ధేః, అపాం చాన్నోత్పాదకత్వాదన్నత్వం దక్షిణాగ్నేః పృథివీవద్గార్హపత్యస్య ॥ ॥౧॥

శం—సమానమన్యత్ ॥ ॥౨ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యం

ఆ—గార్హపత్యోపదేశానంతర్యమథశబ్దార్థః, అబాదిచతుష్టయమనూద్య దక్షిణాగ్నౌ చంద్రేచ విశేషం దర్శయతి (తత్రేతి) అన్వాహార్యపచనచంద్రమసోస్తాదాత్మ్యేనాపాం నక్షత్రాణాం చ తాభ్యాం భోజ్యత్వేన, సమ్బన్ధ ఇతి వక్తుం పునర్వచనమిత్యాహ (స ఏవేతి) కథం పునరన్వాహార్యపచనచంద్రమసోస్తాదాత్మ్యం (తత్రాహ (అన్నసమ్బంధాదితి) ప్రసిద్ధం హి దర్శపూర్ణమాసయోరన్వాహార్యపచనే హవిః శ్రపయంతి * చంద్రం ప్రాప్యాన్నం భవంతీత్యాద్యౌ చంద్రమసి ప్రసిద్ధో౽న్నసమ్బన్ధః తస్మాత్తయోస్తాదాత్మ్యమిత్యర్థః,

తయోరేకత్వేఽపి హేత్వంతరమాహ (జ్యోతిష్ట్వేతి) తత్రైవ హేత్వంతరమాహ (దక్షిణేతి) అన్వాహార్యపచనో హి దక్షిణాగ్నిరుచ్యతే, చంద్రమాశ్చ దక్షిణేన పథా ప్రాప్యమాణో దక్షిణస్యాం దిశి భవతీతి గమ్యతే- ఉత్తరదిగధిష్ఠాతురపి తస్య తత్సంబంధానివారణాత్. తదుక్తం తయోరైక్యమిత్యర్థః. అపాం నక్షత్రాణాం చ చంద్రవదన్వాహార్యపచనేన తాదాత్మ్యమాశంక్యాహ (అపామితి) పూర్వవత్. పృథివ్యన్నయోర్గార్హపత్యాదిత్యాభ్యామన్నత్వేన సమ్బంధవదితి యావత్. సమ్బంధః, అన్వాహార్యపచనచంద్రమోభ్యామితి శేషః, కథం నక్షత్రాణామన్నత్వం తత్రాహ (నక్షత్రాణామితి) కథం పునరపామన్నత్వం, తదాహ (అపామితి) దక్షిణాగ్నేః, దక్షిణాగ్నిం ప్రతీతి యావత్. పృథివ్యా గార్హపత్యాగ్నిం ప్రత్యన్నత్వవదిత్యుదాహరణార్థః ॥ ॥౧॥

అ—స య ఏతమేవం విద్వానిత్యాద్యన్యదిత్యుక్తమ్... ... ॥౨॥

—॥ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యటీకా॥—

రం—(అథ హైనమన్వాహార్యపచనోఽనుశశాస) అన్వాహార్యపచనః, దక్షిణాగ్నిః, (ఆపో దిశో నక్షత్రాణి చంద్రమా ఇతి) మేరూపాణీత్యర్థః (య ఏష చంద్రమసి పురుషో దృశ్యతే సోఽహమస్మి స ఏవాహమస్మీతి) చంద్రస్యాగ్నేశ్చ ప్రకాశకత్వసామ్యాదితి భావః ॥ ॥౧॥

రం—(స య ఏతమేవం విద్వానిత్యాది) వ్యాఖ్యాతమ్... ... ... ॥౨॥

—॥ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యమ్॥—

ఉ—అథ హైనమాహవనీయోఽనుశశాస ప్రాణ ఆకాశో ద్యౌర్విద్యు
దితి య ఏష విద్యుతి పురుషో దృశ్యతే సోఽహమస్మి స ఏవాహమస్మీతి॥౧॥

ఉ—స య ఏతమేవం విద్వానుపాస్తేఽపహతే పాపకృత్యాం లోకీ భవ
తి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి నాస్యావరపురుషాః క్షీయంత ఉపవ
యం తం భుంజామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చ య ఏతమేవం
విద్వానుపాస్తే ॥౨॥ —॥ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే త్రయోదశః ఖండః॥—

శం—అథ హైనమాహవనీయోఽనుశశాస, ప్రాణ ఆకాశో ద్యౌర్విద్యుదితి మమాప్యేతాశ్చతస్రస్తనవః, య ఏష విద్యుతి పురుషో దృశ్యతే; సోఽహమస్మీత్యాది, పూర్వవత్సామాన్యాత్. ద్యావాకాశయోస్స్వాశ్రయత్వాద్విద్యుదాహవనీయయోర్భోగ్యత్వేనైవ సమ్బంధః ॥ ॥౧॥

శం—సమానమన్యత్ ... ... ॥ ౨ ॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యమ్.

ఆ—గార్హపత్యస్యదక్షిణాగ్నేశ్చోపాసనానంతర్యమథశబ్దార్థః తత్రావాంతరభేదందర్శయతి (యఏషఇతి) సోహమస్మీత్యాది, అన్యత్పూర్వమితి సమ్బన్ధః. యథాపూర్వంజ్యోతిష్ట్వావిశేషాద్గార్హపత్యాదిత్యయోరన్వాహార్య పచనచన్ద్రమసోశ్చసాఖ్యముక్తం, తథాజ్యోతిష్ట్వసామ్యాద్విద్యుదాహవనీయయోస్తాదాత్మ్యమేష్టవ్యమిత్యాహ (పూర్వవదితి) కథం తర్హితాభ్యాంద్యావాకాశయోస్సమ్బన్ధః తత్రాహ (ద్యావాకాశయోస్త్వితి) ఆహవనీయస్య ఫలత్వాద్దివోవిషయత్వం- తత్రహోమాదిద్వారానిష్పన్నాపూర్వస్య ద్యులోకఫలత్వాభ్యుపగమాత్, విద్యుతస్త్వాకాశాశ్రయత్వంప్రసిద్ధమ్. అతోవిద్యుదాహవనీయయోర్భోగ్యత్వేనైవద్యావాకాశయోస్సమ్బన్ధఇత్యర్థః ॥ ॥ ౧ ॥

ఆ—సయఏతమేవమిత్యాద్యన్యదిత్యుక్తమ్ ... ... ॥ ౨ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకేత్రయోదశఖండభాష్యటీకా.

రం—(అథహైనమాహవనీయోఽనుశశాసేత్యాది) (ప్రాణఆకాశోద్యౌర్విద్యుదితి) ఇత్యేతానిమమప్రాణిత్యర్థః; (యఏషవిద్యుతిపురుషోదృశ్యతేసోహమస్మిసఏవాహమస్మీతి) విద్యుత్పురుషస్యాపి ప్రకాశకత్వాదాహవనీయైక్యందృష్టవ్యమ్ ॥ ॥ ౧ ॥

రం—(యఏతమేవంవిద్వానిత్యాది) పూర్వవత్ ... ... ॥ ౨ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకత్రయోదశఖండభాష్యమ్.

ఉ— * తేహోచురుపకోసలైషాసోమ్యతేఽస్మద్విద్యాత్మవిద్యాచాచార్యస్తుతేగతింవక్తేత్యాజగామహాస్యాచార్యస్తమాచార్యోఽభ్యువాదోపకోసల౩ ఇతి ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—భగవఇతిహప్రతిశుశ్రావబ్రహ్మవిదఇవసోమ్యతేముఖంభాతికోనుత్వాఽనుశశాసేతికోనుమానుశిష్యాద్భోఇతి హాపేవ నిహ్నుతే ఇమేనూనమీదృశాఅన్యాదృశాఇతిహాగ్నీనభ్యూదేకింనుసోమ్యకిలతేఽవోచన్నితి ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ— ఇదమితిహప్రతిజజ్ఞేలోకాన్వావకిలసోమ్యతేఽవోచన్నహం

---

* అస్మద్విద్యాచాత్మవిద్యాచేతి రంగరామానుజీయఃపాఠః ॥

తు తేతద్వక్ష్యామియథాపుష్కరపలాశఆపోనశ్లిష్యంతఏవమేవం విదిపాపంకర్మనశ్లిష్యతఇతిబ్రవీతుమెభగవానితితస్మైహోవాచ॥3॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకె చతుర్దశఃఖండః

శం—తేపునస్సమ్యాభ్యోచుస్త్ర ఉపకోసల; ఏషాసోమ్యతె, తవాస్మద్విద్యా- అగ్నివిద్యేత్యర్థః. ఆత్మవిద్యా- పూర్వోక్తా * ప్రాణోబ్రహ్మకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేతిచ- ఆచార్యస్తుతెగతింవక్తావిద్యాఫలప్రాప్తయే; ఇత్యుక్త్వోపరేమురగ్నయః ఆజగామహాస్యాచార్యః కాలేనతంచ శిష్యమాచార్యోఽభ్యువాదోపకోసల 3 ఇతి ॥ ॥ ౧ ॥

శం—భగవఇతిహప్రతిశుశ్రావ,బ్రహ్మవిదివసోమ్యతేముఖంభాతికోనుత్వాఽనుశశాస. ఇత్యుక్తః ప్రత్యాహ [illegible] శిష్యాత్, అనుశాసనంకుర్యాత్ [illegible] ఇతి [illegible] అపనిహ్నుతిమివేతి వ్యవహితేనసమ్బన్ధః. [illegible] నచయథావదగ్నిభిరుక్తం బ్రవీతీ, త్యభిప్రాయః కథం- ఇమే. అగ్నయో [illegible] కమంతో నూనం- యతస్త్వాం దృష్ట్వా వేపమానా ఇవేద్యుశోదృశ్యంతె - పూర్వం [illegible] ద్యుశాస్సనః ఇతిహాగ్నీనభ్యూదే, అభ్యుక్తవాన్ [illegible] కిమనసా మ్యకిలతె. తుభ్యమవోచన్నగ్నయః ఇతిప్పష్టః [illegible] ॥ ॥ ౨ ॥

శం—ఇదము క్తవంతఇత్యనేనంపా [illegible] ఏకమాత్రం కించిత్, నసర్వంయథో క్తమగ్నిభిరు క్తమవోచద్యతి, [illegible] వా వ పృథివ్యాదీన్ [illegible] సోమ్యకిలతేఽవోచన్- నబ్రహ్మసాంకల్యేన [illegible] శ్యంతత్ బ్రహ్మ, యదిచ్ఛసిత్వం శ్రోతుం, వక్ష్యామి- శృణుతస్య మయోచ్యమానస్య బ్రహ్మణోజ్ఞానమాహాత్మ్యమ్; యథాపుష్కరపలాశే, పద్మపత్రే ఆపోనశ్లిష్యంతే ఏవం, యథావక్ష్యామిబ్రహ్మ ఏవంవిదిపాపంకర్మనశ్లిష్యతే- నసమ్బధ్యతఇతి ఏవము క్తవత్యాచార్యఉవాచోపకోసలః - బ్రవీతు మేభగవానితి తస్మైహోవాచాచార్యః ... ... ॥3॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకె చతుర్దశఖండభాష్యమ్.

అ—అగ్నీనాంమిథోసంవాదంవ్యావర్ణయతి (తేపునరితి) తథాహ్యాత్మవిద్యాశో [illegible] ([illegible]) [illegible] దేవ మం తత్రేణభగవనుపదేశం [illegible]

ధిష్ఠమిత్యాదినా ప్రాగుక్తం అత ఆహ (ఆచార్యస్త్వితి) ॥౧॥

ఆ—అపనిహ్నుత ఇవేత్యత్ర ఇవశబ్దతాత్పర్యం దర్శయతి (నచేతి) ఉక్తమభిప్రాయమాకాంక్షాపూర్వకం వివృణోతి (కథమిత్యాదినా) శాశ్వా-స్వరభంగేన భీతస్సన్నుక్తవానస్ఫుటమితి యావత్, భీతిం శిష్యస్యాపనయన్నాచార్యో బ్రూతే (కిన్నుసోమ్యేతి) ఆచార్యవాక్స్థమితిశబ్దమనూద్య వ్యాచష్టే (ఇత్యేవమితి) పృష్టస్సన్నితి పూర్వేణ సమ్బన్ధః ॥ ॥౨॥

ఆ— యస్మాదగ్నిభిరుక్తమాచార్యాయ ప్రతికథ్వారా శిష్యో నివేదితవాన్-తస్మాదాచార్యః ప్రాప్తస్సావకాశమిత్యాహ (యత ఇతి) కం ఖం బ్రహ్మేత్యాదినా బ్రహ్మాపి తైరుక్తమిత్యాశఙ్క్యాహ (నబ్రహ్మేతి) కథం తర్హి సాకల్యేన బ్రహ్మ జ్ఞాతవ్యమితి, ఆహ (అహం త్వితి) బ్రహ్మజ్ఞానేకేం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (శృణ్వితి) ... ... ॥౩॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్దశఖండభాష్యటీకా.

రం— (తే హోచురుపకోసలైషా సోమ్య తేఽస్మద్విద్యాచాత్మవిద్యా చ) ప్రత్యేకమనుశాసనానంతరం మిళిత్వా తే, అగ్నయోఽబ్రువన్, అస్మద్విద్యా అగ్నివిద్యా, ఆత్మవిద్యా పరమాత్మవిద్యేత్యర్థః. చశబ్దోఽఙ్గాంగభూత విద్యయోరుపదేశక్రియాయాం సముచ్చయద్యోతనార్థః. నతు సమప్రాధాన్యద్యోతనార్థః అగ్నివిద్యా చాత్మవిద్యా చోపదిష్టేత్యర్థః (ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి) ఏవం వదతామగ్నీనామయమభిప్రాయః- హే ఉపకోసల, బ్రహ్మవిద్యామనుపదిశ్య ప్రోషుషి గురౌ తదలాభాదనాశ్వాసం త్వాముజ్జీవయితుం బ్రహ్మస్వరూపమాత్రం తదంగభూతామగ్నివిద్యాం చ ఉపాదిక్షామ. ఆచార్యాద్ధైవ విదితాయాః విద్యాయాస్సాధిష్ఠత్వాదాచార్య ఏవ సంయద్వామత్వాదిగుణకం బ్రహ్మ. అక్షిరూపం చ తదుపాసనస్థానం, అర్చిరాదికాం చ గతి- ముపదిశత్వితి. తతశ్చ గతిం వక్తేత్యస్యావశిష్టం వక్తేత్యర్థః. నతు గతిమాత్రమితి ద్రష్టవ్యం (ఆజగామ హాస్యాచార్యస్తమాచార్యోఽభ్యువాదోపకోసల౩ ఇతి) స్పష్టోఽర్థః. ॥ ౧ ॥

రం—(భగవ ఇతి హ ప్రతిశుశ్రావేత్యాది) బ్రహ్మవిద ఇవ సోమ్య తే ముఖం భాతి కో ను త్వాఽనుశశాసేతి గురుణైవముక్త ఉపకోసల ఆహ (కో ను మాఽనుశిష్యాద్భో ఇతి) నో భగవన్ త్వయి ప్రోషితే ఇహ మాం కోఽనుశిష్యాదిత్యర్థః (ఇహాపేవ నిహ్నుతే) హేతి ఖేదే. అపనిహ్నుత ఇవేత్యర్థః. నాపనిహ్నుతే-భయద్వా

వదగ్నిభిరుక్తమిత్యపి బ్రవీతీత్యభిప్రాయః. కంచిత్కాలమపహ్నుత్యాథాగ్ని
న్నిర్దిశ్యమేవనూనముపదిష్టవంత ఇత్యాహ (ఇమేనూనమీదృశా అన్యాదృశా
ఇతిహాగ్నిసభ్యూదే) మే ఇదానీమీదృశాః- జ్వలనాకారతయా పరిదృశ్యమానాః
ఏత ఏవాగ్నయః పూర్వమన్యాకారాస్సంతో మమోపదిష్టవంత ఇత్యుక్తవానిత్య
ర్థః. ఆచార్య ఆహ (కిం ను సోమ్య కిల తేఽవోచన్నితి) ॥ ౨ ॥

రం—— ఇతర ఆహ (ఇదమితిహ ప్రతిజజ్ఞే) ఏతావదుపదిష్టమితి ప్రతిజ్ఞాతవాన్
ఇతర ఆహ (లోకాన్వావ కిల సోమ్య తేఽవోచన్నహం తు తే తద్వక్ష్యామీత్యాది)
హే సోమ్య; తే- అగ్నయః పృథివ్యాదీన్ లోకానేవ కార్త్స్న్యేన తవోక్తవం
తః అంగభూతామగ్నివిద్యాం కార్త్స్న్యేనోక్తవంత ఇత్యర్థః. నతు జ్ఞాతవ్యం
బ్రహ్మ కార్త్స్న్యేన- అహం తు తే పద్మపత్రజలాశ్లేషతుల్యసర్వపాపాశ్లేషాపాదక
విద్యావిషయభూతం బ్రహ్మ వక్ష్యామి- యది శుశ్రూషస ఇత్యర్థః, పాపాశ్లేషో
నామ పాపహేతుభూతకర్మాచరణేఽపి పాపోత్పత్తిప్రతిబంధకశక్తిమత్త్వం- ఇ
దం చ ప్రామాదికపాపవిషయం పాపశబ్దశ్చ సుకృతదుష్కృతసాధారణః. ఏత
చ్చ తత్ర తత్రోక్తం తత్రైవానుసంధేయం. ఇతర ఆహ (బ్రవీతు మే భగవానితి)
తస్మై హోవాచ) తస్మై - ఏవముపసన్నాయోపకోసలాయాచార్యో వక్ష్య
మాణమాహేత్యర్థః... ... ... ॥ ౩ ॥

—ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్దశఖండభాష్యమ్.—

ఉ—* య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచ తద
మృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకం వా
సించంతి వర్త్మనీ ఏవ గచ్ఛతి ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—ఏతꣳ సంయద్వామ ఇత్యాచక్షత ఏతꣳ హి సర్వాణి వామాన్యభి
సంయంతి సర్వాణ్యేనం వామాన్యభిసంయంతి య ఏవం వేద ॥ ౨ ॥

ఉ—ఏష ఉ ఏవ వామనీరేష హి సర్వాణి వామాని నయతి సర్వాణి వా
మాని నయతి య ఏవం వేద ॥ ॥ ౩ ॥

ఉ—ఏష ఉ ఏవ భామనీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతి సర్వేషు లోకే
షు భాతి య ఏవం వేద ॥ ॥ ౪ ॥

ఉ—అథ యదు చైవాస్మిఞ్ఛవ్యం కుర్వంతి యది చ నార్చిషమేవాభిస

* సించతి వర్త్మనీ వ్యేతీతి రంగరామానుజీయపాఠః.

మ్యభినంభవన్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణప

క్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాగ్ంస్తాన్మాసేభ్యస్సంవత్సరగ్ం సంవ

త్సరాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుతం తత

త్పురుషోఽమానవః ॥ ॥౫॥

ఉ—స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిప

ద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే నావర్తన్తే... ॥౬॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే పఞ్చదశః ఖణ్డః

శం—య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే- నివృత్తచక్షుర్భిర్బ్రహ్మచర్యాది సాధన సమ్పన్నైశ్శాన్తైర్వివేకిభిః * దృష్టేర్ద్రష్టా * చక్షుషశ్చక్షురిత్యాది శ్రుత్యన్తరాత్, నన్వగ్నిభిరుక్తం వితథం, యతః * ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి గతిమాత్రస్య వక్తేత్యవోచన్ భవిష్యద్విషయాపరిజ్ఞానం చాగ్నీనాం నైష దోషః- సుఖాకాశస్యైవాక్షిణి దృశ్యత ఇతి ద్రష్ట్రనువాదాత్, ఏష ఆత్మా, ప్రాణినామితి హోవాచ- ఏవముక్త్వాన్ ఏతత్- యదేనాత్మతత్త్వమవోచామ - ఏతదమృతం- అమరణధర్మి- అవినాశి అత ఏవాభయం - యస్య హి వినాశాశఙ్కా తస్య భయోపపత్తిః; తదభావాదభయం. అత ఏవైతద్బ్రహ్మ, బృహత్ అనన్తమితి కిఞ్చ- అస్య బ్రహ్మణోఽక్షిపురుషస్య మాహాత్మ్యం, తత్ తత్ర పురుషస్య స్థానేఽక్షిణి యద్యప్యస్మిన్ సర్పిర్వోదకం వా సిఞ్చన్తి - వర్త్మనీ ఏవ గచ్ఛతి- పక్షావేవ గచ్ఛతి, న చక్షుషా సమ్బధ్యతే పద్మపత్రమివోదకం; స్థానస్యాప్యేతన్మాహాత్మ్యం, కిం పునః స్థానినోఽక్షిపురుషస్య నిరఞ్జనత్వం వక్తవ్యమిత్యభిప్రాయః

శం—ఏతం- యథోక్తం పురుషం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే- కస్మాత్, యస్మాదేనం సర్వాణి వామాని- వననీయాని, సంభజనీయాని, శోభనాన్యభిసంయన్తి- అభిసంగచ్ఛన్తీతి, అతస్సంయద్వామః తథా- ఏవంవిదమేనం సర్వాణి వామాన్యభిసంయన్తి, య ఏవం వేద ॥ ॥ ౨ ॥

శం—ఏష ఉ ఏవ వామనీః- యస్మాదేష హి సర్వాణి వామాని పుణ్యకర్మఫలాని పుణ్యానురూపం ప్రాణిభ్యో నయతి- ప్రాపయతి- వహతి చాత్మధర్మత్వేన, విదుషః ఫలం. సర్వాణి వామాని నయతి- య ఏవం వేద ॥ ॥ 3 ॥

శం—ఏష ఉ ఏవ భామనీః ఏష హి- యస్మాత్సర్వేషు లోకేష్వాదిత్య చన్ద్రాగ్న్యాదిరూపైర్భాతి- దీప్యతే * తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి శ్రుతేః. అ

తోభామానినయతీతి భామనీః, యఏవంవేద- అసావపిసర్వేషులోకేషుభాతి॥౪॥

శం—అథఇదానీంయథోక్తబ్రహ్మవిదోగతిరుచ్యతే, యదు, యదిఉచవివా స్మిన్- ఏవంవిదిశవ్యం- శవకర్మ కుర్వంతి- యదిచనకుర్వంతి ఋత్విజః, సర్వథాప్యేవంవిత్తైన శవకర్మణాఅకృతేనాపిప్రతిబద్ధోనబ్రహ్మనప్రాప్నోతి నచకృతేనశవకర్మణాఽస్యకశ్చనాభ్యధికోలోకః - నకర్మణానర్థతేనోకనీ యానితిశ్రుత్యంతరాత్ శవకర్మణ్యనాదరందర్శయన్ విద్యాంస్తౌతి, నపున శ్శవకర్మైవంవిదోనకర్తవ్యమితి; అక్రియమాణేహిశవకర్మణికర్మణాఫలారం భేప్రతిబంధః కశ్చిదనుమీయతే అన్యత్ర యతఇహవిద్యాఫలారంభకాలేశవకర్మ స్యాద్వా- నవేతివిద్యావతోఽప్రతిబద్ధేన ఫలారబ్ధందర్శయతి, యేసుఖాకా శమక్షిస్థంసంయద్వామోవామనీర్భామనీరిత్యేవంగుణముపాసతే ప్రాణసహి తామగ్నివిద్యాం, తేషామన్యత్కర్మభవతు - మావాభూత్, సర్వథాపి తేఽర్చిషమేవాభిసంభవన్తి - అర్చిరభిమానినీం దేవతామభిసంభవంతిప్రతి పద్యంత ఇత్యర్థః, అర్చిషః, అర్చిర్దేవతాయాఅహః అహరభిమానినీం దేవతాం, అహ్నఆపూర్యమాణపక్షం శుక్లపక్షదేవతాం ఆపూర్యమాణపక్షా ద్యాన్ షణ్మాసానుదఙ్ - ఉత్తరాందిశమేతిసవితా. తాన్ మాసాన్ ఉత్త రాయణదేవతాం తేభ్యోమాసేభ్యస్సంవత్సరం, సంవత్సరదేవతాం తతస్సం వత్సరాదాదిత్యం. ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం, చంద్రమసోవిద్యుతం - తత్ త త్రస్థాంస్తాన్ పురుషఃకశ్చిద్బ్రహ్మలోకాదేత్యఅమానవః - మానవ్యాం సృ ష్టౌభవోమానవః- నమానవః- అమానవః॥ ॥౫॥

శం—సపురుషఏతాన్బ్రహ్మ సత్యలోకస్థంగమయతి, గంతృగన్తవ్యగమ యితృత్వే వ్యపదేశేభ్యః సన్మాత్రబ్రహ్మప్రాప్తౌతదనుపపత్తేః * బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతీతిహితత్రన్యాయ్యం - సర్వభేదనిరాసేనసన్మాత్రప్రతిపత్తిం వ క్ష్యతి, నచాదృష్టోమార్గోగమనాయోపతిష్ఠతే * సఏనమవిదితోనభున క్తీతి శ్రుత్యంతరాత్, ఏష దేవపథః- దేవైః - అర్చిరాదిభిర్గమయితృత్వేనాధికృతై రుపలక్షితఃపన్థాః- దేవపథఉచ్యతే, బ్రహ్మ గంతవ్యం, తేనచోపలక్షితఇతి బ్ర హ్మపథః, ఏతేనప్రతిపద్యమానాః గచ్ఛంతోబ్రహ్మ- ఇమంమానవం. మనుసం బన్ధినం మనోస్సృష్టిలక్షణమావర్తంనావర్తంతే, ఆవర్తంతేఽస్మిన్ జననమరణ ప్రబంధచక్రారూఢాఘటీయన్త్రవత్పునః, పునరిత్యావర్తః, తంనప్రతిపద్యంతే

నావర్తతే నైనావర్తన్త ఇతి ద్విరుక్తిః సఫలాయా విద్యాయాః పరిసమాప్తిప్రదర్శ
నార్థా ॥౬ ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే పఞ్చదశఖండభాష్యమ్

ఆ—కథముపసన్నాయాచార్యో బ్రహ్మచారిణే బ్రహ్మవిద్యాముక్తవానిత్య
తఆహ (య ఏష ఇతి) అక్షిణిస్థానేతదుపలక్షితో ద్రష్టాయ ఏష పురుషో దృశ్యత
ఇతి సమ్బన్ధః నాసౌ సర్వేషాం ఛాయాత్మాతిరిక్తో దృష్టిగోచరతామాచరతీత్యాశ
ఙ్క్యాధికారిణో విశినష్టి (నివృత్తేతి) నివృత్తాని విషయేభ్యో విముఖాని చక్షూం
షి బాహ్యానికరణాని యేషాం తైరితి యావత్ బాహ్యకరణానాం స్వవశత్వాధీనం
విశేషణాంతరమాదత్తే (బ్రహ్మచర్యాదీతి) మనసో విషయపారవశ్యరాహిత్యే వి
శేషణాంతరమాహ (శాంతైరితి) తేషాంనివృత్తచక్షుష్ట్వే హేతుమాహ (వివే
కిభిరితి) పురుషోఽక్షిణి ద్రష్టేత్యత్ర బృహదారణ్యకశ్రుతిం ప్రమాణయతి (చ
క్షుష ఇతి) ఆచార్యేణాపూర్వవిద్యోపదేశాదగ్నీనాముక్తిర్మిథ్యా ప్రాప్తేతి
శంకతే (నన్వితి) అగ్నివచనస్య గత్యన్తరమాహ (భవిష్యదితి) నాగ్నీ
నాముక్తిర్మృషా, నాపి తేషాం భవిష్యద్విషయాజ్ఞానమితి దూషయతి (నైష
దోష ఇతి) యత్సుఖగుణకమాకాశముపాస్యమగ్నిభిరుపదిష్టం- తస్యైవకార
ణబ్రహ్మణో ద్రష్టృరూపస్యాక్షిణి దృశ్యత ఇత్యనువాదోగతిర్వ్యాఖ్యానాయా చా
ర్యేణ క్రియతే- తస్మాన్నాస్తి దోషద్వయమిత్యర్థః అక్షిణి దృశ్యత ఇతి ప్రయోగా
దాచార్యేణ ఛాయాత్మా వివక్షిత ఇత్యాశఙ్క్యాహ (ఏష ఇతి) ఇత్యేవనాయం
పురుషశ్ఛాయాత్మేత్యనంతరవాక్యమవతార్య వ్యాకరోతి (ఏతదిత్యాదినా) ఇతి
శబ్దో యథోక్తగుణకస్తైరుపాస్యః పురుషో నచ్ఛాయాత్మా భవితుమర్హతీత్యర్థకః
అసంగత్వాచ్చ నాయంఛాయాత్మేత్యాహ (కించేతి) మాహాత్మ్యం- స్థానద్వారే
ణోచ్యత ఇతి శేషః, కిమేతావతా పురుషస్యాయాతమితి ఆహ (స్థానస్యాపీతి)।౧

ఆ—తస్యైవోపాస్యత్వార్థం గుణాంతరం దర్శయతి (ఏతమితి) పురుష
స్య సంయద్వామత్వం బ్రహ్మవిద్యాసిద్ధమపి నార్థమన్తరేణ వ్యక్తీభవతీతి శఙ్క
తే (కస్మాదితి) అవయవార్థోపన్యాసేన పరిహరతి (యస్మాదితి) గుణోపాస్తి
ఫలమాహ (తథేతి) ఉపాస్యగుణానుసారేణేత్యర్థః ఏవంవిదం సంయద్వా
మగుణవిశిష్టపురుషాస్మీతి వేదితారమిత్యేతత్ ॥ ॥ ౨ ॥

ఆ—గుణాంతరముపాస్యత్వాయ దర్శయతి (ఏష ఇతి) తద్వ్యాఖ్యాపదయ
తి (ఏష ఇతి) ॥ 3 ॥

ఆ—గుణాన్తరం ధ్యానాయోక్త్వా వ్యుత్పాదయతి (ఏష ఇత్యాదినా) ఆది
త్యాదిరూపేణాస్త్యేవ దీప్యమానత్వేన శ్రుత్యన్తరమనుకూలయతి (తస్యేతి) గు
ణోపాస్తిఫలమాహ (య ఏవమితి) ॥ ౪ ॥

ఆ—గతిం వక్తుం పూర్వోక్త బ్రహ్మవిద్యాయామధికగుణానేవాచార్యోన్వవా
దీత్, ఇదానీం తామేవ గతిమవతారయతి (అథేతి) తాం వక్తుం పాతనికాం కరో
తి (యద్యదీతి) కరణాకరణాభ్యాం విదుషో న వృద్ధిర్హానిర్వా ఇత్యత్ర శ్రుత్యం
తరం ప్రమాణయతి (న కర్మణేతి) అథ యదు చైవేత్యాదివాక్యస్య తాత్పర్యం దర్శ
యతి (శవకర్మణీతి) తాత్పర్యాంతరం దర్శయతి (న పునరితి) యది విదుషో
పి శవకర్మ కర్తవ్యం కస్తర్హి తస్య విశేషః- తత్రాహ (అక్రియయాప్యహీతి)
అన్యత్రేతి, అవిద్యావానుచ్యతే. ఇహేతి - ప్రస్తుతవాక్యస్య, విద్యావతో
వా క్తిః. ఇతి- శవకర్మణ్యనాదరపూర్వకమితి శేషః, విద్యావతశ్శవకర్మభా
వాభావయోరప్రతిబంధతః ఫలం సిధ్యతి, అవిద్యావతస్తు శవకర్మాకరణే కర్మా
ణి నఫలదానీతి విద్యాస్తుతిరిత్యభిప్రేతేతి భావః- తేఽర్చిషమేవేత్యత్ర తచ్ఛబ్దా
ర్థం వ్యాచష్టే (యే సుఖాకాశమితి) ॥ ౫ ॥

ఆ—సత్యలోకస్థమితి దేశవ్యవచ్ఛేదనకమితి వ్యాఖ్యాయతే - ముఖ్యమేవ
బ్రహ్మశబ్దాలమ్బనం కిం నోచ్యతే- తత్రాహ (గంతృగన్తవ్యేతి) ఏతేభ్యో హే
తుభ్యస్సత్యలోకస్థం బ్రహ్మ న ముఖ్యమితి సమ్బన్ధః. ముఖ్యబ్రహ్మప్రాప్తావపి
యథోక్తవ్యపదేశా భవిష్యంతీత్యాశఙ్క్యాహ (సన్నేతీతి) తదనుపపత్తేః-
న తాదృగ్బ్రహ్మశబ్దమితి శేషః, అనుపపత్తిమేవ స్ఫోరయతి (బ్రహ్మైవేతి) త
త్రేతి- ముఖ్యప్రాప్తిరుచ్యతే కస్యచిదపి స్వాత్మబ్రహ్మప్రాప్తిరత్ర నాస్తీత్యాశ
ఙ్క్యాహ (సర్వభేదేతి) నశ్యతి- షష్ఠ్యా ద్వ్యాయో శ్రుతిరితి శేషః, జీవస్య స
స్వాత్మబ్రహ్మపారమార్థికం రూపం చేత్- ఉపాసకస్యాపి న గతిరుదితా- తస్యాపి
బ్రహ్మాతిరిక్తస్వరూపాభావాదిత్యాశఙ్క్యాహ (న చేతి) ఏకత్వలక్షణో మా
ర్గో న దృష్టశ్చేత్- అవగమనాయనోపతిష్ఠతే. న హి ధ్యాననిష్ఠస్యాదృష్టమేక
త్వం గమనం వారయితుం పారయతి, అజ్ఞానప్రతిబంధాత్తస్య గమనభ్రాన్తిసంభ
వాదిత్యర్థః. యద్వా- ఏకత్వలక్షణో మార్గో నవగతోసగమనాయ, మో
క్షాయోపస్థితో భవతీత్యర్థః, తత్ప్రమాణమాహ (న ఏనమితి) సః, పరమా
త్మా ప్రత్యక్త్వేనాజ్ఞాతస్సన్నేనం- అధికారిణాం ముక్తిప్రదానేన న పాలయతీత్యర్థః.

ప్రకృతాంగతిముపసంహరతి (ఏషఇతి) గతిఫలంనిగమయతి (ఏతేనేతి) ఇ
మమితివిశేషణాదనావృత్తిరస్మిన్కల్పే- కల్పాంతరేత్వావృత్తిరితిసూచ్యతే. ఆ
వర్తశబ్దంవ్యాకరోతి (ఆవర్తన్త ఇతి) సఫలాయాః- యథోక్తగతిపూర్వకేన
ఫలేనసహితాయాఇతియావత్- కార్యబ్రహ్మోపాసనసముచ్చితా కారణబ్రహ్మో
పాసనాయథోక్తా- నావిద్యాసహితావిద్యాత్ర వివక్షితా తస్యాఇత్యర్థః ॥౬॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే పఞ్చదశఖండభాష్యటీకా.

రం—(య ఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యత ఏషఆత్మేతిహోవాచైతదమృత మభ
యమేతద్బ్రహ్మేతి) యోగిభిర్యోఽక్షిణ్యన్తర్వర్తీపురుషోదృశ్యతే, అయమాత్మా
నియంతేత్యర్థః అమృతత్వం, నిరతిశయభోగ్యత్వం అభయత్వం దుఃఖాసమ్భి
న్నత్వం, బ్రహ్మత్వం; నిరతిశయబృహత్త్వం (తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకం
వాసించతి వర్త్మనీ హ్యేవగచ్ఛతి) తత్, తస్మిన్నిర్లేపస్థానిప్రభావాదస్మిన్
అక్షిణియద్యపి సర్పిర్వోదకంవాకశ్చిత్ సించేత్, తత్ వర్త్మనీ- తత్పార్శ్వ
ద్వయమేవహిగచ్ఛతి. నతుసంశ్లిష్యతే ॥ ॥౧॥

రం—(ఏతంసంయద్వామ ఇత్యాచక్షతేఏతంహిసర్వాణివామాన్యభిసంయ
న్తీత్యాది) సంయంతి, సంగతానివామాని. వననీయానిప్రార్థనీయానియస్మిన్
సఃసంయద్వామః, సర్వకల్యాణగుణాశ్రయత్వం సత్యసంకల్పత్వంవా - సంయ
ద్వామత్వం (సర్వాణ్యేనంవామాన్యభిసంయంతియఏవంవేద) తదుపాసక
స్యాపి తత్క్రతున్యాయాత్తద్భవతీత్యర్థః ॥ ॥౨॥

రం—(ఏషఉఏవవామనీఃఏషహిసర్వాణివామానినయతిసర్వాణివామానిన
యతియఏవంవేద) వామనీత్వం - స్వాశ్రితేషు శోభనప్రాపకత్వం, తత్క్ర
తున్యాయాత్తద్గుణోపాసకస్యాపితద్భవతీత్యర్థః ॥ ॥౩॥

రం—(ఏషఉఏవభామనీః ఏషహిసర్వేషులోకేషుభాతిసర్వేషులోకేషుభా
తియఏవంవేద) భామనీత్వం, సర్వలోకవ్యాప్తదీప్తిమద్విగ్రహయుక్తత్వం, ఉ
పాసకస్యాపి తద్భవత్యపేక్షాయామిత్యర్థః; అత్రసంయద్వామత్వవామనీత్వ
భామనీత్వేషుఫలకథనంఫలరూపతాత్పర్యలింగోపన్యాసేనతేషుగుణేషుతాత్పర్య
ప్రదర్శనార్థం-నతు* సర్పిర్వోదకంవాసించతీత్యత్రార్థవాదమాత్రతయాస్తు
తిరూపత్వమితి ప్రదర్శనార్థం*సర్పిర్వేతివాక్యస్యస్తుతిత్వంవ్యాసార్యైరుక్తం

రం—(అథయదుచైవాస్మిఞ్ఛవ్యంకుర్వంతియదుచనార్చిషమేవాభిసమ్భవ

౨) అథశబ్దః ప్రకృతవిషయత్వద్యోతనార్థః. అస్మిన్ బ్రహ్మవిద్యాసామాన్యాభిప్రాయత్వాదస్యైకవచనస్యోత్తరత్రాభిసమ్భవంతీతి బహువచనేనావిరోధః. యదిశవ్యం, శవదహనాదికర్మ పుత్రాదయః కుర్వంతి యదివానకుర్వంతి సర్వథాపి తేఽర్చిషమేవాభిసమ్భవంతి అర్చిరాదిశబ్దాశ్చ* ఆతివాహికాస్తల్లింగాదితిన్యాయేన తదభిమానిదేవతాపరా ఇత్యన్యత్రస్థితం. అత్రకేచిదుపకోసలవిద్యాంగభూతాగ్నివిద్యాప్రైథపన శవదహనాదివైగుణ్యేపిఉపకోసలవిద్యానిష్ఠస్య నక్షతిః, విద్యాంతరనిష్ఠస్యదహనాదివైగుణ్యే కించిద్వైగుణ్యమస్తీతి వదంతి, తన్న - * నకర్మణాలిప్యతఇతి శ్రుతిసిద్ధార్థానువాదిత్వాదస్యవాక్యస్యైతాదృశార్థప్రత్యాయకత్వాభావాత్ - అతోఽభయమప్యేవాస్మిన్నిత్యేతత్సర్వబ్రహ్మవిత్సాధారణమేవ (అర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమిత్యాది) (ఆపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతిమాసాంస్తాన్) యాన్ షణ్మాసాన్ ఉదక్, ఉత్తరదిశాయామాదిత్యఏతి, తాన్మాసానిత్యర్థః శిష్టంస్పష్టమ్ ॥ x ॥

రం—(సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీత్యాది)(దేవపథః) దైవైః, ఆతివాహికైర్నిమమానః పన్థాః - దేవపథః (బ్రహ్మపథః) బ్రహ్మప్రాపకః పంథాః, బ్రహ్మపథః ఏతేన- మార్గేణప్రతిపద్యమానాః ఇమం- ఘోరంమానవమావర్తం- ఘటీయంత్రవజ్జననమరణప్రాపకం మనుష్యాదిశరీరోపలక్షితం సంసారంనావర్తన్తే- పునర్నప్రతిపద్యన్తే (నావర్తంతేనావర్తన్తఇతి) ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా అత్రచ యద్విచారణీయం తదుత్తరత్రవక్ష్యతే. అత్రపంచాగ్నివిద్యాయా ముపకోసలవిద్యాయాం చార్చిరాదిగతేః పాఠాత్ యస్యాంవిద్యాయామర్చిరాదిగతిః శ్రూయతే- తన్నిష్ఠానామేవార్చిరాదిగత్యా బ్రహ్మప్రాప్తిః. నాన్యేషాం నచ * తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే * శ్రద్ధాంసత్యముపాసతఇతి సర్వబ్రహ్మవిద్యాసాధారణ్యంశ్రుతమితివాచ్యం- తథాసత్యుపకోసలవిద్యాయామర్చిరాదిగతిశ్రుతివైయర్థ్యప్రసంగాదితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తేఉచ్యతే * అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యాం సర్వేషాం - సర్వోపాసననిష్ఠానామర్చిరాదిమార్గేణైవగంతవ్యత్వాత్ ఏతద్విద్యానిష్ఠానామేవేతి నియమోనాస్తి తథాహినియమేనతి * యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే * శ్రద్ధాంసత్యముపాసతే * అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లషణ్మాసాఉత్తరాయణమ్ । తత్రప్రయాతాగచ్ఛన్తిబ్రహ్మబ్రహ్మవిదోజనాఇతిస్మృ

తి-స్మృతిభ్యాం విరోధప్రసంగః- ఉపకోసలవిద్యాయాం పునరామ్నానంతు *
యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత ఇతి పంచాగ్నివిద్యావాక్య (ప్రా) ప్తస
ర్వబ్రహ్మవిద్యాసాధారణార్చిరాదిగతేః పునరావృత్తివిధానార్థమనువాద ఇతి
స్థితమ్, ఉపకోసలవిద్యాయాః పరమాత్మవిద్యాత్వంచ * అంతర ఉపపత్తేరిత్య
త్ర స్థితం తథాహి, * య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి నిర్దిశ్యమానః ప్రతిబి
మ్బాత్మా ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాద్దృశ్యత ఇత్యపరోక్షాభిధానాచ్చ, జీవో వా స్యాత్-చ
క్షుషి తస్య విశేషణసన్నిధానాత్ప్రసిద్ధిరుపపద్యతే - ఉన్మీలితచక్షురుద్వీక్షణేన
జీవస్యస్థితి గతినిశ్చయాత్ దృశ్యత ఇత్యుక్తిరుపపద్యతే, నతు పరమాత్మా తస్యానా
ధారత్వాత్ అదృశ్యత్వాచ్చ నచాత్మత్వామృతత్వాభయత్వబ్రహ్మత్వాదివిరోధః-
* ఏష ఆత్మేతి హోవాచేతీతికరణేన * మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతివత్పదార్థా
వివక్షాయా దర్శితత్వాదిత్యేవం (ప్రా) ప్తేఽభిధీయతే * అంతర ఉపపత్తేః- అక్ష్య
న్తరః పరమాత్మా - తస్యైవాత్మత్వామృతత్వసంయద్వామత్వవామనీత్వభామనీ
త్వాదిధర్మాణాముపపత్తేః నచేతికరణేనైతేషామవివక్షాశఙ్క్యా, యత్రో
చ్యమానస్యార్థస్యాప్తవచనసమ్బన్ధః ప్రతిపాద్యః - తత్రేతిశబ్దోఽనర్థవివ
క్షాం వారయతి- యథా ఇతిహ స్మోపాధ్యాయః కథయతీతి తస్మాదిహామృతత్వాదీ
నామాచార్యవచనసమ్బన్ధస్య ప్రతిపాద్యత్వాదితిశబ్దః * మనోబ్రహ్మేతీత్యాదా
వివనావివక్షాకారకః, తతశ్చ స్వాభావికామృతత్వాదీనాం జీవేఽసమ్భవాత్-త
థా ప్రతిబిమ్బే * రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి చక్షుః ప్రతిష్ఠితత్వేన శ్రుతిప్ర
సిద్ధాదిత్యరూపదేవతావిశేషే, చాసమ్భవాత్- పరమాత్మైవాక్ష్యంతర్వర్తీ,
యదుక్తం నిరాధారస్య పరమాత్మనశ్చక్షురవస్థితిర్న సంభవతీతి, తత్రాహ, *
స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ * యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదావన్తర్యామిబ్రాహ్మణే చ
క్షుషిస్థితి నియమనాదేః పరమాత్మధర్మతయా శ్రవణాత్ యోగిదృశ్యతయా
దృశ్యత ఇత్యస్యోపపత్తేశ్చాక్షుష్యన్తర్వర్తినః పరమాత్మత్వేనానుపపత్తిః * సుఖ
విశిష్టాభిధానాదేవచ * కంబ్రహ్మ ఖంబ్రహ్మేత్యపరిచ్ఛిన్నత్వ విశిష్ట సుఖరూప
స్యాగ్నిభిరుపదిష్టస్య బ్రహ్మణ ఏవ * య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి వాక్యే
ప్రకృతపరామర్శినా య ఏష ఇతి సర్వనామ్నాఽభిధీయమానత్వాచ్చ నచ త
ద్బ్రహ్మాగ్నివిద్యయా వ్యవహితమితి వాచ్యం, అగ్నివిద్యాయా అపి బ్రహ్మవిద్యా
ఙ్గత్వేన * నహి సా వాంగమితి న్యాయేనావ్యవధాయకత్వాత్, తదంగత్వంచ తత్ప్ర

కరణమధ్యపాఠాత్, * అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాసేతి బ్రహ్మవిద్యా
ధికృతస్యైవాగ్నివిద్యోపదేశ ఇతి ప్రతిపాదనాద్బ్రహ్మవిద్యోపయుక్తఫలవ్యతి
రిక్తఫలాంతరాశ్రవణాచ్చ సను * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి వాక్యేన అపరిచ్ఛిన్న
సుఖరూపం బ్రహ్మేతి నోపదిశ్యతే, అపి తు * ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్ర
హ్మేతి త్రిభిర్వాక్యైర్ముఖ్యప్రాణలౌకికసుఖభూతాకాశేషు చ బ్రహ్మదృష్టిర్విధీయతే
తత్రాహ * అత ఏవ చ స బ్రహ్మ అత ఏవ- అపరిచ్ఛిన్నసుఖస్య బ్రహ్మత్వాభిధా
నాదేవాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపం బ్రహ్మైవాత్ర ప్రతిపాద్యతే, నాబ్రహ్మణి బ్రహ్మ
దృష్టిః- అబ్రహ్మభూతేషు ముఖ్యప్రాణలౌకికసుఖాకాశేషు బ్రహ్మదృష్టివిధి
రూపత్వే తత్రానుపపత్తేరభావేన * విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మ కం
చ తు ఖం చ న విజానామీతి ప్రశ్నస్య * యద్వావ కం తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ క
మితి ప్రతివచనస్య చాసంగతత్వాపత్తేః, తదసంగతిపరిహారశ్చ ప్రాగేవ వర్ణి
తః ఇతశ్చ పరం బ్రహ్మ - * శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ శ్రుతోపనిషత్క
స్య, అధిగతపరమపురుషయాథాత్మ్యస్యానుసంధేయతయా శ్రుత్యంతరప్రతీ
యమానా అర్చిరాదికా గతిర్యా- తామపునరావృత్తిలక్షణపరమపురుషప్రాప్తి
కరీముపకోసలాయాక్షిపురుషం శ్రుతవతే * అథ యదు చైవాస్మిఞ్ఛవ్యం కుర్వంతి
త్యాదినా ఆచార్య ఉపదిశతి, అతోఽప్యయం పురుషః పరమాత్మా * అనవస్థితేర
సంభవాచ్చ నేతరః ప్రతిబింబాదీనామక్షిణి నియమేనానవస్థానాత్ అమృతత్వా
దీనాం చ నిరుపాధికానాం తేష్వసంభవాన్న పరమాత్మేతరః - ఛాయాదిరక్షిపురు
షో భవితుమర్హతీతి స్థితం- ప్రకృతమనుసరామః ... ... ॥౬॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే పంచదశఖండభాష్యమ్

ఉ—ఏష హ వై యజ్ఞో యోఽయం పవత ఏష హ యన్నిదగ్ సర్వం పునాతి
యదేష హ యన్నిదగ్ సర్వం పునాతి తస్మాదేష ఏవ యజ్ఞస్తస్య మన
శ్చ వాక్చ వర్తనీ ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—తయోరన్యతరాం మనసా సగ్స్కరోతి బ్రహ్మా వాచా హోతాఽ
ధ్వర్యురుద్గాతాఽన్యతరాగ్ స యత్రోపాకృతే ప్రాతరనువాకే
పురా పరిధానీయాయా † బ్రహ్మా వ్యవవదతి ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ— ‡ అన్యతరామేవ వర్తనీగ్ సగ్స్కరోతి హీయతేఽన్యతరా

---

† బ్రహ్మా వ్యవదతీతి రంగరామానుజీయపాఠః— ‡ వర్తనీగ్ సగ్స్కుర్వం
తీతి రంగరామానుజీయపాఠః

సయథైకపాద్వ్రజన్రథోవైకేనచక్రేణవర్తమానో రిష్యత్యేవ
మస్యయజ్ఞోరిష్యతియజ్ఞగ్ంరిష్యంతం యజమానోఽనురిష్యతి
సఇష్ట్వాపాపీయాన్భవతి ॥ ॥ ౩ ॥

ఉ—[1] అథయత్రోపాకృతే ప్రాతరనువాకేన పురాపరిధానీయా
యాబ్రహ్మావ్యవవదత్యుభేఏవవర్తనీసగ్ంస్కుర్వంతినహీయతేఽన్యతరా
ఉ—సయథోభయపాద్వ్రజన్రథోవోభాభ్యాంచక్రాభ్యాం వర్త
మానఃప్రతితిష్ఠత్యేవమస్యయజ్ఞఃప్రతితిష్ఠతియజ్ఞంప్రతితిష్ఠంతం
యజమానోఽనుప్రతితిష్ఠతిసఇష్ట్వాశ్రేయాన్భవతి... ॥ ౫ ॥

—ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే షోడశఃఖండః—

శం—రహస్యప్రకరణేప్రసంగసత్త్వాదారణ్యకత్వసామాన్యాచ్చ యజ్ఞేక్ష
తేఉత్పన్నేవ్యాహృతయః ప్రాయశ్చిత్తార్థావిధాతవ్యాః, తదభిజ్ఞస్యచర్త్వి
జోబ్రహ్మణోమౌన మిత్యతఇదమారభ్యతే (ఏషహవై) ఏషః, వాయుః.యో
యంపవతే అయంయజ్ఞః హవైఇతి; ప్రసిద్ధార్థావద్యోతకౌనిపాతౌ వాయు
ప్రతిష్ఠోహియజ్ఞః ప్రసిద్ధశ్శ్రుతిషు * స్వాహావాతేధాః * అయంవైయజ్ఞోయో
యంపవతఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః వాతఏవహిచలనాత్మకత్వాత్ క్రియాసమవాయీ
వాతఏవయజ్ఞస్యారంభకః * వాతః ప్రతిష్ఠేతిచశ్రవణాత్ ఏషహియత్-గచ్ఛన్
చలన్నిదంసర్వం జగత్పునాతి, పావయతి, శోధయతి నహ్యచలతశ్శుద్ధిరస్తి,
దోషనిరసనంచలతోహిదృష్టం- నస్థిరస్య యత్, యస్మాచ్చయన్ ఏషఇదంసర్వం
పునాతి- తస్మాదేషఏవయజ్ఞః- యత్పునాతీతి తస్య, అస్యైవంవిశిష్టస్యయజ్ఞస్య
వాక్చ మంత్రోచ్చారణేవ్యాపృతా, మనశ్చ, యథాభూతార్థజ్ఞానేవ్యాపృతం
తేఏ. వాఙ్మనసేవర్తనీ మార్గౌ - యాభ్యాంయజ్ఞస్తాయమానః ప్రవర్తతే;
తేవర్తనీ- ప్రాణాపానపరిచలనవత్యాహివాచశ్చిత్తస్యచోత్తరోత్తరక్రమో
యద్యజ్ఞఇతిహిశ్రుత్యంతరం అతోవాఙ్మనసాభ్యాంయజ్ఞోవర్తనీభ్యాంవర్తతఇ
తి వాఙ్మనసేవర్తనీఉచ్యేతేయజ్ఞస్య ॥ ॥౧॥

శం—తయోః- వర్తన్యోరన్యతరాంవర్తనీంమనసా- వివేకజ్ఞానవతా సం
స్కరోతిబ్రహ్మా- ఋత్విక్ వాచా - వర్తన్యాహోతాఽధ్వర్యురుద్గాతేత్యేతే
త్రయోప్యృత్విజోఽన్యతరాం- వాగ్లక్షణాంవర్తనీంవాచైవసంస్కుర్వంతి, త

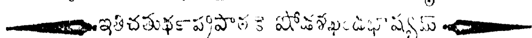
[1] బ్రహ్మావ్యవదతీతి రంగరామానుజీయపాఠః.

త్రైవంసతి లేవాఙ్మనసే వర్తనీ సంస్కార్యే యజ్ఞే అథ నః బ్రహ్మా యత్ర యస్మిన్కాలే ఉపాకృతే, ప్రారబ్ధే (ప్రాతరనువాకే శస్త్రే) పురా పూర్వం పరిధానీయాయా ఋచో బ్రహ్మైతస్మిన్నంతరేకాలే వ్యవదతి, మౌనం పరిత్యజతి యది ॥ ॥౩॥

శం—తదాఽన్యతరామేవ వాగ్వర్తనీం సంస్కరోతి, బ్రహ్మణా సంస్క్రియమాణా మనోవర్తనీ హీయతే- వినశ్యతి- ఛిద్రీభవత్యన్యతరా సః యజ్ఞో వాగ్వర్తన్యైవాన్యతరయా వర్తితుమశక్నువన్రిష్యతి, కథమివేతి ఆహ- స యథైకపాత్ పురుషో వ్రజన్ గచ్ఛన్ రిష్యతి, రథో వైకేన చక్రేణ వర్తమానః, గచ్ఛన్రిష్యతి, ఏవమస్య- యజమానస్య బ్రహ్మణా యజ్ఞో రిష్యతి- వినశ్యతి (యజ్ఞం రిష్యంతం యజమానోఽనురిష్యతి) యజ్ఞప్రాణో హి యజమానః అతో యుక్తో యజ్ఞరేషే రేషణం తస్య సః తం యజ్ఞమిష్ట్వా తాదృశం పాపీయాన్ పాపతరో భవతి ॥

శం—అథ పునర్యత్ర బ్రహ్మా విద్వాన్మౌనం పరిగృహ్య, వాగ్విసర్గమకుర్వన్వర్తతే- యావత్పరిధానీయాయా న వ్యవదతి, తథైవ తే సర్వర్త్విజః. ఉభే ఏవ వర్తనీ సంస్కుర్వంతి- న హీయతేఽన్యతరాపి ॥ ॥౪॥

శం—కిమివేతి, ఆహ పూర్వోక్తవిపరీతదృష్టాంతౌ ఏవమస్య, యజమానస్య యజ్ఞః స్వవర్తనీభ్యాం వర్తమానః ప్రతితిష్ఠతి- స్వేనాత్మనా ఉవినశ్యన్ వర్తత ఇత్యర్థః- యజ్ఞం ప్రతితిష్ఠంతం యజమానోఽనుప్రతితిష్ఠతి ఏవం మౌనవిజ్ఞానవద్బ్రహ్మోపేతం యజ్ఞమిష్ట్వా శ్రేయాన్ భవతి, శ్రేష్ఠో భవతీత్యర్థః ॥ ౫ ॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యమ్

ఆ—పూర్వోత్తరగ్రంథయోరసంగతిమాశంక్య ప్రాసంగికీం సంగతిమాహ (రహస్యప్రకరణ ఇతి) రహస్యం- ఉపాసనం. తత్ప్రకరణే. విదుషాం ఫలప్రాప్తివమేమౌనోపదేశప్రసంగేన యజ్ఞస్య సమాప్తిగమనాయానంతరగ్రంథేన మౌనోపదేశాదస్తిసంగతిరిత్యర్థః. కించ, పూర్వోత్తరగ్రంథయోరారణ్యకత్వేన సమానత్వాదపి సంగతిరస్తీత్యాహ (అరణ్యకత్వేతి) కించ- అగ్నివిషయావిద్యాప్రకృతా యజ్ఞే చ ప్రసిద్ధాగ్నిసమ్బన్ధే యది కిమపి క్షతముత్పద్యతే తదా ప్రాయశ్చిత్తార్థాః వ్యాహృతయో విధాతవ్యా ఇత్యనంతరగ్రంథప్రవృత్తిరితి సంగత్యంతరమాహ (యజ్ఞ ఇతి) ప్రకృతాయాముపాసనాయాం మౌనమంగీక్రియతే- వాగ్వ్యాపారే వివక్షితే చిత్తతయా ధ్యానానుష్ఠానాసిద్ధేః ఋత్విగ్విశేషస్య ప్రాయశ్చిత్తాభిజ్ఞస్య మౌనమత్ర విధీయతే- తేన చాస్తి మిథస్సంగతిరిత్యాహ

(తదభిజ్ఞస్యేతి) యజ్ఞస్య దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగాత్మకత్వాత్క్రియాయా శ్చక్షణభంగిన్యా గతిమత్త్వాయోగాన్మార్గోపదేశాసంభవాత్కథ మాద్యాసంగతిరిత్యాశంక్య గతిమత్త్వం సంపాదయితుం యజ్ఞస్య వాయురూపత్వమాహ (ఏష ఇత్యాదినా) యజ్ఞో వాయ్వాశ్రయో వాయ్వాత్మక ఇతి శ్రౌతీ ప్రసిద్ధిః, తామేవ ప్రకటయతి (వాయుప్రతిష్ఠ ఇతి) శ్రుతిరుదాహరతి (స్వాహేతి) స్వాహాకారముచ్చార్య వాతే- 'వాయాధీయతే క్షిప్యత ఇతి వాతేధాః - యజ్ఞః శ్రుత్యంతరమాహ (అయమితి) ఆదిశబ్దేన *వాతాద్యజ్ఞః ప్రయుజ్యతామితి శ్రుతిర్గృహ్యతే; ఆదర్శితశ్రుతీనామర్థం సంగృహ్ణాతి (వాత ఇతి) యో యజ్ఞః క్రియాసమవాయీ- తత్సముదాయాత్మకః స వాయురేవ - ద్వయోశ్చలనాత్మకత్వావిశేషాత్ తస్మాద్వాయుప్రతిష్ఠస్తదాత్మకో యజ్ఞ ఇత్యర్థః వాయుప్రతిష్ఠో యజ్ఞ ఇత్యత్ర శ్రుత్యంతరమాహ (వాత ఏవేతి) పావనత్వశ్రుత్యాపి వాయుయజ్ఞయోరేకత్వమాహ (ఏష హ యన్నితి) ఏనాపి వాయుం శుద్ధిస్సిధ్యతీత్యాశంక్యాహ (నహీతి) అచలతః విహితక్రియామననుతిష్ఠత ఇతి యావత్ - శుద్ధిర్నామ దోషనిరాసః స చ నిషిద్ధం పరిత్యక్తుం యతమానస్య సిధ్యతి - న తు నిషిద్ధక్రియాత్యాగోదాసీనస్య దోషనిరాసాత్మికా శుద్ధిస్సంభవతి చలన్ వాయుః తస్మాద్వాయురేవ చలనద్వారా సర్వం జగత్పునాతీత్యాహ (దోషేతి) వాయోరస్తు పావనత్వం ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యాశంక్యాహ (యద్యస్మాదితి) వాయ్వాత్మనా గతివిశిష్టస్య యజ్ఞస్య మార్గద్వయ ముపదిశతి (తస్యేతి) ఏవం విశిష్టస్య పావనస్య వాయురూపస్యేతి యావత్ యజ్ఞస్యోక్తమార్గద్వయవైశిష్ట్యే సోపస్కారమైతరేయవాక్యముదాహరతి (ప్రాణేతి) ప్రాణాపానాభ్యాం ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాభ్యాం పరిచలనం విద్యతే యస్యాః తస్యా వాచశ్చిత్తస్య చ పూర్వాపరభావక్రమేణ యజ్ఞస్సంపాద్యతే- మనసా హి ధ్యాయన్ వాచమభివ్యాహరన్ పూర్వాపరీభావేన యజ్ఞం సంపాదయతీత్యర్థః. యజ్ఞస్య మార్గద్వయవిశిష్టత్వముపసంహరతి (అత ఇతి)

ఆ—తయోరన్యోన్యముపకార్యోపకారకభావం దర్శయతి (తయోరితి) వాచా సమ్యక్ప్రయుక్తయేతి శేషః, సంస్కృతాయాం వాగ్వర్తన్యాం తయైవ యజ్ఞో నిష్పన్నో భవతీత్యాహ (వాచైవేతి) కింతర్హి మనో వర్తన్యా సంస్కృతయేత్యాశంక్యాహ (తత్రేతి) యజ్ఞస్య ద్వాభ్యాం మార్గాభ్యాం నీయమానస్యైవ పూర్వోక్తరీత్యా స్థితేస్సతీతి యావత్. మనో వర్తన్యాస్సంస్కారాభావే ప్ర

త్యేవాహ యందర్శయతి (అథేత్యాదినా) మనోవర్తనీ బ్రహ్మణో, వాగ్వర్తనీ చహోతృప్రభృతిభిః, సంస్కార్యేతి వ్యవస్థానంతరమిత్యర్థః సబ్రహ్మేతి, అన్వయంసూచయతి బ్రహ్మేతి పునరుక్తిస్తస్యక్రియాపదేన సంబంధద్యోతనార్థా ఏతస్మిన్నంతరే కాలే, ప్రాతరనువాకశస్త్రమారభ్య తత్పరిసమాప్తే రంతరావస్థాయామిత్యర్థః ॥ ॥ ౨ ॥

ఆ—వాచో హోత్రాదిభిస్సంస్కార్యత్వమస్తు- మనసశ్చ బ్రహ్మసంస్కార్యత్వం మాభూత్ - ఏతావతా యజ్ఞస్య కిమాయాతమిత్యాశంక్యాహ (సయజ్ఞ ఇతి) యజ్ఞభ్రంశమేవాకాంక్షాద్వారా వ్యుత్పాదయతి(కథమిత్యాదినా)నాశేపి యజ్ఞస్య యజమానస్య కిమాయాతమిత్యాశంక్యాహ (యజ్ఞప్రాణోపీతి) వాగ్వర్తనీసంస్కారాభావేపి తుల్యోదోషః ॥ ॥ ౩ ॥

ఆ—మానసగుణం దర్శయతి(అథపునరితి)తత్రైవ-సమ్యగనుష్ఠాతార ఇతి యావత్ తథాసతి బ్రహ్మవాన్యైవదత్వేఽపి ద్వైవక్తస్యసంస్కార్యస్యైవేత్యాహ(నేతి)॥

ఆ—వర్తనీద్వయసంస్కారేకింస్యాదిత్యపేక్షాయామాహ(ఏవమితి) ॥౪॥

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యటీకా

రం—రహస్యప్రకరణే ప్రసంగాదారణ్యకత్వసామాన్యాద్యజ్ఞే క్షతే ఉత్పన్నే వ్యాహృతయః ప్రాయశ్చిత్తార్థా హోమమంత్రతయా విధాతవ్యాః తదభిజ్ఞస్యైవ బ్రహ్మత్వలక్షణమార్త్విజ్యం- తస్యచ బ్రహ్మణో మౌనమానస్యేకమిత్యేవమాదివిధ్యర్థమిదమారభ్యతే (ఏషహ వై యజ్ఞో యోయంపవతే) యోయంపవతే వాయుస్స ఏవ యజ్ఞ ఇత్యర్థః, కథం వాయోర్యజ్ఞత్వమిత్యాశంక్యాహ (ఏషహ యన్నిదంసర్వంపునాతి) ఏషః- వాయుర్హ యన్ - గచ్ఛన్ సర్వంపునాతి వషట్వాంత్తాత్పేర్వసుహస్తేః స్తుతిప్రసిద్ధా యన్పునాతీతి పదద్వయోర్యతయోః యకారనకారయోః యజ్ఞశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానాత్ యకారస్య సకారవికారత్వాత్, యజ్ఞశబ్దస్య యన్పునాతీతి నిర్వచనమితి భావః ఉక్తమేవోపసంహరతి (యదేషహ యన్నిదంసర్వంపునాతి తస్మాదేష ఏవ యజ్ఞ ఇతి) ఏవం యజ్ఞస్య వాయోశ్చాభేదోపపాదనేన యజ్ఞస్య గంతృత్వం సంపాద్య గంతుర్యజ్ఞస్య మార్గమాహ (తస్య మనశ్చ వాక్చ వర్తనీ) ప్రవృత్తిసాధనభూతో వాఙ్మనసమయో మార్గ ఇతి యావత్

రం—(తయోరన్యతరాం మనసా సంస్కరోతి బ్రహ్మా వాచా హోతాఽధ్వర్యురుద్గాతాఽన్యతరామితి) తయోరన్యతర్యాం, యజ్ఞస్య మనోలక్షణమార్గం మన

సాప్రణిహితేన బ్రహ్మాసంస్కరోతి. హోత్రాద్యాస్త్రయోఽపివాచైవసమ్యక్ప్రయుక్తయావాచంసంస్కుర్వంతీత్యర్థః (సయత్రోపాకృతే ప్రాతరనువాకే పురాపరిధానీయాయాబ్రహ్మావ్యవదతి) వ్యవదతి, అత్ర క్షేపార్థేనఞో నలోపః * తిజేః క్షేప ఇతి నిందాయాం నలోపః యత్ర; యజ్ఞే ప్రాతరనువాకశస్త్రే ఉపాకృతే- ఆరబ్ధే సతి పరిధానీయాయాః ఋచః ప్రాగ్బ్రహ్మావ్యవదతి విశబ్దో వివిధార్థః- నఞశ్చ నిందితత్వమర్థః వివిధం నిందితంచ వదతి, మౌనంత్యజతి చేదిత్యర్థః ॥౨॥

రం—తదా (అన్యతరామేవవర్తనీం సంస్కుర్వన్తి హీయతేఽన్యతరా) మనః ప్రణిధానస్య నాశేన మనోలక్షణ యజ్ఞవర్తనీసంస్కారకస్య బ్రహ్మమనసోఽభావాత్ ఏషావర్తనీనశ్యతి హోత్రాదివాక్సంస్కార్యావాగూపాయజ్ఞవర్తనీపరమాస్తే ఇత్యర్థః, తహ్యేకోదోషఇత్యత్రాహ (సయథైకపాద్వ్రజన్ రథోవైకేనచక్రేణవర్తమానోరిష్యత్యేవ మస్యయజ్ఞోరిష్యతీత్యాది) గచ్ఛన్నేకపాత్పురుషో వా-ఏకేనచక్రేణప్రవర్తమానో వారథో యథారిష్యతి- నశ్యతి ఏవమస్య యజమానస్యయజ్ఞో నశ్యతి విగుణో భవతీతి యావత్ తస్మిన్నష్టే యజమానోఽపి నష్టఫలః పాపీచభవతీత్యర్థః ॥ ॥౩॥

రం— (అథయత్రోపాకృతే ప్రాతరనువాకేనపురాపరిధానీయాయాబ్రహ్మా వ్యనదతీత్యాది) నవ్యవదతీతి సంబంధః అత్ర వర్తన్యావితి వక్తవ్యే * సుపాం సులుగితి ఛాందసో లుక్ శిష్టంస్పష్టమ్ ॥ ॥౪॥

రం—(సయథోభయపాద్వ్రజన్రథోవేత్యాది) యజ్ఞః ప్రతితిష్ఠతి-సాద్గుణ్యవాన్భవతీత్యర్థః, యజమానః ప్రతితిష్ఠతి-లబ్ధఫలో భవతీత్యర్థః శిష్టంస్పష్టం॥౫

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యమ్

ఉ—ప్రజాపతిర్లోకానభ్యతపత్తేషాంతప్యమానానాగ్ం రసాన్ప్రాబృహదగ్నింపృథివ్యావాయుమంతరిక్షాదాదిత్యందివః ॥ ౧ ॥

ఉ— సఏతాస్తిస్రోదేవతాఅభ్యతపత్తాసాంతప్యమానానాగ్ం రసాన్ప్రాబృహదగ్నేః ఋచోవాయోర్యజూగ్ంషిసామాన్యాదిత్యాత్ ॥౨॥

ఉ—సఏతాం త్రయీం విద్యామభ్యతపత్తస్యాస్తప్యమానాయారసాన్ప్రాబృహద్భూరిత్యృగ్భ్యో భువరితియజుర్భ్యస్స్వరితిసామభ్యః ॥ ౩ ॥

ఉ—తద్యద్యృక్తోరిష్యేద్భూస్స్వాహేతి గార్హపత్యేజుహుయాదృచామేవతద్రసేనర్చాంవీర్యేణర్చాంయజ్ఞస్యవిరిష్టగ్ంసందధాతి॥౪॥

ఉ— అథయదియజుష్టోరిష్యేద్భువస్స్వాహేతి దక్షిణాగ్నౌ జుహు యాద్యజుషామేవతద్రసేన యజుషాంవీర్యేణయజుషాంయజ్ఞస్య విరిష్టగ్ం సందధాతి ॥ ॥ ౫ ॥

ఉ—అథయదిసామతోరిష్యేత్స్వస్స్వాహేత్యాహవనీయే జుహు యాత్సామ్నామేవతద్రసేనసామ్నాంవీర్యేణసామ్నాంయజ్ఞస్య విరిష్టగ్ం సందధాతి ॥ ॥ ౬ ॥

ఉ—తద్యథాలవణేనసువర్ణగ్ం సందధ్యాత్సువర్ణేనరజతగ్ం రజతేన త్రపుత్రపుణాసీసగ్ం సీసేనలోహంలోహేనదారుదారుచర్మణా ॥౭॥

ఉ— ఏవమేషాంలోకానామాసాం దేవతానామస్యాస్త్రయ్యావి ద్యాయావీర్యేణయజ్ఞస్య విరిష్టగ్ం సందధాతి భేషజకృతోహవా ఏషయజ్ఞోయత్రైవంవిద్బ్రహ్మాభవతి ॥ ॥ ౮ ॥

ఉ—ఏషహవాఉదక్ప్రవణోయజ్ఞోయత్రైవంవిద్బ్రహ్మాభవత్యేవం విదగ్ంహవాఏషాబ్రహ్మాణమనుగాథాయతోయతఆవర్తతేతత్తద్గచ్ఛతి ॥౯॥

ఉ—మానవోబ్రహ్మైవైకఋత్విక్కురూనశ్వాభిరక్షత్యేవంవిద్ధవై బ్రహ్మాయజ్ఞం యజమానగ్ం సర్వాగ్ంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతి తస్మా దేవంవిదమేవబ్రహ్మాణంకుర్వీతనానేవంవిదంనానేవంవిదమ్॥౧౦॥

ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే సప్తదశఃఖండః

ఇతిఛాన్దోగ్యోపనిషది చతుర్థప్రపాఠకస్సమాప్తః

హరిః ఓమ్. తత్సత్.

శం—అత్రబ్రహ్మణోమౌనంవిహితం తద్దోషేబ్రహ్మత్వకర్మణి- ధాధాత్య స్మింశ్చహోత్రాదికర్మరేషే, వ్యాహృతిహోమః ప్రాయశ్చిత్తమితి తదర్థం వ్యాహృతయోవిధాతవ్యాఇత్యాహ (ప్రజాపతిర్లోకానభ్యతపత్) లోకా నుద్దిశ్యతత్రసారజిఘృక్షయాధ్యానలక్షణంతపశ్చచార- తేషాంతప్యమానానాం లోకానాంరసాన్ - సారరూపాన్ ప్రాబృహత్ - ఉద్ధృతవాన్ జగ్రాహే త్యర్థః- కాన్; అగ్నింరసంపృథివ్యాః- వాయుమంతరిక్షాత్.ఆదిత్యందివః॥౧

శం—పునరప్యేవమేవాగ్న్యాద్యాఖ్యఏతా దేవతాఉద్దిశ్యాభ్యతపత్ తతోపిసారం - రసంత్రయీవిద్యాంజగ్రాహ ॥ ౨ ॥

శం—తాంపునరభ్యతపత్త్రయీంవిద్యాం; తస్యాస్తప్యమానాయా రసం- భూరితివ్యాహృతిమృగ్భ్యోజగ్రాహ భువరితివ్యాహృతింయజుర్భ్యః సువరితి వ్యాహృతింసామభ్యః ॥ ౩ ॥

శం—అతఏవలోకదేవవేదరసామహావ్యాహృతయః- అతస్తత్, తత్రయజ్ఞే యదిఋక్తః, ఋక్సంబంధాత్ ఋక్షేమిత్తంరిష్యేద్యజ్ఞః- క్షతంప్రాప్నుయాత్ భూస్స్వాహేతిగార్హపత్యేజుహుయాత్, సాతత్రప్రాయశ్చిత్తిః కథం, ఋచామేవ తదితిక్రియావిశేషణం రసేనఋచాం వీర్యేణ, ఓజసా తథాచసతి ఋచాంయజ్ఞస్యఋక్సంబంధినోయజ్ఞస్యవిరిష్టం- విచ్ఛిన్నం క్షతరూపముత్పన్నం సందధాతి - ప్రతిసంధత్తే ॥ ౪ ॥

శం—అథయదియజుష్టః- యజుర్నిమిత్తంరిష్యేత్- భువస్స్వాహేతిదక్షిణాగ్నౌజుహుయాత్ ॥ ౫ ॥

శం—తథాసామనిమిత్తేరిష్యేత్-సువస్స్వాహేత్యాహవనీయేజుహుయాత్ తథాపూర్వవద్యజ్ఞంసందధాతి.బ్రహ్మనిమిత్తేతురేషేత్రిష్వగ్నిషుతిసృభిర్వ్యాహృతిభిర్జుహుయాత్-త్రయ్యాహివిద్యాయాస్సరేషః॥అథ కేనబ్రహ్మత్వమిత్యనయైవత్రయ్యావిద్యయేతిశ్రుతేఃన్యాయాంతరంవామృగ్యంబ్రహ్మత్వనిమిత్తేరేషే॥

శం—తద్యథాలవణేన సువర్ణం సందధ్యాత్,క్షారేణటంకణాదినా-ఖరేషు మృదుత్వకరంహితత్. సువర్ణేనరజతమశక్యసంధానంసందధ్యాత్-రజతేనతథా త్రపుత్రపుణాసీసం,సీసేనలోహం.లోహేనదారుదారుచర్మణాచర్మబంధనేన॥

శం—ఏవమేషాంలోకానాం- మాసాందేవతానాం, మస్యాస్త్రయ్యావిద్యాయా, వీర్యేణ- రసాఖ్యేనౌజసాయజ్ఞస్యవిరిష్టంసందధాతి (భేషజకృతోహవా ఏషయజ్ఞః) రోగార్తఇవపుమాంశ్చికిత్సకేనసుశిక్షితేనైషయజ్ఞోభవతికోసౌ.యత్ర యస్మిన్యజ్ఞేఏవంవిత్ యథోక్తవ్యాహృతిహోమప్రాయశ్చిత్తవిద్బ్రహ్మ- ఋత్విగ్భవతి- సయజ్ఞ ఇత్యర్థః ॥ ౬ ॥

శం—కించ, ఏషహవాఉదక్ప్రవణః - ఉదఙ్నిమ్నోదక్షిణోచ్ఛ్రాయోయజ్ఞోభవతి, ఉత్తరమార్గప్రతిహేతురిత్యర్థః యత్రైవంవిద్బ్రహ్మాభవతి, ఏవం విదంహవైబ్రహ్మాణం- ఋత్విజంప్రత్యేషానుగాథాబ్రహ్మణస్స్తుతిపరా.యతోయతఆవర్తతే- కర్మప్రదేశాదృత్విజాంయజ్ఞఃక్షతీభవన్, తత్తద్యజ్ఞస్యక్షతరూపంప్రతిసందధత్ప్రాయశ్చిత్తేనగచ్ఛతి- పరిపాలయతీత్యేతత్ ॥ ౭ ॥

శం—మానవో బ్రహ్మా - మానాచ్చరణాత్, మననాద్వా జ్ఞానవత్త్వాత్ తతో బ్రహ్మైవైకః ఋత్విక్ కురూన్ కర్తౄన్ యోద్ధౄనారూఢానశ్వా - బడబా యథాఽభిరక్షతి- ఏవంవిద్ధ వై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చ ఋత్విజోఽభిరక్షతి- తత్కృతదోషాపనయనాత్; యత ఏవం విశిష్టో బ్రహ్మా విద్వాన్ తస్మాదేవంవిదమేవ, యథోక్తవ్యాహృత్యాదివిదం బ్రహ్మాణం కుర్వీతేతి, నానేవంవిదం కదాచనేతి- ద్విరభ్యాసోఽధ్యాయసమాప్త్యర్థః.........॥౧౦

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే సప్తదశఖండభాష్యమ్.

ఇతి శ్రీమద్గోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్యపరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యే

చతుర్థప్రపాఠకభాష్యమ్.

ఆ—నిత్యానుష్ఠానముక్త్వా నైమిత్తికప్రాయశ్చిత్తవిధానార్థముపక్రమతే (అథేతి) తదప్రేషే, బ్రహ్మణో మౌనభ్రంశే సతీతి యావత్; రసాన్ విశేషతో జ్ఞాతుం పృచ్ఛతి (కానీతి) ॥ ౧ ॥

ఆ—ఏవం, యథాలోకానభ్యతపత్ - తథేతి యావత్ ॥ ॥ ౨ ॥

ఆ—రసం- జగ్రాహేతి సంబంధః; తదేవ వివృణోతి (భూరితి వ్యాహృతిమిత్యాదినా) ॥ ॥ ౩ ॥

ఆ—ప్రథమోఽతశ్శబ్దో యత ఇత్యస్మిన్నర్థే- యద్యృక్త ఇతి- ఋక్ఛబ్దః తస్మాత్- ఋక్తః ప్రాయశ్చిత్తత్వమేవాకాంక్షాపూర్వకం వివృణోతి (కథమిత్యాదినా) (క్రియావిశేషణమితి) యజ్ఞస్య క్షతం సందధాతీతి యత్ - తదృచామేవ రసేన సందధాతీత్యర్థః. ఓజసా సందధాతీతి సంబంధః. తథావసతి, యథోక్తసాధనేనేత్యర్థః ॥ ॥ ౪ ॥

ఆ—యథాపూర్వస్మిన్ ప్రాయశ్చిత్తే యజ్ఞస్య క్షతమృచాం రసేన సందధాతి తథా ద్వితీయతృతీయప్రాయశ్చిత్తయోరపి యజుషాం సామ్నాం చ రసేనాధ్వర్యురుద్గాతా చ తత్తత్ సంధత్త ఇత్యాహ (పూర్వవదితి) హోత్రాద్యపరాధాధీన యజ్ఞధ్వంసే ప్రాయశ్చిత్తమనుక్త్వా బ్రహ్మాపరాధకృతే యజ్ఞనాశే కిం ప్రాయశ్చిత్తమిత్యాశంక్యాహ (బ్రహ్మేతి) అథ యథోక్తప్రాయశ్చిత్తే లింగం దర్శయతి (త్రయ్యా హీతి) బ్రహ్మణస్త్రయీసారత్వే ప్రమాణమాహ (అథ కేనేతి) సాధార

ణ కార్యస్య సాధారణసామగ్రీ జన్యత్వనియమాద్వేదత్రయసాధారణేబ్రహ్మత్వే వే
దత్రయ సాధారణమేవ ప్రాయశ్చిత్తంవాచ్యమిత్యేకో న్యాయోదర్శితః సమ్ప్ర
త్యజ్ఞస్యైవ వైదైకత్వప్రసిద్ధేర్బ్రహ్మణః సర్వవేదార్థాభిజ్ఞస్యజ్ఞానమాహాత్మ్యా
న్నైవదోషనిరాసాన్నాన్యత్ప్రాయశ్చిత్తం విధేయమితి న్యాయాంతరమాహ
(న్యాయాంతరంవేతి) ॥ ౫ - ౬ ॥

ఆ—వస్తుస్వభావవైచిత్ర్యాదుత్పన్నస్యాపి క్షతస్య కేనచిత్సంధానం భవతీ
త్యత్ర దృష్టాంతమాహ (తద్యథేత్యాదినా) కింతత్రసాధనమితి - తద్దర్శయతి
(క్షారేణేతి) ఖరేసువర్ణవహ్నిసంయుక్తేద్రవీభూతే క్షారప్రక్షేపేణటంకణా
దినా మృదూకరణంమిథోఽవయవసంయోజనంచ సంధానం ప్రసిద్ధమిత్యర్థః
రజతంసువర్ణేన స్వరసతస్తావదశక్యసంధానం - తథాపివహ్నిసంయోగపూర్వ
కంపూర్వవదేవ తత్రాపిప్రసిద్ధం సంధానమిత్యాహ (సువర్ణేనేతి) రజతేనే
త్యాదావపియథోక్తంద్రష్టవ్యమ్ ॥ ॥ ౭ ॥

ఆ—సందధాతి- బ్రహ్మేతిశేషః- భేషజేనేవకృతః, సంస్కృతఇతియావత్
తదేవస్ఫుటయతి (రోగార్తఇతి) భవతి- నసంస్కృతఇతిశేషః ॥ ॥ ౮ ॥

ఆ—ఇత్థంచైవంవిదాబ్రహ్మణాభవితవ్యమిత్యాహ (కించేతి) గాథాశబ్దో
గాయత్ర్యాదిఛందోవ్యతిరిక్తఛందోవిషయః యతోయతః ప్రదేశాత్క్రమేణ
ఆవర్తతఇత్యుక్తంవివృణోతి (ఋత్విజామితి) యత్రయత్రప్రదేశేయజ్ఞస్య
క్షతిరధ్వర్యుప్రభృతీనామభవత్ - తత్రతత్రయజ్ఞస్యక్షతరూపం ప్రాయశ్చిత్తేన
ప్రతిసందధద్బ్రహ్మకర్తౄన్పరిపాలయతీతిసంబంధః ॥ ॥ ౯ ॥

ఆ—ఋత్విగ్బ్రహ్మణిమానవశబ్దప్రవృత్తౌనిమిత్తద్వయమాహ (మానవేతి)
జ్ఞానాతిశయస్తచ్ఛబ్దార్థః కర్తౄన్, అభిరక్షతీతిసంబంధః ఉక్తమర్థందృ
ష్టాంతేనప్రకటయతి (యోద్ధౄనిత్యాదినా) ప్రకరణార్థముపసంహరతి(య
తఏవమితి) ॥౧౦॥ ——ఇతిచతుర్థప్రపాఠకే సప్తదశఖండభాష్యటీకా——

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమచ్ఛుద్ధానంద భగవత్పూ
జ్యపాదశిష్య శ్రీభగవదానందజ్ఞానకృతాయాంఛాందోగ్యోపని
షద్భాష్యటీకాయాం చతుర్థప్రపాఠకభాష్యటీకా.

రం—తత్రయజ్ఞభ్రేషేవ్యాహృతిహోమః ప్రాయశ్చిత్తమితివక్తుం ప్రస్తౌతి(ప్రజాపతిర్లోకానభ్యతపత్) లోకసారజిఘృక్షయాలోకానుద్దిశ్యాతపత్ * తపఆలోచనే. ఆలోచనరూపంజ్ఞానంకృతవానిత్యర్థః (తేషాంతప్యమానానాం రసాన్ప్రాబృహత్) ప్రాబృహత్- ఉద్ధృతవాన్ జగ్రాహేత్యర్థః (అగ్నిం పృథివ్యావాయుమంతరిక్షాదాదిత్యందివః) లోకానాంలోచ్యత్రిలోక్యా అగ్నివాయ్వాదిత్యాస్సారభూతా ఇతి నిశ్చికాయేత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి ॥ ౧ ॥

రం—(సఏతాస్తిస్రో దేవతా అభ్యతపదిత్యాది) అగ్నివాయ్వాదిత్యసారతయా త్రయీంనిశ్చితవానిత్యర్థః ॥ ॥ ౨

రం—(సఏతాంత్రయీంవిద్యామభ్యతపదిత్యాది) త్రయీసారతయావ్యాహృతిత్రయంనిరచినోదిత్యర్థః. శిష్టంస్పష్టమ్ ॥ ॥ ౩ ॥

రం— (తద్యద్యృక్తోరిష్యేద్భూస్స్వాహేతిగార్హపత్యేజుహుయాత్) తత్- తస్మాద్ధేతోః ఋుక్తః, ఋుగ్నిమిత్తాత్ యదియజ్ఞోరిష్యేత్, క్షతంప్రాప్నుయాదిత్యర్థః- తర్హితత్ప్రాయశ్చిత్తార్థం భూస్స్వాహేతిమంత్రేణ గార్హపత్యేఽగ్నౌజుహుయాదిత్యర్థః(ఋుచామేవతద్రసేన ర్చాంవీర్యేణర్చాం యజ్ఞస్యవిరిష్టంసందధాతి) యత్ ఋుచాం - ఋుక్సంబంధి, తద్విరిష్టం- తద్యజ్ఞస్యక్షతంఋుచాంవీర్యేణ, ఓజసా, ఋుచాం రసేన సాంఘూతేన, చభూరితి వ్యాహృత్యాసందధాతి- సమాధత్త ఇత్యర్థః ॥ ॥ ౪ ॥

రం॥(అథయదియజుష్టోరిష్యేదిత్యాది)యజుష్టః-యజుషోనిమిత్తాత్ శిష్టంపూర్వవత్

రం—(అథయదిసామతోరిష్యేదిత్యాది)తహవనీయే-అగ్నౌపూర్వవదర్థః॥౬॥

రం— (తద్యథాలవణేన సువర్ణంసందధ్యాదిత్యాది) సువర్ణస్యసంధానంనామ, ఖరస్యమృదుతాపాదనం. క్షారరసస్యసమ్పర్కపూర్వకతాపేనహిసువర్ణస్యపరస్పరసంధానయోగ్యమృదుతాభవతీత్యర్థః శిష్టంస్పష్టమ్ ॥ ॥౭॥

రం— (ఏవమేషాంలోకానామాసాందేవతానా మస్యాస్త్రయ్యావిద్యాయావీర్యేణయజ్ఞస్యవిరిష్టంసందధాతి) వ్యాహృతీనాంపృథివ్యాదిలోకసారభూతాగ్న్యాదిదేవతాసారభూతత్రయీసారత్వాత్తద్వీర్యత్వాచ్చఏషాం - ఉక్తానాం వీర్యేణఏవం సువర్ణాదిసంధానవదేవయజ్ఞక్షతంసమాహితంభవతీత్యర్థః (భేషజకృతోహవాఏషయజ్ఞోయత్రైవంవిద్బ్రహ్మాభవతి) యత్ర యస్మిన్యజ్ఞే ఏవం విత్ బ్రహ్మానామ ఋుత్విగ్భవతి- సయజ్ఞః కృతభేషజః కృతౌషధః- సమీచీనేన

చికిత్సకేనయథారోగార్తః పుమాన్స్వాన్తభేషజో భవతి తథేత్యర్థః ॥ ॥౭॥

రం—(ఏషహవా ఉదక్ప్రవణో యజ్ఞో యత్రైవంవిద్బ్రహ్మా భవతి) ఉదక్ప్రవణః ఉత్తరమార్గప్రతిపత్తిహేతురిత్యర్థః (ఏవంవిదంహవా ఏషా బ్రహ్మాణమను గాథా) ఏవంవిదం బ్రహ్మాణమానమృత్విజమనుగతా ఏషా, వక్ష్యమాణా గాథా భవతీత్యర్థః (యతో యత ఆవర్తతే తత్తద్గచ్ఛతి) యతో యతః- యత్ర యత్ర యజ్ఞస్య క్షతమావర్తతే - ఆ- సమన్తాద్వ్యాప్యవర్తతే, ఆ- ఈషద్వావర్తతే, తత్సర్వం గచ్ఛతి- సమాధత్త ఇత్యర్థః ॥ ॥౮॥

రం—క ఇత్యత్రాహ (మానవ ఇతి) మానవః, మననశీలః బ్రహ్మాఖ్య ఋత్విగిత్యర్థః (బ్రహ్మైవైక ఋత్విక్కురూనశ్వాభిరక్షతి) అశ్వా- బడబా ఆరూఢాన్యోధాన్యథా రక్షతి, ఏవమేక ఏవ బ్రహ్మా- ఋత్విక్ కురూన్ కర్తౄన్ ఋత్విజో రక్షతి (ఏవంవిద్ధవై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోభిరక్షతి) అత్ర బ్రహ్మణో వేదనేన యజమానాదీనామృత్విజాంచ రక్షణ ప్రతిపాదనేన ఉద్గాతృప్రభృతీనాం వేదనానియమస్సూచ్యత ఇతి * అంగేషు యథాశ్రయ భావ ఇత్యధికరణే * దర్శనాచ్చేతి సూత్రితం- ఉక్త బ్రహ్మవేదనస్తుతిం ప్రయోజనేనోపసంహరతి (తస్మాదేవంవిదమేవ బ్రహ్మాణం కుర్వీత నానేవంవిదం నానేవంవిదమితి) ద్విరుక్తిరధ్యాయసమాప్త్యర్థా........॥౧౦

ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే సప్తదశఖణ్డభాష్యమ్

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ సిద్ధాన్త నిర్ధారణసార్వభౌమ శ్రీరంగరామానుజమునివిరచితే ఛాన్దోగ్యోపనిషద్భాష్యే చతుర్థప్రపాఠకభాష్యమ్.

క్షేమాయ యః కరుణయా క్షితినిర్జరాణాం
భూమావజృమ్భయత భాష్యసుధాముదారామ్।
వామాగమాధ్వగవదావదతూలవాతో
రామానుజస్స మునిరాద్రియతాం మదుక్తిమ్॥

శ్రీగురుభ్యోనమః.

ఆనందగిరీయటీకాసహిత శఙ్కరభాష్యేణ, రంగరామానుజ

భాష్యేణచయుక్తాయాంఛాందోగ్యోపనిషది.

పఞ్చమః ప్రపాఠకః.

హరిః ఓమ్.

ఉ— యోహ వై జ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచ వేద జ్యేష్ఠశ్చ హ వై శ్రేష్ఠశ్చ భవతి
ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ ॥ ॥౧॥

శం—సగుణబ్రహ్మవిద్యాయా ఉత్తరాగతిరుక్తా. అథేదానీంపంచమేఽధ్యాయే పంచాగ్నివిదో గృహస్థస్య, ఊర్ధ్వరేతసాంచశ్రద్ధాలూనాం విద్యాంతరశీలినాం తామేవగతిమనూద్యాన్యాదక్షిణదిక్సంబన్ధినీ కేవలకర్మిణాం ధూమాదిలక్షణాపునరావృత్తిరూపా, తృతీయాచతతః కష్టతరాసంసారగతిర్వైరాగ్యహేతోర్వక్తవ్యేత్యారభ్యతే. ప్రాణః శ్రేష్ఠో వాగాదిభ్యః *ప్రాణోవావసంవర్గ ఇత్యాదిచబహుశోఽతీతేగ్రన్థేప్రాణగ్రహణంకృతం సకథంశ్రేష్ఠోవాగాదిషు సర్వైస్సంహత్యకారిత్వావిశేషే కథంచతస్యోపాసనమితితస్య శ్రేష్ఠత్వాదిగుణవిధిత్సయేదమనంతరమారభ్యతే- యోహవై- కశ్చిజ్జ్యేష్ఠంచ-ప్రథమం వయసా శ్రేష్ఠంచగుణైరభ్యధికం వేద- సజ్యేష్ఠశ్చహవై శ్రేష్ఠశ్చభవతి. ఫలేన పురుషం ప్రలోభ్యాభిముఖీకృత్యాహ- ప్రాణోవావజ్యేష్ఠశ్చ వయసావాగాదిభ్యః. గర్భస్థేహిపురుషే ప్రాణస్యవృత్తిర్వాగాదిభ్యః పూర్వంలబ్ధాత్మికాభవతి యయాగర్భోవివర్ధతే. చక్షురాదిస్థానావయవనిష్పత్తౌ సత్యాంపశ్చాద్వాగాదీనాం వృత్తిలాభఇతి ప్రాణోజ్యేష్ఠోవయసాభవతి. శ్రేష్ఠత్వంతుప్రతిపాదయిష్యతి * సుహయఇత్యాదినిదర్శనేన, అతః ప్రాణఏవజ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చాస్మిన్ కార్యకారణసంఘాతే. ॥ ౧ ॥

ఆ—వృత్తమనూద్యవక్ష్యమాణాధ్యాయస్య సంగతింసంగిరతే (సగుణేతి) విద్యాంతరం- పంచాగ్నివిద్యాతిరిక్తాసగుణవిద్యా తచ్ఛీలినాం తన్నిష్ఠానామితియావత్. తామేవగతిం అర్చిరాదిలక్షణామిత్యర్థః. తతః - గతిద్వయాత్. తృతీయాచ విద్యాకర్మరహితానామితిశేషః అథక్రమేణముక్తిసంభ

వాదుత్తరాగతిరుచ్యతాం- కిమితిదక్షిణాతృతీయాచ నసంసారరూపాగతిరతినికృష్టావ్యపదిశ్యతే; తత్రాహ (కష్టతరేతి) నగుణబ్రహ్మవిద్యావతామర్చిరాద్యాంగతిముక్త్వా సముచ్చితానామసముచ్చితానాంచ కర్మణాంసంసారగతిప్రభేదరూపంఫలంవక్తుమయమారంభఇత్యర్థః. కర్మవిధిస్సాధనసమ్పత్త్యాసత్యాం భవతి- తత్సమ్పత్తిశ్చబ్రాహ్మణస్య శ్రైష్ఠ్యస్యైవసంభవతీతి శ్రైష్ఠ్యసిద్ధయేప్రాణోపాసనంపూర్వత్రానుక్తం వక్తవ్యమిత్యనంతరగ్రన్థసంగతింవదన్ ప్రసంగంకరోతి (ప్రాణశ్శ్రేష్ఠ ఇత్యాదినా) * ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యమాది శబ్దార్థః. ఉదాహృతానుదాహృతశ్రుత్యంతరసముచ్చయార్థశ్చకారః ప్రాణస్యవాగాదిభ్యః శ్రైష్ఠ్యముక్తమాక్షిపతి (సకథమితి) సర్వైర్వాగాదిభిస్సంహత్యప్రాణస్య కార్యకరత్వేసంప్రతిపన్నేసఏవకథంశ్రేష్ఠోనిర్ధార్యతే తేషామన్యతమస్యైవ శ్రైష్ఠ్యంకింనస్యాదిత్యర్థః. తస్యైవోపాస్యతయాశ్రైష్ఠ్యమాశంక్య వాగాదీనా మన్యతమస్యాపాస్యత్వ మపాస్యప్రాణస్యైవనోపాస్యత్వం - హేత్వభావాదిత్యాక్షేపాంతరమాహ (కథంచేతి) ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యత్వంజ్యేష్ఠత్వ మిత్యాదిగుణవిధానార్థమేవ తావత్ప్రథమమారభ్యతే, యోహవైజ్యేష్ఠంచేత్యాద్యచోద్యంపరిహరతి (ప్రథమమితి) ప్రాణస్యైవోపాసనంనవాగాదీనామిత్యేతదనంతరమారభ్యతే*అథహప్రాణఉచ్చిక్రమిషన్నిత్యాదినేతి॥ ద్వితీయంచోద్యముద్ధరతి (ఇదమనంతరమితి)కోసౌజ్యేష్ఠత్వశ్రైష్ఠ్యత్వగుణోవేదితవ్యఇతిఆహ (ఛశనేతి)కుతోవాగాదిభ్యోజ్యేష్ఠత్వం ప్రాణస్యప్రతీతం - సర్వేహివాగాదయస్సప్రాణాస్సహైవగర్భస్థేసవృత్తిభాగినోభవంతి- తత్రాహ (గర్భస్థేహీతి) తత్రగర్భవివృద్ధిదర్శనంప్రమాణయతి (యయేతి) కదాతర్హివాగాదీనాంవృత్తిలాభః- తత్రాహ (చక్షురాదీతి) ప్రాణస్యజ్యేష్ఠ్యం ప్రతిపాదితంనిగమయతి (ఇతిప్రాణ ఇతి) గుణద్వయముపాస్యత్వాయదర్శితంనిగమయతి (అతఇతి) ॥౧॥

రం— ప్రాణవిద్యాప్రస్తూయతే(యోహవైజ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచవేదజ్యేష్ఠశ్చహవైశ్రేష్ఠశ్చభవతి) జ్యేష్ఠత్వశ్రేష్ఠత్వగుణకంప్రాణంయోవేద-సతత్క్రతున్యాయేనస్వయమపి జ్యేష్ఠశ్చశ్రేష్ఠశ్చభవతీత్యర్థః. జ్యేష్ఠత్వం-వృద్ధత్వం*వృద్ధస్యచేతివృద్ధశబ్దస్యజ్యాదేశవిధానాత్ శ్రేష్ఠత్వం ప్రశస్తతమత్వం* ప్రశస్యస్యశ్రఇతి ప్రశస్యశబ్దస్యశ్రాదేశవిధానాత్. ఏవంఫలప్రదర్శనేన పురుషమభిముఖీ

కృత్వాహ (ప్రాణోవావజ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ) వావశబ్దో ఽవధారణార్థః, గర్భస్థపురుషే ప్రాణవ్యాపారప్రవృత్త్యనంతరభావిత్వాదింద్రియ ప్రవృత్తేః ప్రాణస్యేంద్రియాపేక్షయా జ్యైష్ఠ్యం ఇంద్రియవ్యాపారాణాం సర్వథాపి తదధీనత్వాత్ శ్రైష్ఠ్యం చ ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—యోహ వై వసిష్ఠం వేద వసిష్ఠో హ స్వానాం భవతి వాగ్వావ వసిష్ఠః ॥ ౨ ॥

శం—యోహ వై వసిష్ఠం- వసిత్వృతమం ఆచ్ఛాదయితృతమం; వసుమత్తమం వా యో వేద, స తథైవ వసిష్ఠో హ భవతి స్వానాం-జ్ఞాతీనాం కస్తర్హి వసిష్ఠ ఇతి ఆహ (వాగ్వావ వసిష్ఠః) వాగ్మినో హి పురుషా వసంతి-అభిభవన్త్యన్యాన్ వసుమత్తమాశ్చ అతో వాగ్వసిష్ఠః ॥ ॥ ౨ ॥

ఆ—తదర్థజ్ఞత్వేనైవ గుణాంతరం దర్శయతి (యోహ వా ఇతి) వసుమత్తమం ధనవత్త్వాదన్యేషాం నివాసకారణమిత్యర్థః తథైవేతి ఉపాసనానుసారేణేతి యావత్ (వసిష్ఠో హ భవతీతి) వాసయితా చేత్యర్థః, వాచో వసిష్ఠత్వం సమర్థయతే (వాగ్మినో హీతి) వసుమత్తమాశ్చ- తేనాన్యాన్ నివాసయంతీతి శేషః

ర—(యోహ వై వసిష్ఠం వేద వసిష్ఠో హ స్వానాం భవతి) స్వానాం జ్ఞాతీనాం మధ్యే వసిష్ఠో భవతీత్యర్థః. కో వసిష్ఠ ఇత్యత్రాహ (వాగ్వావ వసిష్ఠః) అతిశయేన వసుమాన్ వసిష్ఠః వాగ్మీ హి లోకే అతిశయేన వసుమాన్ భవతి - అతశ్చ వసుమత్తాసంపాదక సద్వ్యవహారజనకత్వం వాచో వసిష్ఠత్వమితి భావః ॥ ౨ ॥

ఉ—యోహ వై ప్రతిష్ఠాం వేద ప్రతి హ తిష్ఠత్యస్మింశ్చ లోకే ఽముష్మిం

శ్చ చక్షుర్వావ ప్రతిష్ఠా ॥ ॥ ౩ ॥

శం—యోహ వై ప్రతిష్ఠాం వేద- స చాస్మిల్లోకే ఽముష్మింశ్చ పరే-ప్రతితిష్ఠతి హ. తర్హి కా ప్రతిష్ఠేతి. ఆహ (చక్షుర్వావ ప్రతిష్ఠా) చక్షుషా హి పశ్యన్ సమే చ దుర్గే చ ప్రతితిష్ఠతి యస్మాత్, అతః ప్రతిష్ఠా చక్షుః ॥ ॥౩॥

ఆ—గుణాంతరమాఖ్యానాయోపదిశతి (యో హేతి) ప్రతిష్ఠాత్వం చక్షుషో విశదయతి (చక్షుషా హీతి) ॥ ॥ ౩ ॥

ర—(యోహ వై ప్రతిష్ఠాం వేద ప్రతి హ తిష్ఠత్యస్మింశ్చ లోకే ఽముష్మింశ్చ) హ శబ్దః ప్రసిద్ధౌ- అత్ర చ అముత్ర చ ప్రతితిష్ఠతి- ప్రతిష్ఠావాన్ భవతీత్యర్థః. కా తర్హి, ప్రతిష్ఠేత్యత్రాహ (చక్షుర్వావ ప్రతిష్ఠా) * చక్షుషా హి సమే దుర్గే చ ప్రతితిష్ఠతీతి బృహదారణ్యకే శ్రవణాత్ ప్రతిష్ఠాసంపాదక సమవిషమభూతలప్రదర్శకత్వమేవ చక్షుషః ప్రతిష్ఠాత్వమ్ ॥ ॥ ౩ ॥

ఉ—యోహ వైసమ్పదంవేదసగ్ంహాస్మై కామాఃపద్యంతే దైవాశ్చ
మానుషాశ్చశ్రోత్రంవావసమ్పత్ ॥ ॥ ౪ ॥

శం—యోహ వైసమ్పదంవేద తస్మా అస్మై దైవాశ్చమానుషాశ్చ కామాస్సమ్పద్యంతేహ తర్హి కాసమ్పదితి. ఆహ (శ్రోత్రంవావసంపత్)యస్మాచ్ఛ్రోత్రేణవేదాగృహ్యంతే తదర్థవిజ్ఞానంచ తతఃకర్మాణిక్రియంతే- తతఃకామసంపదిత్యేవంకామసమ్పద్ధేతుత్వాత్ శ్రోత్రంవావసమ్పత్ ॥ ॥ ౪ ॥

ఆ—గుణాంతరమాహ (యోహవాఇతి) దైవాః కామాః స్వర్గాదయో వా మానుషాః, పశ్వాదయః శ్రోత్రస్యసమ్పత్త్వం సాధయతి (యస్మాదితి) ఇత్యేవంయస్మాత్, తస్మాదితియోజనా ॥ ॥ ౪ ॥

రం—(యోహవైసమ్పదంవేదసంహాస్మై కామాఃపద్యంతేదైవాశ్చమానుషాశ్చ) అస్మై, ఉపాసకాయకామాస్సమ్పద్యంతఇత్యన్వయః కాతర్హిసంపదిత్యత్రాహ (శ్రోత్రంవావసమ్పదితి) * శ్రోత్రేహీమేసర్వేవేదా అభిసంపన్నా ఇతి బృహదారణ్యకే సమానప్రకరణేశ్రవణాత్ సమ్పద్ధేతుభూతవేదశాస్త్రతదర్థశ్రవణాదిసమ్పాదకత్వమేవ- శ్రోత్రస్యసమ్పత్త్వమ్ ॥ ౪ ॥

ఉ—యోహవాఆయతనంవేదాయతనగ్ంహస్వానాంభవతిమనోహ
వాఆయతనమ్ ॥ ॥ ౫ ॥

శం—యోహవాఆయతనంవేద- ఆయతనంహస్వానాంభవతి- ఆశ్రయోభవతీత్యర్థః- కింతదాయతనమితి-ఆహ (మనోహవాఆయతనం) ఇంద్రియోపహృతానాంవిషయాణాంభోక్త్రర్థానాం ప్రత్యయరూపాణాంమనఆయతనం ఆశ్రయః అతోమనోహవాఆయతనమిత్యుక్తమ్ ॥ ॥ ౫ ॥

ఆ—సంప్రతిగుణాంతరమాహ (యోహేతి) కథంపునరాయతనత్వం మనసస్సిద్ధమిత్యతఆహ (ఇంద్రియోపహృతానామితి) ॥ ౫ ॥

రం—(యోహవాఆయతనంవేదఆయతనంహస్వానాంభవతిమనోహవా ఆయతనం)స్రక్చందనాదివిషయజ్ఞానరూపభోగాయతనత్వమేవమనసఆయతనత్వం

ఉ—అథహప్రాణాఅహగ్ంశ్రేయసివ్యూదిరేఽహగ్ంశ్రేయానస్మ్య
హగ్ంశ్రేయానస్మీతి తేహప్రాణాఃప్రజాపతింపితరమేత్యోచుర్భగ
వన్కోనశ్శ్రేష్ఠ ఇతి ॥ ॥ ౬ ॥

శం—అథహప్రాణాఏవంయథోక్తగుణాస్సన్తోఽహంశ్రేయసి అహంశ్రే

యాన స్త్వహం శ్రేయాన స్మీత్యేత స్మిన్ ప్రయోజనేవ్యూదిరే- నానావిరుద్ధంవా దిరే ఉక్తవంతః (తేహ) తేహ్యేవంవివదమానాః ఆత్మనశ్శ్రేష్ఠత్వవిజ్ఞానా యప్రజాపతింపితరం- జనయితారంకంచిదేత్యోచుః ఉక్తవంతః హేభగవన్నో నః అస్మాకంమధ్యేశ్రేష్ఠః- అభ్యధికోగుణైరితిఏవంపృష్టవంతః. ||౬||

ఆ—యథోక్తాగుణాముఖ్యప్రాణగామినః ప్రత్యేకంవాగాదిమభవంతీతి వ క్తుమాఖ్యాయికాం ప్రణయతి (అథేతి) కంచిత్ - విరాజం కశ్యపాదీనామ న్యతమంవేత్యర్థః ||౬||

రం— ముఖ్యప్రాణస్యశ్రేష్ఠ్యసమ్పాదనాయాఖ్యాయికామాహ (అథ హప్రాణాఅహం శ్రేయసివ్యూదిరేఅహం శ్రేయాన స్త్వహం శ్రేయాన స్మీతి) అ థశబ్దఆఖ్యాయికోపక్రమే అహంశ్రేయసి- స్వశ్రేయసినిమిత్తవిషయేవా-వ్యూ దిరే- అహం శ్రేయాన స్త్వహం శ్రేయాన స్మీతి వివాదంచక్రురిత్యర్థః (తేహ ప్రాణాఃప్రజాపతింపితరమేత్యోచుర్భగవన్కోనశ్శ్రేష్ఠ ఇతి)స్పష్టోర్థః||౬||

ఉ—తాన్హోవాచయ స్మిన్వఉత్క్రాన్తే శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యేతసవశ్శ్రేష్ఠ ఇతి || ||౭||

శం—తాన్పితోవాచహ, య స్మిన్వః యుష్మాకంమధ్యేఉత్క్రాన్తే శరీర మిదంపాపిష్ఠమివాతిశయేనజీవతోపి సముత్క్రాన్తప్రాణంతతోపిపాపిష్ఠమే వాతిశయేనదృశ్యేత, కుణపమస్పృశ్యమశుచిదృశ్యేత. సవః యుష్మాకంశ్రేష్ఠ ఇ త్యవోచత్ కాక్వాతద్దుఃఖంపరిజిహీర్షుః || ||౭||

ఆ—శరీరస్యపాపిష్ఠత్వం పాపకార్యప్రధానత్వంఇవశబ్దో ఒవధారణార్థః ఉక్తమేవార్థంసంక్షిప్యాహ (కుణపమితి) త్యక్తప్రాణం శవరూపమితియా వత్ నను ప్రజాపతిస్సర్వజ్ఞో ముఖ్యమేవ ప్రాణంకిమితి శ్రేష్ఠ ంనాభివదతి-తత్రా హ (కాక్వేతి) అయం శ్రేష్ఠ ఇత్యుక్తేపి తేషాంవాగాదీనాందుఃఖంభవతి-త త్ప రిహర్తుమిచ్ఛన్ ప్రజాపతిః స్వరభంగోపాయవిశేషేణశ్రేష్ఠత్వముక్తవాన్- నస్ఫుటమిత్యర్థః || || ౭-భా ||

రం—(తాన్హోవాచయ స్మిన్వఉత్క్రాన్తే శరీరంపాపిష్ఠతరమివదృశ్యేతసవ శ్శ్రేష్ఠ ఇతి) వః యుష్మాకంమధ్యేయ స్మిన్నుత్క్రాన్తే శరీరమతిశయేన పాపి ష్ఠం- అతి హేయమివదృశ్యేత- సవఃశ్రేష్ఠ ఇత్యువాచేత్యర్థః || ||౭||

ఉ— సాహవాగుచ్చక్రామసాసంవత్సరంప్రోష్య పర్యేత్యోవాచ

కథమశకత ర్తే మజ్జీవితుమితి యథా కలా అవదన్తః ప్రాణన్తః ప్రాణేన పశ్యన్తశ్చక్షుషా శృణ్వన్తః శ్రోత్రేణ ధ్యాయన్తో మనసైవమితి ప్రవివేశ హ వాక్ ॥ ౮ ॥

శం — తథోక్తేషు పిత్రా ప్రాణేషు సా హ వాగుచ్చక్రామ ఉత్క్రాన్తవతీ సా చోత్క్రమ్య సంవత్సరమాత్రం ప్రోష్య - స్వవ్యాపారాన్నివృత్తా సతీ, పునః పర్యేత్యేతరాన్ ప్రాణానువాచ కథం - కేన ప్రకారేణ అశకత శక్తవన్తో యూయం మదృతే మాం వినా జీవితుం - ధారయితుమాత్మానమితి తే హోచుః (యథా కలా ఇత్యాది) కలాః - మూకాః యథా లోకే ఽవదన్తో వాచా జీవన్తి - కథం (ప్రాణన్తః ప్రాణేన పశ్యన్తశ్చక్షుషా శృణ్వన్తః శ్రోత్రేణ ధ్యాయన్తో మనసా) సర్వకరణచేష్టాం కుర్వన్త ఇత్యర్థః. ఏవం వయమజీవిష్మేత్యర్థః, ఆత్మనో ఽశ్రేష్ఠతాం ప్రాణేషు బుద్ధ్వా ప్రవివేశ హ వాక్ - పునః స్వవ్యాపారే ప్రవృత్తా బభూవేత్యర్థః॥ ౮

రం — (సా హ వాగుచ్చక్రామ) సా - ప్రసిద్ధా వాక్ స్వశ్రేష్ఠ్యపరీక్షణాయ శరీరాదుత్క్రాన్తవతీత్యర్థః సా సంవత్సరం ప్రోష్య పర్యేత్యోవాచ కథమశకత ర్తే మజ్జీవితుమితి) సా వాగేకం సంవత్సరం ప్రోష్య, ప్రవాసం కృత్వా పునరాగత్య మదృతే - మాం వినా జీవితుం యూయం కథమశకత, కథం శక్తా ఇతీతరాన్ ప్రాణాను క్తవతీ ఇతరే ప్రాణాః ప్రత్యూచుః (యథా కలా అవదన్తః ప్రాణన్తః ప్రాణేన పశ్యన్తశ్చక్షుషా శృణ్వన్తః శ్రోత్రేణ ధ్యాయన్తో మనసైవమితి) యథా కలాః - మూకాః వాగిన్ద్రియవ్యాపారరహితా అపీతరైః ప్రాణైస్తత్కార్యం కుర్వన్తో జీవన్తి, ఏవం వయమప్యజీవిష్మేతి ప్రత్యూచురిత్యర్థః (ప్రవివేశ హ వాక్) ఏవముక్తా వాక్ స్వస్య శ్రైష్ఠ్యం నాస్తీతి నిశ్చిత్య దేహం ప్రవిష్టవతీత్యర్థః ॥ ౮

ఉ — చక్షుర్హోచ్చక్రామ తత్సంవత్సరం ప్రోష్య పర్యేత్యోవాచ కథమశకత ర్తే మజ్జీవితుమితి యథా ఽన్ధా అపశ్యన్తః ప్రాణన్తః ప్రాణేన వదన్తో వాచా శృణ్వన్తః శ్రోత్రేణ ధ్యాయన్తో మనసైవమితి ప్రవివేశ హ చక్షుః ॥ ॥ ౯ ॥

ఉ — శ్రోత్రం హోచ్చక్రామ తత్సంవత్సరం ప్రోష్య పర్యేత్యోవాచ కథమశకత ర్తే మజ్జీవితుమితి యథా బధిరా అశృణ్వన్తః ప్రాణన్తః ప్రాణేన వదన్తో వాచా పశ్యన్తశ్చక్షుషా ధ్యాయన్తో మనసైవమితి ప్రవివేశ హ శ్రోత్రమ్ ॥ ॥ ౧౦ ॥

శం—సమానమన్యత్ (చక్షుర్హోచ్చక్రామ)(శ్రోత్రంహోచ్చక్రామ)౯-౧౦

ఆ—అన్యదిత్యస్యవిషయమాహ (చక్షురితి) ॥ ౯-౧౦ ॥

రం॥(చక్షుర్హోచ్చక్రామ)చక్షురుత్క్రాంతం,ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం॥౯-౧౦

ఉ—మనోహోచ్చక్రామతత్సంవత్సరంప్రోష్యపర్యేత్యోవాచకథ,

మశకతర్తేమజ్జీవితుమితియథాబాలాఅమనసఃప్రాణంతః ప్రా

ణేనవదంతోవాచాపశ్యంతశ్చక్షుషాశృణ్వంతశ్శ్రోత్రేణైవమి

తిప్రవివేశహమనః ॥ ॥౧౧॥

శం—(మనోహోచ్చక్రామేత్యాది) యథాబాలాఅమనసః అప్రరూఢమ

నస ఇత్యర్థః ॥ ॥౧౧॥

ఆ—బాలానామపిబహిరంతరింద్రియవత్త్వావిశేషాత్కథమమనసఇతివిశేష

ణం అతఆహ (అప్రరూఢేతి) ॥ ౧౧ ॥

రం—(మనోహోచ్చక్రామేత్యాది) అమనసః- అప్రౌఢమనసః ॥ ౧౧॥

ఉ—అథహ ప్రాణఉచ్చిక్రమిషన్ సయథాసుహయః పడ్వీశశం

కూన్సంఖిదేదేవమితరాన్ప్రాణాన్సమఖిదత్తంహాభిసమేత్యో

చుర్భగవన్నేధిత్వంనశ్శ్రేష్ఠోఽసిమోత్క్రమీరితి ॥ ॥౧౨॥

శం—ఏవంపరీక్షితేషువాగాదిష్వథ- అనంతరంహసముఖ్యః ప్రాణఉచ్చిక్ర

మిషన్- ఉత్క్రాంతుమిచ్ఛన్ కిమకరోదితి, ఉచ్యతే యథాలోకేసుహయః

శోభనోఽశ్వః పడ్వీశశంకూన్ పాదబంధనకీలాన్ పరీక్షణాయారూఢేనకశ

యాహతస్సన్ సంఖిదేత్- సముత్ఖనేత్. సముత్పాటయేత్ ఏవమితరాన్ వా

గాదీన్ (ప్రాణాన్) సమఖిదత్- సముద్ధృతవాన్ తేప్రాణాస్సంచాలితాస్స

న్తస్స్వస్థానేస్థాతుమసుత్సహమానా అభిసమేత్యముఖ్యంప్రాణంతమూచుః హే

భగవన్ఏధి భవనస్స్వామీ- యస్మాత్త్వంనః- అస్మాకం శ్రేష్ఠోఽసి మాచాస్మాద్దే

హాదుత్క్రమీరితి ॥ ॥ ౧౨ ॥

ఆ—పరీక్షితేషు- శ్రేష్ఠతారహితేషు నిరూపితేష్వితి తేష్విత్యేతత్ పదవ

శీలాః పాదాః తేషాంసంహతిః- పడ్వీః తస్యాఃశంకవః నియామకాశ్శంకవః వ

ర్ణవికారశ్ఛాందసః తాన్యథోక్తానశ్వోయుగపదుత్పాటయేద్యథేతి దృష్టాంత॥

ముక్త్వాదార్ష్టాంతికమాహ (ఏవమితి) ॥౧౨

రం—(అథహప్రాణఉచ్చిక్రమిషన్ సయథాసుహయః పడ్వీశశంకూన్

సంఛిద్యేదేవమితరాన్ ప్రాణాన్సమఖిదత్) సః-ముఖ్యః ప్రాణఉచ్చిక్రమిషన్, ఉత్క్రమిష్యన్యథాశోభనోఽశ్వః పరీక్షార్థమశ్వారూఢేన తాడితః పడ్వీశశఙ్కూన్ పాదబన్ధనకీలకాన్ సంఛిద్యేత్ ఉత్పాటయేత్ ఏవమితరాన్ ప్రాణాన్ స్వస్వస్థానేభ్యఉత్పాటితవానిత్యర్థః (తంహాభిసమేత్యోచుఃభగవన్నేధిత్వంనశ్శ్రేష్ఠోఽసిమోత్క్రమీరితి) హేభగవన్ పూజార్హ త్వంఏధి- స్వామీతిశేషః అస్తేర్లోటిమధ్యమపురుషైకవచనం. భవేత్యర్థః నః అస్మాకంమధ్యేత్వమేవశ్రేష్ఠోఽసిత్వముత్క్రమణంమాకార్షీరితి ఇతరేప్రాణాస్తమాగత్యోచురిత్యర్థః ॥ ॥౧౨॥

ఉ—అథహైనంవాగువాచయదహంవసిష్ఠోఽస్మిత్వంతద్వసిష్ఠోఽసీత్యథ
హైనంచక్షురువాచ యదహంప్రతిష్ఠాఽస్మిత్వంతత్ప్రతిష్ఠాఽసీతి॥౧౩॥
ఉ— అథహైనꣳశ్రోత్రమువాచయదహꣳసంపదస్మిత్వంతత్సంపద
సీత్యథహైనంమనఉవాచయదహమాయతనమస్మిత్వంతదాయతనమసీతి॥

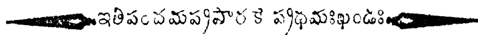
శం—అథహైనంవాగాదయః ప్రాణస్యశ్రేష్ఠత్వం కార్యేణాపాదయంతఆహుర్బలిమివహరంతోరాజ్ఞేవిశః కథం వాక్ తావదువాచ(యదహంవసిష్ఠోఽస్మి) యదితి క్రియావిశేషణం యద్వసిష్ఠత్వగుణాఽస్మీత్యర్థః(త్వంతద్వసిష్ఠః) తేనవసిష్ఠత్వగుణేనత్వంతద్వసిష్ఠోఽసి- తద్గుణస్త్వమిత్యర్థః అథవా తచ్ఛబ్దోఽపి క్రియావిశేషణమేవత్వత్కృతస్తద్వసిష్ఠత్వగుణోఽజ్ఞానాన్మమేతిమయాభిమతఇత్యేతత్, తథోత్తరేషుయోజ్యంచక్షుశ్శ్రోత్రమనస్సు. ॥౧౩,౧౪॥

ఆ—మయిశ్రియస్తద్ధీర్యస్మాకమస్తీతికథంజ్ఞాతుంశక్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (అథేతి) వదనంప్రశ్నపూర్వకంప్రకటయతి (కథమిత్యాదినా) క్రియావిశేషణత్వమేవ విశదయతి (యద్వసిష్ఠత్వేతి) వసిష్ఠత్వగుణేనాహంగుణవానస్మియత్ తత్త్వమేవేతియోజనా, అనంతరంవాక్యమాదాయవ్యాచష్టే (త్వమిత్యాదినా)తద్వసిష్ఠఇతిసమస్తపదమితిగృహీత్వావ్యాఖ్యాయపక్షాంతరమాహ (అథవేతి) యచ్ఛబ్దవదిత్యపేరర్థః. అహంవసిష్ఠత్వగుణోఽస్మీతియత్ తత్త్వమేవవసిష్ఠత్వగుణోఽసీతికథమిదానీముచ్యతే- అన్యథాహిపూర్వమభిధానం తవాసీదిత్యాశఙ్క్యాహ (త్వత్కృతఇతి) వాచిదర్శితం న్యాయంచక్షురాదావతిదిశతి (తథేతి)॥ ॥౧౩-౧౪॥

రం—అథేతరేప్రాణాఃవిశఃకరానివరాజ్ఞేముఖ్యప్రాణాయస్వస్వగుణానర్పి

తవంత ఇత్యాహ (అథహైనం వాగువాచ యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీతి) యత్ - యేనవాగ్మినో వసుమత్తా సంపాదకత్వలక్షణేన గుణేనాహం వసిష్ఠాఽస్మి త్వంతత్ - తేనగుణేన వసిష్ఠోఽసీత్యర్థః, మదీయగుణస్య త్వదధీనత్వాత్ త్వదీయ ఏవ సగుణ ఇతి భావః ఉక్తంచ వ్యాసార్యైః * అహంయత్ప్రతిష్ఠా కార్యకరణసమర్థాఽస్మి- తస్య త్వదధీనత్వాత్ త్వయ్యేవ తత్ప్రతిష్ఠాసామర్థ్యమిత్యర్థః ఇతి ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ॥ ౧౩- ౧౪ ॥

ఉ— నవైవాచో నచక్షూంషి నశ్రోత్రాణి నమనాంసీత్యాచక్షతే
ప్రాణా ఇత్యేవాచక్షతే ప్రాణో హ్యేవైతాని సర్వాణి భవతి ॥౧౫

ఇతి పంచమప్రపాఠకే ప్రథమః ఖండః

శం— శ్రుతేరుపసంహారః, యస్మాదిదం వాగాదిభిర్ముఖ్యం ప్రాణం ప్రత్యభిహితం- యస్మాన్నవై లోకే వాచో, నచక్షూంషి, నశ్రోత్రాణి నమనాంసీతి వాగాదీని కరణాన్యాచక్షతే లౌకికా ఆగమజ్ఞా వా. కింతర్హి- ప్రాణా ఇత్యేవాచక్షతే కథయన్తి. యస్మాత్ప్రాణో హ్యేవైతాని- సర్వాణి వాగాదీని కరణజాతాని భవతి అతో ముఖ్యం ప్రాణం ప్రత్యనురూపమేవ వాగాదిభిరుక్తమితి ప్రకరణార్థముపసంజిహీర్షతి, నన్వేకమిదం [illegible] చేతనవత్పురుషా అహం శ్రేష్ఠతాయై వివదంతోఽన్యోన్యస్పర్ధం [illegible] చక్షురాదీనాం వాచం ప్రత్యాఖ్యాయ ప్రత్యేకం [illegible] ఇతి [illegible] - [illegible] బ్రహ్మాగమనం ప్రాణస్తుతి [illegible] దేవతాభిమాన [illegible] తస్మాద్వాగాదీనాం చేతనావత్త్వం [illegible] సంగమతః లౌకికసమయవిరోధ ఇతి చేత్ దేహైకస్మిన్ననేక [illegible] ([illegible]) [illegible], [illegible] నిమిత్తకారణత్వాభ్యుపగమాత్ [illegible] - తే మన ఆది కార్యకరణానామధ్యాత్మికానాం [illegible] మిన్ద్రాదిభిరధిష్ఠితానామేవ నియమేన ప్రవృత్తిమిచ్ఛన్తి [illegible], నచాస్తాభిరత్ర [illegible] తేనావశ్యో దేవతా అధ్యాత్మికత్వేనాభ్యుపగమ్యతే. కింతర్హి; కార్యకరణవతీనాం హితానాం ప్రాణైకదేవతాభేదానాం అధ్యాత్మాధిభూతాధిదైవభేదకోటి వికల్పానాం అధ్యక్షతామాత్రేణ నియన్తృత్వేనాభ్యుపగమ్యతే - సహ్యకరణః * అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుః స శృణోత్యకర్ణః ఇత్యాదిమంత్రవర్ణాత్ * హిరణ్యగర్భం పశ్యత జాయమానం * హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వ

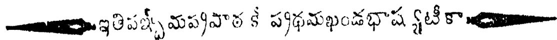
మిత్యాదిచ శ్వేతాశ్వతరీయాః పఠంతి భోక్తాకర్మఫలసంబంధిదేహేతద్విలక్ష
ణోజీవఇతి వక్ష్యామః వాగాదీనాంచేహసంవాదః కల్పితోవిదుషోఽన్వయవ్య
తిరేకాభ్యాం ప్రాణశ్రైష్ఠ్యనిర్ధారణార్థం. యథాలోకేపురుషాఅన్యోన్య
మాత్మనశ్శ్రైష్ఠ్యాయవివదమానాః కంచిద్గుణవిశేషాభిజ్ఞంపృచ్ఛంతి, కోనః
శ్రేష్ఠోగుణైరితి. తేనోక్తాః- ఏకైకశ్శోనాదః కార్యంసాధయితుముద్యచ్ఛంతు
యేనాదఃకార్యంసాధ్యతే- సవశ్శ్రేష్ఠ ఇతి ఉక్తాస్తథైవోద్యచ్ఛంతఆత్మనోఽన్య
స్యవాశ్రైష్ఠ్యంనిర్ధారయంతి, తథేమంసంవ్యవహారంవాగాదిషుకల్పితవతీశ్రు
తిః కథంనామవిద్వాన్ వాగాదీనామేకైకస్యాభావేపి జీవనందృష్టం-నతుప్రా
ణస్యేతి ప్రాణశ్రైష్ఠ్యంప్రతిపద్యేతేతి;తథాచశ్రుతిః కౌషీతకినాం * జీవతి
వాగపేతోమూకాన్హిపశ్యామోజీవతిచక్షురపేతోఽన్ధాన్హిపశ్యామో జీవ
తిశ్రోత్రాపేతోబధిరాన్హిపశ్యామోజీవతిమనోఽపేతోబాలాన్హిపశ్యామో
జీవతిబాహుచ్ఛిన్నోజీవత్యూరుచ్ఛిన్న ఇత్యాద్యా..................॥ ౧౫ ॥

ఇతిపఞ్చమప్రపాఠకేప్రథమఖండభాష్యమ్.

ఆ—వాగాదివచనాదుత్థాయ (ప్రా)ణాధీనతాంవాగాదేః శ్రుతిరేవకథయ
తీత్యుత్తరస్య నహైవాచ ఇత్యాదేస్తాత్పర్యమాహ (శ్రుతేరితి) తదేవచసోప
స్కారంవ్యాకరోతి (యుక్తమిత్యాదినా) యదిసర్వాణ్యేవకరణానివాక్తం
త్రాణిస్యుః - తర్హివాచఇత్యేతానిబ్రూయుః, యదిచక్షుస్తన్త్రాణిస్యుః, త
దాసర్వాణ్యేవచక్షూంషీతివదెయుః నహ్యేవంవదంతి ప్రాణా ఇతితుతానికథయ
న్తి తస్మాత్ప్రాణపారతంత్ర్యంకరణానాంసిద్ధమిత్యర్థః, వాగాదిభిరుక్తమ *
త్వంతద్వసిష్ఠోసీత్యాది ప్రాణస్యైవయథోక్తగుణవత్త్వోధ్యేయత్వం ప్రక్రణా
ర్థః సాక్షాదుపసంహారాదర్శనాదుపసంజిహీర్షతీత్యుక్తం,ఆఖ్యాయికాయా
యథాశ్రుతమర్థమాక్షిపతి (నన్వితి) యథాపురుషాశ్చేతనావంతోవివదమా
నాఃస్పర్థంతే-తథావాగాదయోఽచేతనాఃస్వకీయశ్రైష్ఠ్యత్వసిద్ధ్యర్థంవిప్రతిప
న్నామిథఃస్పర్ధేరన్నితినైవయుక్తం- అచేతనేషు స్పర్ధాదేరదర్శనాదిత్యర్థః
కించ వాగ్వ్యతిరిక్తానామన్యోన్యంవచనమేవానుచితం- వచనస్యవాగ్వ్యాపార
త్వాదిత్యాహ (నహీతి) కించ, వాగాదీనాందేహోత్సర్పణాద్యయుక్తం- అ
చేతనత్వాదిత్యాహ (తథేతి) వాశబ్దోనహీత్యస్యానుకర్షణార్థః,అగ్న్యా
ద్యయశ్చేతనావత్యోదేవతాః,తాభిరధిష్ఠితత్వాత్తాదాత్మ్యాభిప్రాయేణవాగాదీ

నాంచేతనాప త్త్వసంభవాద్వదనాదివ్యవహారస్సంభవతీతి * అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖంప్రావిశదితి శ్రుతిమనుసృత్యోత్తరమాహ (తత్రేతి) ఏక స్మిన్ దేహే అనేక చేతనావతాంవిరుద్ధానేకాభిప్రాయానువిధాయిత్వేన దేహస్యోన్మథన ప్రసంగా దక్రియత్వప్రసంగాద్వానానేకచేతనాధిష్ఠితత్వమేకస్య దేహస్యసమ్భవతీతిశం కతే (తార్కికేతి) కిమేకశరీరమనేకచేతనాధిష్ఠితంనభవతి-కింవాలైర్నిర్నీత కర్తృభోక్త్రధిష్ఠితమితి వికల్ప్యాద్యందూషయతి (నేతి) అస్తిహిపరమతే శరీరస్యజీవాధిష్ఠి తస్యేశ్వరాధిష్ఠితత్వం-తథాచైకశరీరమనేకచేతనాధిష్ఠితం నభవతీతినాస్తి సేశ్వరవాదినాంశంకేత్యర్థః. సంగ్రహవాక్యంవివృణోతి (యా వదితి) అచేతనానాం చేతనాధిష్ఠితానామేవ ప్రవృత్తిరిత్యత్రదృష్టాన్తమా హ (రథాదివదితి) ద్వితీయం ప్రత్యాహ (నచేతి) కార్యకరణానామధిష్ఠా తృదేవతానత్వే తిహేతితత్కార్యకరణానాంకిమధిష్ఠాతృదేవతాంతరమితిపృచ్ఛ తి (కింతర్హీతి) దేవతాకార్యకరణానామధిష్ఠాతృదేవతాంతరమిష్టంచేత్- అ నవస్థాస్యాదితిమన్వానం ప్రత్యాహ (కార్యకరణవతీనామితి) శాకల్యబ్రా హ్మణ మనుసృత్యాహ (ప్రాణేతి) నను భూయస్యోదేవతాః కథంతాసాం ప్రాణలక్షణైకదేవతాప్రవేశిత్వం అతఆహ (అధ్యాత్మేతి) అధ్యాత్మాధి భూతాధిదైవానాం [illegible]యామామితి విగ్రహః నియంతృ త్వప్రయుక్తవ్యాహారత్వంవాంయుతుంప్రవిశేషస్తి (అధ్యక్షతామాత్రేణేతి) అ థేశ్వరస్యాపి నియంతృత్వాత్కార్యకరణప్రవృత్తిదేవతానామివస్యాదితిచేత్ నే త్యాహ (నహీతి) అకరణత్వమకార్యత్వస్యోపలక్షణం, తత్రశ్రుతింప్రమాణ యతి (అపాణీతి) ఆదిపదేనచ * నతస్యకార్యంకరణంచవిద్యత ఇత్యాదిమం త్రవర్ణోగృహీతః, సూత్రాత్మాహిరణ్యగర్భః - సాచైకాసమష్టిరూపాదేవ తా- తదవస్థాదేవానాం దేవతానామీశ్వరోనియంతేత్యుక్తం తత్రప్రమాణమా హ (హిరణ్యగర్భమితి) ఆదిపదేన * హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతేత్యాదిగృ హ్యతే, దేవానామీశ్వరస్యచాస్మిన్దేహేభోక్తృత్వాభావేకస్యభోక్తృత్వ మి త్యతఆహ (భోక్తేతి) తద్విలక్షణః- దేవతేశ్వరాభ్యాంవ్యావృత్తఇతియావత్. వాగాదిశబ్దవాచ్యాశ్చేతనావత్యోదేవతాఇతిస్వీకృత్యాఖ్యాయికాయాశ్చార్థ నిష్కర్షఉక్తః ఇదానీంతస్యాస్తాత్పర్యమాహ (వాగాదీనాంచేతి) కల్పనా ప్రయోజనమాహ (విదుషఇతి) యథోక్తాంకల్పనాం దృష్టాన్తేనస్పష్టయతి

(యథేత్యాదినా) తేనోక్తా ఇత్యుక్తమేవ వ్యనక్తి (ఏకైకస్యేనేతి) విదుష ఇ-
త్యాదినోక్తం ప్రయోజనం ప్రకటయతి (కథంనామేతి) విద్వాన్ ప్రాణశ్రే-
ష్ఠతాం కథం నామ ప్రతిపద్యేతేతి సమ్బన్ధః. ప్రతిపత్తిప్రకారం సంక్షిపతి (వాగా-
దీనామితి) ఇతి ఫలవతీకల్పనేతి శేషః దృష్టాన్తస్యార్థశ్రుతిమనుగ్రాహకత్వేన
దర్శయతి (తథా చేతి)... ... ...॥౧౫

ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే ప్రథమఖణ్డభాష్యటీకా

రం—(న వై వాచో న చక్షూంషి న శ్రోత్రాణి న మనాంసీత్యాచక్షతే ప్రాణా
ఇత్యేవాచక్షతే ప్రాణో హ్యేవైతాని సర్వాణి భవతి) లౌకికా వా ఆగమజ్ఞా వా
వాగాదీనీన్ద్రియాణి సర్వాణి వాగాదిశబ్దైః న వ్యవహరన్తి అపి తు ప్రాణశబ్దేనై-
వ వ్యవహరన్తి. తత్ర కస్య హేతోః ప్రాణాధీనసత్తాకత్వాదితరేషాం * యదధీ-
నా యస్య సత్తా తత్తదిత్యేవ కథ్యతే ఇత్యుక్తేః, ప్రాణాధీనసత్తాకత్వాదితరేషామిన్-
ద్రియాణాం సర్వాణీన్ద్రియాణి ప్రాణా ఏవ భవన్తీత్యర్థః. ఏతత్ఖణ్డాన్తర్గ-
తవాక్యవిషయకమధికరణముపన్యస్యతే, గుణోపసంహారపాదే ఛాన్దోగ్యవా-
జసనేయకయోః కౌషీతకినాముపనిషది దశమోఽధ్యాయే * యో హ వై జ్యేష్ఠం చ
శ్రేష్ఠం చ వేద జ్యేష్ఠశ్చ హ వై శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతీత్యాదిభ్యః ప్రాణవిద్యాప్రత్య-
యే, తత్ర సర్వత్ర ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకత్వం వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమన-
సాం వసుమత్త్వసమ్పాదకత్వసమవిషమభూతలాదిప్రదర్శకత్వసమ్పద్ధేతుభూత-
వేదశాస్త్రతదర్థశ్రవణాదిసమ్పాదకత్వప్రస్పన్దనాదివిషయజ్ఞానరూపభోగా-
యతనత్వలక్షణవసిష్ఠత్వప్రతిష్ఠాత్వసమ్పత్త్వాయతనత్వరూపగుణవత్త్వం వా-
గాదీనాం చ శ్రైష్ఠ్యవిషయపరస్పరవివాదేన బ్రహ్మానఘోపసర్పణం-యస్మిన్వ ఉ-
త్క్రాన్తే శరీరానవస్థితిస్స వశ్శ్రేష్ఠ ఇతి బ్రహ్మవచనం తత్పరీక్షిషయా వాగాదీనా-
మేకైకస్య శరీరాదుత్క్రమ్య పర్యటనం, తస్మిన్ శరీరస్యేన్ద్రియాణాం చ యథాపూ-
ర్వమవస్థానం ప్రాణస్యోత్క్రమణప్రవృత్తౌ తేషాం వికరణం తతో భీతానాం వా-
గాదీనాం మోత్క్రమీస్త్వం నశ్శ్రేష్ఠ ఇతి ముఖ్యప్రాణం ప్రతి ప్రార్థనమిత్యేత-
త్సర్వం క్రమేణ వర్ణితం కౌషీతకిశాఖాయాం తు ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకవత్
*యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోఽసీత్యనేన ప్రకారేణ ప్రాణే వాగాదిగతవసి-
ష్ఠత్వాదిసమర్పణం నోక్తం అతో వాగాదిగతవసిష్ఠత్వాదేః ప్రాణాధీనత్వాప్రతీత్యా
వాగాదీనాం స్వాతన్త్ర్యప్రతీతేః ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకామ్నాతప్రాణవిద్యా-

తః కౌషీతకినామ్నాతప్రాణవిద్యాయా భేదప్రతిభోద్గమః తథా తస్యామేవోపనిష
ది చతుర్థేఽధ్యాయే * అథాతో నిశ్శ్రేయసాదానం సర్వా హ వై దేవతా అహం శ్రేయసే
వివదమానా అస్మాచ్ఛరీరాదుచ్చక్రముః తద్దారుభూతం శిశ్యే అథైనం వాక్ ప్రవి
వేశ తద్వాచా వదచ్ఛిశ్య ఏవాథైనచ్చక్షుః ప్రవివేశ తద్వాచా వదచ్చక్షుషా పశ్యచ్ఛి
శ్య ఏవాథైనచ్ఛ్రోత్రం ప్రవివేశ తద్వాచా వదచ్చక్షుషా పశ్యచ్ఛ్రోత్రేణ శృణ్వ
చ్ఛిశ్య ఏవాథైనం మనః ప్రవివేశ తద్వాచా వదచ్చక్షుషా పశ్యచ్ఛ్రోత్రేణ శృణ్వ
న్మనసా ధ్యాయచ్ఛిశ్య ఏవాథైనత్ప్రాణః ప్రవివేశ తత్తత ఏవ సముత్తస్థౌ తద్దేవాః ప్రా
ణే నిశ్శ్రేయసం విచిత్య ప్రాణమేవ ప్రజ్ఞాత్మానమభిసంభవన్నితి ప్రాణరాహిత్యద
శాయామపి వాగాదీనాం స్వకార్యకరత్వప్రదర్శనేన ఛాందోగ్యశ్రుత్యాప్రతీ
తేః- ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా బహుసంవాదప్రతీతౌ తద్వైరూప్యస్య ప్రత్య
భిజ్ఞావిరోధిత్వాభావాద్వైరూప్యక్యమితి * సర్వాభేదాదన్యత్రేమ ఇతి సూత్రేణ
సిద్ధాన్తితం సర్వాభేదాత్ ప్రతిజ్ఞాతప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యోపపాదనప్రకార
స్యాతిస్పష్టాపి శాఖాన్తరీయాచ్ఛాఖాన్తరగవిద్యాయాం శాఖాన్తరీయవిద్యాగతగు
ణోపసంహారః కర్తవ్య ఇతి సూత్రార్థః. ప్రకృతమనుసరామః...... ॥౧౫॥

ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యం

ఉ—స హోవాచ కిం మేఽన్నం భవిష్యతీతి యత్కించిదిదమాశ్వభ్య
ఆశకునిభ్య ఇతి హోచుస్తద్వా ఏతదనస్యాన్నమనో హ వై నామ
ప్రత్యక్షం న హ వా ఏవంవిది కించనానన్నం భవతీతి ॥ ॥౧॥

శం—స హోవాచ - ముఖ్యః ప్రాణః కిం మేఽన్నం భవిష్యతీతి; ముఖ్యప్రాణం
ప్రష్టారమివ కల్పయిత్వా వాగాదీన్ ప్రతివక్తౄనివ కల్పయన్తీ శ్రుతిరాహ. య
దిదం లోకేఽన్నజాతం ప్రసిద్ధమాశ్వభ్యః శ్వభిస్సహ ఆశకునిభ్యః సహ శకునిభిః స
ర్వప్రాణినాం యదన్నం తత్తవాన్నమితి హోచుర్వాగాదయ ఇతి. ప్రాణస్య స
ర్వమన్నం, ప్రాణోఽత్తా సర్వస్యాన్నస్యేత్యేవం ప్రతిపత్తయే కల్పితాఖ్యాయి
కారూపాద్వ్యావృత్త్య స్వేన శ్రుతిరూపేణాహ తద్వా ఏతత్ - యత్కించిల్లోకే
ప్రాణిభిరన్నమద్యతే, అనస్య ప్రాణస్య తదన్నం. ప్రాణేనైవ తదద్యత ఇత్యర్థః
సర్వప్రకారచేష్టావ్యాప్తి గుణప్రదర్శనార్థమన ఇతి ప్రాణస్య ప్రత్యక్షం నామ
ప్రాద్యుపసర్గపూర్వత్వే హి విశేషగతిరేవ స్యాత్ తథా చ సర్వాన్నానామత్తు
ర్నామగ్రహణమితీదం ప్రత్యక్షం నామ అన ఇతి, సర్వాన్నానామత్తుస్సాక్షాద

భిధానం, నహవైఏవంవిది- యథోక్తప్రాణవిది- ప్రాణోహమస్మిసర్వభూతస్థస్సర్వాన్నానామత్తేతి, తస్మిన్నేవంవిదిహవైకించన-కించిదపిప్రాణిభిరాద్యం స్వారౌస్వరసన్నం, అనాద్యంనభవతి సర్వమేవంవిద్యన్నంభవతీత్యర్థః ప్రాణభూతత్వద్విదుషః * ప్రాణోవాఏషఉదేతిప్రాణోఽస్తమేతీత్యుపక్రమ్య* ఏవం విద్ధాహవాఉదేతిసూర్య ఏవంవిద్యస్తమేతీతిశ్రుత్యంతరాత్ ॥ ॥౧॥

రా—వాగాదీనాంస్వాపిమిశ్రేష్ఠ్యాదిగుణః ప్రాణోస్తీతివిద్యాదితిప్రధానవిద్యాముపదిశ్యతద్గుణానాంగభూతాన్నవాసోదృష్టివిధానార్థంప్రక్రమే ప్రథమమన్నదృష్టిం విధాతుం ప్రసంగంప్రసౌతే (సహోవాచేతి) ముఖ్యస్యప్రాణస్యప్రష్టృత్వం వాగాదీనాంప్రతివక్తృత్వంచకాల్పనికమిత్యాహ(ముఖ్యమితి) యదిదమిత్యుక్తమేవదయాప్పిదంవాక్యార్థకల్పనార్థం యదన్నమిత్యత్రానూద్యతే. తద్వాపనితదిత్యాద్యుత్తరవాక్యస్య పూర్వవాక్యాదర్థభేదాభావమాశఙ్క్యాహ (ప్రాణస్యేతి) ప్రాణశబ్దంవిహాయానశబ్దప్రయోగతాత్పర్యమాహ (సర్వప్రకారేతి) * అనచేష్టాయామితిధాతుజస్యానశబ్దస్యోపాదానంసర్వప్రకారచేష్టయా ప్రాణస్యవ్యాప్తిగుణప్రదర్శనార్థం తథాచయఃకోపిదహతిశోషయతిప్లావయతివా- సర్వోపిప్రాణఏవేతియుక్తం ప్రాణస్యానఇతినామేత్యర్థః. ప్రత్యక్షం- పూర్వోక్తధాతుజస్యనామేతియావత్ ఉక్తమేవార్థంసమర్థయతి (ప్రాదీతి) అనశబ్దస్యేతిశేషః న ప్రాణస్యసర్వచేష్టావ్యాప్తిరిత్యేవకారార్థః, తథాచ - ప్రాణాదిశబ్దోపాదానేవిశేషవ్యాప్తిరేవేతిస్థితేసతీత్యర్థః, అనఇతిప్రత్యక్షమిదంనామసర్వాన్నానామత్తుర్నామగ్రహణమితిసమ్బన్ధః తదేవవ్యాచష్టే (సర్వాన్నానామితి) తతశ్చ ప్రాణశబ్దస్యప్రాణవిదస్సర్వమన్నంచేత్, తద్విదుషోభక్ష్యాభక్ష్యవిభాగాసిద్ధౌ తద్విషయంశాస్త్రంవిరుధ్యేతేత్యాశఙ్క్యాధ్యాత్మికం రూపంహిత్వాఆధిదైవికేన రూపేణతస్యసర్వాన్నత్వేవిభాగశాస్త్రమాధ్యాత్మికపరిచ్ఛేదవిషయత్వేనా విరుద్ధమిత్యాహ (ప్రాణభూతత్వాదితి) ప్రాణభూతోపిద్వానిత్యత్రశ్రుత్యంతరంసంవాదయతి (ప్రాణాద్వేతి) ॥ ౧ ॥

రం—(సహోవాచకింమేఽన్నంభవిష్యతీతి) వాగాదీన్ కింమేఽన్నంభవిష్యతీతి ముఖ్యప్రాణః పప్రచ్ఛేత్యర్థః (యత్కించిదిదమాశ్వభ్యఆశకునిభ్యఇతిహోచుః) శ్వశకునిపర్యంతసర్వప్రాణినాంయదన్నజాతం - తత్తవాన్నజాతమి

తివాగాదయః ప్రత్యూచురిత్యర్థః. శ్రుతిః స్వేనరూపేణాహ (తద్వా ఏత ద
నస్యాన్నం) యత్కించిల్లోకేప్రాణిభిరద్యతె - తదేతదనస్యప్రాణస్యాన్నం
ప్రాణేనైవతదద్యతఇత్యర్థః (అనోహవై నామప్రత్యక్షమ్) అదనాదివివిధచే
ష్టాయుక్తత్వాత్ప్రాణస్యానఇతి ప్రత్యక్షంనామ దేవానాంపరోక్షప్రియత్వా
త్ప్రత్యక్షమనఇతి నామపరిత్యజ్య ప్రాణఇతిపరోక్షేణనామ్నావ్యవహారః, ఏత
చ్చాదనచేష్టాయామపి తదీయత్వాత్సర్వప్రాణిజాలేనాద్యమానమన్నంసర్వం తే
నైవాద్యతఇతి ప్రాణస్యసర్వమన్నమిత్యర్థః యద్వా - అనఇత్యస్యనకారా
న్తరయుక్తస్యాన్నత్వేనాన్నస్యానసమ్బన్ధిత్వాదనఇత్యస్యప్రాణనామత్వస్యప్ర
త్యక్షత్వాదన్నంతత్సమ్బన్ధీత్యర్థః, అత్రప్రాణవిద్యానిష్ఠేనసర్వప్రాణ్య
న్నాదనస్యకర్తుమశక్యత్వాన్నాస్యవాక్యస్యసర్వప్రాణ్యన్నాదనకర్తవ్యత్వ
మర్థః, అపితుసర్వప్రాణిజాతాన్నం ప్రాణస్యాన్నత్వేచింతనంకర్తవ్యమిత్యర్థః
సర్వప్రాణిజాతాన్నేప్రాణాన్నత్వచింతనంస్తౌతి (నహవాఏవంవిదికించనాన
న్నంభవతీతి) ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యాభక్ష్యభక్షణదోషోనాస్తీత్యర్థః ॥ ॥౧॥

ఉ—సహోవాచకింమేవాసోభవిష్యతీత్యాపఇతిహోచుస్తస్మాద్వా
ఏతదశిష్యన్తఃపురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిఃపరిదధతిలమ్భుకోహ
వాసోభవత్యనగ్నోహభవతి ॥ ॥౨॥

శం—సహోవాచపునఃప్రాణః-పూర్వవదేవకల్పనాకింమేవాసోభవిష్యతీతిఆ
పఇతిహోచుర్వాగాదయః, యస్మాత్ప్రాణస్యవాసఆపః - తస్మాద్వాఏతదశి
ష్యన్తః భోక్ష్యమాణాభుక్తవన్తశ్చబ్రాహ్మణాః విద్వాంసఏతత్కుర్వన్తి. కిం,
అద్భిర్వాసస్థానీయాభిః పురస్తాత్ భోజనాత్పూర్వ - ముపరిష్టాచ్చ- భోజ
నాదూర్ధ్వం, చపరిదధతి- పరిధానంకుర్వన్తి ముఖ్యస్యప్రాణస్య లమ్భుకః
లమ్భనశీలోవాసోభవతి - వాససాల్లబ్ధైవభవతీత్యర్థః (అనగ్నోహభవతి)
వాససాలమ్భుకత్వేనార్థసిద్ధేవాసగ్నలేతి- అనగ్నోహభవతీతి - ఉత్తరీయ
వాన్భవతీత్యేతత్ - భోక్ష్యమాణస్యభుక్తవతశ్చయదాచమనంశుద్ధ్యర్థం వి
జ్ఞాతం తస్మిన్ ప్రాణస్యవాసఇతిదర్శనమాత్రమిహవిధీయతె అద్భిఃపరిదధతీతి
నాచమనాన్తరం యథాలౌకికైః ప్రాణిభిరద్యమానమన్నంప్రాణస్యేతి దర్శన
మాత్రం తద్వత్ *కింమేన్నంకింమేవాసఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనయోస్తుల్యత్వా
త్- యద్యాచమనమపూర్వంతాదర్థ్యేనక్రియెత- తదాక్రిమ్యాద్యన్నమపి ప్రా

ణస్యేతిభక్ష్యత్వేనవిహితంస్యాత్ తుల్యయోర్విజ్ఞానార్థయోః ప్రశ్నప్రతివచన
యోః ప్రకరణస్యవిజ్ఞానార్థత్వాదర్ధజరతీయోన్యాయోనయుక్తః కల్పయితుం
యత్తుప్రసిద్ధమాచమనం ప్రాయత్యార్థం, ప్రాణస్యానగ్నతార్థంచనభవతీత్యు
చ్యతే,నతథావయమాచమనముభయార్థం బ్రూమః-కింతర్హి, ప్రాయత్యార్థా
చమనసాధనభూతా ఆపః ప్రాణస్యవాస ఇతిదర్శనంచోద్యత ఇతి బ్రూమః త
త్రాచమనస్యోభయార్థత్వ ప్రసంగదోషచోదనాఽనుపపన్నా వాసోర్థ ఏవా
చమనేతద్దర్శనంస్యాదితిచేన్న వాసాజ్ఞానార్థవాక్యేవాసోర్థాపూర్వాచమ
నవిధానేతత్రానగ్నతార్థత్వదృష్టివిధానే-చవాక్యభేదః ఆచమనస్య తదర్థ
త్వమన్యార్థత్వంచేతి ప్రమాణాభావాత్ ॥ ॥౨॥

ఆ— ప్రాణవిద్యాఙ్గత్వేనాన్నదృష్టిరుపదిష్టా సమ్ప్రతితదఙ్గత్వేనవాసో
దృష్టింప్రస్తౌతి (సహోవాచేతి) అత్రాపి ప్రాణస్యప్రష్టృత్వం, వాగాదీ
నాం ప్రతివక్తృత్వంచకల్పితమేవేత్యాహ (పూర్వవదితి) అపాం ప్రాణంప్ర
తివాసోరూపత్వేగమకమాహ (యస్మాదితి) వాసోదృష్టిఫలమాచష్టే (లమ్భు
క ఇతి) అనగ్నోహభవతీత్యస్యపౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యార్థవిశేషమాహ (వా
నస ఇతి) ఆచమనస్యస్థానే ప్రాణవిద్యోవిధీయతే * ఏవంవిదశిష్యన్నాచామే
దితిశ్రుతేరిత్యాశఙ్క్యాహ (ఆమ్నాస్యమానస్యేతి) ఆదిపదేన ప్రశ్నప్రతివచ
నే గృహ్యేతే, సర్వప్రాణిభోగ్యేఽన్నేఽనస్యాన్నమితి దృష్టివదాచమనీయా
స్వప్సుతస్యవిధీయతే వాసోదృష్టిరిత్యుక్తంస్యాదితి లేకద్వారావిస్పృణోతి(యదీతి)
తాదర్థ్యేన- అనగ్నతార్థ్యేనేతియావత్; అపూర్వమన్నదృష్టిరేవవిధీయతే- స
ర్వాన్నభక్షణస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్ ఇహత్వపూర్వమాచమనమవిరోధాద్వి
ధీయతామిత్యాశఙ్క్యాహ (తుల్యయోరితి) ఏకస్యాచమనస్య శుద్ధ్యర్థత్వ
మనగ్నతార్థత్వంచవక్తుమశక్యం విరోధాదిత్యాశఙ్క్యాహ (యత్త్వితి) వి
రోధోయథాస్యాత్- తథేతియావత్. తర్హికీదృగాచమనంవివక్షితమిత్యాహ(కిం
తర్హీతి) ప్రయతస్యభావః- ప్రాయత్యం తదర్థాయా ఆచమనక్రియా తత్సాధ
నభూతాస్వప్సువాససఙ్కల్పనంక్రియాన్తరమత్రవిధిత్సితమిత్యాహ (ప్రాయ
త్యేతి) క్రియాభేదేఫలితమాహ (తత్రేతి) అన్యార్థాస్వప్సుఅన్యార్థత్వ
చింతనే ప్రమాణవిరోధాద్విధియోగేనవాసోర్థమాచమనాన్తరమేవవిధేయం-
తత్రచానగ్నతార్థత్వచిన్తనముచితమితిశఙ్కార్థః, వాసోఽర్థాపూర్వాచ

మనవిధానే, తత్రానగ్నతార్థత్వదృష్టివిధానే, చవాక్యభేదప్రసంగాత్ప్రసిద్ధాచమనసాధనభూతాస్వప్సువాసోదృష్టిపరమేవచవాక్యమిత్యుత్తరమాహ (నేత్యాదినా) తదర్థత్వం- వాసోర్థత్వం అన్యార్థత్వం దృష్ట్యర్థత్వం. ఇత్యుక్తిప్రమాణస్యైకస్యవాక్యస్యాప్రమాణత్వప్రసంగాదితియావత్॥ ॥౨॥

రం—(సహోవాచకింమేవాసోభవిష్యతీత్యాపఇతిహోచుః) కింమేవస్త్రంభవిష్యతీతి ముఖ్యప్రాణేన పృష్టాఇతరేప్రాణాః అపస్తేవస్త్రంభవిష్యంతీత్యూచుః, అపోవాసస్త్వేనచింతనీయాఇతిహోచురిత్యర్థః (తస్మాద్వాఏతదశిష్యంతః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతిలమ్భుకోహవాసోభవత్యనగ్నోహాభవతి) తస్మాత్- అపాంవాసస్త్వాదేవఏతత్ - ఏతస్మిన్నపికాలేఅశిష్యన్తః భోక్ష్యమాణాః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చ-భోజనాత్ప్రాక్పశ్చాచ్చాచమనీయాభిరద్భిర్వాసోభిః పరిహితంప్రాణమనగ్నంకుర్వన్తి - ఆచమనీయాస్వప్సువాసస్త్వచింతనేనవాసోభూతాభిరద్భిఃప్రాణస్యపరిహితత్వాదనగ్నత్వచింతనంకుర్వన్తీత్యర్థః; ఏవంచిన్తకస్తేనచిన్తనేనచ స్వయమపివాసోలమ్భుకోభవతి, వాసోలబ్ధాభవతి అనగ్నశ్చభవతి, తత్క్రతున్యాయేనేతిభావః॥ ॥౨॥

ఉ—తద్ధైతత్సత్యకామోజాబాలోగోశ్రుతయేవైయాఘ్రపద్యాయోక్త్వోవాచ యద్యప్యేనచ్ఛుష్కాయస్థాణవేబ్రూయాజ్జాయేరన్నేవాస్మిఞ్ఛాఖాఃప్రరోహేయుఃపలాశానీతి॥ ॥3॥

శం—తదేతత్ప్రాణదర్శనంస్తూయతే. కథం తద్ధేతత్ - ప్రాణదర్శనం సత్యకామోజాబాలోగోశ్రుతయే- నామ్నా, వైయాఘ్రపద్యాయ - వ్యాఘ్రపదోఽపత్యం వైయాఘ్రపద్యః. తస్మైగోశ్రుత్యాఖ్యాయోక్త్వోవాచాన్యదపి వక్ష్యమాణంవచః కింతదువాచేతి, ఇహ - యద్యపి శుష్కాయస్థాణవేఏతద్దర్శనం బ్రూయాత్ ప్రాణవిత్ - జాయేరన్ ఉత్పద్యేరన్నేవాస్మిన్ స్థాణౌశాఖాః ప్రరోహేయుశ్చపలాశాని- పత్రాణికిముజీవతేపురుషాయబ్రూయాదితి॥3

ఆ—తద్ధైతదిత్యాదివాక్యంనవిధానార్థం- నాపిఫలవచనం తథాచవ్యర్థమిత్యాశఙ్క్యాహ (తదేతదితి) స్తుతిమేవప్రశ్నపూర్వకం వివృణోతి (కథమితి) జీవతేపురుషాయప్రాణవిద్యాప్రదేత్ద్రష్టా(?)నంబ్రూయాత్ - తదాఽస్మిన్మహాఫలంభవతీతికిమువక్తవ్యమితియోజనా॥ ॥3॥

రం—(తద్ధైతత్సత్యకామోజాబాలోగోశ్రుతయేవైయాఘ్రపద్యాయోక్త్వో

వాచ) వ్యాఘ్రపత్సుత్రాయనామ్నా గోశ్రుతయే జబాలాపుత్రస్సత్యకామనా
మాఋషిః ఇదం ప్రాణదర్శనముక్త్వా అన్యదప్యాహ చేత్యర్థః కింతదిత్యత్రా
హ (యద్యప్యేనచ్ఛుష్కాయస్థాణవే బ్రూయాజ్జాయేరన్నేవాస్మిఞ్ఛాఖాః ప్ర
రోహేయుః పలాశానీతి) ఏనత్, ప్రాణదర్శనం శుష్కాయవృక్షాయాపియ
దిబ్రూయాత్ - అస్య వృక్షస్య శాఖాశ్చప్యుత ఏవేర్న పత్రాణిచ ప్రరో
హేయురిత్యర్థః॥ ॥3॥

ఉ—అథ యది మహజ్జిగమిషేదమావాస్యాయాం దీక్షిత్వా పౌర్ణమా
స్యాగ్ం రాత్రౌ సర్వౌషధస్య మన్థం దధిమధునోరుపమథ్య జ్యేష్ఠా
య శ్రేష్ఠాయ స్వాహేత్యగ్నావాజ్యస్య హుత్వా మన్థే సమ్పాత
మవనయేత్ ॥ ॥౪॥

శం—యథోక్తప్రాణదర్శనవిద ఇదం మన్థాఖ్యం కర్మారభ్యతే; అథ అనం
తరం యది మహత్ మహత్త్వం జిగమిషేత్ గంతుమిచ్ఛేత్ మహత్త్వం ప్రాప్తుం
యది కామయేతేత్యర్థః తస్యేదం కర్మ విధీయతే మహత్త్వే హి సతి శ్రీరుపనమ
తే. శ్రీమతో హ్యర్థప్రాప్తం ధనం. తతః కర్మానుష్ఠానం తతశ్చ దేవయానం పి
తృయాణం వా పన్థానం ప్రతిపత్స్యత ఇత్యేతత్ప్రయోజనముररీకృత్య మహత్త్వప్రే
ప్సోరిదం కర్మ నవిషయోపభోగకామస్య తస్యాయం కాలాదివిధిరుచ్యతే- అ
మావాస్యాయాం దీక్షిత్వా దీక్షిత ఇవ భూమిశయనాదినియమం కృత్వా తపోరూ
పం సత్యవచనం బ్రహ్మచర్యమిత్యాదిధర్మవాన్భూత్వేత్యర్థః నపునర్దైక్ష
మేవ కర్మజాతం సర్వముపాదత్తే- అతద్వికారత్వాన్మన్థాఖ్యస్య కర్మణః * ఉ
పసద్వ్రతీతి శ్రుత్యంతరాత్ పయోమాత్రభక్షణం చ శుద్ధికారణం తపఉపాదత్తే పౌ
ర్ణమాస్యాం రాత్రౌ కర్మారభతే; సర్వౌషధస్య గ్రామ్యారణ్యానామోషధీ
నాం యావచ్ఛక్త్యాఽల్పమల్పముపాదాయ తద్వితుషీకృత్య ఆమమేవ పిష్టం దధిమ
ధునోరౌదుమ్బరే కంసాకారే చమసాకారే వా పాత్రే శ్రుత్యంతరాత్ప్రక్షిప్యో
పమథ్యాగ్రతః స్థాపయిత్వా జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయ స్వాహేత్యగ్నావావసథ్యే ఆజ్య
స్య ఆవాపస్థానే హుత్వా స్రువసంలగ్నం మన్థే సంపాతమవనయేత్ - సంస్ర
వమధః పాతయేత్ ॥ ॥౪॥

అ—గోదోహనవదధికృతాధికారమిదం కర్మ ప్రాణవిదోఽస్మిన్నధికా
రోఽస్తీత్యాహ (యథోక్తేతి) అనంతరం- ప్రాణవిద్యానిష్ఠ ఏవర్తేరితి శేషః; వా

క్యశేషంపూరయతి (తస్యేతి) మహత్త్వద్వారవిషయోపభోగకాముకస్యకర్మ విధాయశాస్త్రంశ్యేనాదిశాస్త్రవదనర్థఫలమేవేత్యాశఙ్క్యాహ (మహత్త్వే హీతి) తస్యేతి ప్రకృతమన్థాఖ్యకర్మోక్తిః కాలాదీత్యాదిశబ్దో ద్రవ్యాదిసంగ్రహార్థః- దైక్ష్యం దీక్షాయాంభవంమాంజ్యభక్ష్యంజనాదినసర్వమేవాయమను తిష్ఠతి. ప్రకృతిధర్మాహివికృతావనువర్తంతే ప్రకృతివద్వికృతిః కర్తవ్యేతి న్యాయాత్ నచేదంకర్మకస్యచిద్వికృతిః అతోయథోక్తధర్మవత్త్వమేవాత్ర వివక్షితమిత్యర్థః; దీక్షిత్వేత్యేవేనవివక్షితంధర్మాన్తరమాహ (ఉపసదితి) ఉపసదో నామ- ఇష్టయః ప్రవర్గ్యేణహాస్సుప్రసిద్ధాః తాసువ్రతం పయోమాత్రభక్షణం తదుపేతోభూత్వామన్థంసమ్పాద్యజుహోతీతి వాజసనేయకే సమానప్రకరణశ్రవణాదితియాసత్ పిష్టంకృత్వాతద్రూపం- అపక్వమేవదధిమధునోస్సమ్బద్ధంపాత్రేప్రక్షిప్యేతిసమ్బన్ధః ఔదుమ్బరత్వేనియమః - పాత్రస్యాకారేతు వికల్పః కథమశ్రుతంపాత్రమత్రకల్ప్యతే- తత్రాహ (శ్రుత్యంతరాదితి) * ఔదుమ్బరేకంసేచమసేచేతివాజసనేయే శ్రవణాత్సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనాపేక్షితంపాత్రమత్రగృహీతమిత్యర్థః. అవసథసమ్బంధలౌకికోఽగ్నిః ఆవసథ్యోవివక్షితః యస్మిన్నుపాసనాఖ్యం కర్మక్రియతే; ఆజ్యస్యహుత్వేతిసమ్బన్ధః. ఆవాపస్థానం ఆహుతిప్రక్షేపప్రదేశోగృహ్యోక్తః ॥ ॥ ౪ ॥

రం—మన్థాఖ్యంకర్మ నిర్దిశతి (అథయదిమహజ్జిగమిషేత్) మహత్, మహత్త్వం జైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యాదిలక్షణంయదిప్రాప్తుమిచ్ఛేదిత్యర్థః (అమావాస్యాయాందీక్షిత్వాపౌర్ణమాస్యాంరాత్రౌసర్వౌషధస్యమన్థమిత్యాది) ఉక్తకాలేసర్వౌషధస్యగ్రామ్యారణ్యౌషధానాంమన్థంపిష్టం ఔదుమ్బరేకంసా కారేచమసా కారేవాంపాత్రేదధిమధునోఃప్రక్షిప్యోపమథ్యాగ్రతః స్థాపయిత్వా జ్యేష్ఠాయశ్రేష్ఠాయస్వాహేత్యగ్నావాజ్యస్యహుత్వామన్థేసమ్పాతంహుతశేషంనినయేదిత్యర్థః

ఉ—వసిష్ఠాయస్వాహేత్యగ్నావాజ్యస్యహుత్వామన్థేసమ్పాతమవనయేత్ప్రతిష్ఠాయైస్వాహేత్యగ్నావాజ్యస్యహుత్వామన్థేసమ్పాతమవనయేత్సమ్పదేస్వాహేత్యగ్నావాజ్యస్యహుత్వామన్థేసంపాతమవనయేదాయతనాయస్వాహేత్యగ్నావాజ్యస్య హుత్వా మన్థేసమ్పాతమవనయేత్ ॥ ॥ ౫ ॥

శం—సమానమన్యత్- వసిష్ఠాయ ప్రతిష్ఠాయై సమ్పదే-ఆయతనాయస్వా

హోతి ప్రత్యేకం తత్రైవసమ్పాతమవనయేద్ధుత్వా॥ ॥ ౫ ॥

ఆ—వసిష్ఠాయస్వాహేత్యాదివాక్యం పూర్వవాక్యేనతుల్యార్థ మిత్యాహ (సమానమితి) తుల్యత్వమేవస్పష్టయతి (వసిష్ఠాయేతి) స్వాహేతిమన్త్రం సముచ్చార్యహుత్వేతిసమ్బన్ధః తత్రైవ ప్రథమహోమానన్తరమి వేత్యర్థః ॥౫॥

రం—(వసిష్ఠాయస్వాహేత్యగ్నావాజ్యస్యహుత్వేత్యాది) సర్వంస్పష్టం॥౫॥

ఉ—అథప్రతిసృప్యాఞ్జలౌమన్థమాధాయజపత్యమోనామాస్య మా
హి తే సర్వమిదగ్ం సహిజ్యేష్ఠః శ్రేష్ఠో రాజాఽధిపతిః సమాజ్యై
ష్ఠ్యగ్ంశ్రైష్ఠ్యగ్ం రాజ్యమాధిపత్యంగమయత్వహమేవేదగ్ంస
ర్వమసానీతి ॥ ॥౬

శం—అథప్రతిసృప్య, అగ్నేరీషదపసృత్యాఞ్జలౌమన్థమాధాయ జపతీమం మన్త్రం (అమోనామాస్యమాహితే) అమఇతి- ప్రాణస్యనామ అన్నేనహి ప్రాణః ప్రాణితి దేహేఇత్యతోమన్థద్రవ్యం ప్రాణస్యాన్నత్వాత్ప్రాణత్వేనస్తూయతే- అమోనామాసీతి కుతః యతోఽమా సహహి- యస్మాత్తే- తవప్రాణభూతస్యసర్వం సమస్తంజగదిదం- అతోఽమోనామాసీత్యర్థః. సహి ప్రాణభూతోమన్థో జ్యేష్ఠశ్శ్రేష్ఠశ్చ అతఏవచరాజా దీప్తిమాన్ అధిపతిశ్చ అధిష్ఠాయపాలయితాసర్వస్యసఃమా, మామపిమన్థః ప్రాణో జ్యైష్ఠ్యాదిగుణపూగమాత్మనోగమయతు. అహమేవేదంసర్వం- జగదసాని- భవానిప్రాణవత్. ఇతిశబ్దో మన్త్రసమాప్త్యర్థః ॥ ॥ ౬ ॥

ఆ—ఆహుత్యానన్తర్యమథశబ్దార్థః. భవతుప్రాణస్యేదంనామ మన్థస్యతుకథంమన్త్రార్థత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (అన్నేనహీతి) ప్రతిజ్ఞాతేఽర్థే ప్రశ్నపూర్వకం హేతుమాహ (కుతఇతి) అతశ్చామోనామాసీతిపూర్వేణ సమ్బన్ధః హేతుంవ్యాచష్టే (యస్మాదితి) ॥౬॥

రం—(అథప్రతిసృప్యాఞ్జలౌమన్థమాధాయ జపతి) ప్రతిసృప్య; అభిగమ్య ప్రదక్షిణంకృత్వేతివార్థః. అఞ్జలౌమన్థమాధాయజపేత్- అఞ్జలౌమన్థం నిధాయ వక్ష్యమాణంమన్త్రం జపేదిత్యర్థః మన్త్రమేవాహ (అమోనామాస్యమాహితేసర్వమిదమిత్యాదినా) అమాఇతినామయస్యసోఽమోనామా, సోసీత్యర్థః నన్వమాఇతిహిప్రాణనామ కథమప్రాణస్యమన్థస్యఅమోనామత్వమిత్యత్రాహ (అమాహీతి) త్వమితిశేషః త్వంప్రాణోసిహీత్యర్థ

మన్థస్య ప్రాణత్వముపపాదయతి (తేనసర్వమిదం) ఇదం- జగత్సర్వం తే - త్వద ధీనం మన్థలక్షణాన్నాధీనత్వాజ్జగత ఇతిభావః (సహిజ్యేష్ఠశ్శ్రేష్ఠో రాజాధి పతిరిత్యాది) సహి- మన్థభూతః ప్రాణ ఇత్యర్థః - రాజా- దీప్తిమాన్ అధిప తిః, శేషిత్యర్థః. మా-మాం- గమయతు- ప్రాపయతు ఇదంసర్వమహమేవా సాని- భవాని. సర్వనియంతృతయాభవానీత్యర్థః. శిష్టంస్పష్టమ్ ॥ ॥౬॥

ఉ—అథఖల్వేతయర్చా పచ్ఛ ఆచామతి తత్సవితుర్వృణీమహ ఇత్యా చామతివయందేవస్య భోజనమిత్యాచామతి శ్రేష్ఠగ్ సర్వధాత మమిత్యాచామతితురంభగస్యధీమహీతిసర్వంపిబతి ॥ ॥౭॥

శం—అథ- అనంతరంఖల్వేతయా వక్ష్యమాణయర్చాపచ్ఛః, పాదశఆచా మతి- భక్షయతి, మంత్రస్యైకైకేనపాదేనైకైకగ్రాసం భక్షయతి తత్ భో జనంసవితుః సర్వస్యప్రసవితుః- ప్రాణమాదిత్యంచైకీకృత్యోచ్యతే. ఆదిత్యస్య వృణీమహే- ప్రార్థయేమహి మన్థరూపం యేనాన్నేనసావిత్రేణభోజనేనోప భుక్తేనవయం సవితృస్వరూపాపన్నాభవేమేత్యభిప్రాయః. అథవా దేవస్యస వితురితి పూర్వేణసమ్బంధః శ్రేష్ఠం- ప్రశస్యతమంసర్వాన్నేభ్యః సర్వధా తమం సర్వస్యజగతో ధారయితృతమం అతిశయేనవిధాతృతమమితివా- సర్వథా భోజనవిశేషణం తురం- త్వరం తూర్ణం శీఘ్రమిత్యేతత్ భగస్య దేవస్యసవి తుః స్వరూపమితిశేషః ధీమహి చింతయేమహి విశిష్టభోజనేన సంస్కృతాశ్శు ద్ధాత్మానస్సంత ఇత్యభిప్రాయః అథవా- భగస్య శ్రియః కారణంమహత్త్వంప్రా ప్తుంకర్మకృతవంతో వయంతద్ధీమహి- చింతయేమహి ॥ ॥౭॥

ఆ—అనంతరం- జపకర్మణస్సకాశాదితిశేషః తదేవస్పష్టయతి (మంత్ర స్యేతి) మంత్రస్యైకైకేనపాదేన మన్థస్యైకైకంగ్రాసం భక్షయతీతియోజనా- భోజనం మన్థరూపమితి సమ్బంధః తత్కథంసవితుస్స్యాత్ ప్రాణస్యహిమ న్థద్రవ్యమన్నమిత్యుక్తం తత్రాహ (ప్రాణమితి) ఉచ్యతే- సవితుర్భోజన మితిశేషః ప్రాణాదిత్యయోరేకత్వేఫలితంవాక్యార్థమాహ (ఆదిత్యస్యేతి) మన్థరూపం తద్భోజనమితిపూర్వేణసంబన్ధః ప్రార్థనావిషయంభోజనమేవవి శినష్టి (యేనేతి) తస్యైవవిశేషణాంతరం (శ్రేష్ఠమిత్యాది) స్థితికారణ త్వముక్త్వాజనకత్వంపక్షాంతరమాహ (అతిశయేనేతి) జగద్వ్యాప్త్యాఫలదా నేచధ్యాతుశ్శైఘ్ర్యం కిమితిభోజనేకథ్యమానే ధ్యానముచ్యతే- తత్రాహ (వి

శ్యైతి) శుద్ధధీత్వేన ధ్యానకారణముక్త్వా ప్రకృతకర్మణః ప్రసిద్ధమహత్త్వహే-
తుత్వాదపి ధ్యానమనుష్ఠేయమిత్యాహ (అథవేతి) తదితి సావిత్రీరూపముక్తం॥౭॥

రం.—(అథఖల్వేతయర్చాపచ్ఛ ఆచామతి) ఏతయా వక్ష్యమాణయా ఋ-
చాపచ్ఛః- పాదశోమన్త్రం భక్షయతీత్యర్థః. మంత్రస్యైకైకపాదేనైకైక గ్రా-
సంభక్షయేదిత్యర్థః (తత్సవితుర్వృణీమహేవయం దేవస్యభోజనం శ్రేష్ఠంస-
ర్వధాతమంతురంభగస్యధీమహి) అస్యాఋచోఽయమర్థః వయం శ్రేష్ఠంస-
ర్వధాతమం సర్వధారకంతత్. శ్రేష్ఠంభోజనంసవితుర్దేవస్య సవితుర్దేవా-
త్ వృణీమహే ప్రార్థయామహే- అత్రప్రార్థ్యమానస్యసవితుశ్చాభేదేనసవితురిత్యు-
క్తిః అథతద్దత్తేనభోజనేనసంతుష్టాస్సంతస్తురం తూర్ణం శీఘ్రంభగస్య సూ-
ర్యస్యదేవస్యధీమహి, ధ్యాయేమేత్యర్థః స్వరూపమిత్యధ్యాహారః. అథవాసం-
బద్ధసామాన్యేషష్ఠీ. సవితారంధ్యాయేమేత్యర్థః. (తత్సవితుర్వృణీమహఇ-
త్యాచామతీత్యాది) స్పష్టోఽర్థః ॥ ॥౭॥

ఉ—నిర్ణిజ్యకంసంచమసంవాపశ్చాదగ్నేః సంవిశతిచర్మణివా
స్థండిలేవావాచంయమోఽప్రసాహఃసయదిస్త్రియంపశ్యేత్సమృ
ద్ధంకర్మేతివిద్యాత్ ॥ ॥౮॥

ఉ—తదేషశ్లోకః యదాకర్మసుకామ్యేషుస్త్రియంస్వప్నేషుప
శ్యతి। సమృద్ధింతత్రజానీయాత్తస్మిన్స్వప్ననిదర్శనేతస్మిన్స్వ
ప్ననిదర్శనే ॥...................................॥౯॥

ఇతిపంచమప్రపాఠకేద్వితీయఃఖండః

శ.—సర్వంచమస్థలేపంపిబతినిర్ణిజ్య- ప్రక్షాల్యకంసం- కంసాకారం చమ-
సం- చమసాకారంవాఔదుంబరంపాత్రం. పీత్వా ఆచమ్యపశ్చాదగ్నేః ప్రాక్శి-
రాస్సంవిశతిచర్మణివా- అజినేస్థండిలే కేవలాయాంభూమౌ వాచంయమః- వా-
గ్యతస న్నిత్యర్థః అప్రసాహః-నప్రసహ్యతేనాభిభూయతేఽస్త్ర్యాద్యనిష్టస్వ-
ప్నదర్శనేనయథా- తథాసంయతసన్నిత్యర్థః, సఃఏవంభూతోయదిస్త్రి-
యంపశ్యేత్స్వప్నేషు- తదావిద్యాత్సమృద్ధంమమేదంకర్మేతి ॥౮॥

శం.—తత్ -ఏతస్మిన్నర్థఏషశ్లోకః, మంత్రోఽపిభవతియదాకర్మసుకామ్యే-
షు కామార్థేషుస్త్రియంస్వప్నేషు- స్వప్నదర్శనేషు స్వప్నకాలేషువాపశ్య-
తి సమృద్ధింతత్రజానీయాత్ కర్మణాంఫలనిష్పత్తిర్భవిష్యతీతిజానీయాదిత్యర్థః.

తస్మిన్ స్వప్న నిదర్శనే పతీత్యభిప్రాయః ద్విరుక్తిః కర్మసమాప్త్యర్థః ॥ ౯ ॥

ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే ద్వితీయఖణ్డభాష్యమ్.

ఆ—నియమేనౌదుమ్బరం. వైకల్పికాకారేవిశేషః పాత్రం ప్రక్షాళ్య ॥ బ తీతిసమ్బన్ధః మన్థలేపం పాత్రం ప్రక్షాళ్య పీత్వాచామనపూర్వకమగ్నేః పశ్చిమ భాగే కృష్ణాజినవ్యవహితాయాం కేవలాయాంవాభూమౌ ప్రాక్ఛిరా భూత్వా శయీతేత్యాహ (పీత్వేతి) శయానస్యకర్తవ్యం దర్శయతి (వాచంయమఇతి) తస్యస్వప్నే కథంవిదుత్తమ స్త్రీదర్శనే శుభాగమః సూచ్యతఇత్యాహ (సయదివం భూతఇతి) ... ... ॥ ౮-౯ ॥

ఇతి పంచమప్రపాఠకే-ద్వితీయఖండభాష్యటీకా.

రం—(నిర్ణేజ్యకంసంచమసంవాహ్యత్వాదగ్నిస్సంవిశతి చర్మణివాస్థండిలేవా కంసాకారంచమసాకారంవౌదుమ్బరపాత్రంప్రక్షాళ్యాగ్నేఃపశ్చాదజినేవాకేవల భూమ్యాంవాప్రాక్ఛిరాశ్శయీతేత్యర్థః శయానేనియమమాహ (వాచంయ మోఽప్రసాహః) వాచంయమః- వాగ్యతస్సన్ అప్రసాహః - సప్రసహ్యత ఇత్యప్రసాహః. అనిష్టస్వప్నదర్శనేనయథానాభిభూతోభవతి-తథాసంయతచిత్త స్సన్నిత్యర్థః(సయదిస్త్రియంపశ్యేత్సమృద్ధంకర్మేతివిద్యాత్)స్పష్టోర్థః॥౮॥

రం—(తదేషశ్లోకః) తత్, తస్మిన్స్వప్నవిషయేఏషశ్లోకోభవతీత్యర్థః శ్లోకమేవాహ (యదాకర్మసుకామ్యేషుస్త్రియంస్వప్నేషుపశ్యతీత్యాది) (తస్మిన్స్వప్ననిదర్శనే) అత్రసతీతిశేషః సమృద్ధిం కర్మసిద్ధిమిత్యర్థః (తస్మిన్స్వప్ననిదర్శనేతస్మిన్స్వప్ననిదర్శనఇతి) ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా ఏతత్ఖండాంతర్గతవాక్యవిషయకమధికరణముపన్యస్యతే * సర్వాన్నానుమ తిశ్చప్రాణాత్యయేతద్దర్శనాదిత్యత్ర * నహవాఏవంవిదికించనానన్నంభవతీతిఛా న్దోగ్యే * నాస్యానన్నంజగ్ధంభవతీతివాజసనేయకే- చశ్రవణాద్వామదేవ్యో పాసనానిష్ఠస్య ప్రార్థనాయమానసర్వయోషిదపరిహారానుమతివత్ సర్వా న్నానుమతిః ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యసర్వదాక్రియతఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తఉచ్య తే * సర్వాన్నానుమతిశ్చప్రాణాత్యయేతద్దర్శనాత్. ప్రాణాత్యయఏవప్రా ణవిదస్సర్వాన్నానుజ్ఞానం- నసర్వదా బ్రహ్మవిదోప్యుషస్తేః ప్రాణాత్యయాప న్నభ్యోచ్ఛిష్టాశనస్యదర్శనేన ప్రాణవిదస్సర్వాన్నానుమతేరాపద్విషయత్వ స్యకింపునర్వాచ్యమసిద్ధత్వాత్ * అబాధాచ్చ * ఆహారశుద్ధౌసత్త్వశుద్ధిరితి

శాస్త్రాబాధార్థమప్యేవమేవన్యాయ్యం - ఇతరథాతస్యబాధస్స్యాత్ * అపి స్మర్యతే * ప్రాణసంశయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః । లిప్యతేనస పాపేన పద్మపత్రమివాంభసేతి స్మరణాచ్చసర్వాన్నీనత్వమాపద్విషయం * శబ్ద శ్చాతోఽకామకారే * తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాంనపిబతిపాప్మనానోత్సృజా ఇతిసంహితాయాంకామకారప్రతిషేధకశబ్దదర్శనాత్, పాప్మనానంస్పృష్టోన భవానీతిమత్వాబ్రాహ్మణస్సురాంనపిబతీతిహితస్యాశ్శ్రుతేరర్థః. ననుబ్రహ్మవి దఉషస్తేఃప్రాణాత్యయేసర్వాన్నీనత్వదర్శనాత్ప్రాణవిదస్సర్వాన్నీనత్వస్యాప ద్విషయత్వం కైముత్యన్యాయేన సిధ్యతీత్యనుపపన్నంవామదేవ్యోపాసననిష్ఠ స్య సర్వయోషిదపరిహారవత్ ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్య వచనబలాత్ సర్వాన్నీన త్వమితివదంతం ప్రత్యేతస్యానుత్తరత్వాదితిచేన్న - వామదేవ్యోపాసనస్య * న కాంచనపరిహరేత్తద్వ్రతమితిసర్వయోషిదపరిహారేపి స్పష్టవిధిశ్రవణాత్. ప్రకృతేచ * నహవాఏవంవిదికించనానన్నంభవతీత్యత్ర సర్వాన్నభక్షణవిధేః క ల్ప్యత్వాత్ ప్రత్యక్షనిషేధవిరోధేచ విధికల్పనానుదయేనార్థవాదత్వస్యైవయు క్తత్వాత్సర్వప్రాణ్యన్నే * యత్కించిదిదమాశ్వభ్యఆశకునిభ్యఇతివిహితస్య ప్రాణాన్నత్వచింతనస్యస్తుతిమాత్రం క్రియతే * నహవాఏవంవిదికించనానన్నం భవతీతి నచైవంసతినిషేధశాస్త్రవిరోధాత్ * ఏవంవిదిపాపంకర్మనశ్లిష్యత ఇ త్యాదేరపిస్తుతిమాత్రత్వప్రసంగఇతివాచ్యం - పాప్మనామశ్లేషాభావేఽనిర్మోక్ష ప్రసంగేనసకలపాపాశ్లేషస్యమోక్షవిధిశాస్త్రాపేక్షితత్వేనఫలవిధిత్వస్య వక్తవ్య త్వాత్, ప్రాణవిద్యాయాశ్చ జ్యేష్ఠత్వ శ్రేష్ఠత్వాదిఫలకత్వేన ఫలాకాంక్షా యాఅభావాదితిస్థితం. తథాగుణోపసంహారపాదే * లమ్భుకోహవాసాభవతీత్య ర్థవాదోపబృంహితాత్ * కిమేవావాసాభవిష్యతీత్యాపఇతిహోచుఃతస్మాద్వా ఏతదశిష్యన్తః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతీతిఛాందోగ్యశ్రవణాద్వా సస్త్వచిన్తనమితిప్రతీయతే, బృహదారణ్యకే కాణ్వశాఖాయాం * తద్విద్వాం సశ్శ్రోత్రియాఅశిష్యన్తఆచామన్త్యశిత్వాచాచామన్త్యేతమేవతదనమనగ్నం కుర్వంతోమన్యంతఇతివాక్యే అనగ్నంకుర్వన్తఇతి శ్రవణాద్వాసస్త్వచింతనమ పి ప్రతీయతే ఆచామంతీత్యాచమనవిధిరపిప్రతీయతే - మాధ్యందినశాఖాయాం * తస్మాదేవం విదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచాచామేదేతమేవతదనమనగ్నం కు ర్వతఇతి అనగ్నత్వచింతనాద్వాసస్త్వ చింతనవిధిరపి ప్రతీయతే ఆచామేదిత్యా

చమనేవిధిప్రత్యయశ్రవణా దాచమనవిధిః స్పష్టం ప్రతీయతే; తత్రోద్వయోరపి వి
ధేయత్వేగౌరవాదేకస్యైవవిధేయత్వే వక్తవ్యే * ఆచామేదిత్యాచమనే స్పష్ట
విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ స్మృత్యాచారప్రాప్తాచమనాతిరిక్తమాచమనాంతరం
ప్రతీయతె వాసస్త్వాదిశ్రవణంతుకథంచిత్ స్తుతిరూపతయా నేతవ్యమితిపూర్వ
పక్షే ప్రాప్తేఽభిధీయతె * కార్యాఖ్యానాదపూర్వం కార్యాఖ్యానాత్ - వి
ధేరప్రాప్తవిధానస్వాభావ్యాత్, ఆచమనస్య స్మృత్యాచారాభ్యామేవప్రాప్త
త్వా దాచమనాన్తరవిధానేవినిగమకానుపలబ్ధే దప్రాప్తమాచమనీయా
స్వప్సు వాసస్త్వానుచింతనంవిధీయతె, ఛాందోగ్యఆచమనస్యైవాప్రతీతేః, శా
ఖాంతరేపి వాసస్త్వానుసంధానస్యానుగతత్వా త్తదేవవిధీయతఇతిస్థితం. నను
కథంవాగాదీనామచేతనానాము క్తిప్రత్యుక్తిపరంపరేతిచేన్న - వాగాదిశబ్దానాం
* అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామితి సూత్రోక్తన్యాయేన తదభిమా
నిదేవతాపరత్వాత్. తత్రహి * నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్. బ్ర
హ్మణోజగద్విలక్షణత్వేన ఉపాదానత్వంనసంభవతి - ఘటరుచకాదిషుహిసలక్ష
ణానామేవమృత్సువర్ణాదీనా ముపాదానత్వందృష్టం- ప్రకృతేచబ్రహ్మజగతో
ర్విలక్షణత్వం * విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతిబ్రహ్మజగతోర్విజ్ఞానత్వావిజ్ఞానత్వప్రతి
పాదకశబ్దాదేవావగమ్యతే, ననుజగతోఽచేతనత్వే * మృదబ్రవీదిత్యచేతనా
యామృదోవక్తృత్వంనోపపద్యతేతత్రాహ * అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషాను
గతిభ్యాం మృదాదిశబ్దైస్తత్తదభిమానిదేవతావ్యపదిశ్యతే * హంతాహమి
మాస్తిస్రోదేవతాఇతితేజోఽబన్నానాం దేవతాశబ్దేన విశేషణాత్ అచేతనా
నాం దేవతాత్వాసమ్భవాత్. తదభిమానినీదేవతా తేజోఽబన్నాదిశబ్దైర్వ్యపది
శ్యతఇత్యధ్యవస్యామః । అగ్నిర్వాగ్భూత్వాముఖం ప్రావిశదిత్యగ్నేర్వాచ్యను
ప్రవేశరూపానుగతి శ్రవణాద్వాగాదిశబ్దైస్తదను ప్రవిష్ట తదభిమాన్యగ్న్యా
ద్యభిధానాన్నానుపపత్తిః అతశ్చేతనస్య బ్రహ్మణః అచేత
నజగదుపాదానత్వం నసమ్భవతీతి పూర్వపక్షే ప్రాప్త ఉచ్యతే * దృశ్యతే
తు తుశబ్దశ్చోద్యవ్యావృత్త్యర్థః విలక్షణేభ్యోపి గోమయాదిభ్యో వృశ్చికా
దేరుత్పత్తిదర్శనాద్విలక్షణాద్బ్రహ్మణోవిలక్షణజగదుత్పత్తిరుపపద్యతే. * అస
దితిచేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ విలక్షణాదుపాదానాద్విలక్షణోత్పత్త్యంగీకా
రేఉపాదేయస్యోత్పత్తేః ప్రాగ్విలక్షణోపాదానాత్మనవస్థానస్య వక్తుమశక్య

త్వేనాసతాఽర్యవాదప్రసంగఇతిచేన్న ఉపాదానోపాదేయయోఃసాలక్షణ్యే నియమప్రతిషేధమాత్రే ఏవాస్మాకం సంరమ్భః. సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మస్వస్మాద్విలక్షణజగదాకారేణ పరిణమతఇత్యేతత్తున్యక్కృతం అత్రచోదయతి * అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాదసమంజసం.బ్రహ్మణఏవజగద్రూపేణ పరిణామేతయోరైక్యాత్ అప్యయాదిషు సర్వదశాస్వచేతనగతాదోషాః బ్రహ్మణస్స్యుః. తతశ్చ బ్రహ్మణోనిరనిష్టత్వ నిరవద్యత్వ ప్రతిపాదకశ్రుత్యసామంజస్యంభవతి. అత్రసిద్ధాంతమాహ * నతుదృష్టాంతభావాత్ - నత్వేవంసమ్భవతియథాబాలస్యయువానం ప్రత్యుపాదానత్వేపి బాలయువాదిశబ్దైరాత్మనోఽభిధానేపిబాలత్వయువత్వాదిభిరాత్మాదూష్యతే ఏవమేవచేతనాచేతనగతైర్దోషై రాత్మానదూష్యతే * స్వపక్షదోషాచ్చ నిర్వికారస్యచిన్మాత్రైకరసస్య పురుషస్యప్రకృతిసన్నిధానేన ప్రకృతిధర్మాధ్యాసనిబంధనాజగత్ప్రవృత్తిరితి సాంఖ్యపక్షోదుష్టఏవ* తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి తర్కాణామన్యోన్యవ్యాఘాతేనాప్రతిష్ఠితత్వాదపి తన్మూలప్రధానకారణవాదస్త్యాజ్యఏవ * అన్యథాఽనుమేయమితిచేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసంగః, యథాప్రతికూలతర్కపరాహతిర్నభవతి తథానతర్కైః ప్రధానకారణత్వ మనుమీయతఇతిచేత్. ఏవమపికాలాంతరేత్వత్తోఽతిశయితానాంతర్కకుశలానాంసమ్భవేనప్రతికూలతర్కపరాహతిదోషానిస్తారాత్. తస్మాద్బ్రహ్మణోజగదుపాదానత్వం నదుష్యతీత్యుక్తం అతోవాగాదీనాంవక్తృత్వేనానుపపత్తిరితిస్థితం ప్రకృతమనుసరామః...... .... ॥ ౯ ॥

ఇతి పంచమప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యమ్.

ఇ—శ్వేతకేతుర్హారుణేయః పఞ్చాలానాగ్ంసమితిమేయాయతగ్ం
హప్రవాహణోజైబలిరువాచ కుమారానుత్వాశిషత్పితేత్యనుహి
భగవఇతి ॥ ॥౧॥

శం—బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తాస్సంసారగతయోవక్తవ్యావైరాగ్యహేతోర్ముముక్షూణామిత్యతఆఖ్యాయికాఆరభ్యతే- శ్వేతకేతుః నామతః హఇతి- ఐతిహ్యార్థః, అరుణస్యాపత్యమారుణిః తస్యాపత్యమారుణేయః; పఞ్చాలానాం జనపదానాంసమితిం, సభామేయాయ ఆజగామ తమాగతవన్తంహప్రవాహణః నామతః జీబలస్యాపత్యం జైబలిరువాచ, ఉక్తవాన్ హేకుమార అనుత్వాత్వామశిషత్ అన్వశిషత్పితా కిమనుశిష్టస్త్వం పిత్రేత్యర్థః ఇత్యుక్తస్సఆహ, అను

హి అనుశిష్టోస్మి భగవ ఇతి సూచయన్నాహ॥ ॥౧॥

అ—ప్రాణవిద్యా తదంగకర్మ చేత్యుభయముక్తం ఇదానీమగ్ని విద్యామాఖ్యాతుకామస్తాం సదాఖ్యాయికాయాస్తాత్పర్యమాహ (బ్రహ్మేతి) తాసాం చ వక్తవ్యత్వే హేతుమాహ (వైరాగ్యహేతోరితి) రాజాకుమారేతి సమ్బోధయన్నభిమానం శ్వేతకేతోరపనినీషతి ॥ ॥౧॥

రం—ప్రకృతవివిక్షయేవ యథా త్మ్యవిషయాం పంచాగ్నివిద్యాం సంస్తుతి వైరాగ్యాయ ప్రస్తౌతి (శ్వేతకేతుర్హారుణేయః పంచాలానాం సమితిమేయాయ) అరుణస్యాపత్యమారుణిః తస్యాపత్యమారుణేయః శ్వేతకేతునామా పంచాలానాం జనపదానాం సమితిం- సభామాజగామ (తం హ ప్రవాహణో జైబలిరువాచ) జీబలస్యాపత్యం జైబలిః నామతః ప్రవాహణః తం- శ్వేతకేతుముక్తవాన్ (కుమారానుత్వాశిషత్పితేతి) హే కుమార త్వా- త్వాం తవపితా అన్వశిషత్కిం అనుశిష్టవాన్కిమిత్యపృచ్ఛదిత్యర్థః. ఇతర ఆహ (అనుహి భగవ ఇతి) హే భగవః-పూజార్హ, అనుశిష్టోస్మీతి ॥ ॥౧॥

ఉ— వేత్థ యదితోఽధి ప్రజాః ప్రయంతీతి న భగవ ఇతి వేత్థ యథా పునరావర్తన్తా ౩ ఇతి న భగవ ఇతి వేత్థ పథోర్దేవయానస్య పితృయాణస్య చ వ్యావర్తనా ౩ ఇతి న భగవ ఇతి ॥ ॥౨॥

శం—తం హోవాచ- యద్యనుశిష్టోసి- వేత్థ యదితః అస్మాల్లోకాదధి, ఊర్ధ్వం యత్ప్రజాః ప్రయంతి, యద్గచ్ఛన్తి- తత్కిం జానీష ఇత్యర్థః న భగవ ఇత్యాహేతరః నజానే హం తత్- యత్పృచ్ఛసి- ఏవం తర్హి వేత్థ - జానీషే యథా యేన ప్రకారేణ పునరావర్తన్తా ౩ ఇతి. న భగవ ఇతి ప్రత్యాహ. వేత్థ పథోః, మార్గయోస్సహప్రయాణయోః దేవయానస్య పితృయాణస్య చ వ్యావర్తనా ౩ వ్యావర్తనం. ఇతరేతర వియోగస్థానం సహగచ్ఛతామిత్యర్థః. న భగవ ఇతి ॥౨॥

అ— యథేత్యస్యార్థమాహ (యేనేతి) విద్వదవిదుషోస్తుల్యమార్గయోస్సతో ర్ద్వేమార్గే తయోర్మధ్యే దేవయానస్యేత్యాదియోజ్యం, ఉక్తం వాక్యార్థం సంక్షిపతి (ఇతరేతరేతి) విదుషాం చ కర్మిణాం చ మార్గద్వయమధికృత్య సహప్రస్థితానాం యత్ర మిథో వియోగో భవతి- తత్కిం వేత్థేత్యర్థః॥౨॥

రం—ఏవముక్తో జైబలిః పప్రచ్ఛ (వేత్థ యదితోఽధి ప్రజాః ప్రయంతీతి) ప్రజాః ఇతః అధి- ఇతః ఊర్ధ్వం యత్ప్రయంతి, తద్వేత్థ , జానీషే కిం. కర్మిణాం గ

న్తవ్యో దేశః ఇత్యర్థః ఇతర ఆహ (న భగవ ఇతి) జాన ఇతి శేషః రాజా పునః పృచ్ఛతి (వేత్థ యథా పునరావర్తన్తా౩ ఇతి) కర్మిణాం పునరావృత్తిప్రకార ఇత్యర్థః, ఇతర ఆహ (న భగవ ఇతి) పునః పృచ్ఛతి (వేత్థ పథో ర్దేవయానస్య పితృయాణస్య చ వ్యావర్తనా ౩ ఇతి) దేవయాన పితృయాణయో ర్వ్యావర్తనే- భేదకే రూపే కిం వేత్థేత్యర్థః. కేన ప్రకారేణ తయో ర్భేద ఇత్యర్థః. ఇతర ఆహ (న భగవ ఇతి) ॥ ౨ ॥

ఉ — వేత్థ యథాఽసౌ లోకో న సంపూర్యతా౩ ఇతి న భగవ ఇతి వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి నైవ భగవ ఇతి ॥౩॥

శం — వేత్థ యథాఽసౌ లోకః- పితృసమ్బన్ధీ- యం ప్రాప్య పునరావర్తన్తే. బహుభిః ప్రయద్భిరపి యేన కారణేన న సమ్పూర్యతా౩ ఇతి న భగవ ఇతి ప్రత్యాహ వేత్థ యథా- యేన క్రమేణ పఞ్చమ్యాం; పఞ్చసంఖ్యాకాయామాహుతౌ హుతాయామాహుతినిర్వృత్తా ఆహుతిసాధనాశ్చాపః పురుషవచసః పురుష ఇత్యేవం వచః అభిధానం యాసాం హూయమానానాం క్రమేణ షష్ఠాహుతిభూతానాం తాః పురుషవచసః పురుషశబ్దవాచ్యా భవన్తి, పురుషాఖ్యాం లభన్త ఇత్యర్థః ఇత్యుక్త్వా నైవ భగవ ఇత్యాహ- నైవాహమత్ర కిఞ్చన జానామీత్యర్థః ॥ ॥౩॥

ఆ — పితృసంబన్ధినం లోకమేవ వ్యాకరోతి (యం ప్రాప్యేతి) ఆహుతినిర్వృత్తా ఇత్యస్య వ్యాఖ్యానమ్ (ఆహుతిసాధనాశ్చేతి) అపూర్వరూపాణామపాం భూతాన్తరసముచ్చయార్థశ్చకారః, అథవా పయోఘృతాదిరూపేణాహుతిం సాధయన్త్యస్తయా చాహుత్యా పునరపూర్వాత్మనా నిష్పన్నా ఇత్యర్థః. (క్రమేణేతి) శ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్నరేతసాం హవనద్వారేణేతి యావత్, షష్ఠాహుతిభూతానాం అన్త్యేష్టివిధానే సశరీరాహుతిద్వారా సూక్ష్మతాం గతానామిత్యర్థః

రం — పునః పృచ్ఛతి (వేత్థ యథాఽసౌ లోకో న సమ్పూర్యతా ౩ ఇతి) అస్మాల్లోకాదనవరతం గచ్ఛద్భిః పురుషైః కస్మాద్ధేతో ర్ద్యులోకో న సమ్పూర్యత ఇత్యర్థః, వాజసనేయకే సమానప్రకరణే * వేత్థ యథాఽసౌ లోక ఏవం బహుభిః పునః పునః ప్రయద్భిర్న సమ్పూర్యతా ౩ ఇతి శ్రవణాత్. అముష్య లోకస్యాప్రాప్తేః ఇతి ప్రశ్నస్య ఫలితార్థః, ఇతర ఆహ (న భగవ ఇతి) పునః పృచ్ఛతి, (వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి) ఆప ఇతి భూతాన్తరాణామప్యుపలక్షణం భూతసూక్ష్మాణి పఞ్చమ్యామాహుతౌ యథా యేన ప్రకార

రేణపురుషవచసఃపురుషఇతివచోయాసాంతాఃపురుషవచసఃపురుషశబ్దాభిలప్యా ఇత్యర్థః. కస్య పఞ్చమ్యామాహుతావిత్యపేక్షాయాం పురుషవచ స్త్వభవనక ర్తృతయానిర్దిష్టా ఆపఏవహూయమానతయానమ్బధ్యంతే- అసన్నిహితార్థా న్తరకల్పనేగౌరవాత్- తతశ్చాపాం పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీత్యర్థః. తతశ్చాపామేవ పఞ్చస్వప్యాహుతిషు హూయమానత్వమితిసి ద్ధతీతిద్రష్టవ్యమ్. ఇతరఆహ (నైవభగవఇతి) అత్ర రంహాత్యధికరణే భగవతా భాష్యకృతా * కర్మిణాం గంతవ్యదేశం; పునరావృత్తిప్రకారం, దేవయా నపితృయాణపథవ్యావర్తనే, అముష్యలోకస్యాప్రాప్తారంచ వేత్థేతిపృష్ట్వా *వేత్థయథాపఞ్చమ్యామాహుతావాపఃపురుషవచసోభవంతీతిపప్రచ్ఛేతిభాషితం

ఉ—అథనుకిమనుశిష్టోఽవోచథాయోహీమాని నవిద్యాత్కథగ్ సోఽనుశిష్టోబ్రువీతేతి సహాయస్తఃపితురర్థమేయాయతగ్ హో వాచానను శిష్యవావకిలమాభగవానబ్రవీదనుత్వాశిషమితి ॥ ౪॥

శం—అథైవమజ్ఞస్సన్ కిమనుశిష్టోస్మీత్యవోచథాః- ఉక్తవానసి, యోహీ మాని మయాపృష్టాన్యర్థజాతానినవిద్యాత్ - నవిజానీయాత్, కథం సవిద్వ త్స్వనుశిష్టోస్మీతిబ్రువీత, ఏవంసః శ్వేతకేతుః రాజ్ఞాఆయస్తః- ఆయాసితస్సన్ పితురర్థం స్థానమేయాయ (ఆ)గతవాన్. తంచ పితరమువాచ. అననుశిష్య- అనుశాసనమకృత్వైవమా- మాంకిల భగవాన్ సమావర్తనకాలేఽబ్రవీత్. ఉక్తవాన్. అనుత్వాశిషం అన్వశిషంత్వామితి ॥ ౪ ॥

ఆ—త్వత్పృష్టార్థజాతాతిరిక్తవిషయమనుశాసనం మమాస్తీత్యనుశిష్టో స్మీత్యుక్తమిత్యాశంక్యాహ (యోహీతి) ॥ ౪ ॥

రం—ఏవముక్తవంతం శ్వేతకేతుం రాజా ప్రత్యాహ(అథనుకిమనుశిష్టోఽ వోచథాయోహీమానినవిద్యాత్కథం సోఽనుశిష్టోబ్రువీతేతి) కింకస్మాదనుశిష్టో స్మీత్యుక్తవానసి. యోహీమాన్యర్థజాతాని నజానీయాత్- సకథమనుశిష్టోస్మీ తివదేదిత్యర్థః. యద్వా కిమనుశిష్టః- కిమర్థమనుశిష్టఇత్యర్థః(సహాయస్తః పితురర్థమేయాయ) సః శ్వేతకేతుః రాజ్ఞాజైబలినాఆయస్తః- ఆయాసితస్స న్ పితురర్ధం స్థానమేయాయ- ఆజగామ (తంహోవాచఅననుశిష్యవావకిలమా భగవానబ్రవీత్ అనుత్వాఽశిషమితి) గత్వాచతం పితరమిత్థమువాచ. మాం అన నుశిష్య సమావర్తనకాలే అనుశాసనీయానిసర్వాణ్యననుశిష్యైవ త్వామన్వశి

షమితి భగవాన్తాం ప్రత్యబ్రవీదిత్యర్థః. ॥ ౪ ॥

ఉ—పఞ్చమా రాజన్యబంధుః ప్రశ్నాన ప్రాక్షీత్తేషాం నైకంచనాశ
కం వివక్తుమితి సహోవాచ యథామాత్వంతదైతానవదో యథా
హమేషాం నైకంచన వేదయద్యహమిమాన వేదిష్యంకథం తేనావక్ష్యమితి

శం—యతః పఞ్చ పఞ్చసంఖ్యాకాన్ ప్రశ్నాన్ రాజన్యబంధుః- రాజన్యాః బంధవో_స్యేతి రాజన్యబంధుః, స్వయం దుర్వృత్త ఇత్యర్థః, అప్రాక్షీత్ పృష్టవాన్. తేషాం ప్రశ్నానాం నైకఞ్చన ఏకమపి నాశకం నశక్తవానహం వివక్తుం- విశేషేణార్థతో నిర్ణేతుమిత్యర్థః; సహోవాచ పితా యథామామాం వత్సత్వం తదా త్వదాగమకాలే ఏతాన్ ప్రశ్నానవదః- ఉక్తవానసి తేషాం నైకంచనాశకం వివక్తుమితి. తథా మాం జానీహి, త్వదీయాజ్ఞానేనలింగేన మమ తద్విషయమజ్ఞానం జానీహీత్యర్థః. కథం యథా_హమేషాం ప్రశ్నానామేకఞ్చన ఏకమపి న వేద, న జానే ఇతి. యథా త్వమేవాంగ ఏతాన్ ప్రశ్నాన్న జానీషే- తథా_హమప్యేతాన్న జాన ఇత్యర్థః. అతో మయ్యన్యథాభావో న కర్తవ్యః కుత ఏతదేవం, యతో యద్యహమిమాన్- ప్రశ్నానవేదిష్యం- విదితవానస్మి- కథం తే తుభ్యం ప్రియాయ పుత్రాయ సమావర్తనకాలే పురా నావక్ష్యమ్ నోక్తవానస్మి. ॥ ౫ ॥

ఆ—అననుశిష్యత్వామన్వశిషమితి కథముక్తవానస్మీత్యాశంక్యాహ (యత ఇతి) నైకఞ్చనేత్యుక్తమేవ నఞ్పదం నాశకమితి సంబంధం దర్శయితుం పునరుపాత్తమ్. అతో మాం ప్రతి తవ మిథ్యావాదితాసిద్ధేతి శేషః, పితా స్వకీయమిథ్యావాదిత్వశంకాం పరిహరతి (సహోవాచేతి) యథామాత్వమిత్యాదివాక్యం పూరయిత్వా వ్యాఖ్యాయానంతరవాక్యమాకాంక్షాపూర్వకముత్థాపయతి (కథమిత్యాదినా) తద్వ్యాచష్టే (యథేతి) అజ్ఞానా_విశేషాత్స్వభావార్థః- అన్యథాభావః - జ్ఞాతేపి విషయే తవానుక్తిరితి యావత్. త్వదీయమజ్ఞానం కుతో నోత్పాద్య యా జ్ఞాతవ్యమిత్యాశంకాముద్భావ్యానంతరవాక్యోత్తరమాహ (కుత ఇత్యాదినా) అతస్తవ పాత్రీభూతస్యానుపదేశాన్మదీయమజ్ఞానం జ్ఞాతవ్యమితి శేషః. ॥ ౫ ॥

రం—తత్కథమిత్యత్రాహ (పఞ్చమా రాజన్యబంధుః ప్రశ్నాన ప్రాక్షీత్తేషాం నైకంచనాశకం వివక్తుమితి) రాజన్యబంధుః- రాజాపసదః మాం పఞ్చప్రశ్నాన ప్రాక్షీత్. తేషాం మధ్యే ఏకంచన- ఏకమపి ప్రశ్నం వివక్తుం విశిష్య వ

క్తుంనాశకం- నశక్నోస్మీతి పితరమువాచేత్యర్థః. త్వయా సమ్యగనుశిష్టస్య కథము యమశక్తిస్స్యాదితిభావః. రాజన్యాఃబంధవోయస్యసః రాజన్యబంధుః. రాజన్యానాంబంధురితివా. స్వయమరాజన్యఇత్యర్థః, రాజన్యాభాసఇతియావత్ (సహోవాచ) సః పితాపుత్రం వక్ష్యమాణమువాచ (యథామాత్వంతదేతానవదో యథాఽహమేషాంనైకంచనవేదయద్యహమిమానవేదిష్యం కథం తేనావక్ష్యమితి) త్వం మాంప్రతి తదా అగమనకాలేపఞ్చాన్ ప్రశ్నాన్ యథాఽవదః తేషాం నైకంచనాశకం వివక్తుమితియథోక్తవానసి. తథా అహమపి తేషాం ప్రశ్నానాం మధ్యే ఏకంచన- ఏకమపియథా- యథావత్- సత్యమిత్యర్థః-న వేదనాజ్ఞాసిషం. యద్యజ్ఞాసిషం తర్హి తే- ప్రియాయపుత్రాయ సమావర్తనకాలే కుతోనావక్ష్యమిత్యువాచేత్యర్థః. ॥ ౫ ॥

ఉ—సహగౌతమో రాజ్ఞోఽర్ధమేయాయ తస్మై హ ప్రాప్తాయార్హాం
చకారసహ ప్రాతస్సభాగఉదేయాయ తꣳ హోవాచ మానుష
స్య భగవన్గౌతమవిత్తస్య వరంవృణీథాఇతి సహోవాచ తవైవ
రాజన్ మానుషంవిత్తంయామేవ కుమారస్యాంతేవాచమభాష
థాస్తామేవమేబ్రూహీతి ॥ ॥ ౬ ॥

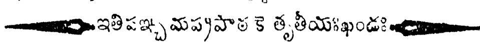
శం—ఇత్యుక్త్వాసహగౌతమః- గోత్రతః రాజ్ఞః జైబలేరర్ధం స్థానమేయాయ-గతవాన్. తస్మై హగౌతమాయ ప్రాప్తాయార్హాం అర్హణాంచకార కృతవాన్. సచగౌతమః కృతాతిథ్యఉషిత్వాఽపరేద్యుః ప్రాతఃకాలేసభాగే సభాంగతే రాజ్ఞి ఉదేయాయ భజనంభాగః పూజా సేవా, సహభాగేనవర్తమానో వాసభాగః- పూజ్యమానోనైర్యస్సన్నయంగౌతమఉదేయాయ- రాజానముద్గతవాన్. తంహోవాచ- గౌతమంరాజా. మానుషస్య భగవన్ గౌతమమనుష్య సంబంధినోవిత్తస్య గ్రామాదేర్వరం- వరణీయం కామంవృణీథాః ప్రార్థయేథాః సహోవాచ- గౌతమః తవైవతిష్ఠతు రాజన్మానుషంవిత్తం,యామేవకుమారస్య- మమపుత్రస్యాంతేసమీపేవాచం- పఞ్చప్రశ్నలక్షణామభాషథాః ఉక్తవానసి- తామేవవాచం మే మహ్యం బ్రూహి కథయ. ॥ ౬ ॥

ఆ—అర్హణాం యోగ్యాం పూజామిత్యర్థః, సభాగపదం సప్తమ్యంతం రాజవిషయం- ప్రథమాంతం గౌతమవిషయమితిభేదః. గౌతమమాగతం యోగక్షేమార్థినంబుద్ధ్వా రాజా ప్రసన్నస్సన్నుక్తవానిత్యాహ (తంహోవాచేతి)

తహీఽ కృతకృత్యస్య తవ కిమాగమనమిత్యాశంక్యాహ (యామేవేతి) ॥ ౬ ॥

రం—(సహగౌతమోరాజ్ఞోఽర్ధమేయాయ) ఏవముక్త్వా గోత్రతో గౌతమఆరుణిః రాజ్ఞః అర్ధం స్థానమాజగామ (తస్మైహప్రాప్తాయాహాఞ్చకార) ప్రాప్తాయ తస్మై గౌతమాయ రాజాఅర్హాం పూజాం చకారేత్యర్థః (సహప్రాతస్సభాగఉదేయాయ) తతః సః ప్రాతః కాలే రాజ్ఞిసభాగే సభాగతే సతి ఉదేయాయ గౌతమఆజగామేత్యర్థః, యద్వా సభాగః భాగః పూజా తేనయుక్తః అర్ఘ్యాదిభిః పూజ్యమానః సః గౌతమస్సమాగతఇత్యర్థః(తంహోవాచ) రాజా గౌతమం వక్ష్యమాణముక్తవానిత్యర్థః (మానుషస్యభగవన్గౌతమవిత్తస్య వరంవృణీథాఇతి) హేభగవన్ గౌతమమనుష్యసంబంధి విత్తసంబంధివరం వృణీష్వేత్యువాచేత్యర్థః (సహోవాచ) సఃగౌతమః ప్రత్యువాచేత్యర్థః తదేవాహ (తవైవరాజన్మానుషంవిత్తం యామేవ కుమారస్యాంతేవాచమభాషథాస్తామేవమేబ్రూహీతి) హేరాజన్ మానుషంవిత్తం తవైవతిష్ఠతు. తేన మమ నకించిత్ప్రయోజనమ్. కింతు మత్పుత్రస్య సమీపే పఞ్చప్రశ్నలక్షణాం యాంవాచముక్తవానసి-తామేవమేబ్రూహీతి. ॥ ౬ ॥

ఉ—సహకృచ్ఛ్రీబభూవ తఙ్హచిరంవసేత్యాజ్ఞాపయాంచకార
తఙ్హోవాచయథామాత్వంగౌతమావదోయథేయంనప్రాక్త్వ
త్తః పురావిద్యాబ్రాహ్మణాన్గచ్ఛతి తస్మాదుసర్వేషు లోకేషు
క్షత్రస్యైవప్రశాసనమభూదితితస్మైహోవాచ ॥ ॥ ౭ ॥

ఇతిపఞ్చమప్రపాఠకే తృతీయఃఖండః

శం—ఇత్యుక్తోగౌతమేన రాజా సహకృచ్ఛ్రీదుఃఖీబభూవ కథంత్విదమితి. సహ కృచ్ఛ్రీభూతోఽప్రత్యాఖ్యేయం బ్రాహ్మణంమన్వానోహ న్యాయేన విద్యావక్తవ్యేతి మత్వా తంహగౌతమంచిరం దీర్ఘకాలం వసేత్యేవమాజ్ఞాపయాంచకార ఆజ్ఞప్తవాన్. యత్పూర్వం ప్రత్యాఖ్యాతవాన్ రాజావిద్యాం, యచ్చ పశ్చాచ్చిరం వసేత్యాజ్ఞప్తవాన్, తన్నిమిత్తం బ్రాహ్మణంక్షమాపయతిహేతువచనోక్త్యా తంహోవాచరాజా. సర్వవిద్యోఽపిబ్రాహ్మణోపిసన్ యథా యేనప్రకారేణ మా మాం హేగౌతమ అవదస్త్వంతామేవ విద్యాలక్షణాం వాచం మే బ్రూహీత్యజ్ఞానాత్, తేనత్వంజానీహి, తత్రాస్తివక్తవ్యం- యథాయేనప్రకారేణయం విద్యా ప్రాక్త్వత్తోనబ్రాహ్మణాన్ గచ్ఛతి నగతవతీ- నచబ్రా

హ్మణా అనయావిద్యయాఽనుశాసితవంతః. తదైతత్ప్రసిద్ధం లోకే యతః యస్మాదు
పురా- పూర్వం సర్వేషు లోకేషు క్షత్రస్యైవ క్షత్రజాతేరేవానయావిద్యయా
ప్రశాసనం ప్రశాస్తృత్వం శిష్యాణామభూత్- బభూవ. క్షత్రియపరమ్పరయైవేయం విద్యైతావంతం కాలమాగతా- తథాప్యహమేతాం తుభ్యంవక్ష్యామిత్వత్సంప్రదానాదూర్ధ్వం బ్రాహ్మణాన్ గమిష్యతి. అతో మయాయదుక్తం తత్క్షన్తుమర్హసీత్యుక్త్వా తస్మై హోవాచ విద్యాంరాజా. ॥ ౭ ॥

ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే తృతీయఖండభాష్యమ్

ఆ—కృచ్ఛ్రీభావమభినయతి (కథమితి) గౌతమస్యవచనంరాజ్ఞో దుఃఖీభావకారణం తహేఽ ప్రత్యాఖ్యాయతామిత్యాశంక్యాహ (సహేతి) కిమితితహేఽ చిరంవసేత్యుక్తవానిత్యత్రాహ (న్యాయేనేతి) సంవత్సరంవసేతియావత్. వక్తవ్యావిద్యాచేదితి శేషః, కథంరాజ్ఞో బ్రాహ్మణంప్రత్యాజ్ఞాం కుర్వతో నప్రత్యవాయస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ (యతఃపూర్వమితి) ప్రఖ్యానాదివిషయో హేతువచనం, నకేవలం విద్యావశాదేవ శ్రైష్ఠ్యం కింతు జాతితోఽపీత్యపేరర్థః. తర్హి బ్రాహ్మణాంవాచమిత్యాశంక్యాహ (తవేతి) విద్యాప్రవచనే ప్రస్తుతేసతీతి యావత్, యత్నేన స్వాపేక్షితంపూరయతి (తథేతి) ప్రసిద్ధిమేవస్ఫోరయతి (తస్మాదితి) బ్రాహ్మణానామనయావిద్యయా ప్రశాస్తృత్వస్య ప్రాగభావాదితియావత్ ఇతిశబ్దోపాత్తమర్థంకథయతి (క్షత్రియేతి) ఉక్తప్రఖ్యానాదికారణమతశ్శబ్దార్థః ॥ ౭ ॥ ఇతిపఞ్చమప్రపాఠకే తృతీయఖండభాష్యటీకా.

రం—(సహకృచ్ఛ్రీబభూవతంహచిరంవసేత్యాజ్ఞాపయాంచకార) ఏవముక్తో రాజా గౌతమస్య ప్రత్యాఖ్యయతాం జ్ఞాత్వా కృచ్ఛ్రీదుఃఖితో బభూవ, తంచగౌతమంవిద్యార్థంచిరంవసేత్యాజ్ఞాపవాన్ (తంహోవాచ) ఏవమాజ్ఞాప్య రాజాతంగౌతమంపునరువాచ. కిమితి (యథామాత్వంగౌతమావదః యథేయంనప్రాక్ త్వత్తః పురావిద్యా బ్రాహ్మణాన్గచ్ఛతీత్యాది) హేగౌతమ త్వం మాం యథాఅవదః తథాకరిష్యామీతి శేషః. ఇయంవక్ష్యమాణా విద్యా పురా విద్యమానాపి యథా యేనప్రకారేణ యస్మాద్ధేతోరితియావత్, త్వత్తః ప్రాగ్బ్రాహ్మణాన్నగచ్ఛతి నప్రాపవతి. తస్మాత్సర్వేషులోకేషు క్షత్రస్యైవప్రశాసనమభూత్, క్షత్రియజాతేరేవైతద్విద్యోపదేష్టృత్వం. అతో బ్రాహ్మణేషు వేతద్విద్యయా అభావా బ్రాహ్మణానామేవ సమీపంగమిష్యామీతిబుద్ధిర్నకార్యా, చిరవాసాజ్ఞాపనము

౬౭౭ సానన్దగిరీయటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయామ
పి సాధవ్యమితిభావః (తస్మై హోవాచ) అథ చిరకాలముషితవతే తస్మై గౌత
మాయ రాజా విద్యాముపదిదేశేత్యర్థః. ॥ ౭ ॥

ఇతి పఞ్చమ ప్రపాఠకే తృతీయఖండభాష్యమ్

ఉ—అసౌవావలోకో గౌతమాగ్నిస్తస్యాదిత్య ఏవసమిద్రశ్మయో
ధూమోఽహరర్చిశ్చంద్రమాఅంగారానక్షత్రాణివిస్ఫులింగాః ॥

శం—* పఞ్చమ్యామాహుతావాప ఇత్యయంప్రశ్నః ప్రాథమ్యేనాపాక్రి
యతే, తదపాకరణమన్వితరేషామపాకరణమనుకూలంభవేదితి. అగ్నిహోత్రా
హుత్యోః కార్యారంభోయః సఉక్తోవాజసనేయకే. తంప్రతిప్రశ్నాః ఉత్క్రా
న్తిరాహుత్యోర్గతిః ప్రతిష్ఠాతృప్తిః పునరావృత్తిర్లోకంప్రత్యుత్థాయీతి. తే
షాంచాపాకరణముక్తంతత్రైవ * తే వా ఏతేఆహుతీహుతే ఉత్క్రామతస్తే అంతరిక్ష
మావిశతస్తే అంతరిక్షమేవాహవనీయం కుర్వాతే వాయుం సమిధం మరీచీరేవ శు
క్లామాహుతిం తే అంతరిక్షం తర్పయతస్తేతతఉత్క్రామత ఇత్యాది- ఏవమేవ పూ
ర్వవద్దివంతర్పయతస్తేతతఆవర్తేతే, ఇమామావిశ్య తర్పయిత్వా పురుషమావిశ
తః, తతస్త్రియమావిశ్యలోకం ప్రత్యుత్థాయీభవతీతి తత్రాగ్నిహోత్రాహు
త్యోః కార్యారంభమాత్రమేవప్రకారంభవతీత్యుక్తమ్. ఇహతు తం కార్యారంభ
మగ్నిహోత్రాపూర్వపరిణామలక్షణం పఞ్చధాప్రవిభజ్యాగ్నిత్వేనోపాసనము
త్తరమార్గప్రతిపత్తిసాధనంవిధిత్సన్నాహ (అసౌవావలోకో గౌతమాగ్నిరిత్యా
ది) ఇహ సాయంప్రాతరగ్నిహోత్రాహుతీహుతేపయఆదిసాధనే శ్రద్ధాపుర
స్సరే ఆహవనీయాగ్నిసమిద్ధూమార్చిరంగారవిస్ఫులింగభావితే కర్త్రాదికారక
భావితేచాంతరిక్షం క్రమేణోత్క్రమ్య ద్యులోకంప్రవిశంత్యౌ సూక్ష్మభూతే అ
ప్సమవాయిత్వాదప్శబ్దవాచ్యే శ్రద్ధాహేతుత్వాచ్చశ్రద్ధాశబ్దవాచ్యే తయోర
ధికరణోఽగ్నిః- అన్యచ్చ తత్సమ్బద్ధంసమిదాదీత్యుచ్యతే. యాచాసావగ్న్యా
దిభావనాఆహుత్యోః సాపితథైవనిర్దిశ్యతే, అసౌవావలోకోఽగ్నిర్హేగౌత
మ. యథాఽగ్నిహోత్రాధికరణమాహవనీయఇహ, తస్యాగ్నేర్ద్యులోకాఖ్య
స్యాదిత్యఏవసమిత్ తేనహీద్ధోఽసౌలోకోదీప్యతే, అతస్సమింధనాత్సమిదాది
త్యః, రశ్మయోధూమః తదుత్థానాత్, సమిధోహిధూమఉత్తిష్ఠతి, అహరర్చిః-
ప్రకాశసామాన్యాదాదిత్యకార్యత్వాచ్చ, చంద్రమాఅంగారాః- అహ్నః ప్రశ
మేఽభివ్యక్తేః; అర్చిషోహిప్రశమేఽంగారాఅభివ్యజ్యంతే, నక్షత్రాణి విస్ఫు

లింగాః, చంద్రమసోఽవయవాఇవ విప్రకీర్ణత్వసామాన్యాత్. ॥ ౧ ॥

ఆ—నను యథా ప్రశ్నమేవ ప్రతివచనముచితం పఞ్చమంతు ప్రశ్నంప్రా థమ్యేన ప్రతివదతా క్రమోనిరాకృతః తత్ర కింకారణమతఆహ (పఞ్చమ్యామి తి) అర్థక్రమమనుసృత్య పాఠక్రమోఽభిధాతవ్యఇత్యర్థః, నను వాజసనే యకేఽగ్నిహోత్రప్రకరణేఽగ్నిహోత్రాహుత్యపూర్వపరిణామంజగదిత్యుక్తం, తదేవేహాపి వివక్షితమితికిమనేన పిష్టపేషణన్యాయేనేత్యాశంక్యాహ—భేదంవక్తు మగ్నిహోత్రప్రకరణస్థితమర్థమనువదతి (అగ్నిహోత్రాహుత్యోరితి) ఉక్తప్ర కారమేవప్రదర్శయన్ ప్రశ్నమంయాజ్ఞవల్క్యస్య జనకంప్రతి షట్ప్రశ్నానుత్థా పయతి (తంప్రతీతి) కార్యారంభస్సృష్టిప్రారంభః, అగ్నిహోత్రాహుత్యపూర్వప రిణామోజగదిష్యతే, తత్రాగ్నిహోత్రే సాయంప్రాతర్హుతయోరాహు త్యోరస్మాల్లోకాదుత్క్రాంతిః; ఉత్క్రాంతయోః పరలోకంప్రతి గతయోస్తత్ర ప్రతిష్ఠా, ప్రతిష్ఠితయోస్సన్నిధౌ సమ్పాద్యమానాతృప్తిః తృప్తిమాపాద్యా వస్థితయోః పునరిమంలోకం ప్రత్యావృత్తిః, ఆవృత్తయోరాహుత్యోః పురుషః కథ మముంలోకంప్రత్యుత్థాసకలోభవతీతి కార్యారంభమాధికృత్య షట్ప్రశ్నాః ప్ర వృత్తా ఇత్యర్థః, తత్రైవవాజసనేయకే యాజ్ఞవల్క్యంప్రతి జనకస్య ప్రతివ చనందర్శయతి (తేవాఇతి) అపూర్వరూపేణాఖల్వాహుతియజమానముత్క్రామ న్తం పరివేష్ట్యోత్క్రామతః ఉచధూమాదినా యజమానేఽంతరిక్షమావిశతి త దాశ్రితత్వాత్తదావిశతః, తేపునరంతరిక్షస్థయజమానానుకూలతయాస్థితేస్వయ మంతరిక్షాధికరణౌ తదాహవనీయమివ కుర్వాతేఆహుత్యధికరణస్యాహవనీయ త్వాత్, తత్ర వాయుం సమిధమివ కురుతః వాయునాఽంతరిక్షస్య సమిధ్యమా నత్వాత్, శుక్లాం శుద్ధామాహుతిమివ మరీచీరేవాదధాతే- మరీచీనామంతరి క్షేవ్యాప్తత్వాత్, తేచాంతరిక్షస్థేతన్నిష్ఠ యజమానం ఫలోన్ముఖమాదధాతే, తే పునరంతరిక్షాదుత్క్రామతి యజమానే సహోత్క్రామతః యజమానేచద్యులో కమావిశతి సహావిశతః, తద్యువిశ్యతిమేవాహవనీయంకుర్వాతే ఆదిత్యంసమిధ మిత్యాద్యంతరిక్షేచ యదేవోక్తం, యథావా ఆహుతీపూర్వమంతరిక్షం తర్ప యతఇత్యుక్తం; తథైవ ద్యులోకస్థంయజమానం ఫలదానేనసుఖనమాతన్వాతే తేచార్థక్షయేతతో ద్యులోకాద్యజమానే పృథివీమావిశతి అబ్రూపేసహావర్తేతే పృథివీంచావిశ్య ప్రీహ్యాదినా స్వాశ్రయం శ్లేషయిత్వా రేతస్సిచం పురుషమా-

టీ० ! సానన్దగిరీయటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

శ్రియద్వారేణావిశతః, పురుషాచ్చ రేతోద్వారా ద్వితీయాం ప్రకృతిమావిశ్య గర్భీభూతం స్వాశ్రియం కర్మానుష్ఠానయోగ్యదేహభాగినమాపాదయతః తతోఽసౌ పారలౌకికంకర్మానుష్ఠాయానేలోకం ప్రత్యుత్థానశీలోభవతీతి సర్వం జనకేనోక్తమిత్యర్థః- తథాపి కథమర్థభేదసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్యోక్తమేవ సంక్షిప్యాహ (తత్రేతి) వాజసనేయకంసప్తమ్యర్థః. ప్రకృతిశ్రుతేరర్థవిశేషం దర్శయతి (ఇహత్వితి) పంచధా వ్యుపజక్షత్యపృథపీపురుషయోషిత్ప్రకారైరితియావత్. పంచాగ్నిసంబంధమవతార్య ప్రథమపర్యాయస్యతాత్పర్యమాహ(ఇహేతి) అయంలోకః- భూలోకః. తస్మిన్నిత్యర్థః- ఆహుత్యోరంపన్నమవాయత్వసిద్ధ్యర్థం విశినష్టి (పయఆదీతి) తయోఃశ్రద్ధాత్వసిద్ధ్యర్థం శ్రద్ధాపుంసన్నెఇత్యుక్తం తయోరధికరణోఽగ్నిరిత్యాదికల్పనోపయోగిత్వేన విశేషణాంతరమాదత్తే (ఆహవనీయేతి) తయోస్స్వతంత్ర్యంపరిహరతి (కత్రాదీతి) అధికరణశబ్దోభావప్రధానోధర్మిపరః. కాల్పనికోద్యులోకాద్యాస్యాగ్నిః (తత్సంబద్ధమితి) తచ్ఛబ్దోఽగ్నివిషయః, అన్యచ్ఛేత్యుక్తంస్పష్టయతి (సమిదాదీతి)ఆదిశబ్దోధూమార్చిరంగారాదివిషయః.పర్యాయతాత్పర్యముక్త్వాఽక్షరాణివ్యాకరోతి (అసావిత్యాదినా) ఇహేతి-ఏతల్లోకనిర్దేశః పూర్వేణసమ్బధ్యతే, తదుత్థానాదిత్యత్ర తచ్ఛబ్దేనాదిత్యోగృహ్యతే. ॥ ౧ ॥

రం—తత్ర * వేత్థయథాపఞ్చమ్యామాహుతావాపఇతి పఞ్చమప్రశ్నప్రతివచనస్య ఇతరప్రతివచనానుకూలత్వాత్ ప్రథమతస్తదేవాహ (అసౌవావలోకోగౌతమాగ్నిః) హేగౌతమ అసౌలోకః స్వర్గలోకఏవాగ్నిః (తస్యాదిత్యఏవసమిత్) ఆదిత్యేనహి ద్యులోకోదీప్యతే (రశ్మయోధూమః) ధూమస్య సమిత్ప్రభవత్వాదాదిత్యరశ్మీనాంధూమత్వమ్ (అహరర్చిః)ప్రకాశకత్వాత్ (చంద్రమాఅంగారాః) అర్చిః ప్రశమకాలభవత్వాచ్చచంద్రమసోంగారత్వమ్ (నక్షత్రాణివిస్ఫులింగాః) చంద్రావయవవదుపలభ్యమానత్వాద్విస్ఫులింగత్వమ్ ॥ ౧ ॥

ఉ—తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాశ్శ్రద్ధాంజుహ్వతి తస్యాఆహుతేః
స్సోమోరాజాసమ్భవతి ॥ ॥ ౨ ॥

ఇతిపఞ్చమప్రపాఠకేచతుర్థఃఖండః

శం—తస్మిన్నేతస్మిన్- యథోక్తలక్షణేఽగ్నౌ దేవాః- యజమానప్రాణా అగ్న్యాదిరూపాః అధిదైవతంశ్రద్ధాం- అగ్నిహోత్రాహుతిపరిణామావస్థారూ

హః సూక్ష్మాఆపః శ్రద్ధాభావితాశ్శ్రద్ధాఉచ్యంతే* పఞ్చమ్యామాహుతావా పఃపురుషవచసోభవంతీత్యేహాంహోమ్యతయా ప్రశ్నేశ్రుతత్వాత్ * శ్రద్ధావా ఆపఃశ్రద్ధామేవాంభ్య ప్యేణీయ ప్రచరంతీతిచవిజ్ఞాయతే. తాం శ్రద్ధామబ్రూ పాంజుహ్వతి. తస్యాఆహుతేస్సోమోరాజా-ఆపాం శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యానాంద్యు లోకాగ్నౌహుతానాం పరిణామస్సోమోరాజాసంభవతి, యథా ఋగ్వేదాది పుష్పరసాః ఋగాదిమధుకరోపసితా సఆదిత్య యశఆదికార్యం రోహితాది రూపలక్షణమారభంతఇత్యుక్తం- తథేమాఅగ్నిహోత్రాహుతిసమవాయిన్యస్సూ క్ష్మాః శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యా ఆపోద్యులోకమనుప్రవిశ్య చాంద్రంకార్యమారభంతే ఫలరూపమగ్నిహోత్రాహుత్యోః యజమానాశ్చ తత్కర్మాదాహుతిమయాః ఆ హుతిభావనాభావితాఆహుతిరూపేణ కర్మణాఆకృష్టాః శ్రద్ధాఉప్సమవాయి న్యోద్యులోకమనుప్రవిశ్య సోమభూతాభవంతి, తదర్థంహి తైరగ్నిహోత్రంహు తమ్. అత్రశ్చాహుతిపరిణామఏవ పంచాగ్నిసంబంధక్రమేణ ప్రాధాన్యేన వి వక్షితఉపాసనార్థం, నయజమానానాంగతిః. తాంత్వవిదుషాం ధూమాదిక్రమే ణోత్తరత్రవక్ష్యతి, విదుషాంచోత్తరాంవిద్యాకృతామ్. ॥ ౨ ॥

ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యమ్.

ఆ—అధ్యాత్మాధిదైవవిభాగేన దేవాః ఉపాసదయతి (యజమానేతి)ప్రత్యయ విశేషత్వేన శ్రద్ధాయాహోమ్యత్వానుపపత్తిరిత్యాశంక్య శ్రద్ధాం వ్యాకరోతి (అగ్నిహోత్రేతి) కించ ప్రశ్నప్రతివచనయోరేకార్థత్వాత్, ప్రశ్నేచాపాం హోమ్యతయాశ్రుతత్వాత్ప్రతివచనేపి తాః శ్రద్ధాశబ్దితాహోమ్యతయావివక్షి తాఇత్యాహ (పఞ్చమ్యామితి) అప్సుశ్రద్ధాశబ్దస్య వృద్ధవ్యవహారప్రయోగాభా వాన్నైవమిత్యాశంక్యాహ (శ్రద్ధేతి) కథమాపః శ్రద్ధాశబ్దేన ప్రసిద్ధాఉచ్యం తే తత్రాహ (శ్రద్ధామితి) శ్రద్ధాపూర్వకహోమముద్దిశ్య పయస్సోమాజ్యా హుతిసాధనంసంపాద్య జుహోతీతి తైత్తిరీయశాఖాపఠతి- తథాచాప్సుశ్రద్ధాశ బ్దస్సంభవతీత్యర్థః, ఉక్తమర్థందృష్టాన్తేనస్పష్టయతి (యథేత్యాదినా) ఉక్తం మ ధువిద్యాయామితిశేషః చాంద్రంకార్యం- చంద్రసమీపస్థం తత్సదృశంశరీరమి త్యర్థః, తథాపియజమానానాం కథంఫలిత్వం అతఆహ (యజమానాశ్చేతి) ఆహుతీతచ్ఛబ్దేన గృహ్యతే. ప్రాధాన్యంమయడర్థః. తదేవస్పష్టయతి (ఆ హుతిభావనాభావితాఇతి) తత్సం(స్తు)స్కృ(ృ)తాః తదనుసారిణః. తదాశ్రయా

ఇత్యర్థః. తద్భావితత్వ ఫలమాహ (ఆహుతిరూపేణేతి) తేనాకృష్టత్వం వశీకృతత్వం. ఆహుతిభావానాం భావితా ఇత్యుక్తం స్పష్టయతి (శ్రద్ధేతి) తత్పూర్వకం పయస్సోమాదిసాధ్యం యత్కర్మ తద్భావాశ్రయా ఇత్యర్థః. సోమభూతాః తత్సమీపస్థం శరీరం ప్రాప్యతత్స్వరూపా ఇత్యర్థః. కథం సోమసారూప్యం ధర్మిణాం ఫలమిత్యాశఙ్క్యాహ (తదర్థమితి) యజమానానాం సోమభావో గతిమంతరేణ న సిధ్యతి- తథా చ న కర్మాగతిరిత్యాశఙ్క్యాహ (అత్రేతి) ఆహవనీయో౽గ్నిస్స ప్రమ్యర్థః. సా తిపాత్ర యత్రోచ్యతే - నహితదుక్తిమన్తరేణ యథోక్తం ఫలం సిధ్యతి, అత ఆహ (తాంత్వితి) ॥ ౨॥

ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యటీకా.

రం—(తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాశ్శ్రద్ధాం జుహ్వతి) ఆదిత్యాదిలక్షణసమిద్ధూమ్యాపేతే ద్యులోకలక్షణే౽గ్నౌ దేవాః ఇంద్రియాణి శ్రద్ధాం * శ్రద్ధా వా ఆప ఇతి శ్రుతేః శ్రద్ధాశబ్దితా అపో జుహ్వతి. అత్ర తత్ర భూత బుద్ధివిశేషలక్షణ శ్రద్ధాయా హోతవ్యత్వా సంభవాచ్ఛ్రద్ధాశబ్దేనాప ఏవోచ్యంత ఇతి ద్రష్టవ్యం నచేన్ద్రియాణాం ద్యులోకాగ్నౌ భూతసూక్ష్మరూపాహుతిప్రక్షేపకర్తృత్వం కథమితి వాచ్యం ఇంద్రియాణామభావే భూతసూక్ష్మాణాం జీవం పరిష్వజ్య ద్యులోకగమనాసంభవాదింద్రియాణాం హోతృత్వముపపద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం ద్యులోకాదిప్రాపకకర్మణామింద్రియాధీనత్వాద్వా తథోక్తిరితి ద్రష్టవ్యం (తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సంభవతి) ఏవం స్వకర్మభిర్ద్యులోకం గతో జీవః స్వర్గభోగయోగ్యదివ్యదేహయుక్తో భవతీత్యర్థః. నచాప్శబ్దితానాం భూతసూక్ష్మాణాం సోమరాజభావే కథితే కథం జీవస్య సోమరాజభావ ఉచ్యత ఇతి వాచ్యం- ఉత్తరత్ర పిత్రయాణే * ఏష సోమో రాజేతి చంద్రమసం ప్రాప్తస్య జీవస్య సోమరాజభావశ్రవణాదత్ర నిర్దిశ్యమాన సోమరాజభావస్యాపి భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తజీవవిషయత్వాత్ ... ... ॥ ౨॥

ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యమ్.

ఉ— పర్జన్యో వావ గౌతమాగ్నిస్తస్య వాయురేవ సమిదభ్రం ధూ
మో విద్యుదర్చిరశనిరంగారా హ్రాదునయో విస్ఫులింగాః ॥ ౧ ॥

శం—ద్వితీయహోమపర్యాయార్థమాహ- పర్జన్యో వావ - పర్జన్య ఏవ గౌతమాగ్నిః పర్జన్యో నామ- వృష్ట్యుపకరణాభిమాని దేవతావిశేషః తస్యవా

యురేవసమిత్, వాయునాహిపర్జన్యోఽగ్నిస్సమిధ్యతే- పురోవాతాదిప్రాబల్యేవృష్టిదర్శనాత్. అభ్రంధూమః ధూమకార్యత్వాద్ధూమవచ్చలక్ష్యమాణత్వాత్, విద్యుదర్చిః ప్రకాశసామాన్యాత్ అశనిరంగారాః-కాఠిన్యాద్విద్యుత్సమ్బద్ధత్వాద్వా (హ్రాదునయోవిస్ఫులింగాః) హ్రాదునయః- గర్జితశబ్దాః మేఘానాం. విప్రకీర్ణత్వసామాన్యాత్॥ ॥ ౧ ॥

ఆ—ద్వితీయహోమసమ్బన్ధీద్వితీయః పర్యాయః తస్యార్థంనిర్వక్తుం తమేవపర్యాయమాదత్తేప్రతిపత్త్యర్థః పురోవాతాదీత్యాదిశబ్దేన వర్షహేతుర్వాయురుపగృహ్యతే. ఉక్తంచాభ్రాణాం ధూమకార్యత్వం పౌరాణికైః * యజ్ఞధూమోద్భవంత్వభ్రంద్విజానాంకురుతేసదా। దావాగ్నిధూమసమ్భూతమభ్రంవనహితంస్మృతం। మృతధూమోద్భవంత్వభ్రమశుభాయభవిష్యతి। అభిచారాగ్నిధూమోత్థంభూతనాశాయవైద్విజా ఇతి॥ ॥౧॥

రం— (పర్జన్యోవావగౌతమాగ్నిస్తస్యవాయురేవసమిదిత్యాది) పర్జన్యః వృష్టిప్రవర్తకోదేవః హ్రాదునయః మేఘగర్జితాని. శిష్టంస్పష్టం- అత్రవాయ్వాదీనాం సమిదాదికల్పనానిమిత్తం యథాయోగ్యమన్వేషణీయమ్॥౧॥

ఉ—తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌదేవాస్సోమꣳరాజానం జుహ్వతితస్యా
హుతేర్వర్షꣳసంభవతి... ... ... ॥౨॥

ఇతిపంచమప్రపాఠకే పంచమఃఖండః

శం—తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌదేవాః పూర్వవత్సోమꣳరాజానంజుహ్వతి- తస్యాఆహుతేర్వర్షꣳసంభవతి- శ్రద్ధాఖ్యాఆపఃసోమాకారపరిణతాః ద్వితీయేపర్యాయేపర్జన్యాగ్నింప్రాప్యవృష్టిత్వేన పరిణమంతే...............॥ ౨ ॥

ఇతిపఞ్చమప్రపాఠకే పంచమఖండభాష్యమ్

ఆ—అధ్యాత్మంయజమానస్యప్రాణాః, ఇంద్రాదయః స్వస్వదైవతం దేవా ఇత్యాహ (పూర్వవదితి) సోమంరాజానమిత్యాదివ్యాచష్టే(శ్రద్ధాఖ్యాఇతి) ౨

ఇతిపంచమప్రపాఠకే పంచమఖండభాష్యటీకా

రం—(తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌదేవాస్సోమంరాజానంజుహ్వతి) ద్యులోకభోగనిమిత్తకర్మావసానే సోమరాజశరీరస్య దేహోద్రవీభూయసహజీవేన మేఘమండలే పతతీత్యర్థః శిష్టంస్పష్టమ్... .. .. ॥౨॥

ఇతిపఞ్చమప్రపాఠకేపఞ్చమఖండభాష్యమ్

ఉ—పృథివీవావగౌతమాగ్నిస్తస్యాస్సంవత్సరఏవ సమిదాకాశో
ధూమో రాత్రిరర్చిర్దిశోఽఙ్గారా అవాంతరదిశోవిస్ఫులింగాః॥౧॥

శం—(పృథివీవావగౌతమాగ్నిరిత్యాది) పూర్వవత్ తస్యాః పృథివ్యాఖ్యస్యాగ్నేః సంవత్సరఏవసమిత్- సంవత్సరేణహి కాలేన సమిద్ధాపృథివీ వ్రీహ్యాదినిష్పత్తయేభవతి. ఆకాశోధూమః - పృథివ్యాఇవోత్థితఆకాశోదృశ్యతే- యథాఽగ్నేర్ధూమః రాత్రిరర్చిః- పృథివ్యాహ్యప్రకాశాత్మికాయా అనురూపా రాత్రిః - తమోరూపత్వాత్. అగ్నేరివానురూపమర్చిః దిశోఽఙ్గారాః ఉపశాన్తత్వసామాన్యాత్. అవాంతరదిశోవిస్ఫులింగాః క్షుద్రత్వసామాన్యాత్ ॥౧॥

రం— (పృథివీవావగౌతమాగ్నిరిత్యాది) (తస్యాస్సంవత్సరఏవసమిత్) సంవత్సరేణకాలేనసమిద్ధాహిపృథివీసస్యాదినిష్పత్తయేభవతి) ఆకాశోధూమో రాత్రిరర్చిః) నీలరూపాశ్రయపృథివ్యగ్నేరనురూపత్వాద్రాత్రేరర్చిష్ట్వమ్॥౧॥

ఉ— తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌదేవావర్షంజుహ్వతితస్యాఆహుతేరన్నꣳ సంభవతి॥౨॥ ఇతిపంచమప్రపాఠకేషష్ఠఃఖండః

శం—(తస్మిన్నిత్యాది) సమానం తస్యాఆహుతేరన్నం. వ్రీహియవాదిసంభవతి ॥౨॥ ఇతి పంచమప్రపాఠకెషష్ఠఖండభాష్యమ్.

షష్ఠసప్తమఖండయోరానందగిరీయంనాస్తి॥

రం—(తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌదేవావర్షంజుహ్వతితస్యాఆహుతేరన్నంసంభవతి) శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యానిభూతసూక్ష్మాణి ఇంద్రియసంయుక్తానిస్వర్గభోగయోగ్యదేహాకారేణ పరిణతానిసుకృతక్షయే ద్రవీభూతాని సంతిపర్జన్యమవాప్యవర్షరూపాణి భూత్వాపృథివీం ప్రాప్యవ్రీహియవాద్యన్నానిభవంతీత్యర్థః

ఇతి పంచమప్రపాఠకె షష్ఠఖండభాష్యమ్

ఉ—పురుషోవావగౌతమాగ్నిస్తస్యవాగేవసమిత్ప్రాణోధూమోజిహ్వాఽర్చిశ్చక్షురంగారాశ్శ్రోత్రంవిస్ఫులింగాః ॥ ॥౧॥

శం—పురుషోవావగౌతమాగ్నిః తస్యవాగేవసమిత్ వాచాహి- ముఖేనసమిధ్యతేపురుషః; నమూకః- ప్రాణోధూమః - ధూమఇవముఖాన్నిర్గమనాత్. జిహ్వాఽర్చిఃలోహితత్వాత్ చక్షురంగారాఃభాసఆశ్రయత్వాత్ శ్రోత్రం విస్ఫులింగాః విప్రకీర్ణత్వసామ్యాత్ ॥ ॥౧॥

రం—(పురుషోవావగౌతమాగ్నిరిత్యాది) (తస్యవాగేవసమిత్) వాచా

హీనమిధ్య తేపురుషః- నావాగ్నిః అతో వాక్సమిత్. ఏవమన్యద్ద్రష్టవ్యమ్ ॥౧॥

ఉ—తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవా అన్నం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతే రేతస్సంభవతి ౨

ఇతి పంచమప్రపాఠకే సప్తమః ఖండః

శం—సమానమన్యత్- అన్నం జుహ్వతి; వ్రీహ్యాదిసంస్కృతం. తస్యా ఆహుతేః రేతస్సంభవతి ॥౨॥ ఇతి పంచమప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యమ్

రం—(తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవా అన్నం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతే రేతస్సంభవతి) ఏవం వ్రీహ్యాద్యన్నరూపాణి భూతసూక్ష్మాణి జీవసంశ్లిష్టాని పురుషేణాద్యమానాని పురుషరేతోరూపేణ పరిణమంతీత్యర్థః .... ॥ ౨ ॥

ఇతి పంచమప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యమ్

ఉ—యోషా వావ గౌతమాగ్నిః తస్యా ఉపస్థ ఏవ సమిద్యదుపమంత్రయతే స ధూమో యోనిరర్చిర్యదంతః కరోతి తేఽంగారా అభినందా విస్ఫులింగాః ॥ ॥౧॥

శం—యోషా వావ గౌతమాగ్నిః తస్యా ఉపస్థ ఏవ సమిత్ తేన హి సా పుత్రాద్యుత్పాదనాయ సమిధ్యతే. యదుపమంత్రయతే స ధూమః- స్త్రీసంభవాదుపమంత్రణస్య. యోనిరర్చిః- లోహితత్వాత్. యదంతః కరోతి తేఽంగారాః, అగ్నిసంబంధాత్. అభినందాః- సుఖలవాః విస్ఫులింగాః- క్షుద్రత్వాత్ ॥౧॥

అత్ర సంధీయంతా సి.

రం—(యోషా వావ గౌతమాగ్నిరిత్యాది) ఉపమంత్రణం, సంకేతకరణం. లోహితత్వాద్యోనేరర్చిష్ట్వం. అంతః కరణం మిథునీకరణం, అభినందాః తజ్జన్యసుఖలవాః

ఉ—తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవా రేతో జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేర్గర్భస్సంభవతి ॥౨॥

ఇతి పంచమప్రపాఠకేఽష్టమః ఖండః

శం—తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవా రేతో జుహ్వతి. తస్యా ఆహుతేర్గర్భస్సంభవతీతి. ఏవం శ్రద్ధా సోమవర్షాన్న రేతో హవనపర్యాయక్రమేణాప ఏవ గర్భీభూతాస్తాః. తత్ర అపాం ఆహుతిసమవాయిత్వాత్ ప్రాధాన్యవివక్షయాపః పంచమ్యామాహుతౌ పురుషవచసో భవంతీతి- న తా ఆప ఏవ కేవలాః సోమాదికార్యమారభంతే, న చాపోఽత్రివృత్కృతాస్సంతీతి. త్రివృత్కృతత్వేపి విశేషసంజ్ఞాలాభో దృష్టః పృథివీయమిమా ఆపోఽయమగ్నిరిత్యన్యత మబాహుళ్యనిమిత్తః, తస్మాత్సముదితాన్యేవ భూతాన్యబ్బాహుళ్యాత్కర్మసమవాయీని సోమాదికా

ర్యారంభకాణ్యేవఇత్యుచ్యన్తే, దృశ్యన్తేచ ద్రవబాహుళ్యం సోమవృష్ట్యన్న రేతోదేహేషు బహుద్రవంచశరీరం- యద్యపిపార్థివమ్ ॥ ౨ ॥

ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకేఽష్టమఖండభాష్యమ్.

ఆ—తస్యాఆహుతేర్గర్భస్సంభవతీత్యుక్తం వ్యాకరోతి (ఏవమితి) యథోక్తరీత్యా శ్రద్ధాదీనాం రేతోన్తానాం యానిద్యులోకాదిషు యోషిదన్తేష్వగ్నిషుహవనాని- తేషామేకైకస్మిన్పర్యాయే యఃక్రమోవ్యాఖ్యాతః- తేనేతి యావత్- కథం పునరాపోగర్భీభవంతి భూతాంతరాణామపి తుల్యోగర్భీభావః- తస్య పాంచభౌతికత్వాత్- అతఆహ (తత్రేతి) భూతానాంమధ్యే కిమిత్యపాం ప్రాధాన్యవివక్షయేషనిర్దేశః- తాసామేవ కేవలానాం కార్యారంభకత్వవివక్షా కిం నస్యాత్, తత్రాఽఽహ (త్వితి) భూతాంతరాసహకృతానాం కేవలానామపామారంభకత్వే యదారబ్ధం కార్యం- నతద్భోగాయతనం- తస్య జలబుద్బుదవదత్యంతచంచలత్వాదిత్యర్థః కేవలానామప్సు ప్రవేశముపేత్యోక్తం- ఇదానీం తదేవనాస్తీత్యాహ (నచేతి) ఇతిశబ్దః * తాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకామకరోదితి శ్రుతేరితిహేత్వర్థః, సర్వస్య త్రివృత్కృతత్వే కథంద్రష్టోవిశేషవ్యపదేశోయుజ్యతఇత్యాశంక్యాహ (త్రివృత్కృతత్వేఽపీతి) అపాం ప్రాధాన్యవివక్షయా ప్రశ్నప్రతివచనయోరప్శబ్దఇత్యుపసంహరతి (తస్మాదితి) కేవలానామనామసత్త్వాదితియావత్. కథమారంభకేషు భూతేష్వపాం బాహుళ్యమవగతమిత్యాశఙ్క్య కార్యద్వారా తదధిగతిరిత్యాహ (దృశ్యన్తేచేతి)సోమాదీనామబ్బాహుళ్యేపి కథం పార్థివశరీరస్యతద్బాహుళ్యమిత్యాశంక్యాహ(బహుద్రవంచేతి)

ఇతి పంచమప్రపాఠకేఽష్టమఖండభాష్యటీకా.

రం—(తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవా రేతో జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేర్గర్భస్సంభవతి) రేతోరూపాణి తానియోనిద్వారా స్త్రియం ప్రవిశ్య గర్భత్వేనపరిణమన్త ఇత్యర్థః ॥ ౨ ॥ ఇతిపంచమప్రపాఠకేఽష్టమఖండభాష్యమ్.

ఉ—ఇతితుపంచమ్యామాహుతావాపఃపురుషవచసో భవంతీతి స ఉల్బావృతో గర్భోదశవామాసానంతశ్శయిత్వాయావద్వాథజాయతే ॥ ౧ ॥

శం—తత్ర పంచమ్యామాహుతౌ హుతాయాం రేతోరూపా ఆపో గర్భీభూతాః ఇతితు- ఏవంతు పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీతి వ్యాఖ్యాతఏకః ప్రశ్నః, యత్తు ద్యులోకాదిమాం ప్రత్యావృత్తియోరాహుత్యోః ప్ర

శ్చీంపురుషం స్త్రియం క్రమేణావిశ్య లోకంప్రత్యుత్థాయీభవతీతి రాజసనె యకఉక్తమ్. తత్ప్రసంగకమిహోచ్యతే. ఇహచ ప్రథమే ప్రశ్నఉక్తమ్ * వే త్థయదితోధిప్రజాఃప్రయంతీతి- తస్యచాయముపక్రమః సఃగర్భః అపాం పంచ మః పరిణామవిశేషః ఆహుతికర్మసమవాయినీనాం శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యానామ్ ఉల్బావృతః- ఉల్బేన జరాయుణాఆవృతః- వేష్టితోదశవాసవమాసానంతః- మాతుః కుక్షౌశయిత్వా యావద్వా యావతాకాలెన న్యూనేనాతిరిక్తేనవాఽన ౦తరంజాయతే (ఉల్బావృతఇత్యాది) వైరాగ్యహేతోరిదముచ్యతే. కష్టంహి మా తుః కుక్షౌ మూత్రపురీషవాతపిత్తశ్లేష్మాదిపూర్ణేఽ తదనులిప్తస్యగర్భస్యోల్బా శుచిపటావృతస్య లోహితరేతోఽశుచిబీజస్య మాతురశితపీతరసానుప్రవేశేన వర్థమానస్య నిరుద్ధశక్తిబలవీర్యతేజఃప్రజ్ఞాచేష్టస్యశయనమ్. తతో యోనిద్వా రేణ పీడ్యమానస్య కష్టతరానిస్సృతిరితి వైరాగ్యం గ్రాహయతి ముహూ ర్తమప్యసహ్యం దశమాసానతిదీర్ఘకాలమంతశ్శయిత్వేతి ॥ ౧ ॥

ఆ—పంచమప్రశ్ననిర్ణయముపసంహర్తుమాహ (తస్మేతి) యోషాగ్నావితియావత్ - గర్భీభూతాఃపురుషవచసోభవంతీతిసంబంధః- ఉక్తా ర్థేవాక్యం యోజయతి (ఇతీతిసితి) ఆపాంగర్భీభావో క్రమాతేణ పురుషవచ స్త్వస్య నిర్ణీతత్వాదలము త్తరగ్రంథనేత్యాశంక్య తస్యతాత్పర్యమాహ(యత్తి తి) ఉపబంహణః సంబంధితి శేషః, ప్రాసంగికం గర్భీభావో క్తిప్రసంగాదాగత మితియావత్. ఇహేతి; ప్రకృతివిరుద్ధత్త్వక్తః. ప్రాసంగికసంసంగతి త్యక్త్వా సా క్షాదేవ పూర్వోక్తసంగతిముదాహృత్య సంగతిరితి తాత్పర్యాంతరమాహ (ఇహాఽపి) ప్రజానామార్వగమనము శరీరనిరూపయిష్యతే- తాదర్థ్యేన తాసాముత్త్ర తిరాదావుచ్యతిత్యసంక్వాటిఖాంస గతిముక్త్వా వాక్యాక రాణి యోజయ తి (సగర్భఇతి) సోమస్య వృష్ట్య రేతాంస్యపేక్ష్య పంచమత్వం గర్భో ఖ్యస్యప రిణామస్య దృష్టవ్యం- అపాంప్రకృతిత్వాద్యేతనార్థమాహుతీత్యాదివిశేషణద్వ యమ్. అథవా పూర్వోక్తాత్కాలాన్న్యూనేనాధికేనవా కాలేన యావతాజాయ స్సముగ్రాంగోజాయతే- తావతాకాలేనకుక్షౌ శయిత్వేతిసంబంధః, అనంతరం యోనితోనిర్గమనకారణభూతకర్మాభివ్యక్తిరితి శేషః. ఉల్బావృతత్వం,కుక్షౌ చిరంశయనం, యోనితోనిస్సరణమిత్యేతదశేషమతిప్రసిద్ధం కిమితఉచ్యత్యా వ్యప దిశ్యతే తత్రాహ (ఉల్బావృతఇత్యాదీతి) వైరాగ్యార్థత్వమస్యస్ఫుటమితి (క

ష్టంహీతి) శ్లేష్మాదీత్యాదిశబ్దేనాస్మకృప్యయస్నాయుమజ్జాదీని గృహ్యన్తే (తదనులిప్తస్యేతి) తచ్ఛబ్దో మూత్రపురీషాదివిషయః, శక్తిః బుద్ధిసామర్థ్యం వీర్యమిన్ద్రియసామర్థ్యం, తేజః శరీరగతా కాన్తిః. ప్రజ్ఞాచేతనాజీవధర్మః; చేష్టా ప్రాణధర్మః, తాః నిరుద్ధాః యస్య తస్యేతి విగ్రహః. మాతురుదరే శయనస్య కష్టత్వేపి తదుదరాద్యోనిద్వారా నిస్సరణం సుఖకరమితి చేత్. నేత్యాహ (తత ఇతి) తద్గ్రాహకత్వప్రకారమేవాభినయతి (ముహూర్తమపీతి) యస్మాతురం శయనం ముహూర్తమపి దుస్సహం, తత్కథం దీర్ఘకాలం శయితుం శక్యం, కథంచ దశవా నవవా మాసానన్తశ్శయిత్వా పునర్యోనిద్వారా దుష్కరం నిస్సరణం దుస్సహం స్యాదితి వైరాగ్యం గ్రాహయతి శ్రుతిరిత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

రం—(ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి) ఉక్తప్రకారేణ శ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్నరేతోరూపాహుతీనాం మధ్యే రేతోరూపాయాం పఞ్చమ్యామాహుతావప్శబ్దితాని భూతసూక్ష్మాణి పురుషశబ్దాభిలపనీయాని భవన్తీత్యర్థః. ఇతి శబ్దః పఞ్చమప్రశ్నప్రతివచనసమాప్తిద్యోతనార్థః (స ఉల్బావృతో గర్భో దశవా మాసానన్తశ్శయిత్వా యావద్వాఽథ జాయతే) సః గర్భః ఉల్బేన జరాయుణా వేష్టనేన వేష్టితస్సన్ దశవా మాసానన్తః మాతృకుక్షౌ శయిత్వా యావద్వా నవవా ఏకాదశవా ద్వాదశవా మాసాన్ కుక్షౌ శయిత్వా అథ అనన్తరం జాయత ఇత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

ఉ—స జాతో యావదాయుషం జీవతి తం ప్రేతం దిష్టమితోఽగ్నయ
ఏవ హరన్తి యత ఏవేతో యతస్సమ్భూతో భవతి ॥ ॥ ౨ ॥

ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే నవమః ఖణ్డః

శం—స ఏవం జాతో యావదాయుషం పునర్ఘటీయన్త్రవద్గమనాగమనాయ కర్మ కుర్వన్ కులాలచక్రవద్వా తిర్యగ్భ్రమణాయ యావత్కర్మణోపాత్తమాయుః తావజ్జీవతి తమేనం క్షీణాయుషం ప్రేతం మృతం దిష్టం కర్మణా నిర్దిష్టం పరలోకం ప్రతి యది చేజ్జీవన్ వైదికే కర్మణి జ్ఞానే వాఽధికృతః, తమేనం మృతమితః అస్మాద్గ్రామాదగ్నయే అగ్న్యర్థం ఋత్విజో హరన్తి పుత్రా వాఽన్త్యకర్మణే. యత ఏవ ఇతః ఆగతోఽగ్నేస్సకాశాచ్ఛ్రద్ధాద్యాహుతిక్రమేణ యతశ్చ పఞ్చభ్యోఽగ్నిభ్యస్సమ్భూతః ఉత్పన్నో భవతి తస్మా ఏవాగ్నయే హరన్తి స్వామేవ యోనిమగ్నిమాపాదయన్తీత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

ఇతి పంచమప్రపాఠకేనవమఖండభాష్యమ్

౨—జాతస్య పునరనర్థానాం స్థిత్యాదికం త్వాహ (సఏవమితి) యావదాయుషమిత్యేతద్వ్యాచష్టే (పునరితి) ఘటీయంత్రవదూర్ధ్వగమనాగమనార్థం వా కులాలచక్రవత్తిర్యగ్భ్రమణార్థం వా నిషిద్ధం కర్మ పౌనః పున్యేనాచరన్ యావత్కర్మణార్జితమాయుః తావదస్మిన్ దేహే జీవతి. తతో మ్రియతే; తథా చ జాతస్య మృత్యుర్ధ్రువ్యాన్నాస్తి సమ్యగ్జ్ఞానం వినా స్వస్మిన్ప్రాప్తిరిత్యర్థః, అస్తు తర్హి మృతస్య కృతకృత్యతేత్యాశంక్యాహ (తమేనమితి) ఇన్వస్య తర్హి మృతస్య పారలౌకికత్వం స్యాదితి చేత్- నేత్యాహ (యదితి) తదా పరలోకం ప్రతి కర్మణా నిర్దిష్టమితి పూర్వేణ సంబంధః, యుక్తం చ తన్మృతస్యాగ్నయే హర్తం నయనమిత్యాహ (యత ఇతి) ॥ ౭ ॥

ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే నవమఖండభాష్యటీకా.

౭౦—(సజాతో యావదాయుషం జీవతి) సః గర్భోజాతస్సన్ యావదాయుర్జీవతీత్యర్థః (తం ప్రేతం దిష్టమితో గ్నయఏవహరంతి యతఏవేతో యతస్సంభూతో భవతి) ఆయుః క్షయసమయఏవ తం ప్రేతం పురుషం దిష్టం పరలోకాయనిర్దిష్టమ్. అథవా దిష్టం కర్మానుసృత్య యతః ద్యులోకపర్జన్యాద్యగ్నిరితః ఇహాగతః, యతశ్చ యోషిమూర్తావగ్నిస్సంభూతః ఉత్పన్నః; తస్మాదగ్నయఏవ దేవా హరంతి, తతశ్చ ద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్సు పునరపి సమ్పత్తీత్యర్థః, అయం చోపన్యాసో వైరాగ్యహేతోః. కష్టం హి మాతుః కుక్షౌ మూత్రపురీషవాతపిత్తశ్లేష్మాదిపూర్ణే తదనులిప్తస్య గర్భస్య ఉల్బాశుచిపూరాయావృతస్య శుక్లశోణితబీజస్య మాతురశితపీతరసానుప్రవేశేన వివర్ధమానస్య నిరుద్ధవీర్యబలశక్తితేజఃప్రజ్ఞాచేష్టస్య బహుకాలశయనం, తతో యోనిద్వారేణ పీడ్యమానస్య కష్టతరా నిస్సృతిః, కర్మణోపాత్తం యావదాయుః తావదేవ జీవనం, పునరపి ఘటీయంత్రకుండికానాంలయోర్ధ్వగమనాధోగమనలక్షణం భ్రమణం పిశాచాయమాణం వైరాగ్యముత్పాదయతి- అతఏతదుపన్యస్తమితిద్రష్టవ్యం ॥ ౭॥

ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే నవమఖండభాష్యమ్.

౮—తద్య ఇత్థం విదుః యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్ ॥ ॥౧॥

శం—* వేత్థ యదితోఽధి ప్రజాః ప్రయన్తీత్యయం ప్రశ్నః ప్రత్యుపస్థితోఽపా కర్తవ్యతయా తత్ప్రలోకం ప్రత్యుత్థితానామధికృతానాం గృహమేధినాం యే చేత్థం. ఏవం యథోక్తం పఞ్చాగ్నిదర్శనం - ద్యులోకాద్యగ్నిభ్యో వయం క్రమేణ జాతా అగ్నిస్వరూపాః పఞ్చాగ్న్యాత్మాన ఇత్యేవం విదుః - జానీయుః. కథమవగమ్యతే ఇత్థం విదురితి గృహస్థా ఏవోచ్యన్తే- నాన్య ఇతి. గృహస్థానాం యే త్వనిత్థం విదుః కేవలేష్టాపూర్తదత్తపరాః తే ధూమాదినా చన్ద్రం గచ్ఛన్తీతి వక్ష్యతి యే చారణ్యోపలక్షితా వైఖానసాః పరివ్రాజకాశ్చ శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే- తేషాం చేత్థం విద్భిస్సహార్చిరాదినా గమనం వక్ష్యతి. పారిశేష్యాదగ్నిహోత్రాహుతిసమ్బన్ధాచ్చ గృహస్థా ఏవ గృహ్యన్తే- ఇత్థం విదురితి- నను బ్రహ్మచారిణోఽప్యగృహీతా గ్రామశ్రుత్యాఽరణ్యశ్రుత్యా చానుపలక్షితాశ్చ విద్యన్తే కథం పారిశేష్యసిద్ధిః నైష దోషః పురాణస్మృతిప్రామాణ్యాత్ ఊర్ధ్వరేతసాం నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణాముత్తరేణార్యమ్ణః పన్థాః ప్రసిద్ధః - అతస్తేఽప్యరణ్యవాసిభిస్సహ గమిష్యన్తి ఉపకుర్వాణకాస్తు స్వాధ్యాయగ్రహణార్థా ఇతి న విశేషనిర్దేశార్హాః నమూర్ధ్వరేతస్త్వం చేదుత్తరమార్గప్రతిపత్తికారణం పురాణస్మృతిప్రామాణ్యాదిష్యతే, ఇత్థంవిత్త్వమనర్థకం ప్రాప్తం న - గృహస్థార్థ ప్రత్యర్థవత్త్వాత్ యే గృహస్థా ఇత్థం విదుః తేషాం స్వభావతో దక్షిణో ధూమాదిః పన్థాః ప్రసిద్ధః తేషాం యే ఇత్థం విదుః- సగుణం వాఽన్యద్బ్రహ్మ విదుః * అథ యదు చైవాస్మిన్ శవ్యం కుర్వన్తి యది చ నార్చిషమేవేతి లిఙ్గాత్ - ఉత్తరేణ గతే గచ్ఛన్తి నమూర్ధ్వరేతసాం గృహస్థానాం చ సమానే ఆశ్రమిత్వే ఊర్ధ్వరేతసామేవోత్తరేణ పథా గమనం, న గృహస్థానామితి న యుక్తం అగ్నిహోత్రాదివైదికకర్మబాహుళ్యే సతి నైష దోషః అపూతా హి తే శత్రుమిత్రసంయోగనిమిత్తౌ హి తేషాం రాగద్వేషౌ, తథా ధర్మాధర్మౌ హింసానుగ్రహనిమిత్తౌ, హింసానృతమాయాఽబ్రహ్మచర్యాది, చ బహ్వశుద్ధికారణమప్యపరిహార్యం తేషాం- అతోఽపూతాః అపూతత్వాన్నోత్తరేణ పథా గమనం. హింసానృతమాయాఽబ్రహ్మచర్యాదిపరిహారాచ్చ శుద్ధాత్మనాం, హితరే శత్రుమిత్రరాగద్వేషాదిపరిహారాచ్చ విరజసః తేషాం యుక్త ఉత్తరః పన్థాః తథా చ పౌరాణికాః * యే ప్రజామీషిరేఽధీరాస్తే శ్మశానాని భేజిరే । యే ప్రజాం నేషిరే ధీరాస్తేఽమృతత్వం హి భేజిర ఇత్యాహుః. ఇత్థంవిదాం గృహస్థానామరణ్యవాసినాం చ సమానమార్గత్వేఽమృతత్వఫలే

పసతి. అరణ్యవాసినాం విద్యానర్థక్యం ప్రాప్తం- తథాచశ్రుతివిరోధః * న
తత్రదక్షిణాయన్తినావిద్వాంసస్తపస్వినఇతి * సఏనమవిదితోనభునక్తీతిచవిరు
ద్ధం, న, ఆభూతసంప్లవస్థానస్యామృతత్వేన వివక్షితత్వాత్. తత్రైవోక్తం పౌ
రాణికైః * ఆభూతసంప్లవం స్థానమమృతత్వంహిభాష్యతఇతి. యచ్చాత్యంతి
కమమృతత్వం- తదపేక్షయా * నతత్రదక్షిణాయన్తి * సఏనమవిదితోనభున
క్తీత్యాద్యాః శ్రుతయఇత్యతోనవిరోధః * నచపునరావర్తన్తఇతి. * ఇమం
మానవమావర్తంనావర్తన్తఇత్యాది శ్రుతివిరోధఇతిచేన్న- ఇమంమానవమితివి
శేషణాత్ * తేషామిహనపునరావృత్తిరస్తీతి చ యదిహ్యేకాన్తేనైవనావర్తే
రన్- ఇమంమానవ, మిహేతిచవిశేషణమనర్థకంస్యాత్ ఇమమిహేత్యాకృతి
మాత్రముచ్యతఇతిచేన్న - అనావృత్తిశబ్దేనైవనిత్యానావృత్త్యర్థస్యప్రతీతత్వా
దావృత్తికల్పనాఽనర్థికా. అతఇమమిహేతిచ విశేషణార్థవత్త్వాయఅన్యత్రావృ
త్తిఃకల్పనీయా నచసదేకమేవాద్వితీయ మిత్యేవంప్రత్యయవతాం మూర్ధన్య
నాడ్యాఽర్చిరాదిమార్గేణగమనం * బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతి * తస్మా
త్తత్సర్వమభవత్ * నతస్యప్రాణాఉత్క్రామంతిఅత్రైవసమవలీయన్త ఇత్యా
దిశ్రుతిశతేభ్యః ననుతస్మాత్- జీవాదుచ్చిక్రమిషోః ప్రాణానోత్క్రామంతి స
హైవగచ్ఛంతీత్యయమర్థః కల్ప్యతఇతిచేన్న * అత్రైవసమవలీయన్తఇతివిశేష
ణానర్థక్యాత్ * సర్వేప్రాణాఅనూత్క్రామంతీతిచ ప్రాప్తేర్గమనస్య
ప్రాప్తత్వాత్ తస్మాదుత్క్రామతీత్యనాశఙ్కైవైషా. యదపిమోక్షస్య సం
సారగతివైలక్షణ్యాత్ప్రాణానాంచవేన సహాగమనమాశఙ్క్య తస్మాన్నోత్క్రా
మంతీత్యుచ్యతే- తదాపి * అత్రైవసమవలీయన్తఇతివిశేషణమనర్థకం స్యా
త్ - నచప్రాణైర్వియుక్తస్య గతిరుపపద్యతేజీవత్వంవా - సర్వగతత్వాత్సదా
త్మనోనిరవయవత్వాత్. ప్రాణసమ్బన్ధమాత్రమేవహ్యగ్నివిస్ఫులింగవజ్జీవత్వభేద
కారణమిత్యతస్తద్వియోగే జీవత్వంగతిర్వానశక్యాపరికల్పయితుమ్. శ్రుతయ
శ్చేత్ప్రమాణం నచసతోఽణురవయవః స్ఫుటితోజీవాఖ్యస్సమ్ప్రాప్తం ఛిద్రేణో
ర్ధ్వం గచ్ఛతీతిశక్యం కల్పయితుం, తస్మాత్ * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వ
మేతీతిసగుణబ్రహ్మోపాసకస్య ప్రాణైస్సహనాడ్యాగమనం-సాపేక్షమేవచా
మృతత్వం- నసాక్షాన్మోక్షఇతిగమ్యతే * తదపరాజితాపూస్తదైరంమదీయంసర
ఇత్యాద్యుక్త్వా * తేషామేవైషబ్రహ్మలోకఇతివిశేషణాత్ - అతఃపంచాగ్నివి

ణో గృహస్థా యే, యే చేమేఽరణ్యే వానప్రస్థాః పరివ్రాజకాశ్చ సహ నైష్ఠికబ్రహ్మచారిభిః శ్రద్ధా తప ఇత్యేవ మాద్యుపాసతే శ్రద్ధధానాస్తపస్వినశ్చేత్యర్థః । ఉపాసనశబ్దస్తాత్పర్యార్థః * ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసత ఇతి యద్వత్ - శ్రుత్యన్తరాత్, యే చ సత్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్యముపాసతే- తే సర్వేఽర్చిషం అర్చిరభిమానినీం దేవతామభిసంభవన్తి; ప్రతిపద్యన్తే సమానమన్యచ్చతుర్థగతివ్యాఖ్యానేన ॥ ॥౧॥

ఆ— * స ఉల్బావృత ఇత్యాదినోక్తమనువదతి (వేత్థేతి) ప్రత్యుపస్థితః ప్రశ్నోత్పత్తిప్రదర్శనేన ప్రసంగత ఇతి యావత్. తద్య ఇత్థం విదురిత్యేతద్వ్యాచష్టే (తత్రేత్యాదినా) సప్తమ్యర్థమేవ స్ఫుటయతి (లోకమితి) నిర్ధారణార్థా షష్ఠీ- వేదనప్రకారమనువదతి (ద్యులోకాదీతి) తేఽర్చిషమభిసంభవన్తీత్యుత్తరేణ సంబన్ధః సా నారణ్యకైర్విశేషసంకోచహేతుం వినా న సిధ్యతీతి శంకతే (కథమితి) పారిశేష్యం సంకోచకమితి పరిహరతి (గృహస్థానామితి) షష్ఠీ నిర్ధారణే అత్రశ్చ కేవలకర్మిణో గృహస్థా ఏ విదురితి గ్రహణమర్హన్తీతి శేషః పరివ్రాజకా వానప్రస్థాశ్చ గృహ్యన్తామితి చేత్; నేత్యాహ (యే చేతి) కేషాం తర్హి గ్రహణం అత ఆహ (పారిశేష్యాదితి) గృహస్థ ఏవ హ్యత్యన్తరమాహ (అగ్నిహోత్రేతి) తదాహుత్యపూర్వపరిణామాత్మకం జగదత్ర పఞ్చధా ప్రవిభజ్యాగ్నిత్వేన దర్శనముత్తరమార్గప్రాప్తిసాధనం చోద్యతే- అతో విద్యాయాస్తత్సమ్బన్ధాద్గృహస్థానామపి తత్సమ్బన్ధస్య ప్రాప్తత్వాత్ తేషామేవేహ గ్రహణముచితమిత్యర్థః - పారిశేష్యమాక్షిపతి (నన్వితి) గ్రామేఽపత్నీకోఽవాసః- న చ బ్రహ్మచారిణాం పత్నీసమ్బన్ధః తతో గ్రామస్థత్వాబ్రహ్మచారిణోఽగృహీతాః. గురుకులవాసిత్వాచ్చ నారణ్యశ్రుత్యోపలక్షితాః- తతస్తేషామిహ గ్రహణసమ్భవాన్న పారిశేష్యమిత్యర్థః. కిం నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణోఽత్రేత్థం విదురితి గృహ్యేరన్, కిం వోపకుర్వాణా ఇతి వికల్ప్యాద్యం దూషయతి (నైష దోష ఇతి) * అష్టాశీతిసహస్రాణి యతీనామూర్ధ్వరేతసామ్ । స్మృతం స్థానం తు యత్తేషాం తదేవ గురువాసినామిత్యాదిపురాణస్మృతేః శ్రుతిమూలత్వేన ప్రామాణ్యాన్నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణామూర్ధ్వరేతసామాదిత్యసంబద్ధేనోత్తరాయణేనోపలక్షితో దేవయానాఖ్యో మార్గో యావతా ప్రసిద్ధః తస్మాత్తేషామరణ్యవాసిభిస్సహాఖండితబ్రహ్మచర్యేణైవార్చిరాది గతిలాభాన్న పంచా

గ్నిచిత్త్వేన ప్రయోజనమితి పారిశేష్యసిద్ధిరిత్యర్థః ద్వితీయం ప్రత్యాహ (ఉప కుర్వాణకాస్త్వితి) తేహిస్వాధ్యాయగ్రహణార్థాః- తస్మిన్ గృహీతే స్వేచ్ఛా వశాదాశ్రమాంతరం గృహ్ణంత స్తస్మాత్తేనైవఫలవంతో భవంతీతినగృహస్థాదిభ్యో వి భజ్యోక్తం విదురితి నిర్దేశమర్హంతీత్యర్థః కిం నైష్ఠికానాం బ్రహ్మచారిణాము త్తరమార్గప్రాప్తిరూర్ధ్వరేతస్త్వేనైవాభ్యుపగమ్యతే- ఉక్తం విత్త్వేన. నా ద్యః, కేనేనోత్తరమార్గప్రాప్తిసంభవాదనర్థకమిష్టం విత్త్వప్రాప్తమితి శ్రుతివిరోధాత్. ద్వితీయేతు పారిశేష్యాప్రతిపాదనస్థ్యమితిశంక్యార్థః. కిమి ష్టం విత్త్వం నైష్ఠికానాం ప్రత్యవర్ణకమిత్యుచ్యతే - కిం వాసర్వానేవ ప్రతీతి వికల్పౌ ద్వయమంగీకృత్య ద్వితీయ మాశ్రయతి (సగృహస్థానితి) తాన్ ప్ర త్యర్థవత్త్వమేవాస్తి విత్త్వస్య విధ్యుపసంగ్రహ యుతం (యేగృహస్థా ఇతి) స్వ భావతః, తదపేక్షిత్వ మాపూర్వాఽబలాపత్వాత్ ; తేషామేవ, గృహస్థానాంమ ధ్యేయే కేచిదుక్తం ప్రకారేణ్ వంచాగ్నిదర్శన ఇత్యాదిగ్నిహోత్రాద్యభ్యాస సగుణం బ్రహ్మోపాస్యం ఉపాసయంతేన, ఉత్తరేణ పథాగచ్ఛంతీతిసంబంధః సకేవ లంగృహస్థానాం పంచాగ్నివిత్త్వమేవ గుణసగుణబ్రహ్మవిత్త్వమపి తేషామసీతి ప్రమాణమాహ (అంతే) అంత్యేష్టికర్మాణి ఉత్తరాయణగవిశేషణ బ్రహ్మోపాదామర్చి రాదిగతిశ్రవణాద సిగృహస్థానామపి బ్రహ్మవిత్త్వమితిగమ్యతే; పరివ్రాజకా దిష్వంత్యేష్ట్యసంభవేనపచ్యాస్తి తేపిదుర్వచతామ్ వేత్త్యేన విశేషా దాశ్రమాణాం తుల్యత్వమాశ్రిత్య శంకతే (నన్వితి) సామాన్యముక్త్వాగృహస్థేషు విశేషందర్శయతి (అగ్నిహోత్రాదీతి) వైదికాని కర్మాణి భూయాంసి సం భ్ర. తేషాంచబాహుల్యేనగృహిణాం ఊర్ధ్వరేతసామేవ దేవయానేన పథాగమ నం- నగృహస్థానామిత్యయుక్తం సాధనభూయస్త్వాంభూయస్త్వస్యాయ విరో ధాదిత్యర్థః- ఆశ్రమిత్వావిశేషే ధర్మపాశుపాపస్థితారతమ్యసంభవాన్నై కరూప్యమితిపరిహరతి (నైషదోషఇతి) కథంగృహస్థానామగ్నిహోత్రాది భూయోధర్మవతాంవిద్యాహీనానా సాధ్యపూతత్వం, తత్రాహ (శుద్ధిమితి) అబ్రహ్మచర్యాదీత్యాదిపదేన పరిగ్రహాదిగృహ్యతే. అశుద్ధిబాహుల్యకారణ మతశ్శబ్దార్థః తుల్యమూర్ధ్వరేతసామప్యశుద్ధిహేతుబాహుల్యదపూతత్వమి త్యాశంక్యాహ (హింసేతి) ఊర్ధ్వరేతసాంపూతత్వేప్రఫలితమాహ (తేషా మితి) ఊర్ధ్వరేతసాం దేవయానేపథ్యనుప్రవేశే ప్రమాణమాహ (తథా

చేతి) పౌరాణికాః- ఆహురితిసంబన్ధః ఆశ్రమధర్మమాత్రమార్గద్వారే
ణామృతత్వమూర్ధ్వరేతసాముక్తమాక్షిపతి (ఇత్థంవిదామితి) తేషాంవిద్యా
నర్థక్యమిష్టమేవేత్యాశఙ్క్యాహ (తథాచేతి) సః- పరమాత్మాస్వయమజ్ఞాత
స్సన్నేనం- అధికారిణమపవర్గప్రదానేననపాలయతీతిచ వాక్యంవిద్యామన్త
రేణామృతత్వం బ్రువతావిరుద్ధమిత్యర్థః. ఊర్ధ్వరేతసామమృతత్వస్యాపేక్షిక
త్వాత్తత్రవిద్యానర్థక్యమేవేతిపరిహరతి (నాభూతేతి) ఆపేక్షికమమృతత్వ
మిత్యత్ర ప్రమాణమాహ (తత్రైవేతి) యత్ర ప్రజాఃకామయమానాముక్తి
భాజోనభవన్తీత్యుక్తం- తత్రైవ, తత్సన్నిధావితియావత్ కథన్తర్హియథోక్త
శ్రుతివిరోధసమాధిరిత్యాశఙ్క్యాహ (యచ్చేతి) ఆదిశబ్దః *తమేవంవిద్వా
నమృతఇహభవతీత్యాదిశ్రుతిసంగ్రహార్థః. ఆపేక్షికామృతత్వేశ్రుతివిరోధో న
శక్యతేపరిహర్తుమితిశఙ్కతే (నచేతి) ఆదిశబ్దస్తేషామిహనపునరావృత్తిరి
త్యాదివాక్యసంగ్రహార్థః- ఇమమిహేతివిశేషణావష్టమ్భేననిరాచష్టే (నేత్యా
దినా) తదేవవ్యతిరేకముఖేనవిశదయతి (యదీతి) సర్వకల్పేషు శ్రుతేరేతా
దృశత్వాదిమమిహేతిపదద్వయంసామాన్యేనసర్వకల్పవిషయమిత్యాశఙ్కతే (ఇ
మమిహేతీతి) తథాత్వేవిశేషణానర్థక్యం దుర్వారమిత్యుత్తరమాహ (నానా
వృత్తీతి) విధాన్తరేణవిశేషణార్థాసంభవే ఫలితమాహ (అతఇతి) యస్మి
న్కల్పే బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః తస్మాత్కల్పాన్తరమన్యత్రేత్యుక్తం ఊర్ధ్వరేత
సామాశ్రమధర్మమాత్రనిష్ఠానామమృతత్వమాపేక్షికముపక్షిప్తం సమ్ప్రతి తే
షామేవసాక్షాత్కృతబ్రహ్మతత్త్వానామాత్యన్తికమమృతత్వం గతినిరపేక్షం సి
ధ్యతీత్యాహ (నచేతి) తేషాంగత్యాదినిరపేక్షమాత్యన్తికమమృతత్వం భవతీ
త్యత్ర ప్రమాణమాహ (బ్రహ్మైవేతి) * నతస్మాత్ప్రాణాఉత్క్రామన్తీతి
మాధ్యందినశ్రుతి మనుసృత్య * నతస్యేత్యాది కాణ్వశ్రుతిరపి నేతవ్యేతి శఙ్కతే
(ననుతస్మాదితి) వాక్యశేషవిరోధాన్నైవమితిదూషయతి (నాత్రేతి) శ్రు
త్యన్తరాలోచనాయామపినస్వయూథ్యకల్పనేత్యాహ (సర్వేప్రాణాఇతి)
ప్రాణైః- సహజీవస్యేతిశేషః. సంసారదశాయాం ప్రాణైస్సహవిజ్ఞానాత్మనో
గమనేపిమోక్షేనాస్తి ప్రాణానాంజీవేన సహగమనమిత్యాశఙ్క్యాయాం *న
తస్మాదిత్యాదివాక్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (యద్యపీతి) భవతుప్రాణానామత్రై
వసమవలయః- తథాపిజీవస్యగమనాయత్తమమృతత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ(నచే

తి) * కస్మిన్నహముత్క్రాంతఉత్క్రాంతో భవిష్యామికస్మిన్వాప్రతిష్ఠితే ప్ర
తిష్ఠాస్యామీతిస ప్రాణమసృజతేతి శ్రుతేరితి శేషః కించ - ప్రాణైర్వియుక్తస్య
చిదాత్మనో జీవత్వం నోపపద్యతే- ప్రాణోపాధికస్యైవ తస్య జీవశబ్దవాచ్యత్వా
దిత్యాహ (జీవత్వంచేతి) ఉక్తమర్థం సమర్థయతే (సర్వగతత్వాదితి) చి
దాత్మాహి కల్పనాయామధిష్ఠానం సత్సన్ విభాగం సర్వస్యాత్మా- తస్మాదగ్నే
ర్విస్ఫులింగవజ్జీవత్వాఖ్యభేద సమ్పాదనం తస్య ప్రాణసంబంధమాత్రమేవేతి వై
దికానాం ప్రసిద్ధం. తథాచ ప్రాణవియోగేచిదాత్మనో జీవత్వంగతిర్వానశక్య
తేకల్పయితుం - తస్మాత్పూర్ణత్వాది ప్రతిపాదకశ్రుతీనాం ప్రమాణత్వాదిత్య
ర్థః. సదాత్మనస్సర్వగతస్య జీవాఖ్యభేదకరణం న ప్రాణోపాధికృతం - కింతు
స్వతఏవతస్యాంశో జీవః. తథాచాగ్నివిస్ఫులింగవత్తస్య గత్యాహర్తత్వోపపత్తిరి
త్యాశఙ్క్యాహ (నచేతి) * నిష్కలంనిష్క్రియం శాంతమిత్యాదిశ్రుతేరితి శే
షః ప్రకరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) నిర్గుణబ్రహ్మవిదామాత్యంతికా
మృతత్వస్య గమనాదినిరపేక్షత్వాదితి యావత్, సగుణబ్రహ్మోపాసకస్య సా
పేక్షమమృతత్వ మిత్యత్ర విశేషణ శ్రుతిమనుకూలయతి (తదపరాజితేతి) ఆ
దిపదేన * తదశ్వత్థస్సోమసవన ఇత్యాదిగృహ్యతే. తేషామేవ. బ్రహ్మవిదామే
షః పూర్వోక్తవిశేషగుణో బ్రహ్మణః సత్యాఖ్యస్య లోకః నాన్యేషామకృతాత్మ
నామితివిశేషదర్శనాదమృతత్వం తేషాం తల్లోకనివాసిభిన్నమం సాపేక్షమేవే
తి నిర్ధారితమిత్యర్థః - ఊర్ధ్వరేతసాం స్వాశ్రమమాత్రనిష్ఠానామపి బ్రహ్మ
లోకో లభ్యతే. గృహస్థానాం పునర్విషామేవేత్యుపపాద్య ప్రకృతశ్రుతివ్యా
ఖ్యానమనువర్తయతి (అతఇతి) పూర్వోక్తపారిశేష్యాదితియావత్ - పరివ్రా
జకాశ్చేతి - అముఖ్యసన్న్యాసినస్త్రిదండినో గృహ్యంతే ముఖ్యసన్న్యాసినాం
* బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి పృథక్కృతత్వాత్ * శ్రద్ధాం సత్యముపాసత
ఇతిశ్రుత్యంతరం పంచాగ్నివిదో గృహస్థా స్స్వాశ్రమమాత్రపరాణా ఊర్ధ్వరే
తసః సత్యబ్రహ్మోపాసకాశ్చోభయే సర్వశబ్దేనోచ్యంతే. చతుర్థే యదుపకో
సలవిద్యాయాం గతివ్యాఖ్యానమతివృత్తం తేనసమానమర్చిషామ్ హరిత్యాది వా
క్యవ్యాఖ్యానం- తథాచతన్న పృథక్కర్తవ్యమిత్యాహ (సమానమితి) ॥ ౧ ॥

౨౦.—అథ * వేత్థపథోర్దేవయానస్య పితృయాణస్యచ వ్యావర్తనా౩ ఇ
తి తృతీయంప్రశ్నం ప్రతివక్తి (తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపా

శ్రీభాష్యే పాదస్థగిరియటీకశ్రుతభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం
సత్త్వేర్చిషమభిసంభవంతి) ప్రాక్ప్రస్తుతస్య సంసరతో జీవస్య స్వరూపం త
దిత్యనేన పరామృశ్యతే, తత్ ప్రత్యగాత్మస్వరూపం య ఇత్థం- ఉక్తప్రకారేణ
ద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్సు శ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్నరేతశ్శరీరకతయా దే
హాదిలక్షణప్రకృతివివిక్తతయా చ య విదురిత్యర్థః, అత్ర బ్రహ్మాత్మకతయా చే
త్యపి యోజనీయం- భాష్యకృతా * అప్రతీకాలంబనానితి సూత్రే * పంచాగ్ని
విదోప్యర్చిరాదినా గతిశ్రవణాదర్చిరాదినా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తి
శ్రవణాచ్చ. అత ఏవ తత్క్రతున్యాయేన ప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మానుసం
ధానం సిద్ధమితి హి భాషితమ్. అరణ్యే స్థిత్వా శ్రద్ధాం పురస్కృత్య తపశ్శబ్దితం బ్ర
హ్మోపాసత ఇత్యర్థః. వాజసనేయకసమానప్రకరణే * శ్రద్ధాం సత్యముపాస
త ఇతి శ్రవణాత్; సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వాత్తపశ్శబ్దోపి బ్రహ్మపరః * అనియ
మస్సర్వేషామిత్యధికరణే భగవద్భాష్యకృతా * తద్య ఇత్థం విదుః * య ఏవ
మేతద్విదురితి పంచాగ్నివిద్యానిష్ఠాః * యే చేమ ఇత్యాదినా శ్రద్ధాపూర్వకం
బ్రహ్మోపాసీనాంశ్చోద్దిశ్యార్చిరాదినా గతిరుపదిశ్యతే * సత్యం జ్ఞానమనంతం
బ్రహ్మ * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధేః; తపశ్శబ్ద
స్యాపి తేనైకార్థ్యాత్ సత్యతపశ్శబ్దస్య బ్రహ్మవాచిత్వం నీయతే. శ్రద్ధాపూ
ర్వకం బ్రహ్మోపాసనం చాన్యత్ర శ్రుతమ్. * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుప
క్రమ్య * శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి శ్రద్ధేతి హి భాషితమ్. ఉక్తం చ వ్యాసా
ర్యైః * పరమం యో మహత్తప ఇత్యాదిషు తపశ్శబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వమితి; అత్ర
వాజసనేయకే * శ్రద్ధాం సత్యమితి శ్రద్ధాశబ్దస్య ద్వితీయాంతత్వశ్రవణాదిహాపి
శ్రద్ధాశబ్దో ద్వితీయాంతః, ఛాందసత్వాత్ * సుపాం సులుగితి సుపో లుక్, తత
శ్చ పురస్కృత్యేత్యధ్యాహారః; శ్రద్ధాం పురస్కృత్య బ్రహ్మోపాసత ఇత్యర్థః.
ఇతి స్థవివక్షితః- అథవా ఏవకారోఽత్రాధ్యాహర్తవ్యః బ్రహ్మైవ య ఉ
పాసత ఇత్యర్థః- తతశ్చ అబ్రహ్మోపాసనస్యాన్యత్ర ఫలకోఽయమితి శబ్దోద్ర
ష్టవ్యః- యద్వా శ్రద్ధాతపశ్శబ్దయోః ప్రసిద్ధ ఏవార్థః- శ్రద్ధాతపఃపరాయణా
నాం చ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వమర్థసిద్ధం తతశ్చ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠ ఇత్యర్థః ఫలతి।
అయమప్యర్థః * తదప్యవిరుద్ధం, అర్థస్యాదపి శాబ్దత్వం సంభవతీత్యుక్తమితి వదతాం
వ్యాసార్యాణామనుమత ఏవ, తేఽర్చిషమభిసంభవంతి అర్చిర్దేవతామాతివా
హికతయా ప్రాప్నోతీత్యర్థః(అర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్య

ద్విషణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతిమాసాగ్ంస్తానిత్యాది) సర్వంస్పష్టమ్. ॥౧॥

ఉ—మాసేభ్యస్సంవత్సరగ్ం సంవత్సరాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్బ్రహ్మగమయత్యేష దేవయానః పంథా ఇతి ॥ ॥ ౨ ॥

శం—ఏష దేవయానః పంథాః వ్యాఖ్యాతస్సత్యలోకావసానో నాండాద్బహిః * యదంతరా పితరం మాతరం చేతి మంత్రవర్ణాత్. ॥ ౨ ॥

ఆ—ఉత్తరమార్గవ్యాఖ్యానముపసంహరతి (ఏషఇతి) దేవయానేన పథా బహిరండాద్వ్యవస్థితం బ్రహ్మ గంతవ్యమిత్యేకే, తాన్ప్రత్యాహ (నాండాదితి) తత్ర హేతుమాహ (యదంతరేతి) పితరం ద్యులోకం మాతరంచ పృథివీం మధ్యే ద్వే సృతీ అశృణవమ్. తాభ్యామిదం విశ్వం- కర్మజ్ఞానాధికృతం గచ్ఛతి, నచాండాద్బహిర్గతిర్ద్వయోరిత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

రం—అత్రార్చిరాదిశబ్దాస్తదభిమానిదేవతాపరాః (తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్బ్రహ్మగమయతి) తత్పురుషః వైద్యుతః పురుషః అమానవః అసంసారీ, బ్రహ్మలోకాదాగత్య ఏనాన్ పూర్వోక్తద్వివిధోపాసకాన్ బ్రహ్మలోకం ప్రాపయతీత్యర్థః * అమానవస్స ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్గమయతీతి శ్రుత్యంతరే శ్రవణాత్ (ఏష దేవయానః పంథా ఇతి) స్పష్టోఽర్థః. ॥ ౨ ॥

ఉ—అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసంభవంతి ధూమాద్రాత్రిగ్ం రాత్రేరపరపక్షమపరపక్షాద్యాన్షడ్దక్షిణైతి మాసాగ్ంస్తాన్నైతే సంవత్సరమభిప్రాప్నువంతి ॥ 3 ॥

శం—అథేత్యర్థాంతరోపన్యాసార్థః, య ఇమే గృహస్థాః గ్రామ ఇతి గృహస్థానామసాధారణం విశేషణమరణ్యవాసిభ్యో వ్యావృత్త్యర్థమ్. యథా వానప్రస్థపరివ్రాజకానామరణ్యం విశేషణం గృహస్థేభ్యో వ్యావృత్త్యర్థం తద్వత్ (ఇష్టాపూర్తే) ఇష్టం అగ్నిహోత్రాది వైదికం కర్మ. పూర్తం వాపీకూపతటాకారామాదికరణం- దత్తంచ బహిర్వేది యథాశక్త్యర్హేభ్యో ద్రవ్యసంవిభాగః దత్తం- ఇతి ఏవంవిధం పరిచరణపరిత్రాణాద్యుపాసతే- ఇతిశబ్దస్య ప్రకారదర్శనార్థత్వాత్- తే దర్శనవర్జితత్వాద్ధూమం- ధూమాభిమానినీం దేవతామభిముఖ్యేన సంభవంతి- ప్రతిపద్యంతే- తయాఽతివాహితాః ధూమాద్రాత్రిం రాత్రిదేవతాం రాత్రేరపరపక్షదేవతాం- ఏవమేవ కృష్ణపక్షాభిమానినీం- అపరప

3అ॰ర॰ పావన్నగిరియటీకోజ్జ్వలరథాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయామ్

ఛాన్ద్యోగ్యా షణ్మాసాః దక్షిణా దక్షిణాందిశమేతిసవితా- తాన్మాసాన్-దక్షిణా యనషణ్మాసాభిమానినీర్దేవతాః ప్రతిపద్యంతఇత్యర్థః- సంఘచారిణ్యోహి ష ణ్మాసదేవతాఇతిమాసానితిబహువచనప్రయోగస్తాసు, నైతే కర్మిణః ప్రకృతా స్సంవత్సరం- సంవత్సరాభిమానినీందేవతామభి ప్రాప్నువంతి- కుతః పునస్సం వత్సరప్రాప్తిప్రసంగః- యతః ప్రతిషిధ్యతే, అస్తిసంవత్సరస్య ప్రసంగోహి. ఏ కస్యావయవభూతే దక్షిణోత్తరాయణే తత్రార్చిరాదిమార్గప్రవృత్తానాము దగయనమాసేభ్యోఽవయవినస్సంవత్సరస్య ప్రాప్తిరుక్తా. అతఇహాపి తదవయ వభూతానాం దక్షిణాయనమాసానాం ప్రాప్తింశ్రుత్వా తదవయవినస్సంవత్సర స్యాపి పూర్వవత్ప్రాప్తిరాపన్నేత్యతస్తత్ప్రాప్తిః ప్రతిషిధ్యతే- నైతే సంవత్సర మభిప్రాప్నువంతీతి. ॥ 3 ॥

అ—* వేత్థయదితోఽధిప్రజాః ప్రయంతీత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం దేవ యానోపదేశేనవ్యాఖ్యాతమ్. సమ్ప్రతి పిత్రియాణోపదేశేనా ‡ పిగ్రామని వాసిత్వావిశేషాదిత్యాశంక్యాహ (గ్రామఇతీతి) సపత్నీకోహివాసో గ్రామఇ త్యుచ్యతే- నచ సపత్నీకత్వమూర్ధ్వరేతసాంయుక్తం- తథాచ గృహస్థానామే వ గ్రామవిశేషణమసాధారణం- నచతదనర్థకం-ఊర్ధ్వరేతోభ్యస్తేషాంవ్యా వృత్త్యర్థత్వాదిత్యర్థః- తదేవదృష్టాంతేనస్ఫుటయతి (యథేతి) వేద్యంతర్భా వవ్యాసేధాద్బహిర్వేదీతివిశేషణం అదౌవత్తమితిప్రతీకోపాదానం-పునర్వ్యా ఖ్యానాపోఽనువాదఇత్యపునరుక్తిః, ఇతిశబ్దార్థమాహ (ఇత్యేవంవిధమితి) పరిచరణంగుర్వాదిశుశ్రూషా, పరిత్రాణంరక్షణం, ఆదిపదం నిత్యస్వాధ్యా యాదిసంగ్రహార్థంఉపాసతే- తాత్పర్యేణానుతిష్ఠంతీతియావత్- కథమితి శబ్ద స్య యథోక్తార్థత్వం ఇతిహస్మోపాధ్యాయః కథయతీతివత్ప్రకృతమాత్రగామి త్వాదిత్యాశంక్యాహ (ఇతిశబ్దస్యేతి) దేవయానాధికృతేభ్యస్సకాశాత్ పిత్ర యాణాధికృతేషువిశేషాంతరమాహ (నైతఇతి) అప్రాప్తప్రతిషేధోయమితిశం కతే (కుతఇతి) ప్రాప్తిందర్శయన్నుత్తరమాహ (అస్తిహీతి) పూర్వవత్ యథా పూర్వందేవయానేనపథావయవేభ్యోవయవినః సంవత్సరస్యప్రాప్తిః తథేతియావత్

రం—(అథయఇమేగ్రామఇష్టాపూర్తేదత్తమిత్యుపాసతే తేధూమమభిసంభ వంతి) యే పురుషాః గ్రామఏవస్థిత్వా ఇష్టంయాగాది,పూర్తంఖాతాది, దత్తం

‡ అత్రకతిపయగ్రంథోగళితః.

ధ్యానం. ఇతిశబ్దస్తజ్జాతీయోపవాసాదికర్మాన్తరపరః- యాగదానహోమాదీని కర్మాణియేఽనుతిష్ఠంతీత్యర్థః * ఉక్తప్రకారేణానుతిష్ఠంతీత్యర్థ ఇతివ్యాసార్యవచనస్యాప్యయమేవార్థః- శ్రుతౌపూర్వమనుష్ఠానప్రకారాననువృత్తేః- తే ధూమమభిసంభవంతి- ధూమదేవతాంప్రతిపద్యంతే ఆతివాహికత్వేనేత్యర్థః- (ధూమాద్రాత్రింరాత్రేరపరపక్షమపరపక్షాద్యాన్ షడ్దక్షిణైతిమాసాగ్ స్తాన్) అత్రాపి ధూమాదిశబ్దాస్తత్తదభిమానిదేవతాపరాః- దక్షిణైతి-దక్షిణాందిశమాదిత్యఏతీత్యర్థః * దక్షిణాదాజిత్యాజంతోఽయంశబ్దః, దక్షిణాయనమాసాభిమానినీర్దేవతాఃప్రతిపద్యతఇత్యర్థః (నైతేసంవత్సరమభిప్రాప్నువంతి) ఏతే ఇష్టాదికేవలకర్మకారిణః దక్షిణాయనమాసాన్ ప్రాప్యాపి విద్వాంసఇవనసంవత్సరదేవతాంప్రాప్నువంతీత్యర్థః. ॥ 3 ॥

ఉ—మాసేభ్యఃపితృలోకంపితృలోకాదాకాశమాకాశాచ్చంద్రమ
సమేషసోమోరాజా తద్దేవానామన్నంతందేవాభక్షయంతి॥౪॥

శం—మాసేభ్యః పితృలోకం పితృలోకాదాకాశం- ఆకాశాచ్చంద్రమసం కాసౌ యస్తైఃప్రాప్యతేచంద్రమాః- యఏషః దృశ్యతేఽంతరిక్షేసోమోరాజా- బ్రాహ్మణానామ్. తదన్నందేవానామ్. తంచంద్రమసమన్నం దేవతాఇంద్రాదయోభక్షయన్తి అతస్తేధూమాదినాగతాశ్చన్ద్రభూతాః కర్మిణో దేవైర్భక్ష్యన్తే. నన్వనర్థాయేష్టాదికరణం- యద్యన్నభూతాదేవైర్భక్ష్యేరన్- నైషదోషః అన్నమిత్యుపకరణమాత్రస్యవివక్షితత్వాత్- నహి తేకబళోత్క్షేపేణ దేవైర్భక్ష్యన్తే- కింతర్హి- ఉపకరణమాత్రం దేవానాంభవన్తి తే స్త్రీపశుభృత్యాదివత్- దృష్టశ్చాన్నశబ్దఉపకరణేషు స్త్రియోఽన్నం- పశవోఽన్నం- విశోఽన్నం రాజ్ఞామిత్యాది. నచ తేషాంస్త్ర్యాదీనాం పురుషోపభోగ్యత్వేప్యుపభోగోనాస్తి- తస్మాత్కర్మిణోదేవతానాముపభోగ్యాఅపి సంతస్సుఖినోదేవైఃక్రీడన్తి శరీరంచ తేషాం సుఖోపభోగయోగ్యం చన్ద్రమండలేఆప్యమారభ్యతే- తదుక్తంపురస్తాచ్ఛ్రద్ధాశబ్దాఆపోద్యులోకాగ్నౌ హుతాస్సోమోరాజాసమ్భవతీతి తాఆపః కర్మసమవాయిన్యఇతరైశ్చభూతైరనుగతాః ద్యులోకంప్రాప్యచంద్రత్వమాపన్నాః శరీరాద్యారమ్భికాఇష్టాద్యుపాసకానాంభవన్తి. అంత్యాయాంచశరీరాహుతావగ్నౌహుతాయామగ్నినాదహ్యమానే శరీరేతదుత్థాఆపో ధూమేన సహోర్ధ్వంయజమానమావేష్ట్యచంద్రమండలం ప్రాప్యకుశమృత్తి

కాస్థానీయాః బాహ్యశరీరారమ్భకా భవన్తి, తదారబ్ధేన శరీరేణేష్టాదిఫలముపభుంజానా ఆసతే ॥. ౪

ఆ—అన్నశబ్దస్య యథాశ్రుతమర్థం గృహీత్వా చోదయతి (నన్వితి) ఔపచారికమర్థం గృహీత్వా పరిహరతి (నైష దోష ఇతి) వృద్ధప్రయోగమంతరేణ కథముపకరణవిషయోన్నశబ్దో వ్యాఖ్యాయతే, తత్రాహ (దృష్టశ్చేతి) భవతు కర్మిణాం దేవాన్ ప్రత్యుపకరణత్వం, తథాపి స్వయముపభోగాభావాదనర్థకమిష్టాదికరణమిత్యాశఙ్క్యాహ (నచేతి) అన్యోపభోగ్యానామపి స్వయం భోగవత్త్వం తస్మాదిత్యుచ్యతే- తథాపి తేషాం మృతానామశరీరిణాం కథముపభోగసంభవతీత్యాశఙ్క్యాహ (శరీరం చేతి) కథమపాం చంద్రలోకే తద్దేహారమ్భకత్వం తదాహ (తముక్తమితి) అథాపాం సోమత్వమేవాన్నత్వం ప్రతీయతే - న తు కర్మిణాం దేహారంభకత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (తా అప ఇతి) కర్మసమవాయినీనామపాం శ్రద్ధాపూర్వత్వాద్యాయజమానదేహప్రతిష్ఠితానాం కథం ద్యులోకప్రవేశాదిసంభవతీత్యాశఙ్క్యాహ (అన్వాయాం చేతి) అద్భిరారబ్ధస్య శరీరస్య భోగాయతనత్వం దర్శయతి (తదారబ్ధేనేతి) ॥ ౪ ॥

రం—పునః కిం ప్రాప్నువంతీత్యత్రాహ (మాసేభ్యః పితృలోకం పితృలోకాదాకాశమాకాశాచ్చంద్రమసమితి) స్పష్టోఽర్థః ఏతేన * నైత్థయదితోఽధిప్రజాః ప్రయంతీతి ప్రథమస్య ప్రశ్నః ప్రత్యుక్తో భవతి (ఏష సోమో రాజా) అత్రైష ఇత్యనేనాభిసంధీయమానశ్చంద్రమాః పరామృశ్యతే - చంద్రమసస్సోమరాజభావోపదేశస్య వ్యర్థత్వాత్, అపి త్విష్టాదికార్యభిసంభవితా పరామృశ్యతే * తస్యాఽహ తేన సోమో రాజా సమ్భవతీతి న్యాయేన స్వర్గభోగయోగ్యదివ్యదేహయుక్తో భవతీత్యర్థః (తద్దేవానామన్నం) అన్నవత్స దేవానాముపకరణభూతో భవతీత్యర్థః, (తం దేవా భక్షయంతి) తం ఇష్టాదికారిణం దేవభావముపగతం అజానసిద్ధా దేవాః భక్షయంతి, స్వకైంకర్యేషు పశూనివ వినియుంజత ఇత్యర్థః సూత్రితం చ * భాక్తం వాఽనాత్మవిత్త్వాదితి ॥ ॥౪॥

ఉ—తస్మిన్యావత్సంపాతముషిత్వాఽథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవతి ॥ ॥ ౫ ॥

శం—యావత్తదుపభోగనిమిత్తస్య క్షయః కర్మణః సంపతన్తి యేనేతి సంపా

తః కర్మణః క్షయః యావత్సమ్పాతం - యావత్కర్మణః క్షయ ఇత్యర్థః. తావత్తస్మింశ్చంద్రమండలేఉషిత్వాఅథ అనంతరమేతమేవ వక్ష్యమాణమధ్వానం మార్గం పునర్నివర్తంతఇతి ప్రయోగాత్పూర్వమప్యసకృచ్చంద్రమండలం గతానివృత్తాశ్చేతి గమ్యతే. తస్మాదిహలోకేఇష్టాదికర్మోపచిత్యచంద్రంగచ్ఛంతి. తత్క్షయేచావర్తంతే-క్షణమాత్రమపి తత్రస్థాతుంనలభ్యతే, స్థితినిమిత్తకర్మక్షయాత్- స్నేహక్షయాదివ ప్రదీపస్య కింతత్రయేన కర్మణాచంద్రమండలమారూఢః, తస్యసర్వస్య క్షయేతస్మాదవరోహణం, కింవాసావశేషఇతి. కింతతః యదిసర్వస్యైవక్షయఃకర్మణః, చంద్రమండలస్థస్యైవమోక్షః ప్రాప్నోతీతి, తిష్ఠతుతావత్తత్రైవమోక్షస్స్యాత్. నవేతితతఆగతస్యేహశరీరోపభోగాదినసంభవతి * తతశ్శేషేణేత్యాది స్మృతివిరోధశ్చస్యాత్. నన్విష్టాపూర్తదత్తవ్యతిరేకేణాపి మనుష్యలోకే శరీరోపభోగనిమిత్తాని కర్మాణ్యనేకాని సంభవంతి. నచతేషాంచంద్రమండల ఉపభోగః- అతఃఅక్షీణానితాని. యన్నిమిత్తంచంద్రమండలమారూఢః తాన్యేవక్షీణానీత్యవిరోధః శేషశబ్దశ్చ సర్వేషాంకర్మత్వసామాన్యాదవిరుద్ధః అతఏవచ తత్రైవమోక్షస్స్యాదితిదోషాభావః, విరుద్ధానేకయోన్యుపభోగఫలానాంచ కర్మణామేకైకస్య జంతోరారంభకత్వ సంభవాత్, నచైకస్మిన్ జన్మనిసర్వకర్మణాంక్షయఉపపద్యతే. బ్రహ్మహత్యాదేశ్చైకైకస్యకర్మణోఽనేకజన్మారమ్భకత్వ స్మరణాత్. స్థావరాదిప్రాప్తానాంచాత్యంతమూఢానాముత్కర్షహేతోః కర్మణఆరమ్భకత్వాసంభవాత్. గర్భభూతానాంచస్రంసమానానాం కర్మాసంభవే సంసారానుపపత్తిః తస్మాన్నైకస్మిన్ జన్మని సర్వేషాం కర్మణాముపభోగః యత్తుకైశ్చిదుచ్యతే, సర్వకర్మాశ్రయోపమర్దేన ప్రాయేణకర్మణాం జన్మారంభకత్వం తత్రకానిచిత్కర్మాణ్యనారంభకత్వేనైవ తిష్ఠంతి. కానిచిజ్జన్మాంతరమారభంతే ఇతినోపపద్యతే. మరణస్యసర్వకర్మాభివ్యంజకత్వాత్ స్వగోచరాభివ్యంజకప్రదీపవదితి తదసత్ సర్వస్యసర్వాత్మకత్వాభ్యుపగమాత్. నహిసర్వస్య సర్వాత్మకత్వే దేశకాలనిమిత్తావిరుద్ధత్వాత్ సర్వాత్మనోపమర్దః కస్యచిత్ క్వచిదభివ్యక్తిర్వాసర్వాత్మనోపపద్యతే, తథాకర్మణామపిసాశ్రయాణాముపమర్దోభవేత్. యథాచపూర్వానుభూత మనుష్యమయూరమర్కటాది జన్మాభిసంస్కృతాఃవిరుద్ధానేకవాసనాఃమర్కటత్వప్రాపకేన కర్మణామర్కటజన్మారభమాణేన నోపమృద్యంతే, తథాకర్మాణ్యప్యన్యజన్మప్రాప్తినిమిత్తానినోపమృద్యంతఇతియుక్తం, యదిహిసర్వాఃపూర్వజన్మా

శం-ఆ- ఆనన్దగిరీయటీకాశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయామ్
నుభవవాసనోపమృద్యైకర్మర్కటాదిజన్మనిమిత్తేన కర్మణా మర్కటజన్మనా
ర్ధ్యే - మర్కటస్య జాతమాత్రస్య మాతుశ్శాఖాయాశ్శాఖాన్తరగమనే మాతురుద
రసంలగ్నత్వాదికౌశలం న ప్రాప్నోతి - ఇహజన్మన్యనభ్యస్తత్వాత్ నచాతీతానన్తరజ
న్మని మర్కటత్వమేవాసీత్తస్యేతి శక్యం వక్తుం * తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభే
తే పూర్వప్రజ్ఞా చేతి శ్రుతేః తస్మాద్వాసనావన్నాశేషకర్మోపమర్ద ఇతి శేష
కర్మసంభవః. యత ఏవం తస్మాచ్ఛేషేణోపయుక్తాత్కర్మణస్సంసార ఉపపద్య
త ఇతి న కశ్చిద్విరోధః కోసావధ్వా, యం ప్రతి నివర్తన్త ఇతి ఉచ్యతే - యథేతం యథా
గతం నివర్తన్తే, నను * మాసేభ్యః పితృలోకం పితృలోకాదాకాశమాకాశాచ్చం
ద్రమసమితి గమనక్రమ ఉక్తః న తథా నివృత్తిః కిం తర్హి ఆకాశాద్వాయుమిత్యా
ది. కథం యథేతమిత్యుచ్యతే, నైష దోషః ఆకాశప్రాప్తేస్తుల్యత్వాత్పృథివీప్రా
ప్తేశ్చ నచాత్ర యథేతమేవేతి నియమః, అనేవంవిధమపి నివర్తన్తే. పునర్నివర్త
న్త ఇతి తు నియమః అత ఉపలక్షణార్థమేతత్ - యథేతమితి, అతో భౌతికమాకా
శం తావత్ప్రతిపద్యన్తే యాస్తేషాం చన్ద్రమండలే శరీరారంభకా ఆప ఆసన్ - తా
స్తేషాం తత్రోపభోగనిమిత్తానాం కర్మణాం క్షయే విలీయన్తే ఘృతసంస్థానమివా
గ్నిసంయోగే తా విలీనా అన్తరిక్షస్థా ఆకాశభూతా ఇవ సూక్ష్మా భవన్తి. తా అన్త
రిక్షాద్వాయుర్భవన్తి వాయుప్రతిష్ఠాః వాయుభూతా ఇతశ్చాముతశ్చోహ్యమా
నాః తాభిస్సహ క్షీణకర్మా వాయుభూతో భవతి. వాయుర్భూత్వా తాభిస్సహైవ
ధూమో భవతి. ధూమో భూత్వాఽభ్రం అబ్భరణమాత్రరూపో భవతి ॥ ॥౫॥

ఆ — * తద్దేవానామన్నమిత్యాదివ్యాఖ్యాయ తస్మిన్నిత్యాదివ్యాచష్టే (యా
వదితి) చన్ద్రలోకస్తచ్ఛబ్దార్థః యావత్సంపాతముషిత్వేతి శ్రూయతే - కథ
మన్యథా వ్యాఖ్యాయతే - తత్రాహ (సంపతన్తీతి) పునశ్శబ్దప్రయోగస్య తా
త్పర్యమాహ (పునరితి) అథేత్యాదివాక్యార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) త
చ్ఛబ్దపరామృష్టహేతుం స్పష్టయతి (స్థితీతి) యథా దీపస్య స్నేహక్షయే స్థితిని
మిత్తాభావాదస్థితిః, తథా చన్ద్రలోకే స్థితినిమిత్తస్యేష్టాదేర్భోగేన క్షయాత్త
త్రస్థిత్యసంభవాదవృత్తిరేవేత్యర్థః తస్మిన్యావత్సంపాతముషిత్వేత్యత్ర విచార
యతి (కింతత్రేతి) తస్య - చన్ద్రమండలప్రాపకస్యాతిరిక్తస్య చ సర్వస్య క
ర్మణః క్షయే సతీతి యావత్ - సావశేషః - భుక్తాత్కర్మణస్సకాశాదతిరిక్తేన కే
నచిత్కర్మణా సహితస్సన్నిత్యర్థః పక్షద్వయేపి ఫలం పృచ్ఛతి (కింతత ఇతి)

తత్రాద్యంపక్షంపూర్వపక్షిముఖేన ప్రతిచిక్షిప్సుస్తత్ఫలమాహ (యదీతి) తత్రై
వదూషణాంతరమాహ (తిష్ఠన్త్వితి) చంద్రమండలంసప్తమ్యర్థః తతః-చం
ద్రమండలాదిత్యేతత్ ఇహేతి- ఏతల్లోకోక్తిః- ఆదిపదం శుభాశుభకర్మాను
సారి సర్వవ్యాపారసంగ్రహార్థం నకేవలంసర్వకర్మక్షయపక్షేయుక్తిరేవవిరుధ్య
తే- కింతు స్మృతిశ్చేత్యాహ (తతఇతి) చంద్రలోకభోక్తవ్యస్య కర్మణోభో
గేన క్షయాదూర్ధ్వం శేషేణ-అనుపభుక్తేన కర్మణాజన్మప్రతిపద్యంతఇత్యాద్యా
స్మృతిస్సర్వకర్మక్షయపక్షే విరుధ్యతఇత్యర్థః, సర్వకర్మక్షయపక్షేపూర్వపక్షి
ణాఽన్యథావాదినా ప్రతిక్షిప్తేసావశేషపక్షముత్తరవాదీ ప్రతిపద్యతే (నన్వితి
తాన్యపిచంద్రమండలే భుక్తాన్యేవేతి నావశేషోస్తీత్యాశంక్యాహ (నచేతి) న
హిసర్వకర్మవశాచ్చంద్రమండలప్రాప్తిరితిభావః తర్హి చంద్రమండలేకర్మఫ
లోపభోగాభావాదలంతదారోహణేనేత్యాశంక్యాహ(యన్నిమిత్తమితి)అవిరో
ధః చంద్రమండలేభోగస్య శేషకర్మసద్భావస్యచేతి శేషః యత్తు*తతశ్శేషేణేత్యా
దిస్మృతివిరోధఇతి తత్రాహ (శేషశబ్దశ్చేతి) నిశ్శేషేష్వపిభుక్తేషు కర్మస్వ
భుక్తకర్మసు శేషశబ్దోనవిరుధ్యతే- అభుక్తానాంకర్మణాం కర్మత్వస్య తుల్యత్వా
న్నాత్రసావశేషపక్షే స్మృతిరోధోస్తీత్యర్థః యచ్చంద్రమండలస్థస్యైవ మో
క్షస్స్యాదితి తత్రాహ (అతఏవేతి) శేషకర్మసద్భావాదేవేతియావత్ ఇతశ్చక
ర్మశేషసిద్ధిరిత్యాహ (విరుద్ధేతి) ఆరంభకత్వసంభవాత్- ఏకజాత్యుపభోగ్యక
ర్మక్షయేపి కర్మశేషస్సంభవతీతిశేషః అస్త్వేకస్మిన్ జన్మనిసర్వాణిక్షీయంతేకర్మా
శయస్త్వైకభవికత్వాదిత్యాశంక్యాహ (నచేతి ఏకభవికన్యాయస్యోపరిష్టాన్ని
రాకరిష్యమాణత్వాదిత్యర్థః ఇతశ్చశేషకర్మసిద్ధిరిత్యాహ (బ్రహ్మహత్యాదే
శ్చేతి) * శ్వసూకరఖరోష్ట్రాణామిత్యాది స్మరణం ఘృతభాండస్నేహశేషవ
త్ భుక్తస్యైవకర్మణశ్శేషాత్పునరావృత్తిర్భవిష్యతీత్యత ఆహ (స్థావరాదీతి
శేషకర్మసిద్ధౌ హేత్వంతరమాహ (గర్భభూతానామితి) కర్మశేషసద్భావము
పసంహరతి (తస్మాదితి) ఏకస్యాపి కర్మణోఽనేకజన్మహేతుత్వంతచ్ఛబ్దార్థః
మతాంతరముత్థాపయతి (యత్త్వితి) యావత్ప్రవృత్తఫలంకర్మనక్షీయతే తా
వత్ప్రవృత్తిప్రతిబంధాదన్యానికర్మాణిస్వఫలంనారభంతే.మరణకాలేతుప్రతిబం
ధకాభావాత్సర్వకర్మాశ్రయసంఘాతోపమర్దేనతేషాముత్తరశరీరారంభకత్వమవి
రుద్ధమిత్యర్థః తథాపికథంశేషకర్మసద్భావాసిద్ధిరిత్యతఆహ (తత్రేతి)అనారబ్ధకర్మ

ణాంసర్వేషాముత్తరశరీరారంభకత్వేసతీతియావత్. ప్రాయణకాలేయానికర్మాణ్యభివ్యక్తాని తాన్యేవోత్తరశరీరారంభకాణి - ఇతరేషాంతునశరీరారంభకత్వమితి దూషయతి (తదసదితి) మహాప్రాజ్ఞేనోక్తేన న్యాయేనసర్వస్యసర్వాత్మకత్వాఙ్గీకారాద్దేహస్యాపి తథాత్వాన్నసర్వాత్మనోపమర్దోపపత్తిరిత్యర్థః ఉక్తమర్థముపపాదయితుం సామాన్యన్యాయమాహ (నహీతి) సర్వంసర్వస్యకారణంకార్యంచేతిన్యాయేన సర్వస్యసర్వాత్మకత్వేస్థితేసతి కస్యచిత్ క్వచిత్సర్వాత్మనోపమర్దః తథాఽభివ్యక్తిర్వా నోపపద్యతే- ప్రతీయమానోపమర్దాదె దేశవిశేషాదికృతత్వాదిత్యర్థః ఉక్తన్యాయంప్రకృతేయోజయతి (తథేతి) ఇతశ్చకర్మశేషస్సంభవతీతికర్మవత్తాయాం దృష్టాంతమాహ (యథాచేతి) పూర్వంక్రమేణానుభూతానియానిమనుష్యాదిజన్మాని తైరభినంస్కృతాఃసంపాదితావిరుద్ధాః యాభూయస్యోవాసనాః, తజ్జాతివిశేషప్రాపకేనకర్మణాతస్మిన్నారభ్యమాణే న నిరుధ్యంతఇత్యర్థః దార్ష్టాంతికమాహ (తథేతి) దృష్టాంతం వివృణోతి (యదిహీతి) వ్యవహితవాసనోచ్ఛేదేపినాన్యవహితాసోచ్ఛిద్యతే తథాచానంతరజన్మోత్థవాసనాసామర్థ్యాన్మర్కటశిశోర్యథోక్తకౌశలమవిరుద్ధమిత్యాశఙ్క్యాహ (నచేతి) కించ * పూర్వప్రజ్ఞాచేత్యవిశేషేణపూర్వజన్మార్జితవాసనాజీవమనుగచ్ఛతీతి శ్రవణాదవ్యవహితపూర్వజన్మవాసనైవేతమన్వేతీతి నశక్యంవిశేషతోవక్తుమిత్యాహ (తంవిద్యేతి) దృష్టాంతముపపాద్యదార్ష్టాన్తికం నిగమయతి (తస్మాదితి) శేషకర్మసద్భావఫలితమాహ (యతఇతి) ఉపయుక్తాత్కర్మణః శేషేణేతిసంబంధః (కశ్చిదితి) శ్రోత్రియోవాస్మార్తోవా యాక్తికోవాలౌకికోవేత్యర్థః. ఏతమేవాధ్యానమితిప్రకృతమధ్యానంప్రశ్నపూర్వకం విశదయతి (కోసావిత్యాదినా) యథేతమిత్యుక్తమాక్షిపతి (నన్వితి)కిం యథేతమిత్యేతదేవనసంభవతి, కింవాయథేతమేవేతి నియమోనోపపద్యతే, తత్రాద్యందూషయతి (నైషదోషఇతి) ద్వితీయంప్రత్యాహ (నచేతి) అతేరితి- నివృత్తిరుక్తా(అనేవంవిధమపీతి) యథాగతిక్రమోదర్శితః- నతథానివృత్తిర్నియతా కింతువిధాంతరేణాపి సంభవతీత్యర్థఃనివృత్తేఃక్రమనియమాభావే కిదృశోనియమోవివక్షితఇత్యాశంక్యాహ (పునరితి) కేనాభిప్రాయేణ తర్హియథేతమిత్యుక్తం, అతఆహ (అతఇతి) గతిక్రమవన్నివృత్తిక్రమేనియమాభావాఽతన్మన్దదాభాఽర్థః, ఉక్తంచ * యథేతమనేవంచేతి, నివృత్తినియమేఫలితమా

హ (అతఇతి) పరమాత్మానం వ్యావర్తయితుం భౌతికమిత్యుక్తం కథంపూర్వసి
ద్ధాకాశతాదాత్మ్యాపత్తిరవరోహతాం సిధ్యతీత్యాశంక్య తత్సామ్యగమనమేవ త
ద్భావాపత్తిరిత్యుపచర్యతే * తత్సాదృశ్యాపత్తిరితి న్యాయాదిత్యాహ (యా
స్తేషామితి) ఘృతస్యసంస్థానం, కాఠిన్యం - తాసామాకాశభూతాసు తత్పరివేష్టి
కాకర్మిణో౽ధ్యవరోహంతస్తద్భూతాఇవభవంతీత్యర్థః. ఆకాశాద్వాయుమి
త్యస్యార్థం సాధయతి(తాఅంతరిక్షాదితి) ॥ ౫ ॥

౬ం—(తస్మిన్యావత్సంపాతముషిత్వా) సమ్పతత్యనేనేతిసమ్పాతః కర్మ
శేషః యావత్కర్మశేషముషిత్వేత్యర్థః;యావచ్ఛబ్దసాకల్యార్థఃసాకల్యంచఫల
ప్రదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయంనతుసర్వకర్మవిషయంద్రష్టవ్యం* వేత్థయథాపు
నరావర్తంతేఇతిద్వితీయప్రశ్నంప్రతివక్తి(అథైతమేవాధ్వానంపునర్నివర్తన్తే
యథేతం)అథఅనంతరమేతమేవాధ్వానంధూమాదిమార్గంయథేతం-యథాగతం
పునర్నివర్తంతే ఇత్యర్థః - ధూమరాత్ర్యపరపక్షదక్షిణాయనషణ్మాసపితృలో
కాకాశక్రమేణారోహణాత్తేనైవ విపరీతక్రమేణావరోహణప్రాప్తౌ అత్రవిశేష
మాహ (ఆకాశమాకాశాద్వాయుం (యథాఆరోహణే ఆకాశాచ్చంద్రమస
మభిసంభవంతి, ఏవమవరోహణేచంద్రమసఆకాశమభిసంభవంతి. ఆరోహణావ
రోహణయోరాకాశాభిసంభవస్త్వవిశిష్టఇతిభావః ఆకాశాద్వాయుం అభిసం
భవంతీశేషః అత్రవాయుర్భూత్వాధూమోభవతీత్యుత్తరత్రశ్రవణాదత్రావ్యవరో
హంతఆకాశోభవంతి. వాయుర్భవంతీత్యేవార్థః ... ఆకాశాదిభ
వనంతచ్ఛరీరకత్వం, సర్గాద్యకాలమారభ్యప్రళయమాకాశాద్యభిమాని దే
వతానామన్యాసాంక్షేత్రానాం సత్త్వేన ప్రతిక్షణమవరోహతామాకాశాద్యభిమా
నిదేవతాత్వానుపపత్తేః అత స్తత్సాదృశ్యమేవార్థః, యాఆపశ్చంద్రమండలేది
వ్యశరీరమారబ్ధవత్యః తాసాం కర్మక్షయే ... ఆకాశగతానాంభేదకా
కారపరిహాణేనాకాశసాదృశ్యేతి ... ... తేతాశ్చ
వఇతశ్చాముతశ్చవాయునా ... ... తతశ్చలత్వం
స్నిగ్ధోజీవోపి వాయుస్సవతీ ... ఏవం ... ... వాయుర్భూ
త్వాధూమోభవతి ధూమోమూత్వాఽభ్రంభవతి ... ... వాలవిభు
జాదిత్వాత్కాలిత తశ్చాభ్రం ... ... ॥ ౫ ॥

ఊ—అభ్రంభూత్వామేఘోభవతి మేఘోభూత్వాప్రవర్షతితిఇహ

వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతి జాయన్తేఽతో వై ఖ
లు దుర్నిష్ప్రపతరం యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతః సిఞ్చతి త
ద్భూయ ఏవ భవతి ॥ ॥ ౬ ॥

శం—అభ్రంభూత్వా తత స్సేచనసమర్థః మేఘో భూత్వా ఉన్నతేషు ప్రదేశేష్వథ ప్రవర్షతి - వర్షధారారూపేణ శేషకర్మా పతతీత్యర్థః తఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతి ఏవం ప్రకారాః క్షీణకర్మాణో జాయంతే క్షీణకర్మణామనేకత్వాద్బహువచననిర్దేశః. మేఘాదిషు పూర్వేష్వేకరూపత్వాదేకవచననిర్దేశః యస్మాద్గిరితటదుర్గనదీసముద్రారణ్యమరుదేశాదిసన్నివేశాః సహస్రశో వర్షధారాభిః పతితానాం అతః తస్మాద్వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరం దుర్నిష్క్రమణం, దుర్నిస్సరణం యతో గిరితటాదుదకస్రోతసా హ్యమానా నదీః ప్రాప్నువంతి- తతస్సముద్రం తతో మకరాదిభిర్భక్ష్యంతే తేప్యన్యేన తత్ర వచ సహ మకరేణ సముద్రే విలీనాస్సముద్రామ్భోభిర్జలధరై రాకృష్టాః పునర్వర్షధారాభిర్మరుదేశే శిలాతలే వా ఽగమ్యే పతితాస్తిష్ఠంతి కదాచిద్వ్యాళమృగాదిపీతాః భక్షితాశ్చాన్యైః తేప్యన్యైరిత్యేవం ప్రకారాః పరివర్తేరన్ కదాచిదభక్ష్యేషు స్థావరేషు జాతాస్తత్రైవ శుష్యేరన్, భక్ష్యేష్వపి స్థావరేషు ప్రజాతానాం రేతస్సిగ్దేహసంబంధో దుర్లభ ఏవ బహుత్వాత్ స్థావరాణామిత్యతో దుర్నిష్క్రమణత్వం అథవా అతః అస్మాద్వ్రీహియవాదిభావాద్దుర్నిష్ప్రపతరం దుర్నిర్గమనతరం దుర్నిష్ప్రపతరమితి తకారఏకో లుప్తో ద్రష్టవ్యః వ్రీహియవాదిభావో దుర్నిష్ప్రపతతరః తస్మాదపి దుర్నిష్ప్రపతతరాద్వ్రీహిసిగ్దేహసంబంధో దుర్నిష్ప్రపతతర ఇత్యర్థః యస్మాదూర్ధ్వరేతోభిర్బాలైః పుంస్త్వరహితైః స్థవిరైర్వా భక్షితా అంతరా లేశీర్యంతే- అనేకత్వాదన్నాదానాం కదాచిత్కాకతాళీయయావృత్త్యా రేతస్సిగ్భిర్భక్ష్యంతే యదా తదా రేతస్సిగ్భావంగతానాం కర్మణో వృత్తిలాభః కథం యో యో హ్యన్నమత్త్యనుశయిభిస్సంశ్లిష్టం రేతస్సిక్ యశ్చ రేతస్సించత్యృతుకాలే యోషితి - తద్భూయ ఏవ తదాకృతిరేవ భవతి (రేతోరూపేణ) తదవయవాకృతిర్భూయస్త్వం భూయ ఇత్యుచ్యతే రేతోరూపేణ యోషితో గర్భాశయేఽంతః ప్రవిష్టోనుశయీ। రేతసో రేతస్సిగాకృతిభావితత్వాత్ * సర్వేభ్యోఽఙ్గేభ్యస్తేజస్సంభూతమితి హి శ్రుత్యంతరాత్ అతో రేతస్సిగాకృతిరేవ భవతీత్యర్థః।తథాహి పురుషాత్పురుషో

జాయతే- గౌర్గవాకృతిరేవ నజాత్యంతరాకృతిః తస్మాద్యుక్తం తద్భావమేవ భవతీతి యేత్వన్యేఽనుశయిభ్యశ్చంద్రమండలమనారుహ్యైవపాపకర్మభిర్ఘోరైర్వ్రీహియవాదిభావం ప్రతిపద్యంతే పునర్మనుష్యాదిభావంగతాః తేషాంనానుశయినామివదుర్నిష్ప్రపతతరం కస్మాత్ కర్మణాహిఘోరైర్వ్రీహియవాదిదేహఉపాత్తఇతితదుపభోగనిమిత్తక్షయే వ్రీహ్యాదిస్తంబదేహవినాశేయథాకర్మార్జితం దేహాంతరంనవంనవంజలూకావత్సంక్రమంతేసవిజ్ఞానాఏవ * సవిజ్ఞానోభవతి సవిజ్ఞానమేవాన్వవక్రామతీతిశ్రుత్యంతరాత్; యద్యప్యుపసంహృతకరణాస్సంతో దేహాంతరంగచ్ఛంతి తథాపిస్వప్నవద్దేహాంతరప్రాప్తినిమిత్తకర్మోద్భావితవాసనాజ్ఞానేన సవిజ్ఞానాఏవ దేహాంతరంగచ్ఛంతి శ్రుతిప్రామాణ్యాత్ తథాఽర్చిరాదినాధూమాదినాచగమనం, స్వప్నఇవోద్భూతవిజ్ఞానేన లబ్ధవృత్తికర్మనిమిత్తత్వాద్గమనస్య నతథాఽనుశయినాం వ్రీహ్యాదిభావేన జాతానాంచ సవిజ్ఞానమేవ రేతస్సిగ్యోషిద్దేహసంబంధ ఉపపద్యతే నహివ్రీహ్యాది లవనఖండనపేషణాదౌచ సవిజ్ఞానానాం స్థితిరస్తి, సమదంద్రమండలాదవ్యవరోహతాం దేహాంతరగమనస్యతుల్యత్వాజ్జలూకావత్సవిజ్ఞానతైవయుక్తా- తథాసతిఘోరో నరకానుభవఃఇష్టాపూర్తాదికారిణాంచంద్రమండలాదారభ్యప్రాప్తోయావద్బ్రాహ్మణాదిజన్మ తథాచసత్యనర్థాయైవేష్టాపూర్తాద్యుపాసనం విహితంస్యాత్ శ్రుతేశ్చాప్రామాణ్యం ప్రాప్తం వైదికానాంకర్మణామనర్థానుబంధిత్వాత్, నన్వృక్షారోహణపతనవత్ విశేషసంభవాత్ దేహాద్దేహాంతరం ప్రతిపిత్సోఃకర్మణాలబ్ధవృత్తిత్వాత్ కర్మోద్భావితేన విజ్ఞానేన సవిజ్ఞానత్వంయుక్తంవృక్షాగ్రమారోహతఇవఫలంజిఘృక్షోః తథాఽర్చిరాదినాగచ్ఛతాం, సవిజ్ఞానత్వంభవేత్ ధూమాదినాచచంద్రమండలమారురుక్షతాం,నతథాచంద్రమండలాదవరురుక్షతాం వృక్షాగ్రాదివపతతాం సచేతనత్వం యథాచముద్గరాద్యభిహతానాం తదభిఘాత వేదనానిమిత్తసంమూర్ఛితప్రతిబద్ధకరణానాం స్వదేహేనైనదేశాద్దేశాన్తరం నీయమానానాం విజ్ఞానశూన్యతాదృష్టా, తథాచంద్రమండలాన్మనుష్యాది దేహాంతరం ప్రత్యవరురుక్షతాం స్వర్గభోగనిమిత్తకర్మక్షయా న్మృదితాద్దేహానాంప్రతిబద్ధకరణానాం,అతస్తేఽపరిత్యక్తదేహబీజభూతాభిరద్భిర్మూర్ఛితా ఇవాకాశాదిక్రమేణామామవరుహ్యకర్మనిమిత్తజాతిస్థావరదేహైస్సంశ్లిష్యన్తే ప్రతిబద్ధకరణతయాఽనుద్భూతవిజ్ఞానాఏవ తథాలవనఖండనపేషణసంస్కారభక్షణరసాదిపరి

ణా మరేతస్సేక కాలేషు మూర్ఛితవదేవ- దేహాన్తరారమ్భకస్య కర్మణో౽లబ్ధ వృత్తిత్వాత్ దేహబీజభూతాంస్సమ్బన్ధాపరిత్యాగేనైవ సర్వాస్వవస్థాసు వర్తన్త ఇతి జలూకావత్త్వం నవిరుధ్యతే- అన్తరాళేత్వవిజ్ఞానంమూర్ఛితవదేవేత్యదోషః నచ వైదికానాం కర్మణాంహింసాయుక్తత్వేనా౽భయహేతుత్వంశక్యమనుమాతుం- హింసాయాశ్శాస్త్రచోదితత్వాత్ * అహింసన్ సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్య ఇతి శ్రుతేః శాస్త్రచోదితాయా హింసాయానాధర్మ హేతుత్వమభ్యుపగమ్యతే అభ్యుపగమేప్యధర్మహేతుత్వేమన్త్రైర్వపాదిన్తదపనయోపపత్తేర్న దుఃఖకార్యారంభకత్వోపపత్తిర్వైదికానాం కర్మణాంమన్త్రేణేవవిషభక్షణస్యేతి॥౬

ఆ—ఉన్నతేషు సముద్రాదివ్యతిరిక్తేషు ప్రదేశేష్వితియావత్ తఇతి అనుశయినో౽నిర్దిశ్యన్తే ఇహేతి- పృథివీకథ్యతే. కథమస్మిన్వాక్యే బహువచనేనానుశయినాం బహుత్వనిర్దేశః తత్రాహ (క్షీణకర్మణామితి)కథంమేఘోభూత్వా ప్రవర్షతీత్యత్రావేకవచననిర్దేశః తత్రాహ (మేఘాదిష్వితి)మేఘార్వ మేఘాదయోనభోన్తాః తేషు ప్రత్యేకమభిమానిదేవతానామేకరూపత్వాత్తదుపశ్లిష్టానామనుశయినామప్యేకవచనేన నిర్దేశో౽యమిత్యర్థః అతో వైఖల్వి త్యాదివాక్యంవ్యాచష్టే (యస్మాదితి) అనుశయినాందుష్కరంనిస్సరణమిత్యుక్తం ప్రపఞ్చయతి (యేఇత్యాదినా) మకరాదిభిర్భక్షితానామనుశయినాం తేభ్యస్తత్సమానజాతీయత్వేన సముద్భవో౽భవిష్యతీతిచేత్ నేత్యాహ (తే౽పీతి) మకరాదయో౽పి జలచారిభిరన్యైర్భక్ష్యన్తే - తథాచ సముద్రేపతితానా మనుశయినాం తత్రైవలయస్స్యాదిత్యర్థః నన్వేవమనుశయినస్సముద్రేలీనాన్తతః పునరుద్ధర్తుంశక్యన్తే. తథాచకృతవినాశస్స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (జలధరైరితి) (సముద్రామ్భోభిరితి) తృతీయాసహార్థే తత్రహి సర్పవ్యాఘ్రాద్యుపభుక్తానామనుశయినాం తత్సమానజాతీయదేహభోగస్స్యాదితిచేత్ నేత్యాహ (భక్షితాశ్చేతి) యైస్తర్హి హింస్రసర్పాదయోభక్ష్యన్తే తేభ్యస్సమానజాతీయత్వేనానుశయినా ముద్భవస్స్యాదితిచేత్ నేత్యాహ (తే౽పీతి) తథాపియథోక్తరీత్యా పరివర్తనాత్తైరేతస్సిగ్యోగమపియదాకదాచిత్ప్రపద్యేరన్నితిచేత్ నేత్యాహ (కదాచిదితి) తథాపి భక్ష్యేషుజాతానాం రేతస్సిగ్యోగస్సులభస్స్యాదితిచేత్- నేత్యాహ (భక్ష్యేష్వపీతి) ఇతిశబ్దో౽యచ్ఛబ్దేనపూర్వేణసమ్బధ్యతే పూర్వమతశ్శబ్దో హేతుపరతయా వ్యాఖ్యాతః. సమ్ప్రతివ్రీహ్యాద్యవధివాచకత్వేనతంవ్యాచష్టే (అథవేతి) దుర్నిష్ప్రపతతరమితితకారసహితే పాఠేసతివివక్షితమర్థమాహ -

(వ్రీహియవాదీతి) తత్ర హేతుమాహ (యస్మాదితి) తర్హి తేషామంతరాళే విశీర్ణానాం దేహభాగిత్వాభావాదనుశయవైయర్థ్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (కదాచిదితి) కాకతాలీయయావృత్త్యా యాదృచ్ఛికన్యాయేనేతి యావత్ అనుశయ్యాఖ్యస్య కర్మణో భావిదేహారంభార్థం ముఖ్యం ప్రశ్నపూర్వకం వివృణోతి (కథమిత్యాదినా) అనుశయినో రేతస్సిగాకారభాక్త్వే హేతుమాహ (రేతస ఇతి) తస్య రేతస్సిగాకృత్యా - తదంశేన భావితత్వాత్ సంస్కృతత్వాత్. తదంగసంభూతత్వాత్ తద్రూపేణ గర్భాశయమనుప్రవిష్టోఽనుశయీ రేతస్సిగాకృతిర్భవతీత్యర్థః. రేతసో రేతస్సిగంగసముత్థత్వే ప్రమాణమైతరేయకశ్రుతిరిత్యాహ (సర్వేభ్య ఇతి) రేతోరూపేణ గర్భాశయం ప్రవిష్టస్య రేతస్సిగాకారత్వముక్తం నిగమయతి (అత ఇతి) అనుశయినో రేతస్సిగాకారత్వే లౌకికానుభవమనుకూలయతి (తథాహీతి) చంద్రస్థలస్ఖలితానామవరోహతాం వ్రీహ్యాదిదేహసంశ్లిష్టానాం ద్రాఘీయసా కాలేన దేహాంతరలాభశ్చేత్ - తర్హి వ్రీహ్యాదిదేహాభిమానినామపి దుర్నికంనిష్క్రమణం వ్రీహ్యాదిదేహసంబంధావిశేషాదిత్యత ఆహ (యే త్వితి) వ్రీహ్యాదిదేహసంబంధావిశేషేపి తత్తద్దేహభాజాం తతో నిస్సరణమశక్యం న భవతీత్యాశంక్య విశేషమాహ (కస్మాదిత్యాదినా) * శరీరజైః కర్మదోషైర్యాంతి స్థావరతాం నర ఇత్యాది స్మృతౌ యేషాం కర్మనిమిత్తం స్థావరంజన్మ శ్రుతం తేషాం కర్మక్షయ ఏవాపగమః, అవరోహతాంతు కర్మాసంకీర్తనాద్వైషమ్యమిత్యర్థః, యథా జలూకా తృణాత్తృణాంతరం దీర్ఘీభూతా సంక్రమతే - తథాఽనుశయినో వ్రీహ్యాదిదేహభాజోఽపి తత్త్యాగేన దేహాంతరం గచ్ఛంతి తద్విషయవిజ్ఞానవంత ఏవ గచ్ఛంతీత్యత్ర బృహదారణ్యకశ్రుతిం ప్రమాణయతి (సవిజ్ఞాన ఇతి) అథోపసంహృతకరణానాం విజ్ఞానే కారణాసంభవాత్కథం సవిజ్ఞానత్వం తత్రాహ (యద్యపీతి) దృష్టకారణాభావేప్యదృష్టమేవైకం వాసనాత్మకం జ్ఞానోత్పత్తౌ నిమిత్తమితి తేన సవిజ్ఞానా ఏవ గచ్ఛంతి దేహాంతరమిత్యత్ర హేతుమాహ (శ్రుతిప్రామాణ్యాదితి) శ్రుతిరత్ర- బృహదారణ్యకశ్రుతిః యథా సవిజ్ఞానానామేవ వ్రీహ్యాది దేహాంతరగమనం తథా జ్ఞానినామర్చిరాదినా- కర్మిణాం ధూమాదినా చ గమనం స్వప్నవదుద్భూతవాసనాత్మకవిజ్ఞానానామేవేత్యాహ (తథేతి) తేషాం సవిజ్ఞానత్వే హేతుమాహ (లబ్ధవృత్తీతి) అనుశయినామపి తర్హి వ్రీహ్యాదిషు సంశ్లిష్టానాం రేతస్సిగాదిదేహసంబంధః సవిజ్ఞానానామేవేతి చేత్ నేత్యా

* అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాదితి న్యాయాదిత్యర్థః ॥ ॥౬॥

రం—(అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి)* మిహ సేచన ఇతి ధాతోః పచాద్యచ్ప్రత్యయే న్యఙ్క్వాదిత్వాత్ కుత్వే మేఘ ఇతి రూపం తతశ్చ మేఘశబ్దేన వర్షోన్ముఖావస్థోచ్యతే. ఏవమేవాభ్రమేఘయోర్భేదో వ్యాసార్యైరుక్తః (మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి) మేఘసంశ్లిష్టో భూత్వా ప్రవర్షతి) మేఘసంశ్లిష్టో భూత్వా వర్షధారారూపేణ భూమౌ పతతీతి ఫలితార్థః (త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతి జాయన్తే) తే- వర్షసంశ్లిష్టభూతసూక్ష్మపరిష్వక్తా జీవాః ఇహ భూమౌ పతిత్వా వ్రీహియవాదిరూపేణ జాయన్త ఇత్యర్థః. అత్ర తేన రూపేణ జననం నామ- న స్థావరభావప్రతిపత్తిః స్థావరత్వప్రాప్తిహేతుభూత కర్మణామిహాకీర్తనాత్ కిన్తు జీవాన్తరాధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యాదిషు సంశ్లేషమాత్రం ॥ సూత్రితం చ * అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాదితి (అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరం) అతః- స్థావరాదిభావాత్ అతిచిరేణ నిర్గమనం భవతీత్యర్థః. అత్ర ఖలు తాద్దుర్నిష్ప్రపతశబ్దాదాతిశాయనికే తరప్ప్రత్యయే ఛాన్దసే తశబ్దలోపే దుర్నిష్ప్రపతరమితి రూపం తతశ్చాతిశయస్య ప్రతియోగ్యాకాఙ్క్షాయాం ప్రాగనుక్రాన్తాకాశాదీనాం బుద్ధౌ సన్నిధానాత్తేషామేవ ప్రతియోగిత్వేనాన్వయస్స్యాత్ తతశ్చ వ్రీహ్యాదిష్వాకాశాద్యపేక్షయా చిరావస్థానోక్త్యా ఆకాశాదిష్వవస్థానస్య తదపేక్షయాల్పకాలత్వం పర్యవస్యతి ఉక్తం చ భగవతా భాష్యకృతా *ఛాన్దసస్తశబ్దలోపః- దుర్నిష్ప్రపతరమితి దుఃఖనిష్క్రమణతరమిత్యర్థ ఇతి నచ * తయోరేవ కృత్యక్తఖలర్థా ఇతి ఖలో భావకర్మమాత్రవిషయత్వాత్ పతేశ్చాకర్మకత్వేన భావార్థస్యైవ పరిశిష్టత్వాత్ తత్ర చ భావార్థస్య ప్రకర్షాభావాత్తరపో దౌర్లభ్యమితి శంక్యం - శ్రేయస్తరామిత్యాదిప్రయోగాత్ భావార్థేపి ప్రకర్షసంభవాత్ కర్త్రర్థే పచాద్యజన్తాత్తరపస్సంభవాచ్చ భాష్యస్యానుపపత్తిః యద్వా-* ఆతో యుచ్ ఛన్దసి గత్యర్థేభ్య ఇతి ఛన్దసి విశేషవిహితః ఖలర్థో యుజన్త ఏవాయం శబ్దః రేఫరూపవర్ణవికారశ్ఛాన్దసః నన్వస్య తరప్ప్రత్యయత్వాభావే పూర్వనిర్దిష్టాకాశాదిభ్యోఽతిశయః తేష్వచిరావస్థానం వా కథం సిద్ధ్యేదితి వాచ్యం- వైశబ్దస్యావధారణార్థతయా అతశ్శబ్దితాత్ వ్రీహ్యాదిభావాదేవ చిరం నిష్క్రమణకథితే తతః పూర్వనిర్దిష్టేభ్య ఆకాశాదిభ్యోఽచిరాన్నిష్క్రమణం సిధ్యతి తశబ్దలోపశ్ఛాన్దస ఇతి భాష్యస్యాపి వర్ణలోపేన వా వర్ణవికారేణ

వాయుభిః కథంచిత్స్థానభ్రష్టత్వం సమర్థనీయమిత్యత్ర తాత్పర్యం వ్రీహ్యాదయో హి
గిరితటాదుదకస్రోతసోహ్యమానా నదీం ప్రాప్నువంతి తతస్సముద్రం, తతో
మకరాదిభిర్భక్ష్యంతే - తేప్యన్యైః తత్రైవ చ మకరేణ సహ సముద్రే విలీనాస్సము
ద్రాంభోభిస్సహ జలధరైరాకృష్టాః పునర్వర్షధారాభిః మరుదేశే శిలాతలేవా
హ్యగమ్యేవా పతితాస్తిష్ఠంతి కదాచిద్వ్యాళమృగాదిపీతాః, తే భక్షితాశ్చాన్యైః
తేప్యన్యైరిత్యేవంప్రకారాః పరివర్తేరన్ కదాచిదభక్ష్యేషు స్థావరేషు జాతాః స్త
త్రైవ శుష్యేరన్। భక్ష్యేష్వపి స్థావరేషు జాతానాం రేతస్సిగ్దేహసంబంధో దుర్లభ
ఏవ - బహుత్వాత్స్థావరాణామిత్యతో దుర్నిష్ప్రమణత్వం (యో యో హ్యన్నమత్తి
యో రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతి) అత్ర స ఇత్యధ్యాహారః యో వ్రీహ్యాదిసంశ్లిష్ట
ఉపరోహతి జీవః సః - యో యోఽన్నమత్తి యో రేతస్సించతి భూయః - పశ్చాత్త
ద్భవతి; రేతస్సిగ్భావం ప్రాప్నోతి, ఆకాశాదిభావవత్ రేతస్సిగ్భావోప్యౌపచారి
కః రేతస్సిగ్యోగీ భవతీత్యర్థః ఏవమేవ వ్యాసార్యైరుక్తమ్ ॥ ॥౬॥

ఉ—తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోని
మాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రియయోనిం వా వైశ్యయో
నిం వాఽథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం
యోనిమాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చండాలయోనిం వా॥

శం—తత్ - తత్ర తేష్వనుశయినాం య ఇహ, లోకే రమణీయం; శోభనం చర
ణం, శీలం యేషాం తే రమణీయచరణాః, రమణీయచరణేనోపలక్షితశ్శోభనోఽ
నుశయః - పుణ్యం కర్మ యేషాం తే రమణీయచరణా ఉచ్యన్తే క్రౌర్యానృతమా
యావర్జితానాం హి శక్య ఉపలక్షయితుం శుభానుశయసద్భావః, తేనానుశయేన
పుణ్యేన కర్మణా చంద్రమండలే భుక్తశేషేణాభ్యాశో హ, క్షిప్రమేవ యదితి క్రియా
విశేషణం తే రమణీయాం క్రౌర్యాదివర్జితాం యోనిమాపద్యేరన్ ప్రాప్ను
యుః బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రియయోనిం వా వైశ్యయోనిం వా స్వస్వకర్మాను
రూప్యేణ, అథ పునర్యే తద్విపరీతాః కపూయచరణోపలక్షితకర్మాణోఽశుభా
నుశయా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యథాకర్మ యోనిమాపద్యేరన్ కపూయా
మేవ ధర్మసంబంధవర్జితాం జుగుప్సితాం యోనిమాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూ
కరయోనిం వా చండాలయోనిం వా స్వకర్మానురూప్యేణైవ ॥ ॥౭॥

ఉ— *తద్భూయ ఏవ భవతీత్యేతత్ప్రసంగాగతం పరిసమాప్య ప్రకృతః

వ్యాఖ్యానమనువర్తయతి (తత్రేతి) * అస్యాధిష్ఠితపూర్వవదభిలాపాదితి న్యాయేన తేషువ్రీహ్యాదిషుసంశ్లిష్టాయేఽనుశయినః, తేషాంమధ్యే యే కేచిదస్మిల్లోకే చన్ద్రమండలప్రాప్తేః ప్రాగవస్థాయామనుష్ఠితాభుక్త రమణీయచరణాః తేరమణీయాంయోనిం ప్రాపద్యేరన్నితిసంబంధః ఉక్తమేవస్పష్టయతి (శోభనమితి) కథంరమణీయచరణానురోధేన శోభనోఽనుశయోలక్ష్యతే, తత్రాహ (క్రౌర్యేతి) తేఖల్వనుశయినోరేతస్సిగ్యోగానంతరం తేనకర్మణా రమణీయాంయోనిమాపద్యేరన్నితియత్ తత్క్షిప్రమేవేతియోజనా, తత్రాపి హేతుమాహ (స్వస్వకర్మేతి) అథేతి ప్రతీకంగృహీత్వా వ్యాచష్టే (పునరితి) తద్విపరీతాః తేభ్యోవిలక్షణా ఇతియావత్ తేకపూయాంయోనిమశుభానుశయవశాద్రేతస్సిగ్యోగానంతరమాపద్యేరన్నితియత్, తదపిక్షిప్రమేవేతియోజనా. తత్రాపియోనివికల్పే కారణమాహ (స్వకర్మేతి) ॥ ౭ ॥

రం—(తద్యఇహరమణీయచరణా అభ్యాశోహయత్తేరమణీయాంయోనిమాపద్యేరన్నిత్యాది) తత్, తేషుయేఅభ్యాశః, అభ్యాగంతారః అభ్యాఙ్పూర్వాదశేర్ధాతోః క్విబంతాద్బహువచనాంతోఽయంశబ్దః పరలోకాదిహలోకం ప్రత్యవతరంతఇత్యర్థః. హేతి ప్రసిద్ధౌ యత్-యదారమణీయచరణాః - చర్యతఇతిచరణం- కర్మ రమణీయకర్మాణః భుక్తశిష్టపరిపక్వసుకృతకర్మయుక్తా భవంతీత్యర్థః; అత్రయదాశబ్దానురోధాత్ తదేత్యధ్యాహర్తవ్యం తదాతే రమణీయాం బ్రాహ్మణాదియోనిమాప్నువంతీత్యర్థః కపూయచరణాః కుత్సితకర్మాణఇత్యర్థః భుక్తశిష్టకర్మానుసారిజన్మప్రాప్నువంతీత్యర్థః శిష్టంస్పష్టం॥౭

ఉ—అథైతయోఃపథోర్నకతరేణచతానీమానిక్షుద్రాణ్యసకృదావ
ర్తీనిభూతానిభవంతిజాయస్వమ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయగ్ స్థానం
తేనాసౌలోకోనసంపూర్యతేతస్మాజ్జుగుప్సేతతదేషశ్లోకః॥ ॥౮॥

శం—యేతురమణీయచరణాద్విజాతయః- తేస్వకర్మస్థాశ్చేదిష్టాపూర్తాదికారిణః తేధూమాదినా గచ్ఛంత్యాగచ్ఛంతిచపునః పునర్ఘటీయంత్రవత్ విద్యాంచేత్ప్రాప్నుయుః తదార్చిరాదినాగచ్ఛంతి, యదాతునవిద్యాసేవినో నాపీష్టాపూర్తాదికర్మసేవంతే తదాఽథైతయోః పథోః యథోక్తయోరర్చిర్ధూమాదిలక్షణయోర్నకతరేణ- అన్యతరేణచనాపియంతి తానీమానిభూతానిక్షుద్రాణిదంశమశకకీటాదీన్యసకృదావర్తీనిభవంతి. అతఉభయమార్గపరిభ్రష్టాహ్యస

క్షుద్రజ్జాయస్వ మ్రియస్వేత్యర్థః. తేషాంజననమరణసంతతేరనుకరణమిదముచ్య తే (జాయస్వమ్రియస్వేతి) ఈశ్వరనిమిత్తచేష్టోచ్యతే, జననమరణక్షణేనైవ కాలయాపనంభవతి- నతుక్రియాసుభోగేషువాకాలోస్తీత్యర్థః ఏతత్ - క్షుద్రజంతులక్షణంతృతీయం, పూర్వోక్తాపథానావపేక్ష్య స్థానం- సంసరతాంయే నైవందక్షిణమార్గేణాపిపునరాగచ్ఛన్తి- అనధికృతానాం జ్ఞానకర్మణోరగమ నమేవదక్షిణేనపథేతి, తేనాసౌలోకోనసంపూర్యతే పఞ్చమస్తుప్రశ్నః పఞ్చా గ్నివిద్యాయాం వ్యాఖ్యాతః ప్రథమోదక్షిణోత్తరమార్గాభ్యామపాకృతః దక్షి ణోత్తరయోః పథోర్వ్యావర్తనాపి మృతానామగ్నౌ ప్రక్షేపస్సమానః తతో వ్యావర్త్యాన్యేఽర్చిరాదినాయన్తి- అన్యేధూమాదినా పునరుత్తరదక్షిణాయనేష ణ్మాసాన్ ప్రాప్నువంతః సంయుజ్యపునర్వ్యావర్తన్తే, అన్యేసంవత్సరం అన్యే మాసేభ్యః పితృలోక మితివ్యాఖ్యాతాపునరావృత్తిగపిక్షీణానుశయానాంచంద్ర మండలాదాకాశాదిక్రమేణోక్తా; అముష్యలోకస్యాపూరణంస్వశబ్దేనైవోక్తం తేనాసౌలోకోనసమ్పూర్యతఇతి. యస్మాదేవంకష్టాసంసారగతిః- తస్మాజ్జుగుప్సే తయస్మాచ్చజన్మమరణ జనితవేదనానుభవకృతక్షణాః క్షుద్రజన్తవోధ్వాన్తేఘో రేదుస్తరేప్రవేశితాః సాగరఇవాగాధేఅప్లవేనిరాశాశ్చోత్తరణంప్రతితస్మాచ్చై వంవిధాంసంసారగతింజుగుప్సేత - బీభత్సేతఘృణీభవేన్మాభూదేవంవిధేసంసా రే మహోదధౌ ఘోరేపాతఇతి.తత్ ఏతస్మిన్నర్థేఏషశ్లోకఃపఞ్చాగ్నివిద్యాస్తుతయే

ఆ—తృతీయంపంథానమవతారయితుం పూర్వోక్తాపంథానౌసఙ్క్షిప్యానువద (యేత్విహేతి) శుభానుశయవశాద్యేకేచిద్బ్రాహ్మణాదియోనిమాపన్నాః తే స్వవర్ణాశ్రమవిహితకర్మనిష్ఠాస్సంతోయదిష్టాదికర్మకృతవన్తః తదాదక్షిణేన పథాచంద్రంగచ్ఛంతి తత్రచభోక్తవ్యేకర్మణిభోగేన క్షీణేషునరవశిష్టేన కర్మ ణావృథివీమాగచ్ఛన్తి ఏవంఘటీయన్త్రవత్పునః పునరారోహన్తావరోహ న్తః కేవలకర్మిణోదృశ్యన్తే, యదిచేద్ద్విజాతయస్స్వకర్మనిష్ఠాస్సంతోజ్ఞా నభేరన్, ఉత్తరేణయానేనైతోబ్రహ్మలోకంగచ్ఛంతీత్యర్థః ఇదానీంతృతీ యస్థానముపదిశతి (యదాత్విహేతి) పౌనఃపున్యేలోణ్మధ్యమైకవచనాన్తయోస్స ఙ్ఖ్యాతేషువిధానాత్ పునఃపునర్జాయన్తేమ్రియన్తేచేత్యస్మిన్నర్థేజాయస్వ మ్రియస్వేతి ప్రయోగఇత్యాహ (తేషామితి) యద్వా - సర్వేశ్వరోమార్గ భ్రష్టాన్ భ్రష్టందృష్ట్వాతేజాయస్వమ్రియస్వేతి ప్రేరయతీత్యేతదిహోచ్యతఇతిద్రష్ట

వ్యం. తేనాసావిత్యాదివాక్యం వ్యాచష్టే (యేనైవమితి) ఉక్తయారీత్యానిర్ణీతాన్ ప్రశ్నాన్ వివిచ్యప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థంకథయతి (పఞ్చమస్త్వితి)వ్యావర్తనాపి వ్యాఖ్యాతేత్యుత్తరత్రసమ్బన్ధః మృతానాం- విదుషామవిదుషాంచేత్యర్థః. తతః ఆన్త్యేష్ట్యనన్తరంవిదుషాంకర్మిణాంచ అన్యేసంవత్సరమితి జ్ఞానినాంగృహ్యన్తే అన్యేపితృలోకమితి కేవలకర్మిణఇతివిభాగః క్షీణానుశయానాం చంద్రలోకభోక్తవ్యం కర్మభోగేనక్షయితవతామితియావత్ స్వశబ్దమేవానువదతి (తేనేతి) కిమర్థమేషాంమహాయానవతీకీవాత్రసంసార గతిరుక్తేత్యాశఙ్క్యాహ (యస్మాదితి) తృతీయస్థానస్యకష్టత్వంస్పష్టయతి (యస్మాచ్చేతి) జన్మాదినాజనితాయావేదనా- తదనుభవేకృతఃక్షణః అవసరః నాన్యత్రయేషాం తథా. అల్పనఇతిచ్ఛేదః, తృతీయస్థానవదితరయోరావృత్తిమత్త్వాత్తుల్యా కష్టతేత్యభిప్రేత్యాహ (తస్మాచ్చేతి) సంసారగత్యుపవర్ణనస్యతాత్పర్యముక్త్వా పఞ్చాగ్నివిద్యాయామనుష్ఠానసిద్ధ్యర్థంతస్యస్తావకంశ్లోకముదాహృత్యవ్యాచష్టే (తదేతస్మిన్నిత్యాదినా) పఞ్చాగ్నివిద్యామాహాత్మ్యంసప్తమ్యర్థః ॥౮

రం—— *వేత్థయథాఽసౌలోకోనసమ్పూర్యతా౩ఇతిచతుర్థప్రశ్నం ప్రతివక్తి (అథైతయోఃపథోర్నకతరేణచతానీమానిక్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతానిభవన్తిజాయస్వమ్రియస్వేతి) అథశబ్దః ప్రతివచనాన్తరోపక్రమే యానిభూతాన్యుక్తయోః- ఏతయోర్దేవయానపితృయాణయోః పథోర్మధ్యేకతరేణచన కేనాపిమార్గేణనగచ్ఛన్తి మార్గద్వయప్రాప్తిహేతుభూతవిద్యాకర్మరహితాఇత్యర్థః- తానీమానిభూతానిక్షుద్రాణి- దంశమశకకీటాదీని అసకృదావర్తీనిసన్తిజాయస్వమ్రియస్వేతిభవన్తి- పునఃపునర్జాయన్తేమ్రియన్త ఇత్యర్థః నక్తాన్నిబధానాఃఖాదేత్యమమధ్యవహరతీత్యస్యపునఃపునఃపిబతిపునఃపునఃఖాదతీతిహ్యయమర్థః- తద్వత్క్రియాసమభిహారేలోట్ లోటోహిస్వౌవాచతధ్వమోరితిపౌనఃపున్యే-క్రియాసమభిహారేలోటస్తధ్వమోర్హిస్వౌదేశవిధానాత్ జాయస్వమ్రియస్వేతిరూపం *యథావిధ్యనుప్రయోగఃపూర్వస్మిన్సముచ్చయ సామాన్యవచనస్యేతిభవంతీతిసామాన్యశబ్దస్యానుప్రయోగః-ఉక్తంచవ్యాసార్యైః * పురీమవస్కన్దలునీహినందనమితివదితి (ఏతత్తృతీయంస్థానం) అత్రేతి చ్ఛబ్దేనజాయస్వమ్రియస్వేతి భూతానిభవంతీతిప్రథమాంతశబ్దేనప్రధానతయానిర్దిష్టాః పాపకర్మాణఃపరామృశ్యంతే- సర్వనామ్నాంపూర్వనిర్దిష్ట ప్రధా

పరామర్శిత్వాత్. స్థానశబ్దాభిప్రాయేణైకవచనం, పూర్వనిర్దిష్ట ద్యులోక బ్రహ్మలోకాపేక్షయా క్షుద్రజంతుభవనాదిలక్షణస్థానస్య తృతీయత్వాత్తత్ స్థానసంబంధాత్ పాపకర్మాణః తృతీయంస్థానమిత్యుచ్యంతే (తేనాసౌ లోకోన సమ్పూర్యతే) తేనతృతీయస్థానశబ్దితైః పాపకర్మభిఃఅసౌద్యులోకోనసంపూర్యతే- న ప్రాప్యతఇత్యర్థః- అత్ర ఏతత్తృతీయంస్థానమిత్యేతచ్ఛబ్దేనపూర్వనిర్దిష్టః పౌనఃపున్యేనజననమరణాదిభవనలక్షణోర్థాత్త్వర్థఏవ పరామృశ్యతే- తస్యైవతృతీయస్థానత్వం- తథాచ్చైతస్య తృతీయస్థానస్య సద్భావాదత్రైవస్థానే జీవానాం ప్రాయేణపరిచారాద్ద్యులోకగంతౄణామల్పత్వాద్ద్యులోకోనసమ్పూర్యతఇత్యుక్తావపిభాష్యస్యనవిరోధః- అతఏవ * ద్యులోకారోహావరోహాభావేన ద్యులోకాసమ్పూర్తివచనాదితిభాషితమితిద్రష్టవ్యమ్ (తస్మాజ్జుగుప్సేత) యస్మాత్సంసారిణాం గతిరుక్తరీత్యాకష్టతరా- తస్మాత్సంసారాజ్జుగుప్సేత మాభూన్మేఏవంవిధసంసారమహోదధౌ ఘోరేపాతఇతినిందేదిత్యర్థః, ముక్తిఫలకపంచాగ్నివిద్యాస్వరూపజ్ఞానస్య ఫలాంతరంవక్తుమాహ (తదేషశ్లోకః) తచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధిపరః- ఏషః వక్ష్యమాణశ్లోకః ప్రసిద్ధఇత్యర్థః ॥ ॥ ౮ ॥

ఉ—స్తేనోహిరణ్యస్యసురాంపిబంశ్చగురోస్తల్పమావసన్బ్రహ్మహాచ । ఏతేపతంతిచత్వారఃపంచమశ్చాచరంస్తైరితి ॥ ౯ ॥

శం—స్తేనోహిరణ్యస్య- బ్రాహ్మణసువర్ణస్యహర్తా- సురాంపిబన్ బ్రాహ్మణస్సన్ గురోశ్చతల్పం దారానావసన్- బ్రహ్మహా-బ్రాహ్మణస్య హంతాచేత్యేతేపతంతిచత్వారః- పంచమశ్చైతైఃపతితైస్సహాచరన్నితి ॥ ౯ ॥

రం—మంత్రమేవాహ (స్తేనోహిరణ్యస్యసురాంపిబంశ్చగురోస్తల్పమావసన్బ్రహ్మహాచేత్యాది) తైరాచరన్- స్తేనాదిభిశ్చతుర్భిః విద్యాయోనిసంబంధమాచరన్నిత్యర్థః, శిష్టంస్పష్టమ్. ॥ ౯ ॥

ఉ—అథహయఏతానేవంపంచాగ్నీన్వేదనసహతైరప్యాచరన్పాప్మనాలిప్యతేశుద్ధఃపూతఃపుణ్యలోకోభవతి యఏవంవేదయఏవంవేద ॥ ౧౦ ॥

ఇతిపఞ్చమప్రపాఠకే దశమఃఖండః

శం—అథహ- పునర్యోయథోక్తాన్పంచాగ్నీన్వేద- సతైరప్యాచరన్- మహాపాతకిభిస్సహ- నపాప్మనాలిప్యతే- శుద్ధఏవ తేనపంచాగ్నిదర్శనేన పావితోయస్మాత్- పూతః పుణ్యోలోకః- ప్రాజాపత్యాదిర్యస్యసోయం పుణ్యలోకో

భవతి- య ఏవం వేద- యథోక్తం సమస్తం పఞ్చభిః ప్రశ్నైః పృష్టమర్థజాతం వే
ద- ద్విరుక్తిః సమస్తప్రశ్ననిర్ణయప్రదర్శనార్థా. ॥ ౧౦॥

ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యమ్.

ఆ—పంచమహాపాతకినశ్శ్లోకేన నిర్దిశ్యంతే- న తు పంచాగ్నివిద్యాస్తుతిరి
హాభాతీత్యాశంక్యాహ (అథేతి) శుద్ధత్వే హేతుమాహ (తేనేతి) కస్యేదం ఫలమి
త్యపేక్షాయాం పూర్వోక్తవిద్యావంతమనువదతి (య ఏవమితి) ॥ ౧౦ ॥

ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యటీకా.

రం—(అథహ య ఏతానేవం పంచాగ్నీన్వేద న సహ తైరప్యాచరన్ పాప్మనా లి
ప్యతే ఇత్యాది) స్తేనాదిభిరుక్తమహాపాతకిభిరపి సహ సంసర్గమాచరన్ పాప్మ
నా న లిప్యతే. పూర్వోత్తరాఘశూన్యో భవతీత్యర్థః (య ఏవం వేద య ఏవం వేదే
తి) ప్రశ్నప్రతివచనసమాప్తిద్యోతికా ద్విరుక్తిః- శిష్టం స్పష్టం. ఏతత్ఖండాంతర్గ
తవాక్యవిషయకాణ్యధికరణాన్యుపన్యస్యంతే- అర్చిరాదిపాదే * కార్యం బాదరి
రస్య గత్యుపపత్తేః- కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనానేవ అర్చిరాదిర్గణో నయ
తీతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే- పరిచ్ఛిన్నప్రాప్యార్థం హి గతిరుపపద్యతే- నా
పరిచ్ఛిన్నపరబ్రహ్మప్రాప్తయే- న హ్యాకాశం ప్రేప్సతా దేశవిశేషో గంతవ్యో భ
వతి * విశేషితత్వాచ్చ * పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్గమయతీతి గం
తవ్యస్య బహువచనాంతలోకశబ్దేన విశేషితత్వాత్పరబ్రహ్మణ ఏకత్వేన బహుత్వా
సంభవాత్, లోకశబ్దస్య దేశవిశేష ఏవ ముఖ్యత్వాచ్చ న పరబ్రహ్మణోఽర్చిరా
దిప్రాప్యత్వం. నను * స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీతి నపుంసకలింగబ్రహ్మశబ్దేన చ
తుర్ముఖస్య కథం నిర్దేశ ఇత్యత్రాహ * సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః * యో
బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమితి హిరణ్యగర్భస్య ప్రథమజత్వేన బ్రహ్మసామీప్యా
త్- బ్రహ్మశబ్దేనాముఖ్యయా వృత్త్యా చతుర్ముఖస్య నిర్దేశ ఉపపద్యత ఇతి భావః- న
నః హిరణ్యగర్భస్య ద్విపరార్ధావసానే నాశాత్ తం ప్రాప్తస్య పునరావృ
త్తేరవర్జనీయత్వాత్- * ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నా
వర్తంత ఇత్యనావృత్తిప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధః- తత్రాహ * కార్యాత్యయే తద
ధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్ * తే బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరామృతాః
పరిముచ్యంతి సర్వే ఇత్యభిధానాత్ కార్యస్య- బ్రహ్మలోకస్యాత్యయే తదధ్యక్షే
ణ- బ్రహ్మణా సహ అతః- బ్రహ్మలోకాత్ పరం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి- అతశ్చా

వృత్తిశ్రుతిరుపపద్యత ఇతి భావః * పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. నపుంసకలింగబ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యేవ ముఖ్యత్వాత్- పరమేవ బ్రహ్మార్చిరాదిః ప్రాపయతీతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే- తస్య పరిపూర్ణత్వేపి * పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి శ్రుత్యనుసారేణ నిశ్శేషావిద్యానివృత్తే ర్దేశవిశేష విశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిసాపేక్షత్వాత్ దేశవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్త్యే గతిరుపపద్యతే-లోక్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా లోకశబ్దోపి బ్రహ్మణ్యుపపన్నః-బహువచనమప్యేకస్మిన్నుపచారాత్ప్రయుజ్యతే * దర్శనాచ్చ దర్శయతి చ శ్రుతిర్బ్రహ్మప్రాప్తేర్గతిసాపేక్షత్వమ్* ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి. నను * ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్య ఇతి అర్చిరాదినా గతస్య కార్యప్రజాపతివిషయాభిసంధిర్దృశ్యతే- తత్రాహ * న చ కార్యే ప్రత్యభిసంధిః, నాయం ప్రత్యభిసంధిః కార్యహిరణ్యగర్భవిషయః- అపితు పరబ్రహ్మవిషయః- తస్యైవ ప్రజాపతిశబ్దముఖ్యవాచ్యత్వాత్- ఉత్తరత్ర * యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానాం యశో రాజ్ఞాం యశో విశామితి సర్వావిద్యావిమోకవ్యుత్పత్తి సర్వాత్మభావాభిసంధానాత్ అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చంద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవానీతి బ్రహ్మలోకస్యాకృతత్వేన విశేషితత్వాచ్చ పరమేవ బ్రహ్మార్చిరాదిర్నయతీతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే- * అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి చ బాదరాయణ ఉభయథా చ దోషాత్తత్క్రతుశ్చ అబ్రహ్మభూతం నామాదికం యే బ్రహ్మత్వేనోపాసతే- తే ప్రతీకాలమ్బనాః తద్భిన్నాన్- ప్రకృతివియుక్తం ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకత్వేన యే పంచాగ్నివిద ఉపాసతే- యే చ కేవలం పరం బ్రహ్మోపాసతే- ఉభయవిధానపి తాన్నయతీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే- కేవలం పరమేవోపాసీనాన్నయతీతి పక్షే కార్యముపాసీనాన్నయతీతి పక్షే చ * తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే ఇతి శ్రుతివిరోధప్రసంగాత్- నను పంచాగ్నివిద్యాయా బ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మవిద్యాత్వే కిం ప్రమాణం తత్రాహ- తత్క్రతుశ్చేతి- పంచాగ్నివిద్యాయా బ్రహ్మవిద్యాత్వాభావే అర్చిరాదిగతిర్వా తయా గత్యా బ్రహ్మప్రాప్తిర్వా నస్యాత్-తత్క్రతున్యాయవిరోధప్రసంగాత్- బ్రహ్మవిద్యాత్వేతు తత్క్రతున్యాయోప్యనుగృహీతో భవతి- ఇయాంస్తు విశేషః- పంచాగ్నివిద్యా బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మవిద్యా-పరవిద్యా

స్తు ప్రత్యగాత్మశరీరకపరమాత్మవిద్యాః- విశేషణవిశేష్యభావపర్యవస్యత్వాత్సః-
అయంతు భగవతో బాదరాయణస్య సిద్ధాన్త ఇతి స్థితం- తథా లోకే గ్రామాదిగం
తౄణామిమం వృక్షంగత్వా ఇమాం నదీంగత్వా స గ్రామో గంతవ్య ఇతి తత్తద్దేశి
కోపదేశస్వరూపత్వాదస్యాపి వాక్యస్యార్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః అ
థవా * అగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకమితి లోకశబ్దశ్రవణాదర్చిరాద్యా
భోగభూమయ ఇత్యేవం పూర్వపక్షే ప్రాప్త ఉచ్యతే * ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్
విదుషామతివాహాః పరమపురుషేణ సంయుక్తా దేవతావిశేషాః- ఆతివాహికాః గం
తౄణాం గమయితార ఇతి యావత్ - తల్లిఙ్గాత్ * తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్
బ్రహ్మ గమయతీతి వైద్యుతపురుషస్య గమయితృత్వశ్రవణాత్ప్రకారేణ బ్రహ్మగమయి
తృత్వమాత్రవిశేషప్రతిపాదనపరేణ వాక్యేనేతరేఽపి గమయితార ఇతి ప్రతీతేః-
అర్చిరాదిశబ్దానాంచ * అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామితి సూత్రేణ
తదభిమానిదేవతాపరత్వసంభవాత్ - నను వైద్యుతపురుషస్యైవ బ్రహ్మగమయి
తృత్వే ఊర్ధ్వం కౌషీతకివాక్యానుసారేణ నివేశితానాం వరుణేన్ద్రప్రజాపతీ
నాం కథం సమ్బన్ధః- తత్రాహ * వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః- తతః విద్యుత
ఉపరి వైద్యుతేనైవ బ్రహ్మప్రాప్త్యతివాహనమ్ * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి శ్రు
తేః- వరుణాదయోపి తదనుగ్రాహకా భవంతీతి ద్రష్టవ్యమితి స్థితమ్. తథా వైరా
గ్యహేతోర్లోకాంతరం గచ్ఛతో జీవస్య దేహారంభకభూతసూక్ష్మాణాం తత్రైవసు
లభతయా న భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తతయా గమనమితి పూర్వపక్షే (ప్రా) ప్తఉచ్య
తే * తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం పూ
ర్వత్ర * సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరితిసూత్రే మూర్తిశబ్దేన నిర్దిష్టో దేహస్తచ్ఛబ్దే
న పరామృశ్యతే-తదంతరప్రతిపత్తౌ- దేహాంతరప్రతిపత్త్యర్థం జీవో భూతసూ
క్ష్మైః పరిష్వక్త ఏవ రంహతి-గచ్ఛతీత్యర్థః. పంచాగ్నివిద్యాయాం * వేత్థ యథా ప
ఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీతి పంచమ్యామాహుతిష్వప్ఛబ్దితా
నాం భూతసూక్ష్మాణాం హూయమానతయా సమ్బన్ధం సిద్ధవత్కృత్యైవ వేత్థ యథా పం
ఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీతి కథం వేత్థేతి ప్రశ్నాద్ద్యుపర్జన్య
పృథివీపురుషయోషిద్రూపేష్వగ్నిష్వాపః శ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్నరేతోరూపే
ణ హూయమానాస్సత్యః పంచమ్యాం రేతఆహుతౌ పురుషాకారేణ పరిణమంతీ
తి ప్రతివచనదర్శనాచ్చాప్ఛబ్దితభూతసూక్ష్మపరిష్వక్త ఏవారోహావరోహయోస్స

ఇచ్ఛరతీతిభావః. నను * ఆపఃపురుషవచసోభవంతీత్యపామేవపురుషవచస్త్వం ప్ర
తిపాద్యతే- నభూతాంతరాణామితి తత్రాహ * త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వా
త్ తుశబ్దశ్చోద్యవ్యావృత్త్యర్థః కేవలానామపాందేహారంభకత్వాసంభవేన
త్ర్యాత్మకత్వాదప్ఛబ్దోభూతాంతరస్యాప్యుపలక్షకః తర్హికుతోఽప్ఛబ్దేననిర్దే
శఇత్యత్రాహ- భూయస్త్వాత్, తేజోఽబన్నలక్షణభూతత్రయమధ్యేదేహస్య
లోహితప్రచురతయా అపాంభూయస్త్వాదప్ఛబ్దేననిర్దేశఇతిభావః * ప్రాణ
గతేశ్చ * తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతిప్రాణమనూత్క్రా
మంతం సర్వే ప్రాణాఅనూత్క్రామంతీతి ఇంద్రియాణామపిసహగతిశ్రవణా
త్, భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తతయా జీవగమనాభావేనిరాశ్రయాణా మింద్రియా
ణాం గమనాసంభవాత్ భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తస్యైవ . గమనమభ్యుపగంతవ్యం
స్మర్యతేచ * గృహీత్వైతానిసంయాతివాయుర్గంధానివాశయాదితిఇంద్రియా
ణాంచనయనస్య స్మరణాత్తేషాంచాశ్రయతయాభూతసూక్ష్మాణాంగతిరభ్యుపగంత
వ్యా * అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితిచేన్నభాక్తత్వాత్ * యత్రాస్యపురుషస్యమృ
తస్యాగ్నింవాగప్యేతివాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యమిత్యాదినా ప్రాణానాంమర
ణకాలే అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణాన్నప్రాణానాం జీవేనసహగతిస్సంభవతీతి
చేన్న- అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణస్యభాక్తత్వాత్ * ఓషధీర్లోమానివనస్ప
తీన్కేశాఇతిలోమకేశానామప్యోషధివనస్పత్యప్యయశ్రవణాత్తస్యచప్రత్యక్షబా
ధితత్వేన ఓషధివనస్పతిషులోమకేశాప్యయస్యభాక్తత్వస్యాభ్యుపగంతవ్యత్వా
త్, తత్సహపఠితానామగ్న్యాదిషువాగాద్యప్యయానామపిభాక్తత్వమేవ తత
శ్చ * అగ్నింవాగప్యేతీత్యస్యాయమర్థః * అగ్నిర్వాగ్భూత్వాముఖం ప్రా
విశదితి అగ్నేర్వాగధిష్ఠాతృతయా ముఖప్రవేశప్రతిపాదనాన్మరణకాలేఽగ్ని
ర్మ్రియమాణపురుషవాగధిష్ఠాతృతాంపరిత్యజ్యఅనధిష్ఠాతృరూపేణవర్తతఇతి *
ప్రథమేఽశ్రవణాదితిచేన్నతా ఏవహ్యుపపత్తేః.యదుక్తంప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం
ద్యుపర్జన్యాదిషు భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తస్యైవజీవస్యగమనమితి, తన్నోపప
ద్యతే- ప్రాణవదేవవిస్వరఇతిన్యాయేన ప్రథమాహుతావేవ * తస్మిన్నేతస్మిన్న
గ్నౌదేవాశ్శ్రద్ధాంజుహ్వతీతిప్రథమపర్యాయేశ్రద్ధాయాఏవహోమ్యత్వశ్రవణా
న్నాప్ఛబ్దితభూతసూక్ష్మాణాంహోమ్యత్వశ్రవణాదితిచేన్న, యది ప్రథమేపర్యా
యే అప్ఛబ్దితవ్యతిరిక్తాయాఃశ్రద్ధాయాహోమ్యత్వం. తర్హిప్రశ్నప్రతివచనయో

రపాం పఞ్చమ్యామాహుతావితి నిర్దేశో నోపపద్యేత-అపాం పఞ్చమాహుతిసంబ
న్ధో హి తత్రైవేతి రాహుతిచతుష్టయసమ్బన్ధ ఏవ నోపపద్యతే. బుద్ధివిశేషలక్షణశ్రద్ధా
యామత్రత్వే నిష్క్రుష్య హోమస్యానుపపత్తేశ్చ శ్రద్ధాశబ్దేనాప ఏవోచ్యన్తే * శ్ర
ద్ధా వా ఆప ఇతి శ్రుతేః * అశ్రుతత్వాదితి చిన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః ద్యుపర్జన్యా
దిషు పఞ్చప్రతివచనవశాద్భూతసూక్ష్మాణాం గమనసమ్భవేపి న తత్పరిష్వక్తస్య జీ
వస్య గమనం- అశ్రుతత్వాదితి చేన్న-ఉత్తరత్ర పితృయాణవాక్యే * మాసేభ్యః పి
తృలోకం పితృలోకాదాకాశమాకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమో రాజేతి ద్యులోకం
ప్రాప్తస్యేష్టాదికారిణో జీవస్య సోమరాజభావశ్రవణాదత్రాపి * తస్యా ఆ
హుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీతి ద్యులోకం ప్రవిష్టానాం భూతసూక్ష్మాణాం సోమ
రాజభావశ్రవణాదత్రాపి * ఆపః పురుషవచసో భవన్తీతి ప్రశ్నే కేవలభూత
సూక్ష్మమాత్రముచ్యతే అపి తు తత్పరిష్వక్తో జీవః పురుషశబ్దాభిలపనీయత్వమపి తత్ప
రిష్వక్తస్య జీవస్యైవ, తత ఆపః పురుషవచసో భవన్తీత్యత్రాబాదిశబ్దానాం త
త్పరిష్వక్తజీవపరత్వాద్భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తస్య జీవస్య గమనం సిద్ధం ॥ నను * తం
దేవా భక్షయన్తీతి సోమరాజభావం ప్రాప్తస్య భక్ష్యమాణత్వశ్రవణాజ్జీవస్యానద
నీయత్వాత్ పితృయాణమార్గే సోమరాజశబ్దనిర్దిష్టో న జీవ ఇత్యత్రాహ * భాక్తం వా
ఽనాత్మవిత్త్వాత్తథాహి దర్శయతి. దేవభక్ష్యమాణత్వవచనం భాక్తం- కేవలేష్టా
దికారిణామనాత్మవిత్త్వాత్ అనాత్మవిదాం చ * యథా పశురేవం స దేవానామితి
శ్రుతిదర్శనేన పశువద్భోగోపకరణత్వాత్ * తం దేవా భక్షయన్తీత్యుక్తిరుపపద్య
తే అతో భూతసూక్ష్మపరిష్వక్త ఏవ జీవో గచ్ఛతీతి స్థితం, సమనన్తరాధికరణే *
యావత్సమ్పాతముషిత్వేతి వాక్యం విచారితం- తత్ర * యావత్సమ్పాతముషిత్వే
తి సమ్పాతశబ్దితసర్వకర్మఫలస్య తత్రైవోపభోక్తవ్యత్వశ్రవణాత్ * ప్రాప్యా
న్తం కర్మణస్తస్య యత్కిఞ్చేహ కరోత్యయం । తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లో
కాయ కర్మణ ఇతి బృహదారణ్యకే శ్రవణాత్, సర్వం కర్మఫలం భుక్త్వా నిరనుశయ ఏ
వావరోహతి జీవః అనుశయః భుక్తశిష్టం కర్మ ఏవం ప్రాప్త ఉచ్యతే * కృతా
త్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ. కృతస్య కర్మణోఽ
త్యయే- అవసానే అనుశయవానేవ ప్రత్యవరోహతి జీవః. దృష్టస్మృతిభ్యాం శ్రు
తిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః * తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యదితి శ్రుతేః
* వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తతశ్శేషేణ వి

శిష్టదేశజాతికులరూపాయుశ్శ్రుతవృత్తవిత్తసుఖమేధసోజన్మప్రతిపద్యంతే విష్వ
ఞ్చోవిపరీతావినశ్యంతీతి స్మరణాచ్చ అతస్సానుశయాఏవావరోహంతి * యా
వత్సంపాతముషిత్వేత్యాదికంతు ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయం- తత్రచ
* అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమితిశ్రవణాద్యథాగ
మనంప్రత్యాగమనం * ఆకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమోభవతీతిశ్రవణాదనేవంచ - యేనప్రకారేణగతం తదన్యేనప్రకారేణావరోహంతీత్యర్థః
* చరణాదితిచేన్న తదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః. నను * రమణీయచరణా
అభ్యాశోహయత్తేరమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్నిత్యాదినా సదసచ్చరణయో
రేవ సదసత్ప్రాప్తిహేతుత్వంశ్రూయతే. చరణం ఆచారః- శీలం వృత్తమితి ప
ర్యాయాః- తతశ్చ * రమణీయచరణాఇతిశ్రుతివశాదవరోహతాం సదసద్యోని
జన్మహేతుభూతచరణశబ్దితాచారానువృత్తావపి నకర్మశేషానువృత్తౌప్రమాణ
మస్తీతిచేన్న- చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిరాచార్యోమన్యతే
కేవలాచ్చరణశబ్దితావాచారాత్సుఖదుఃఖహేతుభూతయోనిప్రాప్త్యసంభవా
త్ * ఆనర్థక్యమితిచేన్న తదపేక్షత్వాత్. నను * సంధ్యావందనాద్యాచా
రస్య సుఖదుఃఖహేతుత్వాభావే ఆనర్థక్యమితిచేన్న- తదపేక్షత్వాదగ్నిహో
త్రాదిపుణ్యకర్మణాః - సంధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్యమనర్హస్సర్వకర్మసు ఇతి
శ్రవణాత్ సంధ్యావందనాద్యాచారవతఏవాగ్నిహోత్రాదికర్మణ్యధికారాత్ * సుకృ
తదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః. పుణ్యకర్మాచరతి పాపంకర్మాచరతీతి సుకృత
దుష్కృతకర్మసుచరతిశబ్దప్రయోగాత్ చరితశబ్దమితిపుణ్యపాపే సుకృ
తదుష్కృతేఏవచరణశబ్దార్థౌ * యాన్యనవద్యానికర్మాణితానిసేవితవ్యా
ని యాన్యస్మాకం సుచరితాని తానిత్వయోపాస్యానీతి కర్మాచారయోః పృథ
క్నిర్దేశస్తుగోబలీవర్దన్యాయేనోపపద్యతే, వైతానికానిహికర్మాణికర్మాణీ
త్యుచ్యంతే, ఇతరాణితు- ఆచారశబ్దేనాభిలప్యంతే, అతశ్చరణశబ్దేన సుకృత
దుష్కృతయోరేవాభిలాపఇతిబాదరరాచార్యోమన్యతఇతిస్థితం, తథా యథేత
మాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వాధూమోభవతీత్యాదావాకాశాది
భావోపి దేవమనుష్యాదిభావవచ్ఛరీరకత్వలక్షణఏవాస్త్వితిపూర్వపక్షేప్రాప్త
ఉచ్యతే * తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః- తత్స్వాభావ్యాపత్తిః- ఆకాశాదిసా
దృశ్యాపత్తిరిత్యర్థః. స్వభావఏవస్వాభావ్యం * వర్తమానసామీప్యేతత్వాది

వత్స్వథేః కిఃషయక్- అతఃతత్స్వభావాపత్తిః-తత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యర్థః. చ న్ద్రమండలే శరీరారంభకాణాం భూతసూక్ష్మాణాం కర్మక్షయే ద్రవీభూతానా మాకాశగతానాం భేదకాకారపరిహాణేనాకాశాదిసాదృశ్యే తదుపశ్లిష్టానుశయి నోప్యాకాశసమా భవన్తీత్యర్థః, కుతః- ఉపపత్తేః- సుఖదుఃఖోపభోగాయ హితచ్ఛరీరసంసర్గః. నహ్యనుశయినంప్రత్యాకాశాదేర్జీవాంతరశరీరభూతస్య తద్భోగాశ్రయత్వమస్తి. యుగపద్భోక్తృద్వయసమావేశే తయోః పరస్పరవిరు ద్ధభోగార్థతయా శరీరోన్మథనప్రసంగాత్. నచావరోహంతో జీవా ఏవ తత్తద భిమానిదేవతా భవన్త్వితి చేన్న- సర్గాద్యకాలమారభ్యోపప్రళయమాకాశాద్య భిమానిదేవతానామనుశయిభ్యోఽన్యాసాం క్లృప్తానాం సత్త్వేనానుక్షణమవరో హతామనుశయినామాకాశాద్యభిమానిదేవతాత్వానుపపత్తేరితి స్థితం. తదుత్తరాధి కరణే ఆకాశప్రాప్తిప్రభృతి యావద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తి కింతత్రతత్రనాతిచిరంతిష్ఠతి- ఉతానియమ ఇతి విశయేనియమహేత్వభావాదనియమ ఇతి (ప్రా)ప్తేఉచ్యతే * నా తిచిరేణవిశేషాత్, ఆకాశాదితో నాతిచిరేణనిష్క్రమణం. కుతః విశేషాత్- ఉ త్తరత్ర వ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ * అతోవైఖలుదుర్నిష్ప్రపతరమితివిశిష్య కృచ్ఛ్రని ష్క్రమణాభిధానాదితి స్థితం- తదుత్తరాధికరణే * వ్రీహియవాఓషధివనస్పత యః తిలమాషా ఇతి జాయన్త ఇత్యనేనానుశయినాం వ్రీహ్యాదిభావ ఉచ్యతే- తత్ర దేవో జాయతే మనుష్యో జాయత ఇతివదిహ * తిలమాషా ఇతి జాయన్త ఇతి శ్రవ ణాద్వ్రీహ్యాదిశరీరకా ఏవానుశయినో భవన్తీతి (ప్రా)ప్త ఉచ్యతే * అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్. అవరోహతాం జీవానాం జీవాంతరాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదౌ సంశ్లేషమాత్రం. కుతః పూర్వవదభిలాపాత్ * ఆకాశాద్వాయుం వాయుర్భూ త్వా ధూమో భవతీత్యాదౌ ఆకాశాదిభావే హేతుభూతకర్మకీర్తనాభావాద్య థా ఆకాశాదిషు సంశ్లేషమాత్రం. ఏవం వ్రీహ్యాదిస్థావరభావహేతుభూతకర్మకీ ర్తనాభావాదుత్తరత్రైవ * రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యదితి బ్రాహ్మణాదిభా వ ఏవ హేతుభూతస్య కర్మణః కీర్తనాత్- వ్రీహ్యాదౌ జీవాంతరాధిష్ఠితే సం శ్లేషమాత్రమేవ * అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్. ఇష్టాదికర్మణాం పశుహింసామి శ్రత్వాద్ధింసాయాశ్చ * నహింస్యాదితి నిషిద్ధత్వేనానిష్టసాధనత్వేన పాపతయా త న్మిశ్రకయా సుకృతకర్మణామశుద్ధత్వాత్ సుకృతాంశస్య ఫలం స్వర్గేఽనుభూ య హింసాంశస్య స్థావరాదిభావలక్షణం ఫలమవరోహన్ననుభవతు. నను నహిం

స్యాదితి నిషేధః విహితక్రత్వర్థహింసాన్యతిరిక్తవిషయో౽స్త్వితి చేన్న - ప్రత్యవా
దిరూపేష్టసాధనత్వప్రతిపాదనా మోహాదిరూపానిష్టసాధనత్వస్య చ దర్శనేనోత్స
ర్గాపవాదన్యాయస్యాత్రానవతారాత్. అతో యాగాద్యనుప్రవిష్టహింసాఫల
త్వేన స్థానత్రయభావో౽నుభోక్తవ్య ఇతి చేన్న - ప్రవర్తనానివర్తనారూపవిధినిషే
ధయోరవిరోధస్య వక్తుమశక్యతయా సతి చ విరోధే సామాన్యవిశేషన్యాయేన నిషే
ధస్య విహితహింసాన్యతిరిక్తవిషయత్వాత్. వస్తుతస్తు యాగీయపశుహింసాయాః
హింసాత్వస్యైవాభావాత్ * న వా ఉ ఏతన్మ్రియసే న రిష్యసీతి మన్త్రవర్ణా
ద్ధింసాత్వాభావస్యైవ ప్రతిపాదనాత్. న రిష్యసి - న హింస్యస ఇతి హి తస్యార్థః
నను * న రిష్యసీతి మన్త్రవర్ణో హింసాత్వాభావాభ్యుపగమే న మ్రియస ఇతి
మన్త్రవర్ణోక్తమరణస్య మరణత్వమపి న స్యాత్. తథా చ న మ్రియస ఇతి వన్న
రిష్యసీత్యస్య [illegible] ఔపచారికత్వం [illegible]. మరణోద్దేశ్యకమరణానుకూల
వ్యాపారత్వస్యైవ హింసాత్వమిత్యుపగమాదితి చేత్ - న - మరణోద్దేశ్యకమరణానుకూ
లవ్యాపారత్వం - హింసాత్వం [illegible] వదాదీ
నాం మరణోద్దేశ్యకమరణానుకూలవ్యాపారత్వాభావేన హింసాత్వాభావప్రసం
గాత్. అతః [illegible] వ్యాపారత్వస్యైవ హింసాపదప్రవృత్తినిమి
త్తత్వే [illegible] హింసకత్వస్య
ప్రదేశాభావేన బలవదనిష్టాజనకత్వే [illegible] జనకవ్యాపారత్వం తద్ధింసా
త్వమిత్యాశ్రయణీయం. తథా చ [illegible] యమానస్య [illegible] స్వర్గరూపహిత
స్య శాస్త్రీయక [illegible] బలవత్త్వా [illegible] హింసాత్వమిత్యత్రాపి పశుమరణా
నుకూలవ్యాపారస్య పశువధనాజనకత్వేపి స్వర్గ [illegible] విలక్షణస్య పశు
హింతస్య బలవత్త్వా [illegible] హింసాత్వం. అతో న హింస్యాదితి [illegible] విషయత్వాత్ క్ర
త్వర్థపశుహింసాయా న పాపజనకత్వమితి తద్వశేనావరోహతో౽నుశయినో న
వ్రీహ్యాదిభావాపత్తిరితి * రేతస్సిగ్యోగో౽థ. ఇతి శ్రౌతపదార్థకం వ్రీహ్యాదిజ
న్మవచనం. వ్రీహ్యాదిభావవచనాసంగతం * యో యో హ్యన్నమత్తి యో యో రేత
స్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి రేతస్సిగ్భావో౽నుశయినాం శ్రూయమాణో య
థా న ముఖ్యః - ఏవం వ్రీహ్యాదిభావో౽ప్యముఖ్యః * యోనేశ్శరీరం. యోనిప్రాప్తేః
పశ్చాదేవానుశయినాం బ్రాహ్మణాదిశరీరప్రాప్తివచనాత్ తతః ప్రాక్ శరీర
పరిగ్రహః కేవలం సంశ్లేషమాత్రం. యత్ర పుణ్యాపుణ్యకర్మణి - తత్రైవ సుఖ

దుఃఖే. యత్రసుఖదుఃఖే- తత్రైవతద్ధేతుభూతంశరీరం- తతశ్చాకాశాదిషు కర్మ కీర్తనాభావేన తత్ఫలభూతసుఖాద్యనుభవాభావాత్ నతద్ధేతుభూతం శరీరమితినయోనిప్రాప్తేః ప్రాక్ఛరీరపరిగ్రహఇతిస్థితం. ప్రకృతమనుసరామః. ॥౧౦॥

——ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యమ్——

ఉ——ప్రాచీనశాలఔపమన్యవఃసత్యయజ్ఞఃపౌలుషి రిన్ద్రద్యుమ్నో భాల్లవేయోజనశ్శార్కరాక్ష్యోబుడిలఆశ్వతరాశ్విస్తేహైతే మహాశాలామహాశ్రోత్రియాస్సమేత్యమీమాంసాంచక్రుఃకో నఆత్మాకింబ్రహ్మేతి ॥ ॥౧॥

శం——దక్షిణేనపథాగచ్ఛతామన్నభావఉక్తః * తద్దేవానామన్నం తందేవాభక్షయంతీతి. క్షుద్రజంతులక్షణాచకష్టాసంసారగతిరుక్తాతదుభయదోష పరిజిహీర్షయావైశ్వానరాత్మభావ ప్రతిపత్త్యర్థముత్తరోగ్రన్థఆరభ్యతే * అత్స్యన్నంపశ్యసిప్రియమిత్యాదిలింగాత్. అథ్యాయికాతుసుఖావబోధార్థావిద్యాసంప్రదానన్యాయప్రదర్శనార్థాచ, ప్రాచీనశాలఇతి- నామతః, ఉపమన్యోరపత్యం ఔపమన్యవః. సత్యయజ్ఞః- నామతః పులుషస్యాపత్యం - పౌలుషిః తథా- ఇంద్రద్యుమ్నః, నామతః, భల్లవేరపత్యం, భాల్లవిః తస్యాపత్యం, భాల్లవేయః జనఇతి- నామతః శర్కరాక్షస్యాపత్యం- శార్కరాక్ష్యః బుడిలః నామతః; అశ్వతరాశ్వస్యాపత్యం, ఆశ్వతరాశ్విఃపంచాపితేహైతేమహాశాలాః మహాగృహస్థాః విస్తీర్ణాభిశ్శాలాభిర్యుక్తాః-సమ్పన్నాః. మహాశ్రోత్రియాః శ్రుతాధ్యయనవృత్తసమ్పన్నాఇత్యర్థః, తఏవమ్భూతాస్సంతఃసమేత్య- సంభూయక్వచిన్మీమాంసాం- విచారణాంచక్రుః, కృతవంతఇత్యర్థః- కథం. కోనః- అస్మాకమాత్మా- కింబ్రహ్మేతిఆత్మబ్రహ్మశబ్దయోరితరేతరవిశేషణవిశేష్యత్వం బ్రహ్మేతి- అధ్యాత్మపరిచ్ఛిన్నమాత్మానంనివర్తయతి, ఆత్మేతిచ, ఆత్మవ్యతిరిక్తస్యాదిత్యాదిబ్రహ్మణఉపాస్యత్వం నివర్తయతి; అభేదేనాత్మైవబ్రహ్మ, బ్రహ్మైవాత్మే త్యేవంసర్వాత్మావైశ్వానరోబ్రహ్మ- సఆత్మేత్యేతత్సిద్ధంభవతి * మూర్ధాతేవ్యపతిష్యదన్ధోభవిష్యదిత్యాదిలింగాత్ ॥ ।౧॥

ఆ——పూర్వోత్తరయోస్సందర్భయోస్సంబంధందర్శయన్నుత్తర సందర్భమవతారయతి (దక్షిణేనేత్యాదినా) ఉత్తరగ్రంథస్యవైశ్వానరాత్మభావప్రతిపత్త్యర్థత్వేగమకమాహ (అత్సీతి) విద్యాయాస్సమ్ప్రదానం శిష్యేషుత్య

స్వన్యాయ్యః వినయాదిసంపత్తిః తత్ప్రదర్శనార్థాఽఽఖ్యాయికా, దృశ్యతే చాత్ర ప్రాచీనశాలప్రభృతీనాంతత్సమ్పత్తిరిత్యాహ (విద్యేతి)కథమాత్మబ్రహ్మ శబ్దయోరితరేతరవిశేషణవిశేష్యత్వం వ్యావర్త్యాభావాదిత్యాశంక్యాహ (బ్రహ్మేతి) ఉక్తరీత్యామిథోవిశేషణవిశేష్యత్వఫలితమాహ (అభేదేనేతి) ఇతశ్చోపాస్యస్యసర్వాత్మత్వం గమ్యతే, పరిచ్ఛిన్నోపాసనస్యనిందితత్వాత్ * భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వమితిన్యాయాదిత్యాహ (మూర్ధేతి) ॥౧॥

రం—వైశ్వానరవిద్యాప్రస్తూయతే (ప్రాచీనశాలఔపమన్యవస్సత్య యజ్ఞఃపౌలుషిరిత్యాది) ఉపమన్యుసుతః ప్రాచీనశాలనామా, పులుషసుతస్సత్య యజ్ఞనామా భాల్లవిసుతఇంద్రద్యుమ్ననామా, శర్కరాక్ష్యసుతోజననామా. అశ్వతరాశ్వసుతోబుడిలనామా - ఏతేపంచాపిమహాశాలాః - మహాగృహస్థతయావిస్తీర్ణశాలాసమ్పన్నాః ప్రసిద్ధాఇతియావత్ మహాశ్రోత్రియాః అతీవ శ్రుతాధ్యయనసమ్పన్నాశ్చైతే సమూహ్యయాస్మాకమంతర్యామితయా ఆత్మభూతం బ్రహ్మకిమితి మీమాంసాంచక్రుః- విచారంకృతవంతఇత్యర్థః ॥౧॥

ఉ—తేహసమ్పాదయాంచక్రురుద్దాలకోవై భగవంతోఽయ మారుణిస్సంప్రతిమమాత్మానంవైశ్వానరమధ్యేతితగ్ంహంతాభ్యా గచ్ఛామేతితగ్ంహాభ్యాజగ్ముః॥ ॥౨॥

శం—తేహమీమాంసంతోపినిశ్చయమలభమానాఃసమ్పాదయాంచక్రుః-సమ్పాదితవంతఆత్మనఉపదేష్టారం. ఉద్దాలకోవై, ప్రసిద్ధోనామతః భగవంతః- పూజావంతః అయమారుణిః అరుణస్యాపత్యం సంప్రతిసమ్యగిమమాత్మానం వైశ్వానరమస్మదభిప్రేతమధ్యేతి- స్మరతి తంహంత - ఇదానీమభ్యాగచ్ఛామేతి ఏవంనిశ్చిత్యతంహాభ్యాజగ్ముః- తంగతవంతః॥ ॥౨॥

ఆ—భగవంతస్సంతః- సమ్పాదయాంచక్రురితిపూర్వేణసమ్బంధః ॥ ౬-౩॥

రం—(తేహసంపాదయాంచక్రుః) తే- ఏవంమీమాంసిత్వానిశ్చయమలభమానాః ఆత్మమాత్రబ్రహ్మోపదేష్టారంకంచిత్సంపాదితవంతః నిశ్చితవంతఇత్యర్థః. కిమితి తత్రాహ (ఉద్దాలకోవైభగవంతోఽయమారుణిస్సమ్ప్రతీమమాత్మానంవైశ్వానరమధ్యేతీత్యాది) హేభగవంతః అరుణసుతఃఉద్దాలకనామా ఇదానీంవైశ్వానరమాత్మానమధ్యేతి * ఇక్ స్మరణే ఉపాస్తఇత్యర్థః యద్వా * ఇణ్ గతావితి గత్యర్థానాం జ్ఞానార్థత్వాదవగచ్ఛతీత్యర్థః తం ఉద్దాల

శ్లో-అరా: సానన్దగిరియటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

క్రమభ్యాగచ్ఛామేతి నిశ్చిత్య తం హాభ్యాజగ్ముః తమభ్యాగతవంత ఇత్యర్థః ॥ ౨॥

ఉ—సహ సంపాదయాంచకార ప్రక్ష్యంతి మామిమే మహాశాలా మహాశ్రోత్రియాస్తేభ్యో న సర్వమివ ప్రతిపత్స్యే హంతాహమన్యమభ్యనుశాసానీతి ॥ ॥౩॥

శం—ఆరుణిః- స హ తాన్ దృష్ట్వైవ తేషామాగమనప్రయోజనం బుద్ధ్వా సంపాదయాంచకార. కథం ప్రక్ష్యంతి మాం వైశ్వానరమిమే మహాశాలా మహాశ్రోత్రియాః తేభ్యోఽహం న సర్వమివ పృష్టం ప్రతివక్ష్యే- అతో హంత అహమిదానీమన్యమేషామభ్యనుశాసాని- వక్ష్యామ్యుపదేష్టారమితి;

రం—(స హ సంపాదయాంచకార ప్రక్ష్యంతి మామిమే మహాశాలా మహాశ్రోత్రియా ఇత్యాది) స హ- ఉద్దాలకస్తానాగతాన్ దృష్ట్వా ఏతే మహాశాలాః మహాశ్రోత్రియాః మాం వైశ్వానరమాత్మానం ప్రక్ష్యంతి. నాహం తత్సర్వం ప్రతిపద్య తేభ్యో వక్తుం శక్ష్యామి అతోఽన్యం తదభిజ్ఞం కంచిదనుశాసాని-ఉపదిశానీత్యేవం సమ్పాదితవాన్- నిశ్చితవానిత్యర్థః. ॥౩॥

ఉ—తాన్ హోవాచాశ్వపతిర్వై భగవంతోఽయం కైకేయస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హంతాభ్యాగచ్ఛామేతి తం హాభ్యాజగ్ముః ॥ ॥ ౪ ॥

శం—ఏవం సమ్పాద్య తాన్ హోవాచ అశ్వపతిర్వై- నామతః భగవంతోఽయం కేకయస్యాపత్యం- కైకేయః సంప్రతి సమ్యగిమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతీత్యాదిసమానమ్ ॥ ॥ ౪ ॥

ఆ—అశ్వపతిరిత్యాదౌ భగవంత ఇతి- ప్రాచీనశాలప్రభృతయస్సమ్బోధ్యంతే

రం—(తాన్ హోవాచ) స ఉద్దాలక ఏవమన్యం నాదిస్ప్రత్యాహ కిమితి (అశ్వపతిర్వై భగవంతోఽయం కైకేయస్సమ్ప్రతీమమాత్మానమిత్యాది) కేకయస్యాపత్యం కైకేయః శిష్టం స్పష్టం (తం హాభ్యాజగ్ముః) తం- అశ్వపతిముద్దాలకషష్ఠాస్తే అభ్యాగతవంత ఇత్యర్థః ॥ ॥౪॥

ఉ— తేభ్యో హ ప్రాప్తేభ్యః పృథగర్హాణి కారయాంచకార స హ ప్రాతస్సంజిహాన ఉవాచ న మే స్తేనో జనపదే న కదర్యో న మద్యపో నానాహితాగ్నిర్నావిద్వాన్న స్వైరీ స్వైరిణీ కుతో యక్ష్యమాణో వై భగవంతోఽహమస్మి యావదేకైకస్మా ఋత్విజే ధనం దాస్యా

మితావద్భగవద్భ్యో దాస్యామి వసంతు భగవంత ఇతి ॥౫॥

శం—తేభ్యో హ రాజా ప్రాప్తేభ్యః పృథక్పృథగర్హాణి అర్హణాని పురోహితైర్భృత్యైశ్చ కారయాంచకార- కారితవాన్ సహాన్యేద్యూ రాజా ప్రాతస్సంజిహాన ఉవాచ వినయేనోపగమ్య-ఏతద్ధనం మత్త ఉపాదధ్వమితి. తైః ప్రత్యాఖ్యాతః మయి దోషం పశ్యంతి నూనం, యతో న ప్రతిగృహ్ణంతి మత్తో ధనమితి మత్వా నః ఆత్మనస్సద్వృత్తతాం ప్రతిపిపాదయిషన్నాహ, న మే మమ జనపదే స్తేనః- పరస్వహర్తా విద్యతే న కదర్యః అదాతా సతి విభవే. న మద్యపః - ద్విజోత్తమస్సన్ నానాహితాగ్నిః శతగుః నావిద్వాన్ అధికారానురూపం న స్వైరీ పరదారేషు గంతా అత ఏవ స్వైరిణీ కుతః దుష్టచారిణీ న సంభవతీత్యర్థః తైశ్చ నవయం ధనార్థిన ఇత్యుక్త్వా అల్పం మత్వా నేతి న గృహ్ణంతీతి యక్ష్యమాణో వై కతిభిరహోభిరహం హే భగవంతోఽస్మి తదర్థం క్లృప్తం ధనం యావదేకైకస్మై యథోక్తమృత్విజే ధనం దాస్యామి- తావత్ప్రత్యేకం భగవద్భ్యోఽపి దాస్యామి వసన్తు భగవంతః-పశ్యంతు చ మమ యాగమ్॥ ॥౫॥

ఆ—స హేత్యాదినోపస్కారం వ్యాచష్టే (స హాన్యేద్యురిత్యాదినా) యథోక్తం శాస్త్రప్రసిద్ధమితి యావత్. ॥౫॥

రం—(తేభ్యో హ ప్రాప్తేభ్యః పృథగర్హాణి కారయాంచకార) ప్రాప్తేభ్యస్తేభ్యో మహర్షిభ్యః కేకయః పృథక్పృథగర్హాణి - అర్హణాని పూజాః భృత్యైః పురోహితాదిభిశ్చ కారితవానిత్యర్థః (స హ ప్రాతస్సంజిహాన ఉవాచ) స హ- రాజా అన్యేద్యుః ప్రాతః కాలే స్వభవనం సంజిహానః త్యజన్, స్వభవనాన్నిర్గత్య తత్సమీపమేత్యేతి యావత్. తాన్ మహర్షీనువాచేత్యర్థః, కిమితి. తత్రాహ (న మే స్తేనో జనపదే న కదర్యో న మద్యపో నానాహితాగ్నిర్నావిద్వాన్న స్వైరీ స్వైరిణీ కుత ఇత్యాది) హే భగవంతః, పూజార్హాః. మదధిష్ఠితే జనపదే స్తేనః , చోరో వా కదర్యః- దానశూన్యో వా మద్యపాయీ వా సత్యాం యోగ్యతాయాం అనాహితాగ్నిర్వా అవిద్వాన్ వేదాధ్యయనాదిశూన్యస్త్రైవర్ణికో వా స్వైరీ, పరదారగంతా వా న సంతి స్వైరిణీ - పుంశ్చలీ తు కుతస్స్యాదిత్యర్థః ఏవమాద్యా దుష్టా మజ్జనపదే న సంతి- న హి తైర్దత్తం ధనముపజీవామి అతో మమ ప్రతిగ్రహయోగ్యతాఽస్తీతి భావః (యక్ష్యమాణో వై భగవంతోఽహమస్మీత్యాది) అహమచిరేణైవ కాలేన యాగం కరిష్యామి. తత్ర యాగే ఏకైక

స్మై బ్రుత్విజే యావద్ధనం దాస్యామి- తావద్భగవద్భ్యః ప్రత్యేకం దాస్యామి.
తావత్కాలమత్రైవ వసంతు యాగంచపశ్యంత్వితి ప్రార్థితవానిత్యర్థః భ
గవతాచభాష్యకృతా * నమే స్తేనఇత్యాదినా * యక్ష్యమాణో వైభగవంతో
ఽహమస్మీత్యంతేన తస్యావృత్తస్థతయా ప్రతిగ్రహయోగ్యతాంజ్ఞాపయన్నేవ
బ్రహ్మవిద్భిరపి ప్రతిషిద్ధస్య పరిహరణీయతాం విహితస్యకర్తవ్యతాం ప్రతిజ్ఞా
ప్యయావదేకైకస్మై బ్రుత్విజేధనం దాస్యామి తావద్భగవద్భ్యో దాస్యామి- వ
సంతుభగవంతఇత్యవోచదితిభాషితమ్ ॥ ॥౫॥

ఉ— తే హోచుర్యేన హైవార్థేన పురుషశ్చరేత్తꣳ హైవ వదేదాత్మా
నమేవేమం వైశ్వానరꣳ సంప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి॥౬॥

శం— ఇత్యుక్తాస్తే హోచుః యేన హ్యర్థేన ప్రయోజనేనయం ప్రతిచరే
త్ గచ్ఛేత్పురుషః తం హైవార్థం వదేత్ - ఇదమేవప్రయోజనమాగమనస్యేతి
అయంన్యాయస్సతాం వయంచ వైశ్వానరజ్ఞానార్థినః ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం
సంప్రత్యధ్యేషి, సమ్యగ్జానాసి అతస్తమేవనః అస్మభ్యంబ్రూహి. ॥౬

ఆ— కింతర్హిభవదాగమనప్రయోజనం తదాహ (వయంచేతి) తన్న
మాపినాస్తీతిశంకాంనిరస్యతి (ఆత్మానమితి) ॥౬॥

రం— (తేహోచుః) తే-ఋషయో రాజానం ప్రత్యూచుః కిమితితదాహ
(యేన హైవార్థేన పురుషశ్చరేత్తం హైవ వదేదాత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సం
ప్రత్యధ్యేషి తమేవనో బ్రూహీతి) యేనార్థేన- ప్రయోజనేన యత్ప్రయోజన
ముద్దిశ్య పురుషశ్చరేత్ ఆగచ్ఛతి; తం హైవ తమేవపురుషార్థం తస్యవదేత్
కుర్యామితివదేత్ కుర్యాదితియావత్, నహిహితంహికర్తవ్యంభవతి అస్మాకం
చ వైశ్వానరఆత్మాజిజ్ఞాసితః త్వంచ తమాత్మానమధునాఅధ్యేషి ఉపాస్సే. నచతే
తజ్జ్ఞానమపలాప్యం అతస్తమేవనఉపదిశ- నప్రయోజనాంతరమిత్యర్థః, వి
శ్వాన్నరాన్నయతి- విశ్వమేనంనరానయంతీతివా - విశ్వానరః విశ్వానరఏవవై
శ్వానరః నసుపపవాయసఇతివత్; ॥ ౬ ॥

ఉ— తాన్హోవాచ ప్రాతర్వః ప్రతివక్తాస్మీతి తే హ సమిత్పాణయః
పూర్వాహ్ణే ప్రతిచక్రమిరే తాన్హానుపనీయైవైతదువాచ ॥౭॥

ఇతి పంచమప్రపాఠకే ఏకాదశఃఖండః

శం— ఇత్యుక్తస్తాన్హోవాచ ప్రాతర్వః - యుష్మభ్యంప్రతివక్తాస్మిప్రతివా

క్ష్యాదాతాస్మి ఇత్యుక్త్వా స్తేహరాజ్ఞోఽభిప్రాయజ్ఞాః సమిత్పాణయఃసమిద్భా రహస్తాఅపరేద్యుః పూర్వాహ్ణేరాజానంప్రతిచక్రమిరే గతవంతః యతఏవం మహాశాలా మహాశ్రోత్రియాబ్రాహ్మణాస్సంతోమహాశాలత్వా ద్యభిమానంహిత్వాసమిద్భారహస్తాఃజాతితోహీనం రాజానంవిద్యార్థినోవినయే నోపజగ్ముః తథాన్యైర్విద్యోపాదిత్సుభిర్భవితవ్యం, తేభ్యశ్చాదాద్విద్యాం వివక్షంనుప నీయైవ ఉపనయనమకృత్వైవతానేతత్ - వైశ్వానరవిజ్ఞానమువాచేతివక్ష్యమాణేనసంబంధః యథాయోగ్యతయావిద్యామదాత్ -తథాఽన్యేనాపివిద్యాదాతవ్యేత్యాఖ్యాయికార్థః... ... ... ॥౧॥

——ఇతిపంచమప్రపాఠకేఏకాదశఖండభాష్యమ్——

ఆ—శిష్యభావేనోపపన్నేభ్యోవిద్యాదాతవ్యా - నయథాకథంచిదితిజ్ఞా జ్ఞోఽభిప్రాయః తేహేత్యాదివాక్యస్య తాత్పర్యంనాయతి (యతఇతి)యోగక్షేమార్థంరాజానం ప్రత్యుపగమనమిష్టమేవేతిమన్వానోవిశినష్టి (విద్యార్థినఇతి) తథేత్యత్రా త్వన్యైస్తోద్విష్టత్యః ఉపనయనం పాదయోర్నిపతనం వక్ష్యమాణం వైశ్వానరవిజ్ఞానం తేన్యైంబత్యస్యసంబంధఇతియోజనా. ఆఖ్యాయికాతాత్పర్యముపసంహరతి (యథేతి) ... ... ॥ ౧ ॥

——ఇతిపంచమప్రపాఠకేఏకాదశఖండభాష్యటీకా——

రం—(తాన్హోవాచప్రాతర్వఃప్రతివక్తాస్మీతి) తేషామభిమానంపరిశోధ్య శ్వః ప్రతివచనందాస్యామీతి మత్వాప్రాతః ప్రశ్నస్యప్రతివచనకర్తాస్మీత్యువాచేత్యర్థః (తేహసమిత్పాణయఃపూర్వాహ్ణేప్రతిచక్రమిరే) తేచరాజ్ఞోఽభిప్రాయజ్ఞాః సమిద్భారహస్తాః అపరేద్యుః పూర్వాహ్ణేరాజానంశిష్యాభవామఇత్యుపగతవంతః (తాన్హానుపనీయైవేతిమువాచ) రాజాతుతాన్ సమిత్పాణీనుపయామేతివదతస్స్వకస్స్వజాత్యభిమానానుద్వీక్ష్యతేషాముపదేశయోగ్యతాం జ్ఞాత్వా అబ్రాహ్మణేన నబ్రాహ్మణఉపనేతవ్యఇతిశాస్త్రార్థంజ్ఞాత్వాతైస్సమర్పితం సమిదాద్యుపాయనమస్వీకృత్యైవమేతద్వైతత్ వక్ష్యమాణమువాచేత్యర్థః యతఏవంమహాశాలా మహాశ్రోత్రియాబ్రాహ్మణాస్సంతో మహాశాలత్వాద్యభిమానంహిత్వాసమిద్భారహస్తాజాతితోహీనం రాజానంవిద్యార్థితయోపజగ్ముః తస్మాత్తథాన్యైర్విద్యోపాదిత్సుభిర్భవితవ్య మిత్యాఖ్యాయికయానూద్యతే ॥ ... ... ॥ ౧ ॥

——ఇతి పంచమప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్——

ఉ—ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి దివమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచైష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానరో యం త్వమాత్మానముపాస్సే తస్మాత్తవ సుతం ప్రసుతమాసుతం కులే దృశ్యతే ॥ ౧ ॥

శం—స కథముపాస్యేతి ఆహ ఔపమన్యవ హే కమాత్మానం వైశ్వానరం త్వముపాస్స ఇతి పప్రచ్ఛ. నన్వయమన్యాయః- ఆచార్యస్సన్ శిష్యం పృచ్ఛతీతి, నైష దోషః * యద్వేత్థ తేన మోపసీద తతస్త ఊర్ధ్వం వక్ష్యామీతి న్యాయదర్శనాత్ అన్యత్రాప్యప్రతిభానవతి శిష్యే ప్రతిభోత్పాదనార్థ ఆచార్యస్య ప్రశ్నో దృష్టోఽజాతశత్రోః * క్వైష తదాభూత్కుత ఏతదాగాదితి. దివమేవ- ద్యులోకమేవ వైశ్వానరముపాసే భగవో రాజన్నితి హోవాచ ఏష వై సుతేజాః శోభనం తేజో యస్య సోఽయం సుతేజా ఇతి ప్రసిద్ధో వైశ్వానర ఆత్మా- అయం- ఆత్మనోఽవయవభూతత్వాత్ యం త్వమాత్మానం ఆత్మైకదేశముపాస్సే- తస్మాత్ సుతేజసో వైశ్వానరస్యోపాసనాత్తవ సుతం అభిషుతం సోమరూపం కర్మణి ప్రసుతం ప్రకర్షేణ చ సుతం. ఆసుతం చ అహర్గణాదిషు తవ కులే దృశ్యతే అతీవ కర్మిణస్త్వత్కులీనా ఇత్యర్థః ॥ ॥ ౧ ॥

ఆ—శిష్యాః ప్రష్టారః ఆచార్యాస్తు ప్రతివక్తార ఇతి న్యాయమాశంకతే (నన్వితి) వాక్యశేషాత్తం దూషయతి (నైష దోష ఇతి) బృహదారణ్యక శ్రుత్యాలోచనాయామపి నైతదన్యాయ్యమిత్యాహ (అన్యత్రాపీతి) ఆచార్యస్య- అజాతశత్రోరితి సంబంధః తస్యాత్మత్వే హేతుమాహ (ఆత్మన ఇతి) ఏకాహాదిమాహో జ్యోతిష్టోమాదిరహర్గణః తత్ర సుతం సోమరూపం లతాద్రవ్యం అహీనే ప్రసుతం సత్రేష్వాసుతమితి భేదః. తదేతత్పూర్వవదసమన్వయదర్శనార్థమ్ ॥౧॥

రం—అథ కైకయస్తేభ్యో వైశ్వానరాత్మానముపదిదిక్షుః విశేషప్రశ్నాన్యథానుపపత్త్యా వైశ్వానరాత్మన్యేతైః కించిజ్జ్ఞాతం కించిదజ్ఞాతమితి విజ్ఞాయాజ్ఞాతాంశబుభుత్సయా తానేకైకశః ప్రష్టుముపక్రమతే తత్రౌపమన్యవం పృచ్ఛతి (ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి) స్పష్టోఽర్థః (దివమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ) హే భగవః ద్యులోకశరీరకం వైశ్వానరమహముపాస ఇత్యౌపమన్యవః ప్రత్యువాచేత్యర్థః. కేకయ ఆహ (ఏష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానరోఽయం త్వమాత్మానముపాస్సే) యం ద్యులోకావచ్ఛిన్నం వైశ్వానరమాత్మానం

త్వముపాస్సే - ఏష వైశ్వానర ఆత్మా సుతేజాః శోభనం తేజో యస్య సః సుతేజాః ద్యులోకో హి సూర్యచంద్రతేజో యుక్తతయా సుతేజా భవతి. యత్త్వం ద్యులోకావచ్ఛిన్నం వైశ్వానర ఆత్మానముపాస్యమానః సుతేజస్త్వగుణయోగేన సుతేజా నామా వైశ్వానరః (తస్మాత్తవ సుతం ప్రసుతమాసుతం కులే దృశ్యతే) అతిసుత ప్రసుతాసుతశబ్దాః ఏకాహాహీనసత్రిక ర్మగతాభిషవణపరాః సుతశబ్దవత్త్వసామ్యాత్ సుతేజస్త్వోపాసనాయాస్సుతాదిఫలకత్వోపపత్తిరితి భావః ॥ ౧॥

ఉ—అత్స్యన్నం పశ్యసి ప్రియమత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి హోవాచ మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య ఇతి ॥...... .... ॥ ౨॥

ఇతి పంచమప్రపాఠకే ద్వాదశః ఖండః

శం—అత్స్యన్నం- దీప్తాగ్నిస్సన్ పశ్యసి చ పుత్రపౌత్రాది ప్రియం ఇష్టం అన్యోప్యన్నమత్తి పశ్యతి చ ప్రియం, భవత్యస్య సుతం ప్రసుతమాసుతమిత్యాది కర్మిత్వం. బ్రహ్మవర్చసం కులే - యః కశ్చిదేతం యథోక్తమేవం వైశ్వానరముపాస్తే మూర్ధా తు వైశ్వానరస్యైషః న సమస్తో వైశ్వానరః అతః సమస్తబుద్ధ్యా వైశ్వానరస్యోపాసనాచ్ఛిరః- మూర్ధా తే విపరీతగ్రాహిణో వ్యపతిష్యత్-విపతితమభవిష్యత్. యత్ యది మాం నాగమిష్యః నాగతోఽభవిష్యః । సాధ్వకార్షీః యన్మామాగతోసీత్యభిప్రాయః॥ ... ... ॥ ౨॥

ఇతి పంచమప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యమ్.

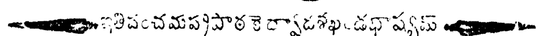
ప్ర—న కేవలం ప్రాచీనశాలస్యేదం ఫలం కింత్వన్యస్యాపి భవతీత్యాహ (అన్యోపీతి) తర్హి యథోక్తవైశ్వానరజ్ఞానాదేవ కృతకృత్యతేత్యాశంక్యాహ (మూర్ధా త్వితి) అక్షరార్థమన్యత్రాపి వ్యక్తత్వాదుపేక్షతే (సాధ్వితి) ॥ ౨॥

ఇతి పంచమప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యటీకా.

రం—(అత్స్యన్నం పశ్యసి ప్రియం) తదుపాసనావైభవేనాన్నం లౌకికం భోగ్యమనుభవసి- ప్రియం పుత్రాదికం చ పశ్యసీత్యర్థః. ఏవమన్యోపి యః త్వమివ త్వదుపాస్య వైశ్వానరముపాస్తే- సోపి త్వమివాన్నాదనప్రియదర్శన బ్రహ్మవర్చస శాలీ సంతానవాంశ్చ భవతీత్యాహ (అత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే) ఉక్తోర్థః ఏవం తదు

ర సానన్దగిరీయటీకాశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

మర్థమంగీకుర్వన్నివఫలప్రదర్శనేనైతమభిముఖీకృత్యతత్రావక్తవ్యమంశము పదిశతి (మూర్ధాత్వేషఆత్మనఇతిహోవాచమూర్ధాతేవ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్యఇతి) త్వయావైశ్వానరబుద్ధ్యోపాస్యమానఏషః - ద్యులోకః పరిచ్ఛిన్నః ఆత్మనః- వైశ్వానరస్యాత్మనోమూర్ధావయవభూతః, సతుసఏవవైశ్వానరఆత్మా ఏతదర్థనిర్ణయాయార్థం తవమత్సమీపాగమనేతత్రవైశ్వానరబుద్ధిం కుర్వతస్తవమూర్ధావ్యపతిష్యత్, విపరీతవిద్యావశాదనర్థస్స్యాత్. అతస్సాధ్వకార్షీః- యత్త్వంమత్సమాగతోసీత్యభిప్రాయః.................॥౨॥

ఇతిపంచమప్రపాఠకేద్వాదశఖండభాష్యమ్

ఉ—అథహోవాచసత్యయజ్ఞం పౌలుషిం ప్రాచీనయోగ్యకం త్వ
మాత్మానముపాస్సఇత్యాదిత్యమేవభగవో రాజన్నితి హోవాచైష
వైవిశ్వరూపఆత్మావైశ్వానరోయంత్వమాత్మానముపాస్సేతస్మా
త్తవబహువిశ్వరూపంకులేదృశ్యతే ॥ ॥౧॥

శం—అథహోవాచసత్యయజ్ఞం పౌలుషిం, హేప్రాచీనయోగ్యకంత్వమాత్మానముపాస్సఇతి, ఆదిత్యమేవభగవో రాజన్నితిహోవాచ శుక్లనీలాది రూపత్వాద్విశ్వరూపత్వమాదిత్యస్య సర్వరూపత్వాద్వా సర్వాణిరూపాణిహి త్వాష్ట్రాణీయతః. అసౌ వా విశ్వరూపఆదిత్యః తదుపాసనాత్తవబహువిశ్వరూపం-ఇహాముత్రార్థముపకరణందృశ్యతేకులే ॥౧॥

ఆ—అథ ప్రాచీనశాలతూష్ణీంభావేజ్ఞానసమాప్తేసత్యనంతరమిత్యర్థః. ఆదిత్యస్యశుక్లత్వాదిరూపవత్త్వమస్తమేవస్పష్టీభవిష్యతి తస్యసర్వరూపత్వేనవిశ్వరూపత్వముక్తముపపాదయతి (సర్వాణీతి) ॥౧॥

రం—(అథహోవాచసత్యయజ్ఞంపౌలుషింప్రాచీనయోగ్యకంత్వమాత్మానముపాస్సఇతీత్యాది) ప్రాచీనయోగ్యఇతిసత్యయజ్ఞస్యనామాంతరం (ఏషవైవిశ్వరూపఆత్మావైశ్వానరః) రూప్యతఇతిరూపం విశ్వంరూపం ప్రకాశ్యంయస్యసః విశ్వరూపః ఆదిత్యస్యవిశ్వప్రకాశకత్వాద్విశ్వరూపత్వం(తస్మాత్తవబహువిశ్వరూపంకులేదృశ్యతే) ఏతదుపాసనాత్తవకులేబహువిశ్వరూపం - విశ్వప్రకాశకం పుత్రరత్నాదికందృశ్యతఇత్యర్థః॥ ॥౧॥

ఉ—ప్రవృత్తోశ్వతరీరథోదాసీనిష్కోత్తస్యన్నం పశ్యసిప్రియమ
త్త్యన్నం పశ్యతిప్రియంభవత్యస్యబ్రహ్మవర్చసంకులేయఏతమే

వమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తేచక్షుష్ట్వేతదాత్మన ఇతిహోవా
చాన్ధోఽభవి(ష్యోయ)ష్యద్యన్మాంనాగమిష్య ఇతి ॥౨

ఇతిపంచమప్రపాఠకే త్రయోదశఃఖండః

శం — కించ, త్వామనుప్రవృత్తోఽశ్వతరీభ్యాంయుక్తోరథః-అశ్వతరీరథః దాసీనిష్కః- దాసీభిర్యుక్తోనిష్కః హారః దాసీనిష్కః (అత్స్యన్నమిత్యాది)సమానం చక్షుర్వైశ్వానరస్యతుసవితా తస్యసమస్తబుద్ధ్యోపాసనాదన్ధోఽభవిష్య(ః)త్) చక్షుర్హీనోఽభవిష్యః (యన్మాంనాగమిష్యఇతి)పూర్వవత్ ॥౨॥

ఇతిపంచమప్రపాఠకేత్రయోదశఖండభాష్యమ్

ఆ — అత్స్యన్నమిత్యాది- చక్షుష్ట్వేతదిత్యతః ప్రాక్తనమితిశేషః చక్షుష్ట్వేతదిత్యాదివాక్యంవ్యాచష్టే (చక్షురిత్యాదినా) తత్రాపితాత్పర్యంయథాపూర్వంద్రష్టవ్యమిత్యాహ (పూర్వవదితి) ... ॥౨॥

ఇతి పంచమప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యటీకా

రం — (ప్రవృత్తోఽశ్వతరీరథో దాసీనిష్క ఇత్యాది) అశ్వతరీభిర్యుక్తోరథః- అశ్వతరీరథః ప్రవృత్తః త్వామనువృత్తః దాసీభిర్యుక్తోనిష్కః హారః. దాసీనిష్కః త్వామనుప్రవృత్త ఇత్యర్థః శిష్టంసర్వంపూర్వవత్ ... ...॥౨॥

ఇతి పంచమప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యమ్

ఉ — అథహోవాచ సత్యయజ్ఞం పౌలుషిం ప్రాచీనయోగ్యకంత్వమాత్మానముపాస్స ఇతి వాయుమేవ భగవో రాజన్నితిహోవాచైష వై ‡ పృథగ్వర్త్మాత్మా వైశ్వానరో యం త్వమాత్మానముపాస్సే తస్మాత్త్వాం పృథగ్బలయ (ఆ)యంతి పృథగ్రథశ్రేణయోఽనుయంతి ॥౧॥

శం — (అథహోవాచ సత్యయజ్ఞం పౌలుషిం ప్రాచీనయోగ్యకంత్వమాత్మానముపాస్స ఇత్యాది) సమాన, పృథ[illegible]నానావర్త్మానియస్యవాయో రావహోద్వహాదిభిర్భేదైర్వర్త్మానిమాన్యసౌ [illegible] పృథగ్వర్త్మా ఆత్మా వాయుః తస్మాత్ పృథగ్వర్త్మాత్మనోవైశ్వానరస్యోపాసనాత్ పృథక్, నానాదిక్కాస్త్వాంప్రతిజలయః- వస్త్రాన్నాదిలక్షణాబలయఆయంతి- ఆగచ్ఛంతి- పృథగ్రథశ్రేణయః- రథపంక్తయోపిత్వామనుయంతి ॥ ॥౧॥

ఆ — సత్యయజ్ఞోపరమానంతరమిత్యర్థసిద్ధార్థః పృథగిత్యతః ప్రాక్తన మా

‡ పృథగ్వర్త్మా వైశ్వానరఇతి రంగరామానుజీయపాఠః

దివదేనగృహీతం పృథగ్వర్త్మా ౽౽త్మేతి ప్రతీకమాదాయ వ్యాచష్టే (నానేతి) అభిముఖ్యేనాగచ్ఛన్, అవహః ఊర్ధ్వేనవహతీత్యుద్వహః. తస్మాత్త్వామిత్యాది వ్యాచష్టే (తస్మాదితి) నానాదిశ్యాః, నానావిధాసుదిక్షుభవాఇత్యేతత్ ॥ ౧

ర౦——(అథహోవాచేంద్రద్యుమ్నంభాల్లవేయంవైయాఘ్రపద్యకంత్వమాత్మానముపాస్సఇతి) వ్యాఘ్రపద్యస్యాపత్యం- వైయాఘ్రపద్యఃభాల్లవేరేవవ్యాఘ్రపద్యఇతినామాంతరం (ఏషవైపృథగ్వర్త్మాత్మావైశ్వానరఇతి) వాయోర్వివిధగతి స్వభావత్వాత్పృథగ్వర్త్మత్వం (తస్మాత్త్వాంపృథగ్బలయఆయయంతి పృథగ్రథశ్రేణయోఽనుయంతి) పృథక్ నానాదిక్స్థాః వస్త్రాన్నాదిలక్షణాః బలయః ఆయయంతి- ఆగచ్ఛంతి రథపఙ్క్తయోపిత్వామనుయాంతీత్యర్థః శిష్టంస్పష్టం

ఉ——అత్స్యన్నంపశ్యసిప్రియమత్త్యన్నం పశ్యతిప్రియంభవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసంయఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే ప్రాణస్త్వేషఆత్మనఇతి హోవాచప్రాణస్త ఉదక్రమిష్యద్యన్మాంనాగమిష్యఇతి ॥ ... ... ॥ ౨ ॥

——ఇతిపంచమప్రపాఠకే చతుర్దశఃఖండః——

శం——(అత్స్యన్నమిత్యాది) సమానం, ప్రాణస్త్వేషఆత్మనఇతిహోవాచ ప్రాణస్తే తవఉదక్రమిష్యత్ - ఉత్క్రాంతోఽభవిష్యత్ యన్మాం నాగమిష్య ఇతి ॥ ౨ ॥ ——ఇతిపంచమప్రపాఠకే చతుర్దశఖండభాష్యం——

ఆ——(అత్స్యన్నమిత్యాదిసమానమితి) అత్రాపిపదముపాస్తే ఇత్యంతవాక్యసంగ్రహార్థం ఉత్తరవాక్యేప్యభిప్రాయసామ్యంమత్వాహ(ప్రాణస్త్వితి)॥ ౨

——ఇతి పంచమప్రపాఠకేచతుర్దశఖండభాష్యటీకా——

రం——(అత్స్యన్నంపశ్యసిప్రియమిత్యాది) సర్వంపూర్వవత్ ....॥ ౨

——ఇతిపంచమప్రపాఠకే చతుర్దశఖండభాష్యమ్——

ఉ——అథహోవాచజనగ్ంశార్కరాక్ష్యంశార్కరాక్ష్యకం త్వమాత్మానముపాస్సఇత్యాకాశమేవభగవో రాజన్నితి హోవాచైషవై బహులఆత్మా వైశ్వానరో యంత్వమాత్మానముపాస్సే తస్మాత్త్వం బహులోసిప్రజయాచధనేనచ ॥ ॥ ౧ ॥

శం——(అథహోవాచజనమిత్యాది) సమానం (ఏషవైబహులఆత్మా వైశ్వానరః) బహులత్వమాకాశస్య సర్వగతత్వాత్, బహులగుణోపాసనాచ్చ త్వం

బహులోసిప్రజయా పుత్రపౌత్రాదిలక్షణయాధనేనచ - హిరణ్యాదినా ॥౧॥

ఆ—ఇంద్రియ్యుమ్నాపరమానంతర్యమథశబ్దార్థః ఆత్మాదిపదమేష ఇత్యా స్తాత్పూర్వోక్తనవాక్యసంగ్రహార్థం కథమాకాశస్య బహులత్వం అతఆహ (బ హులత్వమితి) ॥౧॥

రం—(అథహోవాచజనంశార్కరాక్ష్యం శార్కరాక్ష్యకంత్వమాత్మానమి త్యాది) (ఏషవైబహులఆత్మావైశ్వానరః) భూతానాంతిర్యక్ఆకాశస్యమహత్త్వా ద్బహులత్వం శిష్టంస్పష్టమ్ ॥ ॥౧॥

ఉ— అత్స్యన్నంపశ్యసిప్రియమత్త్యన్నంపశ్యతిప్రియంభవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసంకులేయఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తేసం దేహస్త్వేషఆత్మనఇతిహోవాచసందేహస్తేవ్యశీర్యద్యన్మాం నాగ మిష్యఇతి ॥౨॥ ఇతిపంచమప్రపాఠకే పంచదశఃఖండః

శం— (సందేహస్త్వేషః) సందేహః మధ్యమశరీరం వైశ్వానరస్య దిహంతే భూతలోరుపచయార్థత్వాత్ మాంసరుధిరాస్థ్యాదిభిర్బహులశ్శరీరం తత్ సందేహస్తే-తవమధ్యశరీరంవ్యశీర్యత్ శీర్ణమభవిష్యత్ యన్మాంనాగమిష్యఇతి

ఇతిపంచమప్రపాఠకే పంచదశఖండభాష్యమ్

ఆ—కథంశరీరస్యమధ్యమేభాగేసంశయవాచీసందేహశబ్దోవర్తతే తత్రా హ (దిహంతేరితి) ఆకాశస్యసర్వగతత్వేన బహులత్వాద్దేహస్యచ పరిచ్ఛిన్న త్వేన తదభావాత్ కథమాకాశంవైశ్వానరస్యశరీరంస్యాదిత్యాశంక్యాహ (మాం సేతి) తత్ - శరీరమితిసంబంధః ॥౨॥

ఇతిపంచమప్రపాఠకే పంచదశఖండభాష్యటీకా

రం—(అత్స్యన్నమిత్యాది) (సందేహస్త్వేషఆత్మనఇతిహోవాచ) సం దేహః మధ్యకాయః మధ్యకాయోహ్యుత్తరాపరకాయయోః శ్వాసుప్రవిష్టఇతి సందిహ్యమానత్వాత్ సందేహఇత్యుచ్యతే. వ్యశీర్యత్ విశీర్ణోఽభవిష్యది త్యర్థఃశిష్టంస్పష్టం॥ ౨॥ ఇతిపంచమప్రపాఠకేపంచదశఖండభాష్యమ్

ఉ—అథహోవాచబుడిలమాశ్వతరాశ్విం వైయాఘ్రపద్యకంత్వమా త్మానముపాస్సఇత్యపఏవభగవోరాజన్నితిహోవాచైష వైరయి రాత్మావైశ్వానరోయం త్వమాత్మానముపాస్సేతస్మాత్త్వగ్ం రయి మాన్ పుష్టిమానసి ॥ ॥౧॥

శం—(అథహోవాచబుడిలమాశ్వతరాశ్విమిత్యాది) సమానం (ఏషవైరయిరాత్మా వైశ్వానరః) ధనరూపః. అయిమన్నంతతో ధనమితి. తస్మాద్రయిమాన్ ధనవాన్ త్వంపుష్టిమాంశ్చ శరీరేణ. పుష్టిశ్చాన్ననిమిత్తత్వాత్ ॥ ॥౧॥

ఆ—జనస్యోపరమానంతర్యమథశబ్దార్థః కథమయమాత్మా వైశ్వానరో రయిరితి ధనేన నిర్దిశ్యతే, తత్రాహ (అద్భ్య ఇతి) * ఆయుర్వైఘృతమితివత్కార్యవాచకేన కారణంలక్ష్యత ఇత్యర్థః. తస్మాత్ యథోక్తవైశ్వానరోపాసనాదిత్యేతత్ ధనరూపవైశ్వానరోపాసనాద్ధనవానిత్యేవవక్తవ్యే కథంపుష్టిమానిత్యధికావాపః తత్రాహ (పుష్టిశ్చేతి) ॥౧॥

రం—(అథహోవాచబుడిలమాశ్వతరాశ్విమిత్యాది) వైయాఘ్రపద్య వ్యాఘ్రపదస్యగోత్రాపత్యేత్యర్థః (ఏషవైరయిరాత్మావైశ్వానర ఇతి) అపాంవేగవత్త్వాద్రయిత్వం. వినగరశ్చాందసః. ధనప్రాప్తిహేతుత్వాద్వా ప్రరయిత్వం రయిమాన్ - ధనవానిత్యర్థః ॥ ॥౧॥

ఉ—అత్స్యన్నం పశ్యసిప్రియమత్త్యన్నంపశ్యతిప్రియం భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసంకులేయఏతమేవమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తే వస్తిస్త్వేషఆత్మన ఇతిహోవాచవస్తిస్తేవ్యభేత్స్యద్యన్మాంనాగమిష్య ఇతి ॥౨॥

—ఇతి పంచమప్రపాఠకే షోడశఃఖండః—

శం—వస్తిస్త్వేషఆత్మనః వైశ్వానరస్యవస్తిః మూత్రసంగ్రహస్థానంవస్తిస్తే వ్యభేత్స్యత్ భిన్నోఽభవిష్యత్. యన్మాంనాగమిష్య ఇతి ॥ ॥౨॥

—ఇతిపంచమప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యమ్—

ఆ—*మూత్రసమోధనస్యాపివస్తిరిత్యభిధేయత ఇత్యాశయేనాహ (వస్తిరితి)

—ఇతిపంచమప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యటీకా—

రం—(అత్స్యన్నమిత్యాది) వస్తిః- మూత్రస్థానం శిష్టంస్పష్టమ్ ॥ ౨ ॥

—ఇతిపంచమప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యమ్—

ఉ—అథహోవాచోద్దాలకమారుణిం గౌతమకంత్వమాత్మానముపాస్స ఇతి పృథివీమేవభగవో రాజన్నితిహోవాచైషవైప్రతిష్ఠాత్మా వైశ్వానరోయం త్వమాత్మానముపాస్సేతస్మాత్త్వం ప్రతిష్ఠితోసి ప్రజయాచపశుభిశ్చ ॥ ॥౧॥

శం—(అథహోవాచోద్దాలకమిత్యాది) సమానం. పృథివీమేవభగవోరా

జన్నితిహోవాచ ఏష వై ప్రతిష్ఠా. పాదౌ వైశ్వానరస్య ॥ ॥౧॥

ఆ—ప్రా చీనశాలప్రభృతిషు పంచసు మానమాతిష్ఠమానేష్వనంతరమిత్య

థశబ్దార్థః ॥౧-౨॥ —॥ఇతి పంచమప్రపాఠకే సప్తదశఖండభాష్యటీకా॥—

రం— (అథహోవాచోద్దాలకమారుణిమిత్యాది) ప్రాణ్యాధారత్వాత్పృథి

వ్యాః ప్రతిష్ఠాత్వమ్ ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—అత్స్యన్నం పశ్యసి ప్రియమత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం భవత్యస్య బ్ర

హ్మవర్చసం య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే పా

దౌ త్వేతావాత్మన ఇతి హోవాచ పాదౌ తే వ్యమ్లాస్యేతాం యన్మాం

నాగమిష్య ఇతి ॥౨॥ ఇతి పంచమప్రపాఠకే సప్తదశఖండః

శం—పాదౌ తే వ్యమ్లాస్యేతాం విమ్లానావభవిష్యతాం శిథిలీభూతౌ యన్మాం

నాగమిష్య ఇతి ॥౨॥ —॥ఇతి పంచమప్రపాఠకే సప్తదశఖండభాష్యమ్॥—

రం—(అత్స్యన్నమితి ప్రతి) వ్యమ్లాస్యేతాం, మ్లానౌ శిథిలావభవిష్యతామి

త్యర్థః శిష్టం స్పష్టం ॥౨॥ —॥ఇతి పంచమప్రపాఠకే సప్తదశఖండభాష్యం॥—

ఉ—తాన్ హోవాచ ఏతే వై ఖలు యూయం పృథగివేమమాత్మానం వై

శ్వానరం విద్వాంసోఽన్నమత్థ యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్ర

మభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు స

ర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి ॥ ॥౧॥

శం—తాన్ - యథోక్తవైశ్వానరదర్శనవతో హ ఉవాచ, ఏతే యూయం

వై ఖల్విత్యనర్థకౌ యూయం పృథగివాపృథక్సంతమిమమేకం వైశ్వానరమాత్మా

నం విద్వాంసోఽన్నమత్థ - పరిచ్ఛిన్నాత్మబుద్ధ్యా పశ్యథ్వ ఇవ హస్తిదర్శనవజ్జాత్యం

ధాః యస్త్వేతమేవం - యథోక్తావయవైర్ద్యుమూర్ధాదిభిర్విశిష్టమేకం ప్రా

దేశమాత్రం ప్రాదేశైః ద్యుమూర్ధాదిభిః పృథివీపాదాంతైరధ్యాత్మం మీ

యతే జ్ఞాయత ఇతి ప్రాదేశమాత్రం. ముఖాదిషు వా కరణేష్వత్తృత్వేన మీయ

త ఇతి ప్రాదేశమాత్రః ద్యులోకాదిపృథివ్యంతప్రదేశపరిమాణో వా ప్రాదేశ

మాత్రః ప్రకర్షేణ శాస్త్రేణాదిశ్యంత ఇతి ప్రాదేశాః - ద్యులోకాదయ ఏవ తావ

త్పరిమాణః - ప్రాదేశమాత్రః శాఖాంతరే తు * మూర్ధాదిశ్చిబుకప్రతిష్ఠ ఇ

తి ప్రాదేశమాత్రం కల్పయంతి ఇహ తు న తథాభిప్రేతం * తస్య హ వా ఏతస్యాత్మ

న ఇత్యాద్యుపసంహారాత్ ప్రత్యగాత్మతయాఽభివిమీయతే - అహమితి జ్ఞాయత

ఇత్యభివిమానః తమేతమాత్మానం వైశ్వానరం విశ్వాన్నరాన్నయతి పుణ్యపాపా నురూపాం గతిం సర్వాత్మైకత్వాత్ వైశ్వానరః విశ్వానర ఏవ వా సర్వాత్మ త్వాత్ విశ్వైర్వా నరైః ప్రత్యగాత్మతయా ప్రవిభజ్య నీయత ఇతి వైశ్వానరః త మేనముపాస్తే యః సోఽదన్నన్నాదీ సర్వేషు లోకేషు ద్యులోకాదిషు సర్వేషు భూతేషు చరాచరేషు సర్వేష్వాత్మసు శరీరేన్ద్రియమనోబుద్ధిషు తేషు హ్యా త్మకల్పనావ్యపదేశః ప్రాణినాం అన్నమత్తి వైశ్వానరవిత్సర్వాత్మా సన్నన్న మత్తి - న యథాఽజ్ఞః పిణ్డమాత్రాభిమానస్సన్నిత్యర్థః ॥ ॥ ౧ ॥

త — ఉద్దాలకాన్తేషూపసన్నేషు సామస్త్యేన వైశ్వానరవిద్యాం వక్తుకా మస్తేషాం మిథ్యాజ్ఞానమనువదతి (తాన్ హేత్యాదినా) అనర్థకా వివానర్థకాని హి తాని నత్వనర్థకాన్యేవ - తేషాం మిథ్యాజ్ఞానత్వసిద్ధిసాధకత్వాత్. యూయమి త్యస్యాయమర్థః ప్రాగుక్తమపి పాఠక్రమేణ పునరనూదితం. పృథగివ విద్వాం స ఇతి సంబంధః యథా జాత్యంధా హస్తిదర్శనే భిన్నదృష్టయో భవన్తి - తథా యూ యం వైశ్వానరమాత్మానమేకమపి సర్వాత్మకం సన్తం భిన్నమివ విద్వాంసః పరి చ్ఛిన్నాత్మరూపేణోపాసనం బద్ధవన్తః - తథా చ మిథ్యాదర్శినో యూయం ప్రా గేవ ప్రాప్యవాయానామాంగతే పంతస్సర్వాత్మానం ఇత్యర్థః ప్రధానవిద్యాం చ వ క్తుం హితతనిర్యాంశ్చకృత్వాన్యామిదానీముపదిశతి (యస్త్విత్యాదినా) ఏతం - ఏవం భూతం యస్తూపాస్తే - స సర్వేష్వన్నమత్తీతి సంబంధః ఏవంశబ్దార్థమాహ (య థోక్తేతి) ఏకం సమస్తం త్రైలోక్యాత్మకమితి యావత్ ప్రాదేశమాత్రమి త్యేతద్విభజతే (ప్రాదేశైరితి) యథోక్తైరాధిదైవికావయవైరధ్యాత్మం ప్ర త్యగాత్మత్వేనాయం మీయత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రాదేశమాత్రః తమితి యావత్ ప్ర కారాన్తరేణ వ్యాచష్టే (ముఖాదిష్వితి) తేషు హి ప్రాదేశేష్వయమకర్తృ త్వేన సాక్షితయా మీయత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా తథోచ్యత ఇత్యర్థః విధాన్తరేణ వ్యా చష్టే (ద్యులోకాదీతి) అర్థాన్తరమాహ (ప్రకర్షేణేతి) * ఆమనన్తి చైన మస్మిన్నితి న్యాయేన పక్షాన్తరమాహ (శాఖాన్తరే త్వితి) అస్తు తర్హి జాబా లశ్రుత్యనుసారేణ మూర్ధానమారభ్యాధరఫలకపర్యన్తే దేహావయవే సంపాది తో వైశ్వానరః ప్రాదేశమాత్ర ఇతి; నేత్యాహ (ఇహ త్వితి) సర్వాత్మత్వేన వైశ్వానరస్యోపసంహారదర్శనాన్నాత్ర జాబాలశ్రుతిరనుసర్తవ్యేత్యర్థః విశే షణాన్తరం వ్యాచష్టే (ప్రత్యగాత్మతయేతి) సర్వేశ్వరత్వం సర్వాత్మత్వం స్వ

ర్వప్రత్యక్షత్వం వా హేతూకృత్య వైశ్వానరశబ్దమనేకధా వ్యాకరోతి (విశ్వాని త్యాదినా) ఈశ్వరో వైశ్వానర ఇత్యత్ర వైశ్వానరపదముభయత్ర సంబధ్యతే. సః, వైశ్వానరవిదన్నమత్తి సర్వేషు లోకాదిషు స్థితాన్నమత్తీతి సంబంధః. కథమాత్మశబ్దేన శరీరాదయో గృహ్యంతే తత్రాహ (తేషు హీతి) సర్వేషు లోకేష్విత్యాదివాక్యస్య తాత్పర్యార్థం దర్శయతి (వైశ్వానరవిదితి)

౨౦—(తాన్హోవాచ) అథ రాజా తాన్ - ఋషీన్ ఉవాచేత్యర్థః (ఏతే వై ఖలు యూయం పృథగివేమమాత్మానం వైశ్వానరం విద్వాంసోన్నమత్థ) ఏతాదృశా హి యూయమిమం వైశ్వానరమాత్మానం పృథగివ విద్వాంసః - భిన్న భిన్నతయోపాసీనాః తదానురూప్యేణ అన్నమత్థ - లౌకికం భోగమనుభవథేత్యర్థః. పూర్వత్ర * అత్స్యన్నమితి ప్రతిపురుషముక్తస్యాత్ర స్థానే బహువచనేన నిర్దేశః అత్రాన్నమత్థేత్యేతత్ప్రయుజ్యమానస్యాప్యుపలక్షణం (యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి) అభివిమానం - సర్వాభివ్యాప్తతయా విగతమానం వైశ్వానరం విశ్వేషాం నరాణాం నేతారం ఏతమాత్మానం ప్రాదేశమాత్రం ద్యులోకాది ప్రదేశసంబంధినీ - ప్రాదేశే ప్రాదేశమాత్రా యస్య తం ప్రాదేశమాత్రం ద్యుప్రభృతి ప్రదేశపరిచ్ఛిన్నం యడుపాస్తే స సర్వలోకసర్వభూత సర్వాత్మవర్తి బ్రహ్మరూపమన్నమత్తి - అనుభవతీత్యర్థః అనేన వైశ్వానరోపాసనస్య బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వముక్తం భవతి. భగవతా హి భాష్యకృతా * సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు చ వర్తమానం యదన్నం - భోగ్యం తదత్తి. సర్వత్ర వర్తమానం స్వతిపవానవధికాతిశయానందబ్రహ్మానుభవతి యస్తు హరైర్వికల్పవశైరాత్మభిః ప్రత్యేకమనన్యసాధారణమన్నం భుజ్యతే, తన్న ముముక్షుభిస్త్యాజ్యత్వాదిహ న గృహ్యత ఇతి భాషితం. అత్ర * ప్రాదేశమాత్రమివ హ వై దేవాః సువిదితా అభిసంపన్నాస్తథా తు వ ఏనాన్వక్ష్యామి యథా ప్రాదేశమాత్రమభిసంపాదయిష్యామి సహోవాచ మూర్ధానముపదిశన్నేష వా అతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి చక్షుషీ ఉపదిశన్నువాచైష వై సుతేజా వైశ్వానర ఇతి నాసికే ఉపదిశన్నువాచైష వై పృథగ్వర్త్మా వైశ్వానర ఇతి ముఖమాకాశముపదిశన్నువాచైష వై బహులో వైశ్వానర ఇతి ముఖ్యా అప ఉపదిశన్నువాచైష వై రయిర్వైశ్వానర ఇతి చుబుకముపదిశన్నువాచైష వై ప్రతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి వాజసనేయకోక్తమూర్ధా

చుబుకాంతరాళప్రతిష్ఠితత్వలభ్యం ప్రాదేశమాత్రత్వం నోపజీవ్యం ద్యుప్రభృతిప్రదేశసంబంధిత్వమాత్రస్య యౌగికార్థస్య ప్రకరణప్రతీతేః ఉక్తంచవ్యాసార్యైః సర్వవేదాంతప్రత్యయాధికరణే * యస్త్వేతమితివాజసనేయకోక్తానువాదః స్వశాఖావాక్య ఏవ పూర్వప్రతిపాదితస్యానువాదేనఫలసమర్పకత్వోపపత్తేరితి నచాపరిచ్ఛిన్నస్యపరస్యబ్రహ్మణో ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తప్రదేశ సంబంధిన్యామాత్రయాకథంపరిచ్ఛిన్నత్వమితి చోదనీయం- పరిచ్ఛిన్నత్వే బుద్ధిసాకల్యలక్షణాభివ్యక్తేస్సంభవాత్ సూత్రితంచ * అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యఇతి, బుద్ధిసాకల్యలక్షణాభివ్యక్తేర్హేతోరభివిమానస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రాదేశమాత్రత్వముపదిశ్యతఇతి ఆశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యతఇతి సూత్రార్థః అభివ్యక్త్యర్థం పరిచ్ఛిన్నత్వోపదేశేపి మూర్ధప్రభృత్యవయవవిశేషైఃపురుషవిధత్వం పరస్య బ్రహ్మణః కిమర్థమితి నచోదనీయం- తథోపాసనార్థత్వాత్. సూత్రిచంచ * అనుస్మృతేర్బాదరిరితి. అనుస్మృతిః- ఉపాసనం అనుస్మృతేర్హేతోః పురుషవిధత్వనిరూపణమితి బాదరిరాచార్యోమన్యతఇతిసూత్రార్థః ॥ ॥౧॥

ఉ— ‡ తస్యహవా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్యమూర్ధైవ సుతేజా
శ్చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రాణఃపృథగ్వర్త్మాత్మాసందేహో బహు
ళో వస్తిరేవరయిఃపృథివ్యేవపాదా ఉరఏవవేదిర్లోమాని బ
ర్హిర్హృదయంగార్హపత్యోమనోఽన్వాహార్యపచనఆస్య
మాహవనీయః॥ ... ... ॥ ౨ ॥

ఇతి పంచమప్రపాఠకేఽష్టాదశః ఖండః

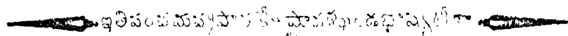
శం— కస్మాదేవం. యస్మాత్తస్యహవై- ప్రకృతస్యైవైతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాః చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మాత్మా; సందేహో బహులః వస్తిరేవరయిః పృథివ్యేవపాదౌ అథవా, విధ్యర్థమేతద్వచనం ఏవముపాస్యఇతి అథేదానీం వైశ్వానరవిదో భోజనేఽగ్నిహోత్రం సమ్పిపాదయిషన్నాహ, ఏతస్యవైశ్వానరస్య భోక్తురుర ఏవ వేదిః ఆకారసామాన్యాత్, లోమానిబర్హిః- వేద్యామివోరసిలోమాన్యాస్తీర్ణానిదృశ్యంతే హృదయం గార్హపత్యః హృదయాద్ధిమనఃప్రణీతమివానంతరీభవతి. అతోఽన్వాహార్యపచనోఽగ్నిర్మనః ఆస్యం ముఖమాహవనీయఇవాహవనీయః హూయతేఽస్మి

---

‡ పృథగ్వర్త్మాసందేహఇతిరంగరామానుజీయఃపాఠః.

స్నన్నమితి ॥ ౨॥ ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే అష్టాదశఖండభాష్యమ్

అ — వైశ్వానరోపాసకస్య సర్వాత్మాసన్నన్నమత్తీత్యేవం కస్మాద్ధేతో ర్నిశ్చితమిత్యాశంకా మనూద్య హేతుప్రదర్శనపరత్వేనో త్తరవాక్యముపాదత్తే (కస్మాదిత్యాదినా) వైశ్వానరస్య సర్వాత్మత్వా త్తదుపాసకస్యాపి తదాత్మతయా సర్వాత్మత్వాదసౌ సర్వాత్మభూతస్సర్వత్రాన్నమత్తీతియుక్తమిత్యర్థః తస్యేత్యాదివాక్యస్య తాత్పర్యాంతరమాహ (అథవేతి) వైశ్వానరవిద్యాముక్త్వా తదఙ్గప్రాణాగ్నిహోత్రందర్శయితు కామోపాసకరోతి (అథేతి) సంపాదయితుమిచ్ఛన్నాదౌ తదంగాన్యవయవాని ఆహేత్యర్థః. వేదిరితి స్థండిలమాత్రంగృహ్యతే అగ్నిహోత్రతావన్మాత్రాపేక్షయుక్తత్వాదితరస్య దర్శపూర్ణమాసాద్యంగత్వాత్ - వేద్యామాస్తీర్యంతేయైదర్భాః - తేబర్హిస్థానీయం లౌ హృదయస్యగార్హపత్యత్వం మనఃప్రణయనహేతుత్వాత్ ప్రణీతం- ఉత్పన్నమిత్యర్థః ఆహవనీయసాదృశ్యంచ ముఖస్యపశ్యతి (ఆహవనీయఇతి)

ఇతిపంచమప్రపాఠకే అష్టాదశఖండభాష్యటీకా

౮౦ — అథ ప్రాణాహుత్యాధారస్య త్రివిధాగ్నిత్వ పరికల్పితంబాహ్యరాగ్నిశరీరకద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టాత్మభావితస్వశరీరేక్రియమాణ ప్రాణాద్యాహుతిభిః వైశ్వానరవిద్యానిష్ఠఃపరమాత్మానమారాధయతీతి ప్రతిపాదయతి (తస్యహవాఏతస్యాత్మనోవైశ్వానరస్య మూర్ధైవసుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మేత్యాది) ఏతస్యాత్మనః * ఉపాస్తఇత్యన్యవహితప్రకృతస్యోపాసకస్యాత్మనః మూర్ధైవఏతస్య- పూర్వోక్తవైశ్వానరస్య * మూర్ధాత్వేవఆత్మన ఇతి వైశ్వానరాత్మమూర్ధత్వేననిర్దిష్టస్సుతేజాఇత్యర్థః.నచాత్రతస్యహవా ఏతస్యేతిపదయోస్సామానాధికరణ్యమేవాస్తు - నత్వేతస్యేతిశబ్దస్యోపాసకపరార్థత్వమితిశంక్యం- ఉరఏవవేదిరిత్యాదావుపాసకోరః పరామర్శస్యావశ్యంభావాత్ మూర్ధైవేత్యత్రాపిఉపాసకస్య మూర్ధైవపరామృశ్యతే, తస్మాదేతస్యేతిశబ్దస్యోపాసకపరత్వమేవసిద్ధం ఇహహిభగవతాచభాష్యకృతా * అమనంతిచేతిసూత్రవ్యాఖ్యానే * ఏనం - పురుషంద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం వైశ్వానరమస్మిన్ ఉపాసకశరీరే ప్రాణాహుత్యాధారత్వేనామనంతిచ * తస్యహవాఏతస్యాత్మనోవైశ్వానరస్యమూర్ధైవసుతేజాఇత్యాదినా - అయమర్థః * యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానంవైశ్వానరముపా

స్త ఇతి త్రైలోక్యశరీరస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్యోపాసనం విధాయ * స సర్వే
షు లోకేష్విత్యాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిఫలముపదిశ్యాస్యైవోపాసనస్యాఙ్గభూతం
ప్రాణాగ్నిహోత్రం * తస్య హ వా ఏతస్యేత్యాదినోపదిశతి. యః పూర్వము
పాస్యతయోపదిష్టో వైశ్వానరః తస్యావయవభూతాన్ ద్యులోకాదిత్యాదీన్ సుతేజో
విశ్వరూపాదినామధేయాన్ ఉపాసకశరీరే మూర్ధాదిపాదాన్తేషు సమ్పాద
యతి మూర్ధైవ సుతేజాః ఉపాసకస్య మూర్ధైవ పరమాత్మమూర్ధభూతో ద్యౌ
రిత్యర్థః. చక్షుర్విశ్వరూపః ఆదిత్య ఇత్యర్థః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మా వాయురి
త్యర్థః సందేహో బహులః ఉపాసకస్య మధ్యకాయ ఏవ పరమాత్మ మధ్యకాయ
భూత ఆకాశ ఇత్యర్థః । వస్తిరేవ రయిః-అస్య వస్తిరేవ తదవయవభూతా ఆప ఇత్య
ర్థః పృథివ్యేవ పాదౌ అస్య పాదావేవ తత్పాదభూతా పృథివీత్యర్థః ఏవము
పాసకస్య శరీరే పరమాత్మానం త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరం సన్నిహితమనుసం
ధాయ స్వకీయాన్యురో లోమ హృదయమన ఆస్యాని ప్రాణాహుత్యాధారస్య
పరమాత్మనో వైశ్వానరస్య వేదిబర్హిర్గార్హపత్యాన్వాహార్యపచనాహవనీ
యాన్ అగ్నిహోత్రోపకరణభూతాన్ పరికల్ప్య ప్రాణాహుతేశ్చాగ్ని
హోత్రత్వం పరికల్ప్యైవం విధేన ప్రాణాగ్నిహోత్రేణ పరమాత్మానం వైశ్వా
నరమారాధయేదితి * ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్య ఇ
త్యాదినా ఉపదిశ్యత ఇతి భాషితం ఉరః ప్రభృతీనాం వేద్యాదిత్వోపదేశశ్చ ప్రా
ణాహుతేరగ్నిహోత్రత్వసమ్పత్త్యర్థ ఇతి * సమ్పత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శ
యతీతి సూత్రితం * స య ఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీతి దర్శితాగ్ని
హోత్రత్వసమ్పత్తేర్హేతోరేవేద్యాదిత్వోపదేశ ఇతి జైమినిర్మన్యత ఇతి
సూత్రార్థః (హృదయం గార్హపత్యః) హృదయకమలావచ్ఛిన్న జాఠరా
గ్నిర్గార్హపత్యః (మనోऽన్వాహార్యపచనః) మన ఇన్ద్రియావచ్ఛిన్న జాఠ
రాగ్నిర్దక్షిణాగ్నిః (ఆస్యమాహవనీయః) ఆస్యావచ్ఛిన్న జాఠర ఆహవనీయ
ఇత్యర్థః. గార్హపత్యాన్వాహార్యపచనాదిపరికల్పనస్య సజాతీయజాఠరపర్యా
చితత్వాత్ * వైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థస్యాగ్నిత్రయకల్పనం క్రియత ఇతి
భాషితత్వాచ్చ ఉక్త ఏవార్థః అత్ర చ హృదయాదిశబ్దాస్తదవచ్ఛిన్న జాఠరాగ్ని
శరీరకపరమాత్మపర్యన్తా ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ । ... ... ॥౨॥

ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే అష్టాదశఖణ్డభాష్యమ్

ఉ—తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయగ్ం సయాంప్రథమా మాహుతింజుహుయాత్తాం జుహుయాత్ప్రాణాయస్వాహేతి ప్రాణస్తృప్యతి ॥ ॥ ౧ ॥

శం—(తత్)తత్రైవంసతియద్భక్తం ప్రథమంభోజనకాలే ఆగచ్ఛేద్భోజనార్థం తద్ధోమార్థం తద్ధోమీయం తద్ధోతవ్యం అగ్నిహోత్రసంపన్మాత్రస్య వివక్షితత్వాన్నాగ్నిహోత్రాంగేతికర్తవ్యతాప్రాప్తిః ఇహానః భోక్తాయాం ప్రథమామాహుతింజుహుయాత్ తాంకథంజుహుయాదితి ఆహ- ప్రాణాయస్వాహేత్యనేన మంత్రేణ ఆహుతిశబ్దాదవదానపరిమాణమన్నం ప్రక్షిపేదిత్యర్థః, తేనప్రాణస్తృప్యతి ॥ ॥ ౧ ॥

ఆ— (ఏవంసతీతి) ఉక్తన్యాయేనాగ్నిహోత్రసమ్పాదిత్యేవసతీత్యర్థః, సమ్పాదితస్యాగ్నిహోత్రత్వస్య సామాన్యాదగ్న్యుద్ధరణాదీనితదంగాన్యత్ర భవేయురిత్యాశంక్య తద్బుద్ధిమాత్రస్య వివక్షితత్వాన్నైవమిత్యాహ (అగ్నిహోత్రేతి) ఇహేతి- వైశ్వానరవిదో భోజనముచ్యతే. ప్రకృతహోమో వా, తత్రావాంతరవిభాగమాహ (సభోక్తేతి) కథమితి- మంత్రో వా - ద్రవ్యపరిమాణం వా ఫలంవా పృచ్ఛ్యతే. తత్రప్రథమం ప్రత్యాహ (ప్రాణాయేతి) యది ద్వితీయః- తత్రాహ (ఆహుతీతి) అవదానస్య ప్రమాణం పరిమాణంకమిత్యాణాం ప్రసిద్ధం. తేనపరిమితమితియావత్ తృతీయశ్చేత్ తత్రాహ(తేనేతి)॥౧॥

రం—(తద్యద్భక్తంప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయం) తత్- తస్యపుంసః యద్భక్తం- యదన్నంభోజనకాలె ప్రథమతఆగచ్ఛేత్ - ఉపనమేత్ . తద్ధోమీయం హోమసాధనం; తేనహోతవ్యమిత్యర్థః (సయాంప్రథమామాహుతింజుహుయాదిత్యాది) ప్రాణాయస్వాహేతి ప్రథమాయామాహుతౌ హుతాయాం ప్రాణస్తృప్యతీత్యర్థః ॥ ॥౧

ఉ— ప్రాణేతృప్యతిచక్షుస్తృప్యతిచక్షుషితృప్యత్యాదిత్యస్తృప్యత్యాదిత్యేతృప్యతిద్యౌస్తృప్యతిదివితృప్యన్త్యాం యత్కించ ద్యౌశ్చాదిత్యశ్చాధితిష్ఠతస్తత్తృప్యతితస్యానుతృప్తిం తృప్యతి ప్రజయాపశుభిరన్నాద్యేనతేజసాబ్రహ్మవర్చసేనేతి ॥ ౨ ॥

ఇతిపంచమప్రపాఠకే ఏకోనవింశఃఖండః

శం—ప్రాణేతృప్యతిచక్షుస్తృప్యతి, చక్షుషితృప్యత్యాదిత్యోద్యౌశ్చ

త్యాదిత్యస్తృప్యతి. యచ్చాన్యద్ద్యౌశ్చాదిత్యశ్చ స్వామిత్వేనాధితిష్ఠతః తచ్చ తృప్యతి తస్యతృప్తిమనుస్వయంభుఞ్జాన స్తృప్యతి. ఏవం ప్రత్యక్షం కించ ప్రజాదిభిశ్చ తేజః శరీరస్థా దీప్తిః ఉజ్జ్వలత్వం; ప్రాగల్భ్యం వా బ్రహ్మవర్చసం - వృత్తస్వాధ్యాయనిమిత్తం తేజః॥ ౨॥ —ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే ఏకోనవింశఖండభాష్యమ్—

ఆ—భుఞ్జానస్య తృప్తౌ ప్రత్యక్షం ప్రమాణం - ప్రాణాదౌ తృప్తౌ శాస్త్రమితి విభాగమభిప్రేత్యాహ (ప్రత్యక్షమితి) ప్రజాదిభిశ్చ - భోక్తా తృప్యతీతి సమ్బన్ధః॥ ౨॥ —ఇతి పఞ్చమప్రపాఠకే ఏకోనవింశఖండభాష్యటీకా—

రం—(ప్రాణే తృప్యతి చక్షుస్తృప్యతి చక్షుషి తృప్యత్యాదిత్యస్తృప్యతీత్యాది) ఏవం ప్రాణతృప్తౌ సత్యాం క్రమాచ్చక్షురాదిత్యద్యావస్తృప్యన్తి తతశ్చ ద్యావాదిత్యాభ్యామధిష్ఠితం వసుజాతం చ తృప్యతీత్యర్థః (తస్యానుతృప్తిమిత్యాది) తస్మిన్ సర్వస్మిన్ తృప్తే తస్య తృప్తిమనుతృప్తేః పశ్చాత్ ప్రజాపశ్వాదిభిర్భోక్తాపి తృప్యతీత్యర్థః అత్ర ప్రాణచక్షురాదిశబ్దాస్తదభిమానిదేవతాపరాః అచేతనానాం తృప్తేరసంభవాదితి ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం॥............॥ ౨॥

—ఇతి పంచమప్రపాఠకే ఏకోనవింశఖండభాష్యమ్—

ఉ—అథ యాం ద్వితీయాం జుహుయాత్తాం జుహుయాద్వ్యానాయ స్వాహేతి వ్యానస్తృప్యతి ॥ ॥౧

ఉ—వ్యానే తృప్యతి శ్రోత్రం తృప్యతి శ్రోత్రే తృప్యతి చంద్రమాస్తృప్యతి చంద్రమసి తృప్యతి దిశస్తృప్యంతి దిక్షు తృప్యంతీషు యత్కించ దిశశ్చంద్రమాశ్చాధితిష్ఠంతి తత్తృప్యతి తస్యానుతృప్తిం తృప్యతి ప్రజయా పశుభిరన్నాద్యేన తేజసా బ్రహ్మవర్చసేనేతి ॥ ॥౨॥

—ఇతి పంచమప్రపాఠకే వింశః ఖండః—

ఉ—అథ యాం తృతీయాం జుహుయాత్తాం జుహుయాదపానాయ స్వాహేత్యపానస్తృప్యతి ॥ ॥౧॥

ఉ—అపానే తృప్యతి వాక్తృప్యతి వాచి తృప్యంత్యామగ్నిస్తృప్యత్యగ్నౌ తృప్యతి పృథివీ తృప్యతి పృథివ్యాం తృప్యంత్యాం యత్కించ పృథివీ చాగ్నిశ్చాధితిష్ఠతస్తత్తృప్యతి తస్యానుతృప్తిం తృప్యతి ప్రజయా పశుభిరన్నాద్యేన తేజసా బ్రహ్మవర్చసేనేతి ॥......॥ ౨

—ఇతి పంచమప్రపాఠకే ఏకవింశః ఖండః—

ఉ—అథయాంచతుర్థీంజుహుయాత్తాంజుహుయాత్సమానాయస్వా

హేతిసమానస్తృప్యతి ॥ ॥౧॥

ఉ—సమానేతృప్యతి మనస్తృప్యతిమనసితృప్యతిపర్జన్యస్తృప్యతి

పర్జన్యేతృప్యతివిద్యుత్తృప్యతివిద్యుతితృప్యంత్యాంయత్కించ

విద్యుచ్చపర్జన్యశ్చాధితిష్ఠత స్తత్తృప్యతి తస్యానుతృప్తింతృప్య

తిప్రజయాపశుభిరన్నాద్యేన తేజసాబ్రహ్మవర్చసేనేతి ॥ ౨ ॥

ఇతిపంచమప్రపాఠకే ద్వావింశఃఖండః

ఉ— అథయాంపంచమీంజుహుయాత్తాం జుహుయాదుదానాయ

స్వాహేత్యుదానస్తృప్యతి ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—ఉదానేతృప్యతిత్వక్తృప్యతి త్వచితృప్యంత్యాం వాయుస్తృప్య

తివాయౌతృప్యత్యాకాశస్తృప్యత్యాకాశేతృప్యతియత్కించవా

యుశ్చాకాశశ్చాధితిష్ఠత స్తత్తృప్యతి తస్యానుతృప్తింతృప్యతిప్ర

జయాపశుభిరన్నాద్యేనతేజసాబ్రహ్మవర్చసేనేతి ॥ ..... ॥౨॥

ఇతిపంచమప్రపాఠకే త్రయోవింశఃఖండః

శం— (అథయాంద్వితీయాం, అథయాంతృతీయాం, అథయాంచతుర్థీంఅ

థయాంపంచమీం,మితి) సమానం ॥ ౧-౨॥౧-౨॥౧-౨॥౧-౨

పంచమప్రపాఠకే,వింశ,ఏకవింశ, ద్వావింశ, త్రయోవింశ-ఖండభాష్యమ్.

అత్రవింశ,ఏకవింశ,ద్వావింశ, త్రయోవింశ,ఖండభాష్యటీకానాస్తి.

రం— బ్రహ్మవర్చసేనతేజసా, వృత్తాధ్యయన నిమిత్త తేజసేత్యర్థః శి

ష్టంస్పష్టమ్ ॥ ॥౧,౨॥౧-౨॥౧-౨॥౧-౨॥

ఇతిపంచమప్రపాఠకేవింశైకవింశద్వావింశత్రయోవింశఖండభాష్యం

ఉ—సయఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రంజుహోతి యథాంగారాన

పోహ్యభస్మనిజుహుయాత్తాదృక్తత్స్యాత్ ॥ ॥౧॥

శం—సయః-కశ్చిదిదం వైశ్వానరదర్శనంయథోక్తమవిద్వాన్ సన్నగ్ని

హోత్రం ప్రసిద్ధం-జుహోతి యథాంగారాన్ ఆహుతియోగ్యానపోహ్యనా

హుతిస్థానేభస్మనిజుహుయాత్ తాదృక్ తత్తుల్యంతత్స్యాదిత్ - అగ్నిహోత్రహవ

నంస్యాద్వైశ్వానరవిదోఽగ్నిహోత్రమపేక్ష్యేతి ప్రసిద్ధాగ్నిహోత్ర నింద

యావైశ్వానరవిదోఽగ్నిహోత్రంస్తూయతే ॥ ॥౧॥

ఆ — ప్రసిద్ధాగ్నిహోత్రనిందాద్వారేణ వైశ్వానరవిదో యథోక్తమగ్నిహోత్రమవశ్యకర్తవ్యత్వాయ స్తౌతి (స యః కశ్చిదిత్యాదినా) ॥౧॥

రం — (స య ఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి) ఉరః ప్రభృతిసామాగ్నిహోత్రోపకరణవేద్యాదితామజానన్యః ప్రాణాగ్నిహోత్రమనుతిష్ఠతీత్యర్థః (యథాఙ్గారానపోహ్య భస్మని జుహుయాత్తాదృక్తత్స్యాత్) తదనుష్ఠానం భస్మాహుతిసమానం స్యాదిత్యర్థః నిష్ఫలమితి యావత్ ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ — అథ య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి తస్య సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతి ॥ ౨ ॥

శం — అతశ్చ తద్విశిష్టమగ్నిహోత్రం కథం. అథ య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి- తస్య యథోక్తవైశ్వానరవిజ్ఞానవతః (సర్వేషు లోకేష్విత్యాది) ఉక్తార్థం, హుతం * అన్నమత్తీత్యనయోరేకార్థత్వాత్ ॥ ౨ ॥

ఆ — ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య వైశిష్ట్యం వైశ్వానరమతశ్శబ్దోపాత్తం ప్రశ్నపూర్వకం ప్రకటయతి (కథమిత్యాదినా) నైయమికాగ్నిహోత్రనిందాద్వారా ప్రాణాగ్నిహోత్రస్తుత్యనంతరం విధాంతరేణ తస్యైవ నిరవద్యతాకీర్త్యత ఇత్యథశబ్దార్థః ఏతదితి- వైశ్వానరదర్శనముక్తం (ఏవమితి) వైశ్వానరస్యోక్తసర్వాత్మత్వాది ప్రకారేణేత్యర్థః అగ్నిహోత్రమితి - సామ్పాదికమగ్నిహోత్రం గృహ్యతే. కథమిదముక్తార్థం * సర్వేషు లో(కాది) ష్వన్నమత్తీతి వాక్యం వ్యాఖ్యాతం తస్య సర్వేషు లోకాదిషు హుతం భవతీత్యన్యాదృశమిదం వాక్యం, తత్రాహ (హుతమితి) ॥ ౨ ॥

రం — (అథ య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాది) సర్వేషు లోకేష్విత్యాదినా సర్వాత్మకభగవదారాధనేన సర్వమారాధితం భవతీతి హుతప్రశంసోక్తిః ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ — తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి ॥౩॥

శం — కించ తద్యథా ఇషీకాయాస్తూలం- అగ్నౌ ప్రోతం - ప్రక్షిప్తం ప్రదూయేత ప్రదహ్యేత క్షిప్రం. ఏవం హాస్య- విదుషస్సర్వాత్మభూతస్య సర్వాన్నానామత్తుః సర్వే- నిరవశిష్టాః పాప్మానః -ధర్మాధర్మాఖ్యా అనేకజన్మసంచితా ఇహ చ ప్రాగ్జ్ఞానోత్పత్తేర్జ్ఞానసహభావినశ్చ ప్రదూయన్తే ప్రదహ్యేర

వర్తమానశరీరారంభకపాపవర్జం లక్ష్యం ప్రతిముక్తేషువత్ ప్రాప్తఫలత్వాత్తస్య న దాహః య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి భుఙ్క్తే ॥౩॥

ఆ—ఇతశ్చ వైశ్వానరవిద్యావతోఽగ్నిహోత్రం విశిష్టమితి వక్తుం వైశ్వానరవిద్యాం స్తౌతి (కిం చేతి) తత్ర వైశ్వానరవిద్యామాహాత్మ్యే దృష్టాంత ఇతి యావత్, ఇషీకాయాః ముంజామధ్యవర్తితృణస్యేత్యేతత్. సర్వశబ్దాత్ప్రారబ్ధకర్మణోఽపి దాహమాశఙ్క్యాహ (వర్తమానేతి) వైశ్వానరవిద్యాయా మహాఫలత్వసిద్ధేః తద్వతోఽగ్నిహోత్రం విశిష్టమితి తత్కర్తుః సర్వపాపాసంస్పర్శిత్వమిత్యాశయేనాహ (య ఏతదితి) ॥౩॥

రం—(తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్యేత్యాది) యథా ఇషీకాయాః ముంజాంతర్వర్తితృణవిశేషస్య తూలమగ్నౌ ప్రక్షిప్తం సద్యో దహ్యతే - ఏవం సర్వాణి పాపాన్యేతాదృశవిద్యాపూర్వకప్రాణాగ్నిహోత్రానుష్ఠానేన దగ్ధాని భవంతీత్యర్థః బ్రహ్మోపాసనఫలస్య సర్వపాపప్రదాహస్య ప్రాణాగ్నిహోత్రే కీర్తనమంగిఫలేనాంగస్య స్తుత్యర్థం- తతశ్చానేనాపి ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య వైశ్వానరవిద్యాంగత్వం జ్ఞాపితం భవతి ॥ ॥ ౩ ॥

ఉ—తస్మాదు హైవంవిద్యద్యపి చండాలాయోచ్ఛిష్టం ప్రయచ్ఛేదాత్మని హైవాస్య తద్వైశ్వానరే హుతꣳ స్యాదితి తదేష శ్లోకః ॥౪॥

శం—స యద్యపి చండాలాయ ఉచ్ఛిష్టానర్హాయోచ్ఛిష్టం ప్రయచ్ఛేత్ - ఉచ్ఛిష్టందద్యాత్ ప్రతిషిద్ధముచ్ఛిష్టదానం యద్యపి కుర్యాత్; ఆత్మని హైవాస్య చండాలదేహస్థే వైశ్వానరే తద్ధుతం స్యాత్ - నాధర్మనిమిత్తమితి విద్యామేవ స్తౌతి-తత్ -ఏతస్మిన్ స్తుత్యర్థే-శ్లోకః - మంత్రోఽప్యేష భవతి ॥ ॥౪॥

ఆ—విద్యామేవ- విద్యాస్తుతిద్వారాఽగ్నిహోత్రమితి యావత్. స్తుత్యర్థే- అగ్నిహోత్రస్య స్తుతిరూపే యోఽర్థః- తస్మిన్నిత్యేతత్ ॥ ॥౪॥

రం—వైశ్వానరవిద్యాం స్తౌతి (తస్మాదు హైవంవిద్యద్యపి చండాలాయోచ్ఛిష్టం ప్రయచ్ఛేదాత్మని హైవాస్య తద్వైశ్వానరే హుతం స్యాదితి) ఉచ్ఛిష్టప్రదానాయోగ్యాయ చండాలాయోచ్ఛిష్టప్రదానమపి వైశ్వానరే సర్వభూతాత్మన్యస్మిన్ జుహోమీతి బుద్ధ్యాఽనుష్ఠితం త్వాన్నాధర్మాయ భవతీత్యర్థః (తదేష శ్లోకః) తత్ - ఉక్తప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయే ఏష శ్లోకమ్మ్నా ప్రియత ఇత్యర్థః ॥౪॥

ఉ—యథేహ క్షుధితా బాలా మాతరం పర్యుపాసతే । ఏవꣳ సర్వాణి

భూతాన్యగ్నిహోత్రముపాసతఇత్యగ్నిహోత్రముపాసత ఇతి॥ ౫॥

ఇతిపఞ్చమప్రపాఠకే చతుర్వింశఃఖండః

ఇతి ఛాందోగ్యోపనిషది పఞ్చమప్రపాఠకస్సమాప్తః

హరిః ఓమ్ తత్సత్.

శం—యథేహ- లోకే క్షుధితాః బుభుక్షితాబాలాఃమాతరంపర్యుపాసతే, క

దానోమాతాఽన్నంప్రయచ్ఛతీతి ఏవంసర్వాణిభూతాని అన్నాదా న్యేవంవి

దోఽగ్నిహోత్రం- భోజనముపాసతే, క దాత్వసౌభోక్ష్యతఇతి, జగత్సర్వం

విద్వద్భోజనేన తృప్తంభవతీత్యర్థః. ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థా॥ ౫ ॥

ఇతి శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్యపరమహంస పరివ్రాజకాచార్య

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యే

పంచమప్రపాఠకభాష్యమ్.

ఆ—మంత్రస్యతాత్పర్యార్థంవర్ణయతి (జగదితి) ఏవమపివైశ్వానరా

త్మనః సర్వాత్మత్వాపత్త్యర్థః ... ... ॥౫॥

ఇతిపంచమప్రపాఠకే చతుర్వింశఖండభాష్యటీకా

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛుద్ధానందభగవత్పూ

జ్యపాదశిష్య శ్రీభగవదానందజ్ఞానకృతాయాం ఛాందోగ్యోప

నిషద్భాష్యటీకాయాం పంచమప్రపాఠకభాష్యటీకా.

రం—(యథేహక్షుధితాబాలామాతరంపర్యుపాసతే । ఏవంసర్వాణిభూతా

నీత్యాది) యథాబుభుక్షితాః బాలాఃకదామాతాఽన్నంప్రయచ్ఛతీతిమాతరం

పరితఉపాసతే ఏవంసర్వాణిభూతానిఏవంవిదః ప్రాణాగ్నిహోత్ర ముపాసత

ఇతివిదుషః ప్రాణాగ్నిహోత్ర... యుక్తోకి ఇత్యర్థః (అగ్నిహోత్ర

త్రముపాసతఇత్యగ్నిహోత్రముపాసతఇతి) ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్త్య

ర్థా- ఏతత్ఖండాంతగతవాక్యవిషయికమధికరణముపన్యస్యతే- సమన్వయా

ధ్యాయే * యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానంవైశ్వానరము

పాస్తఇత్యత్రశ్రుతస్యవైశ్వానరశబ్దస్యనాన్యార్థేనిర్ణేతుంశక్యః * అయమగ్ని

ర్వైశ్వానరోయేనేదమన్నం పచ్యతఇతి వైశ్వానరశబ్దస్యజాఠరేఽగ్నావపి ప్ర

యోగదర్శనాత్ * విశ్వస్మాఅగ్నింభువనాయదేవాః వైశ్వానరంకేతుమహ్నామ

కృణ్వన్నితి భూతతృతీయేపి ప్రయోగదర్శనాత్ * వైశ్వానరస్యసుమతౌస్యా

మరాజాహికంభువనానామభిశ్రీరితి దేవతాయామపి ప్రయోగదర్శనాత్ * త
దాత్మన్యేవాగ్నౌవైశ్వానరే ప్రాస్యతి * సఏషవైశ్వానరోవిశ్వరూపః ప్రా
ణోఽగ్నిరుదయతఇతి పరమాత్మన్యపి ప్రయోగదర్శనాత్ అతోఽసావర్థోనిర్ణే
తుం శక్యఇతిపూర్వపక్షే ప్రాప్తఉచ్యతే * వైశ్వానరసాధారణశబ్దవిశేషాత్
వైశ్వానరః పరమాత్మా సాధారణస్య వైశ్వానరశబ్దస్యపరబ్రహ్మాసాధారణైః *
కోనఆత్మా కిం బ్రహ్మ * సర్వేషులోకేషు సర్వేషుభూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వ
న్నమత్తి * తద్యథేషీకతూలమగ్నౌప్రోతం ప్రదూయేతైవంహాస్యసర్వేపా
ప్మానః ప్రదూయంతఇతివాక్యశ్రుతైః త్రిత్వబ్రహ్మత్వబ్రహ్మప్రాప్తిఫలకోపాస
నవిషయత్వ సర్వపాపప్రదాహకత్వాదిధర్మైర్విశేష్యమాణత్వాత్ * స్మర్య
మాణమనుమానంస్యాదితి * అగ్నిర్మూర్ధాచక్షుషీచంద్రసూర్యౌదిశశ్శ్రో
త్రేవాగ్వివృతాశ్చవేదాః । వాయుఃప్రాణోహృదయంవిశ్వమస్య పద్భ్యాం
పృథివీహ్యేషసర్వభూతాంతరాత్మేతి ఆథర్వణాదిషు పరమాత్మసంబంధితయా ని
ర్దిష్టం రూపమస్యాంవిద్యాయాం తదిదమితి స్మర్యమాణంప్రత్యభిజ్ఞాయమానం
వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వేఽనుమానం జ్ఞాపకంస్యాదిత్యర్థః అగ్నిరిహద్యు
లోకః * అసౌవావలోకోఽగ్నిరిత్యాదిశ్రుతేః * శబ్దాదిభ్యోంతఃప్రతిష్ఠానా
చ్చనేతి చేన్న తథాదృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్పురుషమపిచైనమధీయతే అగ్నిర
హస్యేవైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే * సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరోయత్పురుషఇతి
వైశ్వానరశబ్దసమానాధికరణాగ్నిశబ్దశ్రవణాత్ అగ్నిత్రయపరికల్పనప్రాణా
హుత్యాధారత్వరూపజాఠరాగ్నిలింగాచ్చ వాజసనేయకే * సయోహవైతమే
వమగ్నింవైశ్వానరంపురుషవిధం పురుషేంతఃప్రతిష్ఠితంవేదేతిపురుషాంతఃప్ర
తిష్ఠితత్వశ్రవణాచ్చ జాఠరఏవభవితుమర్హతీతి చేన్న పరమాత్మలింగానామిహ
సత్త్వేనాగ్ని(శబ్ద)లింగానాంతచ్ఛరీరక పరమాత్మోపాసనపరతయాప్యుపపత్తేః
తథాదృష్ట్యుపదేశాత్ - తథోపాసనస్యోపదిష్టత్వాదిత్యర్థః త్రైలోక్య శరీరక
త్వాదీనాంచ పరమాత్మధర్మాణాం జాఠరే అసంభవాత్ - వాజసనేయకే * సఏ
షోఽగ్నిర్వైశ్వానరోయత్పురుషఇతి పురుషశబ్దశ్రవణాత్ * భగవానితిశబ్దో
ఽయంతథాపురుషఇత్యపి । నిరుపాధిచవర్తేతవాసుదేవే సనాతనఇతి నిరుపా
ధికపురుషత్వస్యాన్యత్రాసంభవాత్ అచేతనేజాఠరాగ్నౌ సర్వాత్మనాఽసం
భవాన్నజాఠరాగ్నిః * అతఏవనదేవతాభూతంచ ఉక్తైరేవహేతుభిర్భూతత్వప్రతీ

ఘదేవతావిశేషయోరపి నప్రసక్తిరిత్యర్థః ఏవంసూత్రకారః అగ్నిత్రయపరికల్పనాది జాఠరాగ్న్యాద్యన్యథాసిద్ధలింగైః * ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యధికరణోక్తన్యాయేన జాఠరాగ్నివిశిష్టః పరమాత్మైవ హోపాస్య ఇతి * తథా దృష్ట్యుపదేశాదితిసూత్రఖండేన సిద్ధాంతమావిష్కృత్యలింగాన్యథాసిద్ధింసంభావయతా జైమినేః అగ్నిశబ్దనిర్వాహప్రకారందర్శయతి * సాక్షాదప్యవిరోధంజైమినిః * మాముపాస్వ * ప్రాణోస్మిప్రజ్ఞాత్మేత్యాదిశబ్దవదగ్నిశబ్దస్యాపర్యవసానవృత్త్యానతచ్ఛరీరక పరమాత్మపరత్వమాశ్రయణీయం అగ్రంనయతీత్యగ్నిరితియోగవ్యుత్పత్త్యాఽగ్నిశబ్దస్యాగ్నివ్యవధానమంతరేణ సాక్షాదేవపరమాత్మపరత్వసంభవం జైమినిరాచార్యోమన్యతే అతవ్యాప్తౌర్యైరగ్నిలింగవిద్యమానే అగ్నిశబ్దస్య పర్యవసానవృత్త్యాగ్నిశరీరకపరమాత్మపరత్వమేవోచితంతాదృశానన్యథాసిద్ధింగరాహిత్యస్థలె అయమపిన్యాయోఽస్తీతివ్యుత్పాదనార్థమిహైతదుపన్యస్తం- నతుప్రకృతోపయుక్తతయేత్యుక్తం * అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః * అనుస్మృతేర్బాదరిః * సంపత్తేరితి జైమినిస్తథాహిదర్శయతి * ఆమనన్తిచైనమస్మిన్నితిచత్వార్యపి సూత్రాణిపూర్వత్రవ్యాఖ్యాతాని అతో వైశ్వానరః పరమాత్మేతిస్థితంతథాగుణోపసంహారవాదెద్యుమూర్ధాదివ్యస్తోపాసనే ప్యాపమన్యవాదిభిరుక్తేషు * అత్స్యన్నంపశ్యతిప్రియం భవత్యస్యబ్రహ్మవర్చసంకులేయఏతమేవ మాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తఇతివ్యస్తోపాసనేఫలశ్రవణాద్వ్యస్తోపాసనమేవప్రామాణికం * యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే ససర్వేషులోకేషు సర్వేషుభూతేషుసర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీతివ్యస్తోపాసన సముదాయానువాదఏవ నతుసమస్తోపాసనవిధిః అథవా- అనేనవాక్యేన సమస్తోపాసన మపివిధీయతె - అతోద్వయమపి ప్రామాణికం అల్పఫలార్థిభిర్వ్యస్తోపాసనంకర్తవ్యమితిపూర్వపక్షే ప్రాప్తఉచ్యతే * భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథాహిదర్శయతి భూమ్నః-సామస్త్యస్యజ్యాయస్త్వం ప్రామాణికత్వం తథాహిదర్శయతి శ్రుతిః వ్యస్తోపాసనేఽనర్థంబ్రవీతి * మూర్ధాతెవ్యపతిష్యద్యన్మాంనాగమిష్యఇత్యాదినా-నచైదంనహినిందాన్యాయేన సమస్తోపాసనప్రశంసార్థమేవకిం నస్యాదితివాచ్యం అగ్నిహోత్రంప్రకృత్యశ్రుతేన * జర్తిలయవాగ్వాజుహుయాద్గవేధుక యవాగ్వావా జుహుయాన్నగ్రామ్యాన్ పశూన్ హినస్తినారణ్యానితివాక్యేన జర్తి

లగవేధుకశబ్దవాచ్యారణ్యతిలారణ్యగోధూమకృతయవాగ్వోర్వికల్పేనాగ్ని హోత్రాహుతౌ ద్రవ్యత్వవిధానే గ్రామ్యారణ్యపశుహింసారహితతయా త యోః స్తవనేచ ప్రతీయమానేసి ✱ అథో ఖల్వాహురనాహుతిర్వై జర్తిలాశ్చగ వేధుకాశ్చ పయసాఽగ్నిహోత్రం జుహుయాదితి తదనంతరం జర్తిలాది ప్రతిక్షే పేణ పయోవిధిదర్శనాత్తదేకవాక్యతయా ✱ జర్తిలయవాగ్వా జుహుయా దిత్యాదేః గ్రామ్యారణ్యపశుహింసారాహిత్యేన ప్రశస్తతయా హోమాహా అపి జర్తిలాగవేధుకాశ్చ యదపేక్షయా దుష్టాః తత్ పయఏవ ప్రశస్త మితి పయస్స్తుత్యర్థత్వం - ఏకవాక్యతాఽనురోధాదితి ✱ న చేదన్యం ప్ర కల్పయేత్ప్రక్లృప్తార్థవాదస్స్యాదితి పూర్వతంత్రాధికరణే కించిద్విధిపూ ర్వకం తన్నిందాయాం విధ్యంతరప్రసక్తౌసతి తదేకవాక్యతాఽనురోధాత్పూ ర్వప్రవృత్తయోర్విధినిందయోస్తదర్థవాదత్వమితి సమర్థితం తద్వదేవే హాపియుక్తం నను జర్తిలగవేధుకయోః పయసాసహసంబంధాభావాత్ జర్తి లగవేధుకయవాగూవిధానయోరర్థవాదత్వేనైవపిత్యైకవాక్యతా సమర్థనీయేతి త త్రతథాఽస్తునామ ఇహతుధూమవిద్యాయాం నామాదీనాంసత్యేన బ్రహ్మణా సహభూయస్త్వేనధిత్వేనసమ్బద్ధానాం ప్రాసంగికతదుపాసనావిధివత్ సమ స్తోపాసనవిషయేణ వైశ్వానరాత్మనాద్యావాదిత్యాదీనాం తదవయవత్వేన సం బద్ధానాం ప్రాసంగికోపాసనావిధిః కింనస్యాదితిచేత్ మైవం. వ్యస్తోపాసన నిందనేన ✱ మూర్ధా తేఏషఆత్మనఇతిహోవాచేత్యాదివాక్యేషుతుశబ్దక్లృప్తేన ద్యావాదిత్యాదీనాం స్వాతంత్ర్యోపాస్యత్వవ్యవచ్ఛేదేన ✱ తాన్హోవాచైతేవైఖలు యూయంపృథగివేమమాత్మానం వైశ్వానరంవిద్వాంసోఽన్నమత్థేతి వ్యస్తోపాస నానాం భూమఫలాత్ప్రచ్యావనేన భూమవిద్యావైషమ్యస్య ఉపాయవిధసత్య స త్త్వేన జర్తిలయవాగూన్యాయస్తైవానత్రప్రవృత్త్యాదిత్యాత్ క్రతువత్ య థా ✱ వైశ్వానరంద్వాదశకపాలంనిర్వపేత్పుత్రేజాతఇతివిహితస్యక్రతోః ✱ యదష్టాకపాలోభవతీత్యాదిరర్థవాదః పఠష్టాకపాలాది ద్రవ్యవిధాయకః ఏ వం ✱ అత్త్యన్నంపశ్యతిప్రియమిత్యాదిశ్రవణమప్యర్థవాదఏవేతి స్థితం॥—॥ ప్రకృతమనుసరామః...............................॥ ౫ ॥

సానన్దగిరీయటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయామ్
ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజసిద్ధాంతనిర్ధారణసార్వభౌమ
శ్రీరంగరామానుజమునివరవిరచితకృతిషు
ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యే పంచమప్రపాఠకభాష్యమ్.

క్షేమాయ యః కరుణయా క్షితినిర్జరాణాం
భూమావజృంభయత భాష్యసుధాముదారః।
వామాగమాధ్వగవదావదతూలవాతో
రామానుజస్స మునిరాద్రియతాం మదుక్తిమ్॥

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ఆనందగిరీయటీకాసహిత శంకరభాష్యేణ, రంగరామానుజ భాష్యేణచ యుక్తాయాం ఛాందోగ్యోపనిషది షష్ఠః ప్రపాఠకః

హరిః ఓమ్.

ఉ— శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఆస తగ్ం హ పితోవాచ శ్వేతకేతో వస బ్రహ్మచర్యం న వై సోమ్యాస్మత్కులీనో ఽననూచ్య బ్రహ్మబంధు రివ భవతీతి ॥ ॥ ౧ ॥

శం— శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఆసేత్యాద్యధ్యాయసంబంధః * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానిత్యుక్తం - కథం తస్మాజ్జగదిదం జాయతే తస్మిన్నేవ లీయతే ఽనితి చ తేనైవేత్యేతద్వక్తవ్యం అనంతరం చైకస్మిన్ భూమ్న్యేవవిదుషి సర్వం జగత్ప్రత్యంభవతీత్యుక్తం తదేకత్వే సదా తస్సర్వభూతస్థస్యోపపద్యతే. నాత్మభేదే కథంచ తదేకత్వమితి తదర్థో ఽయం షష్ఠో ఽధ్యాయ ఆరభ్యతే. పితాపుత్రాఖ్యాయికా విద్యాయాస్సారిష్ఠత్వప్రదర్శనార్థా శ్వేతకేతురితి - నామతః హ ఇత్యైతిహ్యార్థం ఆరుణేయః అరుణస్యపౌత్రః ఆస, బభూవ తం పుత్రం హారుణిః పితా యోగ్యం విద్యాభాజనం మన్వాన స్తస్యోపనయనకాలాత్యయం చ పశ్యన్నువాచ హే శ్వేతకేతో ఽనురూపం గురుం కులస్యనో గత్వా వస బ్రహ్మచర్యం న చైతద్యుక్తం, యదస్మత్కులీనో హే సోమ్య అననూచ్య అనధీత్య బ్రహ్మబంధురివ భవతీతి బ్రాహ్మణాన్ బంధూన్ వ్యపదిశతి న స్వయం బ్రాహ్మణవృత్త ఇతి తస్యాతః ప్రవాసో ఽనుమీయతే పితుః యేన స్వయం గుణవాన్ సన్ పుత్రం నోపనేష్యతి ॥ ౧ ॥

ఆ— వక్ష్యమాణాధ్యాయస్యాతీతేన సందర్భేణ సంబంధం వక్తుం ప్రతీకం గృహీత్వా తం ప్రతిజానీతే (శ్వేతకేతురితి) తమేవ ప్రకటయన్ ప్రథమం తృతీయేనాధ్యాయేనాస్య సంబంధం కథయతి (సర్వమితి) ఏతద్వక్తవ్యం తదర్థో ఽయం షష్ఠో ఽధ్యాయ ఆరభ్యత ఇతి సంబంధః వ్యవహితం సంబంధముక్త్వా ఽవ్యవహితం తమాదర్శయతి (అనంతరం చేతి) అధ్యాయతాత్పర్యముక్త్వా ఆఖ్యాయికాతాత్పర్యమాహ (పితేతి) పితా ప్రతివక్తా - పుత్రశ్చ ప్రష్టేత్యేవం విధేయమాఖ్యాయికా సా చ విద్యాయాస్సారిష్ఠత్వద్యోతనార్థా - పితా హి పుత్రాయ సారతమమేవోపదిశతీత్యర్థః కులస్యానురూపమిత్యాదివచనాన్నకులాధమస్య గురుత్వ

మితి గమ్యతే బ్రహ్మచర్యం, అధ్యయనార్థమితి శేషః గత్వేత్యాదివచనాన్మాణవకాధీనమధ్యయనమితి సూచితం. మాభూదుపనయనమధ్యయనం చేత్యాశఙ్క్యాహ (నచైతద్యుక్తమితి) కిమితి పితా స్వయమేవోపనీయ పుత్రం నాధ్యాపయతి- తత్రాహ (తస్యేతి) అతశ్శబ్దః స్వగృహవిషయః అనుమానం- కల్పనం తత్ర కల్పకమాహ (యేనేతి) ॥ ౧ ॥

రం—సద్విద్యాముపదేష్టుమాఖ్యాయికామాహ (శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఆస) హ ఇతి ప్రసిద్ధ్యర్థః అరుణపుత్రస్యోద్దాలకస్య పుత్రః శ్వేతకేతునామా బభూవేత్యర్థః (తం హ పితోవాచ శ్వేతకేతో వస బ్రహ్మచర్యం న వై సోమ్యాస్మత్కులీనోఽననూచ్య బ్రహ్మబన్ధురివ భవతీతి) ఉద్దాలకః పితా తం ద్వాదశవర్షమనుపనీతమనధీతం పుత్రం శ్వేతకేతుం ప్రతి- హే సోమ్య సోమార్హ ప్రియదర్శనేతి వార్థః శ్వేతకేతో స్వవిద్గురావధ్యయనార్థం బ్రహ్మచర్యం వస. అస్మత్కులప్రసూతః కోఽప్యననూచ్య- అనధీత్య బ్రహ్మబన్ధురివ నభవతీత్యువాచేత్యర్థః. యః స్వయమబ్రాహ్మణ ఏవసన్ బ్రాహ్మణాన్ బన్ధుత్వేన వ్యపదిశతి- స బ్రహ్మబన్ధురిత్యుచ్యతే. అతః స్వయం గుణవత ఏవ పితుః గర్భాష్టమాద్యుపనయనకాలాతిక్రమేప్యుపనేతృత్వాభావే హేతుః ప్రవాసాదిలక్షణోఽత్యన్తానుపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—స హ ద్వాదశవర్ష ఉపేత్య చతుర్విꣳశతివర్షః సర్వాన్వేదా
నధీత్య మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధ ఏయాయ తꣳ హ పితోవాచ ॥ ౨ ॥

శం—సః పిత్రోక్తః శ్వేతకేతుర్ద్వాదశవర్షస్సన్నుపేత్యాచార్యం యావచ్చతుర్విꣳశతివర్షో బభూవ- తావత్సర్వాన్వేదాన్ చతురోఽప్యధీత్య తదర్థం చ బుద్ధ్వా మహామనాః మహత్ - గమ్భీరం మనో యస్యాసమమాత్మానమన్యైరన్యమానం మనో యస్య సోఽయం మహామనాః అనూచానమానీ- అనూచానమాత్మానం మన్యత ఇత్యేవం శీలో యస్సోఽనూచానమానీ. స్తబ్ధః - అప్రణతస్వభావ ఏయాయ- గృహమ్. తం- ఏవమ్భూతం హ ఉత్తనోఽననురూపశీలం స్తబ్ధం మానినం పుత్రం దృష్ట్వా పితోవాచ సద్ధర్మావతారచికీర్షయా ॥ ॥ ౨ ॥

ఆ—అనూచానః- అనువచనసమర్థః ॥ ॥ ౨ ॥

రం— (స హ ద్వాదశవర్ష ఉపేత్య చతుర్విꣳశతివర్షస్సర్వాన్వేదానధీత్య మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధ ఏయాయ) సః- శ్వేతకేతుః ద్వాదశవర్షస్సన్

గురుముపేత్య గురుకులే ద్వాదశవర్షాణ్యుషిత్వా సర్వాన్వేదానధీత్య మహామనాః ప్రౌఢమతిః అనూచానమానీ - ఆత్మానం సాంగవేదాధ్యాయినం మన్యమానః స్తబ్ధః; పరిపూర్ణ ఇవ తృణీకృతజగత్త్రయః చతుర్వింశతివర్షయుక్తః ఏయాయ పిత్రాగతః (తం హ పితోవాచ) స్పష్టోర్థః ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ — శ్వేతకేతో యన్ను సోమ్యేదం మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోస్యుత తమాదేశమ ప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతగ్ం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి కథం ను భగవస్స ఆదేశో భవతీతి ॥ ౩ ॥

శం — శ్వేతకేతో యన్ను ఇదం మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధశ్చాసి- కస్తే ఽతిశయః ప్రాప్త ఉపాధ్యాయాత్. ఉత- అపి తమాదేశం - ఆదిశ్యత ఇత్యాదేశః. కేవలశాస్త్రాచార్యోపదేశగమ్య ఇత్యేతత్. యేన వా పరం బ్రహ్మాదిశ్యతే-స వాదేశః తమప్రాక్ష్యః- పృష్టవానస్యాచార్యం తమాదేశం విశినష్టి- యేన- ఆదేశేన శ్రుతేనాశ్రుతమప్యన్యచ్ఛ్రుతం భవతి. అమతం మతం - అతర్కితం తర్కితం భవతి. అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతం- అనిశ్చితం నిశ్చితం భవతీతి. సర్వానపి వేదానధీత్య సర్వం చాన్యద్వేద్యమధిగమ్యాప్యకృతార్థ ఏవ భవతి- యావదాత్మతత్త్వం న జానాతీత్యాఖ్యాయికాతోఽవగమ్యతే. తదేతదద్భుతం శ్రుత్వా ఆహ, కథం న్వేతదప్రసిద్ధమన్యవిజ్ఞానేనాన్యద్విజ్ఞాతం భవతీత్యేవం మన్వానః పృచ్ఛతి- కథం ను- కేన ప్రకారేణ హే భగవః స ఆదేశో భవతీతి ॥ ॥ ౩ ॥

ఆ — కర్మవ్యుత్పత్త్యా కరణవ్యుత్పత్త్యా చాదేశశబ్దో వ్యాఖ్యాతః కిమిత్యధీత సర్వవేదమధిగతతదర్థం చ పుత్రమాత్మవిద్యామధికృత్య పితా పృచ్ఛతి- తస్య సర్వవేదాధ్యయనాదినైవ కృతార్థత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ (సర్వానపీతి) తదేతదద్భుతం శ్రుత్వా హేత్యుక్తం వివృణోతి (కథం న్వితి) ॥ ౩ ॥

రం — ఉక్తిమాహ (శ్వేతకేతో యన్ను సోమ్యేదం మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోసి) హే సోమ్య. మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోసీతీదం యత్- యస్మాద్ధేతోః స క ఇత్యర్థః. తస్య బ్రహ్మజ్ఞానరహితతాం జానన్నప్యారుణిర్జగదభిన్ననిమిత్తోపాదానభూతబ్రహ్మజ్ఞానవానేవ పూర్ణః - నాన్య ఇతి తస్యైజ్ఞాపయిత్వా పూర్ణత్వాభిమానం తదీయమపనుద్య బ్రహ్మణి జిజ్ఞాసాం సంపాదయితుం తదనుజిఘృక్షయా పృచ్ఛతి (ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి) అత్ర వ్యాసార్యాః * ఉపక్రమే తావత్ *

ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్రాదేశశబ్దేన ప్రశాసితాఽభిధీయతే, అత్ర
శ్లోకావాచార్యపాదైరుక్తౌ * ఛాన్దోగ్యే కేచిదాహుర్దిశతిరుతతమాదేశమ
ప్రాక్ష్య ఇత్యత్రాఙ్పూర్వస్యోపదేశం ప్రకటయతి సతోనప్రశాస్తిం ఘఞన్తః
నాకర్తర్యస్మికర్మణ్యగణేషు ఇహ సత్కృత్యై శాస్త్రానకర్మణస్స్యాత్తత్కర్మోపదేశే
తదిదముతతమాదేశవాచ్యోపదేశ్యమ్ ॥ అత్ర బ్రూమః ప్రశాస్తింవదతి దిశిర
సావాఙ్మనోపదేశ్యంశాస్త్రాసాతి ప్రసిద్ధోనహిపరఇహాపేక్షితార్థప్రసం
గః । యుక్తోసాధారణోక్త్యాఘఞ్గణకరణేష్వత్ర వైవక్షికత్వం శాబ్దోక్తంకా
రకాణాం ననుకరణతయాకర్తరి స్యాద్విపక్షేతి. ఆదేశశబ్దేనోపదేశ్యముచ్యతే
ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః, ప్రత్యయార్థః కర్మత్వం * అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞా
యామితి కర్తృవ్యతిరిక్తకారకే ఘఞో విహితత్వాత్, ఉపదేశే బ్రహ్మణః కర్మ
త్వోపపత్తేశ్చ, ప్రశాసనే తు బ్రహ్మ న కర్మ అపితు కర్తృ, కర్తృవ్యతిరిక్త
కారకేహి ఘఞ్ప్రత్యయవిధిః. నాత్ర క ప్రత్యయ ఉపపద్యతే * క్క్ఙితి చేతి గుణ
ప్రతిషేధాత్ ఆదేశశబ్దరూపాసిద్ధేః. నాపి పచాద్యచ్ప్రత్యయ ఉపపద్యతే- ది
శిధాతోరిగుపధత్వేన * ఇగుపధాత్క ఇత్యపవాదసూత్రేణ క ప్రత్యయే ప్రా
ప్తేగుణాభావాత్. అతో ఘఞ్ప్రత్యయాన్త ఏవాయమాదేశశబ్దః. సచ ప్రత్యయః
కర్తర్యనభిహితే ఇతి కర్మార్థకత్వస్యైవ యుక్తత్వాత్ ఉపదేశ్యమేవాదేశశబ్ద
వాచ్యమితి. అత్రోచ్యతే- ప్రకృత్యర్థః శాసనం- ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్,
అన్యథాస్వారస్యభంగాత్ * ఆఙ్పూర్వో దిశతిర్నియోక్తృప్రయోజనవచనః
ఉపపూర్వస్తు నియోజ్యప్రయోజనవచన ఇతి హి న్యాసకారః. నియోక్తరి ప్రయోజ
నం యస్య తస్యార్థస్య వాచక ఇత్యర్థః. ఏవమన్యత్రాపి- కించ ఉపదేశ్యత్వం
లౌకికాలౌకికధర్మబ్రహ్మాభాగార్థసాధారణం. ప్రశాసితృత్వంతు బ్రహ్మణో
ఽసాధారణం * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశా
సనే గార్గీత్యాదిభిర్నిరుపాధికప్రశాసనస్య బ్రహ్మాసాధారణత్వశ్రవణాత్. ని
రుపాధికోపదేశ్యత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యసాధారణ్యమితి చేన్న- ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టని
వారణతత్సాధనేషు సాధారణ్యాత్. యద్యప్యమితసుఖదుఃఖనివృత్త్యాదిసాక్షాదు
పదేశ్యంస్యాత్, తథాపి సంసారనివృత్తిబ్రహ్మతదుపాసనానాముపదేశ్యత్వంసా
ధారణం. ప్రష్టవ్యస్యోపదేశ్యత్వమర్థసిద్ధం- అతఉపదేశ్యత్వకథనే వైయర్థ్యంచ-
సను * యేనాశ్రుతమిత్యాదినైకవాక్యత్వాత్- స్వజ్ఞానేనాన్యజ్ఞానహేతుతా

విశేషితముపదేశ్యత్వమసాధారణమితిచేత్. తథాపి తాదృశముపదేశ్యత్వంప్రతిజ్ఞావాక్యేన ప్రష్టవ్యత్వోక్త్యాచార్థసిద్ధమిత్యనపేక్షితోపదేశ్యత్వకథనాదప్యపేక్షితం ప్రశాసితృత్వమేవ వాచ్యమితియుక్తం * యేనాశ్రుతమిత్యుపాదానత్వే సిద్ధే ప్రశాసితృత్వేనహినిమిత్తత్వంసిద్ధ్యేత్. నిమిత్తాంతరేసతిహి ఏకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానంనోపపద్యతే. అతః ప్రతిపిపాదయిషితవస్తునోఽపేక్షితాసాధారణాకారవిశిష్టతయైవ ప్రతిపాదనముచితమ్. శుభ్య్రత్యయస్యకరణేప్యుపపన్నత్వాత్ * వివక్షాతః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితిశోఖ్యోక్తన్యాయేన కర్తుర్యేవ కరణాంతరనైరపేక్ష్యేణ సాధకతమత్వవివక్షయా తథా ప్రయోగఉపపద్యతే * అకర్తరీతిసూత్రస్య ప్రయోజనంకరణత్వవివక్షయావినా కర్తర్యసాధుత్వేన ప్రయోగనివృత్తిః. ఉపదేశపక్షే ప్రకృత్యర్థాస్వారస్యం ప్రత్యయస్వారస్యంచ- ప్రశాసనపక్షే ప్రత్యయాస్వారస్యం ప్రధానభూతప్రకృత్యర్థస్వారస్యమథోచిత్యంచేతివైషమ్యమ్. అతః ప్రశాసనమేవాదేశశబ్దాభిధేయమితిస్వీకర్తుంయుక్తమితి. అత్రేదంవిచార్యతే- యత్తావదుచ్యతే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ప్రకృత్యర్థశ్శాసనమితి- సత్యమేవతత్ * శాసనంవివిచ్యజ్ఞాపనమితి ధాతువృత్తికృతావ్యాఖ్యాతత్వాదుపదేశఏవపర్యవసానం * ఉపదేశేఽజనునాసికఇత్ *స్థానివదాదేశోఽనల్విధావిత్యాదిసూత్రేషు * దిశిరుచ్చారణక్రియఇతి మహాభాష్యోక్తేః * అథాతోఽహంకారాదేశఇత్యాదావాదేశః - ఉపదేశఇత్యర్థః * ఇదంశాస్త్రాచార్యఇతిభాష్యస్య ఇదముపదిశతీతిహ్యర్థః * తదశిష్యమిత్యాదావనక్తవ్యమితివ్యాఖ్యాతమ్. తతశ్చాదేశనం- శాసనం-ఉపదేశః. తత్కర్తృత్వంచ * అనుమఏతాం భగవోదేవతాంశాధీతి బ్రహ్మణస్సిద్ధమితి ప్రకృతిప్రత్యయయోరవిరోధసంభవాత్ ప్రత్యయాస్వారస్యానుసరణస్యానుచితత్వాత్. నచానుశాసనకర్తృత్వేపి పశాసనకర్తృత్వమితివాచ్యం * శాసుఅనుశిష్టావితిశాసనస్యైవానుశాసనరూపత్వాత్ . తతశ్చ కరణత్వస్యారోపేణ ఘుఞుమర్థనమప్యనుచితం- ఆరోపస్యానుచితత్వాత్. నను కరణత్వస్య నాప్యారోపః- తస్యసిద్ధత్వాదితిచేన్న- తథాసతిసిద్ధాంతే ప్రత్యయాస్వారస్యాభ్యుపగమస్యాయుక్తత్వాత్. అతఏవాసిశ్ఛినత్తిత్యాదౌ సౌకర్యాతిశయవివక్షయా * బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాదితిన్యాయేన కరణేకర్తృత్వారోపేపి కర్తరికరణత్వాదేరసంభవః- తథాసతి రాజనిభృత్యత్వారోపస్యేవానర్థావహత్వాత్.

అతఏవ * సాధకతమం కరణమితిసూత్రే అధికరణస్థాల్యాస్సుసకపాలతయా సా
ధకతమత్వవివక్షయా స్థాల్యాపచతీతి ప్రయోగముపపాద్య * న చైవం కర్తురః
పి కరణత్వవివక్షాప్రసంగః- భిన్నజాతీయత్వాత్. సకలసాధనవినియోగకారీ
ఖల్వసౌ. నహి సతథనో నిషధః ధనేన స్పర్ధితుమర్హతీతి కర్తుః కరణత్వవివక్షాభావ
స్యైవోపపాదితత్వాత్. నిక్షేపరక్షాయాం భగవతో రక్షాకరణత్వానుసన్ధానం
ప్రపత్తిరితిపక్షే కరణస్య కర్తృత్వాసంభవేన జీవస్యైవ రక్షకత్వమాపతేదితి
కర్తృత్వకరణత్వవిరోధస్య, భగవతి కరణత్వానుసన్ధానే * బ్రహ్మదృష్టిరుత్క
ర్షాదితిన్యాయవిరోధస్య చ ప్రతిపాదితత్వాత్ * శక్తివిపర్యయాదితిసూత్రే
అంతఃకరణస్య కర్తృత్వే తతోఽన్యత్కరణం స్యాదిత్యంతఃకరణాతిరిక్తం కర
ణాంతరమభ్యుపగంతవ్యం స్యాదితి పరైరప్యుపపాదితత్వాచ్చ. కించ ప్రశాసన
కర్తుః కరణత్వసంభవే పరమాత్మనః ప్రశాసనకర్తృత్వస్యాపి సంభవాత్తదసం
భవోక్తిర్విరుద్ధ్యేత. కించ కరణత్వవివక్షితే * కరణాధికరణయోశ్చేతి పాణినా ల్యు
టా బాధితత్వేన ఘఞోఽప్రసంగాత్. న చ హలశ్చేత్యనేన ఘఞః ప్రసంగః,
తత్రాపి సంజ్ఞాయామిత్యనువృత్తేః, న చ త్వన్మతేఽపి కర్మణి ఘఞ్ న స్యాత్ * అ
కర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామితి సంజ్ఞాయామేవ ఘఞో విధానాదితి వాచ్యం *
అకర్తరి చేత్యత్ర చకారస్య భిన్నక్రమత్వమాశ్రిత్యా సంజ్ఞాయామప్యస్తీతి పద
మంజర్యాం దౌసమర్థితత్వాత్- సంజ్ఞాగ్రహణానర్థక్యం చ- సర్వత్ర ఘఞో వి
ర్ణనాదితివార్త్తికకృతోక్తత్వాచ్చ. కించ ఘఞః కరణార్థత్వే * ఉపక్రమేఆదేశ
శబ్దేన ప్రశాసితాఽభిధీయత ఇతి యదభిహితం- తద్విరుద్ధ్యేత- ప్రశాసనకర
ణత్వస్యైవాభిహితత్వేన ప్రశాసనకర్తురనభిహితత్వాత్. యచ్చోక్తం ప్రశా
సితృత్వమసాధారణమితి తదపి న- ఆదేశశబ్దేన కరణత్వమాత్రాభిధానే ప్రశా
సితృత్వానభిధానాత్- తదభిధానేఽపి నిరుపాధికప్రశాసితృత్వస్యైవ ముఖ్యా
పదేశ్యత్వస్య బ్రహ్మాసాధారణత్వాత్- అతఏవ * బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి సూత్రే బ్రహ్మ
ణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీపరిగ్రహాత్ బ్రహ్మణ ఏవాభిధానిక జిజ్ఞాసాకర్మత్వం- తదుపాస
నాదీనాంత్వాక్షేప్యమిత్యుక్తం. కించ ఆదేశశబ్దమాత్రస్యహ్యాతిప్రసంగమా
శంక్యతమిత్యేవం విశేషణోపాదానాత్ అవశ్యంతమిత్యస్యాదేశవిశేషకత్వమ
భ్యుపేయం- యదిహ్యాదేశశబ్దస్యైవ నిరుపాధికప్రశాసితృత్వమర్థః, తదా త
స్య పరమాత్మాసాధారణత్వాత్ తచ్ఛబ్దో విశేషకో న స్యాత్. యదపిచోక్తం

ప్రష్టవ్యత్వకథనేనోపదేశ్యత్వంసిద్ధమితి తత్కథనస్యానపేక్షితత్వాత్ ప్రశా
సితృత్వమేవార్థ ఇతి- తన్న యద్యపిపూర్వంనప్రోక్తం- అధునా స్వయమేవ
జ్ఞాస్యామీతి బుద్ధిం వ్యుదసితుముపదేష్టవ్యత్వకథనస్యైవాపేక్షితత్వాత్. అత
ఏవ * తంత్వౌపనిషదంపృచ్ఛామీత్యాదౌప్రష్టవ్యస్యోపదేశ్యత్వలక్షణౌపనిష
దత్వకథనం. యచ్చోక్తంసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యర్థం నిమిత్తత్వమపేక్షితమి
తి- తన్న ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాబలాత్ ఉపాదానత్వస్యైవ తదన్య
థానుపపత్త్యా నిమిత్తత్వస్యాపి లాభసంభవేన తస్య పృథగవక్తవ్యత్వాత్తదను
పపత్తేర్భావత్యైవోక్తత్వాదితి- అత్రోచ్యతే * ఏషఆదేశః ఏషఉపదేశఇత్యేవం
పృథగుపదిష్టయోః*నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాదితిన్యాయేనాదేశోపదేశయో
ర్భేదావశ్యంభావాత్- నిమంత్రణామంత్రణయోరివ వృక్షవనస్పతిశబ్దయో
రివచ స్నేహభక్తిశబ్దయోరివచ క్వచిదేకవిషయే ప్రయోగమాత్రేణానుభవభే
దస్య దురపహ్నవత్వాత్, ఆదిశతీత్యుక్తేహి యద్వాక్యోల్లంఘనే దండోభవతి.
తాదృశశబ్దప్రయోక్తృత్వంనియమయితృత్వం ఆజ్ఞాపయితృత్వం ప్రతీయతే. అ
తఆదిశతీతివ్యవహారః ప్రభువిషయఏవ- అతఏవన్యాసకారేణాదేశోపదేశయో
ర్భేదోవర్ణితః * ఆజ్ఞాపూర్వోపదేశోర్నియోక్తృప్రయోజనవచనఇతి * అం
తః ప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానామిత్యాదౌతథైవప్రతీతేః, తతశ్చ ప్రకృతిస్వార
స్యేన నియమనాపరపర్యాయాజ్ఞాపనరూపార్థే ప్రతీతేఘఞ్ప్రత్యయస్య క
ర్తృవ్యతిరిక్తకారకమాత్రవాచినోయోగ్యతావశాత్ సన్నతైకమార్థకత్వాత్
అసన్నతేపి కారకవాచినో ఘఞ్ప్రత్యయస్య సకలకారకప్రయోక్తృకర్తృల
క్షణాసమాశ్రీయతే- ప్రష్టవ్యవస్తునస్తాదృగ్రూపత్వాత్- అసంజాతవిరోధము
ఖ్యప్రకృత్యర్థానుగ్రహేణ జఘన్యప్రత్యయలక్షణాయాఆశ్రయణీయత్వాత్
* పంచపంచాశతస్త్రివృతస్సంవత్సరాఇత్యాదౌఅహఃపరత్వస్వరసత్రివృదా
దిపదముఖ్యత్వానుసారేణ జఘన్యసంవత్సరపదస్యైవ సౌరచాంద్రమసాద్యనే
కార్థసాధారణ్యేన నిశ్చయాసామంజస్యాదజహల్లక్షణాయాఅభ్యుపేతత్వాత్. త
థా * ప్రయాజశేషేణహవీంష్యభిఘారయతీత్యాదౌ ప్రయాజశేషప్రాతి
పదికానురోధేన తృతీయాయా ద్వితీయార్థలక్షణాయాఆశ్రితత్వాత్ - తథా
ప్రాణావాఋషయఇత్యాదౌ ఋషిశబ్దానుసారేణ బహువచనశ్రుతేః పాశ
న్యాయేన గౌణార్థకత్వస్య * గౌణ్యసంభవాత్తత్ప్రఖ్యశ్రుతేశ్చేత్యత్రోపపా

దితత్వాచ్చ. నన్వాదేశపదస్య ప్రశాసనాపరపర్యాయాజ్ఞాపనరూపాదేశప్రసిద్ధస్య ఉపదేశప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాభావేప్యుపదేశార్థకత్వే ప్రకృతేస్సర్వాత్మనా ముఖ్యార్థత్యాగాభావాత్- ప్రత్యయస్య త్వన్నతైకత్వలక్షణాయాం ముఖ్యార్థత్యాగాత్, కాంస్యభోజిన్యాయేనజఘన్యస్యాప్యధిద్వ్యేకకపాలానురోధేన ముఖ్యేంద్రాగ్న్యాదీనాం ప్రసూనబర్హిర్నియమాశ్రయణవత్ * ఏకధా బ్రాహ్మణఉపహరతీత్యత్ర సకృత్సహత్వసాధారణస్య ఏకధాశబ్దస్యభక్షాంతరప్రాపకదుర్బలచోదనానుగ్రహేణ సహత్వార్థస్వీకారవత్ * సప్తదశప్రాజాపత్యానిత్యత్ర ప్రజాపతిసంబంధవిశిష్టాన్వయయోగ్యస్యాపి బహుత్వస్యైకపశునిష్పన్నైకాదశావదానప్రాపకదుర్బలచోదనానుగ్రహేణ విశిష్టాన్వయాభ్యుపగమేన ద్రవ్యదేవతాసంబంధాక్షిప్తయాగభేదాభ్యుపగమవచ్చ జఘన్యముఖ్యప్రత్యయానుసారేణ ముఖ్యదిశేరుపదేశార్థకత్వమేవయుక్తం- ప్రకృతేర్ముఖ్యార్థత్యాగాభావాత్. ప్రచురప్రసిద్ధార్థత్యాగమాత్రం త్వవశిష్యతే- తత్తునదోషాయ. అతఏవ * పత్నీయఉపగాయతీత్యాదౌ గీతిశబ్దస్యశారీరగానేప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేసత్యప్యశారీరవాదిత్రాదిగానస్యాపి గీతశబ్దప్రయోగవిషయత్వేన ముఖ్యార్థత్వాత్ సన్నిహితదుందుభ్యాదిగానస్యైవ కాండవీణాదిభిరుపచయంకుర్వత్యః పత్న్యోనృత్యన్తి వ్రజాం నివర్తంతాఇతి దశమే సిద్ధాంతితమితిచేత్-మైవం, గానశబ్దస్య బహిరాజ్యాధికరణన్యాయేన గీతిమాత్రవాచిత్వాత్ యుక్తం తత్ర సన్నిహితదుందుభ్యాదిగానవాచిత్వం. ఇహత్వాదేశశబ్దస్య క్వచిదపిశిష్యాగురుమాదిదేశేత్యాది ప్రయోగాభావేనసాధారణోచ్చారణార్థకత్వాభావాత్ ఉపదేశాతిదేశశబ్దయోరివాదేశోపదేశశబ్దయోరపి భిన్నార్థత్వేనాదేశశబ్దస్యోపదేశార్థకత్వేముఖ్యార్థత్యాగస్యావర్జనీయత్వేన జఘన్యప్రత్యయఏవ లక్షణాయాఉచితత్వాత్. వస్తుతస్తు * ఉపదేశేఽజనునాసికఇదితిసూత్రే* కరణాధికరణయోశ్చేతిల్యుటాబాధితస్య ఘఞః * అకర్తరిచకారకఇత్యనేనాప్రసంగమాశంక్య * కృత్యల్యుటోబహుళమితి ఘఞో భాష్యకృతాసమర్థితత్వాత్తన్న్యాయేన కర్తర్యపి తేనైవ సూత్రేణ ఘఞిసిద్ధౌ లక్షణాయాఅప్రసంగాత్ ప్రశాసితృత్వార్థకత్వమేవాదేశశబ్దస్యయుక్తం. ఆదేశనం- ఆదేశఇతి ఘఞంతాద్భావవాచినఆదేశశబ్దాదర్శఆద్యజంతాదపి ప్రశాసితృత్వార్థకత్వమేవాదేశశబ్దస్య యుక్తమితి నయు

ముత్పశ్యామః. తతశ్చ * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచం
ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః * ప్రశాసితారం సర్వేషామిత్యాది శ్రుతిస్మృతి ప్ర
తిపన్నం పరమాత్మధర్మభూతం ప్రశాసితృత్వమిహాదేశశబ్దార్థః. ఏతత్సర్వ
మస్మాభిర్భావప్రకాశికాయాం ప్రపంచితం తత్రానుసంధేయం. ప్రశాస
నేన చ ధారకత్వలక్షణమాత్మత్వం ఫలితం- తతశ్చాదేశశబ్ద ఆత్మత్వపర్యంతః, యే
నాశ్రుతం శ్రుతం భవతీత్యత్ర *కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి*
ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదితం భవతీతి ముండక బృహదార
ణ్యక వాక్యానుసారేణ యేన శ్రుతేన మతేన విజ్ఞాతేనాశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతం శ్రు
తం మతం విజ్ఞాతం భవతీతి వాక్యపర్యవసితోఽర్థః. బ్రహ్మస్వరూపసత్తామాత్రస్యా
శ్రుతశ్రుతత్వాపాదకత్వాభావాత్, అత్ర శ్రుతామతాదిశబ్దానాం * ఇదం స
ర్వం విదితం భవతీతి శ్రుత్యంతరానుసారాత్సర్వార్థకత్వం ద్రష్టవ్యం. తతశ్చ
యేన శ్రుతేన సర్వం శ్రుతం భవతీత్యర్థః. తతశ్చాశ్రుతం శ్రుతం భవతీత్యశ్రుతస్య
శ్రుతత్వప్రతిపాదనం కథమితి శంకాయా నావకాశః. యద్వా- అవస్థావిశిష్టత
యా అశ్రుతం స్వరూపేణ శ్రుతం భవతీత్యర్థః- అత్ర విజ్ఞానశబ్దో నిదిధ్యాస
నపరః, శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాదితి ద్రష్ట
వ్యం, అత్ర యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యనేన కిముపాదానమితి పృష్టం భవతి, ప్ర
శాసితృత్వార్థకేనాదేశశబ్దేన చాత్మస్వరూపం పృష్టం భవతి. తతశ్చాత్మభూత
ముపాదానం కిమితి ప్రశ్నస్య ఫలితార్థః. అత ఏవ శ్రీవిష్ణుపురాణే * యన్మ
యం చ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచరమితి ఉపాదానం చ పృష్టం- అత ఏవ చ *
సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి ప్రతివచ
నే సదాయతనా ఇతి సత ఆత్మత్వం, సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సత ఉపాదానత్వం
చ ప్రతిపాద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం. అత ఏవ * అథాతోఽహంకారాదేశః * అథా
త ఆత్మాదేశః * అథాత ఆదేశో నేతి నేతి * ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః * ఉభయ
మాదిష్టం భవత్యధ్యాత్మం చాధిదైవతం చేత్యాదావివాదేశశబ్దస్య ఉపదేశార్థక
త్వమేవాస్తు- న ప్రశాసనార్థకత్వమితి శంకాపరాకృతా- అతో జగదుపాదా
నభూతం జగదాత్మానం కిం పృష్టవానసీత్యర్థః. అత్ర జ్ఞాతవానసీత్యనుక్త్వా పృ
ష్టవానసీత్యుక్తవతః * తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా । ఉపదేక్ష్య
న్తి తే జ్ఞానం జ్ఞానినస్తత్త్వదర్శిన ఇత్యుక్తరీత్యా ప్రణిపాతాది ప్రసన్నాచార్యో

పదేశగమ్య ఏవసోఽర్థః, నతు ప్రకారాంతరేణాపి జ్ఞాతుం శక్యత ఇత్యభిప్రాయః, అన్యజ్ఞానేనాన్యజ్ఞానాసంభవాత్ ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానాసంభవం మన్వానశ్చోదయతి (కథంనుభగవస్సఆదేశోభవతీతి) హేభగవః ఈదృశఆదేశః కథం భవేదిత్యర్థః.

ఉ—యథాసోమ్యైకేనమృత్పిండేనసర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం
స్యాద్వాచారంభణంవికారోనామధేయంమృత్తికేత్యేవసత్యం॥౪॥

శం—యథాసఆదేశోభవతి- తచ్ఛృణు- హేసోమ్య యథా లోకే ఏకేన మృత్పిండేన రుచకకుంభాదికారణభూతేన విజ్ఞాతేనసర్వం - అన్యత్తద్వికారజాతం మృన్మయం- మృద్వికారజాతంవిజ్ఞాతంస్యాత్- కథంమృత్పిండే కారణేవిజ్ఞాతే కార్యమన్యద్విజ్ఞాతంస్యాత్ - నైషదోషః- కారణేనానన్యత్వాత్కార్యస్య, యన్మన్యసేఽన్యస్మిన్విజ్ఞాతేన్యన్నజ్ఞాయతఇతి- సత్యమేవంస్యాత్ - యద్యన్యత్కారణాత్కార్యంస్యాత్, నత్వేవమన్యత్కారణాత్కార్యం- కథం తర్హీదం లోకేఇదంకారణమయమస్యవికారఇతి. శృణు- వాచారంభణం వాగారంభణం వాగాలంబనమిత్యేతత్ - కోఽసౌ (వికారోనామధేయం) నామైవనామధేయం స్వార్థేధేయప్రత్యయః- వాగాలంబనమాత్రం నామైవకేవలం- నవికారోనామవస్త్వస్తిపరమార్థతః- మృత్తికేత్యేవ- మృత్తికైవసత్యంవస్త్వితి ॥ ౪ ॥

ఆ—మృన్మయమిత్యస్యవ్యాఖ్యా (మృద్వికారజాతమితి) తద్యథా మృత్పిండేనవిజ్ఞాతేన విజ్ఞాతంస్యాత్ - తథాస్యదపిసర్వం కారణేనవిజ్ఞాతేన తద్వికారజాతం విజ్ఞాతంభవతీతి యోజనా, అన్యవిజ్ఞానాదన్యవిజ్ఞానమదృష్టత్వాదశ్లిష్టమితి శంకతే (కథమితి) కార్యకారణయోరన్యత్వాసిద్ధ్యైవమితిపరిహరతి (నైష దోషఇతి) తదేవస్ఫుటయతి (యన్మన్యసఇత్యాదినా) అన్యత్వాభావే లోకవ్యవసిద్ధివిరోధంశంకతే (కథంతర్హీతి) వాచారంభణమిత్యత్రవాశబ్దేతృతీయాపష్ఠ్యర్థేద్రష్టవ్యా- నామధేయమిత్యస్యార్థంకథయతి (నామైవేతి) వికారస్యమిథ్యాత్వే కిం పరమార్థతోఽస్తీత్యాశంక్యాహ (మృత్తికేత్యేవేతి) ॥ ౪ ॥

రం—ఉపాదానోపాదేయయోస్తత్సంభవతీత్యభిప్రాయేణ ఉత్తరమాహ (యథాసోమ్యైకేనమృత్పిండేనసర్వం మృన్మయంవిజ్ఞాతంస్యాత్)యథాఉపాదానభూతే మృత్పిండేజ్ఞాతే తదుపాదేయఘటశరావాదికంజ్ఞాతంభవతి- తద్వదిత్యర్థః- నైయాయికరీత్యా అసదేవఘటాదికం మృత్పిండేనోత్పద్యతే- అతశ్చో

పాదానోపాదేయయోర్భేదాత్ నమృత్పిండేజ్ఞాతే సర్వమృన్మయానాం జ్ఞాతత్వంసంభవతీతిమన్వానం ప్రత్యాహ (వాచారంభణంవికారోనామధేయం మృత్తికేత్యేవసత్యం) ఘటత్వాదిలక్షణోవికారో ఘటశరావాదినామధేయంచఆరభ్యతే- ఆలభ్యతే. స్పృశ్యతఇత్యారంభణం కర్మణిల్యుట్, తేనైనమృద్ద్రవ్యేణఘటశరావాది లక్షణోవికారో ఘటశరావాదినామధేయంచ స్పృశ్యతఇత్యర్థః- ఆరంభణశబ్దస్య పున్నపుంసకలింగాంతవికారనామధేయవిశేషణత్వేపి నపుంసకైకశేషైకవద్భావాభ్యాంవా లింగసామాన్యవివక్షయావా ఆరంభణమితి నపుంసకైకవచననిర్దేశః, మృద్ద్రవ్యేణ వికారనామధేయస్పర్శే ప్రయోజనాయ స్పృశ్యతఇత్యత్రాహ (వాచేతి) ప్రయోజనస్య హేతుత్వవివక్షయా తృతీయా- వాక్ఛబ్దశ్చ అజహల్లక్షణయా నామాదివ్యవహారపరః. తతశ్చ వాక్పూర్వకహోనాదివ్యవహారార్థం మృత్పిండేన నామరూపేస్పృశ్యేతే. మృత్పిండఏవనామరూపభాగ్భవతీత్యర్థః. అత్ర యద్యపిమృత్పిండమృన్మయాభేదప్రతిపాదనం వాచారంభణంవికారఇత్యేతావన్మాత్రేణాపి సిధ్యతీతి ననామధేయస్యాపి స్పృశ్యత్వంవక్తవ్యం- తథాపి సంజ్ఞాభేదాదుపాదానోపాదేయయోర్భేదశంకావ్యుదాసాయ నామాపిమృద్ద్రవ్యేణ స్పృశ్యతఇత్యుక్తిరపేక్షితేతిద్రష్టవ్యం. కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వే ప్రమాణమాహ (మృత్తికేత్యేవసత్యమ్) మృన్మయం ఘటాదికం మృత్తికేత్యేవప్రమాణప్రతిపన్నం- నతుతద్భిన్నత్వేనేత్యర్థః. యద్వా మృన్మయంమృత్తికేతివాక్యమేవసత్యం-అబాధితార్థకమిత్యర్థః. తతశ్చోపాదానోపాదేయయోరభేదాత్. ఉపాదానేజ్ఞాతేఉపాదేయస్య జ్ఞాతతాభవతీత్యర్థః, ఏతేన * వికారోవాచారంభణం వాగాలంబనమాత్రం నామధేయం స్వార్థేధేయప్రత్యయః - నామైవకేవలం- నవికారోనామవస్త్వస్తి- మృత్తికేత్యేవసత్యమితియత్పరైరుక్తం- తదపాస్తం- వాచారంభణమిత్యస్య వాగాలంబనమిత్యేతదర్థకత్వే ప్రమాణాభావాత్. నామధేయమిత్యనేన వాగాలంబనమాత్రమిత్యతోఽతిరిక్తార్థాప్రతిపాదనాత్పునరుక్తిశ్చ. మృత్తికాసత్యత్వమాత్రత్వవివక్షాయామితిశబ్దవైయర్థ్యంచ ఉక్తంచాభియుక్తైః * వాగారంభణమిత్యుక్తేర్మిథ్యేత్యశ్రుతకల్పనమ్। పునరుక్తిర్నామధేయమితీత్యస్యనిరర్థతేతి. కించ పరమతే * యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతీతిసందర్భోపినయుజ్యతే- శుక్తికాయాంజ్ఞాతే తదధ్యస్తరజతాదేర్నివృత్తావపిరజతస్యజ్ఞా

తత్వాదర్శనేన బ్రహ్మణిజ్ఞాతే తదధ్యస్తప్రపఞ్చస్య నివృత్తావపిజ్ఞాతత్వాసంభవాత్. ననుశుక్తౌ జ్ఞాతాయాంరజతస్యతత్త్వంజ్ఞాతమేవ - శుక్తివ్యతిరిక్తతత్త్వస్యాభావాత్. ఏవం బ్రహ్మణిజ్ఞాతే ప్రపఞ్చస్యతత్త్వంజ్ఞాతమేవేతిచేన్న- పరమార్థశుక్తేరపరమార్థరజతతత్త్వరూపత్వాభావాత్. నహిశుక్తౌజ్ఞాతాయాం రజతతత్త్వంజ్ఞాతమితి వ్యవహారోదృష్టచరఇత్యాస్తాంతావత్. నను సర్వంమృన్మయంవిజ్ఞాతంస్యాదిత్యత్ర వికారార్థమయట్ప్రత్యయేన ఘటత్వశరావత్వాద్యవస్థావద్ద్రవ్యరూపోవికారఏవాభిధాతవ్యః-నతుఘటత్వశరావత్వాద్యవస్థారూపోవికారః- తస్య మృత్పిణ్డాపేక్షయా భిన్నత్వేన తజ్జ్ఞానేన జ్ఞాతత్వాసంభవాత్. తతశ్చ తదుపపాదకే వాచారంభణంవికారఇతి వాక్యేపి వికారశబ్దేనావస్థావద్ద్రవ్యలక్షణస్యవికారస్యాభిధానముచితం- నత్వవస్థాలక్షణవికారస్యేతిచేత్. సత్యం తస్యైవాభిధానముచితమ్. తథాపి మృద్ద్రవ్యేణ ఘటశరావాదిలక్షణస్యావస్థావతోద్రవ్యస్య స్పర్శాసంభవాత్- సహ్యాత్మైవాత్మనాస్పృష్టుంశక్యః- అతోమృన్మయమిత్యత్ర వికారవాచిమయట్ప్రత్యయేనావస్థావతోభిధానేపి తదుపపాదకే వాచారంభణం వికారఇతి వాక్యే వికారశబ్దేనావస్థాయాఏవ గ్రహణముచితం. తథా మృత్తికేత్యేవసత్యమిత్యత్ర విశేష్యాకాంక్షాయాంసత్యమితినపుంసకలింగానురోధాత్ అవస్థావద్ద్రవ్యవాచి మృన్మయమిత్యేతద్విశేష్యతయాఽనుషజ్యతే. తతశ్చ సర్వం మృన్మయంమృత్తికేత్యేవసత్యమిత్యత్రావస్థావద్ద్రవ్యమేవ వికారవాచినామయట్ప్రత్యయేనాభిధీయత ఇతినకశ్చిద్దోషఇతి ద్రష్టవ్యమ్. ॥ ౪ ॥

ఉ—యథాసోమ్యైకేన లోహమణినా సర్వంలోహమయం విజ్ఞాతగ్ స్యాద్వాచారంభణంవికారోనామధేయంలోహమిత్యేవసత్యమ్ ॥ ॥ ౫ ॥

శం—యథాచ సోమ్యైకేనలోహమణినా- సువర్ణపిండేనసర్వమన్యద్వికారజాతంకటకముకుటకేయూరాదివిజ్ఞాతంస్యాత్ (వాచారంభణమిత్యాది)సమానం

రం—(యథా సోమ్యైకేనలోహమణినా సర్వంలోహమయం విజ్ఞాతంస్యాదిత్యాది) లోహమణిః-సువర్ణపిండవిశేషః. శిష్టంపూర్వవత్. ॥ ౫ ॥

ఉ—యథాసోమ్యైకేననఖనికృంతనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞాతగ్ స్యాద్వాచారంభణం వికారో నామధేయం కృష్ణాయ

సమిత్యేవ సత్యం ఏవగ్ సోమ్యసఆదేశో భవతీతి ॥ ॥ ౬ ॥

శం—యథాసోమ్యైకేన నఖనికృంతనేన- ఉపలక్షితేన కృష్ణాయ సపిండేనే త్యర్థః; సర్వం కార్ష్ణాయసం- కృష్ణాయసవికారజాతం విజ్ఞాతంస్యాత్, స మానమన్యత్, అనేకదృష్టాంతోపాదానం దార్ష్టాంతికానేకభేదానుగమార్థం దృఢప్రతీత్యర్థంచ- ఏవంసోమ్యసఆదేశః యోమయోక్తో భవతి. ॥ ౬ ॥

ఆ—ఏకేనైవ దృష్టాంతేనవివక్షితార్థసిద్ధౌకిమనేకదృష్టాంతోపాదానేనే త్యాశంక్యాహ (అనేకేతి) ॥ ౬ ॥

రం—(యథాసోమ్యైకేననఖనికృంతనేన సర్వం కార్ష్ణాయసంవిజ్ఞాతంస్యా దిత్యాది) నఖనికృంతనశబ్దేన కార్ష్ణాయసపిండోలక్ష్యతే, శిష్టంపూర్వవత్ (ఏ వం సోమ్యసఆదేశో భవతీతి) మయోక్తఆదేశోమృత్పిండాదితుల్యఇత్యర్థః॥౬॥

ఉ—నవైనూనంభగవంత స్తఏతదవేదిషుర్యద్ధ్యేతదవేదిష్యన్ క థంమేనావక్ష్యన్నితి భగవాగ్ స్త్వేవమేతద్బ్రవీత్వితి తథా సో మ్యేతిహోవాచ ॥ ఇతిషష్ఠప్రపాఠకేప్రథమఃఖండః॥

శం—ఇత్యుక్తవతి పితర్యాహేతరః (నవైనూనం) భగవంతఃపూజావంతో గురవో మమ యే తేఏతత్- భగవనుక్తవస్తునావేదిషుః న విజ్ఞాతవంతో నూ నం, యత్ యదిహ్యవేదిష్యన్ విదితవంతఏతద్వస్తు కథం మే గుణవతే భక్తా యానుగతాయనావక్ష్యన్ నోక్తవంతః తేనాహం మన్యే నవిదితవంతఇతి; అ వాచ్యమపి గురోర్న్యగ్భావమవాదీత్పునర్గురుకులం ప్రతి ప్రేషణభయాత్, అతోభగవాంస్త్వేవమే మహ్యంతద్వస్తు యేన సర్వజ్ఞత్వంజ్ఞాతేనమేస్యాత్ త ద్బ్రవీతు కథయతు, ఇత్యుక్తఃపితోవాచ తథాస్తుసోమ్యేతి ॥ ౭ ॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యమ్.

ఆ—నవాఇత్యాదిప్రతీకమాదాయవ్యాచష్టే (భగవంతఇతి) తేషామజ్ఞానే హేతుమాహ (యదిత్యాదినా) నను శ్వేతకేతుగురూణామజ్ఞానమాచక్షాణోగు రుద్రోహీ ప్రత్యవాయీస్యాదిత్యాశంక్యాహ (అవాచ్యమపీతి) గురూణామ జ్ఞానమతన్నద్వార్థః —ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యటీకా—

రం—ఏవముక్తఃపుత్రఆహ (నవైనూనం భగవంత స్తఏతదవేదిషుర్యద్ధ్యేత దవేదిష్యన్ కథం మేనావక్ష్యన్నితి భగవాంస్త్వేవమేతద్బ్రవీత్వితి) భగవం తఃపూజావంతో మమగురవః ఏతత్స్వరూపం నజ్ఞాతవంతః- యత్ యద్యేతద్వ

స్తుతో జానీయుః- తర్హి భక్తాయ గుణవతే మహ్యముపదిశేయుర్హి- నోపదిష్టవన్తస్తుతే. తేనాహంమన్యేనవిదితవన్తఇతీత్యర్థః-ఏవమవాద్యమపి గురోర్నైష్ఠిఙ్గం పునర్గురుకులం ప్రతి ప్రేషణభయాన్ముక్త్వా భగవానేవ తద్వస్తూపదిశతివితి పితరం ప్రార్థయామాసేత్యర్థః (తథాసోమ్యేతిహోవాచ) పితాపిత త్తథైవవదానీత్యుక్తవానిత్యర్థః. ॥ ౭ ॥

ఇతిషష్ఠప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యమ్.

ఉ—సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయంతద్ధైకఆ
హురసదేవేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం తస్మాదసతస్సజ్జాయత ॥౧॥

శం—(సదేవ) సదితి- అస్తితామాత్రంవస్తుసూక్ష్మం నిర్విశేషంసర్వగతమేకం నిరంజనంనిరవయవంవిజ్ఞానం. యదవగమ్యతేసర్వవేదాన్తేభ్యః; ఏవశబ్దోఽవధారణార్థః, కింతదవధ్రియతఇతి, ఆహ ఇదం జగన్నామరూపక్రియావద్వికృతముపలభ్యతేయత్- తత్సదేవాసీదిత్యాసీచ్ఛబ్దేనసంబధ్యతే. కదాసదేవేదమాసీదితి ఉచ్యతే- అగ్రే జగతః ప్రాగుత్పత్తేః. కింనేదానీమిదంసత్- యేనాగ్రఆసీదితివిశేష్యతే. న. కథం తర్హివిశేషణం. ఇదానీమపీదంసదేవ- కింతు నామరూపవిశేషణవదిదంశబ్దబుద్ధివిషయంచేతీదంచభవతి. ప్రాగుత్పత్తేస్తు- అగ్రే కేవలసచ్ఛబ్దబుద్ధిమాత్రగమ్యమేవేతి సదేవేదమగ్రఆసీదిత్యవధార్యతే. నహి ప్రాగుత్పత్తేర్నామవద్రూపవద్వేదమితి గ్రహీతుంశక్యం వస్తుసుషుప్తకాలఇవ. యథా సుషుప్తాదుత్థితః సత్త్వమాత్రమవగచ్ఛతి-సుషుప్తే సన్మాత్రమేవ కేవలంవస్త్వితి. తథా ప్రాగుత్పత్తేరిత్యభిప్రాయః. యథేదముచ్యతేలోకే పూర్వాహ్ణే ఘటాదిసిసృక్షుణా కులాలేనమృత్పిండం ప్రసారితముపలభ్య గ్రామాంతరంగత్వా ప్రత్యాగతోఽపరాహ్ణే తత్రైవ ఘటశరావాద్యనేకభేదభిన్నం కార్యముపలభ్య మృదేవేదం ఘటశరావాదికేవలంపూర్వాహ్ణేఆసీదితి- తథైహోచ్యతే- సదేవేదమగ్రఆసీదితి (ఏకమేవేతి) స్వకార్యపతితమన్యన్నాస్తీత్యేకమేవేత్యుచ్యతే (అద్వితీయమితి) మృద్వ్యతిరేకేణమృదోయథాఽన్యద్ఘటాద్యాకారేణ పరిణమయితృకులాలాదినిమిత్తకారణందృష్టం. తథా సద్వ్యతిరేకేణ సతస్సహకారికారణం ద్వితీయంవస్త్వంతరంప్రాప్తంప్రతిషిధ్యతే- అద్వితీయమితి. నాస్యద్వితీయం వస్త్వంతరం విద్యతఇత్యద్వితీయం. నను వైశేషికపక్షేపి సత్సామానాధికరణ్యం సర్వస్యోపపద్యతే. ద్రవ్యగుణాది

షు సచ్ఛబ్దబుద్ధ్యనువృత్తేః. సద్ద్రవ్యం, సద్గుణః. సత్కర్మేత్యాదిదర్శనాత్. సత్యమేవం స్యాదిదానీం- ప్రాగుత్పత్తేస్తు నైవేదం కార్యం సదేవాసీదిత్యభ్యుపగమ్యతే వైశేషికైః- ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసత్త్వాభ్యుపగమాత్. న చైకమేవ సదద్వితీయం ప్రాగుత్పత్తేరిచ్ఛంతి. తస్మాద్వైశేషికపరికల్పితాత్సతోఽన్యత్కారణమిదం సదుచ్యతే మృదాదిదృష్టాంతేభ్యః తత్ తత్ర హైతస్మిన్ ప్రాగుత్పత్తేర్వస్తునిరూపణే ఏకే- వైనాశికా ఆహుర్వస్తునిరూపయంతోఽసత్- అభావమాత్రం ప్రాగుత్పత్తేరిదం జగదేకమేవాఽద్వితీయమాసీదితి. సదభావమాత్రం హి ప్రాగుత్పత్తేస్తత్త్వం కల్పయంతి బౌద్ధాః- న తు సత్ప్రతిద్వంద్వి వస్త్వంతరమిచ్ఛంతి- యథా సచ్చాసదితి గృహ్యమాణం యథాభూతం తద్విపరీతం తత్త్వం భవతీతి నైయాయికాః. నను సదభావమాత్రం ప్రాగుత్పత్తేశ్చేదభిప్రేతం వైనాశికైః- కథం ప్రాగుత్పత్తేరిదమాసీదసదేకమేవాద్వితీయం చేతి కాలసంబంధస్సంఖ్యాసంబంధోఽద్వితీయత్వం చోచ్యతే తైః. బాఢం- న యుక్తం తేషాం భావాభావమాత్రమభ్యుపగచ్ఛతామ్. అసత్త్వమాత్రాభ్యుపగమోఽప్యయుక్త ఏవ- అభ్యుపగంతురభ్యుపగమానుపపత్తేః. ఇదానీమభ్యుపగంతాఽభ్యుపగమ్యతే- న ప్రాగుత్పత్తేరితి చేన్న- ప్రాగుత్పత్తేస్సదభావస్య ప్రమాణాభావాత్ ప్రాగుత్పత్తేరసదేవేతి కల్పనానుపపత్తిః. నను కథం వస్త్వాకృతేశ్శబ్దార్థత్వే సదేకమేవాద్వితీయమితి పదార్థవాక్యార్థోపపత్తిః. తదనుపపత్తౌ చేదం వాక్యమప్రమాణం ప్రసజ్యేతేతి చేత్, నైష దోషః- సద్గ్రహణనివృత్తిపరత్వాద్వాక్యస్య. సదిత్యయం తావచ్ఛబ్దః సదాకృతివాచకః. ఏకమేవాద్వితీయమిత్యేతౌ చ సచ్ఛబ్దేన సమానాధికరణౌ. తథేదమాసీదితి చ. తత్ర నఞ్ సద్వాక్యే ప్రయుక్తః సద్వాక్యమేవావలమ్బ్య సద్వాక్యార్థవిషయాం బుద్ధిం సదేకమేవాద్వితీయమిదమాసీదిత్యేవంలక్షణాం తస్మాత్సద్వాక్యార్థాన్నివర్తయతి. అశ్వారూఢ ఇవాశ్వాలమ్బనోఽశ్వం తదభిముఖవిషయాన్నివర్తయతి- తద్వత్ న తు పునః సదభావమేవాభిధత్తే. అతః పురుషస్య విపరీతగ్రహణనివృత్త్యర్థపరమిదమసదేవేత్యాదివాక్యం ప్రయుజ్యతే- దర్శయితుం హి విపరీతగ్రహణం తతో నివర్తయితుం శక్యత ఇత్యర్థవత్త్వాదసదాదివాక్యస్య శ్రౌతత్వం ప్రామాణ్యం చ సిద్ధమిత్యదోషః. తస్మాత్-అసతస్సర్వాభావరూపాత్సత్. విద్యమానం జాయత-సముత్పన్నం. అదభావశ్ఛాందసః, ॥ ౧ ॥

ఆ—యద్విజ్ఞానేనసర్వంవిజ్ఞానంలభ్యతే- తద్విజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతం ప్రకటీకర్తుం ప్రథమం సర్వస్యసన్మాత్రత్వం ప్రతిజానీతే (సదేవేతి) సచ్ఛబ్దస్యసామాన్యవిషయత్వంవ్యుదస్యతి (సదితీతి) తస్య పృథివ్యాదిభ్యోవిశేషందర్శయతి (సూక్ష్మమితి) ఆకాశాదిభ్యోవిశేషమాహ (నిర్విశేషమితి) అంత్యవిశేషవ్యావృత్త్యర్థం విశేషణమాహ (సర్వగతమితి) తస్యతాటస్థ్యంవ్యావర్తయతి (ఏకమితి) ప్రత్యగభిన్నస్య తస్యసంసారిత్వంవారయతి (నిరంజనమితి) నిష్క్రియత్వేన తత్కూటస్థత్వమాహ (నిరవయవమితి) యథోక్తేవస్తుని ప్రమాణమాహ (యదవగమ్యతఇతి) విశేషణానుసారేణాశఙ్కతే (కింనేదానీమితి) వర్తమానదశాయామసత్త్వంజగతోనాస్తీత్యాహ (నేతి) సదాసత్త్వావిశేషే విశేషణంననిర్వహతీతి శంకతే (కథమితి)కింవిశేషణసామర్థ్యాదిదానీమసత్త్వంజగతశ్చోద్యతే- కింవా విశేషణస్యార్థవత్త్వంపృచ్ఛ్యతే. తత్రాద్యందూషయతి (ఇదానీమపీతి) ప్రత్యక్షవిరోధాన్నవర్తమానావస్థాయాం జగదసత్త్వసిద్ధిరిత్యర్థః ద్వితీయం ప్రత్యాహ (కిన్త్వితి) యచ్చేదం వర్తమానం జగన్నామరూపవిశేషణవదాలక్ష్యతే- తదిదంశబ్దస్య తద్బుద్ధేశ్చవిషయభావేనస్థితం భవతీతికృత్వేదమిదానీమిత్యపివ్యవహ్రియతే. తదేవత్వగ్రే - ప్రాగుత్పత్తేస్సచ్ఛబ్దస్తద్బుద్ధిశ్చేత్యేతావన్మాత్రగమ్యమేవ- నత్విదంశబ్దస్య తద్బుద్ధేశ్చవిషయోభవతీత్యగ్రే సదేవేదమాసీదిత్యవధార్యతే. తస్మాద్విశేషణమిదంశబ్దబుద్ధివ్యావృత్త్యపేక్షం ప్రాక్కాలీనేజగత్యవిరుద్ధమిత్యర్థః. అథావర్తమానావస్థాయామపిజగతస్సత్త్వే కిమితి తత్రేదం శబ్దబుద్ధీనక్రమేతే- అతఆహ (నహీతి) యథా సుషుప్తేకాలేసదపి వస్తునేదంశబ్దబుద్ధ్యోర్గోచరం- తథా ప్రాగుత్పత్తేస్సదపి జగన్నామవత్త్వేనరూపవత్త్వేనచేదమితి నవ్యవహర్తుంశక్యం- కరణోపసంహారస్యోభయత్రతుల్యత్వాదిత్యర్థః. సుషుప్తేపి వస్తునోనసత్త్వం- మానాభావాదిత్యాశంక్యాహ (యథేతి) తత్రనవస్తునోఽసత్త్వం- ఉత్థితస్యపరామర్శాదనుభూతస్యానుభవితుశ్చాభావేతదయోగాత్. నచ తత్రవిభక్తంవస్తుదృశ్యతే- సుషుప్త్యభావప్రసంగాత్, అతస్తత్ర కేవలసన్మాత్రంవస్త్వితి యథాఽవగమః- 'తథా ప్రాగుత్పత్తేరపి సర్వం సన్మాత్రమితియుక్తమేవేత్యర్థః. ఉక్తమేవార్థం సంప్రతిపన్నోదాహరణాంతరేణ సమర్థయతే (యథేత్యాదినా) కిమిదం సదిత్యపేక్షాయాంతల్లక్షణమాహ (ఏకమితి) అవతారితే లక్షణవాక్యే ప్రథమంవి

శేషణయోరర్థమాహ (స్వకార్యేతి) స్వసజాతీయస్వగతభేదహీనమిత్యర్థః. విశేషణాంతరమాదాయవ్యాకరోతి (అద్వితీయమితి) విజాతీయభేదశూన్యమిత్యర్థః. యదుక్తంసత్సామానాధికరణ్యాత్సదేవసర్వమితి- తత్రారమ్భవాదీ శఙ్కతే (నన్వితి) కింకార్యస్య సత్సామానాధికరణ్యం వర్తమానదశాయాంపరపక్షేఽపి సంభవతీత్యుచ్యతే- కింవా ప్రాగవస్థాయామపీతివికల్ప్యాద్యమంగీకరోతి(సత్యమితి) ద్వితీయందూషయతి (ప్రాగుత్పత్తేస్త్వితి) లక్షణవాక్యంచపరపక్షే దుర్యోజమిత్యాహ (నచేతి) వాక్యద్వయపర్యాలోచనయా పరపక్షాసమ్భవముపసంహరతి (తస్మాదితి) దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరైకరూప్యాద్దృష్టాంతానాం కార్యకారణాభేదనిష్ఠత్వాచ్చ వైశేషికపక్షాసిద్ధిరిత్యాహ (మృదాదీతి)వైశేషికపక్షాసమ్భవేఽపి వైనాశికపక్షోభవిష్యతీతిశంకతే (తత్రైతి) అసచ్ఛబ్దస్య తుచ్ఛవ్యావృత్తవిషయత్వంవారయతి (అభావమాత్రమితి) సతోఽన్యదసదితిస్థితేరసద్వాదినాపి ప్రతియోగిభూతం సదాస్థితమిత్యాశఙ్క్యాహ (సదభావమాత్రమితి) తదేవవైధర్మ్యదృష్టాంతేనస్ఫుటయతి (యథేతి) సదితియథాభూతం, అసదితిచ తతోవిపరీతం- గృహ్యమాణంసచ్చాసచ్చేతిద్వివిధం తత్త్వంభవతీతి యథా నైయాయికావదంతి- ద్వేతత్త్వేసదసతీభావాభావావితి తైరభ్యుపగమాత్- నతథా బౌద్ధైర్ద్వివిధం తత్త్వమిష్టం- సదత్యన్తాభావోఽసదిత్యభ్యుపగమాత్. అప్రతీతప్రతియోగికాభావస్యాత్యంతాభావతయా శశవిషాణంనాస్తీత్యాదౌ ప్రసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. తమిమంవైనాశికపక్షం శిష్యముఖేనదూషయతి (నన్విత్యాదినా) శిష్యోక్తమంగీకరోతి (బాఢమితి) భావస్యయోఽభావః- తన్మాత్రమసదిత్యభ్యుపగచ్ఛతాంతేషాం పక్షేనయుక్తం కాలసమ్బంధాద్యసత్త్వమితియుక్తమేవ త్వయోక్తమిత్యర్థః, కించ- తన్మతేయస్యకస్యచిదసత్త్వమిష్టం-సర్వస్యవేతివికల్ప్యాద్యముపేత్య ద్వితీయందూషయతి (అసత్త్వితి) కిమభ్యుపగంతాయదాకదాచిదభ్యుపగంతవ్యః- కింవాప్రాగవస్థాయామపీతివికల్ప్యాద్యమంగీకృత్య ద్వితీయందూషయన్నాశంకతే (ఇదానీమితి) సకింతదానీమసత్త్వాన్నాభ్యుపగమ్యతే- కింవా తదభ్యుపగంతురభావాత్. నాద్యఇత్యాహ (నప్రాగుత్పత్తేరితి) నద్వితీయః. ప్రాగుత్పత్తేర్జగదసదిత్యస్యాభ్యుపగంతా సమ్ప్రత్యభ్యుపగమ్యతే తథాప్రాగవస్థాయామభ్యుపగంతానస్తిత్యస్యాప్యభ్యుపగంతురిదానీమభ్యుపగమసంభవాత్. నహి ప్రాగుత్పత్తేస్తత్సత్త్వేమానాభావః- విమతఃకాలోజ్ఞాతృస

త్తావాక్ కాలత్వాత్, సమ్మతవదిత్యనుమానాదిత్యాహ (ప్రాగుత్పత్తేరితి) పరప క్షందూషయిత్వా వాక్యతాత్పర్యం దర్శయితుం చోదయతి (నన్వితి) అన్యాపోహస్య శబ్దార్థత్వే సత్యపోహ్యవస్తున స్తదర్థత్వేనా కథమసదితి శబ్దస్యార్థసిద్ధిః ఆకృతేశ్చ మీమాంసకప్రక్రియయా శబ్దార్థత్వే సత్యేకమద్వితీయమితి పదయో రాకృతివాచకత్వాయోగాదర్థానుపపత్తిః. తదభావేచ పదార్థసంసర్గా త్మనో వాక్యార్థస్యానుపపత్తిః. వాక్యార్థస్యానుపపత్త్యాచ నిర్విషయమిదం వాక్య మప్రమాణం స్యాదిత్యర్థః. సదభినివేశనివృత్త్యర్థమిదం వాక్యం. న తు శూన్యమే వ సాక్షాదభిధత్తే- తన్న వాక్యప్రామాణ్యమితి పరిహరతి (నైష దోష ఇతి) తథా పి కథమసదాదిశబ్దానామగృహీతశక్తికేష్వ వాక్యార్థోపపత్తిరిత్యాశంక్యాహ (స దిత్యయమితి) ఏకమద్వితీయమితి శబ్దద్వయమపి విదమాపేక్షితవస్తునస్సమ్బన్ధేన స మానాధికరణో వేత్యాహ (తథేతి) సదేవేత్యాదివాక్యస్యోక్తవిధయార్థవ త్త్వేపి కథమసదేవేత్యాదివాక్యమర్థవదిత్యాశఙ్క్యాహ (తత్రేతి) ఇవశబ్దో యద్వదిత్యస్మిన్నర్థే- తద్వదితిపృథక్ప్రయోగాత్. కిమితి వాక్యస్య సదభినివే శనివృత్తిపరత్వం- సదభావపరత్వమేవ కిం న స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (నత్వితి) స దభావస్యాత్యన్తాభావలక్షణస్యతుచ్ఛత్వాచ్ఛబ్దశక్తిగోచరత్వాసంభవాదిత్యర్థః అన్యపరత్వాసంభవే సదభినివేశనివృత్తిపరత్వం వాక్యస్య సిద్ధమిత్యుపసంహర తి (అత ఇతి) ప్రాక్కాలే పురుషస్య సదభినివేశనివృత్తిరత్ర వివక్షితా చేత్- తర్హి నఇష్టదమేవ ప్రయోక్తవ్యం-కిమిత్యసదేవేదమగ్ర ఆసీదితి ప్రయుక్తమిత్యాశంక్యా హ (దర్శయిత్వాహేతి) అథవా- సదేవేత్యాదినా స్వపక్షముక్త్వా తద్దృఢీకరణార్థ త్వేనాసదేవేత్యాదినానువాదోయమితి తాత్పర్యాన్తరమాహ (దర్శయిత్వా హేతి) ప్రథమే పక్షే తస్మాదిత్యాదివాక్యస్యార్థాభావాద్విషయతిః పక్షోఽగృహీతః. త త్ర కారణస్యాసత్త్వముక్తం- ఇదానీం కార్యస్యాపి తద్దర్శయతి (తస్మాదితి) అజాయ తేతి వక్తవ్యే కథమజాయతేత్యజాయతేతి ప్రయుక్తమిత్యాశఙ్క్యాహ (అడభావ ఇతి)

౨౦—ప్రతిజ్ఞాతస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య సమర్థనాయ జగతో బ్రహ్మై కకారణతాం ప్రతిపాదయితుం ప్రవృత్తః యథా లోకే అపరాహ్ణే ప్రసారితానాం ఘటశరావోదంచనాదీనాంచ మృత్పిండైకోపాదానతాం ప్రతిపిపాదయిషుః పూ ర్వాహ్ణే ఏతద్ఘటశరావాదికం మృత్పిండ ఏవాసీదితి ప్రతిపాదయతి- తథా ప్రతిపా దయతి (సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం) ఇదం- విశ్వ క నామనా

పం బహుత్వావస్థం జగత్ అగ్రే స్పష్టేః ప్రాక్ ఏక మేవ-అవిభక్తనామరూపతయా ఏకత్వావస్థాపన్న మేవాద్వితీయం -అధిష్ఠాత్రంతరశూన్యం సదేవాసీదిత్యర్థః అత్ర సచ్ఛబ్దో మాన సంబంధయోగ్యత్వ లక్షణం సత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య పరమాత్మని వర్తతే అయం చ సచ్ఛబ్దో విశేష్యభూత పరమాత్మవాచకోఽపి కారణవిషయత్వసామర్థ్యాత్ కారణత్వోపయిక గుణవిశిష్ట ప్రకృతి పురుష కాలశరీరకం పరమాత్మాన ముపస్థాపయతి * దేవాం ఆజ్య పామా వా వ్యాత్యా దావిశేష్యవాచిన ఏవ ఆజ్య శబ్దస్య వికృతి మన్త్ర పాఠ్యనాచిత్వస్య దాశమిక న్యాయసిద్ధత్వాత్. అత్ర సదేవేత్యేవకారేణ నైయాయికాభిమత ముత్పత్తేః ప్రాగ్ఘటోఽసత్త్వం వ్యావర్త్యతే; సదేవేత్యేవకారస్య నైయాయిక మతసిద్ధోత్పత్తి ప్రాక్కాలీన కార్యాసత్త్వ వ్యావర్తకత్వం * తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీదితి అసత్కార్యవాదిదర్శన ప్రతిక్షేపపరోత్తర వాక్య సందర్భాదవసీయతే. ఏకమేవేత్యేవకారేణ * బహుస్యామితి వక్ష్యమాణాస్రక్ష్యమాణ కార్య బహుత్వావస్థా వ్యుదస్యతే * తదైక్షత * తత్తేజోఽసృజతేత్యుత్తరవాక్యసందర్భే సచ్ఛబ్దితస్యైవ నిమిత్తత్వకథనాత్ అద్వితీయమిత్యనేన నిమిత్తాంతరం నిషిధ్యతే. తతశ్చైక మద్వితీయమితి పదాభ్యాం అభిన్న నిమిత్తోపాదానత్వం సిద్ధం భవతి తతశ్చాయమర్థః- ఇదం బహుత్వావస్థం విభక్తనామరూపం ప్రత్యక్షతయా దృశ్యమానం జగత్ స్పష్టేః ప్రాక్ నిమిత్తాంతరశూన్య మవిభక్తనామరూపతయా ఏకం సచ్ఛబ్దితం బ్రహ్మైవాసీదిత్యర్థః యద్యపీదానీమపి జగత్సదేవ, తథాప్యవిభక్తనామరూపసద్భావాపత్తిః స్పష్టేః ప్రాగేవేతి అగ్ర ఇత్యస్యానుపపత్తిః సచ సచ్ఛబ్దస్య సూక్ష్మ ప్రకృతి కాలజీవశరీరక బ్రహ్మపరత్వేన సచ్ఛబ్దస్య కార్యభూతే జగతి స్పష్టేః ప్రాక్ తాదృశ బ్రహ్మత్వబోధకత్వేఽపి జగతి సత్తాసంబంధబోధకత్వాభావేనాసత్కార్యవాదవ్యుదాసకత్వం కథమితి వాచ్యం- స్పష్టేః ప్రాక్ సచ్ఛబ్దిత బ్రహ్మాభేదబోధనేనైయాయికాభిమతాసత్త్వవ్యుదాసస్యాప్యర్థసిద్ధత్వాత్ ఏతేన ఏక మేవాద్వితీయమిత్యేతత్ప్రపంచమిథ్యాత్వే ప్రమాణయంతః పరిభ్రష్టాః - తస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వపరత్వే సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి కాలప్రాపకేణ పూర్వేణాగ్రపదేన * తదైక్షత నామరూపే వ్యాకరవాణీతి ఈక్షణ నామరూపాత్మక ప్రపంచ ప్రాపకేణోత్తరేణ చ విరోధప్రసంగాత్ కించ- ఇదం శబ్దోదితం సర్వం జగత్ స్పష్టేః ప్రాగేక మేవాద్వితీయం సదేవాసీ

దితివద్భిరార్వైర్వ్యాఖ్యాతత్వేన సృష్టిప్రాక్కాలేఽద్వితీయపదేన ద్వితీయాసత్త్వబో ధనేఽపి సృష్ట్యుత్తరకాలంతస్యాసత్త్వాప్రతిపాదనేన జగతో మిథ్యాత్వాసిద్ధేః ఘ టశరావాదికంసర్వంసృష్టేః ప్రాగద్వితీయమేకమృత్పిండఏవాసీదిత్యుక్త్యా ఘటశ రావాదీనాంమిథ్యాత్వప్రతిపాదనాదర్శనాత్; ప్రాగసత్త్వప్రతిపాదనేనహ్యాని త్యత్వమాత్రంసిద్ధ్యేత్, నతుమిథ్యాత్వం నచ * నేహనానాస్తికించనేతివాక్యాత్ సృ ష్ట్యుత్తరకాలమప్యసత్త్వావేదనాన్మిథ్యాత్వసిద్ధిరితివాచ్యం * నస్థానతోఽపి పర స్యేత్యధికరణేతస్యవాక్యస్యబ్రహ్మగతనానాత్వనిషేధపరతయాపరైరేవవ్యాఖ్యా తత్వాత్ నన్వనిత్యత్వమేవమిథ్యాత్వం * అనిత్యస్యధర్మిణః అనిత్యత్వం అ సత్యత్వమితివాచస్పతిమిశ్రోక్తేః విద్యారణ్యయతినాపితథైవోక్తత్వాత్ * అ నాశిపరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే * యత్తుకాలాంతరేణాపి నాన్యసం జ్ఞాముపైతివై । పరిణామాదిసమ్భూతాంతద్వస్తునృపతచ్చకిమితిపరాశరస్మరణా దవ్యనిత్యత్వమేవమిథ్యాత్వమితిచేత్ ఈదృశస్య ప్రామాణికస్య ప్రత్యక్షావి రుద్ధస్యప్రపంచమిథ్యాత్వస్యాస్మాభిరప్యప్రతిక్షేప్యత్వాదిత్యాస్తాంతావత్ సదే వాసీదితి సృష్టిప్రాక్కాలేబ్రహ్మాభేదప్రతిపాదనముఖేనసత్కార్యవాదముక్త్వా తద్విరోధ్యసత్కార్యవాదంనైయాయికాభిమతం * వాచారంభణమిత్యాదినా ప్రతిక్షిప్తమపికంఠతః ప్రతిక్షేప్తుంతన్మతముపన్యస్యతి (తద్ధైకఆహురసదే వేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం) ఇదం- జగత్ అగ్రే సృష్టేఃప్రాక్ అసదే వాసీత్ నతుసదాసీదిత్యర్థః నామరూపవిభాగాభావలక్షణస్యాసత్త్వస్య సి ద్ధాంతేఽపి సమ్మతత్వాదాహ ఏకమేవాద్వితీయం - ప్రాగభావవ్యతిరేకేణావ స్థాయావా అవస్థాశ్రయస్యవాకస్యాపిసత్త్వంనాస్తీత్యర్థః యద్వా, అసదె వేత్యత్రఅఇత్యేతత్ సత్పదేనాసమస్తంసత్ * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేక మేవాద్వితీయమితివాక్యార్థప్రతిక్షేపకం (తస్మాదసతస్సజ్జాయత) సదితిభా వప్రధాననిర్దేశః సత్తేత్యర్థః యస్మాద్ధేతోరుత్పత్తేః ప్రాగవస్థాశ్రయస్యా ప్యభావః - తస్మాద్ధేతోరసతస్సకాశాత్సత్త్వరూపాఉత్పత్తిరజాయతఅభవదిత్య ర్థః పర్యవసన్నమితియావత్; జాయతఇత్యత్రాడభావశ్ఛాందసః ॥ ॥౧॥

ఉ—కుతస్తుఖలుసోమ్యైవగ్ స్యాదితిహోవాచకథమసతస్సజ్జాయే తేతిసత్త్వేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్. ॥౨॥

శం—తదేతద్విపరీతగ్రహణంమహావైనాశికపక్షం దర్శయిత్వా ప్రతిషేధ

తి- కుతస్తు- ప్రమాణాత్ ఖలు హే సోమ్యైవం స్యాత్ - అసతస్సజ్జాయేతేత్యే
వం కుతో భవేత్- న కుతశ్చిత్ప్రమాణాదేవం సంభవతీత్యర్థః. యదపి బీజోపమ
ర్దేఽఙ్కురో జాయమానో దృష్టోఽభావాదేవేతి - తదప్యభ్యుపగమవిరుద్ధం
తేషాం. కథం యే తావద్బీజావయవాః బీజసంస్థానవిశిష్టాః- తేఽఙ్కురేప్యనువ
ర్తంత ఏవ - న తేషాముపమర్దోఽఙ్కురజన్మని, యత్పునర్బీజాకారసంస్థానం
తద్బీజావయవవ్యతిరేకేణ వస్తుభూతం న వైనాశికైరభ్యుపగమ్యతే- యదఙ్కురజ
న్మన్యుపమృద్యేత. అథ తదస్త్యవయవవ్యతిరిక్తం వస్తుభూతం - తథా చ సత్యభ్యుప
గమవిరోధః అథ సంవృత్యాఽభ్యుపగతం బీజసంస్థానరూపముపమృద్యత ఇతి చే
త్; కేయం సంవృతిర్నామ, కిమసావభావః- ఉత భావ ఇతి, యద్యభావః- దృష్టా
న్తాభావః అథ భావః- తథాపి నాభావాదఙ్కురోత్పత్తిః- బీజావయవేభ్యో హ్య
ఙ్కురోత్పత్తిః- అవయవా అప్యుపమృద్యంత ఇతి చేన్న-తదవయవేషు తుల్యత్వా
త్ యథా వైనాశికానాం బీజసంస్థానరూపోఽవయవీ నాస్తి- తథాఽవయవా అ
పీతి తేషామప్యుపమర్దానుపపత్తిః. బీజావయవానామపి సూక్ష్మావయవాస్త
దవయవానామప్యన్యే సూక్ష్మతరావయవా - ఇత్యేవం ప్రసంగస్యానివృత్తేః స
ర్వత్రోపమర్దానుపపత్తిః సద్బుద్ధ్యనువృత్తేస్సత్త్వానివృత్తిశ్చేతి సద్వాదినాం
సత ఏవ సదుత్పత్తిస్సేత్స్యతి. న త్వసద్వాదినాం దృష్టాన్తోఽస్త్యసతస్సదుత్పత్తేః
మృత్పిండాద్ఘటోత్పత్తిర్దృశ్యతే సద్వాదినాం- తద్భావే చ భావాత్, తదభావే
చాభావాత్, యద్యభావాదేవ ఘట ఉత్పద్యేత- ఘటార్థినా మృత్పిండో నో
పాదీయేత అభావశబ్దబుద్ధ్యనువృత్తిశ్చ ఘటాదౌ ప్రసజ్యేత. న త్వేతదస్తి అ
తో నాసతస్సదుత్పత్తిః యదప్యాహుః మృద్బుద్ధిర్ఘటబుద్ధేర్నిమిత్తమితి మృ
ద్బుద్ధిర్ఘటబుద్ధేః కారణముచ్యతే - న తు పరమార్థత ఏవ మృద్ఘటో వాస్తీతి-
తదపి మృద్బుద్ధిర్విద్యమానా విద్యమానాయా ఏవ ఘటబుద్ధేః కారణమితి నాసత
స్సదుత్పత్తిః మృద్బుద్ధిఘటబుద్ధ్యోర్నిమిత్తనైమిత్తికయా ఆనంతర్యమాత్రం
న తు కార్యకారణత్వమితి చేన్న - బుద్ధీనాం నైరంతర్యే గమ్యమానే వైనాశికానాం
బహిర్దృష్టాన్తాభావాత్ అతః కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి హోవాచ- కథం
కేన ప్రకారేణాసతస్సజ్జాయేతేతి. అసతస్సదుత్పత్తౌ న కశ్చిదపి దృష్టాన్తప్ర
కారోఽస్తీత్యభిప్రాయః ఏవమసద్వాదిపక్షమున్మథ్యోపసంహరతి - సత్త్వేవ సో
మ్యేదమగ్ర ఆసీదితి స్వపక్షసిద్ధిం-నను సద్వాదినాఽపి సతస్సదుత్పద్యత ఇతి నైవ

దృష్టాన్తో౽స్తి, ఘటాద్ఘటాన్తరోత్పత్త్యదర్శనాత్ సత్యమేవం నసతస్సదన్త
రముత్పద్యతే కింతర్హి. సదేవసంస్థానాన్తరేణావతిష్ఠతే - యథాసర్పః కుం
డలీభవతి యథాచమృచ్చూర్ణపిండఘటకపాలాది ప్రభేదైః యద్యేవంసదేవ
సర్వప్రకారావస్థం కథం (ప్రా) గుత్పత్తేరిదమాసీదిత్యుచ్యతే; ననుశ్రుతంత్వయా.
సదేవేత్యవధారణమిదం శబ్దవాచ్యస్య కార్యస్య (ప్రా) ప్రాగుత్పత్తేః కిం ప్రాగుత్పత్తేర
సదేవాసీత్ నేదంశబ్దవాచ్యం, ఇదానీమిదంజాతమితి. న- సత ఏవేదంశబ్దబుద్ధి
విషయతయా౽వస్థానాత్. యథామృదేవపిండఘటాదిశబ్దబుద్ధివిషయత్వేనావతి
ష్ఠతే- తద్వత్. ననుయథామృద్వస్త్వేవంపిండఘటాద్యపి తద్వత్సద్వస్త్వన్తరబుద్ధి
విషయత్వాత్కార్యస్యసతో౽న్యద్వస్త్వన్తరంస్యాత్కార్యజాతం యథా౽శ్వా
ద్గౌః న- పిండఘటాదీనామితరేతరవ్యభిచారే౽పి మృత్త్వావ్యభిచారాత్ య
ద్యపిఘటఃపిండంవ్యభిచరతి, పిండశ్చఘటం తథాపిపిండఘటౌ మృత్త్వంనవ్యభి
చరతః- తస్మాన్మృన్మాత్రం పిండఘటౌ వ్యభిచరత్యశ్వం గౌరశ్వోవాగాం తస్మా
న్మృదాదిసంస్థానమాత్రం ఘటాదయః ఏవంసత్సంస్థానమాత్రమిదం సర్వమితి
యుక్తంప్రాగుత్పత్తేస్సదేవేతి - వాచారంభణమాత్రత్వాద్వికారసంస్థాన మా
త్రస్య ననునిరవయవంసత్ * నిష్కలంనిష్క్రియంశాన్తం నిరవద్యం నిరంజనం
* దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషః సబాహ్యాభ్యన్తరోహ్యజ ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః నిర
వయవస్యసతః కథంవికారసంస్థాన ముపపద్యతే నైషదోషః - రజ్జ్వాద్యవయ
వేభ్యస్సర్పాదిసంస్థానవద్బుద్ధిపరికల్పితేభ్యస్సదవయవేభ్యోవికారసంస్థానోప
పత్తేః * వాచారంభణంవికారోనామధేయం, మృత్తికేత్యేవసత్యం, ఏవం సదే
వసత్యమితిశ్రుతేః ఏకమేవాద్వితీయం పరమార్థతఇదంబుద్ధికాలే౽పి॥ ॥త్రి॥

ఆ—కుతస్తుఖల్విత్యాదివాక్యాలోచనాయామపిద్వితీయః పక్షో౽గ్రాహ్య
ఇత్యభిప్రేత్యాహ (తదేతదితి) విమతమభావపురస్సరం - కార్యత్వాత్ అం
కురవదితిశంకతే (యదపీతి) అప్రసిద్ధవిశేషణత్వంమత్వాపరిహరతి (తదపీతి)బీ
జోపమర్దేనాంకురోత్పత్తేరదృష్టత్వాత్కథమప్రసిద్ధవిశేషణతేతిశంకతే (కథమి
తి) కిమంకురోత్పత్తౌబీజావయవాఉపమృద్యంతే కింవాబీజాకారసంస్థానమితి
వికల్పాద్యం ప్రత్యాహ (యేతావదితి) ద్వితీయందూషయతి (యత్పునరితి)
తత్కింపరమార్థవస్తు, కింవాసంవృతిసిద్ధం నాద్యః-అభ్యుపగమవిరోధాదిత్యు
క్త్వా ద్వితీయముత్థాపయతి (అథసంవృత్యేతి) సంవృతింవికల్పయతి (కేయ

మితి) ఆద్యేభావస్యాభావాదుత్పత్త్యాద్యదృష్టాంతాభావః సంవృతేరవస్తుత్వేనచబీ
జసత్త్వాసాధకత్వాదిత్యాహ (యదీతి) ద్వితీయమనూద్యదూషయతి (అథేతి)
తత్స్వం యయా సంవ్రియతే- ఆచ్ఛాద్యతే. సా సంవృతిః లౌకికీబుద్ధిః- సాచేద్భా
వరూపేష్టా- తర్హి తయా బీజావయవానామంకురాకారపరిణామసిద్ధేర్దృష్టాం
తాసిద్ధిరిత్యర్థః లౌకికబుద్ధిమనాశ్రిత్యవగమతమేవాదాయశంకతే(అవయవా ఇతి)
అసత్త్వేవయవిన్యుపమర్దాయోగవదవయవేష్వపితదయోగస్య తుల్యత్వాన్నేదం
చోద్యమిత్యుత్తరమాహ(నతదవయవేష్వితి) తదేవస్ఫుటయతి (యథేతి) న
నన్వస్తుత్వేపరమావయవినాశః- అవయవాస్తుసంత్యేవేతిచేత్తత్రాహ (బీజావ
యవానామపీతి) తర్హి తేషామఙ్కురజన్మన్యుపమర్దస్స్యాదితి చేత్- తత్రా
హ (తదవయవానామపీతి) సచాంకురజన్మన్యవయవపరంపరావిశ్రాంతి భూ
మిరుపపద్యతే - తస్యాశ్శూన్యత్వే తదుపమర్దేనత్కారణవాదాపాతాత్ అ
శూన్యత్వేపికార్యత్వేకారణాదిత్యవ్యవస్థస్యాసావయవత్వేనోక్తదోషతాదవస్థ్యా
త్ అకార్యత్వేభావశ్చేత్ ఉపమర్దాసిద్ధిః అభావశ్చేత్ - తదుపమర్దేన స
త్కారణవాదాపత్తిరేవేతిభావః. అసద్వాదస్యాప్రామాణికత్వముక్త్వాసద్వా
దస్య ప్రామాణికత్వమాహ (సద్బుద్ధీతి) పరమతే దృష్టాంతాభావముక్తమనూ
ద్య స్వమతే తత్సత్త్వంచసముచ్చినోతి (సత్త్వితి) ఘటస్యాప్యభావాదేవోత్ప
త్తేరిష్టత్వాద్దృష్టాంతాసమ్ప్రతిపత్తిరిత్యాశంక్యాహ (యదీతి) కించ యద్యస్యో
పాదానందృష్టం- తచ్ఛబ్దప్రత్యయౌ తత్రానువర్తేతే యథా- తథాచాభావశ్చే
ద్ఘటాదేరుపాదానం- తచ్ఛబ్దధియౌ తత్రానువృత్తేస్యాతామ్. నచానువర్తేతే_
తస్మాదసతస్సదుత్పత్తిరయుక్తేత్యాహ (అభావేతి) భావస్యసతో మృత్పిండస్యఘ
టాదికారణత్వమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాముక్తం- తత్రాన్వయవ్యతిరేకయోరన్య
థాసిద్ధిముద్భావయతి (యదపీతి) తస్మిన్నపిపక్షే నమత్పక్షక్షతిరిత్యుత్తరమహ।
(తదపీతి) యదుక్తం సమ్ప్రాపయాబుద్ధేస్సమ్ప్రాపం బుద్ధిం ప్రతి కారణత్వమితి-
తదసిద్ధమితిశంకతే (మృద్బుద్ధిఘటబుద్ధ్యోరితి) సత్త్వసిద్ధౌహిపూర్వభావిత్వం
కారణత్వం- కార్యత్వంచ ఉత్తరభావిత్వంయుక్తం, బుద్ధీనాంచాసత్త్వాదానంత
ర్యమాత్రేణవ్యవహ్రియతే నిమిత్తనైమిత్తికత్వమిత్యర్థః. అసతీనామపి బుద్ధీ
నామానంతర్యేణ నిమిత్తనైమిత్తికత్వమిత్యేతన్నశక్యం సంభావయితుం- దృష్టా
న్తాభావాదిత్యుత్తరమాహ (నబుద్ధీనామితి) కుతస్తుఖల్విత్యాదివాక్యం వ్యాఖ్యా

తముపసంహరతి (అతఇతి) పూర్వమసతస్సదుత్పత్త్యాదృష్టాంతాభావఉక్తః- ఇ
దానీమన్యదుపసంహృతమితి శంకాంవారయతి (అసతఇతి) స్వపక్షసిద్ధిం- ఉప
సంహరతీతిసంబంధః. సిద్ధాంతేపి దృష్టాంతాసిద్ధిస్తుల్యేతిశంకతే (నన్వితి) యద్య
పి మృదోఘటోత్పత్తిర్దృష్టా- తథాపి నమృదోమృదంతరం- ఘటాద్ఘటాంతర
ముత్పద్యమానముపలభ్యతే- తస్మాన్నసతస్సదంతరోత్పత్తిరిత్యర్థః. కింసదంతర
స్య సతస్సకాశాదుత్పత్తిరేవవార్యతే- కింవాకారణత్వంసతోనిరాక్రియతే,తత్రా
ద్యమంగీకరోతి (సత్యమితి) ద్వితీయంనిరాకరోతి (కింతర్హీతి)తత్రాపిదృష్టా
న్తాభావమాశఙ్క్యాహ (యథేతి) కుండలీభావే కార్యత్వప్రసిద్ధిర్నాస్తీత్యాశం
క్యోదాహరణాంతరమాహ (యథాచేతి) ప్రభేదైః అవతిష్ఠతఇతిసంబంధః, స
తఏవ సర్వప్రకారేణావస్థానే ప్రాక్కాలికంకార్యస్య సత్త్వవచనమయు
క్తం- తస్య సర్వదాసత్త్వావిశేషాదితిశంకతే (యద్యేవమితి) ప్రాగవస్థంహికా
రణం- సన్మాత్రత్వంచ కార్యస్యావధార్యతే- తథాచ కారణస్యైవసతస్తేనతేనా
కారేణావస్థానమిత్యంగీకారేపి కార్యస్య ప్రాక్కాలికం సత్త్వావధారణమవి
రుద్ధమిత్యుత్తరమాహ (నన్వితి) కార్యస్యకారణమాత్రత్వంచేదవధృతం- తర్హి
కారణమేవాసీన్నకార్యం- తదసదేవేదానీంజాతమిత్యసత్కార్యవాదిమతమా
యాతమితిశంకతే (ప్రాప్తమితి) కారణస్యైవకార్యరూపేణావస్థానాన్నాస
త్కార్యవాదాపత్తిరితిదృష్టాంతేనపరిహరతి (నేత్యాదినా) విమతముపాదానా
ద్భిద్యతే- తద్విలక్షణబుద్ధివిషయత్వాత్- యథాఽశ్వబుద్ధివిలక్షణబుద్ధివిషయోమ
హిషస్తతోభిద్యతే- తథాచ కథం సతఏవేదం ధీవిషయానిర్వాచ్యావస్థాంగీకా
రేణాసత్కార్యవాదాపత్తిసమాధిరితిచోదయతి (నన్వితి) విలక్షణబుద్ధివిషయ
త్వస్య భేదమాత్రసాధకత్వే సిద్ధసాధనమ్. తాత్త్వికభేదసాధకత్వే దృష్టాంతా
సిద్ధిరిత్యభిప్రేత్యాహ (నేతి) కించ- కార్యస్యవ్యభిచారిత్వేన రజ్జుసర్పాదివన్మి
థ్యాత్వానుమానాదనిర్వాచ్యసంస్థానాదేవకార్యబుద్ధ్యాలంబనత్వంసతోఽంగీక
ర్తవ్యమిత్యాహ (పిండేతి) తదేవస్ఫుటయతి (యద్యపీతి) మృత్త్వమంతరేణపిండ
ఘటయోస్స్వరూపాభావాదితితచ్ఛబ్దార్థః. అవ్యభిచారేణ గోత్వమిత్యాదిదృ
ష్టాంతః. అవ్యభిచారఫలమాహ (తస్మాదితి) దృష్టాంతగతమర్థం దార్ష్టాంతికస
మర్థయతి (ఏవమితి) పృథగేవప్రథమానస్యకార్యస్యకథంసన్మాత్రత్వమిత్యా
శఙ్క్యాహ (వాచారంభణేతి) కార్యమిథ్యాత్వంస్ఫుటీకర్తుంచోదయతి (నన్వి

౧) యథాఖల్వజ్ఞాతేభ్యోరజ్జ్వాద్యవయవేభ్యస్సర్పాదిసంస్థానమనిర్వాచ్యమిష్టం తథా శ్రుతిజనితజగత్కారణత్వబుద్ధ్యనుపపత్త్యా కల్పితేభ్యస్సతో మాయోపాధికస్యావయవేభ్యో వికారసంస్థానముపపద్యతే- తస్మాదయం ద్వైతప్రపంచో బ్రహ్మవివర్తస్సంభవతీతిపరిహరతి (నైషదోషఇతి) బ్రహ్మవివర్తోజగదిత్యత్రశ్రుతి మనుకూలయతి (వాచారంభణమితి) ప్రపంచమిథ్యాత్వేఫలితముపసంహరతి (ఏకమేవేతి) ॥ ౧ ॥

౨ం—తన్మతం ప్రతిక్షిపతి (కుతస్తుఖలుసోమ్యైవంస్యాదితిహోవాచ కథమసతస్సజ్జాయేతేతి) కుతః కేన ప్రమాణేనాసతఉత్పత్తిః ప్రతీయేత. తదేవేదమితిప్రత్యభిజ్ఞావిరోధేన ప్రమాణస్యానవతారాదితిభావః, అతఃకథమసతోదిద్వ్యస్య సత్తాభవేత్. అతః అసతస్సత్త్వం- ఉత్పత్తిర్నభవతి- అపితు సతఏవద్రవ్యస్య ప్రథమక్షణావచ్ఛిన్నావస్థాంతరసమ్బంధఏవోత్పత్తిరిత్యర్థః. ఏవంపరపక్షం ప్రతిక్షిప్యస్వ మతముపసంహరతి(సత్త్వేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్) నన్విదంశబ్దేనజగన్మాత్రపరామర్శే తస్య సచ్ఛబ్దితబ్రహ్మాభిన్నత్వేన సదేవేదమగ్రఆసీదితిబ్రహ్మాభిధానానుపపత్తిః. నాపీదంశబ్దేన ఇదంశబ్దితజగచ్ఛరీరకబ్రహ్మప్రతిపాదనంసంభవతి- అశ్రుతవేదాంతంప్రతి ఇదమాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యంతప్రత్యాయకత్వాసంభవాదితిచేత్. అస్యాశ్శంకాయాఃపరిహారోముండకప్రకాశికాయామేవ ప్రపంచితః, అత్రాపిచ స్వావసరేకరిష్యామః. తత్రైవానుసంధాతవ్యః. ॥ ౨ ॥

ఉ—తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజోఽసృజత తత్తేజఐక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి తదపోఽసృజత తస్మాద్యత్ర క్వచశోచతి స్వేదతేవాపురుషస్తేజసఏవతదధ్యాపోజాయన్తే॥3॥

శం—తత్- సత్ ఐక్షత- ఈక్షాందర్శనం కృతవత్. అతశ్చ నప్రధానం సాంఖ్యపరికల్పితం జగత్కారణం- ప్రధానస్యాచేతనత్వాభ్యుపగమాత్. ఇదంతుసచ్చేతనం- ఈక్షితృత్వాత్.తత్కథమైక్షతేతి. అహంబహు ప్రభూతంస్యాంభవేయం ప్రజాయేయ- ప్రకర్షేణోత్పద్యేయ. యథా మృద్ఘటాద్యాకారేణ యథావా రజ్జ్వాదిసర్పాద్యాకారేణ బుద్ధిపరికల్పితేన. అసదేవ తర్హిసర్వం. యద్గృహ్యతే రజ్జురివసర్పాద్యాకారేణ. న సతఏవ ద్వైతభేదేనాన్యథాగృహ్యమాణత్వాన్నాసత్త్వం కస్యచిత్ క్వచిదితిబ్రూమః.యథా సతోఽన్యద్వస్త్వంతరం

కరం పరికల్ప్య పునస్తస్యైవ ప్రాగుత్పత్తేః ప్రధ్వంసాచ్చోర్ధ్వమసత్త్వం బ్రువతే తార్కికాః, న తథాఽస్మాభిః కదాచిత్ క్వచిదపి సతోఽన్యదభిధానమభిధేయం వా వస్తు పరికల్ప్యతే. సదేవ తు సర్వమభిధానం అభిధీయతే చ యదన్యబుద్ధ్యా. యథా రజ్జురేవ సర్పబుద్ధ్యా సర్ప ఇత్యభిధీయతే యథా వా పిండఘటాది మృదోఽన్యబుద్ధ్యా పిండఘటాదిశబ్దేనాభిధీయతే లోకే. రజ్జువివేకదర్శినాం తు సర్పాభిధానబుద్ధీ నివర్తేతే యథా చ మృద్వివేకదర్శినాం ఘటాదిశబ్దబుద్ధీ తద్వత్ సద్వివేకదర్శినామన్యవికారశబ్దబుద్ధీ నివర్తేతే * యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ ఇతి * అనిరుక్తేఽనిలయన ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. ఏవమీక్షిత్వా తత్తేజోఽసృజత తేజః సృష్టవత్. నను * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇతి శ్రుత్యంతరమ్. ఆకాశాద్వాయుః. తృతీయం తేజః శ్రుతమిహ కథం ప్రాథమ్యేన. తస్మాదేవ తేజస్సృజ్యతే, తత ఏవ చాకాశమితి విరుద్ధమ్. నైష దోషః ఆకాశవాయుసర్గానంతరం తత్సత్తేజోఽసృజతేతి కల్పనోపపత్తేః. అథవా అవివక్షిత ఇహ సృష్టిక్రమః. సత్కార్యమిదం సర్వం అతస్సదేకమేవాద్వితీయమిత్యేతద్వివక్షితం మృదాదిదృష్టాంతాత్. అథవా త్రివృత్కరణస్య వివక్షితత్వాత్ తేజోఽబన్నానామేవ సృష్టిమాచష్టే. తేజ ఇతి ప్రసిద్ధం లోకే దగ్ధృ పక్తృ ప్రకాశకం రోహితం చేతి. తత్ సృష్టం తేజ ఐక్షత, తేజోరూపసంస్థితం సదైక్షతేత్యర్థః (బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి) పూర్వవత్ (తదపోఽసృజత) ఆపః ద్రవాః స్నిగ్ధాః స్యందిన్యః శుక్లాశ్చేతి ప్రసిద్ధా లోకే, యస్మాత్తేజసః కార్యభూతా ఆపః తస్మాద్యత్ర క్వచ దేశే కాలే వా శోచతి సంతప్యతే. స్వేదతే ప్రస్విద్యతే వా పురుషః తేజస ఏవ తదాపోఽధిజాయంతే. ॥3॥

ఆ—అద్వితీయత్వసమర్థనార్థముత్తరవాక్యముత్థాప్య వ్యాచష్టే (తత్సదితి) సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగత్కారణం ప్రధానమితి కేచిత్ తదప్యేతేన నిరస్తమిత్యాహ (అతశ్చేతి) ఈక్షాపూర్వకారిత్వాదితి యావత్. అచేతనత్వాభ్యుపగమాత్ న తస్యేక్షాపూర్వకం స్రష్టృత్వమితి శేషః. పరిణామవివర్తవాదావాశ్రిత్యోదాహరణద్వయమ్. బహుస్యామిత్యాదిశ్రుతితాత్పర్యం వక్తుం నిరస్తమేవ చోద్యముద్భావయతి (అసదేవేతి) బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యనేనేక్షితురేవ కార్యాకారాపత్తివచనేన వైశేషికాదిమతమేతన్నిరస్తమితి శ్రుతితాత్పర్యం దర్శయన్నుత్తరమాహ (నేత్యాదినా) తదేవ ప్రపంచయతి (యథేత్యాదినా) ప్రతిజ్ఞాతమ

ర్థః మతద్వ్యాఖ్యానసారేణ దృష్టాంతాభ్యాం స్పష్టయతి (యథారజ్జురితి) అజ్ఞా
నాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం రజ్జుసర్పాదేరజ్ఞానమయత్వవద్ద్వైతాభినివేశస్యచ న
స్థాత్మవివేకస త్యేవాత్మతత్త్వవిచారేణ తద్విపరీతానుత్పత్తేర్ద్వైతమప్యజ్ఞా
నమయమేవ. తస్యతు తత్త్వంసన్మాత్రమధిష్ఠానం వాఙ్మనసాతీతమిత్యర్థః. త
స్య వాఙ్మనసాతీతత్వే ప్రమాణమాహ(యత ఇతి) * అన్యదేవతద్విదితాదిత్యా
దివాక్యమాదిపదార్థః. తైత్తిరీయకశ్రుతివిరోధమాశంకతే (నన్వితి) తథాపిక
థం విరోధపరిత్యాగశ్చ్యాహ (ఇతి విరుద్ధమితి) అస్యాంశ్రుతౌసతస్సకాశాదేవ
ప్రాథమ్యేన తేజస్సృజ్యమానత్వస్య తచ్ఛ్రుత్యంతరేతు తస్మాదేవ సతస్సకాశా
దాకాశం ప్రాథమ్యేనసృష్టమిత్యుపదిష్టం. తథాచ కథమిదం మిథోవిరుద్ధం సి
ధ్యతీత్యర్థః. తైత్తిరీయకశ్రుత్యనుసారేణచ్ఛాందోగ్యశ్రుతేర్వ్యాఖ్యానసంభ
వాన్నవిరోధోస్తీతిపరిహరతి (స్తైష దోషఇతి) సృష్టిక్రమస్య వివక్షితత్వమంగీ
కృత్యోక్తం. తదేవనాస్తి- అద్వితీయత్వంతు సతోవివక్షితమితిపక్షాంతరమాశ్రి
త్యాహ (అథవేతి) తత్రగమకందర్శయతి (మృదాదీతి) మృదాదికార్యం ఘటా
దితద్వ్యతిరేకేణనాస్తి- మృదాద్యేవతుసత్యమితిదృష్టాంతోపాదానాద్బ్రహ్మ
ణస్సతస్తేజోఽబన్నాదికార్యం తదతిరేకేణనాస్తి- సన్మాత్రమేవ సత్యమితి దా
ర్ష్టాంతికేపివివక్షితం ప్రతిభాతీత్యర్థః. తత్తేజోఽసృజతేత్యాదిశ్రుతేస్తాత్ప
ర్యాంతరమాహ (ఆగవాత్రివృత్కరణస్యేతి) * తాసాం త్రివృతంత్రివృతమేకై
కాంకరవాణీత్యాదా త్రివృత్కరణస్యేష్టత్వాత్త్రయాణామేవ భూతానామిహ
సృష్టిరుచ్యతే- నచైవం పంచీకరణమవివక్షితమితివాచ్యం- భూతత్రయసృష్టిశ్రు
తౌ శ్రుత్యంతరసిద్ధాకాశాదిసృష్టేరుపలక్షణవత్ త్రివృత్కరణశ్రుత్యా పంచీకర
ణోపలక్షణాత్. తథాచ శ్రుత్యంతరసిద్ధయోరాకాశవాయ్వోస్తేజః ప్రభృతిషు వ్
న్తర్భావమభిప్రేత్యత్రయాణామేవసర్వస్య సన్మాత్రత్వం మంతవ్యమితి మన్వా
నా శ్రుతిస్త్రివృత్కరణమేవాచక్షాణా తదనురోధేన త్రయాణామేవసృష్టిమా
హేత్యర్థః. తేజసోఽచేతనస్య కథమీక్షితృత్వమిత్యాశంక్య వాక్యార్థమాహ
(తేజోరూపేతి) అహం తేజఃకార్యత్వేలోకానుభవమనుకూలయతి (యస్మాదితి)

రం—(తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజోఽసృజత) తత్ పతత్సచ్ఛ
బ్దవాచ్యంపరం బ్రహ్మవిచిత్రానంతవిదదవిస్మితాసృష్టిజగిదుర్రూపేణాహమేవ బ
హుస్యాం తదర్థం తేజోఽబన్నాదిసమష్టిరూపేణ ప్రకర్షేణ జాయేయేతి

సంకల్పయత్ తేజస్ససర్జేత్యర్థః (తత్తేజఐక్షతబహుస్యాం ప్రజాయేయేతితదపో ఽసృజత) అత్రాచేతనస్య తేజఆదేరీక్షితృత్వాసంభవాత్తేజఆదిశబ్దాస్తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరాదష్టవ్యాః. భగవతాభాష్యకృతా * గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదితిసూత్రే * తేజఃప్రభృతయోఽపిశబ్దాఃపరమాత్మనఏవవాచకాః * తత్తేజఐక్షత * తాఆపఐక్షంతేతి ముఖ్యఏవెక్షణవ్యపదేశఇతిభాషితమ్. తథా * తదభిధ్యానాదేవతు తల్లింగాత్సఇతిసూత్రే * తత్తేజఐక్షత * తాఆపఐక్షంతేతిశ్రూయమాణమీక్షణం తచ్ఛరీరకస్య పరస్యైవబ్రహ్మణఉపపద్యతఇతిభాషితమ్. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే * తత్తేజఐక్షతేతి తేజశ్శరీరకంపరంబ్రహ్మైవాభిధీయతఇతిభాషితమ్. నచ తత్తేజఐక్షతేత్యత్ర తేజశ్శబ్దస్య తేజశ్శరీరకబ్రహ్మపరత్వే* తత్తేజోఽసృజతేతివాక్యేపి తేజశ్శబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వంస్యాత్. నచేష్టాపత్తిః- బ్రహ్మణస్సృజ్యత్వాభావాదితిచెన్న- తేజశ్శరీరకబ్రహ్మణఃకార్యత్వేన సృజ్యత్వే దోషాభావాత్ - తేజసోజలహేతుత్వే ఉపపత్తిందర్శయతి (తస్మాద్యత్రక్వచనశోచతి స్వేదతేవాపురుషస్తేజసఏవ తదధ్యాపోజాయంతె) యత్రక్వచనదేశేకాలేచ పురుషశ్శోచతి- సంతప్యతె. స్వేదతె- ప్రస్విద్యతెవా. తత్ తదా తేజసఏవాపోఽధిజాయంతఇత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

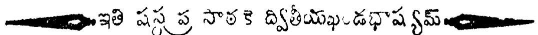
ఉ— ‡ తాఆపఐక్షంతబహ్వ్యస్స్యామ ప్రజాయేమహీతి తా అన్నమసృజంతతస్మాద్యత్ర క్వచవర్షతి తదేవభూయిష్ఠమన్నం భవత్యద్భ్యఏవ తదధ్యన్నాద్యంజాయతె ॥ ॥౪॥

ఇతిషష్ఠప్రపాఠకే ద్వితీయఃఖండః

శం—(తాఆపఐక్షన్తేతి) పూర్వవదేవాబాకారసంస్థితం సదైక్షతేత్యర్థః. బహ్వ్యః- ప్రభూతాస్స్యామ-భవేమ. ప్రజాయెమహి-ఉత్పద్యేమహీతి. తా అన్నమసృజంత పృథివీలక్షణం. పార్థివంహ్యన్నం,యస్మాదప్కార్యమన్నం తస్మాద్యత్ర క్వచవర్షతి దెశే- తత్ - తత్రైవభూయిష్ఠం-బహుతరమన్నంభవతి. అతోఽద్భ్యఏవ తదన్నాద్యమధిజాయతఇతి. తాఅన్నమసృజన్తేతి-పృథివ్యక్తాపూర్వంఇహదృష్టాంతెఽన్నంచ తదాద్యంచెతివిశేషణాద్వ్రీహియవాద్యాఉచ్యన్తే. అన్నంచ-గురుస్థిరంచధారణం కృష్ణంరూపతః ప్రసిద్ధం. ననుతేజః ప్రభృతిష్వీక్షణంనగమ్యతె హింస్రాదిప్రతిషెధాభావాత్త్రాసాదికార్యానుపలంభాచ్చ, త

‡ యత్రక్వచనవర్షతీతి రంగరామానుజీయపాఠః

త్ర కథం తత్తేజఐక్షతేత్యాది. నైషదోషః- ఈక్షితృకారణపరిణామత్వాత్తేజః ప్రభృతీనాం, సతఏవేక్షితుర్నియతక్రమవిశిష్టకార్యోత్పాదకత్వాచ్చ తేజఃప్రభృతీక్షతఇవేక్షత ఇత్యుచ్యతేభూతమ్. నను సతోఽప్యుపచరితమేవేక్షితృత్వమ్. న- సదీక్షణస్య కేవలశబ్దగమ్యత్వాన్న శక్యముపచరితంకల్పయితుమ్. తేజఃప్రభృతీనాంత్వనుమీయతే ముఖ్యేక్షణాభావఇతియుక్తముపచరితంకల్పయితుం, నను సతోఽపి మృద్వత్కారణత్వాదచేతనత్వంశక్యమనుమాతుం. అతః ప్రధానస్యైవాచేతనస్య సతశ్చేతనార్థత్వాన్నియతకాలక్రమవిశిష్ట కార్యోత్పాదకత్వాచ్చేక్షతేవైక్షతేతిశక్యమనుమాతుముపచరితమేవేక్షణం. దృష్టశ్చలోకేఽచేతనేచేతనవదుపచారః- యథా కూలంపిపతిషతీతి- తద్వత్సతోఽపిస్యాత్. న- * తత్సత్యం సఆత్మేతితస్మిన్నాత్మోపదేశాత్, ఆత్మోపదేశోఽప్యుపచరితఇతిచేత్- యథా మమాత్మాభద్రసేనఇతి సర్వార్థకారిణ్యనాత్మన్యాత్మోపచారః. తద్వత్. న- సదస్మీతి సత్యాభిసంధస్య * తస్యతావదేవచిరమితిమోక్షోపదేశాత్. మోక్షోప్యుపచారఇతిచేత్- ప్రధానాత్మాభిసంధస్య మోక్షసామీప్యంవర్తతఇతి మోక్షోపదేశోఽప్యుపచరితఏవ- యథా లోకే గ్రామంగంతుంప్రస్థితః ప్రాప్తవానహంగ్రామమితి బ్రూయాదదూరాపేక్షయా- తద్వత్. న- యేనవిజ్ఞాతేనావిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతంభవతీత్యుపక్రమాత్. సత్యేకస్మిన్విజ్ఞాతేసర్వం విజ్ఞాతంభవతి- తదనన్యత్వాచ్చ సర్వస్యాద్వితీయవచనాచ్చ. నచాన్యద్విజ్ఞాతవ్యమవశిష్టం శ్రావితం శ్రుత్యాఽనుమేయంవాలింగతోఽస్తి- యేనమోక్షోపదేశఉపచరితస్స్యాత్. సర్వస్యచ ప్రపాఠకస్యోపచరితత్వపరికల్పనాయాం వృథా శ్రమః పరికల్పయితుస్స్యాత్- పురుషార్థసాధనవిజ్ఞానస్య తర్కేణైవాధిగతత్వాత్తస్య. తస్మాద్వేదప్రామాణ్యాన్నయుక్తఃశ్రుతార్థపరిత్యాగః-అతశ్చేతనావత్కారణంజగతఇతిసిద్ధం

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యమ్

ఆ—పృథివ్యామన్నశబ్దప్రయోగేహేతుమాహ (పార్థివంహీతి) అపాంకార్యమన్నమిత్యత్రాపి లోకప్రసిద్ధిందర్శయతి (యస్మాదితి) తా అన్నమసృజన్తేత్యత్రాద్భ్యోఽన్నసృష్టిరుపదిష్టా- దృష్టాన్తేపి తాభ్యస్తత్సృష్టిరుపదిశ్యతే-తథాచ పౌనరుక్త్యమిత్యాశంక్యార్థవిశేషందర్శయతి (అన్నమితి) తత్తేజఐక్షతేత్యాదౌ యథాశ్రుతమర్థంగృహీత్వాచోదయతి (నన్వితి) ప్రాణేషు హింసాప్రతిషేధవదనుగ్రహవిధానవచ్చ తేజఃప్రభృతిషు తదభావాత్తేష్వీక్షణకార్య

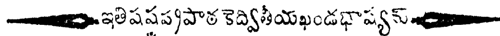
దృష్టివదేతేషు తద్దృష్ట్యభావాచ్చనైతేష్వీక్షణం ప్రామాణికం- తథాచ ప్రః
కృతంవాక్యం ప్రమత్తగీతమిత్యర్థః. తేషాం గౌణమీక్షితృత్వముపేత్యపరిహ
రతి (నైషదోషఇతి) సతోఽపిగౌణమీక్షణం- ఉపచారప్రాయపాఠాదితిశఙ్కతే-
(నన్వితి) సన్నిధేశ్శబ్దస్య బలీయస్త్వముపేత్యపరిహరతి (నసదీక్షణస్యేతి) తు
ల్యంతేజఃప్రభృతిష్వపి శబ్దగమ్యత్వమీక్షణస్యేతిచేత్- నేత్యాహ (తేజఃప్రభృ
తీనాంత్వితి) విమతమీక్షితృనభవతి- అచేతనత్వాత్- కుంభవదిత్యనుమానాత్తేజో
ముఖ్యేజగతీక్షణాసంభవాత్తత్రశ్రుతం తదౌపచారికముచితమిత్యర్థః. సాం
ఖ్యోనుమానావష్టంభేనశంకతే (నన్వితి) అచేతనస్య కథమీక్షణమిత్యాశఙ్క్యా
హ (అతఇతి) అనుమాతుం- కల్పయితుమిత్యావత్ , కథమచేతనే చేతనవదు
పచారః- తత్రాహ (దృష్టశ్చేతి) అత్రశఙ్కావష్టంభేనపరిహరతి (నేత్యాదినా)
ఆత్మోపదేశోపి ప్రధానే గౌణోభవిష్యతీతిశఙ్కతే (ఆత్మోపదేశోపీతి) తామే
వ శఙ్కాం దృష్టాంతద్వారావివృణోతి (యథేతి) ఇదంపరిహరన్నస్మిన్నాత్మో
పదేశోగౌణోనభవతి- తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాదిత్యుత్తరమాహ (నేత్యాదినా)
మోక్షోపదేశోప్యుపచరితోభవిష్యతీతిశంకతే (సాపీతి) శఙ్కామేవ వివృణోతి
(ప్రధానాత్మేతి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోపదేశమాశ్రిత్యపరిహరతి (నయేనే
తి) ఉక్తమేవవివృణోతి (సత్యేకస్మిన్నితి) సతోఽన్యస్య జ్ఞాతవ్యస్యాప్రామా
ణికత్వాచ్చ సతోజ్ఞానే సర్వజ్ఞానోపదేశోయుక్తఇత్యాహ (ఏవంచేతి) సతిహి
ప్రధానజ్ఞానే తద్వికారస్య తదభిన్నస్యజ్ఞానం- తస్యచ పురుషార్థత్వాత్తజ్జ్ఞానే
పురుషాణామపిజ్ఞానముపచర్యతే- తస్మాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోపదేశాన్నమో
క్షోపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్యాహ (సర్వస్యచేతి) కథముపనిషదారంభో
వృథేత్యుచ్యతే. పుమర్థసాధనజ్ఞానార్థత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ (పురుషార్థేతి)
తస్య అనుమానవాదినస్సాంఖ్యస్యమతే ముక్తిహేతోర్జ్ఞానస్య జడాజడయో
ర్వైక్యానుపపత్తిరిత్యాదినా తర్కైకసిద్ధత్వాదుపనిషదారంభో వ్యర్థఏవేత్య
ర్థః. శ్రుతేర్ముఖ్యార్థత్వే బాధకాభావాత్తత్పరిత్యాగాయోగాదీక్షత్యధికర
ణన్యాయేన ప్రధానవాదాసిద్ధిరితి పరమతనిరసనముపసంహరతి (తస్మాదితి) ప్ర
ధానవాదాభావే పరిశేషాయాతం స్వమతంనిగమయతి (అతఇతి) ॥ ౪ ॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యటీకా.

రం—(తాఆపఐక్షంతబహ్వ్యస్స్యామ ప్రజాయేమహీతి తా అన్నమసృజం

త) అత్రాన్నశబ్దేన మహాభూతాధికారాత్పృథివ్యుచ్యతే సూత్రితం చ * పృథివీ * అధికారరూపశబ్దాంతరేభ్య ఇతి అధికారః - మహాభూతాధికారః రూపం * యత్కృష్ణం తదన్నస్యేతి- తైత్తిరీయకే * అద్భ్యః పృథివీతి శబ్దాంతరం పఠిచ్చ సూత్రమస్యత్ర వ్యాఖ్యాతం అపామన్నహేతుత్వేయ కిమాహ (తస్మాద్యత్ర క్వచన వర్షతీత్యాది) (తదేవ భూయిష్ఠమన్నం భవతి) తదేవ - తత్రైవేత్యర్థః (అద్భ్య ఏవ తదధ్యన్నాద్యం జాయతే) తత్ - తస్మాత్ పృథివ్యేకదేశభూతవ్రీహియవాదిలక్షణస్యాన్నస్య వృష్టిప్రభవత్వదర్శనాదేవ హేతోః అన్నాద్యం - అన్నప్రభృతి పృథివీత్వావచ్ఛిన్నమపి అద్భ్య ఏవాధిజాయత ఇత్యర్థః ఏతత్థం ఛాందోగ్యవాక్యవిషయమధికరణం లిఖ్యతే - ద్వితీయాధ్యాయే- ఛాందోగ్యే * తత్తేజోఽసృజతేతి తేజస ఏవ ప్రథమతస్సృష్ట్యభిధానాత్, ఆకాశోత్పత్తేరశ్రుతేః, ఆకాశోఽనుత్పద్యత ఇతి . * న వియదశ్రుతేరితి సూత్రేణ పూర్వపక్షప్రాప్తే ఉచ్యతే * అస్తి తు. ఆకాశస్యాప్యుత్పత్తిరస్త్యేవ- తైత్తిరీయకే * ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాకాశోత్పత్తేః శ్రవణాత్ పునశ్చోదయతి- * గౌణ్యసంభవాచ్ఛబ్దాచ్చ * ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇతి ఉత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీ- నిరవయవాకాశోత్పత్తేః ఛాందోగ్యే చాశ్రుతాయాః ప్రతిపాదనాసంభవాత్ * వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృతముభయమితి ఆకాశస్యామృతత్వశ్రవణాచ్చేత్యర్థః నను * ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యత్ర ఆకాశే సంభూతశబ్దస్య గౌణత్వే * ఆకాశాద్వాయుర్వాయోరగ్నిరిత్యాదౌ శ్రుతస్య సంభూతత్వస్యాపి గౌణత్వం స్యాదితి తత్రాహ స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ ఏకస్యైవ సంభూతశబ్దస్యాకాశే గౌణత్వం * వాయోరగ్నిరిత్యాదావనుషక్తస్య సంభూతశబ్దస్య ముఖ్యత్వం చ సంభవతి - యథా ముండకే * తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇతి విధానే గౌణతయా ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మశబ్దస్య తస్మిన్నేవ ప్రకరణే * తపసా చీయతే బ్రహ్మేతి బ్రహ్మణి ముఖ్యతయా ప్రయోగదర్శనాత్ - పరిహరతి * ప్రతిజ్ఞాఽహానిరవ్యతిరేకాత్ ఆకాశస్యాపి బ్రహ్మోపాదేయతయా బ్రహ్మావ్యతిరేకసత్త్వైవ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అహానిర్భవతి- బ్రహ్మకార్యస్యాపి వస్తునస్సత్త్వే ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసంహాయే నేత్యర్థః * శబ్దేభ్యః * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదిశబ్దైః సర్వస్యాపి వస్తునో బ్రహ్మకార్యత్వస్య [illegible] ప్రతిపాదనపరైః

శ్చయమర్థోఽభిధీయతే * యావద్వికారంతువిభాగోలోకవత్, తుశబ్దశ్ఛత్రే
ఛాందోగ్య * ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యాదిభిరాకాశాదేస్సర్వస్యాపి వికా
రత్వ ప్రతిపాదనాదేవ విభాగశబ్దితాఽఉత్పత్తిరప్యుక్తైవ,యథాలోకేఏతేసర్వే
దేవదత్తపుత్రా ఇత్యభిధాయతేషు కేషాంచిదుత్పత్తిప్రతిపాదనేపి సర్వేషామ
ప్యుత్పత్తిః ప్రతిపాదితైవభవతి - తద్వత్ * వాయుశ్చాంతరిక్షంచైతదమృత
మితితుదేవానామివచిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయం * ఏతేన మాతరిశ్వావ్యా
ఖ్యాతః ఆకాశోత్పత్తిప్రతిపాదనేనైవవాయోరప్యుత్పత్తిః ప్రతిపాదితైవేత్యర్థః
* అసంభవస్తుసతోఽనుపపత్తేః తుశబ్దోఽవధారణార్థః అసంభవః,అనుత్ప
త్తిస్సతః, బ్రహ్మణఏవతద్వ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్యావ్యక్తమహదహఙ్కారతన్మా
త్రేంద్రియవియత్పవనాదికస్య ప్రపంచస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాదిభిరవగ
తకార్యభావస్యానుత్పత్తిర్నోపపద్యతఇత్యర్థఇతిస్థితంప్రకృతమనుసరామః॥౪॥

ఇతిషష్ఠప్రపాఠకేద్వితీయఖండభాష్యమ్

ఉ— తేషాంఖల్వేషాంభూతానాంత్రీణ్యేవబీజానిభవంత్యాండజంజీ
వజముద్భిజ్జమితి ॥ ॥౧॥

శం— తేషాం, జీవావిష్టానాంఖల్వేషాం, పక్ష్యాదీనాంభూతానాం - ఏషా
మితి ప్రత్యక్షనిర్దేశాత్. నతుతేజః ప్రభృతీనాం తేషాంత్రివృత్కరణస్య వక్ష్య
మాణత్వాదసతి త్రివృత్కరణప్రత్యక్షనిర్దేశానుపపత్తేః దేవతాశబ్దప్రయోగా
చ్చతేజః ప్రభృతిషు * ఇమాస్తిస్రోదేవతాఇతితస్మాత్తేషాంఖల్వేషాంభూతా
నాం - పశుపక్షిస్థావరాదీనాం త్రీణ్యేవ- నాతిరిక్తానిబీజాని కారణానిభవంతి,
కానితానీతి- ఉచ్యతే ఆండజం - అండాజ్జాతం అండజమేవాండజం- పక్ష్యాది
పక్షిసర్పాదిభ్యోహిపక్షిసర్పాదయోజాయమానాదృశ్యన్తే తేనపక్షీపక్షిణాంబీజం
సర్పస్సర్పాణాంబీజం తథాఽన్యదప్యండాజ్జాతంతజ్జాతీయానాం బీజమిత్యర్థః
నన్వండాజ్జాతమండజముచ్యతే- అతోండమేవబీజమితియుక్తం కథమండజంబీ
జముచ్యతే. సత్యమేవంస్యాత్ - యదిత్వదిచ్ఛాతంత్రా శ్రుతిస్స్యాత్. స్వతంత్రా
శ్రుతిర్యతఆహాండజాద్యేవబీజం, నాండాదీతి. దృశ్యతే చాండజాద్యభా
వే తజ్జాతీయసంతత్యభావః-నాండాద్యభావే అతోఽణ్డజాదీన్యేవబీజాన్యండ
జాదీనాం. తథా- జీవాజ్జాతంజీవజం- జరాయుజమిత్యేతత్. పురుషపశ్వాది ఉ
ద్భిజ్జం- ఉద్భినత్తీత్యుద్భిత్ స్థావరం. తతోజాతముద్భిజ్జం ధానావా - ఉద్భి

ల్. తతో జాయత ఇత్యుద్భిజ్జం స్థావరబీజం స్థావరాణాం బీజమిత్యర్థః స్వేదజ సంశోకజయో రాండజోద్భిజ్జయో రేవ యథాసంభవమంతర్భావః- ఏవం హ్యేవధారణాంత్రీణ్యేవ బీజానీత్యుపపన్నం భవతి. ॥౧॥

ఆ—మహాభూతానామచేతనానాం బ్రహ్మకార్యతోక్తా సమ్ప్రతి జీవావిష్టానాం భౌతికానామపి పరంపరయా బ్రహ్మకార్యత్వమేవేతి వక్తుం తాన్యనువదతి (తేషామితి) పూర్వాధ్యాయే యేషాం గత్యాగతీ దర్శితే- తృతీయం చ స్థానముక్తం- తానితచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యన్తే తేషాం ప్రసిద్ధత్వద్యోతనార్థం ఖల్విత్యుక్తం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవంతీత్యుత్తరత్ర సంబంధః- భూతశబ్దస్య తేజః ప్రభృతిషు రూఢత్వాత్తేషామిహ గ్రహణం కిం న స్యాదిత్యాశంక్యాహ (ఏషామితీతి) భూతానాం ప్రత్యక్షత్వమేషామితి నిర్దిశ్యతే సంభవతి చ పక్ష్యాదీనాం ప్రత్యక్షతేతి తాన్యేవాత్ర భూతాని వివక్షితాని న తు తేజః ప్రభృతీని తేషాం ప్రత్యక్షత్వాయోగాదిత్యర్థః తేజః ప్రభృతీనాం ప్రత్యక్షత్వాయోగాదేషామితి నిర్దేశానుపపత్తిం సమర్థయతి (తేషామితి) తేషాం ప్రత్యక్షతయా నిర్దేశాసంభవే హేత్వంతరమాహ (దేవతాశబ్దేతి) దేవతానాం పరోక్షత్వప్రసిద్ధె, రేతేషు చ దేవతాశబ్దప్రయోగాన్నైతేషాం ప్రత్యక్షత్వోపపత్తిరిత్యర్థః తస్మాత్- మహాభూతానామత్ర భూతశబ్దేనోపాదానాయోగాదిత్యర్థః అండజం పక్ష్యాదీత్యేతత్ప్రత్యక్షేణోపపాదయతి (పక్షిసర్పాదిభ్యో హీతి) అన్యదపీతి- గోధాద్యుచ్యతే. అండాజ్జాతమితి వ్యుత్పత్త్యనుసారేణాండమేవ బీజం న త్వండజమితి శంకతే (నన్వితి) పౌరుషేయీ వ్యుత్పత్తిః శ్రుత్యా బాధ్యేతి పరిహరతి (సత్యమిత్యాదినా) న కేవలం శ్రుతేరేషా వ్యవస్థా- కింతూపపత్తేశ్చేత్యాహ (దృశ్యతే చేతి) న హ్యవాండజాదౌ తజ్జాతీయమండజాదిసంతత్యా జాయతే- తదభావే తదభావ ఇత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యామండజాద్యేవాండజాదికారణం. యద్యప్యండాద్యభావే నాండజాదిజాయతే- తథాప్యండాదిభావేఽణ్డజాద్యభావేఽపి తద్భవతీతి నాన్వయః తస్మాదండజాదీనామండజాన్యేవ బీజాని నాండాదీనీత్యర్థః ధానాశబ్దో బీజవిషయః. నను స్వేదజ సంశోకజమితి బీజద్వయమవశిష్యతే. తత్కిమితి నవ్యుత్పాద్యతే- తత్రాహ (స్వేదజేతి) స్వేదముద్భిద్య జాయమానం- దంశమశకాది తదుద్భిజ్జేఽన్తర్భవతి. సంశోకాత్- ఔష్ణ్యాజ్జాయమానం- యూకాది తదండజేఽన్తర్భవతి, యద్వా- స్వేదజం యూకాది తదండజేఽన్తర్భూతం సంశోకాత్.

టీకా సానన్దగిరీయటీకా శఙ్కరభాష్య రంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

ఔద్భిజ్జముద్భిద్య జాతం మశకాది తస్యోద్భిజ్జో న్తర్భావః తథాచ నతే యోరస్తిపృథగ్వ్యవస్థాపదనాపేక్షేత్యర్థః స్వేదజానాం అణ్డజాదావన్తర్భావస్య ప్రాపకమాహ (ఏవమితి) ॥౧॥

రం — సర్వస్యశరీరస్య తేజో ఽబన్నాత్మక బీజత్రయప్రసూతత్వం దర్శయతి (తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్త్యాణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమితి) ఆణ్డజం అణ్డజం పక్షిసర్పాది స్వార్థేఽణ్ జీవజం గర్భవేష్టనలక్షణ జరాయుజం పురుషపశ్వాది, ఉద్భిజ్జం - ఉద్భిన త్తీత్యుద్భిత్ - స్థావరం, తతో జాతముద్భిజ్జం నచ స్వేదజానామత్రాసంకీర్తనాదవాత్ కథం త్రీణ్యేవ బీజానీత్యవధారణమితి శఙ్క్యం, ఉద్భిజ్జశబ్దేన స్వేదజస్యాపి సంగ్రహోపపత్తేః సూత్రితంచ * తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్యేతి సంశోకజస్య, స్వేదజస్య ఆణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనావరోధః సంగ్రహ ఇత్యర్థః ఇదంచ సూత్రమన్యత్ర వ్యాఖ్యాతం. అణ్డజాదిశబ్దనిర్దిష్టానామేషాం భూతానాం తేజో ఽబన్నాని త్రీణ్యేవ బీజానీత్యర్థః తదేవం పరస్మాద్బ్రహ్మణో ఽనన్యత్వం జగతో ఽభ్యుపగన్తవ్యమితి స్థితమ్. ॥౧॥

ఉ — సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి ॥ ॥౨॥

శం — సేయం - ప్రకృతా సదాఖ్యా తేజో ఽబన్నయోని దేవతోక్తా ఐక్షత ఈక్షితవతీ యథాపూర్వం * బహుస్యామితి తదేవ బహుభవనం ప్రయోజనం నాద్యాపి నిర్వృత్తమిత్యత ఈక్షాం పునః కృతవతీ బహుభవనమేవ ప్రయోజనముర రీకృత్య కథం హన్తేదానీమహమిమాః, యథోక్తాస్తేజఆద్యాస్తిస్రో దేవతాః (అనేన జీవేనేతి) స్వబుద్ధిస్థం పూర్వసృష్ట్యనుభూతం ప్రాణధారణమాత్మానమేవ స్మరన్త్యాహ, అనేన జీవేనాత్మనేతి, ప్రాణధారణకర్త్రా ఆత్మనేతి వచనాత్ స్వాత్మనో ఽవ్యతిరిక్తేన చైతన్యస్వరూపతయా ఽవిశిష్టేనేత్యేతద్దర్శయతి అనుప్రవిశ్య తేజో ఽబన్నభూతమాత్రాసంసర్గేణ లబ్ధవిశేషవిజ్ఞానా సతీ నామరూపంచ - నామరూపే వ్యాకరవాణి విస్పష్టమాకరవాణి అసౌనామాయమిదంరూప ఇతి వ్యాకుర్యామిత్యర్థః నను న యుక్తమిదమసంసారిణ్యాః సర్వజ్ఞాయా దేవతాయాః బుద్ధిపూర్వకమనేకశతసహస్రానర్థాశ్రయం దేహమనుప్రవిశ్య దుఃఖమనుభవిష్యామీతి సంకల్పనం. అనుప్రవేశశ్చ స్వాతన్త్ర్యే సతి, న

త్యం- ఏవం నయుక్తం స్యాత్- యది స్వేనైవావికృతేన రూపేణానుప్రవిశేయం దుఃఖమనుభవేయమితి చ సంకల్పితవతీ. న త్వేవం. కథం తర్హి. అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి వచనాత్, జీవో హి నామ దేవతాయా ఆభాసమాత్రం, బుద్ధ్యాదిభూతమాత్రాసంసర్గజనితః ఆదర్శ ఇవ ప్రవిష్టః పురుషప్రతిబింబో జలాదిష్వివ చ సూర్యాదీనాం. అచింత్యానంతశక్తిమత్యాః దేవతాయాః బుద్ధ్యాదిసమ్బంధః చైతన్యాభాసో దేవతాస్వరూపవివేకాగ్రహణనిమిత్తః సుఖీ దుఃఖీ మూఢ ఇత్యాద్యనేకవికల్పప్రత్యయహేతుః. ఛాయామాత్రేణ జీవరూపేణ ప్రవిష్టత్వాద్దేవతా న దైహికైః స్వతస్సుఖదుఃఖాదిభిస్సంబధ్యతే. యథా పురుషాదిత్యాదయ ఆదర్శోదకాదిషు ఛాయామాత్రేణానుప్రవిష్టాః ఆదర్శోదకాదిదోషైర్న సంబధ్యన్తే- తద్వద్దేవతాపి * సూర్యో యథా సర్వలోకస్య చక్షుర్న లిప్యతే చాక్షుషైర్బాహ్యదోషైః । ఏకస్తథా సర్వభూతాన్తరాత్మా న లిప్యతే లోకదుఃఖేన బాహ్యః * ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య ఇతి హి కాఠకే. ధ్యాయతీవ లేలాయతీవేతి చ వాజసనేయకే. నను (ఛాయా)వాచారంభణ)మాత్రశ్చేజ్జీవః- మృషైవ ప్రాప్తః. తథా పరలోకేహలోకాదిచ కథం తస్య- నైష దోషః- సదాత్మనా సత్యత్వాభ్యుపగమాత్. సర్వం చ నామరూపాది సదాత్మనైవ సత్యం వికారజాతం- స్వతస్త్వనృతమేవ * వాచారంభణం వికారో నామధేయమిత్యుక్తత్వాత్. తథా జీవోపీతి- యక్షానురూపో హి బలిరితి న్యాయప్రసిద్ధిః అతస్సదాత్మనా సర్వవ్యవహారాణాం సర్వవికారాణాం చ సత్యత్వం- సతోఽన్యత్వే చానృతత్వమితి న కశ్చిద్దోషస్తార్కికైరిహానువక్తుం శక్యః- యథేతరేతరవిరుద్ధద్వైతవాదాస్స్వబుద్ధివికల్పనామాత్రా అతత్త్వనిష్ఠా ఇతి శక్యం వక్తుమ్. ॥ ౨ ।

అ—జీవావిష్టానాం భూతానాం సత్కార్యత్వం ప్రకరణప్రామాణ్యాదుక్తమ్. ఇదానీం జీవానాం విశిష్టరూపత్వేన బ్రహ్మకార్యత్వేపి సస్వరూపేణ తత్కార్యత్వం- బ్రహ్మైవోపాధిప్రవిష్టం జీవవ్యవహారాస్పదమిత్యంగీకారాత్ తథా చ బ్రహ్మణి విజ్ఞాతే జీవవిజ్ఞానం సేత్స్యతి, జీవానాం చ భోగాయతనాని భౌతికాని కార్యాణి- తేషాం నామరూపనిర్మాణం చ వక్తవ్యమిత్యభిప్రేత్యోత్తరగ్రంథమాదాయ వ్యాకరోతి (సేయమిత్యాదినా) యథా * బహు స్యామితి పూర్వమీక్షితవతీ- తథా కిమితి పునరైక్షత- ప్రయోజనాభావాదిత్యాశఙ్క్యాహ (తదేవతే) ఇదానీం మహాభూతసృష్టేరనంతరమితి యావత్. బ్రహ్మణో మాయోపా

ధికస్య కారణత్వాన్మాయోపాధివశాత్పూర్వసృష్టావనుభూతత్వం- తత్సంస్కారస్య బుద్ధిస్థత్వం. స్మరణంచేత్యాదినవిరుద్ధమితిద్రష్టవ్యమ్. ఆత్మనేతివిశేషణస్యతాత్పర్యమాహ (ప్రాణేతి) నిర్వికల్పకచిన్మాత్రరూపా దేవతామాయావశాన్మహాభూతానిసృష్ట్వాతేషు యదాప్రవిష్టా- తదాతదారబ్ధేషు సూత్రవిరాట్ప్రభృతిషు సమష్టివ్యష్ట్యాత్మసు దేహేషు ప్రవిశ్యతత్తద్దేహాభిమానవతీ దేవదత్తాదినామ్నా రూపేణచశౌక్ల్యాదినాసంయోజ్యపిండంవ్యాకరోతీత్యాహ (అనుప్రవిశ్యేతి) దేవతాయాస్సర్వజ్ఞత్వాదసంసారిత్వాత్స్వతంత్రాచ్చ సంకల్పప్రవేశావయుక్తావితిశంకతే (నన్వితి) కింసాక్షాదనుప్రవేశాదివిరుధ్యతే, కింవాజీవద్వారాపీతివికల్ప్యాద్యమంగీకరోతి (సత్యమితి) సాక్షాదనుప్రవేశాదినాస్తిచేత్ తర్హికథంతదిత్యాకాంక్షాపూర్వకంద్వితీయం దూషయతి(కథమితి) దేవతాయాజీవద్వారేణానుప్రవేశాద్యవిరుద్ధమితిశేషః అవిరోధమేవసాధయితుంజీవస్వరూపమాహ (జీవోహీతి) అభిముఖ్యేన-అహమిత్యాపరోక్ష్యేణ భానతఇత్యాభాసః - స్వతోఽపరోక్షశ్చిత్ప్రతిబిమ్బః తన్మాత్రంజీవోనామేత్యర్థః తస్యస్వరూపేణానాదిత్వేపి విశిష్టరూపేణసాదిత్వందర్శయతి (బుద్ధ్యాదీతి) బుద్ధ్యాదిభిః భూతమాత్రాభిశ్చిదాత్మనస్సంసర్గః తేనజనితస్తత్రేతియావత్ ననుచిదాత్మాకూటస్థోఽసంగోఽద్వితీయశ్చేష్యతేసకథంబుద్ధ్యాదిభిర్భూతమాత్రాదిభిశ్చసంసృజ్యతే- తత్రాహ (అచిన్త్యేతి) సత్త్వాదిప్రకారైరశక్యచింతనాఅనాదిరనిర్వాచ్యాసమ్యగ్జ్ఞానమంతరేణనాశశూన్యాదండాయమానాయామాయాశక్తిః తస్యాఃవిషయత్వేనాశ్రయత్వేనచపరాదేవతావతిష్ఠతే. తస్యాశ్చ స్వనిష్ఠమాయాశక్తివశాద్బుద్ధ్యాదిభిరాత్మనస్సమ్బన్ధస్సిధ్యతీత్యర్థఃబుద్ధ్యాదిసంబంధఫలమాహ (చైతన్యేతి) తదాభాసః - జీవశబ్దవాచ్యః సిధ్యతీతిశేషఃబుద్ధ్యాదిభిరాత్మనస్సంబంధేమాయాశక్తిరుపాదానమిత్యుక్తంతత్రనిమిత్తకారణమాహ (దేవతేతి) ఆవరణవిక్షేపశక్తిసంపన్నాహిమాయాశక్తిః తతోఽవిద్యోత్థం దేశకాలాద్యనవచ్ఛిన్నదేవతాస్వరూపోఽహమితి విశేషాగ్రహణం ఆవరణంనిమిత్తంకృత్వాబుద్ధ్యాద్యధ్యాసస్సిధ్యతీత్యర్థః. బుద్ధ్యాద్యధ్యాసస్యకార్యాంతరందర్శయతి (సుఖీతి) పరైవతర్హిదేవతా సంసారిణీస్యాదితిచేత్ సత్యం అజ్ఞానద్వారాబుద్ధ్యాదిసంబంధమనుభూయజీవత్వం ప్రాప్యసైవసంసరతీత్యాహ (ఛాయామాత్రేణేతి) పరస్యాః దేవతాయాస్స్వత

స్సంసారాభావం దృష్టాంతేనస్పష్టయతి (యథేత్యాదినా). తస్యాఃస్వతోదుః
ఖాద్యసంబంధేశ్రుతింప్రమాణయతి (సూర్యఇతి) ఉపాధిద్వారాతస్యాస్సం
సారిత్వేచ శ్రుతిరస్తీత్యాహ (ధ్యాయతీతి) ప్రతిబిమ్బేఛాయాశబ్దప్రయోగా
న్మిథ్యాత్వమిష్టమితిమన్వానశ్శంకతే (నన్వితి) తన్మృషాత్వమిష్టమేవేత్యాశ
ఙ్క్యాహ (తథేతి) జీవస్యమృషాత్వేస్వీకృతేసతితస్యేహలోకపరలోకౌ త
ద్ధేతుర్మోక్షస్తద్ధేతుశ్చేతి సర్వంమృషాస్యాదిత్యర్థః విశిష్టరూపేణమిథ్యాత్వే
పి స్వరూపేణసత్యత్వాజ్జీవస్య బ్రహ్మాస్మీతిజ్ఞానాన్ముక్తిస్సంభవతీతిసమాధత్తే (నై
షదోషఇతి) యత్తుపరలోకేహలోకాదిమృషాస్యాదితి- తత్రాహ (సర్వంచే
తి) కథంతర్హి-తస్యమిథ్యాత్వోక్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ (స్వతఇతి) యథాప్ర
పంచోబ్రహ్మాత్మనాసత్యోపిస్వరూపేణ మిథ్యేత్యుక్తం తథాజీవశబ్దవాచ్యోపి
బ్రహ్మాత్మనాసత్యః స్వరూపేణమిథ్యేతి స్వీకర్తవ్యమిత్యాహ (తథేతి) అథ
భోక్తాస్వరూపేణాపిసత్యోస్తు- భోగ్యప్రపంచస్యైవమిథ్యాత్వమిష్యతామి
త్యాశఙ్క్యాహ (యథానురూపోహీతి) లౌకికన్యాయానుసారేణభోగ్య ప్ర
పంచస్యమిథ్యాత్వేభోక్తురపి విభక్తస్వరూపేణ తత్ప్రసిద్ధిఃఅతోజీవశబ్దవాచ్య
స్యమిథ్యాత్వేపితల్లక్ష్యస్య సన్మాత్రస్య సత్యత్వమితి వ్యవస్థేత్యర్థః యచ్చ
తార్కికైరుచ్యతే ప్రపంచస్యమిథ్యాత్వే సౌగతమతానుమతిః సత్యత్వేచాద్వై
తవ్యాహతిరితి తదప్యుక్తన్యాయేన నిరస్తమిత్యాహ (అతఇతి) అద్వైతవాదే
దోషాభావంవైధర్మ్యదృష్టాంతేన స్పష్టయతి (యథేతి) ॥౨॥

౩—తదేవోపపాదయతి (సేయందేవతైక్షతహంతాహమిమాస్తిస్రోదేవ
తాఅనేనజీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతి) అత్ర సంజ్ఞా
మూర్తిక్లృప్త్యధికరణేభగవతాభాష్యకృతా * సేయందేవతేత్యాదివాక్యస్యా
యమర్థః- సేయం- సచ్ఛబ్దితాపరదేవతాఇమాః, తేజోఽబన్నరూపాస్తిస్రః
దేవతాఃఅనేనజీవేన - జీవసమష్టివిశిష్టేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకర
వాణి- దేవాదివిచిత్రసృష్టింతన్నామధేయానిచకరవాణీతిభాషితం * అభిమాని
వ్యపదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామితిసూత్రే * హంతాహమిమాస్తిస్రోదేవతా ఇ
తితేజోఽబన్నానిదేవతాశబ్దేన విశేష్యంతఇతిభాషితత్వాదత్రదేవతా ఇత్యభి
మానిదేవతాపరత్వమవగంతవ్యం తతశ్చఇమాస్తిస్రోదేవతాఇత్యస్యాయమర్థః
స్వస్వాభిమానిదేవతాఽధిష్ఠితానితేజోఽబన్నానీతి. తేజోఽబన్నాభిమానిదేవ

శ్లో-౬ సానన్దగిరియటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం
తానాం పరమాత్మవ్యతిరిక్తత్వేప్రమాణాభావాత్ పరమాత్మనస్సర్వాభిమాని
దేవతాత్వసంభవాచ్చ పరమాత్మరూపదేవతాఽధిష్ఠితా ఇత్యర్థః పరమాత్మవ్య
తిరిక్తదేవతాఽభ్యుపగమేపి దేవతాశబ్దస్య తదధిష్ఠితత్వమేవార్థః నచ * త
త్తేజోఽసృజత * తత్తేజఐక్షతేత్యాదౌ తేజఆదిశబ్దానాం పరమాత్మపరత్వాత్తే
జోఽబన్నావస్థాపన్నపరమాత్మనాం తత్తదుపహితత్వాద్వ్యవస్థాఽధీన బహు
త్వాశ్రయాణామేవ ఇమాస్తిస్రో దేవతా ఇతి దేవతాశబ్దేన పరామర్శోఽస్తు నతు
దేవతాశబ్దస్య తదధిష్ఠితపరామర్శిత్వమితి వాచ్యం తత్తదవస్థపరమాత్మనుజీవస్య
ప్రవేశాసంభవేన ప్రవేశయోగ్యతేజోఽబన్నానామేవాభేదోపచారేణ లక్షణ
యావా దేవతాశబ్దేన నిర్దేష్టవ్యత్వాత్. మహాసిద్ధాన్తే * తదైక్షతేతి సర్వజ్ఞ
త్వం * అసృజతేతి నిమిత్తత్వం * బహుస్స్యామిత్యుపాదానత్వం తదుభయాను
గుణం సర్వశక్తిత్వం సత్యసంకల్పత్వం చ * అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్యేతి
సర్వాన్తరత్వం చోక్తం భవతి జీవేనాత్మనేతి జీవశరీరకేణ మయేత్యర్థః * సిం
హేన భూత్వా బహవో మయాత్తాః * వ్యాఘ్రేణ భూత్వా బహవో మయాత్తా ఇతి
వత్ సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకస్య తద్విపరీతాకారజీవైక్యాసంభవాత్ * యస్యాత్మా శరీ
రమిత్యాదివచనాత్ * తదనుప్రవిశ్యేత్యచేతనఇవ జీవేప్యనుప్రవేశశ్రవణాచ్చ
శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తత్వముఖ్యతాయా ఉపపన్నత్వాచ్చాయమేవార్థః
ఇతి వ్యాసార్యైరుక్తం ననుజీవశరీరకేణ మయా వ్యాకరవాణీత్యర్థో నసంభవతి
వ్యాకరవాణీతి తిఙా కర్తురభిహితత్వేన అనభిహితాధికారవిహితతృతీయానుప
పత్తేః నచ వ్యాకరణక్రియాకర్తుస్తిఙాఽభిహితత్వేపి ప్రవేశక్రియాకర్తురనభి
హితత్వాత్తృతీయా భవిష్యతీతి వాచ్యం. తర్హి మయాభుక్త్వా వ్రజామీత్యపి ప్ర
యోగస్స్యాదుస్స్యాత్ - వ్రజిక్రియాకర్తురభిధానేపి భుజిక్రియాకర్తురనభిహిత
త్వాత్ * స్వాదుమిణముల్ ఇతి సూత్రేక్త్వైయ చ క్త్వాప్రత్యయస్య స్వభావార్థత్వా
త్ పక్త్వౌదనం భుఙ్క్తే దేవదత్తః పక్త్వౌదనో భుజ్యతే దేవదత్తేనేత్యత్ర క్త్వాప్ర
త్యయేన పచిక్రియాకర్తృకర్మణోరనభిధానాత్తృతీయాద్వితీయే కుతో న ప్రా
ప్నువత ఇత్యాశంక్య ఆఖ్యాతపదవాచ్యక్రియావిశేష్యత్వాత్ప్రధానం- ఇతరా
తు విశేషణత్వాదప్రధానం తత్క్రియాసాధనయోరపి శక్త్యోస్తద్ద్వారకో గుణ ప్ర
ధానభావః తత్ర ప్రధానశక్త్యభిధానే గుణక్రియాశక్తిరభిహితవత్ప్రకాశతే ప్ర
ధానానురోధాత్ గుణానాం పృథక్తద్విరుద్ధస్వకార్యారంభాయోగాచ్చేత్యుక్త

త్వాదితిచేత్ సత్యం మయేత్యస్య స్వరూపేణేత్యర్థః ఆత్మశబ్దః స్వరూపప
రః యద్యపి జీవశరీరకం స్వరూపం వ్యాకరణకర్తుర్న భిద్యతే తథాపి * వ్యవ
చ్ఛేదవిశేషస్మిన్నర్థ్యా నానాత్వాకల్పనేతి న్యాయేన కల్పితభేదమాదాయ అనభిహి
తాధికారవిహితత్వతృతీయోపపత్తేః ఘటః స్వేన రూపేణేతి గవ్యావృత్తిం కరోతీత్యా
దిప్రయోగదర్శనాత్ కరోతీతి తిఙా కర్తురభిహితత్వాత్, నను తత్ర కరణార్థే
తృతీయా కరణంచ న తిఙాఽభిహితమితి చేత్ తర్హ్యత్రాపి తథాఽస్తు *
తేనేశ స్తద్విశిష్టస్వకరణకతయాఽనుప్రవేశేపి కర్తృత్వాధికరణ హరావన్యత్వా
యమర్థః యద్వా ఆరంభణాధికరణే * అనేన జీవేనాత్మనా - మదాత్మక జీవే
నాత్మతయాఽనుప్రవిశ్య ఏతద్వ్యచిత్రనామరూపభాక్త్వరవాణీతి భాషితత్వేన జీవ
శబ్దస్య పరమాత్మపర్యంతత్వాభావస్యాపి ప్రదర్శితత్వాత్తదనుసారేణ జీవేనేత్య
స్య జీవ ఏవార్థః ఆత్మశబ్దస్య శరీరత్వమర్థః. శరీరభూతేనానేన జీవేనానుప్రవి
శ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యర్థః ఆత్మశబ్దస్య శరీరవాచిత్వమభిప్రేత్యైవ
మదాత్మక జీవేనేతి భాషితం ఆత్మతయాఽనుప్రవిశ్యేతి భాష్యస్యాయమర్థః-
ఆత్మతయేతి హేతౌ తృతీయా హేతుత్వంచ ప్రయోజకత్వేన వివక్షితం ఆత్మత్వా
ర్థమనుప్రవిశ్యేత్యర్థః ప్రవిశ్య నియంతృత్వాభావే ఆత్మత్వాసంభవాత్ చా
రేణానుప్రవిశ్య పరబలం సంకలయానీతి వదతి యద్వా * అనేన జీవేనాత్మనాఽను
ప్రభూతః పేపీయమానో మోదమాన స్తిష్ఠతీత్యత్ర వల అనేన జీవేనాత్మనాఽను ప్ర
విశ్యేత్యత్రాపి జీవాత్మనేత్యేవార్థః అస్మిన్పక్షే అనేనేతి శబ్దస్య ప్రమాణ
ప్రతిపన్న పురోవర్తివాచినో మచ్ఛరీరభూతేనేత్యర్థః అనయోః చారేణానుప్రవి
శ్య పరసైన్యం సంకలయాని దేవదత్తేన పక్వాపూపే తేన భుజ్యతే- ఇత్యత్రేవ విశిష్ట క్రియా
ప్రయోజకకర్తా పరమాత్మనా వ్యాప్రియమాణస్య జీవాత్మనః కరణతయా తృతీ
యా సంభవాత్ తృతీయాయా నానుపపత్తిః ఇయాంస్తు విశేషః నామరూపవ్యాక
రణస్య * తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి వక్ష్యమాణేన త్రివృత్క
రణేన సమానకర్తృకత్వావగమాన్నామరూపవ్యాకరణాంశే సాక్షాత్కర్తృ
త్వమస్తి ప్రవేశే తు సర్వవ్యాపకస్య పరమాత్మనస్సాక్షాత్కర్తృత్వాసంభవాత్
ప్రయోజకకర్తృత్వం ఏవంచానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణయోస్సమానకర్తృ
కత్వసంభవాత్ క్త్వాప్రత్యయస్యాపి నానుపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యం ఏతేనాంతఃకరణ
విశిష్టస్యాహమర్థత్వం వదంతః పరే ప్రత్యుక్తాః * బహుస్యాం * హంతాహ

మిమా ఇతి సంకల్పసమయే తస్యాభావాదిత్యాస్తాం తావత్ ॥ ॥౨॥

ఉ—తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి సేయం దేవతేమా

స్తిస్రో దేవతా అనేనైవ జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్

శం—సేయం తిస్రో దేవతా అనుప్రవిశ్య స్వాత్మావస్థే బీజభూతే అవ్యాకృతే నామరూపే వ్యాకరవాణీతీక్షిత్వా తాసాం చ తిసృణాం దేవతానామేకైకాం త్రివృతం త్రివృతం కరవాణి, ఏకైకస్యాస్త్రివృత్కరణే ఏకైకస్యాః ప్రాధాన్యం ద్వయోర్ద్వయోర్గుణభావః. అన్యథా హి రజ్జ్వా ఇవైకమేవ త్రివృత్కరణం స్యాత్, న తు తిసృణాం పృథక్ పృథక్ త్రివృత్కరణమితి ఏవం హి తేజోబన్నానాం పృథఙ్నామప్రత్యయలాభః స్యాత్ - తేజ ఇదమిమా ఆప ఇదమన్నమిదమితి చ పృథఙ్నామప్రత్యయలాభే దేవతానాం సమ్యగ్వ్యవహారస్య ప్రసిద్ధిః ప్రయోజనం స్యాత్. ఏవమీక్షిత్వా సేయం దేవతేమాస్తిస్రో దేవతా అనేనైవ- యథోక్తేనైవ జీవేన సూర్యబిమ్బవదన్తః ప్రవిశ్య వైరాజం పిణ్డం ప్రథమం, దేవతాదీనాం చ పిణ్డాననుప్రవిశ్య, యథాసంకల్పమేవ నామరూపే వ్యాకరోదసౌ నామాయమిదంరూప ఇతి ॥ ॥౩॥

ఆ—వ్యాకరవాణీత్యేతదన్తం వాక్యం వ్యాఖ్యాయ తదనూద్య తాసామిత్యాది వ్యాచష్టే (సేయమిత్యాదినా) కరవాణి- ఇత్యైక్షతేతి సంబన్ధః కథం పునరిదం త్రివృత్కరణమిత్యాశఙ్క్య ప్రథమమేకైకాం దేవతాం ద్విధా విభజ్య పునరేకైకం భాగం ద్విధా ద్విధా కృత్వా తదితరభాగయోర్నిక్షిప్యతి త్రివృత్కరణం వివక్షితమిత్యాహ (ఏకైకస్యా ఇతి) గుణప్రధానభావానఙ్గీకారే సమానపరిమాణసూత్రత్రయనిర్మితరజ్జువత్త్రివృత్కరణమేకమేవ స్యాదిత్యాహ (అన్యథేతి) ఏవకారార్థం దర్శయతి (న త్వితి) గుణప్రధానభావేన త్రివృత్కరణముపసంహర్తుమితిశబ్దః ఇతశ్చ గుణప్రధానభావేన త్రివృత్కరణమేష్టవ్యమిత్యాహ (ఏవం హీతి) పృథఙ్నామప్రత్యయలాభేనాపి కిం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (పృథగితి) సేయమిత్యాది వ్యాచష్టే (ఏవమిత్యాదినా) ॥ ౩ ॥

రం—(తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి) అత్ర సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే భగవతా భాష్యకృతా * తేదర్థమన్యోన్యసంసర్గమప్రాప్తానామేషాం తేజోబన్నానాం విశేషసృష్ట్యసమర్థానాం తత్సామర్థ్యాయైకైకాం త్రివృతం త్రివృతం కరవాణీత్యేతద్వాక్యార్థ ఉక్తః అత్ర తదర్థమిత్య

స్య దేవాదివిచిత్రరూపాణాం తన్నామధేయానాంచ కరణార్థమిత్యర్థః-పూర్వం * దేవాదివిచిత్రసృష్టింతన్నామధేయానిచకరవాణీత్యుక్తరితి ద్రష్టవ్యం. అతోఇతిశబ్దస్య * సేయం దేవతైక్షతేతిపూర్వేణసంబంధః. ఏవమీక్షిత్వాప రా దేవతాయథాసంకల్పమకరోదిత్యాహ (సేయందేవతేమాస్తిస్రోదేవతాఅనేనైవజీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరోత్ తాసాంత్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోత్) అత్రత్రివృత్కరణాధీనత్వాన్నామరూపవ్యాకరణస్యార్థక్రమానురోధేన పాఠక్రమోబాధ్యతే. తత్ర తేజోబన్నదేవతాసు ఏకైకాంత్రివృతంత్రివృతంకృత్వానామరూపవ్యాకరణమకరోదిత్యర్థః అత్రవ్యాపకస్య పరమాత్మనః స్వరూపేణ అపృథక్సిద్ధసర్వవస్తుప్రవేశస్య సర్వదాసత్త్వేపి స్వశరీరభూతజీవేనానుప్రవేశస్య పూర్వమభావాజ్జీవేనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరోదిత్యస్యనానుపపత్తిః చారస్యరాజశరీరగతత్వభావాన్నచారేణానుప్రవిశ్యేతి వాక్యసామ్యంచేతిద్రష్టవ్యం (యథాతుఖలుసోమ్యేమాస్తిస్రోదేవతాస్త్రివృత్త్రివృదేకైకాభవతితన్మేవిజానీహీతి) దేవతాఽధిష్ఠితానాం తేజోఽబన్నానాంత్రివృత్ప్రకారం మేనిగదతశ్శృణ్విత్యర్థః; వ్యాసార్యైరానందమయాధికరణే * అను ప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీత్యత్ర నామరూపవ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వమవగమ్యతే* తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశదిత్యత్రానుప్రవేశస్య సృష్టిపూర్వకత్వంగమ్యతేతస్మాత్సమానకర్తృకత్వమేవ వివక్షితం నపౌర్వాపర్యమపి. అతఏవహి * తస్యత్వష్టావిదధద్రూపమేతీతిసృష్ట్యనుప్రవేశయోస్సమానకాలికత్వమేవప్రతీయతే. అథవా * తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశదితిసృష్ట్యనంతరత్వేన శ్రూయమాణానుప్రవేశః స్థిత్యర్థోఽన్యఏవేత్యుక్తంవ్యాపకస్యాపిపరమాత్మనోంతర్యామివిగ్రహద్వారాఽనుప్రవేశఉపపద్యతఇతి కేచిత్.జీవద్వారైవానుప్రవేశోనస్వతఇతి కేచిత్ ప్రతిపస్తుతత్తద్వస్తుమాత్రప్రాణపరమాత్మకార్యకారిత్వాత్తత్రప్రవిష్టఇవేత్యుక్తిరితి కేచిత్ ॥3-४॥

ఇతిషష్ఠప్రపాఠకేతృతీయఖండభాష్యమ్

ఉ—తాసాంత్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోద్యథాతుఖలుసోమ్యేమాస్తిస్రోదేవతాస్త్రివృత్త్రివృదేకైకాభవతితన్మేవిజానీహీతి॥४॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే తృతీయఃఖండః

శం—తాసాంచ దేవతానాం గుణప్రధానభావేనత్రివృతం త్రివృతమేకైకా

మకరోత్- కృతవతీ దేవతా. తిష్ఠతు తావద్దేవతాదిపిండానాం నామరూపా
భ్యాం వ్యాకృతానాం తేజోఽబన్నమయత్వేన త్రిధాత్వమ్. యథా తు ఖలు బహి
రిమాః పిండేభ్యస్తిస్రో దేవతాస్త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతి- తన్మే మమ నిగదతో
విజానీహి- విస్పష్టమవధారయోదాహరణతః. ॥ ౪ ॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే తృతీయఖండభాష్యమ్.

ఆ—సంక్షేపేణ త్రివృత్కరణం ప్రతిజ్ఞాయోదాహరణతః స్ఫుటీకర్తుం
మారభమాణో దేవో త్రివృత్కరణస్యాగ్రే స్ఫుటీకర్తవ్యత్వాద్దేహాతిరిక్తేషు ప్ర
థమం తదుదాహరణముపక్రమతే (తిష్ఠతు తావదితి, ॥ ౪ ॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే తృతీయఖండభాష్యటీకా.

ఉ—యదగ్నే రోహితꣲ రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం త
దపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగాదగ్నేరగ్నిత్వం వాచారంభ
ణం వికారో నామధేయం త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్యమ్ ॥ ౧ ॥

శం—యత్తద్దేవతానాం త్రివృత్కరణముక్తం- తస్యైవోదాహరణముచ్యతే.
ఉదాహరణం నామ- ఏకదేశప్రసిద్ధ్యాఽశేషప్రసిద్ధ్యర్థముదాహ్రియత ఇతి, త
దేతదాహ- యదగ్నేః త్రివృత్కృతస్య రోహితం రూపం ప్రసిద్ధం లోకే- తద
త్రివృత్కృతస్య తేజసో రూపమితి విద్ధి. తథా చ - యచ్ఛుక్లం రూపమగ్నేరేవ- త
దపాం అత్రివృత్కృతానాం. యత్కృష్ణం తస్యైవాగ్నేరూపం- తదన్నస్య పృ
థివ్యా అత్రివృత్కృతాయా ఇతి విద్ధి. తత్రైవం సతి రూపత్రయవ్యతిరేకేణాగ్నిరి
తి యన్మన్యసే త్వం- తస్యాగ్నేరగ్నిత్వమిదానీమపాగాత్- అపగతం ప్రాగ్రూ
పత్రయవివేకవిజ్ఞానాద్యాఽగ్నిబుద్ధిరాసీత్తే సాఽగ్నిబుద్ధిరపగతాఽగ్నిశబ్దశ్చే
త్యర్థః, యథా దృశ్యమానో రక్తోపధానసంయుక్తః స్ఫటికో గృహ్యమాణః పద్మ
రాగోఽయమితి శబ్దబుద్ధ్యోః ప్రయోజకో భవతి ప్రాగుపధానస్ఫటికయోర్వి
వేకవిజ్ఞానాత్- తద్వివేకవిజ్ఞానేను పద్మరాగశబ్దబుద్ధీనివర్తేతే తద్వివేకవిజ్ఞాతుః
తద్వత్. నను కిమత్ర బుద్ధిశబ్దకల్పనయా క్రియతే- ప్రాగ్రూపత్రయవివేకకరణా
దగ్నిరేవాసీత్తదగ్నేరగ్నిత్వం రోహితాదిరూపవివేకకరణాదపాగాదితి యుక్తం
యథా తంత్వపకర్షణే పటాభావః. నైనం- బుద్ధిశబ్దమాత్రమేవ హ్యగ్నిః. యత
ఆహ- వాచారంభణమగ్నిర్నామ వికారో నామధేయం- నామమాత్రమిత్యర్థః
అతోఽగ్నిబుద్ధిరపి మృషైవ. కిం తర్హి తత్ర సత్యమ్. త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్యం

నాణుమాత్రమపిరూపత్రయవ్యతిరేకేణ సత్యమస్తీత్యవధారణార్థః. ॥ ౧ ॥

ఆ—కథముదాహరణత్వేఽవధారణమిత్యాశంక్యానంతరవాక్యమవతారయతి (యత్తదితి) ఉదాహరణశబ్దం వ్యుత్పాదయతి (ఉదాహరణంనామేతి) తత్త్రివృత్కృతిమవతార్యవ్యాచష్టే (తదేతదిత్యాదినా) అత్రివృత్కృతానాం-రూపమితి విద్ధీతిసంబంధః. తత్ర అగ్నౌ రూపత్రయే పూర్వోక్తరీత్యా పృథక్కృతేసతి తియావత్. ఇదానీం వివేకదశాయామిత్యర్థః, అక్షరార్థముక్త్వా వాక్యతాత్పర్యమాహ (ప్రాగితి) రూపత్రయవివేకాత్ప్రాగవస్థాయామగ్నిశబ్దబుద్ధీ తద్వివేకాదూర్ధ్వం తన్నివృత్తిరిత్యేతమర్థం దృష్టాంతేనసమర్థయతె (యథేత్యాదినా) అగ్నివిషయే శ్రుతంహిత్వాఽధికకల్పనాయాంనాస్తి నిబంధనమితి శంకతె (నన్వితి) రోహితాదిరూపత్రయవివేకే సత్యగ్నేరగ్నిత్వమపగచ్ఛతీత్యత్ర దృష్టాంతమాహ (యథేతి) శబ్దబుద్ధిప్రశ్లేషేపి నశ్రుతత్యాగోస్తీతిపరిహరతి (నైవమితి) తత్ర ప్రమాణత్వేనానంతరవాక్యమాదాయవ్యాచష్టే (యతఇతి)అగ్నేర్నామమాత్రత్వమతన్నిష్ఠార్థః. ॥ ౧

రం—(యదగ్నేరోహితంరూపం తేజసస్తద్రూపమ్) అగ్నేర్యద్రోహితరూపం-స్వరూపం. రోహితోభాగోదృశ్యతే. తదత్రివృత్కృతస్య తేజసఃస్వరూపమ్ (యచ్ఛుక్లంతదపాంయత్కృష్ణంతదన్నస్యేతి) అపాం అన్నస్యేత్యత్ర రూపమిత్యనువర్తతే. యదిత్యతఃపూర్వమగ్నేరిత్యనువర్తతే. స్పష్టోఽర్థః అగ్నిస్తేజోఽబన్న సముదాయరూపత్వే యావత్తేజోఽబన్నావస్థానమగ్నిరూపేణోపలంభః ప్రాప్నోతీత్యత్రాహ (అపాగాదగ్నేరగ్నిత్వమ్) తేష్వేవ తేజోఽబన్నేషు అగ్న్యాద్యవస్థానాశకసామగ్రీసన్నిధానే అగ్నిత్వావస్థా అపేతాభవతి, అవస్థాంతరంప్రాదుర్భవతి (వాచారంభణం వికారోనామధేయం త్రీణిరూపాణీత్యేవసత్యమ్) అతస్తేజోఽబన్నైరేవాగ్నిత్వాద్యవస్థాలక్షణో వికారోఽగ్న్యాదినామధేయంచ వాక్పూర్వకవ్యవహారసిద్ధయే తేజోఽబన్నైరేవసృజ్యతే, అతస్తేజోఽబన్నరూపాణ్యేవాగ్నిరితిసత్యమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥

ఉ—యదాదిత్యస్య రోహితꣳరూపంతేజసస్తద్రూపంయచ్ఛు
క్లంతదపాం యత్కృష్ణంతదన్నస్యాపాగాదాదిత్యాదాదిత్యత్వం
వాచారంభణంవికారోనామధేయంత్రీణిరూపాణీత్యేవసత్యమ్॥
ఉ—యచ్చంద్రమసోరోహితꣳరూపం తేజసస్తద్రూపం య

చ్ఛుక్లంతదపాంయత్కృష్ణంతదన్నస్యాపాగాచ్చంద్రాచ్చంద్రత్వం వాచారంభణంవికారోనామధేయంత్రీణిరూపాణీత్యేవసత్యం ॥3॥

ఉ—యద్విద్యుతోరోహితగ్ంరూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లంతదపాంయత్కృష్ణంతదన్నస్యాపాగాద్విద్యుతోవిద్యుత్త్వం వాచారంభణంవికారోనామధేయంత్రీణిరూపాణీత్యేవసత్యం॥౪॥

శం—తథా యదాదిత్యస్య. యచ్చంద్రమసో, యద్విద్యుత ఇత్యాది- సమానమ్. నను * యథాతుఖలుసోమ్యేమాస్తిస్రోదేవతాస్త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతి తన్మేవిజానీహీత్యుక్త్వా తేజసఏవచతుర్భిరప్యుదాహరణైరగ్న్యాదిభిస్త్రివృత్కరణందర్శితం- నాబన్నయోరుదాహరణందర్శితంత్రివృత్కరణే. నైషదోషః- అబన్నవిషయాణ్యప్యుదాహరణాన్యేవమేవచద్రష్టవ్యానీతిమన్యతేశ్రుతిః. తేజసఉదాహరణముపలక్షణార్థమ్. రూపవత్త్వాత్ స్పష్టార్థత్వోపపత్తేశ్చ గన్ధరసయోరనుదాహరణంత్రయాణామసంభవాత్. నహిగన్ధరసౌ తేజసి స్తః స్పర్శశబ్దయోరనుదాహరణంవిభాగేన దర్శయితుమశక్యత్వాత్. యదిసర్వంజగత్త్రివృత్కృతమిత్యగ్న్యాదివత్- త్రీణిరూపాణీత్యేవసత్యం- అగ్నేరగ్నిత్వవదపాగాజ్జగతోజగత్త్వమ్. తథాన్నస్యాప్యప్శుఙ్గత్వాదాప ఇత్యేవసత్యం- వాచారంభణమాత్రమన్నం తథాఽపామపి తేజశ్శుఙ్గత్వాద్వాచారంభణత్వే తేజఇత్యేవసత్యం. తేజసోఽపి సచ్ఛుఙ్గత్వాద్వాచారంభణత్వం- సదిత్యేవసత్యమిత్యేషోఽర్థో వివక్షితః. నను వాయ్వంతరిక్షేత్వత్రివృత్కృతే తేజఃప్రభృతిష్వనంతర్భూతత్వాదవశిష్యేతే. ఏవం గన్ధరసశబ్దస్పర్శాశ్చావశిష్టా- ఇతి కథం సతావిజ్ఞానేనసర్వమన్యదవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతంభవేత్ - తద్విజ్ఞానేవాప్రకారాంతరం వాచ్యమ్. నైషదోషః- రూపవద్ద్రవ్యే సర్వస్యదర్శనాత్. కథం తేజసి తావద్రూపవతి శబ్దస్పర్శయోరప్యుపలంభాద్వాయ్వంతరిక్షయోస్తత్ర స్పర్శశబ్దగుణవతోస్సద్భావోఽనుమీయతే. తథాబన్నయోరూపవతోః రసగంధాంతర్భావ ఇతిరూపవతాం త్రయాణాం తేజోబన్నానాంత్రివృత్కరణప్రదర్శనేన సర్వం తదంతర్భూతం- సద్వికారత్వాత్ త్రీణ్యేవరూపాణీతి జ్ఞాతంమన్యతేశ్రుతిః. నహి మూర్తం రూపవద్ద్రవ్యం ప్రత్యాఖ్యాయవాయ్వాకాశయోస్తద్గుణయోర్గంధరసయోర్వాగ్రహణమస్తి. అథవా- రూపవతామపి త్రివృత్కరణం ప్రదర్శనార్థమేవ మన్యతేశ్రుతిః. యథాతు త్రివృత్కృతేత్రీణ్యేవరూపాణీత్యేవసత్యం

తథా పంచీకరణేఽపి సమానో న్యాయ ఇతి. అతస్సర్వస్య సవికారత్వాత్సతాఽవిజ్ఞాతేన సర్వమిదమవిజ్ఞాతం స్యాత్ - సదేకమేవాద్వితీయం సత్యమితి సిద్ధమేవ భవతి. తదేకస్మిన్ సతి విజ్ఞాతే సర్వమిదం జ్ఞాతం భవతీతి యుక్తమ్. ॥ ౬-౩-౪ ॥

ఆ—పరీక్షిమస్య వ్యాఖ్యాలోచనాయామ్ ఉదాహరణే న్యూనత్వమస్తీత్యాశంక్యాహ (నన్విత్తి) యదగ్నేరోహితం రూపం- తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం- తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్య. యచ్చ ఏతాఽదిత్యస్య లోహితం రూపం- తేజసస్తద్రూపం, యచ్ఛుక్లం- తదపాం- యత్కృష్ణం- తదన్నస్యేత్యుదాహరణసంభవాన్న న్యూనతేతి పరిహరతి (నైష దోష ఇతి) తర్హి తేజోవిషయమప్యుదాహరణమూహనీయం- కిమిత్యుదాహృతమిత్యాశంక్యాహ (తేజస ఇతి) యది క్వచిదపి నోదాహరణముచ్యతే- నోపలక్షణమేవ సిధ్యేత్. అతస్త్రయాణాం రూపవత్త్వేనైవ యథోక్తరూపవిభాగస్య తేషు స్ఫుటత్వసంభవాత్తేజసో దృష్టాంతప్రదర్శనమన్యాదివిషయోదాహరణోపలక్షణార్థమ్. తేన నోపేక్షితమిత్యర్థః. అబన్నయోరపి త్రివృత్కరణముపలక్షితం చేత్ - తర్హి తత్ర రసగంధయోరసాధారణత్వాత్తయోస్త్రివృత్కరణముదాహర్తవ్యమిత్యాశంక్యాహ (గంధరసయోరితి) యథా యదబన్నయోర్యాన్తరం రోహితం రూపం- తేజసస్తద్రూపం. యచ్ఛుక్లం- తదపామ్, యత్కృష్ణం- తదన్నస్యేతి శక్యతే రూపం విభక్తుం- న తథా ఉముకో రసో గంధో వా తేజసోఽపామగ్నేశ్చ స్తీతి జ్ఞాతుం శక్యమిత్యనుదాహరణం తయోరిత్యర్థః. నను త్రివృత్కరణే త్రిష్వపి రూపవద్గంధరసౌ సంభావితౌ- తత్కథం తయోస్త్రయాణామసంభవః కిం- తత్రాహ (నహీతి) సంభావితావపి తౌ త్రిష్వపి విభక్తుమశక్యావిత్యనుదాహరణీయావిత్యర్థః, తర్హి సర్వేషు భూతేషు సంభావితయోః స్పర్శశబ్దయోరుదాహరణం కిం న స్యాదిత్యాశంక్యాహ (స్పర్శశబ్దయోరితి) యథా లోహితాదిరూపత్రయం త్రయాణాం విభాగేన దర్శయితుం శక్యం- న తథా శబ్దత్రయం స్పర్శత్రయం చ త్రయాణాం విభాగేన దర్శయితుం శక్యం. నఖల్వేకత్ర శీతోష్ణానుష్ణాశీతస్పర్శత్రయం దృశ్యతే- నాపి ఖరమధురమధ్యమశబ్దత్రయమేకత్రోపలబ్ధమిత్యర్థః, సర్వస్య త్రివృత్కృతత్వే ఫలితమాహ (యదీతి) యథాఽగ్న్యాదిత్రివృత్కృతం- తథా సర్వమేవ జగద్యది త్రివృత్కృతమిత్యంగీకృతం- తథాఽగ్నేరగ్నిత్వవజ్జగతో జగత్త్వమపగతం- త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్యమితి యోజనా, తథాపి కథం సన్మాత్రపరిశేషః స్యాదిత్యా

శంక్యాహ (తథేతి) రూపత్రయవ్యతిరేకేణ జగతోఽభావవత్కృష్ణస్యాపి రూపస్య పృథివీశబ్దితస్య శుక్లరూపమాత్రజలకార్యత్వాత్తదతిరేకేణాసత్త్వమ్. పృథివీవదపామపి శుక్లరూపమాత్రాణాం లోహితరూపమాత్రతేజోవికారత్వాత్తద్వ్యతిరేకేణాభావః. తస్యాపి సత్కార్యత్వాత్తతో భేదేనాసత్త్వం. సన్మాత్రమేవ పరిశిష్టమిత్యేతత్త్రివృత్కరణప్రకరణే వివక్షితమిత్యర్థః- త్రివృత్కరణపక్షే నైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం సిధ్యతి- పరిశిష్టవిజ్ఞేయసద్భావాదితి శంకతే (నన్వితి) ఇతిపదం కథమిత్యాదినా సంబధ్యతే, గంధాదయశ్శబ్దాంతా గుణాః గుణిష్వనంతర్భూతాస్సంతీతి న సద్విజ్ఞానేన తద్విజ్ఞానోపపత్తిరిత్యాహ (గంధేతి) తద్విజ్ఞానం- సద్విజ్ఞానేన వాయ్వాదివిజ్ఞానమ్. తత్ర ప్రకారాంతరం-తత్కార్యత్వాదతిరిక్తమితి యావత్, ఆకాశాదేస్త్రిష్వేవాంతర్భావసంభవాన్న పరిశిష్టం విజ్ఞేయమస్తీతి పరిహరతి (నైష దోష ఇతి) కథం తేజోఽబన్నేషు సర్వస్యాకాశాదేర్దర్శనమిత్యాహ (కథమితి) తత్ర శబ్దస్పర్శయోరాకాశవాయ్వోశ్చ భూతత్రయే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాముపలబ్ధిం దర్శయతి (తేజసీతి) తేజోగ్రహణమబన్నయోరుపలక్షణం- తత్రాపి స్పర్శాద్యుపలబ్ధేరవిశేషాత్. యత్తు గంధాది జ్ఞేయాంతరమితి- తత్రాహ (తథేతి) భూతత్రయే స్పర్శాద్యంతర్భావవదితి యావత్. త్రిష్వేవాంతర్భావే ఫలితమాహ (రూపవణామితి) భూతత్రయే రూపవత్స్వాకాశాదేరంతర్భావం వ్యతిరేకద్వారా సమర్థయతే (నహీతి) అంతర్భావాక్షేపప్రయాసం పరిహర్తుం పక్షాంతరమాహ (అథవేతి) ప్రదర్శనార్థం- పంచీకరణస్యేతి శేషః. కథం పంచీకరణే సన్మాత్రపరిశేషస్సిధ్యతీత్యాశంక్యాహ (యథేతి) యదా పంచాపి భూతాని ప్రత్యేకం ద్వేధా విభజ్య పునరేకైకం భాగం చతుర్ధా కృత్వా స్వభాగాతిరిక్తేషు పూర్వేషు భాగేష్వేకైకశో నిక్షిప్యంతే- తదా పంచీకరణం శ్రుత్యుపలక్షితం లభ్యతే. తత్రాపి పంచానాం భాగానాం పృథక్కరణే పంచైవ తన్మాత్రాణ్యవశిష్యంతే- తాన్యపి పృథివ్యాదీన్యబాదికార్యత్వాత్తత్కారణవ్యతిరేకేణ న సిధ్యంతీతి త్రివృత్కరణవత్పంచీకరణేఽపి న్యాయసామ్యాత్సర్వస్య సద్వికారత్వాత్తద్వ్యతిరేకేణాభావాత్తేన విజ్ఞాతేన తదపి విజ్ఞాతమేవ స్యాత్. సన్మాత్రం తు పరమార్థసత్యం పరిశిష్టం భవతీత్యర్థః. ఉక్తన్యాయే నైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానశ్రుతిరవిరుద్ధేత్యుపసంహరతి (తదేకస్మిన్నితి) ॥౬-౩-౪॥

రం—(యదాదిత్యస్య రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపమిత్యాది) పూర్వవదర్థః

ఉ—ఏతద్ధస్మ వైతద్విద్వాంస ఆహుః పూర్వే మహాశాలా మహా
శ్రోత్రియా న నోఽద్య కశ్చనాశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతముదాహరిష్య
తీతి హ్యేభ్యో విదాంచక్రుః ॥ ॥ ౫ ॥

శం—ఏతద్విద్వాంసః- విదితవంతః పూర్వే- అతిక్రాంతాః మహాశాలా మ
హాశ్రోత్రియా ఆహుః హ స్మ వై కిల కిము క్తవంత ఇతి. ఆహ- న నః అస్మాకం కు
లేఽద్య- ఇదానీం యథోక్తవిజ్ఞానవతాం. కశ్చన కశ్చిదప్యశ్రుతమమతమవిజ్ఞా
తముదాహరిష్యతి- నోదాహరిష్యతి. సర్వం విజ్ఞాతమేవాస్మత్కులీనానాం స
ద్విజ్ఞానవత్త్వాదిత్యభిప్రాయః. తే పునః కథం సర్వం విజ్ఞాతవంత ఇతి. ఆహ ఏ
భ్యః- త్రిభ్యో రోహితాదిరూపేభ్యస్త్రివృత్కృతేభ్యో విజ్ఞాతేభ్యః సర్వమప్య
న్యచ్ఛిష్టమేవమేవేతి విదాంచక్రుః- విజ్ఞాతవంతో యస్మాత్- తస్మాత్సర్వజ్ఞా ఏవ స
ద్విజ్ఞానాత్త ఆసురిత్యర్థః. అథవా (ఏభ్యో విదాంచక్రురితి) అగ్న్యాదిభ్యో దృ
ష్టాంతేభ్యో విజ్ఞాతేభ్యః సర్వమప్యన్యద్విదాంచక్రురిత్యేతత్. ॥ ౫ ॥

ఆ—త్రివృత్కరణపక్షే ప్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానశ్రుతిరవిరుద్ధేత్యుపపాద్య
త్రివృత్కరణముదాహరణాంతరేణ దర్శయితుమారభతే (ఏతద్ధేతి) త్రివృత్కర
ణమితి యావత్. తే పునరితి- త్రివృత్కరణవిజ్ఞానవంతో నిర్దిశ్యంతే. ॥ ౫ ॥

రం—(ఏతద్ధస్మ వైతద్విద్వాంస ఆహుః పూర్వే మహాశాలా మహాశ్రోత్రి
యాః) ఉపాదానాదుపాదేయం నభిద్యత ఇత్యేతత్స్వరూపజ్ఞాః మహాశాలాః- మ
హాగృహస్థాః పూర్వే సర్వవేదపారగాః వక్ష్యమాణప్రకారేణోక్తవంత ఇత్య
ర్థః * లట్ స్మ ఇతి స్మయోగాత్ భూతార్థే వ్యాహురితి లడుపపత్తిః (న నోఽద్య
కశ్చనాశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతముదాహరిష్యతీతి హ్యేభ్యో విదాంచక్రుః) తేజో
ఽబన్నాన్యేవ జ్ఞాతవంతః- అస్మాకమేభ్యః- తేజోఽబన్నేభ్యోఽతిరిక్తమశ్రుత
మమతమవిజ్ఞాతం కోఽపి నోదాహర్తుం శక్నోతీతి తేజోఽబన్నేభ్య ఏవ సర్వం
జ్ఞాతవంత ఇత్యర్థః. ॥ ౫ ॥

ఉ—యదు రోహితమివాభూదితి తేజసస్తద్రూపమితి తద్విదాం
చక్రుః యదు శుక్లమివాభూదిత్యపాం రూపమితి తద్విదాంచ
క్రుర్యదు కృష్ణమివాభూదిత్యన్నస్య రూపమితి తద్విదాంచక్రుః ॥

శం—కథం యదన్యద్రూపేణ సందిహ్యమానే కపోతాదిరూపే రోహితమి
వ యద్గృహ్యమాణమభూత్తేషాం పూర్వేషాం బ్రహ్మవిదాం తత్తేజసో రూపమి

తివిదాంచక్రుః. తథా యచ్ఛుక్లమివాభూద్గృహ్యమాణం తదపాం. యత్కృష్ణమివగృహ్యమాణం తదన్నస్యేతివిదాంచక్రుః. ॥ ౬ ॥

ఆ—వేదనప్రకారమేవాకాంక్షాపూర్వకం ప్రకటయతి (కథమిత్యాదినా) అన్యత్ అగ్న్యాదిభ్యస్సకాశాదితి శేషః. యదనేకరూపత్వాత్ కపోతాదిరూపేణ సందిహ్యమానమేతద్దృశ్యతే. తస్మిన్కపోతాదిస్వరూపే యత్కించిద్రోహితమివరూపం గృహ్యమాణం పూర్వేషామాసీత్ - తత్తైజసరూపమితి తేవిదితవంత ఇతి యోజనా. ॥ ౬ ॥

రం—సర్వస్యాపి త్రైరూప్యాంతర్భావమేవ ప్రదర్శయతి (యదురోహితమివాభూదితి తేజసస్తద్రూపమితి తద్విదాంచక్రురిత్యాది) రోహితశుక్లకృష్ణత్వేనభాసమానం తేజోఽబన్నాత్మకమేవేతి జ్ఞాతవంత ఇత్యర్థః. ॥ ౬ ॥

ఉ—యద్వవిజ్ఞాతమివాభూదిత్యేతాసామేవ దేవతానాగ్ం సమాసఇతి తద్విదాంచక్రుర్యథాను ఖలుసోమ్యేమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకాభవతి తన్మేవిజానీహీతి ॥౭॥

—•ఇతిషష్ఠప్రపాఠకే చతుర్థఃఖండః•—

శం—ఏవమేనాత్యంతదుర్లక్ష్యంయత్ ఉ-అప్యవిజ్ఞాతమివ- విశేషతోఽగృహ్యమాణమభూత్ - తదప్యేతాసామేవ - తిసృణాం దేవతానాంసమాసః సముదాయఇతివిదాంచక్రుః. ఏవంతావద్బాహ్యం వస్త్వగ్న్యాదివద్విజ్ఞాతం. తథేదానీం- యథానుఖలు సోమ్యేమాః- యథోక్తాస్తిస్రోదేవతాఃపురుషం- శిరః పాణ్యాదిలక్షణం కార్యకరణసంఘాతం ప్రాప్య- పురుషేణోపయుజ్యమానాస్త్రివృత్త్రివృదేకైకాభవతి- తన్మేవిజానీహీనిగదతః. ॥ ౭ ॥

—•ఇతిషష్ఠప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యమ్•—

ఆ—అత్యంతదుర్లక్ష్యం నామరూపాభ్యాం దుర్జ్ఞానం ద్వీపాంతరాదాగతంపక్ష్యాదీత్యర్థః. అగృహ్యమాణమితిచ్ఛేదః యథానుఖలు ఇత్యాదివాక్యం వృత్తానువాదపూర్వకమవతారయతి (ఏవంతావదితి) యథాఖల్వేకైకా దేవతాపురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృద్భవతి, తథేదానీం తదాధ్యాత్మికం 'త్రివృత్కరణంమేవిజానీహీతిసంబంధః, ఆధ్యాత్మికం త్రివృత్కరణమితి శేషః. ॥౭॥

—•ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యటీకా•—

రం—(యద్వవిజ్ఞాతమివాభూదిత్యేతాసామేవ దేవతానాంసమాస ఇతితద్వి

చాంచపృః) ఉక్తార్థే. యదు-యత్తూక్తేనరూపేణాజ్ఞాయమానమభూత్-తద
పిపీతమాంజిష్ఠధూసరశోణాదిరూపవత్త్వేనజ్ఞాయమానంరోహితశుక్లకృష్ణతేజో
ఽబన్నానముదాయాత్మకమేవ- నతు తతోఽతిరిక్తమితి జ్ఞాతవంతఇత్యర్థః.ఏ
వం సర్వస్యాపి ప్రపంచస్యత్రివృత్కృతతేజోఽబన్నరూపత్వేన తదభేదం ప్ర
సాధ్యాధ్యాత్మం మాంసలోహితమజ్జాస్థిలక్షణస్య దేహస్యత్రివృత్కృతతేజోఽబ
న్నాభేదమింద్రియమనః ప్రాణానాంచ త్రివృత్కృత తేజోఽబన్నాప్యాయిత
త్వం. ప్రదర్శయితుం ప్రస్తౌతి(యథాతుఖలుసౌమ్యేమాస్తిస్రోదేవతాఃపురుషం
ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకాభవతి తన్మేవిజానీహీతి) తేజోఽబన్నాని పురుషే
ణ భుజ్యమానాని పురుషంప్రాప్య యథా త్రిధాత్రిధాపరిణమంతే-తంపరిణా
మ ప్రకారంశృణ్విత్యర్థః ——ఇతిషష్ఠప్రపాఠకేచతుర్థఖండభాష్యమ్——

ఉ——అన్నమశితం త్రేధావిధీయతేతస్యయఃస్థవిష్ఠోధాతుస్తత్పు
రీషంభవతి యోమధ్యమస్తన్మాంసంయోఽణిష్ఠస్తన్మనః ॥ ౧ ॥

శం——ఇత్యుక్త్వాహ- అన్నమశితం- భుక్తం త్రేధావిధీయతే-జాఠరేణాగ్ని
నాపచ్యమానం త్రిధావిభజ్యతే. కథమ్. తస్య అన్నస్య త్రేధా విధీయమానస్య
యఃస్థవిష్ఠః-స్థూలతమోధాతుః- స్థూలతమంవస్తు విభక్తస్యస్థూలోఽంశః. త
త్పురీషంభవతి. యోమధ్యమోఽంశః- ధాతురన్నస్య తద్రసాదిక్రమేణ పరిణ
మ్య మాంసంభవతి. యోఽణిష్ఠః- అణుతమోధాతుః సఊర్ధ్వం హృదయంప్రా
ప్య సూక్ష్మాసు హితాఖ్యాసు నాడీష్వనుప్రవిశ్య వాగాదికరణసంఘాతస్యస్థి
తిముత్పాదయన్మనోభవతి- మనోరూపేణ పరిణమన్మనసఉపచయంకరోతి. త
తశ్చాన్నోపచితత్వాన్మనసోభౌతికత్వమేవ- నవైశేషికతంత్రోక్తలక్షణంనిత్యం
నిరవయవంచేతిగృహ్యతే. యదపి * మనోఽస్యదైవంచక్షురితివక్ష్యతి- తదపి న
నిత్యత్వాపేక్షయా. కింతర్హి. సూక్ష్మవ్యవహితం ప్రకృష్టాది సర్వేంద్రియవిష
యవ్యాపకత్వాపేక్షయా- యచ్చాన్యేంద్రియవిషయాపేక్షయా నిత్యత్వం తద
ప్యాపేక్షికమేవేతివక్ష్యామః. సదేకమేవాద్వితీయమితిశ్రుతేః ॥ ౧॥

ఆ——కథం త్రేధావిభజ్యమానత్వం- కథంవా తస్యవినియోగఇతి ప్రశ్నపూ
ర్వకంవివృణోతి (కథమిత్యాదినా)(రసాదీతి) ఆదిశబ్దేనరుధిరాదిగృహ్యతే. తస్య
కర్మఫలస్య నాడీచరోభోక్తేతిహితాఖ్యానాడ్యః. తాస్వితియావత్.కథమన్నో
పయోగాత్ప్రాగేవ మనసస్సిద్ధత్వాత్తన్మనోభవతీత్యుచ్యతే- తత్రాహ (మనో

రూపేణేతి) మనసోఽన్నావికారత్వవచనాద్వైశేషికపరిభాషాపి దూషితాభవతి తద్వ్యేత్యాహ (తతశ్చేతి) మనసో ద్రవ్యత్వవిశేషణాన్నిత్యత్వసిద్ధిరిత్యాశంక్యాహ॥ (యదపీతి) కేనాభిప్రాయేణ విభిన్నవిశేషణమిత్యాశంక్యాహ (కింతర్హీతి) తర్హి చక్షురాదిభ్యో వైలక్షణ్యాదస్తి తదపేక్షయా నిత్యత్వమిత్యాశంక్యాహ (యచ్చేతి) యద్వా చక్షురాదిష్వసత్స్వపి మనసస్సత్త్వోపలంభాత్తదపేక్షయా తస్య నిత్యత్వమేష్టవ్యమిత్యాశంక్యాహ (యచ్చేతి) ఆత్మవన్మనసోఽపి నిత్యత్వం కిం న స్యాదిత్యాశంక్యాహ (సదితి) ॥ ౧ ॥

రం—(అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే) అశితం పురుషేణ భుక్తం జాఠరాగ్నినా పచ్యమానమన్నం స్థవిష్ఠమధ్యమాణిష్ఠరూపేణ త్రేధా విభక్తం భవతి(తస్య యస్స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్మనః) స్థూలాంశః పురీషతామాపద్యతే, మధ్యమాంశస్తు మాంసతాం, అణిష్ఠాంశస్తు మనస ఆప్యాయకతామాపద్యతే, మనసః అహంకారికత్వేన అన్నవికారత్వాభావాదితి భావః॥౧

ఉ—ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయంతే తాసాం యః స్థవిష్ఠో ధాతు స్తన్మూత్రం భవతి యో మధ్యమస్తల్లోహితం యోఽణిష్ఠస్స ప్రాణః॥ ౨

శం—తథా ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయంతే. తాసాం యః స్థవిష్ఠో ధాతుః-తన్మూత్రం భవతి- యో మధ్యమః తల్లోహితం భవతి, యోఽణిష్ఠః- స ప్రాణో భవతి. వక్ష్యతి హి * ఆపోమయః ప్రాణో న పిబతో విచ్ఛేత్స్యత ఇతి. ॥ ౨ ॥

ఆ—భుక్తస్యాన్నస్య త్రైవిధ్యముక్త్వా పీతానామపామపి త్రైవిధ్యమాహ(తథేతి)

రం—(ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయంత ఇత్యాది)(యోఽణిష్ఠస్స ప్రాణః) అపాం సూక్ష్మాంశః ప్రాణాప్యాయకో భవతీత్యర్థః, శిష్టం స్పష్టమ్. ॥ ౨ ॥

ఉ—తేజోఽశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతు స్తదస్థి భవతి యో మధ్యమస్స మజ్జా యోఽణిష్ఠస్సా వాక్॥ ॥ ౩ ॥

శం—తథా తేజోఽశితం తైలఘృతాదిభక్షితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుః- తదస్థి భవతి. యో మధ్యమః స మజ్జా- అస్థ్యంతర్గతస్నేహః. యోఽణిష్ఠః సా వాక్ తైలఘృతాదిభక్షణాద్ధి వాగ్విశదా భాషణే సమర్థా భవతీతి ప్రసిద్ధం లోకే. ॥ ౩ ॥

ఆ—కథం తైజసః అగ్న్యాదిత్యాదేరశనమిత్యాశంక్య విశినష్టి (తైలేతి) మజ్జాశబ్దార్థమాహ(అస్థీతి) యోఽణిష్ఠస్సా వాగిత్యుక్తం వ్యాకరోతి(తైలఘృతాదీతి)

రు—(తేజో౽శితం త్రేధా విధీయతే) తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తదస్థి భవతి యో మధ్యమస్స మజ్జా యో౽ణిష్ఠస్సా వాక్) తైలఘృతాదికం తేజశ్శబ్దేనోచ్యతే. మజ్జా- అస్థ్యంతర్గతస్స్నేహో ధాతువిశేషః. ఘృతతైలాదేః పీతస్య సూక్ష్మాంశో వాగాప్యాయక ఇత్యర్థః. శిష్టం పూర్వవత్. ॥ 3 ॥

ఉ—అన్నమయగ్ం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయత్విత్వితి తథా సోమ్యేతి హోవాచ ॥౪॥ ——ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే పంచమః ఖండః——

శం—యత ఏవం అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణః తేజోమయీ వాక్- నను కేవలాన్నభక్షిణ ఆఖుప్రభృతయో వాగ్మినః ప్రాణవంతశ్చ. తథా అమ్మాత్రభక్ష్యాస్సాముద్రా మీనమకరప్రభృతయో మనస్వినో వాగ్మినః- తథా స్నేహపానామపి ప్రాణవత్త్వం మనస్విత్వం చానుమేయం- యద్యసంతి-తత్ర కథమన్నమయం హి సోమ్య మన ఇత్యాద్యుచ్యతే- నైష దోషః సర్వస్య త్రివృ[illegible]త్కరణస్య [illegible] సర్వోపపత్తేః- న హ్యత్రివృత్కృతమన్నమశ్నాతి కశ్చిదాపో వా అత్రి[illegible] వా అత్రివృత్కృతమశ్నాతి కశ్చిదిత్యన్నాదానామాఖు ప్రభృతీనాం వాగ్మిత్వం ప్రాణవత్త్వం చేత్యాద్యవిరుద్ధం ఇత్యేవం ప్రత్యాయితశ్శ్వేతకేతురాహ- భూయ ఏవ పునరేవ-మా- మాం భగవాన్ * అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇత్యాది విజ్ఞాపయతు- దృష్టాంతేనావగమయతు. నాద్యాపి మమాస్మిన్నర్థే సమ్యఙ్నిశ్చయో జాతః- యస్మాత్తేజో౽బన్నమయత్వేనావిశిష్టే దేహే ఏకస్మిన్నుపయుజ్యమానానామ్ అప్- స్నేహజాతానామణిష్ఠధాతురూపేణ మనః ప్రాణ వాచ ఉపచిన్వంతి స్వజాత్యనతిక్రమేణేతి దుర్విజ్ఞేయమిత్యభిప్రాయః- అతో భూయ ఏవేత్యాద్యాహ. ఉక్తమేవ ముక్తసంతం తథాస్తు సోమ్యేతి హోవాచ పితా ——ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే పంచమఖండభాష్యం——

ఆ—భుక్తస్యాన్నస్య పీతానామప్పామశితస్య తైలాదేశ్చ యే౽ణిష్ఠా ధాతవః తే మనో వాక్ప్రాణా ఇత్యేవం యత్తస్సిద్ధం- అత స్తేషామన్నాదిమయత్వం యుక్తమిత్యాహ (యత ఇతి) తేషామన్నాదిమయత్వం వ్యతిరేకాసిద్ధిమాశ్రిత్యాక్షిపతి (నన్వితి) ఆఖుప్రముఖానాం స్ఫుటోదపానాద్యనుపలంభేపి యత్తేషాం భక్ష్యం- తత్రైవోదకాద్యంతర్భావసంభవాత్ప్రాణాదేరమ్మయత్వాద్యుపపన్నమిత్యుత్తరమాహ (నైష దోష ఇతి) సర్వస్యాన్నాదేస్త్రివృత్కరణస్యోక్తత్వాత్త

శం—(అపాంసోమ్యపీయమానానాంయోఽణిమాసఊర్ధ్వస్సముదీషతీత్యాది) పూర్వవదర్థః ॥౩-४॥

శం—ఏవమేవఖలుసౌమ్యతేజసోఽశ్యమానస్య యోఽణిమా-సఊర్ధ్వస్సముదీషతి సావాగ్భవతి ॥ ४ ॥

ఉ—అన్నమయంహిసోమ్యమనఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీవాగితిభూయఏవమాభగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి తథాసోమ్యేతిహోవాచ ॥ ౫ ॥ —ఇతిషష్ఠప్రపాఠకేషష్ఠఖండః—

శం—అన్నమయంహిసోమ్యమనః- ఆపోమయః ప్రాణః- తేజోమయీవాగితియుక్తమేవమయోక్తమిత్యభిప్రాయః- అతోఽప్తేజసోరన్నేవతత్సర్వమేవం- మనస్త్వన్నమయమిత్యత్ర నైకాంతేన మమ నిశ్చయోజాతః- అతోభూయఏవ మాభగవాన్మనసోఽన్నమయత్వం దృష్టాంతేన విజ్ఞాపయత్వితి తథాసోమ్యేతిహోవాచపితా ॥ ౫ ॥ —ఇతిషష్ఠప్రపాఠకేషష్ఠఖండభాష్యం—

ఆ—మనఆదేరన్నాదిమయత్వముపసంహరతి (అన్నమయంహీతి) అతః భవదభిప్రాయాదతియాసిట్. ఏతత్సర్వమితి- ప్రాణస్యాప్మయత్వం, వాచస్తేజోమయత్వం చోచ్యతే. హృదయప్రదేశే ప్రాణాదిసన్నిధానావిశేషే కథం మనసఏవాన్నరసేనోపచయఇత్యేతన్నాద్యాపి సమాహితమిత్యాహ (మనస్త్వితి) మనసావిశేషతోఽన్నమయత్వముపపాదయితుము త్తరగ్రంథముత్థాపయతి (తథేతి)॥౫॥ —ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యటీకా—

రం—(అన్నమయంహిసోమ్యమనఇత్యాది) స్పష్టం. (భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి) మనసోఽన్నమయత్వంయథా [illegible] - తథా ప్రదర్శయేతి శ్వేతకేతురాహేత్యర్థః (తథాసోమ్యేతిహోవాచ)పూర్వవదర్థః॥

—ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యమ్—

ఉ—షోడశకలస్సోమ్యపురుషః పంచదశాహానిమాశీః కామమపః పిబాపోమయః ప్రాణోనపిబతోవిచ్ఛేత్స్యత ఇతి ॥ ॥౧॥

శం—అన్నస్యభుక్తస్యయోఽణిష్ఠోధాతుః - సమనసిశక్తిమధాత్. సాఽన్నోపచితామనసశ్శక్తిష్షోడశధాప్రవిభజ్యపురుషస్య కలాత్వేననిర్దిదిక్షితా. తయామనస్యన్నోపచితయాశక్త్యాషోడశధాప్రవిభక్తయానంయుక్తఃతద్వాన్ కార్యకరణసంఘాతలక్షణోజీవవిశిష్టః పురుషష్షోడశకలఉచ్యతే యస్యాంసత్యాం

ద్రష్టా శ్రోతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞాతా సర్వక్రియాసమర్థః పురుషో భవతి - హీయమానాయాంచ యస్యాం సామర్థ్యహానిః వక్ష్యతి చ * అన్నస్యాపి దృష్ట్వే త్యాది సర్వస్య కార్యకరణసంఘాతస్య సామర్థ్యం మనఃకృతమేవ - మానసేన హి బలేన సంపన్నా బలినో దృశ్యన్తే లోకే- ధ్యానాహారాశ్చ కేచిత్- అన్నస్య సర్వాత్మకత్వాత్. అతోऽన్నకృతం మానసం వీర్యం. షోడశకలాః యస్య పురుషస్య సోऽయం షోడశకలః పురుషః. ఏతచ్చేత్ప్రత్యక్షీకర్తుమిచ్ఛసి- పంచదశసంఖ్యాకాన్యహాని మాశీః- అశనం మా కార్షీః కామం ఇచ్ఛాతోऽపః పిబ యస్మాన్న పిబతోऽపః ప్రాణో విచ్ఛేదమాపత్స్యతే యస్మాదాపోమయః - అబ్వికారః ప్రాణ ఇత్యవోచామ నహి కార్యం స్వకారణోపష్టంభమన్తరేణ విభ్రంశమానం స్థాతుముత్సహతే ॥ ॥౧॥

౧— అన్నమయమిత్యతిదేశాభాష్యం మనసోऽన్నరసోపచితత్వం దర్శయితుమన్నరసజనితాం శక్తిం కలాత్వేన కల్పయతి (అన్నస్యేత్యాదినా) షోడశాదినా వచ్ఛేదేన షోడశధాకల్పనం ద్రష్టవ్యం తథా చ పురుషస్య కలాషోడశకత్వం అతఆహ (తయేతి) తయైవ ప్రకృతాన్నరసకృతాం శక్తిం విశినష్టి (యస్యామితి) తయా సంయుక్తః పురుషః షోడశకల ఇతి పూర్వేణ సంబంధః అన్నరసజనితమానసశక్తియుక్తం సంఘాతస్య సామర్థ్యమిత్యత్ర వాక్యశేషం ప్రమాణయతి (వక్ష్యతి చేతి) అన్నో లంఘనే స్యాత్ స్త్రీత్యాయు(...)యామ వదన్నప్రాప్తో భవతి తావదేవాస్య ద్రష్టృత్వాది వ్యవహారస్సంభవతీత్యర్థః. ఉక్తేऽర్థే లోకానుభవమనుకూలయతి (సర్వస్యేతి) తదేవస్పష్టయతి (మానసేనేతి) కించ కేచిన్మానసేనైవ బలేన ధ్యానాహారా దృశ్యన్తే- తచ్చ ధ్యానమన్నపరంపరాపరినిష్పన్నం - అన్నస్యైవ దేహాదిరూపేణ పరిణామాదిత్యాహ (ధ్యానేతి) ఏవం ప్రాప్తే కృత్స్నే షోడశకలశబ్దార్థమాహ (అత ఇతి) యతోऽన్నకృతం మానసం వీర్యం - అతః స దేవః షోడశధా విభజ్య కలా యస్యేతి యోజనా ఏతచ్ఛబ్దేనాన్నకృతం మానసం వీర్యం పరామృశ్యతే. విచ్ఛేత్స్యతే - విచ్ఛేదమాపత్స్యతే యస్మాత్- తస్మాదపః పిబేతి పూర్వేణ సంబంధః అపాం పానపరిత్యాగే ప్రాణవిచ్ఛేదే కారణమాహ (యస్మాదితి) ప్రాణస్యాప్మయత్వేపి కిమిత్యపాం పరిత్యాగే తస్యోచ్ఛేదః- తత్రాహ (నహీతి) ॥ ౧-౨ ॥

౨— (<u>షోడశకలస్సోమ్యపురుషః</u>) <u>షోడశాంశయుక్తమనసాధికలాయుక్తః</u>

శాం సానందగిరియటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

పురుషః తతశ్చ మనఆదేష్షోడశాంశః ప్రత్యహంభుజ్యమానైరన్నాదిభి రాప్యాయితో భవతి (పంచదశాహానిమాశీః) తత్రపంచదశాహానిమాభుక్థాః (కామమపఃపిబ) యథేష్టంజలంపిబ (ఆపోమయః ప్రాణోనపిబతోవిచ్ఛేత్స్యతఇతి) జలపానే ప్రాణవిచ్ఛేదోనభవితా - జలమయత్వాత్ప్రాణస్యేత్యాచార్యఉవాచేత్యర్థః ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ— సహపంచదశాహానినాశాథహైనముపససాదకింబ్రవీమిభో ఇత్యృచస్సోమ్యయజూగ్ంషి సామానీతిసహోవాచనవైమాప్రతిభాంతిభో ఇతి ॥ ॥ ౨॥

శం—సహఏవంశ్రుత్వామనసోఽన్నమయత్వం ప్రత్యక్షీకర్తుమిచ్ఛన్పఞ్చదశాహానినాశ- అశనంనకృతవాన్- అథ షోడశేఽహనిహైనం- పితరముపససాద, ఉపగతవాన్ ఉపగమ్యచోవాచ కింబ్రవీమిభో ఇతి. ఇతరఆహ ఋచస్సోమ్యయజూంషిసామాన్యధీష్వేతి. ఏవముక్తఃపిత్రాహ నవైమా- మాం ఋగాదీని ప్రతిభాంతి మమమనసినదృశ్యంత ఇత్యర్థః భో, హేభగవన్నితి॥ ౨॥

రం—(సహపంచదశాహానినాశ) [illegible] పంచదశాహాని నాశ - నభుక్తవాన్ (అథహైనముపససాదకింబ్రవీమిభో ఇతి) [illegible] నిపితరముపసన్నశ్శిష్యఃభగవన్కింబ్రవీమీత్యుక్తవానిత్యర్థః. ఇతరఆహ(ఋచస్సోమ్యయజూంషిసామానీతి) అధీతాన్వేదాన్పఠేత్యుక్తవానిత్యర్థః (సహోవాచనవైమా ప్రతిభాంతిభో ఇతి) మాం ప్రతివేదాన ప్రతిభాంతీతిఇతరః ప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥ ॥ ౨॥

ఉ—తగ్ంహోవాచయథాసోమ్యమహతోభ్యాహితస్యైకోఽఙ్గారః ఖద్యోతమాత్రఃపరిశిష్టస్స్యాత్తేనతతోపినబహుదహేదేవగ్ం సోమ్యతేషోడశానాంకలానామేకాకలాతిశిష్టాస్యాత్తయైతర్హి వేదాన్నానుభవస్యశానాథమేవిజ్ఞాస్యసీతి ॥ ॥3॥

శం—ఏవముక్తవంతంపితాహ- శృణుతత్ర కారణం- యేనతేతానిఋగాదీనినప్రతిభాంతీతి- తంహోవాచ యథాలోకేహేసోమ్యమహతః - మహత్పరిమాణస్యాభ్యాహితస్య-ఉపచితస్యేంధనైరగ్నేరేకోఽఙ్గారఃఖద్యోతమాత్రః- ఖద్యోతపరిమాణఃశాంతస్యపరిశిష్టః అవశిష్టస్స్యాత్- భవేత్ తేన - అంగారేణతతోపి తత్పరిమాణాదీషదపినబహుదహేత్. ఏవమేనఖలుసోమ్యతే- తవాన్నా

పచితానాం షోడశానామేకాకలా అవయవోఽతిశిష్టా- అవశిష్టాస్యాః తయా త్వంఖద్యోతమాత్రాంగారతుల్యయైతర్హి- ఇదానీం వేదాన్నానుభవసి నప్రతిపద్యసే(శ్రు)అశి)త్వావ మే మమ వాచమథాశేషం విజ్ఞాస్యసి, అశాన-భుంక్ష్వతావత్

ఆ—ఋగాద్యప్రతిభానం తత్రోత్ర్యుచ్యతే- ఈషదపిన దహేత్ - తతోఽబహుదహేదితి యోజనా ॥ ॥ ౩-౪-౫ ॥

రం—(తం హోవాచ) పితా ప్రత్యువాచేత్యర్థః (యథా సోమ్యమహతోఽభ్యాహితస్యైకోఽంగారః ఖద్యోతమాత్రః పరిశిష్టస్స్యాదిత్యాది) హే సోమ్య యథా లోకే మహతః ఇంధనైరభ్యాహితస్య - ప్రజ్వలితస్యాగ్నేశ్శాంతస్య ఏకోఽఙ్గారః ఖద్యోతమాత్రః పరిశిష్టో భవేత్, తేన- అంగారేణ తతోఽపి ఖద్యోతమాత్రపరిమాణాత్కించిదపి బహునదహేత్ ఏవమేవ ఖలు సోమ్య తే అన్నోపచితానాం షోడశానాం మనసోఽంశానామేకోఽంశోఽవశిష్టః. పంచదశదినేషు పంచదశకలానాం క్షీణత్వాదితి భావః. అతోఽల్పీయసా తేనాంశేనేదానీం వేదాన్నప్రతిపద్యసే అశాన- భుంక్ష్వ- తత ఊర్ధ్వం మే- మదుక్తం జ్ఞాస్యసీత్యర్థః

ఉ—సహాశాథహైనముపససాద తగ్ం హ యత్కించ ప్రచ్ఛ సర్వగ్ం
హ ప్రతిపేదే తగ్ం హోవాచ ॥ ॥ ౪ ॥

శం—సహాతస్త్రైవాశ- భుక్తవాన్. అథ- అనంతరం హైనం - పితరం శుశ్రూషురుపససాద- తం హ ఉపాగతం పుత్రం యత్కించగాదిషు పప్రచ్ఛ గ్రంథరూపం, అర్థజాతం వా పితా. స శ్వేతకేతుః సర్వం హైవ ప్రతిపేదే ఋగాద్యర్థ [illegible] హోవాచ పునః పితా॥ ॥౪॥

రం—(సహాశాథ హైనముపససాద) ఏవం పిత్రోక్తః సః శ్వేతకేతుః ఆశ-భుక్తవాన్. అథ. భుక్త్వా పితరముపసన్నః. (తం హ యత్కించ పప్రచ్ఛ సర్వం హ ప్రతిపేదే) తం తదా పితా యద్యత్పృష్టవాన్- తత్తత్సర్వం సంజ్ఞాతవానిత్యర్థః (తం హోవాచ) పితేతి శేషః ॥ ॥౪॥

ఉ—[1] యథా సోమ్య మహతోఽభ్యాహితస్యైకమంగారం ఖద్యోత
మాత్రం పరిశిష్టం తం తృణైరుపసమాధాయ ప్రజ్వాలయేత్తేన త
తోఽపి బహు దహేత్ ॥ ॥ ౫ ॥

శం—(యథా సోమ్య మహతోఽభ్యాహితస్యేత్యాది) సమానం. ఏకమం

[1] ప్రాజ్వాలయేదితి రంగరామానుజీయపాఠః

గారం శాంతస్యాగ్నేః ఖద్యోతమాత్రం పరిశిష్టం తత్ తృణైశ్శుష్కైశ్చోపసమాధాయ ప్రజ్వాలయేత్, వర్ధయేత్. తేన, ఇద్ధేనాంగారేణ తతోఽపి పూర్వపరిమాణాద్బహు దహేత్, ॥ ౫ ॥

రం—(యథా సోమ్య మహతోఽభ్యాహితస్యైకమంగారం ఖద్యోతమాత్రం పరిశిష్టమిత్యాది) యథా మహతో జ్వలితశ్శాంతస్య వహ్నేరేకమంగారం ఖద్యోతమాత్రం పరిశిష్టం తృణాదిభిరుపసమిధ్య ప్రాజ్వాలయేత్ ప్రకర్షేణ ఆ సమంతాద్వర్ధయేత్ - తేన చ ఏవమిద్ధేనాంగారేణ తతోఽపి పూర్వపరిమాణాత్ బహు దహేదిత్యర్థః ॥ ౫ ॥

ఉ—ఏవగ్ం సోమ్య తే షోడశానాం కలానామేకా కలాతిశిష్టాభూత్సా
న్నేనోపసమాహితా ప్రాజ్వాలీత్తయైతర్హి వేదాననుభవస్య
న్నమయగ్ం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వా
గితి తద్ధాస్య విజజ్ఞావితి విజజ్ఞావితి ॥............... ॥ ౬ ॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే సప్తమః ఖండః

శం—ఏవం సోమ్య తే షోడశానామన్నకలానాం - సామర్థ్యరూపాణామేకా కలాతిశిష్టాభూత్ - అవశిష్టాసీత్ పంచదశాహాన్యభుక్తవత ఏకైకేనాహ్నైకైకా కలా చంద్రమస ఇవాపరపక్షే క్షీణా - అతిశిష్టా కలా తవాన్నేన భుక్తేనోపసమాహితా, వర్ధితా - ఉపచితా ప్రాజ్వాలీ ద్దైర్ఘ్యం ఛాందసం ప్రజ్వలితా వర్ధితేత్యర్థః ప్రాజ్వాలీదితి పాఠాంతరం. తదా తేనోపసమాహితా స్వయం ప్రజ్వలితవతీత్యర్థః తయా వర్ధితయైతర్హి - ఇదానీం వేదాననుభవసి - ఉపలభసే. ఏవం వ్యావృత్త్యనువృత్తిభ్యామన్నమయత్వం మనసస్సిద్ధమిత్యుపసంహరతి (అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇత్యాది) యథైతన్మనసోఽన్నమయత్వం తవ సిద్ధం, తథా ఆపోమయః ప్రాణః తేజోమయీ వాగిత్యేతదపి సిద్ధమేవేత్యభిప్రాయః తదేతద్ధాస్య - పితురుక్తం మన ఆదీనామన్నాదిమయత్వం విజజ్ఞౌ - విజ్ఞాతవాన్ శ్వేతకేతుః - ద్విరభ్యాసస్త్రివృత్కరణప్రకరణపరిసమాప్త్యర్థః ॥ ౬ ॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యమ్

ఆ—వ్యావృత్తిః వ్యతిరేకః అన్నోపయోగాభావే మనసః సామర్థ్యాభావః అనువృత్తిః - అన్వయః అన్నోపయోగే మనసస్సామర్థ్యమితి భేదః. మనసోఽన్నమయత్వముపపాదయితుముపక్రాంతం ఆపోమయః ప్రాణ ఇత్యాది

కథమిత్యుచ్యతే- తత్రాహ (యత్త్వైతదితి) విద్యాసమాప్తిమంతరేణకథం ద్విర్వచనమిత్యాశంక్యాహ (ద్విరభ్యాసఇతి) ....॥౬॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యటీకా.

రం—(ఏవంసోమ్యతేషోడశానాంకలానామేకాకలాఽతిశిష్టాభూదిత్యాది) ఏవమేన- పూర్వోక్తదృష్టాంతవత్ హేసోమ్య. తేషోడశానాంమన్నాంశానామేకోఽంశోఽన్నేనాప్యాయితః ప్రాజ్వాలీత్ - ప్రజ్వలితః. స్వకార్యకరణసమర్థోఽభూదిత్యర్థః. ప్రాజ్వాలీదితి దీర్ఘశ్ఛాందసః అతోవేదానివానీం ప్రతిపద్యసేఇత్యర్థః (అన్నమయంహిసోమ్యమనఆపోమయః ప్రాణఇత్యాది) అతోఽన్నమయమేవమనః. అనయైవరీత్యా ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీవాగితిజానీహీత్యాచార్య ఉక్తవానిత్యర్థః (తద్ధాస్యవిజజ్ఞావితి విజజ్ఞావితి) తత్, మనఆదీనామన్నమయత్వాదికమస్య పితురుపదేశాత్పుత్రో జ్ఞాతవానిత్యర్థః ద్విరభ్యాసస్త్రివృత్కరణప్రకరణపరిసమాప్త్యర్థః ప్రకృతవిషయాణ్యాధికరణానిలిఖ్యంతే- ద్వితీయాధ్యాయాంతే * అనేనజీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతి స్వాంశత్వేనాత్మభూతస్య జీవస్యైవానుప్రవేశవ్యాకరణకర్తృత్వాభిధానాత్ పరదేవతాయాః స్వేనరూపేణానుప్రవేశానుక్తేర్హిరణ్యగర్భస్యనామరూపవ్యాకర్తృత్వస్య పురాణాదిషుప్రసిద్ధత్వాత్ పరమాత్మాంశభూతోహిరణ్యగర్భఏవ ప్రవేశనామరూపవ్యాకరణయోఃకర్తా- నచైవం * వ్యాకరవాణీతిపరమాత్మనోఽభిసంధిర్నోపపద్యత ఇతివాచ్యం - జీవసమష్ట్యాత్మనోయస్య ప్రవేశవ్యాకరణకర్తుర్హిరణ్యగర్భస్య పరమాత్మాంశతయాఽత్యంతభిన్నత్వాభావేన తద్గతనామరూపవ్యాకర్తృత్వస్య ప్రవేశసమానాధికరణస్యస్వనిష్ఠతయా పరమాత్మనోఽనుసంధానోపపత్తేఃప్రయోజకకర్తృతయాపి * వ్యాకరవాణీత్యభిసంధ్యుపపత్తేశ్చ. యదిపునఃపరమాత్మనస్సాక్షాత్కర్తృత్వాభిసంధానాత్ - తర్హి * అనేనజీవేనేత్యసమర్థకం- జీవస్య కర్తృత్వాభావేనచారేణానుప్రవిశ్య పరస్సైన్యంసంకలయామీతివత్ కరణత్వేవతృతీయావాచ్యా- కరణత్వంచనోపపద్యతే యదిపరమాత్మా ప్రయోజకకర్తా- జీవశ్చప్రయోజ్యకర్తా స్యాత్ - ప్రయోజకకర్తుర్హిసాక్షాత్కర్తాకరణంభవతి- ప్రధానక్రియోద్దేశేన ప్రయోజకేన ప్రయోజ్యకర్తుర్వ్యాప్రియమాణత్వాత్ అతః * జీవేనేతికరణత్వేననిర్దిశ్యమానోజీవస్సాక్షాత్కర్తైవపసీ

యతే. అతస్తేజోఽబన్నాని ప్రవిశ్య హిరణ్యగర్భ ఏవ నామరూపే వ్యాకరోతి.
అతో హిరణ్యగర్భకర్తృకైవ నామరూపవ్యాక్రియేతి ప్రాప్త ఉచ్యతే * సంజ్ఞా
మూర్తిక్లృప్తిం తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిః- నామరూప
వ్యాకరణం త్రివృత్కరణం కుర్వతః పరమాత్మన ఏవ న హిరణ్యగర్భస్య * అనేనై
వ జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృత
మేకైకామకరోదితి త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోస్సమానకర్తృకత్వా
వగమాత్. న చ త్రివృత్కరణం హిరణ్యగర్భకర్తృకం సంభవతి- హిరణ్యగర్భస్య
త్రివృత్కృతతేజోఽబన్నోత్పాదితబ్రహ్మాణ్డసృష్టత్వావేదనేన తస్య త్రివృత్కర
ణకర్తృత్వాసంభవాత్. అతో జీవసమష్టిశరీరకస్స్రష్టా పరమాత్మా నామరూపే వ్యా
కరోదితి సిద్ధం * అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్యేత్యస్యాపవ త్రిస్తుతద్వాక్యవివ
రణదశాయామేవోక్తా తత్రైవానుసంధేయా నను * యదగ్నే రోహితం రూపం
తేజసస్తద్రూపం * అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే ఇత్యుత్తరత్ర చతుర్ముఖస్సృ
ష్టాగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రకారప్రదర్శనాత్ త్రివృత్కరణమపి చతు
ర్ముఖకర్తృకమేవేత్యత్రాహ * మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ య
దుక్తమండసృష్ట్యుత్తరకాలం చతుర్ముఖసృష్టదేవాదివిషయోఽయం * తాసాం
త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి త్రివృత్కరణోపదేశ ఇతి - తన్నోపపద్యతే
* అన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యత్ర మాంసమనసోః పురీషాదణుత్వేనా
ణీయస్త్వేన చ వ్యపదిష్టయోరాప్యత్వతైజసత్వప్రసంగాత్ యద్యదపేక్షయా
సూక్ష్మం - తత్తస్య కారణం అత ఏవ హి పార్థివాప్యతైజసానాముత్తరోత్తరసూ
క్ష్మతయోత్తరోత్తరకారణత్వం తతశ్చ పురీషస్య స్థవిష్ఠత్వాత్పార్థివత్వం తత
స్సూక్ష్మస్య మాంసస్యాప్యత్వం, తతోఽణిష్ఠస్య మనసస్తైజసత్వం, మభ్యుపగ
న్తవ్యం తథా * ఆపః పీతా ఇత్యత్రాపి స్థవిష్ఠస్య మూత్రస్య పార్థివత్వం,
మధ్యమస్య లోహితస్యాప్యత్వం తతోఽప్యణీయసః ప్రాణస్య తైజసత్వమభ్యు
పగన్తవ్యం తథా * తేజోఽశితమిత్యత్రాపి స్థవిష్ఠస్యాస్థ్నః పార్థివత్వం- మ
ధ్యమాయా మజ్జాయా ఆప్యత్వం, అణిష్ఠాయా వాచస్తైజసత్వం, మభ్యుపగన్తవ్యం
న చైవమిష్యతే- ప్రథమపర్యాయే పురీషవన్మాంసమనసీ అపి పార్థివే ఏవ ప్ర
తిపాద్యేతే * అన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇతి ప్రక్రమాత్. తథా ద్వితీయేప
ర్యాయే మూత్రలోహితప్రాణానామబ్వికారత్వం ప్రతిపాద్యతే తృతీయపర్యా

యే అస్థిమజ్జావాచాం తేజోవికారత్వమేవ ప్రతిపాద్యతే. అతః * తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదిత్యుక్తత్రివృత్కరణప్రకారః * అన్నమశితమిత్యాదినాన ప్రదర్శ్యతే - తథాసతిహిమనః ప్రాణవాచాంత్రిసృణామపిఅణీయస్త్వేన * అన్నమయంహిసోమ్యమనఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీవాగితి విరుధ్యేత. అతః ప్రాగేవత్రివృత్కృతానాం పృథివ్యాదీనాంపురుషంప్రాప్తానాం * అన్నమశితమిత్యాదినాఏకైకస్యత్రేధాపరిణామఉచ్యతే. అండస్సృష్టేః ప్రాగేవతేజోఽబన్నానాం త్రివృత్కరణేనభవితవ్యం అత్రివృత్కృతానాం తేషాంకార్యారంభాసామర్థ్యాత్. అన్యోన్యసంయుక్తానామేవహి కార్యారంభసామర్థ్యం తదేవచత్రివృత్కరణం తథాచ స్మర్యతే * నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తేసంహతింవినా। నాశక్నువన్ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగత్యకృత్స్నశః। సమేత్యాన్యోన్యసంయోగంపరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యావిశేషాంతా హ్యండముత్పాదయంతి త ఇతి. అతఏవచ * అనేనైవజీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరోత్ తాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకామకరోదితిపాఠక్రమోఽప్యర్థక్రమేణబాధ్యతే అండాంతర్వర్తిషడ్వర్గాద్యభిమతత్రివృత్కరణప్రదర్శనంతు శ్వేతకేతోశ్శుశ్రూషోరండాంతర్వర్తిత్వేన తస్యబహిష్ఠవస్తుషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనాయోగాత్ త్రివృత్కృతానాం కార్యేషడ్వర్గాద్యభిమతత్రివృత్కరణప్రదర్శనంకృతమిత్యవిరోధః-సర్వాండాంతర్గతానాం సర్వేషాంత్రివృత్కృతతేజోఽబన్నరూపత్వవ్యవస్థితతేజోఽబన్నవ్యవహారః కథంస్యాదిత్యత్రాహ * వైశేష్యాత్తుతద్వాదస్తద్వాదః పృథివ్యంశానాం భూయస్త్వేపృథివీవ్యవహారః, జలాంశానాంభూయస్త్వేజలవ్యవహారఇతి వ్యవహారవ్యవస్థోపపద్యత ఇత్యర్థః తద్వాదస్తద్వాదఇతి సూత్రేద్విరుక్తిరధ్యాయసమాప్తిద్యోతనార్థేతి అస్మింస్తథాద్వితీయాధ్యాయే ఆరంభణాధికరణే ఉపాదేయముపాదానాదన్యదేవ ఘటేనోదకమాహ్రియతే మృత్పిండేన ఘటాదిర్నిర్మీయత-ఇతికార్యభేదాత్ తథాఘటస్య దండచక్రాదికం కారణం మృత్పిండస్యతుజలసంయోజనమర్దనాదీతి కారణభేదాత్. తథా- ఘటఃపృథుబుధ్నోదరాకారః మృత్పిండస్తుతదాకార ఇత్యాకారభేదాత్. తథా- పూర్వకాలంకారణమపరకాలంకార్య మితికాలభేదాత్ బహవస్తంతవ ఏకఃపట - ఇతిసంఖ్యాభేదాత్ సత్యామేవమృదిఘటోఽసత్ఇతి ప్రతీతేః కార్యకారణయోర్బుద్ధిశబ్దాదిభే

దస్యదర్శనాచ్చ ఉపాదానాదన్యదేవోపాదేయం ఇతరథాకారకవ్యాపార వై
యర్థ్యప్రసంగాదితి కాణాదాదిమతావలంబనేన పూర్వపక్షే ప్రాప్త ఉచ్య
తే * తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః * తస్మాత్ - పరమకారణాద్బ్రహ్మణో జగ
తోఽనన్యత్వం వాచారంభణశబ్దాదిభిరవగమ్యతే * వాచారంభణంవికారో నా
మధేయమిత్యస్యార్థః పూర్వమేవవర్ణితః ఆదిశబ్దేన * సదేవసోమ్యేదమ
గ్రఆసీత్ * యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతి * ఏకమేవాద్వితీయమిత్యాదికంగృహ్య
తే. యదిచ వైశేషికాదిరీత్యాఉపాదేయముపాదానాదన్యత్స్యాత్ - తదాకా
రణగుణప్రక్రమేణ కార్యగుణోత్పత్తేః ఉపాదానసువర్ణగురుత్వేన తదుపా
దేయకుండలేగురుత్వోత్పత్త్యభ్యుపగమావశ్యంభావేన గురుత్వద్వైగుణ్యప్రసం
గాత్ బుద్ధిశబ్దాదిభేదానాముభయసంప్రతిపన్నావస్థయైవ వ్యవస్థోపపత్తౌ అ
వస్థాశ్రయద్రవ్యాంతరోత్పత్తికల్పనాయా అప్రామాణికత్వాత్ నను విరళతం
త్వారబ్ధపటేఏకస్మిన్నేవ కథమేకత్వానేకత్వయోర్యుగపదుపలంభః- ఏకస్మిన్ధ
ర్మిణివిరుద్ధధర్మద్వయాసంభవాదితిచేన్న ఏకస్మిన్నేవ వృక్షేమూలాద్యవచ్ఛే
దకభేదేనసంయోగతదభావసత్త్వవత్ కువిందకారితసంయోగవిశేషావచ్ఛేదేన
తంతుషుపటత్వమేకత్వంచ తంతుత్వావచ్ఛేదేన త్వనేకత్వమిత్యుపపత్తేః నను
కువిందకారితసంయోగాస్తంతుత్వసంకీర్ణా ఏవేతి కథంవిరుద్ధధర్మావచ్ఛేదకత్వ
మితిచేన్న ఆర్ద్రేంధనప్రభవవహ్నిత్వత్వావచ్ఛేదేన ధూమవ్యాప్యతావచ్ఛే
దకత్వవతివహ్నిత్వే అవిశేషితవహ్నిత్వత్వావచ్ఛేదేన వ్యాప్యతావచ్ఛేదకత్వా
భావస్యవృత్త్యభ్యుపగమాత్ ఏవంకార్యకారణానన్యత్వవాదేపి ఏకస్మిన్నేవద్ర
వ్యేతంతుత్వావస్థాప్రాపకాంశసంయోగవిశేషావచ్ఛేదేన తంతుత్వం - తంతు
త్వావచ్ఛేదేనానేకత్వంచ పటత్వప్రాపకతంతుసంయోగవిశేషావచ్ఛేదేన ప
టత్వం పటత్వావచ్ఛేదేనైకత్వంచేతిపటత్వతంతుత్వయోరేకత్వానేకత్వయో
శ్చ సమావేశోపపత్తేర్నకశ్చిద్దోషః- ననుసంస్థానస్యాసతఉత్పత్తావసత్కార్య
వాదప్రసంగఇతిచేత్ అసత్కార్యవాదిమతేపి ఉత్పత్తేరుత్పత్తిమత్త్వేఽనవ
స్థానాత్ ఉత్పత్తిరాహిత్యేసత్కార్యవాదప్రసంగః అస్మాకంత్వవస్థానాంపృ
థక్ప్రతిపత్తికార్యయోగానర్హత్వాత్ పృథగుత్పత్త్యాదికంనాపేక్షితం అస్మన్మ
తేఘటస్యోత్పత్తిర్నామ ఘటత్వావస్థాసంబంధఏవ సత్వసతస్సత్త్వరూపం అ
తః ఉపాదేయముపాదానాదనన్యదేవ * భావేచోపలబ్ధేః హిరణ్యకుండలాదికా

త్యభావపి తదేవేదంహిరణ్యమితి ప్రత్యభిజ్ఞారూపోపలబ్ధేస్సత్త్వాదభేద ఇ
త్యర్థః * సత్త్వాచ్చావరస్య అపరస్య కార్యస్య కారణతాదాత్మ్యేనసంబంధేన
సత్త్వాచ్చ ఉపాదానాదనన్యదుపాదేయం * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితి కా
ర్యేనష్టేపి కారణకార్యతాదాత్మ్యప్రతీతేరిత్యర్థః * భావేచోపలబ్ధేరితిసూ
త్రేకార్యదశాయాం కార్యేకారణతాదాత్మ్యప్రతీతేః ప్రమాణతయోపన్యస్తా
ఉత్తరసూత్రేతుకార్యనాశానంతరమపి కారణకార్యాభేదప్రతీతిః ప్రమాణత
యోపన్యస్తేతివివేకః * అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్న ధర్మాంతరేణ వాక్యశే
షాద్యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ * అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్ * ఇదంవాఅగ్రేనైవకిం
చనాసీదితిజగతస్సృష్టేః ప్రాగసత్త్వవ్యపదేశాత్ సృష్టేః ప్రాగపిసతా ఉపా
దానేనోపాదేయస్యైక్యంనోపపద్యతఇతిచేన్న - నామరూపవిభాగలక్షణ ధ
ర్మాంతరాభావమాదాయఅసత్త్వవ్యపదేశోపపత్తేః, జగతస్సత్త్వం- నామరూ
పభాక్త్వం అసత్త్వం- నామరూపవిరోధిసూక్ష్మావస్థా నతుసర్వాత్మనా అస
త్త్వం కుతఇదమవగమ్యతఇతిచేత్ వాక్యశేషాత్ * ఇదంవాఅగ్రేనైనకించనా
సీదిత్యత్ర * తదసదేవసన్మనోఽకురుతేతివాక్యశేషే మనస్కర్తృత్వప్రతిపా
దనాత్ యుక్తేశ్చ - ఘటస్యసత్త్వంహినామ - ఘటత్వావస్థాసంబంధః అస
త్త్వంనామ. తద్విరోధికపాలత్వాద్యవస్థాసంబంధఏవ నహితద్వ్యతిరిక్తోఘటా
భావోనామకశ్చిదుపలభ్యతే, శబ్దాంతరాచ్చ * కుతస్తుఖలుసోమ్యైవంస్యాదితి
హోవాచేతితుచ్ఛత్వం ప్రతిక్షిప్య * సత్త్వేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితిస్థాపితత్వా
త్ * తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి సు
స్పష్టమభిధానాచ్చ * పటవచ్చ యథాతంతవఏవ వ్యతిషంగవిశేషభాజః పట
ఇతినామరూపకార్యాదికంభజంతే- తద్వద్బ్రహ్మాపి * యథాచప్రాణాదిఃయ
థావాయురేకఏవశరీరే వృత్తివిశేషంభజమానః ప్రాణాపానాదినామరూపకా
ర్యాంతరాణిభజతే- తద్వదేకమేవబ్రహ్మవిచిత్రస్థిరత్రసరూపం జగద్భవతీతిపర
మకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వంజగతోఽభ్యుపగంతవ్యమితి స్థితం
తథా ప్రథమాధ్యాయే ప్రకృత్యధికరణే- లోకేఘటకర్తుః కులాలస్యోపా
దానత్వాదర్శనాత్ జగత్కర్తుఃపరమాత్మనోజగదుపాదానత్వం నసంభవతి
కించ- నిష్కలతయాఽపరిణామినః పరమాత్మనః పరిణామిత్వలక్షణోపాదాన
త్వాసంభవాచ్చ బ్రహ్మణోనోపాదానత్వం. అపితు * అస్మాన్మాయీసృజతేవి

శ్వేతే తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః । మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమితి శ్రుతివశాత్పరిణామ సమర్థా ప్రకృతిరేవోపాదానం - ఈశ్వరం స్యతు తదధిష్ఠాతృత్వమాత్రమేవేతి ప్రాప్త ఉచ్యతే ✱ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ ప్రకృతిశ్చ ఉపాదానం చ బ్రహ్మైవ ఇతరథా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాయాః మృత్పిండాదిదృష్టాంతస్య చోపరోధ ప్రసంగాత్. నహ్యుపాదానభూత మృత్పిండజ్ఞాన ఇవ నిమిత్తభూత దండాదిజ్ఞానే తత్కార్యం ఘటశరావాదికం జ్ఞాతం భవతి- అత ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞయా మృత్పిండదృష్టాంతస్వారస్యేన చ బ్రహ్మ జగతో రుపాదానోపాదేయభావ ఏవావసీయతే, న చాన్య గ్రామస్య ప్రధానభూతే చైత్రే దృష్టే సర్వే గ్రామస్థాః దృష్టా ఇతి వ్యపదేశవత్ బ్రహ్మణస్సర్వ ప్రధానతయా తస్మిన్ దృష్టే సర్వం విదిత ప్రాయమిత్యుక్తిరుపపద్యత ఇతి వాచ్యం- యది హ్యత్ర సర్వవిజ్ఞానం ప్రాధాన్యాభిప్రాయం గౌణం స్యాత్ - తదా ప్రధానజ్ఞానేన సర్వమన్యదప్రధానమవిదితమపి ఫలతో విదిత ప్రాయం భవతీత్యస్యార్థస్య లోకసిద్ధత్వేన ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానానుపపత్తిం పశ్యతః శ్వేతకేతోః ✱ కథం ను భగవస్స ఆదేశ ఇతి ప్రశ్నో న స్యాత్- అభిప్రాయానభిజ్ఞేన కృతేపి ప్రశ్నే ప్రాధాన్యాద్వా- సాదృశ్యాద్వా సర్వం జ్ఞాతం స్యాదిత్యేవ ప్రతివక్తవ్యం స్యాత్- నతు ✱ యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేనేతి- అతో బ్రహ్మోపాదానమేవ ✱ అభిధ్యోపదేశాచ్చ ✱ తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి బ్రహ్మణ ఏవ బహు స్యామితి సంకల్పపూర్వికా సృష్టిరుపదిశ్యతే- నహి కులాలాదేరీదృశ సంకల్పపూర్వికా సృష్టిస్సంభవతి ✱ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ✱ బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః॥ మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వః బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్నితి హి శ్రూయతే- యత ఉపాదానమపి బ్రహ్మైవ- తస్యోపాదానభూతస్య వృక్షస్యాధారభూతం వనమపి బ్రహ్మైవ- భువనాని ధారయన్ బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠదిత్యనేన [illegible] బ్రహ్మా స్వాత్మానమేవాధ్యతిష్ఠదిత్యర్థః- అతశ్చాధిష్ఠేయమపి బ్రహ్మైవేత్యర్థః ✱ ఆత్మకృతేః ✱ తదాత్మానం స్వయమకురుతేతి ఆత్మన ఏవ బహుత్వకరణాత్ తస్యైవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ - నహి కులాల ఆత్మానం కురుత ఇతి వ్యపదేశోఽస్తి- నను ✱ నిష్కలం నిష్క్రియమితి నిరవయవస్యాపరిణామినః కథం పరిణామిత్వలక్షణముపాదానత్వం స్యాత్- తత్రాహ ✱ పరిణామాత్- నిర్వికారత్వాద్యవి

రోధిపరిణామవిశేషసంభవాదిత్యర్థః- అయంభావః * నిష్కళంనిష్క్రియం శాంతమిత్యాదిభిః పరమాత్మనో నిర్వికారత్వంచ ప్రతీయతే- పూర్వోక్తసూత్రోదాహృతశ్రుతిభిః ప్రపంచోపాదానత్వంచ ప్రతీయతే- ఉభయమపియథోపపద్యతే- తథోపపాదనీయం- పరమాత్మనశ్చ నిర్వికారత్వంశ్రూయతే *వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాంధ్రువామ్ * అజామేకాంలోహితశుక్లకృష్ణాం * అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః । మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాన్మాయినంతుమహేశ్వరమిత్యాదివాక్యేషు ప్రపంచోపాదానతయాపరిణామినీ ప్రకృతిః ప్రతీయతే- తత్రపరిణమమాన ప్రకృతిరూపోపాదానావరుద్ధే ప్రపంచె సాక్షాత్కారణత్వాసంభవాత్ తద్ద్వారా బ్రహ్మకారణమిత్యవసీయతే- యథా * యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలఇతిపురోడాశావరుద్ధే యాగే [illegible] కారణత్వే సాక్షాత్కారణత్వాసంభవాత్ పురోడాశద్వారాపత్యవస్యతి- తద్వత్ - నను భవత్వన్యద్వారా కారణత్వనిర్వాహః- వ్యాపారవ్యవధానేపి కారణత్వాక్షతేః. ఉపాదానత్వంతు నాన్యద్వారాసంభవతి- భావ్యవస్థావతః పూర్వావస్థాయోగిత్వంహ్యుపాదానత్వం-అవస్థాశ్రయత్వమాన్యే పరమాత్మని కథముపాదానత్వమితిచేన్న- పరమాత్మాశ్రితాయాః స్వచ్ఛక్తిభూతాయాఅవస్థాశ్రయత్వేన పరమాత్మనోఽప్యవస్థాశ్రయత్వోపపత్తేః. తతశ్చ బ్రహ్మణిసాక్షాద్వికారాభావమాదాయఅపరిణామిత్వనిర్వికారత్వశ్రుతయోప్యుపపన్నాః- శక్తిశరీరాదిశబ్దితాయాః ప్రకృతేర్బ్రహ్మణశ్చాభేదోపచారేణ వా- ప్రకృతిగతావస్థాయాః పరంపరయా బ్రహ్మాశ్రితత్వేనవా బ్రహ్మణఃపరిణామోపాదానవాదాః- బ్రహ్మోపాదానత్వావలంబనాశ్చ *నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్ * కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపోవేత్యాద్యాక్షేపపరిహారాశ్చోపపన్నాః * యోనిశ్చహిగీయతే * యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతిధీరాఃఇతి, యోనిః ఉపాదానమితిహిబ్రహ్మగీయతే. యోనిశబ్దస్యఉపాదానవచనత్వం * యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతేచేతివాక్యశేషాదవగమ్యతే, అతశ్చ బ్రహ్మైవ నిమిత్తముపాదానంచేతిస్థితం, ప్రకృతమనుసరామః ॥ ౬ ॥

—ఇతిషష్ఠప్రపాఠకేసప్తమఖండభాష్యమ్.—

ఉ—ఉద్దాలకోహారుణిశ్శ్వేతకేతుం పుత్రమువాచ స్వప్నాంతం మేసోమ్యవిజానీహీతియత్రై తత్పురుషస్స్వపితినామసతా

సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనగ్ం స్వపి
తీత్యాచక్షతే స్వగ్ం హ్యపీతో భవతి ॥ ॥ ౧ ॥

శం—యస్మిన్ మనసి జీవేనాత్మనానుప్రవిష్టా పరా దేవతా ఆదర్శ ఇవ పురుషః ప్రతిబింబేన జలాదిష్వివ సూర్యాదయః ప్రతిబింబైః తన్మనోఽన్నమయం తేజోమయాభ్యాం వాక్ప్రాణాభ్యాం సంగతమధిగతం, యన్మయో యత్స్థశ్చ జీవో మననదర్శనశ్రవణాదివ్యవహారాయ కల్పతే, తదుపరమే చ స్వం దేవతారూపమేవ ప్రతిపద్యతే- తదుక్తం శ్రుత్యంతరే * ధ్యాయతీవ లేలాయతీవ * సధీః స్వప్నో భూత్వేమం లోకమతిక్రామతి * స వా అయమాత్మా బ్రహ్మ విజ్ఞానమయో మనోమయ ఇత్యాది * స్వప్నేన శారీరమిత్యాది * ప్రాణన్నేవ ప్రాణో నామ భవతీత్యాది చ. తస్యాస్య మనస్థస్య మనఆఖ్యాం గతస్య మన ఉపశమద్వారేణేన్ద్రియవిషయేభ్యో నివృత్తస్య యస్యాం దేవతాయాం స్వాత్మభూతాయాం యదవస్థానం, తత్పుత్రాయాభివ్యాచిఖ్యాసురుద్దాలకో హారుణిః శ్వేతకేతుం పుత్రమువాచ ఉక్తవాన్. స్వప్నాన్తం స్వప్నమధ్యం. స్వప్న ఇతి, దర్శనవృత్తేః స్వప్నస్యాఖ్యా. తస్య మధ్యం స్వప్నాన్తం సుషుప్తమిత్యేతత్. అథవా స్వప్నాన్తం స్వప్నతత్త్వమిత్యర్థః, తత్రాప్యర్థాత్సుషుప్తమేవ భవతి, స్వమపీతో భవతీతి వచనాత్, నహ్యన్యత్ర సుషుప్తాత్స్వమపీతిం జీవస్యేచ్ఛన్తి బ్రహ్మవిదః, తత్ర హ్యాదర్శాపనయనే పురుషప్రతిబింబ ఆదర్శగతో యథా స్వమేవ పురుషమపీతో భవతి, ఏవం మనఆద్యుపరమే చైతన్యప్రతిబింబరూపేణ జీవేనాత్మనా మనసి ప్రవిష్టా నామరూపవ్యాకరణాయ పరా దేవతా సా స్వమేవాత్మానం ప్రతిపద్యతే జీవరూపతాం మనఆఖ్యాం హిత్వా. అతస్సుషుప్త ఏవ స్వప్నాన్తశబ్దవాచ్య ఇత్యవగమ్యతే, యత్ర తు సుప్తః స్వప్నాన్ పశ్యతి, తత్స్వప్నం దర్శనం సుఖదుఃఖసంయుక్తమితి పుణ్యాపుణ్యకార్యం, పుణ్యాపుణ్యయోర్హి సుఖదుఃఖారంభకత్వం ప్రసిద్ధం; పుణ్యాపుణ్యయోశ్చావిద్యాకామోపష్టమ్భేనైవ సుఖదుఃఖతద్దర్శనకార్యారంభకత్వముపపద్యతే, నాన్యథేత్యవిద్యాకామకర్మభిః సంసారహేతుభిస్సంయుక్త ఏవ స్వప్న ఇతి న స్వమపీతో భవతి * అనన్వాగతం పుణ్యేనానన్వాగతం పాపేన తీర్ణో హి తదా సర్వాన్ శోకాన్ హృదయస్య భవతి తద్వా అస్యైతదతిచ్ఛన్దా [illegible] ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః సుషుప్త ఏవ స్వం దేవతారూపం జీవత్వవినిర్ముక్తం దర్శయిష్యామీత్యాహ

స్వప్నాన్తం మే మమ నిగదతో హే సౌమ్య విజానీహి, విస్పష్టమవధారయేత్య
ర్థః. కదా స్వప్నాన్తో భవతీతి ఉచ్యతే, యత్ర యస్మిన్కాలే ఏతన్నామ
భవతి పురుషస్య స్వప్స్యతః ప్రసిద్ధం హి లోకే స్వపితీతి, గౌణం చేదం నామే
త్యాహ; యదా స్వపితీత్యుచ్యతే పురుషః, తదా తస్మిన్కాలే సతా- సచ్ఛబ్ద
వాచ్యయా ప్రకృతయా దేవతయా సమ్పన్నో భవతి; సంగతః ఏకీభూతో భ
వతి, మనసి ప్రవిష్టం మనఆదిసంసర్గకృతం జీవరూపం పరిత్యజ్య స్వం సద్రూ
పం యత్పరమార్థసత్యం- అపీతః అపిగతో భవతి. అతస్తస్మాత్స్వపితీత్యేనమా
చక్షతే లౌకికాః, స్వమాత్మానం హి యస్మాదపీతో భవతి, గుణనామప్రసిద్ధితోఽపి
స్వాత్మప్రాప్తిర్గమ్యత ఇత్యభిప్రాయః, కథం పునర్లౌకికానాం ప్రసిద్ధా స్వాత్మ
సంపత్తిః, జాగ్రచ్ఛ్రమనిమిత్తోద్భవత్వాత్స్వపస్యేత్యాహుః, జాగరితే హి పు
ణ్యాపుణ్యనిమిత్తసుఖదుఃఖాద్యనేకాయాసానుభవాచ్ఛ్రాన్తో భవతి, తతశ్చ
యస్తానాం కరణానామనేకవ్యాపారనిమిత్తగ్లానానాం స్వవ్యాపారేభ్య ఉపరమో
భవతి, శ్రుతేశ్చ * శ్రామ్యత్యేవ వాక్ శ్రామ్యతి చక్షురిత్యేవమాది. తథా చ *
[illegible] గృహీతం చక్షుర్గృహీతం శ్రోత్రం గృహీతం మన ఇత్యేవమాదీని క
[illegible] గ్రస్తాని, ప్రాణ ఏకోఽశ్రాన్తః. దేహే కులాయే యో జాగర్తి, త
దా జీవః శ్రమాపనుత్తయే స్వం దేవ[illegible] ప్రతిపద్యతే నా
న్యత్ర స్వరూపావస్థానాచ్ఛ్రమాపనోద ఇతి యుక్తా ప్రసిద్ధిర్లౌకికానాం
స్వం హ్యపీతో భవతీతి, దృశ్యతే హి లోకే జ్వరాదిరోగగ్రస్తానాం తద్వినిర్మోకే
స్వాత్మస్థానాం విశ్రమణం, తద్వదిహాపి స్యాదితి యుక్తం * తద్యథా శ్యేనో వా
సుపర్ణో వా విపరిపత్య శ్రాన్త ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ ॥ ౧ ॥

ఆ—త్రివృత్కరణస్య యద్విషయమవాన్తరప్రకరణం పరిసమాప్య మహాప్రకరణం
తద్విషయమేవానుసరన్ యస్య సతో లయే సుషుప్తౌ జీవస్య సత్సంపత్తిం వక్తుం మ
నఉపాధికత్వముక్తమనువదతి (యస్మిన్నితి) ఉపాధేః స్వరూపముక్తం సంవాద
యతి (తస్య స ఇతి) ఉపాధ్యుపహితే కార్యకరత్వం దర్శయతి (యస్య య ఇతి) మన
సోఽభావే జాగ్రత్స్వప్నవ్యవహారసిద్ధిరిత్యుక్త్వా తదభావే సుషుప్తిమవతారయతి (త
దుపరమ ఏవేతి) ఆత్మని మనో నాశాదేవ దర్శనాదివ్యవహారః. నస్వాపరస్యేనేత్యత్ర
బృహదారణ్యకశ్రుతిం ప్రమాణయతి (తదుక్తమితి) ద్వితీయే వాక్యే సదర్థత్వే
తదుపయుజ్యతే, తృతీయే తు విజ్ఞానమయో మనోమయ ఇతి చ పదద్వయముపజీవ్య

తే, ఏవం భూమికాం కృత్వా సమనన్తరవాక్యమాదత్తే (తస్యేతి)(తత్పరత్రేయే
తి) అత్ర తస్యాం దేవతాయాం తదవస్థానమితి తచ్ఛబ్దార్థః, తత్రేతి ద్వితీయప
క్షోక్తిః (అర్థాదితి) స్వప్నస్య హి కార్యస్య తత్త్వం, కారణం తచ్చ సుషు
ప్తమేవ * సుషుప్తాఖ్యం తమోఽజ్ఞానం బీజం స్వప్నప్రబోధయోరిత్యుభయాప
గమనాత్, ద్వితీయవ్యాఖ్యానే సుషుప్తమేవార్థవశాత్ ఫలతీత్యర్థః, ఇతశ్చ
స్వప్నాన్తశబ్దేన సాక్షాదర్థాద్వా సుషుప్తమేవోక్తమిత్యాహ (స్వమితి) న
న్వవస్థాన్తరేఽపి స్వమపీతో భవతీతి వచనమవిరుద్ధమితి చేత్, నేత్యాహ (నహీతి)
తథాపి కథం స్వాపస్స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (తత్రేతి) స్వపితినామ నిర్వచనసా
మర్థ్యసిద్ధమర్థం నిగమయతి (అత ఇతి) నను స్వప్నాన్తశబ్దో బుద్ధాన్తశబ్దవ
ద్యదా స్వప్నమేవాచష్టే, తదాపి స్వమపీతో భవతీత్యవిరుద్ధం, సర్వదా జీ
వస్య సదాత్మపరిష్వఙ్గప్రాప్తేస్తుల్యత్వాత్; అత ఆహ (యత్ర త్వితి) స్వప్నదర్శ
నస్య పుణ్యాపుణ్యకార్యత్వం ప్రకటయతి (పుణ్యాపుణ్యయోర్హీతి) న కేవ
లం పుణ్యాపుణ్యాభ్యామేవ స్వప్నే సంయుజ్యతే, కిం త్వవిద్యాదిభిశ్చేతి న త
త్ర స్వాప్యయస్సంభవతీత్యాహ (పుణ్యాపుణ్యయోశ్చేతి) తర్హి స్వప్నవత్సు
షుప్తేఽపి స్వాప్యయస్స్యాత్, తత్రాపి కామకర్మాదిసంబన్ధసంభవాదిత్యాశ
ఙ్క్యాహ (అనన్వాగతమితి) నతి జీవస్యైకత్ర దేవతాభావస్సంభవతీత్యాశఙ్క్యా
హ (మనసీతి) తస్మాదిత్యస్యాతిస్పష్టం వ్యాఖ్యానం, తేన పరామృష్టం హేతుమే
వస్పష్టయతి (స్వమాత్మానమితి) స్వపితినామనిర్వచనఫలం దర్శయతి (గుణేతి)
సుషుప్తే స్వరూపావస్థానస్య ముఖ్యస్యాసంభవాన్ముక్తత్వేనానుత్థానప్రసంగా
త్స్వరూపావస్థానప్రసిద్ధేర్నిమిత్తం వక్తవ్యమితి పృచ్ఛతి (కథం పునరితి) జ్వరా
దిరోగగ్రస్తస్య స్వభావస్థితౌ ప్రసిద్ధః శ్రమాభావః, సుషుప్తం చ శ్రమాపనోదా
వస్థానం, తథా చ తత్ర స్వరూపస్థితిప్రసిద్ధిరవిరుద్ధేత్యాహ (జాగ్రదితి) సంగృహీ
తం సమాధానం వివృణోతి (జాగరితే హీతి) కరణానామనేకవ్యాపారనిమిత్తాగ్లాని
ర్భవతీత్యత్ర మానమాహ (శ్రుతేశ్చేతి) అనుభవసముచ్చయార్థశ్చకారః, సు
షుప్త్యవస్థాయాం కరణానాముపరతౌ ప్రమాణమాహ (తథా చేతి) సుషుప్తౌ
ప్రాణస్యాపి వాగాదివదుపసంహృతత్వమాశఙ్క్యాహ ([illegible] నః
తభ్రాన్తిస్స్యాదితి భావః, జీవస్యాపి బహిర్వ్యాపారస్స్యాదితి చేత్, నైవం క
రణాభావాదిత్యాహ (తదేతి) నను సుషుప్తే శ్రమాపనోదమాత్రం నస్వరూ

పావస్థానం, తత్ప్రసిద్ధిరిత్యాశంక్యాహ (నాన్యత్రేతి) ఉక్తమర్థం లౌకికదృష్టాంతేనస్పష్టయతి (దృశ్యతేహీతి) బృహదారణ్యకశ్రుత్యాలోచనాయామపి సుషుప్త్యవస్థాయామవస్థాద్వయజనితశ్రమాపోహార్థం బ్రహ్మనీడప్రాప్తిర్గమ్యతఇత్యాహ (తద్యథేతి)

రం—ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య తదుపాదేయత్వంవక్తుం ప్రవృత్తః తేజోఽబన్నాత్మకసకలాచేతనసర్గస్య తదుపాదేయత్వముక్త్వా చేతనసర్గస్యాపి తదుపాదేయతాం ప్రతిపాదయితుంప్రస్తౌతి (ఉద్దాలకో హారుణిః శ్వేతకేతుంపుత్రమువాచ స్వప్నాంతం మేసోమ్యవిజానీహీతి) స్వప్నాంతం సుషుప్తింప్రతిపాదయతో మమవాక్యాద్విజానీహీతి పితా పుత్రమాహ స్మేత్యర్థః, ఏవం శిష్యావధానార్థం ప్రతిజ్ఞాయాహ (యత్రైతత్పురుషస్స్వపితినామ) యత్ర యదా పురుషః స్వపితీత్యేతన్నామభవతి, పురుషః స్వపితీతి శబ్దో యదా ప్రయుజ్యతఇత్యర్థః, పురుషస్వాపోయదేతియావత్- నామశబ్దః ప్రసిద్ధ్యర్థోవా, ఏతత్పురుషః, ఏషపురుషఇత్యర్థః (సతాసోమ్యతదా సంపన్నోభవతి) తదా తస్మిన్ స్వాపకాలే * సదేవసోమ్యేతి ప్రకృతేనసతా సంపన్నోభవతి * పరిగతః, సంగతోభవతీత్యర్థః, తస్యాఏవసత్సంపత్తేః సతిలయరూపత్వం స్వపితినామ నిర్వచనానుగుణంవివృణోతి (స్వమపీతోభవతి) అత్ర స్వశబ్దస్సపన్నసమాత్రపరః * సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతి స్వమపీతోభవతీతి స్థానప్రమాణేన సచ్ఛబ్దస్వశబ్దయోరేకవిషయత్వావశ్యంభావాత్, సచ్ఛబ్దస్య చాస్మిన్ ప్రకరణే పరమాత్మవిషయత్వాత్ స్వశబ్దోపి తత్పరఏవ; నను ప్రభిన్నత్వాత్ పరమాత్మనః తస్య కథం జీవంప్రతి స్వత్వమితిచేత్; ఉచ్యతే * దేవమనుష్యాది నామరూపాభిమాన రాగలోభాద్యనుగుణజ్ఞాన ప్రసరణజ్ఞాగరితావస్థ ఏవజీవః పరమాత్మా దేవమనుష్యాది నామరూపరాగద్వేష లోభమోహాద్యైహికబాహ్యభ్యంతరాతారాభిమాన కాలుష్యరహితజీవలీకస్సన్నాత్మన్యంతర్భూతఇత్యర్థఇతి * స్వాప్యయాదితి సూత్రేవ్యాసార్యైరాప్యభ్యాతత్వాన్నానుపపత్తిః అత్ర అపిపూర్వస్య ఇతేర్లయార్థస్య సకర్మకత్వాత్ స్వమపీతఇతి ద్వితీయా (తస్మాదేనంస్వపితీత్యాచక్షతేస్వంహ్యపీతోభవతి) హియస్మాత్ స్వస్మిన్ లీనోభవతి - తస్మాత్స్వపితీతి లౌకికాఆచక్షతఇత్యర్థః అత్ర యద్యపి స్వపిధాతోర్నిష్పన్నః స్వపితిశబ్దః

నతుస్వశబ్దోపపదాదపీలేః తథాప్యశనాయాదినిర్వచనవదర్థవాదరూపముప
పద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం అత్ర జీవస్య పరమాత్మనిలయప్రతిపాదనాత్తేజో౽బన్నాది
వజ్జీవస్యాపి తదుపాదేయత్వాత్తజ్జ్ఞానేన జ్ఞాతత్వముపపాదితం భవతి నను * య
త్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామేతి పురుషశబ్దనిర్దిష్టస్యైవ స్వశబ్దేన పరామృష్టత్వ
తయా పురుషశబ్దస్య జీవమాత్రవిశ్రాంతత్వేన స్వశబ్దస్యాపి తత్పర్యంతత్వమే
వోచితం నచ పురుషపదస్యాపి బ్రహ్మపర్యంతత్వకల్పనం యుక్తం * యత్రైత
త్పురుషః స్వపితి నామ * తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షత ఇత్యుపక్రమోపసంహార
యోర్లౌకికప్రసిద్ధ్యనువాదాత్ లౌకికానాం బ్రహ్మణి తత్ప్రసిద్ధేరభావా
త్ * నతి సంపద్య న విదుః * సత ఆగమ్య న విదురిత్యుత్తరఖండయోః ప్రతిపాద్య
మానస్యాజ్ఞానస్య బ్రహ్మణ్యసంభవాచ్చ * పురుషస్స్వపితి నామేతి వాక్య
స్థపురుషశబ్దస్య బ్రహ్మపర్యంతత్వాభావేన స్వశబ్దస్యాపి నబ్రహ్మపర్యంతత్వం స
మ్భవతి కించ * సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి వాక్యసచ్ఛబ్దితే బ్రహ్మణి
స్థూలావస్థజీవవిశిష్టపరమాత్మలయప్రతిపాదనే తత్తుల్యార్థత్వేనాభ్యుపేతే *
ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి వాక్యేపి పరిష్వక్తత్వమపి జీవశరీరకస్య బ్ర
హ్మణ ఏవ స్యాత్ నచేష్టాపత్తిః * సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేనేతి సూత్రే ప
రిష్వంజకేన ప్రాజ్ఞేన పరిష్వజ్యమానస్యాజ్ఞస్య జీవస్య భేదప్రతిపాదనం హి వి
రుధ్యేతేతి చేత్ అత్ర కేచిత్ - శాస్త్రానభిజ్ఞలౌకికప్రసిద్ధేః దేహాతిరిక్తజీ
వే౽ప్యభావాత్ అభిజ్ఞప్రసిద్ధిరేవ * స్వపితీత్యాచక్షత ఇత్యనూద్యతే - అభి
జ్ఞప్రసిద్ధిశ్చ పరమాత్మవిషయాపి సంభవతి * సంపద్య న విదురితి అగ్రిమఖండప్రతి
పాద్యమానమజ్ఞానమపి జీవద్వారా బ్రహ్మణి సఙ్గంస్యతే * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సం
పరిష్వక్త ఇతి ప్రతిపాద్యమానస్య పరిష్వంగస్య సత్సంపత్త్యైక్యమపి నాభ్యు
పగంతవ్యం * సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వ
క్త ఇత్యనయోరైకార్థ్యోక్తిశ్చ ఉభయోరపి సుషుప్తివిషయత్వాదుపపద్యతే.
నతు సర్వాత్మనైకార్థత్వం యేన * సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేనేతి సూత్రం వి
రుధ్యేత. అతః * పురుషస్స్వపితి నామేత్యత్రాపి పురుషశబ్దో బ్రహ్మపర్యం
త ఏవ- అతః స్వశబ్దస్య బ్రహ్మపర్యంతత్వేనానుపపత్తిరితి వ్యాసార్యోక్తిం సమ
ర్థయంతే * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః
* ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి వాక్యవిష

రణప్రవృత్తేనభగవతాభాష్యకృతామహాసిద్ధాంతే * తత్త్వమసీత్యుపాదానో
పాదేయవిభాగః కథమితిచేత్ నాత్రకించిదుద్దిశ్యకిమపివిధీయతే * ఐతదాత్మ్య
మిదంసర్వమిత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వాత్. అప్రాప్తేహిశాస్త్రమర్థవత్. ఇదం
సర్వమితి - సజీవంజగన్నిర్దిశ్య ఐతదాత్మ్యమితి-తస్యైషఆత్మేతి తత్రైవప్రతి
పాదితం తత్రచహేతురుక్తః * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదా
యతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతి * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితి శాంతఉపాసీతేతివ
దితిభాషితం అత్రవ్యాసార్యైః * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదా
యతనాఇతివాక్యేసర్వశబ్దేన ప్రజానాంవిశేషితత్వాత్ ప్రజాశబ్దస్యచాచిత్సం
సృష్టచేతనవిశేషపరత్వాత్ * ఇదంసర్వమసృజతేత్యాదివాక్యాంతరే విజ్ఞానావి
జ్ఞానశబ్దవాచ్యచిదచిదాత్మకస్య జగతస్సర్వశబ్దేన నిర్దేశాచ్చ ప్రజాశబ్దేవ స
జీవం జగన్నిర్దిశ్యతే సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతిపదద్వయం సచ్ఛబ్దవాచ్యబ్ర
హ్మాధీనోత్పత్తిలయత్వపరం ప్రతిష్ఠా- నిష్ఠా. పర్యవసానం లయఇతియావత్.స
దాయతనాఇతిసదాధారకత్వముచ్యతే అనేన జగతశ్శరీరత్వం ఫలితం. తత్క
థమితిచేత్. ఇత్థం ఉత్పత్తిలయహేతుత్వవాచి పదద్వయ మధ్యగతేన స్థితిహే
తుత్వవాచినా సదాయతనాఇతి పదేన స్థితిహేతుధారకత్వంసిధ్యతి * ఏతస్య
వాఅక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గిద్యావాపృథివ్యౌ విధృతేతిష్ఠతఇతి శ్రుతి ధా
తూక్తస్థితేః ప్రశాసనేన ధారణాధీనత్వావగమాత్తస్యచప్రశాసనస్య * అంతః
ప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానామితిఅంతఃప్రవేశపూర్వకత్వావగమాత్సర్వశాఖాప్రత్యయ
న్యాయేన అంతఃప్రవేశశాసనధారణానామన్యతవాక్యైకవాక్యతయోః ఫలితత్వా
త్ సదాయతనాఇత్యనేన ధారకత్వోక్త్యాపి అంతఃప్రవిశ్యశాసనేనధారకత్వల
క్షణాత్మత్వస్యఫలితత్వాత్ జగతశ్శరీరత్వం ఫలితం * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్స
ర్వాః ప్రజాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతివాక్యేన సదుపాదానకత్వం సదాయతనాఇత్య
నేన సదంతర్యామికత్వం ఉపాదానోపాదేయభావస్యాభిన్ననిష్ఠత్వాత్, ప్ర
జాశబ్దేనాచిత్సంసృష్టజీవమాత్రపరామర్శేతస్యసదుపాదానకత్వాసంభవాత్ ప్ర
జాశబ్దేనచ ప్రజాశరీరకం బ్రహ్మోచ్యతే* సదాయతనాఇత్యత్రసదంతర్యా
మికత్వస్య శరీరభూతచిదచిన్నాత్మనిష్ఠత్వేన చిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మనిష్ఠత్వాభా
వాత్ సదాయతనాఇతి వాక్యానుషక్తప్రజాశబ్దేన శరీరభూతచేతనాచేతనమా
త్రమేవాభిధీయతే తథా * సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇత్యుపాదానత్వప్రతిపాదక

వాక్యవిశిష్టస్యైవోపాదానత్వాత్ సచ్ఛబ్దేన సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టమేవోచ్యతే సవామతనాఇత్యన్తర్యామిత్వప్రతిపాదకవాక్యైర్విశిష్టస్య అన్తర్యామిత్వాసంభవాత్ సచ్ఛబ్దేనవిశేష్యమాత్రమేవాభిధీయతే. తజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాత్ సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యత్రాపి తజ్జత్వతల్లత్వాదిత్యుపాదానత్వ ప్రతిపాదకాంశే విశిష్టయోరేవోపాదానోపాదేయత్వాత్సర్వశబ్దోపి విశిష్టపరః తచ్ఛబ్దోపి విశిష్టపరః సర్వమిదం తదాత్మకత్వాద్బ్రహ్మేతి తదన్తర్యామిత్వప్రతిపాదకాంశే తు విశిష్టయోశ్శరీరశరీరిభావాసంభవాత్ సర్వమిదమితిశబ్దేనశరీరభూతం జగదేవ పరామృశ్యతే. తదితిశబ్దేన కేవలవిశేష్యభూతం బ్రహ్మైవోచ్యతే * ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యత్రాపి ఏష ఆత్మా యస్య తదైతదాత్మ్యమిత్యర్థస్య వర్ణనీయతయా విశిష్టస్యాత్మత్వాభావాదేతచ్ఛబ్దేనవిశేష్యమాత్రంపరామృశ్యత ఇతి వ్యాసార్యైరుక్తం ఏతత్సర్వం గత్యభావాదఙ్గీకార్యం * కృత్స్నస్యజగతో బ్రహ్మకార్యత్వేన తదన్తర్యామికతయా చ తదాత్మకత్వేనైక్యాత్తత్ప్రత్యనీకనానాత్వంనిషిధ్యత ఇతి మహాసిద్ధాన్తభాష్యవ్యాఖ్యానావసరే చ వ్యాసార్యైః, యస్యబ్రహ్మకార్యత్వం విశిష్టస్య- న తస్య తదన్తర్యామికత్వం యస్య బ్రహ్మాన్తర్యామికత్వం విశేషణస్య - న తస్య బ్రహ్మోపాదేయత్వం బ్రహ్మాన్తర్యామికత్వస్య విశేషణమాత్రనిష్ఠత్వాదితి పరిచోద్య- జగతో బ్రహ్మకార్యత్వాదితి శ్రూయమాణో జగచ్ఛబ్దో విశిష్టపరః తదన్తర్యామికత్వేనేత్యత్ర విశేషణమాత్రవాచీనిష్కర్షకో జగత ఇతి శబ్దోఽధ్యాహర్తవ్య ఇత్యుక్త్వా - అస్మిన్పక్షే బహువైరూప్యాశ్రయణక్లేశం పర్యాలోచ్య- బ్రహ్మకార్యత్వేన బ్రహ్మాన్తర్యామికత్వేనేత్యుభయత్రాపి జగత ఇతి నిష్కర్షక ఏవ శబ్దః న చ నిష్కృష్టస్య విశేషణమాత్రస్య జగతః తదన్తర్యామికత్వోపపత్తావపి తదుపాదానకత్వం న సంభవతీతి వాచ్యం - భావ్యవస్థాశ్రయస్యైవోపాదేయతయా తచ్ఛరీరభూతస్య జగతోపి భావ్యవస్థాశ్రయత్వేన బ్రహ్మోపాదేయత్వం సంభవతీతి ప్రతిపాదితం- అస్మిన్పక్షే వైరూప్యాది క్లేశాశ్రయణాభావాదయమపి పక్షో యుక్త ఇత్యస్మాభిర్ముణ్డకోపనిషత్ప్రకాశికాయాం ప్రతిపాదితః అస్మిన్పక్షే * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సదుపాదానకత్వసదాత్మకత్వ ప్రతిపాదకవాక్యే ప్రజాశబ్దః కేవలచిదచిన్మాత్రపరః-న తు బ్రహ్మపరః సచ్ఛబ్దోపి కేవలబ్రహ్మమాత్రపరః తతశ్చ కేవలస్య బ్రహ్మణః కేవలచిదచిత్ప్రపఞ్చస్య చ పూర్వోత్తరావస్థా

శ్రియహేతుహేతుమద్భావతయా ఉపాదానోపాదేయభావోప్యస్తి తదపృథ
క్సిద్ధకారణత్వస్యైవ తదుపాదానత్వ రూపత్వాద్విశేషణస్య బ్రహ్మణోవిశేష
ణాపృథక్సిద్ధకారణత్వేన ఉపాదానత్వస్యైవయుక్తత్వాత్ * ఐతదాత్మ్యమిదం
సర్వమిత్యత్రాపీదం సర్వమితి కేవల చిదచిదాత్మకః ప్రపంచః పరామృశ్యతే
ఏతచ్ఛబ్దేనాపి కేవలం విశేష్యమితి నపూర్వవాక్యస్థైరూప్యం సను * ఐతదా
త్మ్యమిత్యత్ర తచ్ఛబ్దేనకిం స్వరూపముచ్యతే ఉతనియంతృస్వం నాద్యః చిదచిత్ప్ర
పంచస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వాభావాత్. నద్వితీయః శరీరాత్మభావే * సన్మూలాః
సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతిపూర్వవాక్యోక్త స
దుపాదానకత్వసదంతర్యామికత్వయోర్హేతూకరణం విరుధ్యేత. నచేష్టాపత్తిః
* తత్రచహేతురుక్తః సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాఇతి
భాష్యవిరోధప్రసంగాత్ * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితి శ్రుతావివచ సదు
పాదానకత్వసదంతర్యామికత్వయోస్సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వే హేతూకరణాదితి
చేన్న- విశిష్టయోరేవోపాదానోపాదేయభావఇతిపక్షస్యస్వదోషస్య సమాన
త్వాత్. కథంతర్హ్యస్యదోషస్యనిస్తారఇతిచేత్ ఉచ్యతే-ఆత్మశబ్దోవ్యాప్యవచ
నః *అదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తఇత్యత్ర ఆత్మశబ్దస్యవ్యాప్యార్థకత్వాశ్రయణా
త్. ఐతదాత్మ్యంసర్వ స్యైష ఆత్మాయస్యేతి పక్షేపిసార్వత్రికశ్రయణీ
యత్వాత్. అస్మింశ్చపక్షే * ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం* సఆత్మేత్యనయోఃనపౌ
నరుక్త్యశఙ్కా-అతఏవ* రామానుజంలక్ష్మణపూర్వజంచేతివదాదరాతిశయాదు
పపద్యతఇతి పరిహారాశ్రయణక్లేశోపినాశ్రయణీయః - తస్మాత్స్వం- ఏతదాత్మక
త్వమేవ సత్యం ప్రపంచస్య- ప్రామాణికమిత్యర్థః * ఐతదాత్మ్యమిదం స
ర్వంతత్సత్యమితి వాక్యస్యైవమర్థః - సత్యం- ప్రమాణప్రతిపన్నం తదిదం
సర్వం- జగదైతదాత్మ్యం అనేనబ్రహ్మణావ్యాప్యమిత్యర్థః. అత్రాసత్యస్యశ
శశృంగాదేస్తుచ్ఛస్య వ్యాప్యత్వాభావేపి ప్రమాణప్రతిపన్నస్య సర్వస్యాపిబ్ర
హ్మవ్యాప్యత్వమస్తీతిభావః సఆత్మా - నియంతేత్యర్థః విశేష్యస్య విశేషణాం
శం ప్రత్యుపాదానత్వ మస్తీత్యస్మిన్పక్షే * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదిత్యత్ర
దంశబ్దస్యకథమశ్రుతవేదాంతం శ్వేతకేతుం ప్రతిబ్రహ్మోపదేశపరమితి జనకత్వ
నిబిడితశఙ్కాయా అపినావకాశః. సమూక్తరీత్యాభిన్నయోరుపాదానోపాదేయ
భావసమర్థనేపి * సదేవేదమగ్రఆసీత్ * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేతిపరస్వ

భిన్నవిశేషణవిశేష్యవాచినోర్జగద్బ్రహ్మవాచిశబ్దయోః కథం సామానాధికర
ణ్యమితి చేన్న-అపృథక్సిద్ధవాచిత్వస్యైవ సామానాధికరణ్యప్రయోజకతయా లోక
వేదయోర్దృష్టత్వాత్ - చిదచిత్ప్రపంచస్య తచ్ఛక్తిత్వేన తచ్ఛరీరత్వేన చ తయో
రభేదోపచారేణాభేదనిర్దేశానాం * స దేవేదమిత్యాదిరూపాణాముపపత్తేః శ
క్తిశక్తిమతోర్దండఘటాదివదత్యంతభేదాభావాత్ విశేషణభూతప్రపంచాంశే
బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వాభావే * నవిలక్షణత్వాదిత్యధికరణస్య వా * కృత్స్నప్ర
సక్తిరిత్యధికరణస్య వా నిరాలంబనత్వప్రసంగాత్ బ్రహ్మణో బ్రహ్మప్రత్యుపాదా
నత్వే విలక్షణత్వశఙ్కాయా వా బ్రహ్మణో జగద్రూపేణ పరిణామాభావే కృత్స్న
ప్రసక్తినిరవయవత్వశబ్దకోపశఙ్కయోర్వా అప్రసక్తేః నన్వేవం * తదనన్యత్వమా
రంభణశబ్దాదిభ్య ఇత్యధికరణే ప్రపంచస్యోపాదానభూతబ్రహ్మణా అభేదానం
భవాత్ ఉపాదానోపాదేయాభేదసమర్థనం విరుధ్యేతేతి చేత్ - న తస్మిన్నధిక
రణే ఉపాదానోపాదేయయోస్స్వరూపాభేదస్సమర్థ్యతే - తయోరభేదే కా
రకవ్యాపారవైయర్థ్యప్రసంగాత్. అపి తు తదపృథక్సిద్ధత్వం. తచ్చ తత్సత్తాధీన
సత్తాకత్వం. ఏతాదృశస్యాపృథక్సిద్ధత్వస్య అభేదవ్యవహారప్రయోజకత్వం * య
దధీనా యస్య సత్తా తత్తదిత్యేవ ఘృత ఇతి ప్రమాణసిద్ధం అతో న తదధికరణ విరో
ధః యద్వా- అస్మన్మతే స్థూలచిదచిదాత్మక ప్రపంచస్యైవ తద్విశిష్టస్యాపి బ్ర
హ్మణ ఉపాదేయత్వాదుపాదానభూతసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకస్య బ్రహ్మణ ఉపాదేయ
భూతస్థూలచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మాభేదసమర్థనపరతయా ఆరంభణాధికరణస్యోపప
త్తేర్న చోద్యావకాశః వస్తుతస్తు యథా * కో భవానితి సౌవీరరాజప్రశ్నస్య ప్ర
కృతిసంసృష్టాత్మవిషయత్వేపి వస్తుగత్యా భవచ్ఛబ్దముఖ్యార్థత్వం పరిశుద్ధాత్మ
స్వరూపస్యైవోచితమితి మత్వా తస్యైవ భవచ్ఛబ్దముఖ్యార్థత్వం ప్రదర్శయ
న్నాదిభరతః * యదా సమస్తభూతేషు పుమానేకో వ్యవస్థిత ఇతి ప్రత్యవోచత్
యథా వా అథర్వశిరసి రుద్రం ప్రతి దేవైః ప్రయుక్తస్య * కో భవానితి ప్రశ్నస్య
పురోవర్తిరుద్రమాత్రపరత్వేపి భవచ్ఛబ్దస్య పరమాత్మపర్యంతత్వశిక్షణాయ *
అహమేకః ప్రథమమాసమిత్యాది ప్రతివచనప్రవృత్తిః - ఏవమేవ * ఇదమ
గ్ర ఆసీదితీదంశబ్దస్య విశేషణమాత్రపరత్వే ప్రాప్తే విశేష్యపర్యంతత్వ శిక్ష
ణాయ స్థూలచిదచిచ్ఛరీరం బ్రహ్మ ప్రతి సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకం బ్రహ్మోపా
దానమిత్యేతదర్థప్రతిపాదకస్య ఉత్తరసందర్భస్య ప్రవృత్తావదోషాభావా

దితిద్రష్టవ్యమ్. అయంచార్థః * తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి శ్రుతివ్యాఖ్యానావసరే బృహదారణ్యకప్రకాశికాయాం ప్రతిపాదితః తత్రానుసంధేయః. అతశ్చారంభణాధికరణే తదనన్యత్వమిత్యనేన * అనన్యారాఘవేణాహం భాస్కరేణప్రభాయథేతివత్ అపృథక్సిద్ధత్వలక్షణాభేదస్యైవసమర్థితత్వాత్, తావతైవైకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తేశ్చ అపృథక్సిద్ధకారణత్వస్యైవ ఉపాదానశబ్దార్థత్వాదిహచ యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామసతాసోమ్య తదాసంపన్నోభవతి స్వమపీతోభవతీత్యత్రపురుషశబ్దితస్య కార్యావస్థజీవస్య కారణావస్థస్వశబ్దితజీవవిశిష్టతయా స్వశబ్దవాచ్యేన పరంపరయా స్వావస్థాశ్రయతయోపాదానభూతేనసతాసంపత్తేరపి సూపపాదతయా * ప్రాజ్ఞేనాత్మనానంపరిష్వక్తఇతి శ్రుత్యైకార్థ్యమపి స్వరసత ఏవ సిధ్యతీత్యలమతిచర్చయా. ప్రకృతమనుసరామః. ॥ ౧ ॥

ఉ—సయథాశకునిస్సూత్రేణ ప్రబద్ధోదిశందిశంపతిత్వాఽన్యత్రాయతనమలబ్ధ్వా బంధనమేవోపశ్రయతఏవమేవఖలు సోమ్యతన్మనోదిశందిశంపతిత్వాఽన్యత్రాయతనమలబ్ధ్వా ప్రాణమేవోపశ్రయతేప్రాణబంధనగ్ంహిసోమ్యమనఇతి. ॥ ౨ ॥

శం—తత్ర యందృష్టాంతో యథోక్తేఽర్థే సయథాశకునిః పక్షీ శకునిఘాతుకస్య హస్తగతేనసూత్రేణ ప్రబద్ధః- పాశితోదిశందిశం- బంధనమోక్షార్థీసన్ ప్రతిదిశంపతిత్వాఽన్యత్ర బంధనాదాయతనం- ఆశ్రయం విశ్రమణాయాలబ్ధ్వా- అప్రాప్యబంధనమేవోపశ్రయతే. ఏవమేవ- యథాయం దృష్టాంతః ఖలు హేసోమ్య. తన్మనః- తత్ ప్రకృతంషోడశకలమన్నోపచితంమనోనిర్ధారితం, తత్ప్రవిష్టస్తత్సనమపలక్షితో జీవ స్తన్మనఇతినిర్దిశ్యతే- మంచాక్రోశనవత్. సమనఆస్యోపాధిభూతేవాఽవిద్యాకామకర్మోపదిష్టోదిశందిశం- సుఖదుఃఖాదిలక్షణాం జాగ్రత్స్వప్నయోఃపతిత్వా గత్వా అనుభూయేత్యర్థః. అన్యత్ర సదాఖ్యాత్స్వాత్మనః ఆయతనం- విశ్రమణస్థానమలబ్ధ్వా ప్రాణమేవ-ప్రాణేన సర్వకార్యకారణాశ్రయేణోపలక్షితాప్రాణఇత్యుచ్యతే సదాఖ్యాపరాదేవతా * ప్రాణస్యప్రాణం * ప్రాణశరీరోభారూపఇత్యాదిశ్రుతేః. అతస్తాం దేవతాంప్రాణం ప్రాణాఖ్యామేవోపశ్రయతే. ప్రాణోబంధనం యస్యమనసః- తత్ప్రాణబంధనంహి - యస్మాత్సోమ్యమనః. ప్రాణోపలక్షితదేవతాశ్రయంమన

॥ ౨ ॥

ఇతి- తదుపలక్షితోజీవఇతి.

ఆ—తత్రేతి-సుషుప్త్యవస్థోచ్యతే. యథోక్తోర్థోహి- జీవస్య బ్రహ్మణ్యవస్థానం, తస్మిన్నితియావత్. సశబ్దోదృష్టాంతవిషయః. శకునివిషయోవా,అప్రాప్యేతిచ్ఛేదః, యథా మంచాక్రోశనేన మంచస్థాదేవదత్తాలక్ష్యతే- తథాతస్మిన్నఇతి మనసిస్థితోజీవోలక్ష్యోభవతీత్యాహ (మంచాక్రోశనవదితి) నకేవలం ప్రకరణాత్ప్రాణశబ్దేన పరాదేవతాలక్ష్యతే- అన్యత్ర ప్రయోగదర్శనాచ్చేత్యాహ (ప్రాణస్యేతి) ప్రాణశబ్దేన పరదేవతాలక్షణాయాంఫలితమాహ (అతఇతి) ప్రాణమేవోపశ్రయతే విజ్ఞానాత్మేత్యత్ర హేతుమాహ (ప్రాణోబంధనమితి) ॥ ౨॥

రం—(సయథాశకునిస్సూత్రేణప్రబద్ధోదిశందిశం పతిత్వాఽన్యత్రాయతనమలబ్ధ్వా బంధనమేవోపశ్రయతఇత్యాది) యథా పక్షిగ్రాహకస్య హస్తగతేనసూత్రేణబద్ధః ప్రతిదిశంపతిత్వా ఆశ్రయాంతరమలబ్ధ్వా బంధనం-హస్తమేవాశ్రయతే- ఏవమేవహేసౌమ్య. సుషుప్తికాలేతత్ * అన్నమయంహిసౌమ్యమనఇతి ప్రాగ్నిర్దిష్టం మనః దిశందిశంపతిత్వా- జాగ్రత్స్వప్నయోర్నానావిధవిషయగ్రహణవ్యాపృతంభూత్వాపి తత్ర తత్రాయతనం- విశ్రమస్థలబ్ధ్వా విశ్రమాయ ముఖ్యప్రాణేన సంశ్లేషవిశేషమాపద్యతఇత్యర్థః, అత్రహేతుమాహ (ప్రాణబంధనంహిసౌమ్యమనఇతి) యతఃప్రాణేహి మనోనిబధ్యతే ఇత్యర్థః. అతఏవహి ప్రాణ ఉత్క్రాంతే మనఆదీనామప్యుత్క్రమః. అతస్సుషుప్తిదశాయాం వాగాదీంద్రియసహితంమనః * వాఙ్మనసిసంపద్యతే మనఃప్రాణఇతి ప్రయాణకాలోక్తన్యాయేన ప్రాణేసంశ్లేషవిశేషమాపన్నం సదుపరతవ్యాపారంభవతి. సుషుప్తిదశాయాం ప్రాణమాత్రమనుపరతవ్యాపారమాస్తే * సయదాస్వపితిప్రాణమేవ వాగప్యేతిప్రాణంచక్షుఃప్రాణంశ్రోత్రం ప్రాణంమనఇతిశ్రుతేః, ॥ ౨ ॥

ఉ— † అశనాపిపాసే మేసౌమ్యవిజానీహీతి యత్రైతత్పురుషోఽశిశిషతినామాపఏవ తదశితంనయంతేతద్యథాగోనాయోఽశ్వనాయఃపురుషనాయఇత్యేవం తదపఆచక్షతేఽశనాయేతి తత్రైతచ్ఛుంగముత్పతితగ్ంసౌమ్యవిజానీహినేదమమూలంభవిష్యతీతి॥3॥

శం—ఏవం స్వపితినామ ప్రసిద్ధిద్వారేణ యజ్జీవస్య సత్యంస్వరూపం జ

† అశనాయాపిపాసేఇతిరంగరామానుజీయఃపాఠః

గతో మూలం పుత్రస్య దర్శయిత్వాహాన్నాదికార్యకారణపరంపరయాపి జగతో మూలం సద్దిదర్శయిషుః. అశనాపిపాసే- అశితుమిచ్ఛాశనా- సణయలోపేన పాతుమిచ్ఛాపిపాసా. తేఅశనాపిపాసే- అశనాపిపాసయోస్తత్త్వంవిజానీహీత్యేతత్. యత్ర యస్మిన్కాలే ఏతన్నామపురుషోభవతి. కింతత్, అశిశిషతి-అశితుమిచ్ఛతీతి. తదా తస్యపురుషస్య కింనిమిత్తంనామభవతీతి, ఆహ- యత్తత్పురుషేణాశితమన్నం కఠినం పీతాఆపోనయంతే- ద్రవీకృత్యరసాదిభావేన విపరిణమయంతే, తదాభుక్తమన్నంజీర్యతే అథచభవత్యస్య నామాశిశిషతీతి గౌణం జీర్ణేహ్యన్నే ఉశితుమిచ్ఛతిసర్వోహిజంతుః, తత్రాపామశితనేతృత్వాదశనాయాఇతినామప్రసిద్ధమిత్యేతస్మిన్నర్థే యథాగోనాయః - గాంనయతీతిగోనాయః. గోపాలఇత్యుచ్యతే, తథా- అశ్వాన్నయతీత్యశ్వనాయః- అశ్వపాలఇత్యుచ్యతే. పురుషనాయః- పురుషాన్నయతీతి, రాజా సేనాపతిర్వా ఏవంతత్ ఉదాఉపఃఅచక్షతేలౌకికాఅశనాయేతి విసర్జనీయలోపేన తత్ర- ఏవంసత్యద్భిరసాదిభావనీతేనాశితేనాన్నేన నిష్పాదితమిదం శరీరం వటకణికాయామివశుఙ్గః - అంకురఉత్పతితః ఉద్గతః తమిమంశుఙ్గం కార్యంశరీరాఖ్యం వటాదిశుఙ్గవదుత్పతితం సోమ్యవిజానీహీతి కింతత్రవిజ్ఞేయమితి ఉచ్యతే - శృణు ఇదం శుఙ్గవత్కార్యత్వాచ్ఛరీరంనామూలం మూలరహితంభవిష్యతి॥ ॥ 3 ॥

ఆ—వృత్తమనూద్యానంతరవాక్యముత్థాపయతి (ఏవమితి) ఆహ అశనాపిపాసేమేసోమ్యేత్యాదీతి శేషః కిమభిప్రాయస్సన్ పితాపుత్రంప్రత్యేవమాహేత్యాకాంక్షాయామాహ (అన్నాదీతి) అన్నాదీని కార్యాణి కారణాని- అబాదీని. తేషాంయాపరంపరా- తయాపి జగతోయత్సల్లక్షణంమూలం తద్దర్శయితుమిచ్ఛన్పితాపుత్రం ప్రత్యశనేత్యాదికంవాక్యమాహేత్యర్థః. అశనేత్యస్య సన్నంతత్వాభావేపి కథంతచ్ఛబ్దోవ్యాఖ్యాయతే - తత్రాహ (అశనేతి) యకారస్యలోపేనాస్మిన్ప్రయోగే సన్ప్రత్యయః ప్రత్యుక్తః - తథాచతచ్ఛబ్దో కింరుద్ధేత్యర్థః తత్రాశనాపిపాసయోస్తత్త్వం విజ్ఞాపయతి (యత్రేతి) సావన్యేనోక్తంనామవిశేషంజ్ఞాతుంపృచ్ఛతి (కింతదితి) యత్కఠినమన్నం రుషేణాశితం - తత్పీతాఆపోనయంతఇతిసంబంధః. తదేతి- పరిణామావస్థా అథేతి- అన్నస్యభుక్తస్య జీర్ణత్వానంతర్యముచ్యతే. కథం తదానామే గౌణత్వం తదాహ (జీర్ణేహీతి) తద్యథేత్యత్ర తచ్ఛబ్దార్థమాహ(తత్రే

పీత స్తస్మిన్నర్థే- దృష్టాంతఉచ్యతఇతి శేషః అశనాయేతికథమపామాఖ్యానం - అశనాయా ఇతిహివక్తవ్యం - తత్రాహ (విసర్జనీయేతి) తత్రేత్యస్యవ్యాఖ్యానం (ఏవంసతీతి) అపామశితనేతృత్వేసతీత్యర్థః. అద్భిః పీతాభిరితి శేషః తత్రేతి - శరీరనిర్దేశః ॥ ॥౩॥

రం—ఏవంజీవస్య పరమాత్మోపాదేయత్వ సిద్ధ్యర్థం సుషుప్తికాలే పరమాత్మసంపత్తిం తత్ప్రసంగాద్వాగాదీంద్రియాణాం ప్రాణసంశ్లేషవిశేషంచ ప్రతిపాద్య అశనాయాదినామనిర్వచనముఖేనాపి పరమాత్మనో జగన్మూలతాముపపాదయతి (అశనాయాపిపాసే మే సోమ్య విజానీహీతి) స్పష్టోర్థః (యత్రైతత్పురుషోఽశిశిషతి నామ ఆప ఏవ తదశితం నయంతే) యత్ర -యదాపురుషోఽశిశిషతీత్యేతన్నామ - పురుషోఽశిశిషతీతిశబ్దం యదాలోకాః ప్రయుంజతే ఇత్యర్థః యదాపురుషస్యాశిశిషా భవతీతి యావత్ నామశబ్దః ప్రసిద్ధ్యర్థో వా తదా ఆపస్తదశితం నయంతే- జీర్ణతాం ప్రాపయ్య రసరూపేణ శరీరం నయంతే. తేనాశితే జీర్ణే పునరశిశిషా జాయత ఇత్యర్థః (తద్యథా గోనాయోఽశ్వనాయః పురుషనాయ ఇత్యేవం తదప ఆచక్షతేఽశనాయేతి) గాంనయతీతి గోనాయః యథా గోనేతారం గోనాయ ఇత్యాచక్షతే- యథావా అశ్వనేతారం పురుషనేతారం చాశ్వనాయః పురుషనాయ ఇత్యాచక్షతే లౌకికాః ఏవమశితనేతారమప అశనాయేత్యాచక్షత ఇత్యర్థః (తత్రైతచ్ఛుంగముత్పతితం సోమ్య విజానీహీతి) అద్భిరసభావం నీతేఽన్నే ఉత్పన్నమేతచ్ఛరీరాఖ్యం శుంగసదృశం కార్యం విజానీహీత్యర్థః నన్వమూలమేవేదం భవత్విత్యత్రాహ (నేదమమూలం భవిష్యతీతి) కార్యమాత్రస్య సకారణకత్వాదిత్యర్థః ॥ ॥౩॥

ఉ—తస్య క్వ మూలగ్ స్యాదన్యత్రాన్నాదేవమేవ ఖలు సోమ్యాన్నేన శుంగేనాపో మూలమన్విచ్ఛాద్భిః సోమ్య శుంగేన తేజో మూలమన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛ సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః ॥ ॥౪॥

శం—ఇత్యుక్త ఆహ శ్వేతకేతుః - యద్యేవం సమూలమిదం శరీరం పటాదివద్భగవన్ - తస్య - అస్య శరీరస్య క్వ మూలం స్యాత్- భవేదితి ఏవం పృష్ట ఆహ పితా (తస్య క్వ మూలం స్యాదన్యత్రాన్నాత్) అన్నం మూలమిత్యభిప్రాయః. కథం అశితం హ్యన్నమద్భిర్ద్రవీకృతం జాఠరాగ్నినా పచ్యమానం రసాదిభావేన పరి

ణమశి రసాచ్ఛోణితం శోణితాన్మాంసం మాంసాన్మేదః మేదసోఽస్థీని అస్థిభ్యో మజ్జా మజ్జాతశ్శుక్రం. తథాయోషిద్భుక్తంచాన్నం రసాదిక్రమేణైవం పరిణతంలోహితంభవతి. తాభ్యాంశుక్రశోణితాభ్యామన్నకార్యాభ్యాంసంయుక్తాభ్యామన్నేనైవ ప్రత్యహంభుజ్యమానేనాపూర్యమాణాభ్యాం కుడ్యమివ మృత్పిండైః ప్రత్యహముపచీయమానోఽన్నమూలో దేహశుంగః పరినిష్పన్న ఇత్యర్థః యత్తు దేహశుంగస్య మూలమన్నం నిర్దిష్టం తదపి దేహవద్వినాశోత్పత్తిమత్త్వాత్ కస్మాచ్చిన్మూలాదుత్పతితం శుంగమేవేతి కృత్వాహ - యథాదేహశుంగోఽన్నమూలః - ఏవమేవఖలుసోమ్యాన్నేనశుంగేన - కార్యభూతేనాపో మూలమన్నస్యశుంగస్యాన్విచ్ఛ- ప్రతిపద్యస్వాఽపామపివినాశోత్పత్తిమత్త్వాచ్ఛుంగత్వమేవేతి అద్భిస్సోమ్యశుంగేన- కార్యేణ కారణం తేజో మూలమన్విచ్ఛ తేజసాపి వినాశోత్పత్తిమత్త్వాచ్ఛుంగత్వమితి తేజసాసోమ్యశుంగేన సన్మూలమేకమేవాద్వితీయంపరమార్థసత్యంయస్మిన్సర్వమిదంవాచారంభణంవికారోనామధేయమనృతంరజ్జ్వామివసర్పాదివికల్పజాతమధ్యస్తమవిద్యయా తదస్యజగతోమూలం అతస్సన్మూలాః-సత్కారణాః హేసోమ్యేమాః స్థావరజంగమలక్షణాః సర్వాఃప్రజాఃన కేవలంసన్మూలాఏవ ఇదానీమపిస్థితికాలేసదాయతనాః సదాశ్రయాఏవ నహిమృదమనాశ్రిత్యఘటాదేస్సత్త్వంస్థితిర్వాస్తి-అతోమృద్వత్సదాయతనంయాసాంప్రజానాం- తస్సన్మూలత్వాత్సదాయతనాః ప్రజాః అన్తే చసత్ప్రతిష్ఠాః సదేవప్రతిష్ఠా లయః సమాప్తిః అవసానంపరిశేషోయాసాం తాస్సత్ప్రతిష్ఠాః॥ ॥౪॥

ఆ—అన్నస్యదేహమూలత్వమాశంక్యాపూర్వకంవ్యుత్పాదయతి(కథమిత్యాదినా) తథా పురుషమధ్యాస్తసదితియావత్, తథాపి కథం సతోమూలస్యసిద్ధిః అతఆహ (యత్త్వితి) సతోమూలస్య వాస్తవంరూపందర్శయతి (ఏకమితి) తస్య సర్వకల్పనాధిష్ఠానత్వేన పరిణామవాదంవ్యుదస్యతి (యస్మిన్నితి) అధ్యాసే మూలకారణమాహ (అవిద్యయేతి) ప్రజాస్సర్వాస్సన్మూలాస్సదాయతనాశ్చేత్యుక్తమర్థం దృష్టాంతేనసమర్థయతే (నహీతి) సత్ప్రతిష్ఠాస్సదాయతనాశ్చేత్యనయోరర్థభేదాభావమాశంక్యాహ (అంతేచేతి) ప్రతిష్ఠాశబ్దస్య లయవాచిత్వాదాయతనశబ్దస్యచాశ్రయవిషయత్వాన్నపౌనరుక్త్యమిత్యర్థః, లయశబ్దస్య సుషుప్త్యాదివిషయత్వంవారయతి (సమాప్తిరితి) సమ్యగాప్తిః సమాప్తి

రితి, (ప్రా ప్తింత్రి) వివక్షితేతి శంకాంవారయతి(అవసానమితి) తస్యాభావత్వేన తుచ్ఛరూపత్వంనిరస్యతి (పరిశేషఇతి) ॥ ४ ॥

రం—తస్మిన్ తస్యాన్నాతిరిక్తం మూలాంతరంకల్ప్యతామిత్యత్రాహ (తస్య క్వమూలంస్యాదన్యత్రాన్నాత్) కార్యశరీరస్యసన్మూలకత్వాన్మూలాంతరస్య చానుపలంభాత్, ఉపలబ్ధమన్నమేవమూలమిత్యర్థః(ఏవమేవఖలుసోమ్యాన్నేన శుంగేనాపోమూలమన్విచ్ఛేత్యాది) యథా శరీరేణ కార్యభూతేనోపచీయమానేన తత్కారణమన్నమనుమియతే- ఏవమేవ అన్నేనకార్యేణఅపః కారణమనుమినుహీతియావత్. ఏవము త్తరత్రాపి సత్పర్యంతాం కారణపరంపరామనుమినుహీత్యర్థః, తతఃకిమిత్యత్రాహ (సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాఃప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః) ఏతస్య వాక్యస్యార్థఃపూర్వముక్తఏవ. ॥ ४ ॥

ఉ—అథ యత్రైతత్పురుషఃపిపాసతి నామ తేజఏవ తత్పీతం నయతే తద్యథా గోనాయోఽశ్వనాయః పురుషనాయ ఇత్యేవంతత్తేజఆచష్టఉదన్యేతి తత్రైతదేవ శుంగముత్పతితగ్ం సోమ్యవిజానీహి నేదమమూలంభవిష్యతీతి ॥ ॥ ५ ॥

శం—అథేదానీమప్శుంగద్వారేణ సతోమూలస్యానుగమఃకార్యఇత్యాహ యత్ర యస్మిన్ కాలే ఏతన్నామపిపాసతి - పాతుమిచ్ఛతీతిపురుషోభవతి. అశిశిషతీతవదిదమపిగౌణమేవ నామభవతి. ద్రవీకృతస్యాశితస్యాన్నస్యనేత్ర్యఆపోఽన్నశుంగం దేహం క్లేదయంత్యః శిథిలీకుర్యురప్బాహుల్యాత్ -యదితేజసానశోష్యంతే, నితరాంచ తేజసా శోష్యమాణాస్వప్సు దేహభావేన పరిణమమానాసు పాతుమిచ్ఛాపురుషస్యజాయతే- తదాపురుషః పిపాసతి నామ. తదేతదాహ- తేజఏవతత్ - తదాపీతమబాదిశోషయద్దేహగతలోహితప్రాణభావేన నయతే- పరిణమయతి (తద్యథాగోనాయఇత్యాది) సమానం- ఏవం తత్తేజఆచష్టే లోకః. ఉదన్యేతిఉదకంనయతీత్యుదన్యం.ఉదన్యేతీతిఛాందసం తత్రాపి పూర్వవత్.అపామప్యేతదేవ-శరీరాఖ్యంశుంగంనాన్యదిత్యేవమాది-సమానమన్యత్

ఆ—అన్నాఖ్యశుంగద్వారా సతోమూలస్యాధిగతేరనంతరమిత్యథశబ్దార్థః పిపాసతీత్యేతన్నామ పురుషోయస్మిన్కాలే భవతీతియోజనా.కథంపిపాసతీత్యేతన్నామపురుషస్యగౌణమిత్యాశంక్యాహ (ద్రవీకృతస్యేతి) భవత్వేవం తేజసాశోష్యమాణత్వం- కింతావతేత్యాశంక్యాహ (నితరాంచేతి) తదా పానేచ్ఛా

ప్రస్థాయామిత్యర్థః. తేజసోయదుదకనేతృత్వముక్తం-తత్ర ప్రసిద్ధిమవతార్య వ్యాచష్టే (తదేతదాహేతి) ఉదన్యమితి వక్తవ్యే కథముదన్యేత్యుక్తం- తత్రాహ (ఛాందసమితి) తత్రాపి తేజస్యపీత్యేతత్. యథాఽశనాయేతి ఛాందసం- తథా తేజస్యుదన్యేత్యపి ఛాందసమేవేత్యాహ (పూర్వవదితి) అన్నద్వారా సతో మూలస్యాధిగమవదంబుద్వారాపి తస్యాధిగతిరస్తీత్యాహ (అపామపీతి) ॥ ౫ ॥

రం—(అథ యత్రైతత్పురుషః పిపాసతి నామ తేజ ఏవ తత్పీతం నయతే ఇత్యాది) ఉదకనేతృత్వాత్తేజ ఉదన్యేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః (తత్రైతదేవ శుంగముత్పతితం సోమ్య విజానీహీతి) తత్ర తేజసా శోష్యమాణాస్వప్సు ఉత్పన్నం దేహాఖ్యం శుంగమిత్యర్థః, శిష్టం పూర్వవత్. ॥ ౫ ॥

ఉ—తస్య క్వ మూలగ్ం స్యాదన్యత్రాద్భ్యోఽద్భిః సోమ్య శుంగేన
న తేజో మూలమన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛ స
న్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠా య
థా తు ఖలు సోమ్యేమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృ
త్త్రివృదేకైకా భవతి తదుక్తం పురస్తాదేవ భవత్యస్య సోమ్య పు
రుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రా
ణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయాం స య ఏషోఽణిమా ॥ ॥ ౬ ॥

శం—సామర్థ్యాత్తేజసా [illegible] శుంగేన దేహేనాపో మూలం గమ్యతే. అద్భిః శుంగేన తేజో మూలం గమ్యతే. తేజసా శుంగేన సన్మూలం గమ్యతే. పూర్వవత్- ఏవం హి తేజోఽబన్నమయస్య దేహశుంగస్య వాచారంభణమాత్రస్యాన్నాదిపరంపరయా పరమార్థసత్యం సన్మూలమభయమసంత్రాసం నిరాయాసం సన్మూలమన్విచ్ఛేతి పుత్రం గమయిత్వాఽశనాపిపాసేతి నామప్రసిద్ధిద్వారేణ యదన్యదిహాస్మిన్ప్రకరణే తేజోఽబన్నానాం పురుషేణోపయుజ్యమానానాం కార్యకారణసంఘాతస్య దేహశుంగస్య స్వజాత్యసాంకర్యేణోపచయకరత్వం వక్తవ్యం ప్రాప్తం, తదిహోక్తమేవ ద్రష్టవ్యమితి పూర్వోక్తం వ్యపదిశతి- యథా తు ఖలు- యేన ప్రకారేణ ఇమాః- తేజోఽబన్నాఖ్యాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతి-తదుక్తం పురస్తాదేవ భవతి * అన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యాదితత్రైవోక్తం. అన్నాదీనామశితానాం యే మధ్యమా ధాతవః- తే సాప్తధాతుకం శరీరముపచిన్వంతీత్యు

క్తమ్. మాంసం భవతి, లోహితం భవతి, మజ్జా భవతి, అస్థి భవతి, యే త్వణిష్ఠా ధాతవో మనః ప్రాణం వాచం దేహస్యాన్తఃకరణసంఘాతముపచిన్వన్తీతి చోక్తం- తన్మనో భవతి, స ప్రాణో భవతి, సా వాగ్భవతీతి, సోయం ప్రాణకరణసంఘాతో దేహే విశీర్ణే దేహాన్తరం జీవాధిష్ఠితో యేన క్రమేణ పూర్వదేహాత్ప్రచ్యుతో గచ్ఛతి, తదాహ, అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతః, మ్రియమాణస్య వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే, మనస్యుపసంహ్రియతే, అథ తదాహుర్జ్ఞాతయో న వదతీతి, మనఃపూర్వకో హి వాగ్వ్యాపారః * యద్ధ్యేవ మనసా ధ్యాయతి తద్వాచా వదతీతి శ్రుతేః, వాచ్యుపసంహృతాయాం మనసి మనసవ్యాపారేణ కేవలేన వర్తతే, మనోపి యదోపసంహ్రియతే, తదా మనః ప్రాణే సమ్పన్నం భవతి సుషుప్తకాల ఇవ- తదా పార్శ్వస్థా జ్ఞాతయో న విజానాతీత్యాహుః, ప్రాణస్య తదోర్ధ్వోచ్ఛ్వాసీ స్వాత్మన్యుపసంహృతబాహ్యకరణః, సంవర్గవిద్యాయాం దర్శనాత్, హస్తపాదాదీన్ విక్షిపన్ మర్మస్థానాని నికృన్తన్నివోత్సృజన్ క్రమేణోపసంహృతకరణస్తేజసి సమ్పద్యతే, తదాహుర్జ్ఞాతయో న చలతీతి, మృతః నేతి వాపి చికిత్సన్తో దేహమాలభమానా ఉష్ణం చోపలభమానా దేహ ఉష్ణః జీవతీతి, యదా పౌష్కల్యలింగం తేజ ఉపసంహ్రియతే, తదా తత్తేజః పరస్యాం దేవతాయాం ప్రశామ్యతి; తదేవం క్రమేణోపసంహృతే, స్వమూలం ప్రాప్తే చ మనసి, స్వప్నకోపి సుషుప్తకాలవన్నిమిత్తోపసంహారముపసంహ్రియమాణస్సన్ సత్యాభిసంధిపూర్వకం చేదుపసంహ్రియతే- న దేవసమ్పద్యతే, న పునర్దేహాన్తరాయ సుషుప్తాదివోత్తిష్ఠతి, యథా లోకస్సభయే దేశే వర్తమానః కథంచిదేవాభయం దేశం ప్రాప్తః- తద్వత్. ఇతరస్త్వనాత్మజ్ఞస్సన్ దేవమూలాత్సుషుప్తాదివోత్థాయ మృత్వా పునర్దేహజాలమావిశతి. యస్మాన్మూలాదుత్థాయ దేహమావిశతి పరః, సయః సదాఖ్య ఏషః- ఉక్తోఽణిమా- అణుభావో జగతో మూలమ్. ॥ ౬ ॥

అ— తేజశ్శుంగద్వారాపి సతో మూలస్య ప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (సామర్థ్యాదితి) త్రివృత్కరణవశాదితి యావత్. శరీరస్య ధాతుత్రయకార్యత్వమతస్సిద్ధార్థః. యథాపూర్వమన్నశుంగేన దేహేనాన్నాఖ్యం మూలం గమ్యతే ఇత్యాదివ్యాఖ్యాతం- తథా తేజశ్శుంగేన దేహేన తేజో మూలం గమ్యత ఇత్యాది వ్యాఖ్యేయమిత్యాహ (పూర్వవదితి) వృత్తానువాదపూర్వకం యథేత్యాదివాక్యమాచష్టే (ఏవం హీతి) ఉక్తయా రీత్యా నామద్వయప్రసిద్ధిద్వారేణ యథోక్తదేహ

ఖ్యశుంగస్యాన్నాదికారణపరమ్పరయా సదాఖ్యం మూలముక్తవిశేషణం సన్మూలమన్విచ్ఛేత్యుపదేశేన శ్వేతకేతుం జ్ఞాపయిత్వా వ్యవస్థయా శరీరమేకైకభూతారబ్ధమిత్యాక్షేపే ప్రాప్తే యదా౽౽స్మిన్ప్రకరణే తేజః ప్రభృతీనాముపయుజ్యమానానాం స్వస్వభావానుసారేణ సంఘాతస్యోపచయకరత్వం వక్తవ్యం ప్రాప్తం- తదాహి సర్వశరీరేషు సర్వభూతకార్యోపలంభాద్వ్యవస్థాయాం ప్రమాణాభావాద్దృశ్యమానే సంఘాతే కస్య భూతస్య కియత్కార్యమిత్యపేక్షాయాం * అన్నమశితమిత్యాదావుక్తమేవద్రష్టవ్యమితి పూర్వోక్తం వ్యపదిశతీతి యోజనా. సతో మూలస్య వ్యవహారసత్యత్వం వారయతి (పరమార్థేతి) వస్తుతో నావిద్యాసంబంధస్తస్యాస్తీత్యాహ (అభయమితి) అవిద్యాకార్యసంబంధో౽పి పరమార్థతో న తస్యాస్తీత్యాహ (అసంత్రాసమితి) ఉభయసంబంధాభావే సముత్థాతనిఖిలదుఃఖత్వేన పరమానందత్వం తస్య సిద్ధ్యతీత్యాహ (నిరాయాసమితి) పూర్వోక్తమ... (తత్రేత్రేతి) కింతదన్నమశితమిత్యాదావుక్తం-తత్రాహ (...మితి) సాప్తధాతుకం- త్వగసృఙ్మాంస మేదోమజ్జాస్థి శుక్రాఖ్యాః- సప్తధాతవః, తేషాం సంహతిరూపమిత్యర్థః, తేజో౽బన్నకార్యభూతదేహశుంగద్వారా సత్తత్త్వం నిరూపితం; ఇదానీం మరణద్వారేణాపి తన్నిరూపయితుమారభతే (సో౽యమితి)(తదాహేతి) అత్ర క్రమవద్గమనంతదిత్యుక్తం, వాగ్వ్యాపారస్య మనసి లయే హేతుమాహ (మనఃపూర్వకో హీతి) ప్రాణసమ్పత్తిర్మనసః తదధీనత్వం, మనోవ్యాపారనివృత్త్యవస్థా- తదేత్యుచ్యతే, ప్రాణశ్చేతదేతి, అవిజ్ఞానావస్థాకథ్యతే. కథం ప్రాణస్యాత్మన్యుపసంహృతబాహ్యకరణత్వం-తదాహ (సంవర్గవిద్యాయామితి) తత్ర హి ప్రాణస్సంవర్గః వాగాదీనితిదృష్టం-అతో౽యుక్తం తస్యాత్మన్యుపసంహృతకరణత్వమిత్యర్థః, తేజసీతి, భౌతికమాధ్యాత్మికం తేజో గృహ్యతే. జీవతీతి. ఆహారితిసంబన్ధః, సకరణస్య సప్రాణస్య చ భూతవర్గస్య పరస్యాం దేవతాయాముక్తక్రమేణోపసంహారేపి జీవస్య కిమాయాతమిత్యాశంక్యాహ (తదేవమితి) తస్యాం పరస్యాం దేవతాయాముక్తేన క్రమేణ తేజస్యుపసంహృతే సతీతి యావత్, స్వమూలం- మనసో మూలం భూతపంచకం, నిమిత్తోపసంహారాదిత్యత్ర నిమిత్తం- మనో వివక్షితం. సత్సమ్పన్నస్య సత్యాభిసంధత్వే౽పునరుత్థానమిత్యేతద్దృష్టాన్తేన స్పష్టయతి (యథేతి) అభయం దేశం ప్రాప్తః నపునస్సభయం దేశం గంతుమి

చ్ఛతీతి శేషః. యస్త్వనృతాభిసన్ధో యథోక్తయారీత్యా న సత్సమ్పన్నః, త త్రాహ (ఇతరస్త్వితి) ॥ ౬ ॥

రం—(తస్య క్వమూలం స్యాదన్యత్రాద్భ్య ఇత్యాది) పూర్వవదర్థః. నను తేజోఽబన్నమూలకత్వే శరీరస్య లోహితమాంసాదిరూపేణ పరిణామః కథం స్యాదిత్యాశఙ్క్యపూర్వోక్తం స్మారయతి (యథా తు ఖలు సోమ్యేమా స్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదిత్యాది) (తదుక్తం పురస్తాదేవ భవతి) * అన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యాదినా పూర్వముక్తం భవతీత్యర్థః. ఏవం సుషుప్తౌ సత్సమ్పత్తిం జీవస్య ప్రదర్శ్య ప్రయాణకాలేపి సత్సమ్పత్తిం ప్రదర్శయతి (అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్) ప్రయతః మ్రియమాణస్యేత్యర్థః; అత్ర వాచో మనః ప్రకృతికత్వాసంభవాత్ వ్యాపారోపరమహేతుభూతసంశ్లేషవిశేష ఏవ వాచో మనసి లయః, మనసః ప్రాణే లయోపి తాదృశ ఏవ * మనసి కరణగ్రామం ప్రాణే మనః పురుషే చ తం ధ్రువితి ఘటయంశ్చ భూతేష్వేనం పరే చ తమాత్మనీత్యుక్తరీత్యా ప్రాణో జీవే సమ్పన్నస్స జీవేన సహ తేజశ్శబ్దోపలక్షితేషు సర్వేషు భూతేషు సమ్పన్నో భవతి. తతః పరం సుఖదుఃఖోపభోగాయాసవిశ్రమాయ తేజశ్శబ్దితానాం సజీవానాం భూతసూక్ష్మాణాం పరస్యాం దేవతాయాం పరమాత్మని సమ్పత్తిర్భవతీత్యర్థః (స య ఏషోఽణిమా) ఏతాదృశస్స చ్ఛబ్దితస్స ఏషః అణిమా, అణువద్దుర్విజ్ఞేయః, మానాన్తరాగోచర ఇత్యర్థః ॥ ౬ ॥

ఉ—ఐతదాత్మ్యమిదగ్ం సర్వం తత్సత్యగ్ం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి తథా సోమ్యేతి హోవాచ ॥ ౭ ॥ ॥ ఇతి షష్ఠప్రపాఠకేఽష్టమః ఖణ్డః ॥

శం—ఐతదాత్మ్యం- ఏతత్- సత్ ఆత్మా యస్య సర్వస్య తదేతదాత్మ. తస్య భావ ఐతదాత్మ్యం, ఏతేన సదాఖ్యేనాత్మనాత్మవత్సర్వమిదం జగత్- నాన్యోఽస్త్యస్యాత్మాఽసంసారీ * నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోత్రిత్యాదిశ్రుత్యన్తరాత్, యేన చాత్మనాత్మవత్సర్వమిదం జగత్- తదేవ సదాఖ్యం కారణం సత్యం పరమార్థసత్. అతస్స ఏవాత్మా జగతః-ప్రత్యక్స్వరూపం సతత్త్వం యాథాత్మ్యం ఆత్మశబ్దస్య నిరుపపదస్య ప్రత్యగాత్మని గవాదిశబ్దవన్నిరూఢత్వాత్, అతస్తత్, సత్త్వమసి హే శ్వేతకేతో ఇతి; ఏవం ప్రత్యాయితః పుత్ర ఆహ (భూయ ఏవ మా భ

గవాన్విజ్ఞాపయతు) యద్భవదుక్తం, తత్సందిగ్ధం మమ, అహన్యహని సర్వాః ప్రజాస్సుషుప్తౌ సత్సంపద్యంత ఇత్యేతత్ - యేన సత్సంపద్య న విదుస్సత్సంపన్నా వయమితి, అతో దృష్టాంతేన మాం ప్రత్యాయయత్విత్యర్థః, ఏవముక్తస్తథాస్తు సోమ్యేతి హోవాచ పితా. ॥ ౭ ॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే ఽష్టమఖండభాష్యమ్.

ఆ—అస్యేతి షష్ఠ్యా సర్వం జగదుక్తం- అసంసారీ సంసారీ వేతి భేదః మూలాదేర్విశేషం దర్శయతి (పరమార్థేనేతి) కల్పితస్య జగతస్స్వరూపం ప్రత్యగ్భూతమతాత్త్వికమితి శంకాం వారయతి (సతత్త్వమితి) తత్త్వేన సహితమపి న తత్త్వమిత్యాశంక్యాహ (యాథాత్మ్యమితి) కథమేవమర్థవత్త్వమాత్మశబ్దస్యాలభ్యతేత్యత్రాహ (ఆత్మశబ్దస్యేతి) సతో భవత్యాత్మత్వం- ననుతు కిం స్యాదిత్యాశంక్యాహ (అత ఇతి) సందేహమేవ విశినష్టి (అహన్యహనీతి) సందేహే హేతుమాహ (యేనేతి) తేన సందిగ్ధమేతదితి పూర్వేణ సంబంధః, సందేహవ్యావృత్తిస్తర్హి కథమిత్యత ఆహ (అత ఇతి) పుత్రస్య ప్రాప్తసందేహాపోహార్థముత్తరగ్రంథముత్థాపయతి (ఏవమితి) ॥ ౭ ॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే ఽష్టమఖండభాష్యటీకా.

రం—(ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా) అస్యార్థః పూర్వమేవోక్తః, ఏవం సర్వతస్సిద్ధం సదాత్మకత్వం శ్వేతకేతావుపసంహరతి (తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి) నను తత్త్వమసీత్యత్ర మానాంతరసిద్ధత్వేన ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావస్య భాష్యకృతోక్తత్వాత్. తచ్ఛబ్దానురోధేన ప్రథమపురుషో వా కిం న స్యాదితి చేత్, ఉచ్యతే, మానాంతరసిద్ధత్వేపి త్వం శబ్దార్థస్య తచ్ఛబ్దార్థాపేక్షయా ప్రకృతిత్వస్య వివక్షితత్వాత్ ప్రకృతేరేవాస్తిక్రియాకర్తృత్వాన్మధ్యమపురుషో భవతి, అత ఏవ * యదగ్నే స్యామహం త్వం త్వం వా అహమిత్యత్ర అహం త్వం స్యాం- అహం వా త్వం స్యా ఇతి ప్రకృత్యాశ్రయః పురుషో భవతీతి * యుష్మద్యుపపద ఇతి సూత్రే ప్రతిపాదితం, తతశ్చ త్వం శబ్దార్థస్య ప్రకృతిత్వస్యావివక్షితత్వాత్, మానాంతరసదసద్భావయోరప్రయోజకత్వాత్, త్వం శబ్దార్థప్రకృతిత్వాశ్రయః అసీతి మధ్యమపురుష ఏవ భవతి, అత ఏవ వ్యాసార్యైః, * ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతీత్యధికరణే తథైవోపపాదితం, న్యాయపరిశుద్ధౌ * సువర్ణాంకురాంగారసదృశే కుండలే భవత ఇతి మహాభాష్యవాక్యముదాహృత్య పు

రుషస్యోద్దేశానుసారిత్వనియమాభావస్సమర్థితః, నను తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి సంబోధ్యస్య సమ్బుద్ధిస్థానదాత్మ్యవ్యపదేశేన శ్వేతకేతుమాత్రపర్యవసితేతి * నానమ్బోధ్య బోధనమితి న్యాయపరిశుద్ధ్యుక్తరీత్యా శ్వేతకేతో ఇతిసంబోధ్యత్వస్య పరమాత్మన్యసమ్భవేసత్వం శబ్దనిర్దిష్టత్వమపి పరమాత్మనో నసమ్భవతి, త్వంశబ్దస్య సంబోధ్యాతిరిక్తవిషయత్వస్య క్వాప్యదర్శనాదితి చేత్, అత్రోచ్యతే *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యుక్తస్య తత్త్వమసీతి విశేషఉపసంహార ఇతి భాష్యే భాషితత్వాత్ తత్త్వమసీత్యత్రాపి సర్వశబ్దస్థానాపన్నస్య త్వంశబ్దస్యసంబోధ్యవిశేషభూతజీవమాత్రపరత్వమేవ,ఐతదాత్మ్యపదస్థానాపన్నస్య తదిత్యస్య తదాత్మకత్వమేవార్థః, తతశ్చసర్వం తదాత్మకమితివత్ త్వం తదాత్మక ఇత్యర్థః, నచైవంసతి తచ్ఛబ్దస్య తదాత్మకత్వలక్షణాస్యాదితి వాచ్యం అపర్యవసానవృత్త్యా త్వంశబ్దస్య తదంతర్యామిపరత్వపక్షస్యాపి లక్షణాపేక్షయాజఘన్యత్వాత్ * సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిరిత్యత్ర వ్యాసార్యైరపర్యవసానలబ్ధార్థస్య యౌగికార్థతుల్యత్వాశ్రయణాత్, యౌగికార్థస్యచరూఢిపూర్వకలక్షణాపేక్షయా జఘన్యత్వస్య ప్రోద్గాత్రధికరణమీమాంసకై రాశ్రితత్వాత్త్వంశబ్దస్య సంబోధ్యాతిరిక్తవిషయత్వస్య క్వాప్యదర్శనాత్, శ్వేతకేతో తత్త్వమసీతి త్రయాణాం పదానాంప్రతీయమానసామానాధికరణ్యభంగప్రసంగాచ్చాపర్యవసానలబ్ధార్థస్యాశ్రయణాసమ్భవాత్, అపృథక్సిద్ధవాచినాం సామానాధికరణ్యస్య లోకవేదయోర్బహుశోదృష్టచరత్వేనాపృథక్సిద్ధజనపదవాచినోః త్వం తచ్ఛబ్దయోస్సామానాధికరణ్యేన ప్రయోగస్యాప్యుపపత్తేః నత్వంశబ్దస్య పరమాత్మపర్యంతత్వమాశ్రయణీయం, వస్తుతస్తు * [illegible] నిర్దిష్టం తదాత్మకత్వమేవ బుద్ధిస్థత్వాత్ తచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతే, నతు స[illegible]తంబ్రహ్మ- యేనతదాత్మకత్వలక్షణాదోషస్స్యాత్ తతశ్చ త్వంతదసి- ఐతదాత్మ్యమసీత్యర్థః, అస్మింశ్చపక్షే నకస్యాపి పదస్యలక్షణా, సాంప్రదాయికాస్తు * సఆత్మేతిపూర్వనిర్దిష్టస్యైవ * తత్త్వమసీత్యత్ర తచ్ఛబ్దేన పరామర్శస్యోచితత్వాత్ తచ్ఛబ్దేన సచ్ఛబ్దితాత్మైవాభిధీయతే, జఘన్యం త్వంపదం తు అపర్యవసానవృత్త్యా అంతర్యామిపర్యంతమభిదధాతి, నచ శ్వేతకేతో ఇతిసమ్బోధ్యస్య జీవస్యైవ త్వంపదేన పరామర్శోయుక్త ఇతివాచ్యం; హేదేవదత్తేతి దేవదత్తంసంబోధ్య తత్పుత్రాభిప్రాయేణ త్వమేవంకృతవానసీతి ప్రయో

గదర్శనాత్, ఇయాంస్తువిశేషః; తత్ర ముఖ్యానుపపత్త్యా త్వంపదస్యాపుత్రల
క్షణా- ఇహతు తదనుపపత్త్యా అంతర్యామిణ్యపర్యవసానవృత్తిరాశ్రీయతే, న
ను * సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిరితిసూత్రే వ్యాసార్యైరపర్యవసానవృత్తేర్యో
గతుల్యత్వసమర్థనాత్, యోగస్యచ రూఢిపూర్వకలక్షణాపేక్షయా దౌర్బ
ల్యస్య పౌర్ణమాస్యధికరణే మీమాంసకైస్సమర్థితత్వాత్- లక్షణాఽపేక్షయా
జఘన్యైవాపర్యవసానవృత్తిరితిచేత్, ఉచ్యతే, సత్యం ఉక్తం వ్యాసార్యైరప
ర్యవసానవృత్తేర్యోగతౌల్యం, తథాపి నతస్యాఃలక్షణాఽపేక్షయాపి దౌర్బల్యం
ప్రమాణాభావాత్, పౌర్ణమాస్యధికరణే పౌర్ణమాసీశబ్దరూఢ్యర్థస్య బహు
త్వాసమ్భవాత్ పాశమంత్ర ఇవవచనమవివక్షితార్థమితిపూర్వపక్షే * అదితిః
పాశాన్ ప్రముమోక్త్వితిపాశమంత్రే బంధనసాధనస్య పాశశబ్దరూఢ్యర్థస్య
యౌగికార్థస్యవాఽసమ్భవాత్ పాశానితి బహువచనస్యావివక్షితత్వేపిపౌర్ణమా
స్యపదయోగార్థస్యవా, లక్ష్యార్థస్యవాబహుత్వసంభవాన్న బహువచనస్యా
వివక్షాయుక్తేత్యేతావన్మాత్రమేవ పౌర్ణమాస్యనయస్సిద్ధం, నతు యోగార్థస్యల
క్షణాపేక్షయా దౌర్బల్యమపి; తతశ్చ యోగస్య లక్షణాపేక్షయా దౌర్బల్యా
భావాత్ తత్తుల్యాయా అపర్యవసానవృత్తేర్నలక్షణాపేక్షయాదౌర్బల్యం, తత
శ్చ యోగార్థప్రతిబంధికాయారూఢేరపగమే యోగార్థోన్మజ్జనస్యానివార్య
తయా లక్షణాపేక్షయా యోగస్య ప్రాబల్యమేవయుక్తం, అతఏవాజామం
త్రే భగవతాభాష్యకృతా నజాయతఇత్యజేతియోగఏవాశ్రితః, నతు పరిత్యా
గాత్వకల్పనం; అతఏవ * జగద్వాచిత్వాదిత్యత్ర * యోవైబాలాక ఏతేషాం
పురుషాణాం కర్తా యస్యవైతత్కర్మేత్యత్ర కర్మశబ్దస్య చలనాదృష్టయోః
రూఢ్యోః కలహాయమానయోః యోగోలబ్ధాత్మేతిన్యాయమనుసృ
త్య కర్మశబ్దస్య క్రియతఇతికర్మేతి జగద్వాచిత్వమేవాశ్రితం, తథా అపహా
దాద్యధికరణేపి రూఢ్యర్థా...త్తైర్... శబ్దస్య యోగఏవాశ్రితః, తతశ్చ
లక్షణాఽపేక్షయా యోగస్య బలవత్త్వాత్తత్తుల్యాయాఅపర్యవసానవృత్తేర్ల
క్షణాపేక్షయాచ బలవత్త్వమేవ, నను * సాక్షాదప్యవిరోధంజైమినిరిత్యత్రై
వ వ్యాసార్యైః, తాత్పర్యలింగైః పరమాత్మపరతయా నిర్ణీతే ప్రకరణే తత్ర
చిదచిచ్ఛబ్దానాం బ్రహ్మపరత్వేచావశ్యమ్భావిని యోగార్థఏవౌచితీ, యథా
ఆకాశప్రాణశబ్దాదౌ, యత్రతు చిదచిల్లింగాన్యపిసంతి, తత్రాపర్యవసాన

వృత్త్యా తచ్ఛరీరకపరత్వమితివ్యవస్థాయాః కృతత్వాత్ చిదచిల్లింగాభావస్థలే యోగాశ్రయణస్యో క్తతయా అపర్యవసానవృత్త్యపేక్షయాయోగప్రాబల్యమేవావిష్కృతమితిచేత్, అస్తుయోగాపెక్షయాదౌర్బల్యమపర్యవసానవృత్తేఃతథాపిలక్షణాపెక్షయాఽపర్యవసానవృత్తిఃప్రబలైవనను* ఛందోభిధానాదితిసూత్రే గాయిత్రీశబ్దస్యభూతాదిపాదవ్యపదేశాదిబ్రహ్మలింగైః బ్రహ్మపరత్వేఽవశ్యమ్భావినిసతి మాసాగ్నిహోత్రసాదృశ్యవిధిత్సయాఽగ్నిహోత్రశబ్దస్యేవచతుష్పాత్వలక్షణగాయత్రీసాదృశ్యవిధిత్సయా బ్రహ్మణి గాయత్రీశబ్దప్రయోగః, నచ వైదికశబ్దస్యైతాదృశగౌణవృత్త్యాశ్రయణమయుక్తమితిశంక్యం, సంవర్గవిద్యాయామ్ * తేవాఏతేపంచాన్యేపంచాన్యేఇతినిర్దిష్టేషు వాయ్వగ్ని సూర్యచంద్రసలిలప్రాణవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనస్సు దశసు దశత్వసంఖ్యాసామ్యాత్ * సైషావిరాడన్నాదితిచ్ఛందోవాచివిరాట్ఛబ్దో గౌణ్యా ప్రయుజ్యమానోదృష్టఃఏవం ఛందోఽభిధాయిగాయిత్రీశబ్దస్య చతుష్పాత్త్వసాదృశ్యాత్ బ్రహ్మణి ప్రయోగఉపపన్నఇత్యుక్తత్వాత్ గౌణీరూపలక్షితలక్షణాపెక్షయా అపర్యవసానవృత్తేర్దౌర్బల్యమేవ సూత్రభాష్యకృదభిమతమితి ప్రతీయతే, యదిచాపర్యవసానవృత్తిగౌణీతః ప్రబలా- తర్హి తయాగాయత్ర్యవస్థబ్రహ్మపరత్వస్యవక్తుం సుశకతయా గౌణీవృత్తిర్నాదర్తవ్యాస్యాదితిచేన్న- అపర్యవసానవృత్త్యా గాయత్రీశబ్దస్య గాయత్ర్యవస్థబ్రహ్మపరత్వే తస్య సర్వభూతాత్మత్వానమ్భవెన కేవలబ్రహ్మణి గౌణ్యాశ్రయణస్య యుక్తత్వాత్- నచ గాయత్ర్యవస్థత్వవేషేణ సర్వభూతాత్మత్వాద్యసమ్భవెపి బ్రహ్మస్వరూపె సర్వభూతాత్మత్వం సంభవత్యేవ- అతఏవ దహరవిద్యాయాం హృదయావచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణస్తాదూప్యేణ బాహ్యాకాశవైపుల్యాసంభవేపి స్వరూపేణ బాహ్యాకాశవైపుల్యం* యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోంతర్హృదయఆకాశఇతిసందర్భే ప్రతిపాదితంసంభవతీత్యభ్యుపెతం, తథా శాండిల్యవిద్యాయామ్ * ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయానితి అల్పత్వేన నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణః స్వరూపాభిప్రాయేణ * ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయేజ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానంతరిక్షాదితి పృథివ్యాదిభ్యోపి జ్యాయస్త్వముక్తం. కింబహునా, సర్వాస్వల్పాయతనవిద్యాసు * ఆనందాదయః ప్రధానస్యేత్యధికరణన్యాయేన సత్యత్వజ్ఞానత్వానంతత్వాదీనాముపసంహర్తవ్యత్వాత్తత్రచాల్పాయతనస్యాపి బ్రహ్మణఃస్వరూపె

కౌనంత్యమపి సంభవతీత్యానంత్యోపాసనస్యాశ్రితత్వాచ్చ తస్మాద్యేన గా
యత్ర్యవచ్ఛిన్నత్వవేషేణ సర్వభూతాత్మత్వాసంభవేపి స్వరూపేణ సర్వభూ
తాత్మత్వసంభవాచ్చ, అపర్యవసానవృత్త్యా అనుపపత్త్యభావాద్గాయత్రీశబ్దస్యా
పర్యవసానవృత్త్యనాశ్రయణం తద్దౌర్బల్యకారితమేవేతి వాచ్యం, గాయత్ర్య
వచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణః స్వరూపేణ సర్వభూతాత్మత్వోపపాదనం క్లేశసాధ్యమి
త్యభిప్రాయేణాపర్యవసానవృత్త్యనాశ్రయణసంభవాత్; అత ఏవ * ఆకాశాద్ధ్యే
వఖల్విమాని భూతాని జాయంతే ఇత్యాదౌ ఆకాశశబ్దే అపర్యవసానవృత్త్యనాశ్ర
యణస్యైదమేవ బీజం, యదిహ్యాకాశశబ్దస్తచ్ఛరీరకబ్రహ్మపరః- తదా తచ్ఛరీరక
స్య జగత్కారణత్వాసంభవాత్ స్వరూపాభిప్రాయేణ జగత్కారణత్వవాదో
ఽభ్యుపేయః; సచక్లిష్ట ఇత్యేవాపర్యవసానవృత్త్యనాశ్రయణం, నతుయోగప్రాబ
ల్యాదిత్యేవంహ్యస్యం, కించ * గాయత్రీశబ్దేన చతుష్పాత్త్వాదిధర్మకీర్తనస్య
సాదృశ్యానుసంధానార్థత్వాభావే వైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ తత్ర గౌణ్యాశ్ర
యణం గాయత్రీశబ్దే, నతు గౌణ్యాః ప్రాబల్యాత్, అతో న గౌణ్యపేక్షయా
దౌర్బల్యమపర్యవసానవృత్తేః, న స్వపర్యవసానవృత్తేర్లక్షణాఽపేక్షయా ప్రా
బల్యే * క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాం విద్ధీత్యత్ర * మాం మదాత్మకం విద్ధీత్యర్థ ఇతి;
తథా బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వేత్యత్ర * దేవం దేవాత్మకమిత్యర్థ ఇ
త్యేవం బహుషు స్థలేషు క్షేత్రజ్ఞాదిశబ్దానామపర్యవసానవృత్తిమనాశ్రిత్య మాం
దేవమిత్యాదిశబ్దానాం లక్షణాశ్రయణం నోపపద్యతే, అతోఽవసీయతే లక్షణా
ఽపర్యవసానవృత్త్యోర్వైషమ్యాభావో భాష్యకృదభిమత ఇతీతి చేత్, తస్యాన్వా
రుహ్యోక్తిరూపతయాప్యుపపత్తేః, నను ముఖ్యార్థసంబంధేన తదపృథక్సిద్ధవి
శేష్యస్య లక్షణయా ప్రతీత్యుపపత్తౌ నశక్తిః కల్ప్యా, అనన్యలభ్యస్యైవ శబ్దా
ర్థత్వాదితి చేత్, మైవం, కల్పనాయాం పరముపాలంభః, నతు క్లృప్తస్థలే, ప్రకృ
తేచ జాతిగుణవాచి గోనీలాదిశబ్దేష్వపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిత్వావచ్ఛేదేన విశే
ష్యవాచిత్వస్య క్లృప్తత్వాత్సర్వశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయే బ్రహ్మణి సర్వశబ్దవా
చ్యత్వస్య ప్రత్యాఖ్యాతుమశక్యతయా * వచసాం వాచ్యముత్తమం * నతాస్స
సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీ * తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియ
త * చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాదిత్యా
దిభిర్బ్రహ్మణస్సర్వశబ్దవాచ్యత్వస్య సిద్ధతయా చ * తత్త్వమసీత్యస్య నానుప

పత్తిరితివదంతి అత్ర తత్త్వమసీతి - తత్త్వంపదాభ్యాం సర్వజ్ఞత్వకించిజ్జ్ఞ
త్వోపలక్షితం చిన్మాత్రంలక్ష్యతే - అతశ్చిన్మాత్రఏవాస్య శ్రుతిసందర్భస్య తా
త్పర్యమితి వదంతః పరే ప్రత్యుక్తాః * సర్వజ్ఞంసర్వకర్తారంనారాయణ మ
నామయం । సర్వోత్తమంజ్ఞాపయంతి మహాతాత్పర్యమత్రహి । సర్వేషామపి
వేదానా మితిహాసపురాణయోః ॥ ప్రమాణానాంచసర్వేషాం తదర్థంచా
న్యదుచ్యతే ఇతినారదీయవచనవిరోధాత్, తన్మతే శ్రుతేః ప్రత్యక్షవిరోధభయా
భావేనతత్త్వం పదముఖ్యార్థయోరేవాభేదబోధసంభవే తత్త్వంపదలక్ష్యచి
న్మాత్రాభేద ప్రతిపాదకత్వాశ్రయణస్య నిర్మూలత్వాత్ వ్యాధకులసంవర్ధిత
రాజకుమారస్య వ్యాధభావభ్రాంత్యపనయనాయప్రవృత్తేత్వం రాజకుమారో
సీతివాక్య రాజకుమారపదెలక్షణాశ్రయ[illegible] ఇహాపి జగత్కర్తృత్వసర్వ
జ్ఞత్వాదివిశిష్టవాచకే తత్పదెలక్షణాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్, త్వం రాజకు
మారోఽసీతివాక్యేపి విధేయరాజకుమారత్వే తాత్పర్యాభావే వ్యాధ[illegible]
పమర్దనాత్ విధేయభూతతచ్ఛబ్దార్థభూత జగత్కర్తృత్వ సర్వజ్ఞత్వాదితా
త్పర్యాభావే తద్విరోధిజీవభావోపమర్దాసంభవాచ్చేత్యాస్తాంతావత్ ప్ర
కృతమనుసరామః ఏవముక్తః శ్వేతకేతుస్సుషుప్తికాలే ప్రజానాంసత్సంపత్తౌ
సత్యామేవంసతి సంపన్నా ఇతిప్రతీతిస్స్యాత్ సముద్రేతరంగాదీనామివపరమా
త్మనిసుషుప్తౌలీనానాం పునరుత్థితిశ్చనస్యాత్. అతస్సుషుప్తౌ ప్రజానాం స
త్సంపత్తిర్నశ్రద్ధేయేతిమన్వానఆహ (భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి)
(తథాసోమ్యేతిహోవాచ) విశిష్యజ్ఞాపయత్వితిపితా శ్వేతకేతునా ప్రార్థితస్త
థేత్యంగీకృతవానిత్యర్థః. ఏతత్ఖండవిషయాణ్యధికరణానిలిఖ్యంతే ఉత్క్రాంతి
పాదే * వాఙ్మనసిసంపద్యతఇతి శ్రూయమాణావాచోమనస్సంపత్తిః వాగ్వృ
త్తివిషయా- నతువాగ్విషయా- వాచోమనః ప్రకృతికత్వాభావేనాప్రకృతిభూ
తేమనసివాచస్స్వాత్మలయాసంభవాత్. నచవాగ్వృత్తేరప్యప్రకృతిభూతేమనసి
సంపత్తిఃప్రలయోనసంభవతీతివాచ్యం, మనసిస్థితేపివాగ్వ్యాపారాభావమా
త్రేణసంపద్యతఇత్యుపపత్తేః విద్యమానాయాస్తువాచస్తాదాత్మ్యకాభావస్యాప్యభా
వేనసంపత్తిశ్రుతేరత్యంతాసంభవాదితిపూర్వపక్షే ప్రాప్తఉచ్యతే *వాఙ్మనసిద
ర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చవాక్స్వరూపమేవమనసిసంపద్యతేవాగింద్రియేఉపరతేపిమనః
ప్రవృత్తిదర్శనాత్ *వాఙ్మనసిసంపద్యతఇతిశబ్దాచ్చవాగేవమనసిసమ్పద్యతేయ

ద్యపి మనసో వాక్ప్రకృతిత్వం నాస్తి-తథాప్యనుపరతవ్యాపారేపి మనసి వాచ ఉప
రతవ్యాపారత్వదర్శనాత్ వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యుచ్యతే. వృత్తిపక్షేపి సంపద్య
త ఇత్యస్య గౌణత్వావశ్యంభావాత్. తతశ్చ వాచో నిర్వ్యాపారతాహేతుభూతో
మనసా సంయోగవిశేషస్సంపత్తిశబ్దార్థ ఇతి ద్రష్టవ్యం * అతఏవ సర్వాణ్యను
యతో వాచో మనసా సంయోగమాత్రం సంపత్తిః - అతఏవ * తస్మాదుపశాంత
తేజాః పునర్భవమింద్రియైర్మనసి సంపద్యమానైరితి వాచమను సర్వేషామింద్రి
యాణాం సంపత్తిశ్రుతిరపి తదధీనత్వైకార్థ్యత్వార్థ ఇతి స్థితం తథా * మనః ప్రాణే
ఇత్యత్ర మనోవృత్తేరేవ (ప్రా)ణే అప్యయ ఉచ్యతే - మనశ్శబ్దస్య మనోవృత్తి
ష్వపి ప్రచురప్రయోగసత్త్వాత్. నతు పూర్వోక్తరీత్యా సంయోగవిశేషస్సంప
త్తిశబ్దార్థ ఇతి (ప్రా)ప్తే ఉచ్యతే * తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్. మనసో నిర్వ్యా
పారతాహేతుభూతః ప్రాణేన సంయోగవిశేష ఏవ ఇహాపి సంపత్తిశబ్దార్థః తత
శ్చ మన ఏవ ప్రాణే సంపద్యతే * మనః ప్రాణ ఇత్యుత్తరవాక్యాన్ మనశ్శ
బ్దస్య మనోవృత్తిపరత్వేపి సంపత్తిశ్రుతేర్గౌణత్వాపత్తేః సమనశ్శబ్దస్య
గౌణత్వాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాదితి సిద్ధాంతితం తథా * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రు
తేః ప్రాణస్తేజసి సంపద్యత ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే * సోధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః
సః ఇంద్రియసహితః ప్రాణః అధ్యక్షే జీవే సంపద్యతే * ఏవమేవేమమాత్మాన
మంతకాలే సర్వే (ప్రా)ణా అభిసమాయంతీతి ప్రాణానాం జీవోపగమస్య తేన
సహోత్క్రాంతేశ్చ శ్రవణాజ్జీవ ఏవ సంపద్యతే గంగాయాం సంయుజ్య సాగరం గచ్ఛ
న్త్యాం యమునాయాం యమునా సాగరం గచ్ఛతీతి ప్రయోగవజ్జీవద్వారా ప్రా
ణస్య తేజస్సంపత్తావపి * ప్రాణస్తేజసీత్యుక్తిరుపపద్యతే-నచ ప్రాణస్య తేజో
ద్వారైవ జీవోపగమోఽస్త్వితి వాచ్యం నిరధ్యక్షస్య ప్రాణస్య తేజసి స్థితేర
సంభవాదితి స్థితం తథా * ప్రాణస్తేజసీతి జీవయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజోమాత్ర ఏవ
సంపత్తిశ్రవణాన్న సర్వభూతసంపత్తిరితి ప్రాప్తే ఉచ్యతే * భూతేషు తచ్ఛ్రు
తేః సజీవః ప్రాణస్సహ తేన సర్వేషు భూతేషు సంపద్యతే * పృథివీమయ ఆపో
మయస్తేజోమయ ఇతి సంచరతో జీవస్య సర్వభూతమయత్వశ్రవణేన సర్వభూత
సంపత్తేర్వక్తవ్యత్వాత్ * నైకస్మిన్ దర్శయతో హి ఏకస్మిన్ తేజోమాత్రే న సం
పద్యతే * ఏకైకస్య భూతస్య కార్యాక్షమత్వం * అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్ర
విశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి *

నానావీర్యాః పృథగ్భూతా స్తతస్తే సంహతింవినా । నాశక్నువన్ప్రజాస్స్రష్టు మసమాగమ్యకృత్స్నశః । సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః । మహదాద్యావిశేషాంతా హ్యండముత్పాదయంతి తే ఇతి శ్రుతిస్మృతిదర్శనాయత ఇత్యర్థ ఇతి స్థితం; తథా * తేజఃపరస్యాం దేవతాయామిత్యత్ర జీవపరిష్వక్తతేజ శ్శబ్దితభూతసూక్ష్మాణాం పరదేవతాసంపత్తౌ ప్రయోజనాభావాత్ * తేజఃపర స్యాం దేవతాయామితి శ్రుతిః స్తుతిమాత్రపరేతి పూర్వపక్షే ప్రాప్త ఉచ్యతే * తానిపరేతథాహ్యాహ. తాని - జీవసంసృష్టాని భూతసూక్ష్మాణిపరే - పరమాత్మ నిసంపద్యంతే కుతః తథాహ్యాహశ్రుతిః * తేజఃపరస్యాం దేవతాయామితి శ్రు తివశాచ్చ సుషుప్తిప్రళయయోరివపరమాత్మసంపత్తేః సుఖదుఃఖోపభోగాయా సవిశ్రమః ప్రయోజనత్వేన పరికల్ప్యత ఇతి స్థితం; తథా - సేయం పరమాత్మని జీవస్యసంపత్తిః ప్రాకృతలయవత్కారణాపత్తిరూపైవ సర్వాత్మనస్సర్వోపా దానత్వాత్ నతువాగాదేర్మనఆదిష్వివావిభాగమాత్రమితి పూర్వపక్షే ప్రాప్త ఉచ్యతే * అవిభాగోవచనాత్. అత్రాపి పృథగ్భావానర్హసంసర్గవిశేష లక్షణావిభాగఏవసంపత్తిశబ్దార్థః * వాఙ్మనసిసంపద్యత ఇత్యత్ర సతస్సంపద్యత ఇతిశబ్దస్యైవేహాప్యనుషజ్యమానతయా అభిధానస్యైకరూప్యస్యాయుక్త త్వాదితి స్థితమ్. ప్రకృతమనుసరామః..............................॥ ౮ ॥

—ఇతిషష్ఠప్రపాఠకేఅష్టమఖండభాష్యమ్—

ఉ—యథాసోమ్యమధుమధుకృతోనిస్తిష్ఠంతి నానాత్యయానాం

వృక్షాణాగ్ంరసాన్ సమవహారమేకతాగ్ంగమయంతి ॥ ౧ ॥

శం—యత్ప్రచ్ఛస్యహన్యహనిసత్సంపద్యనవిదుస్సత్సంపన్నాః స్మఇతి - త త్కస్మాదితి - అత్రోచ్యతే దృష్టాంతం యథాలోకే సోమ్యమధుకృతః - మధుకుర్వం తీతిమధుకృతః - మధుకరమక్షికాః మధునిస్తిష్ఠంతి - మధునిష్పాదయంతి తత్ప రాస్సంతః కథం. నానాత్యయానాం నానాగతీనాం నానాదిక్కానాం వృ క్షాణాం రసాన్ సమవహారం- సమాహృత్యైకతాం - ఏకభావం మధుత్వేన ర సాన్ గమయంతి - మధుత్వమాపాదయంతి ॥ ॥౧॥

ఆ—యథేత్యాదిదృష్టాంతమవతారయతి (యత్ప్రచ్ఛసీతి) ప్రత్యహం సుషుప్తేసర్వాః ప్రజాస్సత్సంపద్యసత్సంపన్నాస్స్మవయమితియన్నవిదుః తద జ్ఞానం కస్మాత్కారణాదితియస్మాంపృచ్ఛసి తత్రసుషుప్త్యాదావజ్ఞానే కారణభూ

తంద్రృష్టాంతముచ్యమానంశృణుత్వమితియోజనా యథాదృష్టాంతతః స్పష్టోభ వతి - తథోచ్యతఇత్యాహ (యథేతి) పునర్మధుపదంక్రియాపదేన సంబంధపరి దర్శనార్థం మధుకృతాం మధునిష్పాదకత్వ మాకాంక్షాపూర్వకందర్శయతి(క థమిత్యాదినా) నానాగతీనాం- నానాఫలానామిత్యేతత్ - బహూనాం రసా నాం కథమేకతేత్యాశంక్యాహ (మధుత్వేనేతి) తదేవస్పష్టయతి (మధుత్వమితి)

రం—(యథాసౌమ్యమధుమధుకృతోని స్తిష్ఠంతి నానాత్యయానాం వృక్షా ణాంరసాన్ సమవహారమేకతాంరసంగమయంతి) యథాలోకేమధుకృతః- మ ధుమక్షికాః మధుని స్తిష్ఠంతి- నిష్పాదయంతి. నానాత్యయానాం - నానాగతీ నాం వృక్షాణాంరసాన్ సమాహృత్యమధుత్వేనైక్యంగమయంతీత్యర్థః ॥ ౧ ॥

ఉ—తెయథాతత్రనవివేకంలభంతేఽముష్యాహం వృక్షస్యరసోస్మ్య
ముష్యాహంవృక్షస్యరసోస్మీత్యేవమేవ ఖలుసోమ్యేమాస్సర్వాః
ప్రజాస్సతిసంపద్యనవిదుస్సతిసంపద్యామహఇతి ॥౨॥

శం— తే-రసాఃయథామధుత్వేనైకతాంగతా స్తత్ర.మధునివివేకంనలభంతే.క థం, అముష్యాహం- అమ్రస్యపనసస్యవావృక్షస్యరసోస్మీతిచ, యథాహిలోకే బహూనాంచేతనావతాంసమేతానాం ప్రాణినాంవివేకలాభోభవత్యముష్యా హంపుత్రోముష్యాహం నప్తాస్మీతి తేచ లబ్ధవివేకాస్సంతోనసంకీర్యంతే - నత థేహానేక ప్రకారవృక్షరసానామపిమధురామ్లతిక్తకటుకాదీనాం మధుత్వేనై కతాం గతానాంమధురాదిభావేనవివేకోగృహ్యత ఇత్యభిప్రాయః. యథాఽ యందృష్టాంతఇతి ఏవమేవఖలుసోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాఃఅహన్యహని సతిసం పద్య- సుషుప్తకాలెమరణప్రళయయోశ్చ నవిదుః- నవిజానీయుస్సతిసంపద్యా మహఇతి, సంపన్నా ఇతివా ॥ ॥ ౨ ॥

ఆ— తెయథేత్యాదివ్యాచష్టే (తెరసాఇతి) ఉక్తమర్థంవై స్పష్ట్యార్థదృష్టా న్తేన స్పష్టయతి (యథాహీత్యాదినా) ఇహేతిప్రకృతదృష్టాంతోక్తిః. దృష్టా న్తమనూద్యదార్ష్టాంతికమాహ (యథేతి) ॥ ౨॥

రా—(తెయథాతత్రనవివేకంలభంతెఅముష్యాహంవృక్షస్యరసోస్మీత్యాది)తె చ- రసామధుత్వేనైకతాంగతాః అముష్యవృక్షస్య- నపుళస్యవా- కుటజస్యవా రసోఽస్మీతియథావివేకంనలభంతె-ఏవమేవెమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతిసంపన్నా స్సత్యః అహందేవదత్తః అహమముష్యపుత్రః - అధునాసతిసంపన్నా ఇతివా

ఆ౯ర౮   సానన్దగిరియటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయయ్యోక్తామ్

నుంపత్స్యామహఇతివా సజానంతీత్యర్థః ॥   ॥ ౨॥

ఉ—తఇహవ్యాఘ్రోవాసిగ్ంహోవావృకోవానరాహోవాకీటోవా

పతంగోవాదగ్ంశోవామశకోవాయద్యద్భవన్తితదాభవన్తి ॥3॥

శం—యస్మాచ్చైవమాత్మనస్సత్యాత్మతామజ్ఞాత్వైవ సత్సంపద్యంతే- అత స్త ఇహలోకేయత్కర్మ నిమిత్తాంయాంయాంజాతింప్రతిపన్నా ఆసుఃవ్యాఘ్రాదీనాం వ్యాఘ్రోఽహంసింహోఽహమిత్యేవం, తేతత్కర్మజ్ఞానవాసనాంకిఃతాస్సంతస్సత్ప్రవిష్టాఅపితద్భావేనైవ పునరాభవంతి పునస్సతఆగత్యవ్యాఘ్రోవాసింహోవావృకోవావరాహోవా కీటోవాపతంగోవాదంశోవామశకోవాయద్యత్పూర్వమిహలోకేభవంతి - సంబభూవురిత్యర్థః తదేవపునరాగత్యభవంతి యుగసహస్రకోట్యంతరితాపి సంసారిణోజంతోర్యావురాభావితావాసనా- సానసశ్యతీత్యర్థః * యథాప్రజ్ఞంహిసంభవాఇతి శ్రుత్యంతరాత్ ॥3॥

ఆ—రసానామచేతనత్వేన వివేకానర్హత్వాత్తద్దృష్టాంతతాస్యాదిత్యాశంక్యాహ (యస్మాచ్చేతి) ఏవంయథోక్తరసదృష్టాంతవశేనయావచ్చేతనానామపిసుషుప్త్యాదౌజాడ్యాస్కందితతయా రసతుల్యత్వాత్తేషాం వివేకానర్హవస్థాప్రత్తిమాత్రే ప్రకృతముదాహరణమవిరుద్ధమితిభావః.సతాసంపన్నానామపితత్స్యాదిత్యాశంక్యాహ (సంసారిణఇతి)   ॥ 3 ॥

రం—(తఇహవ్యాఘ్రోవాసింహోవావృకోవానరాహోవా కీటోవాపతంగోవాదంశోవామశకోవాయద్యద్భవంతితదాభవంతి) అథసుషుప్తిరుత్థితాశ్చప్రజాః స్వాపాత్పూర్వం యద్యద్భవంతి-యేయేఅభవన్. తేతేఆభవంతి, ఆగత్యభవన్తి. సుషుప్తేః ప్రాగ్వ్యాఘ్రాభిమానీస్థితః సుషుప్త్యనంతరమపి వ్యాఘ్రోఽహమిత్యభిమన్యమానఏవభవతీత్యర్థః.పూర్వవాసనావాసితఏవోత్తిష్ఠతీతియావత్ తతశ్చదర్శనానుసారాత్సుషుప్తౌలయోనపునరుత్థితివిరోధీతిభావః॥3॥

ఉ—సయఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదగ్ంసర్వంతత్సత్యగ్ంసఆత్మాతత్త్వమసిశ్వేతకేతో ఇతిభూయఏవమాభగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి.

తథాసోమ్యేతిహోవాచ..............................॥౪॥

ఇతిషష్ఠప్రపాఠకే నవమఃఖండః

శం—తాః ప్రజాఃయస్మిన్ప్రవిశ్యపునరావిర్భవంతి, యేత్విహాన్యేసత్సత్యాత్మాభిసంధాయమణుభావం సదాత్మానం ప్రవిశ్యనావర్తంతే, సయఏషోఽణి

మిత్యాది - వ్యాఖ్యాతం. యథాలోకే స్వకీయే గృహేసు ప్తఉత్థాయ గ్రామాంతరం గతో జానాతి స్వగృహాదాగతోస్మీతి, ఏవం సత ఆగతోస్మీతి చ జంతూనాం కస్మాద్విజ్ఞానం న భవతీతి భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్విత్యుక్తస్తథా సోమ్యేతి హోవాచ పితా॥౪ ——ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే నవమఖండభాష్యమ్——

ఆ——స య ఏషోఽణిమేత్యాద్యనతారయతి (తాః ప్రజా ఇతి) ఇతః, సద్విజ్ఞానరహితేభ్యస్సకాశాదితి యావత్. య మణుభావమితి యచ్ఛబ్దోఽధ్యాహర్తవ్యః; ప్రశ్నాంతరం దృష్టాంతబలాదుత్థాపయతి (యథేతి) సతోఽహమాగతోస్మీత్యుక్తితస్య జ్ఞానాభావం దృష్టాంతేనోపపాదయితుముత్తరగ్రంథముత్థాపయతి ఇత్యుక్త ఇతి)౪ ——ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే నవమఖండభాష్యటీకా——

రం——(స య ఏషోఽణిమా) సః, పరమాత్మా అణిమా, అణుః, సూక్ష్మ ఇత్యర్థః, (ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి) స్పష్టోఽర్థః ఏవముక్తః శ్వేతకేతుః సుషుప్తిదశాయాం పరమాత్మని సంపన్నః స్వాపానంతరం తత ఉత్థాయాగతశ్చేత్, ప్రాతర్గృహాదుత్థాయాగతస్య గృహాదాగతోఽస్మీతి ప్రతిసంధానవత్ సత ఆగతోఽస్మీతి ప్రతిసంధానప్రసంగాత్ నైతద్విస్రంభణీయమితి మన్యమాన ఆహ (భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి) తథా సోమ్యేతి హోవాచ) స్పష్టోఽర్థః................... ..॥ ౪ ॥

——ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే నవమఖండభాష్యమ్——

ఉ—— ఇమాస్సోమ్య నద్యః పురస్తాత్ప్రాచ్యస్స్యందంతే పశ్చాత్ప్రతీచ్యస్తాస్సముద్రాత్సముద్రమేవాపియంతి స సముద్ర ఏవ భవతి తా యథా తత్ర న విదురియమహమస్మీయమహమస్మీతి ॥ ॥౧

శం——శృణు తత్ర దృష్టాంతం, యథా సోమ్యేమా నద్యః-గంగాద్యాః పురస్తాత్, పూర్వాం దిశం ప్రతి ప్రాచ్యః - ప్రాగంచనాస్స్యందంతే- స్రవంతి పశ్చాత్ ప్రతీచీం దిశం ప్రతిసింధ్వాద్యాః ప్రతీచీమంచంతి- గచ్ఛంతీతి ప్రతీచ్యః తాస్సముద్రాత్- అమ్భోనిధేర్జలధరైరాక్షిప్తాః పునర్వృష్టిరూపేణ పతితాః గంగాదినదీరూపిణ్యః పునస్సముద్రం -అమ్భోనిధిమేవాపియంతి-సముద్ర ఏవ భవంతి తాః- నద్యో యథా తత్ర సముద్రే సముద్రాత్మనైకతాం గతాః న విదుః న జానంతి ఇయం గంగాహమస్మీయం యమునాహమస్మీతి చ ॥ ౧ ॥

ఆ——అగమనావధ్యపరిజ్ఞానం తత్రోత్యుక్తమ్ ॥ ౧-౨ ॥

రం—(ఇమాస్సోమ్యనద్యః పురస్తాత్ప్రాచ్యస్స్యందన్తే పశ్చాదుదీచ్యః తా స్సముద్రాత్సముద్రమేవాపియంతీత్యాది) యథాగంగాద్యానద్యః ప్రాచ్యః- పూర్వదిక్ప్రస్థితాః ప్రాఙ్ముఖతయా సముద్రంయాంతి ప్రతీచ్యః - పశ్చాద్దేశప్రవృత్తా స్సింధ్వాద్యానద్యః పశ్చాన్ముఖతయా సముద్రంయాంతి పునశ్చతాః సముద్రాత్సముద్రంగచ్ఛంతి. సముద్రపర్యంతదేశాత్సముద్రమధ్యంగత్వా సముద్రైకీభూతా స్సత్యః ఇయం- గంగాఽహమస్మీయం యమునాఽహమస్మీత్యేవం ప్రత్యభిజ్ఞాతుమసమర్థాభవంతీత్యర్థః ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—ఏవమేవఖలుసోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతఆగమ్యనవిదుస్సత ఆగచ్ఛామహ ఇతితఇహవ్యాఘ్రోవాసిగ్ంహోవావృకోవా వ రాహోవాకీటోవాపతంగోవాదగ్ంశోవామశకోవాయద్యద్భవం తి తదాభవంతి ॥ ॥ ౨ ॥

శం—ఏవమేవఖలుసోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాః యస్మాత్సతిసంపద్యనవిదుః- తస్మాత్సతఆగమ్యనవిదుః సతఆగచ్ఛామహే ఆగతాఇతివా (తఇహవ్యాఘ్రఇత్యాది) సమానమన్యత్ ॥ ॥ ౨ ॥

రం—(ఏవమేవఖలుసోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతఆగమ్యనవిదురిత్యాది) తథాసుప్తోత్థితాఅపిసతఉత్థితా ఆగతాఇతిసప్రత్యభిజ్ఞాతుం సమర్థాభవంతీత్యర్థః, శిష్టంస్పష్టమ్. ॥ ౨ ॥

ఉ—సయఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదగ్ంసర్వంతత్సత్యగ్ంసఆత్మాతత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతిభూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి తథా సోమ్యేతి హోవాచ..........................॥ ౩ ॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే దశమఃఖండః

శం—దృష్టంలోకేజలేవీచీతరంగఫేనబుద్బుదాదయఉత్థితాః పునస్తద్భావంగతావినష్టాఇతి- జీవాస్తుతత్కారణభావం ప్రత్యహంగచ్ఛంతోపిసుషుప్తేమరణ ప్రలయయోశ్చనవినశ్యంతీత్యేతద్భూయఏవ మాభగవాన్విజ్ఞాపయతు దృష్టాంతేన తథాసోమ్యేతిహోవాచపితా ॥ ....॥ ౩ ॥

ఇతిషష్ఠప్రపాఠకేదశమఖండభాష్యమ్.

ఆ—ప్రశ్నాంతరంవ్యాచష్టే (దృష్టమితి) వినష్టాఇతి- లోకేదృష్టమితి సంబంధః జీవాస్తుప్రత్యహంసుషుప్త్యవస్థాయాంమరణప్రలయయోశ్చ కారణభావం

గచ్ఛంతోఽపి న వినశ్యంతీతి యత్ , ఏతత్తదితి యోజనా జీవవినాశం శంకమానస్య ప్రతిబోధనార్థముత్తరం వాక్యముత్థాపయతి (తథేతి)...............॥3

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యటీకా

రం—ఇత్యేవం బోధితేన శ్వేతకేతునా- నను సుప్తోత్థితస్య సోఽహమిత్యనుసంధానబలాన్నాశాభావస్యాభ్యుపగంతవ్యత్వే మరణానంతరం కదాపి పూర్వజన్మస్మరణాభావాజ్జీవస్య దేహవియోగసమయే నాశః కస్మాన్న స్యాదితి మన్యమానేన భూయోఽపి విజ్ఞాపయత్వితి ప్రార్థితస్తథాస్త్విత్యువాచేత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టం. ఏతత్ఖండాధికరణం లిఖ్యతే సుప్తస్య ముక్తావిశిష్టతయా బ్రహ్మణి లీనస్య పునర్దేహసంబంధాసంభవాదన్య ఏవోత్తిష్ఠతి- సుప్తోత్థితపురుషేషు వైదికకర్మణాం సాఫల్యం చ భవిష్యతీతి ప్రాప్త ఉచ్యతే * స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః, స ఏవ సుప్త ఏవోత్తిష్ఠతి, కుతః కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః సుప్తైః ప్రాక్కృతం కర్మ తేనైవ భోక్తవ్యం- అన్యథా కృతహానాదిప్రసంగాత్. యోఽహం సుప్తః- సోఽహం జాగర్మీత్యనుస్మృతేః * త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా ఇత్యాదిశబ్దాత్ మోక్షార్థవిధివైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ న సుషుప్తిర్ముక్తితుల్యా అత ఏవ ప్రజాపతివిద్యాయాం * నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాతీతి అజ్ఞత్వేన సుషుప్తిర్నింద్యతే * మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమత ఇతి ముక్తిస్తు ద్విలక్షణతయా ప్రతిపాద్యతే అతో న సుషుప్తిర్ముక్తిరితి స ఏవోత్తిష్ఠతీతి స్థితం॥5

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యమ్

ఉ—అస్య సోమ్య మహతో వృక్షస్య యో మూలేఽభ్యాహన్యాజ్జీవన్ స్రవేద్యో మధ్యేఽభ్యాహన్యాజ్జీవన్ స్రవేద్యోఽగ్రేఽభ్యాహన్యాజ్జీవన్ స్రవేత్స ఏష జీవేనాత్మనానుప్రభూతః పేపీయమానో మోదమానస్తిష్ఠతి ॥ ॥ ౧ ॥

శం—శృణు దృష్టాంతమస్య హే సోమ్య, మహతః, అనేకశాఖాదియుక్తస్య అస్యేతి - అగ్రతస్స్థితం వృక్షం దర్శయన్నాహ, యది కశ్చిదస్య మూలేఽభ్యాహన్యాత్పరశ్వాదినా- సకృద్ఘాతమాత్రేణ న శుష్యతీతి జీవన్నేవ భవతి. తదాఽస్య రసః స్రవేత్. తథా- యో మధ్యేఽభ్యాహన్యాత్- జీవన్ స్రవేత్, తథా- యోఽగ్రేఽభ్యాహన్యాత్- జీవన్ స్రవేత్ స ఏషః - వృక్ష ఇదానీం జీవేనాత్మనాఽనుప్రభూతః, అనువ్యాప్తః పేపీయమానః- అత్యర్థం పిబన్నుదకం భౌమాంశ్చ

రసాన్మూలైర్గృహ్ణన్ మోదమానః- హర్షంప్రాప్నువంస్తిష్ఠతి॥ ॥౧॥

ఆ—జీవస్య నాశాభావం వక్తుమాదౌ దృష్టాంతమాహ (శృణ్వితి) ॥౧॥

రం—(అస్య సోమ్య మహతో వృక్షస్య యో మూలేఽభ్యాహన్యాజ్జీవన్ స్రవేదిత్యాది) అనేకశాఖాయుక్తే వృక్షే యది కశ్చిన్మూలే- మధ్యే- అగ్రే వా పరశ్వాదినా అభ్యాహన్యాత్-తదా జీవయుక్త ఏవ వృక్షః రసం స్రవతి. అతో రసస్రుతిరూపకార్యాజ్జీవాత్మా ఆమూలాగ్రం వ్యాప్య మూలైరుదకం పిబన్ తత్ప్రయుక్తసుఖాదికం చానుభవన్నాస్తే ఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥

శం—తస్య యదేకాం శాఖాం జీవో జహాత్యథ సా శుష్యతి ద్వితీయాం జహాత్యథ సా శుష్యతి తృతీయాం జహాత్యథ సా శుష్యతి సర్వం జహాతి సర్వశ్శుష్యత్యేవమేవ ఖలు సోమ్య విద్ధీతి హోవాచ॥ ॥౨॥

శం—తస్యాస్య యదేకాం శాఖాం రోగగ్రస్తామాహతాం వా జీవో జహాతి- ఉపసంహరతి శాఖాయాం విప్రసృతమాత్మాంశం- అథ సా శుష్యతి, వాఙ్మనః ప్రాణకరణగ్రామానుప్రవిష్టో హి జీవ ఇతి తదుపసంహారే ఉపసంహ్రియతే. జీవేన చ ప్రాణయుక్తేనాశితం పీతం చ రసతాం గతం జీవవచ్ఛరీరం వృక్షం చ వర్ధయద్రసరూపేణ జీవస్య సద్భావే లింగం భవతి. అశితపీతాభ్యాం హి దేహే జీవస్తిష్ఠతి- తే చాశితపీతే జీవకర్మానుసారిణి ఇతి, తస్యైకాంగవైకల్యనిమిత్తం కర్మ యదోపస్థితం భవతి- తదా జీవ ఏకాం శాఖాం జహాతి- శాఖాయా ఆత్మానముపసంహరతి-అథ తదా సా శాఖా శుష్యతి జీవస్థితినిమిత్తో రసో జీవకర్మాక్షిప్తో జీవోపసంహారేణ తిష్ఠతి - రసాపగమే చ శాఖా శోషముపైతి తథా - సర్వం వృక్షమేవ యదాఽయం జహాతి తదా సర్వోఽపి వృక్షశ్శుష్యతి. వృక్షస్య రసస్రవణశోషణాదిలింగాజ్జీవవత్త్వం దృష్టాంతశ్రుతేశ్చ చేతనావంతః స్థావరా ఇతి-బౌద్ధకాణాదమతమచేతనాః స్థావరా ఇత్యేతదసారమితి దర్శితం భవతి. యథాఽస్మిన్ వృక్షదృష్టాంతే దర్శితం జీవేన యుక్తో వృక్షోఽశుష్కో రసపానాదియుక్తో జీవతీత్యుచ్యతే తదపేతశ్చ మ్రియత ఇత్యుచ్యతే- ఏవమేవ ఖలు సోమ్య విద్ధీతి హోవాచ॥ ॥౨॥

ఆ—నను రోగగ్రస్తాయాం వాతోపహతాయాం వా శాఖాయాం ప్రాణోపసంహారేఽపి కుతో జీవోపసంహారస్సంభవతి; తత్రాహ (వాగితి) నను వృక్షే జీవస్య సద్భావే తతోపసంహారానుపసంహారౌ వక్తవ్యౌ- తత్ర తస్య సత్త్వం తు కుతస్త్యం- అత ఆహ (జీవేన చేతి) రసరూపేణ వర్ధయదితి సంబంధః వృక్ష

శరీరే జీవస్య సత్త్వేపి కిమిత్యసౌ కదాచిత్తదీయామేకాం శాఖాం జహాతీత్యాశఙ్క్యాహ (అశితేతి) జీవోపసంహారే కిమితి శాఖా శుష్యతి- తత్రాహ (జీవస్థితి) జీవస్య స్థితిర్నిమిత్తం యస్యేతి విగ్రహః, తథా శాఖాయాముక్తప్రకారేణేతి యావత్, యత్తు వైశేషిక వైనాశికాభ్యాం స్థావరాణాం నిర్జీవత్వమచేతనత్వముక్తం- తదేతన్నిరస్తమిత్యాహ (వృక్షస్యేతి) ఆదిశబ్దో వృద్ధిమోహాది సంగ్రహార్థః ॥ సఏష వృక్షో జీవేనాత్మనానుప్రభూత ఇతి దృష్టాంతశ్రుతిః, శ్రుతిదృష్టాంతేన వివక్షితమంశమనూద్య దార్ష్టాంతికమాహ (యథేత్యాదినా)॥ ౨ ॥

శం—(తస్య యదేకాం శాఖాం జీవో జహాత్యథ సా శుష్యతీత్యాది) ఏవమామూలాగ్రం వ్యాప్య వర్తమానో జీవః యది కాలకర్మవశాద్యం యం ప్రదేశం త్యజతి- స స ప్రదేశశ్శుష్యతి, ఏవమేవ సర్వం జహాతి యది, తత్సర్వం శుష్యతి, తత్ర యథా ఏకైకశాఖాశోషో న జీవనాశకృతః- అపితు జీవసంకోచకృతః- ప్రదేశాంతరే జీవస్య సత్త్వేన నాశాసంభవాత్, ఏవమేవ సర్వశోషోపి తత్త్యాగకృత ఏవ, నతు జీవనాశకృత ఇత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

ఉ—జీవాపేతం వావకిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రియత ఇతి సయ ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదగ్ం సర్వం తత్సత్యగ్ం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్విత్విత తథా సోమ్యేతి హోవాచ ॥ ॥ ౩ ॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే ఏకాదశః ఖండః

శం—జీవాపేతం- జీవవియుక్తం వావకిలేదం శరీరం మ్రియతే- న జీవో మ్రియత ఇతి, కార్యశేషే చ సుప్తోత్థితస్య మమేదం కార్యశేషమపరిసమాప్తమితి స్మృత్వా సమాపసదర్శనాత్- జాతమాత్రాణాంచ జంతూనాం స్తన్యాభిలాష భయాదిదర్శనాచ్చాతీతజన్మాన్తరానుభూత స్తనపాన దుఃఖానుభవస్మృతిర్గమ్యతే- అగ్నిహోత్రాదీనాంచ వైదికానాం కర్మణామర్థవత్త్వాన్న జీవో మ్రియత ఇతి, (సఏషోఽణిమేత్యాది) సమానం-కథం పునరిదం పృథివ్యాది నామరూపవజ్జగదత్యంతసూక్ష్మాత్సద్రూపాన్నామరూపరహితాత్సతో జాయత ఇత్యేతద్దృష్టాన్తేన భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి, తథా సోమ్యేతి హోవాచ పితా ॥౩॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్.

ఆ—జీవస్య సుషుప్తే నాశాభావే హేత్వంతరమాహ (కార్యశేషేచేతి) త

స్మిన్సతి సుషుప్త్యాద్యుత్థాయ పునరుత్థితస్య కార్యస్య శేషాస్తియస్మిన్ కర్మణి, తదిదం మమాసమాప్తమితి స్మృత్వా తస్య సమాపనదర్శనాన్నస్వాపే జీవో న శ్యతీత్యర్థః, మరణకాలే తన్నాశాభావే హేత్వన్తరమాహ (జాతమాత్రాణామి తి) అదృష్టకారస్సముచ్చయే-ద్వితీయోఽవధారణే, జీవన్యపిలయాదావవినా శేకారణాంతరమాహ(అగ్నిహోత్రాదీనామితి) ఇతిశబ్దో జీవస్య నిత్యత్వోపసం హారార్థః, యదుక్తం * సన్మూలాస్సోమ్యేత్యాది, తత్రచోదయతి (కథంపున రితి) విలక్షణయోర్న కార్యకారణత్వమితి శంకమానం ప్రతిబోధయితుముత్తరం వాక్యముపాదత్తే (తథేతి) ॥ ౩ ॥

ఇతిషష్ఠప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యటీకా

రం—(జీవాపేతంవావకిలేదంమ్రియతేనజీవోమ్రియతఇత్యాది)అతో మను ష్యాదిష్వపి జీవత్యాగకృతందేహస్య మరణం, నజీవస్యమరణం, తథానతి కృ తహానాకృతాభ్యాగమప్రసంగాత్, అతస్సుషుప్తిమరణదశాయాం సత్సంపత్తా వపి నజీవవినాశఇతి సిద్ధమితిభావః, శిష్టంస్పష్టం. ఏవంబోధితేన శ్వేతకేతునా అణిమ్నస్సచ్ఛబ్దితస్య రూపస్పర్శాదిహీనస్య వివిధస్థావరజంగమాదియుతానేక బ్రహ్మాండహేతుత్వం నశ్రద్ధేయమితి మన్యమానేన భూయఏవ మాభగవాన్విజ్ఞా పయత్విత్ ప్రార్థితే తథాఽస్త్విత్యువాచేత్యర్థః. వ్యాసార్యైస్తు * జ్ఞాతవ వేత్యధికరణే * అస్యసోమ్యమహతో వృక్షస్యేతివృక్షశబ్దేన శరీరంనిర్దిశ్యతఇ త్యుక్తమ్ ॥ ౩ ॥ ఇతిషష్ఠప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్.

ఉ—† న్యగ్రోధఫలమతఆహరేతీదంభగవఇతిభింధీతిభిన్నంభ గవఇతి కిమత్రపశ్యసీత్యణ్వ్యఇవేమాధానాభగవఇత్యాసామం గైకాంభింధీతిభిన్నాభగవఇతి కిమత్రపశ్యసీతినకించనభగవఇతి ॥ ౧ ॥

శం—యద్యేతత్ప్రత్యక్షీకర్తుమిచ్ఛసి, అతః అస్మాన్మహతో న్యగ్రోధాత్ఫల మేకమాహర, ఇత్యుక్తస్తథాచకారసః, ఇదంభగవఉపాహృతంఫలమితి దర్శిత వంతంప్రత్యాహ, ఫలంభింధీతి, భిన్నమిత్యాహేతరః, తమాహపితా, కిమత్ర పశ్యసి, ఇత్యుక్తఆహ- అణ్వ్యః- అణుతరాఇవేమాధానాః- బీజానిపశ్యామిభ గవఇతి; ఆసాం ధానానామేకాం- ధానామంగ-హేవత్స భింధీత్యుక్తఆహ- భిన్నాభగవఇతి. యదిభిన్నాధానా- తస్యాంభిన్నాయాం కిం పశ్యసీత్యుక్తఆ

† ఫలమదఆహరేతి రంగరామానుజీయపాఠః

హ- నకించనపశ్యామి భగవ ఇతి. ॥౧॥

ఆ— స్థూలస్య కార్యస్య సూక్ష్మముఖ్యకారణత్వమేతదిత్యుచ్యతే * అస్యసో మ్యమహతోవృక్షస్యేతి ప్రకృతం వృక్షంపరామృశతి (అత ఇతి) ॥ ౧ ॥

రం— (న్యగ్రోధఫలమత ఆహరేతీదం భగవ ఇతి) న్యగ్రోధఫలమిదమాహరే త్యాచార్యేణోక్తః శ్వేతకేతురిదం భగవ ఇత్యానీతవానిత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రా పిద్రష్టవ్యమ్. కిమత్ర ఫలే పశ్యసీతి పిత్రోక్తః పుత్రః అణ్వ్య ఇవేమాధానా భగవ ఇత్యాహ. ఇమాని బీజాన్యణూన్యేవపశ్యామీత్యర్థః. ఇవశబ్ద ఏవార్థః. శిష్టః స్పష్టార్థః. ॥ ౧

౨— తగ్ం హోవాచ యం వై సోమ్యైతమణిమానం న నిభాలయస ఏ తస్య వై కిల సోమ్యైషోఽణిమ్న ఏవం మహాన్న్యగ్రోధస్తిష్ఠతి ॥ ౨॥

శం— తం పుత్రం హోవాచ, వటధానాయాం భిన్నాయాం యం వటబీజాణి మానం హే సోమ్య ఏతం న నిభాలయసే- నపశ్యసి. తథాఽప్యేతస్య వై కిల సోమ్యై ష మహాన్న్యగ్రోధో బీజస్యాణిమ్నః- సూక్ష్మస్యాదృశ్యమానస్య కార్యభూతస్స్థూ లశాఖాస్కన్ధఫలపలాశవాం స్తిష్ఠతి. ఉత్పన్నస్సన్తిష్ఠతీతి వోచ్ఛబ్దో ధ్యాహార్యః.

ఆ— యమేతమణిమానం నపశ్యసి- ఏతస్యాణిమ్నో బీజస్యేతి సమ్బంధః (త థాపీతి) అత్యంతాణుత్వాదదర్శనేపీత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

రం— (తం హోవాచ) ఏవముక్తవంతం పుత్రం పితోవాచేత్యర్థః. ఉక్తమే వాహ (యం వై సోమ్యైతమణిమానం న నిభాలయసే) హే సోమ్య. యమేతం వట బీజాణిమానం న నిభాలయసే- నపశ్యసి కిమిత్యర్థః (ఏతస్య వై కిల సోమ్యైషోఽ ణిమ్న ఏవం మహాన్న్యగ్రోధస్తిష్ఠతి) ఏష మహాన్ న్యగ్రోధ ఏతస్యైవైషోఽణి మ్నః కార్యతయా తిష్ఠతీత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

౩— శ్రద్ధత్స్వ సోమ్యేతి స య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదగ్ం సర్వం త త్సత్యగ్ం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి భూయ ఏవ మా భగవా న్విజ్ఞాపయత్విత తథా సోమ్యేతి హోవాచ ॥ ॥ 3 ॥

ఇతి షష్ఠ ప్రపాఠకే ద్వాదశః ఖండః

శం— అతః శ్రద్ధత్స్వ సోమ్య సత ఏవాణిమ్నః స్థూలం నామరూపాదిమత్కా ర్యం జగదుత్పన్నమితి. యద్యపి న్యాయాగమాభ్యాం నిర్ధారితోఽర్థస్తథైవేత్య వగమ్యతే- తథాఽప్యత్యంతసూక్ష్మేష్వర్థేషు బాహ్యవిషయాసక్తమనసః స్వ

భావప్రవృత్తస్యాసత్యాం గురుతరాయాం శ్రద్ధాయాం దురవగమత్వం స్యాదిత్యాహ- శ్రద్ధత్స్వేతి. శ్రద్ధాయాం తు సత్యాం మనసస్సమాధానం బుభుత్సితేఽర్థే భవేత్, తతశ్చ తదర్థావగతిః * అన్యత్ర మనా అభూవమిత్యాదిశ్రుతేః (సయ ఇత్యాది) ఉక్తార్థం- యది తత్సజ్జగతో మూలం, కస్మాన్నోపలభ్యత ఇత్యేతద్దృష్టాన్తేన-భూ-మాం భగవాన్ భూయ ఏవ విజ్ఞాపయత్వితి; తథా సోమ్యేతి హోవాచ పితా

•——•ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యమ్•——

ఆ—అత్యన్తసూక్ష్మాద్బీజాదత్యన్తస్థూలస్య వృక్షస్యోత్పత్త్యుపలమ్భోఽతశ్చ న్యగ్రోధార్థః * సమూలాస్సోమ్యేత్యాదిశ్రుతేః * దృశ్యతే త్వితి న్యాయేన చ. జగతస్సత్కార్యత్వే సిద్ధే శ్రద్ధామన్తరేణాపి తన్నిర్ణయసంభవాత్కిమితి శ్వేతకేతుః శ్రద్ధత్స్వేతి పిత్రా నియుజ్యతే- తత్రాహ (యద్యపీతి) సత్యమపి శ్రద్ధాయాం కథం బాహ్యవిషయాసక్తమనసోఽత్యన్తసూక్ష్మేఽర్థే ఏవ సంగమస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ (శ్రద్ధాయాం త్వితి) మనస్సమాధానవశాద్బుభుత్సితస్యార్థస్యావగతిరిత్యత్ర బృహదారణ్యకశ్రుతిం సంవాదయతి (అన్యత్రేతి) ప్రత్యక్షతోఽనుపలభ్యమానత్వాన్నాస్తీతి మన్వానశ్శంకతే (యదీతి) అనుపలభ్యమానస్యాపి సత్త్వమాశంక్యాహ (ఇత్యేతదితి) అప్రత్యక్షస్యాపి జగన్మూలస్యాస్తిత్వం ప్రతిపాదయితుముత్తరగ్రన్థమవతారయతి (తథేతి) ॥ ౩. ౧

——ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యటీకా——

రం—(శ్రద్ధత్స్వ సోమ్యేతి స య ఏషోఽణిమేత్యాది) అతోఽణోరపి సచ్ఛబ్దితాత్పరిదృశ్యమానస్య స్థూలస్య ప్రపంచస్యోత్పత్తిరుపపద్యత ఇత్యస్మిన్నర్థే శ్రద్ధాకర్తవ్యేత్యర్థః, శిష్టం స్పష్టం (భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి తథా సోమ్యేతి హోవాచ) అనుపలంభాన్న సచ్ఛబ్దితం శ్రద్ధేయమితి మన్యమానేన భూయోఽపి విజ్ఞాపయత్వితి ప్రార్థితస్తథేత్యుక్తవానిత్యర్థః............౩

——ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యమ్——

ఉ—లవణమేతదుదకేఽవధాయాథ మా ప్రాతరుపసీదథా ఇతి స హ తథా చకార తꣳ హోవాచ యద్దోషా లవణముదకేఽవాధా అఙ్గ తదాహరేతి తద్ధావమృశ్య న వివేద యథా విలీనమేవాఙ్గ ॥ ॥౧॥

శం—విద్యమానమపి వస్తు నోపలభ్యతే- ప్రకారాన్తరేణ తూపలభ్యత ఇతి శృణ్వత్ర దృష్టాన్తం యది చేమమర్థం ప్రత్యక్షీకర్తుమిచ్ఛసి- పిండరూపం లవణ

మేతత్ ఘటాదావుదకేఽవధాయ- ప్రక్షిప్యాథమా- మాం శ్వః ప్రాతరుపసీదథాః-ఉపగచ్ఛేథా ఇతి. సహపిత్రోక్తమర్థం ప్రత్యక్షీకర్తుమిచ్ఛం తథాచకార తంహోవాచాపరేద్యుః ప్రాతః, యల్లవణం దోషా- రాత్రావుదకేఽవాధాః- నిక్షిప్తవానసి- అంగ హే వత్స తదాహర- ఇత్యుక్తస్తల్లవణమాజిహీర్షుర్హ- కిలావమృశ్యోదకేన వివేద- న విజ్ఞాతవాన్, యథా తల్లవణం విద్యమానమపి సదప్సు విలీనం-సంశ్లిష్టమభూత్- యథా విలీనం లవణం న వేత్థ- తథాపి తచ్చక్షుషా స్పర్శనేన చ పిండరూపం లవణమగృహ్యమాణం విద్యత ఏవాప్సు- లభ్యతే చోపాయాంతరేణేత్యేతత్పుత్రం ప్రత్యాయయితుమిచ్ఛన్నాహ- అంగ. ॥ ౧ ॥

ఆ—నోపలభ్యతే- స్వేన ప్రకారేణేతి శేషః, ఇతి మమార్థం ప్రత్యక్షీకర్తుం యదీచ్ఛసి- తర్హి దృష్టాంతమత్ర శృణ్వితి యోజనా, రాత్రౌ రత్యయానంతర్యమథశబ్దార్థః, జగన్మూలం స్వతోఽప్రత్యక్షమపి ప్రత్యక్షముపాయాంతరేణేతి పిత్రోక్తోఽర్థః - తం ప్రత్యక్షయితుకామః ఘటాదావుదకే పిండరూపం లవణం రాత్రౌ ప్రక్షిప్య తదత్యయానంతరం ప్రాతఃకాలే పితృసమీపమేష్యసి శ్వేతకేతుర్గతవానిత్యాహ (సహేతి) యథాతత్- పిండరూపం లవణం ప్రక్షేపాత్ ప్రాగభూత్ - తథా న విజ్ఞాతవానితి సంబంధః. ఉదకే ప్రక్షిప్తం లవణం విమృశ్యాపి న జ్ఞాయతే చేత్, అసదేవ తర్హి తదిత్యాశంక్యాహ (విద్యమానమపీతి) కిమితి చక్షుషా స్పర్శనేన వా నోపలభ్యతే- తత్రాహ (అప్స్వితి) కథం తర్హి తస్య విద్యమానత్వమవగతం. తత్రాహ (యథేతి) యద్యపి పిండరూపం లవణముదకే క్షిప్తమవమృశ్యాపి చక్షుస్స్పర్శనాభ్యాం న త్వం వేత్థ- తథాపి తత్తత్ర విద్యత ఏవ యతస్తాభ్యామగృహ్యమాణమపి తత్రోపాయాంతరేణోపలభ్యత ఇత్యేతమర్థం పుత్రం ప్రత్యాయయితుముత్తరం వాక్యమిత్యర్థః. యథాశబ్దో యద్యపీత్యర్థే ॥ ॥౧॥

రం—(లవణమేతదుదకేఽవధాయాథమా ప్రాతరుపసీదథా ఇతి సహ తథాచకార) రాత్రౌ లవణం జలేఽవధాయ, ప్రక్షిప్య ప్రాతస్సమీపమాగచ్ఛేతి గురుణోక్తః శ్వేతకేతుస్తథా చకారేత్యర్థః (తంహోవాచ యద్దోషా లవణముదకేఽవాధా అంగ తదాహరేతి తద్ధావమృశ్య న వివేద) దోషా- రాత్రౌ యల్లవణముదకేఽవాధాః, ప్రక్షిప్తవానసి తదంగాధునాఽఽహరేతి పితోవాచ ఇత్యుక్తః పుత్రః విమృశ్య న జ్ఞాతవానిత్యర్థః అథ పితోవాచ (యథా విలీనమేవాంగ)

యథాలవణమపి విలీనం సచ్చక్షుషాత్వచావానోపలభ్యతే - ఏవంసదాత్మనస్వ రూపమపీతి భావః ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ— ⁂ అస్యాన్తాదాచామేతికథమితి లవణమితి మధ్యాదాచా మేతికథమితిలవణమిత్యన్తాదాచామేతి కథమితిలవణమిత్యభి ప్రాస్యైతదథమోపసీదథాఇతి తద్ధతథాచకార తచ్ఛశ్వత్సంవ ర్తతేతగ్ హోవాచాత్ర వావకిలసత్సోమ్యననిభాలయసేఽత్రైవకిలేతి॥

శం—అస్య- ఉదకస్యాంతాత్- ఉపరిగృహీత్వా ఆచామేత్యుక్త్వా పుత్రం తథాకృతవంతమువాచ , కథమితి, ఇతరఆహ - లవణంస్వాదుతఇతి - తథా - మధ్యాదుదకస్య గృహీత్వాఆచామేతి కథమితి. లవణమితి తథా అంతాత్,అ ధోదేశాద్గృహీత్వాఆచామేతి. కథమితి లవణమితి యద్యేవమభిప్రాస్యపరి త్యజ్యైతదుదకమాచమ్యాథమోపసీదథాఇతి. తద్ధతథాచకార, లవణం పరిత్య జ్యపితృసమీపఆజగామేత్యర్థః, ఇదంవచనంబ్రువన్ - తత్ - లవణంతస్మిన్నే వోదకేయన్మయారాత్రౌక్షిప్తం - శశ్వత్, నిత్యంసంవర్తతే విద్యమానమేవ సత్సమ్యగ్వర్తతఇతి ఏవముక్తవంతంహఉవాచపితా యథేదంలవణందర్శనస్ప ర్శనాభ్యాం పూర్వగృహీతంపునరుదకే విలీనంతాభ్యామగృహ్యమాణమపివిద్య తఏవ- ఉపాయాంతరేణ జిహ్వయోపలభ్యమానత్వాత్ ఏవమేవాత్రైవ - అస్మి న్నేవతేజోఽబన్నాదికార్యేశుంగేదేహే. వావకిలేతి ఆచార్యోపదేశస్మరణప్ర దర్శనార్థాః సత్తేజోబన్నాది శుంగకారణంవటబీజాణిమవద్విద్యమానమేవేం ద్రియైర్నోపలభసే, ననిభాలయసే యథాఽత్రైవ- ఉదకే దర్శనస్పర్శనా భ్యామనుపలభ్యమానం లవణంవిద్యమానమేవ జిహ్వయోపలబ్ధవానసి - ఏవ మేవాత్రైవకిలవిద్యమానం సజ్జగన్మూలముపాయాంతరేణ (లవణాణిమవత్) (ల వణమివ) తదుపలప్స్యసఇతివాక్యశేషః ॥ ॥ ౨ ॥

ఆ—తద్ధైత్యాదివ్యాచష్టే (లవణమితి) సంవర్తతఇతి - ఇదంవచనం బ్రువన్నాజగామేతిసంబంధః దృష్టాంతమనూద్యదార్ష్టాంతికమాహ (ఇత్యే వముక్తవంతమిత్యాదినా) సతోజగన్మూలస్యాస్మిన్దేహేసత్త్వంత్వయాకథ మపగతమిత్యతఆహ (వావకిలేతి) అత్రవావేత్యాదినాఽత్రైవకిలేత్యస్య పౌ నరుక్త్యమాశంక్యార్థవిశేషం దర్శయతి (యథాఽత్రేత్యాదినా) ॥ ౨॥

⁂ అథాస్యాదావాచామేతి రంగరామానుజీయపాఠః

రం—ఏవంచక్షుషాత్వచాప్యగ్రాహ్యస్య లవణస్య ఉపాయాంతరేణావగతిప్రకారందర్శయతి (అథాస్యాదాచామేతికథమితిలవణమితి) అస్యాజలస్యఆదౌ మూలప్రదేశేఉద్ధృత్య ఆచామేత్యథపిత్రోక్తః పుత్రఆచమ్యానంతరం కథమితిపృష్టోలవణమిత్యుక్తవానిత్యర్థః (మధ్యాదాచామేతికథమితిలవణమితీత్యాది) ఉక్తోఽర్థః (అభిప్రాస్యైతదథమోపసీదథాఇతితద్ధతథాచకార) ఏతదభిప్రాస్య - పరిత్యజ్యమత్సమీపమాగచ్ఛేత్యుక్తః పుత్రస్తథాచకారేత్యర్థః (తచ్ఛశ్వత్సంవర్తతేతంహోవాచఅత్రవావకిలసత్సోమ్యననిభాలయసేఽత్రైవకిలేతి) తత్, లవణంజలేశశ్వత్ - సర్వదాసమ్యగ్వర్తతఇత్యుక్తవంతంశిష్యంప్రతిపితావాచ కిమితి రసనేంద్రియేణోపలభ్యమానతయావస్తుతస్సదేవలవణంయథాచక్షుషాత్వచావానోపలభసే- ఏవమేవాత్రైవజగత్యంతరాత్మతయా ఆగమాచార్యోపదేశాదినావగంతుం యోగ్యమేవసచ్ఛబ్దితంబ్రహ్మఅత్రైవకిలవర్తతఇతినినిభాలయసే- ద్రష్టుంనశక్నోసి నపశ్యసీత్యర్థః ॥౨॥

ఉ—సయఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదగ్ సర్వంతత్సత్యగ్ సఆత్మాతత్త్వమసిశ్వేతకేతో ఇతిభూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి తథాసోమ్యేతి హోవాచ.............................॥ 3 ॥

ఇతిషష్ఠప్రపాఠకేత్రయోదశఖండః

శం—(సయఇత్యాది) సమానం. యద్యేవంలవణాణిమవణమివత ఇంద్రియైరనుపలభ్యమానమపి జగన్మూలంసదుపాయాంతరేణోపలబ్ధుంశక్యతే. యదుపలంభాత్కృతార్థస్స్యామనుపలంభాచ్చాకృతార్థస్స్యామహం - తస్యోపలబ్ధౌ కఉపాయఇత్యేతద్భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్విత్యుక్తస్తేనతథాసోమ్యేతి హోవాచ ॥3॥ ఇతిషష్ఠప్రపాఠకేత్రయోదశఖండభాష్యమ్.

ఆ—ఉపాయాంతరజిజ్ఞాసయాపృచ్ఛతి (యద్యేవమితి) తర్హి-తదేత్స్యాధ్యాహృతస్య తస్యేత్యాదినాసంబంధః. సతోమూలస్యోపలంభేఽనుపలంభే వాకింస్యాదిత్యాశంక్యాహ (యదుపలంభాదితి) బుభుత్సితముపాయముపదర్శయితుముత్తరగ్రంథముపాదత్తే (తథేతి) .. ... ॥3॥

ఇతిషష్ఠప్రపాఠకేత్రయోదశఖండభాష్యటీకా

రం—(సయఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిత్యాది) ఉక్తోఽర్థః (భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితితథాసోమ్యేతిహోవాచ) తర్హిసర్వవ్యాపినస్స

చ్ఛబ్దితస్యావగత్యుపాయం దృష్టాన్తేన ప్రదర్శయేతి ప్రార్థిత ఆచార్యస్తథా స్తిత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥3॥ — ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యమ్ —

ఉ — యథా సోమ్య పురుషం గన్ధారేభ్యోఽభినద్ధాక్షమానీయ తం త
తోఽతిజనే విసృజేత్స యథా తత్ర ప్రాఙ్వోదఙ్వాధరాఙ్వా ప్ర
త్యఙ్వా ప్రధ్మాయీతాభినద్ధాక్ష ఆనీతోఽభినద్ధాక్షో విసృష్టః ॥

శం — యథా లోకే హే సోమ్య. పురుషం యం కంచిద్గన్ధారేభ్యః, జనపదేభ్యోఽభినద్ధాక్షం - బద్ధచక్షుషమానీయ ద్రవ్యహర్తా తస్కరస్తమభినద్ధాక్షమేవ బద్ధహస్తమరణ్యే తతోఽప్యతిజనే- అతిగతజనే. అత్యన్తవిగతజనే దేశే విసృజేత్ స తత్ర దిగ్భ్రమోపేతో యథా ప్రాఙ్వా - ప్రాగఞ్చనః, ప్రాఙ్ముఖో వేత్యర్థః తథా- ఉదఙ్వా, అధరాఙ్వా - ప్రత్యఙ్వా ప్రధ్మాయీత- శబ్దం కుర్యాత్, విక్రోశేత్ అభినద్ధాక్షోఽహం గన్ధారేభ్యస్తస్కరేణానీతోఽభినద్ధాక్ష ఏవ విసృష్ట ఇతి ॥ ॥౧॥

అ — యథాఽయముపాయస్సత్యో జ్ఞాతుం - తథా లోకే ప్రదర్శ్యతే దృష్టాన్త ఇత్యాహ (యథేతి) తమేవ దృష్టాన్తం వ్యాచష్టే (హే సోమ్యేతి) యథా దిగ్భ్రమోపేతో యత్కించిద్దిగభిముఖో విక్రోశతి - తథా స తత్ర విజనే దేశే శబ్దం కుర్యాదితి సమ్బన్ధః ప్రాఙిత్యస్యార్థమాహ (ప్రాగఞ్చన ఇతి) తస్యైవ వివక్షితమర్థం కథయతి (ప్రాఙ్ముఖ ఇతి) వక్ష్యమాణప్రకారైర్వికల్పార్థో వాశబ్దః ॥౧॥

రం — (యథా సోమ్య పురుషం గన్ధారేభ్యోఽభినద్ధాక్షమానీయ తం తతోఽతిజనే విసృజేదిత్యాది) హే సోమ్య యథా లోకే గన్ధారేభ్యః - జనపదేభ్యః అభినద్ధాక్షం పినద్ధచక్షుషం కంచిత్పురుషం చోరో గృహీత్వాఽతిజనే- విజనే విసృజేద్యది- స దిగ్భ్రమోపేతః ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖో వాఽధోముఖో వాఽభినద్ధాక్ష ఏవ చోరైరానీతోఽభినద్ధాక్ష ఏవ విసృష్టోఽహమితి ప్రధ్మాయీత విక్రోశేదిత్యర్థః ॥

ఉ — తస్య యథాభినహనం ప్రముచ్య ప్రబ్రూయాదేతాం దిశం
గన్ధారా ఏతాం దిశం వ్రజేతి స గ్రామాద్గ్రామం పృచ్ఛన్పండి
తో మేధావీ గన్ధారానేవోపసంపద్యేతైవమేవేహాచార్యవా
న్పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య ఇతి ॥౨॥

శం — ఏవం విక్రోశతస్తస్య యథాఽభినహనం- యథాబన్ధనం ప్రముచ్య ముక్త్వా కారుణికః కశ్చిదేతాం దిశం- ఉత్తరతో గన్ధారాః ఏతాం దిశం వ్రజేతి ప్ర

బ్రూయాత్- స ఏవం కారుణికేన బంధనాన్మోక్షితో గ్రామాద్గ్రామాంతరం పృచ్ఛన్ పండితః- ఉపదేశవాన్ మేధావీ- పరోపదిష్టగ్రామప్రవేశమార్గావధారణసమర్థస్సన్ గంధారానేవోపసంపద్యేత. నేతరో మూఢమతిర్దేశాంతరదర్శనతృడ్వా- యథాఽయం దృష్టాంతో వర్ణితః- స్వవిషయేభ్యో గంధారేభ్యః పురుషస్తస్కరైరభినద్ధాక్షోఽవివేకో దిఙ్మూఢోఽశనాయాపిపాసాదిమాన్ వ్యాఘ్రతస్కరాద్యనేకభయానర్థవ్రాతయుతమరణ్యం ప్రవేశితో దుఃఖార్తో విక్రోశన్ బంధనేభ్యో ముముక్షుస్తిష్ఠతి- స కథంచిదివ కారుణికేన కేనచిన్మోక్షితః స్వదేశాన్ గంధారానేవాపన్నో నిర్వృతః సుఖ్యభూత్. ఏవమేవ సతో జగదాత్మనః స్వరూపాత్తేజోఽబన్నాదిమయం దేహారణ్యం వాతపిత్తకఫరుధిరమేదోమాంసాస్థిమజ్జాశుక్రక్రిమిమూత్రపురీషవచ్ఛీతోష్ణాద్యనేకద్వంద్వదుఃఖవచ్చేదం మోహపటాభినద్ధాక్షో భార్యాపుత్రపశుబంధ్వాది దృష్టాదృష్టానేకవిషయతృష్ణాపాశితః పుణ్యాపుణ్యాదికర్మతస్కరైః ప్రవేశితోఽహమముష్య పుత్రో మమైతే బాంధవాస్సుఖ్యహం, దుఃఖీ, మూఢః, పండితో, ధార్మికో, బంధుమాన్, జాతో, మృతో, జీర్ణః, పాపీ, పుత్రో మే మృతో, ధనం మే నష్టం, హా హతోఽస్మి, కథం జీవిష్యామి, కా మే గతిః, కిం మే త్రాణమిత్యేవమనేకశతసహస్రానర్థజాలవాన్విక్రోశన్ కథంచిదివ పుణ్యాతిశయాత్పరమకారుణికం కంచిత్సద్బ్రహ్మాత్మవిదం విముక్తబంధనం బ్రహ్మిష్ఠం యదాఽఽసాదయతి- తేన చ బ్రహ్మవిదా కారుణ్యాద్దర్శితసంసారవిషయదోషదర్శనమార్గో విరక్తస్సంసారవిషయేభ్యః నాసి త్వం సంసార్యముష్య పుత్రత్వాదిధర్మవాన్. కింతర్హి సద్యత్. తత్త్వమసీత్యవిద్యామోహపటాభినహనాన్మోక్షితో గంధారపురుషవచ్చ స్వం సదాత్మానముపసంపద్య సుఖీ నిర్వృతస్స్యాదిత్యేతమేవార్థమాహ (ఆచార్యవాన్పురుషో వేదేతి) తస్యాస్యైవమాచార్యవతో ముక్తావిద్యాభినహనస్య తావదేవ- తావానేవ కాలశ్చిరం- క్షేపః- సదాత్మస్వరూపసంపత్తేరితి వాక్యశేషః, కియాన్ కాలశ్చిరమితి- ఉచ్యతే, యావన్న విమోక్ష్యే; న విమోక్ష్యత ఇత్యేతత్పురుషవ్యత్యయేన సామర్థ్యాత్, యేన కర్మణా శరీరమారబ్ధం- తస్యోపభోగేన క్షయాద్దేహపాతో యావదిత్యర్థః, అథ తదైవ సత్సంపత్స్యత ఇతి పూర్వవత్- న హి దేహమోక్షస్య సత్సంపత్తేశ్చ కాలభేదోఽస్తి, యేనాథ శబ్ద ఆనంతర్యార్థస్స్యాత్, నను యథా సద్విజ్ఞానానంతరమేవ దేహపాతస్స

 సానన్దగిరీయటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయయాక్తామ

త్సమ్ప్రత్తిశ్చనభవతికర్మశేషవశాత్, తథాఽప్రవృత్తఫలాని ప్రాగ్జ్ఞానోత్ప

త్తేర్జన్మాన్తరసంచితాన్యపి కర్మాణిసంతీతి తత్ఫలోపభోగార్థంప్రతితేఽస్మి

శరీరాంతరమారబ్ధవ్యం, ఉత్పన్నేచజ్ఞానే యావజ్జీవం విహితానిప్రతిషిద్ధానివా

కర్మాణికరోత్యేవేతితత్ఫలోపభోగార్థంచావశ్యం శరీరాంతరమారబ్ధవ్యం,త

తశ్చ కర్మాణి తతశ్శరీరాంతరమితిజ్ఞానానర్థక్యం- కర్మణాం ఫలవత్త్వాత్,

అప్రవృత్తఫలానికర్మాణి నబ్రహ్మజ్ఞానేనక్షీయంతే- కర్మత్వాత్, ప్రవృత్తఫ

లకర్మవదిత్యుక్తం, తత్ర * జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణీతిస్మృతివిరోధః, అథ

జ్ఞానవతః క్షీయంతేకర్మాణి,తదాజ్ఞానప్రాప్తిసమకాలమేవజ్ఞానస్యసత్సమ్పత్తి

హేతుత్వాన్మోక్షస్స్యాదితిశరీరపాతస్స్యాత్, తథాచాచార్యాభావఇత్యాచా

ర్యవాన్ పురుషోవేదేత్యనుపపత్తిర్జ్ఞానాన్మోక్షాభావప్రసంగశ్చ, దేశాంతర

ప్రాప్త్యుపాయజ్ఞానవదనైకాంతికఫలత్వంవాజ్ఞానస్యనకర్మణాంప్రవృత్తాప్రవృ

త్తఫలవత్త్వవిశేషోపపత్తేః-యదుక్తమప్రవృత్తఫలానాంకర్మణాంధ్రువఫలవత్త్వా

ద్బ్రహ్మవిదశ్శరీరేపతితే శరీరాంతరమారబ్ధవ్యమప్రవృత్తకర్మఫలోపభోగా

ర్థమితి, ఏతదసత్, విదుషః * తస్యతావదేవచిరమితిశ్రుతేఃప్రామాణ్యాత్

నను * పుణ్యోవైపుణ్యేనకర్మణాభవతీత్యాదిశ్రుతేరపి ప్రామాణ్యమేవ, స

త్యమేవం, తథాపి ప్రవృత్తఫలానామప్రవృత్తఫలానాంచకర్మణాం విశేషో

స్తి, కథం యాని ప్రవృత్తఫలానికర్మాణి యైర్విద్వచ్ఛరీరమారబ్ధం; తేషాము

పభోగేనైవక్షయః, యథా ఆరబ్ధవేగస్య లక్షముక్తేష్వాదేర్వేగక్షయాదేవస్థితిః

నతు లక్ష్యవేధసమకాలమేవప్రయోజనంనాస్తీతి- తద్వత్, అన్యానిత్వప్రవృత్త

ఫలానీహప్రాగ్జ్ఞానోత్పత్తేరూర్ధ్వంచ కృతానివాక్రియమాణానివాఽతీతజన్మా

న్తరకృతానివాఽప్రవృత్తఫలాని, జ్ఞానేనదహ్యంతే ప్రాయశ్చిత్తేనేవ * జ్ఞానా

గ్నిస్సర్వకర్మాణిభస్మసాత్కురుతేతథేతిస్మృతేశ్చ * క్షీయంతేచాస్య కర్మా

ణీతిచాథర్వణే, అతోబ్రహ్మవిదో జీవనాదిప్రయోజనాభావేపిప్రవృత్తఫలానాం

కర్మణామవశ్యమేవ ఫలోపభోగస్స్యాదితి ముక్తేషువత్తస్య తావదేవ చిరమి

తియుక్తమేవనోక్తం యథోక్తదోషచోదనానుపపత్తిః,జ్ఞానోత్పత్తేరూర్ధ్వం

చ బ్రహ్మవిదః కర్త్రాభావమవోచామ * బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీత్యత్ర- త

చ్చ స్మర్తుమర్హసి. ॥ ౨ ॥

అ—యథాబంధనం, బంధనమనుసృత్యేతియావత్, -కిణి వి

శోషణద్వయస్య వ్యవచ్ఛేద్యందర్శయతి (నేతరక్షతి) వ్యాఖ్యాతందృష్టాంతం సోపస్కారణమనువదతి (యథేత్యాదినా) దార్ష్టాంతికంవ్యాచష్టే (ఏవమితి) ఆదిశబ్దేన వాయ్వాకాశౌగృహ్యేతే. మయడ్వికారార్థః. దేహారణ్యస్యానేకానర్థసంకటత్వంకథయతి (వాతేతి) శీతోష్ణాదీత్యాదిపదేన రాగద్వేషాదిద్వంద్వం గృహీతం. తేనానేకేనద్వంద్వేన జాతందుఃఖంచ తదుపేతమిదం-దేహారణ్యమిత్యేతత్, బంధ్వాదీత్యాదిశబ్దో మిత్రక్షేత్రాదివిషయః, పుణ్యాపుణ్యాదీత్యాదిపదం అవిద్యాకామవాసనాసంగ్రహార్థం, దేహారణ్యంప్రవిష్టస్య జంతోర్వికోశనప్రకారం సకారణంసూచయతి (అహమిత్యాదినా) తస్య సదాదుఃఖిత్వశఙ్కాంవారయతి (కథంచిదేవేతి) అపాతతోబ్రహ్మవిత్త్వమాత్రేణముక్తబంధనత్వాసిద్ధేర్విశినష్టి (బ్రహ్మిష్ఠమితి)యదాఆసాదయతి- తదా సుఖీస్యాదిత్యుత్తరత్రసమ్బంధః. సంసారవిషయం దోషదర్శనం- తస్య క్షయిష్ణుత్వాదిజ్ఞానం, తస్యమార్గః, వివేకః- నయస్యాచార్యేణదర్శితోవిద్యాతః- సదర్శితసంసారవిషయదోషదర్శనమార్గః. ఆచార్యేణ సాధనచతుష్టయసమ్పన్నస్యాధికారిణః సంసారాన్మోక్షితత్వప్రకారందర్శయతి (నాసీతి) యద్యపి వాక్యార్థజ్ఞానే వాక్యమేవోపాయః- తథాప్యాచార్యోపదేశజనితాతిశయదర్శనాత్తదుపదేశోఽవగత్యంతవాక్యార్థజ్ఞానే ప్రథమోహేతుః. ఉపదేశమాత్రాద్యస్యనావగత్యంతవాక్యార్థధీః- తస్య ప్రమాణాద్యసంభావనాని రసనసమర్థోవిచారో మేధావిశబ్దేనవిహితః- తస్య ప్రజ్ఞాతిశయవతి ప్రయోగాదతిభావః. పురుషవ్యత్యయేహేతుమాహ (సామర్థ్యాదితి) అప్యద్యుపదేశగత్యుత్తమపురుషప్రయోగానుపపత్తేర్దేహాదిష్థిత్యనుపపత్తేర్వేత్యర్థః. యావదిత్యాది వాక్యార్థంస్పష్టయతి (యేనేతి) పూర్వవదితి- సామర్థ్యాత్పురుషవ్యత్యయం లక్షయతి. అథశబ్దస్య సత్సమ్పత్తేర్దేహమోక్షానంతర్యమర్థోఽభవతీత్యాశంక్యాహ (నహీతి) అథసంపత్స్య ఇతి విదేహముక్తిముక్తామాక్షిపతి (నన్వితి) అప్రవృత్తఫలానీతిచ్ఛేదః. ఉత్పన్నే చేతిచకారోఽప్యర్థః. విమతానికర్మాణిబ్రహ్మజ్ఞానేన నక్షీయంతే- కర్మత్వాత్- ప్రవృత్తఫలకర్మవదిత్యర్థః * క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణి * జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణీత్యాదిశ్రుతిస్మృతివిరోధాత్ కాలాత్యయాపదిష్టతేతిశంకతే (అథేతి) అతిప్రసంగాన్నశ్రుతిస్మృత్యోర్యథాశ్రుతార్థతే (తిపరిహరతి (తదేతి) జ్ఞానస్యానర్థక్యముక్త్వా పక్షాంతరమాహ (దేశాంతరేతి

యథా గ్రామప్రాప్త్యుపాయో౽శ్వాదర్నోపేతిజ్ఞానేసత్యప్యత్యంతరాయే కస్యచిదేవగ్రామప్రాప్తిర్భవతి- సత్యంతరాయవత స్సజ్జ్ఞానేపి తత్ప్రాప్తిర్యథా- తథా సముత్పన్నజ్ఞానస్యాపి కస్యచిదేవభోగేన క్షీణకర్మణోయస్యమోక్షః, నజ్ఞానమాత్రాదిత్యనియతఫలత్వమిత్యర్థః. కర్తృత్వహేతోర్న్ప్రయోజకత్వంవదన్నుత్తరమాహ (నకర్మణామితి) సంగ్రహవాక్యమేవప్రపంచయన్నాదౌ నఞర్థం స్ఫుటయతి (యుక్తమితి) తత్ర హేతుమాహ (విదుషఇతి) ప్రామాణ్యాత్ దేహాంతరారబ్ధ్యా తద్విరోధప్రసంగాదితిశేషః. శ్రుత్యంతరమాశ్రిత్య శంకతే. (నన్వితి) తథాపానారబ్ధకర్మవశాద్విదుషోపి దేహాంతరమారబ్ధవ్యమితి శేషః. తత్ప్రామాణ్యమంగీకరోతి (సత్యమేవమితి) తర్హి విదుషోపి దేహాంతరమనారబ్ధకర్మవశాదారబ్ధవ్యం- నేత్యాహ (తథాపీతి) విశేషమేవాకాంక్షాద్వారా విశదయతి (కథమిత్యాదినా) ప్రవృత్తఫలత్వమేవస్ఫుటయతి (యైరితి)ఉక్తమర్థం దృష్టాన్తేనస్పష్టయతి (యథేతి) లక్ష్యస్యవేధః- ఛేదనం, తత్సమకాలమేవేష్వా దేహూర్ధ్వం గతిప్రయోజనంనాస్తీతి [illegible]

ప్యారబ్ధవేగస్యాప్రతిబంధేనతేనవేగేన [illegible]

ఉక్తదృష్టాంతవద్విద్యార్థే దేహేవిద్యాలాభానంతరంఫలంనాస్తీనకర్మాణినివర్తన్తే, కింతు భోగక్షయాదేవ- తస్యలబ్ధవృత్తిత్వాదిత్యర్థః- ప్రవృత్తఫలేభ్యో౽ప్రవృత్తఫలానాం కర్మణాంవిశేషమాహ (అన్యానిత్వితి) నచాప్రవృత్తఫలానాంకర్మణాం ప్రక్షయో౽ప్రసిద్ధః, తథావిధస్యైవపాపస్య ప్రాయశ్చిత్తేనైవ ప్రక్షయోపయోగాదిత్యాహ (ప్రాయశ్చిత్తేనేవేతి) ఆరబ్ధఫలాతిరిక్తానాం కర్మణాం జ్ఞానాగ్నినా త్వౌ శ్రుతిస్మృతీదర్శయతి (జ్ఞానాగ్నిరిత్యాదినా) ప్రవృత్తాప్రవృత్తఫలేషు కర్మసుసిద్ధే విశేషే ఫలితమాహ (అతఇతి) జీవనాదీత్యాదిశబ్దేన పుత్రకళత్రాదిగృహ్యతే. ముక్తస్యాప్రతిబంధేష్వావెర్యానవ్యోగక్షయం గతిన్రాస్యవ్యవహారప్రారబ్ధకర్మణాం ఫలభోగా౽వశ్యమేనస్యాదితినమ్బంధః, యతశ్చారబ్ధకర్మణాం భోగాదేవక్షయః- తత్ * తస్యేత్యాదినా యచ్చిరత్వంసత్సమ్పత్తేరుక్తం, తదుక్తమేవేతికృత్వా యథోక్తస్యదోషస్య - సద్యశ్శరీరపాతాదిలక్షణస్యాశఙ్కానుపపత్తిరిత్యుపసంహరతి (ఇతీతి) ఆద్యస్యేతిశబ్దస్య తస్యేత్యనేనసమ్బంధః, యత్తూత్పన్నేపిజ్ఞానే యావజ్జీవం విహితాని ప్రతిషిద్ధానివా కరోత్యేవేతి- తత్రాహ(జ్ఞానోత్పత్తేరితి) ॥ ౨ ॥

౩౦—(తస్య యథాఽభినహనం ప్రముచ్య ప్రబ్రూయాదేతాం దిశం గన్ధారా ఏతాం దిశం వ్రజేతీత్యాది) యథా కశ్చిత్కారుణికః తస్య అభినహనం బన్ధనం ముక్త్వా ఉత్తరతో గన్ధారాస్సన్తి అత ఏతాం దిశం ఉత్తరాం వ్రజేతి ప్రబ్రూయాదిత్యాది. సః తేనైవముక్తః గ్రామాద్గ్రామాన్తరం పృచ్ఛన్ తైరుపదిష్టమార్గః మేధావీ ఉక్తార్థావిస్మరణశీలః పణ్డితః ఊహాపోహక్షమధీయుక్తః యథా గన్ధారానేవ పునరభిసమ్పద్యేత ప్రాప్య నిర్వృతశ్చ భవేదిత్యర్థః (ఏవమేవేహాచార్యవాన్ పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య ఇతి) ఏవమాచార్యోపదేశేన బ్రహ్మాత్మకస్త్వమసి అతస్తదాత్మకతయా స్వాత్మానమనుసన్ధత్స్వేత్యుపదిష్టస్తదాత్మకత్వమనుసన్ధత్తే. తస్య ఏతాదృశానుసన్ధాననిష్ఠస్య తావదేవ చిరం తావానేవ విళమ్బః. యావత్ప్రారబ్ధకర్మారబ్ధశరీరాన్న విమోక్ష్యతే. అథ తదనన్తరం తు సద్రూపం బ్రహ్మ సమ్పత్స్యత ఇత్యర్థః, న విమోక్ష్యే సమ్పత్స్య ఇతి పురుషవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. కేచిత్తు తస్య తావదేవ చిరమిత్యత్రైవ ఇత్యధ్యాహారః, తస్య వై తావానేవ విళమ్బః యావత్కర్మాభిర్న విమోక్షే [illegible] ఇత్యుపాసకస్యానుసన్ధా[illegible], నను యావన్న విమోక్ష్య ఇత్యుక్తే కథం శరీరాన్మోక్షసిద్ధిః; ఉచ్యతే, మోక్షశబ్దస్య కైకస్మాన్మోక్ష ఇత్యాకాఙ్క్షాయామస్యామేవ విద్యాయామ్ * అథ యదాఽస్య వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యాదినా దేహోత్క్రమణశ్రవణాత్, అన్యత్ర చ * శరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య * ధూత్వా శరీరమ్ * అశరీరం వావసన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి శ్రవణాత్ * త్యక్త్వా దేహం పునర్జన్మ నైతీత్యాదిస్మరణాచ్చ శరీరాన్మోక్ష ఇత్యేవావగమ్యతే, అథ సమ్పత్స్య ఇత్యత్రాపి సమ్పత్తేః కర్మాకాఙ్క్షాయామ్ *సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి వాక్యాన్తరప్రతిపన్నం బ్రహ్మైవ సత్కర్మతయా సమ్బధ్యత ఇత్యవగమ్యతే, ఉత్తరఖణ్డికాయామేతద్విషయ ప్రవృత్తాయాం దేహమోక్షబ్రహ్మసమ్పత్త్యోః కథనాచ్చాయమేవార్థః, ఏవమేవ వ్యాసార్యైః * తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాదిత్యత్రోక్తం, నచ ఆచార్యవాన్పురుషో వేదేత్యస్య శబ్దజ్ఞానమాత్రార్థకల్పనం యుక్తం- [illegible] ర్వ్యతికరేణ ప్రయోగాత్, శాబ్దజ్ఞాన [illegible] పణం తచ్ఛాస్త్రైరపి ప్రతిషిద్ధమిత్యాది ప్రమాణప్రతిషిద్ధ [illegible]

పాసనావాక్యేన, ఏవమస్యామపి విద్యాయాంయేనాశ్రుతంశ్రుతంభవత్యమతం
మతమవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతమితి విజ్ఞానశబ్దశ్రవణాత్ - తస్యచ * శ్రోతవ్యో మన్త
వ్యోనిదిధ్యాసితవ్యఇత్యనేనైకార్థ్యాచ్చ ఉపాసనాపరత్వమేవాశ్రయణీయం.
వ్యాసార్యైస్తు * ఆచార్యవాన్పురుషోవేదేతి అచార్యవత్తాఫలత్వేన ప్రతిపా
దితార్థవిశేషవేదనవచనం తదర్థస్యానుసంధేయత్వే లింగమితివాక్యార్థజ్ఞా
నమాత్రస్య వేదనస్యానుసంధానాక్షేపకత్వముక్తమ్. చతుర్థాధ్యాయే *
సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తఇతి సర్వకర్మప్రదాహ
శ్రవణాత్ప్రారబ్ధస్యాప్యనన్తరమేవ సర్వకర్మణాంనాశః దేహస్థితిస్తుచక్ర
భ్రమణాదివత్సంస్కారవశాదప్యుపపద్యతఇతి ప్రాప్తఉచ్యతే * అనారబ్ధకా
ర్యఏవతుపూర్వేతదవధేః ఇతిసూత్రేణ ప్రాప్తేఅనారబ్ధకార్యే ఏవసుకృత
దుష్కృతేనశ్యతః, నత్వారబ్ధకార్యే * తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యే
ఇతిశరీరపాతవిమోక్షావధిశ్రవణాద్యావచ్ఛరీరధారణం ప్రారబ్ధకర్మానువృత్తేరవ
శ్యంభావాత్ కర్మవ్యతిరిక్తస్య దేహధారకసంస్కారస్య సద్భావే ప్రమాణా
భావాదిత్యుక్తం తథా * భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాథసంపద్యతఇత్యత్ర * త
స్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఽథసంపత్స్యఇతివిద్యయోనిశరీరపాతమా
త్రస్యైవాన్తరాయత్వశ్రవణాత్ ప్రారబ్ధయోః పుణ్యపాపకర్మణోస్సత్త్వేఽపి
విద్యయోనిశరీరావసానేభవత్యేవమోక్షఇతి ప్రాప్తఉచ్యతే * భోగేనత్వితరే
క్షపయిత్వాథసంపద్యతే. ఆరబ్ధః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః ఇతరే - ఆరబ్ధకా
ర్యపుణ్యపాపే ఫలభోగేనక్షపయిత్వైవ బ్రహ్మసంపద్యతే తేచప్రారబ్ధపు
ణ్యపాపేవిద్యయోనిశరీరమాత్రప్రాపభోగ్యఫలేచేత్ -విద్యయోనిశరీరావసానే
బ్రహ్మసంపద్యతే. అనేకశరీరభోగ్యఫలేచేత్ తదవసానేసంపద్యతే భోగేనైవక్ష
పయితవ్యత్వాత్ ప్రారబ్ధకర్మణః * తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్య
ఇతి నతద్దేహవిమోక్ష ఇత్యుచ్యతే- అపితు దేహారంభకకర్మవిమోక్షఏవేతిప్రతి
పాదితంప్రాక్సూత్రమనుసన్ధేయమ్॥ ॥౨॥

ఉ—సయఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదగ్ంసర్వం తత్సత్యగ్ం సఆత్మాత
త్త్వమసిశ్వేతకేతో ఇతి భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితిత
థాసోమ్యేతిహోవాచ.......................॥౩॥

ఇతిషష్ఠప్రపాఠకేచతుర్దశఃఖండః

శం—(సయఇత్యాది) ఉక్తార్థం. ఆచార్యవానిత్యాద్యన్వయేన క్రమేణ

[illegible] షాం లేనభూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి త

థా [illegible] ... ... ॥ 3 ॥

ఇతిషష్ఠప్రపాఠకే చతుర్దశఖండభాష్యమ్

ఆ—జ్ఞానస్యానర్థక్యం, అవిద్యాతత్కార్యనివర్తనేన సత్సంపత్తిహే

తుత్వాత్ నాప్యనైకాంతికఫలత్వం , అంతరాయాభావాదిత్యుక్తం ఇదానీమ

ర్చిరాదిమార్గప్రాప్త్యైవా అత్రైవావిద్యానివృత్తిమాత్రేణవాసత్సంపత్తిరి

తిసందిహానస్సంకతే (అచార్యవానితి) సంశయానస్యసంబోధనార్థముత్తరం

వాక్యమవతారయతి (తథేతి) ... ... ॥ 3॥

ఇతిషష్ఠప్రపాఠకే చతుర్దశఖండభాష్యటీకా

రం—(సయఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యం సఆత్మాతత్త్వమసి

శ్వేతకేతో ఇతి) ఉక్తోర్థః (భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితితథాసోమ్యే

తిహోవాచ) ననుదేహవిమోక్షానంతరం బ్రహ్మసంపత్తిరిత్యయుక్తం, దేవోఽ

హంమనుష్యోఽహమిత్యభిమానస్య కదాప్యనుపరతతయా యావదాత్మ భావి

త్వేన దేవాదిశరీరసంబంధస్యాపి యావదాత్మభావిత్వాత్ అతోదేహరాహి

త్యోపజీవినీబ్రహ్మసంపత్తిరపినశక్యైవేతిమన్వానేన శ్వేతకేతునాభూయఏవ

మాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి ప్రార్థితస్తథేత్యువాచేత్యర్థః......... ॥ 3 ॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే చతుర్దశఖండభాష్యమ్

ఉ—పురుషఁసోమ్యో(త)పతాపినంజ్ఞాతయఃపర్యుపాసతేజానా

సిమాంజానాసిమామితి తస్యయావన్నవాఙ్మనసిసంపద్యతేమనః

ప్రాణేప్రాణస్తేజసితేజఃపరస్యాందేవతాయాంతావజ్జానాతి॥౧॥

శం—పురుషంహేసోమ్యఉ(త)పతాపినం- జ్వరాద్యుపతాపవంతం జ్ఞాత

యః బాంధవాః పరివార్యోపాసతేముమూర్షుం-జానాసిమాంతవపితరంపుత్రం

భ్రాతరంవేతిపృచ్ఛంతిః తస్య- ముమూర్షోర్యావన్నవాఙ్మనసిసంపద్యతే మ

నఃప్రాణేప్రాణస్తేజసి, తేజఃపరస్యాందేవతాయామిత్యేతదుక్తార్థమ్ ॥ ౧ ॥

అత్రానందీయంనాస్తి,

రం—(పురుషంసోమ్యోపతాపినంజ్ఞాతయః పర్యుపాసతేజానాసిమాంజానా

సిమామితితస్యయావన్నవాఙ్మనసీత్యాది) హేసోమ్య; ఉపతాపినం, మరణవేద

నాశాన్తం పురుషం బాన్ధవా మాం జానాసి కిం మాం జానాసీతి ఇత్యనువదన్తః ప రితస్తిష్ఠన్తి - న తు ముముక్షోః పూర్వోక్తసత్సంపత్తిపర్యన్తం తావజ్జానాతీత్యర్థః

ఉ — అథ యదాఽస్య వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామథ న జానాతి ॥ ॥ ౨ ॥

శం — సంసారిణో యో మరణక్రమః స ఏవాయం విదుషోఽపి సత్సంపత్తిక్రమ ఇత్యేతదాహ - పరస్యాం దేవతాయాం తేజసి సంపన్నేఽథ న జానాతి; అవిద్వాంస్తు తత ఉత్థాయ ప్రాగ్భావితం వ్యాఘ్రాదిభావం దేవమనుష్యాదిభావం వా విశతి. విద్వాంస్తు శాస్త్రాచార్యోపదేశజనితజ్ఞానదీపప్రకాశితం సద్బ్రహ్మాత్మానం ప్రవిశ్య నావర్తత ఇత్యేష సత్సంపత్తిక్రమః. అన్యే తు మూర్ధన్యయా నాడ్యోత్క్రమ్యాదిత్యాదిద్వారేణ సద్గచ్ఛతీత్యాహుః, తదసత్ - దేశకాలనిమిత్తఫలాభిసంధానేన గమనదర్శనాత్. న హి సదాత్మైకత్వదర్శినః సత్యాభిసంధస్య దేశకాలనిమిత్తఫలాద్యనృతాభిసంధిరుపపద్యతే. విరోధాత్; అవిద్యాకామకర్మణాం చ గమననిమిత్తానాం సద్విజ్ఞానహుతాశనవిప్లుష్టత్వాద్గమనానుపపత్తిరేవ * పర్యాప్తకామస్య కృతాత్మనస్త్విహైవ సర్వే ప్రవిలీయన్తి కామా ఇత్యాద్యాథర్వణే, నదీసముద్రదృష్టాన్తశ్రుతేశ్చ ॥ ౨॥

ఆ — నన్వేష సంసారిణో మరణక్రమః, న తు విదుషస్సత్సంపత్తి ... యోర్విశేషస్య వక్తవ్యత్వాత్ ... జ స్వహాచరితఘూతసూక్ష్మోపసంహారే చ విశేషవిజ్ఞానాభావస్య సమానత్వాదవిద్వద్విదుషోరిత్యర్థః ॥ కస్తర్హి తయోర్విశేషస్తత్రాహ (అవిద్వానితి) తతః - తస్మాదజ్ఞాతాత్సదాత్మనస్సకాశాదతియానాత్. ఏకదేశిమతముత్థాప్య ప్రత్యాచష్టే (అన్యే త్వితి) భవతు విదుషోఽపి తదభిసంధిపూర్వకం గమనమిత్యాశఙ్క్యాహ (న హీతి) ఆదిశబ్దేన గత్యాగతి గృహ్యేతే. సద్విజ్ఞానవతో గమనాయోగే హేత్వన్తరమాహ (అవిద్యేతి) విదుషోఽవిద్యాకామకర్మణామభావే ప్రమాణమాహ (పర్యాప్తకామస్యేతి) నను కామప్రవిలయ ఏవాత్ర శ్రూయతే - నావిద్యాకామకర్మనిర్లోపః - తత్రాహ (నదీతి) యథా నద్యో గఙ్గాద్యాః నామరూపే విహాయ సముద్రం ప్రవిశన్తి, తథా విద్వాన్నామరూపే విహాయ పరం పురుషముపైతీతి దృష్టాన్తపూర్వికాయాః శ్రుతేర్నామరూపబీజావస్థావిద్యాయా లయోఽగమ్యతే, న చావిద్యాకామయోరభావే కర్మోపపత్తిః తస్మాన్న విదుషో గ

తిపూర్వికాసత్సమ్పత్తిరిత్యర్థః ॥ ॥ ౨ ॥

రం — (అథయదాస్యవాఙ్మనసిసంపద్యతేమనః ప్రాణఇత్యాది) సత్సంపత్త్యనంతరంమేతాన్నజానాతీత్యర్థః. తతశ్చసర్వేషాంమరణదశాయాంసత్సమ్పత్తౌ దేహాభిమానానువృత్తేః తత్ప్రయుక్తదేహసంబంధనివృత్తాశంకాయా అసంభవాత్ * తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యఇతి దేహసంబంధాత్యంతనివృత్తిప్రతిపాదకశ్రుతేర్నానుపపత్తిరితిభావః ॥ ॥ ౨ ॥

ఉ — సయఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదꣳసర్వంతత్సత్యꣳసఆత్మాతత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి భూయఏవమాభగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి తథాసోమ్యేతిహోవాచ ॥ ౩ ॥ — ఇతిషష్ఠప్రపాఠకేపంచదశఃఖండః —

శం — (సయఇత్యాది) సమానం. యదిమరిష్యతోముమూర్షతశ్చ తుల్యా సత్సమ్పత్తిః తత్ర విద్వాన్ సత్సమ్పద్యనావర్తతే, ఆవర్తతేఽవిద్వాన్ [illegible] కారణం దృష్టాంతేన భూయఏవమాభగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి తథాసోమ్యేతిహోవాచ ॥ ౩ ॥ — ఇతిషష్ఠప్రపాఠకే పంచదశఖండభాష్యమ్. —

ఆ — సమానస్సత్సమ్పత్తిః పురుషస్య తిమహాం ఇతి- సత్సమ్పన్నత్వాత్. మరణకాలేసత్సమ్పన్నత్వాత్. [illegible] విశేషవిజ్ఞానాభావో నాత్యంతికః - విశేషవిజ్ఞానాభావాత్ - [illegible] కాలేఽపి విశేషవిజ్ఞానాభావసదృశ్యమానా [illegible] (యథేతి) [illegible] సత్యాభిసంధ[illegible] [illegible] ముత్తర గ్రంథముత్థాపయతి (తథేతి) ... ... ॥ ౩ ॥

— ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే పంచదశఖండప్రకాశటీకా —

రం — (సయఏషోఽణిమా) మోక్షవిమోక్షానంతరం ఏవసంపత్తికర్తవ్యే సపూర్వఖండేకానిదిష్టస్సత్సమ్పత్తిర్న [illegible] ఇత్యర్థః శిష్టంస్పష్టం (భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి తథాసోమ్యేతిహోవాచ) సచ దేవమనుష్యాది ప్రకృత్యాత్మకత్వాభిసంధానవత్వోభవతి, సదాత్మకత్వాభిసంధానవాన్ సద్ధ ప్రాప్తిరితి [illegible] - సత్యాభిసంధిరేవమాత్రేణ మహాపురుషానాం పురుషాణాం దృష్టచరాణిత మన్యమానేన శ్వేతకేతునా భూయఏవ మాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి ప్రార్థితస్తథాస్త్విత్యువాచేత్యర్థః... ... ... ॥ ౩ ॥

— ఇతిషష్ఠప్రపాఠకే పంచదశఖండభాష్యమ్ —

ఉ—పురుషగ్‌ం సోమ్యోతహస్తగృహీతమానయన్త్యపహార్షీత్ స్తేయమకార్షీత్పరశుమస్మై తపతేతి స యది తస్య కర్తా భవతి తత ఏవానృతమాత్మానం కురుతే సోఽనృతాభిసంధోఽనృతేనాత్మానమన్తర్ధాయ పరశుం తప్తం ప్రతిగృహ్ణాతి స దహ్యతేఽథ హన్యతే ॥౧॥

శం—శృణు యథా సోమ్య పురుషం చౌర్యకర్మణి సందిహ్యమానం నిగ్రహాయ పరీక్షణాయ చ హస్తగృహీతం, బద్ధహస్తమానయంతి రాజపురుషాః కింకృతవానయమితి పృష్టాశ్చాహుః - అపాహార్షీద్ధనమస్యాయం. తే చాహుః- కిమపహరణమాత్రేణ బంధనమర్హతి- అన్యథాదత్తేపి ధనే బంధనప్రసంగాత్. ఇత్యుక్తాః పునరాహుః (స్తేయమకార్షీత్) చౌర్యేణ ధనమపాహార్షీదితి. తే ష్వేవం వదత్సు ఇతరోఽపహ్నుతే నాహం తత్కర్తేతి తే చాహుః సందిహ్యమానాః, స్తేయమకార్షీస్త్వమస్య ధనస్యేతి తస్మింశ్చాపహ్నువానే ఆహుః - పరశుమస్మై తపతేతి, శోధయత్వాత్మానమితి. స యది తస్య స్తైన్యస్య కర్తా భవతి బహిశ్చాపహ్నుతే, స ఏవంభూతస్తత ఏవానృతం, అన్యథాభూతం సన్తమన్యథా ఆత్మానం కురుతే స తథానృతాభిసన్ధోఽనృతేనాత్మానమంతర్ధాయ, వ్యవహితం కృత్వా పరశుం మోహాత్ప్రతిగృహ్ణాతి స దహ్యతే అథ హన్యతే రాజపురుషైః స్వకృతేనానృతాభిసంధిదోషేణ ॥ ॥౧

ఆ—నిగ్రహాయ పరీక్షణాయ- పరీక్షాద్వారేణ నిగ్రహార్థమితి యావత్, అపహరణమాత్రేణ బంధనే ప్రతిగృహీతురపి బంధనప్రసంగాన్నతన్మాత్రం బద్ధనకారణమిత్యాహ (అన్యథేతి) తత ఏవ- అనృతాభిసంధత్వాదేవేత్యర్థః ॥ ౧ ॥

రం—* ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యమితి సత్యభూతం సదాత్మత్వమనుసందధానస్యైవానర్థనివృత్తిః- నతు ప్రకృత్యాత్మత్వలక్షణాసత్యానుసంధాననిష్ఠస్యానర్థపరిహార ఇత్యాహ (పురుషం సోమ్యోత హస్తగృహీతమానయన్త్యపాహార్షీత్స్తేయమకార్షీత్పరశుమస్మై తపతేతి) హే సోమ్య, లోకే రాజపురుషాః హస్తే పురుషం గృహీత్వా ఆనయంతి, కోఽపరాధోఽనేన కృత ఇతి పరైః పృష్టాస్సంతః అపహారం కృతవాన్, చౌర్యరూపేణాపహారం కృతవాన్- అపహృత్య చాపనిహ్నుతే, అతఏతస్య శోధనార్థం పరశుం, అయఃపిండమస్మై తపతేతి వదంత ఆనయంతీత్యర్థః (స యది తస్య కర్తా భవతి తత ఏవానృతమాత్మానం కురుతే సోఽనృతాభిసంధోఽనృతేనాత్మానమిత్యాది) సః హస్తగృహీతః పురుషః న

మయాద్రవ్యమపహృతమితి ద్రవ్యాపహారమపహ్నువానః యద్యపహారస్యకర్తా స్యాత్-తదా అసత్య ప్రతిజ్ఞత్వాత్ స్వాత్మానమనృతంకరోతి, అనృతాభిసంధ్య స్తర్హి తస్సతప్తం పరశుం రాజపురుషార్పితంహ స్తేనప్రతిగృహ్ణాతి, తతస్స దహ్యతే రాజపురుషైర్హన్య తేవేత్యర్థః ॥ ౧॥

ఉ—అథ యదితస్యాకర్తా భవతి తతఏవ సత్యమాత్మానంకురుతే సనత్యాభిసంధస్సత్యేనాత్మానమంతర్ధాయ పరశుంతప్తం ప్రతి గృహ్ణాతి సనదహ్యతేఽథముచ్యతే ॥ ॥ ౨ ॥

శం—అథ యదితస్య- కర్మణోఽకర్తా భవతి-తతఏవసత్యమాత్మానంకురుతే సతయా స్తైన్యాకర్తృతయాత్మానమంతర్ధాయపరశుం తప్తం ప్రతిగృహ్ణాతి, స త్యాభిసంధస్సన్నదహ్యతే సత్యవ్యవధానాత్, అథ ముచ్యతేచమృషాభియోక్తృభ్యః- తప్తపరశుహ స్తతలసంయోగస్య తుల్యత్వేపి స్తేయకర్త్రకర్త్రోరన్యతాభిసంధో దహ్యతే- నతుసత్యాభిసంధః ॥ ౨॥

ఆ—(తతఏవేతి) స్తైన్యస్యకర్మణోఽకర్తృత్వాదేవేత్యర్థః, దృష్టాంతే వివక్షితమంశమనువదతి (తప్తేతి) ॥ ౨ ॥

రం—(అథ యదితస్యాకర్తా భవతి తతఏవసత్యమాత్మానంకురుతే సనత్యాభిసంధః సత్యేనాత్మానమన్తర్ధాయేత్యాది) సయదితస్య, చౌర్యస్య అకర్తైవసన్నాహమపాహార్షమితి ప్రతిజానీయాత్, తదా సత్యాభిసంధివశేనైవాత్మానంస త్యంకృత్వా సత్యేనాత్మానమంతర్ధాయ పరశుంతప్తంగృహ్ణాతి, సత్యాభిసంధివ శాదేవ ప్రతిబద్ధదాహో రాజపురుషైర్ముచ్యతే ॥ ౨ ॥

ఉ—సయథాతత్రనదాహ్యేతైతదాత్మ్యమిదగ్ం సర్వం తత్సత్యగ్ం సఆత్మాతత్త్వమసి శ్వేతకేతోఇతి తద్ధాస్యవిజజ్ఞావితి విజజ్ఞావితి ॥ ౩ ॥ —ఇతిషష్ఠప్రపాఠకే షోడశఃఖండః—

ఇతి ఛాందోగ్యోపనిషది షష్ఠప్రపాఠకస్సమాప్తః

హరిః ఓమ్ తత్సత్

శం—సయథా సత్యాభిసంధస్తప్తపరశుగ్రహణకర్మణి సత్యవ్యవహితహస్తతలత్వాన్నదాహ్యేత- నదహ్యేతేఇత్యేతత్. ఏవంసద్బ్రహ్మసత్యాభిసంధేతరయోః శరీరపాతకాలేచ తుల్యాయాం సత్సంపత్తౌ విద్వాన్సత్సంపద్యనపునర్దేవ తిర్యగ్దేవాదిదేహగ్రహణాయావర్తతే-అవిద్వాంస్తువికారానృతాభిసంధః

పునర్వ్యుత్థానాదిభావం దేవతాదిభావం వా యథాకర్మ యథాశ్రుతం ప్రతిపద్యతే,
యదాత్మాభిసంధ్యనభిసంధికృతే మోక్షబంధనే, యచ్చ మూలం జగతో, యదాయ
తనాః యత్ప్రతిష్ఠాశ్చ సర్వాః ప్రజాః; యదాత్మకం చ సర్వం - యచ్చాజరమమృ
తమభయం శివమద్వితీయం - తత్సత్యం స ఆత్మాతవ, అతస్తత్త్వమసి హే శ్వేతకే
తో ఇతి ఉక్తార్థమసకృద్వాక్యం, కః పునరసౌ శ్వేతకేతుస్త్వంశబ్దార్థః, యో
ఽహం శ్వేతకేతురుద్దాలకస్య పుత్ర ఇతి వేదాత్మానమాదేశం శ్రుత్వా మత్వా విజ్ఞా
య చ, అశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతుం పితరం పప్రచ్ఛ * కథం ను భగవస్స ఆ
దేశో భవతీతి, స ఏషోఽధికృతః శ్రోతా మన్తా విజ్ఞాతా తేజోఽబన్నమయకార్య
కరణసంఘాతం ప్రవిష్టా పరైవ దేవతా నామరూపవ్యాకరణాయాదర్శ ఇవ పురుషః;
సూర్యాదిరివ జలాదౌ ప్రతిబింబరూపేణ; స ఆత్మానం కార్యకరణేభ్యః ప్రవి
భక్తం సమాప్తం సర్వాత్మానం ప్రాక్ పితుః శ్రవణాన్న విజజ్ఞౌ, అథేదానీం పి
త్రా ప్రతిబోధితస్తత్త్వమసీతి దృష్టాన్తైర్హేతుభిశ్చ తత్, పితురస్య హ కిలో
క్తం సదేవాహమస్మీతి విజజ్ఞౌ - విజ్ఞాతవాన్, ద్విర్వచనమధ్యాయపరిసమాప్త్య
ర్థం, కిం పునరత్ర షష్ఠే వాక్యప్రమాణేన జనితం ఫలమాత్మని, కర్తృత్వభో
క్తృత్వయోరధికృతత్వవిజ్ఞాననివృత్తిః స్యాత్ఫలం - యమవోచామ త్వంశబ్దవా
చ్యమర్థం శ్రోతుం మన్తుం చాధికృతమవిజ్ఞాతవిజ్ఞానఫలార్థం, ప్రాక్ చైతస్మా
ద్విజ్ఞానాదహమేవం కరిష్యామ్యగ్నిహోత్రాదీని కర్మాణి, అహమేవాత్రాధి
కృతః, ఏషాం చ కర్మణాం ఫలమిహాముత్ర చ భోక్ష్యే, కృతేషు వా కర్మసు కృ
తకర్తవ్యః స్యామిత్యేవం కర్తృత్వభోక్తృత్వయోరధికృతోఽస్మీత్యాత్మని యద్వి
జ్ఞానమభూత్ - తస్య యత్సజ్జగతో మూలమేకమేవాద్వితీయం - తత్త్వమసీత్య
నేన వాక్యేన ప్రతిబుద్ధస్య నివర్తతే - విరోధాత్, న హ్యేకస్మిన్నద్వితీయ ఆత్మ
న్యయమహమస్మీతి విజ్ఞాతే మమేదమనేన కర్తవ్యమిదం కృత్వాస్య ఫలం భోక్ష్య
ఇతి వా భేదవిజ్ఞానముపపద్యతే, తస్మాత్సత్యాద్వితీయాత్మవిజ్ఞానే వికారానృతజీ
వాత్మవిజ్ఞానం నివర్తత ఇతి యుక్తం * నను తత్త్వమసీత్యత్ర త్వంశబ్దవాచ్యే
ఽర్థే సద్బుద్ధిరాదిశ్యతే, యథా ఆదిత్యమన ఆదిషు బ్రహ్మాదిబుద్ధిః - యథా చ లో
కే ప్రతిమాదిషు విష్ణ్వాదిబుద్ధిః, తద్వత్, న తు సదేవ త్వమితి, యది సదేవ శ్వే
తకేతుః స్యాత్, కథమాత్మానం న విజానీయాత్, యేనతస్మై * తత్త్వమసీత్యు
పదిశ్యతే న, ఆదిత్యాదివాక్యవైలక్షణ్యాత్ * ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదావితి శబ్ద

వ్యవధానాన్న సాక్షాద్బ్రహ్మత్వం గమ్యతే. రూపాదిమత్త్వాచ్చాదిత్యాదీనాం,
ఆకాశమనసోశ్చేతిశబ్దవ్యవధానాదేవాబ్రహ్మత్వం, ఇహతు సతఏవ చేహప్రదే
శం దర్శయిత్వా * తత్త్వమసీతినిరఙ్కుశం సదాత్మభావముపదిశతి, నను పరా
క్రమాదిగుణస్సింహోసిత్వమితివత్- తత్త్వమసీతిస్యాత్, న- మృదాదివత్సదేక
మేవాద్వితీయం తత్త్వమిత్యుపదేశాత్-నచోపచారవిజ్ఞానాత్ *తస్య తావదేవ
చిరమితి సత్సమ్పత్తిరుపదిశ్యతే- మృషాత్వాదుపచారవిజ్ఞానస్య- త్వమిన్ద్రోయమ
ఇతివత్. నాపిస్తుతిః-అనుపాస్యత్వాచ్ఛ్వేతకేతోః నాపిసత్ శ్వేతకేతుత్వోపదేశే
నస్తూయతే నహిరాజా దాసస్త్వమితిస్తుతస్స్యాత్, నాపిసతస్సర్వాత్మనఏక దేశ
నిరోధోయుక్తః *తత్త్వమసీతి- దేశాధిపతేరివగ్రామాధ్యక్షత్వమితి నచాన్యాగతి
రిహ సదాత్మత్వోపదేశాదర్థాన్తరభూతా సమ్భవతి, ననుసదస్మీతి బుద్ధిమాత్ర
మిహ కర్తవ్యతయాచోద్యతే- నత్వజ్ఞాతం సదస్మీతి జ్ఞాప్యతఇతి చేత్, నన్వస్మి
న్పక్షేపి * అశ్రుతం శ్రుతం భవతీత్యాద్యనుపపన్నం, న- సదస్మీతిబుద్ధివిధేః స్తు
త్యర్థత్వాత్, న * ఆచార్యవాన్ పురుషో వేదతస్య తావదేవ చిరమిత్యుపదేశా
త్, యదిహ సదస్మీతిబుద్ధిమాత్రం కర్తవ్యతయావిధీయతే, నతు త్వంశబ్దవా
చ్యస్య సద్రూపత్వమేవ, తదానాచార్యవాన్వేదేతి జ్ఞానోపాయోపదేశో వా
చ్యస్స్యాత్, యథా * అగ్నిహోత్రం జుహుయాదిత్యేవమాదిషు అర్థప్రాప్త
మేవాచార్యవత్త్వమితి- తద్వత్ * తస్య తావదేవ చిరమితి చ క్షేపకరణం నయు
క్తం స్యాత్, సదాత్మతత్త్వేऽవిజ్ఞాతేపి సకృద్బుద్ధిమాత్రకరణాన్మోక్షప్రసంగా
త్, నచ * తత్త్వమసీత్యుక్తే నాహం సదితి ప్రమాణవాక్యజనితా బుద్ధిర్నివర్త
యితుం శక్యా, నోత్పన్నేతి వా శక్యం వక్తుం, సర్వోపనిషద్వాక్యానాం తత్పర
త్వేనైవోపక్షయాత్, యథాగ్నిహోత్రాదివిధిజనితాగ్నిహోత్రాదికర్తవ్యతా
బుద్ధీనామతథార్థత్వమనుత్పన్నత్వం వా నశక్యతేవక్తుం-తద్వత్ యదుక్తం స
దాత్మా సన్నాత్మానం కథం నవిజానీయాదితి- నాసౌదోషః, కార్యకరణసంఘా
తవ్యతిరిక్తోహం జీవః కర్తా భోక్తేత్యపి స్వభావతః ప్రాణినాం విజ్ఞానాదర్శనా
త్, కిము తస్య సదాత్మ విజ్ఞానం (కథమేవం సదాత్మవిజ్ఞానమ్) కథమేవం వ్యతి
రిక్తవిజ్ఞానే సతి తేషాం కర్తృత్వాదివిజ్ఞానం సమ్భవతి- దృశ్యతే చ, తద్వత్తస్యా
పి దేహాదిష్వాత్మబుద్ధిత్వాన్న స్యాత్సదాత్మవిజ్ఞానమ్, తస్మాద్వికారానృతాభిస
న్ధికృతజీవాత్మత్వవిజ్ఞాననివర్తకమేవేదం వాక్యమ్ * తత్త్వమసీతి సిద్ధమితి ॥3॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యమ్

ఇతి శ్రీగోవిన్దభగవత్పూజ్యపాదశిష్యపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీశఙ్కరభగవత్పాదకృతౌ ఛాన్దోగ్యోపనిషద్భాష్యే షష్ఠప్రపాఠకభాష్యమ్

ఆ—తదనువాదపూర్వకం దార్ష్టాన్తికమాహ (సయ ఏష ఇతి) ఐతదాత్మ్య మిదంసర్వమిత్యాదివ్యాచష్టే (య ఆత్మేతి) త్వం తదసీతిత్వమర్థోద్దేశేన తదర్థ భావో విధీయతే, తత్రాద్వైతస్యశరీరద్వయవిశిష్టస్యవిరోధాదశరీరబ్రహ్మత్వం విధాతుమశక్యమితిమన్వానశ్చోదయతి (కఃపునరితి) త్వంపదేన వాచ్యస్య ల క్ష్యస్యవా బ్రహ్మాత్మయోగస్తద్విరోధ్యతే, నాద్యః; అఙ్గీకారాత్, నద్వితీయః శరీరద్వయవైశిష్ట్యోపలక్షితస్య శ్రోతృత్వాద్యధ్యాసాస్పదస్య త్వంపదలక్ష్యస్య బ్రహ్మత్వవిధానే విరోధాస్ఫురణాదితిపరిహరతి (యోహమితి) విజ్ఞాయచ, వే దేతి పూర్వేణసహసమ్బన్ధః, తస్య సతస్సకాశాదౌపాధికోభేదః- వస్తుతస్తై క్యమితిమత్వాహ (తేజోఽబన్నమయమితి) త్వంపదార్థం శ్వేతకేతుం నిర్ధా ర్య తద్ధాస్యేత్యాదవ్యాచష్టే (సఆత్మానమితి) అజ్ఞాతార్థప్రకాశనంమానఫలం తస్య స్వప్రకాశే బ్రహ్మణి నోపపత్తిరితిమన్వానశ్చోదయతి (కింపునరితి) అ త్ర అత్మనీతిసమ్బన్ధః, స్వప్రకాశే స్వప్రకాశాతిశయస్య మానఫలస్యాసమ్భవా ద్వ్యర్థ స్తద్వ్యాపృత్తిస్తత్ఫలంభవిష్యతీత్యుత్తరమాహ (కర్తృత్వేతి) అశ్రుతస్య శ్రవణాయామతస్యమననాయా విజ్ఞాతస్య విజ్ఞానఫలసిద్ధమేచాధికృతం యమ ర్థం త్వం పదవాచ్యమవోచామ- తస్య స్వాత్మని క్రియాకర్తృత్వే ఫలభో క్తృత్వేచ యన్నిత్యైవాధికృతత్వవిజ్ఞానం తన్నివృత్తిర్మానఫలమితి యోజనా, యథోక్తం మానఫలమేవ ప్రపఞ్చయతి (ప్రాక్చేతి) అహమేవాత్రాధికృ తశ్చేతి పకారస్యసమ్బన్ధః (తస్యేతి) అజ్ఞస్యేత్యర్థః, విరోధమేవ స్ఫోరయతి (నహీతి) ప్రమాణఫలముపసంహరతి (తస్మాదితి) * తత్త్వమసీతి వాక్యం ము ఖ్యైకత్వపరమితి స్వపక్షముక్త్వా పరపక్షంశఙ్కతే (నన్వితి) ఆధ్యాసికమేక త్వం సామానాధికరణ్యాలమ్బనమితి స్వపక్షం దృష్టాన్తేనోక్త్వా సిద్ధాన్తందూ షయతి (పత్నీతి) శ్వేతకేతోస్సకృచ్ఛ్రవణాత్ తదజ్ఞానాయోగాదసకృదుపదేశాప్ర ద్ధిరిత్యర్థః, కిమధ్యాసవాక్యసామానాధికరణ్యాలమ్బనమితి సామానాధికర ణ్యాలమ్బనం, కింవా ముఖ్యైకత్వే బాధకసద్భావాదితివికల్పద్వయం దూష యతి (నేత్యాదినా) యథా లోకే శుక్తికాం రజతమితి ప్రత్యేతీత్యాదావితి శ

బ్దపరంసామానాధికరణ్యం నవస్తునిష్ఠందృష్టం తథాధ్యాసవాక్యానామపి * ఆ
దిత్యోబ్రహ్మేత్యాదేశఇత్యాదీనామితిశబ్దపరసామానాధికరణ్యవశాదవస్తునిష్ఠ
త్వంగమ్యతే, నతథా * తత్త్వమసివాక్యస్యావస్తునిష్ఠత్వం ఇతిశబ్దపరత్వా
భావేన సామానాధికరణ్యస్య స్వరూపపర్యవసాయిత్వ నిశ్చయాదిత్యర్థః ఇ
హాత్వేతి- ప్రకరణోక్తిః (ఇహాప్రవేశాందర్శయిత్వేతి) అత్ర తేజోబన్నమ
యం సంఘాతమిహాత్మత్వేనప్రవిశతి జీవబ్రహ్మణోర్భేదగ్రాహిప్రమాణవిరోధా
న్నముఖ్యమేకత్వం- కింతు చైతన్యగుణయోగాద్గౌణమితిద్వితీయంశంకతే(నన్వి
తి) యథామృదాదికారణమేవఘటాదికార్యం నపృథగస్తి- తథాసర్వమిదమా
కాశాదికార్యంసన్మాత్రం తచ్చసర్వప్రకార భేదరహితమేకరసమబాధిత మిత్యు
పదేశదర్శనాన్నగౌణమేకత్వ మిత్యుత్తరమాహ (నేత్యాదినా) ఇతశ్చనో
పచరితమేకత్వమిత్యాహ (నచేతి) ఔపచారికవిజ్ఞానస్య మృషాత్వేదృష్టాం
తమాహ (త్వమితి) కించ- గౌణమేకత్వం వదతాస్తుత్యర్థత్వం విధిపరత్వం
వావాక్యస్య వక్తవ్యం. అద్యేపిశ్వేతకేతోః సతోవావస్తునఃస్తుతిరితివికల్ప్యా
ద్యందూషయతి (నాపీతి) ఉపాస్యత్వాత్సతః స్తుతిరితిద్వితీయమాశంక్య దూ
షయతి (నాపిసదితి) ఇతశ్చ శ్వేతకేతుత్వోపదేశ సతోనస్తుతిరిత్యాహ (నా
పిసతశ్చ) శ్వేతకేతోరుపాస్యత్వేన స్తుత్యసంభవేపి కర్తృత్వాత్తత్ప్ర
ర్థసుతత్ స్తావకత్వంవాక్యస్య యుక్తమిత్యాశంక్యకర్మవిధ్యసన్నిధానాత్స
దాత్మత్వమాత్రప్రతీతేశ్చనైవమిత్యాహ (నచేతి) వికల్పాంతరముద్భావయతి
(ననుసదస్త్వితి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవచన విరోధాన్నదృష్టివిధి పరత్వ
మిత్యుత్తరమాహ (నన్వితి) గౌణపక్షేపి తుల్యానుపపత్తిరిత్యాపేరర్థః ఏక
విజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావిరోధోస్తీతి పూర్వవాద్యాహ (నేతి) నేదమేక
విజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానం దృష్టివిధిస్తుతిః, కార్యకారణానన్యత్వాదియుక్తిభిరుపపా
దితత్వాద్విధిపక్షేచాసంభావనావినిరాస సమర్థాచార్యవత్త్వోపదేశానర్థక్యా
దౌపదేశికజ్ఞానమాత్రేణ విద్యానుష్ఠానసిద్ధేర్విధ్యపేక్షితస్యచ తేనైవాక్షేపాది
త్యుత్తరమాహ (నాచార్యవానితి) తదేవవివృణోతి (యదీహేతి) ఆచార్యవత్త్వ
మితి- నోపదిశ్యతఇతిశేషః, ఇతశ్చ నేదంవాక్యం దృష్టివిధిపరమేష్టవ్యమిత్యా
హ (తస్యేతి) సదాత్మత్వసాక్షాత్కారాదృతేపి సకృదనుష్ఠితపరోక్షబుద్ధిమా
త్రాన్మోక్షసంభవాద్విలంబాభిధానమనర్థకమాపద్యేత- యథాసకృదనుష్ఠి

ఆదపి యోగాద్భవతిస్వర్గః- తద్వత్, ఇహచ చిరమితి క్షేపకరణం మోక్షస్యే
తి- తస్మాన్నేదం దృష్టివిధిపరమిత్యర్థః, కించ విధివాదినా ప్రతీయమానేఽర్థే
వాక్యస్యాప్రామాణ్యంవిపర్యాసలక్షణంవావాచ్యం- తదుభయందుర్వచమిత్యా
హ (నచేతి) * తత్త్వమసీత్యధికారిణం ప్రత్యుక్తేసతి ప్రమాణభూతేన తేన
వాక్యేనజనితా సద్బ్రహ్మాహమితియాతస్యబుద్ధిః, తాంనివర్తయితుం సాహం న
దితి బలవతీబుద్ధిరుత్పద్యతేతి నశక్యతేవక్తుం, వివేకవతః శ్రుతవాక్యస్య తథావిధ
బుద్ధ్యనుత్పాదాత్, నవాఽధికారిణః శ్రుతవాక్యస్య సద్బ్రహ్మాహమితి బుద్ధి
ర్నోత్పన్నేతివక్తుంశక్యం- అధికారిణః ప్రమితిజనకో వేదఇతిన్యాయాత్, న
చ భేదప్రత్యయో యథోక్తాయాబుద్ధేర్బాధకః, తస్య స్వాప్నభేదప్రత్యయ
వన్మిథ్యాత్వానుమానాదిత్యర్థః. ఇతశ్చ * తత్త్వమసివాక్యంవస్తుపరమేత్యా
హ (సర్వోపనిషదితి) * తత్త్వమసివాక్యాన్నాయథార్థాబుద్ధిర్నాపి నభవ
త్యేవ బుద్ధిరిత్యేతమర్థం దృష్టాంతేనాహ (యథేతి) జీవేభాసమానేప్యనవభా
సమానత్వాన్నస్వభావోబ్రహ్మేత్యుక్తమనూద్య దూషయతి(యదుక్తమితి)లో
కాయతాతిరిక్తానాం దేహాదతిరేకో జీవస్యస్వాభావికోఽపి నావభాసతే- తథా బ్ర
హ్మభావోఽపి తస్యానాద్యనిర్వాచ్యాజ్ఞానసామర్థ్యాదేవ నావభాసిష్యతే. త
థాచ తస్మిన్భాసమానేప్యనవభాసమానత్వాన్నస్వభావో బ్రహ్మేత్యయుక్తం-
వ్యాప్త్యభావాదిత్యాహ (కార్యేతి) నను దేహవ్యతిరిక్తాత్మవాదినామాత్మనిభా
తి. దేహవ్యతిరిక్తోఽపి భాత్యేవేతివ్యాప్తిసిద్ధిరిత్యాశంక్యాహ (కథమితి) దేహాది
సంఘాతాదతిరిక్తోఽహమిత్యేవం వ్యతిరిక్తవిజ్ఞానేసతి కథం తేషాంకర్తృత్వాది
విజ్ఞానంసంభవతి- నహి సంఘాతాభిమానవిగమేతదుపపద్యతే. నచ తన్నాస్త్యే
వ- దృశ్యమానత్వాదిత్యర్థః. సిద్ధే దృష్టాంతే దార్ష్టాంతికమాహ (తద్వదితి)
దేహాద్వ్యతిరిక్తస్య సతోఽప్యప్రతిభానవత్సదాత్మకస్యాపి శ్వేతకేతోర్దేహాది
ష్వాత్మాభిమానిత్వాత్సదాత్మని బ్రహ్మణివిజ్ఞానం నస్యాత్ -అతస్తత్స్వభావస్యా
పిబ్రహ్మభావస్యాప్రతిభానమజ్ఞానకృతమిత్యర్థః,వాక్యస్యార్థాంతరపరత్వాస
మ్భవే ఫలితముపసంహరతి (తస్మాదితి) మహావాక్యస్యోక్తయా విధయార్థాం
తరపరత్వాసంభవాద్వికారేఽనృతాభిసంధి (కృతోఽయం) కృతం) జీవాత్మైత్యేవం
రూపం యన్మిథ్యాజ్ఞానం- తస్య సనిదానస్య నివర్తకమేవేదమ్*తత్త్వమసివా
క్యం, నత్వభూతప్రాదుర్భావఫలమిత్యేవం జీవబ్రహ్మణోరైక్యం సర్వోపనిష

త్సారభూతం స్థితమిత్యర్థః. ॥ 3 ॥

ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యటీకా

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛుద్ధానందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య శ్రీభగవదానందజ్ఞానకృతాయాం ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యటీకాయాం షష్ఠప్రపాఠకభాష్యటీకా.

రం—(సయథాతత్రనదాహ్యేత) సః- సత్యాభిసంధః పుమాంస్తత్ర పరశుగ్రహణే యథానదాహ్యేత- నదహ్యత ఇత్యర్థః, ఏవం సదాత్మకత్వలక్షణసత్యాభిసంధిః పుమాన్ సాంసారికైరనర్థైర్నస్పృశ్యత ఇత్యర్థః (ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యం సఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి) అతస్సర్వస్య సదాత్మకత్వానుసంధానమేవ సత్యాభిసంధిరితి సర్వాంతర్గతస్త్వమపి సదాత్మక ఇతి సదాత్మకత్వరూపసత్యాభిసంధిమాన్భవ, తేన సంసారదాహానభిభూతో ముచ్యస ఇత్యర్థః (తద్ధాస్య విజజ్ఞావితి విజజ్ఞావితి) సచ్ఛబ్దితం- తత్ పరంబ్రహ్మ అస్య- గురోర్వచనాత్ విజజ్ఞౌ- జ్ఞాతవాన్ శ్వేతకేతురిత్యర్థః. ద్విరుక్తిరధ్యాయసమాప్త్యర్థా- అత్ర వ్యాసార్యైః* తద్ధాస్య విజజ్ఞావిత్యత్ర విజజ్ఞావితిపదమ్* అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి క్రమశ్రుత విజ్ఞానశబ్దసమానార్థకం- అతఉపాసనవచనమిత్యుక్తం-తత్తుసంభవాభిప్రాయేణ-పూర్వత్రాష్టకృత్వోఽభ్యస్తేన*భూయఏవమా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితివాక్యేన* తన్మేవిజానీహీతివాక్యేనచప్రస్తుతవిజ్ఞానవిషయత్వాదస్యవిజజ్ఞావితిపదస్య-తత్రచవాక్యేఉపాసనప్రసక్తేరభావాత్-నహి*విజ్ఞాపయత్విత్యత్ర ఉపాసనంకారయత్విత్యర్థోయుక్తః*త్రివృత్త్రివృదేకైకాభవతి తన్మేవిజానీహీతివాక్య*భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితివాక్యతద్ధాస్యవిజజ్ఞావితి వాక్యేచ పూర్వత్ర త్రివృత్కరణశ్రుతస్య విజానాతేరుపాసనార్థత్వాభావేనఇహాపితథాత్వస్యైనయుక్తత్వాదితిద్రష్టవ్యం, కేచిత్తుత్రివృత్కరణప్రకరణేచాత్ర చశ్రుతానాం విజ్ఞానశబ్దానాముపాసనార్థత్వే దోషాభావాదేతేషాంవిజ్ఞానశబ్దానాముపాసనార్థత్వమేవ,అథవామధ్యేవిజ్ఞానశబ్దానామతథాత్వేప్యుపక్రమోపసంహారైకరూప్యార్థముపక్రమస్థవిజ్ఞానశబ్దవదుపసంహారస్థం *విజజ్ఞావితిపదముపాసనార్థమేవేతివదంతి, ఏతద్విషయమధికరణంలిఖ్యతే-సమన్వయాధ్యాయే ప్రథమపాదే- సర్వంహి జగత్సుఖదుఃఖమోహాత్మకందృష్టం- లోకే హ్యేకస్యైవ రూపయౌవనశాలినో యోషిత్పిండస్య భర్తారం ప్రతి సుఖరూప

త్వం, సపత్నీజనం ప్రతి దుఃఖరూపత్వం, కాముకపురుషాంతరం ప్రతి మోహ
రూపత్వంచ దృష్టం, అతస్సుఖదుఃఖమోహాత్మకతయా సత్త్వరజస్తమోమయ
స్య జగతస్తదనురూపమేవ కారణంవక్తవ్యమితియుక్తిసిద్ధం త్రిగుణాత్మకం ప్ర
ధానం సర్వజ్ఞకపిలస్మృతిసిద్ధం సద్విద్యాప్రతిపాదితమితిపూర్వపక్షేప్రాప్తఉ
చ్యతే * ఈక్షతేర్నాశబ్దం, శబ్దః ప్రమాణమేవనభవతి యస్యతదశబ్దం, అను
మానికమితియావత్, ఆనుమానికంప్రధానమ్ * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితివ
సచ్ఛబ్దితం, అపితు పరంబ్రహ్మైవ, కుతః- ఈక్షతేః- ఈక్షణాదిత్యర్థః యద్య
పి * ఇక్ శ్తిపౌధాతునిర్దేశే వక్తవ్యావితి ఈక్షతిశబ్దో ధాతువాచీ-తథాపీహ
ధాతువాచినా ఈక్షతిశబ్దేనార్థోలక్ష్యతే * తదైక్షతబహుస్యాం ప్రజాయేయే
తీతిసచ్ఛబ్దితస్యేక్షణకథనాత్ అచేతనే ఈక్షణాసంభవాత్, నహ్యేకవిజ్ఞానేనసర్వ
విజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయమృత్పిండాదిదృష్టాంతస్యచోపన్యాసేనానుమానవేషత్వ
ప్రతీతేరానుమానికమేవ ప్రధానమిహ ప్రతిపాద్యతఇతిశంక్యం - ప్రతిజ్ఞా
దృష్టాంతోపన్యాసేపి ప్రధానభూతహేత్వవయవానుపదేశేనానుమానోపన్యా
సరూపత్వాభావాత్. నచ * తేజసాసోమ్యశుంగేనసన్మూలమన్విచ్ఛేతి కార్యలిం
గోపన్యాసాత్ అనుమానవిషయప్రతీయతఏవేతివాచ్యం ఉపక్రమోపసంహారా
ద్యంతర్గతోపపత్తిరూపతాత్పర్యలింగతయా కార్యలింగోపన్యాసేపి సాంఖ్యా
భిమతసుఖదుఃఖమోహాన్వితత్వరూపహేతూపన్యాసాదర్శనాత్ * గౌణశ్చే
న్నాత్మశబ్దాత్ నను * తత్తేజఐక్షతేతిఅచేతనే తేజఆదౌ శ్రుతస్యేక్షణస్యముఖ్య
స్యాసంభవేన కార్యోన్ముఖ్యలక్షణార్థస్యైవ సమాశ్రయణీయతయా సచ్ఛబ్దితే
పి శ్రూయమాణమీక్షణం గౌణమేవాస్త్వితిచేన్న * ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం
తత్సత్యం సఆత్మేతి సతఆత్మత్వ ప్రతిపాదకశ్రుతికోపప్రసంగేన గౌణేక్షణప్రా
య పాఠస్యానాదర్తవ్యత్వాత్తేజః ప్రభృతిశబ్దానామపి పరమాత్మపరతయా
తత్రాపీక్షణస్య ముఖ్యత్వసంభవాచ్చ * తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ * త
స్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యే అథసంపత్స్యఆత్మకత్వాదిన్యాసనిష్ఠస్యశరీర పా
తమాత్రాంతరాయబ్రహ్మసంపత్తిలక్షణమోక్షశ్రవణాత్ నహిప్రకృత్యాత్మత్వా
నుసంధాననిష్ఠస్యమోక్షస్సాంఖ్యమతేపి సంప్రతిపన్నః * హేయత్వావచనా
చ్చ యదిసచ్ఛబ్దితం ప్రధానంస్యాత్, తర్హితదాత్మకత్వం ముముక్షోర్హే
యతయా ఉపదేశ్యంస్యాత్ - నత్వనుసంధేయత్వేనేత్యర్థః * ప్రతిజ్ఞావిరో

థాత్ ప్రధానవిజ్ఞానే తత్కార్యాచేతనమాత్రవిజ్ఞానేపి చిదచిదాత్మక సర్వ ప్రపంచవిజ్ఞానాభావేనైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాపీడ్యేత * స్వాప్యయాత్ సతాసోమ్యతదా సంపన్నో భవతీతిశ్రుతిః సత్సంపత్తిం * స్వమపీతో భవతీతి స్వాప్యయత్వేన బోధయతి సచ్ఛబ్దితస్య ప్రధానత్వేస్వశబ్దార్థభూతమాత్మత్వం నోపపద్యతే. బ్రహ్మత్వేతుస్వశబ్దార్థభూతమాత్మత్వముపపద్యతే. తథా అచేతనే అకారణజీవస్యాప్యయశబ్దితాలయశ్చనోపపద్యతే * గతిసామాన్యాత్ సర్వేషు వేదాంతేషు * ఆత్మావాఇదమేక ఏవాగ్రఆసీత్ * ఏకోహవైనారాయణఆసీత్ * సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాదిషు చేతనకారణత్వావగతేస్తత్సామ్యమేవేహాపివక్తవ్యం అత స్సదైకార్థ్యాయేహాపి సచ్ఛబ్దితం బ్రహ్మైవకారణత్వేన నిర్దిశ్యతే * శ్రుతత్వాచ్చ అస్యామేవోపనిషది సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యాద్వితీయత్వనామరూపవ్యాకర్తృత్వ సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వసర్వాధారత్వాపహతపాప్మత్వాదీనాం శ్రవణాన్నాచేతనం ప్రధానంసచ్ఛబ్దితమితిస్థితమ్ ॥ ౨ ॥

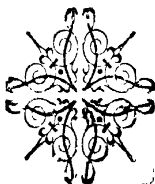
ఇతిషష్ఠ ప్రపాఠకేషోడశఖండభాష్యమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజసిద్ధాంతనిర్ధారణసార్వభౌమ శ్రీమద్రంగరామానుజమునివిరచితే ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యే

॥ షష్ఠప్రపాఠక భాష్యమ్ ॥

క్షేమాయయః కరుణయాక్షితినిర్జరాణాం
భూమావజృంభయతభాష్యసుధాముదారః।
వామాగమాధ్వగవదావదతూలవాతో
రామానుజస్సమునిరాద్రియతాం మదుక్తిమ్ ॥

ఇతిచ్ఛాందోగ్యోపనిషది షష్ఠప్రపాఠకస్సమాప్తః

శ్రీః

శ్రీ గురుభ్యోనమః.

ఆనందగిరీయటీకాసహితశఙ్కరభాష్యేణ, రంగరామానుజభాష్యేణచ యుక్తాయాం ఛాందోగ్యోపనిషది; సప్తమప్రపాఠకః.

హరిః ఓమ్.

ఉ—అధీహిభగవఇతిహోపససాదసనత్కుమారంనారదస్తగ్ంహో వాచ యద్వేత్థతేనమోపసీదతతస్తఊర్ధ్వంవక్ష్యామీతి ॥౧॥

శం—పరమార్థతత్త్వోపదేశప్రధానపరష్షష్ఠోధ్యాయః సదాత్మైకత్వ నిర్ణయపరతయైవోపయుక్తః నసతోఽర్వాగ్వికారలక్షణానితత్త్వానినిర్దిష్టానీత్యతస్తానినామాదీనిప్రాణాంతానిక్రమేణ నిర్దిశ్యతద్ద్వారేణాపి భూమాఖ్యం నిరతిశయం తత్త్వంనిర్దేక్ష్యామిశాఖాచంద్రదర్శనవదితీమం సప్తమంప్రపాఠకమారభతే. అనిర్దిష్టేషుహిసతోఽర్వాక్తత్త్వేషు సన్మాత్రేచ నిర్దిష్టేస్యదప్యవిజ్ఞాతంస్యాదిత్యాశంకాకస్యచిత్స్యాత్ - సామాభూదితివాతానినిర్దిదిక్షతి అథవా- సోపానారోహణవత్ స్థూలాదారభ్య సూక్ష్మంసూక్ష్మతరంచ బుద్ధివిషయంజ్ఞాపయిత్వా తదతిరిక్తేస్వారాజ్యేఽభిషేక్ష్యామీతి నామాదీనినిర్దిదిక్షతి. అథవా- నామాద్యుత్తరోత్తరవిశిష్టానితత్త్వాని అతితరాంచ తేషా ముత్కృష్టతమం భూమాఖ్యంతత్త్వమితి తత్ స్తుత్యర్థం నామాదీనాంక్రమేణోపన్యాసః ఆఖ్యాయికాతుపరవిద్యాస్తుత్యర్థా. కథం నారదోదేవర్షిఃకృతకర్తవ్యస్సర్వవిద్యోపిసన్నాత్మజ్ఞత్వాచ్ఛుశోచైవ- కిముతాన్యఃక్షుద్రజంతురకృతపుణ్యాతిశయోఽకృతార్థఇతి. అథవా-నాన్యదాత్మజ్ఞానాన్నిరతిశయశ్రేయస్సాధనమస్తీత్యేతత్ప్రదర్శనార్థం సనత్కుమార నారదాఖ్యాయికా ఆరభ్యతే. యేనసర్వవిజ్ఞానసాధన శక్తిసంపన్నస్యాపి నారదస్యదేవర్షేః శ్రేయోనబభూవ, యేనోత్తమాభిజనవిద్యావృత్తసాధనశక్తి సంపత్తినిమిత్తాభిమానం హిత్వా ప్రాకృతపురుషవత్సనత్కుమారముపససాదశ్రేయస్సాధనప్రాప్తయే, అతఃప్రఖ్యాపితం భవతి నిరతిశయశ్రేయః ప్రాప్తిసాధనత్వమాత్మవిద్యాయాఇతి అధీ

హి, అధీహి భగవః భగవన్నితి హ- కిలోపససాద. అధీహి భగవ ఇతి మంత్రః సనత్కుమారం యోగీశ్వరం బ్రహ్మనిష్ఠం నారద ఉపసన్నవాన్. తం న్యాయేనోపసన్నం హోవాచ, యదాత్థ విషయే కించిద్వేత్థ - తేన తత్ప్రఖ్యాపనేన మాముపసీదేదమహం జానే ఇతి తతోఽహం, భవతో విజ్ఞానాత్- తుభ్యమూర్ధ్వం వక్ష్యామి.

ఆ—షష్ఠసప్తమయోరధ్యాయయోస్సంబంధం వక్తుకామః షష్ఠే వృత్తం కీర్తయతి (పరమార్థేతి) ఉత్తమాధికారిణం ప్రత్యబాధితతత్త్వబోధనం ప్రధానం తత్పరోఽతీతోఽధ్యాయః సనతో బ్రహ్మణః ప్రత్యఙ్నిశ్చయపరత్వేనైవ వ్యాఖ్యాత ఇత్యర్థః అధ్యాయాంతరభూమికామారచయతి (సనత ఇతి) మధ్యమమధికారిణం ప్రతి పరంపరయా బ్రహ్మతత్త్వముపదేష్టుం సప్తమప్రపాఠకప్రవృత్తిరిత్యర్థః నన్వత్రాపి బ్రహ్మతత్త్వమేవోపదేష్టుమిష్టం చేత్ కిమితి తర్హి నామాదీని తత్త్వాని నిర్దిశ్యంతే తత్రాహ (అనిర్దిష్టేష్వితి) వాగ్బద్ధ్నజాలనిరాసార్థః యద్వా - ద్వయోరధ్యాయయోరద్వితీయబ్రహ్మవిషయత్వావిశేషేపి సాక్షాత్పారంపర్యాభ్యామపౌనరుక్త్యముక్తం సంప్రతి నామాదీనాముత్తరోత్తర భూయస్త్వవిశిష్టానాం సన్మాత్రవిజ్ఞానేనావిజ్ఞానాదేక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమయుక్తమిత్యాశంక్య బ్రహ్మవిదస్సర్వజ్ఞత్వం స్పష్టీకర్తుముత్తరగ్రంథాంతరప్రారంభ ఇత్యాహ (అనిర్దిష్టేష్వితి) నామాదిసంకీర్తనస్య తాత్పర్యాంతరమాహ (అథవేతి) అథమోఽధికారీ నామాదీని బ్రహ్మత్వేనోపాస్య తత్ఫలంచ భుక్త్వా క్రమేణ సాక్షాద్బ్రహ్మభావం ప్రాప్నోతీతి ప్రదర్శయితుముత్తరో గ్రంథ ఇత్యర్థః శాఖాచంద్రనిదర్శనన్యాయేనాధమస్యాధికారిణో బ్రహ్మసిద్ధిస్వీకారార్థం- మధ్యమస్యాధికారిణో ధ్యానార్థం వా నామాది •సంకీర్తనమిత్యుక్తం ఇదానీముత్తమమేవాధికారిణమధికృత్య భూమస్తుత్యర్థం నామాదివచనమితి మతాంతరమాహ (అథవా నామాదీతి) అధ్యాయసంబంధముక్త్వా ఆఖ్యాయికాసంబంధమాహ (ఆఖ్యాయికాత్వితి) స్తుత్యర్థత్వమేవ ప్రశ్నపూర్వకం ప్రకటయతి (కథమిత్యాదినా) తథాచ పరవిద్యయా కృతార్థత్వాత్తస్యాః స్తుతిరత్ర వివక్షితేతి శేషః అతీతాధ్యాయాదిషు సదాత్మతత్త్వ విజ్ఞానాదన్యదేవ దేవతోపాసనం మోక్షసాధనమిత్యాశంక్య తన్నిషేధేన సదాత్మ విజ్ఞానస్యైవ మోక్షసాధనత్వం దృఢీకర్తుమాఖ్యాయికా ప్రవృత్తేతి పక్షాంతరమాహ (అథవేతి) ద్వితీయమాఖ్యాయికాతాత్పర్యం ప్రపంచయతి (యేనేత్యా

 సానన్దగిరీయటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాదీనాం

దినా) సర్వస్యాపి జ్ఞేయస్యయద్విజ్ఞానం, తస్యసాధనం ఉత్పాదనం తతశ్శక్త్యా సంపన్నః తస్య చైవవేదాంగాభిజ్ఞస్యాపీతియావత్ అస్తిహి నారదస్యోత్తమాభిజనేజన్మ - బ్రహ్మణోమానసపుత్రత్వాత్ అస్తిహ్యుత్తమాకర్మవిద్యా అస్తిచ వృత్తం సదాచరణం అస్తిచశ్రవణధ్యానాదిసాధనసమ్పన్నం ధర్మార్థసాధన స్యవాశరీరస్య శక్తేస్సమ్పత్తిశ్చ- జన్మాదయోనిమిత్తం యస్యాభిమానస్య తం త్యక్త్వేతియావత్ ఇతశబ్దోఽధ్యాయాభ్యాయికయోస్సంబన్ధార్థకసమాస్త్యర్థః అధ్యయనేనజ్ఞానం లక్ష్యతే తథాచాధీష్వ- జ్ఞాపయేత్యర్థః మన్త్రః ఉపసదన స్యేతి శేషః న్యాయేన * సమిత్పాణిరిత్యాదిశాస్త్రక్రవిధివశాదితియావత్ ॥౧॥

ర. — భూమవిద్యాప్రస్తూయతే (అధీహిభగవఇతిహోపససాద సనత్కుమారంనారదః) సనత్కుమారంయోగీంద్రంనారదఋషిః అధీహిభగవఇతి మంత్రోచ్చారణపూర్వకం విధివదుపసన్న ఇత్యర్థః అధీహి- అధీష్వేత్యర్థః (తం హోవాచ) తం- ఉపసన్నంనారదంసనత్కుమారఉవాచేత్యర్థః తదేవాహ (యద్వేత్థతేనమోపసీద) యత్త్వం జ్ఞాతవానసి - తదిదమహంజానఇతితత్ప్రఖ్యాపనేన మాముపసీద (తతస్తఊర్ధ్వంవక్ష్యామీతి) తతఊర్ధ్వం-జ్ఞాతాంశాతిరిక్తం జ్ఞాతాంశస్యాపదేశోవ్యర్థ ఇతిభావః ॥ ॥౧॥

ఉ—సహోవాచర్గ్వేదంభగవోఽధ్యేమియజుర్వేదగ్ం సామవేదమాథర్వణంచతుర్థమితిహాసపురాణంపంచమం వేదానాంవేదం పిత్ర్యగ్ం రాశిం దైవంనిధింవాకోవాక్యమేకాయనం దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాంభూతవిద్యాంక్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాగ్ం సర్పదేవజనవిద్యామేతద్భగవోఽధ్యేమి ॥ ॥౨॥

శం —ఇత్యుక్తవతిసహోవాచ - నారదః ఋగ్వేదంభగవోఽధ్యేమి. స్మరామి- * యద్వేత్థేతి విజ్ఞానస్య పృష్టత్వాత్ తథా. యజుర్వేదం సామవేదమాథర్వణంచతుర్థం- వేదం. వేదశబ్దస్య ప్రకృతత్వాత్. ఇతిహాసపురాణంపంచమం- వేదం వేదానాం భారతపంచమానాంవేదం- వ్యాకరణమిత్యర్థః వ్యాకరణేనహిపదాదివిభాగశఋగ్వేదాదయోజ్ఞాయంతే పిత్ర్యం శ్రాద్ధకల్పం రాశిం గణితం దైవం ఉత్పాతజ్ఞానం నిధిం మహాకాలాదినిధిశాస్త్రం వాకోవాక్యం- తర్కశాస్త్రం ఏకాయనం నీతిశాస్త్రం దేవవిద్యాం నిరుక్తం బ్రహ్మణః ఋగ్యజుస్సామాఖ్యస్యవిద్యా బ్రహ్మవిద్యా- శిక్షాకల్పచ్ఛందశ్చితయస్తాఃభూ

తవిద్యాం భూతతంత్రం- క్షత్రవిద్యాం, ధనుర్వేదం నక్షత్రవిద్యాం జ్యోతిషం (సర్పదేవజనవిద్యాం) సర్పవిద్యాం గారుడం దేవజనవిద్యాం గన్ధయుక్తి నృత్యగీతవాద్యశిల్పాదివిజ్ఞానాని ఏతత్సర్వం భగవోఽధ్యేమి॥ ॥౨॥

ఆ—అధ్యయనవాచిపదం స్మరణపరతయా కథం వ్యాఖ్యాతమిత్యాశఙ్క్యాహ (యద్వేత్థేతి) గన్ధయుక్తిః - కుంకుమాదిసమ్పాదనమ్ ॥ ॥౨

రం—(సహోవాచ) సః- నారదః (ఋగ్వేదం భగవోఽధ్యేమి) హే భగవః అధ్యేమి- స్మరామి వక్ష్యమాణయావత్ * యద్వేత్థేతి వేదనస్యోక్తత్వాత్ (యజుర్వేదం సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పంచమం)* వేదానధ్యాపయామాస మహాభారతపంచమానితివద్భృగాదిభిరితిహాసస్యాత్ర పంచమత్వోక్తిః (వేదానాం వేదం పిత్ర్యం రాశిం దైవం నిధిం వాకోవాక్యమేకాయనం) వేదానాం ఋగాదీనాం వేదం- ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగావేదకం వ్యాకరణమిత్యర్థః పిత్ర్యం శ్రాద్ధకల్పం రాశిం- గణితం, దైవం- ఉత్పాతజ్ఞానం నిధిం నిధిదర్శనోపాయప్రదర్శకశాస్త్రం వాకోవాక్యం - తర్కశాస్త్రం ఏకాయనం ఏకాయనశాఖాం (దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాం భూతవిద్యాం క్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాం సర్పదేవజనవిద్యాం) దేవవిద్యా- దేవతోపాసనప్రకారవిద్యా బ్రహ్మవిద్యా - వేదాంగభూతశిక్షాదివిద్యా . భూతవిద్యా వశీకరణవిద్యా క్షత్రవిద్యా ధనుర్వేదః నక్షత్రవిద్యా జ్యోతిషం సర్పవిద్యా - గారుడవిద్యా దేవవిద్యా గాంధర్వశాస్త్రం జనవిద్యా ఆయుర్వేదః (ఏతద్భగవోఽధ్యేమి) అహమేతత్సర్వం జానామీత్యర్థః॥ ॥౨॥

ఉ—సోఽహం భగవో మన్త్రవిదేవాస్మి నాత్మవిత్ శ్రుతꣳ హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదితి సోఽహం భగవః శోచామి తం మా భగవాఞ్ఛోకస్య పారం తారయత్వితి తꣳహోవాచ యద్వై కించైతదధ్యగీష్ఠా నామైవైతత్ ॥ ॥౩॥

శం—సోఽహం భగవ ఏతత్సర్వం జానన్నపి మన్త్రవిదేవాస్మి- శబ్దార్థమాత్రవిజ్ఞానవానేవాస్మీత్యర్థః సర్వో హి శబ్దోఽభిధానమాత్రం అభిధానంచ సర్వం మంత్రేష్వన్తర్భవతీతి (మంత్రవిదేవాస్మి) మంత్రవిత్, కర్మవిదిత్యర్థః* మంత్రోపాసనమాత్రే ... నాత్మవిత్ - నాత్మానం వేద్మి. నన్వాత్మాపి మంత్రైః ప్రకాశ్యత ఏవేతి కథం మంత్రవిచ్చేన్నాత్మవిత్ న - అభిధానాభిధేయ

భేదస్యవికారత్వాత్ నచవికారఆత్మేష్యతే, నస్యాదాత్మాప్యాత్మశబ్దేనాభిధీయతే, న * యతోవాచోనివర్తన్తే * యత్రనాన్యత్పశ్యతీత్యాదిశ్రుతేః కథంతర్హి * ఆత్మైవాభూత్ * సఆత్మేత్యాదిశబ్దాః ఆత్మానం ప్రత్యాయయన్తి నైషదోషః దేహవతి ప్రత్యగాత్మని భేదవిషయే ప్రయుజ్యమానశ్శబ్దో దేహాదీనామాత్మత్వే ప్రత్యాఖ్యాయమానే యత్పరిశిష్టం, తదవాచ్యమపి ప్రత్యాయయతి యథా సరాజికాయాం దృశ్యమానాయాం సేనాయాం ఛత్రధ్వజపతాకాదివ్యవహితే దృశ్యమానేపి రాజన్యేష రాజాదృశ్యతఇతిభవతిశబ్దప్రయోగః తత్రకోసౌ రాజేతిరాజవిశేష నిరూపణాయాందృశ్యమానేతర ప్రత్యాఖ్యానేఽన్యస్మిన్నదృశ్యమానేపి రాజని రాజప్రతీతిర్భవేత్ తద్వత్ తస్మాత్సోహంమన్త్రవిత్ - కర్మవిదేవాస్మి కర్మకార్యంచ సర్వంవికారఇతి వికారజ్ఞ ఏవాస్మి నాత్మవిత్ నాత్మప్రకృతిస్వరూపజ్ఞ ఇత్యర్థః అతఏవోక్తం * ఆచార్యవాన్ పురుషోవేదేతి *యతోవాచోనివర్తన్త ఇత్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ, శ్రుతం ఆగమజ్ఞానమస్త్యేవహి, యస్మాన్మమభగవద్దృశేభ్యః- యుష్మత్సదృశేభ్యః తరతి- అతిక్రామతిశోకం-మనస్తాపం- అకృతార్థబుద్ధితామాత్మవిదితి అతస్సోహమనాత్మవిత్త్వాత్ హేభగవశ్శోచామి- అకృతార్థబుద్ధ్యాసన్తప్యేసర్వదా తంమా- మాంశోకస్య- శోకసాగరస్య పారమన్తంభగవాంస్తారయత్వాత్మజ్ఞానోడుపేన కృతార్థబుద్ధిమాపాదయతు, అభయంగమయత్విత్యర్థః తం ఏవముక్తవన్తంహోవాచ యద్వైకిఞ్చైతదధ్యగీష్ఠాః అధీతవానసి. అధ్యయనేన తదర్థజ్ఞాన ముపలక్ష్యతే, జ్ఞాతవానసీత్యేతత్. నామైవైతత్ * వాచారమ్భణంవికారో నామధేయమితిశ్రుతేః ॥3॥

ఆ— తర్హి నసర్వజ్ఞః స్వతన్త్రస్స్వం కృతకృత్యోసీత్యాశఙ్క్యాహ (సోహమితి) కథమన్త్రవిదత్వస్యకర్మవిదితివ్యాఖ్యానమిత్యాశఙ్క్యాహ (మన్త్రేష్వితి) మన్త్రవిదేవనాత్మవిదిత్యస్య విరోధంచోదయతి (నన్వితి) మన్త్రవిత్త్వేతత్ప్రకాశ్యాత్మవిత్త్వమపిస్యాత్ - తదభావేమన్త్రవిత్త్వమపినయుక్తమిత్యర్థః అభిధానమభిధేయమిత్యేవంరూపస్య భేదస్యవికారత్వేన మిథ్యాత్వాదాత్మనశ్చ వికారత్వానఙ్గీకారాన్మన్త్రప్రకాశ్యత్వాభావాన్న విరోధఇతిపరిహరతి (నాభిధానేతి) ఆత్మనోవికారత్వాభావేప్యభిధేయత్వమేష్టవ్య మితి శఙ్కతే (నన్వితి) శ్రుత్యన్తరావష్టమ్భేనసిద్ధాన్తీ (నేత్యాదినా) ఆత్మశబ్దేనాత్మనోఽభిధేయత్వాభావేవాక్యశేషాది విరోధస్స్యాదిత్యాశఙ్కతే(కథం

తహీతి) ఆత్మశబ్దేనావాచ్యస్యాత్మనస్తేనలక్షణయా ప్రతిపత్తిసంభవాన్నోపక్రమోపసంహార విరోధోస్తీత్యుత్తరమాహ (నైషదోషఇతి) విశిష్టేగృహీత శక్తిశ్శబ్దో విశేషణేపర్యవస్యత్యత్స్తస్మాత్రంపరిశిష్టం - తదవాచ్యమపిలక్షణయా బోధయతీత్యర్థః- కేవలాత్మవిషయస్యాత్మశబ్దస్య తద్దర్శనమంతరేణ విశిష్టాత్మదృష్టిమాత్రేణకథంప్రయోగః- కథంవాతత్ప్రయోగేపి తతోవిత్కలిత్యాత్మధీరిత్యాశంక్య దృష్టాంతేనపరిహరతి (యథేత్యాదినా) ఆత్మనోముఖ్యవృత్త్యామంత్రిప్రాశ్యత్వాభావేఫలితమాహ (తస్మాదితి) శబ్దార్థజ్ఞానమాత్రేణాత్మవిత్త్వం నభవతీత్యనేనాచార్యోపదేశజనితజ్ఞానవతఏవాత్మవిత్త్వమిత్యుక్తం- ఉత్తరగ్రంథమాహ (అతఏవేతి) ఔపదేశికజ్ఞానవిషయత్వం తహీ స్వీకృతమిత్యాశంక్యాహ (యథేతి) మాతహీతవాత్మవిద్యాభావాదిత్యాశంక్య శోకనివృత్త్యభావమిత్యా [illegible]) ఆత్మజ్ఞానోపాయేన- ఆత్మజ్ఞానాఖ్యేనప్లవేనశోకం [illegible]. [illegible] జ్ఞానసంపన్నం నామమాత్రమి త్యాశంక్యాహ (వాచారంభణమితి) ॥౩॥

౨౦— (సోహంభగవో మంత్రవిదేవాస్మి నాత్మవిచ్ఛ్రుతం హ్యేవమేభగవద్దృశేభ్యః తరతిశోకమాత్మవిదితీత్యాది) హేభగవః- పూజావన్. అహమేతత్సర్వం జానన్నపి మంత్రవిదేవాస్మి- శబ్దబ్రహ్మనిష్ఠ ఏవాస్మి యద్వా- మంత్రప్రధానకర్మనిష్ఠఇతివార్థః నాత్మవిదస్మి - నపరబ్రహ్మవిత్ ఆత్మశబ్దస్య తస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వాత్ జీవస్యాపేక్షికాత్మత్వేన నిరంకుశార్థత్వాభావాచ్చ మంత్రవిత్త్వాదాత్మవిత్త్వేకిమధికంస్యాదిత్యత్రాహ - భగవద్దృశేభ్యః భవాదృశేభ్యోమహద్భ్య ఆత్మవిచ్ఛోకం- సంసారంతరతీతి మేశ్రుతమేవాస్తి, మఇతిసంబంధసామాన్యేషష్ఠీ, మయాశ్రుతమిత్యర్థః (సోహంభగవశ్శోచామితంమాభగవాఞ్శోకస్య పారంతారయత్వితి) ఏతాదృశవిద్యాసంపన్నోప్యహమాత్మజ్ఞాన రాహిత్యాచ్ఛోకార్ణవేపతితోస్మీత్యర్థః తం- తాదృశంమాంభగవానాత్మజ్ఞానేనశోకార్ణవస్య పారంతారయత్విత్యువాచేత్యర్థః (తంహోవాచ) సనత్కుమార ఇతిశేషః (యద్వైకించైతదధ్యగీష్ఠానామైవైతత్) అధ్యగీష్ఠాః - అధీతవానసీత్యర్థః. అత్రవేదానామైవాత్రేతి ప్రతిపచనేదాతవ్యేనామైవేతదితి అధీతఋగ్వేదాది సామానాధికరణ్యేన ప్రతివక్తుః సామానాధికరణ్య నిర్దేశార్హత్వమేవాత్మత్వమితిభావః ॥ ॥౩॥

ఉ—నామవాఋగ్వేదోయజుర్వేదస్సామవేద ఆథర్వణశ్చతుర్థ ఇతిహాసపురాణః పంచమోవేదానాంవేదఃపిత్ర్యోరాశిర్దైవో నిధిర్వాకోవాక్యమేకాయనం దేవవిద్యాబ్రహ్మవిద్యాభూత విద్యాక్షత్రవిద్యా నక్షత్రవిద్యా సర్పదేవజన విద్యానామైవైత న్నామోపాస్స్వేతి ॥ ||౪||

శం—(నామవాఋగ్వేదోయజుర్వేదఇత్యాది) నామైవైతత్. నామోపాస్స్వ, బ్రహ్మేతి బ్రహ్మబుద్ధ్యా యథాప్రతిమాంవిష్ణుబుద్ధ్యోపాస్తే-తద్వత్ ||౪||

ఆ—ఉక్తముపపాదయతి (నామవాఇతి) తదుపసంహరతి (నామైవేతి) కేనరూపేణేదంనామాదర్తవ్యమిత్యాశంక్యాహ (నామేతి) ఉపాస్తి ప్రకారం దృష్టాంతేన స్ఫుటయతి (యథేతి) ||౪||

రం—తదేవప్రపంచయతి (నామవాఋగ్వేదోయజుర్వేదస్సామవేదఇత్యాదినా) స్పష్టోర్థః. ఉపసంహరతి (నామైవైతదితి) నామరూపమయత్వాత్ప్రపంచస్య విశిష్య ఋగ్వేదాది లక్షణశబ్దరాశేః నామరూపత్వాచ్చ సర్వం నామైవేత్యర్థః,తతఃకిమిత్యత్రాహ (నామోపాస్స్వేతి) అత్రబ్రహ్మేతి శేషః నామబ్రహ్మేత్యుపాస్స్వేత్యర్థః ॥ || ౪ ||

ఉ—సయోనామబ్రహ్మేత్యుపాస్తేయావన్నామ్నో గతంతత్రాస్య యథాకామచారోభవతియోనామబ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవో నామ్నోభూయఇతినామ్నోవావభూయోఽస్తీతి తన్మేభగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥............................ || ౫ ||

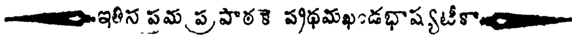
ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ప్రథమఃఖండః

శం—సయస్తునామబ్రహ్మేత్యుపాస్తే, తస్యయత్ఫలంభవతి-తచ్ఛృణు,యావన్నామ్నోగతం- యావన్నామ్నోగోచరం, తత్ర తస్మిన్నామవిషయేఽస్య యథాకామచారః కామచరణంరాజ్ఞఇవస్వవిషయేభవతి. యోనామబ్రహ్మేత్యుపాస్తేఇతి- ఉపసంహారః, కిమస్తిభగవోనామ్నోవావభూయః- అధికతరం యద్బ్రహ్మ దృష్ట్యర్హమన్యదిత్యభిప్రాయః సనత్కుమారఆహ - నామ్నోవావ భూయోఽస్త్యేవ ఇత్యుక్తఆహ- యద్యస్తి తన్మేభగవాన్బ్రవీత్వితి ....||౫

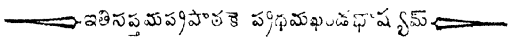
ఇతిసప్తమప్రపాఠకేప్రథమఖండభాష్యమ్.

ఆ—నామ్నిబ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్యమానేకింస్యాదితి ఆహ (సయస్త్వితి)

యో నామేత్యాది వాక్యస్య పౌనరుక్త్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (యో నామేతి)॥౫॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యటీకా.

రం—తస్య ఫలమాహ (స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి) నామప్రవృత్తిర్యావతి దేశే తావతి దేశే నామ బ్రహ్మోపాసకస్య యథేష్టం సంచరణం భవతీత్యర్థః ఉక్తమేవ పునరుపసంహరతి (యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఇతి) ఆత్మానం జిజ్ఞాసమానం ప్రతి బ్రహ్మత్వేన నామోపదర్శనస్య ఆత్మత్వబ్రహ్మత్వే అన్యానాత్మతిరిక్తవృత్తిధర్మావితిభావః. బ్రహ్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం బృహత్త్వం నామ్ని న పుష్కలమితి మత్వా నామోపదేశేనాపరితుష్టస్సన్నారదః పృచ్ఛతి (అస్తి భగవో నామ్నో భూయ ఇతి వైపుల్యార్థాత్ బహులశబ్దాన్నాతిశాయనికే ఈయసుని ప్రత్యయే భూయ ఇతి రూపం; కిం నామ్నోపి విపులతరం కించిదస్తీతి ప్రశ్నార్థః వైపుల్యంచ గుణోత్కర్షకృతం- న తు పరిమాణకృతం. తచ్చైతదుపరిష్టాత్ప్రపంచనాదితి ద్రష్టవ్యం. అతో నామ్నో బృహత్త్వలక్షణ బ్రహ్మత్వే కథితే తతోఽపి కిం బృహదస్తీతి ప్రష్టవ్యే తతోఽపి కిం భూయోఽస్తీతి ప్రశ్నాద్భూయస్త్వం బృహత్త్వం చైకమితి జ్ఞాప్యతే గురురాహ (నామ్నో వావ భూయోఽస్తీతి) శిష్య ఆహ (తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి) స్పష్టోఽర్థః॥.................................॥౫॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యమ్

ఉ—వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ వాగ్వా ఋగ్వేదం విజ్ఞాపయతి యజుర్వేదꣳ సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పంచమం వేదానాం వేదం పిత్ర్యꣳ రాశిం దైవం నిధిం వాకోవాక్యమేకాయనం దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాం భూతవిద్యాం క్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాꣳ సర్పదేవజనవిద్యాం దివం చ పృథివీం చ వాయుం చాకాశం చాపశ్చ తేజశ్చ దేవాꣳశ్చ మనుష్యాꣳశ్చ పశూꣳశ్చ వయాꣳసి చ తృణవనస్పతీఞ్ఛ్వాపదాన్యా కీటపతంగపిపీలికం ధర్మం చాధర్మం చ సత్యం చానృతం చ సాధు చాసాధు చ హృదయజ్ఞం చాహృదయజ్ఞం చ యద్వై వాఙ్నాభవిష్యన్న ధర్మో నాధర్మో వ్యజ్ఞాపయిష్యన్న సత్యం నానృతం న సాధు నాసాధు న హృదయజ్ఞో నాహృదయజ్ఞో వాగేవైతత్సర్వం విజ్ఞాపయ

తివాచముపాస్స్వేతి ॥ ॥౧॥

శం—(వాగ్వావ) వాగితి - ఇంద్రియంజిహ్వమూలాదిష్వష్టసుస్థానేషు స్థితం వర్ణానామభివ్యంజకం వర్ణాశ్చనామేతి నామ్నోవాగ్భూయసీత్యుచ్యతే, కార్యాద్ధికారణంభూయోదృష్టంలోకె యథాపుత్రాత్పితా తద్వత్ కథంచ వాఙ్నామ్నోభూయసీతి ఆహ - వాగ్వాఋగ్వేదంవిజ్ఞాపయతి అయమృగ్వేదఇతి తథా. యజుర్వేదమిత్యాది- సమానం హృదయజ్ఞం, హృదయప్రియం తద్విపరీతం అహృదయజ్ఞం యత్ - యదివాఙ్నాభవిష్యత్ వాగభావేఽధ్యయనాభావః తదర్థశ్రవణాభావః తచ్ఛ్రవణాభావే ధర్మాదినవ్యజ్ఞాపిష్యత్ నవిజ్ఞాతమభవిష్యదిత్యర్థః తస్మాద్వాగెవైతచ్చబ్దోచ్చారణేనసర్వం విజ్ఞాపయతి అతోభూయసీవాఙ్నామ్నః తస్మాద్వాచంబ్రహ్మేత్యుపాస్స్వ॥ ॥౧॥

ఆ—వాగ్వావనామ్నోభూయసీత్యుక్తయోర్వాఙ్నామ్నోరేకత్వాద్వ్యాప్యవ్యాపకత్వానుపపత్తిరిత్యాశఙ్క్యవ్యాచష్టె (వాగితీంద్రియమితి) జిహ్వమూలాదిష్విత్యాదిశబ్దేనోరః కంఠశిరోదంతోష్ఠనాసికాతాలూనిగృహ్యంతె వాగింద్రియస్య వర్ణేభ్యోభివ్యంగ్యేభ్యోభూయస్త్వేపి నామ్నసుభూయస్త్వం కుతస్త్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (వర్ణాశ్చేతి) తయోర్వ్యంగ్యవ్యంజకభావేపి కథం వ్యాప్యవ్యాపకత్వ మిత్యాశఙ్క్యాహ (కార్యాద్ధీతి) వాచోనామ్నోభూయస్త్వం ప్రశ్నపూర్వకం ప్రపంచయతి (కథంచేత్యాదినా) ఇతశ్చ వాచోభూయస్త్వమేష్టవ్యమిత్యాహ (యద్యదితి) అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంతస్యాః భూయస్త్వేసిద్ధేఫలితమాహ (తస్మాదితి) ॥౧॥

రం—గురురాహ (వాగ్వావనామ్నోభూయసీ) వాచఃభూయస్త్వం తదేవప్రపంచయతి (వాగ్వాఋగ్వేదంవిజ్ఞాపయతి) [illegible] (యజుర్వేదంసామవేదమాథర్వణంచతుర్థ మిత్యాది) హృదయజ్ఞః- మనోజ్ఞః-హృదయప్రియఇత్యర్థః శిష్టంస్పష్టం ఏతత్సర్వంవాగేవవిజ్ఞాపయతీతి పూర్వేణాన్వయః వాగభావేతజ్జ్ఞానంనాస్తీత్యపిదర్శయతి (యద్వైవాఙ్నాభవిష్యన్నధర్మోనాధర్మోవ్యజ్ఞాపిష్యత్) వాగింద్రియాభావె వేదాధ్యయనాద్యభావాద్ధర్మాదికం విజ్ఞాతంచనాభవిష్యదిత్యర్థః (నసత్యంనానృతంనసాధునాసాధున హృదయజ్ఞోనాహృదయజ్ఞఇత్యాది) స్పష్టమ్. ॥౧॥

ఉ—సయోవాచంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావద్వాచోగతం తత్రాస్య

స్య యథాకామచారో భవతి యోవాచం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి
భగవో వాచో భూయఇతివాచో వావభూయో ఽస్తీతి తన్మేభగ
వాన్ బ్రవీత్వితి ॥............................ ॥ ౨ ॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకే ద్వితీయఃఖండః

శం—సమానమన్యత్ ॥ ... ... ॥ ౨ ॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యమ్

ఆ—సయోవాచమిత్యాద్యన్యదిత్యుచ్యతే ॥ ... ... ॥ ౨ ॥

ఇతిసప్తమ ప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యటీకా

రం—(సయోవాచంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావద్వాచోగతంతత్రాస్య య
థాకామచారో భవతీత్యాది) సర్వంపూర్వవత్ ... ... ॥ ౨ ॥

ఇతిసప్తమ ప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యమ్

ఉ—మనో వావవాచో భూయోయథావై ద్వేవామలకే ద్వేవాకోలే
ద్వౌ వాక్షౌముష్టిరనుభవత్యేవంవాచంచ నామ చ మనోఽనుభవ
తి సయదామనసా మనస్యతి మంత్రానధీయీయేత్యథాధీతేక
ర్మాణికుర్వీయేత్యథకురుతే పుత్రాగ్‌శ్చ పశూగ్‌శ్చేచ్ఛేయేత్య
థేచ్ఛత ఇమంచలోకమముంచేచ్ఛేయేత్యథేచ్ఛతే మనోహ్య
త్మామనోహిలోకోమనోహిబ్రహ్మమనఉపాస్స్వేతి ॥ ౧ ॥

శం—మనః- మనస్యనవిశిష్టమంతఃకరణం వాచో భూయః తద్ధిమనస్య న
వ్యాపారవద్వాచంవక్తవ్యేప్రేరయతి. తేనవాఙ్మనస్యంతర్భవతి, యచ్చ యస్మి
న్నంతర్భవతి- తత్తస్యవ్యాపకత్వాత్ తతో భూయోభవతి యథావైలోకే ద్వేవా
ఆమలకేఫలె- ద్వేవాకోలే- బదరఫలే-ద్వౌవాఽక్షౌ - విభీతకఫలెముష్టిరనుభ
వతి- ముష్టిస్సేఫలేవ్యాప్నోతి [illegible] ఫలేఽనుభవతిః ఏవంవాచంచనామచా
మలకాదివన్మనోఽనుభవతి. సయదా, పురుషోయస్మిన్ కాలేమనసా- అంతః
కరణేనమనస్యతి, మనస్యనం వివక్షాబుద్ధిః కథం మన్త్రానధీయీయ- ఉచ్చార
యేయమితి. ఏవంవివక్షాంకృత్వాఽథాధీతే, తథా, కర్మాణికుర్వీయేతి- చికీర్షా
బుద్ధింకృత్వాఽథకురుతే పుత్రాంశ్చపశూంశ్చేచ్ఛేయేతి - ప్రాప్తీచ్ఛాంకృ
త్వా తత్ప్రాప్త్యుపాయానుష్ఠానేనేచ్ఛతే, పుత్రాదీన్ప్రాప్నోతీత్యర్థః
తథా- ఇమంచలోకమముంచోపాయేనేచ్ఛేయేతి తత్ప్రాప్త్యుపాయానుష్ఠానే

నాపేక్ష్య తే- ప్రాప్నోతి మనోహ్యాత్మా ఆత్మనః కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ సతి మనసి- నాన్యథేతి మనోహ్యాత్మేత్యుచ్యతే (మనోహిలోకః) సత్యేవహి మనసి లోకో భవతి తత్ప్రాప్త్యుపాయానుష్ఠానం చేతి మనోహిలోకోయస్మాత్ - తస్మాన్మనోహిబ్రహ్మ యత ఏవం తస్మాన్మన ఉపాస్స్వేతి ॥౧॥

ఆ—మనస్స్వరూపస్య వృత్తిమాత్రవిషయత్వం వ్యావర్తయతి (మనఇతి) కథం తస్య వాచో భూయస్త్వం తదాహ (తద్ధీతి) వాచో మనస్యన్తర్భావేపి కుతో మనసస్తస్యా భూయస్త్వం తత్రాహ (యచ్చేతి) మనసో వాగాదేర్వ్యాప్తిం దృష్టాన్తేన స్పష్టయతి (యథేత్యాదినా) ఇతశ్చ మనసో స్తి భూయస్త్వమిత్యాహ (సయదేతి) వివక్షాబుద్ధిః- తాం కరోతీతి శేషః ఇచ్ఛేయేతి- ఇచ్ఛాం కృత్వేతి శేషః తస్యాత్మత్వముపపాదయతి (ఆత్మన ఇతి) తస్య లోకత్వం సాధయతి (సత్యేవేతి)।౧-౨॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ద్వితీయఖణ్డభాష్యటీకా.

రం—గురురాహ (మనోవావవాచో భూయ ఇత్యాది) (యథా హ్వై ద్వే వామలకే ద్వేవా కోలే ద్వౌవాఽక్షౌ ముష్టిరనుభవత్యేవం వాచంచ నామచ మనోఽనుభవతి) యథా ఆమలకఫలద్వయం వా కోలఫలద్వయం వా- విభీతకఫలద్వయం వా- ముష్ఠ్యన్తర్గతం భవతి - ఏవం వాఙ్నామనీ మనస్యన్తర్గతే ఇత్యర్థః తదేవోపపాదయతి (సయదా మనసా మనస్యతి మన్త్రానధీయీయేత్యథాధీతే కర్మాణి కుర్వీయేత్యథ కురుతే ఇత్యాది) సః - పురుషో యదా మనసా మన్త్రానధీయీయ- మన్త్రానహ్మగ్రాహయేయమితి మనస్యతి మనుతే- తదనన్తరమేవాధీతే. కర్మాణి కరవాణీతి మనసానన్తరమేవ కర్మాణి కురుతే. పుత్రాంశ్చ పశూంశ్చేచ్ఛేయ; ఇమంచ లోకం అముంచ లోకం చేచ్ఛేయమితి మత్వా ఇచ్ఛతి, అతశ్చ మనన లక్షణమనోవ్యాపారాధీనత్వాద్వాగాది ప్రవృత్తేర్మనసో భూయస్త్వమితి భావః (మనోహ్యాత్మా మనోహిలోకో మనోహిబ్రహ్మ) మనోఽధీనత్వాదాత్మధర్మభూతకర్తృత్వాదేర్మన ఏవాత్మా. లోకస్యాపి మనోవ్యాపారాధీనత్వాత్ మన ఏవ లోకః. వాగాద్యపేక్షయా బృహత్త్వాన్మనోహిబ్రహ్మ (మనఉపాస్స్వేతి) అతస్త్వం మన ఉపాస్స్వేత్యర్థః ॥ ॥౧॥

ఉ—సయో మనో బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావన్మనసో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి యో మనో బ్రహ్మేత్యుపాస్తే స్తి భగవో మనసో భూయ ఇతి మనసో వావ భూయో స్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీ

త్యేతి ॥౩॥ ఇతిసప్తమప్రపాఠకే తృతీయఃఖండః

శం—(సయోమనఇత్యాది) సమానమ్ ... ... ॥౨॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకేతృతీయఖండభాష్యమ్

రం—(సయోమనోబ్రహ్మేత్యుపాస్తేయావన్మనసోగతం తత్రాస్యయథాకామచారోభవతీత్యాది) స్పష్టోర్థః ... ... ॥౨॥

ఇతిసప్తమ ప్రపాఠకే తృతీయఖండభాష్యమ్

ఉ—సంకల్పోవావమనసోభూయాన్యదావైసంకల్పయతేఽథమనస్యత్యథవాచమీరయతితామునామ్ని రయతినామ్ని మంత్రా ఏకం భవంతిమంత్రేషు కర్మాణి ॥ ॥౧॥

శం— (సంకల్పోవావమనసోభూయాన్) సంకల్పోపి-మనస్యనవదంతఃకరణవృత్తిః కర్తవ్యాకర్తవ్యవిషయవిభాగేన సమర్థనం, విభాగేనహిసమర్థితే విషయేవికీర్షాబుద్ధిర్మనస్యానంతరంభవతి కథం యదావైసంకల్పయతే కర్తవ్యాదివిషయాన్ విభజతేఇదంకర్తుం యుక్తమిదంకర్తు మయుక్తమితి అథమనస్యతి- మంత్రాన్సధీయీయేత్యాది; అథ- అనంతరంవాచమీరయతి మంత్రాద్యుచ్చారణే తాంచవాచం ఉనామ్ని, నామోచ్చారణనిమిత్తం వివక్షాంకృత్వేరయతి నామ్ని- నామసామాన్యేమంత్రాః శబ్దవిశేషాస్సంతః ఏకంభవంతి- అంతర్భవంతీత్యర్థః సామాన్యేహివిశేషోఽన్తర్భవతి మంత్రేషు కర్మాణ్యేకంభవన్తి మంత్రప్రకాశితానిహికర్మాణిక్రియంతే - నామంత్రక మస్తికర్మ యద్ధిమంత్రప్రకాశనేన లబ్ధసత్తాకం సత్కర్మబ్రాహ్మణేనేదంకర్తవ్యమస్మైఫలాయేతివిధీయతే యాఽప్యుత్పత్తిర్బ్రాహ్మణేషుకర్మణాంద్య శ్యతే సాపిమంత్రేషులబ్ధసత్తాకానామేవకర్మణాం స్పష్టీకరణం నహిమంత్రాప్రకాశితం కర్మకించిద్బ్రాహ్మణేఉత్పన్నం దృశ్యతే. త్రయీవిహితంకర్మేతి ప్రసిద్ధంలోకే- త్రయీశబ్దశ్చ ఋగ్యజుస్సామసమాఖ్యా * మంత్రేషుకర్మాణిచయోయాన్యపశ్యన్నితిచాథర్వణే తస్మాద్యుక్తం మంత్రేషుకర్మాణ్యేకంభవంతీతి ॥ ॥౧॥

అ—సంకల్పశబ్దార్థమాహ (సంకల్పోపీతి) కాసా స్తఃకరణవృత్తిః-యా సంకల్పశబ్దితేత్యాశఙ్క్యాహ (కర్తవ్యేతి) ద్వివిధేవిషయేవిభాగేన సమర్థితేపికథంయథోక్తస్యసంకల్పస్య మనసోభూయస్త్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (విభా

॥౯-౨ ఆనన్దగిరియటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయయా శ్రామ
గినహీతి) సంకల్పస్య కారణత్వాన్మనసశ్చ కార్యత్వాదతో భూయస్త్వమిత్యర్థః
కార్యకారణభావం తయోరాకాంక్షాపూర్వకం వ్యక్తీకరోతి (కథమిత్యాదినా)
మనసస్సంకాశాద్వాచోఽనన్తరభావిత్వే విశేషం దర్శయతి (తాం చేతి) నా
మ్నిమన్త్రాణామన్తర్భావం సమర్థయతి (సామాన్యేహీతి) కథం మన్త్రేష్వ
నుపలబ్ధకర్మణామన్తర్భావః- తత్రాహ (మన్త్రేతి) కథం కర్మణాం మ
న్త్రకమస్తీత్యుచ్యతే- బ్రాహ్మణవిహితస్యాపి కర్మణో దర్శనాదిత్యాశఙ్క్య
హ (యద్ధీతి) బ్రాహ్మణస్య మంత్రవ్యాఖ్యానరూపత్వాదతిస్పష్టమన్త్రాను
పలబ్ధ్యపి కల్ప్యతే మన్త్రోక్తత్వమిత్యర్థః. ఏతదేవ ప్రపంచయతి (నాపి
త్యాదినా) ఏకస్యాంశాఖాయా [illegible] ద్ధ్య [illegible] శాఖా
న్తరీయమన్త్రప్రకాశితం భవిష్యతీత్యత్రిహోత్వన్తంమాహ (త్రయీతి) తథా
పికథం మన్త్రప్రకాశితత్వం- తత్రాహ (త్రయీశబ్దశ్చేతి) మన్త్రేషు క
ర్మాణ్యన్తర్భవన్తీత్యత్ర శ్రుతిసమ్మతిం కథయతి (మన్త్రేష్వితి) ॥౧॥
రం—గురురాహ (సంకల్పోవావమనసో భూయానిత్యాది) (యదావైసం
కల్పయతేఽథమనస్యత్యథవాచమీరయతీత్యాది) యదా ఇదంకర్తుంయుక్తమి
తిసంకల్పయతి- అథ తదామనస్యతి- ఇదంకర్తవ్యమితి మన్యతే. తతశ్చవాగిం
ద్రియం ప్రేరయతి తచ్చవాగింద్రియంనామ్నీరయతి- శబ్దోచ్చారణవిషయేని
యుంక్త ఇత్యర్థః, శిష్టంస్పష్టమ్ ॥ ౧ ॥
ఉ.—తాని హ వా ఏతాని సఙ్కల్పైకాయనాని సంకల్పాత్మకాని సం
కల్పే ప్రతిష్ఠితాని సమక్ళ్పతాం ద్యావాపృథివీ సమకల్పేతాం వా
యుశ్చాకాశంచ సమకల్పంతామాపశ్చ తేజశ్చ తేషాగ్ం సంక్ళ్ప్త్యై
వర్షగ్ం సఙ్కల్పతే వర్షస్య సంక్ళ్ప్త్యా అన్నగ్ం సఙ్కల్పతే
ఽన్నస్య సంక్ళ్ప్త్యై ప్రాణాః సఙ్కల్పన్తే ప్రాణానాగ్ం సంక్ళ్ప్త్యై
మన్త్రాస్సఙ్కల్పన్తే మన్త్రాణాగ్ం సంక్ళ్ప్త్యై కర్మాణి సఙ్కల్ప
న్తే కర్మణాగ్ం సంక్ళ్ప్త్యై లోకస్సఙ్కల్పతే లోకస్య సంక్ళ్ప్త్యై
సర్వగ్ం సఙ్కల్పతే స ఏష సఙ్కల్పస్సఙ్కల్పముపాస్స్వేతి ॥ ౨
శం.—తాని హ వా ఏతాని- మనఆదీని సఙ్కల్పైకాయనాని- సఙ్కల్ప ఏకో
ఽయనం. గమనం. ప్రలయో యేషాం తాని సఙ్కల్పైకాయనాని సఙ్కల్పాత్మ
కాన్యుత్పత్తౌ సఙ్కల్పే ప్రతిష్ఠితాని స్థితౌ. సమక్ళ్పతాం- సఙ్కల్పం కృతవత్యౌ

వివహిద్యౌశ్చ పృథివీచ- ద్యావాపృథివీ. ద్యావాపృథివ్యౌనిశ్చలే లక్ష్యేతే. తథా (సమకల్పేతాంవాయుశ్చాకాశంచ) ఏతావపిసంకల్పం కృతవన్తావివ తథా (సమకల్పంతామాపశ్చ తేజశ్చ) స్వేనరూపేణ నిశ్చలానిలక్ష్యంతే యతస్తేషాం ద్యావాపృథివ్యాదీనాంసంక్లృప్త్యై - సఙ్కల్పనిమిత్తంవర్షంసఙ్కల్పతే సమర్థంభవతి తథా వర్షస్య సంక్లృప్త్యై సఙ్కల్పనిమిత్తమన్నం సంకల్పతే. వృష్టేర్హ్యన్నంభవతి (అన్నస్యసంక్లృప్త్యై ప్రాణాస్సంకల్పన్తే) అన్నమయాహిప్రాణాః అన్నోపష్టంభకాః * అన్నందామేతిహిశ్రుతిః తేషాంస క్లృప్త్యై మంత్రాస్సఙ్కల్పంతే. ప్రాణవాన్హిమన్త్రానధీతే - నాబలః మంత్రాణాంహిసంక్లృప్త్యైకర్మాణి అగ్నిహోత్రాదీనిసంకల్పంతే అనుష్ఠీయమానానిమన్త్రప్రకాశితాని సమర్థంభవన్తిఫలాయ తతోలోకః - ఫలంసంకల్పతే కర్మకర్తృసమవాయితయాసమర్థోభవతీత్యర్థః లోకస్యసంక్లృప్త్యైసర్వంజగత్సంకల్పతే, స్వరూపావైకల్యాయపర్యాప్తంసర్వంజగద్వృష్ట్యాలావసానంతతర్వం సంకల్పమూలం అతోవిశిష్టస్సఏవసంకల్పః, అతస్సంకల్పముపాస్స్వ ॥౨॥

ఆ—తథాపికథం సఙ్కల్పస్య భూయస్త్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (తానీతి) అయనపర్యాయత్వేనోక్తగమనస్య క్రియాత్వంవ్యావర్తయతి(ప్రలయఇతి) ఇతశ్చసఙ్కల్పస్యాప్యస్తిమహత్త్వమిత్యాహ (సమక్లృపతామితి) యతోద్యావాపృథివ్యాదిషు మహత్స్వపిసఙ్కల్పానువృత్తిర్దృశ్యతే అతోపితస్యమహత్త్వం గమ్యతే నకేవలంకారణత్వాదేవేత్యర్థః. ఇతశ్చతస్యమహత్త్వమేష్టవ్యమిత్యాహ (తేషామితి) వృష్ట్యాదిసర్వలోకాదికార్యత్వాత్తదీయసఙ్కల్పస్య తన్నిమిత్తత్వోపచారాత్తస్యభూయస్త్వసిద్ధిరిత్యర్థః వృష్టివశాదన్నంసమర్థంభవతీత్యత్రప్రసిద్ధింప్రమాణయతి(వృష్టేర్హీతి) అన్నాధీనం ప్రాణసామర్థ్యమిత్యత్రహేతుమాహ (అన్నమయాహీతి) ఆపోమయః ప్రాణఇత్యుక్తత్వాత్కథమన్నమయత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (అన్నోపష్టంభకాఇతి) తత్రప్రాడసనీయకశ్రుతిం ప్రమాణయతి (అన్నమితి) ప్రాణానాం మన్త్రాధ్యయన కారణత్వం వ్యుత్పాదయతి (ప్రాణవానితి) తతః - మంత్రప్రకాశితకర్మవశాదితియావత్, కర్మఫలవశాజ్జగతస్సర్వస్యావైకల్యేపికథం సంకల్పస్యమహత్త్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతద్ధీతి) తన్మహత్త్వేఫలితమాహ(అత ఇతి

రం—(తానిహవాఏతానిసంకల్పైకాయనాని సఙ్కల్పాత్మకాని సఙ్కల్పే

ప్రతిష్ఠితాని) తాన్యేతాని నామాదీని సఙ్కల్పః ఏకమయనం మార్గో యేషాం తాని సంకల్పైకాయనాని సఙ్కల్పానుసారీణీతి యావత్ సఙ్కల్పః ఆత్మా-కర్తా యేషాం తాని సఙ్కల్పాత్మకాని, సఙ్కల్పకర్తృకాణీత్యర్థః యద్వా, సఙ్కల్పః ఆత్మా, వ్యాపకో యేషాం తాని, సఙ్కల్పవ్యాప్తానీతి యావత్ సంకల్పే ప్రతిష్ఠితాని అసతి సంకల్పే ఏషాం నసత్తా, అతస్సంకల్పాధీనసత్తాకానీతి యావత్ (సమక్లృపతాం ద్యావాపృథివీ సమకల్పేతాం వాయుశ్చాకాశంచ సమకల్పంతామాపశ్చ తేజశ్చ) ద్యౌశ్చ పృథివీ చ నిశ్చలతయా వర్తావహా ఇతి సఙ్కల్పం కృతవత్యావిత్యర్థః, తథా వాయ్వాకాశాదయోఽపి స్వేన రూపేణ వర్తామహా ఇతి స్వస్వ కార్యంచ కరవామహా ఇతి సఙ్కల్పం కృతవంత ఇత్యర్థః, తథా సఙ్కల్పాభావే తథా ప్రవృత్త్యసంభవాదితి భావః (తేషాం సంక్లృప్త్యై వర్షం సఙ్కల్పతే) అప్తేజోఽధీనత్వాద్వర్షణస్య అపస్తేజాంసి చ సమ్యక్కల్పన్తాం స్వస్వకార్యసమర్థాని భవంతు ఇత్యేవం తత్సిద్ధ్యై వర్షం సఙ్కల్పత ఇత్యర్థః (వర్షస్య సంక్లృప్త్యై అన్నం సఙ్కల్పతే) అన్నస్య వర్షాధీనత్వాత్ అన్నం వర్షసిద్ధ్యై సఙ్కల్పత ఇత్యర్థః అన్నస్య సంక్లృప్త్యై ప్రాణాస్సఙ్కల్పంతే) అన్నసమృద్ధిం ప్రాణాస్సఙ్కల్పంత ఇత్యర్థః (ప్రాణానాం సంక్లృప్త్యై మంత్రాస్సఙ్కల్పంతే) మంత్రోచ్చారణస్య ప్రాణాయత్తత్వాత్ మంత్రాస్తత్సిద్ధిమాశంసంతే (మంత్రాణాం సంక్లృప్త్యై కర్మాణి సఙ్కల్పంతే) అగ్నిహోత్రాదీనాం కర్మణాం మంత్రజన్యస్మృత్యధీనానుష్ఠానత్వాదితి భావః (కర్మణాం సంక్లృప్త్యై లోకస్సఙ్కల్పతే) స్వర్గాదిలోకస్య కర్మఫలసిద్ధికత్వాదితి భావః (లోకస్య సంక్లృప్త్యై సర్వం సఙ్కల్పతే) సర్వస్యాపి భూతజాతస్య లోకకామత్వాదితి భావః, అత్ర చేతనేషు సఙ్కల్పకథనం స్తుత్యర్థతయా చేతనత్వారోపేణ వా, తదభిమాని దేవతాపరతయా వోపపన్నమితి ద్రష్టవ్యః (స ఏష సఙ్కల్పః) ఏతాదృశమహిమశాలీ సఙ్కల్ప ఇత్యర్థః (సఙ్కల్పముపాస్స్వేతి) స్పష్టోఽర్థః॥ ౨

ఉ—స యస్సఙ్కల్పం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే క్లృప్తాన్వై స లోకాన్ ధ్రువాన్ ధ్రువః ప్రతిష్ఠితాన్ ప్రతిష్ఠితోఽవ్యథమానానవ్యథమానోఽభిసిధ్యతి యావత్సంకల్పస్య గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి యస్సఙ్కల్పం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవస్సఙ్కల్పాద్భూయ ఇతి సఙ్కల్పాద్వావ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్

బ్రహ్మేతి॥3॥ ——ఇతిసప్తమప్రపాఠకే చతుర్థః ఖండః——

శం—ఇత్యుక్త్వాఫలమాహ తదుపాసకస్య, సయస్సఙ్కల్పం బ్రహ్మేతి,బ్రహ్మబుద్ధ్యోపాస్తే సక్లృప్తాన్వై, ధాతాఽస్యేమే లోకాః ఫలమితిక్లృప్తాన్,సమర్థితాన్ సఙ్కల్పితాన్ సః, విద్వాన్ ధ్రువాన్, నిత్యానత్యంతాధ్రువాపేక్షయా ధ్రువశ్చ స్వయం లోకినోహ్యధ్రువత్వే లోకేధ్రువక్లృప్తిర్వ్యర్థేతి ధ్రువస్సన్ ప్రతిష్ఠితాన్, ఉపకరణసంపన్నానిత్యర్థః, పశుపుత్రాదిభిః ప్రతితిష్ఠతీతిదర్శనాత్. స్వయంచప్రతిష్ఠితః, ఆత్మీయోపకరణసంపన్నః అవ్యథమానాన్ అమిత్రాదిత్రాసరహితాన్ అవ్యథమానశ్చ స్వయమభిసిధ్యతి అభిప్రాప్నోతీత్యర్థః యావత్సఙ్కల్పస్యగతం సఙ్కల్పగోచరః తత్రాస్యయథాకామచారో భవతి ఆత్మనస్సంకల్పస్య, నతుసర్వేషాం సంకల్పస్యేతి, ఉత్తరఫలవిరోధాత్ (యస్సఙ్కల్పంబ్రహ్మేత్యుపాస్తఇతి) పూర్వవత్ .....॥3॥

——ఇతి సప్తమప్రపాఠకచతుర్థఖండభాష్యం——

ఆ—ఆత్మాతిరిక్తానాం లోకానాంకథంనిత్యత్వం- అతఆహ (అత్యంతేతి) లోకానామేవం ధ్రువత్వముచ్యతాం, కిమితిలోకిన ఉచ్యతేత్యత్రాహ(లోకినోహీతి) కథముపకరణసంపన్నేషు ప్రతిష్ఠితత్వంభవతీత్యాశఙ్క్యాహ (పశుపుత్రాదిభిరితి) యావత్సఙ్కల్పస్యేత్యాదిశ్రుతేర్విషయసంకోచందర్శయతి (ఆత్మనఇతి) సంకల్పస్య, యావద్గోచరస్తత్రాస్యకామచారోభవతీతి సమ్బంధః నిరంకుశసంకల్పశబ్దేకాహానిరిత్యాశఙ్క్యాహ (ఉత్తరేతి) యదిసంకల్పమాత్రస్య గోచరేసంకల్పోపాసకస్యకామచారోభవతి, తర్హిసర్వసంకల్పస్య విచిత్రతయాసర్వగోచరత్వ సంభవాత్ * యావచ్చిత్తస్య గతమిత్యాదినా వక్ష్యమాణఫలంవిరుధ్యేత నహిసంకల్పోపాసనాదేవసర్వసిద్ధౌ ఫలేసిద్ధేచిత్తాద్యుపాసనం తత్ఫలంవాప్యక్తుయుక్తముచితం - అతో యావత్సంకల్పస్యేత్యాదిశ్రుతేరుక్తసంకోచోయుక్తఇత్యర్థః ... ... ॥ 3॥

——ఇతి సప్తమప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యటీకా——

రం—(సయస్సంకల్పంబ్రహ్మేత్యుపాస్తఇతి) (సక్లృప్తాన్వైసలోకాన్ధ్రువాన్ధ్రువఃప్రతిష్ఠితాన్ప్రతిష్ఠితోఽవ్యథమానానవ్యథమానోఽభిసిధ్యతి)సంక్లృప్తాన్ సంకల్పసిద్ధాన్ ధ్రువాన్- నిత్యాన్ భోగోపకరణైఃప్రతిష్ఠితాన్ అవ్యథమానాన్, శత్రుపీడాదిరహితాన్, ఏతాదృశాన్లోకాన్ స్వయమపి ధ్రు

వత్ప్రతిష్ఠితత్వాద్వ్యథమానత్వయుక్తస్సన్నభిసిధ్యతి-ప్రాప్నోతీత్యర్థః (యావత్సంకల్పస్యగతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతీత్యాది) స్పష్టోర్థః ॥౩॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యమ్.

ఉ — చిత్తంవావసంకల్పాద్భూయోయదా వై చేతయతేఽథసంకల్పయతేఽథమనస్యత్యథవాచమీరయతితాముదామ్నీరయతి నామ్ని మన్త్రా ఏకం భవన్తి మన్త్రేషుకర్మాణి ॥ ॥౧

శం — చిత్తం వావసంకల్పాద్భూయః చిత్తం చేతయితృత్వం ప్రాప్తకాలానురూపబోధవత్త్వం, అతీతానాగతవిషయప్రయోజననిరూపణసామర్థ్యంచ తత్సంకల్పాదపిభూయః. కథం యదా వై ప్రాప్తమిదమేవం ప్రాప్తమితి చేతయతే - తదా తదాదానాయవాఽపోహాయవాఽథసంకల్పయతే (అథమనస్యతీత్యాది) పూర్వవత్ ॥ ॥౧

ఆ — చిత్తశబ్దస్య మనస్త్వేన పునరుక్తిం పరిహరతి (చిత్తంచేతయితృత్వమితి) తస్యార్థత్వం వ్యాపర్తయతి (ప్రాప్తేతి) ఇదమేవమిత్యేవం ప్రాప్తమితి ప్రాప్తకాలవస్తునోఽవస్థానురోధిచేతనావృత్తివిశేషః తద్వత్త్వం చిత్తమిత్యర్థః అతీతం భోజనం తృప్తిసాధనం దృష్టం భోజనత్వాదాగామినోఽపి తస్య తదేవ ప్రయోజనమితినిరూపణ సామర్థ్యం చిత్తమితిప్రసిద్ధమిత్యాహ (అతీతేతి) యథోక్తస్య చిత్తస్య సంకల్పాద్భూయస్త్వం ప్రశ్నపూర్వకం వ్యుత్పాదయతి (కథమిత్యాదినా) సంకల్పప్రకరణం పరామృశతి (పూర్వవదితి) ॥౧॥

రం — (చిత్తంవావసంకల్పాద్భూయోయదా వై చేతయతేఽథసంకల్పయతేఽథమనస్యతీత్యాది) * అధ్యవసాయోఽభిమానశ్చిన్తావృత్తిభేదాత్స ఏవ బుద్ధ్యహంకారచిత్తశబ్దైర్వ్యపదిశ్యత ఇతి * హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమితిసూత్రభాషితత్వాత్ ప్రాప్తకాలానురూపాతీతానాగతవిషయప్రయోజనచింతానురూపప్రవృత్తివిశిష్టంమనశ్చిత్తమిత్యుచ్యతే-చేతయతి ధాత్వర్థోఽపి స ఏవ విశిష్టః స్పష్టమ్.

ఉ — తానిహవాఏతానిచిత్తైకాయనానిచిత్తాత్మానిచిత్తేప్రతిష్ఠితానితస్మాద్యద్యపిబహువిదచిత్తోభవతినాయమస్తీత్యేవైనమాహుర్యదయంవేదయద్వాఅయంవిద్వాన్నేత్థమచిత్తస్స్యాదిత్యథయద్యల్పవిచ్చిత్తవాన్భవతి తస్మాఏవోతశుశ్రూషన్తే చిత్తం హ్యేవైషామేకాయనంచిత్తమాత్మాచిత్తంప్రతిష్ఠాచిత్తముపాస్స్వేతి ॥౨

శం—తాని, సఙ్కల్పాదీని కర్మఫలాన్తాని చిత్తైకాయనాని చిత్తాత్మాని చిత్తోత్పన్నాని చిత్తే ప్రతిష్ఠితాని చిత్తస్థితానీత్యపి పూర్వవత్. కిఞ్చ, చిత్తస్య మాహాత్మ్యం, యస్మాచ్చిత్తం సఙ్కల్పాదిమూలం—తస్మాద్యద్యపి బహువిత్—బహుశాస్త్రాదిపరిజ్ఞానవాన్ సన్నచిత్తో భవతి—ప్రాప్తాదిచేతయితృత్వసామర్థ్యవిరహితో భవతి తం నిపుణా లౌకికాః నాయమస్తి—విద్యమానోఽప్యసత్సమ ఏవేత్యేనమాహుః యచ్చాయం కిఞ్చిచ్ఛాస్త్రాదివేద శ్రుతవాన్ తదప్యస్య వ్యర్థమేవేతి కథయన్తి కస్మాత్ యద్యయం విద్వాన్ స్యాత్. ఇత్థం—ఏవమచిత్తో న స్యాత్. తస్మాదస్య శ్రుతమప్యశ్రుతమేవేత్యాహురిత్యర్థః. అథ అల్పవిదపి యది చిత్తవాన్ భవతి తస్మా ఏతస్మై తదుక్తార్థగ్రహణాయైవోత అపి శుశ్రూషన్తే శ్రోతుమిచ్ఛన్తి తస్మాచ్చ. చిత్తం హ్యేవైషాం సఙ్కల్పాదీనామేకాయనమిత్యాది పూర్వవత్ ॥౨॥

ఆ—యథా సఙ్కల్పస్య నిమిత్తత్వేనతి స్తుత్యర్థమధికరణత్వముక్తం తథా చిత్తస్య నిరుక్తస్య సఙ్కల్పాదిషు నిమిత్తత్వేపి స్తుత్యర్థమేవ తదధికరణత్వమిత్యాహ (తానీతి) ఇతశ్చ చిత్తస్యాస్తి వైశిష్ట్యమిత్యాహ (కిఞ్చేతి) యద్యపి బహుశాస్త్రార్థపరిజ్ఞానవాన్ తథాపి యద్యచిత్తో భవతీతి యోజనా. అచిత్తస్యాసత్సమత్వం శ్రుతవైయర్థ్యం చేత్యుక్తం ప్రశ్నద్వారా వివృణోతి (కస్మాదిత్యాదినా) శ్రుతమపీత్యపిశబ్దేన సత్త్వం గృహ్యతే; చిత్తాభావే శ్రుతాదేర్వైయర్థ్యోక్త్యా తద్వైశిష్ట్యమాదిష్టమ్. ఇదానీం తద్వైశిష్ట్యే హేత్వన్తరమాహ (అథేతి) చిత్తవతో జ్ఞానగ్రహణార్థం శ్రోతుమిచ్ఛా లోకస్య భవతీత్యత్ర హేతుమాహ (తస్మాదితి) ౨-౩ ॥—ఇతి సప్తమప్రపాఠకే పఞ్చమఖణ్డభాష్యటీకా—

రం—(తాని హ వా ఏతాని చిత్తైకాయనాని చిత్తాత్మాని చిత్తే ప్రతిష్ఠితాని) ఉక్తోఽర్థః (తస్మాద్యద్యపి బహువిదచిత్తో భవతి నాయమస్తీత్యేవైనమాహుర్యదయం వేద) బహుశాస్త్రజ్ఞోపి పుమాన్ విషయప్రయోజననిరూపణలక్షణచిత్తహీనో యదా భవేత్—తదా లౌకికాః అయం నాస్తి అయం వేదేతి యత్ తదపి నాస్తీత్యేవం జ్ఞాతారం తదీయం శాస్త్రజ్ఞానం చాపలపన్తీత్యర్థః. కిఞ్చ తత్రయుక్తిం చ వదన్తి. కాయుక్తిః (యద్వా అయం విద్వాన్నేత్థమచిత్తః స్యాదితి) యత్, యది అయం పుమాన్ విద్వాన్ విద్వానేవ స్యాత్—తర్హి ఇత్థమచిత్తో న స్యాత్. తస్మాదేతస్య శాస్త్రజ్ఞానమేవ నాస్తీత్యాహురిత్యర్థః (అథ యద్యల్పవిచ్చిత్తవాన్ భవతి తస్మా ఏవోత శుశ్రూషన్తే) యద్యల్పశాస్త్రవిదపి చిత్తవాన్ భవతి—తస్మై

శుశ్రూషన్తే తద్వాక్యంశ్రోతుమిచ్ఛంతిజనాఇత్యర్థః (చిత్తంవ్యాఖ్యాపామి
కాయనంచిత్తమాత్రాచిత్తం ప్రతిష్ఠాచిత్తముపాస్స్వేతి) పూర్వవదర్థః ॥౨॥

ఉ—సయశ్చిత్తంబ్రహ్మేత్యుపాస్తేచిత్తాన్వైసలోకాన్ ధ్రువాన్
ధ్రువః ప్రతిష్ఠితాన్ ప్రతిష్ఠితోఽవ్యథమానానవ్యథమానోఽ
భిసిధ్యతియావచ్చిత్తస్యగతంతత్రాస్యయథాకామచారోభవతియ
శ్చిత్తంబ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తిభగవశ్చిత్తాద్భూయఇతి చిత్తాద్వా
వభూయోఽస్తీతితన్మేభగవాన్బ్రవీత్వితి............... ॥ 3 ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే పంచమఃఖండః

శం—చిత్తాన్, ఉపచితాన్బుద్ధిమద్గుణైః సః, చిత్తోపాసకః ధ్రువానిత్యా
దిచ- ఉక్తార్థం ।3॥ ఇతిసప్తమప్రపాఠకె పంచమఖండభాష్యమ్

రం—(సయశ్చిత్తం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేచిత్తాన్వైసలోకాన్ధ్రువాన్ధ్రువఇత్యా
ది) చిత్తాన్- ఉపచితానిత్యర్థః, ఇతరత్పూర్వవత్ ... ... ॥3॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకె పంచమఖండభాష్యమ్

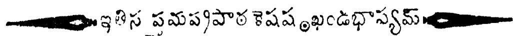
ఉ—ధ్యానంవావచిత్తాద్భూయో ధ్యాయతీవపృథివీధ్యాయతీవాంతరి
క్షంధ్యాయతీవద్యౌర్ధ్యాయంతీవాపోధ్యాయంతీవపర్వతాధ్యా
యంతీవ దెవమనుష్యాస్తస్మాద్యఇహమనుష్యాణాం మహత్తాం
ప్రాప్నువంతిధ్యానాపాదాంశాఇవైనతే భవంత్యథయేఽ
ల్పాః కలహినః పిశునాఉపవాదినస్తేఽథయేప్రభవోధ్యానా
పాదాంశాఇవైనతేభవంతిధ్యానముపాస్స్వేతి ॥ ॥౧॥

ఉ—సయోధ్యానంబ్రహ్మేత్యుపాస్తేయావద్ధ్యానస్యగతంతత్రాస్య
యథాకామచారోభవతి యోధ్యానంబ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తిభగవో
ధ్యానాద్భూయఇతిధ్యానాద్వావభూయోఽస్తీతి తన్మేభగవాన్
బ్రవీత్వితి ॥ ... ... ॥౨

ఇతిసప్తమప్రపాఠకే షష్ఠఃఖండః

శం—(ధ్యానంవావచిత్తాద్భూయః) ధ్యానంనామ- శాస్త్రోక్తదేవతాద్యాల
మ్బనేష్వచలోభిన్నజాతీయైరనంతరితః ప్రత్యయసంతానః, ఏకాగ్రతేతియమా
హుః దృశ్యతేచధ్యానస్య మాహాత్మ్యంఫలతః. కథం, యథాయోగీధ్యాయన్నిశ్చ
లోభవతిధ్యానఫలలాభె- ఏవంధ్యాయతీవ నిశ్చలాదృశ్యతేపృథివీ (ధ్యాయతీవా

న్తరిక్షమిత్యాది) సమానమన్యత్ దేవాశ్చ మనుష్యాశ్చ దేవమనుష్యాః మను ష్యా ఏవ వా దేవాః దేవమనుష్యాః, శమాదిగుణసంపన్నా మనుష్యా దేవ స్వరూ పం న జహతీత్యర్థః యస్మాదేవం విశిష్టం ధ్యానం - తస్మాద్య ఇహలోకే మనుష్యా ణామేవ ధనైర్విద్యయా గుణైర్వా మహత్తాం మహత్త్వం ప్రాప్నువంతి ధనాది మహత్త్వహేతుం లభంత ఇత్యర్థః ధ్యానాపాదాంశా ఇవ-ధ్యానస్యాపాదనం ఆపాదః ధ్యానఫలలాభ ఇత్యేతత్ తస్యాంశః- అవయవః కలా కాచిత్; ధ్యానఫ లలాభకలావంత ఇవైవేత్యర్థః, తే భవంతి- నిశ్చలా ఇవ లక్ష్యంతే న క్షుద్రా ఇవ అథ యే పునరల్పాః క్షుద్రాః. కించిదపి ధనాదిమహత్త్వైకదేశ మప్రాప్తాః తే పూర్వోక్తవిపరీతాః కలహినః- కలహశీలాః పిశునాః పరదోషోద్భాసకాః ఉ పవాదినః- పరదోషం సామీప్యయుక్తమేవ వదితుం శీలం యేషాం తే ఉపవాదినశ్చ భవంతి అథ యే మహత్త్వం ప్రాప్తా ధనాదినిమిత్తం- తేఽన్యాన్ ప్రతిభవం తీతి ప్రభవః. విద్యాచార్యరాజేశ్వరాదయః (ధ్యానాపాదాంశా ఇవేత్యాది) ఉక్తార్థం; అతో దృశ్యతే ధ్యానస్య మహత్త్వం ఫలతః అతో భూయశ్చిత్తాత్ అతస్తదుపాస్వేత్యాది, ఉక్తార్థమ్... ... ...॥౧,౨

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యమ్

ఆ—కిం తద్ధ్యానమిత్యపేక్షాయామాహ (ధ్యానం నామేతి) అచలత్వం సా ధయతి (భిన్నజాతీయైరితి) కథం తస్య చిత్తాద్భూయస్త్వమిత్యాశఙ్క్యాహ నైకా గ్ర్యాదిదోషోపహతస్యేతి తాదృశ ఫలనిరూపణే సామర్థ్యాదర్శనాదేకాగ్ర్యా రూ పో ధ్యానపదార్థశ్చైతయిత్రుత్వాంతస్య కారణత్వాత్తతో భూయానేవేత్యభి ప్రేత్యాహ (ఏకాగ్రతేతి) ఇతశ్చాస్తి తస్య భూయస్త్వమిత్యాహ (దృశ్యతే చేతి) ఫలద్వారా తన్మాహాత్మ్యం ప్రశ్నపూర్వకం దృష్టాంతేన స్పష్టయతి (కథ మిత్యాదినా) గౌరవపరిహారార్థం పక్షాంతరమాహ (మనుష్యా ఏవేతి) మ నుష్యాణామేవ శాంతతో దేవత్వమిత్యాశంక్యాహ (శమాదీతి) ధ్యానఫలం నైశ్చల్యం తన్మహత్సు పృథివ్యాదిషు దృష్టం- తథా చ తద్వైశిష్ట్యమిత్యర్థః త త్రైవ హేత్వంతరమాహ (యస్మాదితి) ధనాదిభిర్మహత్త్వహేతురుత్కృష్టం కర్మేతి యావత్ ధ్యానస్యాపాదనం- అనుష్ఠానం తేన తత్ఫలలాభో లక్ష్యతే. తస్యాంశో యేషామస్తి తే తథా. ధ్యానఫలలాభకలావత్త్వమేవ స్ఫుటయతి (నిశ్చ లా ఇతి) ఏవకారార్థమాహ (నేతి) మహత్సు పురుషేషు ధ్యానఫలానువృ

త్రిదృష్టేత్యన్వయముక్త్వావ్యతిరేకమాహ (అథేతి) వ్యతిరేకం దర్శయిత్వా
అన్వయముపసంహరతి (అథయేమహత్త్వమితి) మహత్సు నైశ్చల్యదర్శనమ
త్యస్యార్థః. మహత్త్వఫలమాహ (అతఇతి) ... ॥౧-౨॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యటీకా

౮౦ — (ధ్యానంవావచిత్తాద్భూయో ధ్యాయతీవ పృథివీ ధ్యాయతీవాంతరిక్షం
ధ్యాయతీవద్యౌరిత్యాది) * ధ్యానంహివిజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితమే
కచింతనమితి * ధ్యానాచ్చేతిసూత్రేభాషితం, యథాయోగీధ్యాయన్నిశ్చలో
భవతి - ఏవంపృథివ్యాదయోపి ధ్యానలక్షణస్వమాహాత్మ్యసంఖ్యాపనాయైవనిశ్చ
లాస్సంతో ధ్యానమభినయంతి - అతో ధ్యానంమాహాత్మ్యవ... తత్యర్థః సూత్రి
తంచ * అచలత్వంచాపేక్ష్యేతి తత్రహితిష్ఠన్నాసీనశ్శయానోవాధ్యానమను
తిష్ఠేత్ - విశేషాభావాదితి ప్రాప్తేఽభిధీయతే * ఆసీనస్సంభవాత్ ఆసీ
నః ఉపాసనమనుతిష్ఠేత్ కుతః సంభవాత్ ఆసీనస్యైవహ్యైకాగ్ర్యచిత్తతాసం
భవతి స్థితిగత్యోః ప్రయత్నసాపేక్షత్వాత్ శయనేచ నిద్రాసంభవాత్ * ధ్యా
నాచ్చ విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితచిన్తాలక్షణధ్యాన లక్షణత్వాదుపాస
నస్య తత్రచ చిత్తైకాగ్ర్యస్యావశ్యాపేక్ష, తత్సిద్ధయేఆసీనత్వస్యాపేక్షితత్వాచ్చ
* అచలత్వంచాపేక్ష్య నిశ్చలత్వరూపం సాదృశ్యమపేక్ష్య * ధ్యాయతీవ పృ
థివీధ్యాయతీవాంతరిక్ష మిత్యాదౌ ధ్యాయతిశబ్దప్రయోగదర్శనాత్ ధ్యాతు
ర్నిశ్చలత్వస్యాపేక్షితత్వాత్ ఆసీనస్యైవచనిశ్చలత్వసంభవాత్, ఆసీనస్యైవో
పాసనమిత్యర్థః * స్మరంతిచ * ఉపవిశ్యాసనేయుంజ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధ
యఇతి ధ్యానాంగతయా ఆసీనతా స్మర్యతే. అతో ధ్యానేచిత్తైకాగ్ర్యస్యావ
శ్యకత్వాత్తదర్థమాసీనత్వమపేక్షితమ్ * యత్రైకాగ్రతాతత్రావిశేషాత్ య
త్రైవచిత్తైకాగ్ర్యం ప్రధానహేతుః అతఏవయస్మిన్దేశేచిత్తైకాగ్ర్యంభవతి సఏవ
దేశోఽపేక్షితః * సమేశుచౌశర్కరావహ్నివాలుకావివర్జిత ఇత్యాదిదేశవిశే
ష నియమస్యాపి చిత్తైకాగ్ర్యసిద్ధ్యర్థత్వాత్ చిత్తైకాగ్ర్యవిరోధసాధనాదర్త
వ్యఇత్యర్థ ఇతిస్థితం ప్రకృతమనుసరామః (తస్మాద్యఇహమనుష్యాణాం మహ
త్తాం ప్రాప్నువంతిధ్యానాపాదాంశాఇవైవతేభవంతి) ధ్యానమాపన్నాః - ధ్యా
నాపాదాః యేమనుష్యాణాం మధ్యేధనాదిభిర్మహాంతః తేధ్యానాపాదానాం
ధ్యాతౄణామంశాఇవ సదృశాఇవభవంతి - యథాధ్యాతారోఽచపలాః - ఏవం

మహాంతోఽప్యవచనతయా ధ్యాతృసాదృశ్యం ప్రతిపద్యంత ఇత్యర్థః తన్మహ త్త్వేసతి తత్సదృశత్వం తదంశత్వం మహాంతోఽపి మనుష్యాః యతో ధ్యాతౄణా మంశాః అతో ధ్యానం శ్రేష్ఠమిత్యర్థః (అథయేఽల్పాః కలహినః పిశునా ఉపవాదినస్తే) యేత్వల్పాః క్షుద్రాః తే కలహినః కలహశీలాః పిశునాః పరదోషోద్భావకాః- ఉపవాదినః, పరేషాం సమీపే తద్దోషవదనశీలాః వాచాటా భవన్తి, నతు ధ్యాతృసాదృశ్య లేశమపి ప్రతిపద్యన్త ఇత్యర్థః (అథయే ప్రభవో ధ్యానాపాదాంశా ఇవైవతే భవంతి ధ్యానముపాస్స్వేతి) యేతు ప్రభవః మహాన్తః తేఽజల్పాకాస్సన్తో ధ్యాతృసదృశా భవంతి. అతో ధ్యానముపాస్స్వేత్యర్థః॥౧

రం— (సయో ధ్యానం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావద్ధ్యానస్య గతమిత్యాది) సర్వం పూర్వవత్ ॥౨॥ ——— ఇతి సప్తమప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యమ్ ——

ఉ— విజ్ఞానం వావ ధ్యానాద్భూయో విజ్ఞానేన వా ఋగ్వేదం విజానా
తి యజుర్వేదగ్ం సామవేద మాథర్వణం చతుర్థ మితిహాసపురా
ణం పఞ్చమం వేదానాం వేదం పిత్ర్యగ్ం రాశిం దైవం నిధిం వాకో
వాక్య మేకాయనం దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాం భూతవిద్యాం
క్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాగ్ం సర్పదేవజనవిద్యాం దివంచ పృ
థివీంచ వాయుంచాకాశంచాపశ్చ తేజశ్చ దేవాగ్ంశ్చ మనుష్యా
గ్ంశ్చ వయాగ్ంసిచ తృణవనస్పతీగ్ం శ్వాపదాన్యాకీటపతంగ పి
పీలికం ధర్మంచాధర్మంచ సత్యంచానృతంచ సాధుచాసాధు
చహృదయజ్ఞంచాహృదయజ్ఞంచాన్నంచ రసంచేమంచ లోకమ
ముంచ విజ్ఞానేనైవ విజానాతి విజ్ఞానముపాస్స్వేతి ॥౧

రం—(విజ్ఞానం వావ ధ్యానాద్భూయః) విజ్ఞానం, శాస్త్రార్థవిషయం జ్ఞానం, ధ్యానేతస్యచ కారణత్వాద్ధ్యానాద్భూయస్త్వం- కథంచ తస్య భూయస్త్వమితి, ఆహ, విజ్ఞానేన వై ఋగ్వేదం విజానాత్యయమృగ్వేద ఇతి ప్రమాణతయా యస్యార్థజ్ఞానం ధ్యానకారణం తథా (యజుర్వేదమిత్యాది) కించ, పశ్వాదిశ్చ- ధర్మాధర్మౌ, శాస్త్రప్రసిద్ధౌ, సాధ్వసాధునీ- లోకతః స్మార్తేవా, దృష్టాదృష్టవిషయంచ సర్వం విజ్ఞానేనైవ విజానాతీత్యర్థః తస్మాదుక్తం ధ్యానాద్విజ్ఞానస్య భూయస్త్వం అతో విజ్ఞానముపాస్స్వేతి ॥౧॥

ఆ— విజ్ఞానస్యోక్తం భూయస్త్వం ప్రశ్నపూర్వకం దర్శయతి (కథమిత్యా

దినా) యద్యపిప్రమాణతయా తజ్జ్ఞానం శాస్త్రార్థజ్ఞాన పూర్వకం, తథాపి శే
షంతస్యభూయస్త్వం తత్రాహ (యస్యేతి) ఇతశ్చతస్యధ్యానాద్భూయస్త్వ
మిత్యాహ (కించేతి) భూయస్త్వఫలమాహ (అతఇతి) ॥ ౧ ॥

రం—(విజ్ఞానంవావధ్యానాద్భూయో విజ్ఞానేనవాఋగ్వేదం విజానాతీ
త్యాది) ప్రమాణజన్యజ్ఞానరూపస్య విజ్ఞానస్య స్మృతిసంతతి లక్షణం ధ్యానం
ప్రతిహేతుత్వాత్తతోభూయస్త్వందృష్టవ్యం-శిష్టంపూర్వవత్ ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—సయోవిజ్ఞానంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే విజ్ఞానవతో వైసలోకాఞ్జ్ఞాన
వతోఽభిసిధ్యతియావద్విజ్ఞానస్యగతం తత్రాస్య యథాకామ
చారోభవతి యోవిజ్ఞానంబ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తిభగవో విజ్ఞానా
ద్భూయఇతి విజ్ఞానాద్వావభూయోఽస్తీతి తన్మేభగవాన్బ్రవీత్వితి ॥ ౨ ॥

—॥ ఇతిసప్తమప్రపాఠకే సప్తమఃఖండః ॥—

శం—స్వోపాసనఫలం, విజ్ఞానవతః, విజ్ఞానంయేషులోకేషుతాన్ విజ్ఞా
నవతోలోకాన్ జ్ఞానవతశ్చాభిసిధ్యతి అభిప్రాప్నోతి విజ్ఞానం శాస్త్రార్థవి
షయం జ్ఞానం, అన్యవిషయనైపుణ్యం తద్వద్భిర్యుక్తాన్ లోకాన్ ప్రాప్నో
తీత్యర్థః (యావద్విజ్ఞానస్యేత్యాది) పూర్వవత్ ... ... ॥ ౨ ॥

ఆ—విజ్ఞానజ్ఞానశబ్దయోరర్థభేదంకథయతి (విజ్ఞానమితి) తథాపి లో
కానామచేతనానాం కుతస్తదుభయాశ్రయత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ(తద్వద్భిరితి)

—॥ ఇతిసప్తమప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యటీకా ॥—

రం—(సయోవిజ్ఞానంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే విజ్ఞానవతో వైసలోకాన్ జ్ఞానవ
తోఽభిసిధ్యతీత్యాది) జ్ఞానవిజ్ఞానశబ్దయోస్సామాన్యవిశేషరూపత్వాద్విజ్ఞానవ
తో జ్ఞానవతోలోకానిత్యుపపత్తిః- శిష్టంస్పష్టమ్ ... ॥ ౨ ॥

—॥ ఇతిసప్తమప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యమ్ ॥—

ఉ—బలంవావవిజ్ఞానాద్భూయోపిహశతంవిజ్ఞానవతామేకోబలవా
నాకమ్పయతేసయదాబలీభవత్యథోత్థాతాభవత్యుత్తిష్ఠన్ పరి
చరితాభవతిపరిచరన్నుపసత్తాభవత్యుపసీదన్ద్రష్టాభవతిశ్రోతా
భవతి మంతాభవతి బోద్ధాభవతి కర్తాభవతి విజ్ఞాతాభవతి బ
లేనవైపృథివీతిష్ఠతి బలేనాంతరిక్షం బలేనద్యౌర్బలేన పర్వ
తాబలేన దేవమనుష్యాబలేన పశవశ్చవయాంసిచతృణవనస్ప బ్ర

తయాః శ్వాపదాన్యా కీటపతంగపిపీలికం బలేన లోకస్తిష్ఠతి బలముపాస్స్వేతి ॥ ॥౧

ఉ—సయోబలంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావద్బలస్య గతంతత్రాస్య యథాకామచారోభవతియోబలంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే౽స్తిభగవోబలాద్భూయఇతి బలాద్వావభూయోఽస్తీతి తన్మేభగవాన్బ్రవీత్వితి॥౨॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకే అష్టమఃఖండః

శం—(బలంవావవిజ్ఞానాద్భూయః) బలమితి అన్నోపయోగజనితం మనసోవిజ్ఞేయే ప్రతిభానసామర్థ్యం- అనశనాదృగాదీని * నవైమాప్రతిభాంతి భోఇతిశ్రుతేః శరీరేపి తదేవోత్థానాది సామర్థ్యం యస్మాద్విజ్ఞానవతాం శతమప్యేకః ప్రాణీ- బలవానాకంపయతే- యథాహస్తీమత్తోమనుష్యాణాంశతం సముదితమపి యస్మాదేవమన్నాద్యుపయోగనిమిత్తంబలం- తస్మాత్సః పురుషోయదాబలీ బలేనతద్వాన్భవతి. అథోత్థాతా ఉత్థానస్యకర్తా, ఉత్తిష్ఠంశ్చగురూణా మాచార్యస్యచపరిచరితా పరిచరణస్య శుశ్రూషాయాః కర్తాభవతి పరిచరన్నుపసత్తా- తేషాం సమీపగః అంతరంగఃప్రియోభవతీత్యర్థః, ఉపసీదంశ్చ సామీప్యంగచ్ఛన్నైకాగ్రతయాఆచార్యస్యాన్యస్యచోపదేష్టుర్గురోర్ద్రష్టాభవతీత్యర్థః తతశ్శ్రోతా భవతి తతఇదమేభిరుక్తమేవ ముపపద్యతే ఇత్యుపపత్తితోమంతాభవతి మన్వానశ్చబోద్ధాభవతి ఏవమేవేదమితి తతఏవంనిశ్చిత్యతముక్తార్థస్య కర్తా అనుష్ఠాతాభవతి విజ్ఞాతా- అనుష్ఠానఫలస్యానుభవితాభవతీత్యర్థః కించ బలస్యమాహాత్మ్యం (బలేనవైపృథివీతిష్ఠతీత్యాది) ఋజ్వర్థమ్ ॥ ౧-౨॥ ఇతిసప్తమప్రపాఠకేఅష్టమఖండభాష్యమ్.

ఆ—యథోక్తేబలశబ్దార్థే శ్వేతకేతువాక్యంప్రమాణయతి (అనశనాదీతి) కథంతర్హిశరీరసామర్థ్యేబలశబ్దప్రయోగః- తత్రాహ (శరీరేపీతి)(తదేవేతి) అన్నోపయోగజనితమేవేత్యర్థః నకేవలంకారణత్వాదేవబలస్య విజ్ఞానాద్భూయస్త్వం, కింతు ప్రత్యక్షంచ తస్యతతోభూయస్త్వమిత్యాహ (విజ్ఞానవతామితి) తస్మాద్బలస్య విజ్ఞానాద్భూయస్త్వ మితిశేషః సముదితమపికమ్పయతఇతిసంబంధః తథాన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమితి శేషః.యస్మాదేవంబలస్యకారణత్వం విజ్ఞానస్యచకార్యత్వం తస్మాత్తత్తద్భూయస్త్వమిత్యేతస్మిన్నర్థే కార్యకారణభావమేతయోరుపపాదయతి (యస్మాదిత్యాదినా) ఇతశ్చబలస్య భూ

యస్త్వమేష్టవ్య మిత్యాహ (కించేతి) ... ... ॥౧-౨॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే అష్టమఖండభాష్యటీకా

రం—(బలంవావవిజ్ఞానాద్భూయోఽపిహ శతంవిజ్ఞానవతామేకో బలవాని త్యాది) ఏకోహిబలవాన్ హ స్త్రీవిజ్ఞానవతాం మనుష్యాణాం శతమప్యా కంప యతే కించ, సతిబలేగుర్వాదిషు దృష్టేష్వభ్యుత్థానం ఉపచర్యా ఉపసదనం శ్రవ ణమనన నిదిధ్యాసన సాక్షాత్కారాః కర్మవిషయ కర్తృకత్వం కృతవిషయక జ్ఞాన మిత్యేతత్సర్వం బలేసత్యేవభవతి అతో విజ్ఞానాపేక్షయా బలమేవభూయ ఇత్యర్థః (బలేనవైపృథివీతిష్ఠతీత్యాది) స్పష్టమ్ ॥ ॥౧॥

రం—(సయోబలంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావద్బలస్యగతమిత్యాది)స్పష్టోర్థః॥౨॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే అష్టమఖండభాష్యమ్

ఉ—అన్నంవావబలాద్భూయస్తస్మాద్యద్యపిదశరాత్రీర్నాశ్నీయా
ద్యద్యుహజీవేదథవాఽద్రష్టాఽశ్రోతాఽమంతాఽబోద్ధాఽక
ర్తాఽవిజ్ఞాతాభవత్యథాన్నస్యాయై ద్రష్టాభవతి శ్రోతాభవతి మ
న్తాభవతి బోద్ధాభవతి కర్తాభవతి విజ్ఞాతాభవత్యన్నముపాస్స్వేతి॥౧॥

శం—అన్నంచావబలాద్భూయః బలహేతుత్వాత్ కథమన్నస్య బలహే హేతుత్వమితి ఉచ్యతే - యస్మాద్బలకారణమన్నంతస్మాద్యద్యపి కశ్చిద్దశరాత్రీ ర్నాశ్నీయాత్ సోఽన్నోపయోగనిమిత్తస్య బలస్యహానిస్స్యాన్మ్రియతేనచేన్మ్రి యతే యద్యుహజీవేత్, దృశ్యంతేహిమాసమప్యనశ్నంతో [illegible] తాఽథవా, సజీ వన్నప్యద్రష్టాభవతి గురోరపి తతఏవాశ్రోతేత్యాదిపూర్వవిపరీతం సర్వంభవతి అథయదాబహూన్యహాన్యనశితో దర్శనాదిక్రియాస్వసమర్థస్సన్నన్నస్యాయీ ఆగమనం ఆయః అన్నస్యప్రాప్తిరిత్యర్థః సాయస్య విద్యతేసోఽన్నస్యఆయీ ఆయేఇత్యేతద్వర్ణవ్యత్యయేన - అథాన్నస్యాయై ఇత్యపిపాఠే ఏవమేవార్థః ద్రష్టేత్యాదికార్యశ్రవణాత్ దృశ్యతేహ్యన్నోపయోగే దర్శనాదిసామర్థ్యం న తదప్రాప్తౌ, అతోఽన్నముపాస్స్వేతి ॥౧॥

ఆ—అథవాయదిసోఽభుంజానోపికథంచిజ్జీవేత్ - తదాజీవన్నపిసోఽద్ర ష్టేతిసంబంధః కథమశనశూన్యస్య జీవనమిత్యాశంక్యాహ (దృశ్యంతఇతి) అ న్నోపయోగాభావే బలహానిరితివ్యతిరేకముక్త్వాతదుపయోగే బలంభవతీత్యన్వ యంవ్యాచష్టే (అథేతి) అథాన్నస్యాయై ఇత్యపిపాఠోస్తితత్రాన్నస్యాయైఇ

త్యేతదేవ పదమన్నస్య ప్రాప్తిపరతయా వ్యాఖ్యేయం- ఏకారమీకారత్వేన వి పరిణమయ్యాఇన్ప్రత్యయాంగీకారాదిత్యాహ (ఆయైఇత్యేతదితి)
*(వర్ణవ్యత్యయేనఏకారస్యవ్యత్యయేన.ఈకారాంతత్వేనఅథాన్నస్యాయైఇత్య పిపాఠే ఏవమేవఆప్నోతీత్యేవమేవార్థఇత్యర్థః తత్రహేతుమాహ(ఆయైఇత్యేత దితి) ఐకారస్యవర్ణస్య వ్యత్యయేన ఈకారాంతత్వేనైవేత్యర్థః) * ద్ర ష్టాశ్రోతేత్యాద్యన్న కార్యస్యశ్రవణాదపిపాఠాంతరమన్నప్రాప్తిపరతయా వ్యా ఖ్యేయమిత్యాహ (ద్రష్టేత్యాదీతి) కథం తదన్నకార్యమిత్యాశంక్యాన్వయ వ్యతిరేకాదర్శయతి (దృశ్యతేహీతి) ॥౧-౨॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకె నవమఖండభాష్యటీకా.

రం— (అన్నంవావబలాద్భూయ స్తస్మాద్యద్యపిదశరాత్రీర్నాశ్నీయా ద్య ద్యుహజీవేదిత్యాది) బలసమ్పాదకత్వాదన్నమేవబలాద్భూయః, అతఏవయది కశ్చిత్పుమాన్ దశరాత్రీర్నాశ్నీయాత్, తర్హి బలహాన్యామ్రియతఏవ అథ వా- యదికశ్చిజ్జీవేత్, తర్హిద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాదిరహితఏవభవేత్- అద్రష్టా అశ్రోతేతిచ్ఛేదః (అథాన్నస్యాయేద్రష్టాభవతిశ్రోతాభవతీత్యాది) అన్న స్యఆయే, లాభేసతి, అన్నస్యాయైఇతిపాఠే ఛాందసఏకారస్యఐకారః, అన్న స్యాయీతిపాఠేపిఆయః, లాభఃఅన్నస్యాయీ- లబ్ధవానిత్యర్థః, అతశ్చ అన్వ యవ్యతిరేకాభ్యాం అన్నస్యైవబలాదిహేతుత్వదర్శనాదితిభావః, శిష్టంస్పష్టమ్।

ఉ—సయోన్నం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽన్నవతో వైసలోకాన్ పానవ తోఽభిసిధ్యతియావదన్నస్య గతంతత్రాస్యయథా కామచారో భవతి యోన్నంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే స్తిభగవోఽన్నాద్భూయ ఇ త్యన్నాద్వావభూయో స్తీతి తన్మేభగవాన్ బ్రవీత్వితి ... ॥౨॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకేనవమఃఖండః.

శం—ఫలంచ, అన్నవతః- ప్రభూతాన్నాన్వైసలోకాన్పానవతః, ప్ర భూతోదకాంశ్చ, అన్నపానయోర్నిత్యసమ్బంధాన్ లోకానభిసిధ్యతి, సమాన మన్యత్

ఇతిసప్తమప్రపాఠకెనవమఖండభాష్యమ్.

రం—(సయోన్నంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే అన్నవతోవైసలోకాన్ పానవతోఽ భిసిధ్యతీత్యాది) పానవతః, పేయప్రచురానిత్యర్థః, శిష్టంస్పష్టమ్...॥౨॥

* ఖండలితాగ్రంథో దేవనాగరపుస్తకేనాస్తి అనన్వితశ్చ *

ఇతిసప్తమప్రపాఠకేనవమఖండభాష్యమ్

ఉ— ఆపోవావాన్నాద్భూయస్యస్తస్మాద్యదాసువృష్టిర్నభవతి వ్యాధీయన్తే ప్రాణాఅన్నంకనీయోభవిష్యతీత్యథయదాసువృష్టిర్భవత్యానన్దినః ప్రాణాభవన్త్యన్నం బహుభవిష్యతీత్యాపఏవేమామూర్తాయేయంపృథివీయదన్తరిక్షంయద్ద్యౌర్యత్పర్వతాయద్దేవమనుష్యాయత్పశవశ్చవయాంసిచతృణవనస్పతయః శ్వాపదాన్యాకీట పతంగపిపీలికమాపఏవేమామూర్తా అపఉపాస్స్వేతి ॥ ॥౧॥

శం— ఆపోవాఅన్నాద్భూయస్యః అన్నకారణత్వాత్ యస్మాదేవం, తస్మాద్యదా, యస్మిన్కాలేసువృష్టిః సస్యహితాశోభనావృష్టిర్నభవతి, తదావ్యాధీయన్తే ప్రాణాః దుఃఖినోభవన్తి కిన్నిమిత్తమితి, ఆహ, అన్నమస్మిన్సంవత్సరేనఃకనీయః, అల్పతరంభవిష్యతీతి, అథపునర్యదాసువృష్టిర్భవతి తదాఆనన్దినః సుఖినోహృష్టప్రాణాః ప్రాణినోభవన్త్యన్నంబహు, ప్రభూతంభవిష్యతీతి అప్సమ్భవత్వాన్మూర్తస్యాన్నస్యాపఏవేమామూర్తాః మూర్తభేదాకారపరిణతాఇతి మూర్తాయేయంపృథివీ యదన్తరిక్షమిత్యాది ఆపఏవేమామూర్తాఃఅతో ఉపఉపాస్స్వేతి ॥ ॥౧॥

ఆ— అపాంకారణత్వేనాన్నాద్భూయస్త్వమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సాధయతి (యస్మాదిత్యాదినా) అపాంసర్వజగదాత్మకత్వాచ్చాన్నాద్భూయస్త్వముచితమిత్యాహ (అప్సమ్భవత్వాదితి)దధిపయః ప్రభృత్యాహుతిపరిణామత్వాదన్తరిక్షాదేరప్యమ్మయత్వమవసేయం - అపాంసర్వమూర్తాత్మకత్వ ముపసంహరతి (ఇత్యాదీతి)॥౧-౧॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకేదశమఖండభాష్యటీకా.

రం—(ఆపోవాఅన్నాద్భూయస్యస్తస్మాద్యదాసువృష్టిర్నభవతివ్యాధీయన్తేప్రాణాఇత్యాది) యస్మిన్కాలే శోభనావృష్టిర్నభవతి తదాఅన్నంకనీయః అల్పంభవిష్యతీతిప్రాణాః, ప్రాణినోవ్యాధీయన్తే దుఃఖినోభవన్తియదాశోభనావృష్టిర్భవతి తదాఅన్నంబహుభవిష్యతీత్యానన్దినః హృష్టాభవన్తి- (ఆపఏవేమామూర్తాః) ఇమాః, వక్ష్యమాణాఃమూర్తాః, మూర్తభేదాకార పరిణతాః పృథివ్యన్తరిక్షాది కీటపతంగపిపీలికాన్తాఆపఏవేత్యర్థః శిష్టంస్పష్టమ్॥౧॥

ఉ—సయోఽపోబ్రహ్మేత్యుపాస్తఆప్నోతిసర్వాన్కామాంస్తృప్తి

మాన్ భవతి యావదపాం గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి యోఽపో బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవోఽద్భ్యో భూయ ఇత్యద్భ్యో వావ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥ ౨॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే దశమః ఖండః

శం—ఫలం, స యోఽపో బ్రహ్మేత్యుపాస్తే ఆప్నోతి స సర్వాన్ కామాన్ కామ్యాన్ మూర్తిమతో విషయానిత్యర్థః అప్సంభవత్వాచ్చ తృప్తేరపా ముపాసనాత్తృప్తిమాంశ్చ భవతి సమానమన్యత్ ... ... ॥ ౨ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యమ్

రం—(స యోఽపో బ్రహ్మేత్యుపాస్తే ఆప్నోతి సర్వాన్ కామాన్) అపాము పాసకస్య కామానామాప్తిర్యుక్తైవేతి భావః శిష్టం పూర్వవత్ ॥ ॥ ౨॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యమ్

ఉ—తేజో వావాద్భ్యో భూయస్తద్వా ఏతద్వాయుమాగృహ్యాకాశమభితపతి తదాహుర్నిశోచతి నితపతి వర్షిష్యతి వా ఇతి తేజ ఏవ తత్పూర్వం దర్శయిత్వాఽథాపస్సృజతే తదేతదూర్ధ్వాభిశ్చ తిరశ్చీభిశ్చ విద్యుద్భిరాహ్రాదాశ్చరంతి తస్మాదాహుర్విద్యోతతే స్తనయతి వర్షిష్యతి వా ఇతి తేజ ఏవ తత్పూర్వం దర్శయిత్వాఽథాపస్సృజతే తేజ ఉపాస్స్వేతి ॥ ॥ ౧ ॥

శం—తేజో వావ అద్భ్యో భూయః, తేజసోఽప్కారణత్వాత్, కథమప్కారణత్వమితి- ఆహ, యస్మాదబ్యోనిస్తేజః- తస్మాత్తద్వా ఏతత్- తేజో వాయుమాగృహ్య, అవష్టభ్య- స్వాత్మనా నిశ్చలీకృత్య వాయుమాకాశమభితపతి అభివ్యాప్నువత్తపతి యదా, తదాఽఽహుః లౌకికాః నిశోచతి, సంతపతి సామాన్యేన జగంతి నితపతి, దేహాన్ అతో వర్షిష్యతి వై ఇతి ప్రసిద్ధం హి లోకే కారణమభ్యుద్యతం దృష్టవతః కార్యం భవిష్యతీతి విజ్ఞానం; తేజ ఏవ తత్పూర్వమాత్మాన ముద్భూతం దర్శయిత్వాఽథ, అనంతరమపస్సృజతే; అతోఽప్స్రష్టృత్వాదద్భ్యో భూయస్తేజః కించాన్యత్, తదేతత్, తేజ ఏవ స్తనయిత్నురూపేణ వర్షహేతుర్భవతి కథం, ఊర్ధ్వాభిశ్చ; ఊర్ధ్వగాభిర్విద్యుద్భిస్తిరశ్చీభిశ్చ - తిర్యగ్గతాభిశ్చ సహాఽఽహ్రాదాః స్తనయిత్నుశబ్దాశ్చరంతి తస్మాత్, తద్దర్శనాదాహుర్లౌకికాః విద్యోతతే స్తనయతి వర్షిష్యతి వా ఇత్యాద్యుక్తార్థం అతస్తేజ ఉపాస్స్వేతి ॥ ౧॥

ఆ—ఇతిశబ్దస్తదాహురిత్యనేన సంబధ్యతే వైశబ్దార్థం దర్శయతి (ప్రసిద్ధమితి) అప్తేజసోరుక్తం కార్యకారణత్వ ముపజీవ్యఫలితమాహ (తేజ ఏవేతి) అప్తేజసోర్విధాంతరేణ కార్యకారణభావం దర్శయతి (కించాన్యదితి) తదేవో పపాదయతి (ఊర్ధ్వాభిరితి) తేజసోభూయస్త్వఫలమాహ (అతస్తేజ ఇతి) ౧

రం—(తేజో వావ అద్భ్యో భూయస్తద్వా ఏతద్వాయుమాగృహ్యాకాశమభితపతీత్యాది) తేజసోఽపాం కారణత్వాత్తైజసవాదద్భ్యో భూయః తత్, తస్మాదపాం కారణత్వాదేవ హేతోః ఏతత్, తేజః యదా వాయుం స్వాత్మనా ఆగృహ్య, నిశ్చలీకృత్యాకాశమభివ్యాప్య తపతి తదా లౌకికాః తేజఃకర్తృకజగన్నిశోచతి నితరాం శోచతి; నితపతి, నితరాం తపతి చ తస్మాదవశ్యం వర్షిష్యతీత్యాహుః తేజసోఽపాం కారణత్వాదేవ తత్తేజః ప్రథమతః స్వాత్మానం దర్శయిత్వా పశ్చాదపస్సృజత ఇత్యర్థః (తదేతదూర్ధ్వాభిశ్చ తిరశ్చీభిశ్చ విద్యుద్భిరిత్యాది) తత్, తస్మాదేవ, తేజసోఽపాం కారణత్వాదేతత్ - ఏతస్మిన్నపి కాలే ఊర్ధ్వగతాభిస్తిర్యగ్గతాభిశ్చ విద్యుద్భిః సహ హ్రాదాః స్తనయిత్నుశబ్దాశ్చరంతి తద్దర్శనాదేవ లౌకికా విద్యోతతే, స్తనయతి, వర్షిష్యతి వా ఇతి వదంతీత్యర్థః, అత ఏవ కారణభూతం తత్తేజః స్వాత్మానం ప్రథమతో దర్శయిత్వాఽథాపస్సృజతే, అతః పూర్వోక్తానాం భూయసీనామపామపి కారణం తేజ ఉపాస్స్వేత్యర్థః॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—స య స్తేజో బ్రహ్మేత్యుపాస్తే తేజస్వీ వై స తేజస్వతో లోకాన్ భాస్వతోఽపహతతమస్కానభిసిధ్యతి యావత్తేజసో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి యస్తేజో బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవస్తేజసో భూయ ఇతి తేజసో వావ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి॥ ౨॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ఏకాదశః ఖండః॥

శం—తస్య తేజస ఉపాసనఫలం, తేజస్వీ వై భవతి, తేజోవత ఏవ చ లోకాన్ భాస్వతః, ప్రకాశవతః అపహతతమస్కాన్ - అపనీతబాహ్యాధ్యాత్మికాజ్ఞానతమస్కాన్ అభిసిధ్యతి-ఋజ్వర్థమన్యత్ .. ..॥ ౨ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్ ..

ఆ—తమశ్శబ్దార్థమాహ (బాహ్యేతి) బాహ్యం తమః శార్వరం ప్రసిద్ధం ఆధ్యాత్మికం- అజ్ఞానరోగాది తదుభయమపహతం తమస్కా నిత్యత్ర తమశ్శబ్దితమిత్యర్థః, అపహతశబ్దార్థమాహ (అపనీతేతి) ... ॥ ౨ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యటీకా

శం—(స యస్తేజో బ్రహ్మేత్యుపాస్తే తేజస్వీ వై స తేజస్వతో లోకాన్భాస్వతోఽపహతతమస్కానభిసిద్ధ్యతి) తేజస్విత్వాద్దేవలోకానాం తత్కార్యం ప్రకాశవత్త్వలక్షణం, భాస్వత్త్వం బాహ్యాభ్యంతరాంధకారశూన్యత్వరూపం- అపహతతమస్కత్వం, చ తాదృశో లోకాన్ స్వయమపి తేజస్వీ సన్ప్రాప్నోతీత్యర్థః. శిష్టంస్పష్టమ్ ॥ ... ... ॥ ౨ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్

ఉ—ఆకాశో వావ తేజసో భూయానాకాశే వై సూర్యాచంద్రమసా
వుభౌ విద్యున్నక్షత్రాణ్యగ్నిరాకాశేనాహ్వయత్యాకాశేన
శృణోత్యాకాశేన ప్రతిశృణోత్యాకాశే రమత ఆకాశే న రమత ఆ
కాశే జాయత ఆకాశమభిజాయత ఆకాశముపాస్స్వేతి॥ ॥౧॥

శం—(ఆకాశో వావ తేజసో భూయాన్) వాయుసహితస్య తేజసః కారణత్వాద్వ్యోమ్నః * వాయుమాగృహ్యేతి తేజసా సహోక్తో వాయురితి పృథగిహానోక్తస్తేజసః, కారణం హి లోకే కార్యాద్భూయో దృష్టం. యథా ఘటాదిభ్యో మృత్ తథా ఆకాశో వాయుసహితస్య తేజసః కారణమితి తతోఽపి భూయాన్. కథం ఆకాశే వై సూర్యాచంద్రమసావుభౌ- తేజోరూపౌ విద్యున్నక్షత్రాణ్యగ్నిశ్చ, తేజోరూపాణ్యాకాశేఽన్తః యచ్చ యస్యాంతర్వర్తిన- తదల్పం-భూయ ఇతరత్ కించ, ఆకాశేనాహ్వయతి చాన్యమన్యః ఆహూతశ్చేతర ఆకాశేన శృణోతి, అన్యోక్తం చ శబ్దమన్యః ప్రతిశృణోతి. ఆకాశే రమతే, క్రీడత్యన్యోన్యం సర్వః తథా న రమతే చాకాశే. బంధ్వాదివియోగే ఆకాశే జాయతే న మూర్తేనావష్టబ్ధే. తథా, ఆకాశమభిలక్ష్యాంకురాదిజాయతే న ప్రతిలోమం అత ఆకాశముపాస్స్వ ॥ ॥౧॥

ఆ—వాయోస్సకాశాదాకాశో భూయానితి వక్తవ్యే కథం తేజసో భూయానిత్యుక్తం అత ఆహ (వాయ్వితి) కారణత్వేఽపి కథమాకాశస్య వాయుసహితాత్తేజసో భూయస్త్వమిత్యాశంక్యాహ (కారణం హీతి) తేజసో వాయుసహితాదాకాశస్య భూయస్త్వం ప్రశ్నపూర్వకం ప్రకారాంతరేణ దర్శయతి (కథమిత్యాదినా) ఇతశ్చాకాశస్యాస్తి భూయస్త్వమిత్యాహ (కించేతి) తద్భూయస్త్వఫలమాహ (అత ఇతి) ॥ ౧ ॥

ఛాన్దోగ్యోపనిషది

రం—(ఆకాశో వావ తేజసో భూయానాకాశే వై సూర్యాచన్ద్రమసావుభౌ విద్యున్నక్షత్రాణ్యగ్నిరిత్యాది) పూర్వఖణ్డోక్తయోస్తేజోవాయ్వోర్వాయ్వాకాశః కార ణం- అత ఆకాశస్య తేజోవాయ్వపేక్షయా భూయస్త్వం అత ఏవాదిత్యాది జ్యోతిర్మణ్డలమాకాశాశ్రితం- ఆకాశాన్తర్వర్తి - ఆహ్వానశ్రవణప్రతిశ్రవణాన్యప్యాకాశసాధ్యాని, రమమాణోఽపి జన ఆకాశే శోచన్నపి జన ఆకాశే జాయమానోఽప్యఙ్కురాది రాకాశాదిలక్షణ మవకాశమభిలక్ష్య, ప్రతీత్యైవ జాయతే- అత ఆకాశముపాస్స్వేత్యర్థః. ॥౧॥

ఉ—స య ఆకాశం బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఆకాశవతో వై స లోకా న్ప్రకాశవతోఽసమ్బాధానురుగాయవతోఽభిసిధ్యతి యావదాకాశస్య గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి య ఆకాశం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవ ఆకాశాద్భూయ ఇత్యాకాశాద్వావ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవా న్బ్రవీత్వితి॥ ॥ ౨ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ద్వాదశః ఖణ్డః

శం—ఫలం శృణు, ఆకాశవతో వై విస్తారయుక్తా న్స విద్వాన్ల్లోకా న్ప్రకాశవతః, ప్రకాశాకాశయోర్నిత్యసంబంధా త్ప్రకాశవతశ్చ లోకానసంబాధా న్సమ్బాధనం సమ్బాధః, అన్యోన్యపీడా తద్రహితా న్ అసమ్బాధా న్ఉరుగాయవతః విస్తీర్ణగతీ న్విస్తీర్ణప్రచారా న్లోకానభిసిధ్యతి (యావదాకాశస్యేత్యాది) ఉక్తార్థం ॥ ... ... ॥ ౨ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ద్వాదశఖణ్డభాష్యమ్

ఆ—కథమాకాశోపాసకస్య ప్రకాశవాప్తలోక ప్రాప్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ (ప్రకాశాకాశయోరితి) ... ... ॥ ౨ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ద్వాదశఖణ్డభాష్యటీకా

రం—(స య ఆకాశం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే ఆకాశవతో వై స లోకాన్ప్రకాశవతోఽసమ్బాధానురుగాయవతోఽభిసిధ్యతి) ఆకాశవతః విస్తారయుక్తా న్అత ఏవ అసమ్బాధా న్అన్యోన్యపీడాలక్షణసమ్బాధశూన్యా న్, ప్రకాశవతః, తేజస్విన ఇతి ఉరుగాయవతః కీర్తిమతో లోకా న్ప్రాప్నోతీత్యర్థః శిష్టం పూర్వవత్ ॥ ౨ ॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ద్వాదశఖణ్డభాష్యమ్

ఉ—స్మరో వావాకాశాద్భూయస్తస్మాద్యద్యపి బహవ ఆసీరన్న స్మ

రంతో నైవ తే కించన శృణుయుర్న మన్వీరన్న విజానీరన్ యదా వావ తే స్మరేయురథ శృణుయురథ మన్వీరన్నథ విజానీరన్ స్మరేణ వై పుత్రాన్విజానాతి స్మరేణ పశూన్ స్మరముపాస్స్వేతి ॥ ౧ ॥

ఉ—స యస్స్మరం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావత్స్మరస్య గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి యస్స్మరం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవస్స్మరాద్భూయ ఇతి స్మరాద్వావ భూయో ఽస్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥ ౨॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే త్రయోదశః ఖండః

శం—(స్మరో వావాకాశాద్భూయః) స్మరణం స్మరః అంతఃకరణధర్మః స ఆకాశాద్భూయానితి ద్రష్టవ్యం లింగవ్యత్యయేన స్మర్తుః స్మరణే హి సత్యాకాశాది సర్వమర్థవత్, స్మరణవతో భోగ్యత్వాత్ అసతి తు స్మరణే సదప్యసదేవ సత్త్వకార్యాభావాత్ నాపి సత్త్వం స్మృత్యభావే శక్యమాకాశాదీనామవగంతుమిత్యతః స్మరణస్యాకాశాద్భూయస్త్వం దృశ్యతే హి లోకే స్మరణస్య భూయస్త్వం యస్మాత్, తస్మాద్యద్యపి సముదితా బహవ ఏకస్మిన్నాసీరన్, ఉపవిశేయుః తే, తత్రాసీనా అన్యోన్యభాషితమపి న స్మరంతశ్చేత్స్యుః, నైవ తే కంచన శబ్దం శృణుయుః తథా (న మన్వీరన్) మంతవ్యం చేత్ స్మరేయుః తదా మన్వీరన్ స్మృత్యభావవత్త్వాన్న మన్వీరన్ తథా- న విజానీరన్ యదా వావ తే స్మరేయుః మంతవ్యం విజ్ఞాతవ్యం శ్రోతవ్యం చ అథ శృణుయురథ మన్వీరన్నథ విజానీరన్ తథా, స్మరేణ హైమమ పుత్రా ఏత ఇతి పుత్రాన్విజానాతి స్మరేణ పశూన్ అతో భూయస్త్వాత్స్మరణముపాస్స్వేతి ఉక్తార్థమన్యత్ ॥ ౧-౨ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యమ్

ఆ—నపుంసకలింగం శ్రుతేః పుల్లింగత్వేన కథం వ్యాఖ్యాతమిత్యాశంక్య పుల్లింగోపక్రమమాశ్రిత్యాహ (లింగవ్యత్యయేనేతి) కథం పునః స్మరణస్యాకాశాద్భూయస్త్వమిత్యాశంక్యాహ (స్మర్తుః స్మరణే హీతి) అన్వయముక్త్వా వ్యతిరేకం దర్శయతి (అసతీతి) ఆకాశాదేః స్మరణాభావేపి సత్త్వమంగీకృత్య భోగ్యత్వాభావాదానర్థక్యముక్తం సంప్రత్యస్మరణే సత్త్వమేవ నాస్తీత్యాహ (నాపీతి) స్మరణస్య భూయస్త్వమనుభవానుసారేణ సాధయతి (దృశ్యతే హీతి) హిశబ్దార్థో యస్మాదిత్యుక్తః స్మరణాభావే శ్రవణాద్యభావం వ్యతిరేకముక్త్వా తద్భావే తద్భావమన్వయమాహ (యదేతి) ఇతశ్చాస్తి స్మరణస్య భూ

య స్త్వమిత్యాహ (తథేతి) తద్వ్యాఖ్యాయ స్త్వేవ ఫలితమాహ (అతఇతి) ॥౧-౨॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యటీకా

రం—(స్మరోవావాకాశాత్ భూయఇతి) భూయఇతి లింగవ్యత్యయశ్ఛాందసః (తస్మాద్యద్యపి బహవఆసీరన్న స్మరంతో నైవతేకంచనశృణుయుర్నమన్వీరన్నిత్యాది) స్మరణశూన్యాఏకత్ర బహవఆసీనాఅపి శ్రవణాదికార్యసమర్థాః సతితుశక్త్యాపి స్మరణేశ్రవణాది కార్యసమర్థాః భవంతి అతఆకాశకార్యస్యశ్రవణాదేః స్మరణాధీనత్వాత్తస్యాకాశాద్భూయస్త్వమితిభావః కించ (స్మరేణవై పుత్రాన్విజానాతీత్యాది) స్మరణశూన్యస్య నపుత్రపశ్వాదిజ్ఞానమిత్యతః స్మరణముపాస్స్వేత్యర్థః ॥ ... ...॥ ౧॥

రం—(సయస్స్మరంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావత్స్మరస్యగతం తత్రాస్యేత్యాది) సర్వం పూర్వవత్ ... ...॥౨

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యమ్

ఉ—ఆశావావస్మరాద్భూయస్యాశేద్ధో వై స్మరో మంత్రానధీతే క
ర్మాణికురుతే పుత్రాగ్శ్చపశూగ్శ్చేచ్ఛతఇమంచ లోకమ
ముంచేచ్ఛతఆశాముపాస్స్వేతి ॥ ॥ ౧ ॥

శం—(ఆశావావ స్మరాద్భూయసీ) అప్రాప్తవస్త్వాకాంక్షా ఆశా తృష్ణాకామఇతియామాహుః పర్యాయైః సాచ స్మరాద్భూయసీ కథం ఆశయాహ్యంతఃకరణస్థయా స్మరతి స్మర్తవ్యమాశావిషయరూపం స్మరన్నసౌ స్మరోభవతి అతఆశేద్ధః ఆశయాభివర్ధితః స్మరభూతః స్మరన్నృగాదీన్మంత్రానధీతే అధీత్యచతదర్థం బ్రాహ్మణేభ్యోవిధీంశ్చశ్రుత్వాకర్మాణికురుతే తత్ఫలాశయైవ పుత్రాంశ్చపశూంశ్చ కర్మఫలభూతానిచ్ఛతే అభివాంఛతి, ఆశయైవతత్సాధనాన్యనుతిష్ఠతి ఇమంచలోకమాశేద్ధఏవ స్మరన్ లోకసంగ్రహహేతుభిరిచ్ఛతే. అముంచలోకమాశేద్ధః స్మరన్ తత్సాధనానుష్ఠానేనేచ్ఛతే. ఆశారశనాబద్ధం స్మరాకాశాదినామపర్యంతం జగచ్చక్రీభూతం ప్రతిప్రాణి అతఆశాయాః స్మరాదపిభూయస్త్వమిత్యతఆశాముపాస్స్వ ॥ ॥ ౧ ॥

ఆ—ఆశాయాభూయస్త్వమాకాంక్షాద్వారాభ్యుత్పాదయతి(కథమిత్యాదినా) ౧-౨ ॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే చతుర్దశఖండభాష్యటీకా

రం— (ఆశావావస్మరాద్భూయస్యాశేద్ధోవైస్మరోమంత్రానధీతేకర్మా

ణిసరు లెఇత్యాది (ఆశయా ఫలెచ్ఛయేత్యర్థః- తయాఇద్ధః - దీపితః ఉత్పా దితః స్మరః ఇష్టసాధనత్వాదివిషయకం స్మరణం అధ్యయనకర్మానుష్ఠానాదిహే తుర్భవతీత్యర్థః. కించ - ఫలాశాయత్తైవ పుత్రపశ్వాదీహలోకపరలోకవాం ఛా, అతఆశాయాభూయస్త్వమిత్యర్థః, ॥౧

ఉ—సయఆశాంబ్రహ్మేత్యుపాస్తేఆశయాస్య సర్వే కామాస్సమృద్ధ్య స్త్యమోఘాహాస్యాశిషోభవంతి యావదాశాయాగతం తత్రా స్య యథాకామచారోభవతి యఆశాం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తిభ గవఆశాయాభూయఇత్యాశాయావావ భూయోస్తీతి తన్మేభగ వాన్ బ్రవీత్వితి ॥ ... ... ॥౨॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకె చతుర్దశఃఖండః

శం—యస్త్వాశాంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే, శృణుతస్యఫలం ఆశయా, సదోపా సితయాఽస్యోపాసకస్య సర్వేకామాః సమృధ్యంతి- సమృద్ధింగచ్ఛంతి అమో ఘాహాస్యాశిషః- ప్రార్థనాస్సర్వాభవంతి. యత్ప్రార్థితంసర్వంతదవశ్యం భవతీత్యర్థః (యావదాశాయాగతమిత్యాది) పూర్వవత్ ॥ ॥౨॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకె చతుర్దశఖండభాష్యమ్

రం— (సయఆశాంబ్రహ్మేత్యుపాస్తేఆశయాస్యసర్వే కామాఇత్యాది) ఆ శయా- ఉపాసితయా సర్వేకామాస్సంబద్ధాభవంతి, ఆశాశ్చాస్యసర్వాః అ మోఘాః సఫలాభవంతీత్యర్థః (యావదాశాయాగతమిత్యాది) స్పష్టోర్థః ౨

ఇతి సప్తమప్రపాఠకె చతుర్దశఖండభాష్యమ్

ఉ—ప్రాణోవావాశాయాభూయాన్యథావాఅరానాభౌ సమర్పి తాఏవమస్మిన్ప్రాణెసర్వగ్ంసమర్పితంప్రాణః ప్రాణెనయా తి ప్రాణః ప్రాణందదాతి ప్రాణాయదదాతి ప్రాణోహపితా ప్రాణోమాతా ప్రాణోభ్రాతాప్రాణస్స్వసాప్రాణఆచార్యః ప్రాణోబ్రాహ్మణః ॥ ॥౧॥

శం—నామోపక్రమమాశాంతం కార్యకారణత్వేన నిమిత్తనైమిత్తికత్వేన చోత్తరోత్తరభూయస్తయావస్థితం స్మృతినిమిత్తసద్భావమాశారశనాపాశైర్వి పాశితం సర్వంసర్వతోబిసమివతంతుభిర్యస్మిన్ ప్రాణెసమర్పితం యేనచ సర్వతోవ్యాపినాఅంతర్బహిర్గతెనసూత్రెణ మణిగణాఇవ సూత్రెణగ్రథితం

విస్తృతంచ సఏష ప్రాణో వా ఆశాయా భూయాన్ కథమస్య భూయస్త్వమితి ఆ
హదృష్టాన్తేన సమర్థయం స్తద్భూయస్త్వం, యథా వా లోకే రథచక్రస్యా
రాః, రథనాభౌ సమర్పితాః- సంప్రోతాః సంప్రవేశితా ఇత్యేతత్ ఏవమస్మిన్
లింగసంఘాతరూపే ప్రాణే ప్రజ్ఞాత్మని దేహైకముఖ్యే యస్మిన్ పరా దేవతా
నామరూపవ్యాకరణాయాదర్శాదౌ ప్రతిబింబవజ్జీవేనాత్మనానుప్రవిష్టా- యశ్చ
మహారాజస్యేవ సర్వాధికారిత్వరస్య * కస్మిన్న్వహముత్క్రాన్తే ఉత్క్రాన్తో
భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీతి స ప్రాణమసృజతేతి శ్రుతేః, య
స్తథామేవానుగత ఈశ్వరం* తద్యథారథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పి
తాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః
ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేతి కౌషీతకినాం, అత ఏవమస్మిన్
ప్రాణే సర్వం యథోక్తే సమర్పితం, అతస్స ఏష ప్రాణోఽపరతంత్రః ప్రాణో
న స్వశక్త్యైవ యాతి నాన్యకృతం గమనాదిక్రియాస్వస్య సామర్థ్యమిత్యర్థః- స
ర్వం క్రియాకారక ఫలభేదజాతం ప్రాణ ఏవ న ప్రాణాద్బహిర్భూతమస్తీతి ప్ర
కరణార్థః (ప్రాణః ప్రాణం దదాతి) యద్దదాతి- తత్స్వాత్మభూతమేవ య
స్మై దదాతి తదపి ప్రాణాయైవ అతః పిత్రాద్యాఖ్యాపి ప్రాణ ఏవ ॥౧॥

ఆ— ప్రాణస్య సర్వాస్పదత్వేన భూయస్త్వం కథయతి (నామోపక్రమమి
తి) ప్రకృతశ్రుతిపశ్చాత్తదుపక్రమే యస్య జగతో స్థితిస్తథా పాఠక్రమమేవాశ్రి
త్యాశాచాంతే యస్యా స్థితిర్జగత్తథేతి విగ్రహః కార్యకారణత్వం, క్వాచిత్క-
ముపాదానోపాదేయత్వం నిమిత్తనైమిత్తికత్వమపి క్వాచిత్కమేవ ఉత్తరోత్త
రభూయస్త్వయా. పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాన్నామాదేరుత్తరోత్తరవాగాదిభూయస్త్వే
నేతి యావత్ స్మృతినిమిత్తస్సద్భావో యస్య తత్తథా, ఆశాఖ్యాః రశనాపాశైస్స
ర్వతో విపాశితమిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ (బిసమివేతి) బిసశబ్దో మృణాళవిష
యః యథోక్తం జగదస్మిన్నర్పితం, స ఏష భూయానితి సంబంధః సర్వస్య జగతః
తస్మిన్నర్పితత్వమేవ దృష్టాంతద్వారా స్పష్టయతి (యేనచేతి) సర్వతో వ్యా
పినేత్యస్యైవ స్ఫుటీకరణం, అంతర్బహిర్గతేనేతి, ప్రాణస్యాశాయాస్సకా
శాద్భూయస్త్వమాకాంక్షాపూర్వకం సమర్థయతే (కథమిత్యాదినా) లింగా
నాం- వ్యష్టీనాం సంఘాతః- సముదాయః తద్రూపే సమష్ట్యాత్మనీతి యావత్
ఉపాధితద్వతోరైక్యమభిప్రేత్య విశినష్టి (ప్రజ్ఞాత్మనీతి) తస్యైవాధ్యాత్మ

థి దైవంచావస్థానంసూచయతి (దైహికఇతి) ప్రాణాంతరంవ్యావర్తయతి (ముఖ్యఇతి) యథోక్తైఽస్మిన్ ప్రాణేసర్వంసమర్పితమిత్యుత్తరత్ర సంబంధః ప్రజ్ఞాత్మనీతి పరమాత్మోపాధిత్వం ప్రాణస్యోక్తం- తదుపపాదయతి (యస్మిన్నితి) తస్మిన్సర్వంసమర్పితమితి పూర్వవత్సంబంధః కిమితిచక్షురాదిషువిద్యమానేషు ముఖ్యస్యైవ ప్రాణస్య పరమాత్మోపాధిత్వముతగతమిత్యాశంక్యాహ (యశ్చేతి) ప్రాణస్యేశ్వరం ప్రతిసర్వాధికారిత్వే శ్రుత్యంతరం ప్రమాణయతి (కస్మిన్నితి) ఈశ్వరంప్రతి ప్రాణస్యైవోపాధిత్వే హేత్వంతరమాహ (యస్త్వితి) అత్రాపిపూర్వవదన్వయః ప్రాణః ఛాయావదీశ్వరమనుగచ్ఛతీత్యత్రశ్రుత్యంతరం ప్రమాణయతి (తద్యథేతి) భూతమాత్రాః శబ్దాదయః పృథివ్యాదయశ్చవిషయాః ప్రజ్ఞామాత్రాసు శబ్దాదిబుద్ధిషు తజ్జనకేష్వింద్రియేషుచేత్యర్థః భవతుతాసాం ప్రాణేఽర్పితత్వం తథాపికథం ప్రాణస్య ఛాయావదీశ్వరం ప్రత్యనుగతిః తత్రాహ (సఏషఇతి) కౌషీతకినాం శ్రుతేరితిశేషః ప్రాణస్యయథోక్తవిశేషణవైశిష్ట్యమతశ్శబ్దార్థః వ్యాఖ్యాతం భాగమనూద్యావశిష్టమంశంవ్యాకరోతి (ఏవమితి) ప్రాణః ప్రాణేనయాతీత్యస్యార్థమాహ (అతఇతి) సర్వాస్పదత్వాదితియావత్ -ప్రాణః ప్రాణేనయాతీత్యాదేః * ప్రాణోహ్యేతానిసర్వాణిభవతీత్యంతస్య తాత్పర్యార్థం సంక్షిప్యకథయతి (సర్వమితి) దాతుర్దేయస్యసంప్రదానస్యచ ప్రాణాభిన్నత్వం ప్రకటయతి (ప్రాణఇతి) తదపీతి దీయమానముచ్యతే సంప్రదానస్యచ ప్రాణాభిన్నత్వాత్తాప్రాణాయైవేత్యుక్తం ప్రాణస్యసర్వాత్మత్వమతశ్శబ్దార్థః ॥ ॥ ౧ ॥

• రం—(ప్రాణోవాఆశాయాభూయాన్) అత్రప్రాణశబ్దేన ప్రాణసహచరితోజీవోలక్ష్యతే తత్రచహేతురుత్తరత్ర వక్ష్యతే (యథావాఅరానాభౌసమర్పితాఏవమస్మిన్ ప్రాణేసర్వంసమర్పితం)యథారథచక్రస్యఅరాః నాభ్యాశ్రితాః,ఏవంసమస్తమచేతనంభూతజాతమేతచ్చేతనాశ్రితమిత్యర్థః * భూతమాత్రాఃప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాఇతిశ్రుత్యంతరాత్ ప్రాణఃప్రాణేనయాతిప్రాణః ప్రాణందదాతి(ప్రాణాయదదాతి)గంతా దేవదత్తాదిరపిజీవఏవగమనకరణమశ్వాదిరపి జీవఏవ దాతాపిజీవఏవదేయోగవాదిరపిజీవఏవసంప్రదానభూతబ్రాహ్మణాదిరపిజీవఏవేత్యర్థః (ప్రాణోహపితాప్రాణోహమాతా ప్రాణోభ్రాతా

ప్రాణస్స్వసేత్యాది పిత్రాదిరపిజీవఇతి ప్రసిద్ధిరేవేత్యర్థః ॥ ॥౧॥

ఉ—సయదిపితరంవామాతరంవాభ్రాతరంవాస్వసారంవా చార్యం
వాబ్రాహ్మణంవాకించిద్భృశమివ ప్రత్యాహధిక్త్వాస్తిత్యేవైన
మాహుః పితృహావైత్వమసిమాతృహావైత్వమసి, భ్రాతృహావై
త్వమసిస్వసృహావైత్వ మస్యాచార్యహావైత్వమసి బ్రాహ్మణహా
వైత్వమసీతి ॥ ॥౨॥

శం—కథంపిత్రాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థోత్సర్గేణ ప్రాణవిషయత్వమితిఉచ్యతే, సతి ప్రాణే పిత్రాదిశబ్దప్రయోగాత్తదుత్క్రాంతౌ చప్రయోగాభావాత్ కథంతదితి. ఆహ- సః యః కశ్చిత్పిత్రాదీనా మన్యతమంయదితంభృశమివ-తదననురూపమివకించిద్వచనం త్వంకారాదియుక్తం ప్రత్యాహ తదైనం పార్శ్వస్థాఆహుర్వివేకినోధిక్త్వాస్తు -'ధిగస్తుత్వామితి ఏవంపితృహావైత్వం పితుర్హన్తేత్యాది ॥ ॥౨॥

ఆ—ప్రసిద్ధిరనతిక్రమణీయేతి శంకతే (కథమితి) అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం పిత్రాదిశబ్దానాం ప్రాణవిషయత్వాన్న ప్రసిద్ధేరుల్లంఘనమిత్యాహ (ఉచ్యత ఇతి) అన్వయవ్యతిరేకావేవప్రశ్నపూర్వకం ప్రకటయతి (కథమిత్యాదినా) పిత్రాదిషు ప్రాణేసతిపిత్రాదిశబ్దానాం ప్రయుజ్యమానత్వ మన్యథాచాప్రయుజ్యమానత్వం తదిత్యుచ్యతే (త్వంకారాదియుక్తమితి) ఆదిపదేన తిరస్కారప్రభేదోగృహ్యతే పిత్రాదిష్వప్రియవాదిసంప్రతివివేకినాంధిక్కారవచనే హేతుమాహ (పితృహేతి) ॥౨॥

రం—నను పరిదృశ్యమానమాంసపిండవిశేషాఏవపిత్రాదిశబ్దవాచ్యాః - నతుజీవఇతిమన్వానంప్రత్యాహ (సయదిపితరంవామాతరంవాభ్రాతరంవా స్వసారంవాచార్యంవేత్యాది) సజీవేషుపిత్రాదిశరీరేషుధిక్త్వామిత్యేవకించిత్ భృశమధిక్షిపతిపురుషేపితృహేత్యాదిశబ్దాన్ ప్రయుంజతేఇత్యర్థః ॥ ౨ ॥

ఉ—అథయద్యప్యేనానుత్క్రాంతప్రాణాన్ శూలేనసమాసంవ్యతి
సందహేన్నైవైనంబ్రూయుః పితృహాసీతి నమాతృహాసీతి న
భ్రాతృహాసీతినస్వసృహాసీతినాచార్యహాసీతినబ్రాహ్మణహాసీతి॥౩

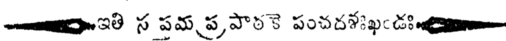
శం—అథైనానేవోత్క్రాంతప్రాణాన్ త్యక్తదేహాన్వ్యుదస్యపిశూలేన సమాసం సమస్యవ్యతిసందహేత్ - వ్యత్యస్యసందహేత్ - ఏవమప్యతిక్రూరమపికర్మ

ಸಮಾನವ್ಯತ್ಯಾಸಾದಿಪ್ರಕಾರೇಣ ದಹನಲಕ್ಷಣಂ ತದ್ದೇಹಸಂಬದ್ಧಮೇವಕುರ್ವಾಣಂ ನೈ ವೈನಂಬ್ರೂಯುಃ ಪಿತೃಹೇತ್ಯಾದಿ ತಸ್ಮಾದನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಾಭ್ಯಾಮವಗಮ್ಯತೇ ಏತ ತ್ಪಿತ್ರಾದ್ಯಾಖ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಾಣ ಏವೇತಿ ॥ ॥೩॥

ಆ—ಸತಿ ಪ್ರಾಣೇ ಪಿತ್ರಾದಿಷು ಪಿತ್ರಾದಿಶಬ್ದಾನಾಂ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನತ್ವ ಮಿತ್ಯನ್ವಯ ಮುಕ್ತ್ವಾವ್ಯತಿರೇಕಮಾಹ (ಅಥೈನಾನೇವೇತಿ) ಸಮಸ್ಯ - ಪುಂಜೀಕೃತ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಸ್ಯ - ಅವಯವಾನ್ವಿಭಜ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ಯದ್ಯಪೀತ್ಯುಪಕ್ರಮಾದೇವ ಮಪೀತ್ಯೇತತ್ತಥಾಪೀ ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ತದೇವಾತಿಕ್ರೂರಂ ಕರ್ಮವಿಶಿನಷ್ಟಿ (ಸಮಾಸೇತಿ) ಅವಯವವಿಭಂಜನಮಾದಿಶಬ್ದಾರ್ಥಃ ತದ್ದೇಹಸಂಬದ್ಧಮಿತ್ಯತ್ರ ತಚ್ಛಬ್ದಃ ಪಿತ್ರಾದಿವಿಷಯಃ ಯದ್ಯಪಿತ್ಯಕ್ತಪ್ರಾಣೇಷ್ವಪಿ ದೇಹೇಷು ಪಿತ್ರಾದಿಶಬ್ದೋದೃಷ್ಟಃ, ತಥಾಪಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯಂ, ತದ್ವಿಷಯೇ ಕ್ರೂರಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನೇಪಿ ಶಿಷ್ಟಗರ್ಹಾಽದೃಷ್ಟೇರಿತಿಭಾವಃ ಉಕ್ತಾನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕ ಫಲಮುಪಸಂಹರತಿ (ತಸ್ಮಾದಿತಿ) ॥ ೩ ॥

ರಂ—(ಅಥಯದ್ಯಪ್ಯೇನಾನುತ್ಕ್ರಾಂತಪ್ರಾಣಾನಿತ್ಯಾದಿ) ಅಥತೇಷ್ವೇವ ಶರೀರೇಷೂತ್ಕ್ರಾಂತಜೀವೇಷು ಸತ್ಸು ಶೂಲೇನ ಸಮಾಸಂ; ಸಂಪೂರ್ಣಾತ್ ಕ್ಷೇಪಾರ್ಥಾತ್ ಅಸ್ಯತೇರ್ಣಮುಲಂತೋಽಯಂಶಬ್ದಃ ಶೂಲೇನಸಮ್ಯಕ್ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಸ್ಯಸಮ್ಯಕ್ ದಹತ್ಯಪಿ ಪುರುಷೇಪಿತೃಹೇತ್ಯಾದಿಶಬ್ದಾನಪ್ರಯುಜ್ಯಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ॥ ೩ ॥

ಉ—ಪ್ರಾಣೋಹ್ಯೇವೈತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿಭವತಿ ಸವಾಏಷಏವಂಪಶ್ಯನ್ನೇವಂ
ಮನ್ವಾನಏವಂ ವಿಜಾನನ್ನತಿವಾದೀಭವತಿತಂ ಚೇದ್ಬ್ರೂಯುರತಿವಾದ್ಯ
ಸೀತ್ಯತಿವಾದ್ಯಸ್ಮೀತಿ ಬ್ರೂಯಾನ್ನಾಪಹ್ನುವೀತ... ... ॥ ೪ ॥

ಇತಿ ಸಪ್ತಮಪ್ರಪಾಠಕೇ ಪಂಚದಶಃಖಂಡಃ

ಶಂ—ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣೋಹ್ಯೇವೈತಾನಿ- ಪಿತ್ರಾದೀನಿಸರ್ವಾಣಿಭವತಿಚಲಾನಿಸ್ಥಿರಾಣಿಚ ಸವಾಏಷಃ ಪ್ರಾಣವಿತ್ ಏವಂ ಯಥೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ಪಶ್ಯನ್ ಫಲತೋಽನುಭವನ್ ಏವಂಮನ್ವಾನಃ ಉಪಪತ್ತಿಭಿಶ್ಚಿಂತಯನ್ ಏವಂವಿಜಾನನ್ ಉಪಪತ್ತಿಭಿಸ್ಸಂಯೋಜ್ಯೈವಮೇವೇತಿನಿಶ್ಚಯಂಕುರ್ವನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ ಮನನವಿಜ್ಞಾನಾಭ್ಯಾಂಹಿಸಂಭೂತಶ್ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥೋನಿಶ್ಚಿತೋದೃಷ್ಟೋಭವೇತ್ ಅತಏವಂಪಶ್ಯನ್ನತಿವಾದೀಭವತಿ ನಾಮಾದ್ಯಾಶಾಂತಮತೀತ್ಯವದನಶೀಲೋಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ. ತಂಚೇದ್ಬ್ರೂಯುಸ್ತಂಯದಿ ಏವಮತಿವಾದಿನಂ ನಚೇದಾನಸ್ಸರ್ವಃ ಶ್ಚೇದ್ರ್ನಾಮಾದ್ಯಾಶಾಂತಮತೀತ್ಯವರ್ತಮಾನಂ ಪ್ರಾಣಮೇವಪದ್ಮಂತಮೇವಂ ಪಶ್ಯಂತಮತಿವದನಶೀಲಂ ಅತಿವಾದಿನಂ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸ್ತಂಬಪರ್ಯಂತಸ್ಯಹಿಜಗತಃ ಪ್ರಾಣಆತ್ಮಾಹಮಿತಿ ಬ್ರುವಾಣಂಯದಿಬ್ರೂಯುರತಿವಾದ್ಯಸೀತಿ ಬಾಢಮತಿವಾದ್ಯಸ್ಮೀತಿ ಬ್ರೂಯಾ

త్ - నాపహ్నువీత- కస్మాద్ధ్యసావపహ్నువీత - యత్ప్రాణఃసర్వేశ్వర మయమస్మీత్యాత్మత్వేనోపగతః .. .. ॥౪॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకేపంచదశఖండభాష్యమ్.

౪—ప్రాణస్యైవపిత్రాదిసంజ్ఞకత్వేకింస్యాదిత్యాశంక్యాహ (తస్మాత్ప్రాణోహీతి) ప్రాణస్యభూయస్త్వమిత్థం వ్యుత్పాద్యతద్విజ్ఞానఫలమాహ (సవాఇతి) ప్రాణవిత్, అతివాదీభవతీతి సంబంధః. కథంప్రాణవిత్త్వమిత్యపేక్షాయామాహ (ఏవమితి) సర్వాత్మత్వం, యథోక్తప్రకారః ఫలతోఽనుభవః స్వరూపత్వేన సాక్షాత్కారః తదనుదర్శనేనైవప్రాణవిత్త్వసిద్ధ్యతినతికిమితిమనన విజ్ఞానేపృథగుపన్యస్యేతే తత్రాహ (మననవిజ్ఞానాభ్యాంహీతి) ఉక్తాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాముపపత్తిసహకృతాద్వాక్యాద్యత్ప్రాణవిషయంజ్ఞానంజాయతే తదత్రవిజ్ఞానం వివక్ష్యతే తత్ఫలంసాక్షాత్కరణం దర్శనమితిభేదః మననవిజ్ఞానే వినాదర్శనాసంభవోఽతశ్చద్వార్థః ఏవం మననాదిద్వారేణేతియావత్ అతివాదిత్వం వ్యుత్పాదయతి (నామాదీతి) నాపహ్నువీతేత్యుక్తం వ్యక్తీకరోతి (కస్మాదితి) యత్ యస్మాదయం- విద్వానాత్మత్వేన సర్వేశ్వరం ప్రాణోస్మీత్యుపగతవాన్ - తస్మాదపహ్నవేహేత్వభావా దాత్మనోఽతివాదిత్వం నాపహ్నువీతేత్యర్థః... ... ... ॥ ౪ ॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకేపంచదశఖండభాష్యటీకా.

౧—(ప్రాణోహ్యేతానిసర్వాణిభవతి) అతస్సజీవేషుపిత్రాదిషుహింసితేషు పితృహాత్యాదిశబ్దప్రయోగాన్నిర్జీవేష్వప్రయోగాచ్చ నిర్జీవస్యశరీరస్య పిత్రాదిత్వాభావస్య సిద్ధత్వాత్ జీవఏవపిత్రాదిర్భవతీత్యర్థః భగవతా భాష్యకృతా * ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రాణసహచారిప్రత్యగాత్మానవాయువిశేష మాత్రం * ప్రాణోహపితాప్రాణోమాతేత్యాదయః ప్రాణస్యచేతనతా ముపగమయంతి. పితృహామాతృహేత్యాదినాసప్రాణేషుపితృప్రభృతిషూపమర్దకారిణి హింసకత్వాదినిమిత్తోపక్రోశవచనాత్తేష్వేవవిగతప్రాణేష్వత్యంతోపమర్దకారిణ్యుపక్రోశాభావాచ్చ హింసాయోగ్యశ్చేతనఏవప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః అప్రాణేషుస్థావరేష్వపి చేతనేషూపమర్దభావాభావయోర్హింసా తదభావదర్శనాత్ హింసాయోగ్యతయానిర్దిష్టః ప్రాణఃప్రత్యగాత్మైవేతినిశ్చీయతే అతఏవ చారణాభిదృష్టాంతాద్యుపన్యసనేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరఇతినభ్రమితవ్యం ప

రస్యహింసాప్రసంగాభావాత్ జీవాదితరస్య భోగ్యభోగోపకరణస్య కృత్స్న స్యాపిదవస్తునోజీవాయత్తస్థితిత్వేన ప్రత్యగాత్మన్యేవారనాభిదృష్టాంతోపపత్తే శ్చేతిభాషితం యద్యపి * నాయంహంతి నహన్యతఇతి నిర్దిష్టస్యజీవస్య స్వ తోహింసాయోగ్యత్వాభావేపి దేహాది సాహిత్యప్రయుక్తహింస్యత్వవత్ ము ఖ్యస్య ప్రాణస్యాపి హింస్యత్వంసువచం. స్థావరహింసాస్థలేపి* భేదశ్రుతేశ్చ లక్షణాన్యత్వేచేతి సూత్రభాష్యోక్తరీత్యా స్థావరేషు ప్రాణస్యపంచధాఽవస్థా యశరీరధారణాభావేపి ప్రాణసద్భావో స్తీతి * నతు దృష్టాంతభావాదితిసూ త్రే భాషితత్వేనప్రాణస్య సద్భావాద్ధింసాది వచనముపపద్యతఏవ, తథాపి * ప్రాణోహపి తేత్యాదివాక్యనిర్దిష్టానాంజీవవాచితయాలోకే ప్రసిద్ధానాం బ హూనాం పిత్రాదిశబ్దానాం గౌణత్వకల్పనాపేక్షయైకస్య ప్రాణశబ్దస్యైవ జీ వత్వమాశ్రయణీయమితి భాష్యకారాభిప్రాయః అతఏవవృత్తికృతా భగవతా బోధాయనేనాపి * భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాదితి సూత్రవ్యాఖ్యానే* ప్రత్యగాత్మనఊర్ధ్వముపదేశాదిత్యేవోక్తం నతు ముఖ్యప్రాణాదూర్ధ్వమితి వేదనాజనకవ్యాపారలక్షణహింసాయాః వేదనాహీన్యేఅచేతనే అసంభవాచ్చ (సవాఏషఏవంపశ్యన్నేవంమన్వానఏవంవిజానన్నతివాదీభవతి) పూర్వవాక్యే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టఃసవాఏషః- జీవఃస్వాత్మానముక్తేన ప్రకారేణమనన విషయీ కుర్వన్ విజానన్ ఉపాసీనశ్చసన్ తేనప్రకారేణపశ్యన్ సాక్షాత్కుర్వన్ అ తివాదీభవతి-అతిక్రాంతస్వోపాస్యవస్తువాదీభవతి,స్వోపాస్యవస్తునఃసర్వోత్కృ ష్టత్వవాదీభవతీత్యర్థః బృహస్పతిసమ ప్రత్యర్థిజనాప్రతిబాధాయకస్వో పాస్య దేవతామాహాత్మ్యవాదశీలత్వం అతివాదిత్వం తచ్చోపాస్యదేవతాతిశయేప గ్యనస్యేతి ఏవంపశ్యన్నేవంమన్వానఇత్యాదౌ * లక్షణహేత్వోఃక్రియాయాః ఇతిహేత్వర్థేశతృప్రత్యయః తతశ్చస్వోపాస్యదేవతాసాక్షాత్కారోఽతివాదిత్వే హేతురిత్యర్థః సాక్షాత్కారప్రీతస్వోపాస్యదేవతానుగ్రహాదీదృశమతివాదిత్వం భవతీతిభావః అత్రసవాఏషఏవం పశ్యన్నేవం మన్వానఇతివాక్యేన పూర్వసం దర్భనిర్దిష్ట ప్రాణస్య ద్రష్టృత్వమంతృత్వాది కథనాదపి ప్రాణశబ్దనిర్ది ష్టోజీవఇత్యవసీయతే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవత్వజ్ఞాపనాయైవ సవాఏషఇతిప దయోః ప్రవృత్తిరితిద్రష్టవ్యం (తంచేద్బ్రూయురతివాద్యసీత్యతివాద్యస్మీతిబ్రూ యాన్నాపహ్నువీత) ప్రాణశబ్దితస్య జీవస్యపూర్వోక్తనామాద్యాశాంత స

ర్వాతిశాయిత్వాద్దేవాతివాదిత్వంనాపహ్నోతవ్యమితిభావః... ... ... ॥౪॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకే పంచదశఖండభాష్యమ్.

ఉ—ఏషతువాఅతివదతియస్సత్యేనాతివదతిసోహంభగవస్సత్యేనాతివదానీతిసత్యంత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యమితిసత్యంభగవోవిజిజ్ఞాసఇతి॥౧॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకే షోడశఃఖండః

శం—సఏషనారదః సర్వాతిశయం ప్రాణంస్వమాత్మానం (సర్వాత్మానం) శ్రుత్వానాతఃపరమస్తీత్యుపరరామ-నపూర్వవత్కిమస్తిభగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి పప్రచ్ఛ యతః తమేవంవికారానృతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన పరితుష్టమకృతార్థం పరమార్థసత్యాతివాదినమాత్మానం మన్యమానంయోగ్యం శిష్యంమిథ్యాగ్రహవిశేషాద్విప్రచ్యావయన్నాహ భగవాన్సనత్కుమారః ఏషతువాఅతివదతి యమహంవక్ష్యామి నప్రాణవిదతివాదీపరమార్థతః నామాద్యపేక్షంతు తస్యాతివాదిత్వం యస్తుభూమాఖ్యం సర్వాతిక్రాంతం తత్త్వంపరమార్థసత్యంవేద-సోఽతివాదీత్యేతదాహ ఏషతువాఅతివదతి యః సత్యేన, పరమార్థసత్యవిజ్ఞానవత్తయాఽతివదతి. సోహంత్వాంప్రపన్నోభగవన్సత్యేనాతివదాని,తథామాంనియునక్తుభగవాన్ యథాహంసత్యేనాతివదానీత్యభిప్రాయః యద్యేవంసత్యేనాతివదితుమిచ్ఛసి- సత్యమేవతుతావద్విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుక్తఆహ నారదః తథాస్తుతర్హి-సత్యంభగవోవిజిజ్ఞాసే,విశేషేణజ్ఞాతుమిచ్ఛేయంత్వత్తోహమితి॥౧

ఇతిసప్తమప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యమ్.

అ—ప్రాణాంతముపదేశం శ్రుత్వానారదస్యతూష్ణీంభావేకింకారణమిత్యాశంకాయామాహ (సఏషఇతి) కథంతస్యోపరతిరవగతేత్యాశంక్యాహ (నపూర్వవదితి) కిమితితర్హి ప్రాప్తాయాముపేక్షాయాం స్వయమేవాచార్యోవ్యుత్పాదయతీత్యాశంక్యాహ (తమేవమితి) * ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణఇతిశ్రుత్యన్తరాత్ప్రాణస్య వికారత్వేనానృతత్వం * వాచారంభణంవికారోనామధేయమిత్యుక్తం తస్మిన్ననృతేప్రాణబ్రహ్మణివిజ్ఞానం తేనేతియావత్ పరితుష్టత్వేకథమకృతార్థత్వమిత్యాశంక్య మిథ్యాజ్ఞానశాలిత్వాదిత్యాహ (పరమార్థేతి)న చతస్యోపేక్షార్హత్వమిత్యాహ (యోగ్యమితి) మిథ్యాగ్రహవిశేషః నాస్తి ప్రాణాత్పరమిత్యభిమానః కథంతర్హి ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వముక్తం, తత్రాహ (నామాదీతి) కస్తర్హిపరమార్థతోఽతివాదీత్యాశంక్యాహ(య

స్తీతి) సోఽతివాదీతియతస్సనత్కుమారస్యాభిప్రాయః అతఏవాపేతి యోజనా నను నారదస్య నాద్యాపి సత్యవిజ్ఞానముత్పన్నం - కథం సత్యేనాతివదానీతి పృచ్ఛతి - తత్రాహ (తథేతి) ... ... ॥౧॥

--ఇతి షష్ఠ ప్రపాఠకే షోడశఖండభాష్యటీకా--

౧౦.—అత్ర పూర్వపర్యాయేష్వను క్తస్యాతివాదిత్వస్య కథనాత్ ప్రకాంత ఆత్మోపదేశః ప్రాణశబ్దితే పర్యగాత్తనిపర్యవసన్న ఇతి ప్రాణాద్భూయో స్తీతి పునరపృచ్ఛత్యేవ నారదే సనత్కుమారః స్వయమేవతతోఽప్యతిశయితం పరమాత్మానముపక్షిపతి (ఏషతువాఅతివదతియస్సత్యేనాతివదతి) తుశబ్దో విశేషప్రదర్శకః * తస్యహవాఏతస్యబ్రహ్మణో నామసత్యమితీతి దహర విద్యాయాం వక్ష్యమాణత్వాత్ సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధేః సత్యశబ్దో బ్రహ్మపరః తస్యసతత్రైకరూపత్వేన నిర్వికారత్వాత్ సత్యత్వం తేనబ్రహ్మణా నిమిత్తేన యోఽతివదతి ఏషోఽతివాదీపూర్వస్మాత్ ప్రాణాతివాదినో విశిష్ట ఇత్యర్థః అత్రభాష్యకృతా * సత్యేనేతీత్థంభూతలక్షణే తృతీయా. సత్యేన - పరేణ బ్రహ్మణా ఉపాస్యేనోపలక్షితో యోఽతివదతీత్యర్థ ఇతి ఇత్థంభూతలక్షణే తృతీయాకంఠతః ప్రతిపాదితా * అతివాద్యంతరత్వే నిమిత్తం సత్యశబ్దాభిధేయంచ పరం బ్రహ్మ ప్రతీయత ఇతి భాష్యవాక్యాన్నిమిత్తార్థకత్వమపి తృతీయాయా స్సూచితం తతశ్చనిమిత్తస్య కరణత్వవివక్షయా కారకవిభక్తిత్వమపి భాష్యకృద్భిమతమేవేతి ద్రష్టవ్యం, సత్యాతివాదినః ప్రాణాతివాద్యపేక్షయాఽతిశయకథనాత్ సత్యశబ్దనిర్దిష్టస్య పరస్యబ్రహ్మణః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్ట జీవాపేక్షయాభూయస్త్వముక్తంభవతి, సచ పూర్వప్రస్తుత ప్రాణాతివాదిన ఏవ * ఏష తువాఅగ్నిహోత్రియస్సత్యంవదతీత్యాదావివ సత్యవదనమంగతయా విధీయతామితివాచ్యం * ఏషతువాఅగ్నిహోత్రీతి వాక్యేద్రవ్యదేవతాంతరాభావేన అగ్నిహోత్రాంతరాప్రతీతేస్తు శబ్దస్వారస్యభంగః, ఇహతుప్రకృతాతివాదనిమిత్త ప్రాణవ్యతిరిక్తస్య సత్యశబ్దితస్య బ్రహ్మణో నిమిత్తాంతరస్య ప్రతీతేః నతత్స్వారస్యభంగోయుక్తః కించ- సత్యవదనస్యాంగతయా విధానే సత్యం వదతీతినిర్దేశస్యయుక్తతయా సత్యేనేతి తృతీయాయా అతిశ్చోపసర్గస్యచాయోగాదితిద్రష్టవ్యం (సోహంభగవస్సత్యేనాతివదానీతి) బ్రహ్మణాతివదానీతిశిష్యః ప్రార్థయామాసేత్యర్థః ఇతరఆహ (సత్యంత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యమితి) యదిసత్య

టి-వ్రి సానన్దగిరియటీకశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం శబ్దితబ్రహ్మానిమిత్తకాతివాదిత్వమభిలషసి- తర్హి బ్రహ్మోపాస్స్వ మిత్యర్థః బ్రహ్మోపాసనమతివాదిత్వహేతురితియావత్ శిష్యస్తదభ్యుపగచ్ఛతి (సత్యం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి) విజిజ్ఞాసే, ఉపాసితుంకరోమీత్యర్థః ॥ ॥౧॥

ఇతిసప్తమ ప్రపాఠ షోడశఖండభాష్యమ్

ఉ—యదా వై విజానాత్యథసత్యంవదతి నావిజానన్ సత్యంవదతి విజానన్నేవసత్యంవదతి విజ్ఞానం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి విజ్ఞానం భగవో విజిజ్ఞాసఇతి ... ... ॥౧॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకే సప్తదశఃఖండః

శం—యదా వై సత్యం పరమార్థతో విజానాతి ఇదంపరమార్థతస్సత్యమితి- తతోఽనృతంవికారజాతం వాచారంభణంహిత్వా సర్వవికారావస్థం సదేవైకం సత్యమితి తదేవాథవదతి- యద్వదతి నను వికారోఽపి సత్యమేవ నామరూపేసత్యం తాభ్యామయం ప్రాణస్ఛన్నః * ప్రాణా వై సత్యం తేషామేషసత్యమితి శ్రుత్యంతరాత్ సత్యం ఉక్తం సత్యత్వం శ్రుత్యంతరే వికారస్య నతుపరమార్థాపేక్షముక్తం కింతర్హి ఇంద్రియవిషయావిషయత్వాపేక్షం సచ్చత్యచ్చేతి సత్యమిత్యుక్తం తద్ద్వారేణచ పరమార్థసత్యస్యోపలబ్ధిర్వివక్షితేతి * ప్రాణా వై సత్యం తేషామేషసత్యమితిచోక్తం ఇహాపి తదిష్టమేవ ఇహతు ప్రాణవిషయాత్పరమార్థసత్యవిజ్ఞానాభిమానాద్వ్యుత్థాప్య నారదంయత్సదేవసత్యం పరమార్థతో భూమాఖ్యం తద్విజ్ఞాపయిష్యామీత్యేషవిశేషతో వివక్షితోఽర్థః (నావిజానన్సత్యంవదతి) యస్త్వవిజానన్ వదతి సోఽగ్న్యాదిశబ్దేనాగ్న్యాదీన్ పరమార్థసద్రూపాన్ మన్యమానో వదతి నతు తేరూపత్రయవ్యతిరేకేణ పరమార్థతస్సంతి తథాతాన్యపి రూపాణిసదపేక్షయా నైవసంతీత్యతో నావిజానన్ సత్యంవదతి విజానన్నేవసత్యం వదతి నచతత్సత్యవిజ్ఞానమవిజిజ్ఞాసితం అప్రార్థితం జ్ఞాయతఇత్యాహ (విజ్ఞానం త్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యమితి) యద్యేవం విజ్ఞానం భగవో విజిజ్ఞాసఇతి, ఏవంసత్యాదీనాంచోత్తరోత్తరాణాం కరోత్యంతానాం పూర్వపూర్వహేతుత్వం వ్యాఖ్యేయం ... ॥౧॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకే సప్తదశఖండభాష్యమ్

ఆ—యదా వై విజానాతీత్యాదివాక్యం వ్యాకుర్వన్నుత్తరమాహ (యదేతి) యదివిశ్వంసద్రూపాదనుగతాద్భిన్నం అసదేవస్యాత్ యదిత్వభిన్నం నస్వా-

త్రమేవ పరమార్థసత్యం సిధ్యేదితి పరమార్థతస్సత్యం యదైవవిజానాతీత్యర్థః విజ్ఞానప్రకారమభినయతి (ఇదమితి) తతః తదాఽన్యత్ వికారజాతం హిత్వాస దేవసత్యమితి కృత్వాయద్వదతి- తత్రైవవదతీతియోజనా సత్యవిజ్ఞానస్య తద్వదనం ప్రతి హేతుత్వ ద్యోతనార్థోఽథశబ్దః శ్రుత్యంతరావష్టంభేన భేదాభేదవాదీశంకతే (నన్వితి) కింబృహదారణ్యక శ్రుత్యావికారస్య సత్యత్వముక్తమిత్యేతావన్మాత్రముచ్యతే కింవాపరమార్థసత్యత్వమితివికల్పాద్యమంగీకరోతి (సత్యమితి) ద్వితీయందూషయతి (నత్వితి) భేదాభేదయోర్విరోధాదేకోపాధావయోగా ద్వికారస్యచ రజ్జుసర్పవన్మిథ్యాత్వానుమానా దత్యంతాబాధ్యత్వాభిప్రాయేణ సత్యత్వం శ్రుత్యంతరేణైవోక్తమిత్యర్థః కథం తర్హిప్రాణాదిషు సత్యత్వముక్తమిత్యాశంక్యాంగీకారం స్ఫోరయతి (కిం తర్హీతి) ఇంద్రియజనిత సద్బుద్ధి విషయత్వాపేక్షం భూతత్రయం సదిత్యుచ్యతే తదవిషయత్వాపేక్షం భూతద్వయం త్యదితివ్యవహ్రియతే - తథాచభూతపంచకంసచ్చత్యచ్చేతి వ్యుత్పాద్యసత్యమితి యథోక్తం తథాతద్బీజ భూతయోర్నామరూపయో స్తదాత్మకత్వాచ్చ ప్రాణానాం సత్యత్వం వ్యావహారికమిష్టమిత్యర్థః ఇతశ్చప్రాణాదిషు మిథ్యాభూతేష్వపి సత్యశ్రుతిరవిరుద్ధేత్యాహ (ద్వారేణేతి) ప్రాణాదీనాం వ్యావహారికసత్యత్వానువాదద్వారేణాధ్యారోపాపవాదన్యాయేన పరమార్థసత్యస్య బ్రహ్మణోవగతిర్వివక్షితేతి కృత్వా తేష్వపి సత్యత్వశ్రుతిరవిరుద్ధేత్యర్థః యథోక్తోఽర్థో వివక్షితో బృహదారణ్యకశ్రుతావిత్యత్రగమకమాహ (ప్రాణావాఇతి) నను శ్రుత్యంతరే వికారస్యాపివ్యావహారికం సత్యత్వమిష్టం ప్రకృతేతునతదిష్యతే భూమ్నఏవసత్యత్వాంగీకారాత్ తథాచవిరోధతాదవస్థ్యం, అతఆహ (ఇహాపీతి) యదిప్రాణస్యాపి వ్యవహారతస్సత్యత్వ ముపగతం కింతర్హి సనత్కుమారస్య వివక్షితమిత్యాశంక్యాహ (ఇహత్వితి) యదావైవిజానాత్యథసత్యంవదతీతి యద్వ్యాఖ్యాతం - తదన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం స్ఫుటయన్నాదౌవ్యతిరేకమాహ (నావిజానన్నితి) పరమార్థసత్యమవిజానన్నపి వదత్యగ్న్యాదీనిత్యాశంక్యాహ (యస్త్వితి) తర్హికథంసదేవపరమార్థసత్యమితి వదతోఽభీష్టసిద్ధిరిత్యాశంక్యాహ (నత్వితి) తాన్యేవతర్హిరూపాణిపృథక్సిద్ధ్యంతే నేత్యాహ (తథేతి) అతోఽస్యనాస్త్యేవ సత్యవాదత్వమిత్యుపసంహరతి (ఇత్యతఇతి) వ్యతిరేకం

యాఖ్యామ్ దర్శయిత్వాఽన్వయమాచష్టే (విజానన్నేవేతి) అస్తుతిర్హి సత్యవిజ్ఞానపూర్వక మతివాదిత్వమిత్యాశంక్యాహ (నచేతి) యద్యేవం, జిజ్ఞాసాద్వారా సత్యవిజ్ఞానం జ్ఞేయమిత్యేవమిష్టం చేదిత్యర్థః. సత్యవదనం ప్రతిసత్యవిజ్ఞానస్య యథా కారణత్వముక్తం, తథా పూర్వస్య పూర్వస్యోత్తరముత్తరం కారణత్వేన ద్రష్టవ్యమిత్యతిదిశతి (ఏవమితి) ... ... ॥౧॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే సప్తదశఖణ్డభాష్యటీకా.

రం—బ్రహ్మోపాసనస్యాతివాదహేతుత్వం బ్రహ్మసాక్షాత్కారద్వారేత్యాహ (యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతి) అత్ర విజానాతిశబ్దః సాక్షాత్కారపరః యదా వై సాక్షాత్కరోతి తదా సత్యం వదతి సత్యేనాతివదతీత్యర్థః పూర్వత్ర * సత్యేనాతివదాసీతి నిర్దిష్టత్వాత్ సత్యశబ్దితస్య బ్రహ్మణోఽతివదనం ప్రతినిమిత్తత్వేన కరణత్వవివక్షయా తృతీయాయా వదనం ప్రతికర్మతయా ద్వితీయాయా అప్యుపపత్తేః * స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీతి సాక్షాత్కారమననోపాసనానామతివాదిత్వ నిమిత్తతయా పూర్వోక్తత్వాత్ * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య మితి ఉపాసనస్యోక్తత్వాత్ * మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి మననస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ అత్ర విజానాతీత్యనేన సాక్షాత్కార ఏవోచ్యతే ఉక్తం చ వ్యాసార్యైః * విజానాతిశబ్దస్సాక్షాత్కారపరః న తు శాస్త్రజ్ఞానజస్య పరః * యదా వై మనుతేఽథ విజానాతీతి విజానాత్యర్థస్య మననసాధ్యత్వావగమాత్. సత్యం వదతి సత్యమతివదతీత్యర్థః ఇతి (నావిజానన్ సత్యం వదతి విజానన్నేవ సత్యం వదతి విజ్ఞానం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి) సాక్షాత్కారాభావే నాతివాదిత్వం అతస్సాక్షాత్కారరూపం విజ్ఞానం విజిజ్ఞాసితవ్యం- సమ్పాద్యమిత్యర్థః పాకం పచతీతి వద్విజ్ఞానం విజిజ్ఞాసితవ్యమితి నిర్దేశః ఉత్తరత్రాపి విజిజ్ఞాసితవ్యపదస్య సమ్పాద్యత్వమేవార్థః ఉక్తం చ వ్యాసార్యైః * సత్యవ్యతిరిక్తవిషయాణి విజిజ్ఞాసితవ్య పదాని సమ్పాద్యవాచీనీతి- శిష్యస్తదభ్యుపగచ్ఛతి (విజ్ఞానం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి) హే భగవన్ అతివాదిత్వ నిమిత్తం సాక్షాత్కారం సమ్పాదయామీత్యర్థః పూర్వఖణ్డే * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి బ్రహ్మోపాసనస్యాతివాదిత్వ హేతుత్వకథనాదత్ర చ వాక్యే సాక్షాత్కారస్యాతివదన హేతుత్వకథనాత్ బ్రహ్మోపాసనతత్సాక్షాత్కారయోః ద్వారద్వారిభావాపన్నయోరేవాతివాదహేతుత్వం సిధ్యతి ఏత

త్సర్వ మభిప్రేత్యభగవతాభాష్యకృతా * బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తాతివాది
త్వసిద్ధయే పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారోపాయభూతం బ్రహ్మోపాసనం * సత్యం
త్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్య మిత్యుపదిశ్యేతిభాషితం కేచిత్తు * సత్యంత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్య
మితివిహితం సాక్షాత్కారహేతుభూతం విజ్ఞానమేవ * యదావైవిజానాత్యథ
సత్యం వదతీతిఖండేనాపి నిర్దిశ్యతే, నతు సాక్షాత్కారః ఏవంచసతి *సత్యం
త్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యమితి బ్రహ్మోపాసనముపదిశ్యతదుపాయభూతం బ్రహ్మమన
నం * మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యే త్యుపదిశ్యతిభాష్యమపిస్వరసమితివదంతి॥౧

—ఇతి సప్తమప్రపాఠకే సప్తదశఖండభాష్యమ్—

ఉ—యదా వై మనుతేఽథ విజానాతి నామత్వా విజానాతి మత్వైవ వి
జానాతి మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి మతింభగవో విజిజ్ఞాస ఇతి ॥౧॥

—ఇతి సప్తమప్రపాఠకే అష్టాదశఃఖండః—

శం—(యదా వై మనుత ఇతి) మతిః- మననం- తర్కః.......... ॥౧॥

—ఇతి సప్తమప్రపాఠకే అష్టాదశఖండభాష్యమ్—

ఆ—విజ్ఞానకారణభూతాంమతింవ్యాచష్టే (మతిరితి) ... ॥౧॥

—ఇతి సప్తమప్రపాఠకే అష్టాదశఖండభాష్యటీకా—

రం—(యదావైమనుతేఽథవిజానాతినామత్వావిజానాతిమత్వైవ విజానా
తిమతిస్త్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యేతి) బ్రహ్మోపాసనోపాయభూతంమననం సమ్పాద్య
మిత్యర్థః శిష్యఆహ (మతింభగవోవిజిజ్ఞాస ఇతి) ... .. ॥౧॥

—ఇతిసప్తమప్రపాఠకే అష్టాదశఖండభాష్యమ్—

ఉ— యదావై శ్రద్దధాత్యథమనుతే నాశ్రద్దధన్మనుతే శ్రద్దధదేవ మ
నుతే శ్రద్ధాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి శ్రద్ధాంభగవో విజిజ్ఞాస ఇతి॥౧॥

—ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ఏకోనవింశఃఖండః—

శం—మంతవ్యవిషయఆదరఆస్తిక్యబుద్ధిః శ్రద్ధా ... ... ॥౧॥

—ఇతిసప్తమప్రపాఠకేఏకోనవింశఖండభాష్యం—

ఆ—మననహేతుభూతాం శ్రద్ధాంవ్యాకరోతి (ఆస్తిక్యేతి)... ॥౧॥

—ఇతి సప్తమప్రపాఠకేఏకోనవింశఖండభాష్యటీకా—

రం—(యదావైశ్రద్దధాత్యథమనుతేనాశ్రద్దధన్మనుతేశ్రద్దధదేవమనుతే శ్ర
ద్ధాత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యేతి) అత్ర భాష్యకృతా * శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్న

శ్రౌత మననస్య మననోపదేశేన శ్రవణమప్యర్థసిద్ధం మత్వా శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధాం శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్యేతి భాషితం అతః శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధామిత్యనేన బ్రహ్మశ్రవణవిషయిణీ శ్రద్ధా వివక్షితా * శ్రద్ధా చ, త్వరేతి వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతం శిష్టం స్పష్టమ్ ... ... ॥ ౧ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ఏకోనవింశఖండభాష్యమ్

ఉ—యదా వై నిస్తిష్ఠత్యథ శ్రద్దధాతి నానిస్తిష్ఠఞ్ఛ్రద్దధాతి నిస్తిష్ఠన్నేవ శ్రద్దధాతి నిష్ఠా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి నిష్ఠాం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి ॥ ౧ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే వింశః ఖండః

శం—నిష్ఠా, గురుశుశ్రూషాదితత్పరత్వం బ్రహ్మవిజ్ఞానాయ ॥ ౧ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే వింశఖండభాష్యమ్

ఆ—శ్రద్ధాహేతుం నిష్ఠాం వ్యాచష్టే (నిష్ఠేతి) ... ... ॥ ౧ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే వింశఖండభాష్యటీకా

రం—(యదా వై నిస్తిష్ఠత్యథ శ్రద్దధాతి నానిస్తిష్ఠన్ శ్రద్దధాతి నిస్తిష్ఠన్నేవ శ్రద్దధాతి నిష్ఠా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి) బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదితి స్వమనసా య రూపా నిష్ఠా శ్రోతుస్స్వరాలక్షణ శ్రద్ధోపాయతయా సమ్పాద్యేత్యర్థః శిష్టం పూర్వవత్ ॥ ౧ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే వింశఖండభాష్యమ్

ఉ—యదా వై కరోత్యథ నిస్తిష్ఠతి నాకృత్వా నిస్తిష్ఠతి కృత్వైవ నిస్తిష్ఠతి కృతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి కృతిం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి ... ॥ ౧ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ఏకవింశః ఖండః

శం—(యదా వై కరోతి) కృతిః- ఇన్ద్రియసంయమశ్చిత్తైకాగ్రతాకరణం చ- సత్యాం హి తస్యాం నిష్ఠాదీని యథోక్తాని సంభవంతి విజ్ఞానావసానాని ॥ ౧

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ఏకవింశఖండభాష్యమ్

ఆ—నిష్ఠానిదానం కృతిం విభజతే (కృతిరితి) కథం పునరేతేషాముత్తరముత్తరం పూర్వస్యపూర్వస్య కారణం భవతి, తత్రాహ (సత్యాం హీతి) ॥ ౧ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ఏకవింశఖండభాష్యటీకా

రం— (యదా వై కరోత్యథ నిస్తిష్ఠతి నాకృత్వా నిస్తిష్ఠతి కృత్వైవ నిస్తిష్ఠతి కృతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి) ఉద్యోగప్రయత్నాపరపర్యాయా శ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసన్ధానే మనసా నియమనరూపా కృతిః బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యమి

తి వ్యవసాయలక్షణనిష్ఠాహేతుత్వాత్సమ్పాద్యేత్యర్థః అన్యత్పూర్వవత్ ॥౧॥

॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ఏకవింశఖండభాష్యమ్ ॥

ఉ — యదా వై సుఖం లభతేఽథ కరోతి నాసుఖం లబ్ధ్వా కరోతి సుఖమేవ లబ్ధ్వా కరోతి సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి సుఖం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి ॥౧

॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ద్వావింశః ఖండః ॥

శం — సాపి కృతిః యదా సుఖం లభతే, సుఖం నిరతిశయం వక్ష్యమాణం లబ్ధవ్యం మయేతి మన్యతే తదా భవతీత్యర్థః యథా దృష్టఫలసుఖాకృతిః, తథేహాపి (నాసుఖం లబ్ధ్వా కరోతి) భవిష్యదపి ఫలం లబ్ధ్వైవేత్యుచ్యతే తత్తదుద్దిశ్య ప్రవృత్త్యుపపత్తేః అథేదానీం కృత్యాదిషూత్తరోత్తరేషు సత్సు సత్యం స్వయమేవ ప్రతిభాసతే- న తద్విజ్ఞానాయ పృథగ్యత్నః కార్య ఇతి ప్రాప్తం, తత ఇదముచ్యతే (సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యాది) సుఖం భగవో విజిజ్ఞాస ఇత్యభిముఖీభూతాయాహ ... . ॥౧॥

॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ద్వావింశఖండభాష్యమ్ ॥

ఆ — కృతిస్తర్హి కుతో భవతీతి తత్రాహ (సాపీతి) యదా సుఖం లభతే, తదా భవతీతి సంబంధః నను సుఖలాభస్యేంద్రియసంయమాదివ్యతిరేకేణాభావాత్కథం సుఖలాభాధీనా కృతిరిత్యాశంక్యాహ (సుఖమితి) వక్ష్యమాణసుఖలబ్ధవ్యత్వాభిమానాదేవ యథోక్తా కృతిస్స్యాదిత్యర్థః. సుఖం లబ్ధ్వా కరోతీత్యేతద్దృష్టాంతేన సాధయతి (యథేతి (దృష్టం ఫలం పుత్రపశ్వాది, తజ్జన్యసుఖోద్దేశపూర్వికా లోకే కృతిర్దృష్టా తథాత్రాపి సుఖం లబ్ధ్వైవ కరోతి న తు వినా తదుద్దేశమిత్యర్థః. నన్వింద్రియాణాం మనసశ్చ సంయమపూర్వకం సుఖం భవతి, తథా చ కథం తల్లబ్ధ్వా కరోతీత్యుచ్యతే- తత్రాహ (భవిష్యదపీతి) ఉత్తరగ్రంథమాకాంక్షాపూర్వకముత్థాపయతి (అథేత్యాదినా) ... ॥౧॥

॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ద్వావింశఖండభాష్యటీకా ॥

రం — (న యదా వై సుఖం లభతేఽథ కరోతి నాసుఖం లబ్ధ్వా కరోతి సుఖమేవ లబ్ధ్వా కరోతి సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి) ఉక్తలక్షణాయాః కృతేః బ్రహ్మణి నిరతిశయానుకూలత్వావగమమంతరేణాసంభవాత్ శ్రోత్రియాంతరేషు హేయత్వానుసంధానాహితమనోనియమనరూపకృతిహేతుతయా అత్యంతానుకూలత్వలక్షణం సుఖత్వం బ్రహ్మణి జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థః అత్ర చ శ్రవణమననశబ్దాభ్యాం ప్రా

గివసుఖప్రాప్త్యసంభవాత్ ప్రాప్త్యర్థస్యాపి లభతేర్జ్ఞానమేవార్థః-జ్ఞానస్యా
పి ప్రాప్తిరూపత్వాత్ శ్రోతవ్యేత్యత్రత్యంతానుకూలజ్ఞానాభావే శ్రోతవ్యాంతరే
షు హేయత్వానుసంధానాహితమనోనియమన రూపకృతేరసంభవాత్ అత్యం
తానుకూలత్వం శ్రోతవ్యేబ్రహ్మణిజ్ఞాతవ్యమితిభావః అత్రోత్యవిజిజ్ఞాసితవ్య శబ్ద
స్యజ్ఞాతవ్యత్వమర్థః నోపాసితవ్యత్వం సమ్పాదనీయత్వంవేతిద్రష్టవ్యమ్. ॥౧॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ద్వావింశఖండభాష్యమ్

ఉ—యో వై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖం భూమా
త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి భూమానం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి॥ ...॥౧॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే త్రయోవింశఖండః

శం—యో వై భూమా - మహత్ నిరతిశయం బహ్వితి పర్యాయాస్తత్సుఖం.
తతో ఽర్వాక్సాతిశయత్వాదల్పం, అతస్తస్మిన్నల్పే సుఖం నాస్తి అల్పస్యాధికతృ
ష్ణా హేతుత్వాత్ తృష్ణా చ దుఃఖబీజం న హి దుఃఖబీజం సుఖం దృష్టం జ్వరాదిలోకేత
స్మాద్యుక్తం నాల్పే సుఖమస్తీతి అతో భూమైవ సుఖం తృష్ణాదిదుఃఖబీజత్వాసంభవా
ద్భూమ్నః ॥ ౧ ॥ ఇతిసప్తమప్రపాఠకేత్రయోవింశఖండభాష్యమ్

ఆ—భూమ్నో ఽర్వాగపి వైషయికం సుఖమస్తీత్యాశఙ్క్యాహ (తతో ఽ-
ర్వాగితి) కథమల్పత్వేపి సుఖత్వం వార్యతే- తత్రాహ (అల్పస్యేతి) దుఃఖ
రూపాం తృష్ణాం ప్రత్యల్పస్యసుఖస్య హేతుత్వేపి కథం స్వయం సుఖం న భవతీ
త్యాశఙ్క్యాహ (నహీతి) అల్పస్యసుఖస్య దుఃఖాంతర్భావేసిద్ధే ఫలితమా
హ(అతఇతి)॥౧॥ ఇతిసప్తమప్రపాఠకేత్రయోవింశఖండభాష్యటీకా

రం—(యో వై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖం భూమా త్వే
వ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి) భూమశబ్దో హి బహుత్వవాచీ, బహుశబ్దాత్ పృథ్వాది
త్వాదిమనిచి * బహోర్లోపో భూ చ బహోః * రితి ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారేచ
సతి తన్నిష్పత్తేః బహుత్వం చాత్ర వైపుల్యం, న సంఖ్యావిశేషః బహుశబ్దస్య
* బహుషు బహువచనమిత్యాదౌ సంఖ్యాయామివ * అల్పం వా బహు వా
యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి య ఇత్యాదావల్పత్వప్రతియోగిని వైపుల్యేపి ప్రయోగ
దర్శనాదిహాపి నాల్పే సుఖమస్తీత్యల్పత్వప్రతిద్వంద్వితయైవ భూమశబ్దప్రయో
గాచ్చ వైపుల్యమేవార్థః వైపుల్యం చ గుణోత్కర్షరూపం న తు పరిమాణరూ
పం సుఖశబ్దసామానాధికరణ్యాత్ న హి సుఖే ఉత్కర్షవత్ పరిమాణం ప్రసిద్ధం

స్యాత్ అతఉత్కర్షకృతవైపుల్యమేవ భూమశబ్దేన వివక్షితం - అతఏవన వైపుల్యరూపధర్మపరో భూమశబ్దః సుఖస్య వైపుల్యరూపత్వాభావాత్. అల్పప్రతియోగితయా నిర్దేశాచ్చ సహ్యత్రవోత్తరత్ర వా అల్పత్వం భూమప్రతియోగితయా నిర్దిశ్యతే, అపితు అల్పమేవ, అతోఽల్పశబ్దప్రతియోగితయా ప్రయుజ్యమానో భూమశబ్దో వైపుల్యాశ్రయధర్మిపర ఏవ తతశ్చాయమర్థః యదుత్కృష్టం విపులం, తదేవ సుఖం - అత్యంతానుకూలమిత్యర్థః నాల్పే సుఖమస్తి సుఖం, సుఖత్వం అత్యంతానుకూలత్వమిత్యర్థః * అపశవో వా అన్యే గో అశ్వేభ్య ఇత్యత్ర గవాశ్వవ్యతిరిక్తే అజాదౌ పశుత్వనిషేధస్య ప్రశస్తపశుత్వనిషేధపరత్వవత్ అల్పే ప్రత్యగాత్మసుఖే సుఖత్వనిషేధస్య ప్రశస్తసుఖత్వనిషేధపరత్వాత్ పూర్వఖండ ఏవ సుఖశబ్దస్యాత్యంతానుకూలార్థతయా వ్యాఖ్యాతత్వాత్ తతశ్చ భూమభిన్నస్య సుఖత్వాభావాత్ సుఖత్వాదేవ హేతోర్భూమత్వమప్యస్తీతి జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థః, ఏతత్సర్వం భాష్యేఽపి ద్రష్టవ్యం శిష్టం స్పష్టమ్ ... ॥ ౧ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే త్రయోవింశఖండభాష్యమ్

ఉ— యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పం యో వై భూమా తదమృతమథ యదల్పం తన్మర్త్యం స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని యది వా న మహిమ్నీతి ॥ ౧ ॥

శం— కింలక్షణోఽసౌ భూమేతి ఆహ యత్ర యస్మిన్ భూమ్ని తత్త్వే నాన్యద్ద్రష్టవ్యమన్యేన కరణేన ద్రష్టాన్యః- విభక్తో దృశ్యాదన్యత్పశ్యతి తథా, నాన్యచ్ఛృణోతి నామరూపయోరేవాంతర్భావాద్విషయభేదస్య తద్గ్రాహకయోరేవేహ దర్శనశ్రవణయోర్గ్రహణమన్యేషాం చోపలక్షణార్థత్వేన మననం త్వత్రోక్తం ద్రష్టవ్యం - నాన్యన్మనుత ఇతి ప్రాయశో మననపూర్వకత్వాద్విజ్ఞానస్య తథా- నాన్యద్విజానాతి ఏవంలక్షణో యః, స భూమా కిమత్ర ప్రసిద్ధాన్యదర్శనాభావో భూమోచ్యతే నాన్యత్పశ్యతీత్యాదినా అథాన్యం న పశ్యత్యాత్మానం పశ్యతీత్యేతత్ కించాతః యద్యన్యదర్శనాద్యభావమాత్రమిత్యుచ్యతే, తదా ద్వైతసంవ్యవహారవిలక్షణో భూమేత్యుక్తం భవతి అథాన్యదర్శనవిశేషప్రతిషేధే నాత్మానం పశ్యతీత్యుచ్యతే, తదైకస్మిన్నేవ క్రియాకారకఫలభేదోఽభ్యుపగతో భవేత్; యద్యేవం, కో దోషస్స్యాత్- నన్వయమేవ దోషః, సంసారానివృత్తిః క్రి

యాకారకఫలభేదో హి సంసార ఇతి. ఆత్మైకత్వ ఏవ క్రియాకారకఫలభేదః సంసార విలక్షణ ఇతి చేన్న - ఆత్మనో సర్వశేషైకత్వాభ్యుపగమే దర్శనాది క్రియాకారకఫలభేదాభ్యుపగమస్య శబ్దమాత్రత్వాత్. అన్యదర్శనాద్యభావోక్తిపక్షేపి యత్రేత్యన్యన్న పశ్యతీతి చ విశేషణేఽనర్థకే స్యాతామితి చేత్ దృశ్యతే హి లోకే యత్ర శూన్యే గృహేఽన్యన్న పశ్యతీత్యుక్తే స్తంభాదీనాత్మానం చ న పశ్యతీతి గమ్యతే, ఏవమిహాపీతి చేన్న * తత్త్వమసీత్యైకత్వోపదేశాదధికరణాధికర్తవ్యభేదానుపపత్తేః, తథా సదేకమేవాద్వితీయం సత్యమితి షష్ఠే నిర్ధారితత్వాత్ * అదృశ్యేఽనాత్మ్యే * న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదిశ్రుతిభ్యః స్వాత్మని దర్శనాద్యనుపపత్తేః యత్రేతి విశేషణమనర్థకం ప్రాప్తమితి చేన్న- అవిద్యాకృతభేదాపేక్షత్వాత్. యథా సత్త్వైకత్వాద్వితీయత్వబుద్ధిం ప్రకృతామపేక్ష్య సదేకమేవాద్వితీయమితి సంఖ్యాద్యనర్థమప్యుచ్యతే, ఏవం భూమ్న్యేకస్మిన్నేవ యత్రేతి విశేషణం అవిద్యావస్థాయామన్యదర్శనానువాదేన చ భూమ్నస్తదభావత్వలక్షణస్య వివక్షితత్వాన్నాన్యత్పశ్యతీతి విశేషణం- తస్మాత్సంసారవ్యవహారో భూమ్ని నాస్తీతి సముదాయార్థః. అథ యత్ర, అవిద్యావిషయేఽన్యోఽన్యేనాన్యత్పశ్యతీతి-తదల్పం- అవిద్యాకాలభావీత్యర్థః యథా స్వప్నదృశ్యం వస్తు ప్రాక్ప్రబోధాత్తత్కాలభావీతి. తద్వత్. తత ఏవ తన్మర్త్యం, వినాశి స్వప్నవస్తువదేవ తద్విపరీతో భూమా- యస్తదమృతం తచ్ఛబ్దోఽమృతత్వపరః సత్యేవం లక్షణో భూమా హే భగవన్ కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇత్యుక్తవంతం నారదం ప్రత్యాహ సనత్కుమారః (స్వే మహిమ్నీతి) స్వే- ఆత్మీయే మహిమ్ని-మాహాత్మ్యే. విభూతౌ ప్రతిష్ఠితో భూమా యది ప్రతిష్ఠామిచ్ఛసి క్వచిత్ - యది వా పరమార్థమేవ పృచ్ఛసీతి- న మహిమ్న్యపి ప్రతిష్ఠిత ఇత్యవోచామ అప్రతిష్ఠితః అనాశ్రితో భూమా క్వచిదపీత్యర్థః॥ ॥౧॥

ఆ—భూమ్నః సవిశేషత్వం నిర్విశేషత్వం వేతి ప్రశ్నపూర్వకం నిర్విశేషత్వం నిర్ధారయతి (కిమిత్యాదినా) నాన్యచ్ఛృణోతి, స భూమేతి సంబంధః కిమితి స్పర్శనాదిష్వపి సత్సు దర్శనశ్రవణయోరేవ నిషేధ్యత్వేనాత్ర గ్రహణమిత్యాశంక్యాహ (నామేతి) అనుక్తానాం స్పర్శాదీనాముపలక్షణార్థత్వేనాత్ర ద్వయోర్గ్రహణం- స్పర్శనాద్యవిషయత్వస్యాపి భూమ్ని భావాదిత్యాహ

(అన్యేషామితి) అత్రేతి లక్షణవాక్యోక్తిః. తత్ర హేతుమాహ (ప్రాయ
శ ఇతి) యస్మిన్నధికరణే తత్త్వవిచారణాయామన్యః అన్యంనపశ్యతి నశృణో
తి నమనుతే, నవిజానాతి, సభూమేతిద్రష్టృదృశ్యాదివికల్పనిషేధేనాధ్యాసాధి
కరణతోపలక్షితస్య వికల్పావిషయత్వమేవ భూమలక్షణమిత్యుపసంహరతి (ఏ
వమితి) ఉక్తమేవలక్షణం స్ఫుటయితుంవిమృశతి (కిమత్రేతి) లోకప్రసిద్ధ
దర్శనాది విషయత్వాభావమాత్రం భూమ్నోలక్షణం - తన్నిషేధేన స్వజ్ఞేయ
త్వం వేతివిమర్శార్థః; కస్మిన్పక్షేకోలాభః కోవాదోషఇతిశిష్యః పృచ్ఛతి
(కించాతఇతి) ఆద్యమనూద్యతత్రలాభందర్శయతి (యదీతి) అన్యస్య- ప్ర
* సిద్ధస్య దర్శనాదేర్విషయత్వం భూమ్నినాస్తీత్యేతావన్మాత్రం తస్యలక్షణమి
త్యుచ్యతేచేత్ - సర్వవికల్పాతీతః ప్రత్యగాత్మాభూమేత్యస్మత్పక్షసిద్ధిరిత్యర్థః.
ద్వితీయంపక్షమనూద్యతస్మిన్దోషంసూచయతి (అథేత్యాదినా)తమేవదోషం
ప్రశ్నపూర్వకంస్ఫుటయతి (యద్యేవమిత్యాదినా) సతిక్రియాకారకఫలభేదే
కథంసంసారానివృత్తిః తత్రాహ (క్రియేతి) సతిభేదేక్రియాదేస్సంసారత్వం
లోకేదృష్టం- తద్వైలక్షణ్యాదేకస్మిన్నేవక్రియాకారకభావస్యనసంసారత్వమి
తిచోదయతి (ఆత్మైకత్వఇతి) ఏకస్మిన్ క్రియాదిభేదస్యాసంభవందర్శయ
న్నుత్తరమాహ (నాత్మనఇతి) ద్వితీయపక్షస్య దుష్టత్వేస్పష్టీకృతే ప్రథమ
పక్షస్యాపి సమానందుష్టత్వమితి శిష్యశ్శంకతే (అన్యేతి) ఆద్యపక్షేపి నపశ్య
తీత్యేతావత్యేవ దర్శనాద్యభావలాభాచ్చ త్రత్యన్యదితిచ విశేషణద్వయవైయర్థ్యంస్యాదితా
మిత్యర్థః వ్యర్థమేవేదృశం వచనమిత్యాశంక్య శిష్యఃస్వయమేవబ్రూతే(దృ
శ్యతేహీతి) లోకేహియత్రభూమాన్యేగృహేనాన్యత్పశ్యతి తద్ద్వైవద్వితీయమితిప్ర
యోగోదృశ్యతే నచతస్యనైరర్థక్యమిష్టం, వ్యవహారాంగత్వాత్ యథాచత
స్మిన్ యథోక్తేఽథనధాన్యాద్యదర్శనేపి స్తంభాదీన్గృహంచ న నపశ్యతీతిశ్రుత
స్య నైరర్థక్యం నగమ్యతే- కింతు స్తంభాదీనాం తస్యచదర్శనమిష్టం తథా
యత్ర నాన్యత్పశ్యతీత్యత్రాపి విశేషణద్వయస్యసమాధానం న కష్టమిత్యర్థః
కిం విశేషణార్థవత్త్వానుపపత్త్యా భూమ్న్యధికరణాధికర్తృవ్యభావః స్వా
త్మదర్శనంచ వాచ్యమిత్యుచ్యతే - కింవా శ్రుతస్యాగతిర్వక్తవ్యేతిపృచ్ఛతి.
తత్రాద్యం దూషయతి (నేత్యాదినా) తథా * తత్త్వమసీతిసదిత్యర్థః ని
ర్ధారితత్వాత్, అధికరణాధికర్తృభేదానుపపత్తిరితి శేషః యచ్చాన్యన్నప

శ్యతీతి విశేషణాద్యాత్మనస్స్వదర్శనం వాచ్యమితి, తత్రాహ (అదృశ్య ఇతి) ద్వితీయమనూద్య గతిమాహ (యత్రేత్యాదినా) పరిహారభాగం దృష్టాంతేన స్పష్టయతి (యథేతి) ఏకస్మిన్నేవ భూమ్ని యత్రేతి విశేషణమనర్థమపి ప్రయుజ్యతే, ప్రసిద్ధానువాదేనాధికరణాదివికల్పావిషయత్వలక్షణస్య భూమ్నో లక్షణస్య వివక్షితత్వాదిత్యాహ (ఏవమితి) యదవిద్యావస్థమన్యదర్శనాది- తదనువాదేన నాన్యత్పశ్యతీతి విశేషణంచ భూమ్ని న విరుధ్యతే - దర్శనాద్యవిషయత్వలక్షణస్య భూమ్నో లక్షణస్య వివక్షితత్వాదిత్యాహ (అవిద్యేతి) లక్షణవాక్యార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) దర్శనాదిసకలసాంసారికవ్యవహారాభావోపలక్షితం తత్త్వం భూమేత్యర్థః అథ యత్రేత్యాదివాక్యం వ్యాకరోతి (అథేతి) పరిచ్ఛిన్నస్యావిద్యాకాలభావిత్వం దృష్టాంతేన వివృణోతి (యథేతి) తత ఏవ- పరిచ్ఛిన్నత్వాదితి యావత్. కథం తదమృతమితి భూమ్ని తచ్ఛబ్దప్రయోగః తత్రాహ (తచ్ఛబ్ద ఇతి) భూమ్నస్సుఖత్వవచనాత్తస్య చాశ్రయం పృచ్ఛతి (స తర్హీతి) వ్యవహారదృష్ట్యా ప్రశ్నః- వస్తుదృష్ట్యా వేతి వికల్ప్యాద్యం ప్రత్యాహ (ఇత్యుక్తవంతమితి) ద్వితీయమనూద్య నిరాకరోతి (యదీతి) ॥౧॥

౨౫—ఏతద్వాక్యప్రస్తుతయోర్భూమాల్పశబ్దయోరర్థజిజ్ఞాసుం ప్రత్యాహ (యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా) యత్రేతి - అనుభూయమాన ఇత్యధ్యాహారః- యత్ర వస్తున్యనుభూయమానే తతోఽన్యన్న దృశ్యతే న శ్రూయతే- న విజ్ఞాయతే చ, స భూమేత్యర్థః యస్మిన్ దృశ్యమానే తతోఽన్యన్న దృశ్యతే యస్మిన్ శ్రూయమాణే తతోఽన్యన్న శ్రూయతే- యస్మిన్విజ్ఞాయమానే తతోఽన్యన్న విజ్ఞాయతే, స భూమేత్యర్థః యద్వా; సప్తమ్యాః విషయత్వమర్థః పశ్యన్నిత్యధ్యాహారః, తతోఽన్యన్న పశ్యతీత్యర్థః అత్ర తదితరస్య దర్శనాద్యభావో విషయాభావకృతః తతశ్చ యతోఽన్యన్నాస్తి- స భూమేత్యర్థః పర్యవసితః ననుచేతనాచేతనవర్గస్య తద్భిన్నత్వాత్ కథం భూమ్నోఽన్యన్నాస్తీత్యుచ్యతే న చ చిదచిద్విశిష్టస్యైవ భూమబ్రహ్మశబ్దార్థత్వాత్ చిదచితోరపి తత్రాంతర్భావాత్ తదన్యన్నేతి నిషేధశ్శక్యతే కర్తుమితి వాచ్యం విశేషణభూతయోశ్చిదచితోర్భూమబ్రహ్మశబ్దార్థభూతాద్విశిష్టాదన్యత్వేన తతోఽన్యన్నాస్తీతి నిషేధస్యాయుక్తత్వాత్ కించ * అథాత ఆత్మాదేశ ఇతి భూమ్న ఏవాత్మత్వస్యోపదేక్ష్యమాణత్వాత్ * తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రస్తుతస్యాత్మోపదే

శస్య భూమ్ని పర్యవసానాచ్చ భూమ్న ఆత్మత్వ మవర్జనీయం నహిచిదచిద్విశి
ష్టస్యాత్మత్వమస్తి, విశేష్యస్యైవాంతఃప్రవిశ్యనియంతృత్వేనా త్మత్వాత్ తతశ్చ
తస్యైవభూమత్వం వక్తవ్యం-నచేదంలక్షణంతస్యసంభవతి-తదవ్యతిరిక్తస్యవస్తు
నస్సత్త్వాదితిచేత్, ఉచ్యతే బ్రహ్మశబ్దవత్ భూమశబ్దస్యాపి వస్తుపరిచ్ఛేదశూ
న్యత్వమేవార్థః వస్తుపరిచ్ఛేదో నామ, ఇదమిదం నేతినిర్దేశార్హత్వం త
ద్రాహిత్యం స్వరూపాభేదాద్వాభవేత్ - తదపృథక్సిద్ధత్వాద్వాభవేత్ తత్రజీ
వజడయోరీశ్వరాభేదాభావాత్ తదపృథక్సిద్ధసత్తాకత్వమితిఫలతి తచ్చ ద్వేధా
ఘటతే తత్సత్తావ్యతిరిక్తసత్తాశూన్యత్వాద్వా * యదధీనాయస్యసత్తాతత్తది
త్యేవభణ్యతఇతి స్మృత్యనుసారేణ తదధీనసత్తాకత్వాద్వాభవేత్ తత్రతత్సత్తావ్య
తిరిక్తసత్తాశూన్యత్వమపి సత్తారూపవిశేష్యాభావేనమి[illegible]త్వాద్వాభవేత్ త
త్సత్తాఽభిన్నసత్తాకత్వేన సత్తావ్యతిరిక్తత్వ రూపవిశేషణాభావాద్వాభవేత్-
తత్రసత్తాశూన్యత్వం సకలప్రమాణవిరుద్ధమనభ్యుపగమార్హం తథైవ తత్సత్తా
ఽభిన్న సత్తాకత్వమపినాభ్యుపగమార్హం అపితు తత్సత్తాధీన సత్తాకత్వ
మేవ ఏవంవిధస్యాపృథక్సిద్ధత్వస్య సిద్ధాంతే అభ్యుపగతత్వాత్ నానుపపత్తిః
తతశ్చ యత్ర నాన్యదిత్యస్యాపియత్సత్తానధీనసత్తాకం నాస్తి - యదనాత్మకం
నాస్తీత్యర్థపర్యవసానాన్నానుపపత్తిః యద్వా * సమానేషుపూర్వత్వాదితి
సాప్తమికాధికరణే ఇతరాదిసర్వనామశబ్దానాం పూర్వనిర్దిష్టసదృశ వాచిత్వ
స్య వ్యవస్థాపితతయా * నాన్యోఽతోస్తిద్రష్టేత్యాదివాక్యేష్వివయత్ర నాన్య
త్పశ్యతీవాక్యేపి సమానాన్యనిషేధపరత్వాశ్రయణాన్నానుపపత్తిః (అథయత్రా
న్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతితదల్పం) ఉక్తలక్షణకభూమవిపరీతల
క్షణమల్పమిత్యర్థః (యోవైభూమాతదమృతమథయదల్పంతన్మర్త్యం) ఉక్త
లక్షణోభూమైవామృతం, జననమరణాదిశూన్యం నిత్యావిర్భూతానన్యాధీనాప
హతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకమితియావత్ ఇతరత్తన్నేదృశం. నిత్యముక్తాదీనామపి
అనన్యాధీనత్వాద్యభావాత్ నవాక్యార్థానుపపత్తిరితిద్రష్టవ్యం సర్వవస్తూ
నా మాధారసాపేక్షత్వం దృష్ట్వాశిష్యః పృచ్ఛతి (సభగవఃకస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇ
తి) ఉత్తరమాహ (స్వేమహిమ్నీతి) సః స్వీయమహిమాధారక ఇత్యర్థః *
స్వయందాసాస్తపస్వినఇతి వదనాధారఇత్యభిప్రాయః ఉక్తాభిప్రాయేణాచార్య
స్స్వీయముక్త్వాస్వశబ్దస్యాత్మీయవచనత్వాత్ ఆత్మీయేనియామ్యతయా మహి

మభూతేగవాశ్వహస్తిహిరణ్యదాసభార్యాదిలక్షణే ప్రతిష్ఠిత ఇతి అభిప్రాయం శిష్యోగృహ్ణీయాత్ అథవా, స్వశబ్దస్య స్వాత్మపరతయా ఆత్మాధార ఇత్యభిప్రాయఇతివావాక్యాభిప్రాయం బుద్ధ్వైత,నచతదుభయమపిసంభవతి, పరమాత్మనఉభయ విభూతిలక్షణాత్మీయమహిమనద్భావేప్యనాధారస్య పరమాత్మనః తత్ప్రతిష్ఠితత్వాసంభవాత్, నహ్యతిశిక్షితోపి నటవటుః స్వస్కన్ధమారుహ్యనరీనర్తీతి న్యాయేన స్వస్యస్వాశ్రితత్వాసంభవాచ్చ అతోనద్వయమపి యుజ్యతే అతశ్శిష్యస్యసాబుద్ధిర్నివర్తనీయేతి మత్వాపునరాహ (యదివానమహిమ్నీతి) యదివా, స్వవివక్షితానాధారత్వాభిప్రాయాతిరిక్తపూర్వోక్త పక్షద్వయేత్వయా ఆశంకితేన స్వేమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితఇతి బ్రూమఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥

ఉ—గోఅశ్వమిహమహిమేత్యాచక్షతేహస్తిహిరణ్యందాసభార్యం క్షేత్రాణ్యాయతనానీతి ‡ నాహమేవంబ్రవీమి బ్రవీమీతి హో వాచాన్యోహ్యన్యస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇతి....... ...... ॥ ౨॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకే చతుర్వింశః ఖండః

శం—యదిస్వమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితో భూమా - కథం తర్హ్యస్య ప్రతిష్ఠోచ్యతే.శృణు,గోఽశ్వాదీహమహిమేత్యాచక్షతే.గావశ్చాశ్వాశ్చగోఅశ్వంద్వంద్వైకవద్భావః సర్వత్రగవాశ్వాదిమహిమేతిప్రసిద్ధం తదాశ్రితః సత్ప్రతిష్ఠశ్చైత్రోభవతియథా- నాహమేవంస్వతోన్యంమహిమానమాశ్రితో భూమాచైత్రవదితి బ్రవీమి అత్రహేతుత్వేనాన్యోహ్యన్యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితఇతి వ్యవహితేన సంబంధః కింత్వేవం బ్రవీమీతిహోవాచ సఏవేత్యాది ... ..., ॥ ౨ ॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకేచతుర్వింశఖండభాష్యమ్

ఆ—పూర్వాపరవిరోధమాశంక్య పరిహరతి (యదీత్యాదినా) భూమ్నః స్వతోన్యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితత్వాభావః, అత్రోచ్యతే తత్రాన్యోహీత్యాదివాక్యస్య హేతుత్వేన తేనవ్యవహితేన నాహమేవంబ్రవీమీత్యస్య సంబంధ ఇతి యోజనా కథంతర్హి బ్రవీతిభవానిత్యాశంక్యాహ (కింత్వితి) ... ... ॥ ౨ ॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకేచతుర్వింశఖండభాష్యటీకా

రం—తద్వివృణోతి (గోఅశ్వమిహమహిమేత్యా చక్షతేహస్తిహిరణ్యం దాసభార్యంక్షేత్రాణ్యాయతనానీతి) గోఅశ్వమిత్యాదౌద్వంద్వైకవద్భావః

‡ నాహమేవం బ్రవీమీతి సహోవాచేతి రంగరామానుజీయపాఠః

ఆయతనానీతీతిశబ్దః ప్రకారవచనః ఏవం జాతీయకానీత్యర్థః (నాహమేవం బ్రవీమీతిసహోవాచ) తత్ప్రతిష్ఠితత్వంనబ్రవీమీత్యర్థః ఉక్తంచ వ్యాసా ర్యైః * అస్యమహిమానమితిపీతశోకః * ఏతాంవిభూతింయోగంచేత్యాదిశ్రు తిస్మృతిషు పరమాత్మనోమహిమవత్త్వావగమాత్ * యదివానమహిమ్నీతినమ హిమనిషేధః అపితువిభూతిరూపమహిమప్రతిష్ఠితత్వ నిషేధోఽవగమ్యత ఇతి అథస్వరూపమహిమప్రతిష్ఠితత్వం నిషేధతి(అన్యోహ్యన్యస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇతి) నస్వస్య స్వప్రతిష్ఠితత్వం నంభవతీతి భావః ... ...॥౨

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే చతుర్వింశఖండభాష్యమ్

ఉ—సఏవాధస్తాత్సఉపరిష్టాత్సపశ్చాత్సపురస్తాత్సదక్షిణతస్సఉత్తర తస్సఏవేదగ్ సర్వమిత్యథాతోఽహంకారాదేశఏవాహమేవా ధస్తాదహముపరిష్టాదహంపశ్చాదహం పురస్తాదహందక్షిణతోఽ హముత్తరతోఽహమేవేదగ్ సర్వమితి ॥ ॥౧॥

శం—కస్మాత్పునఃక్వచిన్నప్రతిష్ఠితఇతి ఉచ్యతే, యస్మాత్సఏవ భూమాఅధ స్తాత్ నతిద్వ్యతిరేకేణాన్యద్విద్యతే- యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితస్స్యాత్, తథా(ఉప రిష్టాదిత్యాది) సమానం. సతిభూమ్నోఽన్యస్మిన్ భూమాహిప్రతిష్ఠితస్స్యా త్ నతుతదస్తి సఏవతుసర్వం, అతస్తాదసౌనక్వచిత్ప్రతిష్ఠితః * యత్రనా న్యత్పశ్యతీత్యధికరణాధికర్తవ్యతానిర్దేశాత్ * సఏవాధస్తాదితిచపరోక్షనిర్దే శాత్- ద్రష్టుర్జీవాదన్యోభూమాస్యాదిత్యాశంకాకస్యచిన్మాభూదితి,అథాతః-అ నంతరంఅహంకారాదేశఅహంకారేణాదిశ్యతఇత్యహంకారాదేశః,ద్రష్టురనన్య త్వదర్శనార్థంభూమైవనిర్దిశ్యతేఽహంకారేణఅహమేవాధస్తాదిత్యాదినా॥

ఆ—అవతారితమేవవాక్యం ప్రశ్నపూర్వకమవతార్యవ్యాచష్టే (కస్మాది త్యాదినా) ఉక్తమేవార్థంవ్యతిరేకద్వారావివృణోతి (సతీతి) అహంకా రాత్మత్వోపదేశస్యాభిప్రాయమాహ (యత్రేతి) కోసావహంకారేణాదిశ్య తఇత్యాశంక్య ప్రయోజనానువాదపూర్వకమాహ (ద్రష్టురితి) ॥౧॥

ర౦—ననుయత్రనాన్యత్పశ్యతీత్యనుపపన్నం-నానాదిగ్వర్తినాంచేతనాచే తనపదార్థానాంభిన్నానాముపలంభాదిత్యత్రాహ(సఏవాధస్తాత్సఉపరిష్టాత్సప శ్చాత్సపురస్తాత్సదక్షిణతస్సఉత్తరతస్సఏవేదంసర్వమితి)అత్రసఏవేదంసర్వమితి సామానాధికరణ్యాత్ సఇతినిర్దిష్టస్యభూమ్నఃఇదంసర్వమితినిర్దిష్టస్యచిదచిద్వ

స్తస్యచశరీరాత్మభావఃఫలితోభవతి.తతశ్చయత్ర నాన్యత్పశ్యతీతితదనాత్మకానాన్య నిషేధేనానుపపత్తిరితిభావఃఏవంసర్వాత్మభూతస్యభూమ్నఃఉపాసనేస్వశరీరకత యోపాసనంకర్తవ్యముపదిశతి(అథాతో ఽహంకారాదేశఃక్రియతఇతిశేషఃఅథశ బ్దః ప్రకృతవిషయద్యోతనార్థః అహంకారః-అహంబుద్ధిఃఅహంగ్రహేణ భూ మ్నఉపాసనప్రకారః అతఃపరముపదిశ్యతఇత్యర్థః నతు జీవస్వరూపోపదేశఇ తిమంతవ్యం తథాసత్యహమాదేశఇతి నిర్దేశస్స్యాదేవయుక్తతయాకార పదవైయ ర్థ్యాత్- పరమాత్మనోఽహంగ్రహేణోపాసన ప్రకారమేవదర్శయతి (అహ మేవాధస్తాదహముపరిష్టాదహంపశ్చాదహంపురస్తాదహం దక్షిణతోఽహముత్త రతోఽహమేవేదంసర్వమితి) సర్వదిగ్వర్తిసర్వాత్మాభూమాఽహమేవేతిజ్ఞాత వ్యమిత్యర్థః నతు జీవస్య సర్వాత్మకత్వ ముపదిశ్యతఇతి భ్రమితవ్యం జీవ స్యాసర్వాధారత్వేనాసర్వాత్మకత్వాత్ తథాత్వేకారశబ్దవైయర్థ్యస్యోక్తత్వా చ్చ ఉక్తంచ భగవతాభాష్యకృతా * యత్తు అహమేవాధస్తాదిత్యాదినాసర్వా త్మత్వముపదిష్టం- తద్భూమవిశిష్టస్య బ్రహ్మణోఽహంగ్రహేణోపాసన ముప దిశ్యతే *అథాతోఽహంకారాదేశఇతిఅహంగ్రహణోపదేశోపక్రమాదితి* ప రమాత్మనః ప్రత్యగాత్మ శరీరకత్వజ్ఞానప్రతిష్ఠార్థమహంగ్రహేణోపాసనం క ర్తవ్యమితిచ ॥ ॥౧॥

ఉ—అథాతఆత్మాదేశఏవాత్మైవాధస్తాదాత్మోపరిష్టాదాత్మాపశ్చా దాత్మాపురస్తాదాత్మాదక్షిణతఆత్మోత్తరతఆత్మైవేదగ్ సర్వమి తిసవాఏషఏవంపశ్యన్నేవంమన్వానఏవం విజానన్నాత్మరతి రాత్మక్రీడఆత్మమిథునఆత్మానందః సస్వరాడ్భవతి తస్య సర్వే షులోకేషు కామచారోభవతిఅథయేఽన్యథాతోవిదురన్యరాజాన స్తేక్షయ్యలోకాభవన్తి తేషాగ్ సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవతి॥౨॥ ఇతిసప్తమప్రపాఠకేపంచవింశఃఖండః

శం—అహంకారేణదేహాదిసంఘాతోఽప్యాదిశ్యతేఽవివేకిభిరిత్యతస్తదాశం కామాభూదితి; అథ అనంతరమాత్మాదేశః- ఆత్మనైవకేవలేనసత్స్వరూపేణశు ద్ధేనాదిశ్యతే. ఆత్మైవసర్వతస్సర్వమిత్యేవమేకమజం సర్వతోవ్యోమవత్పూ ర్ణమన్యశూన్యంపశ్యన్ సవాఏషవిద్వాన్మననవిజ్ఞానాభ్యామాత్మరతిః-ఆత్మన్యే వరతిః, రమణంయస్యసోఽయమాత్మరతిః తథా. ఆత్మక్రీడః దేహమాత్రసాధనా

రతిః. బాహ్యసాధనా- క్రీడా లోకే స్త్రీభిర్నఖిభిశ్చ క్రీడతీతి దర్శనాత్ న తథా విదుషః కిం తర్హి ఆత్మవిజ్ఞాననిమిత్తమేవోభయం భవతీత్యర్థః మిథునం, ద్వంద్వజనితం సుఖం తదపి ద్వంద్వనిరపేక్షం యస్య విదుషః తథా- ఆత్మానందః శబ్దాదినిమిత్తః ఆనందోఽవిదుషాం న తథాస్య విదుషః కిం తర్హి ఆత్మనిమిత్తమేవ సర్వం సర్వదా సర్వప్రకారేణ చ దేహజీవితభోగాదినిమిత్తబాహ్యవస్తు నిరపేక్ష ఇత్యర్థః సః, ఏవంలక్షణో విద్వాన్ జీవన్నేవ స్వారాజ్యేఽభిషిక్తః పతితేఽపి దేహే స్వరాడేవ భవతి. యత ఏవం భవతి, తత ఏవ తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి. ప్రాణాదిషు పూర్వభూమిషు * తత్రాస్యేతి తావన్మాత్రపరిచ్ఛిన్న కామచారిత్వముక్తమస్య రాజత్వం చార్థప్రాప్తం, సాతిశయిత్వాత్, యథా ప్రాప్తస్వారాజ్యకామచారత్వానువాదేన తత్తన్నివృత్తిరిహోచ్యతే స స్వరాడిత్యాదినా అథ పునర్యేఽన్యథాఽతః ఉక్తదర్శనాదన్యథా వైపరీత్యేన యథోక్తమేవ వా సమ్యగ్జ్ఞ విదుః తేఽన్యరాజానో భవంతి అన్యః పరో రాజా స్వామీ యేషాం తేఽన్యరాజానః తే కించ క్షయ్యలోకాః క్షయ్యో లోకో యేషాం తే క్షయ్యలోకాః భేదదర్శనస్యాల్పవిషయత్వాత్ అల్పం చ *తన్మర్త్యమిత్యవోచామ. తస్మాద్యే ద్వైతదర్శినః తే క్షయ్యలోకాః స్వదర్శనానురూప్యేణైవ భవన్తి అత ఏవ తేషాం సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవతి ॥ ౨ ॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే పంచవింశఖండభాష్యమ్

ఆ— అహంకారాదేశాత్ పృథగాత్మాదేశస్య తాత్పర్యమాహ (అహంకారేణేతి) ఉక్తాత్మవిజ్ఞానవతః కృతకృత్యతామాహ (ఆత్మైవేతి) ఏకమితి, సజాతీయభేదరాహిత్యస్యోక్తిః అన్యశూన్యమితి విజాతీయభేదశూన్యత్వముచ్యతే రతి క్రీడయోరవాంతరభేదం దర్శయతి (దేహమాత్రేతి) క్రీడా బాహ్యసాధనేత్యత్ర లోకసమ్మతిమాహ (లోక ఇతి) దేహస్య జీవితే చ భోగత్యాగయోశ్చ నిమిత్తం బాహ్యవస్తు - తత్ర సర్వత్ర నిరపేక్షో యదృచ్ఛాలాభే ప్యాసంగవర్జితో విద్వానిత్యాహ (దేహేతి) జీవన్ముక్తిముక్త్వా విదేహముక్తిం దర్శయతి (స ఇతి) స్వారాజ్యం నిమిత్తీకృత్య ఫలాంతరమాహ (యత ఏవమితి) స్వారాజ్యసర్వలోకకామచారయోస్తాత్పర్యమాహ (ప్రాణాదిష్వితి) * యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతీత్యాదినా పరిచ్ఛిన్నం పరతంత్రం చ పూర్వభూమిషు ఫలముక్తం, అత్ర తు పరమానందప్రాప్తౌ తదావృత్తిరు

చ్యతే నతు సోపాధికం రూపమిత్యర్థః ఫలప్రదర్శనద్వారేణస్తుత్వావిద్యామ
విద్వన్నిందాద్వారాపితాంస్తౌతి (అథత్యాదినా) తే - క్షయ్యలోకాభవంతి
తిసంబంధః, భేదదర్శినాం వినాశిఫలత్వేనోపాసుమాహ (భేదదర్శనస్యేతి)
పరిచ్ఛిన్నస్య వినాశిత్వవచనం తస్మాదితిపరామృశతి... ...... ॥ ౨॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే పంచవింశఖండభాష్యటీకా

రం—నన్వహంబుద్ధిశబ్దయోర్జీవాత్మవిషయయోః కథం భూమపర్యంతత్వం అనహమర్థేచ పరమాత్మన్యహంగ్రహోపాసనస్యాయథార్థత్వమేవస్యాదిత్యాశంక్య భూమ్నః ప్రత్యగాత్మానం ప్రత్యాత్మత్వేన తద్విషయబుద్ధిశబ్దానాం పరమాత్మపర్యంతత్వముపపద్యతఇతిదర్శయన్ * తరతిశోకమాత్మవిదితి ప్రక్రాంతమాత్మోపదేశంభూమ్నిసమాపయతి (అథాతఆత్మాదేశః) అత్రాపి క్రియతఇతిశేషః అథశబ్దః ప్రకృతవిషయత్వఖ్యాతనార్థః ఆత్మాదేశః ఆత్మోపదేశః క్రియతఇత్యర్థః (ఆత్మైవాధస్తాదాత్మోపరిష్టాదాత్మాపశ్చాదాత్మా పురస్తాదాత్మాదక్షిణతఆత్మోత్తరతఆత్మైవేదంసర్వమితి) సర్వాత్మత్వయోపదిశ్యమానో భూమాస్వోపాసకస్యాత్మైవేత్యర్థః. 'తతశ్చత(త్రా)హంబుద్ధిశబ్దయోర్యాథార్థ్యమేవేతిభావః నన్వథాత ఆత్మాదేశఇత్యాత్మత్వోపదేశః ప్రకృతభూమవిషయఇతి కథమవసీయతఇతిచేన్న - భిన్నయోర్ద్వయోస్సార్వాత్మ్యయోగనైకవిషయత్వస్యైవ సిద్ధత్వాత్, ననుచ * సఏవాధస్తాదిత్యనేనైవ సార్వాత్మ్యస్యైవ సిద్ధతయా ఉపాసకాత్మత్వమపిసిద్ధమితి అథాతఆత్మాదేశఇత్యుపదేశోవ్యర్థఇతిచేత్. సత్యం * సఏవేదంసర్వమితిసామానాధికరణ్యా నాత్మత్వంఫలతి అథాపి కంఠోక్త్యా ఉపాసకాత్మత్వ సిద్ధ్యర్థం విశిష్యకంఠోక్త్యోపదేశః నచాథాత ఆత్మాదేశఇతి సామాన్యోక్తిరుపాసకం ప్రత్యాత్మత్వోపదేశపతి విశేషే కిం నియామకమితివాచ్యం * ఏవంవిజానతఆత్మతః ప్రాణఇతివిద్వదాత్మనః ప్రాణాద్యుపాదానత్వేన సార్వాత్మ్యస్యోత్తరత్ర ప్రతిపాదయిష్యమాణత్వాత్ యత్త్వత్రపరైరహంకారస్యాత్మకత్వేన ప్రత్యక్షసిద్ధస్య * అథాతోఽహంకారాదేశః అథాతఆత్మాదేశఇతి పృథగుపదేశోభేదార్థః భూమాత్మనోర్భిన్నత్వేన ప్రత్యక్షసిద్ధయోః పృథగుపదేశవైయర్థ్యాత్ ద్వయోస్సార్వాత్మ్యయోగాదితి-తదసారం అహమర్థాదన్యస్యాత్మనో భూమాఖ్యబ్రహ్మాభిన్నత్వేన ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తయోః పృథగుపదేశోభేదార్థః అహమర్థస్యత్వం

బ్రహ్మాభిన్నత్వేన ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తయోరుపదేశవైయర్థ్యాదితి వైపరీత్యస్యాపి సువచత్వాదిత్యాస్తాం తావత్ (సవాఏషఏవంపశ్యన్నేవం మన్వానఏవం విజానన్నాత్మరతిరాత్మక్రీడ ఆత్మమిథునఆత్మానందః) రతిః స్రక్చందనాదిజన్యాప్రీతిః, క్రీడా- ఉద్యానాదిజన్యా; స్త్రీసంభవాప్రీతిః, మైథునం విభూతిజన్యాప్రీతిః, ఆనందః ఆత్మైవరతిర్యస్య సతథోక్తః ఏవముత్తరత్రాపి శ్రవణమననిదిధ్యాసనైరుక్తభూమాత్మసాక్షాత్కారనిష్ఠస్య సర్వవిధసుఖానుభవోప్యాత్మసుఖానుభవాంతర్గతఇత్యర్థః (సస్వరాడ్భవతి) స్వరాట్, స్వయమేవరాజా, అకర్మవశ్యః విధినిషేధకింకరోనభవతీతియావత్ *అతఏవచానన్యాధిపతిరితిసూత్రే * అతఏవ, సత్యసంకల్పాదేవ అనన్యాధిపతిఃఅన్యాధిపతిత్వం విధినిషేధయోగ్యత్వం విధినిషేధయోగ్యత్వేహిప్రతిహత సంకల్పత్వంభవేత్ అతస్సత్యసంకల్పత్వ శ్రుత్యైవానన్యాధిపతిత్వంచ సిద్ధం అతఏవ * సస్వరాడ్భవతీత్యుచ్యతఇతి భాషితం (తస్యసర్వేషులోకేషు కామచారోభవతి) * ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతిచేదితిసూత్రే * అకర్మపరతిహతజ్ఞానోముక్తో వికారలోకాన్ బ్రహ్మవిభూతిభూతాననుభూయ యథాకామంత్వప్యతీతిసర్వేషు లోకేషు కామచారోభవతీత్యస్యవాక్యస్యార్థఇతిభాషితం (అథయేఽన్యథాతో విదురన్యరాజానస్తేక్షయ్యలోకాభవన్తితేషాంసర్వేషు లోకేష్వకామచారోభవతి) యోఉక్తప్రకారాదన్యేన ప్రకారేణోపాసతే తేఅన్యరాజానోభవన్తి విధినిషేధకింకరాభవన్తి కర్మవశ్యాభవంతీత్యర్థః. స్వరాడిత్యస్యప్రతిద్వంద్విత్వాత్ కించ- తేక్షయ్యలోకాభవంతీత్యర్థః అత్రక్షయ్యలోకాభవంతీత్యనేన యథోక్తప్రకారేణపరమాత్మోపాసకానామక్షయ్యభగవల్లోకత్వమస్తీత్యుక్తంభవతి

ఇతి సప్తమప్రపాఠకేపంచవింశఖండభాష్యమ్.

౧—తస్యహవాఏతస్యైవం పశ్యతఏవం మన్వానస్యైవం విజానతఆత్మతః ప్రాణఆత్మతఆశాత్మతః స్మరఆత్మతఆకాశఆత్మతస్తేజఆత్మతఆపఆత్మత ఆవిర్భావ తిరోభావావాత్మతోన్నమాత్మతోబలమాత్మతోవిజ్ఞానమాత్మతోధ్యానమాత్మతశ్చిత్తమాత్మతస్సంకల్పఆత్మతో మనఆత్మతోవాగాత్మతోనామాత్మతో మంత్రాఆత్మతఃకర్మాణ్యాత్మతఏవేదగ్ంసర్వమితి ॥ . ॥ ౧ ॥

శం—(తస్యహవాఏతస్యేత్యాది) స్వారాజ్యంప్రాప్తస్య ప్రాకృతస్య విదు

షఇత్యర్థః ప్రాక్సదాత్మవిజ్ఞానాత్స్వాత్మనోఽన్యస్మాత్సతః ప్రాణాదేరా విర్భావతిరోభావా ఆస్తాం తత్ప్రత్త్యుత్పత్తిప్రలయాసభూతాం- సదాత్మవిజ్ఞానేతు సతీదానీం స్వాత్మతఏవ సంవృత్తా. తథా- సర్వోఽప్యన్యోవ్యవహారఆత్మతఏవ విదుషః ॥ ౧ ॥

ఆ—ఉక్తవిద్యాస్తుత్యర్థమేవ విదుషః స్రష్టృత్వమాహ (తస్యేతి) తథావిదుషః స్రష్టృత్వవ్యవహారవదిత్యర్థః క్రీడాదిః, అన్యోవ్యవహారః॥ ॥౧॥

రం—అథాతఆత్మాదేశఇత్యనేనోక్తముపాసకాంతర్యామిణశ్చేతనాచేతన సకలప్రపంచోపాదానత్వలక్షణ సర్వాత్మకత్వం స్పష్టయతి (తస్యహవాఏత స్యైవం పశ్యతఏవంమన్వానస్యైవం విజానతఆత్మతః ప్రాణఆత్మత ఆశాత్మ తస్స్మరఇత్యాది) ఉపాసకస్యాంతర్యామ్యేవ ప్రాఙ్నిర్దిష్టప్రాణశబ్దితజీవప ర్యంతసకలప్రపంచోపాదానం అతః * అహమేవేదంసర్వమితివిహితోఽహం గ్రహస్తాత్త్వికవిషయఏవేతిభావః ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—తదేషశ్లోకః నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతినరోగంనోతదుఃఖతామ్।
సర్వగ్ంహపశ్యఃపశ్యతిసర్వమాప్నోతిసర్వశఇతి సఏకధాభవతి
త్రిధాభవతిపంచధా। సప్తధానవధాచైవపునశ్చైకాదశస్మృతః
శతంచదశచైకశ్చ సహస్రాణిచవింశతిః ॥ ఆహారశుద్ధౌసత్త్వ
శుద్ధిస్సత్త్వశుద్ధౌధ్రువాస్మృతిః। స్మృతిలంభేసర్వగ్రంథీనాం
విప్రమోక్షస్తస్మైమృదితకషాయాయతమసః పారందర్శయతి
భగవాన్సనత్కుమారస్తగ్ స్కందఇత్యాచక్షతేతగ్ స్కందఇ
త్యాచక్షతే ॥ ... ... ॥౨॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకే షడ్వింశఃఖండః॥

ఇతి ఛాందోగ్యోపనిషదిసప్తమప్రపాఠకస్సమాప్తః॥

హరిః ఓమ్. తత్సత్.

శం—కించ తత్ ఏతస్మిన్నర్థే ఏషశ్లోకః మంత్రోఽపిభవతి (నపశ్యః) ప శ్యతీతిపశ్యః యథోక్తదర్శీ విద్వానిత్యర్థః మృత్యుం, మరణం రోగంజ్వరా ది దుఃఖతాం. దుఃఖభావంచాపినపశ్యతి సర్వంహ, సర్వమేవసపశ్యః పశ్య త్యాత్మానమేవసర్వం తతస్సర్వమాప్నోతిసర్వశః, సర్వప్రకారైరితి కించ సః, విద్వాన్ప్రాక్సృష్టిప్రభేదాదేకధైవభవతి ఏకధైవచసన్ త్రిధాదిభేదైరనన్తభే దప్రకారోభవతిసృష్టికాలేపునస్సంహారకాలేమూలమేవస్వంపారమార్థికమేకధా

భావం ప్రతిపద్యతే స్వతంత్రఏవేతి విద్యాంఫలేన ప్రరోచయన్ స్తౌతి. అథేదా
నీం యథోక్తాయా విద్యాయాః సమ్యగవభాసకారణం ముఖావభాసకారణస్యే
వాదర్శస్య విశుద్ధికారణం సాధనముపదిశ్యతే (ఆహారశుద్ధౌ) ఆహ్రియత ఇ
త్యాహారః, శబ్దాదివిషయజ్ఞానం భోక్తుర్భోగాయాహ్రియతే; తస్యవిషయోప
లబ్ధిలక్షణస్య విజ్ఞానస్యశుద్ధిః, ఆహారశుద్ధిః. రాగద్వేషమోహదోషైరసంస్పృష్ట
విషయవిజ్ఞానమిత్యర్థః- తస్యామాహారశుద్ధౌ సత్యాంతద్వతోఽన్తఃకరణస్య
సత్త్వస్యశుద్ధిః, నైర్మల్యంభవతి సత్త్వశుద్ధౌచ సత్యాంయథావగతే భూమా
త్మనిధ్రువా అవిచ్ఛిన్నా స్మృతిః అవిస్మరణంభవతి తస్యాంచ లబ్ధాయాం స్మృతి
లంభే సతిసర్వేషామవిద్యాకృతానర్థపాశరూపాణామనేకజన్మాంతరానుభవ
భావనాకఠినీకృతానాం హృదయాశ్రయాణాం గ్రంథీనాం విప్రమోక్షః విశేషే
ణమోక్షణం వినాశోభవతీతియతఏతదుత్తరోత్తరంయథోక్తమాహారశుద్ధిమూలం
తస్మాత్సాకార్యేత్యర్థః సర్వంశాస్త్రార్థమశేషతఉక్త్వాఖ్యాయికాముపసంహ
రతి శ్రుతిః తస్మై మృదితకషాయాయ- వార్క్షాదిరివకషాయః, రాగద్వేషాది
దోషః సత్త్వస్య రంజనారూపత్వాత్ సజ్ఞానవైరాగ్యాభ్యాసరూపక్షారేణ
క్షాలితో మృదితః, వినాశితో యస్యనారదస్య తస్మై యోగ్యాయమృదిత కషా
యాయతమసః అవిద్యాలక్షణాత్పారం, పరమార్థతత్త్వందర్శయతి, దర్శిత
వానిత్యర్థః కోఽసౌభగవాన్ *ఉత్పత్తింప్రలయంచైవభూతానామాగతింగతిం
వేత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యోభగవానిత్యేవం ధర్మాసనత్కుమారః త
మేవ, సనత్కుమారందేవం స్కందఇత్యాచక్షతే, కథయంతితద్విదః ద్విర్వచన
మధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థమ్ ... ... ॥ ౨॥

ఇతిసప్తమప్రపాఠకే షడ్వింశఖండభాష్యమ్

ఇతి శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్య పాదశిష్యపరమహంస పరివ్రాజ
కాచార్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ ఛాందోగ్యో
పనిషద్భాష్యే సప్తమప్రపాఠకభాష్యమ్

ఆ—నకేవలంబ్రాహ్మణోక్తమిహవిద్యాఫలం- కింతు మంత్రోక్తంచేత్యాహ
(కించేతి) తచ్ఛబ్దార్థస్సప్తమ్యానిర్దిశ్యతే సచ విద్యాఫలరూపః సపశ్య ఇ
తిమంత్రమాదాయవ్యాచష్టే (పశ్యతీత్యాదినా) సర్వమాప్నోతీతి పూర్ణతా

౬౪౨ సానన్దగిరీయటీకాశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

పరిచ్ఛేదభ్రమవ్యావర్తనేన వివక్షితా, నతు క్రిమికీటకాదిభావః, అపురుషా ర్థత్వ ప్రసంగాదితిద్రష్టవ్యంవిద్యాస్తుతి పౌష్కల్యార్థం సగుణవిద్యాఫల మపి నిర్గుణబ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాహ (కించేతి) త్రి ధా, తేజోఽబన్న రూపేణ శబ్దస్పర్శాదిరాదిశబ్దార్థః విద్యాం తత్ఫలం తదపేక్షితాంస్తుతిం చాభిధాయాహారశుద్ధావిత్యాదేస్తాత్పర్యమాహ (అథేతి) * రాగద్వేష వి యుక్తైస్తువిషయానింద్రియైశ్చ రన్నిత్యాదిస్మృతిమాశ్రిత్యాహారశబ్దం వ్యాకరో తి (ఆహ్రియతఇతీతి) కథం తస్యాహ్రియమాణత్వం తత్రాహ (భోక్తురితి) కీదృశీతస్య శుద్ధిరిత్యాశంక్యాహ (రాగేతి) ఆహారశుద్ధిఫలమాహ (తస్యామి తి) అంతఃకరణశుద్ధిఫలం కథయతి (సత్త్వేతి) స్మృతిలాభఫలందర్శయతి (తస్యాంచేతి) భవతీతి, ఆహారశుద్ధిరపేక్షితేతి శేషః. ప్రకృతవాక్యతాత్పర్య ముపసంహరతి (యతఇతి) తస్మై మృదితకషాయాయేత్యాదివాక్య మవతార్య వ్యాచష్టే (సర్వమితి) ఆగతింగతిం, ఆయవ్యయౌతస్యచ వైశిష్ట్యాంతరమాహ (తమేవేతి) ॥ ౨॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే షడ్వింశఖండభాష్యటీకా.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీశుద్ధానంద భగవ త్పూజ్యపాదశిష్య శ్రీభగవదానందజ్ఞాన కృతాయాం ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్య టీకాయాం

సప్తమప్రపాఠకభాష్యటీకా.

రం—(తదేషశ్లోకః) తత్, తస్మిన్విషయేఏషః- వక్ష్యమాణఃశ్లోకః ప్రవృ త్తఇత్యర్థః (నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతినరోగంనోతదుఃఖతాం। సర్వంహపశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతిసర్వశఇతి) పశ్యః- బ్రహ్మదర్శీమృత్యుం, మరణం,రో గం, దుఃఖసాధనం దుఃఖతాం, జగతి ప్రతికూలతాంచనపశ్యతి - సర్వసాక్షా త్కర్తాసన్ సంకల్పమాత్రేణ సంకల్పితానర్థాన్ సర్వస్మిన్ కాలే ప్రాప్నో తీత్యర్థః. అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకావిర్భావోభవతీత్యర్థః. అత్రజగతి దుఃఖతాంనపశ్యతీత్యుక్త్యాజగతోముక్తం ప్రతి ప్రతికూలత్వంనాస్తి, పీత్వా పహతస్యపయః ప్రతికూలత్వవత్ జగతః ప్రతికూలత్వం కర్మనిబంధన మి త్యుక్తంభవతి (సఏకధాభవతి త్రిధాభవతిపంచధా । సప్తధానవధాచైవ పున శ్చైకాదశస్మృతఇత్యాది) ఆత్మనోనిరవయవస్య త్రేధాపంచధాసప్తధేత్యాదివి

భాగాయోగాత్ సంకల్పపరిగృహీతానేకవిధశరీరో భవతీత్యర్థః- ఏతం మోక్షసా
ధనభూతోపాసనప్రకారముపదిశ్య- తాదృశోపాసననిష్పత్త్యా అంతఃకరణస్యో
పాసనోత్పత్తిప్రతిబంధకపాపరాహిత్యమపేక్షితం, తచ్చ రాజసతామసాహార
సేవినాం న సమ్భవతి, అపితు తద్వివిక్తసాత్త్వికాహారసేవినాం భవేదిత్యుపా
సకస్సాత్త్వికాహారసేవీ భవేదిత్యుపదిశతి (ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశు
ద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః । స్మృతిలంభే సర్వగ్రంథీనాం విప్రమోక్ష ఇతి) ఆహారశు
ద్ధౌ, సాత్త్వికాహారసేవనే సతి సత్త్వస్య- అంతఃకరణస్య శుద్ధిః నైర్మల్యం భవ
తి తస్మిన్నైర్మల్యే సతి ధ్రువస్మృతిః, అవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతానరూపాత్మధ్యానం
సిధ్యతి, ధ్రువస్మృతిలంభే, తల్లాభే సతి దుర్మోచతయా గ్రంథిశబ్ద వాచ్యానా
మవిద్యారాగాదీనాం మోక్షో భవతీత్యర్థః అత్ర స్మృతిలంభ ఏవ సర్వగ్రంథీ
నాం విప్రమోక్ష ఇత్యుక్త్యా స్మృత్యనంతరభావినా స్మృతివిలక్షణేన దర్శనేన న
మోక్షః, అపితు దర్శనసమానాకారస్మృతిసంతానేనైవ తత్ర చ * స వా ఏష ఏ
వం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నిత్యత్ర పశ్యన్నిత్యాదిశబ్దాః దర్శనసమా
నాకారోపాసనపరాః ప్రకరణాంతరస్థాః * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదిశ
బ్దాశ్చ దర్శనసమానాకారధ్యానపరా ఇతి సూచితం భవతి. శాస్త్రార్థమశేష
త ఉక్త్వా ఆఖ్యాయికాముపసంహరతి శ్రుతిః (తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః
పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమారః) ఏవం శుద్ధాంతఃకరణాయ నారదాయ
భగవాన్ సనత్కుమారః సంసారసంతమసచండభానుభూతోపాసనగోచరం ప
రమాత్మానం స్పష్టముపాదిశదిత్యర్థః; అత్ర నామాదిషు బ్రహ్మత్వేనోపదిష్టేష్వ
పి తత్ర బ్రహ్మత్వస్యానభ్యుపగమాత్ తస్య మృదితకషాయత్వం శిష్యస్య పరిశు
ద్ధాంతఃకరణతయా ఉపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యైవ ఉపదిష్టవానిత్యర్థః (తం
స్కంద ఇత్యాచక్షతే తం స్కంద ఇత్యాచక్షతే) స్పష్టోర్థః ద్విరుక్తిరధ్యాయస
మాప్త్యర్థా, ఏతద్విషయమధికరణముపన్యస్యతే, అత్ర ముక్తస్య దేహేంద్రి
యాణి సన్తి న సంతీతి విచారే * అభావం బాదరిరాహ హ్యేవం శరీరేంద్రియాణా
మభావం బాదరిరాచార్యో మన్యతే * న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో
రపహతిరస్తీత్యేవం శ్రుతిరాహేత్యర్థః * భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్ ము
క్తస్య దేహేంద్రియాదిసద్భావం జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః వికల్పామ
ననాత్, వివిధః కల్పః- వికల్పః వైవిధ్యమిత్యర్థః * స ఏకధా భవతి త్రిధా

వతిపంచధా సప్తధేత్యాదిశ్రుతేః ఆత్మన ఏకస్యాచ్ఛేచ్ఛస్యానేకధాభావావప్యభావాత్ త్రిధాభావాదయశ్శరీరనిబంధనా ఇత్యవగమ్యతే అశరీరత్వవచనం తు కర్మకృతశరీరాభావపరం * ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః * సంకల్పాదేవేతి పూర్వనిర్దిష్టస్సంకల్పోఽతశ్శబ్దేన పరామృశ్యతే. అతః సంకల్పవశాదేవ ముక్తస్య సశరీరత్వాశరీరత్వలక్షణవిధాద్వయమప్యస్తి సంకల్పవశాత్సశరీరోఽశరీరశ్చ భవతీతి భగవాన్ బాదరాయణో మన్యత ఇత్యర్థః, ద్వాదశాహవత్ - యథా * ద్వాదశాహమృద్ధికామా ఉపేయుః * ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదితి ఉపేతియజతి చోదనాభ్యాం ద్వాదశాహస్య సత్రత్వాహీనత్వరూపవిధాద్వయవత్త్వం- ఏవమిత్యర్థః * తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః. ముక్తస్య స్వతనుప్రభృతిభోగోపకరణ సృష్టిసంకల్పాభావే స్వస్మై పరమాత్మసృష్టైర్భోగోపకరణైః యథాభోగాన్ భుఙ్క్తే, ఏవం ముక్తస్సత్యసంకల్పోఽపి పరమాత్మసృష్టైర్భోగోపకరణైర్భోగాననుభవతి * భావే జాగ్రద్వత్ ముక్తస్య స్వభోగోపకరణ తనుభువనాది సృష్టిసంకల్పత్వసత్త్వే యథా జాగ్రత్పురుషః స్వార్జితైర్భోగోపకరణైర్భోగాననుభవతి - ఏవం ముక్తోఽపి స్వసంకల్పసృష్టైర్భోగోపకరణైర్భోగాననుభవతి నన్వణుపరిమాణస్య జీవస్య కథమనేక శరీరేష్వాత్మాభిమానసమ్భవః తత్రాహ * ప్రదీపవదావేశః తథా హి దర్శయతి యథా ప్రదీపస్యైక దేశస్థితస్య స్వప్రభయా దేశాంతరవ్యాప్తిః- ఏవమేక దేశస్థితస్యాత్మనః ధర్మభూతజ్ఞానాదహమిత్యాత్మాభిమానానుగుణా సర్వదేశేషు వ్యాప్తిరుపపద్యతే. తథా హి దర్శయతి శ్రుతిః * వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ । భాగో జీవస్స విజ్ఞేయస్స చానంత్యాయ కల్పతే ఇతి - ఆనంత్యాయ ధర్మభూతజ్ఞానకృతానంత్యాయేత్యర్థః. ఇయాంస్తు విశేషః బద్ధస్య కర్మాధీనశ్శరీరపరిగ్రహః- ముక్తస్య స్వేచ్ఛయేతి నను * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో నబాహ్యం కించన వేద నాంతరమితి ముక్తస్య జ్ఞానాభావ ప్రతిపాదనాత్ కథమనేక శరీరేష్వాత్మాభిమానానుగుణజ్ఞానవ్యాప్తిః - తత్రాహ * స్వాప్యయ సంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి * నబాహ్యం కించన వేదేతి జ్ఞానాభావశ్రుతేః సుషుప్తిమరణాన్యతరవిషయత్వాత్ సుషుప్తిమరణయోర్నిస్సమ్బోధత్వస్య * నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాతి * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి శ్రుతిభ్యామావిష్కృతత్వాత్, అ

సువినశ్యతి, నపశ్యతీత్యర్థః ముక్తస్య * మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతఇతి సార్వజ్ఞ్యస్యావిష్కృతత్వాచ్చేతి స్థితమ్. తథాసమన్వయాధ్యాయే * యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి సభూమేతి నిర్దిశ్యమానో భూమా ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టోజీవఏవ ప్రాణాదూర్ధ్వమస్తిభగవః ప్రాణాద్భూయఇతి ప్రశ్నస్యవాఽఽదో వావప్రాణాద్భూయఇతి ప్రతివచనస్యవా, అదర్శనేన ప్రక్రాంతాత్మోపదేశస్య తత్రైవపర్యవసానాత్. అతశ్చసంగత్యపి బ్రహ్మలింగానితత్రైవయథాకథంచిద్యోజయితవ్యానీతి పూర్వపక్షేప్రాప్తఉచ్యతే * భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. భూమాపరమాత్మా- సంప్రసాదాత్ - జీవాదధికత్వేన తస్యోపదేశాత్ * ఏషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేత్యత్ర సంప్రసాదశబ్దస్య జీవేప్రయుక్తత్వాత్ సంప్రసాదో జీవః * ఏషతువా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి సత్యాతివాదినః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్ట జీవాతివాద్యపేక్షయాతు శబ్దేనాధికత్వేనోపదిశ్యమానతయా అతివదననిమిత్తస్య సత్యశబ్దనిర్దిష్టస్య ప్రాణశబ్దితాజ్జీవాదధికత్వప్రతీతేర్న ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టోజీవో భూమా * ధర్మోపపత్తేశ్చ స్వేమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితః * సఏవేదమిత్యాదిభిఃప్రతిపాదితస్వమహిమప్రతిష్ఠత్వ సర్వాత్మకత్వాదిధర్మాణాం * ఆత్మతః ప్రాణఆత్మతఆశేత్యాదివాక్యసందర్భ ప్రతిపాదిత ప్రాణశబ్దితజీవప్రభృతి సకలప్రపంచోపాదానత్వస్యప్రాణశబ్దేజీవేఽసంభవాచ్చభూమాపరమాత్మేతి స్థితం

ఇతిసప్తమప్రపాఠకేషడ్వింశఖండభాష్యమ్

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజసిద్ధాంతనిర్ధారణసార్వభౌమ శ్రీమ
ద్రంగరామానుజమునివరవిరచితే ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యే

సప్తమప్రపాఠకభాష్యమ్

క్షేమాయయఃకరుణయా క్షితినిర్జరాణాం
భూమానజృంభయతభాష్యసుధాముదారః।
వామాగమాధ్వగవదావదతూలవాతో
రామానుజస్సమునిరాద్రియతాంమదుక్తిమ్॥

ఇతిఛాందోగ్యోపనిషదిసప్తమప్రపాఠకస్సమాప్తః॥

శ్రీః

శ్రీ గురుభ్యోనమః.

ఆనందగిరీయటీకాసహితశఙ్కరభాష్యేణ, రంగరామానుజభాష్యేణచ

యుక్తాయాం ఛాందోగ్యోపనిషది; అష్టమః ప్రపాఠకః.

హరిః ఓమ్.

ఉ.—అథయదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురేదహరంపుండరీకంవేశ్మదహరో స్మిన్నంతరాకాశస్తస్మిన్యదంతస్తదన్వేష్టవ్యంతద్వావవిజిజ్ఞాసితవ్యమితి॥

శం.—యద్యపిదిగ్దేశకాలాదిభేదశూన్యం బ్రహ్మసదేకమేవాద్వితీయమాత్మైవేదంసర్వ- మితిషష్ఠసప్తమయోరధిగతం - తథాపీహమందబుద్ధీనాం దిగ్దేశాదిభేదవద్వస్త్వితిభావితాబుద్ధిర్నశక్యాతె సహసాపరమార్థవిషయాకర్తుమితి అనధిగమ్యచ బ్రహ్మనపురుషార్థసిద్ధిరితితదధిగమాయహృదయపుండరీకదేశఉపదేష్టవ్యః యద్యపి సత్సమ్యక్ప్రత్యయైకవిషయం నిర్గుణంచాత్మతత్త్వం, తథాపిమందబుద్ధీనాం గుణవత్త్వస్యేష్టత్వాత్సత్యకామాదిగుణవత్త్వంచ వక్తవ్యం, తథాయద్యపి బ్రహ్మవిదాంస్త్ర్యాదివిషయేభ్యః స్వయముపరమోభవతి తథాప్యనేకజన్మవిషయసేవాభ్యాసజనితావిషయ విషయాతృష్ణానసహసానివర్తయితుం శక్యతఇతిబ్రహ్మచర్యాది సాధనవిశేషోవిధాతవ్యః తథాయద్యప్యాత్మైకత్వవిదాంగంతృగమనగంతవ్యాభావాదవిద్యాదిశేషస్థితినిమిత్తక్షయేగగనఇవవిద్యుదుద్భూతఇవవాయుర్దగ్ధేంధన ఇవాగ్నిఃస్వాత్మన్యేవని(వృత్తిః)ర్వృతిః) తథాపగంతృగమనాదివాసితబుద్ధీనాం హృదయదేశగుణవిశిష్టబ్రహ్మోపాసకానాం మూర్ధన్యయా నాడ్యాగతిర్వక్తవ్యేత్యష్టమః ప్రపాఠక ఆరభ్యతే దిగ్దేశగుణగతిఫలభేదశూన్యంహిపరమార్థసదద్వయం బ్రహ్మమందబుద్ధీనా మసదివ ప్రతిభాతి - సన్మార్గస్థాస్తావద్భవంతు- తతశ్శనైః పరమార్థసదపిగ్రాహయిష్యామీతి మన్యతేశ్రుతిః అథ- అనంతరంయదిదంవక్ష్యమాణందహరం, అల్పం పుండరీకం, పుండరీకసదృశం వేశ్మేవవేశ్మ- ద్వారపాలాదిమత్త్వాత్. అస్మిన్బ్రహ్మపురే బ్రహ్మణః పరస్యపురం రాజ్ఞో నేకప్రకృతిమద్యథాపురం, తథేదమనేకేంద్రియమనోబుద్ధిభిః స్వామ్యర్థకారిభిర్యుక్తమితి బ్రహ్మపురం పురేచ

వైశ్వరాజ్ఞోయథా, తథాత స్మిన్ బ్రహ్మపురే * శరీరేదహరంవేశ్మ- బ్రహ్మణఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానమిత్యర్థః యథాహివిష్ణోస్సాలగ్రామః అస్మిన్ హిస్వవికారభూతే దేహేనామరూపవ్యాకరణాయ ప్రవిష్టంసదాఖ్యం బ్రహ్మజీవేనాత్మనేత్యుక్తం - తస్మాదస్మిన్ హృదయపుండరీకే వేశ్మన్యుపసంహృతకరణైర్బాహ్యవిషయవిరక్తైర్విశేషతో బ్రహ్మచర్యసత్యసాధనాభ్యాంయుక్తైర్వక్ష్యమాణగుణవద్ధ్యాయమానై బ్రహ్మోపలభ్యతఇతి ప్రకరణార్థః, దహరః- అల్పతరోఽస్మిన్ దహరేవేశ్మని, వేశ్మనోఽల్పత్వాత్తదంతర్వర్తినోఽల్పతరత్వంవేశ్మనః అంతరాకాశః, ఆకాశాఖ్యంబ్రహ్మ * ఆకాశోవైనామేతిహివక్ష్యతి, ఆకాశఇవాశరీరత్వాత్సూక్ష్మత్వసర్వగతత్వసామాన్యాచ్చ తస్మిన్- ఆకాశాఖ్యేయదంతః మధ్యే తదన్వేష్టవ్యం, తద్వావ తదేవచవిశేషేణజిజ్ఞాసితవ్యం గుర్వాశ్రయణ శ్రవణాద్యుపాయైరన్విష్యచ సాక్షాత్కరణీయమిత్యర్థః ॥౧॥

ఆ—పూర్వస్మిన్నధ్యాయద్వయే నిర్విశేషమాత్మతత్త్వమనవచ్ఛిన్నంసదానందైకతానమావేదితం- తథాచోపనిషదారంభేచరితార్థే కిమవశిష్యతే-యదర్థమధ్యాయాంతరమిత్యాశంక్యాహ (యద్యపీతి) కర్తుమితి - తదధిగమాయవిశిష్టోదేశఉపదేష్టవ్యఇతిసంబంధః మందబుద్ధీనాంతహిపరమార్థవస్తునో బ్రహ్మణోఽధిగతిరపేక్షితేత్యర్థః నకేవలంమందాధికారిణాం బ్రహ్మాధిగమశేషత్వేన హృదయదేశోపదేశ ఏవాత్రకర్తవ్యః- కింతుపూర్వ(త్రా)నుక్తగుణాద్యర్థాంతరోపదేశశ్చ కార్యఇత్యాహ (యద్యపీతి) అవశిష్టమర్థాంతరముపదేష్టవ్యమన్వాచష్టే (తథేతి) మందధియాం బ్రహ్మాధీశేషత్వేన దేశవిశేషవద్గుణవిశేషవచ్చ బ్రహ్మచర్యాదిసాధనవిశేషోవిధాతవ్యఇతిసంబంధః, శబ్దోక్తబ్రహ్మజ్ఞానవతాంవిధింవినాపి విషయవైముఖ్యసంభవాత్కింవిధినేత్యాశంక్యాహ (యద్యపిబ్రహ్మవిదామితి) యథాసాధనవిశేషోవక్తవ్యోఽవశిష్యతే, తథోపాసకానాంగతిశ్చవక్తవ్యేత్యవశిష్టమర్థాంతరమాహ (తథేతి) ఏకత్వదర్శినాంగంత్రాదిసర్వభేదప్రత్యయాస్తమయాదవిద్యాదిశేషస్య దేహస్థితినిమిత్తస్యక్షయేసతిస్వాత్మన్యేవని(వృత్తి)ర్వృతి)సంభవాత్కుతోగతిర్వక్తవ్యేత్యాశంక్యాహ (యద్యప్యాత్మైకత్వవిదామితి) అవిద్యాదిశేషస్థితినిమిత్తక్షయే. స్వాత్మన్యేవని (వృత్తి) ర్వృతి)రిత్యుత్తరేణసంబంధః స్వాత్మనిర్వాణేపి కృతకరూపత్యాగేన స్వాభావికస్వరూపావస్థానమిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ (గగన

ఇవ) అనేకోదాహరణోపాదానం బుద్ధిసౌకర్యార్థం ఉక్తమేవాధ్యాయతాత్పర్యం సంక్షిప్య దర్శయతి (దిగ్దేశేతి) దిశా దేశేన గుణైర్గత్యా ఫలభేదేన చ శూన్యం, తదనవచ్ఛిన్నమితి యావత్- తస్య దిగాద్యనవచ్ఛిన్నత్వే హేతుమాహ (అద్వయమితి) తర్హి తేషాం భ్రమాపోహార్థం పరమార్థసదద్వయం బ్రహ్మ గ్రాహయితవ్యం, కిమిత్యన్యథోపదిశ్యతే-తత్రాహ (సన్మార్గస్థా ఇతి) అధ్యాయతాత్పర్యం సంక్షేపవిస్తరాభ్యాం దర్శయిత్వా శ్రుత్యక్షరాణి వ్యాకరోతి(అథేత్యాదినా)ఉత్తమబుద్ధీన్ప్రతి నిర్విశేషబ్రహ్మోపదేశానంతరం మందబుద్ధీన్ప్రతి సవిశేషముపదిశ్యతే బ్రహ్మేత్యర్థః తత్ర తదుపాస్యాయతనం నిర్దిశతి (యదిదమి) హృదయ పుండరీకస్య వేశ్మసాదృశ్యే హేతుమాహ (ద్వారపాలాదీతి) * తస్య హ వా ఏతస్య పంచ దేవసుషయ ఇత్యాది శ్రుతేరుక్తహేతుసిద్ధిః, తస్యాశ్రయం దర్శయతి (అస్మిన్నితి) శరీరస్య బ్రహ్మపురత్వం దృష్టాన్తేన సాధయతి (రాజ్ఞ ఇతి) తత్రోక్తం వేశ్మదృష్టాంతేన స్పష్టయతి (పురే చేతి) కథం పునస్సర్వగతస్య నిరవయవస్య బ్రహ్మణో యథోక్తవేశ్మనిష్ఠత్వమిత్యాశంక్యాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) నను సంసారిణో బ్రహ్మాతిరిక్తస్య స్వకర్మోపార్జితేన శరీరేణ స్వామిత్వసంబంధః- న బ్రహ్మణః తదసంబంధిత్వాత్. తత్కథం తత్రోపలబ్ధిః- అత ఆహ (అస్మిన్హీతి) బ్రహ్మణో జీవాత్మనా సృష్టే శరీరే జలార్కవత్ప్రవేశే హృదయపుండరీకస్య బ్రహ్మోపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వం పూర్వోక్తమవిరుద్ధమిత్యాహ (తస్మాదితి) అంతరాకాశస్యాత్యల్పతరత్వే హేతుమాహ (వేశ్మన ఇతి) ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశవిషయత్వం వ్యావర్తయతి (ఆకాశాఖ్యమితి) కథం వాక్యశేషాత్ ఆకాశశబ్దో బ్రహ్మణి వర్తతే, తత్రాహ (ఆకాశ ఇవేతి) తస్మిన్ యదన్తః తదాశ్రయేణ సహాన్వేష్టవ్యం, తస్మిన్వా స్వే మహిమ్ని యదంతః తదాకాశాఖ్యం బ్రహ్మ- తదన్వేష్టవ్యం, తస్మిన్వా హృదయపుండరీకావచ్ఛిన్నే నభసి యదంతః ఆకాశాఖ్యం బ్రహ్మ, తదన్వేష్టవ్యమితి యోజనా ॥ ౧ ॥

రం—దహరవిద్యా ప్రస్తూయతే (అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ) విద్యాంతరారంభప్రదర్శనార్థో యమథశబ్దః, ఉపాస్యతయా సన్నిహితస్య పరబ్రహ్మణః స్థానతయా నవద్వారాదిమత్త్వాదినా చ పురశబ్దితే అస్మిన్ శరీరే పుండరీకాకారమల్పం హృదయాఖ్యం పరస్య బ్రహ్మణో వేశ్మేత్యర్థః (దహరో ఽస్మిన్నంతరాకాశస్తస్మిన్యదంతస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమి

౧) అస్మిన్ వేశ్మన్యంతః దహరః-సూక్ష్మః ఆకాశః, అత్రయఇతి పుల్లింగయచ్ఛ
బ్దో ఽధ్యాహర్తవ్యః, అస్మిన్యోదహరఆకాశఇత్యర్థః, తస్మిన్యదంతరిత్యత్ర
తచ్ఛబ్దో ఽంతర్వర్తిపరః, చశబ్దశ్చాధ్యాహర్తవ్యః,తతశ్చాయమర్థః, అస్మి
న్దహరపుండరీకే యోదహరఆకాశస్తదంతర్వర్తిచయత్, తదుభయంశ్రవణమన
నాభ్యామవగంతవ్యం ధ్యాతవ్యంచేతి, తదన్వేష్టవ్యమిత్యత్ర తదితి నపుంసకలిం
గనిర్దేశో లింగసామాన్యవివక్షయాద్రష్టవ్యః, యద్వాదహరో ఽస్మిన్నంతరా
కాశఇతి నపుల్లింగయచ్ఛబ్దో ఽధ్యాహర్తవ్యః, అస్మిన్ దహరాకాశస్తద
న్తర్వర్తిచయదితియచ్ఛబ్దేనైవ * నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతర
స్యామితి కృతనపుంసకైకశేషవద్భావేనైకేనైవ నపుంసకలింగేన ద్వయోరపి ప
రామర్శసంభవాత్, తదన్వేష్టవ్యమితివాక్యే తచ్ఛబ్దేపి నపుంసకైకశేషసంభ
వాత్ ఏకేనైవ తచ్ఛబ్దేన ద్వయోరపి పరామర్శః- తతశ్చానేనవాక్యేన దహ
రాకాశస్తదంతర్వర్తిచాన్వేష్టవ్యమిత్యుక్తంభవతి- ఉక్తంచభగవతా భాష్యకృ
తా * యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురేదహరం పుండరీకంవేశ్మేత్యనూద్య తస్మిన్ ద
హరపుండరీకవేశ్మని యోదహరఆకాశః- యచ్చతదంతర్వర్తి తదుభయమన్వే
ష్టవ్యమితి విధీయతఇతి- అత్రచాకాశశబ్దః ఆ సమంతాత్కాశతే- ప్రకాశత
ఇతివ్యుత్పత్త్యా పరమాత్మపరః- తత్రచహేతురుత్తరత్ర వక్ష్యతే- నచ తదంత
ర్వర్తినఏవాన్వేష్టవ్యత్వే ప్రతీయమానే దహరాకాశశబ్దితస్యాపి అన్వేష్టవ్య
తాసిద్ధ్యర్థమేతావాన్ క్లేశః కిమర్థమాశ్రీయతే, కించ* విశ్వజిత్సర్వపృష్ఠో
ఽతిరాత్రోభవతీత్యత్ర పృష్ఠగతసర్వతావిధ్యాక్షిప్తపృష్ఠవిధివత్ దహరాకా
శాంతర్వర్తిత్వేన గుణజాతోపాసనస్య దహరాకాశోపాసనమంతరేణాసంభ
వేనాక్షేపాదేవదహరాకాశోపాసనస్యాపి సిద్ధతయా యత్తచ్ఛబ్దయోర్నపుంస
కైకశేషైకవద్భావచశబ్దాధ్యాహారక్లేశానుభవోవ్యర్థ ఇతివాచ్యమ్ * అథయ
ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చసత్యాన్కామాన్ ఇత్యౌపసంహారికో ఽభ
యోపాసనవచనానుసారేణాస్యానుభోక్తవ్యత్వాత్, నచ తదేవవాక్యం దహ
రాకాశతదంతర్వర్తిలక్షణోభయోపాసనవిధిపరమస్త్వితివాచ్యం, ప్రక్రమస్థం
విస్పష్టతవ్యప్రత్యయయుక్తంవాక్యంవిహాయ ఔపసంహారికస్య విస్పష్టవిధిప్రత్య
యశూన్యస్యయచ్ఛబ్దయుక్తస్య విధిత్వకల్పనానౌచిత్యాత్,అన్యవిధిత్వకల్పనా
యామప్యనువాదరూపస్యాప్యస్యవాక్యస్య తదనుసారేణార్థద్వయోపాసనపర

త్వస్యాశ్రయణీయతయా న పునః సక్తైకశేషాదిక్లేశస్యాశ్రయణీయత్వాదితి, ఇతిశబ్దో వాక్యసమాప్తౌ, అథవా ఇతీత్యస్యానన్తరమాచార్యో బ్రూయాదిత్యధ్యాహారః. ॥ ౧ ॥

ఉ—తం చేద్బ్రూయుర్యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశః కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి. ॥ ౨ ॥

శం—తం చేత్ ఏవముక్తవంతమాచార్యం యది బ్రూయుః-అంతేవాసినశ్చోదయేయుః, కథం యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే పరిచ్ఛిన్నేఽంతర్దహరం పుండరీకం వేశ్మ - తతోఽప్యంతరల్పతర ఏవాకాశః. పుండరీకవేశ్మని తావత్కింస్యాత్ - కిం తతోఽల్పతరే ఖేయద్భవేదిత్యాహుః (దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశః కింతదత్ర విద్యతే) నకించన విద్యత ఇత్యభిప్రాయః, యదినామ బదరమాత్రం కిమపి విద్యతే-కింతస్యాన్వేషణేన విజిజ్ఞాసనేన వా ఫలం విజిజ్ఞాసితుర్స్యాత్. అతో యత్తత్రాన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం వా- న తేన ప్రయోజనమ్. ॥ ౨ ॥

ఆ—దహరోఽస్మిన్నిత్యాదివాక్యస్య యథాశ్రుతమర్థం గృహీత్వా చోద్యముత్థాపయతి (తం చేదితి) తదేవ చోద్యమాకాంక్షాద్వారా వివృణోతి (కథమిత్యాదినా) భవతు పరిచ్ఛిన్నే శరీరే పుండరీకాకారస్య హృదయస్యాల్పత్వం, తదంతర్వర్తినశ్చాకాశస్య తతోఽల్పతరత్వం, తథాపి ప్రకృతే కింస్యాదిత్యాశంక్యాహ (పుండరీకవేశ్మనీతి) కింశబ్దస్య ప్రశ్నవిషయత్వం వ్యావర్తయతి (నకించనేతి) హృదయపుండరీకాంతర్వర్తినమాకాశముపేత్యాద్యం దూషయతి (యదినామేతి) ఫలానుపలంభోఽత్ర శబ్దార్థః- తత్రేతి అంతర్వర్త్యాకాశోక్తిః. ॥ ౨ ॥

రం—(తం చేద్బ్రూయుర్యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశః కింతదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యమిత్యాది) ఏవముక్తవంతమాచార్యం స్వల్పహృదయమధ్యవర్తితయాఽతిస్వల్పే కిం వావర్తితుమర్హతి- యదన్వేష్టవ్యం స్యాదితి దహరాకాశశబ్దితస్య బ్రహ్మత్వం, తదంతర్వర్తితయా నిర్దిష్టస్య తద్గుణజాతస్య చాజానానా అంతేవాసినో యది బ్రూయురిత్యర్థః, కింతదత్ర విద్యత ఇతి వాక్యం సర్వాంతరస్య పరమాత్మనః అంతర్వర్త్యంతరాసంభవలక్షణానుపపత్తిగర్భాంతర్వర్తివిశేషప్రశ్నపరమితి వ్యాసార్యాణామభిప్రాయ ఇతి యద్యపి ప్రతీయతే, తథాపి * యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ ఇత్యేతావన్మాత్రం శ్రుతవతాం శిష్యాణాంప్ర

రమాత్మత్వవిరోధిన్యాకాశశబ్దే జాగరూకే, దహరత్వాన్వేష్టవ్యాంతరాధారత్వా దివిరోధిలింగేచ జాగ్రతి, బ్రహ్మలింగేషు చానుపన్యస్తేషు, పరమాత్మత్వనిశ్చయ స్యైవా తదుపజీవ్యాక్షేపప్రవృత్తైర్వా అసంభవాత్, సర్వాంతరస్య పరమాత్మనో ఽంతర్వర్త్యంతరాసంభవలక్షణానుపపత్తేరేవ శిష్యాణాం హృది పరివర్తమానత్వే ప్రశ్నవాక్యే * దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరో ఽస్మిన్నంతరాకాశ ఇతి దహరపుండరీకాంతర్వర్తిత్వేనాకాశస్య దహరత్వోపన్యాసస్యైవా ప్రతివచనే * యావాన్వా అయమాకాశ ఇతి వైపుల్యోపన్యాసస్యైవా, అసంగతత్వాపాతాత్ వ్యాసార్యాణామప్యుక్త ఏవార్థోఽభిప్రేతః, కేచిత్తు శరీరస్య బ్రహ్మపురత్వే నోపక్రమాదేవ తదంతర్వర్త్యాకాశశబ్దనిర్దిష్టం బ్రహ్మైత్యవగత్యైవ తదంతర్వ ర్తినస్స్వాంతరాసమ్భవలక్షణానుపపత్తిమభిప్రయంత ఏవాంతర్వర్తివిశేషం ప ప్రచ్ఛురిత్యపి సమ్భవాన్నానుపపత్తిరితి వదంతి ॥ ౨ ॥

ఉ—సబ్రూయాద్యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽంత
హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే
ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ సూర్యాచంద్రమసావుభౌ విద్యున్నక్ష
త్రాణి యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమితి॥3॥

శం—ఇత్యుక్తవతః స ఆచార్యో బ్రూయాదితి శ్రుతేర్వచనం, శృణుత, త త్ర యద్బ్రవీథ పుండరీకాంతః ఖస్యాల్పత్వాత్తత్స్థమల్పతరం స్యాదితి-తదసత్ నహి ఖం పుండరీక వేశ్మగతం పుండరీకాదల్పతరం మత్వాఽవోచం- దహరోఽస్మి న్నంతరాకాశ ఇతి, కిం తర్హి పుండరీకమల్పం, తదనువిధాయి తత్స్థమంతఃకర ణం పుండరీకాకాశపరిచ్ఛిన్నం, తస్మిన్విశుద్ధే సంహృతకరణానాం యోగినాం స్వచ్ఛ ఇవోదకే ప్రతిబిమ్బరూపమాదర్శ ఇవ చ శుద్ధే, స్వచ్ఛం విజ్ఞానజ్యోతిః స్వ రూపావభాసం తావన్మాత్రం బ్రహ్మోపలభ్యత ఇతి దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ ఇత్య వోచామ అంతఃకరణోపాధినిమిత్తం, స్వతస్తు యావాన్వై ప్రసిద్ధః పరిమా ణతోఽయమాకాశః, భౌతికః తావానేషోంతర్హృదయ ఆకాశః యస్మిన్నన్వే ష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం చావోచామ, నాప్యాకాశతుల్యపరిమాణత్వమభిప్రేత్య తావానిత్యుచ్యతే, కిం తర్హి బ్రహ్మణోఽనురూపస్య దృష్టాంతాంతరస్యాభా వాత్. కథం పునరాకాశసమమేవ బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే * యేనావృతం ఖం చ దివం మహీం చ * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * ఏతస్మిన్ను ఖల్వ

క్షరే గార్గ్యాకాశ ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః, కించ ఉభే అస్మిన్ద్యావాపృథివీ, బ్రహ్మా
కాశే బుద్ధ్యుపాధివిశిష్టేఽన్తరేవ సమాహితే, సమ్యగాహితే స్థితే * యథా వా అ
రా నాభావిత్యుక్తం హి, తథా (ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చేత్యాది) సమానం, య
చ్చాస్య ఆత్మన ఆత్మీయత్వేన దేహవతోఽస్తి- విద్యత ఇహ లోకే తథా యచ్చా
త్మీయత్వేన న విద్యతే, నష్టం భవిష్యచ్చ నాస్తీత్యుచ్యతే, న త్వత్యన్తమేవాసత్-త
స్య హృద్యాకాశే సమాధానానుపపత్తేః ॥ 3 ॥

అ— శిష్యాచార్యవ్యతిరిక్తస్యాత్ర (త్రా)ప్రస్తుతత్వాత్కస్యేదం నియోగవచన
మిత్యాశంక్యాహ (ఇతిశ్రోతరితి) కిమాచార్యైర్బ్రూయాదిత్యపేక్షాయాం వ
క్ష్యమాణార్థే శిష్యాణాం మనస్సమాధానమాదౌ ప్రార్థయతి ఇత్యాహ (శృణు
తేతి) శ్రోతవ్యమేవ దర్శయితుం శిష్యైరుక్తమనువదతి (తత్రేతి) కిమాకాశ
స్య స్వాభావికం దహరత్వముపేత్య చోద్యతే - కింవా పరోపాధినిమిత్తమితి విక
ల్పాద్యం దూషయతి (తదసదితి) తతశ్చ తస్య స్వాభావికం దహరత్వమాశ్రిత్య
చోద్యం నిరవకాశమితి శేషః. కథం తర్హి దహరత్వోక్తిరాకాశస్యేత్యాశంక్యా
హ (కింతర్హీతి) తస్మిన్విశుద్ధే తావన్మాత్రం బ్రహ్మ యథోక్తవిశేషణం యోగి
నాం విషయేభ్యో విముఖీకృతాంతఃకరణానాముపలభ్యత ఇతి సంబంధః అంతఃకరణ
స్య శుద్ధత్వే దృష్టాంతమాహ (స్వచ్ఛ ఇవేతి) బ్రహ్మణస్తస్మిన్నుపలభ్యమానత్వే
ప్రతిబిమ్బరూపమివేత్యుదాహరణం. ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థముదాహరణాం
తరం, బ్రహ్మణో నైసర్గికమాగంతుకం చ వ్యవధానం నాస్తీత్యుపలబ్ధిసిద్ధ్యర్థం
విశినష్టి (స్వచ్ఛమితి) తాదృగేవ దహరత్వమాదాయ చోద్యతే చేత్ - అనౌ
పాధికం మహత్త్వముపేత్య సమాధిస్సంభవతీతి వికల్పాంతరం నిరస్యతి (స్వతస్త్వి
తి) యస్మిన్నన్వేష్టవ్యం, ఆశ్రయేణ సహేతి శేషః యావాంస్తావానితి వచనాదా
కాశేన తుల్యపరిమాణత్వం బ్రహ్మణోఽభిప్రేతం, తథా చ * జ్యాయానాకాశా
దిత్యాదివిరుద్ధమిత్యాశంక్యాహ (నాపీతి) కేనాభిప్రాయేణ తర్హి తావాని
త్యుక్తం, అత ఆహ (కింతర్హీతి) న తస్య ప్రతిమాస్తీతి - ఆకాశాది యేన వ్యా
ప్తం లోకోఽనుభవతి- తస్మిన్నక్షరే సర్వమృగాదిసమాహితమిత్యర్థః కార్య
కారణయోరతుల్యపరిమాణత్వప్రసిద్ధేశ్చ నాకాశసమతా బ్రహ్మణోఽస్తీత్యాహ
(తస్మాదితి) ఆధారాధేయయోరతుల్యపరిమాణత్వాచ్చైవమిత్యాహ (ఏతస్మి
న్నితి) ఇతశ్చాకాశస్య న స్వాభావికం దహరత్వమిత్యాహ (కించేతి) కార్యం

హి ద్యావాపృథివ్యాదికారణే సమాహితం- తచ్చహృదయే ధ్యేయమిత్యభిప్రేత్య బుద్ధ్యుపాధివిశిష్టఇత్యుక్తం. ఆకాశే ద్యావాపృథివ్యాదేస్సమాహితత్వే భూమ విద్యాసంవాదందర్శయతి (యథావెతి) నవిద్యతే- సర్వంతదస్మిన్ సమాహిత మితిసంబంధః, నాస్తిశబ్దస్యాత్యంతాసద్విషయత్వంవ్యావర్తయతి(నష్టమితి)॥ 3

రం— (నబ్రూయాద్యావాన్వాఅయమాకాశస్తావానేషోంతర్హృదయఆకాశఉభేఅస్మిన్ ద్యావాపృథివీఅంతరేవసమాహితేఇత్యాది)ఏవముక్తస్సః- ఆచార్యైఃప్రతిబ్రూయాత్.కిమితి.హృదయపుండరీకమధ్యవర్తిఆకాశశబ్దనిర్దిష్టఃభూతాకాశవద్విపులఃద్యావాపృథివ్యాదిశబ్దలక్షితంభోగ్యభోగస్థానభోగోపకరణమగ్నిసూర్యాదిశబ్దలక్షితోభోక్తృవర్గశ్చతదాశ్రితఇత్యర్థః (యచ్చాస్యేహాస్తియచ్చనాస్తిసర్వంతదస్మిన్సమాహితమితి)అస్య-ఉపాసకస్యేహ-లోకేయత్, భోగ్యజాతమస్తి.యచ్చ-మనోరథమాత్రగోచరమిహనాస్తి-సర్వంతత్-భోగ్యజాతమస్మిన్ దహరాకాశే సమాహితమిత్యర్థః,దహరాకాశోనిరతిశయభోగ్యఇతి యావత్, ఉక్తంచ భగవతాభాష్యకృతా * యావాన్వాఅయమాకాశస్తావానేషోంతర్హృదయఆకాశఇతిదహరాకాశస్యాతీవమహత్త్వమభిధాయ * ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే ఉభావగ్నిశ్చవాయుశ్చ సూర్యాచంద్రమసావుభౌ విద్యున్నక్షత్రాణీతి ప్రకృతిమేవ దహరాకాశమస్మిన్నితినిర్దిశ్య తస్యజగదాధారత్వమభిధాయ*యచ్చాస్యేహాస్తియచ్చనాస్తిసర్వంతదస్మిన్ సమాహితమితిపునరప్యస్మిన్నితితమేవదహరాకాశంపరామృశ్యతస్మిన్నస్య ఉపాసకస్యేహ- లోకేయత్-భోగ్యజాతమస్తి- యచ్చ- మనోరథమాత్రగోచరమిహనాస్తి- సర్వంతత్ భోగ్యజాతమస్మిన్, దహరాకాశే సమాహితమితి నిరతిశయభోగ్యత్వం దహరాకాశస్యాభిధాయేతి, నచ * యచ్చాస్యేహాస్తియచ్చనాస్తిసర్వం తదస్మిన్ సమాహితమిత్యనేన ఉపాసకభోగ్యవస్త్వాధారత్వమాత్రముపాస్యస్య ప్రతీయతే, నతు దహరాకాశస్య నిరతిశయభోగ్యత్వం, తతశ్చ * యచ్చాస్యేహాస్తీతివాక్యేనదహరాకాశస్యనిరతిశయభోగ్యత్వమభిధాయేతిభాష్యం కథముపపద్యతామితివాచ్యం- ఉపాసకస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యేకఫలకస్యస్వర్గపశ్వాదీనాం భోగ్యత్వాభావాత్ * యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చనాస్తిసర్వం తదస్మిన్సమాహితమిత్యనేన దహరాకాశస్య నిరతిశయభోగ్యత్వమేవ ప్రతిపాదితమితిభాష్యాభిప్రాయఇతివ్యాసార్యైరుక్తత్వాన్నాస్యాశ్శఙ్కాయాఅవ

కాశ ఇతి ద్రష్టవ్యం, కేచిత్తు * స యది పితృలోకకామో భవతీత్యాదినా ప్రాచీనా నేకజన్మసంబన్ధిపిత్రాదివర్గదిదృక్షాయాస్సంకల్పమాత్రేణ తత్ప్రాప్తత్వస్య చ ప్రతిపాదయిష్యమాణత్వాత్, సూత్రకృతాపి * సంకల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతే రితి సూత్రేణ తద్వాక్యస్య వివక్షితార్థత్వావిష్కరణాత్ * యో యో హ్యస్యే తః ప్రైతి న తమిహ దర్శనాయ లభతే అథ యే చాస్యేహ జీవాః యే చ ప్రేతాః య చ్చాన్యదిచ్ఛన్న లభతే సర్వం తదత్ర గత్వా విన్దత ఇతి నష్టానాం పిత్రాదీనాం ముక్తకామనావిషయత్వప్రతిపాదనాత్ * ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతి చేన్నాధికా రికమణ్డలస్థోక్తే రితి సూత్రోక్తన్యాయేన బ్రహ్మవిభూతితయా నష్టపిత్రాద్య నుభవస్య కామనావిషయత్వసంభవాచ్చ, అన్యథా * అస్మిన్కామాస్సమాహి తాః * ఏతాంశ్చ సత్యాన్కామానిత్యాదావపి కామశబ్దస్య నిరతిశయభోగ్యార్థ కత్వం కో వారయేత్, తతశ్చ * జక్షత్క్రీడన్నిత్యత్రాపి భోగ్యత్వార్థకత్వం స్యాదితి పరో విజయేత, అతోఽస్య వాక్యస్య యథాశ్రుతార్థత్వేపి న దోషః, భాష్యమపి భోగ్యాధారత్వఫలితభోగ్యత్వపరమేవాస్త్వితి వదన్తి, అత్ర భూ తాకాశశబ్దవైపుల్యప్రతిపాదనేన, ద్యావాపృథివ్యాది జగదాశ్రయత్వప్రతిపా దనేన, ఉపాసకం ప్రతి నిరతిశయభోగ్యత్వప్రతిపాదనేన చ దహరాకాశస్య ప్ర సిద్ధాకాశవైలక్షణ్యప్రతిపాదనాత్ స్వల్పే దహరాకాశే కిమపి మాతుం న శక్యా తీత్యాక్షేపబీజం పరిహృతం భవతి, ॥ ౩ ॥

ఉ—తం చేద్బ్రూయురస్మింశ్చేదిదం బ్రహ్మపురే సర్వం సమాహి
తం సర్వాణి చ భూతాని సర్వే చ కామా యదైనజ్జరా వాప్నోతి ప్ర
ధ్వంసతే వా కిం తతోఽతిశిష్యత ఇతి ॥ ॥ ౪ ॥

శం—తం చేత్ - ఏవముక్తవన్తం బ్రూయుః పునరన్తేవాసినః, అస్మింశ్చేత్ - యథోక్తే చేత్ - యది బ్రహ్మపురే బ్రహ్మపురోపలక్షితాన్తరాకాశ ఇత్యర్థః, ఇదం సర్వం - సమాహితం - సర్వాణి చ భూతాని, సర్వే చ కామాః, కథమాచార్యేణా నుక్తాః కామా అన్తేవాసిభిరుచ్యన్తే, నైష దోషః * యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తీతి ఉక్తా ఏవ హ్యాచార్యేణ కామాః, అపి చ - సర్వశబ్దేన చోక్తా ఏవ కామాః యదా యస్మిన్కాలే ఏతచ్ఛరీరం బ్రహ్మపురాఖ్యం జరా- వలీపలితాదిలక్షణా వయోహానిర్వా ప్రాప్నోతి - శస్త్రాదినా వృక్ణం ప్రధ్వంసతే - విస్రంసతే వినశ్య తి వా - కిం తతోఽన్యదతిశిష్యతే, ఘటాశ్రితక్షీరదధిస్నేహాదివద్ఘటనాశే దేహనా

శేఽపి దేహాశ్రయముత్తరోత్తరం పూర్వపూర్వనాశాన్నశ్యతీత్యభిప్రాయః, ఏవం ప్రాప్తేనాశే కింతతోఽన్యత్, యథోక్తాదతిశిష్యతే, అవతిష్ఠతే, నకించనావతిష్ఠత ఇత్యభిప్రాయః ॥ ౪ ॥

ఆ—ఆశ్రయనాశాదాశ్రితనాశస్స్యాదితి న్యాయమాశ్రిత్యాశంకతే (తంచేదితి) యద్యస్మిన్ సర్వం సమాహితం, తతో దేహనాశే కిమవశిష్యత ఇతి సంబంధః. శిష్యాణామధికారాపాదం దోషమాశంకతే (కథమితి) శంకితం దోషం పరిహరతి (నైషదోష ఇతి) * సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమిత్యత్రోక్తేన సర్వశబ్దేనేతి శేషః, శిష్యాణామధికారాపాదం దోషం పరిహృత్య ప్రకృతం చోద్యం వివృణోతి (యదేత్యాదినా) ఆకాశస్య శిష్యమాణత్వమాశఙ్క్యాహ (ఘటేతి) తతః-యథోక్తాన్నాశాదితి సంబంధః ॥ ౪ ॥

రం—(తంచేద్బ్రూయురస్మింశ్చేదిదం బ్రహ్మపురే సర్వం సమాహితం సర్వాణి చ భూతాని సర్వే చ కామాః యదైనజ్జరావాప్నోతి ప్రధ్వంసతే వా కింతతోఽతిశిష్యత ఇతి) అల్పత్వరూపమాక్షేపబీజం పరిహృత్య * కింతదత్ర విద్యత ఇతి ప్రశ్నం ప్రతి వివక్షత్యైవాచార్యేణోక్తేఽర్థేఽనుపపత్తిం పశ్యంతశ్శిష్యాః యద్యాచార్యం బ్రూయుః, కిమితి, బ్రహ్మపురశబ్దితం శరీరం ద్యావాపృథివ్యాదిశబ్దనిర్దిష్టభోగ్య భోగోపకరణభోగస్థానమగ్నివాయ్వాదిశబ్దనిర్దిష్టో భోక్తృవర్గశ్చ యద్యాశ్రయేయుః- తదా శరీరస్య జరానాశాదౌ సతి ద్యావాపృథివ్యాదికం కిమపి నావశిష్యేత, తదపి నశ్యేదిత్యర్థః, సర్వే చ కామా ఇత్యస్య * యచ్చాస్యేహాస్తీతి వాక్యనిర్దిష్టనిరతిశయభోగ్యత్వానువాదిత్వాత్, * సర్వే చ కామా ఇత్యస్య నిరతిశయభోగ్యత్వమర్థ ఇతి వ్యాసార్యైరుక్తం.. నను దహరాకాశాశ్రితం ద్యావాపృథివ్యాదికమితి వదంతం ప్రత్యస్యాశ్శంకాయాః కథముత్థానం. దహరాకాశాశ్రితత్వస్యైవోక్తత్వాత్ బ్రహ్మపురశబ్దిత శరీరాశ్రితత్వస్యైవానుక్తతయా తజ్జరానాశానువిధాయిజరానాశిత్వస్య దహరాకాశాశ్రితే ద్యావాపృథివ్యాదౌ కథం ప్రసక్తిరితి చేత్. ఉచ్యతే- యథా ఘటాద్యంతరాకాశే నిహితస్య దధ్యాదేర్వస్తుతో ఘటాదిరేవ ధారకః- ఆకాశః పరమవకాశాత్మనోపకరోతి - ఏవం దేహాంతర్వర్తిని దహరాకాశే విద్యమానస్య ద్యావాపృథివ్యాదేర్దేహ ఏవ ధారకః దహరాకాశస్తు కేవలమవకాశాత్మనోపకరోతి. అస్తు వా దహరాకాశస్య ఘటాద్యాకాశవైలక్షణ్యేన స్వతో ధారకత్వం- తథాపి తస్య జరాప్రధ్వంసానుపపత్త్యా

విజరావ్రిధ్వంసకత్వాత్ య్యావద్దేహస్య భారధారణానుకూలంబలం- తావత్పర్య న్తమేవ దహరాకాశస్య తద్ధారకత్వమితి ఫలతో దేహఏవతస్య సర్వస్యధారకః పర్యవస్యతీతి ఆక్షిపతాం శిష్యాణామభిప్రాయః॥ ॥౪॥

ఉ—సబ్రూయాన్నాస్యజరయైతజ్జీర్యతి నవధేనాస్యహన్యత ఏతత్స త్యం బ్రహ్మపురమస్మిన్కామాస్సమాహితాఏషఆత్మాఽపహతపా ప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్స త్యసంకల్పోయథాహ్యేవేహప్రజాఅన్వావిశంతి యథానుశాస నంయంయమంతమభికామాభవంతియంజనపదం యంక్షేత్ర భా గంతం తమేవోపజీవంతి ॥ ॥౫॥

శం—ఏవమంతేవాసిభిశ్చోదితస్సః- ఆచార్యోబ్రూయాత్తన్మతిమపనయన్ కథం అస్యదేహస్య జరయైతత్- యథోక్తమంతరాకాశాఖ్యం బ్రహ్మ. యస్మిన్ సర్వంసమాహితం నజీర్యతి- దేహవన్నవిక్రియతఇత్యర్థః- నచాస్యవధేన-శస్త్రా దిఘాతేనైతద్ధన్యతే- యథాకాశం కిముతతోఽపి సూక్ష్మతర మశబ్దమస్పర్శంబ్ర హ్మ దేహేంద్రియాదిదోషైర్నస్పృశ్యతఇత్యర్థః కథందేహేంద్రియాదిదోషైర్న స్పృశ్యతఇత్యేత స్మిన్నవసరేవక్తవ్యంప్రాప్తం తత్ప్రకృతవ్యాసంగోమాభూదితి నోచ్యతే. ఇంద్రవిరోచనాఖ్యాయికాయా ముపరిష్టాద్వక్ష్యామోయుక్తితః ఏత త్సత్యం- అవితథంబ్రహ్మపురం బ్రహ్మైవపురంబ్రహ్మపురం శరీరాఖ్యంతు బ్రహ్మ పురం బ్రహ్మోపలక్షణార్థత్వాత్. తత్త్వనృతమేవ * వాచారంభణం వికా రో నామధేయమితిశ్రుతేః. తద్వికారేఽనృతేపిదేహాశంగే బ్రహ్మోపలభ్యత ఇ తి బ్రహ్మపురమిత్యుక్తంవ్యావహారికం సత్యంతుబ్రహ్మపురమేతదేవబ్రహ్మ-సర్వ వ్యవహారాస్పదత్వాత్ అతోఽస్మిన్ పుండరీకోపలక్షితే బ్రహ్మపురేసర్వేకామాః యేబహిర్భవద్భిః ప్రార్థ్యంతే. తేఽస్మిన్నేవస్వాత్మనిసమాహితాఃఅతస్తత్ప్రా ప్త్యుపాయమేవానుతిష్ఠత- బాహ్యకామవిషయతృష్ణాంత్యజతేత్యభిప్రాయః ఏ షఆత్మా- భవతాంస్వరూపం శృణుతతస్య లక్షణం అపహతపాప్మా- అపహతఃపా ప్మా, ధర్మాధర్మాఖ్యోయస్యసోయమపహతపాప్మా.తథావిజరఃవిగతజరఃవిమృ త్యుశ్చ తదుక్తంపూర్వమేవ*నవధేనాస్యహన్యతఇతి కిమర్థంపునరుచ్యతే. య ద్యపిదేహసంబంధిభ్యాంజరామృత్యుభ్యాంనసంబధ్యతే- అన్యథాపిసంబంధస్తా భ్యాంస్యాదిత్యాశంకానివృత్త్యర్థం విశోకః- విగతశోకః శోకోనామ ఇష్టా

దివియోగనిమిత్తో మనసస్సంతాపః, విజిఘత్సః- విగతాశనేచ్ఛః, అపిపాసః - అపానేచ్ఛః, నన్వపహతపాప్మత్వేన జరాదయశ్శోకాంతాః ప్రతిషిద్ధా ఏవభవంతి- కారణప్రతిషేధాత్, ధర్మాధర్మకార్యా హి తేఇతి జరాదిప్రతిషేధేనవా ధర్మాధర్మయోః కార్యాభావేవిద్యమానయోరప్యసత్సమత్వమితి పృథక్ప్రతిషేధోఽనర్థకస్స్యాత్, సత్యమేవం- తథాపి ధర్మకార్యానందవ్యతిరేకేణస్వాభావికానందో యథేశ్వరే * విజ్ఞానమానందమితిశ్రుతేః- తథాఽధర్మకార్యజరాదివ్యతిరేకేణాపి జరాదిదుఃఖస్వరూపం స్వాభావికంస్యాదిత్యాశంక్యేత- అతోఽయుక్తస్తన్నివృత్తయే జరాదీనాం ధర్మాధర్మాభ్యాం పృథక్ప్రతిషేధః- జరాదిగ్రహణం సర్వదుఃఖోపలక్షణార్థం- పాపనిమిత్తానాంతు దుఃఖానామానంత్యాత్ప్రత్యేకంచ తత్ప్రతిషేధస్యాశక్యత్వాత్సర్వదుఃఖప్రతిషేధార్థం యుక్తమేవాపహతపాప్మత్వవచనం, సత్యాః- అవితథాః కామాయస్యసోయం సత్యకామః, వితథాహి సంసారిణాం కామాః- ఈశ్వరస్య తద్విపరీతాః తథా కామహేతవస్సంకల్పాఅపిసత్యాయస్య ససత్యసంకల్పః, సంకల్పాః కామాశ్చ శుద్ధసత్త్వోపాధినిమిత్తాఈశ్వరస్య- చిత్రగువత్- నస్వతః * నేతినేతీత్యుక్తత్వాత్, యథోక్తలక్షణ ఏవాత్మా విజ్ఞేయో గురుభ్యశ్శాస్త్రతశ్చాత్మసంవేద్యతయా స్వారాజ్యకామైః, నచేద్విజ్ఞాయతే- కో దోషస్స్యాదితి- శృణుతాత్ర దోషం దృష్టాంతేన యథాహ్యేవేహ- లోకే ప్రజాః అన్వావిశంతి- అనువర్తంతే యథానుశాసనం, యథేహప్రజాః అన్యం స్వామినంమన్యమానాస్తస్య స్వామినో యథాయథానుశాసనం, తథాతథాఽన్వావిశంతి, కంయంయమంతం ప్రత్యంతంజనపదం క్షేత్రభాగంచాభికామాః- అర్థినోభవంత్యాత్మబుద్ధ్యనురూపం; తంతమేవచ- ప్రత్యంతాదిముపజీవంతీతి. ॥ ౫ ॥

అథ—కయాపునారీత్యా శూన్యవిషయాశిష్యమతిరపనేయేతి ప్రశ్నపూర్వకం వివృణోతి (కథమిత్యాదినా) దేహాదివిక్రియయా బ్రహ్మణో నవిక్రియాస్తీత్యేతత్త్రిముతికన్యాయేనసాధయతి (సచేతి) దేహాదిషు తాదాత్మ్యేన స్థితంచేద్బ్రహ్మ దోషైరసంస్పృష్టమిత్యయుక్తమిత్యాశంక్యాహ(కథమితి) ప్రకృతాదహరోపాసనా తత్ప్రాసంగః- విశ్లేషః, యదిదేహాదిదోషైరసంస్పృష్టత్వంబ్రహ్మణోనోచ్యతే తర్హి తదవివక్షితమేవ స్యాదిత్యాశంక్యాహ (ఇంద్రేతి) నాస్యేత్యాదినోక్తార్థే హేతుమాహ (నీతదితి) కథం యథోక్తంబ్రహ్మణః పురమవి

తథంస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (బ్రహ్మైవేతి) సత్యశబ్దసామానాధికరణ్యాదుక్తస మానసిద్ధిరిత్యర్థః, కథంతర్హి శరీరం బ్రహ్మపురమిత్యుక్తం, అతఆహ (శరీ రాఖ్యంత్వితి) తదేవస్ఫుటయితుం శరీరస్య మిథ్యాత్వంసప్రమాణందర్శయతి(త త్త్వేతి) అథ మిథ్యాభూతస్య తస్యకథంబ్రహ్మపురత్వం- అతఆహ (తద్వికారఇ తి) కించ- వ్యావహారికం సత్యమిదంశరీరం-తచ్చోక్తంతస్యానృతస్యాపిబ్రహ్మో పలబ్ధ్యధిష్ఠానస్య బ్రహ్మపురత్వమిత్యాహ (వ్యావహారికమితి) బ్రహ్మతుపరమా ర్థసత్యం- అతశ్చైతదేవసత్యముక్తం బ్రహ్మపురమిత్యాహ (సత్యంత్వితి) బ్ర హ్మణస్సత్యత్వేపి పురత్వాయోగాత్కుతో బ్రహ్మపురత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (స ర్వవ్యవహారేతి) దహరాకాశస్యాల్పత్వం వినాశిత్వమిత్యాశంకితందోషంపరిహృ త్యోపాస్యత్వసిద్ధ్యర్థం పాతనికాంకరోతి (అతఇతి) అస్మిన్ సర్వకామసమా ధానే ఫలితముపాసనముపదిశతి (అతస్తదితి) యథోక్తే దహరాకాశేకీదృగుపా సనం కర్తవ్యమిత్యపేక్షాయామహంగ్రహేణేత్యాహ (ఏషఇతి) పునరుక్తింశ ఙ్కతే (తదుక్తమితి) తాంపరిహరతి (యద్యపీతి) అన్యథా దేహసంబంధంవి నా స్వభావతోపీత్యర్థః, సిన్యత్యర్థం- పునరుచ్యతఇతిపూర్వేణ సంబంధః, ప్రకారాంతరేణ పునరుక్తించోదయతి(నన్వితి)శోకస్యాంతః-కించిద్వ్యవధాయ పిపాసాయెషవస్సి- తేశోకాంతాః, తేషాం జరాదీనామపహతపాప్మత్వేన ప్ర తిషిద్ధత్వేహేతుమాహ (కారణేతి) కథం ధర్మాధర్మప్రతిషేధే జరాదివికారప్ర తిషేధః తత్రాహ (ధర్మేతి) ఇతి- పృథక్ప్రతిషేధోఽనర్థకస్స్యాదితిసంబంధః జరాదిప్రతిషేధస్యార్థవత్త్వమంగీకృత్య (పాప్మ) ధర్మాది)ప్రతిషేధస్య నైరర్థ క్యమితిపక్షాంతరమాహ (జరాదీతి) ధర్మాదేర్జరాదేర్వా నిషేధాదితరనిషేధ స్సిధ్యతీత్యంగీకరోతి (సత్యమేవమితి) తర్హి కిమిత్యపహతపాప్మేత్యుక్త్వా వి జరోవిమృత్యురిత్యాద్యుచ్యతే, తత్రాహ (తథాపీతి) తథాపి దుఃఖే ప్రతిషిద్ధే కిమితిజరాదిప్రతిషిధ్యతే- తత్రాహ (జరాదీతి) యత్తు కార్యాభావే సతోర పి ధర్మాధర్మయోరుష్ణాతిదంతోరగవదకించిత్కరత్వాదపహతపాప్మేతి నపృథ గ్వక్తవ్యమితి- తత్రాహ (పాపనిమిత్తానామితి) ఈశ్వరస్య సత్యకామత్వం సాధయతి (వితథాహీతి) యథేశ్వరస్యావితథాః కామాః తథా సంకల్పాశ్చేత్యా హ (తథేతి) అభావరూపాణాం ధర్మాణామద్వైతా (విద్యా)త్మకత్వేన న మ్యావితత్వేపికథంభావరూపధర్మాస్సంభవేయురిత్యాశఙ్క్యాహ(సంకల్పాఇతి)

శుద్ధసత్త్వం- రజ[illegible]యవనిష్ఠ[illegible]స్వం త్రిగుణాయామాయాయాఅంశభూతం
తదేవోపాధిః, తన్ని[illegible]స్వ[illegible] తథా, అస్వాభావికానాం సంకల్పాదీనా
మీశ్వరవిశేషణత్వే దృష్ట[illegible] దిత్రిగుపదితి) యథా చిత్రాంగావోస్వా
భావికాశ్చిత్రగోదేవదత్త[illegible]ం, తథా బ్రహ్మణోపి కామాదయఇత్య
ర్థః, కిమితి కామాదయో బ్రహ్మణ[illegible]స్వాభావికానభవంతి, ధర్మధర్మిణోరేవో
పచారాదద్వైతశ్రుతేరుపపత్తేరిత్యాశంక్యాహ (నస్వతఇతి) వాక్యాంతరమవ
తారయితుం పాతనికాంకరోతి (యథోక్తేతి) జ్ఞానప్రకారం నిమిత్తాధికారి (ప్ర
వర్తన)ప్రదర్శన)పూర్వకందర్శయితి (గురుభ్యఇతి) ప్రశ్నపూర్వకం యథాహీ
త్యాదివాక్యమాహ (నచేవేతి) ఆకాశాత్మాపరిజ్ఞానం- అత్రైవపరామృష్టం, అక్ష
రోక్తమర్థం యథాహ్యేవేత్యనేనదృష్టాంతేన దర్శయిత్వా వాక్యార్థంకథయ
తి (యథాహ్యేవేతి) అముమర్థంప్రశ్నపూర్వకమన్వాచష్టే(కిమిత్యాదినా)॥ ౫

రం—(సబ్రూయాత్) ఆచార్యస్తత్ప్రతిపత్తి (నాస్యజరయైతజ్జీర్యతినవధేనా
స్యహన్యతఏతత్సత్యంబ్రహ్మపురమ్) భోగ్యభోగస్థానభోగోపకరణభోక్తృ
వర్గాదిశాలితయా పురమివ వర్తమానమేతద్దహరాకాశాఖ్యం బ్రహ్మ- నతు
ఘటాదివత్కేవలమవకాశాత్మనోపకారకః; యథాపురం భోగ్యభోగోపకర
ణభోగస్థానాదీనాం స్వతఏవాధారభూతం - నతుదధ్యాదీనాం ఘటాకాశాది
వదాకాశాత్మనోపకారకం తథేత్యర్థః, నను సర్వతోధారకత్వేపితద్దేహాంత
ర్వర్తితయా తదంతర్గతహృదయవత్తజ్జరానాశానువిధాయిజరానాశత్వంస్యా
దితి శఙ్కాబీజంపరిహరతి (ఏతత్సత్యమితి) సత్యం నిర్వికారమిత్యర్థః, అత
ఏవ నదేహజరామరణానువిధాయిజరామరణకమిత్యర్థః, యద్వా * అథయ
త్సత్తదమృతమిత్యస్మిన్ప్రకరణే వక్ష్యమాణసత్యశబ్దనిర్వచనరీత్యా చేతనాచేత
ననియామకత్వంవా- సత్యత్వం, యథా కథంచిద్ఘటాకాశాదివిలక్షణాధారఇత్య
ర్థః, కేచిత్తు * అస్మింశ్చేదిదంబ్రహ్మపురేఇతి ప్రశ్నవాక్యే బ్రహ్మపురశబ్దేన
బ్రహ్మరూపపురత్వాద్దహరాకాశఏవోచ్యతే * యద్యేతజ్జరావాప్నోతీత్యేవ పా
ఠః, తత్రచపాఠే ఏతస్య శరీరస్యజరా, ఏతజ్జరా, యదా దహరాకాశం ప్రా
ప్నోతి, తద్ధ్వంసేనధ్వంసతేవా - తదాద్యావాపృథివ్యాదికంనావశిష్యేతేత్యే
వార్థః, నతు బ్రహ్మపురశబ్దేన శరీరపరామర్శమభ్యుపేత్య తదనుగుణైతాదృ
శాభిప్రాయకల్పనపరక్లేశోఽనుసర్తవ్యఇతివదంతి, ఏవం.మధ్యప్రసక్తమా

క్షేపం పరిహృత్య * కింతదత్రవిద్యత ఇతి
స్మిన్ కామాస్సమాహితాః) కామ్యన్త ఇతి
కామాః, నచ తైః కామైర్విశిష్ట ఇత్యాకాం
ష్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సో
క్తం చ భగవతా భాష్యకృతా * దహరా

...ఛాం
...గ రామానుజభాష్యే ...మయతి (అ
అన్తర్వర్తి విశే..., కో దహరా
...కామాః, ...అత్రాఽపహతపా
...ష్మా ...సత్యసంకల్పః) ఉ
...తే ...త కల్యాణగుణవిశిష్ట

త్వంచ * ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినా సత్యసంకల్ప ఇత్యన్తేన స్పష్టీకృ
తైవేతి, పాపజరామరణశోకబుభుక్షాపిపాసావర్జితస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప
శ్చేత్యర్థః, పరమాత్మప్రకరణేషు పాపశబ్దస్సుకృతసాధారణః * నసుకృతం
నదుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి సుకృతేపి పాపశబ్దప్రయోగా
త్ * ఏతే వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మన ఇతి స్వర్గాదీనామపి ముముక్ష్వ
నిష్టత్వేన స్వర్గాదిసాధనకర్మణాం ముముక్షూణాం ప్రత్యనిష్టసాధనత్వేన అలౌకిక
త్వేన సత్యనిష్టసాధనత్వలక్షణపాపశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్యోపలక్షితత్వేన పాపశబ్దవా
చ్యత్వావశ్యంభావాత్, అపహతపాప్మత్వంచ అనన్యసాధ్యత్వం * నైనం సే
తుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతమితి సు
కృతదుష్కృత ప్రాప్త్యభావశ్రవణాత్, తదితర ప్రాప్తిస్తద్వశత్వాత్, తస్మాదప
హతపాప్మత్వం అశ్లిష్టపాప్మత్వమిత్యర్థః, అశ్లేష విశ్లేషస్య సర్వసాధారణ
త్వాత్, కృతేపి కర్మణి తత్ఫలాశ్లేష ఉచ్యతే, అత ఈశ్వరేణ కృతాని పుణ్యపా
పసజాతీయాని కర్మాణి సుఖదుఃఖఫలజననశక్తానీత్యర్థః; కృతేపి పాపేతత్ఫ
లజననశక్తిప్రతిభటత్వలక్షణః కశ్చిదీశ్వరస్య స్వభావవిశేషః, అపహతపాప్మత్వం
పరిశుద్ధాత్మవిషయస్యాపహతపాప్మత్వస్యాప్యయమేవార్థః, సతు తస్య తిరో
ధానార్హః ప్రతిబన్ధనివృత్తావావిర్భవతి, ఈశ్వరస్యతు తిరోధానాసమ్భవాన్ని
త్యావిర్భూత ఇతి విశేష ఇతి వ్యాచక్షతే * అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదిత్యత్ర వర్ణి
తః, అత్ర సత్యకామశబ్దో న కామనాయాస్సత్యత్వపరః అమోఘత్వస్య
సత్యసంకల్పశబ్దేనైవ సిద్ధత్వాత్, నాపి కామ్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గుణమాత్రప
రః కతిపయగుణానామితరేషాం పృథగుక్తేః, అతో భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థాన
రూపాః నిత్యాః కామాస్సన్తీత్యుచ్యతే * తదక్షరే పరమే వ్యోమన్నిత్యుక్తనిత్య
విభూతివిశిష్టత్వం సత్యకామశబ్దార్థ ఇతి వ్యాసార్యైరుక్తం, వేదార్థసంగ్ర
హే భాష్యకృతాప్యుక్తమ్ * సత్యసంకల్పః అప్రతిహతసంకల్ప ఇతి (యథా

హ్యేవేహ ప్రజా అన్వావిశన్తి యథాఽనుశాసనం యం యమన్తమభికామా భ
వన్తి యం జనపదం యం క్షేత్రభాగం తం తమేవోపజీవన్తి) ఇహ- అస్మిన్ లో
కే ప్రజాః యథాఽనుశాసనం- రాజశాసనానుల్లంఘనేన రాజానమన్వావిశం
తి- అనుసరన్తీత్యర్థః, అనుసృత్య కిం కుర్వన్తీత్యత్రాహ (యం యమన్తమభి
కామా భవన్తి) కర్మణః ఫలోపసర్గత్వాత్ ఫలమేవ, కర్మణోఽన్తః, యం యి
మన్తం- యద్యత్ఫలమభికామాః- అభ్యర్థినో భవన్తి- జనపదక్షేత్రాదికం వా
కామయన్తే, తత్తత్ఫలం యథాశాసనమేవోపజీవన్తి, రాజశాసనానురోధినై
వ ఇహలోకే యథా ఉపజీవన్తి-తథా పరలోకేఽపి పరతన్త్రా ఏవ భవన్తీతి భావః
ఋద్వా- యం యమన్తమభికామా భవన్తి- తం తమిహలోకే యథా ప్రజా అ
న్వావిశన్తి- లభన్తే, తథా పరలోకే ప్యుపజీవన్తీత్యర్థః, అయమేవార్థో
వ్యాసార్యైర్వర్ణితః. ॥ ౫ ॥

ఉ — ‡ తద్యథేహ కర్మజితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర
పుణ్యజితో లోకః క్షీయతే తద్య ఇహాత్మానమననువిద్య వ్రజన్త్యే
తాగ్ంశ్చ సత్యాన్ కామాగ్ంస్తేషాగ్ం సర్వేషు లోకేష్వకామచా
రో భవత్యథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాగ్ంశ్చ సత్యాన్
కామాగ్ంస్తేషాగ్ం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి ॥ ౬ ॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ప్రథమః ఖణ్డః

శం — ఏవం దృష్టాన్తోఽస్వాతన్త్ర్యం ప్రతి పుణ్యఫలోపభోగే- తథా
ఽన్యో దృష్టాన్తః తత్ క్షయం ప్రతి (తద్యథేహేత్యాదిః) తత్ - తత్ర యథేహ
లోకే తాసామేవ స్వామ్యనుశాసనానువర్తినీనాం ప్రజానాం సేవాదిజితో
లోకః పరాధీనోపభోగః క్షీయతే- అన్తవాన్ భవతి. అథేదానీం దార్ష్టాన్తిక
ముపసంహరతి- ఏవమేవాముత్రాగ్నిహోత్రాదిపుణ్యజితో లోకః పరాధీనోప
భోగః క్షీయత ఏవేతి, ఉక్తోదోష ఏషామితి విషయం దర్శయతి (తద్య ఇత్యాదినా)
తత్ - తత్రేహ- అస్మిన్ లోకే జ్ఞానకర్మణోరధికృతా యోగ్యాస్సన్త ఆత్మానం-
యథోక్తలక్షణం శాస్త్రాచార్యోపదిష్టమననువిద్య-యథోపదేశమనుస్వాత్మసం
వేద్యతామకృత్వా వ్రజన్తి- దేహాదస్మాత్ప్రయన్తి- యే చ ఏతాంశ్చ-యథోక్తాన్
సత్యాన్, సత్యసంకల్పకార్యాంశ్చ స్వాత్మస్థాన్ కామానననువిద్య వ్రజన్తి-

‡ కర్మచితో లోకః, పుణ్యచితో లోక ఇతి రంగరామానుజీయపాఠః

తేషాం సర్వేషు లోకేష్వకామచారః అస్వతన్త్రతా భవతి, యథా రాజానుశాసనానువర్తినీనాం ప్రజానామిత్యర్థః, అథ యే- అన్యే ఇహ లోకే ఆత్మానం- శాస్త్రాచార్యోపదిష్టమనువిద్య స్వాత్మసంవేద్యతామాపాద్య వ్రజన్తి, యథోక్తాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్, తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి రాజ్ఞ ఇవ సార్వభౌమస్యేహ లోకే. ॥ ౬ ॥

—ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యమ్.—

ఆ—ఉక్తదృష్టాన్తేన వివక్షితమంశమనూద్య దృష్టాన్తాన్తరస్య తాత్పర్యమాహ (ఏవ ఇతి) తేషామేవ దోషో భవతీత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (ఉక్త ఇతి) కర్మసాధ్యస్య పారతన్త్ర్యం క్షయిష్ణుత్వం చ, జ్ఞానహీనకర్మసాధ్యవిషయబుద్ధ్యా హ్యుపాసకానామేష దోషో భవతీతి విదగ్ధయిత్యుత్తరం వాక్యమిత్యర్థః, అవిదుషామేవాస్వాతన్త్ర్యదోషముక్త్వా విదుషాం స్వాతన్త్ర్యఫలం కథయతి (అథేత్యాదినా) ॥ ౬ ॥ —ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యటీకా.—

రం—ఏవం కర్మసాధ్యే పరలోకే పారతన్త్ర్యముక్త్వా క్షయిష్ణుత్వమప్యాహ (తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే) రాజసేవాదికర్మణా చితః- అర్జితో లోకః యథా క్షీయతే - ఏవమేవ అముత్ర పరలోకేఽపి పుణ్యచితః-పుణ్యసంపాదితో లోకః క్షీయత ఇత్యర్థః (తద్య ఇహాత్మానమననువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవతి) యత్సుకృతసాధ్యేషు పరలోకేషు పారతన్త్ర్యక్షయిష్ణుత్వాదికం- తస్మాద్యే ఉక్తమాత్మానం ఏతానపహతపాప్మత్వాదీన్ సత్యాన్; నిత్యాన్- కామాన్ కల్యాణగుణాంశ్చాననువిద్య అనుపాస్య పరలోకం వ్రజన్తి తేషాం సర్వలోకకామచారాభావః పారతన్త్ర్యమితి యావత్ (అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి) యే త్వాత్మానమపహతపాప్మత్వాదీంశ్చ కామ్యమానాన్ కల్యాణగుణానుపాస్య పరలోకం వ్రజన్తి- తే బ్రహ్మవిభూతిభూతాన్ వికారలోకాననుభూయ యథాకామం త్యస్తానపారతన్త్ర్యమనుభవన్తీత్యర్థః నను * అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యే అపహతపాప్మత్వాదిధర్మాణాం స్వాతన్త్ర్యేణానుపస్థితానాం కథమేతానిత్యనేన పరామర్శః నచ గత్యభావే తేషామేవ పరామర్శ ఇతి వాచ్యం * యచ్చాస్యేహాస్తీతి వాక్యనిర్దిష్టస్య * సర్వాణి భూతాని సర్వే చ కామా ఇతి బహువచనాన్తకామశబ్దేనానూదితస్య నిరతిశయభోగ్యత్వస్యైవ * అస్మిన్ కా

మాస్సమాహితాః * ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానిత్యత్రాపి నిర్దేశో౽స్త్వితి చే
న్న తథాసతి * అపహతపాప్మావిజరఇత్యాద్యుపన్యాసస్య వైయర్థ్యప్రసంగా
త్కామానిత్యస్య భోగ్యత్వపరత్వే బహువచనానంగతేశ్చాపహతపాప్మత్వాద
యఏవ * ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానితికామశబ్దేననిర్దేశ్యాః భోగ్యత్వహేతు
పితృలోకాదివిషయపరత్వే * సత్యాఇతికామానాం నిత్యత్వకథనాసంభవాది
తి సిద్ధం తతశ్చ * దహరో౽స్మిన్నన్తరాకాశఇతి ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టః పరమా
త్మా- నభూతాకాశః తస్మిన్యదంతరితినిర్దిష్టమపహత పాప్మత్వాదిగుణజాత మి
తియతాసందర్భేణోపదిష్టంభవతి ఏతత్ఖండాంతర్గతవాక్యవిషయక మధికరణము
పన్యస్యతే- అత్రదహరాకాశోభూతాకాశః ఆకాశశబ్దస్యతత్రైవప్రసిద్ధేఃవ్యా
పకేపరమాత్మనిదహరత్వస్యాభావాచ్చ * తస్మిన్యదంతరిత్యన్వేష్టవ్యాంతరాధార
త్వనిర్దేశాచ్చ నహిపరమాత్మనస్స్వయమేవాన్వేష్టవ్యస్యా న్వేష్టవ్యాంతరా
ధారత్వం సంభవతి * యావాన్వాఅయమిత్యాదినా నిర్దిశ్యమానభూతాకాశో
పమేయత్వస్య * గగనంగగనాకారమిత్యాదివదభేదేప్యుపపత్తేః, నిరతిశయవి
పులేపరమాత్మన్యపి పరిచ్ఛిన్నభూతాకాశోపమేయత్వస్యాస్వరసత్వాచ్చ భూ
తాకాశోదహరాకాశఇతిపూర్వపక్షేప్రాప్తఉచ్యతే * దహరఉత్తరేభ్యః దహ
రాకాశః పరమాత్మా- వాక్యశేషగతభూతాకాశోపమేయత్వసర్వాధారత్వనిర
తిశయభోగ్యత్వ నిరుపాధికాపహతపాప్మత్వాదిగుణానాం పరమాత్మవ్యతిరిక్తభూ
తాకాశే అసంభవాత్ పరమాత్మనో౽ప్యపహతపాప్మత్వాది లక్షణాన్వేష్టవ్యాంత
రాధారత్వసంభవాచ్చ నచ * గగనంగగనాకారమితివదభేదే ప్యుపమానోప
మేయభావో౽స్త్వితివాచ్యం, గగనం గగనాకారమిత్యాదావభేదే సాదృశ్యం
నిబధ్యమానమనన్వితత్వాదనుపమకత్వఫలకంసత్ అనన్వయాలఙ్కారరూపం
వచేహతథాసంభవతి * యావాన్వాఅయమాకాశఇతివాక్యే బాహ్యకాశత్వహా
ర్దాకాశత్వరూపోపమానోపమేయతావచ్ఛేదకధర్మభేదసత్త్వేనానన్వయస్యా
సంభవాత్. ఉపమానోపమేయతావచ్ఛేదకధర్మైక్యేహ్యనన్వయాలఙ్కారః,
యథా * గగనంగగనాకారమిత్యాదౌ యచ్చోక్తమతివిపులస్యబ్రహ్మణః పరి
చ్ఛిన్నాకాశోపమేయత్వం నసంభవతీతి- తన్న, అధికజవేపిసవితరిఇషువద్గచ్ఛ
తి సవితేతిమాంద్యనివృత్తిపరవచనవత్స్వల్పత్వనివృత్త్యర్థతయాభూతాకాశసా
దృశ్యకథనస్యోపపత్తేః యదుక్తమాకాశశబ్దస్యభూతాకాశే ప్రసిద్ధత్వాదితి-

తత్రాహ * ప్రసిద్ధేశ్చ * యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదిత్యాదౌ పరమాత్మ న్యప్యాకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధత్వాత్. యదుక్తం పరమాత్మన అల్పపరిమాణత్వం నోపపద్యత ఇతి. తత్రాహ * అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తం * శాండిల్యవిద్యాయాం * నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చేతి సూత్రఖండేన ఉపాసనార్థం విభుత్వస్యాల్పత్వోపదేశ ఉపపద్యత ఇతి పూర్వమేవోక్తమిత్యర్థః తథా * ప్రదానవదేవ తదుక్తమిత్యత్ర * తద్య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్తీతి దహరాకాశోపాసనముక్త్వా * ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామానితి అపహతపాప్మత్వాది గుణానాముపాసనస్య పృథగామ్నానాద్దహరాకాశాపహతపాప్మత్వాదిగుణోపాసనయోర్యాంస ధర్మిస్వరూపవదనుచింతనీయం- తత్ర చ ప్రథమం దహరాకాశాఖ్యం ధర్మిణస్స్వరూపమనుసంధాయ తస్యాపహతపాప్మత్వవిజరత్వవిమృత్యుత్వవిశోకత్వాద్యను త్వస్యాప్యుపాసనస్య సత్యకామత్వసత్యసంకల్పత్వగుణోపాసనం కామానాఞ్చ చింతనీయం, నను అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి గుణోపాసనస్య గుణినోఽపి ధ్యానమితి పూర్వపక్షప్రాప్త ఉచ్యతే * ప్రదానవదేవ తదుక్తం * యద్యపి దహరాకాశస్యాపహతపాప్మత్వాది గుణానాం గుణిత్వం- సహ ప్రథమం చింతితః తథాపి స్వరూపమాత్రస్య గుణవిశిష్టాకారస్య భిన్నత్వాత్ ప్రకృతేచ * అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి బ్రహ్మణి కామసమాధానాధారత్వముక్త్వా కేనకామానిత్యాకాంక్షాయాం నిష్కృష్యాపహతపాప్మత్వం విజరత్వమిత్యనుక్త్వా * అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యురితి తద్విశిష్టవిశేష్యపర్యంతతయా నిర్దేశాత్, అనేనైవాకారేణానుసంధానం కర్తవ్యమితి శ్రుతేరాశయః ఉన్నీయతే. అతో వైశిష్ట్యానుసంధానార్థం విశేష్యచింతనమప్యావర్తనీయం ప్రదానవత్, తదుక్తం సంకర్షే * నానావాదేవతాపృథక్త్వాదితి. అస్యాన్నా ప్రదానాధికరణమిత్యప్యస్తి, తత్రైధాతథావిధేష్టిః యథా * ఇంద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ ఇంద్రాయాధిరాజాయేంద్రాయస్వరాజ్ఞ ఇతి త్రిపురోడాశా. తేషాం పురోడాశానాముపర్యవస్యధిశ్రయణానాం సర్వేషాం యుగపదవదానం చ విహితం తేషాం పూర్వార్ధాదవదానం ప్రకృతివత్కర్తుం శక్యం- తథాపి మధ్యాదవదానం కర్తుమశక్యం పురోడాశానాం మధ్యే నలేః పరివేశాద్యభావేన మధ్యాదపి యుగపదవదానం గ్రాహ్యం ఏవం స్థితే ప్రదానమపి యుగపత్కర్తవ్యం - క్రమేణ వేతి సంశయే *

తేషామపృథక్ ప్రదానమవదానైకత్వాదితి సూత్రేణావదానవత్ప్రదానమ
పియుగపదేవ కార్యమితిపూర్వపక్షః తత్రేదంసిద్ధాంతసూత్రం * నానావాదే
వతాపృథక్త్వాదితి క్రియాణాం యాగద్రవ్యాణాంభేదాద్విశిష్టరూపాణాం దేవ
తానాంచ భేదాత్ త్రిభిర్ద్రవ్యదేవతాసంబంధైః కల్ప్యనాంచ యాగానాంత
త్తద్దేవతోద్దేశేన క్రమికాణి ప్రదానాని కర్తవ్యానీతిసూత్రార్థ ఇతి స్థితం.
ప్రకృతమనుసరామః... ... ...||౯||

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ప్రథమఖండభాష్యమ్.

ఉ—సయదిపితృలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య పితరస్సము
త్తిష్ఠంతి తేనపితృలోకేన సంపన్నోమహీయతే॥ ||౧||

శం—కథంసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీతి. ఉచ్యతే. య ఆత్మానం య
థోక్తలక్షణం హృదిసాక్షాత్కృతవాన్ వక్ష్యమాణబ్రహ్మచర్యాది సాధనసంప
న్నస్సన్, తత్స్థాంశ్చసత్యాన్ కామాన్ ససంత్యక్తదేహః యదిపితృలోకకా
మః పితరః జనయితారః తపనసుఖహేతుత్వేన భోగ్యత్వాల్లోకాఉచ్యంతే; తే
షుకామోయస్య- తైః పితృభిస్సంబంధేచ్ఛాయస్యభవతి సంకల్పమాత్రాదే
వపితరస్సముత్తిష్ఠంతి- ఆత్మసంబంధితామాపద్యంతేశుద్ధసత్త్వతయాసత్యసంక
ల్పత్వాదీశ్వరస్యేవ తేనపితృలోకేన భోగేన సంపన్నః సంపత్తిరిష్టప్రాప్తిః త
యాసమృద్ధోమహీయతే- పూజ్యతే వర్ధతేవా మహిమానమనుభవతి || ||౧||

అ—ఉక్తమేవార్థమాకాంక్షాపూర్వకముపపాదయతి(కథమిత్యాదినా)||౧

రం—(సయదిపితృలోకకామోభవతిసంకల్పాదేవాస్యపితరస్సముత్తిష్ఠం
తి తేనపితృలోకేనసంపన్నోమహీయతే) సః ముక్తస్సన్యదిప్రాచీనానేక జ
న్మసంబంధిపితృవర్గాందిదృక్షేత - సపితృవర్గ ఏతస్యసంకల్పమాత్రాత్సముత్థి
తోభవతి- తేనసహితఃపూజ్యతేఇత్యర్థః|| ||౧||

ఉ—అథయదిమాతృలోకకామోభవతిసంకల్పాదేవాస్యమాతరస్స
ముత్తిష్ఠంతితేనమాతృలోకేన సంపన్నోమహీయతే || ౨ ||

అథయదిభ్రాతృలోకకామోభవతిసంకల్పాదేవాస్యభ్రాతర
స్సముత్తిష్ఠంతితేనభ్రాతృలోకేన సంపన్నోమహీయతే ||౩||

అథ యదిస్వసృలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య స్వసార
స్సముత్తిష్ఠంతితేన స్వసృలోకేనసంపన్నో మహీయతే ||౪||

అథయదిసఖిలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్యసఖాయస్స
ముత్తిష్ఠంతి తేనసఖిలోకేన సంపన్నోమహీయతే ॥౫॥
అథయదిగంధమాల్యలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్యగంధ
మాల్యేసముత్తిష్ఠతస్తేనగంధమాల్యలోకేనసంపన్నోమహీయతే॥౬॥
అథయద్యన్నపానలోకకామోభవతిసంకల్పాదేవాస్యాన్నపా
నేసముత్తిష్ఠతస్తేనాన్నపానలోకేనసంపన్నోమహీయతే ॥౭॥
అథయదిగీతవాదిత్రలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య గీ
తవాదిత్రేసముత్తిష్ఠతస్తేనగీతవాదిత్రలోకేనసంపన్నోమహీయతే॥౮॥
అథయదిస్త్రీలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్యస్త్రియస్స
ముత్తిష్ఠంతి తేనస్త్రీలోకేన సంపన్నోమహీయతే ॥౯॥

శం—సమానమన్యత్. మాతరః- జనయిత్ర్యోఽతీతాః సుఖహేతుభూతా
స్సామర్థ్యాత్.నహిదుఃఖహేతుభూతాసుగ్రామసూకరాదిజన్మనిమిత్తాసుమా
తృషువిశుద్ధసత్త్వస్యయోగినఇచ్ఛాతత్సంబన్ధోవాయుక్తః॥౨,౩-౪-౫-౬,౭,౮,౯

ఆ—సుఖహేతుభూతాఇతి కుతోవిశేషణమిత్యాశఙ్క్యాహ (సామర్థ్యా
దితి) తదేవస్ఫుటయతి (నహీతి) ॥౨-౩-౪-౫-౬-౭-౮-౯॥

రం—(అథయదిమాతృలోకకామోభవతీత్యాది) సర్వంపూర్వవత్॥౨-౩,౪-
౫,౬-౭-౮-౯॥

ఉ—యంయమంతమభికామోభవతి యంకామంకామయతేసోఽస్య
సంకల్పాదేవసముత్తిష్ఠతి తేనసంపన్నోమహీయతే ॥ ౧౦ ॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ద్వితీయఃఖండః

శం—యం యమంతం పరిదేశమభికామోభవతి, యంచ కామంకామయ
తే యథోక్తవ్యతిరేకేణాపి, సోఽస్యాంతఃప్రాప్తుమిష్టః కామస్స సంకల్పాదేవ
సముత్తిష్ఠత్యస్య, తేనేచ్ఛావిఘాతతయాభిప్రేతార్థప్రాప్త్యాతత్సంపన్నోమ
హీయతఇత్యాది, ఉక్తార్థమ్ ॥ ॥ ౧౦ ॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యమ్

ఆ—తేన జ్ఞానమాహాత్మ్యేనేతియావత్. ॥ ౧౦ ॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ద్వితీయఖండభాష్యటీకా.

రం—(యంయమంతమభికామోభవతి యంకామయతే సోఽస్యసంకల్పాదేవే

త్యాది   లం, ర   తే- ససరోస్యన
జ్వల   త్యాదిష్ఠ   గాక్యవిషయక మ
ధికరణ   అతి సత్య   ణౌ నామపి రా
జాదీనా   ష్టః ప్రియతి   కస్యాపి సిస్మృతి
తపిత్రృల   ః సంకల్పవ్య   ి హ్రా ప్తఉ
చ్యతే *   దేవతచ్ఛితేః,   శ్ాంత
రసాపెక్ష   ంకల్పా దేవపితరస   కార
స్యాయో   ఛిదకత్వమత్యన్తాయో   ఉణకి
యాసంగ   రయో రేవాయోగాత్యంత   స్యచాతథా
త్వే నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదకత్వస్యైవయు   వచానస్యాధిపతిః
ఏతచ్చసూత్రం పూర్వమేవవ్యాకృతం, అతః   ంకల్పమాత్రసాధ్య
త్వంస్థితం; ప్రకృతమనుసరామః.   ॥ ౧౦ ॥

—ఇత్యష్టమ ప్రపాఠకె ద్వితీయఖండభాష్యమ్—

ఉ—తఇమేసత్యాః కామాఅనృతాపిధానాస్తేషాగ్ సత్యానాగ్ సతామనృతమపిధానం యోయోహ్యస్యేతః ప్రైతి నతమిహద ర్శనాయలభతే ॥   ॥ ౧ ॥

శం—యథో క్తాత్మధ్యానసాధనానుష్ఠానం ప్రతి సాధకానాముత్సాహజననా ర్థమనుక్రోశంత్యాహ- కష్టమిదంఖలువర్తతే,యత్స్వాత్మస్థాః శక్యప్రాప్తా అపి తెఇమేసత్యాః కామాఅనృతాపిధానాస్తాః, తెషాం ఆత్మస్థానాం స్వాశ్రయాణా మేవసతామనృతం- బాహ్యవిషయేషుస్త్ర్యన్న భోజనాదిమత్సృష్ణా,తన్నిమి త్తంచ స్వేచ్ఛాప్రచారత్వం మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తత్వాదనృతమిత్యుచ్యతే, తన్నిమి త్తంసత్యానాం కామానామప్రాప్తిరిత్యపిధానమివాపిధానం. కథమనృతాపి ధాననిమిత్తంతెషామలాభఇతి ఉచ్యతె- యోయోహి - యస్మాదస్య జన్తోః పు త్రోభ్రాతావాఇష్టఃఇతఃఅస్మాల్లోకాత్ ప్రైతి ప్రగచ్ఛతి మ్రియతేతం ఇష్టంపు త్రంభ్రాతరంవాస్వహృదయాకాశే విద్యమానమపీహపునర్దర్శనాయేచ్ఛన్న పి నలభతే ॥   ॥౧॥

ఆ—తఇమేసత్యాః కామాఇత్యాదెస్తాత్పర్యమాహ (యథోక్తేతి) ఆహ సమనంతరాశ్రుతిరితి శేషః తమేవానుక్రోశందర్శయతి (కష్టమితి) అనృతమ్

సౌనన్దగిరీ శీకశఙ మాను యాం

పిధానమివాపిధ న్నృతం ్నృతి)

కథంతదపిధానః శజ్యాన్త మితి)

ఉ క్రమర్థమాః ్రమవతారి { కథ

మిత్యాదినా) ంతమపిద్య యస్మా

న్నలభతే- కృత్వా తదలా యోజనా

ర ధానా స్తేషాంసు తామన్న

తవ ్రపహతపా వత్వా మాః అ

నృతా. ంతే అనృతాపిధానాః చ్ఛాది

తాః ఓ ్రః ఋతమితికర్మణావాచి తంపిబం

తావితినచనాత్ భిసంధిరహితంపరమపురుషారాధనవేషంత

త్వా ప్రిఫలం అ ఫలంసాంసారికఫలంకర్మ - అనృతం బ్రహ్మ

ప్రా ప్తివిరోధితిమ ంతైభాషితం తేషాంసత్యానాంసతాం విద్యమానా

నామేవ కర్మణాచ్ఛాదకం తతశ్చ స్వాత్మభూతపరమాత్మగతా అపహతపాప్మ

త్వాదయోధర్మాః కర్మరూపావిద్యాతిరోహితత్వాన్నభాసంతఇత్యర్థః (యో

యోహ్యస్యేతః ప్రైతిసతమిహదర్శనాయలభతే) అస్యఉపాసకస్య యోయో

బంధువర్గః ఇతః ప్రైతి- ననఇహద్రష్టుంశక్యఇత్యర్థః॥ ॥౧॥

ఉ—అథయేచాస్యేహజీవాయేచప్రేతాయచ్చాన్యదిచ్ఛన్నలభతేస

ర్వం తదత్రగత్వావిందతేఽత్ర హ్యస్యైతే సత్యాః కామాఅనృ

తాపిధానా స్తద్యథాహిరణ్యనిధిం నిహితమక్షేత్రజ్ఞాఉపర్యుపరి

సంచరంతోనవిందేయురేవమేవేమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహ

ర్గచ్ఛన్త్యఏతంబ్రహ్మలోకంనవిందంత్యనృతేనహిప్రత్యూఢాః॥౨॥

శం—అథపునర్యేచాస్య విదుషోజంతోర్జీవాః జీవంతీహపుత్రా భ్రాత

దయోవా యేచప్రేతాః మృతాఇష్టాస్సంబంధినఃయచ్చాన్యదిహలోకే వస్త్రా

న్నపానాదిరత్నాదివానస్విచ్ఛన్నలభతే తత్, సర్వమత్రహృదయాకాశాఖ్యే

బ్రహ్మణిగత్వాయథోక్తేనవిధినా విందతే లభతే అత్ర అస్మిన్ హార్దాకాశే

యస్మాదస్యైతే, యథోక్తాస్సత్యాః కామావర్తంతేఽనృతాపిధానాః కథం

తదన్వాఖ్యేయమితి ఉచ్యతే తత్ తత్ర యథా హిరణ్యనిధింహిరణ్యమేవపునర్గ

హణాయ నిధాతృభిర్నిధీయతఇతి నిధిః తంహిరణ్యనిధిం నిహితం భూ

ధ్యాహితమహో(?)పనిషది-అష్టమ(?) క్షేత్రమజానంతః- తేనిధిరుపర్యుప యంయమేంతఃష్టు(?) యంయంకామం- ఇష్టతనమపి- ఏవమేవఇమాః అవిద్యా దేవసము త్తిష్ఠ(?) ర్వవల్,ఏతత్థం డాం హారాకాశాఖ్యం బ్రహ్మలోకం- బ్రి ముపన్యస్యతే; బ్ర(?) సంకల్పత్వేన వ్యవహి(?)హంగచ్ఛం తోప్యపి సుషుప్తకా మభిలషితస్తి- నలభం తో(?)నంతరాపేక్షత్వదర్శనాన్మాపనో(?) నిస్మ(?) ద్యేతి, అన్న కాదిస(?) యథోక్తేనహి- అరి కృపయిత్నాంతరసాపేక్షైవేనాత్మ స్వరూపాల్, అ సంభ(?) దో(?) పైర్బహిరపక్ష సంకల్పమాత్రా దేవసృష్టిః, నపయ(?) జంతూనాం య నా, తతః తమపి బ్రహ్మ(?)మ్ముతిష్ఠంతీత్యేవ కారణశ్రుతేః- నచైవ ॥ ౨ ॥ గవ్యవచ్ఛే ఇతశ్చ లేపామలా గవ్యవచ్ఛేదకత్వం వా ఽర్థః, ॥ ౧(?) శ్రుతి అథపునరి తి) యథోక్తేనవిధి నేతి- ఉపా యోగవ్యవచ్ఛేదకత్వే నానాం కామస్య నామనృతా భిధానత్వము క్తం నిగమయతి (అ కత్వాత్ * అతఏవ భ్రలగ్న(?), విద్వద్భిశ్చ ల భ్యాః, సత్యాః కామాస్సర్వాధారే జగ్మ(?)నాం రణే బ్రహ్మ(?) స్వాత్మభూతే వ ర్తంతే- తస్మాత్తే భవంత్యనృతాభిధానా త్యామవిద్యా మనుపలంభాల్, విద్యయా తత్ప్రశమనే ఏపోపలంభాదిత్యర్థః, యదుక్తం బ్రహ్మణి స్వాత్మని కామాస్సంత్యో పినోపలభ్యంతఇత్యన్యాయ్యమితి- తత్ర దృష్టాంతం ప్రశ్నపూ ర్వకముత్థిష్యవ్యాదష్టే (కథమివేత్యాదినా)తత్ర స్వాయతస్యాప్యప్రాప్తోదృ ష్టాంతో నిర్దిశ్యతఇతి శేషః, దార్ష్టాంతికం వ్యాకరోతి (ఏవమేవేతి) అలాభ ప్రకారమభినయతి (ఏషాహమితి) తత్ర హేతుమాహ (అనృతేనేతి) యథో క్తేన మిథ్యాజ్ఞానవద్ధితానాద్యనిర్వాచ్యాజ్ఞానకృతేనత్యృష్టాప్ర ఛదేనతన్నిమిత్తేనే చ్ఛాప్రచారేణేత్యర్థః, తస్మాత్ప్రజానాం స్వాత్మభూతబ్రహ్మలోకాలాభఇతి శేషః, స్వరూపాదనృతేన హృతత్వమేవస్ఫారయతి (అవిద్యాదీతి) ప్రకృతమా క్రోశముపసంహరతి (అతఇతి) ॥ ౨ ॥

౮౦—(అథయేచాస్యేహజీవా యేచప్రేతాయచ్చాన్యదిచ్ఛన్నలభతే సర్వం తదత్ర గత్వావిందతే) అన్యతుచేయే జీవంతోనష్టాశ్చబంధవః, అలభ్యాశ్చమనో రథాః- తత్సర్వం దహరాకాశం పరమాత్మానం ప్రాప్యలభతే,అత్ర *యచ్చా స్యేహాస్తియచ్చనాస్తీతివాక్యసమానార్థత్వాదస్యవాక్యస్య, ముక్తస్య ప్రా ప్యాంతరాసంభవాల్, నిరతిశయభోగ్యత్వమేవార్థః (అత్రహ్యాస్యైతే స త్యాః కామాఅనృతాపిధానాః)యతఉపాసకస్య కామ్యమానాః భోగ్యభూతాః అ

పహతిపాప్మత్వాదయఏతన్నిష్ఠాః పు ్రరభాష్యశ్రుతికర్మణాచ్ఛాదితా ఇదానీం
దహరాకాశం ప్రాప్తస్యావిర్భవంతి- తిసంబంధః యభోగ్యత్వమిత్యర్థః, హి
శబ్దో హేతుపరః (తద్యథాహిరణ్యనిధింనిమానామిక్షేత్రజ్ఞాఉపర్యుపరిసంచరంతో
నవిందేయురేవమేవేమాస్సర్వాః ప్రజాఅహరహర్గచ్ఛంత్యేతం బ్రహ్మలో
కంనవిందంతి) యథా అధస్తాన్నిక్షిప్తం హిరణ్యనిధిమక్షేత్రజ్ఞాః- నిధిమక్షేత్రి
స్వభావవిజ్ఞానహీనాః నిధేరుపర్యుపరి సంచరంతోఽపి నిధింనలభంతే-ఏవమేవేమా
స్సర్వాః ప్రజాస్సుషుప్తికాలె అహరహర్గచ్ఛంత్యః- సుషుప్తౌ * సతిసం
పద్య నవిదురిత్యుక్తరీత్యా అవిభాగంగచ్ఛంత్యః ఏతందహరాకాశాఖ్యం బ్రహ్మ
లోకంనవిందంతి- నలభంతె నజానంతీత్యర్థః; బ్రహ్మలోకశబ్దో నిషాదస్థపతి
న్యాయెన సమానాధికరణో, తత్ర హేతుమాహ (అనృతేనహిప్రత్యూఢాః)
ప్రత్యూఢాః- ప్రతీపంనీతాః స్వభావాంతరంప్రాపితాః, ఆచ్ఛాదితాఇతి
యావత్, యద్వా, అహరహర్గచ్ఛంత్యఇతి నసుషుప్తికాలీనం గమనముచ్య
తే- అపిత్వంతరాత్మత్వేన సర్వదావర్తమానస్య దహరాకాశస్య హిరణ్యనిధి
వత్పరమపురుషార్థభూతస్య ఉపర్యుపర్యహరహర్గచ్ఛంత్యః- సర్వస్మిన్ కా
లె వర్తమానాస్తమజానత్యస్తంనవిందంతి, నలభంతఇత్యర్థః, అర్థద్వయ
మపి భాష్యకృతావర్ణితమ్ * గతిశబ్దాభ్యాం తథాహిదృష్టం లింగంచేతి సూ
త్రే, సూత్రస్యచాయమర్థః * తద్యథా హిరణ్యనిధిం నిహితమితి అహరహ
స్సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాంగమనాత్- బ్రహ్మలోకశబ్దాచ్చ దహరాకాశోబ్రహ్మే
త్యవసీయతే, తథాహ్యన్యత్ర సుషుప్తికాలీనగమనబ్రహ్మలోకశబ్దౌ బ్రహ్మవి
షయావేవదృష్టౌ * ఏవమేవఖలుసోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతిసంపద్యనవి
దుః * ఏషబ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితిహోవాచేతి, మాధూదన్యత్ర సుషుప్తికాలే
బ్రహ్మణిగమనదర్శనం- ఏతదేవతు దహరాకాశే సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాంప్ర
లయకాలఇవ నిరస్తనిఖిలదుఃఖానాం సుషుప్తికాలెఽవస్థానం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తే
ష్వసంభావితం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వేలింగం, భాష్యేఏవమేకాంవ్యా
ఖ్యాంకృత్వా * అథవా * అహరహర్గచ్ఛంత్యఇతి నసుషుప్తివిషయంగమన
ముచ్యతే- అపిత్వంతరాత్మత్వేన సదావర్తమానస్య దహరాకాశస్య పరమపు
రుషార్థభూతస్య ఉపర్యుపర్యహరహర్గచ్ఛంత్యః- సర్వస్మిన్ కాలె వర్తమా
నాః తమజానత్యః తంనవిందంతి - నలభంతే, యథా హిరణ్యనిధిం నిహితం త

స్థానమజానానాస్తదుపరి సర్వదా వర్తమానా అపి న లభంతే. తద్వదిత్యర్థః,
సేయమేవాంతరాత్మత్వేనావస్థితస్య దహరాకాశస్యోపరి తన్నియమితానాం స
ర్వాసాం ప్రజానాం సర్వదా గతిరస్య దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమ
యతి, తథాహ్యన్యత్ర పరబ్రహ్మణోఽంతరాత్మతయాఽవస్థితస్య స్వనియామ్యా
భిస్స్వస్మిన్వర్తమానాభిః [illegible] రవేదనం దృష్టం- యథా అంతర్యామిబ్రా
హ్మణే * య ఆత్మని తిష్ఠన్నా[illegible]తరో యమాత్మా న వేదేతి * అదృష్టో ద్రష్టా
అశ్రుతశ్శ్రోతేతి చ, నాన్యో [illegible]త్ర దర్శనం- స్వయమేవత్వియం నిషిద్ధృష్టాం
తావగతపరమపురుషార్థభావ[illegible] స్వహృదయస్థస్యోపరి తదాధారతయా అహ
రహస్సర్వాసాం ప్రజానామజానతీనాం గతిరస్యపరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తంలింగ
మితి వ్యాఖ్యాతం- సుషుప్తికాలీనగమనవిషయపూర్వవ్యాఖ్యాయామ్ * ఉపర్యు
పరీత్యస్య దృష్టాంతఏవాన్వయః, న దార్ష్టాంతికే, సుషుప్తికాలఏకీభావసద్భా
వేపి ఉపరిగమనాభావాత్, అంతర్యామివిషయద్వితీయవ్యాఖ్యాయాంతు అం
తర్యామిణ ఉపరి సర్వదా గతిసత్త్వాత్ ఉపర్యుపరీత్యస్య దార్ష్టాంతికేప్యన్వ
యో ద్రష్టవ్యః, అత్ర వ్యాసార్యైరంతర్యామివిషయతయా వ్యాఖ్యానే అంతర్యా
మిణ్యహరహర్గమనస్య దహరాకాశపరబ్రహ్మత్వసాధకత్వమయుక్తం- ఉపాస
కానుగ్రహావస్థితో హి దహరాకాశః- అంతరాత్మతయా స్థితో హ్యస్యాధారః- త
యోః రూపభేదాదిత్యాశంక్య ధర్మైక్యాభిప్రాయేణైవముక్తమితి పరిహృతం.

ఉ—స వా ఏష ఆత్మా హృది తస్యైతదేవ నిరుక్తం హృద్యయమితి త
స్మాద్ధృదయమహరహర్వా ఏవంవిత్స్వర్గం లోకమేతి ॥ ౩ ॥

శం—స వై య ఆత్మా * అపహతపాప్మేతి ప్రకృతః, వైశబ్దేన తం స్మారయతి;
ఏషః- వివక్షిత ఆత్మా హృది- హృదయపుండరీకే ఆకాశశబ్దేనాభిహితః, తస్య- ఏ
తస్య హృదయస్యైతదేవ నిరుక్తం- నిర్వచనం- నాన్యత్- హృద్యయమాత్మా వ
ర్తత ఇతి యస్మాత్- తస్మాద్ధృదయనామనిర్వచనప్రసిద్ధ్యాపి స్వహృదయే ఆత్మే
త్యవగంతవ్యమిత్యభిప్రాయః- అహరహర్వై- ప్రత్యహమేవంవిత్- హృద్యయ
మాత్మేతి జానన్ స్వర్గం లోకం- హార్దం బ్రహ్మేతి ప్రతిపద్యతే- నన్వనేవం
విదపి- సుషుప్తికాలే హార్దం బ్రహ్మ ప్రతిపద్యత ఏవ * సతా సోమ్య తదా
సంపన్న ఇత్యుక్తత్వాత్- బాఢమేవం- తథాప్యస్తి విశేషః, యథా హి జాన
న్నజానంశ్చ సర్వో జంతుస్సద్బ్రహ్మైవ- తథాపి * తత్త్వమసీతి ప్రతిబోధి

తోఽవిద్వాన్ స దేవ – నాస్మ్యస్మీతి జానన్ స దేవ భవతి, ఏవమేవ విద్వానవిద్వాంశ్చ సుషుప్తౌ యద్యపి సత్సంపద్యతే – తథాప్యేవంవిదేవ స్వర్గం లోకమేతీత్యుచ్యతే, దేహపాతేఽపి విద్యాఫలస్యావశ్యంభావిత్వాదిత్యేష విశేషః ॥ ౩ ॥

ఆ—అనుక్రోశద్వారా యథోక్తబ్రహ్మస్థానానుష్ఠానే ప్రయత్నస్య కర్తవ్యతోక్త్వా, సంప్రతి నామాదావివ హృద బ్రహ్మదృష్ట్యారోపమాత్రమితి శఙ్కాం వారయితుమనంతరవాక్యమవతార్య రోతి (సవా ఇత్యాదినా) కథమాత్మా యథోక్తో హృదయేఽస్తీతి గమ్యతే – హ (తస్యేతి) యథోక్తావగతిఫలమాహ (అహరహరితి) ఏవంవిదితి విశే మృష్యమాణశ్శంకతే (నన్వితి) అనేవంవిదోఽపి సుషుప్తికాలే బ్రహ్మప్రాప్తిమఙ్గీకరోతి (బాఢమేవమితి) తర్హి కిమిత్యేవంవిదితి విశేషణమిత్యాశఙ్క్యాహ (తథాపీతి) విద్వదవిదుషోర్విశేషమేవ దృష్టాంతేన స్పష్టయతి (యథాహీతి) త్వం తదసీత్యాచార్యేణ ప్రతిబోధితో విద్వాన్ స దేవ భవతి – అన్యస్త్వవిద్వానస్మీతి దేహాదికమేవ జానన్న స దేవ భవతీతి యోజనా, దేహపాతేఽపీత్యుపలక్షణం జీవదవస్థాదృష్టాంతిత్వాత్. ॥ ౩ ॥

రం—పూర్వోక్తం హృదయాంతర్వర్తిత్వం స్మారయతి (సవా ఏష ఆత్మా హృది) అంతర్వర్తత ఇతి శేషః, హృదయనామనిర్వచనాదపి ఆత్మనో హృద్గతత్వం సిద్ధ్యతీత్యాహ (తస్యైతదేవ నిరుక్తం హృద్యయమితి తస్మాద్ధృదయమ్) తస్య ఏతస్య హృదయస్య, హృద్యయమాత్మా వర్తత ఇతి హి హృదయశబ్దనిరుక్తమిత్యర్థః (అహరహర్వా ఏవంవిత్స్వర్గం లోకమేతి) అహరహః – ప్రత్యహమాప్రయాణం ఏవంవిత్ – ఏతాదృశదహరాకాశోపాసననిష్ఠః స్వర్గం – సుఖరూపం లోకం, లోక్యమానం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్థః, బ్రహ్మోపాసననిష్ఠస్యైతత్క్రతున్యాయేన బ్రహ్మప్రాప్తేరేవ వక్తవ్యతయా ప్రసిద్ధస్వర్గలోకప్రాప్త్యసంభవాదితి ద్రష్టవ్యం ॥ ౩ ॥

ఉ—అథ య ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి తస్య హ వా ఏతస్య బ్రహ్మణో నామ సత్యమితి ॥ ॥ ౪ ॥

శం—సుషుప్తకాలే స్వేనాత్మనా సతా సమ్పన్నస్సన్ సమ్యక్ప్రసీదతీతి – జాగ్రత్స్వప్నయోర్విషయేంద్రియసంయోగజాతం కాలుష్యం జహాతీతి సమ్ప్రసాదశబ్దో యద్యపి సర్వజంతూనాం సాధారణః తథాపి *ఏవంవిత్స్వర్గం లోకమే

తీతి ప్రకృతత్వాదేషసమ్ప్రసాదఇతి- సన్నిహితవద్యత్నవిశేషాత్ సోఽధేదం శరీరంహిత్వా, అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ శరీరాత్మభావనాం పరిత్యజ్యేత్యర్థః కి నత్వాసనాదివసముత్థాయేతీహయుక్తం- స్వేనరూపేణేతివిశేషణాల్ నహ్యన్య తఉత్థాయస్వరూపేసమ్పత్తవ్యం స్వరూపమేవహితన్నభవతి- ప్రతిపత్తవ్యం చేత్స్యాత్, పరం- పరమాత్మలక్షణం విజ్ఞప్తిస్వభావం జ్యోతిరుపసమ్పద్య - స్వాస్థ్యముపగమ్యేత్యేతత్ స్వేన- ఆత్మీయేనరూపేణాభినిష్పద్యతే - (ప్రా) గేతస్యాః స్వరూపసమ్పత్తేః అవిద్యయాదేహమేవాపరంరూపమాత్మత్వేనో పగతఇతి తదపేక్షయేదముచ్యతే - స్వేనరూపేణేతిఅశరీరతాహ్యాత్మనస్స్వరూ పం యత్స్వంపరంజ్యోతిస్స్వరూపమాపద్యతే సంప్రసాదః- ఏషఆత్మేతిహోవా చ * సబ్రూయాదితియఃశ్రుత్యానియుక్తోఽన్తేవాసిభ్యః కించ- ఏతదమృతం అ వినాశి భూమా * యో వై భూమాతదమృతమిత్యుక్తం,అతఏవాభయంభూమ్నో ద్వితీయాభావాల్ అతఏతద్బ్రహ్మేతితస్యహవై ఏతస్య బ్రహ్మణో నామ - అభి ధానం కింతత్ సత్యమితి తత్సత్యంహ్యవితథం* తత్సత్యంసఆత్మేతిహ్యుక్తం అ థకిమర్థమిదంనామపునః పునరుచ్యతే తదుపాసనవిధిస్తుత్యర్థమ్ ॥౪॥

ఆ—సంప్రసాదస్య విదుషోయన్ముక్త్యాలమ్బనంశుద్ధం బ్రహ్మ - తత్తాదా త్మ్యోపదేశేనోపాస్యంస్తోతుం సమ్ప్రసాదశబ్దార్థం కథయతి (సుషుప్తేతి) సమ్యక్ప్రసీదతీతి సమ్ప్రసాదో విద్వానితిశేషః. స్వాభావికమేవాత్మనస్స్వా స్థ్యం కథంసుషుప్తేప్రసీదతీతి విశిష్యతే, తత్రాహ (జాగ్రదితి)(జహాతీతి) సుషుప్తః పురుషస్సమ్ప్రసాదఇతిశేషః వ్యుత్పత్తిబలేన సమ్ప్రసాదశబ్దస్సు షుప్తసర్వజీవసాధారణః- తత్కథమేషసంప్రసాదఇతి సన్నిహిత విద్వత్పరామ ర్శః తత్రాహ (సంప్రసాదశబ్ద ఇతి) తస్యసుషుప్తసర్వజీవ సాధారణత్వేపి ప్రక్రమవశా ద్విద్వానేవైషః, ప్రకృతస్సంప్రసాదఇతి వ్యపదిశ్యతే యథా సన్నిహితార్థోయత్నవిశేషాల్ ఏషఇతిశబ్దవశాదుచ్యతే- తథేహాపీత్యర్థః య ఏషఏవం విత్ప్రకృతస్సమ్ప్రసాదః- సః విద్వానితియావత్ విపాకానంతర్యమ థశబ్దార్థః సముత్థానశబ్దస్య ముఖ్యార్థత్వంవారయతి (నత్వితి) దేహాదుత్థి తస్యాపి స్వేనరూపేణాభినిష్పత్తిర్విషయతీత్యాశఙ్క్యాహ (నహీతి) కు తోఽయంస్వరూపేఽభినిష్పత్తిప్రయోగః తత్రాహ (ప్రాగితి) ఏతచ్ఛబ్దః సమనన్తరజ్ఞానవిషయః అనాత్మస్వరూపప్రతిపత్తి భ్రాంతినివృత్త్యపేక్షయా స్వ

రూపసంపత్తిరుపచరితేత్యర్థః కింతత్స్వరూపమితి తదాహ (అశరీరతాహీ తి) యథామిథ్యారూపాత్కాదాత్మ్యనివృత్తౌ స్వాభావికేనారూపాత్మనాశు క్తిరవతిష్ఠతే- తథాశరీరతాదాత్మ్యభ్రాంతినివృత్తౌ తదభావోపలక్షితం స్వచ్ఛం స్వరూపమేవావస్థితంభవతీత్యర్థః, ఏషఆత్మేతిహోవాచేత్యత్రైషశబ్దార్థమా హ (యత్స్వమితి) కోసావుక్తికర్తేత్యాకాంక్షాయామాహ (సబ్రాయాదితి) నకేవలమాత్మత్వమేవప్రకృతస్యజ్యోతిషః, కింతురూపాంతరమస్తీత్యాహ(కిం చేతి) అవినాశిత్వేహేతుమాహ (భూమేతి) తథాపికథమవినాశిత్వం తత్రా హ (యోవాఇతి) ఇతిశబ్దోహేత్వర్థః. యస్మాద్యథోక్తలక్షణంబ్రహ్మ తస్మా దుపాసనామర్హతీత్యర్థః ఉపాస్యస్యాస్యబ్రహ్మణోనామనిర్దిశతి (తస్యేతి) ఉక్తస్యపునరుక్తిరనర్థికేత్యాశంక్యపరిహరతి (కిమర్థమిత్యాదినా) ॥౪॥

రం——కథంబ్రహ్మప్రాప్తిః- ప్రాప్తస్యవాతతః కింభవతీత్యత్రాహ (అథ యఏషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వేన రూ పేణాభినిష్పద్యతే) అథశబ్దః ప్రకృతాపేక్షత్వద్యోతకః సంప్రసాదశబ్దస్సు షుప్తిస్థానవచనస్సన్ తత్సమ్బంధాత్ జీవంలక్షయతి ఏషసమ్ప్రసాదః* అహ రహర్వాఏవంవిదితి పూర్వవాక్యేనిర్దిష్టఉపాసకోజీవః అస్మాత్- హేయతయా పరిదృశ్యమానాచ్ఛరీరాదుత్క్రమ్యదేవవిశేషనిష్ఠం పరమాత్మానంప్రాప్యస్వే నరూపేణాభినిష్పద్యతఇత్యర్థః అస్యవాక్యస్యార్థః ప్రజాపతివిద్యాయాం విశిష్యవక్ష్యతే (ఏషఆత్మేతిహోవాచైతదమృతభయమేతద్బ్రహ్మేతి) ఏషఆ త్మాఏతదమృతమభయమేతదిత్యత్రైతచ్ఛబ్దాః పూర్వవాక్యే* పరంజ్యోతిరుప సంపద్యేతి ప్రాప్యతయానిర్దిష్టపరంజ్యోతిశ్శబ్దితబ్రహ్మపరాః- ప్రాప్యతయా ప్రాధాన్యాదవ్యవహితత్వాచ్చ నను * ప్రజాపతిర్వరుణాయాశ్వమనయత్స స్వాం దేవతామార్ఛదిత్యత్రవిభక్త్యైకరూప్యాదవ్యవహితస్యాపి ప్రజాపతేస్సఇ త్యనేన గ్రహణందృష్టం- నత్వవ్యవహితస్య సమ్ప్రదానత్వేన ప్రధానస్య వరు ణస్యగ్రహణమిత్యుక్తంమీమాంసకైః * ఆకాశాచ్చంద్రమసమేషసోమో రా జేత్యత్ర ఏతచ్ఛబ్దస్య నావ్యవహితాభిసంభావ్యచంద్రమఃపరామర్శిత్వం. దృ ష్టం- అపిత్వభిసంభవితృపరత్వం తతశ్చేహాపి వ్యవహితస్య సమ్ప్రసాదశబ్దిత స్య జీవస్యైవ * ఏషఆత్మేత్యేతచ్ఛబ్దేన గ్రహణముచితం- విభక్త్యైకరూప్యాది తిచేన్న- ప్రజాపతిర్వరుణాయేతివాక్యేసఇత్యనేన ప్రజాపతిపరామర్శే అశ్వ

దానసమ్ప్ర/ఽ మాంవరుణదేవతామార్చాల్ - ప్రాప్నోదిత్య
థోఽయమజ్యతే వరుణపరాం తు వరుణస్యా శ్రీయాయా దేవతాయాః ప్ర
గపస్తుతత్వాదథాఽసంగత్యాన్యవహితోఽపి ప్రజాపతిః పరామృష్టః నతువి
భక్త్యైకరూప్యమాత్రేణ * ఏషసామోరాజేతి పిత్రుయాణవాక్యే ఏతచ్ఛబ్దేనద
స్థ్రపరామర్శే తస్యసోమరాజభావవిధాన వైయర్థ్యాల్ వ్యవహితాభిసంభ
విత్రుపరామర్శిత్వం- నవిభక్త్యైకరూప్యాల్ ప్రకృతేఅవ్యవహిత ప్రధానభూ
తపరజ్యోతిశ్శబ్దిత పరమాత్మపరిత్యాగే కారణాభావాల్ ప్రత్యుతతేన వ్యవహి
తసమ్ప్రసాదశబ్దితజీవపరిగ్రహేతస్య నిరుపాధికాత్మత్వ నిరతిశయ సుఖరూప
త్వలక్షణామృతత్వ దుఃఖాసంభిన్నత్వరూపాభయత్వ బ్రహ్మత్వవిధానాసంభ
వాచ్చ * ఏషఆత్మేతి హోవాచేత్యేతచ్ఛబ్దేన ప్రాప్యభూతః పరమాత్మైవ ప
రామృశ్యతే. యద్యపి స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి స్వరూపావిర్భావక
థితే ఆవిర్భావత్స్వరూపంకిమిత్యాకాంక్షాయాం ప్రజాపతివాక్యే * ఏషఆత్మే
తిహోవాచఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి నిర్దిష్టమమృతాభయ బ్రహ్మత్వ
శబ్ద నిర్దిష్టంముక్తరూపమిత్యేవమర్థకత్వేపినానుపపత్తిః తథాపి * తస్య
హవాఏతస్య బ్రహ్మణోనామసత్యమితీత్యుత్తరవాక్యనిర్దేక్ష్యమాణ చేతనా
చేతన నియంతృత్వార్థకసత్యనామత్వస్య ముక్తాత్మన్యసంభవాల్ పూర్వవాక్య
నిర్దిష్టోపి నజీవః పరామృశ్యతే అపితు ప్రాప్యం బ్రహ్మైవ * ఏషఆత్మేతి
హోవాచేత్యేతావన్మాత్రస్యావిర్భావత్స్వరూపపరత్వం *ఏతదమృతమభయమేత
ద్బ్రహ్మేత్యత్రతు ఏతచ్ఛబ్దస్య పరజ్యోతిశ్శబ్దిత బ్రహ్మపరత్వ మిత్యాశ్రయణే
పి నానుపపత్తిః అనేనచవాక్యసందర్భేణ పరమాత్మనో ముక్తప్రాప్యత్వేన
త్స్వరూపావిర్భావయిత్రుత్వలక్షణో మహిమాప్రతిపాదితో భవతి. అతఏవసూత్ర
కృతాపి * ఏషసమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతి రుపసమ్ప
ద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే ఏషఆత్మేతిహోవాచేతి దహరవిద్యామధ్యస్థవా
క్యేజీవప్రతిపాదనదర్శనాల్ దహరాకాశోఽపి జీవఏవాస్తు తస్య * యావా
న్వాఅయమాకాశఇత్యాదివాక్యసందర్భప్రతిపాదితభూతాకాశోపమేయత్వాస్య
భూతాకాశేనన్వయేన దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వాభావేపి జీవేకథం చి
న్నిర్లేపత్వాదినా భూతాకాశోపమేయత్వసంభవాత్. దణుపరిమాణజీవేదహర
శబ్దితాల్పపరిమాణత్వస్యాపిసంభవాల్ దహరాకాశో జీవఏవాస్త్వితి * ఇతర

పరామర్శాత్స ఇతి చేదితి సూత్రఖండేనాక్షి ... * గతిశ

బ్దాభ్యాం తథాహిదృష్టం లింగంచ * ధృతేశ్చ ... ప్రసిద్ధేశ్చ * ఇతరపరామర్శాత్స ఇతిచేన్నాసంభవాదితి సూత్రయోక్తానాం పరమాత్మధర్మాణాం జీవే అసంభవాత్ నజీవో ద

హరాకాశఇతి * నాసంభవాదితిసూత్రఖండేన పరిహృత్య- తర్హి బ్రహ్మప్రక

రణే * ఏషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేతి జీవపరామర్శః కిమర్థ

మిత్యాశంక్య ముక్తౌ తత్స్వరూపావిర్భావయితృత్వలక్షణపరమాత్మమహిమ ప్ర

కాశనార్థో జీవపరామర్శ ఇతి * అన్యార్థశ్చ పరామర్శ ఇతి సూత్రేణప్రతి

పాదితం (తస్య హవా ఏతస్య బ్రహ్మణో నామ సత్యమితి) స్పష్టోఽర్థః

ఉ—తాని హవా ఏతాని త్రీణ్యక్షరాణి సతీయమితి తద్యత్సత్తదమృ

తమథ యత్తి తన్మర్త్యమథ యద్యం తేనోభే యచ్ఛతి యదనేనోభే

యచ్ఛతి తస్మాద్యమహరహర్వా ఏవంవిత్స్వర్గం లోకమేతి ॥ ౫ ॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే తృతీయః ఖండః

శం—తాని హవా ఏతాని బ్రహ్మణో నామాక్షరాణి త్రీణ్యేతాని, సతీయమితి స

కారస్తకారో యమితిచ ఈకారస్తకారే ఉచ్చారణార్థోఽనుబంధః హ్రస్వ

స్యైవాక్షరేణ పునః ప్రతినిర్దేశాత్ తేషాం తత్ తత్ర యత్సత్ - సకారః తద

మృతం సద్బ్రహ్మ అమృతవాచకత్వాదమృతఏవ సకారస్తకారాంతో నిర్దిష్టః

అథ యత్తి తకారః తన్మర్త్యం అథ యద్యమక్షరం తేనాక్షరేణామృతమర్త్యాఖ్యే

పూర్వే ఉభే అక్షరే యచ్ఛతి- యమయతి నియమయతి వశీకరోత్యాత్మనేత్యర్థః

యత్ - యస్మాదనేన యమిత్యేతేనోభే యచ్ఛతి తస్మాద్యం సంయతే ఇవహి

ఏతేన యమాలక్ష్యేతే బ్రహ్మనామాక్షరస్యాపీదమమృతత్వాదిధర్మవత్త్వం మ

హాభాగ్యం కిముత నామవత ఇత్యుపాస్యత్వాయ స్తూయతే బ్రహ్మనామనిర్వచనే

న ఏవం నామవతో వేత్తా ఏవంవిత్ (అహరహర్వా ఏవంవిత్స్వర్గం లోకమేతి)

ఉక్తార్థమ్ ఇత్యష్టమప్రపాఠకే తృతీయఖండభాష్యమ్

ఆ—ఉపాస్యస్తుత్యర్థం నామోక్త్వా తాదర్థ్యేనైవ నామాక్షరాణి ప్ర

స్తౌతి (తానీతి) తాని కానీత్యపేక్షాయామాహ (ఏతానీతి) కథం తకార ఇ

త్యుచ్యతే- ఈకారస్యాపి తత్ర భావాదిత్యాశంక్యాహ (ఈకారఇతి) తత్ర

* త్రీణ్యక్షరాణిసత్తియమితీతి రంగరామానుజీయపాఠః

హేతుమా) దీర్ఘ ఈ మిత్యుద్దిశ్య హ్రస్వం పునరనువదన్న
వక్షితత్వ స్వ యితీత్యర్థః త్రియాణామక్షరాణా
వాంతరభ ... ఇతి) నిర్ధారణషష్ఠీ వర్ణవిభాగానాం
తర్యమథశబ్దాభ్యాం తత్రైవ్యక్షరసామాన్య న్యత్యేకత్వం కథమక్షరెపూర్వేయ
మిత్యక్షరేణ ప్రయోక్తానియమతీత్యాకాంక్షాయాం నియమనస్వాభావ్యేనేత్యా
హ (ఆనేనేతి) యమిత్యక్షరస్య నియమనస్వాభావ్య మేవసాధయతి (య
ద్యస్మాదిన్నిత్యతత్స్వభావత్వే అనుభవమనుకూలయతి (సంయతే ఇవేతి)య
మా యమిః క్షేత్రేణేత్యర్థః తస్యపూర్వాభ్యాముపరిష్టాద్భావిత్వం తన్నియా
మకత్వే హేతురితి మత్వాహ (ఏతేనేతి) లక్ష్యతే. పూర్వేఅక్షరేఇతి శేషః
బ్రహ్మణస్సత్యమితినామ, తస్యయన్నిర్వచనంకృతం తస్యప్రయోజనమాహ(బ్ర
హ్మేతి) ఫలవాక్యస్థ మేవంవిత్పదంవ్యాకరోతి. (ఏవమితి) వాక్యంతునవ్యా
ఖ్యేయం - ప్రాగేవవ్యాఖ్యాతత్వాదిత్యాహ (అహరితి) .... ॥౫॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకేతృతీయఖండభాష్యటీకా

రం—* (తానిహవాఏతానిత్రీణ్యక్షరాణిసత్తియమితి) సత్ తియమితిస
త్యనామత్ర్యక్షరాత్మకమిత్యర్థః (తద్యత్స త్తదమృతం అథయ త్తిత న్మర్త్యం)
అ ... ర్త్యశబ్దాభ్యాంచేతనాచేతనేనిర్దిశ్యేతే (అథయద్యం తేనోభే
యచ్ఛ ...) అమృతత్వమర్త్యత్వరూపేణోపలక్షితేఉభేయచ్ఛతీతియమిత్యర్థః
తదేష ... సంహరతి (యదనేనోభేయచ్ఛతితస్మాద్యం) అనేనచేతనాచేతనత్వ
రూపేణఉపలక్షితే ఉభేయతోయచ్ఛతి- తస్మాద్యమిత్యర్థః నామనిర్వచనాభి
జ్ఞంస్తౌతి (అహరహర్వాఏవం విత్స్వర్గంలోకమేతి) పూర్వవత్సప్తార్థః॥౫॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకేతృతీయఖండభాష్యం

ఉ—అథయఆత్మా స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసంభేదా
యనైతగ్ం సేతుమహోరాత్రేతరతో నజరానమృత్యుర్నశోకో
నసుకృతంనదుష్కృతగ్ం సర్వేపాప్మానోఽతోనివర్తంతేఽపహ
తపాప్మాహ్యేషబ్రహ్మలోకః. ॥ ౧ ॥

శం—(అథయఆత్మేతి) ఉక్తలక్షణోయస్సమ్ప్రసాదః, తస్య స్వరూపం వ
క్ష్యమాణైరుక్తైరసుకేశ్చగుణైఃపున స్తూయతేబ్రహ్మచర్యసాధనసంబంధార్థం,
యథోక్తలక్షణఆత్మా-సః సేతురివసేతుః, విధృతిః విధరణః-అనేనహిస

ర్వం జగద్వర్ణాశ్రమాదిరహి కఫలాదిభేదస రూపంవిద

ధతా విధృతం, అధ్రియ్సం చనంహి స్థాత్సేతుర్వి

ధృతిః-కిమర్థంసన్ధ్యాంతి, ఆహ- ఏషాం కర్తృకర్మ

ఫలాశ్రయాణామసంభేదాయ- అవిదారణాయ, అవినాశాయేత్యర్థః, కింవిశిష్ట

శ్చాసౌ సేతురితి, ఆహ (నైతం) సేతుం ఆత్మానమహోరాత్రే సర్వస్యజని

మతః పరిచ్ఛేదకేసతీ, నైతంతరతః, యథాన్యేసంసారిణః కాలేనాహోరాత్రాది

లక్షణేన పరిచ్ఛేద్యాః, నతథాఽయం కాలపరిచ్ఛేద్యఇత్యభిప్రాయః* యస్మా

దర్వాగ్వత్సరోఽహోభిఃపరివర్తతఇతిశ్రుత్యంతరాత్, అతఏవైనంనజరాతరతి

నప్రాప్నోతి, తథానమృత్యుః- నశోకః- నసుకృతం- నదుష్కృతం- సుకృత

దుష్కృతేధర్మాధర్మౌ ప్రాప్తిరత్ర తరణశబ్దేనాభిప్రేతా- నాతిక్రమణం,కా

రణంహ్యాత్మా- నశక్యంహికారణాతిక్రమణంకర్తుం కార్యేణ, అహోరాత్రాదిచ

సర్వం సతః కార్యం అన్యేనహ్యన్యస్య ప్రాప్తిరతిక్రమణంవాక్రియేత- నతు తే

నైవతస్య, నహి ఘటేన మృత్ప్రాప్యతేఽతిక్రమ్యతేవా; యద్యపిపూర్వమ్ *

యఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదినా పాప్మాదిప్రతిషేధఉక్తఏవ, తథాపీహాయం విశే

షః- నతరతీతి- ప్రాప్తివిషయత్వం ప్రతిషిధ్యతే, తత్రావిశేషేణ జరాద్యభా

వమాత్రముక్తం, అహోరాత్రాద్యాఉక్తాఅనుక్తాశ్చాన్యే- సర్వేపాప్మానఉచ్యం

తే, అతః అస్మాదాత్మనస్సేతోర్నివర్తంతేఽప్రాప్యైవేత్యర్థః, అపహతపా

ప్మాహ్యేషబ్రహ్మైవలోకో బ్రహ్మలోకఉక్తః. ॥ ౧ ॥

ఆ—వాక్యాంతరమాదత్తే (అథేతి) తస్యతాత్పర్యమాహ (ఉక్తలక్షణఇతి)

ప్రకారాంతరేణ స్తుతిప్రారంభార్థోఽవాక్యస్థోఽథశబ్దః, కిమితిస్తుతిరిత్యపేక్షా

యాం స్తుత్యేబ్రహ్మణ్యాధారే బ్రహ్మచర్యాఖ్యస్యసాధనస్యసంబంధవిధానార్థ

మిత్యాహ (బ్రహ్మచర్యేతి) యథామృదాదిమయస్సేతుర్వ్యవస్థాహేతురస్యేదం

క్షేత్రమితి- తథాఽయమపి వ్యవస్థాహేతురిత్యాహ (సేతురివేతి) సేతుత్వం సా

ధయతి (విధృతిరితి) విధారకత్వముపపాదయతి (అనేనేతి) వర్ణాశ్రమాదీత్యాది

శబ్దోవయోఽవస్థావిషయః- ఫలాదీత్యాదిశబ్దస్తు తదవాంతరజాతీయవిషయః, క

ర్త్రనురూపక్రియాదిభేదవిషయనియమైస్సహ వర్ణాదివ్యవస్థాపయతా పరమే

శ్వరేణసర్వం జగద్విధృతమితిసంబంధః, అన్వయముఖేనోక్తమేవవ్యతిరేకముఖే

నాహ (అధ్రియమాణంహీతి) ఉక్తమేవార్థంప్రశ్నపూర్వకంవిశదయతి (కిమర్థ

మిత్యాదినా) నైతమితి ప్రతీకగ్రహణంయల్- తద్వ్యాచష్టే (సేతుమిత్యాది నా) తదేవ వైధర్మ్యదృష్టాంతేనస్పష్టయతి (యథేత్యాదినా) పరమాత్మనో న కాలపరిచ్ఛేద్యత్వేత్యత్రాథర్వణశ్రుతింప్రమాణయతి (యస్మాదితి) తరతీతి- తరతే రతిక్రమణార్థానాత్మనిసంభవతీత్యత్రాహ ... (కారణంహీతి) కార్యస్యకా రణాతిక్రమణంమాభూల్-అహోరా ... త్రికమణ. కింనస్యాదిత్యాశం క్యాహ (అహోరాత్రాదిచేతి) ... త్వమంగీకృత్యాపి నిషేధే హేతుమాహ (అన్యేనేతి) తరతివాక్య. ... స్త్రాదివాక్యేన పౌనరుక్త్య మాశంక్యపరిహరతి (యద్యపీతి) విశేషాణాం ... త్యాత్ప్రత్యేకం ప్రతిషేధవచ నాసంభవమభిప్రేత్యాహ (అహోరాత్రాద్యాఇతి) పాప్మకార్యమాత్మానమప్రా ప్యైవ నివర్తంతఇత్యర్థః, తన్నివృత్తౌ హేతుమాహ (అపహతేతి) ॥ ౧ ॥

౨౦—(అథయఆత్మా ససేతుర్విధృతి రేషాంలోకానామసమ్భేదాయ) ఉక్తల క్షణఆత్మా సేతురివవిధృతిః; విధారకఇత్యర్థః, కిమర్థం సేతుర్విధృతిరిత్యత్రా హ (ఏషాంలోకానామసమ్భేదాయేతి) అసంభేదః- అసంకరః, యద్యయంపర మాత్మా స్వశాసనేన జగన్నధారయేత్ - సర్వధర్మాణాంసాంకర్యమేవస్యాల్,పృ థివ్యాగంధవత్త్వం- జలస్యశైత్యం- తేజసఔష్ణ్యమిత్యాదయోహిధర్మాఃపరమా త్మాజ్ఞయావ్యవస్థితాభవంతి, * సినోతి బధ్నాతి స్వస్మిన్ చిదచిద్వస్తుజాతమసం కీర్ణమితి సేతురుచ్యతఇతి * సామాన్యాతి వ్రతిసూత్రేభాషితం (నైతం సేతు మహోరాత్రే తరతోనజరానమృత్యుర్నశోకోనసుకృతంనదుష్కృతమ్) * త రతిః ప్రాప్తివచనః- వేదాంతంతరతీతివదితి తత్రైవభాషితత్వాల్, ఏతంపరమా త్మసేతుమహోరాత్రే పరిచ్ఛేదకత్వేన నప్రాప్నుతః, జరాదికమపినప్రాప్నో తీత్యర్థః, ఉక్తమర్థంనిగమయతి (సర్వేపాప్మానోతోనివర్తంతే)కొకాదిషు పాప్మశబ్దస్యాముఖ్యత్వేపి సుకృతిదుష్కృతయోఃలౌకికముముక్షవనిష్టసాధన త్వలక్షణపాపశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తసంభవాల్ పాప్మశబ్దో ముఖ్యఇతివ్యాసార్యై ర్లఘుసిద్ధాంతేవర్ణితం, తత్రహేతుమాహ (అపహతపాప్మాహ్యేషబ్రహ్మలో కఇతి) బ్రహ్మరూపోలోకఏషః అపహతపాప్మా, హిహేతౌ, యస్మాదయమప హతపాప్మా- తస్మాత్సర్వేపాప్మానోఽతోనివర్తంతఇత్యర్థః, పాపహేతుకర్మా చరణేపి తనుత్పత్తిప్రతిబంధకశక్తియోగిత్వమేవహి- అపహతపాప్మత్వం, తస్మా న్నపాప్మశబ్దముఖ్యార్థసుకృతదుష్కృతయోస్తత్ఫలభూతజరారోగాదీనాంచ

ప్రసక్తిరిత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

ఉ—తస్మాద్వా ఏతగ్ సేతుంతీర్త్వాఽన్ధస్సన్ననన్ధో భవతి విద్ధస్సన్నవిద్ధో భవత్యుపతాపీసన్ననుపతాపీభవతి తస్మాద్వా ఏతగ్ సేతుంతీర్త్వాఽపిన ... ాభినిష్పద్యతే సకృద్విభాతో హ్యేవైషబ్రహ్మలో ॥ ౨ ॥

శం—యస్మాచ్చ ... నతస్మాత్ నత్వశరీరస్య తస్మాద్వా ఏతం-ఆత్మానంసేతుంతీర్త్వా- ... భవతి దేహవత్త్వే పూర్వమంధోపిసన్ తథా- విద్ధస్సన్ దేహవత్త్వే ... వియోగే సేతుంప్రాప్యావిద్ధో భవతి, తథాఉపతాపీ, రోగాద్యుపతాపవాన్ సన్ననుపతాపీభవతి. కించ యస్మాదహోరాత్రేన స్పృశేతాం- తస్మాద్వాఏతంసేతుంతీర్త్వా- ప్రాప్యన క్తమపి - తమోరూపరాత్రిరపి సర్వమహ రేవాభినిష్పద్యతే. విజ్ఞప్త్యాత్మజ్యోతిస్స్వరూపమహరివాహస్సదైకరూపం విదుషస్సమ్పద్యతఇత్యర్థః. సకృద్విభాతః, సదావిభాతః. సదైకరూపః స్వేనరూపేణైషబ్రహ్మలోకః. ॥ ౨ ॥

అ—యథోక్తసేతుప్రాప్తిఫలితమాహ (యస్మాదితి) స్వాభావికస్యానర్థత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (దేహవత్త్వఇతి) విద్ధః ముఖాదిసంబంధీ, ఇతశ్చాత్మసేతోరస్తిమహాభాగధేయత్వమిత్యాహ (కించేతి) కథం సర్వమపి తమోరూపమహరేవవిదుషస్స్యాత్ - సహివిద్యయాపివిరుద్ధోఽర్థస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ (విజ్ఞప్తీతి) తత్రహేతుమాహ (సకృదితి) బ్రహ్మలక్షణోవేద్యోలోకః స్వప్రకాశచిదేకతానోయతోఽవతిష్ఠతే- అతస్తద్భావత్వాద్విదుషోయథోక్తరూపత్వమవిరుద్ధమిత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

రం—(తస్మాద్వా ఏతంసేతుంతీర్త్వాంధస్సన్ననంధోభవతి విద్ధస్సన్నవిద్ధోభవతి ఉపతాపీసన్ననుపతాపీభవతి) యస్మాదయమపహతపాప్మా- తస్మాదేవఏతం పరమాత్మలక్షణంసేతుం ప్రాప్య పూర్వమాంధ్యాయుధవేధజ్వరాదియుక్తదేహోపిసన్ తద్దోషరహితదివ్యదేహాయుక్తోభవతీత్యర్థః (తస్మాద్వాఏతంసేతుంతీర్త్వాపినక్తమహరేవాభినిష్పద్యతే సకృద్విభాతోహ్యేవైషబ్రహ్మలోకః) పరమాత్మానం ప్రాప్తస్య తమిస్రారాత్రిరపిదినమేవ. తస్యాజ్ఞానప్రసక్తేరభావాదహస్సదృశీసా రాత్రిః, అహోరాత్రయోర్నవిశేషఇత్యర్థః, తత్రహేతుః- ఏషఃసూర్యోఽకో బ్రహ్మలోకః హి యస్మాత్ సకృద్విభాతః సర్వదా బ్రహ్మస్వరూప

ప్రకాశస్యానావృతతయా భానమానత్వాదిత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

ఉ—తద్యఏవైతంబ్రహ్మలోకంబ్రహ్మచర్యేణానువిందంతి తేషా మేవైషబ్రహ్మలోకస్తేషాగ్ సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతి ॥ 3 ॥

—ఇత్యష్టమప్రపాఠకే చతుర్థఃఖండః—

శం—తత్తత్రైవంసత్యేతం- యథోక్తంబ్రహ్మలోకం బ్రహ్మచర్యేణ- స్త్రీవిషయతృష్ణాత్యాగేన శాస్త్రాచార్యోపదేశమనువిందంతి- స్వాత్మసంవేద్యతామాపాదయంతియే- తేషామేవ- బ్రహ్మచర్యసాధనవతాంబ్రహ్మవిదామేషబ్రహ్మలోకః, నాన్యేషాం స్త్రీవిషయసమ్పర్కజాతతృష్ణానాం బ్రహ్మవిదామపీత్యర్థః, (తేషాంసర్వేషులోకేషు కామచారోభవతీతి) ఉక్తార్థం,తస్మాత్పరమమేతత్సాధనం బ్రహ్మచర్యం బ్రహ్మవిదామిత్యభిప్రాయః. ॥ 3 ॥

—ఇత్యష్టమప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యమ్—

ఆ—విద్యాఫలేయథోక్తరీత్యావ్యవస్థితేసత్యేతత్ఫలం విద్యావత్త్వేనకేషాం సిధ్యతీత్యాశంక్యాహ (తత్రేతి) బ్రహ్మచర్యవతాంవిద్యావతాంబ్రహ్మలోకోభవతీత్యర్థః, తేషామేవేత్యేవకారంవ్యావర్త్యమర్థమాహ (నాన్యేషామితి) బ్రహ్మవిదామపీతి- వాఙ్మాత్రబ్రహ్మవిత్త్వముచ్యతే. తేషాం బ్రహ్మచర్యవతాం బ్రహ్మవిదామితియావత్. బ్రహ్మచర్యసాధనవతామేవ బ్రహ్మవిత్త్వేనబ్రహ్మభ్యోలోకోభవతీతిస్థితే ఫలితమాహ (తస్మాదితి) సాధనం బ్రహ్మవిద్యాయామితి శేషః. బ్రహ్మవిదామితి- భావినీం వృత్తిమాశ్రిత్యోక్తమ్. ॥ 3 ॥

—ఇత్యష్టమప్రపాఠకే చతుర్థఖండభాష్యటీకా—

రం—(తద్యఏవైతంబ్రహ్మలోకంబ్రహ్మచర్యేణానువిందంతితేషామేవైషబ్రహ్మలోకస్తేషాంసర్వేషు లోకేషుకామచారోభవతి) యేఏతం-పరమాత్మానం స్త్రీవిషయతృష్ణాత్యాగరూపబ్రహ్మచర్యపూర్వకశాస్త్రాచార్యోపదేశాదినా అనువిందంతి- జానంతి తేషామేవైతద్వశబ్రహ్మప్రాప్తిస్సర్వలోకానుభవశ్చ. నబ్రహ్మచర్యహీనానామిత్యర్థః, సూత్రితంచ * ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేరితి * ఏషసేతుర్విధరణఏషాంలోకానామసంభేదాయేతి పరబ్రహ్మమహిమత్వేన ప్రసిద్ధస్య జగద్విధరణమహిమ్నో దహరాకాశేఉపలభ్యమానత్వాద్దహరాకాశఃపరబ్రహ్మేత్యర్థః. ॥ 3 ॥—ఇత్యష్టమప్రపాఠకేచతుర్థఖండభాష్యమ్—

ఉ—అథయద్యజ్ఞఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవ తద్బ్రహ్మచర్యే

ణహ్యేవయోజ్ఞాతాతంవిందతేఽథయదిష్టమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచ
ర్యమేవతద్బ్రహ్మచర్యేణహ్యేవేష్ట్వాత్మానమనువిందతే ॥ ౧ ॥

శం—యఆత్మా, ససేతురిత్యాదిగుణైఃస్తుతః, తత్ప్రాప్త్యుపాయజ్ఞానసహకారిసా
ధనాంతరం బ్రహ్మచర్యాఖ్యంవిధాతవ్యమిత్యాహ. యజ్ఞాదిభిః తత్ స్తౌతికర్త
వ్యార్థం; అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే, లోకే పరమపురుషార్థసాధనం కథయ
న్తిశిష్టాః, తద్బ్రహ్మచర్యమేవ. యజ్ఞస్యాపి యత్ఫలం- తద్బ్రహ్మచర్యవాన్లభతే-
అతోయజ్ఞోపి బ్రహ్మచర్యమేవేతిప్రతిపత్తవ్యం. కథం బ్రహ్మచర్యంయజ్ఞఇతి, ఆ
హ, బ్రహ్మచర్యేణైవహి, యస్మాద్యోజ్ఞాతా- సఃతం- బ్రహ్మలోకం యజ్ఞస్యా
పి పారమ్పర్యేణ ఫలభూతంవిందతే- లభతే తతోయజ్ఞోపి బ్రహ్మచర్యమేవేతి
యోజ్ఞాతేత్యక్షరానువృత్తేర్యజ్ఞో బ్రహ్మచర్యమేవ. అథ యదిష్టమిత్యాచక్షతే, బ్ర
హ్మచర్యమేవతత్- కథం. బ్రహ్మచర్యేణైవ-సాధనేన తమీశ్వరమిష్ట్వా పూజయి
త్వా. అథవా ఏషణామాత్మవిషయాంకృత్వా తమాత్మానమనువిందతే, ఏషణా
దిష్టమపి బ్రహ్మచర్యమేవ. ॥ ౧ ॥

ఆ—అథ యథోక్తపరమాత్మప్రాప్తిసాధనజ్ఞానసహకారిబ్రహ్మచర్యంప్రా
గేవోక్తం- తథాచకృతం బ్రహ్మచర్యవిషయేణోత్తరగ్రంథేనేత్యాశఙ్క్యాహ
(యఆత్మేతి) శమాద్యపేక్షయా అంతరశబ్దః. ఉక్తమపి బ్రహ్మచర్యంవిధాతుమన
న్తరగ్రంథప్రవృత్తిరిత్యర్థః. కిమితి తర్హి తస్య స్తుతిరిత్యాశంక్య తస్యాఃవిధి
శేషత్వందర్శయతి (యజ్ఞాదిభిశ్చేతి) శ్రుతిరాహోత్తరంవాక్యమిత్యుక్తం-తదా
దాయవ్యాకరోతి (అథేత్యాదినా) బ్రహ్మచర్యస్యోక్తరీత్యా విధిత్సితత్వే తదీయ
స్తుతిప్రారంభార్థోఽథశబ్దః. యజ్ఞస్యబ్రహ్మచర్యేఽంతర్భావంసాధయతి(య
జ్ఞస్యాపీతి) ఉక్తమేవార్థమాకాంక్షాద్వారాసమర్థయతే (కథమిత్యాదినా)
పారమ్పర్యేణ చిత్తశుద్ధిద్వారేణేత్యర్థః, నకేవలం ఫలద్వారా యజ్ఞో బ్రహ్మ
చర్యేంతర్భవతి- కింతు యకారజ్ఞకారసంస్పర్శాదపీత్యాహ (యోజ్ఞాతేతి) ఇష్ట
స్య బ్రహ్మచర్యాంతర్భావమాకాంక్షాద్వారాస్ఫోరయతి (కథమిత్యాదినా) పూ
జయిత్వా- తమాత్మానమనువిందతఇతిసంబంధః. బ్రహ్మచర్యేణాత్మవిషయమేషణాని
ష్పాద్యతే- ఇష్టేనాపి తదేవసంపాద్యతే- తస్మాదేషణాదుభయసాదృశ్యరూపా
దిష్టమపి యజ్ఞవద్బ్రహ్మచర్యమేవేత్యాహ (ఏషణాదితి) ॥ ౧ ॥

రం— యజ్ఞేష్టసత్త్రాయణమౌనానాశకాయనారణ్యాయనాఖ్యానికర్మాణి

బ్రహ్మచర్యసాధ్యత్వాత్, బ్రహ్మలోకసాధనత్వేన ప్రస్తుతం ప్రాజ్ఞైరిష్టం బ్ర
హ్మచర్యమేవేతి స్తౌతి (అథయద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతత్) లోకే య
త్- పాకయజ్ఞహవిర్యజ్ఞాదికం కర్మ వైదికాః యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే- తద్బ్రహ్మచ
ర్యసాధ్యత్వాత్ - బ్రహ్మచర్యమేవేత్యర్థః- నను యజ్ఞస్య కథం బ్రహ్మలోకసా
ధనబ్రహ్మచర్యసాధ్యత్వం నహి బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనస్య బ్రహ్మచర్యస్య యజ్ఞో
ద్వారమిత్యాశంక్య బ్రహ్మచర్యసాధ్యస్య బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనస్య జ్ఞానస్య యజ్ఞరూ
పత్వాత్ జ్ఞానసాధనస్య బ్రహ్మచర్యస్య యజ్ఞసాధనత్వమస్తీతి ప్రతిపాదయితుమే
కశబ్దరూపితత్వేన తయోరైక్యం సంపాదయతి (బ్రహ్మచర్యేణ హ్యేవ యో జ్ఞాతా
తం విందతే) బ్రహ్మచర్యపురస్సరబ్రహ్మజ్ఞానవాన్ స్థితం బ్రహ్మలోకం విందత ఇత్య
ర్థః అత్ర యో జ్ఞాతా బ్రహ్మచర్యేణేత్యుక్త్యా యో జ్ఞాతేత్యస్య బ్రహ్మచర్య సాధ్య
త్వం ప్రతీయతే యో జ్ఞాతేతి శబ్దైకదేశస్య యో జ్ఞశబ్దస్య యజ్ఞశబ్దస్య చ సా
మ్యకృతాభేదాధ్యవసాయేన తదర్థాభేదాధ్యవసాయమూలం యజ్ఞస్యాపి బ్రహ్మ
చర్యసాధ్యతేతి భావః ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం (అథ యదిష్టమిత్యాచక్షతే
బ్రహ్మచర్యమేవతత్ బ్రహ్మచర్యేణ హ్యేవేష్ట్వాత్మానమనువిందతే) అత్రాపి బ్ర
హ్మప్రాప్తిసాధనస్య బ్రహ్మచర్యసాధ్యస్య పరమాత్మపూజనస్య దర్శపూర్ణమా
సాదీష్టీనాంచ ఇష్ట్వేత్యేకశబ్దరూపితత్వేనాభేదాధ్యవసాయః ॥ ॥౧॥

ఉ—అథయత్సత్త్రాయణమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవ తద్బ్రహ్మ
చర్యేణ హ్యేవ సత ఆత్మనస్త్రాణం విందతేఽథ యన్మౌనమిత్యాచక్ష
తే బ్రహ్మచర్యమేవ తద్బ్రహ్మచర్యేణ హ్యేవాత్మానమనువిద్య మనుతే॥

శం—అథయత్సత్త్రాయణమిత్యాచక్షతే- బ్రహ్మచర్యమేవ తత్తథా. సతః ప
రస్మాదాత్మన ఆత్మనస్త్రాణం రక్షణం బ్రహ్మచర్యసాధనేన విందతే, అతస్సత్త్రాయ
ణశబ్ద్యమపి బ్రహ్మచర్యమేవతత్; అథయన్మౌనమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవ త
త్ బ్రహ్మచర్యేణైవ సాధనేన యుక్తస్సన్నాత్మానం శాస్త్రాచార్యాభ్యామను
విద్య పశ్చాన్మనుతే ధ్యాయతి అతో మౌనశబ్ద్యమపి బ్రహ్మచర్యమేవ ॥౨

ఆ—బహుయజమానకం వైదికం కర్మ- సత్త్రాయణం తథా- యజ్ఞవదిష్టవ
చ్చేత్యర్థః కథం సత్త్రాయణం బ్రహ్మచర్యం భవతీత్యాశంక్యాహ(సత ఇతి)॥

రం—(అథయత్సత్త్రాయణమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతత్ బ్రహ్మచర్యేణ
హ్యేవ సత ఆత్మనస్త్రాణం విందతే) అత్రాపి బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనస్య బ్రహ్మచ

ర్యసాధ్యస్య విషయాంతరవిముఖీకరణస్యసచ్ఛబ్దితాత్మత్రాణస్య గవామయనాది సత్రస్యచ సత్త్రాయణరూపైకశబ్దరూపితత్వేనాభేదాధ్యవసాయః (అథయ న్మౌనమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతద్బ్రహ్మచర్యేణహ్యేవాత్మాన మనువిద్యమ నుతే) వాఙ్నియమనలక్షణమౌనస్య బ్రహ్మచర్యసాధ్యాత్మశ్రవణాధీనమననస్యచ మౌనరూపైకశబ్దరూపితత్వేనాభేదాధ్యవసాయః ॥ ౨ ॥

ఉ—అథయదనాశకాయనమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవత దేషహ్యా
త్మానసన్నశ్యతియం బ్రహ్మచర్యేణానువిందతేఽథయదరణ్యాయన
మిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతదరశ్చహవైణ్యశ్చార్ణవౌబ్ర
హ్మలోకే తృతీయస్యామితోదివితదైరంమదీయగ్ంసర స్తదశ్వత్థ
స్సోమసవస్తదపరాజితాపూర్బ్రహ్మణః ప్రభువిమితగ్ంహిరణ్మయం ॥ ౩ ॥

శం—అథయదనాశకాయనమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతత్ యం. ఆత్మా నంబ్రహ్మచర్యేణానువిందతే - సఏషహ్యాత్మా బ్రహ్మచర్యసాధనవతోననశ్యతి తస్మాదనాశకాయనమపి బ్రహ్మచర్యమేవ అథయదరణ్యాయనమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతత్ అరణ్యశబ్దయోరర్ణవయోర్బ్రహ్మచర్యవతో ఽయనాదరణ్యాయనం బ్రహ్మచర్యంయోజ్ఞానాద్యుక్తః ఏషణాదిష్టం సత్రిస్త్రాణాత్సత్త్రాయణం మననాన్మౌనం అ(న)నా)శనాదనాశకాయనం అరణ్యయోర్గమనాదరణ్యాయనం ఇత్యాదిభిర్మహద్భిః పురుషార్థసాధనైస్స్తుతత్వాద్బ్రహ్మచర్యం పరమంజ్ఞాన సహకారికారణంసాధనమిత్యతో బ్రహ్మవిదాయత్నోరక్షణీయమిత్యర్థః తత్ - తత్రహిబ్రహ్మలోకేఽరశ్చహవై ప్రసిద్ధోణ్యశ్చార్ణవౌ - సముద్రౌసముద్రావ మేవాసరసీ తృతీయస్యాం భువమంతరిక్షం చాపేక్ష్యతృతీయాద్యౌః తస్యాం తృతీయస్యామితః అస్మాల్లోకాదారభ్యగణ్యమానాయాం దివి తత్ తత్రైవ ఐరం ఇరా- అన్నంతన్మయఐరః మండః తేనపూర్ణమైరం మదీయం తదుప యోగినాంమదకరం హర్షోత్పాదకం సరః తత్రైవచాశ్వత్థః వృక్షః సోమసవనోనామతః సోమః అమృతం తన్నిస్స్రవః అమృతస్రవఇతివా తత్రైవచ బ్రహ్మలోకేబ్రహ్మచర్యసాధనరహితైః బ్రహ్మచర్యసాధనవద్భ్యోఽన్యైర్నజీయత ఇత్యపరాజితానామపూః పురీబ్రహ్మణః హిరణ్యగర్భస్య బ్రహ్మణాచప్రభుణా విశేషేణమితం నిర్మితం తచ్చహిరణ్మయం- సౌవర్ణం ప్రభువిమితం మండప మితివాక్యశేషః ॥ ॥ ౩ ॥

అ—ఉపవాసపరాయణత్వం అనాశకాయనం తత్కథం బ్రహ్మచర్యం తద్గ్రహీత్యాశంక్యాహ (యమాత్మానమితి) అరణ్యాయనం, అరణ్యవాసః తత్కథం బ్రహ్మచర్యాంతర్భూతమిత్యాశంక్యాహ (అరణ్యశబ్దయోరితి) పిస్తరేణోక్తమర్థం సంక్షిప్యాహ (యోజ్ఞానాదిత్యాదినా) యో బ్రహ్మచర్యేణాత్మనో జ్ఞానాదాత్మానం విందతే సబ్రహ్మలోకం లభతే, తస్మాద్యజ్ఞో బ్రహ్మచర్యమితి యోజనా. ఆదిశబ్దేనసర్వస్యపరమపురుషార్థసాధనత్వం గృహ్యతే ॥ 3 ॥

రం—(అథయదనాశకాయనమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతత్ ఏషహ్యాత్మా న నశ్యతియం బ్రహ్మచర్యేణానువిందతే) బ్రహ్మచర్యసాధ్యనాశాభావరూపఫలస్య చానశనలక్షణమార్గస్యచానాశకాయనశబ్దేక్యకృతోఽభేదః (అథయదరణ్యాయనమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతత్ అరశ్చహవైణ్యశ్చార్ణవౌ బ్రహ్మలోకేతృతీయస్యామితో దివి) ఇతః-భూలోకాపేక్షయాతృతీయస్యాందివి బ్రహ్మలోకే అరణ్యసంజ్ఞకార్ణవౌ స్తః అతశ్చారణ్యాయనస్య బ్రహ్మలోకస్యచారణ్యవాసస్యచారణ్యాయనశబ్దకృతోఽభేదః భువంచతుర్ముఖలోకాంతరిక్షలోకంచాపేక్ష్య భగవల్లోకస్య తృతీయత్వం నతుచతుర్ముఖలోకస్య తృతీయత్వమితి మంతవ్యం ప్రశ్నోపనిషది చతుర్ముఖలోకస్యాప్యంతరిక్షలోకకోటావివేశితత్వాత్ ప్రసంగాద్భగవల్లోకచిహ్నానికానిచిదాహ) తదైరమ్మదీయం సరస్తదశ్వత్థస్సోమసవనః) తత్ - తత్రైరమదీయనామకం సరః అస్తీతి శేషః ఇరయా అమృతేనమాద్యంత్యస్మిన్నిత్యైరంమదీయం అమృతమయంసర ఇత్యర్థః సోమసవననామా అశ్వత్థశ్చాస్తీత్యర్థః చంద్రవదాహ్లాదకత్వాత్ సోమసవనత్వం (తదపరాజితాపూర్బ్రహ్మణః) తత్; తత్ర బ్రహ్మవిద్భిః ప్రాప్తుమశక్యత్వేనాపరాజితానామపరబ్రహ్మణః పురీచాస్తీత్యర్థః (ప్రభువిమితం హిరణ్మయం) మంటపమితి శేషః ప్రభుణా భగవతావిశేషేణమితం స్వభోగభూమిత్వేన విశేషతః పరిగృహీతమిత్యర్థః భగవతో వ్యాపకత్వేపి నిత్యవిగ్రహవిశిష్టతయా సన్నిధానాద్విమితత్వం అతశ్చతద్దేశవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిరేవ బ్రహ్మప్రాప్తిరితిభావః ॥ ॥ 3 ॥

ఉ—తద్యఏవైతావరంచణ్యంచార్ణవౌ బ్రహ్మలోకే బ్రహ్మచర్యేణానువిందంతి తేషామేవైష బ్రహ్మలోకస్తేషాం సర్వేషులోకేషు కామచారో భవతి —— ఇత్యష్టమప్రపాఠకే పఞ్చమఃఖండః ——

శం—తత్, తత్ర బ్రహ్మలోకే ఏతావర్ణవావరణ్యాఖ్యావుక్తౌ బ్రహ్మచర్యే
ణ సాధనేనానువిన్దన్తి యే, తేషామేష, యో వ్యాఖ్యాతో బ్రహ్మలోకః తేషాం
చ బ్రహ్మచర్యసాధనవతాం బ్రహ్మవిదాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి నా
న్యేషామబ్రహ్మచర్య పరాణాం బాహ్యవిషయాసక్తబుద్ధీనాం కదాపీత్యర్థః న
న్వత్రత్వమిన్ద్ర స్త్వం యమ స్త్వం వరుణ ఇత్యాదిభిర్యథాకశ్చిత్ స్తూయతేమ
హార్తః ఏవమిష్టాదిభిః శబ్దైర్న స్త్ర్యాదివిషయతృష్ణానివృత్తిమాత్రం స్తుత్య
ర్థం కిన్తర్హి జ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వాత్తదేవేష్టాదిభిః స్తూయత ఇతి కేచిత్
న, స్త్ర్యాదిబాహ్యవిషయతృష్ణాపహృతచిత్తానాం ప్రత్యగాత్మవివేకవిజ్ఞానాను
పపత్తేః * పరాంచి ఖాని వ్యతృణత్స్వయమ్భూస్తస్మాత్పరాఙ్పశ్యతి నాన్తరాత్మ
న్నిత్యాది శ్రుతిస్మృతిశతేభ్యః జ్ఞానసహకారికారణం స్త్ర్యాదివిషయతృష్ణాని వృ
త్తిసాధనం విధాతవ్యమేవేతి యుక్తైవ తత్స్తుతిః, నను చ యజ్ఞాదిభిః స్తుతం బ్రహ్మచ
ర్యమితి యజ్ఞాదీనాం పురుషార్థసాధనత్వం గమ్యతే సత్యం గమ్యతే, న త్వి
హ బ్రహ్మలోకం ప్రతి యజ్ఞాదీనాం సాధనత్వమభిప్రేత్య యజ్ఞాదిభిర్బ్రహ్మచ
ర్యం స్తూయతే కిన్తర్హి తేషాం ప్రసిద్ధపురుషార్థసాధనత్వమపేక్ష్య యథేం
ద్రాదిభీ రాజా, న తు యతేన్ద్రాదీనాం వ్యాపారః తత్రైవ రాజ్ఞ ఇతి తద్వత్
యఇమే అర్ణవాదయో బ్రహ్మలోకే కాస్సఙ్కల్పజాశ్చ పిత్రాదయో భోగాః, తే
కిం పార్థివా ఆప్యాశ్చ యథేహలోకే దృశ్యన్తే తద్వత్ అర్ణవవృక్షపురస్సువ
ర్ణమణ్టపాన్యాహోస్విన్మానసప్రత్యయమాత్రాణీతి కిఞ్చాతః యది పార్థివా
ఆప్యాశ్చ స్థూలాస్స్యుః హృదయాకాశే సమాధానానుపపత్తిః పురాణే చ మనో
మయాని బ్రహ్మలోకే శరీరాదీనీతి వాక్యం విరుధ్యేత * అశోకమహిమ మిత్యా
ద్యాశ్చ శ్రుతయః నను సముద్రాస్సరితస్సరాంసి వాప్యః కూపా యజ్ఞా వేదా మం
త్రాదయశ్చ మూర్తిమన్తో బ్రహ్మాణముపతిష్ఠన్త ఇతి మానసత్వే విరుధ్యేత
పురాణస్మృతిః న, మూర్తిమత్త్వప్రసిద్ధరూపాణామేవ తత్రాగమనానుపపత్తేః
తస్మాత్ప్రసిద్ధమూర్తివ్యతిరేకేణ సాగరాదీనాం మూర్త్యన్తరం (సాగరాది
భిరుపాత్తం బ్రహ్మలోకం గన్తృ) సాగరాదీనాం రూపాన్తరేణ బ్రహ్మలోకగన్తృ
త్వం) కల్పనీయం తుల్యాయాం చ కల్పనాయాం యథాప్రసిద్ధా ఏవ మానస్య ఆ
కారవత్యః పుంస్త్ర్యాద్యామూర్తయో యుక్తాః కల్పయితుం, మానసదేహానురూ
ప్యసమ్బన్ధోపపత్తేః దృష్టా హి మానస్య ఏవాకారవత్యః పుంస్త్ర్యాద్యామూర్త

యస్స్వప్నే ననుతా అనృతా ఏవ * తఇమే సత్యాః కామా ఇతి శ్రుతిస్సథా సతి విరుధ్యేత- న మానసప్రత్యయస్య సత్త్వోపపత్తేః మానసాహి ప్రత్యయాః స్త్రీపురుషాద్యాకారాః స్వప్నే దృశ్యంతే ననుజాగ్రద్వాసనారూపాః స్వప్నదృశ్యాః నతు తత్రస్యా రథయస్స్వప్నే విద్యంతే అత్యల్పమిదముచ్యతే జాగ్రద్విషయా అపి మానసప్రత్యయాభినిర్వృత్తా ఏవ సదీక్షాభినిర్వృత్తతేజోఽబన్నమయత్వాజ్జాగ్రద్విషయాణాం సంకల్పమూలాహి లోకా ఇతి చోక్తం * సమక్లృపతాం ద్యావాపృథివీ ఇత్యత్ర సర్వశ్రుతిషు చ ప్రత్యగాత్మన ఉత్పత్తిః ప్రళయశ్చ తత్రైవస్థితిశ్చ * యథావా అరా నాభావిత్యాదినోచ్యతే తస్మాన్మానసానాం బాహ్యానాంచ విషయాణామితరేతరకార్యకారణత్వమిష్యత ఏవ బీజాంకురవత్ యద్యపి బాహ్యా ఏవ మానసాః మానసా ఏవ చ బాహ్యాః నానృతత్వం తేషాం కదాచిదపి స్యాత్తని భవతి ననుస్వప్నే దృష్టాః ప్రతిబుద్ధస్యానృతా భవంతి విషయాః సత్యమేవ జాగ్రద్బోధాపేక్షంతు తదనృతత్వం నస్వతః తథా స్వప్నబోధాపేక్షం చ జాగ్రద్దృష్టవిషయానృతత్వం నస్వతః విశేషాకారమాత్రంతు సర్వేషాం మిథ్యాప్రత్యయనిమిత్తమితి వాచారంభణం వికారో నామధేయమనృతం త్రీణిరూపాణీత్యేవ సత్యం తాన్యప్యాకారవిశేషతోఽనృతం- స్వతస్సన్మాత్రరూపతయా సత్యం ప్రాక్సదాత్మప్రతిబోధాత్స్వవిషయేఽపి సర్వం సత్యమేవ స్వప్నదృశ్యా ఇవేతి న కశ్చిద్విరోధః తస్మాన్మానసా ఏవ బాహ్యా లౌకికా అరణ్యాదయస్సంకల్పజాశ్చ పిత్రాదయః కామాః బాహ్యవిషయభోగపదశుద్ధిరహితత్వాచ్ఛుద్ధసత్త్వసంకల్పజన్యా ఇతి నిరతిశయసుఖాస్సత్యాశ్చేశ్వరాణాం భవంతీత్యర్థః సత్సత్యాత్మప్రతిబోధేఽపి రజ్జ్వామివకల్పితాస్సర్పాదయస్సదాత్మస్వరూపమేవ ప్రతిపద్యంత ఇతి సదాత్మనా సత్యా ఏవ భవంతి. ... .॥౪॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే పఞ్చమఖండభాష్యమ్.

ఆ—బ్రహ్మచర్యస్య స్తుతత్వాత్తద్విషయం విధిముక్త్వా తత్సహకృతవిద్యాసాధ్యఫలం కథయతి (తత్రేతి) బ్రహ్మచర్యస్యాత్యల్పసాధనత్వాన్మహతీస్తుతిరయుక్తా తద్బ్రహ్మచర్యేణ జ్ఞానముపలక్ష్యతే దేవస్తూయత ఇతి మతముత్థాపయతి (నన్వత్రేతి) తస్య క్షుద్రసాధనత్వమసిద్ధం, దురనుష్ఠేయత్వాత్ తద్వ్యతిరేకేణ జ్ఞానాసంభవాచ్చేత్యుత్తరమాహ (నేత్యాదినా) విషయాపహృతచిత్తానాం నరాణాం వివేకాసంభవే ప్రమాణమాహ (పరాంచీతి) * ధ్యాయతో విషయాని

త్యాద్యాస్మృతిరత్రవివక్షితా బ్రహ్మచర్యస్యోత్తమసాధనత్వేసిద్ధే ఫలితమాహ (జ్ఞానేతి) బ్రహ్మలోకప్రాప్తిసాధనస్యబ్రహ్మచర్యస్య యజ్ఞాదిభిః స్తుతత్వాత్తేషామపి తత్ప్రాప్తిసాధనత్వం శ్రుత్యాఽభిప్రేతమితిశంకతే (నన్వితి) కింతేషాంపురుషార్థసాధనత్వం ప్రస్తుతశ్రుత్యాప్రతీతంకింవాబ్రహ్మలోకసాధనత్వమితి వికల్ప్యాద్యమంగీకరోతి (సత్యమితి) నద్వితీయః వాక్యభేదప్రసంగాదిత్యాహ (నత్వితి) కథంతర్హి యజ్ఞాదిభిర్బ్రహ్మచర్యస్తుతిః తత్రాహ (కింతర్హీతి) ఉక్తమర్థందృష్టాంతేనస్పష్టయతి (యథేతి) త్వమింద్రస్త్వం విష్ణురిత్యాదినా విప్రాదిభీ రాజాస్తూయతే తథాపినతస్యేంద్రాదివ్యాపారే నిరంకుశం కర్తృత్వమస్తీతి యథేష్యతే తథాయజ్ఞాదిభిర్బ్రహ్మచర్యస్యస్తుతస్యాపి నాస్తితుల్యఫలత్వమిత్యర్థః బ్రహ్మలోకస్థాన్ పదార్థాన్నిర్ణేతుం విచారమవతారయన్నాదౌ తద్విషయమాహ (యఇమఇతి) తత్రైకంపక్షముత్థాప్య దృష్టాంతేన తదుత్థితి ప్రకారమాహ (తేకిమితి) పక్షాంతరంస్వప్నదృష్టాంతవశాద్దర్శయతి (ఆహోస్విదితి) కస్మిన్పక్షేకోలాభః కోవాదోషఇతి పృచ్ఛతి (కించాతఇతి) పార్థివత్వాదినాస్థౌల్యేదోషదర్శనాన్మానసత్వేన సౌక్ష్మ్యేచ పురాణానుగ్రహసంభవాత్తేమానసాఏవేత్యాహ (యదీతి) నకేవలంతేషాంస్థౌల్యేసతి * ఉభేఅస్మిన్నిత్యాదిశ్రుత్యాపురాణస్మృత్యాచ విరోధః కింత్వశోకం సంతాపవర్జితం అహిమం శీతస్పర్శశూన్యం బ్రహ్మలోకముపయంతీత్యాద్యాశ్చ శ్రుతయోబ్రహ్మలోకంనిరూపయంత్య స్తత్రత్యానామర్థానాం స్థౌల్యేవిరుధ్యేరన్ స్థూలానాంపదార్థానాం తత్రసత్త్వేశీతస్పర్శాదేరవర్జనీయత్వాదిత్యాహ (అశోకమితి) బ్రాహ్మలౌకికపదార్థానాం మానసత్వేపురాణస్మృత్యంతర విరోధశంకతే (నన్వితి) కిందృశ్యమానరూపేణసముద్రాదీనాం బ్రహ్మలోకగమనం స్మృత్యర్థః కింవాస్వరూపాంతరేణేతివికల్ప్యాద్యందూషయతి (నమూర్తిమత్త్వఇతి) ఉభయత్రానుపలంభప్రసంగాదిత్యర్థః ప్రథమపక్షాయోగే ద్వితీయంపక్షంపరిశిష్టమాచష్టే (తస్మాదితి) అస్తుద్వితీయోవికల్పః కానోహానిరిత్యాశంక్య బ్రహ్మలోకేమానసేన దేహేనమానసానామేవసాగరాదీనాం మానసరూపేణ సహసంబంధోపపత్తేర్మానస్య ఏవమూర్తయస్తేషాం బ్రహ్మలోకస్థాః కల్పయితుం యుక్తాఇత్యాహ (తుల్యాయాంచేతి) తర్హిమనోరథకల్పితవదతిచంచలత్వాదుపభోగయోగ్యాకారత్వం సాగరాదీనాం నస్యాది

త్యాశంక్యాహ (దృష్టాహీతి) స్వప్నతుల్యత్వే మిథ్యాత్వప్రసక్తిరితిశంకతే (న
న్వితి) ప్రసంగస్యేష్టత్వమాశంక్య శ్రుతివిరోధమాహ (తథైవఇతి) యేస్వ
ప్నేదృష్టాః తేన సంతినతుదృష్టాఇతి దర్శనం బాధ్యతే తథాచ స్వాప్నసంవే
దనస్య సత్యత్వమిష్టం తద్వైవబాహ్యలౌకికానాం పదార్థానాం మానసత్వేపి
మానసప్రత్యయసత్యత్వం సంభవతీత్యుత్తరమాహ (నమానసప్రత్యయస్యేతి)
దృష్టాంతంవివృణోతి (మానసాహీతి) జాగరితేసంవిదతిరిక్తాస్సంతిపదార్థాః-
తద్వాసనారూపాస్తేస్వప్నేభాంతి- నతు సంవిదాత్మకత్వం తేషామితిశంకతే
(నన్వితి) జాగరితస్యాపి సంవిద్వివర్తత్వాన్నపృథక్సిసత్త్వమిత్యుత్తరమా
హ (అత్యల్పమితి) భూమవిద్యాలోచనాయామపిజాగ్రద్విషయాణాంసంవి
ద్వివర్తత్వం సేత్స్యతీత్యాహ (సంకల్పమూలాహీతి) ఇతశ్చజాగ్రద్విషయా
ణాం సంవిద్వివర్తత్వమిత్యాహ (సర్వశ్రుతిషుచేతి) ననుకులాలోఘటం చికీ
ర్షుర్మనసిసంకల్పితమాకారం బహిర్నిర్మిమీతే - తత్రసంకల్పాబాహ్యాకా
రస్య నిమిత్తం సంకల్పశ్చ పూర్వానుభూతసజాతీయగోచరః పూర్వానుభూ
తోపి పూర్వతరసంకల్ప నిమిత్తఇతినిమిత్తనైమిత్తికభావస్సర్వస్యసంవిద్వివర్త
త్వే కథముపపద్యతే - తత్రాహ (తస్మాదితి) యస్మాత్సతస్సర్వస్యేక్షణంపూ
ర్వకల్పీయసదృశగోచరం పూర్వకల్పీయాస్తతః పూర్వతరేక్షణనిమిత్తాఇతి సంవి
దేవేత్థం స్వావిద్యయావివర్తతే నిరవయవస్యసస్వాతన్త్ర్యస్య స్వారస్యేనేక్షణాద్య
నుపపత్తేః తస్మాత్సర్వస్య సంవిద్వివర్తత్వేపి నిమిత్తనైమిత్తికభావోఽయమ
నిర్వాచ్యోనవిరుధ్యతఇత్యర్థః అథసచ్ఛబ్దవాచ్యాయాస్సంవిదోఽనిర్వాచ్య
స్పందనకాలే యేవిషయాబాహ్యతయాభానంతే, తేపిసంవిద్వివర్తాఏవభాసం
తే అతశ్చకదాచిదపి సంవిదతిరేకేణ సత్త్వానంగీకారాదత్యన్తాసత్త్వలక్షణ మ
నృతత్వమాపద్యేత, తథాచవ్యవహారభంగప్రసంగః తత్రాహ (యద్యపీతి)
తథాపినానృతత్వమిత్యధ్యాహారః అధ్యస్తస్యాధిష్ఠానమేవహ్యాత్మా తన్న కదా
చిదప్యత్యంతాసత్త్వం తాదాత్మ్యేనైవస్ఫురణాత్ అతోనవ్యవహారభంగప్రసంగ
ఇతిభావః కదాచిదపినానృతత్వమితి వదతాప్రతీతికాలాత్కాలాంతరేపి విష
యాణాం నాసత్త్వమిత్యుక్తం తత్రానుభవ విరోధంశంకతే (నన్వితి) స్వ
ప్నదృష్టానాం సమీహితమేవ కాలాంతరేమిథ్యాత్వమిత్యంగీకరోతి (సత్యమి
తి) తర్హితేషామసత్త్వమేవ స్వీకృతమిత్యాశంక్యాహ (జాగ్రదితి) తథా

బిజాగ్రద్బోధేనావిషయీకరణాదసత్త్వం స్వప్నదృష్టానామేష్టవ్యమిత్యాశం
క్యాహ (తథేతి) యదిజాగ్రద్బోధేనావిషయీకరణమాత్రేణాసత్త్వంస్వప్నదృ
ష్టానాంపదార్థానామిష్టం తర్హిజాగ్రద్విషయాణామపి స్వప్నబోధేనావిష
యీకరణాదసత్త్వప్రసంగః తన్న కదాచిదపి సంవిదివిషయాణా మత్యంతాస
త్త్వమిత్యర్థః తర్హితర్హివాచారంభణశ్రుతిరిత్యాశంక్యాహ (విశేషేతి) త్రి
యాణాం రూపాణాంసత్యత్వేవిశేషాకారమాత్రం మిథ్యేత్యుక్తమయుక్తం తే
ష్వపి విశేషాకారస్య సత్త్వాదిత్యాశంక్యాహ (తాన్యపీతి) కథంతర్హి తేషు
సత్యపదం ప్రయుక్తమిత్యాశంక్యాహ (స్వతఇతి) తర్హితత్సత్త్వమిత్యేతా
వత్ప్రయోక్తవ్యం కిమితి * త్రీణిరూపాణీత్యేవసత్యమిత్యుక్తం తత్రాహ (ప్రా
గితి) ప్రకృతముపసంహరతి (తస్మాదితి) ప్రథమపక్షవద్ద్వితీయపక్షేదోషాభా
వాదితియావత్ యద్యైహికవిషయవద్బ్రహ్మలౌకికా అపివిషయావిద్యామా
త్రాస్సత్యాః కస్తర్హి కస్తత్రవిశేషః యేనైతత్పరిత్యాగేన తత్కామినాం విద్యా
విధానం తత్రాహ (బాహ్యాః) జన్యాః బ్రహ్మలోకేవిషయాఇతిశేషః ప్రకృ
తాయాఃఫలశ్రుతేరిత్యధ్యాహారః ననుతేషామవిద్యాదశాయామర్థక్రియాకారి
త్వరూపసత్యత్వ సంభవేపికుతో విద్యావస్థాయాం సత్యత్వమిత్యాశంక్యాహ
నత్వేతి) యథారజ్జ్వాం కల్పితసర్పాదయోరజ్జుతత్త్వబోధే తదాత్మతామే
వాపద్యంతేవివేకనాత్ తథాసర్వేపి విషయాః విద్యావస్థాయామన్వయవ్యతి
రేకాభ్యాం పరిశీలితాస్సన్మాత్రత్వమేవ ప్రాప్నువంతీతి సత్యత్వమవిరు
ద్ధమిత్యర్థః॥౩ ——ఇత్యష్టమప్రపాఠకేపంచమఖండభాష్యటీకా——

రం—ప్రసంగాదాహ (తద్యఏవైతావరంచణ్యంచార్ణవౌబ్రహ్మలోకే బ్ర
హ్మచర్యేణానువిందంతి తేషామేవైషబ్రహ్మలోకస్తేషాం సర్వేషులోకేషుకామ
చారోభవతి) బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనీభూతారణ్యశబ్దితార్ణవద్వయ ప్రాప్తేర్బ్ర
హ్మచర్యాధీనత్వాత్ బ్రహ్మచర్యమేవ సర్వసాధనోత్కృష్టమితిభావః......॥౪

——ఇత్యష్టమప్రపాఠకే పంచమఖండభాష్యమ్——

ఉ—అథయాఏతాహృదయస్యనాడ్యస్తాః పింగళస్యాణిమ్నస్తిష్ఠంతి
శుక్లస్యనీలస్యపీతస్యలోహితస్యేత్యసౌవాఆదిత్యః పింగళఏషశు
క్లఏషనీలఏషపీతఏషలోహితః॥ ॥౧॥

శం—యస్తుహృదయపుండరీకగతంయథోక్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మబ్రహ్మచర్యా

దిసాధనసంపన్నః త్యక్తబాహ్యవిషయానృతతృష్ణస్సన్నుపాస్తే, తస్యేయంమూ ర్ధన్యయా నాడ్యా గతిర్వక్తవ్యేతి నాడీఖండ ఆరభ్యతే అథయా ఏతాః వక్ష్యమాణా హృదయస్య పుండరీకాకారస్య బ్రహ్మోపాసన స్థానస్య సంబంధిన్యో నాడ్యో హృదయమాంసపిండాత్సర్వతో వినిస్సృతా ఆదిత్యమండలాదివ రశ్మయః తాశ్చైతాః పింగళస్య వర్ణవిశేషవిశిష్టస్యాణిమ్నః సూక్ష్మస్యరసస్య రసేన పూర్ణాస్తదాకారా ఏవతిష్ఠంతి వర్తంత ఇత్యర్థః తథా శుక్లస్య నీలస్య పీతస్య లోహితస్యచ రసస్యపూర్ణా ఇతి సర్వత్రాధ్యాహార్యం సౌరం తేజసా పిత్తాఖ్యేన పాకాభినిర్వృత్తేనకఫేనాల్పేన సంపర్క్యాత్పింగళం భవతి సౌరంతేజః పిత్తాఖ్యం తదేవ వాతభూయస్త్వాన్నీలం భవతి తదేవచకఫభూయస్త్వాచ్ఛుక్లం కఫేనసమతాయాంపీతం శోణితబాహుళ్యేన లోహితం వైద్యకాద్వా వర్ణవిశేషా అన్వేష్టవ్యాః కథంభవంతీతి శ్రుతిస్త్వాహ ఆదిత్యసంబంధాదేవ తత్తైజసో నాడీష్వనుగతస్యైతే వర్ణవిశేషా ఇతి కథం అసౌవా ఆదిత్యః పింగళః వర్ణతః ఏషః, ఆదిత్యః శుక్లోపి ఏషనీలః ఏషపీతః ఏషలోహితః ఆదిత్య ఏవ ॥ ॥౧॥

ఆ—సగుణవిద్యాఫలస్వరూపమిత్థముపపాద్యతత్ప్రాప్తయే గతిర్వక్తవ్యేతి నాడీఖండమవతారయతి (యస్త్వితి) యథోక్తోగుణః- సత్యకామత్వాదిః బ్రహ్మచర్యాదీత్యాదిశబ్దః శమదమాదిసంగ్రహార్థః తమేవాదిశబ్దార్థం స్పష్టయతి (త్యక్తేతి) అథశారీరిణస్సఫలోపాస్తివిధ్యానంతర్యమథశబ్దార్థః రసేన అన్నస్యేతి శేషః (తదాకారా ఇతి) తచ్ఛబ్దోఽన్నరసవిషయః శుక్లస్యేత్యాది షష్ఠీ - పూర్వవత్ శ్రుతావితిశబ్దోఽధ్యాహారద్యోతనార్థః కథంపునరన్నరసస్య పింగళాదిర్వివిధో వర్ణవిశేషస్సిధ్యతీత్యాశంక్యాహ (సౌరేణేతి) యత్పిత్తాఖ్యం సౌరం తేజః- తేనపాకోఽశితస్యాన్నస్య జాయతే- తేనాభినిర్వృత్తేనాల్పేన కఫేన సంపర్క్యాత్తదేవ పిత్తాఖ్యం సౌరం తేజో భవతి పింగళం తేన సంపర్క్యాద్రసస్య నాడీనాంచ జాయతే పింగళత్వమిత్యర్థః తదేవచ పిత్తా... సౌరం తేజో యథోక్తపాకాభినిర్వృత్తేన వాయునా భూయసా వా తేన సంబం... యస్త్వాద్భవతి నీలం తేనచసంపర్క్యాదన్నరసస్య నాడీనాంచ జాయతే నై... త్యాహ (తదేవేతి) ప్రకృతమేవపిత్తాఖ్యం సౌరం తేజో యథోక్తపాకవశా... నిర్వృత్తకఫస్య స్వసంబంధినో భూయస్త్వాద్భవతి శుక్లం తేనచసంపర్క్యాదన్నరసస్య నాడీనాంచశౌక్ల్యం భవతీత్యాహ (తదేవచేతి) ఉక్తపాకాభినిర్వృ

త్తేన కఫేనతదభినిర్వృత్తస్యైవవాతస్య సమతాయాం తదేవ తేజస్తత్సంబంధిపీతంజాయతే తత్సంబంధాచ్చాన్నరసస్యచ నాడీనాంచపీతత్వం భవతీత్యాహ (కఫేనేతి) యదాతుయథోక్తహేతుకాభినిషన్నం శోణితంబహులంభవతి తదా తస్యనాడీనాంచలౌహిత్యంభవతీత్యాహ (శోణితేతి) పక్షాంతరమాహ (వైద్యకాద్వేతి) అన్వేషణప్రకారమాహ (కథమితి) నాభేరూర్ధ్వంహృదయాదధస్తాదామాశయఃమ్యాచక్షతే తద్గతంతేజః సౌరంపిత్తమిత్యుచ్యతే తచ్చాన్నరసస్యధాత్వంతరసహకారివశాద్వర్ణవిశేషే కారణం * ఆమాశయగతంపిత్తంరంజకం రసరంజనాదిత్యాదివచనాదిత్యర్థః కథంతర్హికాపింగళస్యేత్యాద్యాశ్రుతిరిత్యాశంక్యాహ (శ్రుతిస్త్వితి) ఉక్తమర్థమాకాంక్షాద్వారాస్ఫోరయతి (కథమిత్యాదినా) ఆదిత్యస్య పైంగళ్యాదయోవర్ణవిశేషాఃశాస్త్రప్రామాణ్యాదేవప్రత్యేతవ్యాః ॥ ॥ ౧ ॥

రం—ఉక్తబ్రహ్మలోకప్రాప్తిసాధనతయా మూర్ధన్యనాడీగమనంప్రస్తౌతి (అథయాఏతాహృదయస్యనాడ్యస్తాః పింగళస్యాణిమ్నస్తిష్ఠంతిశుక్లస్యనీలస్యపీతస్యలోహితస్యేతి) హృదయసంబంధిన్యోనాడ్యః పింగళశుక్లనీలాదినానారూపసూక్ష్మాన్న రసస్మ్పూర్ణాస్తిష్ఠంతీత్యర్థః (అసౌవాఆదిత్యః పింగళఏషశుక్లఏషనీలఏషపీతఏషలోహితః) ఆదిత్యస్య పింగళశుక్లనీలపీతాదినానారూపాశ్రయత్వంచ మధువిద్యాప్రసిద్ధం ప్రత్యక్షసిద్ధాచ తతశ్చైతద్రశ్మిసంబన్ధాదేవాన్నరసస్యనానారూపత్వంచేతిభావః ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—తద్యథామహాపథఆతతఉభౌగ్రామౌ గచ్ఛతీమంచాముంచైవ మేవైతాఆదిత్యస్యరశ్మయఉభౌలోకౌగచ్ఛంతీ మంచాముంచాముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్తేతాఆసునాడీషుసృప్తాఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయంతేతేఽముష్మిన్నాదిత్యేసృప్తాః . ॥ ౨॥

శం—తస్యాధ్యాత్మంనాడీభిః కథంసంబంధఇత్యత్రదృష్టాంతమాహ-తత్-తత్ర యథాలోకేమహాన్ విస్తీర్ణఃపంథాః మహాపథఆతతః వ్యాప్తఃఉభౌగ్రామౌగచ్ఛతీమంచసన్నిహితమముంచవిప్రకృష్టం,ఏవం,యథాదృష్టాంతోమహాపథఉభౌగ్రామౌప్రవిష్టఃఏవమేవైతాః ఆదిత్యస్యరశ్మయఃఉభౌలోకౌ, అముంచ ఆదిత్యమండల మిమంచపురుషంగచ్ఛంత్యుభయత్రప్రవిష్టాః యథామహాపథఃకథం అముష్మాదాదిత్యమండలాత్ప్రతాయంతే సంతతాభవంతి. తాఅధ్యాత్మమాస్వు

పింగళాదివర్ణాసుయథోక్తాసు నాడీషుసృప్తాః గతాః ప్రవిష్టా ఇత్యర్థః ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయంతే ప్రవృత్తాస్సంతానభూతాస్సంత్యః తేఽముష్మిన్ రశ్మీనాముభయలింగత్వాత్తైఇత్యుచ్యంతే ॥ ॥౧॥

అ—ఆదిత్యస్య తేజసా నాడీష్వనుగతస్య పైంగళ్యాదయోవర్ణవిశేషాభవంతీత్యుక్తం తదేవప్రశ్నద్వారాదృష్టాంతావష్టంభేన స్పష్టయతి (తస్యేత్యాదినా) ఉభయత్ర ఆదిత్యమండలేపురుషేచేత్యర్థః తత్పూర్వోక్తమేనదృష్టాన్తమనువదతి (యథేతి) ఉభౌగ్రామౌమహాపథోయథాగచ్ఛతి తథోభయత్రాదిత్యస్య రశ్మయః ప్రవిష్టాఇత్యర్థః తమేవప్రవేశం ప్రశ్నద్వారా ప్రకటయతి (కథమిత్యాదినా) కథంనాడీనాం పింగళాదివర్ణత్వమిత్యాశంక్య *సౌరేణతేజసేత్యాదినోక్తం స్మారయతి (యథోక్తాస్వితి) అముష్మిన్ ఆదిత్యేసృప్తాఇతిసంబంధః, కథం స్త్రీలింగేన నిర్దిష్టానాంరశ్మీనాం పుల్లింగేననిర్దేశః తత్రాహ (రశ్మీనామితి) ॥ ౧ ॥

రం—(తద్యథా మహాపథఆతతఉభౌగ్రామౌగచ్ఛతీమంచాముంచ ఏవమేవైతాఆదిత్యస్య రశ్మయఇత్యాది) యథా విస్తీర్ణోమహాన్ పంథాః గ్రామద్వయప్రవిష్టోభవతి- తథా ఆదిత్యరశ్మయో లోకద్వయానుప్రవిష్టాఇత్యర్థః, లోకద్వయప్రవేశక్రమమాహ (అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయంతే తాఆసునాడీషుసృప్తా ఆభ్యోనాడీభ్యః ప్రతాయంతేతేఽముష్మిన్నాదిత్యేసృప్తాః) ప్రతాయంతే సంతతాః- సృప్తాః ప్రవిష్టాః, రశ్మీనాముభయలింగత్వాత్తైతాఇతిచ నిర్దేశః, శిష్టంస్పష్టమ్. ॥ ౨॥

> ఉ—తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం నవిజానాత్యాసుతదానాడీషుసృప్తోభవతి తన్నకశ్చనపాప్మా స్పృశతి తేజసాహితదాసమ్పన్నోభవతి ॥ ॥ ౩ ॥

శం—తత్- తత్ర ఏవంసతియత్ర-యస్మిన్ కాలేఏతత్-స్వప్నమయోజీవస్సుప్తోభవతి, స్వాపస్య ద్విప్రకారత్వాద్విశేషణం- సమస్తఇతి, ఉపసంహృతసర్వకరణవృత్తిరిత్యేతత్, అతోబాహ్యవిషయసమ్పర్కజనితకాలుష్యాభావాత్సమ్యక్ప్రసన్నః సంపన్నోభవతి, అతఏవ స్వప్నం విషయాకారాభాసంమానసంస్వప్నప్రత్యయం నవిజానాతి- నానుభవతీత్యర్థః, యదైవంసుప్తోభవతి- ఆసు- సౌరతేజః పూర్ణాసుయథోక్తాసు నాడీషుతదాసృప్తః- ప్రవిష్టః,నాడీభిర్ద్వా

రభూతాభిహృర్దయాకాశంగతో భవతీత్యర్థః, నహ్యస్యేతి సత్సంపత్తేస్స్వప్నాదర్శనమస్తీతి సామర్థ్యాన్నాడీష్వితి సప్తమీ తృతీయయా పరిణమ్యతే, తం సతా సంపన్నం న కశ్చన- న కశ్చిదపి ధర్మాధర్మరూపః పాప్మా స్పృశతీతి-స్వరూపావస్థితత్వాత్తదాత్మనః దేహేంద్రియవిశిష్టం హి సుఖదుఃఖకార్యప్రదానేన పాప్మా స్పృశతి- నతు సత్సమ్పన్నం స్వరూపావస్థం కశ్చిదపి పాప్మా స్ప్రష్టుముత్సహతే- అవిషయత్వాత్, అన్యో హ్యన్యస్య విషయో భవతి- న త్వనన్యత్వం కస్యచిత్కుతశ్చిదపి సత్సమ్పన్నస్య స్వరూపప్రచ్యవనం త్వాత్మనో జాగ్రత్స్వప్నావస్థాం ప్రతిగమనం బాహ్యవిషయప్రతిబోధోఽవిద్యాకామకర్మబీజస్య బ్రహ్మవిద్యాహుతాశాదాహనిమిత్తమిత్యవోచామ షష్ఠ ఏవ- తదిహాపి ప్రత్యేతవ్యం, యద్యేవం సుప్తః- సౌరేణ తేజసా హి నాడ్యంతర్గతేన సర్వతస్సమ్పన్నః వ్యాప్తో భవతి, అతో విశేషేణ చక్షురాదినాడీద్వారైర్బాహ్యవిషయభోగాయ ప్రసృతాని కరణాన్యస్య తదా భవంతి, తస్మాదయం కరణానాం నిరోధాత్స్వాత్మన్యేవావస్థితస్స్వప్నం న విజానాతీతి యుక్తమ్. ॥ 3 ॥

ఆ—నాడీస్వరూపముక్త్వా విజ్ఞానాత్మనస్స్వాపాధికరణత్వేన తాః స్తౌతుమాదౌ స్వాపం ప్రస్తౌతి (తత్రేతి) సప్తమ్యర్థమేవస్ఫుటయతి (ఏవం సతీతి) నాడీస్వరూపే పూర్వోక్తరీత్యా నిరూపితే సతీత్యర్థః, ఏతదితి స్వపనక్రియావిశేషణం, సమస్తవిశేషణస్యార్థవత్త్వమాహ (స్వాపస్యేతి) దర్శనవృత్తిరదర్శనవృత్తిశ్చేతి ద్విప్రకారత్వం స్వాపస్యేష్టం, తత్ర దర్శనవృత్తేః స్వాపస్య వ్యావృత్త్యర్థం సమస్త ఇతి విశేషణం, తస్య సంపిండితమర్థమాహ (ఉపసంహృతేతి) విశేషణాంతరముత్థాప్య వ్యాకరోతి (అత ఇతి) ఉపసంహృతసర్వకరణత్వాదితి యావత్, ఉక్తం విశేషణద్వయముపజీవ్య స్వప్నమిత్యాది వ్యాచష్టే (అత ఇతి) నాడీషు ప్రవిష్టో భవతీతి యదుక్తం-తదయుక్తం * య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్ శేత ఇత్యంగీకారాదిత్యాశంక్యాహ (నాడీభిరితి) నాడీష్వితి శ్రుతా సప్తమీ- కథం నాడీభిరితి తృతీయా వ్యాఖ్యాయతే తత్రాహ (నహీతి) తదేతి సుషుప్త్యవస్థోచ్యతే తస్యామవస్థాయాం కర్మాభావే కథం పునరుత్థానమిత్యాశంక్యాహ (దేహేతి) సుఖదుఃఖానుభవాభావాత్పాప్మాస్పర్శో నాత్ర వివక్షితః-నతు కర్మాభావాదిత్యర్థః, అవిషయత్వం సాధయతి (అన్యో హీతి) సుషుప్తే స్వరూపావస్థస్య కథం ప్రచ్యవనమిత్యాశంక్యాహ (స్వరూపేతి) అవిద్యాకామకర్మ

శాంబీజం- అనాద్యజ్ఞానం. తస్య బ్రహ్మవిద్యాఖ్యేనాగ్నినా నష్టేపి దాహః, తన్నిమిత్తం సుషుప్తస్య పునః స్వరూపప్రచ్యవనమితి సంబంధః, తదేవ వ్యాచష్టే (జాగ్రదితి) కీదృక్ప్రచ్యవనమిత్యపేక్షాయామాహ (బాహ్యేతి) ఏతచ్చ * సతి సమ్పద్య న విదురిత్యాదావుదితమిత్యాహ (ఇత్యవోచామేతి) తేజసాహీతి- పాప్మాస్పర్శే శ్రోతో హేతుః, తం హేతుం వ్యాచష్టే (యదేతి) తద్వ్యాప్తికార్యమాహ (అతఇతి) కార్యకరణసంస్పర్శాభావఫలం దర్శయతి (తస్మాదితి)॥ ౩ ॥

రం—(తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సమ్ప్రసన్నస్స్వప్నం న విజానాత్యాసు తదా నాడీషు సృప్తో భవతి) తత్ తస్మాదిత్యర్థః, యత్ర యదా సమస్తః, ఉపసంహృతకరణమండలః అతఏవ సమ్ప్రసన్నః- బాహ్యవిషయసమ్పర్కజనితకాలుష్యశూన్యః స్వప్నం న విజానాతి- న పశ్యతీత్యేతత్- స్వప్నాదర్శనం, సుషుప్తిరితియావత్, తదా ఆసు నాడీషు సృప్తః, ప్రవిష్టో భవతి, పురీతద్బ్రహ్మగమనాయ నాడీషు ప్రవిష్టో భవతీత్యర్థః *నాడ్యో ద్వాసప్తతిస్సహస్రాణి హృదయాత్పురీతతమభిప్రతిష్ఠంతే ఆభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి శ్రుత్యంతరాత్ నాడీపురీతద్బ్రహ్మణాం సముచ్చయేన సుషుప్తిస్థానత్వస్య * తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చేత్యత్ర స్థితత్వాన్నాడీనామపి సుషుప్తిస్థానత్వమస్తీతి ద్రష్టవ్యమ్ (తం న కశ్చన పాప్మా స్పృశతి) సుషుప్తౌ సతోఽపి కర్మణః ఫలజననసామర్థ్యం నాస్తీత్యర్థః; * న కశ్చన పాప్మా స్పృశతీత్యస్మిన్వాక్యే అనుష్ఠానాశక్తిర్వివక్షితేతి వ్యాసార్యవచనస్యాప్యయమేవార్థః, తత్ర హేతుమాహ (తేజసా హి తదా సమ్పన్నో భవతి) * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి శ్రుతేః తేజశ్శబ్దః ప్రకాశత్వగుణయోగాద్బ్రహ్మపరః, బ్రహ్మణి సమ్పత్తిర్నామ దేహేంద్రియాధిష్ఠాతృత్వరాహిత్యేన బ్రహ్మణ్యవస్థానం, సంపత్త్యధికరణస్య కరణత్వవివక్షయా తృతీయానిర్దేశః. ౩ ॥

ఉ—అథ యత్రైతదబలిమానం నీతో భవతి తమభిత ఆసీనా ఆ
హుర్జానాసి మాం జానాసి మామితి స యావదస్మాచ్ఛరీరాదను
త్క్రాంతో భవతి తావజ్జానాతి ॥ ॥ ౪ ॥

శం—తత్ర ఏవం సత్యథ యత్ర- యస్మిన్కాలే అబలిమానం - అబలభావం, దేహస్య రోగాదినిమిత్తం- జరాదినిమిత్తం వా కృశీభావం, ఏతత్ నయనం నీతః-ప్రాపితః, దేవదత్తో ముమూర్షుర్యదా భవతీత్యర్థః, తమభితః సర్వతో

వేష్టయిత్వా ఆసీనాజ్ఞాతయఆహుర్జానాసిమాం తవపుత్రం- జానాసిమాం పి
తరం చేత్యాది, సః ముమూర్షుర్యావదస్మాచ్ఛరీరాదనుత్క్రాంతః అనిర్గతో
భవతి, తావత్పుత్రాదీన్ జానాతి. ॥ ౪ ॥

ఆ—నాడీరేవంస్తుత్వా తాభిరూర్ధ్వగమనంప్రదర్శయితుం మరణకాలం
ప్రపంచయతి (తత్రేతి) తస్యైవార్థమాహ (ఏవంసతీతి) నాడీనాముక్తరీత్యా
ప్రాశస్త్యేసతీత్యర్థః, తాభిరూర్ధ్వగమనప్రదర్శనప్రారంభార్థో ఽథశబ్దః
(రోగాదీతి) ఆదిపదమాగంతుకసర్వనిమిత్తసంగ్రహార్థం-జరాదీతి-ఆదిపదంతు
నైసర్గికసర్వనిమిత్తద్యోతనార్థమితి భేదః- ఏతత్ నయనమితిక్రియావిశేషణం

రం—అథ యత్రైతదబలిమానం నీతో భవతి) అథశబ్దో ఽర్థాంతరప్రస్తావా
ర్థః, అబలస్యభావః- అబలిమా అబలత్వం, రోగాదికృతదౌర్బల్యం నీతో భ
వతిత్యేతత్ యత్ర యదేత్యర్థః, యదా దౌర్బల్యం ప్రాప్తవానిత్యర్థః (త
మభితఆసీనాఆహుర్జానాసిమాంజానాసి మామితి; తం తాదృశదశావిష్టంపరి
తోవర్తమానా బాంధవాః మాంజానాసి కింమాంజానాసికిమిత్యాహుః, య
ద్వా ఏతత్ ఏతాసునాడీషుస్థితఇత్యర్థః (సయావదస్మాచ్ఛరీరాదనుత్క్రాం
తోభవతి తావజ్జానాతి) స్పష్టోఽర్థః ॥ ౪ ॥

ఉ—అథయత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవరశ్మిభిరూ
ర్ధ్వమాక్రమతే సఓమితివాహోద్వామీయతే సయావత్క్షిప్యే
న్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛత్యేతద్వై ఖలులోకద్వారంవిదుషాం
ప్రపదనంనిరోధోఽవిదుషామ్ ॥ ॥౫॥

శం—అథయత్ర యదా ఏతత్-క్రియావిశేషణమితి అస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్ర
మతి; అథ తదైతైరేవ యథోక్తాభీర శ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమతే యథాకర్మజి
తంలోకం ప్రైత్యవిద్వాన్ ఇతరస్తువిద్వాన్యథోక్తసాధనసంపన్నః సఃఓమితి
ఓఙ్కారేణాత్మానం ధ్యాయన్ యథాపూర్వంవాహ ఏవఉత్ ఊర్ధ్వంవా వి
ద్వాంశ్చేత్ ఇతరస్తిర్యగ్వేత్యభిప్రాయః మీయతే ప్రమీయతే గచ్ఛతీత్యర్థః
సః - విద్వానుత్క్రమిష్యన్యావత్క్షిప్యేన్మనః యావతాకాలేన మనసః క్షేప
స్స్యాత్, తావత్ తావతాకాలేనాదిత్యంగచ్ఛతి- ప్రాప్నోతి క్షిప్రంగచ్ఛతీత్య
ర్థః నతు తావతైవ కాలేనేతివివక్షితం కిమర్థమాదిత్యంగచ్ఛతీతి ఉచ్యతే ఏ
తద్వైఖలు ప్రసిద్ధం బ్రహ్మలోకస్యద్వారం యఆదిత్యః తేనద్వారభూతేన బ్ర

హ్మలోకంగచ్ఛతి విద్వాన్ అతో విదుషాం ప్రపదనం ప్రపద్యన్తే బ్రహ్మలోకమనేన ద్వారేణేతి ప్రపదనం నిరోధనం నిరోధోఽస్మాదాదిత్యాదవిదుషాంభవతీతి నిరోధః సౌరేణ తేజసా దేహ ఏవ నిరుద్ధాస్సన్తో మూర్ధన్యయా నాడ్యా నోత్క్రామన్త్యేవేత్యర్థః * విష్వఙ్ఙన్యా ఇతి శ్లోకాత్ ॥ ॥౪॥

౪— ప్రారబ్ధకర్మావసానార్థోఽథశబ్దః ఏతదితి క్రియావిశేషణం ఏతదుత్క్రమణం యథా స్యాత్తథేత్యర్థః యథోక్తాభిః నాడీషు ప్రసృతాభిరాదిత్యమండలాదాగతాభిరితి యావత్ కర్మణాజితం వశీకృతం స్వాత్మసంబంధితామాపాదితం లోకమనతిక్రమ్య తం ప్రత్యవిద్వాన్ కేవలకర్మవాన్ గచ్ఛతీత్యర్థః దహరవిద్యావతో గతిం దర్శయతి (ఇతరస్త్వితి) యథోక్తసాధనం, దహరవిజ్ఞానం తేన సంపన్నః విశిష్ట ఇత్యర్థః సః ధ్యాయన్ గచ్ఛతీత్యుత్తరత్ర సంబంధః యథాపూర్వం స్వస్థావస్థాయామివ మరణావస్థాయామపీత్యర్థః వా హేతి నిపాతద్వయస్యావధారణరూపమర్థం కథయతి (ఏవేతి) ఉచ్ఛ్రాయార్థమాహ (ఊర్ధ్వమితి) వాశబ్దేనద్యోతితం వికల్పం దర్శయతి (విద్వాంశ్చేతి) యది విద్వాన్ ప్రమ్రియతే తదోర్ధ్వమేవ గచ్ఛతి యది త్వవిద్వాన్ ప్రమ్రియతే తదా తిర్యగేవ గచ్ఛతీతి విభాగః విదుష ఉక్తదేహస్యాదిత్యప్రాప్త్యనంతరం శైఘ్ర్యం దర్శయితుమనంతరవాక్యమాదత్తే (స విద్వానితి) తద్వ్యాచష్టే (యావతేతి) ఆదిత్యప్రాప్తేః కింస్యాదిత్యత ఆహ (అత ఇతి) అవిదుషామపి తర్హి ప్రాప్తానామాదిత్యం తతో నిరుద్ధానాం పునర్బ్రహ్మలోకప్రాప్తిరిత్యాశంక్యాహ (సౌరేణేతి) దేహే నిరుద్ధానాం మూర్ధన్యయా నాడ్యా నోత్క్రమణమవిదుషామిత్యత్ర లింగం దర్శయతి (విష్వఙ్ఙితి) ॥౪॥

౫—(అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమతే) ఏతైరేవ రశ్మిభిః పూర్వోక్తైరాదిత్యరశ్మిభిరిత్యర్థః ఇదం చ వాక్యముత్క్రాంతిపాదే చింతితం నిశి మృతస్య విదుషో రశ్మ్యనుసారేణ గమనాసంభవాత్ రశ్మిభిరేవ గమనమితి న నియమః * అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వచనం తు పక్షప్రాప్తవిషయమ్. ఏవకారోఽత్యంతాయోగవ్యవచ్ఛేదార్థ ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్త ఉచ్యతే * రశ్మ్యనుసారీ. విద్వాన్నియమేన రశ్మీననుసృత్యైవ గచ్ఛతి * ఏతైరేవ రశ్మిభిరిత్యేవకారస్య క్రియాసంగత్యైవ కారతాభావేనాత్యంతాయోగవ్యవచ్ఛేదకత్వాసంభవేనాన్యయోగ వ్యవచ్ఛేదకత్వ

స్యైవవక్తవ్యత్వాత్. యదుక్తంనిశిమృతస్యరశ్మ్యసంభవాదశ్మిననుసృత్యగమనం నోపపద్యతఇతి- తన్న- నిదాఘసమయేహిరాత్రావప్యూష్మోపలంభాదశ్మిసం భవః. హేమంతాదౌతుహిమాభిభవాద్దుర్దిన ఇవోష్మానుపలంభః స్మార్యతే చ నాడీరశ్మీనాం సర్వదాఽన్యోన్యాన్వయః * తద్యథామహాపథఆతత ఉభౌ గ్రామౌగచ్ఛతీమంచాముంచైవమేవైతాఆదిత్యస్య రశ్మయఉభౌ లోకౌగచ్ఛం తీమంచాముంచాముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయంతె తాఆసునాడీషుసృప్తాః ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయంతెతేఽముష్మిన్నాదిత్యేసృప్తాఇతీతి(సఓమితివాహోద్వా మీయతే) సః- విద్వాన్ * ఓంతత్సదితినిర్దేశోబ్రహ్మణస్త్రివిధస్స్మృతః * తస్యోదితినామేతిచప్రమాణప్రసిద్ధంపరమాత్మానమాహ- కీర్తయతి. కీర్తయ న్నేవచమీయతె, ప్రమీయతెచ. మరణకాలేతస్యభగవన్నామస్మరణంసంభవతి, యద్వా- సపరైఃరశ్మిభిరున్నీయతె- ఉన్నీయతెచ; ఏకోవాశబ్దోఽవధారణా ర్థః. (సయావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యంగచ్ఛతి) మనోవేగేనాదిత్యం సగ చ్ఛతీత్యర్థః; నచ * సయావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీతి త్వరావచనే న రశ్మ్యనుసారిమార్గస్య మార్గాంతరవైలక్షణ్యప్రతీతేర్మార్గభేద శ్శం క్యః * అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేరిత్యధికరణే నానాశాఖాసుతస్యైవమార్గస్యప్ర థితేః- ప్రత్యభిజ్ఞానాదర్చిరాదిరేకఏవమార్గః. అతోఽర్చిరాదినైవమార్గే ణవిద్వాన్ గచ్ఛతీతి సమర్థితత్వాత్ * సయావత్క్షిప్యేన్మనఇతి త్వరావచన స్య కాష్ఠారాపెక్షయామగధాత్క్షిప్రంగచ్ఛతీతివత్ గంతవ్యస్వర్గాద్యపే క్షయా ఆదిత్యగమనస్య శైఘ్ర్యేణాప్యుపపత్తేర్నదోషః (ఏతద్వైఖలులోక ద్వారంవిదుషాంప్రపదనంనిరోధోఽవిదుషాం) విదుషాంబ్రహ్మలోకస్యద్వా రం ప్రపదనం - ప్రపద్యతెఅనేనేతి ప్రపదనం- ప్రాప్తిసాధనం. యఆది త్యః. ద్వారాపేక్షయానపుంసకనిర్దేశః-ఏతదితి, అవిదుషాంచనిరోధః-రోధకః. అవిద్వాంసోహిసూర్యమండలభేదసామర్థ్యాభావాన్న గంతుంశక్నువంతీత్యర్థః॥౫॥

ఉ—తదేషశ్లోకః శతంచైకాచహృదయస్యనాడ్యస్తాసాం మూర్ధా నమభినిస్సృతైకా । తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వ ఙ్ఙన్యాఉత్క్రమణేభవంత్యుత్క్రమణేభవంతి......... ॥౬॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే షష్ఠఃఖండః.

శం—ఏతస్మిన్,యథోక్తేర్థఏషశ్లోకః, మంత్రోభవతి. శతంచైకాచ - ఏకో

త్ర శతం నాడ్యో హృదయస్య- మాంసపిండభూతస్య సంబంధిన్యః ప్రధానతో భవంతి. అనంత్యాద్దేహనాడీనాం. తాసామేకా మూర్ధానమభినిస్సృతా-వినిర్గతా. తయోర్ధ్వమాయన్- గచ్ఛన్నమృతత్వం- అమృతభావమేతి. విష్వక్ నానాగతయః, తిర్యగ్విసర్పిణ్య ఊర్ధ్వగాశ్చాన్యా నాడ్యో భవంతి సంసారగమనద్వారభూతాః, నత్వమృతత్వాయ. కింతర్హి. ఉత్క్రమణ ఏవ- ఉత్క్రాన్త్యర్థమేవ భవంతీత్యర్థః. ద్విరభ్యాసః ప్రకరణసమాప్త్యర్థః......॥౬॥

—ఇత్యష్టమప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యమ్—

ఆ—యథోక్తార్థః, నాడీవిభాగలక్షణః. ప్రధానత ఇతి విశేషణతాత్పర్యమాహ (అనంత్యాదితి) ప్రకరణం, నాడీవిషయం. దహరవిద్యావిషయం వా

—ఇత్యష్టమప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యటీకా—

రం—(తదేష శ్లోకః) తత్- తస్మిన్విషయే ఏషః- వక్ష్యమాణః శ్లోకః ప్రవృత్త ఇత్యర్థః ('శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా । తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవంతి) మూర్ధన్యనాడ్యా గచ్ఛన్ ముక్తిం ప్రాప్నోతి. విష్వగ్గతయ ఇతరనాడ్యస్తు ఉత్క్రమణమాత్రే ప్రభవంతి- నత్వమృతత్వసాధనీభూతా ఊర్ధ్వగతా విత్యర్థః. యద్వా- విష్వగుత్క్రమణే- అన్యోత్క్రమణే అన్యా నాడ్య ఉపయుజ్యంత ఇత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టమ్ ॥౬॥ —ఇత్యష్టమ ప్రపాఠకే షష్ఠఖండభాష్యమ్—

ఉ— య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘ
త్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పస్సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజి
జ్ఞాసితవ్యస్స సర్వాగ్ంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాగ్ంశ్చ కామాన్య
స్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి హ ప్రజాపతిరువాచ ॥౧॥

శం—* అథ య ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృత మభయమేతద్బ్రహ్మేత్యుక్తం. తత్ర కోఽసౌ సంప్రసాదః, కథం వా తస్యాధిగమః - యథాఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభి నిష్పద్యతే యేన లక్షణేనాభినిష్పద్యతే- స కింలక్షణ ఆత్మా- సంప్రసాదస్య చ దేహసంబంధీని రూపాణి, తతోఽన్యదస్య త్కథం స్వరూపం, ఇత్యేతేఽర్థా వక్తవ్యా ఇత్యుత్తరో గ్రంథ ఆరభ్యతే. ఆఖ్యాయికా తు విద్యాగ్రహణసంప్రదాన విధి ప్రదర్శ

సాధారణవిద్యాస్తుత్యర్థాచ- రాజసేవితంపానీయమతివత్, య ఆత్మాపహతపా
ప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః, య
స్యోపాసనాయోపలబ్ధ్యర్థం హృదయపుండరీకమభిహితం, యస్మిన్కామాస్స
మాహితాస్సత్యా అనృతాపిధానాః. యదుపాసనసహభావి బ్రహ్మచర్యంసాధనము
క్తం, ఉపాసనఫలభూతకామప్రతిపత్తయేచ మూర్ధన్యయానాడ్యాగతిరభిహి
తా, సోఽన్వేష్టవ్యః, శాస్త్రాచార్యోపదేశైర్జ్ఞాతవ్యః- సవిశేషేణ జ్ఞాతుమేష్ట
వ్యః- విజిజ్ఞాసితవ్యః, స్వసంవేద్యతామాపాదయితవ్యః. కింతస్యాన్వేషణాద్విజి
జ్ఞాసనాచ్చస్యాదితి. ఉచ్యతే (ససర్వాంశ్చలోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కా
మాన్) యస్తమాత్మానం యథోక్తేన ప్రకారేణశాస్త్రాచార్యోపదేశేనాన్విష్య
విజానాతి- స్వసంవేద్యతామాపాదయతి. తస్యైతత్సర్వలోకకామావాప్తిః, స
ర్వాత్మతాఫలంభవతీతిహ- కిల ప్రజాపతిరువాచ. అన్వేష్టవ్యోవిజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి
చైషనియమవిధిరేవ- నాపూర్వవిధిః ఏవమన్వేష్టవ్యో విజిజ్ఞాసితవ్యఇత్యర్థః
దృష్టార్థత్వాదన్వేషణవిజిజ్ఞాసనయోః. దృష్టార్థత్వంచదర్శయిష్యతి * నా
హమత్రభోగ్యంపశ్యామీత్యనేనాసకృత్. పరరూపేణచదేహాదిధర్మైరవగమ్య
మానస్యాత్మనఃస్వరూపాధిగమేవిపరీతాధిగమనివృత్తిర్దృష్టఃఫలమితి నియమా
ర్థతైవాస్యవిధేర్యుక్తా-నత్వగ్నిహోత్రాదీనామివాపూర్వవిధిత్వమిహసంభవతి॥౧

ఆ—దహరవిద్యాయాముపాస్యస్తుత్యర్థముక్తమనువదతి (అథేతి) వివే
కానంతర్యమథశబ్దార్థో వ్యాఖ్యాతః, శరీరాత్సముత్థానం- తస్మిన్నహం మమా
భిమానత్యాగః స్వరూపంవిశినష్టి (ఏషఇతి) ఉక్తికర్తృత్వమాచార్యస్య దర్శి
తమేవ. ప్రాణోవాసమ్ప్రసాదః- విజ్ఞానాత్మావేతి సంశయాత్పృచ్ఛతి (త
త్రేతి) ప్రకృతంవాక్యంసప్తమ్యర్థః. తస్యచసమ్ప్రసాదస్య పరమాత్మవిష
యంజ్ఞానం కేనోపాయేన భవతీతి ప్రశ్నాంతరమాహ (కథంవేతి) కింతస్యప
రమాత్మాధిగమేనేత్యాశఙ్క్యాహ (యథేతి) తథాతస్యాధిగమఃకథమితిసంబం
ధః. అభినిష్పద్యమానరూపశ్చాత్మాసవిశేషః-నిర్విశేషోవేతి ప్రశ్నాంతరంకరో
తి (యేనేతి) ఆత్మనోహిసచ్చిదానందైకతానాదర్థాంతరాణిదృశ్యమానానిశ
రీరసంబంధప్రయుక్తాని- తథాచతతః-శరీరాదుపాధేర్యదన్యత్- తస్యస్వరూ
పంతత్ కథంసర్వప్రమాణాప్రతిపన్నమస్తీతి ప్రశ్నాంతరమాహ (సమ్ప్రసాద
స్యచేతి) ఏతేషాంప్రశ్నానాముత్తరముత్తరగ్రంథమవతారయతి(ఇత్యేతఇతి) త్ర

జాపతేరింద్రవిరోచనయోశ్చ సంవాదరూపాయాఽత్రాఖ్యాయికాదృశ్యతే-సా కిమర్థేత్యాశంక్యాహ (ఆఖ్యాయికాత్వితి) శిష్యస్యవిద్యాగ్రహణే గురోస్తస్యాస్సమ్యక్ప్రదానేచ యోవిధిః- శ్రద్ధాళుత్వాదిప్రకారః- తత్ప్రదర్శనార్థేతియావత్, యద్వా విద్యాయాః గ్రహణం- స్వీకరణం యత్రసమ్ప్రదానేత ద్దానపాత్రే శిష్యేదృశ్యతే- తస్యవిధిః బ్రహ్మచర్యాదిః, తత్ప్రదర్శనార్థేత్యర్థః ఆఖ్యాయికాయాస్తాత్పర్యాంతరమాహ (విద్యేతి) ప్రజాపతినాప్రోక్తా, దేవైరసురైశ్చ ప్రార్థితా, ఇంద్రవిరోచనాభ్యాం దేవాసురాధిపతిభ్యామాయాసేనమహతా ప్రాప్తితా, దేవరాజేనచ కథంచిత్ప్రాప్తా- తస్మాన్మహార్హేయం విద్యేతి తస్యాఃస్తుత్యర్థాఖ్యాయికేత్యర్థః, మహద్భిరుపాసితస్య మహార్హత్వే దృష్టాంతమాహ (రాజసేవితమితి) యస్మాయోపాధిసవిశేషంచైతన్యం, తదేవనిరుపాధినిర్విశేషమితి సవిశేషనిర్విశేషయోరభేదాభిప్రాయేణ ప్రజాపతివాక్యం వ్యాకర్తుమాదత్తే (యఆత్మేతి) తత్రసోన్వేష్టవ్యఇతివాక్యేన శబ్దార్థమాహ (యస్యేతి) ఉపాసనమపి కిమర్థమిత్యపేక్షాయామాహ (ఉపలబ్ధ్యర్థమితి) తస్యైతత్ ఫలమితిసంబంధః. కథంనిర్గుణవిద్యాయాస్సర్వలోకకామావాప్తిఃఫలమిత్యాశంక్యాహ(సర్వాత్మత్వేతి) పరిచ్ఛేదభ్రమవ్యావృత్త్యా పూర్ణస్వరూపేణావస్థితిరిత్యర్థః, ప్రజాపతివాక్యాత్ప్రతీయమానవిధిస్వరూపమాహ (అన్వేష్టవ్యఇతి) ఏవకారవ్యావర్త్యందర్శయతి(నాపూర్వవిధిరితి) శబ్దాదేవ విధ్యాదనే తదుత్పత్త్యర్థోఽపూర్వవిధిరగ్నిహోత్రాది విధివన్న సంభవతీత్యర్థః, కథమిహనియమవిధిరపిస్యాదవఘాతవిధివదిత్యాశంక్యాహ (ఏవమితి) మిథ్యాజ్ఞానసంస్కారప్రాబల్యాదనాత్మాభినివేశస్య పక్షే ప్రాప్తౌ శాస్త్రాచార్యాభ్యామాత్మాన్వేషణమేవకార్యమితినియమఇత్యర్థః. ఇతశ్చనియమవిధిరేవ- నాపూర్వవిధిరిత్యాహ (దృష్టార్థత్వాదితి) అన్వేషణవిజిజ్ఞాసనాభ్యాం జ్ఞానసాధనముక్తం- తస్యచవిద్యాద్వారాఽవిద్యానివృత్తిర్దృష్టమేవఫలం- అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తద్ధేతుత్వావగమాత్, తథాచ తత్ర నాపూర్వవిధేరవకాశోస్తీత్యర్థః, తయోర్దృష్టఫలవత్త్వే వాక్యశేషమనుకూలయతి (దృష్టార్థత్వంచేతి) కథమసకృత్ప్రయుక్తేన* పశ్యామీతివర్తమానోపదేశేనాన్వేషణాదేర్దృష్టఫలతేత్యాశంక్య దేహాతిరిక్తాత్మవాదినాం వాక్యోత్థజ్ఞానాదనుమానాచ్చ మనుష్యత్వాదిభ్రమనివృత్తిప్రసిద్ధేర్మైవమిత్యభిప్రేత్యాహ (పరమా

ష్యేణేతి) అన్వేషణాదేర్దృష్టఫలత్వేఫలితమాహ (ఇతినియమార్థతేతి) అపూర్వవిధిత్వం- తద్విషయత్వమితియావత్, ఇహేతి- అన్వేషణాదేరుక్తిః, అగ్నిహోత్రాదివదన్వేషణాదేర్వ్యంతాప్రాప్తస్యభావస్యోక్తత్వాదిత్యర్థః ॥ ౧ ॥

రం—ఏవందహరవిద్యాంసమాప్య తదంగభూతాం ప్రత్యగాత్మవిద్యాంప్రస్తౌతి (యఆత్మాఽపహతపాప్మావిజరో విమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాసఇత్యాది). (యస్తమాత్మానమనువిద్యవిజానాతీతిహప్రజాపతిరువాచ) అత్రఅనువిద్యేతివాక్యార్థజ్ఞానముచ్యతే,విజానాతీతిధ్యానమితిలఘుసిద్ధాంతేభాషితంశిష్టంస్పష్టమ్

ఉ—తద్ధోభయేదేవాసురాఅనుబుబుధిరే తేహోచుర్హంత తమాత్మానమన్విచ్ఛామోయమాత్మానమన్విష్యసర్వాగ్ంశ్చ లోకానాప్నోతిసర్వాగ్ంశ్చకామానితీంద్రోహైవదేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణాం తౌహాసంవిదానావేవ సమిత్పాణీప్రజాపతిసకాశమాజగ్మతుః ॥ ॥ ౨ ॥

శం—(తద్ధోభయఇత్యాది) ఆఖ్యాయికాప్రయోజనముక్తం, తద్ధ కిలప్రజాపతేర్వచనముభయేదేవాసురాః-దేవాశ్చాసురాశ్చదేవాసురాః- అను పరమ్పరాగతం స్వకర్ణగోచరాపన్నమనుబుబుధిరే, అనుబుద్ధవంతః, తేచైతత్ప్రజాపతివచోబుద్ధ్వా కిమకుర్వన్నితి ఉచ్యతే; తేహోచుః- ఉక్తవంతోఽన్యోన్యం దేవాస్స్వపరిషద్యసురాశ్చ- హంత యద్యనుమతిర్భవతాం, ప్రజాపతినోక్తం తమాత్మానమన్విచ్ఛామః; అన్వేషణంకుర్మః- యమాత్మానమన్విష్య సర్వాంశ్చలోకానాప్నోతి, సర్వాంశ్చకామానిత్యుక్త్వా ఇంద్రోహైవ-రాజైవస్వయం దేవానామితరాన్ దేవాంశ్చ భోగపరిచ్ఛదంచ సర్వం స్థాపయిత్వా శరీరమాత్రేణైవ ప్రజాపతింప్రత్యభిప్రవవ్రాజ- ప్రగతవాన్,తథా విరోచనోఽసురాణాం, ఏవమేవ గురవోఽభిగంతవ్యా, ఇత్యేతద్దర్శయతి త్రైలోక్యరాజ్యాచ్చ గురుతరావిద్యేతి- యతో దేవాసురరాజౌ మహార్హభోగావ్యాసంతౌ తథా గురుమభ్యుపగతవంతౌ- తౌహ కిలాసంవిదానావేవ,అన్యోన్యంసంవిదమకుర్వాణౌ, విద్యాఫలంప్రత్యన్యోన్యమీర్ష్యాంకుర్వంతౌ దర్శయంతౌసమిత్పాణీ- సమిద్భారహస్తౌప్రజాపతిసకాశమాజగ్మతుః- ఆగతవంతౌ. ॥ ౨ ॥

ఆ—ఇదానీమాఖ్యాయికాంవ్యాఖ్యాతుమ్ * ఆఖ్యాయికాతు విద్యాగ్రహణసమ్ప్రదానవిధిప్రదర్శనార్థేత్యాదినోక్తంస్మారయతి (తద్ధేతి) అవతారి

తాఖ్యాయికాక్షరాణివ్యాచష్టే (తద్ధైత్యాదినా) కిమితీంద్రవిరోచనౌ విద్యార్థినావపి పరికరంపరిత్యజ్య శరీరమాత్రేణ ప్రజాపతిం ప్రగతవంతౌ తత్రాహ (విజ్ఞమేనేతి) తయోరుక్తరూపగతివశాదేవదర్శితమర్థాంతరం కథయతి (తౌ ్హ్లో కేత్యతి) విద్యేతి- దర్శయతీతిపూర్వేణసంబంధః, తస్యాఃగురుతరత్వే హేతుమాహ (యతఇతి) సంవిదం- మైత్రీమ్. ॥ ౧ ॥

రం—(తద్ధోభయేదేవాసురాఅనుబుబుధిరే) తత్ ప్రజాపతివచనమైతిహ్యరూపేణ దేవాఅసురాశ్చ ఉభయేపి అనుబుబుధిరే- శ్రుతవంతఇత్యర్థః,(తే హోచుర్హంతతమాత్మానమన్విచ్ఛామోయమాత్మానమన్విష్యసర్వాంశ్చ లోకానిత్యాది) అన్విచ్ఛామః- అవగచ్ఛామఇత్యర్థః, శిష్టంస్పష్టమ్ (ఇంద్రోహైవదేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణాందేవానాంమధ్యేఇంద్రశ్చఅసురాణాంమధ్యేవిరోచనశ్చ ప్రజాపతిసమీపంగంతుంప్రస్థితావిత్యర్థః(తౌహాసంవిదానావేవసమిత్పాణీప్రజాపతిసమీపమాజగ్మతుః)అసంవిదానౌ - పరస్పరాసూయయా పరస్పరసమ్మంత్రణమకుర్వంతావిత్యర్థః, శిష్టంస్పష్టమ్. ॥ ౨ ॥

తౌహద్వాత్రింశతంవర్షాణి బ్రహ్మచర్యమూషతుస్తౌహప్రజాపతిరువాచకిమిచ్ఛంతావవాస్తమితితౌహోచతుర్యఆత్మాపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పస్సోన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్యః ససర్వాగ్ంశ్చలోకానాప్నోతి సర్వాగ్ంశ్చకామాన్ యస్తమాత్మానమనువిద్యవిజానాతీతి భగవతోవచో వేదయంతేతమిచ్ఛంతావవాస్తమితి ॥ 3 ॥

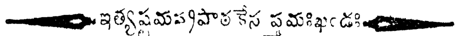
శం—తౌహగత్వా ద్వాత్రింశతంవర్షాణి శుశ్రూషాపరౌభూత్వా బ్రహ్మచర్యమూషతుః- ఉషితవంతౌ, అభిప్రాయజ్ఞః ప్రజాపతిస్తావువాచ; కిమిచ్ఛంతౌ కింప్రయోజనమభిప్రేత్యేచ్ఛంతావవాస్తం- ఉషితవంతౌయువామితి, ఇత్యుక్తౌ తౌ హోచతుః యఆత్మేత్యాదిభగవతోవచోవేదయంతేశిష్టాః- అతస్తంఆత్మానంజ్ఞాతుమిచ్ఛంతావవాత్స్వేతి. యద్యపి ప్రాక్ప్రజాపతేస్సమీపాగమనాదన్యోన్యమీర్ష్యాయుక్తావభూతాం, తథాపి విద్యాప్రాప్తిప్రయోజనగౌరవాత్త్యక్తరాగద్వేషమోహేర్ష్యాదిదోషావేవ భూత్వోషతుర్బ్రహ్మచర్యంప్రజాపతౌ. తేనేదం ప్రఖ్యాపితమాత్మవిద్యాగౌరవమ్. ॥ 3 ॥

అ—తమాత్మానంజ్ఞాతుమిచ్ఛంతావవాత్స్వేతివక్తవ్యేవ్యవాస్తమితిప్రజాప

తివచో౽నుకర్షణమాత్రమితి ద్రష్టవ్యం అథేంద్రవిరోచనయోర్మిథో వైరి ణోః కథమేకత్రావస్థానం చిరమాసీదిత్యాశంక్యాహ (యద్యపీతి) దేవాసుర రాజయోః స్వభావతో వైరిణోరపి విద్యార్థితయైవ చిరమేకత్ర బ్రహ్మచర్యవాసే శ్రుతిసూచితమర్థం దర్శయతి (తేనేతి) ॥౩॥

రం—(తౌహ ద్వాత్రింశతం వర్షాణి బ్రహ్మచర్యమూషతుః) ద్వాత్రింశద్వర్షా ణి శుశ్రూషాపరౌ భూత్వా బ్రహ్మచర్యం చేరతురిత్యర్థః (తౌహ ప్రజాపతిరువాచ కిమిచ్ఛన్తావవాస్తమితి) కిం ప్రయోజనముద్దిశ్య ఉషితవన్తావితి పృష్టవానిత్యర్థః (తౌహోచతుః య ఆత్మా౽పహతపాప్మా విజరో విమృత్యురిత్యాది) య ఆత్మా౽పహత పాప్మేత్యాదిహి భగవతః - పూజ్యస్య తవ వచో వేదయన్తే ఐతిహ్యరూపేణ జనాః త మిచ్ఛన్తావవాస్తం - తజ్జ్ఞానమిచ్ఛన్తావావాం బ్రహ్మచర్యముషితవన్తావితి తౌ ప్రజాపతిం ప్రత్యూచతురిత్యర్థః; అవాస్తమితి పురుషవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. ॥౩॥

ఉ—* తౌహ ప్రజాపతిరువాచ య ఏషో౽క్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేత్యథ యో యం భగవోప్సు పరిఖ్యాయతే యశ్చాయమాదర్శే కతమ ఏష ఇ త్యేష ఉ ఏవైషు సర్వేషు లోకేషు పరిఖ్యాయత ఇతి హోవాచ ॥ ౪ ॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే సప్తమః ఖండః

శం— తౌ ఏవం తపస్వినౌ శుద్ధకల్మషౌ యోగ్యావుపలక్ష్య ప్రజాపతిరువా చహ. య ఏషో౽క్షిణి పురుషో నివృత్తచక్షుర్భిర్బ్రహ్మచర్యాదిసాధనైః శాన్తైర్దాన్తైర్దృశ్యతే యోగి భిర్ద్రష్టా - ఏష ఆత్మా౽పహతపాప్మాదిగుణః - యమవోచం పురాహం, యద్విజ్ఞా నాత్సర్వలోకకామావాప్తిః. ఏతదమృతం భూమాఖ్యం. అత ఏవాభయం, అత ఏవ బ్రహ్మ, వృద్ధతమమితి. అథైతత్ప్రజాపతినోక్తం అక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి వ చః శ్రుత్వా ఛాయాత్మకం పురుషం జగృహతుః. గృహీత్వా చ దృఢీకరణాయ ప్రజాపతిం పృష్టవన్తౌ - అథ యో౽యం భగవోప్సు పరిఖ్యాయతే. పరి సమన్తా జ్జ్ఞాయతే, యశ్చాయమాదర్శే ఆత్మనః ప్రతిబిమ్బాకారః పరిఖ్యాయతే ఖడ్గా దౌ చ - కతమ ఏషః - ఏషాం భగవద్భిరుక్తః కిం వైక ఏవ సర్వేష్వితి, ఏవం పృష్టః ప్రజాపతిరువాచ. ఏష ఉ ఏవ - యశ్చక్షుషి ద్రష్టా మయోక్త ఇత్యేతన్మనసి కృత్వా ఏషు సర్వేషు మధ్యేషు పరిఖ్యాయత ఇతి హోవాచ. నను కథం యుక్తం శిష్య

* పరిఖ్యాయత ఇతి స హోవాచేతి రంగరామానుజీయపాఠః

యోర్విపరీతగ్రహణమనుజ్ఞాతుం ప్రజాపతేర్విగతదోషస్యాచార్యస్య నతః. నత్యమేవ. నానుజ్ఞాతం- (కథంఅ)తథాప్య)త్మన్యధ్యారోపితపాండిత్యమహత్త్వబోద్ధృత్వౌహీంద్రవిరోచనౌ తత్రైవచ ప్రథితౌలోకే- తౌయదిప్రజాపతినా మూఢౌ యువాం విపరీతగ్రాహిణావిత్యుక్తౌస్యాతాం- తతస్తయోశ్చిత్తదుఃఖం స్యాత్. తజ్జనితాచ్చ చిత్తావసాదాత్పునః ప్రశ్నశ్రవణగ్రహణావధారణం ప్రత్యుత్సాహవిఘాతస్స్యాత్. అతోరక్షణీయౌశిష్యావితి మన్యతే ప్రజాపతిర్గృహీతాం తావత్- తయుదశరావదృష్టాన్తేనావనేష్యామీతిచ, నను నయుక్తమేషఉఏవేత్యనృతంవక్తుమ్. నచానృతముక్తమ్. కథమ్. అత్మనోక్తోఽక్షిపురుషో మనసి సన్నిహితతరశ్శిష్యగృహీతాచ్ఛాయాత్మనః, సర్వేషాంచాభ్యంతరః *సర్వాంతరఇతిశ్రుతేః. తమేవావోచత్, ఏషఉఏవేతి. అతో నానృతముక్తం ప్రజాపతినా ॥ ౪ ॥ ——ఇత్యష్టమప్రపాఠకేసప్తమఖండభాష్యమ్——

అ——శుద్ధకల్మషౌ. ప్రక్షాలితపాపావితియావత్. పురుషః ద్రష్టేతి సమ్బంధః; అస్మదాదిభిస్తత్రద్రష్టాదృష్టోనాస్తీత్యాశఙ్క్యాహ(నివృత్తేతి) ఇంద్రియాణాం విషయేభ్యో వైముఖ్యహేతుమాహ (మృదితేతి) యోగిభిఃసమాధినిష్ఠైః అంతర్దృష్టిభిరితియావత్ * య ఆత్మేత్యాదివాక్యే నాస్త్యేకవాక్యతాందర్శయతి (ఏషఇతి) భూమవిద్యయాచాస్యైకవాక్యత్వంసూచయతి (భూమాఖ్యమితి) ఇతిశబ్దో వాక్యసమాప్త్యర్థః, ఉక్తేర్థేవాక్యం పాతయతి (అథయోఽయమితి) ప్రశ్నార్థోఽథశబ్దః. ఇతిశబ్దస్సమాప్త్యర్థః, యశ్చక్షురుపలక్షితోద్రష్టా- ఏషఏవమయోక్తోఽపహతపాప్మత్వాదిధర్మవానాత్మా- యువాభ్యాం పునరన్యథాగృహీతమితి నిపాతేనసూచయన్నుక్తవాన్ ప్రజాపతిరిత్యాహ(ఏవమితి) ప్రజాపతిశ్చేదేవముక్తవాన్- కథంతర్హి తయోర్వైముఖ్యంననివృత్తమిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదితి) యథోక్తవచోరూపంవస్త్వితియావత్, యత్ప్రజాపతినామనసినిహితం- తత్ప్రకటీకర్తుంచోదయతి (నన్వితి) శిష్టశిష్యగతం విపరీతగ్రహణమాచార్యేణానుజ్ఞాతుమయుక్తమిత్యంగీకృత్య ప్రజాపతేరభిప్రాయమాహ (సత్యమేవమితి) కథంతర్హి తయోర్విపరీతగ్రహణముపనేతవ్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (గృహ్ణీతామితి) తావత్, విపరీతమితిశేషః. చకారేణ క్రియాపదమనుకృష్యతే * యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠఇతిన్యాయేనసర్వేషాం మృషావాదిత్వంస్యాదితిశంకతే (నన్వితి) ప్రాజాపత్యమభిప్రాయమేవ ప్రకటయన్నాహ

ప్రసఙ్గం పరిహర్తుం తదీయమనృతవాదిత్వంచూషయతి (న చేతి) తదేవాశఙ్కాపూర్వకంస్ఫుటయతి (కథమిత్యాదినా) శిష్యాభ్యాంగృహీతో యోఽయమాత్మా తత్తస్సశరీరాదాత్మనా, స్వేనైవ ప్రజాపతినోక్తో యోఽస్త్యక్ష్ణ్యుపలక్షితో దృష్టా, స మనసి ప్రజాపతేస్సన్నిహితతరః, అతస్సఏవచతేనోక్త ఇత్యర్థః. ఇతశ్చ ద్రష్టా ప్రజాపతేర్మనసి సన్నిహితతరఇత్యాహ (సర్వేషాంచేతి) ప్రజాపతేర్మనసిద్రష్టుస్సన్నిహితత్వేఽపికథంతస్యానృతవాదిత్వంఅతఆహ(తమేవేతి).

⟶ ఇత్యష్టమప్రపాఠకే సప్తమఖణ్డభాష్యటీకా ⟵

౮ం—(తౌహ ప్రజాపతిరువాచ యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యతఏషఆత్మేతిహోవాచ ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి) అత్ర యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యతఇతి నేహాక్షిపురుషఃపరమాత్మా * ఏతంత్వేవతేభూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుపక్రమ్య స్వప్నాద్యవస్థానామభిధానాత్, నచాయంఛాయాదిపురుషః ప్రజాపతినోపదిశ్యతే- ఆత్మజిజ్ఞాసయోపసన్నయోస్తయోస్తదుపదేశాయోగాత్, ఆత్మత్వామృతత్వాభయత్వబ్రహ్మత్వాద్యయోగాచ్చ. అతోఽత్ర ప్రజాపతినా ప్రత్యగాత్మైవోపదిశ్యతే- నచేహజీవస్యాక్షిణిస్థితిరుపదిశ్యతే, అపిత్వక్షిప్రసాదవికారాభ్యాం జీవస్యస్థితిగతీనిశ్చీయేతే, అతోఽక్ష్ణోజీవస్థితిగతిసూచకత్వాదక్షిణిదృశ్యతఇత్యుక్తం, కర్మణఃసామర్థ్యసూచకత్వాభిప్రాయేణాస్మిన్ కర్మణ్యయందృష్టఇతివచనవత్. తతశ్చ గృహస్థిత్వానిర్గచ్ఛన్ పురుషోయథాగృహాదన్యః; ఏవంశరీరే స్థితిగతిమానాత్మాపి శరీరాదన్యఇత్యుక్తంభవతి, అమృతమితి- అతిశయసుఖరూపత్వం- అభయమితి- దుఃఖాసంభిన్నత్వం, బ్రహ్మేతి- అసంకుచితవిజ్ఞానతయా బృహత్త్వంచోక్తమితివ్యాసార్యైరుక్తమ్ * అథయోఽయంభగవోఽప్సుపరిఖ్యాయతే యశ్చాయమాదర్శేకతమఏషఇతి) ఏవం ప్రత్యగాత్మని ప్రజాపతినోపదిష్టే ఛాయాపురుషఆత్మేత్యుపదిష్టఇతిభ్రాన్త్యా స్వగృహీతఛాయాపురుషాత్మత్వదృఢీకరణాయ జలాదర్శాదిప్రతిబిమ్బోఽక్షిప్రతిబిమ్బాభిన్నఆత్మైవ- ఉతతద్భిన్నోఽనాత్మేత్యభిప్రాయేణపప్రచ్ఛతురిత్యర్థః ఏవంతాభ్యాం పృష్టః ప్రజాపతిః తయోర్భ్రాన్తిమనిరాకుర్వన్నేవాహ (ఏషఉ ఏవైషుసర్వేష్వంతేషుపరిఖ్యాయతఇతిసహోవాచ) యశ్చక్షుషిదృశ్యత్వేనమయోక్తః- సఆత్మాసర్వాన్తరోజలాదిష్వపి నభిద్యతఇత్యుత్తరందదావిత్యర్థః శిష్యభ్రాన్తిమనిరాకృత్య తద్భ్రాన్తిదృఢీకరణాయేత్థముత్తరం దదతఆచార్య

స్యాయమభిప్రాయః- సురాసురేంద్రావింద్రవిరోచనౌ స్వాత్మన్యధ్యారోపిత పాండిత్యమహత్త్వాతిశయౌ తథైవ జగతి ప్రసిద్ధౌ చ, తద్యది యువాం భ్రాన్తావితి బ్రూయాం- తదా చిత్తావసాదాత్పునః ప్రశ్నగ్రహణధారణేషు భగ్నోత్సాహౌ స్యాతాం, అతో యథాశ్రుతప్రశ్నమాత్రస్యోత్తరమిదానీం వక్తవ్యమితి అనేన చోత్తరేణ పూర్వోత్పన్నప్రతిబింబాత్మభ్రమో దృఢీభవతీతి చేత్-దృఢీభూతోఽపి సభ్రమః ఉదశరావనిరీక్షణనియోజనోపాయేనాపనేష్యత ఇతి చ- అతఏవ తద్భ్రమాపనయనార్థమేవ * ఉదశరావ ఆత్మానమవేక్ష్య యదాత్మనో న విజానీథ స్తన్మే ప్రబ్రూతమితి ఉదశరావావేక్షణే తౌ నియుయోజ అత్ర వ్యాసాచార్యైః ఏతాదృశాభిప్రాయకల్పనస్యాతిక్లిష్టత్వాత్ * యోఽయం భగవోఽప్సు పరిఖ్యాయతే యశ్చాయమాదర్శే కతమఏషఇత్యేషఉఏవైమసర్వేష్వంతేషు పరిఖ్యాయతఇత్యేతావాంత్సర్వోఽపి ప్రశ్నఏవ. ప్రశ్నవాక్యమధ్యగత ఇతిశబ్దః ప్రశ్నాంతనివేశితవ్యః, ఇతి స హోవాచేత్యేతదుత్తరస్యోదశరావబ్రాహ్మణస్య శేషభూతం *ఉదశరావ ఆత్మానమవేక్ష్య యదాత్మనో న విజానీథ స్తన్మే ప్రబ్రూతమితీతిహోవాచేత్యుత్తరేణాన్వయః. తత్రైకఇతి శబ్దస్సమాప్తిద్యోతకః, అన్యస్తు ప్రకారవచనః. అథవా * కతమఏషఇతీత్యత్ర ఇతిశబ్దో వక్ష్యమాణవచనః. అన్యత్రోక్తవచనః. యద్వా ప్రశ్నవాక్యే ప్రథమఇతిశబ్దః ప్రకారవచనః. ద్వితీయస్తు ప్రశ్నసమాప్తిద్యోతకః. సహోవాచేతీతూత్తరశేషభూతం. ప్రబ్రూతమితి సహోవాచేత్యన్వయఇత్యేనం నేతిశబ్దద్వయవైయర్థ్యమిత్యభిప్రేత్య * ప్రజాపతిహృదయానభిజ్ఞానేనచ్ఛాయాపురుషఉపదిష్టఇతిమత్వా పునఃపప్రచ్ఛతుః- యోయంభగవోఽప్సుపరిఖ్యాయతఇత్యాదినా- సర్వేష్వంతేషు- నేత్రాదిస్థానేషుపరిఖ్యాయతే- కతమఏషఇత్యర్థ ఇత్యుక్తం, చక్షురాదిప్రతిబింబమేవాత్మేతి స్వగ్రహణదార్ఢ్యార్థం పునరపి పప్రచ్ఛతురితి భావః, అప్సు పరిఖ్యాయతే, ఆదర్శే పరిఖ్యాయతే ఇతి- ఏవంప్రకారేణజలాదిష్వంతేషు- స్థానేషుయోదృశ్యతే- సనేత్రే దృశ్యమానఏషః- భవదుక్తఏవకిం, ఉతాన్యః. కతమఏషఇత్యర్థ ఇతివ్యాసార్యాణామభిప్రాయః ॥ ౪ ॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే సప్తమఖండభాష్యమ్

ఉ—ఉదశరావ ఆత్మానమవేక్ష్య యదాత్మనో న విజానీథ స్తన్మే ప్రబ్రూతమితి తౌ హోదశరావేఽవేక్షాంచక్రాతే తౌ హ ప్రజాప

తిరువాచ కింపశ్యథఇతి తౌహోచతుఃసర్వమేవేదమావాంభగవ
ఆత్మానంపశ్యావఆలోమభ్యఆనఖేభ్యఃప్రతిరూపమితి ॥ ౧ ॥

శం—తథాచ తయోర్విపరీతగ్రహణనివృత్త్యర్థమాహ- ఉదశరావే- ఉ
దకపూర్ణే శరావాదావాత్మానమవేక్ష్యానంతరం యత్తత్రాత్మానం పశ్యంతౌన
విజానీథః, తన్మే- మమ ప్రబ్రూతం- ఆచక్షీయాథాం. ఇత్యుక్తౌ తౌహతథైవో
దశరావేఽవేక్షాంచక్రాతే, అవేక్షణంచక్రతుః, తథాకృతవంతౌతౌహప్రజా
పతిరువాచ, కింపశ్యథఇతి, ననుతన్మేప్రబ్రూతమిత్యుక్తావాభ్యాముదశరావేఽవేక్ష
ణంకృత్వా ప్రజాపతయేననివేదితం, ఇదమావాభ్యాంనవిదితమితి. అనివేదితేచా
జ్ఞానహేతౌహప్రజాపతిరువాచ కింపశ్యథఇతి. తత్రకోఽభిప్రాయఇతి. ఉచ్య
తే, నైవ తయోరిదమావయోరవిదితమిత్యాశంకాఽభూత్- ఛాయాత్మన్యాత్మ
ప్రత్యయోనిశ్చితఏవాసీత్, యేనవక్ష్యతి * తౌహశాంతహృదయౌ ప్రవవ్రజ
తురితి. నహ్యనిశ్చితేఽభిప్రేతార్థే ప్రశాంతహృదయత్వముపపద్యతే. తేననో
చతురిదమావాభ్యామవిదితమితి. విపరీతగ్రాహిణౌచ శిష్యావనుపేక్షణీయావి
తి స్వయమేవపప్రచ్ఛ- కింపశ్యథఇతి. విపరీతనిశ్చయాపనయాయచవక్ష్యతి *
సాధ్వలంకృతావిత్యేవమాది. తౌహోచతుః (సర్వమేవేదమావాంభగవఆత్మానం
పశ్యావఆలోమభ్యఆనఖేభ్యఃప్రతిరూపమితి) యథైవావాం హేభగవోలోమన
ఖాదిమంతౌస్వః- ఏవమేవేదం లోమనఖాదిసహితమావయోః ప్రతిరూపముద
శరావేపశ్యావఇతి. ॥ ౧ ॥

అ—ఇతశ్చ ప్రజాపతేర్న మృషావాదిత్వమిత్యాహ (తథాచేతి) ఆత్మానము
దశరావేఽవేక్ష్యేతం తత్రాత్మానంపశ్యంతౌ తావదనంతరం యదాత్మనో నవి
జానీథోయువాం- తన్మేప్రబ్రూతమితిసంబంధః,ప్రజాపతివచనముపక్రమానుకూ
లంనభవతీతిశంకతే (నన్వితి) ఉపక్రమమతిక్రమ్య బ్రువాణస్య ప్రజాపతేరభి
ప్రాయమాహ (ఉచ్యతఇతి) తత్ర ప్రథమమింద్రవిరోచనాభ్యాం ఆవాభ్యా
మిదమవిదితమితి ప్రజాపతింప్రత్యవచనే కారణమాహ (నైవేతి) ఛాయాత్మని-
ఛాయాయాం తద్ధేతౌశరీరేచేంద్రవిరోచనయోర్యథాక్రమమాత్మధీరియంనిశ్చితా
ప్రవృత్త్యర్థాః, తయోస్తత్రాత్మప్రత్యయస్య నిశ్చితత్వేగమకమాహ(యేనేతి)
ప్రవ్రజనేపి శాంతహృదయయోస్తయోః తస్య ప్రత్యయస్య కథం నిశ్చితత్వమి
త్యాశంక్యాహ (నహీతి) తేన విపరీతగ్రాహిత్వేనేతియావత్,ఉక్తమగృహీత్వా

విపరీతంగృహీతవంతౌ తర్హి ప్రజాపతినోపేక్షణీయౌ; కుబుద్ధిత్వాదిత్యాశంక్య ప్రాజాపత్యమభిప్రాయమాహ (విపరీతగ్రాహిణౌ చేతి) కథమిదం ప్రజాపతేరభిమతమిత్యధిగతం అత ఆహ (విపరీతేతి) ప్రాజాపత్యే ప్రశ్నే దేవాసురరాజయోర్విపరీతగ్రహణమనువదతి (తౌ హేతి) ॥ ౧ ॥

రం—(ఉదశరావ ఆత్మానమవేక్ష్య యదాత్మనో న విజానీథస్తన్మే ప్రబ్రూతమితి) ఉదకపూర్ణే ఉదశరావే ఆత్మానం దృష్ట్వాత్మసంబంధినమనుపపన్నతయా భాసమానం సమ్యగనవగతమంశం యువాం వదతమితి ఉక్తవానిత్యర్థః (తౌ హోదశరావేఽవేక్షాంచక్రాతే) తౌ ప్రతిబింబమవలోకితవంతౌ. అవలోక్యాపి దోషాస్ఫురణాత్తూష్ణీముషితవంతౌ-తయోరనుపపత్త్యస్ఫూర్తిం జ్ఞాత్వా కిం పశ్యథ ఇతి స్వయమేవ ప్రజాపతిరువాచేత్యాహ (తౌ హ ప్రజాపతిరువాచ కిం పశ్యథ ఇతి) తౌ హోచతుః సర్వమేవేదమావాం భగవ ఆత్మానం పశ్యావ ఆ లోమభ్య ఆ నఖేభ్యః ప్రతిరూపమితి) ఇదం ప్రతిరూపమాత్మానం పశ్యావ ఇతి ప్రతిబింబాత్మభ్రమమేవోద్ఘాటితవంతావిత్యర్థః. ॥ ౨ ॥

ఉ—తౌ హ ప్రజాపతిరువాచ సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతౌ భూత్వోదశరావేఽవేక్షేథామితి తౌ హ సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతౌ భూత్వోదశరావేఽవేక్షాంచక్రాతే తౌ హ ప్రజాపతిరువాచ కింపశ్యథ ఇతి ॥ ॥ ౩ ॥

శం—తౌ హ పునః ప్రజాపతిరువాచ ఛాయాత్మనిశ్చయాపనయాయ, సాధ్వలంకృతౌ యథాస్వగృహే సువసనౌ మహార్హవస్త్రపరిధానౌ పరిష్కృతౌ, ఛిన్నలోమనఖౌ చ భూత్వోదశరావే పునరీక్షేయాథామితి. ఇహ చ నాదదేశ, యదజ్ఞాతం తన్మే ప్రబ్రూతమితి, కథం పునరనేన సాధ్వలంకారాదికృతోదశరావేఽవేక్షణేన తయోశ్ఛాయాత్మగ్రహోఽపనీతస్స్యాత్. సాధ్వలంకారసువసనాదీనామాగంతుకానాం ఛాయాకరత్వముదశరావే యథా శరీరసంబద్ధానాం- ఏవమేవ శరీరస్యాపి ఛాయాకరత్వం పూర్వం బభూవేతి గమ్యతే. శరీరైకదేశానాం చ లోమనఖాదీనాం నిత్యత్వేనాభిప్రేతానామఖండితానాం ఛాయాకరత్వం పూర్వమాసీత్- ఛిన్నేషు చ నైవ లోమనఖచ్ఛాయా దృశ్యతే- అతో లోమనఖాదివచ్ఛరీరస్యాప్యాగమాపాయిత్వం సిద్ధమితి ఉదశరావాదౌ దృశ్యమానస్య తన్నిమిత్తస్య చ దేహస్యానాత్మత్వం సిద్ధం- ఉదశరావాదౌ ఛాయాకరత్వాత్-

దేహసంబద్ధాలంకారాదివత్, న కేవలమేతావత్- ఏతేన యావత్కించిదాత్మత్వాభిమతం, సుఖదుఃఖరాగద్వేషమోహాదిచ కాదాచిత్కత్వాన్నఖలోమాదివదనాత్మేతి ప్రత్యేతవ్యం. ఏవమశేషమిథ్యాగ్రహాపనయనిమిత్తే సాధ్వలంకారాదిదృష్టాంతే ప్రజాపతినోక్తే శ్రుత్వా తథాకృతవతోఽపి ఛాయాత్మవిపరీతగ్రహణాపజగామ యస్మాత్- తస్మాత్స్వదోషేణైవ కేనచిత్ప్రతిబద్ధవివేకవిజ్ఞానావింద్రవిరోచనావభూతామితి గమ్యతే. తౌ పూర్వవదేవదృఢనిశ్చయౌ పప్రచ్ఛ కిం పశ్యథ ఇతి. ॥ ౨ ॥

ఆ—తదపనయనప్రకారం సూచయతి (తౌ హ పునరితి). ఛాయాయాం తద్ధేతౌ చ దేహే తయోరాత్మనిశ్చయో యః- తస్య నిరాసాయేతి యావత్, ఇహ చేతి- పర్యాయోక్తిః. నాదిదేన- తత్ప్రయోజనాభావాదిత్యర్థః. ఉక్తోదాహరణేన ఛాయాయాం దేహే చేంద్రవిరోచనయోరాత్మప్రత్యయో నాపనీతో భవతీతి శంకతే(కథమితి)ఛాయాయా స్తత్కారణస్య చాగంతుకత్వాదనాత్మత్వమత్ర వివక్షితమిత్యుత్తరమాహ(సాధ్వలంకారేతి)పూర్వముదకాదిసంబంధావస్థాయామితి యావత్. వ్యభిచారిత్వాచ్చ ఛాయాతత్కారణయోరనాత్మత్వమిత్యాహ (శరీరైకదేశానామితి)ఉపపత్తిభ్యాంసిద్ధమర్థంనిగమయతి(ఇత్యుదశరావాదావితి)న కేవలం ఛాయాతత్కారణయోరేవానాత్మత్వం, కింతూక్తన్యాయేనాహంకారాదీనాం తద్ధర్మాణాంచాత్మాత్మీయత్వం ప్రత్యుక్తమితి ప్రసంగాదతిదిశతి(న కేవలమితి) ఆత్మాత్వాభిమతం- అహంకారాదీతి శేషః- మోహాదావాత్మీయత్వాభిమతమిత్యధ్యాహార్యం. ఏతేనేతి సూచితమేవ హేతుం దర్శయతి (కాదాచిత్కత్వాదితి) (అనాత్మేతి) అనాత్మత్వమనాత్మీయత్వోపలక్షణార్థం. తర్హి తయోర్యథోక్తరీత్యా విపరీతగ్రహణస్యాపగతత్వాత్కిముత్తరేణ ప్రజాపతి వాక్యేనేత్యాశంక్యాహ (ఏవమితి) ॥ ౨ ॥

రం—) తౌ హ ప్రజాపతిరువాచ సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతౌ భూత్వోదశరావేఽవేక్షేథామిత్యాది) స్పష్టోఽర్థః ॥ ౨ ॥

ఉ—తౌ హా చతుర్యస్తై వేదమావాం భగవస్సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతౌ స్వ ఏవమేవేమౌ భగవస్సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతావిత్యేష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి తౌ హ శాంతహృదయౌ ప్రవవ్రజతుః ॥ ౩ ॥

శం—తౌ- తథైవ ప్రతిపన్నౌ యథైవేదమితి- పూర్వవత్ యథాసాధ్వ
లఙ్కారాదివిశిష్టావావాంస్వః ఏవమేవేమౌ ఛాయాత్మానావితి సుతరాం విప
రీతనిశ్చయావభూవతుః యస్మాత్తయోరాత్మనో లక్షణం * య ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యు
క్త్వా పునస్తద్విశేషమన్విష్యమాణయోః * య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి సా
క్షాదాత్మని నిర్దిష్టే తద్విపరీతగ్రహణయోరుదశరావే సాధ్వలంకారదృష్టాం
తేఽప్యభిహితే ఆత్మస్వరూపబోధాద్విపరీతగ్రహణానాపగతౌ, అతః స్వదోషే
ణ కేనచిత్ప్రతిబద్ధవివేకవిజ్ఞానసామర్థ్యావితి మత్వా యథాభిప్రేతమేవాత్మానం
మనసి నిధాయ ఏష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి ప్రజాపతిః-
పూర్వవత్, న తు తదభిప్రేతమాత్మానం * య ఆత్మేత్యాద్యాత్మలక్షణశ్రవణసా
క్షిపురుషశ్రుత్యా చోదశరావాద్యుపపత్త్యా చ న సంస్కృతౌ తావత్ మద్వచనం స
ర్వం పునః పునః స్మరతోః ప్రతిబంధక్షయాచ్చ స్వయమేవాత్మవిషయో వివేకో భ
విష్యతీతి మన్వానః పునర్బ్రహ్మచర్యాదేశే చ తయోశ్చిత్తదుఃఖోత్పత్తిం పరి
హర్షన్ కృతార్థబుద్ధితయా గచ్ఛంతావప్యుపేక్షితవాన్ ప్రజాపతిః తౌ హ- ఇన్ద్రవి
రోచనౌ శాంతహృదయౌ తుష్టహృదయౌ కృతార్థబుద్ధీ ఇత్యర్థః. న తు శమ ఏవ నామ
శ్చిత్తయోర్జాతః- విపరీతగ్రహణోపగమే భవిష్యత్. ప్రవవ్రజతుః- గతవంతౌ॥

ఆ—తథైవేత్యస్య వ్యాఖ్యానం (పూర్వవదితి) యథైవేదమితి- ప్రతీకగ్ర
హణం తద్వ్యాచష్టే (యథేతి) ఆవాంస్వః ఇతీదముదాహరణం యథైవేతి స
మ్బంధః అక్షివాక్యాదుదశరావవాక్యాత్సాధ్వలంకారవాక్యాచ్చ ఛాయాత్మద్వ
త్త్వోరన్యతరస్యైవాత్మత్వమధ్యవసాదితి భ్రమాతిశయః- సుతరామిత్యుక్తః ప్ర
జాపతివాక్యముత్థాపయతి (యస్మాదిత్యాదినా) వాక్యవ్యాఖ్యానమతిదిశతి (పూ
ర్వవదితి) ఏషశబ్దేన తయోరభిప్రేతమేవాత్మానం ఛాయాఖ్యం దేహాఖ్యం చ ప
రామృశ్య ప్రజాపతిరనుమోదితవానిత్యాశంక్యాహ (న త్వితి) తౌ హ శాంత
హృదయావిత్యాదివాక్యస్య తాత్పర్యమాహ (య ఆత్మేత్యాదీతి) సంస్కృతౌ తా
వత్ భవంతావితి శేషః సంస్కృతయోరపి తయోరాత్మవిషయే కథం వివేకో
భవిష్యతీత్యాశఙ్క్యాహ (మద్వచనమితి) ఉపేక్షాయాం కారణాంతరమా
హ (పునరితి) కిమితి శాంతహృదయత్వం తుష్టహృదయత్వేన వ్యాఖ్యాయతే-
హృదయగతశ్శమ ఏవ కిం న వివక్ష్యతే- తత్రాహ (న త్వితి) ॥3॥

రం—(తౌ హోచతుః యథైవేదమావాం భగవస్సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ ప

రిష్కృతౌ స్వ ఏవ మే వేమౌ భగవన్నిత్యాది) ఆవాం సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ పరి
ష్కృతౌ భవావ ఇతీదం యథైవ- తథైవ ఇమావపి ప్రతిబిమ్బౌ సాధ్వలంకారాది
యుక్తావితి ప్రత్యూచతురిత్యర్థః. అత్ర ఉదశరావావేక్షణాలంకృతదేహప్రతిబి
మ్బనిరీక్షణయోర్నియుంజానస్య ప్రజాపతేరయమభిసంధిః ఆగమాపాయశాలి
ద్వాత్రింశద్వర్షబ్రహ్మచర్యదీర్ఘీభూతకేశనఖవస్త్రాలంకారాది లక్షణదోష
గుణయుక్తావ్యవస్థితదేహానుకారిదోషగుణవత్త్వాద్దేహవత్తత్ప్రతిబిమ్బో ప్య
నాత్మా నిరతిశయసుఖత్వదుఃఖాసమ్భిన్నత్వలక్షణామృతత్వాభయత్వశూన్య ఇతి
జానీతమితి, ఏవం ద్వివిధనియోజనేపి తయోరప్రక్షీణకల్మషతయా దోషాదర్శ
నేన ప్రతిబిమ్బాత్మభ్రమో నాపనీతః తతః ప్రజాపతిః భ్రాన్తినివారణార్థం మ
యాకృతస్య ద్వివిధప్రతిబిమ్బదర్శనస్యాభిప్రాయమిమావప్రక్షీణకల్మషత్వా
న్నావగచ్ఛతః- ప్రత్యక్షం యువాం భ్రాన్తావితి వక్తుమపి అనర్హం-తదిదానీమే
తదీయహృదయానురోధేన ప్రతిబిమ్బమేవ నిర్దిశ్య సర్వాన్తరం పరమాత్మానం
మనసి నిధాయ ఏష ఆత్మేత్యుపదేశేన తయోరాకాంక్షాం నివర్తయిష్యామి. కా
లేన కల్మషే ప్రక్షీణే మద్వచనసందర్భస్య సర్వస్యాప్యభిప్రాయం స్వయమేవా
వగమిష్యత ఇతి విచికిత్సమానౌ పునర్మత్సమీపమాగమిష్యత ఇతి మత్వాహ (ఏ
ష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి) స్పష్టోర్థః (తౌ హ శాన్త
హృదయౌ ప్రవవ్రజతుః) శాన్తహృదయౌ - నివృత్తాకాంక్షావిత్యర్థః ॥ 3 ॥

ఉ.—తౌ హాన్వీక్ష్య ప్రజాపతిరువాచ అనుపలభ్యాత్మాన మననువి
ద్య వ్రజతో యతర ఏతదుపనిషదో భవిష్యన్తి దేవా వా ఽసురా
వా తే పరాభవిష్యన్తీతి స హ శాన్తహృదయ ఏవ విరోచనో ఽసు
రాఞ్జగామ తేభ్యో హైతాముపనిషదం ప్రోవాచాత్మైవేహ మ
హయ్య ఆత్మా పరిచర్య ఆత్మానమేవేహ మహయన్నాత్మానం పరిచ
రన్నుభౌ లోకావవాప్నోతీమం చాముం చేతి ॥ ॥౪॥

శం— ఏవం తయోర్గతయోరింద్రవిరోచనయో రాజ్ఞోర్భోగాసక్తయో ర్య
థోక్తవిస్మరణం స్యాదిత్యాశంక్యాప్రత్యక్షం ప్రత్యక్షవచనేన తయోశ్చిత్తదుః
ఖం పరిజిహీర్షుస్తావారం గచ్ఛన్తావన్వీక్ష్య * య ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదివ
చనవదేతదప్యనయోః శ్రవణగోచరత్వమేష్యతీతి మత్వోవాచ ప్రజాపతిః అనుప
లభ్య యథోక్తలక్షణమాత్మానం, మననువిద్య- స్వాత్మప్రత్యక్షం చాకృత్వా విపరీ

తనిశ్చయావభూత్వా, ద్వ్రవిరోచనావేతౌ ప్రవ్రజతః- గచ్ఛతాం. అతో యత
రే దేవా వాఽసురా వా- కింవిశేషితేన. ఏతదుపనిషదః - ఆభ్యాంయాగృహీతా
ఆత్మవిద్యా సేయముపనిషద్యేషాం దేవానామసురాణాంవా - తఏతదుపనిషదః
ఏవంవిజ్ఞానాః, ఏతన్నిశ్చయాభవిష్యంతీత్యర్థః. తేకిం. పరాభవిష్యంతి- శ్రే
యోమార్గాత్పరాభూతాః- బహిర్భూతాః వినష్టాభవిష్యంతీత్యర్థః స్వగృ
హంగచ్ఛతోస్సురాసురరాజయోర్మధ్యేఽసురరాజఃసహశాంతహృదయఏవసన్
విరోచనోఽసురాన్ జగామ. గత్వాచతేభ్యోఽసురేభ్యః శరీరాత్మబుద్ధిరూపోప
నిషత్- తామేతాముపనిషదంప్రోవాచ - ఉక్తవాన్ దేహమాత్రమేవాత్మా పి
త్రోక్తఇతి తస్మాదాత్మైవ; దేహఇహ- లోకేమహయ్యః - పూజనీయః; తథా
పరిచర్యః, పరిచరణీయః- తథా- ఆత్మానమేవేహ - లో[కే]మహయన్పూజయన్ప
రిచరంశ్చోభౌలోకావవాప్నోతీమంచాముంచ ఇహలోకపరలోకరూపావేవ స
ర్వేలోకాః కామాశ్చాంతర్భవంతీతి రాజ్ఞోఽభిప్రాయః ॥ ౪ ॥

అ—యదిప్రజాపతిస్తావుపేక్షితవాన్- కిమితితర్హి తావన్వీక్ష్యేత్యాదివా
క్యమిత్యాశంక్యాహ (ఏవంతయోరితి) ప్రజాపతిః-ఉవాచేతిసంబంధః,తర్హి
కిమితితావాహయాయన్నోక్తవానిత్యాశంక్యాహ(ప్రత్యుపవచనేనేతి) కర్తృ
త్వేనసంబంధార్థముక్తమేవపునరనువదతి (ప్రజాపతిరితి) (యతరేతి) కి
మసాప్రాదివానిత్యపేక్షాయామాహ (అనుపలభ్యేతి) యథోక్తంప్రజాపతివా
క్యం శ్రుత్వాపిగచ్ఛతోరింద్రవిరోచనయోర్విరోచనగతమవాంతరవిశేషమాహ
(స్వగృహమితి) పిత్రా తథోక్తత్వేపి కిమస్మాభిస్తత్రకర్తవ్య మిత్యాశంక్యా
హ (తస్మాదితి) తథా- పూజనీయత్వవదితియావత్ తథేత్యుక్తప్రకారోక్తిః
తథాపి ప్రార్థితాసర్వలోకకామావాప్తిరసిద్ధేత్యాశంక్యాహ (ఇహలోకేతి).

౫—(తౌహాన్వీక్ష్యప్రజాపతిరువాచ) ఏవంతయోః ప్రతినివృత్తయోస్స
తోఃప్రజాపతిఃభ్రాంతిగృహీతార్థశ్రద్ధయాఇమౌవినష్టౌమాభూతాం, ఇదమపి
మద్వచనం * యతరేతివచనవత్ కర్ణాకర్ణికయాశృణుతామిత్యభిప్రేత్యో
వాచేత్యర్థః. ఉక్తిమేవాహ (అనుపలభ్యాత్మానమననువిద్యవ్రజతోయతరప
తదుపనిషదోభవిష్యంతి దేవావాఽసురావాతేపరాభవిష్యంతీతి) ఏతావింద్ర
విరోచనౌ ఆత్మస్వరూపం శ్రవణమననాభ్యామజ్ఞాత్వావ్రజతః- గచ్ఛతః యత
రే దేవావాఅసురావాఏతదుపనిషదోభవిష్యంతి- ఉపనిషచ్ఛబ్దః ఉపదేశపరః

శంక[illegible] సొసన్దగిరియతి శంకరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయశ్లాయాన్
అనయోరువ దెశాత్ భ్రాంతిగృహీతార్థనిశ్చయాయేభవిష్యంతి, తేపరాభవి
ష్యంతి- నిత్యసంసారిణోభవిష్యంతీత్యర్థః (సహశాంతహృదయఏవవిరోచ
నోఽసురాన్ జగామ తేభ్యోహైతాముపనిషదం ప్రోవాచ) విరోచనస్తుప్రజా
పత్యస్య ద్వివిధదేహచ్ఛాయాదర్శననియోగస్య దేహానుకారిత్వాచ్ఛాయాయా
దేహ ఏవాత్మేతి సూచనేతాత్పర్యం, అలంకృతదేహచ్ఛాయాం నిర్దిశ్య * ఏష
ఆత్మేత్యుపదేశస్య నీలానీలయోరాదర్శే దృశ్యమానయోర్వాససోర్యన్నీలం తన్న
హార్థమితివచనస్య ఛాయానిమిత్తే వాససీవాలంకృత దేహేతాత్పర్య మితి
మత్వానో దేహ ఏవాత్మా అలంకారాదిభిః పరిచరణీయఇతి నిశ్చిత్యరాజ్యం
ప్రాప్య అసురేభ్య స్తథైవోపాదిష్టవిత్యర్థః ([illegible] మహయ్య ఆత్మాప
రిచర్య ఆత్మానమేవేహ మహయన్నాత్మానం పరిచరన్నుభౌ లోకావవాప్నోతీమం
చాముంచేతి) ఆత్మైన, దేహ ఏవమహయ్యః [illegible] - ఉభౌలో
కావితి సర్వలోక [illegible] నుభవోపి శరీరగత ఏవేతి భావః శిష్టంస్పష్టమ్ ॥ ౪ ॥

ఉ—తస్మాదప్యద్యేహాదదానమశ్రద్దధానమయజమానమాహురాసు
రో బతేత్యసురాణాం హ్యేషోపనిషత్ప్రేతస్యశరీరంభిక్షయావ
సనేనాలఙ్కారేణేతి సంస్కుర్వంత్యేతేనహ్యముంలోకం జే
ష్యంతో మన్యంతే॥౫ ఇత్యష్టమప్రపాఠకే అష్టమఃఖండః

శం—తస్మాత్- తత్సంప్రదాయోఽద్యాప్యనువర్తతఇతీహ, లోకే అద
దానం- దానమకుర్వాణం. అవిభాగశీలం [illegible] - సత్కారేష్వ శ్ర
ద్ధారహితం యథాశక్త్యయజమానం, [illegible] మాహుః- అసురః అసురః
ఖల్వయం- యత ఏవంస్వభావః బతేతి- ఖిద్యమానాఆహుః శిష్టాః అసురాణాం
హి, యస్మాదశ్రద్దధానతాదిలక్షణైషోపనిషత్ తయోపనిషదా సంస్కృతాస్సంతః
ప్రేతస్యశరీరం- కుణపంభిక్షయా- గంధమాల్యాన్నాదిలక్షణయా, వసనేన- వ
స్త్రాదినా ఆచ్ఛాదనాదిప్రకారేణ అలంకారాదికరణేన- ధ్వజపతాకాదికరణేనే
త్యేవంసంస్కుర్వంతి. ఏతేన కుణపసంస్కారేణాముం, ప్రేత్యప్రతిపత్తవ్యం
లోకం జేష్యంతో మన్యంతే... ... ... ॥౫॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే అష్టమఖండభాష్యమ్

అ—విరోచనసంప్రదాయస్యావిచ్ఛిన్నత్వందర్శయతి (తస్మాదితి) దేహాత్మ
వాదస్యాసురత్వాదితియావత్, తత్సంప్రదాయః- తేషాంవిరోచనప్రభృతీనామ

సురాణాంసంప్రదాయః- దేహాత్మోపదేశః- కిమితిదాతృత్వాదిరహితమాసు రమాహురిత్యపేక్షాయామాహ (అసురాణాంహీతి) ప్రకృతోపనిషత్కార్యంక థయతి (తదేతి) ॥౫॥ ఇత్యష్టమప్రపాఠకేఽష్టమఖండభాష్యటీకా.

రం—ససంప్రదాయోఽద్యాప్యనువర్తత ఇత్యాహ (తస్మాదప్యద్యేహాదదా నమశ్రద్దధానమయజమానమాహురాసురోబతేత్యసురాణాం హ్యేషోపనిషత్) యస్మాదసురేష్వేవేయముపనిషత్ప్రవృత్తా-తస్మాద్యాగదానశ్రద్ధావైముఖ్యహే తుభూతానాస్తిక్యబుద్ధిరసురాణామేవహి- అతఏవతాదృశం పురుషం జనా అసు రమాహురిత్యర్థః (ప్రేతస్యశరీరంభిక్షయావసనేనాలంకారేణేతిసంస్కుర్వం తి తేనహ్యముంలోకం జేష్యంతో మన్యంతే) యతఏవం దేహస్యైవాత్మతయా పరిచరణీయత్వం, అతఏవ ప్రేతస్య, మృతస్య శరీరంభిక్షితాన్నవస్త్రాలంకారా దిభిఃపూజయంతి. క్షణపసంస్కారేణైవ పరలోకజయంమన్యమానా ఇత్యర్థః॥౫॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకేఽష్టమఖండభాష్యమ్.

ఉ—అథహైంద్రోఽప్రాప్యైవ దేవానేతద్భయందదర్శ యథైవ ఖల్వయమస్మిఞ్ఛరీరే సాధ్వలంకృతే సాధ్వలంకృతో భవతి సు వసనే సువసనః పరిష్కృతే పరిష్కృతః ఏవమేవాయమస్మిన్నం ధేఽంధో భవతి స్రామే స్రామః పరివృక్ణే పరివృక్ణోఽస్యైవ శరీర స్యనాశమన్వేష నశ్యతి నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి ॥ ౧ ॥

శం—అథహ-కిలేంద్రోఽప్రాప్యైవ దేవాన్ పునర్వ్యాఽచార్యాదిసంపదా య క్తత్వాత్ గురోర్వచనం పునఃప ... స్మరన్ ఇదం చిన్తితవాన్ - వక్ష్యమాణం భ యం స్వాత్మగ్రహణనిమిత్తం దదర్శ- దృష్టవాన్, ఉదశరావదృష్టాంతేన ప్రజా పతినా యదర్థోన్యాయఉక్తః- ఉదకే దేహోఽమనువతిః ప్రత్యభాద్బుద్ధౌ- యేన ఛాయాత్మగ్రహణ దోషం దదర్శ, కథం. యథైవఖల్వయమస్మిఞ్ఛరీరే సాధ్వల ంకృతే ఛాయాత్మాపి సాధ్వలంకృతో భవతి, సువసనే చ సువసనః; పరిష్కృతే పరిష్కృతః- యథాయం నఖరోమాది దేహావయవాపగమే ఛాయాత్మాపి పరిష్కృతో భవతి, నఖరోమాదిరహితో భవతి, ఏవమేవాయం, ఛాయాత్మాప్యస్మిఞ్ఛరీరేన ఖలోమాదిభిర్దేహావయవత్వస్యతుల్యత్వాత్ అంధేచక్షుషోపగమే అంధో భవ తి (స్రామే స్రామః) స్రామః కిల- ఏకనేత్రః, తస్యాంధత్వేన గతత్వాచ్చక్షుర్నా సికావాయస్య సదాస్రవతి- ససామః, పరివృక్ణః- ఛిన్నహస్తః, ఛిన్నపాదో

వా, స్రామే పరివృక్ణే దేహే ఛాయాత్మాపి తథా భవతి, తథా అస్య దేహస్య నాశ మన్వేష నశ్యతి, అతో నాహ మత్ర- అస్మింశ్ఛాయాత్మదర్శనే దేహాత్మదర్శనే వా భోగ్యం ఫలం పశ్యామీతి. ॥ ౧ ॥

ఆ—ఏవం విరోచనగతం విశేషం దర్శయిత్వా దేవరాజగామినం విశేషమాహ (అథేత్యాదినా) ద్వయోస్తుల్యేపి ప్రాజాపత్యవాక్యశ్రవణే దేవరాజస్యైవ కథం వథి తదనుసంధానం వృత్తమిత్యాశంక్యాహ (దైవ్యేతి) స్మరణఫలమాహ (స్మరన్నితి) ప్రజాపతివచనం స్మరతోపి కథమింద్రస్య ఛాయాత్మగ్రహణే దోషదర్శనమిత్యాశంక్యాహ (ఉదశరావేతి) యదర్థః- దేహాదేరనాత్మత్వజ్ఞాపనాయేతి యావత్, కాదాచిత్కత్వవ్యభిచారిత్వాదిః- న్యాయః తదేకదేశః వ్యభిచారిణోఽనాత్మత్వం, న్యాయైకదేశే దృష్టిఫలమాచష్టే (యేనేతి) దోషదర్శనమేవాకాంక్షాద్వారా స్ఫోరయతి (కథమిత్యాదినా) ఉదాహృతే వాక్యే వివక్షితమర్థం కథయతి (యథేతి) పరిష్కృతే పరిష్కృతో భవతీత్యేతద్వ్యాచష్టే (నఖేతి) ఏవమేవ- దేహస్య నఖాద్యపగమే ఛాయాత్మనోపి తదపగమవదిత్యర్థః, శరీరేస్మిన్- అంధే సతి ఛాయాత్మాప్యంధో భవతీతి సంబంధః, కిమితి దేహస్యాంధ్యే ఛాయాత్మనస్తదిష్టమిత్యాశంక్యాహ (నఖరోమాదిభిరితి) తైస్సహ చక్షురాదీనాం తుల్యత్వాద్దేహావయవత్వస్య, దేహే నఖాద్యభావే ఛాయాయామపి తదభావాభ్యుపగమాద్దేహే చక్షురాద్యభావేపి ఛాయాయాం తదభావో యుక్త ఇత్యర్థః. స్రామశబ్దస్య పునరుక్తమర్థం కథయతి (స్రామః కిలేతి) పదార్థముక్త్వా వాక్యార్థమాహ (స్రామ ఇతి) పారతంత్ర్యాదనాత్మత్వం ఛాయాయా దర్శయిత్వా తత్రైవ హేత్వంతరమాహ (తథేతి) వినాశిత్వాదియుక్తిదర్శనఫలముపసంహరతి (అత ఇతి) ॥ ౧ ॥

రం—(అథ హేంద్రోఽప్రాప్యైవ దేవానేతద్భయం దదర్శ) ఇంద్రస్య శుద్ధాంతఃకరణత్వాత్ దేహాత్మభ్రమోపి నాభూత్, సః స్వరాజ్యం ప్రాప్య దేవేభ్యస్తదుపదేశాత్ప్రాగేవ మధ్యేమార్గం ప్రతిబింబాత్మన్యపీమం వక్ష్యమాణం దోషమపశ్యదిత్యర్థః (యథైవ ఖల్వయమస్మింఛరీరే సాధ్వలంకృతే సాధ్వలంకృతో భవతి సువసనే సువసనః పరిష్కృతే పరిష్కృతః) అయం దేహప్రతిబింబ ఇత్యర్థః, పరిష్కృతే- అపాకృతనఖలోమాదిక ఇత్యర్థః (ఏవమేవాస్మిన్నంధేఽంధో భవతి స్రామే స్రామః పరివృక్ణే పరివృక్ణోఽస్యైవ శరీరస్య నాశమన్వేష నశ్యతి నా

హమత్రభోగ్యంపశ్యామీతి) నాసికాయస్య సదా స్రవతి, స స్రామః- ఛిన్నపా ణిపాదః, పరివృక్ణః; ప్రతిబింబస్య బింబభూతశరీరగతసాధ్వలంకృతత్వసువసన త్వపరిష్కృతత్వానువిధాయిత్వవత్ తద్గతాంధ్యస్రామ్యపరివృక్ణత్వనాశానువిధా యిత్వావశ్యంభావేనామృతత్వాభయత్వాత్మత్వాదికం న సంభవతీత్యమన్యతేత్యర్థః ।

ఉ—ససమిత్పాణిః పునరేయాయ తꣳహ ప్రజాపతిరువాచ మఘవ
న్యచ్ఛాంతహృదయః ప్రావ్రాజీః సార్ధం విరోచనేన కిమిచ్ఛన్
పునరాగమ ఇతి సహోవాచ యథైవ ఖల్వయం భగవోఽస్మిఞ్ఛరీ
రే సాధ్వలంకృతే సాధ్వలంకృతో భవతి సువసనే సువసనః పరి
ష్కృతే పరిష్కృత ఏవమేవాయమస్మిన్నంధేఽంధో భవతి స్రామే
స్రామః పరివృక్ణే పరివృక్ణోఽస్యైవ శరీరస్య నాశమన్వేష నశ్యతి
నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి ॥ ॥ ౨ ॥

శం—ఏవం దోషం దేహచ్ఛాయాత్మదర్శనే చాధ్యవస్య సమిత్పాణిః బ్రహ్మచర్యం వస్తుం పునరేయాయ- తం హ ప్రజాపతిరువాచ. మఘవన్యచ్ఛాంతహృదయః ప్రావ్రాజీః ప్రగతవానసి విరోచనేన సార్ధం కిమిచ్ఛన్ పునరాగమ ఇతి విజానన్నపి పునః పప్రచ్ఛ ఇంద్రాభిప్రాయాభివ్యక్తయే * యద్వేత్థ తేన మోపసీదేతి యద్వత్. తథా చ స్వాభిప్రాయం ప్రకటమకరోత్ (యథైవ ఖల్వయమిత్యాది) ఏవమేవేతి చాన్వమోదత ప్రజాపతిః. నను తుల్యేఽక్షిపురుషప్రశ్నే దేహచ్ఛాయామింద్రోఽగ్రహీదాత్మేతి, దేహమేవ తు విరోచనః, తత్కిన్నిమిత్తం తత్ర మన్యతే- యథేంద్రస్యోదశరావాదిప్రజాపతివచనం. స్మరతో దేవానప్రాప్తస్యైవాచార్యోక్తబుద్ధ్యా ఛాయాత్మగ్రహణం తత్ర దోషప్రదర్శనం- చాభూత్ - న తథా విరోచనస్య కింతర్హి. దేహ ఏవాత్మదర్శనం, నాపి తత్ర దోషదర్శనం బభూవ తద్వదేవ విద్యాగ్రహణసామర్థ్యప్రతిబంధ దోషాదల్పత్వబహుత్వాపేక్షమింద్రవిరోచనయోశ్ఛాయాత్మదేహయోర్గ్రహణం ఇంద్రోఽల్పదోషత్వాత్ దృశ్యత ఇతి శ్రుత్యర్థమేవ శ్రద్ధధానతయా జగ్రాహ. ఇతరశ్ఛాయాత్మనిమిత్తం దేహం - హిత్వా శ్రుత్యర్థం లక్షణయా జగ్రాహ ప్రజాపతివాక్యోదయమితి- దోషభూయస్త్వాత్. యథా కిల నీలానీలయోరాదర్శే దృశ్యమాన [illegible] హార్థమితి ఛాయానిమిత్తం వాస ఏవా [illegible] నాభిప్రాయః స్వచిత్తగుణదోషవశాదేవహి

శబ్దార్థావధారణం తుల్యేపి శ్రవణే ఖ్యాపితం* దామ్యత దత్త దయధ్వమితి దకారమాత్రశ్రవణాచ్ఛ్రుత్యంతరే. నిమిత్తాన్యపి తదనుగుణాన్యేవ సహకారీణి భవన్తి

ఆ—దోషం దృష్ట్వా యథోక్తరీత్యా కింకృతవానిత్యపేక్షాయామాహ (ఏవమితి) సర్వజ్ఞోపి ప్రజాపతిరింద్రాభిప్రాయం జానన్నేవ కిమర్థం ప్రాకృతవత్పృచ్ఛతీత్యాశంక్యాహ (విజానన్నపీతి) ఆచార్యస్యజ్ఞానవతోపి శిష్యం ప్రత్యభిప్రాయం విశేషేణ జ్ఞాతుం ప్రశ్నోపపత్తౌ దృష్టాంతమాహ (యద్వత్తేతి) తథాచ- ప్రజాపతిప్రశ్నానురోధేనేతి యావత్ ఇంద్రవిషయః స్వశబ్దః

ఆ—శిష్యయోః శ్రవణసామ్యేపి ప్రతిపత్తివైషమ్యే నిమిత్తం పృచ్ఛతి (నన్వితి) ఆచార్యమతోపన్యాసద్వారా పరిహరతి (తత్రేతి) తత్ర; ప్రతిపత్తివిశేషే దృష్టాంతేన నిమిత్తవిశేషం దర్శయతి (యథేతి) ఆచార్యోక్తబుద్ధ్యా తాత్పర్యేణ ప్రజాపతి నా ఛాయాత్మా నోక్త ఇతి ధ్వాంత్యేత్యర్థః విరోచనస్యేంద్రవచ్ఛాయాత్మగ్రహణమాచార్యోక్తబుద్ధ్యా నాభూదిత్యాహ (న తథేతి) కథం తర్హి తస్యాత్మదర్శనమిత్యాశంక్యాహ (దేహ ఏవేతి) ఆచార్యేణాత్మా దేహ ఏవోక్త ఇతి బుద్ధ్యా తత్రైవ విరోచనస్యాత్మత్వజ్ఞానమాసీదిత్యర్థః, ఇంద్రస్య ఛాయాత్మగ్రహణే దేవానప్రాప్తస్యైవ మార్గమధ్యే దోషదర్శనవద్విరోచనస్యాసురానప్రాప్తస్యాపి దేహాత్మదర్శనే దోషదర్శనంచ న ప్రవృత్తమిత్యాహ (నాపీతి) దృష్టాంతముక్త్వా దార్ష్టాంతికమాహ (తద్వదేవేతి) విద్యాగ్రహణోపాయస్య సామర్థ్యస్య ప్రతిబంధభూతో యో రాగాదిదోషః తదల్పత్వాపేక్షమింద్రస్య ఛాయాయామాత్మగ్రహణమిత్యుక్తం వ్యక్తీకరోతి (ఇంద్ర ఇతి) యథోక్తదోషభూయస్త్వాపేక్షం దృష్టాంతో విరోచనస్యాభిప్రాయం దృష్టాంతేన దర్శయతి (యథేత్యాదినా) ఉక్తమర్థం బృహదారణ్యకశ్రుత్యుపష్టంభేన స్పష్టయతి (స్వచిత్తేతి) దేవాన్మనుష్యానసురాంశ్చ ప్రతి ప్రజాపతినా దకారోపదేశసాధారణ్యేన కృతే తేషాం తదీయశ్రవణే తుల్యేపి తదర్థవిశేషావధారణం స్వచిత్తగుణదోషవశాదేవ బృహదారణ్యకే ఖ్యాపితం- తథేహాపీత్యర్థః తత్ర వా కథం తుల్యేపి శ్రవణేఽర్థవిశేషబుద్ధిః - తత్రాహ (దామ్యతేతి) అదాంతా హి వయం స్వభావతః, తేన దామ్యతేత్యస్మాన్ప్రతి పితోక్తవానితి దేవానాం మతిరావిరాసీత్. స్వభావతో లుబ్ధా వయం - తేన దత్తేత్యస్మాన్ప్రత్యుక్తవాన్పితేతి మనుష్యాణాం బుద్ధిరాసీత్. క్రూరా హి వయం స్వభావతః

తేనదయాద్వమిత్యస్యాస్స ప్రజాపతిరూచివానిత్యను రాణాం ప్రతిపత్తిర్భాషాఫల
దేవం దకారమాత్రశ్రవణాదాత్మచిత్తానురోధేన విచిత్రాతేషాంమనీషాప్రవృ
త్తా - తథేంద్రవిరోచనయోరపిభవిష్యతీత్యర్థః; అథేంద్రవిరోచనయోర్వ్యక్తి
దర్శనావిశేషాదర్థప్రతిపత్తేరప్యవిశేషస్స్యాదితిచేత్. నేత్యాహ (నిమిత్తా
న్యపీతి) యః కశ్చిదన్యనాన్యపిస్వచిత్తగుణదోషాల్పత్వబహుత్వాపేక్షాణి-అతస్త
యోస్తదపేక్షం ప్రతిపత్తివైషమ్యమవిరుద్ధమిత్యర్థః) . ॥ ౨॥
ర౦—(ససమిత్పాణిః పునరేయాయతంహ ప్రజాపతిరువాచ) సః- ఇం
ద్రః. ఏయాయ ప్రజాపతిమితి శేషః (మఘవన్యచ్ఛాంతహృదయః ప్రావ్రాజీ
స్సార్ధంవిరోచనేన కిమిచ్ఛన్పునరాగమ ఇతి) హేమఘవన్ శాంతహృద
యః శాంతదోషశంకోవిరోచనేనసార్ధంయత్, యస్మాత్త్వంప్రావ్రాజీః - గత
వాన్ నః కింప్రయోజనమభిలషన్ పునరాగతోసీత్యర్థః॥ఆగమఇతిగమెర్లుఙ
జీ ౦ దిత్వాదఙ్ (సహోవాచయథైవఖల్వయంభగవోఽస్మిఞ్ఛరీరేసాధ్వలంకృతే
సాధ్వలంకృతఇత్యాది) ఉక్తోఽర్థః ॥ ॥ ౨ ॥
ఉ—ఏవమేవైష మఘవన్నితిహోవాచైతంత్వేవతేభూయోఽనువ్యా
ఖ్యాస్యామి వసాపరాణిద్వాత్రింశతంవర్షాణీతి సహాపరా
ణిద్వాత్రింశతంవర్షాణ్యువాసతస్మైహోవాచ॥... ..౩॥
ఇత్యష్టమప్రపాఠకే నవమఃఖండః
శం—(ఏవమేవైషమఘవన్) సమ్యక్త్వయావగతం - సధాయాత్మేత్యువా
చప్రజాపతిః యోమయోక్తఆత్మాప్రకృతః- ఏతమేవాత్మానంతుతేభూయః- పూ
ర్వంవ్యాఖ్యాతమప్యనువ్యాఖ్యాస్యామి. యస్మాత్సకృద్వ్యాఖ్యాతం దోషరహి
తానామవధారణవిషయప్రాప్తమపినగృహీతం అతఃకేనచిద్దోషేణ ప్రతిబద్ధగ్ర
హణసామర్థ్యస్త్వం. అతస్తత్ క్షపణాయవసాపరాణిద్వాత్రింశతం వర్షాణీ
త్యుక్త్వాతథోషితవతేక్షపితదోషాయతస్మైహోవాచ...... .... ॥౩॥
ఇత్యష్టమప్రపాఠకే నవమఖండభాష్యమ్.
ఆ॥ ఇంద్రాభిప్రాయంబుద్ధ్వాప్రజాపతిరనుమోదితవానిత్యుక్తం.ఇదానీమను
మోదనవాక్యం వ్యాకరోతి-(ఏవమేవేతి) ఇంద్రాభిప్రాయవిషయఏషశబ్దః
అనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తం శ్రుత్వాశ్రోతుకామముపగతమింద్రంప్రత్యాహ
(యస్మాదితి)3 ఇత్యష్టమప్రపాఠకేనవమఖండభాష్యటీకా.

రం — (ఏవమేవైష మఘవన్నితిహోవాచైతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామివసాపరాణిద్వాత్రింశతంవర్షాణీత్యాది) హేమఘవన్, త్వదుక్తం సత్యమేవ. ఉక్తమిమమేవాత్మానంపునరపిత్వదుక్తదోషశూన్యతయా ప్రతిపాదయిష్యామి. అంతఃకరణశుద్ధ్యర్థమితోఽపిద్వాత్రింశతం వర్షాణిబ్రహ్మచర్యంవసేతి ప్రజాపత్యాజ్ఞప్తో మఘవాం స్తథైవకృతవానిత్యర్థః (తస్మై హోవాచ) ఏవముషితవతేఽస్మై వాయ ప్రజాపతిర్వక్ష్యమాణమువాచేత్యర్థః ॥3॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే నవమఖండభాష్యమ్

ఉ— య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరత్యేష ఆత్మేతిహోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి స హ శాంతహృదయః ప్రవవ్రాజ స హాప్రాప్యైవ దేవానేతద్భయం దదర్శ తద్యద్యపీదꣳ శరీరమంధం భవత్యనంధః స భవతి యది స్రామమస్రామో నైవైషోఽస్య దోషేణ దుష్యతి ॥౧

శం—య ఆత్మాపహతపాప్మాదిలక్షణః * య ఏషోఽక్షిణీత్యాదినా వ్యాఖ్యాతః ఏష సః. కోఽసౌ యః స్వప్నే మహీయమానః స్త్ర్యాదిభిః పూజ్యమానశ్చరతి అనేకవిధాన్ స్వప్నభోగాననుభవతీత్యర్థః (ఏష ఆత్మేతిహోవాచేత్యాది) సమానం స హ, ఏవముక్తః ఇంద్రః శాంతహృదయః ప్రవవ్రాజ. స హాప్రాప్యైవ దేవాన్ పూర్వవదస్మిన్నప్యాత్మని భయం దదర్శ; కథం; తదిదంశరీరం యద్యప్యంధం భవతి-స్వప్నాత్మాయః- అనంధః స భవతి. యది స్రామమిదంశరీరం - అస్రామశ్చ స భవతి నైవైషః స్వప్నాత్మాఽస్య- దేహస్యదోషేణదుష్యతి ॥౧॥

ఆ—పూర్వవత్, ఛాయాత్మదర్శనవదిత్యర్థః (అస్మిన్నప్యాత్మనీతి) స్వప్నదృశీత్యర్థః ఛాయాత్మనశ్శరీరానువిధాయిత్వవన్న స్వప్నదృశస్తదనువిధాయిత్వం తథాచకథంపూర్వవద్దోషదర్శనమిత్యాశంక్యపరిహరతి (కథమిత్యాదినా) ॥౧॥

రం—(య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరత్యేష ఆత్మేతిహోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి) యః స్వప్నే స్త్ర్యాదిభిః మహీయమానః పూజ్యమానశ్చరతి - ఏషః - స్వప్నద్రష్టానిరతిశయసుఖత్వాదిలక్షణామృతత్వాదియుక్త ఆత్మేత్యుక్తవానిత్యర్థః. నాయంపూర్వోక్తదేహగతాంధ్యస్రామ్యాద్యనువిధాయిత్వలక్షణదోషదుష్టఇతిభావః (స హ శాంతహృదయః ప్రవవ్రాజ స హాప్రాప్యైవ దేవానేతద్భయందదర్శ) ఉక్తోఽర్థః తదేవాహ (తద్యద్యపీదంశరీరమంధంభవత్యనంధస్స భవతీత్యాది) తదిదంశరీరం యద్యప్యంధంభవతి- తథాపి సోఽనంధో

భవతీతి యోజనా. నః- స్వప్నా మ॥ ॥ ౧ ॥

ఉ—నవధేనాస్య హన్యతేన స్రామ్యేణ స్రామోఘ్నంతి త్వేవై
నంవిచ్ఛాదయంతీవాప్రియవేత్తేవాపిరోదితీవ నాహమత్ర
భోగ్యంపశ్యామీతి ॥ ॥౨॥

ఉ—ససమిత్పాణిః పునరేయాం తిరువాచమఘవన్య
చ్ఛా నపహృదయః ప్రావ గమఇతిసహో
వాచతద్వ్యద్వ్యపీదంభగవః నంధస్సభవతి యది
స్రామమస్రామో నైవైష దోషేణదుష్యతి॥ ॥౩॥

శం—నాస్యస్యవధేనసహాన ఛాయా త్మవత్. నచాస్యస్రామ్యేణస్రామః స్వప్నాత్మా భవతి, యదచ్ఛాయాత్మావాగమమాత్రేణోపన్యస్తం * నాస్యజర యైతజ్జీర్యతిఇత్యాది- తదిహాన్వయేనోపపాదయితుముపన్యస్తం. సతావదయం ఛాయాత్మవద్దోషాయుక్తః- కింతు ఘ్నంతి త్వేవైనం, వనశబ్ద ఇవార్థే. ఘ్నం తీవైనంకేచనేతిదృష్టవ్యం. నతుఘ్నంత్యేవేతి, ఉత్తరత్ర వశబ్దదర్శనా త్, నాస్యవధేన హన్యతఇతి విశేషణాత్ ఘ్నంతిత్యేవేత్యుక్తత్. నైవం- ప్రజా పతింప్రమాణీకృత్యస్వప్నాత్మా పాదనానుపపత్తేః * ఏతదమృతమిత్యేత త్ప్రజాపతివచనంకథంమృషావాదివత్ప్రస్తం ప్రమాణీకుర్వన్. ననుఛాయా పురుషేప్రజాపతినా ఉక్తస్యనాశమన్వేషన్యతీతి దోషమభ్యధాత్- తథే హాపిస్యాత్ నైవం. కస్మాత్ * యఏషోక్షిణిపురుషోదృశ్యత ఇతి నచ్ఛాయాత్మా ప్రజాపతినోక్తఇతి మన్యతే. కథం, అపహతపాప్మాదిలక్షణోపక్రాన్తయ దిఛాయాత్మాప్రజాపతినోక్త ఇతిమన్యతే, తదాకథంప్రజాపతింప్రమాణీకృత్య పునః శిష్యాయిసమిత్పాణిర్గచ్ఛేత్ నామ న్యతస్మాన్నచ్ఛాయాత్మాప్రజాప తినోక్త ఇతిమన్యతే. తథాచవ్యాఖ్యాతం - ప్రతిష్ఠాకణిద్రష్టవ్యతఇతి. తథా - వి చ్ఛాదయంతీవ- విద్రావయంతీవ. తథాచ - పుత్రాదిమరణనిమిత్తమప్రియవే త్తేవభవతి, అపిచ- స్వయమపిరోదితీవ. నన్వప్రియంవేత్త్యేవ-కథం వేత్తేవేత్యు చ్యతే. న అప్రియాభయస్వపనచనానుపపత్తేః * ఛాయతీవ ఇతిచశ్రుత్యంతరా త్. నను ప్రత్యక్షవిరోధఇతిచేన్న - శరీరాత్మత్వప్రత్యక్షవద్భ్రాంతిసంభవాత్. తిష్ఠతుతావదప్రియవేత్తేవ- నవేతి, నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామి- స్వప్నాత్మ జ్ఞానేపి ఇష్టంఫలంనోపలభ్యతఇత్యభిప్రాయః ॥౨-౩॥

ఆ—సాౖమ్యేణ- చక్షురాదిగతానవరతసలిలగళనవిషయత్వేనేతియావత్ దేహదోషేణా త్మనో నదోషో భవతీతి ప్రా ... క్తం - తత్క్వామర్థం మిహాపున రుచ్యతే- అతఆహ (మదధ్యాయాదావితి) న్యాయః-అన్వయవ్యతిరేకాఖ్యః ఏతద్దేహాభిమానేహిసత్యేవదే ... సంయుజ్యతఇవదౄష్టా- స్వప్నే త్వ త ద్దేహాభిమానాభావాన్న తే ... శ్యాహ (తదిహేతి) స్వప్నదౄష్టా చె ద్దేహదోషేణనయుజ్యతె ... దోషదర్శనమిత్యాశఙ్క్యాహ (నతావదితి) కిమిత్యేవకారో ... నవ్యాఖ్యాయతే- తత్రాహ (నహీ తి) ఇతిశబ్దో దౄష్టవ్యమిత్యనేనసంబధ్యతే దేహస్యవధే హధర్మేః హన్యతఇతి వి శేషణాత్స్వతోవధస్స్వప్నదృశోనియమతోవివక్షితః నసంసృజ్యతఇ నయథాశౄ తవవేతిశంకతె (నాస్యేతి) కిమయంప్రజాపతిమా ... నహీ తత్త్వామన్యతే, యద్యనా వ్రంబుధ్యతే- నతిహి తంప్రత్యుపగతిరింద్రస్యవిప్రాప్తార్థం సంభవతీతిమత్వాహ (నైవమితి) వికల్పాంతరంప్రత్యాహ (ప్రోపతీమితి) నస్వతోహననంస్వప్నదృశోవివక్షితమింద్రస్యేతిశేషః ఉక్తమేవస్ఫోరయతి(ఏత దితి) దృష్టాంతేనశంకతె (నన్వితి) దృష్టాంతంవిఘటయతి (నైవమితి) తద్వి ఘటనప్రకారంప్రశ్నపూర్వకంప్రకటయతి (కస్మాదిత్యాదినా) ఏతదేవాకాం క్షాపూర్వకంప్రపంచయతి (కథమిత్యాదినా) అథేంద్రః * దృశ్యతఇతిశ్రుత్య ర్థంగృహీత్వాఛాయాత్మానమేవ గృహీతవానిత్యుక్తం, కథమిదానీ మన్యథో చ్యతే- తత్రాహ (తథేతి) యథేదంవాక్యమక్ష్యుపలక్షితదౄష్టృపరంతథాప్రా గేవవ్యాఖ్యాతం; నతుస్వప్నదౄష్టరిచ్ఛాయాత్మనీవస్పష్టావినాశదృష్టిరిత్యర్థః. యథా కేచిదుపగమ్యస్వప్నదౄష్టారంఘ్నంతీవ- తథేతియావత్, ఇవశబ్దమాక్షిప తి(నన్వితి) వేత్తృత్వంవికారంశ్చేత్ - అమృతత్వంనస్యాత్ - మృదాదివద్వి నాశిత్వప్రసంగాత్. తస్మాదివశబ్దో యుక్తఇత్యుత్తరమాహ (ఉచ్యతఇతి) అ హంవేద్మీతివిక్రియాశ్రయత్వప్రత్యక్షవిరోధాదివశబ్దో నయుక్తఇతి శంకతె (న న్వితి) అధ్యాసాదపిప్రత్యక్షోపపత్తేర్న వికారిత్వంసిధ్యతీతిపరిహరతి (నేత్యా దినా) నాహమిత్యాదివాక్యమవతారయతి (తిష్ఠత్వితి) నవేత్తి, అప్రియవేత్తై వభవతీత్యర్థః. ఇష్టం- సర్వలోకకామావాప్తిలక్షణమ్ ॥ ౨-౩ ॥

రం—(నవధేనాస్యహన్యతెనాస్యసాౖమ్యేణసాౖమః) స్వప్నాన్తేతిశేషః స్పష్టోర్థః (ఘ్నంతిత్వేవైనంవిచ్ఛాదయంతీవ) ఏవశబ్దఇవార్థః ఏనం స్వ

హన్త్వాత్మానం కేచనఘ్నన్తీవ, కేచనవిచ్ఛాదయన్తి- విద్రావయన్తీవ, ఛాన్తీత్యర్థః (అప్రియవేత్తేవభవత్యపిరోదితీవనాహమత్రభోగ్యంపశ్యామీతి) హన్యమానత్వ ద్రావ్యమాణత్వబంధుజనమరణాద్యప్రియవేత్తృత్వరోదితృత్వాదిదర్శనాత్ స్వప్నావస్థస్యనభోగ్యత్వమిత్యర్థః॥ ॥౨

ఉ—నవధేనాస్యహన్యతేనాస్యస్రామ్యేణస్రామోఘ్నన్తిత్వేవైనం విచ్ఛాదయన్తీవాప్రియవేత్తేవభవత్యపిరోదితీవనాహమత్రభో గ్యంపశ్యామీత్యేవమేవైషమఘవన్నితిహోవాచైతంత్వేవతే భూ యోఽనువ్యాఖ్యాస్యామివసాపరాణిద్వాత్రింశతంవర్షాణీ తిసహాపరాణిద్వాత్రింశతంవర్షాణ్యువాసతస్మైహోవాచ॥౪॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకేదశమఃఖండః

శం—(ఏవమేవైషః) తవాభిప్రాయేణేతివాక్యశేషః- ఆత్మనోఽమృతాభయగుణవత్త్వస్యాభిప్రేతత్వాత్. ద్విరుక్తమపిన్యాయతోమయాయథావన్నా వధారయతి-తస్మాత్పూర్వవదస్యాద్యాపిప్రతిబంధకారణమస్తీతిమన్వానస్తత్క్ష పణాయవసాపరాణిద్వాత్రింశతంవర్షాణిబ్రహ్మచర్యమిత్యాదిదేశప్రజాపతిః-త థోషితవతేక(ప్రి)యత్రితక ల్మషాయాహ...................... ॥౪॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకేదశమఖండభాష్యమ్

ఆ—విధేయేబ్రహ్మచర్యేనాధ్యాసికమప్యప్రియవేత్తృత్వాదికమస్తి- తత్స్వ సహ్యేదైశేష్యగతం. అత స్తవదభిప్రాయేణాప్రియవేత్తేవస్వప్నద్రష్టా - నతు మదభిప్రాయేణేతివిశినష్టి (తవేత) తత్రహేతుమాహ (ఆత్మన ఇతి) వసా పరాణీత్యాదివాక్యతాత్పర్యమాహ (ద్విరుక్తమపీతి) తథా- ప్రజాపతివాక్యా నుసారేణేతియావత్ ॥ ... ... ॥౪॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే దశమఖండభాష్యటీకా

రం-(సహాసమిత్పాణిః పునరేయాయతంహప్రజాపతిరువాచేత్యాది) ఉక్తోఽర్థః॥౩-౪

ఇత్యష్టమప్రపాఠకేదశమఖండభాష్యమ్

ఉ—తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నంనవిజానా త్యేషఆత్మేతిహోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి సహ శాంతహృదయః ప్రవవ్రాజసహాప్రాప్యైవ దేవానేతద్భయం దదర్శనాహఖల్వయమేవంసమ్ప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహ

౭౨౪ సానన్దగిరీయటీకాశఙ్కరభాష్యరఙ్గరామానుజభాష్యయుక్తాయామ్,

మస్మీతినో ఏవేమానిభూతానివినాశమేవాపీతో భవతి నాహమ

త్ర భోగ్యంపశ్యామీతి. ॥ ౧ ॥

శం—పూర్వవదేతత్త్వేవతఇత్యాద్యుక్త్వా * తద్యత్రైతత్సుప్తఇత్యాది. వ్యాఖ్యాతంవాక్యం. అక్షిణిమోదర్శితా, స్వప్నేచమహీయమానశ్చరతి- సఏషః సుప్తస్సమస్తస్సమ్ప్రసన్నః స్వప్నంనవిజానాతి- ఏషఆత్మేతిహోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి. స్వాభిప్రేతమేవ మఘవాత్ర పితరిప్రాప ఉదద్ర్శ, కథం- నాహ- నైవఖల్వయంసమ్ప్రతి- సమ్యగిదానీం ఆత్మానంజానాతి- నైవంజానాతి. కథం అయమహమస్మీతి, నో ఏవేమానిభూతాని, చేతి- యథా జాగ్రతిస్వప్నేవా. అతో వినాశమేవేతి- నాశమివేతి పూర్వవద్ద్రష్టవ్యం. అపీతః అపిగతో భవతి. వినష్టఇవ భవతీత్యభిప్రాయః, జ్ఞానేహిసతిజ్ఞాతుస్సద్భావో గమ్యతే- నాసతిజ్ఞానే. నచసుషుప్తస్యజ్ఞానందృశ్యతే- అతో వినష్టఇవేత్యభిప్రాయః. నతు వినాశమేవాత్మనో మన్యతే ఽమృతాభయవచనస్యప్రామాణ్యమిచ్ఛన్ . ॥ ౧-౨ ॥

ఆ—యథాపూర్వం *ఏతంత్వేవ త ఇత్యాద్యుక్త్వా * య ఏష స్వప్నే మహీయమానఇత్యాద్యుక్తం- తథేదానీమేతంత్వేవతఇత్యాద్యుక్త్వా * తద్యత్రైతదిత్యాద్యాహవిశిష్టాధికారిణేప్రజాపతిరిచ్చోదనాయ ... సర్వవాక్యస్యార్థం సంక్షిప్య దర్శయతి (అక్షీతి) ... తదేవమోక్ష దర్శనం ప్రశ్నద్వారేణ్యోగయతి (కథమిత్యాదినా) నాత్మానంజానాతీత్యుక్తమేవాకాఙ్క్షాద్వారేణాభినయతి (కథమితి) తత్రైవదృష్టాంతమాహ (యథేతి) స్వపరవివేకాభావే దోషమాహ (అత ఇతి) * వినాశమేవేత్యేతో క్తంలక్షయతి (పూర్వవదితి) ... జ్ఞానాభావమాత్రేణ వినష్టత్వమిత్యాశంక్యోక్తమభిప్రాయంస్పష్టయతి (జ్ఞానేహీతి) ఏవకారో యథాశ్రుతఏవ కిం న స్యాదిత్యాశంక్యాహ (నత్వితి). ॥ ౧-౨ ॥

రం—(తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సమ్ప్రసన్నస్స్వప్నంనవిజానాత్యేషఆత్మేతిహోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి) యత్ర- యదా-తదేతత్-సఏష, పురుషః * సుపాంసులుగితిసోర్లుక్, సమస్తః ఉపసంహృతకరణగ్రామః. సమ్ప్రసన్నః బాహ్యవిషయసమ్పర్కజనితకాలుష్యరహితః- శిష్టంస్పష్టం (స ఘ శాన్తహృదయః ప్రవవ్రాజ స హ ప్రాప్యైవ దేవానేతద్భయం దదర్శ) ఉక్తో

ర్థః, దోషదర్శనమేవాహ (నాహఖల్వేవంసమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్య-యమహమస్మీతినో ఏవేమానిభూతానివినాశమేవాపీతోభవతి నాహమత్ర భోగ్యంపశ్యామీతి) అహంఇత్యాత్మానం, అయం సుషుప్తః, సమ్ప్రతి- సుషుప్తికాలే- అయమహమస్మీతివిశేషజ్ఞానాభావేన స్వేతరభూతవిషయకజ్ఞానాభావేనచ-సుషుప్తావినష్టప్రాయ ఇత్యర్థః- వినాశమేవ వినాశమివ. అపీతః- అపిగతః వినష్టప్రాయ ఇత్యర్థః. ॥ ౧ ॥

ఉ—సనమిత్పాణిః పునరేయాయతగ్ంహ ప్రజాపతిరువాచమఘవన్యచ్ఛాన్తహృదయః ప్రావ్రాజీః కిమిచ్ఛన్పునరాగమ ఇతిసహోవాచ నాహఖల్వయంభగవఏవగ్ంసమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతినోఏవేమానిభూతాని వినాశమేవాపీతోభవతీతి నాహమత్ర భోగ్యంపశ్యామీతి. ॥ ౨ ॥

థం-(సనమిత్పాణిః పునరేయాయతంహప్రజాపతిరువాచేత్యాది) ఉక్తార్థః॥

ఉ—ఏవమేవైష మఘవన్నితిహోవాచ ఏతంత్వేవతేభూయో-నువ్యాఖ్యాస్యామినో ఏవాన్యత్రైతస్మాద్వసాపరాణిపంచవర్షాణీతిసహాపరాణిపంచవర్షాణ్యువాస తాన్యేకశతగ్ంసమ్పేదురేతత్తద్యదాహురేకశతగ్ంహవైవర్షాణిమఘవాన్ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యమువాస తస్మైహోవాచ ॥ ॥ ౩ ॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ఏకాదశఃఖణ్డః

శం—పూర్వవదేవమేవేత్యారభ్య- యోయమయోక్రమ్రిభిః పర్యాయైః తత్రైతం, నో ఏవాన్యత్రైతస్మాదాత్మనః- అన్యం కంచన; కింత్వహం. ఏతమేవ. వ్యాఖ్యాస్యామి. స్వల్పస్తుదోషస్తవాపశిష్టః-తత్ క్షపణాయవసాపరాణి-అన్యానిపంచవర్షాణి. ఇత్యుక్తస్సతథాచకార, తస్మై- మృదితకషాయాదిదోషాయ. స్థానత్రయదోషసంబంధరహితమాత్మనః స్వరూపమపహతపాప్మత్వాది లక్షణం మఘవతే తస్మైహోవాచ.తాన్యేకశతంవర్షాణి సమ్పేదుః-సమ్పన్నానిబభూవుః- యదాహులోకే శిష్టాః ఏకశతంహవైవర్షాణి మఘవాన్ ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యమువాసేతి- తదేతత్ ద్వాత్రింశతమిత్యాదినా దర్శితమిత్యాఖ్యాయికాతోపసృత్య శ్రుత్యోచ్యతే, ఏవంతుకిలైతదింద్రత్వాదపి గురుతరమింద్రో శ్రేష్ఠః మహతాయత్నేనైకోత్తరవర్షశతకృతాయాసేన ప్రాప్తమాత్మజ్ఞానం-

అతో నాతఃపరం పురుషార్థాన్తరం అస్తీత్యాత్మజ్ఞానస్తుతిః. ॥ ౩ ॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్

ఆ—పూర్వవద్బ్రహ్మచర్యాదేశాభావే హేతుమాహ (స్వల్ప స్త్వితి) ఆఖ్యాయికాతోఽపసృత్య శ్రుతిరస్యా కిమర్థమిత్థముపదిశతీత్యాశంక్యాహ (ఏవంత్వితి) ॥ ౩ ॥ ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యటీకా.

రం—(ఏవమేవైష మఘవన్నితి హోవాచేత్యాది) (ఏతంత్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రైతస్మాదితి) ఏతస్మాత్- పూర్వోక్తాదన్యత్ర- ఇతరన్నైవ వ్యాఖ్యాస్యామి. కిన్తు ఏతమేవ- పూర్వోక్తమేవ నిర్దోషతయా వ్యాఖ్యాస్యామీత్యర్థః (తాన్యేకశతం సమ్పేదుః) తాని-వర్షాణ్యాహృత్య ఏకశతం సమ్పన్నానీత్యర్థః (ఏతద్యదాహురేకశతం హ వై వర్షాణి మఘవాన్ ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యమువాసేతి) ఏకశతసంవత్సరానిన్ద్రః ప్రజాపతేస్సన్నిధౌ బ్రహ్మచర్యం చరన్నువాసేతి లోకే ప్రసిద్ధతయా యదాహుః- తత్- ఏతత్- ఏవంవిధం-అనేన ప్రకారేణాసీదితి యావత్ (తస్మై హోవాచ) ఏకశతవర్షబ్రహ్మచర్యనిర్మలీకృతాన్తఃకరణాయ మఘవతే శుద్ధాత్మస్వరూపోపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యోపాదిశదిత్యర్థః. అనయాచాఖ్యాయికయా బహుకాలబ్రహ్మచర్యనిర్మలీకృతాన్తఃకరణతయా సమ్పన్నోపదేశయోగ్యతాయ ఉపదేష్టవ్యమిత్యర్థస్సూచ్యతే ॥౩॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ఏకాదశఖండభాష్యమ్

ఉ—మఘవన్మర్త్యం వా ఇదగ్ శరీరమాత్తం మృత్యునా తదస్యామృతస్యాశరీరస్యాత్మనోఽధిష్ఠానమాత్తో వై సశరీరః ప్రియాప్రియాభ్యాం న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్త్యశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః ॥ ॥ ౧ ॥

శం—మఘవన్ మర్త్యం వై- మరణధర్మీదం శరీరం. యన్మన్యసేఽక్ష్యాధారాదిలక్షణస్సమ్ప్రసాదలక్షణ ఆత్మా మయోక్తో వినాశమేవాపీతో భవతీతి- శృణు తత్ర కారణం. యదిదం శరీరం వై- యత్పశ్యసి, తదేతన్మర్త్యం- వినాశి. తచ్చాత్తం మృత్యునా- గ్రస్తం సన్తతమేవ. కదాచిదేవమ్రియత ఇతి మర్త్యమిత్యుక్తే న తథా సన్త్రాసో భవతి- యథా గ్రస్తమేవ- సదా వ్యాప్తమేవ మృత్యునేత్యుక్తే ఇతి వైరాగ్యార్థం విశేషఇత్యుచ్యతే- ఆత్తం మృత్యునేతి. కథం నామ దేహాభిమానతో విరక్తస్సన్నివర్తేతేతి. శరీరమితి- అత్ర సహేన్ద్రియమనో

భిరుచ్యతే; తత్ శరీరమస్య- సమ్ప్రసాదస త్రిస్థానతయా గమ్యమానస్యామృ
తస్య- మరణాదిదేహేంద్రియమనోధర్మ స్యైక్యేతత్. అమృతస్యేత్యనే
నైవాశరీరత్వేసిద్ధే పునరశరీరస్యేతివచనం దివత్సావయవత్వమూర్తి
మర్త్యేవమాభూతామితి. ఆత్మనో భోగాధిష్ఠాన వా, సతఈక్షితుస్తేజో
బన్నాదిక్రమేణోత్పన్నమధిష్ఠానమ్. జీవరూ ణ ప్రవిశ్య, సదేవాధితిష్ఠత్య
స్మిన్నితివాఽధిష్ఠానమ్. యస్యేదమీదృశంనిత్యమేవమృత్యుగ్రస్తం ధర్మాధర్మజని
తత్వాత్ప్రియాప్రియవదధిష్ఠానం- తదధిష్ఠితస్తద్వాన్ సశరీరో భవతి అశరీరస్వ
భావస్యాత్మనస్తదేవాహంశరీరం, శరీరమేవచాహమిత్యవివేకాదాత్మభావః సశ
రీరత్వం. అతఏవసశరీరస్సన్నాత్తః- గ్రస్తఃప్రియాప్రియాభ్యాం. ప్రసిద్ధమేత
త్. తస్యచనైవసశరీరస్యసతః ప్రియాప్రియయోః- బాహ్యవిషయ సంయోగవి
యోగనిమిత్తయోర్బాహ్యవిషయసంయోగవియోగా మమేతిమన్యమానస్యాప
హతిః- వినాశః, ఉచ్ఛేదస్సంతతరూపయోర్నాస్తీతి. తంపునర్దేహాభిమానా
దశరీరస్వరూపవిజ్ఞానేననివర్తితావివేకజ్ఞానం- అశరీరంసంతం ప్రియాప్రియేన
స్పృశతః. స్పృశిః ప్రత్యేకంసంబధ్యతఇతి ప్రియంనస్పృశతి, అప్రియం న
స్పృశతీతివాక్యద్వయంభవతి * సమ్లేచ్ఛాశుచ్యధార్మికైస్సహసంభాషేతేతి య
ద్వత్. ధర్మాధర్మకార్యేహితేశరీరిణాంతుస్వరూపమితి తత్ర ధర్మాధర్మయోరసం
భవాత్ తత్కార్యభావోదూరతఏవేతి, అతోనప్రియాప్రియేస్పృశతః. నను
యదిప్రియమప్యశరీరంనస్పృశతీతి; యన్మనువతోక్తం సుషుప్తస్థోవినాశమేవా
పీతోభవతీతి, తదేవేహాప్యాపన్నం. నైషదోషః, ధర్మాధర్మకార్యయోః శరీరసం
బంధినోః ప్రియాప్రియయోః ప్రతిషేధస్య వివక్షితత్వాత్. అశరీరంనప్రియా
ప్రియేస్పృశతఇత్యాదిహిశ్రుతిః. ఆగమాపాయినోహి స్పృశ్శబ్దోదృష్టః;
యథాశీతస్పర్శఉష్ణస్పర్శఇతి. నత్వగ్నేరుష్ణప్రకాశయోస్స్వభావభూతయోర
గ్నినాస్పర్శఇతిభవతి. తథాఽగ్నేస్సవితుర్వోష్ణప్రకాశవత్స్వరూపభూతస్యానం
దస్య ప్రియస్యాపి నేహప్రతిషేధః * విజ్ఞానమానందమ్ * ఆనందోబ్రహ్మేతి
శ్రుతిభ్యః. ఇహాపి భూమైవసుఖమిత్యుక్తత్వాత్. నను భూమ్నః ప్రియస్యైక
త్వేఽసంవేద్యత్వాత్; స్వరూపేనైవవానిత్యసంవేద్యత్వాన్నిర్విశేషతేతి నేం
ద్రస్యతదిష్టం * నాహఖల్వయంసంప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతినో
ఏవేమానిభూతానివినాశమేవాపీతోభవతి నాహమత్రభోగ్యం పశ్యామీత్యుక్త

శ్యాత్. తద్ధీన్ద్రస్యేష్టం- యద తానిచాత్మానంచజానాని, నచాప్రియం కిఞ్చి ద్వేత్తి, ససర్వాంశ్చలోక తి సర్వాంశ్చకామాన్ యేనజ్ఞానేన సత్యం చేతదిష్టమిన్ద్రస్య- ఇహ గానిమిత్తాన్యాని, లోకాః కామాశ్చసర్వేమ త్తాన్యేవాహమేషామస నత్వేతదిన్ద్రస్యహితం, హితంచేన్ద్రస్య ప్రజాపతినావక్తవ్యం, వ్యామవద చరాత్మతయా సర్వభూతలోకకామాత్మత్వేవగమేనయాప్రాప్తిః- తద్ధితమిన్ద్రాయవక్తవ్యమితి ప్రజాపతినాఽభిప్రేతం- నతురాజ్ఞో రాజ్యప్రాప్తివదన్యత్వేన, తత్రైవంసతి కంకేనవిజానీయాదాత్మైకత్వే ఇమానిభూతాన్యయమహమస్మీతి; నన్వస్మిన్పక్షే * స్త్రీభిర్వాయానైర్వా * సయదిపితృలోకకామః * సహితధావతిత్యాద్యైశ్వర్యశ్రుతయోఽనుపపన్నాః, న- సర్వాత్మస్వస్వప్నసంబన్ధోపపత్తేరవిరోధాత్. మృదఇవ సర్వఘటకరకకుణ్డాద్యాప్తిః, ననుసర్వాత్మత్వే దుఃఖసంబన్ధోపి స్యాదితిచేన్న, దుఃఖస్యాప్యాత్మత్వేపగమాదవిరోధః, అత్మన్యవిద్యాకల్పనానిమిత్తానిదుఃఖాని రజ్జ్వామివ సర్పాదికల్పనానిమిత్తాని. సాచావిద్యాఽశరీరాత్మైకత్వస్వరూపదర్శనేనదుఃఖనిమిత్తాప్యుచ్ఛిన్నేతి దుఃఖసంబన్ధాశఙ్కానసంభవతి, శుద్ధసత్త్వసంకల్పనిమిత్తానాంతు కామానామైశ్వర్యదేహసంబన్ధస్సర్వభూతేషు మానసానాం. పరఏవ సర్వసత్త్వోపాధివ్యవహారేణభోక్తేతి సర్వావిద్యాకృత సంవ్యవహారాణాం పరఏవాత్మాస్పదంనాన్యోస్తీతి వేదాన్త సిద్ధాన్తః * యఏషోక్షిణిపురుషోదృశ్యతఇతిచ్ఛాయాపురుషఏవ ప్రజాపతినోక్తః స్వప్నసుషుప్తయోశ్చాన్యఏవ, నహరోఽపహతపాప్మత్వాదిలక్షణః విరోధాదితికేచిన్మన్యన్తే. ఛాయాత్మనాంచోపదేశే ప్రయోజనమాచక్షతే- అదావేవోచ్యమానేకిలదుర్విజ్ఞేయత్వాత్పరస్యాత్మనోఽత్యన్తబాహ్యవిషయాసక్తచేతసోఽత్యన్తసూక్ష్మవస్తుశ్రవణేవ్యామోహోమాభూదితి. యథాకిలద్వితీయాయాంసూక్ష్మంచన్ద్రందిదర్శయిషుర్వృక్షంకంచిత్ప్రత్యక్షమాదౌదర్శయతిపశ్యాముమేషచన్ద్రఇతి, తతోన్యఙ్గిరిమూర్ధానంచన్ద్రసమీపస్థమేషచన్ద్రఇతి. తతోఽసావన్ద్రంపశ్యతి. ఏవమేతత్ * యఏషోఽక్షిణీత్యాద్యుక్తం ప్రజాపతినా త్రిభిఃపర్యాయైర్నపరఇతి; చతుర్థేతుపర్యాయేదేహస్థత్యాగత్స్సముత్థాయాశరీరతామాపన్నోజ్యోతిస్స్వరూపం. యస్మిన్నుత్తమపురుషస్త్ర్యాదిభిర్జక్షత్క్రీడన్ రమమాణోభవతి- సఉత్తమపురుషః పరఉక్తఇతిచాహుః సత్యం -

రమణీయాత్తావదియం వ్యాఖ్యా శ్రోతుం. న త్వర్థోఽస్య గ్రంథస్యైవం సంభవతి. కథం * అక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇత్యుపన్యస్య శిష్యాభ్యాం ఛాయాత్మని గృహీతే తయోస్తద్విపరీతగ్రహణం మత్వా తదపనయాయోదశరావోపన్యాసః. * కింపశ్యథ ఇతి చ ప్రశ్నః. సాధ్వలఙ్కారోపదేశశ్చానర్థకస్స్యాత్ - యదిఛాయాత్మైవ ప్రజాపతినాఽక్షిణి దృశ్యత ఇత్యుపదిష్టః. కించ, యది వా తేన స్వయముపదిష్ట ఇతి గ్రహణస్యాప్యపనయనకారణం వక్తవ్యం స్యాత్ -స్వప్నసుషుప్త్యాత్మగ్రహణయోరపి తదపనయనకారణం చ స్వయం బ్రూయాత్. న చోక్తం- తేన మన్యామహే నాక్షిణిచ్ఛాయాత్మా ప్రజాపతినోపదిష్టః కించాన్యత్- అక్షిణి ద్రష్టా చేద్దృశ్యత ఇత్యుపదిష్టస్స్యాత్ - తత ఇదం యుక్తం * ఏతం త్వేవత ఇత్యుక్త్వా స్వప్నేపి ద్రష్టురేవోపదేశః. స్వప్నే న ద్రష్టోపదిష్ట ఇతి చేన్న * అపి రోదితీవాప్రియవేత్తేవేత్యుపదేశాత్ - న చ ద్రష్టురన్యః కశ్చిత్స్వప్నే మహీయమానశ్చరతి * అత్రాయం పురుషః స్వయం జ్యోతిరితి న్యాయతశ్శ్రుత్యన్తరే సిద్ధత్వాత్, యద్యపి స్వప్నే సన్ధీభవతి, తథాపి సన్ధిస్స్వప్నభోగోపలబ్ధిం ప్రతికరణత్వం భజతే. కింతర్హి పటవిత్రివజ్ఞాగ్రద్వాసనాశ్రయాద్బుద్ధ్యైవ సంధీభవతీతి న ద్రష్టుస్స్వయం జ్యోతిష్ట్వబాధస్స్యాత్, కించాన్యత్, జాగ్రత్స్వప్నయోర్భూతాని చాత్మానం చ జానాతి మాని భూతాన్యయమహమస్మీతి ప్రాప్తే సత్యాం ప్రతిషేధో యుక్తస్స్యాత్ * నాహ ఖల్వయమిత్యాదిః, తథా చైతస్యైవావిద్యానిమిత్తయోః సశరీరత్వే సతి ప్రియాప్రియయోరపహతిర్నాస్తీత్యుక్త్వా తస్యైవాశరీరస్య సతోఽవిద్యాయాం సత్యాం సశరీరత్వప్రాప్తయోః ప్రతిషేధోఽయుక్తః-అశరీరం వా వసన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి, ఏకశ్చాత్మా స్వప్నబుద్ధాన్తయోర్గహా మత్స్యవదసంగస్సంచరతీతి శ్రుత్యంతరే సిద్ధం, యచ్చోక్తం సమ్ప్రసాదశ్శరీరాత్సముత్థాయ యస్మిన్ స్త్ర్యాదిభీరమమాణోభవతి- సోఽన్యస్సమ్ప్రసాదాదధికరణనిర్దిష్ట ఉత్తమః పురుష ఇతి, తదప్యసత్, చతుర్థేపి పర్యాయే * ఏతం త్వేవత ఇతి వచనాత్ యది తతోఽన్యోఽభిప్రేతస్స్యాత్, పూర్వవత్ * ఏతం త్వేవత ఇతి న బ్రూయాన్మృషా ప్రజాపతిః. కించాన్యత్- తేజోఽబన్నాదీనాం స్రష్టుస్సతః స్వవికారదేహశుంగే ప్రవేశం దర్శయిత్వా ప్రవిష్టాయ పునః * తత్త్వమసీత్యుపదేశో మృషా ప్రసజ్యేత తస్మింస్త్వం స్త్ర్యాదిభీ రంతాభవిష్యసీతి యుక్త ఉపదేశోఽభవిష్యత్ యది సంప్రసాదాదన్య ఉత్తమః పురుషో భవేత్, తథా

భూమ్ని * అహమేవేత్యాదిశ్రు * ఆత్మైవేదంసర్వమితినోపసమహరిష్యత్ యది
భూమాజీవాదన్యోఽభవిష్యత్ * నాన్యోఽతోఽస్తిద్రష్టేత్యాదిశ్రుత్యంతరాచ్ఛస
ర్వశ్రుతిషుచ పరస్మిన్నాత్మశబ్ద ప్రయోగో నాభవిష్యత్ - ప్రత్యగాత్మా చేత్స
ర్వజంతూనాం పరఆత్మానభవేత్. తస్మాదేక ఏవాత్మా ప్రకరణేసిద్ధః నచాత్మనస్సం
సారిత్వం-అవిద్యాధ్యస్తత్వాదాత్మనిసంసారస్యనహిరజ్జుశుక్తికాగగనాదిషుసర్ప
రజతమలాదీనిమిథ్యాజ్ఞానాధ్యస్తాని తేషాంభవంతీతి. ఏతేనసశరీరస్యప్రియాప్రియ
యోరపహతిరస్తీతివ్యాఖ్యాతం. యచ్చస్థితమప్రియవేత్తైవేతినాప్రియవేత్తైవే
తిసిద్ధం, ఏవంచసతిసర్వపర్యాయేపి * ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి ప్రజాప
తేర్వచనం-యదివాప్రజాపతిచ్ఛద్మరూపాయాశ్శ్రుతేర్వచనంసత్యమేవభవేత్ న
చేతత్కుతర్కబుద్ధ్యామృషాకర్తుంయుక్తం- తతోగురుతరస్య ప్రమాణాంత
రస్యానుపపత్తేః నను ప్రత్యక్షం దుఃఖాద్యప్రియవేత్తృత్వమవ్యభిచార్యనుభూ
యతఇతిచేన్న - జరాదిరహితో జీర్ణోఽహంజాతోఽహమాయుష్మాన్ గౌరః కృశో
మృతఇత్యాది ప్రత్యక్షానుభవవత్తదుపపత్తేః సర్వమప్యేతత్సత్యమితిచేత్. అ
స్త్యేవైతదేవందురవగమం- యేన దేవరాజోప్యదశరావాదిదర్శితా వినాశయు
క్తిరపిముమోహైవాత్ర * వినాశమేవాపీతో భవతీతి. తథావిరోచనో మహా
ప్రాజ్ఞః ప్రాజాపత్యోపి దేహమాత్రాత్మదర్శనో బభూవ. తథేంద్రస్యాత్మవి
నాశభయసాగరేఏవవైనాశికాఃస్యమజ్జన్ తథాసాంఖ్యాః ద్రష్టారం దేహాదివ్యతి
రిక్తమవగమ్యాపిత్యక్తాగమప్రామాణత్వాత్ మృత్యువిషయఏవాన్యత్వ దర్శ
నేతస్థుః. తథాన్యేకాణాదాదిదర్శనాః కషాయరక్తమివక్షారాదిభిర్వస్త్రం న
వభిరాత్మగుణైర్యుక్తమాత్మద్రవ్యంవిశోధయితుం ప్రవృత్తాః తథాన్యేకర్మి
ణోబాహ్యవిషయాపహృతచేతసోవేదప్రమాణాఅపి పరమార్థసత్యమాత్మైక
త్వం సవినాశమివేంద్రవన్మన్యమానాఘటీయంత్రవదారోహావరోహప్రకారై
రనిశంబంభ్రమతి, కిమన్యేక్షుద్రజంతవో వివేకహీనాః స్వభావతఏవ బహిర్వి
షయాపహృతచేతసః. తస్మాదిదంత్యక్తసర్వబాహ్యైషణైః అనన్యశరణైః పరమ
హంసపరివ్రాజకైరత్యాశ్రమిభిర్వేదాంతవిజ్ఞానపరైరేవవేదనీయంపూజ్యతమైః
ప్రాజాపత్యంచేమంసంప్రదాయమనుసరద్భిరుపనిబద్ధం ప్రకరణచతుష్టయేన,
తథాఽనుశాసత్యద్యాపితఏవ- నాన్యఇతి॥ ॥౧॥

అ—కార్యకారణపరివేష్టితౌ విశ్వతైజసావుక్తౌ- కారణమాత్రబద్ధశ్చప్రా

జ్ఞో వ్యాఖ్యాతః- సమ్ప్రత్యశరీరంతురీయముపదేష్టుం సశరీరతాంనిందతి (మ
ఘవన్నితి) శరీరవదాత్మనోపివినాశిత్వమవస్థావిశేషే దర్శితమిత్యాశఙ్క్యా
హ (యన్నన్యసఇతి) సశరీరోవిశేషవిజ్ఞానవాన్ భవతి- అశరీరస్యతు విశేష
విజ్ఞానాభావాద్వినాశభ్రమః- నపునరసావసుతోవినశ్యతి * స్వేనరూపేణాభి
నిష్పద్యతఇతి సమ్ప్రసాదస్యావినాశిత్వవచనాదిత్యభిప్రేత్య కారణమేవ స్ప
ష్టయన్నక్షరాణివ్యాచష్టే (యదిదమిత్యాదినా) ననుమర్త్యమిత్యేతావతైవ
మృత్యువ్యాప్తత్వేశరీరస్య సిద్ధేకిమిత్యాత్తంమృత్యునేతిపునరుచ్యతే - తత్రా
హ (కదాచిదేవేతి) వైరాగ్యార్థంవిశేషవచనమిత్యుక్తంయత్ - తదేవవై
రాగ్యం కిమర్థమిత్యాశఙ్క్యాహ (కథమితి) నిపతేన్నేనవిశేషవచనంఫల
వదితిశేషః. తదస్యేత్యత్రతచ్ఛబ్దార్థమాహ (శరీరమిత్యత్రేతి) మఘవన్ని
త్యాదివాక్యంసప్తమ్యర్థః త్రిస్థానతయా జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాఖ్య స్థానత్ర
యసంబంధిత్వేనేతియావత్. అమృతత్వం- షడూర్మివర్జితత్వం, అశరీరత్వం
స్వాభావికసావయవత్వాదిరాహిత్యం. ఆత్మనోఽధిష్ఠానమిత్యత్ర భోగత్యాపే
క్షితపూరణంకృతంభోక్తృభోగాయతనం శరీరమితి విశేషణార్థముక్త్వా తస్యై
వార్థాంతరమాహ (ఆత్మనోపేతి) అధిష్ఠానం- జనయితుస్తస్యావలబ్ధేరధికర
ణమితియావత్; అధిష్ఠానశబ్దస్యార్థాంతరమాహ (జీవరూపేణేతి) ఉత్తర
వాక్యస్థంసశరీరశబ్దంవ్యాచష్టే (యస్యేతి) ఈదృశం - మర్త్యత్వాదివిశేషణ
వదిత్యర్థః. తత్- యథోక్తంశరీరమధిష్ఠితమనేనేతివ్యుత్పత్త్యాతదధిష్ఠితః- పు
రుషఇత్యర్థః తస్యైవసంపిండితమర్థమాహ.(తవ్యానితి) ఉక్తార్థేవిశేష
ణంపాతయతి (సశరీరఇతి) అశరీరస్య.కథంసశరీరత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (అశ
రీరేతి) అవివేకతః- సశరీరోభవతీతి పూర్వేణసంబంధః యతస్సశరీరః - అతఏ
వప్రియాప్రియాభ్యాం మాత్త్వైవపురుషఇతియోజనా; వైశబ్దార్థమాహ (ప్ర
సిద్ధమితి) ఏతచ్ఛబ్దార్థమేవోత్తరవాక్యవ్యాఖ్యానేన స్ఫారయతి (సశరీర
స్యేతి) శ్యామమేతి మన్యమానస్య సతః స్వస్యతయోస్సంతతిరూపయోరపహ
తిర్నాస్తీతిసంబంధః. ప్రియాప్రియయోస్సావరస్యేన వినాశోఽస్తి- క్షణికత్వా
దిత్యాశంక్య సంతతిరూపయోరిత్యుక్తం. ఇతిశబ్దో వాక్యసమాప్త్యర్థః అజ్ఞస్య
దేహసంబంధద్వారాసంసారిత్వముక్త్వాతస్యైవవిద్యావతోదేహనివృత్తిద్వా
రేణ ముక్తిందర్శయతి (తంపునరితి) ముక్తేపుంసిప్రియాప్రియయోర్మిళిత

యోరస్పర్శేప్యేకైకస్య స్పర్శస్స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (స్పృశత ఇతి) ప్రత్యేకం సంబంధమభినయతి (ప్రియమితి) సమస్తతయాశ్రుతస్యానేకస్య ప్రత్యేకం క్రియాసంబంధే దృష్టాంతమాహ (నేతి) ప్రియాప్రియయోః కార్త్స్న్యేన సంస్పర్శం ప్రాప్తనిరాసపూర్వకం కైముతికన్యాయేన దర్శయతి (ధర్మాధర్మేతి) తత్రేతి అశరీరతాఖ్యం స్వరూపముచ్యతే. ప్రియస్పర్శాభావం శ్రుత్వా మోక్షస్యాపుమర్థత్వం శంకతే (నన్వితి) ఇహాపీతి- ముక్తోగృహ్యతే, స్వాభావికప్రియాప్రియప్రతిషేధాన్నాపుమర్థత్వం ముక్తేరిత్యుత్తరమాహ (నైష దోష ఇతి) ప్రతిషేధమేవాభినయతి (అశరీరమితి) కాదాచిత్కయోరేవ ప్రియాప్రియయోః శేష ఇత్యత్ర నియామకమాహ (ఆగమాపాయినోరితి) కాదాచిత్కత్వే స్పర్శశబ్దప్రయోగస్య కారణం దర్శయితుం ప్రియస్పర్శనిషేధేపి స్వాభావికం ప్రియమాత్మనః న నిషిధ్యత ఇత్యాహ (నత్వితి) ఆత్మని తర్హి కాదాచిత్కమేవ ప్రియమితి తస్మాత్ప్రతిషేధాత్తదవస్థమపుమర్థత్వమిత్యాశంక్యాహ (శ్రుతౌ తు) భూమవిద్యాలోచనాయామపి సుఖమాత్మన్యాత్మని నప్రతిషేధోస్తీత్యాహ (ఇహాపీతి) తథాపి విషయవిషయిభావాభావేన భేదాభావాత్తదవస్థమపురుషార్థత్వమితి శంకతే (నన్వితి) భేదోనపుమర్థతోపయోగీ- కేవలవ్యతిరేకాభావాత్. సుఖసాక్షాత్కారస్తుపురుషార్థః- సచాభేదేపి విద్యతే ఇత్యాశఙ్క్యాహ (స్వరూపేణేతి) ఆత్మని విశేషజ్ఞానరాహిత్యమింద్రస్య నేష్టమిత్యత్ర హేతుమాహ (నాహేతి) కింతర్హీంద్రస్యేష్టమిత్యాశఙ్క్యాహ (శ్రద్ధేతి) యేనజ్ఞానేనాప్నోతి-తదిష్టమింద్రస్యేతిపూర్వేణసంబంధః, కిమిదం విశేషవిజ్ఞానమింద్రస్యేష్టమిత్యుచ్యతే- కింవాహితమితివివక్ష్యతే, తత్రాద్యమంగీకరోతి (సత్యమితి) ద్వితీయందూషయతి) నత్వితి) * ద్వితీయాద్వై భయంభవతీత్యాదిశ్రుతేరిత్యర్థః, తథాపీష్టమేవేంద్రాయ ప్రజాపతినోపదేష్టవ్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (హితంచేతి) కింతర్హి తస్య హితమితి చేత్- తదాహ (వ్యోమవదితి) వక్తవ్యమితిసంబంధః, హితమేవ- నత్విష్టమితిస్థితే ఫలితమాహ (తతో ఇతి) సర్వేషాంభూతానాం లోకానాంకామానాంచాత్మా సచ్చిదానందమాత్రం తద్రూపత్వం చేన్ముక్తస్యేష్యతే- కథం తర్హి తస్యైశ్వర్యశ్రుతయోనిర్వహంతీతి చోదయతి (నన్వితి) సగుణవిద్యావతాంయదైశ్వర్యం- తన్నిర్గుణవిద్యాస్తుత్యర్థం సంకీర్త్యతే, బ్రహ్మీభూతస్య ముక్తస్య సగుణవిద్యాయాఅపి ప్రత్యగ్భూతత్వాత్తత్ఫలస్య తత్రోపచరితుం యుక్తత్వాదితిపరిహరతి (నేత్యాదినా)

సర్వాత్మత్వే నిబాధాపి ప్రాప్నోతీతిశంకతే (నన్వితి) దుఃఖస్య దుఃఖాత్వభా
వత్తస్యాత్మావిద్యాపని నదుఃఖిభవిష్యతీతిసమాధత్తే (నదుఃఖస్యేతి) తహీ
దుఃఖనామాత్మాముక్తఇతిదుఃఖిస్యాత్- అత్రాహ (ఆత్మనీతి) నతావదాత్మనః
స్వభావతోదుఃఖిత్వం-కింత్వావిద్యకం-సాచముక్తస్యదగ్ధేతిదుఃఖిత్వాప్రసక్తిరి
త్యర్థః, తహీవిద్యయాదగ్ధాయామవిద్యాయాంతదధ్యారోపితమైశ్వర్యమపి
ఈశ్వరస్య సగుణవిద్యాఫలభూతం తద్దగ్ధమేవేతికథం సిద్ధ్యత్యర్థమిహ తదుప
దేశసిద్ధిరిత్యాశంక్యాహ (శుద్ధేతి) శుద్ధః సత్త్వం- రజస్తమోభ్యామస్పృష్టం-
తస్మాన్మాయైకదేశాజ్జాతాస్సంకల్పాః నిమిత్తానియేషాంకామానాం- ఐశ్వర్యభో
గానాం, తేతథోక్తాః- తేషాం సర్వేషుభూతేషువిషయేషుమనోమాత్రేణశ్వ
రాభిధ్యానరూపేణ సిద్ధానామీశ్వరాఖ్యేన స్వభావేనాభిసంబంధో మాయా
వస్థాయాంసిధ్యతీత్యర్థః, నను జీవానామేవావిద్యాతత్కార్యసంబంధః- నేశ్వ
రస్యేతిచేత్, నేత్యాహ (పరమేవేతి) చతుష్వపి పర్యాయేషు త్వమర్థాను
వాదేన తస్య తదర్థత్వం విధేయమితి స్వాభిప్రాయేణ ప్రజాపతివాక్యం
వ్యాఖ్యాతం. సంప్రతి స్వయూథ్యమతిముత్థాపయతి (యఏషఇతి) ప్రథమ
పర్యాయస్య ఛాయాత్మవద్ద్వితీయతృతీయపర్యాయయోరపి విజ్ఞానాత్మవిషయ
త్వమిత్యాహ (స్వప్నేతి) అన్యఏవ- పరస్మాదుక్తఇతిసంబంధః- చతుర్థపర్యా
యవత్పర్యాయత్రయేపి పరమాత్మైవకస్మాన్నోచ్యతే- తత్రాహ (నపరఇతి)
అపహతపాప్మత్వాదేగవస్థావత్త్వస్యచ మిథోవిరోధోహేత్వర్థః, నన్వంతిమే
పర్యాయే పరస్యోపదేశోయుజ్యతే- తజ్జ్ఞానస్య ముక్తిఫలత్వాత్, కిమితి పూ
ర్వేషుపర్యాయేషు ఛాయాదయోనిర్దిశ్యంతే- తత్ఫలాభావాత్, అతఆహ(ఛా
యాద్యాత్మనాంచేతి) తత్ర ప్రథమం ఛాయాత్మనఉపదేశస్య ప్రయోజనమా
హ(ఆదావేవేతి)పరస్యాతిసూక్ష్మత్వేనదుర్విజ్ఞేయత్వాత్తస్మిన్నేవాదావుచ్యమా
నేసతితస్యాతిసూక్ష్మస్యశ్రవణేపి శ్రోతురనాత్మనిష్ఠస్యకేవలవ్యామోహస్స్యాత్-స
మాభూదితి పృథక్ఛాయాత్మోపదేశః కృతఇతిసంబంధః, స్వప్నసుషుప్తయో
ర్విజ్ఞానాత్మోపదేశస్య ప్రయోజనందర్శయన్నుక్తమర్థందృష్టాంతేనస్పష్టయ
తి (యథేత్యాదినా) ఇతిశబ్దస్సిజానంబధ్యతే,పర్యాయాంతరస్యతాత్పర్యమాహ
(చతుర్థేత్వితి)మరణధర్మకాద్దేహాత్పృథగ్భూతాజ్జ్యోతిస్స్వరూపమశరీరత్వం
ప్రాప్తో యద్యపిచతుర్థేపర్యాయేకథ్యతే-తథాపికథమసౌపరమాత్మా స్యాదితా

శంకామాహ(యస్మిన్నితి) సః సంప్రసాదః. యోవిద్వాన్ కర్తృత్వేన వివక్షితః, కిమిదం వ్యాఖ్యానం శబ్దానుసారి- కింవార్థానుసారీతి వికల్ప్యాద్యమంగీకరోతి (సత్యమితి) ద్వితీయందూషయతి (నత్వితి) అసంభవమేవాకాంక్షాద్వారాస్ఫుటయతి (కథమిత్యాదినా) యద్యాద్యేపర్యాయే ఛాయాత్మోపదిశ్యతే- తర్హీంద్రవిరోచనయోస్సమ్యగ్దర్శిత్వాద్విపరీతగ్రహాపోహార్థం ప్రజాపతేరాయాసోవృథాస్యాత్. తేన నేదంవ్యాఖ్యానమర్థానుసారీత్యర్థః, ఇతశ్చ నాద్యే పర్యాయె ఛాయాత్మోపదేశోస్తీత్యాహ (కించేతి) ప్రజాపతిస్స్వేనోపదిష్టస్యాపి ఛాయాత్మనోగ్రహణంనమృష్యతీత్యాశంక్య హేత్వంతరం స్పష్టయతి (యదీతి)తేన చ్ఛాయాత్మగ్రహణాపనయకారణాచ నేనేతియావత్. తేనప్రజాపతినేన్ద్రస్యచ్ఛన్ద్రాయోజ్యః, ఇతశ్చ ప్రథమేపర్యాయే ద్రష్టురేవోపదేశఃనఛాయాపురుషస్యేత్యాహ (కించాన్యదితి) ఏతచ్ఛబ్దేన సన్నిహితావలమ్బినాచ్ఛాయాత్మానమనుకృష్య స్వప్నేద్రష్టురుపదేశః ప్రజాపతేర్మృషావాదిత్వం ప్రసజ్యేత- తథాచ ప్రథమేపిపర్యాయే ద్రష్టైవోపదిష్టఇత్యర్థః, స్వప్నావస్థావిశిష్టస్య స్థానాంతరేబాధ్యత్వాన్నతత్ర ద్రష్టురుపదేశోస్తీతిశంకతే (స్వప్నఇతి) అనుభవానుసారేణోత్తరమాహ (నేత్యాదినా) కించ ప్రకాశకారణానాముపరమేయః ప్రకాశః- సనైసర్గికఇతిన్యాయేన ప్రతీనస్స్వయం జ్యోతిష్ట్వం బృహదారణ్యకే స్వప్నావస్థామాశ్రిత్యోక్తం- తతశ్చ తత్ర ద్రష్టురుపదేశస్సిధ్యతీత్యాహ (నచేతి) సూర్యాదీనాముపరమేయః ప్రకాశోదృశ్యమానః సనైసర్గికశ్చేత్యుక్తం- స్వప్నేప్యంతఃకరణస్య సత్త్వాదిత్యాశఙ్కాహ(యద్యపీతి) కరణత్వాభావేహేతుంపృచ్ఛతి (కింతర్హీతి) నీలపీతాదివిషయాః జాగ్రద్వాసనాభిర్వివర్తమానాః సాక్షిణోవేద్యతామాపద్యంతే- తథాచ పటేచిత్రవద్విచిత్రవాసనామయచేతనస్సాక్షిగమ్యత్వాన్నస్వప్నేపలబ్ధౌ కరణంభవతీతి తద్ద్రష్టుః స్వయంజ్యోతిష్ట్వంన్యాయసిద్ధమిత్యాహ (పటేతి) ప్రాసంగికం హిత్వా ద్రష్టైవోపదిష్టః స్వప్నావస్థాయామిత్యత్ర హేత్వంతరమాహ (కించేతి) తథాచ జాగ్రదవస్థాయామివ స్వప్నేపి ద్రష్టైవోపదిష్టఇతి శేషః; ఇతశ్చ ద్రష్టురేవోపదేశః స్వప్నదశాయామిత్యాహ (ప్రాప్తావితి) నకేవలముక్తదోషప్రసక్తనిషేధోనిషేధ్యప్రాప్తిసాపేక్షత్వాదవస్థాద్వయేద్రష్టురుపదేశమాకాంక్షతి- కింతు తురీయగతోనిషేధోపినిషేధ్యమాకాంక్షన్నవస్థాద్వయే ద్రష్టురుప

దేశమాశాంక్షతీత్యాహ (తథేతి) నిషేధస్య ప్రా క్షత్వాత్ప్రకృతస్యైవ
చ్ఛిష్టురవిద్యానిదానె సశరీరత్వే తన్నిమిత్తయో యగతయోగ్యప్రియా
ప్రియయోరపహతిరస్తీతి నహవైసశరీరస్యేత్యాదినా సశరీరత్వే ప్రాప్త
యోః ప్రియాప్రియయోస్తస్యైవావస్థాత్రయాతీతస విద్యాయామశరీ
రమిత్యాదినా ప్రతిషేధోయుక్తఇతియోజనా. స్వప్నా పదేశేహేత్వం
తరమాహ (ఏకశ్చేతి) చతుర్థపర్యాయస్య సోపుప్తాద్య విషయత్వము
క్రమనుభాష్యదూషయతి (యదప్యేకమిత్యాదినా) తదెవ వ్యతిరేకద్వారా
స్ఫోరయతి (యదీతి) అధికరణాభేదాభావేన భేదస్సత్యోనాస్తీత్యత్ర హేత్వంత
రమాహ (కించాన్యదితి) జీవపరయోర్భేదస్య షష్ఠప్రపాఠకవిరోధవత్, సప్తమ
ప్రపాఠకవిరోధోపిస్యాదిత్యాహ (తథేతి) బృహదారణ్యకశ్రుత్యాలోచనా
యామపి జీవేశ్వరభేదోనసంభవతీత్యాహ (నాన్యఇతి) ఇతిశ్చ జీవపరయోర్భే
దోనాస్తీత్యాహ (సర్వశ్రుతిష్వితి) శ్రౌతమర్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ఆ
త్మైక్యే పరస్యైవసంసారిత్వం సర్వదేహేషుస్యాదితిచేత్, నేత్యాహ (నచే
తి) ఆరోపితసంసారిత్వం వస్తుతోనాత్మన్యస్తీత్యేతద్దృష్టాంతేనస్పష్టయతి (న
హీతి) మిథ్యాచతదజ్ఞానంచేతిమిథ్యాజ్ఞానం. తేనాధ్యస్తాని, అవిద్యమానాన్యే
వవిద్యమానవత్ప్రతీతిమాపాదితానీత్యావత్.నహవైసశరీరస్యేత్యాదినదశావా
స్తవత్వంప్రియాప్రియసంబంధస్యావిక్షితమితిశంకాముక్తన్యాయాతిదేశేన నిర
స్యతి (ఏతేనేతి) ఆత్మనిసంసారస్య ప్రసక్తిర్నేత్యనేనేతియోజనత్, యావదధ్యా
సభావిత్వం- ప్రియాప్రియయోరపహత్యభావః, నవాస్తవత్వం- శరీరసంబంధ
స్యైవ ప్రియాప్రియమూలస్య దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః, స్వప్నద్రష్టా ఖల్వ
ప్రియవేత్తేవభవతి- నత్వప్రియవేత్తైవేతియత్పూర్వత్రస్థితం- తత్సిద్ధంలాభాం
తరమాహ (ఏవంచేతి) ప్రజాపతేర్వచనం- సత్యంభవేదితిసంబంధః, అపౌరు
షేయ్యాంశ్రుతౌ కుతః ప్రజాపతేర్వచనం సావకాశమిత్యాశంక్యాహ (య
దివేతి) సుఖాదయస్సాశ్రయాః- గుణత్వాత్- రూపాదివదిత్యనుమానాత్తదా
శ్రయః పరిశేషాదాత్మాభవిష్యతీతివైశేషికాదితర్కవిరోధాదసత్యంశ్రుతేర్వచ
నమిత్యాశంక్యాహ (నచేతి), సుఖాదీనాముపాధిధర్మత్వేన సిద్ధసాధ్యత్వాన్నాస్తి
శ్రౌతవచసాబాధకమిత్యర్థః, ప్రత్యక్షమితిశంకతే (నన్వితి)'తస్యాభాసత్వాన్న
బాధకత్వమితిపరిహరతి (నేత్యాదినా) దృష్టాంతోపి నంప్రతిపన్నోనభవతీతి శ

జ్ఞాతి (స్తుతిసాపే: ప్రత్యవదనం త్వదీయమేవమస్త్వేవేత్యంగీకరోతి
(అస్త్వేవేతి) స్థానద్వ: మాహ (దురవగమమితి) అధికారిణః ప్రమితిజ
నకోవేద ఇతి న్యాయే: కానామనధికారిణాం దుర్జ్ఞానమాత్మతత్త్వం; అ
తో స్త్యేవ జరాదిస: వం, నతావతా వస్తుక్షతిరిత్యర్థః; దురవగమత్వే
లింగమాహ (గ త్రేతి- ఆత్మతత్త్వోక్తిః, తస్య దుర్జ్ఞానత్వే లింగాంత
రమాహ (తస్మి: శికభ్రాంతిరప్యాత్మనో దుర్జ్ఞానత్వం గమయతీత్యాహ॥
(తథేంద్రస్య స్థి: ఖ్యభ్రాంతిరపి దుర్జ్ఞానత్వమాత్మనో జ్ఞాపయతీత్యాహ(త
థా సాంఖ్యా ఇతి) తార్కికభ్రాంతిరపి తస్య దుర్గ్రహత్వే గమకమిత్యాహ ॥
(తథాన్య ఇతి) బుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నధర్మాధర్మభావనాః- న
వాత్మగుణాః, మీమాంసకభ్రాంతి స్తస్య దుర్గ్రహత్వే గమికేత్యాహ (తథాన్య
ఇతి)యదాపరీక్షకాణామపీదృశీభ్రాంతిరాత్మనో దురవగమకత్వం గమయతి- త
దా విచారవిధురాణాం లౌకికానాంభ్రాంతి స్తత్ర ప్రమాణయితవ్యేత్యాహ(కి
మన్య ఇతి) అన్యేచ బహ్మ్రమతీతికింవక్తవ్యమితిసంబంధః, యదిలౌకికానాం ప
రీక్షకాణాంచేదమాత్మతత్త్వం దుర్జ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయతే, కేషాంతర్హీదం సు
జ్ఞానమిత్యాశంక్యాహ (తస్మాదితి) ఏషణాస్వాత్మతత్త్వేపి తేషామౌదాసీన్యం
వారయతి (అనన్యశరణైరితి) తేషాంకుటీచ(కా)రా)దిభావంవ్యాసేధతి (పరమ
హంసేతి) కర్మనిష్ఠానామాశ్రమానతీత్యనైష్కర్మ్యప్రాధాన్యేనవర్తమాన
త్వందర్శయతి (అత్యాశ్రమిభిరితి) అనన్యశరణైరిత్యుక్తంవ్యనక్తి (వేదాంతేతి)
పూజ్యతమైరితి- నిత్యానువాదః, తేషామాత్మవేదనోపాయం ప్రాక్తనముపది
శతి (ప్రాజాపత్యంచేతి) స్థానత్రయం తురీయంచేత్యేతద్విషయం- ప్రకరణ
చతుష్టయం, యథోక్తాధికారిణామేవాత్మవేదనమిత్యత్ర లింగాంతరమాహ (త
థేతి) అశరీరమిత్యాదివాక్యవ్యాఖ్యానోపసంహారార్థమితిపదమ్. ॥ ౧ ॥

రం—(మఘవన్మర్త్యంవా ఇదం శరీరమాత్తం మృత్యునా తదస్యామృతస్యా
శరీరస్యాత్మనోఽధిష్ఠానమ్) వాశబ్దఏవార్థే, హేమఘవన్ ఇదంశరీరమేవహి
మర్త్యం- మరణధర్మి, న కేవలంమరణధర్మిత్వమాత్రం- అపితు మృత్యునా
ఆత్తం- తద్వ్యాప్తంచ, సతతవినాశశీలమితియావత్,ఇదంచశరీరేహేయత్వా
నుసంధానార్థముక్తం, ఏవంభూతం తదిదంశరీరం కర్మకృతశరీరరాహిత్య
లక్షణామృతత్వస్వరూపస్యాత్మనో భోగాధిష్ఠానం; కర్మవశేన జీవేన భోగా

ర్థం పరిగృహీతమిత్యర్థః, తతశ్చాశరీరత్వమేవస్వరూపం- సైవామృతత్వ లక్షణాముక్తిః- సశరీరత్వమేవ తదభావఇత్యుక్తంభవతి; నను పురుషార్థస్య హీముక్తిరూపత్వంవక్తవ్యం- నహ్యశరీరత్వంపురుషార్థః - అపితు దుఃఖాభావః; తతశ్చ తస్యైవామృతత్వరూపత్వముచితం- నత్వశరీరత్వస్యేత్యత్రాహ (ఆత్తోవైసశరీరఃప్రియాప్రియాభ్యామ్) స్పష్టోర్థః, తదేవోపపాదయతి (న హవైసశరీరస్య సతఃప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి) కర్మారబ్ధశరీరయోగినః త దనుగుణసుఖదుఃఖయోగస్యావశ్యంభావిత్వాత్ కర్మణారబ్ధదేహసంబంధాభావస్య పురుషార్థతయా ముక్తిరూపత్వముపపద్యతఇతిభావః, వ్యతిరేకం దర్శ యతి(అశరీరంవావసంతంనప్రియాప్రియేస్పృశతః) వావశబ్దః ప్రసిద్ధౌ-అవధారణేవా, శిష్టంస్పష్టమ్. ॥ ౧ ॥

ఉ—అశరీరోవాయురభ్రంవిద్యుత్ స్తనయిత్నురశరీరాణ్యేతాని తద్యథైతాన్యముష్మాదాకాశాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యంతే ఏవమేవైషసంప్రసాదో ఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే. ॥ ౨ ॥

శం—తత్రాశరీర... ప్రసాదస్యావిద్యయాశరీరేణావిశేషతాం- సశరీరతామేవ సంప్రాప్త ... త్సముత్థాయ స్వేనరూపేణయథాభినిష్పత్తిః- తథా వక్తవ్యేతి దృష్టాంత ... తే (అశరీరోవాయుః) అవిద్యమానం శిరఃపాణ్యాదిమచ్ఛరీరమస్యేత్యశరీరః- కించ- అభ్రంవిద్యుత్ స్తనయిత్నురిత్యేతాని చాశరీరాణి, తత్ - తత్ర, ఏవంసతి వర్షాదిప్రయోజనావసానేయథా,అముష్మాదితి- భూమిష్ఠాత్ప్రతిద్యులోకసంబంధినమాకాశదేశంవ్యపదిశతి, ఏతాని యథోక్తాన్యాకాశసమానరూపమాపన్నాని స్వేనవాయ్వాదిరూపేణాగృహ్యమాణాని ఆకాశాఖ్యతాంగతాని, యథా సమ్ప్రసాదోఽవిద్యావస్థాయాం శరీరాత్మభావమేవాపన్నః, తానిచతథాభూతానిఅముష్మాత్ - ద్యులోకసంబంధిన ఆకాశదేశాత్సముత్తిష్ఠంతి-వర్షణాదిప్రయోజనాభినిర్వృత్తయే, కథంశిశిరాపాయే సావిత్రంపరంజ్యోతిః- ప్రకృష్టంగ్రీష్మకముపసంపద్య- సావిత్రాభితాపంప్రాప్యేత్యర్థః- ఆదిత్యాభితాపేన పృథగ్భావమాపాదితాస్సంతః స్వేన స్వేనరూపేణ- పురోవాతాదినా వాయురూపేణ స్తిమితభావంహిత్వా- అభ్ర

మపి పర్వతహస్త్యాదిరూపేణ, విద్యుదపి స్వేనజ్యోతిర్లతాదిచపలరూపేణ స్తనయిత్నురపి స్వేనగర్జితాశనిరూపేణేత్యేవం ప్రావృడాగమే స్వేనస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యంతే, యథాఽయం దృష్టాంతః-వాయ్వాదీనామాకాశాదిసామ్యగమనవదవిద్యయా సంసారావస్థాయాం శరీరసామ్యమాపన్నోఽహమముష్యపుత్రో జాతో జీర్ణో మరిష్యఇత్యేవం ప్రకారం- ప్రజాపతినేవ మఘవాన్ యథోక్తేనక్రమేణ నాసిత్వం దేహేంద్రియాదిధర్మాన్- తత్త్వమసీతి ప్రతిబోధితస్సన్ సఏషసంప్రసాదః- జీవోఽస్మాచ్ఛరీరాత్ ఆకాశాదివవాయ్వాదయస్సముత్థాయ- దేహాదివిలక్షణమాత్మనో రూపమవగమ్య, దేహాత్మభావనాం హిత్వేత్యేతత్; స్వేనరూపేణ- సదాత్మనైవాభినిష్పద్యతఇతివ్యాఖ్యాతం పురస్తాత్ ॥ ౨ ॥

ఆ—సశరీరస్య బంధో ముక్తిరశరీరస్యేతిస్థితేకిమర్థమశరీరో వాయురిత్యాదివాక్యమిత్యాశంక్యాహ (తత్రేత్యాదినా) కథం వాయోరశరీరత్వం తదాహ- (అవిద్యమానమితి) ఏవంసతివాయ్వాదీనామశరీరత్వేసతీతియావత్, ఆకాశస్య సర్వత్రైకరూపత్వాదముష్మాదితిపృథగ్వ్యపదేశసిద్ధిరిత్యాశంక్యాహ (అముష్మాదితీతి) యథోక్తాని- అశరీరాణివాయ్వాదీని, తేషామాకాశత్వాపత్తౌ, దృష్టాంతమాహ (యథేతి) తథావాయ్వాదీని స్వేనరూపేణాగృహ్యమాణత్వదశాయాం ఆకాశాఖ్యతాంగతానీతిసంబంధః, తానిచ వాయ్వాదీని-తథాభూతాని ఆకాశాత్మత్వం ప్రాప్తానీత్యేతత్, వర్షాదిఫలనిష్పత్త్యర్థం వాయ్వాదీనామాకాశదేశాత్ సముత్థానముక్తమాకాంక్షాద్వారేణస్ఫుటయతి (కథమిత్యాదినా) స్వేనస్వేనరూపేణ, అభినిష్పద్యంతఇతిసంబంధః, తత్రవాయోరభ్రస్యవిద్యుతస్తనయిత్నోశ్చ స్వేనరూపేణాభినిష్పత్తిప్రకారంవివృణోతి (పురోవాతాదీతి) స్తిమితభావంహిత్వా. వాయురితి శేషః- దృష్టాంతమనూద్య దార్ష్టాంతికమాహ '(యథేతి) వాయ్వాదీనామిత్యస్మాత్పురస్తాత్తథేత్యధ్యాహర్తవ్యమ్. తత్రాదిశబ్దేనాభ్రవిద్యుత్స్తనయిత్నవో గృహ్యంతే, ఆకాశాదీత్యాదిపదమభ్రాదికారణసంగ్రహార్థం, శరీరసామ్యమేవవిశినష్టి (అహమితి) ప్రతిబోధనేదృష్టాంతమాహ (ప్రజాపతినేతి) యథోక్తేనక్రమేణ పర్యాయచతుష్టయోపదిష్టప్రకారేణేతియావత్, మఘవాన్ ప్రతిబోధితఇతిసంబంధః; దార్ష్టాంతికే ప్రతిబోధనప్రకారందర్శయతి (నాసీతి) శరీరాద్విదుషస్సముత్థానే దృష్టాం

తమాహ (ఆకాశాదివతి) సముత్థానంవిభజతే (దేహాదితి) పునరుక్తింపరిహరతి
(ఇతివ్యాఖ్యాతమితి) ॥ ౨ ॥

౨—(అశరీరో వాయుః) శిరఃపాణ్యాదిలక్షణశరీరశూన్యోవాయురిత్యర్థః,
(అభ్రంవిద్యుత్ స్తనయిత్నురశరీరాణ్యేతాని) అభ్రాదీనిచాశరీరాణీత్యర్థః *
అభ్రంభూత్వా మేఘోభవతీత్యాదివత్ అభ్రస్తనయిత్న్వోరవస్థాభేదేన భేదో
ద్రష్టవ్యః, అశరీరాణాంచ ప్రియాప్రియానన్వయోదృష్టఇతిభావః (తద్యథైతా
న్యముష్మాదాకాశాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్ప
ద్యంతే ఏవమేవైషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంప
ద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే) అత్రవ్యాసార్యైః * వాయ్వాదీనామాకా
శాత్సముత్థానంనామ; స్వకార్యకరణాయోర్ధ్వదేశేఽభివృద్ధిః,పరశబ్దోవాయ్వా
దీనాంకారణావస్థావాచీ, జ్యోతిశ్శబ్దస్తు కారణానాంకార్యోత్పాదనద్వారేణ
తదభివ్యంజకతయాప్రయుక్తః, వాయ్వాదీనిచ కారణద్రవ్యముపగమ్యకార్యా
వస్థాంహిత్వా కారణసదృశేనరూపేణ విశిష్టానిభవంతి. వాయుర్హి అపహాప్ర
వహాదిరూపేణ సప్తవిధత్వంహిత్వా వాయుత్వమాత్రేణావతిష్ఠతే. విద్యుత్తు వి
ద్యుత్త్వంహిత్వా తేజస్త్వేన. అభ్రస్తనయిత్నూచాభ్రత్వాదిప్రహాణేన స్వకా
రణభూతరూపేణ ఏవంజీవోఽపి మార్గవిశేషేణ దేశవిశేషవిశిష్టంపరం బ్రహ్మ
ప్రాప్యసంసారావస్థాప్రహాణేన పరమాత్మతుల్యరూపేణావిర్భవతీత్యేవమర్థ
స్యైవ దృష్టాంతదార్ష్టాంతికవాక్యసామంజస్యంభవతీతివర్ణితమ్. ఇదంచవా
క్యం ఫలపాదేచింతితమ్ * స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి దేవాదిరూపవత్-
సాధ్యేన రూపేణాభినిష్పత్తిరుచ్యతే- అభినిష్పత్తిశబ్దస్యాగంతుకధర్మోత్పత్తి
పరత్వాత్- స్వశబ్దః స్వాత్మీయవచనః, ఆగంతుకస్యాపిరూపస్యాత్మీయత్వాత్
స్వేనరూపేణేత్యుపపద్యతే. నతు * స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇత్యత్ర స్వశ
బ్దస్యాత్మార్థకత్వంవా నిష్పత్తిశబ్దస్యావిర్భావార్థకత్వంవాయుక్తం-స్వరూ
పస్య నిత్యత్వేన తత్ప్రాప్తేరపురుషార్థత్వప్రసంగాదితి పూర్వపక్షేప్రాప్త
ఉచ్యతే * సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్. పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వస్య
రూపస్యైవావిర్భావః- నత్వాగంతుకాత్మీయధర్మోత్పత్తిః- తథాహిసతి * స్వే
నరూపేణాభినిష్పద్యతఇత్యత్ర స్వేనశబ్దవైయర్థ్యప్రసంగాత్. అతః స్వశ
బ్దో నాత్మీయవచనః- అపిత్వాత్మవచనఏవ. ఆవిర్భావేఽప్యభినిష్పత్తిశబ్దో దృశ్య

తే- యుక్తాశ్చయమర్థో నిష్పన్నః * ఇదమేకం సునిష్పన్నమిత్యాదిషు న స్వాత్మనః పూర్వసిద్ధత్వాత్ కథం తస్య పురుషార్థత్వం తత్రాహ * ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ * స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యస్య ముక్తో భవతీత్యర్థః. నివృత్తావిద్యాతిరోధానో భవతీతి యావత్. కథమిదమవసీయత ఇతి చేత్. ప్రతిజ్ఞానాత్ జాగరాద్యవస్థాత్రయకలుషితం జీవం ప్రస్తుత్య * ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నాన్యత్రైతస్మాదితి తస్యైవాశరీరత్వలక్షణముక్తత్వం * మఘవన్ మర్త్యం వా ఇదం శరీరమిత్యాదినా చతుర్థే పర్యాయేణ ప్రతిపాదయిష్యామీతి ప్రతిజ్ఞానాత్. నివృత్తావిద్యాతిరోధానస్య స్వేన రూపేణ సాధ్యత్వమస్త్యేవేతి న పురుషార్థత్వహానిః. నను నివృత్తతిరోధానస్యాస్యాత్మస్వరూపస్య కథంచిత్ సాధ్యత్వసంభవేఽపి తస్య న పురుషార్థత్వే ప్రమాణమస్తీత్యత్రాహ * ఆత్మా ప్రకరణాత్ * య ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదివాక్యసందర్భప్రతిపాద్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టతయాఽత్యంతానుకూలత్వేన పరమపురుషార్థభూతోఽయమాత్మా. అపహతపాప్మత్వాదీనాం కథం జీవసంబంధిత్వమిత్యత్రాహ- ప్రకరణాదితి. అవస్థాత్రయకలుషితం జీవం ప్రక్రమ్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణానామామ్నానాదిత్యర్థ ఇతి స్థితం * స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుచ్యమానం స్వరూపం కిమిత్యాకాంక్షాయాం అస్మిన్ప్రకరణే అపహతపాప్మత్వాదిగుణానామేవోపన్యాసాత్, సత్యసంకల్పత్వకార్యజక్షణాదిభ్యశ్చ బ్రహ్మసంబంధినా అపహతపాప్మత్వాదిగుణలక్షణేన రూపేణావిర్భవతీతి జైమినిరాచార్యో మన్యత ఇతి * బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ఇతి జైమినిమతముపన్యస్య * ప్రజ్ఞానఘన ఏవ * విజ్ఞానఘన ఏవేతి జ్ఞానైకరసత్వామ్నానేన నిర్ధర్మకత్వప్రతిపాదనాత్ జ్ఞానమాత్రస్వరూపేణావిర్భవతీతి * చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిరిత్యౌడులోమిమతముపన్యస్య * ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణ ఇతి స్వసిద్ధాంతమావిష్కృతవాన్. తస్య చాయమర్థః- ఏవమపి విజ్ఞానఘనత్వేఽపి అపహతపాప్మత్వాద్యుపన్యాసేన * బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్య ఇతి పూర్వసూత్రోక్తబ్రహ్మరూపస్యాపి సంభవాత్ సైంధవఘనస్య కృత్స్నస్య రసనేంద్రియావగతరసఘనత్వస్య, చక్షురాద్యవగతరూపకాఠిన్యాదేశ్చావిరోధవత్ మానాంతరావగతబ్రహ్మరూపస్య చ మానాంతరావగతవిజ్ఞానఘనత్వస్య చావిరోధ ఇతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే

* విజ్ఞానఘనఏవేత్యేవకారస్య స్వప్రకాశత్వావ్యాప్తాంశనిషేధమాత్రపరత్వా దితిస్థితం. యత్పునరేరుక్తమ్ * శరీరాత్సముత్థాయ- శరీరేఆత్మాభిమానంహిత్వా స్వేనరూపేణ పరమాత్మరూపేణ సాక్షాత్కృత్య పరంజ్యోతిర్భాపతి-పరమాత్మా భవతీత్యర్థః. నతు శరీరాదుత్క్రమణం దేశాంతరగమనంవాఽత్ర వివక్షితమి తి- తదసత్- అపదార్థత్వాత్. నహి * శరీరాత్సముత్థాయేత్యస్య శరీరేఆత్మా భిమానంహిత్వేత్యర్థోభవతి. స్వరూపసాక్షాత్కారలక్షణస్వరూపాభినిష్పత్త్య నంతరభావినః పరంజ్యోతిర్భావస్యచ * పరంజ్యోతిరుపసంపద్యేతి పూర్వకాల తయానిర్దేశోనయుక్తః, నహి సర్వాన్సముత్థాయ రాజానముపసంపద్యేతిచ ప్ర యోగోదృష్టచరః. వాయ్వభ్రాదిదృష్టాంతైరసాంప్య్రంచస్పష్టమేవ- కించ- నిర్వి శేషబ్రహ్మాభావోఽత్ర పరంజ్యోతిరుపసంపద్యేత్యనేనవివక్షితశ్చేత్- సుషుప్తి దశోద్ధాటితస్యవిశేషవిజ్ఞానాభావప్రయుక్తసష్టప్రాయత్వదోషస్యాపరిహృతత యాతద్దోషపరిహారాయముక్త్యవస్థాపదేశాసాంగత్యంస్యాదిత్యాస్తాంతావత్ ॥౩

ఉ— ‡ సఉత్తమఃపురుషఃసతత్రపర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమా
ణః స్త్రీభిర్వాయానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వానోపజనగ్‌స్మరన్నిద
గ్‌ంశరీరగ్‌ంసయథాప్రయోగ్యఆచరణే యుక్తఏవమేవాయమస్మిం
చ్ఛరీరేప్రాణోయుక్తః ॥ ॥ ३ ॥

శం—సమేనస్వేనరూపేణసమ్పన్నసాదోఽభినిష్పద్యతే- ప్రాక్ప్రతిబో ధాత్తద్భ్రాంతినిమిత్తాత్సర్పోభవతి యథారజ్జుః- పశ్చాత్కృతప్రకాశాద్రజ్జ్వాత్మ నా స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతేఽతః- ఏవంచ సఉత్తమపురుషః-ఉత్తమశ్చా సౌపురుషశ్చేత్యుత్తమపురుషః. సఏవోత్తమపురుషః- అక్షిస్వప్నపురుషావ్యక్తా వ్యక్తశ్చసుషుప్తస్సమస్తస్సమ్పన్నసన్నాఽశరీరశ్చ స్వేనరూపేణేతి, ఏషా మేషస్వేనరూపేణావస్థితిః, క్షరాక్షరౌ- వ్యాకృతావ్యాకృతావపేక్ష్యోత్తమ పురుషః కృతనిర్వచనోహ్యయం గీతాసు సః సమ్పన్నసాదః స్వేనరూపేణతత్ర, స్వాత్మని స్వస్థతయా సర్వాత్మభూతఃపర్యేతి క్వచిదింద్రాద్యాత్మనాజక్షత్ హ సన్. భక్షయన్వా భక్ష్యానుచ్చావచానీప్సితాన్- క్వచిన్మనోమాత్రైః సంక ల్పాదేవసముత్థితైర్బ్రహ్మలోకికైర్వాక్రీడన్ స్త్రీయాదిభీరమమాణశ్చమనసైవ- (నోపజన స్మరన్) స్త్రీపుంసయోరన్యోన్యోపగమేన జాయతఇత్యుపజనమ్.ఆ

‡ సఉత్తమపురుషఇతిశాంకరఃపాఠః

త్మభావేనవాత్మసామీప్యేన జాయత ఇత్యుపజనమిదం శరీరం, తన్నస్మరన్, త
త్స్మరణేహి దుఃఖమేవ స్యాత్- దుఃఖాత్మకత్వాత్తస్య, నన్వనుభూతంచేన్న స్మరే
త్- అసర్వజ్ఞత్వం ముక్తస్య నైష దోషః- యేన మిథ్యాజ్ఞానాదినా జనితం- తచ్చ
మిథ్యాజ్ఞానాదివిద్యయోచ్ఛేదితం- అతస్తన్నానుభూతమేవేతి న తదస్మరణే స
ర్వజ్ఞత్వహానిః, నహ్యున్మత్తేన గ్రహగృహీతేన వా యదనుభూతం- తదున్మాదా
ద్యపగమేపి స్మర్తవ్యం స్యాత్, తథేహాపి సంసారిభిరవిద్యాదోషవద్భిర్యదను
భూయతే- తత్సర్వాత్మానమశరీరం న స్పృశతి- అవిద్యాదినిమిత్తాభావాత్, యే
తూచ్ఛిన్నదోషైర్మృదితకషాయైర్మనసా సత్యాః కామా అనృతాపిధానా అ
నుభూయన్తే విద్యాభివ్యఙ్గ్యత్వాత్- త ఏవముక్తేన సర్వాత్మభావేన సంబధ్య
న్త ఇత్యాత్మజ్ఞానస్తుతయే నిర్దిశ్యన్తే; అతః సాధ్వేతద్విశినష్టి * య ఏతే బ్ర
హ్మలోక ఇతి యత్రాన్యదపి భవన్తోపి బ్రహ్మణ్యేవహి తే లోకే భవన్తీతి సర్వాత్మ
త్వాద్బ్రహ్మణ ఉచ్యన్తే, నను కథమేకస్య నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నా
న్యద్విజానాతి స భూమా కామాన్ బ్రహ్మలోకే కాన్ పశ్యన్ రమత ఇతి చ; విరు
ద్ధం- యత్రైకో యస్మిన్నేవక్షణే పశ్యతి, స తస్మిన్నేవక్షణే న పశ్యతి చేతి, నైష దో
షః- శ్రుత్యన్తరే పరిహృతత్వాత్- ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపాత్పశ్యన్నేవ భవ
తి, ద్రష్టురన్యత్వేన కామానామభావాన్న పశ్యతి చేతి, యద్యపి సుషుప్తే తదుక్తం
ముక్తస్యాపి సర్వైకత్వాత్సమానో ద్వితీయాభావః * కేన కం పశ్యేదితి చోక్త
మేవ. అశరీరస్వరూపో ఽపహతపాప్మాదిలక్షణస్య కథమేష పురుషః * అక్షిణి
దృశ్యత ఇత్యుక్తః ప్రజాపతినా, తత్ర యథాసావక్షిణి సాక్షాద్దృశ్యతే- తదవక్తవ్య
మితి దమారభ్యతే. తత్ర కో హేతురక్షిణి దర్శన ఇతి. ఆహ సః దృష్టాన్తః. యథా
ప్రయోగ్యః. ప్రయోగ్యః ప్రవాసనశ్చ, ప్రయుజ్యత ఇతి ప్రయోగ్యః, అశ్వః బలీ
వర్దో వా యథా లోకే ఆచరణేన సేత్యచరణః, రథః అనో వా తస్మిన్నాచర
ణాయ యుక్తః- తద్వాగ్రహణాయ. ఏవమస్మిఞ్ఛరీరే రథస్థానీయే (ప్రాణః- పం
చవృత్తిరిన్ద్రియమనోబుద్ధిసంయుక్తః ప్రజ్ఞాత్మా విజ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయసమ్మూ
ర్ఛితాత్మా యుక్తః- స్వకర్మఫలోపభోగనిమిత్తం నియుక్తః * కస్మిన్న్వహము
త్క్రాన్తే ఉత్క్రాన్తో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీతీశ్వరేణ
రాజ్ఞేవ సర్వాధికారీ దర్శనశ్రవణచేష్టావ్యాపారేఽధికృతః. ॥ 3 ॥

అ—ఉత్తరవాక్యస్థం సశబ్దం వ్యాచష్టే (సయేనేతి) సః ఉత్తమపురుష ఇతి

సంబంధః, సమ్ప్రసాదస్య స్వేనరూపేణాభినిష్పత్తిం దృష్టాంతేన స్పష్టయతి (ప్రాగిత్యాదినా) ఉక్తదృష్టాంతానుసారేణావిద్యాదశాయాంశరీరాత్మత్వమాపన్నోజీవో విద్యయాప్రకాశితబ్రహ్మస్తత్త్వః స్వేనరూపేణాభినిష్పన్నో భవతీతి దార్ష్టాంతికమాహ (ఏవంచేతి) పురుషస్యోత్తమత్వవిశేషణం పురుషాంతరవ్యవచ్ఛేదార్థమిత్యభిప్రేత్య పురుషభేదందర్శయతి (అక్షీతి) ఇతి చత్వారఃపురుషాఇతిశేషః. తత్ర పూర్వేషాం త్రయాణాం వ్యవచ్ఛేద్యత్వం-తురీయస్యతూత్తమపురుషత్వమిత్యాహ (ఏషామితి) యథోక్తోత్తమపురుషభగవత్స్మృతిం సంగిరతే (కృతేతి) * ద్వావిమౌపురుషౌలోకేక్షరశ్చాక్షరఏవచ । క్షరస్సర్వాణిభూతాని కూటస్థోక్షరఉచ్యతే ॥ ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః । యోలోకత్రయమావిశ్యబిభర్త్యవ్యయఈశ్వరః ॥ యస్మాత్క్షరమతీతోహమక్షరాదపిచోత్తమః । అతోస్మిలోకేవేదేచ ప్రథితః పురుషోత్తమఇతిహి సభగవానూచితవాన్. సతత్రేత్యాదివ్యాచష్టే (ససమ్ప్రసాదఇతి) క్వచిదితి-స్వర్గలోకోక్తిః. క్వచిన్నామాత్రేత్యత్రక్వచిదితి- బ్రహ్మలోకోగృహ్యతే. నోపజనమితి ప్రతీకం గృహీత్వావ్యాకరోతి (స్త్రీపుంసయోరితి) తన్మస్మరన్- పర్యేతీతిసంబంధః, యథోక్తదేహస్మృతౌ కానుపపత్తిరిత్యాశంక్యాహ (తత్స్మరణాహేతి) విదుషోముక్తస్యానుభూతదేహస్మరణే దూషణమాశంకతే (నన్వితి) అసర్వజ్ఞత్వదోషంనిరాకరోతి (నేషదోషఇతి) అనుభూతార్థస్మృతౌహి సర్వజ్ఞఇతి, నచశరీరాద్యనుభూతం; కింస్వవిద్యాకామకర్మమూలస్యాజ్ఞానమాత్రత్వాత్తస్యచ సకార్యస్య జ్ఞానోదయమాత్రేణ నష్టత్వాత్ప్రాగపి శరీరాద్యనుభవవిపరిపతిత్వానుపపత్తేరిత్యర్థః. శరీరాదిపూర్వం సమ్యగ్జ్ఞానేనావిషయీకృతమపిసద్భావంత్యానుభూతమేవేతివిదుషామపిస్మర్తవ్యమితిచేత్ నేత్యాహ (నహీతి) ముక్తేపురుషేశరీరాదయో నసంబధ్యంతేచేత్. కథంతర్హి తత్ర కామాస్సంబధ్యేరన్నిత్యాశంక్యాహ (యేత్వితి) కిమితిసర్వేరతేకామానానుభూయేరన్నిత్యాశంక్యాహ (అనృతాపిధానాఇతి) ఇతశ్చవిదుషామేవ తదభివ్యక్తిరిత్యాహ (ఏతద్యేతి) కిమితినిర్గుణవిద్యాప్రకరణే విదుషి సత్యకామసంబంధవచనం తత్రాహ (ఇత్యాత్మజ్ఞానేతి) ఆత్మవిద్యాస్తుత్యర్థం విదుషి కామసంబంధవచనమ్ * మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్నిత్యత్ర విశేషణవిశేషణమపి యుక్తమిత్యాహ (అతఇతి) ఇంద్రియాదిమభవతాంకామానాంతు

తొంటబ్రహ్మలోకభావిత్వమిత్యాశంక్యాహ (యత్రేతి) * మనసైతాన్ కామాని
త్యాదివాక్యం స్వస్థ్యర్థమపి ప్రధానవాక్యవిరుద్ధత్వాత్త్యాజ్యమితిశంకతే (న
న్వితి) వాక్యయోర్విరోధాపరిహారం దృష్టాంతమాహ (యథేతి) * యద్వై తన్న పశ్య
తి (పశ్యన్వై తన్న పశ్యతి) * నహి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో విద్యతే ఽవినాశి
త్వాన్నతు తద్ద్వితీయమస్తి తతోఽన్యద్విభక్తం యత్పశ్యేదితిబృహదారణ్యకశ్రు
తిమాశ్రిత్య విరోధం శంకతే (నైషదోషఇతి) అథ యథోక్తం వాక్యం సుషుప్త
మధికృత్య ప్రవృత్తం కథం ముక్తవిషయతయోదాహృతం- అతఆహ (యద్య
పీతి) సుషుప్తస్య మోక్షదృష్టాంతత్వాత్తద్గతస్యచ దార్ష్టాంతికేఽనుగమాద్య
ముక్తం సుషుప్తే- తత్సంబంధో ముక్తేసిధ్యతీత్యర్థః. కించముక్తమేవాధికృత్య
* యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూదిత్యాదితత్రైవోక్తమిత్యాహ (కనేతి)
ఫలార్థవాదస్యాక్షివాక్యస్యచ మిథోవిరోధం శంకతే (అశరీరేతి) దృశ్యతఇత్య
స్యపదస్య చాక్షుషదర్శనే రూఢత్వాదశరీరస్య తదయోగ్యత్వాదశరీరాత్మోక్తి
దృశ్యతఇతి శ్రుతివిరుద్ధేత్యర్థః. ఆత్మత్వామృతత్వాదిబ్రహ్మవిషయానేకశ్రు
తిలింగవిరోధాత్ * దృశ్యతఇత్యేకస్యాః శ్రుతేర్జ్ఞానమాత్రవిషయత్వాన్నవి
రోధోస్తీత్యభిప్రేత్యానంతరంవాక్యముత్థాపయతి (తత్రేతి) చాక్షుషదర్శనా
విషయత్వేనతి చక్షుషి దర్శనే కో హేతురిత్యపేక్షాయాం లింగహేతుకం తాదృగ్ద
ర్శనం సంభవతీతిమత్వా దృష్టాంతమాహశ్రుతిః. సదృష్టాంతో యథాభవతి- త
థోచ్యతఇత్యాహ (తత్రేతి) తమేవదృష్టాంతమనూద్యవ్యాచష్టే (యథేత్యాది
నా) అధ్యాహారరాహిత్యసిద్ధ్యర్థం పక్షాంతరమాహ (ప్రయోగ్యేతి) ఏవమి
త్యనేన ప్రతినిర్దిష్టో యథాశబ్దః. శరీరస్య రథస్థానీయత్వమ్ * శరీరం రథమేవ
త్వితిశ్రుత్యంతరాన్మంతవ్యం. తస్మిన్ముక్తశరీరే ఈశ్వరేణ స్వకర్మఫలోపభోగ
నిమిత్తం ప్రాణో రథిత్వేననియుక్తఇతిసంబంధః. ఘ్రాణప్రాణం వ్యావర్త
యతి (పంచవృత్తిరితి) * బుద్ధింతుసారథింవిద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవచ । ఇంద్రి
యాణిహయానాహురితిశ్రుత్యంతరమాశ్రిత్యాహ (ఇంద్రియేతి * ఆత్మానం రథి
నంవిద్ధీతిశ్రుతేః నప్రాణస్య రథిత్వమిత్యాశంక్య తస్యతదుపాధిత్వాత్-తదభేదా
త్తదాత్మైవమిత్యాహ (ప్రజ్ఞాత్మేతి) తస్యాధ్యాత్మసంతాన(శరీర)ద్వయవిశిష్ట
త్వేన స్ఫురితం స్వరూపం దర్శయతి (విజ్ఞానేతి) ఈశ్వరస్య యథోక్తప్రాణో
పాధిద్వారా భోక్తృత్వాదిసంసారిత్వమిత్యత్ర శ్రుత్యంతరం ప్రమాణయతి

(కస్మిన్నితి) ప్రతిష్ఠాస్యామీతి- ఈక్షిత్వాసప్రాణమసృజతేత్యాదిశ్రుతిరితి శేషః. తథాచ యథా రాజ్ఞా సర్వాధికారిత్వేన సేనాధ్యక్షస్సంధివిగ్రహాదౌ నియుజ్యతే, తద్ద్వారేణ సర్వచేష్టాంతరాధికృతః స్వ(కీయ)కార్యదర్శనాదివ్యాపారనిమిత్తం నియుక్తో భవతీత్యాహ (రాజ్ఞేతి) ప్రాణః స్వవిలక్షణేన చేతనేన నియుజ్యతే; ప్రయోజ్యత్వాత్, (అశ్వాదివదిత్యనుమానాద్దేహసంహతాత్ప్రాణాదతిరిక్తోఽసంహతశ్చేతనస్సిధ్యతీతి సముదాయార్థః ॥ ౩ ॥

రం—(సఉత్తమఃపురుషస్సతత్ర పర్యేతి) సః ఉపసంపదనీయః ఉత్తమఃపురుషఇత్యర్థః * ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఇతి భగవతఏవోత్తమపురుషత్వేన ఉపసంపదనకర్తుర్యుత్తమపురుషత్వస్యబాధితత్వాత్ * సతత్ర పర్యేతీత్యుత్తరవాక్యస్వారస్యభంగప్రసంగాచ్చ! సః ఉపసత్తా తత్ర పరమాత్మని పర్యేతి- తం పరితోఽనుభవతి, యద్వా అనుసంచరతీత్యర్థః * కామరూప్యనుసంచరన్నితి యత్రయత్ర ధాతా గచ్ఛతీతి హి శ్రుత్యంతరం. (జక్షత్క్రీడన్రమమాణస్త్రీభిర్వాయానైర్వాజ్ఞాతిభిర్వా)యథేష్టంభోగానవాప్నోతీత్యర్థః (నోపజనంస్మరన్నిదంశరీరం) స్త్రీపుంసయోరన్యోన్యోపగమేనజాతమిత్యుపజనశ్శబ్దంశరీరస్య. తేనచాపురుషార్థత్వముచ్యతే. అథవాఉపజనం జనానాం బంధుజనానాంసమీపేశయితం,కుణపమిత్యర్థః, యద్యపి ముక్తస్సర్వజ్ఞత్వాత్త్యక్తమపి శరీరమనుభవత్యేవ-తథాప్యబంధస్తత్వతయా దుఃఖరూపత్వేనానుభూతంశరీరం నముక్తిదశాయాంతథాఽనుభవతీత్యర్థః, ఆత్మనోఽశరీరస్వభావత్వే ప్రాక్ఛరీరసంబంధః కింనిబంధనఇత్యత్రాహ (సయథా ప్రయోగ్యఆచరణే యుక్తఏవమేవాయమస్మించ్ఛరీరే ప్రాణో యుక్తః) యథా ఆచరణే శకటే ప్రయోగ్యాః. యుగ్యాః అశ్వాబలీవర్దాదీ వాపాశేన యుక్తోభవతి-ఏవమేవాయంప్రాణః- ప్రాణసహచరః ప్రత్యగాత్మా సంసారదశాయాం కర్మపాశవశేన యుక్తోభవతీత్యర్థః. అనేనయుగ్యశకటదృష్టాంతేనదేహాత్మనోర్వ్యతిరేకోదృఢీకృతోభవతి. ॥ ౩ ॥

ఉ—అథయత్రైతదాకాశమనువిషణ్ణంచక్షుస్సచాక్షుషః పురుషోదర్శనాయ చక్షురథయోవేదేదంజిఘ్రాణీతి సఆత్మా గంధాయఘ్రాణమథయోవేదేదమభివ్యాహరాణీతి సఆత్మాఽభివ్యాహారాయవాగథయోవేదేదగ్ంశృణవానీతిసఆత్మాశ్రవణాయ శ్రోత్రమ్ ॥ ॥ ౪ ॥

శం—తస్యైవతుమాత్రా, ఏకదేశశ్చక్షురిన్ద్రియంరూపోపలబ్ధిద్వారభూతం. అథయత్రకృష్ణతారోపలక్షితమాకాశం, దేహచ్ఛిద్రమనువిషణ్ణం - అనుషక్తం. అనుగతం తత్రసః- ప్రకృతోఽశరీరఆత్మాచక్షుషి భవతీతిచాక్షుషః తస్యదర్శనాయ - రూపోపలబ్ధయేచక్షుః కరణం. యస్యత్వదేహాదిభిస్సంహతత్వాత్పరస్యద్రష్టురర్థే- సోఽత్రచక్షుషిదర్శనేనలిఙ్గేనదృశ్యతేపరోఽశరీరోఽసంహతః * అక్షిణిదృశ్యతఇతి ప్రజాపతినోక్తం సర్వేన్ద్రియద్వారోపలక్షణార్థం, సర్వవిషయోపలబ్ధాహిసఏవేతి. స్ఫుటోపలబ్ధిహేతుత్వాత్తు * అక్షిణీతి విశేషవచనం సర్వశ్రుతిషు- అహమదర్శమితి తత్సత్యంసంభవతీతిదశ్రుతేః. అథ- అపి యోస్మిన్ దేహేవేద. కథం. ఇదంసుగన్ధిదుర్గన్ధివాజిఘ్రాణీతి- అస్యగన్ధంవిజానీయామితి. సఆత్మా తస్యగన్ధాయ-గన్ధవిజ్ఞానాయఘ్రాణం. అథయోవేదేదం వచనమభివ్యాహరాణీతి. వదిష్యామీతి. సఆత్మాఅభివ్యాహరణక్రియాసిద్ధయేకరణంవాగిన్ద్రియం. అథయోవేదేదంశృణవానీతి- సఆత్మా శ్రవణాయశ్రోత్రమ్ ॥ ॥౪॥

ఆ—చక్షురాదిచేష్టాచేతననిమిత్తా- చేష్టాత్వాత్- రథాదిచేష్టావదితిఅనుమానాన్తరం సూచయతి-(తస్యైవేతి) ప్రకృతప్రాణవిషయస్తచ్ఛబ్దః మాత్రేత్యేతస్య వ్యాఖ్యానం (ఏకదేశఇతి) ప్రాణసంవాదేచక్షురాదీనాంప్రాణపారతన్త్ర్యప్రతీతేస్తదేకదేశత్వం తేషామితిద్రష్టవ్యం శరీరాద్వ్యతిరిక్తమాత్మానంసంభావ్యతస్యోపాధికం ప్రసిద్ధత్వమాచష్టే (అథేతి) అతిరిక్తాత్మసంభావనానన్తర్యమథశబ్దార్థః, యత్రేతి తత్రేతి సప్తమీద్వయం సంసారదశోచ్యతే- అనుగతం- చక్షురితిసంబన్ధః దర్శనాయచక్షురిత్యస్యార్థంసమర్థయతే(యస్యేతి) యస్యపరస్యద్రష్టురర్థేకరణంచక్షురిష్టం- సయశ్చక్షుషా లిఙ్గేన దృశ్యతఇతిసంబన్ధః, పరార్థత్వేచక్షుషోహేతుమాహ (దేహాదిభిరితి) యత్సంహతం- తత్స్వవిలక్షణశేషం దృష్టం- యథాశయనాసనాది- తథాతదపిచక్షు దేహాదిభిస్సంహతత్వాద్దస్య విలక్షణస్య శేషభూతం- సోఽత్రదర్శనేన లిఙ్గేనదృశ్యతే. విమతంసాశ్రయం- ధర్మత్వాత్- రూపాదివదిత్యనుమానాదిత్యర్థః దృశ్యతఇత్యస్యావిరుద్ధార్థత్వముక్త్వా * అక్షిణీత్యస్యవివక్షితమర్థమాహ (అక్షిణీతి) యథాఽక్షిద్వారారూపోపలబ్ధాపరః - తథాతత్తదిన్ద్రియద్వారాతత్తద్విషయోపలబ్ధాపరఏవేతికృత్వాయుక్తమిదముపలక్షణమితిసాధయతి (సర్వవి

షయేతి) సర్వేన్ద్రియైరుపలబ్ధృత్వమవిశిష్టం చేత్ - కథం తర్హి సర్వాస్వపి శ్రుతిషు చక్షుష్యేవాస్యాపదేశః- తత్రాహ (స్ఫుటేతి) చక్షుషః స్ఫుటోపలబ్ధౌ హేతుత్వేన శ్రుతిం సంవాదయతి (అహమితి) యత్రాదర్శమితి చక్షుషః ప్రత్యయః- తద్వస్తువత్స్యాం స్ఫుటోపలంభాదితి ద్వయోర్వివదమానయోర్దృష్టమిత్యర్థః * యద్యపి ఽక్షిణీత్యత్ర సర్వేన్ద్రియద్వారోపలబ్ధా వివక్షిత ఇత్యుక్తం స్పష్టీకరోతి (అథాపీతి) చక్షుషి స్ఫుటోపలబ్ధేపీతి యావత్. యో ఽస్మిన్ దేహే సకలేన్ద్రియేణ యుక్తం [illegible] వేద- స ఆత్మేతి సంబంధః ఉక్తమేవార్థమాకాంక్షాద్వారాస్ఫోరయతి (కథమిత్యాదినా) జిఘ్రాణీతి యో వేదేత్యుక్తమేవ సంక్షిపతి (అస్యేతి) ॥౪॥

రం—(అథ యత్రైతదాకాశమనువిషణ్ణం చక్షుస్స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షుః) ఆకాశం-ప్రకాశ, ఆలోకాదిత్యర్థః- ప్రకాశ్యమానత్వాదాకాశం-రూపం తత్ర శబ్దోయమర్థః; యత్ర యస్మిన్నుపకరణత్వేనానువిషణ్ణం- నిబద్ధం చక్షుః ఆకాశం ఆలోకం, రూపం వా ప్రకాశయతీతి శేషః యద్వా-ఆకాశం-రూపాది ప్రకాశకమిత్యర్థః స చాక్షుషః- చక్షురుపకరణకః పురుషః, ఆత్మేత్యర్థః చక్షురుపకరణకత్వేన పురుషస్యైవ తత్త్వం విధీయతే. చక్షుస్తు తద్దర్శనాయ కరణమాత్రమిత్యర్థః, అనేన చక్షురాదీనాం రూపాదీనామాత్మనశ్చ కరణత్వజ్ఞేయత్వజ్ఞాతృత్వప్రదర్శనముఖేన దేహేన్ద్రియేభ్యో వ్యతిరేక ఉపపాదితో భవతి (అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా గంధాయ ఘ్రాణం) గంధగ్రహణకరణం ఘ్రాణం జ్ఞాతా త్వాత్మేత్యర్థః, అనేన ఘ్రాణేన్ద్రియవ్యతిరేక ఉక్తో భవతి (అథ యో వేదేదమభివ్యాహరాణీతి స ఆత్మేత్యాది) స్పష్టమ్ ॥ ॥ ౪ ॥

ఉ—అథ యో వేదేదం మన్వానీతి స ఆత్మా మనో ఽస్య దైవం చక్షుః
స వా ఏష ఏతేన దైవేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమ
తే య ఏతే బ్రహ్మలోకే ॥ ॥ ౫ ॥

రం—అథ యో వేదేదం మన్వానీతి, మననవ్యాపారమిన్ద్రియాసంప్రయుక్తం కేవలం మన్వానీతి వేద. స ఆత్మా. మననాయ మనః; యో వేద, స ఆత్మేత్యేవం సర్వత్ర ప్రయోగాద్వేదనమస్య స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. యథా. యః పురస్తాత్ప్రకాశయతి- స ఆదిత్యః, యో దక్షిణతః- యః పశ్చాత్- య ఉత్తరతః- య ఊర్ధ్వం-

* మనో ఽస్య దివ్యం చక్షుస్స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషేతి రఙ్గరామానుజపాఠః

ప్రకాశయతి- సఆదిత్య- ఇత్యుక్తే ప్రకాశస్వరూపాపన్న ఇతి గమ్యతే, దర్శనాది క్రియానిర్వృత్త్యర్థానితు చక్షురాదికరణాని, ఇదంచాస్యాత్మనః సామర్థ్యాదవగమ్యతే, ఆత్మనస్సత్తామాత్రేణైవ జ్ఞానకర్తృత్వం, నతు వ్యాపృతతయా యథా సవితుస్సత్తామాత్రేణైవ ప్రకాశనకర్తృత్వం - నతు వ్యాపృతతయేతి - తద్వత్. మనోస్య- ఆత్మనో దైవం- అప్రాకృతం- ఇతరేన్ద్రియైరసాధారణం చక్షుః, చష్టే, పశ్యత్యనేనేతి చక్షుః వర్తమానకాలవిషయాణి చేన్ద్రియాణి అతోఽదైవానీతాని - మనస్తు త్రికాలవిషయోపలబ్ధికరణం మృదితదోషంచ సూక్ష్మవ్యవహితాదిసర్వోపలబ్ధికరణం చేతి దైవం చక్షురుచ్యతే. స వై ముక్తస్స్వరూపాపన్నోఽవిద్యాకృతదేహేన్ద్రియమనోవియుక్తః సర్వాత్మభావమాపన్నః సన్నేష వ్యోమవద్విశుద్ధః సర్వేశ్వరమనఉపాధిస్సన్ ఏతేనైవ, ఈశ్వరేణ మనసా ఏతాన్కామాన్ సవితృప్రకాశవన్నిత్యప్రవృత్తేన దర్శనేన పశ్యన్రమతే. కాన్కామానితి. విశినష్టి- య ఏతే బ్రహ్మలోకే హిరణ్యనిధివద్బాహ్యవిషయాసంగాన్నృతేనాపిహితాస్సఙ్కల్పమాత్రలభ్యాః తానిత్యర్థః ॥౫॥

ఆ—ఇన్ద్రియైః, ఘ్రాణాదిభిస్సంప్రయుక్త. తత్తద్ద్వారేణా నిష్పన్నమితి యావత్, కేవలం- మనోమాత్రజనితమిత్యేతత్, మనాంసి సమ్పాదయానీత్యర్థః. యో వేదేత్యత్ర ప్రత్యయార్థభూతం కర్తృత్వం సాపేక్షత్వాన్నిత్యా ప్రకృత్యర్థరూపం తు సంవిన్మాత్రమనపేక్షతయా సత్యమాత్మస్వరూపమిత్యాహ (యో వేదేతి) ఆత్మా సంవేదనస్వభావశ్చేత్ తత్సంసర్గాదేవ విషయసిద్ధిసమ్భవాచ్చక్షురాదివైయర్థ్యం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (దర్శనాదీతి) అన్తఃకరణవృత్తిః- దర్శనాదిక్రియా సా చాత్మనస్సంవిదేకరసస్యాసంగోదాసీనస్య విషయసంసర్గభ్రమహేతుః, తన్నిష్పత్త్యర్థాని చక్షురాదీని భవన్తి సార్థకానీత్యర్థః తేషాముక్తరీత్యా సార్థకత్వే గమకమాహ (ఇదంచేతి) కరణానాముక్తం సార్థకత్వం ప్రకృతస్య సంవిన్మాత్రస్యాసఙ్గస్యాదేవస్వతో విషయసంబన్ధానుపపత్త్యా తత్సమ్బన్ధభ్రాన్తికారణాన్తఃకరణవృత్తివిశేషాపేక్షయా నిర్ధారితమిత్యర్థః ఆత్మనస్సంవిన్మాత్రస్వభావత్వే కథం కర్తృవ్యపదేశ ఇత్యాశఙ్క్యాహ (ఆత్మన ఇతి) *య ఏషోఽక్షిణీత్యాదివాక్యం ప్రపఞ్చితం, సమ్ప్రతి * సత్త్రేత్యాదిఫలవాక్యం ప్రపఞ్చయితుమిన్ద్రియాన్తరేభ్యో మనసో వైలక్షణ్యం ద

ర్శయతి (మనోఽస్యేతి) తస్య చక్షుష్ట్వేపి కుతో దైవత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (వర్తమానేతి) ఆగన్తుకదోషరాహిత్యం- మృదితదోషత్వం. సర్వేశ్వరోఽప్యజ్యతేఽయ స్మిన్విశుద్ధేమనసి- తన్మనస్సర్వేశ్వరం. తదుపాధిరస్యేతి తథోక్తః- ఈశ్వరేణ తదభివ్యఞ్జకేనేత్యేతత్. అవిద్యాదిప్రతిబన్ధకస్యాభావాన్మనసా నిత్యం ప్రతతం దర్శనం- నిత్యాభివ్యక్తస్వరూపైశ్వర్యం. తేన పశ్యన్నితి యోజనా॥౪॥

రం— (అథ యో వేదేదం మన్వానీతి స ఆత్మా మనోఽస్య దివ్యం చక్షుః) సకలేన్ద్రియవిషయమననసాధనత్వాన్మనో దివ్యం చక్షురుచ్యతే శిష్టం స్పష్టం (స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే) స ఏషః. ఉక్తరీత్యా శరీరేన్ద్రియగ్రామవిలక్షణ ఆత్మా విధూతకర్మనిమిత్తశరీరేన్ద్రియః పురుషో మనస్యాభిహితేన దివ్యేన- స్వాభావికేన చక్షుషా, జ్ఞానేన పూర్వోక్తబ్రహ్మలోకశబ్దితదహరాకాశస్థాన్ సర్వాన్ కామాననుభవన్ మోదత ఇత్యర్థః॥ ॥౫॥

ఉ—తం వా ఏతం దేవా ఆత్మానముపాసతే తస్మాత్తేషాగ్ సర్వే చ లో
కా ఆత్తాస్సర్వే చ కామాస్స సర్వాగ్శ్చ లోకానాప్నోతి సర్వా
గ్శ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి హ ప్రజాపతిరు
వాచ ప్రజాపతిరువాచ....................... ...॥౬॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ద్వాదశఃఖణ్డః

శం—యస్మాదేష ఇన్ద్రాయ ప్రజాపతినోక్త ఆత్మా - తతః శ్రుత్వా తమాత్మానమద్యత్వేపి దేవా ఉపాసతే. తదుపాసనాచ్చ తేషాం సర్వే చ లోకా ఆత్తాః ప్రాప్తాః సర్వే చ కామాః యదర్థం హీన్ద్రః ఏకశతం వర్షాణి ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యమువాస- తత్ఫలం ప్రాప్తం దేవైరిత్యభిప్రాయః. తద్యుక్తం దేవానాం. మహాభాగ్యత్వాత్. న త్విదానీం మనుష్యాణాం - అత్యల్పజీవితత్వాన్మందతరప్రజ్ఞత్వాచ్చ సంభవతీతి ప్రాప్త ఇదముచ్యతే - స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామానిదానీంతనోపి. కోసౌ. ఇన్ద్రాదివద్యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి హ. సామాన్యేన కిల ప్రజాపతిరువాచ. అతస్సర్వేషామాత్మజ్ఞానం తత్ఫలప్రాప్తిశ్చ తుల్యైవ భవతీత్యర్థః; ద్విర్వచనం ప్రకరణసమాప్త్యర్థమ్॥౬॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ద్వాదశఖణ్డభాష్యమ్

ఆ—తం వా ఏతమిత్యాది వ్యాచష్టే (యస్మాదితి) పదార్థముక్త్వా వాక్యా

ఫలమాహ (యోఽసౌఫలమితి) సర్వాంశ్చేత్యాదివాక్యమారభ్యోత్తరత్వేనో-
క్తాన్వయవ్యాపిన్ (తన్యక్రమిత్యాదినా) యథోక్తఫలంతచ్ఛబ్దార్థః ప్రక-
రణం, నిర్విశేషబ్రహ్మైకత్వజ్ఞానవిషయం దహరవిప్రకరణా విద్యాప్రకరణము.
ప్రాస్యస్తుత్యర్థం ప్రసంగాను కం తత్ప్రకరణాదిసమాప్త్యర్థమ్......॥౬॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యటీకా

రం— (తంవాఏతందేవాఆత్మానముపాసతే తస్మాత్తేషాం సర్వేచలోకాఆ-
త్తాస్సర్వేచకామాః) ఏతాదృశాత్మస్వరూపస్య ప్రజాపతినామఘవతేఉపదిష్ట
త్వాత్. దేవాస్సర్వేమఘవత్తః ఏతమాత్మానముపశ్రుత్యతమేవోపాసతే - అత
స్తేషాం సర్వలోకసర్వకామావాప్తిస్సంపన్నేతి బ్రహ్మానుభవోభవతి. అసురాణాం
తు నతథేతిభావః. అద్యత్వేపితముపాసీనానాం తత్ప్రాప్తిర్భవతీత్యాహ (స
ర్వాంశ్చలోకానాప్నోతిసర్వాంశ్చకామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్యవిజానాతి)
అద్యత్వేపిమనుష్యాణామపితమాత్మానం శ్రుత్వోపాసీనానాం సర్వలోకసర్వ
కామావాప్తిఫలమిత్యర్థః; అత్రకిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (ఇతిహప్రజాపతి
రువాచ ప్రజాపతిరువాచేతి) అత్రప్రకరణగతవిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాంగత్వే
నాంగఫలమితి బ్రహ్మవిద్యాఫలమేవ తదంగభూతప్రకరణగతవిద్యాయాం స్తుత్య
ర్థంనిర్దిశ్యతఇతిద్రష్టవ్యం- ఉక్తంచభగవతాభాష్యకృతా * ప్రజాపతివాక్యే
దహరాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానందహరవిద్యోపయోగితయోక్తంబ్రహ్మప్రా
ప్తిర్హిజీవాత్మనః స్వస్వరూపంచ జ్ఞాతవ్యమేవ - స్వయమపికల్యాణగుణవి
వస్యస్యాత్మానుసంధేయకల్యాణగుణగణం పరంబ్రహ్మానుభవిష్యతీతి బ్ర
హ్మ... సర్వాంశ్చలోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చకా
మానితి ... మాన ఫలందహరవిద్యాఫలమేవేతి. నను ప్రజా
పతివిద్యాయాం ... బ్రహ్మవిద్యాధికృతాయైవోపదేష్ట
వ్యత్వ... విద్యాత్వాత్. ప్రకృతేచదహరబ్రహ్మవి
ద్యా... యాః ప్రకరణగతవిషయకప్రజాపతివిద్యా
యాః కథం విద్యాంతరశేషత్వ మితిచేన్న- ప్రజాపతివాక్యస్య * ఏషసంప్ర
సాదఇతిదహరవిద్యావాక్యాంతర్గత సంప్రసాద శబ్దార్థబోధనార్థం ప్ర
వృత్తతయాతదేకవాక్యత్వేన, తాదర్థ్యసిద్ధేఇంద్రస్యాపి పశ్చాద్దహరవిద్యాపది
ష్టత్వేనావగంతవ్యత్వేనాదోషాత్ నను ప్రజాపతివిద్యాయాః ప్రకరణాద్దహర

విద్యాశేషత్వే సర్వబ్రహ్మవిద్యాశేషత్వం న స్యాత్ - విద్యాంతరశేషత్వే ప్రమా
ణాభావాత్ న ప్రస్తావసంగతిః * ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చేత్యత్ర ప్ర
త్యగాత్మనః పరమాత్మాత్మకత్వేనానుసంధానస్యోక్తత్వాత్ * తద్యానామేవ
ప్తే సముపన్యాసః ప్రత్యక్త్వేతిహోపాస్య స్వరూపవదుపాసకస్వరూపస్యా
పి జ్ఞాతవ్యత్వముక్తేశ్చ * ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతీత్యధికరణసిద్ధం జీవోపాస్యస్వామ
గ్రేకృత్య కిం కర్తృత్వాదివిశిష్టం సాంసారికస్వరూప మనుసంధేయం - ఉత ప్ర
జాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాది లక్షణస్సాంసారికరూపవ్యతిరేకో వేతి విశ
యే కర్తృత్వాదివిశిష్టమేవ రూపమనుసంధేయం - శరీరే వర్తమానస్యోపాసి
తురాత్మనస్తథాభావాదిత్యేకే మన్యంత ఇతి * ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాదితి సూ
త్రేణ పూర్వపక్షం కృత్వా. ప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిలక్షణస్సాం
సారికరూపవ్యతిరేక ఏవానుసంధేయః - తథోపాసనే సత్యేవ తత్క్రతున్యాయే
న తాదృశాత్మస్వరూపఫల ప్రాప్తేర్భావిత్వాదితి * వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వా
దితి సూత్రేణ సిద్ధాంతితత్వాచ్చేతి చేన్న - యథావిద్యావిశేష ప్రకరణ శ్రు
తానాం సత్యత్వజ్ఞానత్వాదిస్వరూపనిరూపకధర్మాణాం * ఆనందాదయః ప్ర
ధానస్యేత్యధికరణోక్తన్యాయేన సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వపేక్షితబ్రహ్మస్వరూప ప్ర
తిపత్త్యుపయోగితయా సామర్థ్యరూపాల్లింగాత్ [illegible]ధంగేన సర్వబ్రహ్మవి
ద్యా సాధారణ్యమాశ్రీయతే యథా వా * తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా
వివిదిషంతీతి విద్యావిశేషప్రకరణపఠితానాం వేదానువచనాదీనాం సర్వవిద్యా
ఉపస్థితవిద్యాస్వయమోత్పత్త్యుపయోగిత్వ లక్షణసామర్థ్య[illegible]లింగవశేన సర్వవిద్యా
సాధారణ్యం - ఏవమిహాపి బ్రహ్మప్రాప్తిప్రత్యగాత్మనో[illegible]త్వాదిగుణాష్టక వి
శిష్టస్వాత్మావిర్భావలక్షణమోక్షరూపఫలస్య తత్క్రతున్యాయేన తాదృశస్వా
త్మోపాసనసాధ్యత్వేన ప్రజాపతివాక్యోదితప్రత్యగాత్మవిద్యాయాస్సర్వబ్రహ్మ
విద్యాంగత్వసిద్ధేః దహరవిద్యాయాః పరమాత్మపరత్వంచ దహరాధికరణసిద్ధి
తం తత్సంశ్చోభయాధికరణే * దహర ఉత్తరేభ్యః * గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం
లింగంచ * ధృతేశ్చ మహిమ్నో - స్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః * ప్రసిద్ధేశ్చ * అల్పశ్రు
తేరితి చేత్తదుక్తం * ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసంభవాత్ * అన్యార్థశ్చ
పరామర్శః * ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు * అనుకృతేస్తస్య
చ * అపి స్మర్యతే ఇతి దశసూత్రాత్మకే తద్విద్యానిరూపణాత్మకే ప్రసవసర ఏవ వాక్య

ఖ్యాతాని* ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు* అనుకృతేస్తస్య చ* అపి స్మర్య
తే. ఇతి త్రీణి సూత్రాణి వ్యాఖ్యాతాని వ్యాఖ్యాన్యం తేఉత్తరాత్ ప్రజాపతివాక్యా
జ్జీవస్యాప్యపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగావసాయాత్ అపహతపాప్మత్వాదిగుణైర్ద
హరాకాశః పరమాత్మేతి న శక్యం నిర్ణేతుమితి చేత్, తత్రాహ ఆవిర్భూతస్వ
రూపస్త్వితి. పూర్వమనృతతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్వస్వరూపః ప
శ్చాద్విముక్తకర్మబంధః శరీరాత్సముత్థితః పరంజ్యోతిరుపసంపన్నః ఆవిర్భూతస్వ
రూపస్సన్నపహతపాప్మత్వాదిగుణవిశిష్టః ఇతి ప్రజాపతివాక్యేభిధీయతే దహరవా
క్యే త్వతిరోహితస్వభావాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్ట ఏవ దహరాకాశః ప్రతీయతే- ఆ
విర్భూతస్వరూపస్యాపి జీవస్యాసంభావనీయాస్సేతుత్వవిధరణత్వాదయః, సత్యశ
బ్దనిర్వచనావగతం చేతనాచేతనయోర్నియన్తృత్వం - దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మ
తాం సాధయతి సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయో సముక్తానాం నిత్యముక్తానాం
వా సంభవన్తీతి* జగద్వ్యాపారవర్జ మిత్యత్ర స్థితమ్, అత ఏవ నిత్యానాం నిత్యా
విర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకత్వాత్తేష్వతిప్రసక్తస్య నిత్యావిర్భూతా
పహతపాప్మత్వమపి సత్యస్యైవ బ్రహ్మలింగత్వమితి నిర్ణయోపి నిరస్తః- సేతుత్వా
దీనాం తదసంభావితధర్మాణామత్ర శ్రవణాత్, నను *య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృ
శ్యత ఇతి ప్రజాపతివిద్యాగతవాక్యస్యాపి బ్రహ్మపరత్వేనభవన్తు-వాక్యత్రయే
పి * ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి శ్రవణాత్, అక్షివాక్యే ఉపకోసలవిద్యో
పాస్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్ * య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరతీతి వాక్యేపి స్వా
ప్నపదార్థస్రష్టృత్వేన మహీయమానస్య పరమాత్మన ఏవ ప్రతిపాదనసంభ
వాత్ - సుషుప్తిపర్యాయేపి యత్ర, యస్మిన్నాధారే సమస్తస్సుప్తో భవతీతి సు
షుప్త్యాధారబ్రహ్మపరత్వోపపత్తేరితి చేత్, ఉచ్యతే- స్వప్నపర్యాయే * ఘ్నన్
తి త్వేవైనం విచ్ఛాదయన్తీవాప్రియవేత్తేవ భవత్యపి రోదితీవేతి ఇంద్రేణ తస్య హ
న్యమానత్వ ద్రావ్యమాణత్వ బంధుజనమరణాద్యప్రియద్రష్టృత్వరోదితృత్వా
దిప్రతిధానతో దుష్టత్వస్యోపన్యాసాత్ - సుషుప్తిసమ్బంధ్యాత్మోపదేశానంత
రం * నాహ ఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏ
వేమాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతీతి తస్య విశేషజ్ఞానరహితతయా వినష్టప్రా
యత్వస్యాక్తత్వాదభయత్వామృతత్వాదీనాం చ ముక్త్యవస్థాభావిరూపాపేక్ష
యాప్యుపపత్తేః. జీవవిషయత్వమేవ ద్వితీయతృతీయపర్యాయయోః ఏవం తయోః

స్వప్నసుషుప్త్యవస్థావజ్జీవపరత్వస్థితే ప్రథమపర్యాయస్య జాగరావస్థావజ్జీవవిషయత్వమేవోపపద్యతే * య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇత్యస్య దర్శనలింగాదక్షిణి సన్నిహితోఽనుమీయత ఇత్యర్థకత్వేన జాగరావస్థావిషయత్వస్యైవోపపన్నత్వాత్, తతశ్చ ప్రజాపతివాక్యే జీవస్సంసారదశాయామనృతతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదికస్సముక్తిదశాయాం సాధనాధీనతదావిర్భావః ప్రతిపాద్యతే దహరాకాశే శ్రూయమాణంత్వపహతపాప్మత్వాదికం నిత్యావిర్భూతమేవగ్రాహ్యం- నిత్యావిర్భూతస్య గ్రహణసంభవే తిరోహితత్వేనాసత్ప్రాయస్య సాధనాధీనావిర్భావస్య గ్రహణాయోగాత్. ననుస్యాదేవం - యది బ్రహ్మణో నిత్యావిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిమత్త్వం జీవస్యేతథాత్వం చ యది ప్రమాణసిద్ధంస్యాత్. తదా దహరాకాశే శ్రూయమాణమపహతపాప్మత్వాదికం బ్రహ్మగతంనిత్యావిర్భూతమేవ గ్రాహ్యమితి శక్యతే నక్తుం, నచ తదస్తీత్యాశంక మానం ప్రత్యాహ * అనుకృతేస్తస్యచ. అనుకృతిః, అనుకారః, సామ్యం,తస్య- పరబ్రహ్మణ ఉపాసనయా తదనుకారో హి జీవస్య శ్రూయతే * తదా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమంసామ్యముపైతీతి * అపి స్మర్యతే * ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్య మమసాధర్మ్యమాగతా ఇతి చ స్మర్యత ఇత్యర్థః తేనచ్ఛాందసోపాసనాసిద్ధమేతస్యైశ్వర్యం. తస్యతునానోపాసనసిద్ధం- అపితునిత్యావిర్భూతం; తతశ్చదహరవాక్యే శ్రూయమాణమపహతపాప్మత్వాదికం బ్రహ్మణ ఏవేతి స్థితం, ప్రకృతమనుసరామః.. ॥౬॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ద్వాదశఖండభాష్యమ్

ఉ—శ్యామాచ్ఛబలంప్రపద్యే శబలాచ్ఛ్యామం ప్రపద్యే అశ్వఇవరోమాణివిధూయపాపం చంద్రఇవరాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య । ధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవామీత్యభిసంభవామీతి.............................. ॥౧॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే త్రయోదశఖండః

భా—శ్యామాచ్ఛబలంప్రపద్య ఇత్యాది మంత్రామ్నాయః పాఠనో జపార్థశ్చ ధ్యానార్థోవా శ్యామః గంభీరోవర్ణః శ్యామ ఇవ శ్యామః - హార్దం బ్రహ్మ అత్యంతమరవగాహ్యత్వాత్. తద్ధార్దం బ్రహ్మజ్ఞాత్వా ధ్యానేన తస్మాచ్ఛ్యామాచ్ఛబలమిన శబలః, అరణ్యాద్యనేకకామమిశ్రత్వాద్బ్రహ్మలోకస్య

శాబళ్యాం. తంబ్రహ్మలోకం, శబళంప్రపద్యేమనసా శరీరపాతాదూర్ధ్వంగమి
ష్యామీ; యస్మాదహంశబళాత్ - బ్రహ్మలోకాన్నామరూపవ్యాకరణాచ్ఛ్యామంప్రపద్యే- హార్దబ్రహ్మభావంప్రపన్నోస్మీత్యభిప్రాయః, అత స్తమేవ ప్ర
కృతిస్వరూపమాత్మానం శబళంప్రపద్యఇత్యర్థః. కథంశబళం, బ్రహ్మలోకంప్ర
పద్యఇతి ఉచ్యతే- అశ్వఇవస్వానిలోమానివిధూయ - కంపనేనశ్రమంపాంస్వా
దిరోమతో ఉపనీయయథానిర్మలోభవతి - ఏవంహార్దబ్రహ్మజ్ఞానేన విధూ
యపాపంధర్మాధర్మాఖ్యం చంద్రఇవచ రాహుగ్రస్తస్తస్మాద్రాహోర్ముఖా
త్ప్రముచ్యభాస్వరోభవతియథా. ఏవంధూత్వా- అపహాయశరీరం సర్వానర్థా
శ్రయమిహైవధ్యానేనకృతాత్మా- కృతకృత్యస్సన్నకృతం- నిత్యంబ్రహ్మలోక మ
భిసంభవామీతి. ద్విర్వచనంమంత్రపరిసమాప్త్యర్థమ్........... ॥౧॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకేత్రయోదశఖండభాష్యమ్.

ఆ— ప్రకృతాయాదహరవిద్యాయా శ్శేషభూతజపవిధానార్థ మారభతే
(శ్యామాదితి) అత్యంతదురవగాహ్యత్వాత్-(ధ్యా)జ్ఞానహీనానామితిశేషః.క
-థంచేవతోబ్రహ్మలోకప్రాప్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ (మనసేతి) నతహీనముఖ్యా
తత్ప్రాప్తిరిత్యాశంక్యాహ (శరీరేతి) విపరీతపాఠంహేతుత్వేనవ్యాచష్టే (య
స్మాదితి) హేతుః ప్రతిజ్ఞయాయోజ్యతే (అతఇతి) దృష్టాంతమాకాంక్షాపూ
ర్వకమేవతార్యవ్యాచష్టే (కథమిత్యాదినా) శరీరస్య త్యాజ్యత్వే హేతుమాహ
(సర్వానర్థేతి) ఇతిశబ్దో ధ్యానసమాప్త్యర్థః.................... ॥౧

ఇత్యష్టమప్రపాఠకె త్రయోదశఖండభాష్యటీకా.

౬౦— (శ్యామాచ్ఛబళంప్రపద్యేశబళాచ్ఛ్యామంప్రపద్యే) ఏతేచమం
త్రాః విద్యాంగభూతాఃవిద్వద్భిర్జప్యాః,పరమాత్మనోహిత్రివిధముపాసనము
క్తం*ఉపాసాత్రైవిధ్యాదిత్యత్రచిచ్ఛబళతయాఅచిచ్ఛబళతయాస్వరూపేణచత
త్రస్వరూపేణానుసంధానేజ్ఞానాదిగుణపద్దివ్య విగ్రహయోగితాప్యనుసంధేయా.
తత్సిద్ధ్యర్థమేవహిపుండరీకాక్షమప్రాకృతంవపురతిదిశ్యతే*సయశ్చాయంపు
రుషేయశ్చాసావాదిత్యేసఏకఇతి తత్ర * సయశ్చాయంపురుషఇత్యానంద మ
యమనూద్య * యశ్చాసావాదిత్యఇతివిగ్రహోతిదేశఇతి వ్యాసార్యైరుపాసా
త్రైవిధ్యాదిత్యత్రోక్తం వేదార్థసంగ్రహేచ భగవతాభాష్యకృతా * యఏ
షోంతరాదిత్యేహిరణ్మయః పురుషః * సర్వేనిమేషాజజ్ఞిరేవిద్యుతః పురుషాద

ధీ, విద్యుద్వర్ణాత్పురుషాదిత్యర్థః ✽ నీలతోయదమధ్యస్థా విద్యుల్లేఖేవ భాస్వరా - మధ్యస్థనీలతోయదా విద్యుల్లేఖేవ సేయందహరపుండరీకమధ్యస్థా శాశ్వతీ నీవహ్నిశిఖా స్వాంతర్నిహిత నీలతోయదాభా పరమాత్మస్వరూపా స్వాంతర్నిహిత నీలతోయదా విద్యుదివాభాతీత్యర్థ ఇత్యుక్తం అతో నీలవిగ్రహ శ్రుతిష్వసిద్ధం అత ఏవహి ✽ శ్యామా ఏకరూపా భవంతి ఏవమివహి ప్రజాపతిస్సమ్యఙ్ఖ్యాత ఇతి ప్రజాపతిశబ్దితస్య భగవతశ్శ్యామరూపత్వముక్తం తస్మాచ్ఛ్యామ ఇతి విగ్రహవిశిష్టస్వరూపముచ్యతే, తతశ్చ శ్యామాదితి ల్యబ్లోపే పంచమీ శ్యామ విగ్రహవిశిష్టం స్వరూపం ప్రపద్య, స్వరూపము పాస్య శబళం- చిదచిద్విశిష్టం ప్రపద్యే- ఉపాసే శబళముపాస్య శ్యామముపాసే ఇత్యర్థః తతశ్చ నిరంతరం ప్రవిద్యేనోపాసన ఇత్యర్థః (అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చంద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య । ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవామీతి) అశ్వో రోమాణీవస్వీయం పాపం విధూయ. విధూయేత్యనేన పాపత్యాగ ఉచ్యతే. రాహుముఖప్రముక్తశ్చంద్ర ఇవ శరీరాద్విముక్తః అకృతం- నిత్యం భగవల్లోకం కృతాత్మా, కృతార్థాత్మా సన్ అభిసంభవామి-ప్రాప్నవానీత్యర్థః (అభిసంభవామిత్యభిసంభవామీతి) ద్విరుక్తిః ఖండసమాప్త్యర్థా......౧౨

ఇత్యష్టమ ప్రపాఠకే త్రయోదశఖండభాష్యమ్

ఉ— ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ తదమృతꣳస ఆత్మా ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే యశోహం భవామి బ్రాహ్మణానాం యశో రాజ్ఞాం యశో విశాం యశోహమనుప్రాపత్సి సహాహం యశసాం యశః శ్వేతమదత్కమదత్కꣳ శ్వేతం లిందు మాభిగాం లిందు మాభిగామ్.........౧౦॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే చతుర్దశః ఖండః

శం—ఆకాశో వైత్యాది, బ్రహ్మణో లక్షణనిర్దేశార్థ మాధ్యానాయ. ఆకాశో వై నామ శ్రుతిషు ప్రసిద్ధ ఆత్మా. ఆకాశ ఇవాశరీరత్వాత్సూక్ష్మత్వాచ్చ సచాకాశో నామనామరూపయోః స్వాత్మస్థయో ర్జగద్బీజభూతయోః సలిలస్యేవ ఫేనస్థానీయయోర్నిర్వహితా నిర్వోఢా. వ్యాకర్తా తే- నామరూపే యదంతరా యస్య బ్రహ్మణోఽన్తరా- మధ్యే వర్తేతే తయోర్వా నామరూపయోరంతరా మధ్యే యదల్ నామరూపాభ్యామస్పృష్టం. యద్యపి తద్బ్రహ్మ నామరూపవిల

క్షణం నామరూపాభ్యామస్పృష్టం, తథాపి తయోర్నిర్వోఢా. ఏవంలక్షణం బ్రహ్మేత్యర్థః ఇదమేవమైతేయీం బ్రాహ్మణా కిం చిన్మాత్రానుగమాత్సర్వత్ర చిత్స్వరూపమేవేతి గమ్యతే ఏకవాక్యతయా ఆత్మాకథం తదవగమ్యతఇతి, ఆహ (సఆత్మా) ఆత్మాహిసామసర్వజంతూనాం ప్రత్యక్చేతనః స్వసంవేద్యఃప్రసిద్ధః- తేనైనస్వరూపేణాస్మి యఅశరీరోవ్యాపమవత్సర్వగత ఆత్మా బ్రహ్మేత్యవగంతవ్యం. తచ్చాత్మాబ్రహ్మ అమృతం - అమరణధర్మా. అతఊర్ధ్వంమంత్రః ప్రజాపతిః చతుర్ముఖః తస్యసభాంవేశ్మ- ప్రభువిమితంవేశ్మ ప్రపద్యే. గచ్ఛేయం కిం చ (యశోహం) యశోనామ ఆత్మాఽహంభవామిబ్రాహ్మణానాంబ్రాహ్మణాఏ వహివిశేషతస్తముపాసతే-అతస్తేషాంయశోభవామితథా-రాజ్ఞాంవిశాంచతేప్య ధికృతాఏవఇతి తేషామప్యాత్మాభవామి.తద్యశోహమనుప్రాపత్సి,ప్రాప్స్యామి ప్రాప్తుమిచ్ఛామి; సహాహంయశసాం.ఆత్మనాం-దేహేంద్రియమనోబుద్ధిలక్షణా నాం యశసామాత్మా కిమర్థ మహమేవం ప్రపద్యేఇతిఉచ్యతే, శ్వేతం- వర్ణ తః పక్వబదరసమం. రోహితం, తథా- అదత్కం దంతరహితమప్యదత్కం భక్ష యిత్రు తేజోబలవీర్యవిజ్ఞానధర్మాణా మపహంత్ర వినాశయితృత్యేతత్తత్స్వినాం స్త్రీవ్యంజనం యదేవంలక్షణం శ్వేతంలిందు పిచ్ఛలం. తన్మాభిగాం, మాభిగ చ్ఛేయం ద్విర్వచనమత్యంతానర్థహేతుత్వప్రదర్శనార్థమ్.........॥ ౧ ॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకేచతుర్దశఖండభాష్యమ్

ఆ—*దహరోస్మిన్నంతరాకాశఇత్యుక్తస్య లక్షణనిర్దేశస్య ప్రకృతోప యోగందర్శయతి (ఆధ్యానాదితి) * సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకా శాదేవసముత్పద్యంతే ఆకాశంప్రత్యస్తంయంతి ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయా నిత్యాద్యాః శ్రుతయః ఆకాశశబ్దేనాత్మనః శ్రుతిషు ప్రసిద్ధత్వేహేతుమాహ (ఆకాశఇవేతి) తేయదంతరేత్యత్రతేఇతిపదం ప్రథమాద్విబవచనాంతం గృహీ త్వావ్యాఖ్యాయద్వితీయాద్వివచనాంతం షష్ఠ్యర్థమాదాయవ్యాచష్టే (తయో ర్వేతి) యదంతరేతి సమస్తంపదం పూర్వత్రవ్యాఖ్యాతం. అధునాతువ్యస్తం వ్యాకృతం. తదేవవ్యాకరణంస్పష్టయతి (నామరూపాభ్యామితి) తాభ్యామ స్పృష్టంచేత్- కథంతన్నిర్వాహకమిత్యాశంక్యాహ (నామరూపాభ్యామస్పృ ష్టమితి) మాయావశాదితిశేషః. ఆత్మత్వేపికథం కరతలామలకవద్బ్రహ్మణోఽ పరోక్షత్వం అతఆహ (ఆత్మాహీతి) తేన స్వసంవేద్యత్వేనేతియావత్, రుత్వా

దేహాద్యుపహితస్యాత్మనస్స్వసంవేద్యత్వం తత్రాహ (అశరీరఇతి) పరిచ్ఛిన్నస్యాశరీరత్వమయుక్తమిత్యాశంక్యాహ (వ్యోమవదితి) బ్రహ్మైవ ప్రత్యక్షభూతమితి కథమవగతమిత్యాశంక్యాహ (ఆత్మేతి) అనాత్మత్వంచేత్- అభ్యిహ్మత్వప్రసంగాత్ప్రత్యగ్భూతం బ్రహ్మైవ క్తవ్యమిత్యర్థః. ఉపాస్యస్వరూపం దర్శయిత్వా తదుపాసకస్య ప్రార్థనామంత్రముత్థాప్యవ్యాకరోతి (అతఊర్ధ్వమితి) ప్రథమతో బ్రాహ్మణగ్రహణే హేతుమాహ (బ్రాహ్మణాఏవేతి) విశేషంనిర్దిశతి (స్త్రీవ్యంజనమితి) యోనిశబ్దితంప్రజననేంద్రియమిత్యర్థః. కథం తద్భక్షయితృత్వమేవ తదాహ (తత్సేవినామితి) తదభిగమనంనామ- గర్భాధానః, తస్యాతిశయేనానర్థహేతుత్వం జ్ఞాపయితుం ద్విర్వచనమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥

ఇత్యష్టమప్రపాఠకేచతుర్దశఖండభాష్యటీకా

రం—(ఆకాశోవైనామనామరూపయోర్నిర్వహితా తేయదంతరా తద్బ్రహ్మ తదమృతంసఆత్మా) అత్ర ఆకాశోహవైనామరూపయోర్నిర్వహితేత్యపిపాఠాంతరందృష్టవ్యం, ఉభయత్రాప్యయమర్థః- శ్రుతిష్వాకాశఇతి ప్రసిద్ధో నామరూపయోర్నిర్వహితా- కర్తా- యత్ ఆకాశశబ్దితం. విధేయబ్రహ్మాభిప్రాయే ణ నపుంసకత్వం. తే నామరూపేఅంతరా-మధ్యేవర్తమానం. తాభ్యామస్పృష్టమిత్యర్థః. బ్రహ్మామృతాత్మశబ్దానాం పూర్వవదేవార్థః. ఇదంచవాక్యం సమన్వయాధ్యాయేచింతితం తత్ర * ఆకాశోహవైనామరూపయోర్నిర్వహితేతి నామరూపవోఢృత్వశ్రవణాత్, నామరూపవోఢృత్వస్య పరమాత్మని * అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి జీవద్వారకతయైవోపపాద్యతయా నామరూపవోఢృత్వస్య జీవవిషయత్వాత్ * ఏషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి వాక్యప్రతిపాద్యస్య * నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరేతి వాక్యే ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, పూర్వం నిరూఢనామరూపఏవ పశ్చాద్విముక్తఇహ ప్రతిపాద్యతే ఆకాశశబ్దస్యాపి యౌగికవృత్త్యా ముక్తాత్మనిసంభవాదిత్యేవం పూర్వపక్షేప్రాప్తేఉచ్యతే * ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్. ఆకాశఃపరంబ్రహ్మ- అర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ * నామరూపయోర్నిర్వహితేతి జీవాపేక్షయా అర్థాంతరత్వస్య- భేదకధర్మస్యవ్యపదేశాత్, నహి నితరాం వోఢృత్వం నిర్వోఢృత్వం- రూఢ్యా నిర్వోఢృశబ్దస్య కర్తృతావ్యభిధాయి

త్వాత్ * తేయదన్తరేతి నామరూపస్రష్టృత్వకథనాచ్చ, నామరూపాస్పృ
ష్టత్వేసతి నామరూపకర్తృత్వస్య బద్ధేముక్తేవాఽసంభవాత్. ముక్తస్యాపి *
జగద్వ్యాపారవర్జమితి జగద్వ్యాపారరాహిత్యస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. ఆది
శబ్దేనామృతత్వాభయత్వాదీనాంసంగ్రహః, నను ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాంతర
త్వవ్యపదేశాదితినవక్తుంయుక్తం- శుద్ధావస్థఏవహి ప్రత్యగాత్మాపరమాత్మాపరం
బ్రహ్మేతివ్యపదిశ్యతే, తత్రాహ * సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన, వాజ
సనేయకే * కతమఆత్మా యోఽయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్య ప్ర
త్యగాత్మనః సుషుప్తావుత్క్రాంతౌచ * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో నబా
హ్యం కించన వేదనాంతరమితి * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢఉత్సర్జన్యాతీతిచ
ప్రాజ్ఞేనపరిష్వంగాన్వారోహావామ్నాయేతే. జీవస్యైవశుద్ధావస్థస్య పరమా
త్మత్వే పరిష్వంగాన్వారోహావనుపపద్యేయాతాం- నహ్యభేదే తౌ సంభవతః,
* పత్యాదిశబ్దేభ్యః * సర్వస్యవశీసర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతిస్సనసాధునా క
ర్మణాభూయాన్నోఏవాసాధునాకనీయాన్ * ఏషసర్వేశ్వరఏషభూతాధిపతిరే
షభూతపాలఏషసేతుర్విధరణఏషాం లోకానామసంభేదాయేతి ప్రత్యగాత్మా
సంభావితానాం పతిత్వాదిధర్మాణాం శ్రవణాన్నాయం ముక్తాత్మేతిస్థితం, ప్ర
కృతమనుసరామః (ప్రజాపతేస్సభాంవేశ్మ ప్రపద్యే) ప్రజాపతేః పరమాత్మ
నః సభాంస్థానం వేశ్మ ప్రపద్యే* ప్రభువిమితంహిరణ్మయమితి దహరవిద్యా
యాం నిర్దిష్టంవేశ్మ ప్రపద్యేఇత్యర్థః, నచాత్రప్రజాపతిశబ్దః కార్యహిరణ్య
గర్భవిషయః * నచకార్యే ప్రత్యభిసంధిరితిసూత్రకృతైవనిరస్తత్వాత్. భా
ష్యకృతాచ * నచాయం ప్రత్యభిసంధిః కార్యహిరణ్యగర్భే- అపితు పరస్మి
న్నేవబ్రహ్మణి * యశోఽహంభవామి బ్రాహ్మణానామితి ఏతస్యాభిసంధాతుః
సర్వావిద్యావిమోకపూర్వకసర్వాత్మభావాభిసంధానాత్ * అశ్వఇవ రోమా
ణివిధూయ పాపంచంద్రఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య, ధూత్వాశరీరమకృతం
కృతాత్మాబ్రహ్మలోకమభిసంభవామీతి అభిసంభావ్య బ్రహ్మలోకస్యాకృతత్వశ్ర
వణాత్. సర్వబంధవినిర్ముక్తస్యచసాక్షాచ్ఛ్రవణాదితిభాషితం (యశోఽహంభవా
మిబ్రాహ్మణానాంయశోరాజ్ఞాంయశోవిశామ్) అత్రయశశ్శబ్దేనాత్మోచ్యతే.బ్రా
హ్మణాదీనామాత్మాస్మీత్యర్థః, అత్రాహమితిశబ్దః స్వాంతర్యామిపరమాత్మప
రః, నను తవ బ్రాహ్మణాదీన్ ప్రతి కథం యశశ్శబ్దితమాత్మత్వమిత్యత్రాహ

(యశోఽహమనుప్రాపత్సి స హాహం యశసాం యశః) అహం యశః- యశోరూపం పరమాత్మానమాప్నుతయా- అహం త్వనుప్రాప్తవానస్మి- సాక్షాత్కృతవానస్మి, అతస్సోఽహం- పరమాత్మరూపోఽహం యశసాం-జీవాత్మనాం యశః-ఆత్మాస్మీత్యర్థః (శ్వేతమదత్కమదత్కం శ్వేతం లిందు మాభిగామ్) శ్వేతం శుక్లధాతుం, అదత్కం శ్వేతం- అత్ర శ్వేతశబ్దేన లక్షణయా సత్త్వగుణ ఉచ్యతే. తస్యాదత్కం భక్షయితృ, చరమధాతోస్సత్త్వగుణతత్కార్యజ్ఞానాదిప్రణాశకత్వాత్తద్భక్షకత్వం, తాదృశం చరమధాతుమదత్కం- భక్షయితృ; లిందు స్త్రీవ్యంజనం. మాభిగాం- న ప్రాప్నుయాం; చరమధాత్వాధారయోనిప్రవేశో మా భూదితి, జన్మ మా భూదితి యావత్ (లిందు మాభిగాం లిందు మాభిగామితి) ద్విర్వచనం జప్యమంత్రపరిసమాప్త్యర్థం ॥౧॥ ——ఇత్యష్టమప్రపాఠకే చతుర్దశఖండభాష్యం——

ఉ——తద్ధైతద్బ్రహ్మా ప్రజాపతయ ఉవాచ ప్రజాపతిర్మనవే మనుః ప్రజాభ్యః ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కుటుంబే శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయమధీయానో ధార్మికాన్విదధదాత్మని సర్వేంద్రియాణి సంప్రతిష్ఠాప్యాహింసన్సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్యః స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే న చ పునరావర్తతే న చ పునరావర్తతే ॥ ॥౧॥

——ఇత్యష్టమప్రపాఠకే పంచదశఃఖండః——

ఇతి ఛాందోగ్యోపనిషది అష్టమప్రపాఠకస్సమాప్తః

ఛాందోగ్యోపనిషత్సమాప్తా

హరిః ఓమ్. తత్సత్.

——

భా——తద్ధైతత్- ఆత్మజ్ఞానం సోపకరణం * ఓమిత్యేతదక్షరమిత్యాద్యైః సహోపాసనైస్తద్వాచకేన గ్రంథేనాష్టాధ్యాయీలక్షణేన సహ బ్రహ్మా-హిరణ్యగర్భః, పరమేశ్వరో వా తద్ద్వారేణ ప్రజాపతయే కశ్యపాయోవాచ, అసావపి మనవే స్వపుత్రాయ మనుః ప్రజాభ్యః; ఇత్యేవం శ్రుత్యర్థసంప్రదాయపరమ్పరయా ఆగతముపనిషద్విజ్ఞానమద్యాపి విద్వత్స్వవగమ్యతే. యథేహ షష్ఠాద్యధ్యాయత్రయే ప్రకాశితాత్మవిద్యాసఫలావగమ్యతే- తథా కర్మణా నక

శ్చనార్థ ఇతి ప్రాప్తే తదానర్థక్యప్రాప్తిపరిజిహీర్షయేదం కర్మణోऽవిద్వ
ద్భిరనుష్ఠీయమానస్య విశిష్టఫలవత్త్వేనార్థవత్త్వముచ్యతే- ఆచార్యకులాద్వేద
మధీత్య- సహార్థతోऽధ్యయనం కృత్వా యథావిధానం, యథా స్మృత్యుక్తైర్ని
యమైర్యుక్తస్సన్నిత్యర్థః. సర్వస్యాపి విధేః స్మృత్యుక్తస్యోపకుర్వాణకం ప్రతి
కర్తవ్యత్వే గురుశుశ్రూషాయాః ప్రాధాన్యప్రదర్శనార్థమాహ- గురోః క
ర్మ యత్కర్తవ్యం తత్కృత్వా కర్మశూన్యో యోऽతిశిష్టః కాలః, తేన కా
లేన వేదమధీయీతేత్యర్థః, ఏవం హి నియమవతాధీతో వేదః కర్మజ్ఞానఫలప్రాప్త
యే భవతి, నాన్యథేత్యభిప్రాయః - అభిసమావృత్య - ధర్మజిజ్ఞాసాం సమాప్య గు
రుకులాన్నివృత్య న్యాయతో దారానాహృత్య కుటుంబే స్థిత్వా గార్హస్థ్యవి
హితే కర్మణి తిష్ఠన్నిత్యర్థః తత్రాపి గార్హస్థ్యవిహితానాం కర్మణాం స్వా
ధ్యాయస్య ప్రాధాన్యప్రదర్శనార్థముచ్యతే- శుచౌ వివిక్తే అమేధ్యాదిరహి
తే దేశే యథావదాసీనః స్వాధ్యాయమధీయానః- నిత్యనైమిత్తికమధికం చ య
థాశక్తి ఋగాద్యభ్యాసం చ కుర్వన్ ధార్మికాన్- పుత్రాన్ శిష్యాంశ్చ ధర్మయు
క్తాన్ విదధత్- ధార్మికత్వేన తాన్నియమయన్, ఆత్మని స్వహృదయే హార్దే
బ్రహ్మణి సర్వేన్ద్రియాణి సంప్రతిష్ఠాప్య- ఉపసంహృత్య; సర్వేన్ద్రియగ్రహణా
త్కర్మాణి చ సన్న్యస్య- అహింసన్- హింసాం పరపీడామకుర్వన్ సర్వభూ
తాని స్థావరజంగమాని, భూతాన్యపీడయన్నిత్యర్థః. భిక్షానిమిత్తమటనాదినా
పి పరపీడా స్యాదిత్యత ఆహ (అన్యత్ర తీర్థేభ్యః) తీర్థం నామ- శాస్త్రానుజ్ఞావిష
యః తతోऽన్యత్రేత్యర్థః- సర్వాశ్రమిణాం చైతత్సమానం; తీర్థేభ్యోऽన్యత్రాహిం
సైవేత్యన్యే వర్ణయన్తి, కుటుంబ ఏవ చైతత్సర్వం కుర్వన్, స ఖలు అధికృతో యా
వదాయుషం- యావజ్జీవమేవం యథోక్తేన ప్రకారేణ కుర్వన్ బ్రహ్మలోకమభిస
మ్పద్యతే దేహాన్తే- న చ పునరావర్తతే శరీరగ్రహణాయ పునరావృత్తేః ప్రాప్తా
యాః ప్రతిషేధాత్, అర్చిరాదినా మార్గేణ కార్యబ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్య యా
వద్బ్రహ్మలోకస్థితిః- తావత్తత్రైవ తిష్ఠతి, ప్రాక్తతో నావర్తత ఇత్యర్థః, ద్విరభ్యా
స ఉపనిషద్విద్యాపరిసమాప్త్యర్థః ॥ ౧ ॥

—ఇత్యష్టమప్రపాఠకే పంచదశఖణ్డభాష్యమ్—

ఇతి శ్రీగోవిన్దభగవత్పూజ్యపాదశిష్యపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య
శ్రీశంకరభగవత్పాదకృతౌ ఛాన్దోగ్యోపనిషద్భాష్యేऽష్టమప్రపాఠకభాష్యమ్

అ—ఉ కవిజ్ఞానస్యాత్ప్రశంసకత్వశంకాం వ్యుదస్యన్నన్నాదిపారంపర్యాగత త్వేన దర్శయతి (తద్ధైతదితి) సోపకరణం ఉపకరణైః, శమాదిభిస్సహితమితి యావత్. తద్ద్వారేణ- హిరణ్యగర్భద్వారేణేత్యర్థః. విద్యాప్రకరణం స మాప్యావిద్వదనుష్ఠితస్యకర్మణః సాఫల్యమవిద్వత్సంతోషార్థంకథయతి(య థేత్యాదినా) ఇహేతి, ప్రకృతోపనిషదుక్తిః, ప్రాఙ్ముఖత్వపవిత్రపాణిత్వాద యః- నియమాః. భిక్షాశనస్నానాచమనాదిః- విధిః, కిమిత్యేషనియమోఽధ్య యనేకథ్యతే, తత్రాహ (ఏవంహీతి) తత్రాపీతి సప్తమ్యా యథోక్తోఽధికారీ గృహీతః, ఏతత్సర్వం స్వయంకుర్వన్ బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతఇతిసంబంధః. ఏవం వర్తయన్నిత్యస్య వ్యాఖ్యానం- ఏవంయథోక్తేన ప్రకారేణ కుర్వన్నితి అహిప్రవృత్తిపునాశంకాంవారయతి (పునరావృత్తేరితి) చంద్రలోకాదివద్బ్ర హ్మలోకాదపి ప్రాప్తాపునరావృత్తిః. తస్యానచేత్యాదిప్రతిషేధాన్నప్రాప్తప్ర తిషేధప్రసక్తిరిత్యర్థః. అపునరావృత్తివాక్యస్థాన్యక్షరాణివ్యాకరోతి (అర్చి రాదినేతి) ప్రాగితి మహాప్రళయాత్పూర్వకాలోక్తిః. తతఃబ్రహ్మలోకాదిత్య ర్థః ॥ ౧ ॥ ఇత్యష్టమప్రపాఠకే పంచదశఖండభాష్యటీకా.

వియదాదిజగజ్జాతంజాతమజ్ఞానతోయతః । తదస్మినామరూపాదివిరహిబ్రహ్మనిర్భయం ॥ ౧ ॥ నమస్త్రయ్యంతసన్దోహ సరసీరుహభానవే । గురవేపరపక్షౌఘధ్వాంతధ్వంసపటీయసే

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమచ్ఛుద్ధానంద భగవత్పూజ్యపాదశిష్య శ్రీభగవదానందజ్ఞానకృతయాం ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యటీకాయాం అష్టమప్రపాఠకభాష్యటీ

ఠం—(తద్ధైతద్బ్రహ్మాప్రజాపతయఉవాచ ప్రజాపతిర్మనవే మనుః ప్రజా భ్యః) ఏతత్ బ్రహ్మవిజ్ఞానం బ్రహ్మా- హిరణ్యగర్భః ప్రజాపతయేకాశ్యపాయే త్యర్థః, శిష్టంస్పష్టం, విద్యాంగభూతతయా కర్తానుష్ఠాతవ్యమిత్యేతత్ప్రస్తౌతి (ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానంగురోఃకర్మాతిశేషేణ) యథావిధానం విధిమనతిక్రమ్య గురోః కర్మాతిశేషేణ- కర్మావశిష్టకాలేన, గురుశుశ్రూషానవ రుద్ధేనకాలేనాధీత్యేతియోజనా, వ్యాసార్యైస్తు పురుషార్థాధికరణే * అతిశే షేణ- నిశ్శేషమిత్యర్థఇతివ్యాఖ్యాతం; తేషామయమాశయః * బ్రహ్మచారీ వే

దమధీత్యోపహృత్య గురవే౽నుజ్ఞాతో న్యాయతో దారాన్ కుర్వీత* విద్యాన్తే గురుమర్థేన నిమన్త్ర్య కృత్వానుజ్ఞానస్య వా స్నానమిత్యాదిస్మృత్యనుసారాత్ * ఆచార్యాయ ప్రియం ధనమాహృత్య ప్రజాతన్తుం మా వ్యవచ్ఛేత్సీరిత్యాదిశ్రుత్యనుసారాచ్చ గురోర్యథావిధానం- ఆచార్యస్య నియమనమనతిలఙ్ఘ్య కర్తవ్యం కర్మ అతిశేషేణ-అతిమర్యాదమిత్యాదౌ అతేర్మర్యాదాభావే వృత్తేర్దర్శనాదతిరర్థాభావే వర్తతే, తతశ్చాతిశేషేణ- అశేషేణ అభిసమావృత్య- నిర్వర్త్యేత్యేవాన్వయః, నత్వతిశేషేణేత్యస్యాధీత్యేతి పూర్వేణాన్వయః- తస్య వ్యవహితత్వాత్ నిరాకాఙ్క్షత్వాచ్చ, నచ * గురోః కర్మశేషేణ జపేదితి గౌతమస్మృతైకరూప్యాత్ కర్మాతిశేషశబ్దస్యాపి కర్మాతిశిష్టకాలపరత్వం వక్తవ్యమితి వాచ్యం శేషాతిశేషశబ్దయోర్భిన్నార్థత్వేన తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదితి (అభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయమధీయానః) అభిసమావృత్య- సమావర్తనం కృత్వా గురుకులాన్నివృత్యేత్యర్థః- న్యాయతో దారానాహృత్య కుటుమ్బే స్థిత్వా గార్హస్థ్యవిహితకర్మనిష్ఠ ఇత్యర్థః. శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయమధీయాన ఇత్యత్ర స్వాధ్యాయమితి నిత్యకర్మణామప్యుపలక్షణం (ధార్మికాన్విదధత్) పుత్రశిష్యాదీన్ ధర్మే నియుఞ్జానః (ఆత్మని సర్వేన్ద్రియాణి సంప్రతిష్ఠాప్యాహింసన్ సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్యః) అనాత్మవిషయేభ్య ఇన్ద్రియాణి నిగృహ్య శాస్త్రీయహింసావ్యతిరిక్తాం హింసామకుర్వాణ ఇత్యర్థః. నచ అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాదితి సూత్రే క్రత్వర్థపశుహింసాయా హింసాత్వాభావస్యోక్తత్వాత్ అన్యత్ర తీర్థేభ్య ఇతి వ్యర్థమితి వాచ్యం * న వా ఉ ఏతన్మ్రియసే న రిష్యసీతి మన్త్రలిఙ్గాత్తస్య హింసాత్వాభావేపి గృహస్థానామవర్జనీయతులస్యాహరణాదిహింసాయా హింసాత్వార్థసంభవేన తత్పర్యుదాసార్థమన్యత్ర తీర్థేభ్య ఇత్యస్యావశ్యకత్వాదితి ద్రష్టవ్యమ్ (స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే న చ పునరావర్తతే న చ పునరావర్తతే) * ఆప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టమిత్యత్ర- ఇదమపవర్గసాధనముపాసనమేకస్మిన్నేవాహని కార్యం- శాస్త్రార్థస్య తావతైవ సమాప్తత్వాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా ఆప్రయాణాత్- ఆమరణాదనువర్తనీయం- ఆమరణం సర్వస్మిన్కాలే * స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యత ఇత్యుపాసనస్య దృష్టత్వాత్. అతః ఆప్రయాణం కర్తవ్యమితి స్థితం * సహకార్యన్తరవిధిరిత్యధికరణే- ఛాన్దోగ్యే * అభిసమావృత్య కు

ఒ౦బే శుచౌ దేశేఇత్యారభ్య * సఖల్వేవంవర్తయన్యావదాయుషంబ్రహ్మలో కమభిసంపద్యతే నచపునరావర్తతఇతి బ్రహ్మవిదాయావదాయుషం గృహస్థధర్మేణ స్థితిదర్శనాదాశ్రమాంతరేము నబ్రహ్మవిద్యాఽస్తీత్యాశంక్య- సర్వేష్వాశ్రమేషు విద్యాయాః ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాత్ గృహస్థధర్మేణోపసంహారః ఆశ్రమాంతరధర్మాణామప్యుపలక్షణార్థఇతి * కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారఇతిసూత్రేణసమర్థితమ్ * అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యత్ర * సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే నచ పునరావర్తత ఇతిశబ్దాన్ముక్తస్య పునఃప్రకృతివశ్యతాలక్షణా అవృత్తిర్నాస్తీత్యుక్తం, తత్రపునరావృత్త్యాహి నముక్తౌచ్ఛాహేతుః- అనవధికాతిశయానందరూపం బ్రహ్మానుభవతః ప్రాకృతభోగేచ్ఛాయాఅసంభవాత్. నాపి పరమపురుషేచ్ఛావశాత్పునరావృత్తిః *ప్రియోహిజ్ఞానినోఽత్యర్థమహంసచమమప్రియః *జ్ఞానీత్వాత్మైవమేమతమిత్యుక్తరీత్యా పరమప్రియంజ్ఞానినం ప్రాప్యాత్మానంకృతార్థం మన్యమానస్య పరమపురుషస్య తత్త్యాగేచ్ఛాయాఅసంభవాత్. నాపి కర్మవశాత్పునరావృత్తిః- ఉచ్ఛిన్నకర్మబంధత్వేన కర్మాధీనాయాఅపి పునరావృత్తేరితి భాష్యే ప్రతిపాదితం, నచపునరావర్తతే నచపునరావర్తతఇతిద్విరుక్తిర్బ్రహ్మవిద్యాయాస్సాంగాయాః పరిసమాప్త్యర్థా. ॥ ౧ ॥

ఆప్యాయంతుమమాంగాని వాక్ప్రాణశ్చక్షుశ్శ్రోత్రమథోబల మింద్రియాణిచ సర్వాణిసర్వంబ్రహ్మోపనిషదంమాహంబ్రహ్మ నిరాకుర్యాం మామాబ్రహ్మనిరాకరోదనిరాకరణమస్త్వనిరాకరణంమేఽస్తు తదాత్మనినిరతేయఉపనిషత్సు ధర్మాస్తేమయిసంతు తేమయిసంతు ॥ ఓం శాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః ॥ ******

ఇయంశాంతిరుపనిషదారంభేపిజ్ఞేయా.

అత్ర శంకరభాష్యమానందీయంచ నాస్తి.

రం— (ఆప్యాయస్తుమమాంగానివాక్ప్రాణశ్చక్షుశ్శ్రోత్రమథోబలమింద్రియాణిచసర్వాణి) అధ్యయనజపాదౌ శాంతిపాఠార్థోఽయంమంత్రః. మదంగానివాగాదిభిస్సహాప్యాయితానిభవంత్విత్యర్థః (సర్వంబ్రహ్మోపనిషదంమాహంబ్రహ్మనిరాకుర్యాం) సర్వాంబ్రహ్మప్రతిపాదికాముపనిషదం ప్రతిబ్రహ్మవిషయేచనాస్తిక్యబుద్ధిం మాకార్షమిత్యర్థః (మామాబ్రహ్మనిరాకరోత్)

 సానన్దగిరీయటీకాశఙ్కరభాష్యరంగరామానుజభాష్యయుక్తాయాం

మామాంబ్రిహ్మానిరాకుర్యాత్. అనుగృహ్ణాత్విత్యర్థః. (అనిరాకరణమస్త్వనిరాకరణంమేఽస్తు) పరస్పరమనిరాకరణమస్త్విత్యర్థః (తదాత్మనినిరతేయఉపనిషత్సుధర్మాస్తేమయిసంతు) ఆత్మజ్ఞాననిరతస్యయేనధర్మాశ్శాంతిదాంత్యాదయఉపనిషత్సుప్రసిద్ధాః- తేసర్వేమయిసంత్విత్యర్థః. (తేమయిసంతుతేమయిసన్త్వితి) ॥ ద్విరుక్తిరుపనిషత్సమాప్త్యర్థా ॥ ౨ ॥........................

ఇత్యష్టమప్రపాఠకే పంచదశఖండభాష్యమ్

ఇతి ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యే అష్టమప్రపాఠకభాష్యమ్

క్షేమఙ్కరీయయాకరుణయాక్షితినిర్జరాణాం
భూమావజృంభయతభాష్యసుధాముదారః ।
వామ్యాగమాధ్వగవదావదతూలవాతో
రామానుజస్సమునిరాద్రియతాంమదుక్తిమ్ ॥

శ్రీమత్తాతాచార్యచరణారవిందచంచరీకస్య వాత్స్యానంతార్యనివాసమధిగతశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయస్యపరకాలమునేఃసాత్యతికృపాలబ్ధపారమహంస్యస్య శ్రీరంగరామానుజమునేఃకృతిషు

ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యం సమాప్తమ్.

ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యశుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధమ్.	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధమ్.
౧	౧౮	దాహా	దాహ	౭౮	౪	అదిత్యై	ఆదిత్యై
౨	౨	త్మనో	న్మనో	౭౯	౧౦	ప్రిథ	ప్రథమ
౪	౧	గృష్టే	క్లిష్టే		౨౫	స్మశ్రి	న్మశ్రి
౧౮	౧౪	మిద్దీన	ముద్దీన	౮౬	౧౩	పస్యా	పన్యాసస్యా
౩౩	౧౨	అఖణ	ఆఖణ	౮౯	౨౦	యణత్రి	యణత్వ
౩౫	౧౮	యస్థావ	యస్యావ	౯౧	౧౦	ంత్స	త్సంత
౪౩	౧	తం	తత్సం	౧౦౨	౧౮	ప్రాక్తం	ప్రోక్తం
౪౫	౪	స్మద్గా	న్మద్గాయ	౧౦౩	౨	లకయిత్వా	లక్ష్య
	౧౨	సమాన	సమానడు	౧౦౪	౧౪	గాయతీ	గాయంతీ
౪౮	౧౦	యత్రా	యత్సా	౧౦౫	౨౫	జాతి	జాత
౫౧	౧	ధ్యాత్వా	ధ్యాత్మం	౧౧౩	౧౭	విశ్వ	విశ్వ